

અથર્વવેદનો સુબોધ અનુવાદ

[ભાગ ત્રીજો]

‘ગૃહસ્થાશ્રમ’

ભૂમિકા

આ પુસ્તકમાં અથર્વવેદના ગૃહસ્થાશ્રમ વિષયક ૬૫ શ્લોકોનો સમાવેશ કરેલ છે, લગભગ ૧૦૦૦ શ્લોકો છે.

“ગૃહસ્થાશ્રમ” આરે આશ્રમનો આધાર છે. બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરાય છે તેથી તેમાં અર્ચાગન (ધન કમાવવું) ઘણું થઈ શકે નથી. બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મી ૨૫ વરસની ઉંમરે આ આશ્રમમાં વ્યક્તિત ઘણું બધું છે.

વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ બે આશ્રમ પછી અર્ચાગન કરનારા નથી. આ પ્રકારે આપણા જીવનના બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ત્રણે આશ્રમ ધન પ્રાપ્તિ કરી શકે નથી. અને તેજ કારણે ને ત્રણે આશ્રમે ગૃહસ્થાશ્રમ પર આશ્રિત છે. એ વિષે મનુસ્મૃતીમાં કહ્યું છે કે—

यथा वायुं समाश्रित्य वर्तन्ते सर्वजन्तवः ।
तथा गृहस्थमाश्रित्य वर्तन्ते सर्व आश्रमाः ॥ ૧૪ ॥
यस्मात् त्रयोऽप्याश्रमिणो दानेनाग्नेन चाग्नेहम् ।
गृहस्थेनैव धार्यन्ते तस्माज्ज्येष्ठાશ્રમો ગૃહી ॥ ૧૫ ॥
सः संघार्यः प्रयत्नेन स्वर्गं ब्रह्मरूपं इच्छता ।
सुखं वेदच्छता नित्यं योऽधार्यो दुर्बलेन्द्रियः ॥ ૧૬ ॥
सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृतिःविधानतः ।
गृहस्थ उच्यते श्रेष्ठः स प्रतितात विमर्ति हि ॥ ૧૭ ॥

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे याप्ति संस्थितिम् ।
तथैवाश्रमिणा सर्वे गृहस्थे याप्ति संस्थितिम् ॥ ૧૮ ॥
सेनापत्यं च राजवं च दण्डनेतृत्वमेव च ।
सर्वे लोकाधिपत्यं च वेदशास्त्रविद्वन्ति ॥ ૧૯ ॥
(મનુસ્મૃતિ)

“જે પ્રમાણે વાયુના આધારે બધા પ્રાણીઓ જીવે છે, ત્રીજે તે મુજબ જ ગૃહસ્થાશ્રમના આધારે બ્રાહ્મીના ત્રણે આશ્રમે રહે છે એટલે બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ત્રણે આશ્રમોને માત્ર તેમજ દરેકજા બધા બ્રાહ્મી ગૃહસ્થ જ સુખી રાખે છે, અને ને કારણે જ ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે. તેથી જેને બ્રહ્મચર્ય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે, તેમજ જે આ દુનીયામાં સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેણે પ્રયત્ન પૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારવો જોઈએ. નિર્બળ બાલુક ગૃહસ્થાશ્રમ મરફ કરી શકતો નથી. વેદ અને સ્મૃતિના કહેવા મુજબ ચારે આશ્રમમાં ગૃહસ્થાશ્રમ જ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે ગૃહસ્થો બ્રાહ્મી ત્રણે આશ્રમનું સરખાપણું અને રક્ષણ કરે છે. જે પ્રમાણે નદી અથવા નદ દરિયામાં જમ સુરક્ષિત થાય છે તેમજ બ્રાહ્મી બધા આશ્રમે ગૃહસ્થાશ્રમના આધારથી સુરક્ષિત બને છે. સેનાપતીનું કાર્ય, રાજ્યચમત્કારનું કાર્ય

આ રત્નો કલ્યાણ કરનારી થાય છે મંદ્ર ! તું આ ઝીને સાચે પુત્ર થાય તેમ કર. આ સી સામાન્ય સુકત હો. આ ઝીને દસ પુત્ર થાય અને પછી પતિને અગ્યાએ માને "

વેદમાં દસ પુત્ર અથવા દસ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાની મર્યાદા કહી છે, પણ બ્રાહ્મણમંથમાં "અષ્ટપુત્રા" આઠ પુત્ર જેને થએલા છે એવી રત્નો એમ કહ્યું છે. વેદ અને બ્રાહ્મણ (મંથ) કાળમાં એટલું સંતતિ-નિયમનની બાબતમાં પરિવર્તન થયું એમ જણાય છે. અને આજે તો સગકાર સંતતિ નિયમન કરનારાઓને મદદ કરે છે. એટલું સમયનું પરિવર્તન થયું છે. વૈદિક કાળમાં દસ પુત્ર થવાની ઇચ્છા પતિપત્ની કરના હતા, બ્રાહ્મણ કાળમાં આઠ પુત્ર ધણી થવા એમ માનવા સામાન્ય, જ્યારે આજે સંતતિ ન થાય એવું માનવા લોક તૈયાર થયા છે. ઠીક ! સમયની નવીશ્વરી છે ! આગમ જીએ—

इदं वस्त्रं मा विषौष्टं विश्वमायुर्व्यस्तुतम् ।

फीडन्तौ पुत्रैर्नन्तुभिः मोदमानौ स्वे गृहे

(ઝ ૧૦૮૫૪૨)

મોદમાનો સ્વસ્તકૌ (અથર્વ ૧૦૮૫૪૨)

" અહીં રહી (મા વિષૌષ્ટ) કાષ્ટ દિવસ એક ઝીળીથી વિષ્ણુના થર્માં નહી સંપૂર્ણ આયુ ભોગવે. આપના પરમાં આનંદ સાથે પુત્રો અને પૌત્રોની સાથે રમના ખેલતાં આનંદ થી રહે !

અહીં ' મા વિષૌષ્ટ ' કદી નિકળત ન થવાનું કહ્યું છે. વિવાહવિગ્રહેનો આ પ્રકારે વેદ નિષેધ કરે છે એ સત્તાસો વરસ સુધી પોતાના પૌત્રપુત્રો સાથે આનંદથી ખેલતા કુદતા રહે કદી નિકળત ન થાય વિવાહવિગ્રહેને વેદ આનંદતા આપતા નથી પોતાના ધરમાં પુત્રપૌત્રો સાથે આનંદથી રદો એમ વેદની આજ્ઞા છે

સ્ત્રીઝા કેવી હોવી જોઇએ ?

સ્ત્રીઝા કેવી હોવી જોઇએ તે વિષે વેદ કહે છે—

ब्रुद्धाः पूता योयितौ यस्मिन्ना हमा ।

ब्रह्मणां हस्तेषु प्र पृथक् साव्यामि ॥

(અથર્વ ૬૧૨૨૧૫)

" શુદ્ધ પવિત્ર અને પૂજનીય એવી સ્ત્રીઝા છે એમને જ્ઞાનીયોના હાથમાં અવગ અલગ સોપી દઈ હું " જેમને કન્યાદાન કરવું હોય તેમજ પોતાની કન્યા જ્ઞાનીને આપવી.

અજ્ઞાનીને નહિ. તેમ જ સ્ત્રીઝા પણ ચિત્તારથી શુદ્ધ, ભાષા ભાવનામાં અને આચરણમાં પવિત્ર ભાવણ કરનારી અને સદગુણના કારણે પૂજનીય હોય. વિચાર ઉચ્ચાર અને આચારમાં તે નિર્દોષ હોય.

ब्रह्मचर्येण कन्या युवानं विन्दते पतिम् ।

(અથર્વ ૧૧૫૧૧૮)

" કન્યા કન્યાગ્રંથ કુસમા રહી વિકુળી થતી હતી. આ તરફ પુત્ર પણ ગ્રંથકુસમાં રહી વિકાસ થતો. એવા બંનેના જુવાનીમાં વિવાહ (યુવાન વિન્દતે પતિ) થતો હતો " સ્ત્રી તરફથી અને પુરુષ જુવાન હોય બંને જુવાન અને વિદ્યા સુકત હોય. તેથી તે બંને વિવાહના મનોના અર્થ સહેલાઈથી સમજી શકતાં.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મૈક્ષ આ ચાર પુરુષાર્થ છે. ધર્મનું આચરણ બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાં શરૂ થાય ત્યારપછી ' અર્થ ' એટલે ધન કમાવું. ધન પ્રાપ્ત થવા લાગે એટલે પછી ' કામ ' અર્થાત્ લગ્ન કરી શુદ્ધધાર્મિક સ્ત્રીકારણે તેથી ચતુર્વિધ પુરુષાર્થોમાં ' અર્થ ' પહેલાં કહી પછી ' કામને ' મૂક્યો છે ધનદીન ચાલુસથી શુદ્ધચર્યધર્મનું પાલન સારી રીતે બની શકે નહિ. તેથી કહ્યું છે—

अगेन सह कुमारी मागमेत् । (અથર્વ ૨૧૩૫૧૨)

" ધન સાથે કન્યાને ધરે જવું અને તેને પત્નીરૂપે પ્રાપ્ત કરવી. " સ્ત્રીનું, સતતીનું પોષણ શુદ્ધરથને કરવાનું હોય છે. તે માટે વિદ્યા પ્રાપ્તિ પછી પુરુષે ધન પ્રાપ્ત કરવું અને ત્યાર બાદ વિવાહ કરવો. વિવાહ પછી—

मगस्य जुष्टा इयं नारी । पत्या सविराधयन्ती

સં મિયા અસ્તુ ।

(અં ૨૦૩૬૪)

" ઝેમય " પ્રાપ્ત થએલી આ સ્ત્રી પતિ જોડે વિશેષ ન કરતા પતિને પ્રિય થવો. વિવાહ પહેલાં સ્ત્રીને (કન્યા-ભાવમાં જ) કેળવણી અગતી જોઇએ. તે કેળવણી પતિના ધરે કેવી રીતે વર્તવું તે વિષે હોવી જોઇએ. આજકાલ અધાને સ્વતંત્રતા જોઇએ છે. સતત વિચાર અવશ્ય જોઇએ. પણ તેનો અર્થ તે સ્વતંત્ર વિચારોની સુશાખીમાં ન સપડાવવું. પતિપત્નીમાં વિશેષ નિમજીલ થાય એવી સ્વતંત્રતા શું કામની ? તેથી જ કહ્યું છે કે—

पतिं गत्वा सुमगा विराजतु पुत्रान् सुवामा

મહિયો મવાતિ ।

(અથર્વ ૨૧૩૬૧૩)

“ આ રી પતિના ધૈર્ય જન સતમ ઈશ્વર્યુકત અને,
અને પુત્રોને જનમ આપી ગણી જેમ ગિતાએ ” અર્થો
“ મદિધી ધર્માતિ ” એ સદ્ બુધ્ધ અને અમ વના છે.
સમગ્રી અથવા ગણી જેમ, તે પતિના ધૈર્ય જોઈ રસીની એવી
યોગ્યતા દેખા છે અપૂર્વવર્ષન કરવાનું કાર્ય રસીઓનું છે
રસીઓ સતતિ નિર્માણ કરે છે જેથી રાષ્ટ્રની પ્રગતિ વધે છે.
એવે નાશ્વ વધે છે કે રાજ પુરોહ જ હોય તે ગાંડ વધશે
નહી પ્રાપ્તની જલ્દિ કરવાનું કાર્ય રસીઓનું જ છે, તેથી રસી-
એ ને ધરતી રાખી પ્રજાનું રાખી જોઈએ, એમ વેદ કહે છે.
પતિના ધૈર્ય આવે રી રસી જાની છદ્મ કરે તે રિયે એમ
કહ્યું છે—

આશાસાતા સ્ત્રીમનસં પ્રજાં સાંવાયર્થં રથિમ્ ।

(અર્થ ૦ ૧૪૧૧૪૨)

પતિના ધૈર્ય (સ્ત્રી-મનસ) ઉત્તમ મન અને વિચારોની
સાથે રહે (પ્રજા) ઉત્તમ સતતિની છદ્મ કરે, મારા
વડે ઉત્તમ સતતિ નિર્માણ થાય એમ વિચાર મનમાં ધારણ
કરે, ઉત્તમ વાચ્ય અને અર્થમાં પ્રાપ્ત થાય એવી છદ્મ કરે.
ધરના વ્યવહાર એવી રીતે કરે કે પત્ની રાણી છે એમ
બધાને લાગે.

વર્યુઃ અનુમતા શૂલ્વા સં નજાસ્ય અનુતાય વમ્ ।

(અર્થ ૦ ૧૪૧૧૪૨)

“ ધરમાં આ પતિને અનુકૂલ વર્તણૂક કરે અને અમરત્વ
અને આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે ” અશ્રુત અને આનંદ
પ્રાપ્ત કરેલો જોઈએ અશ્રુતનો અર્થ છે હીલ્ડ જીવન અને
આનંદનો અર્થ છે મનને શાંતિપૂર્ણ સુખ. આ તો તેજ
વખતે પ્રાપ્ત થાય છે કે જે વખતે ધરતી પતિને અનુકૂલ
આચરણ કરનાર પત્ની અને પતિને અનુકૂલ આચરણ કરનાર
પતિ હોય ધરમાં જો પરસ્પર અનુકૂલ વર્તણૂક થતો રહે તોજ
આનંદ અને શાંતિ સ્થાપન થઈ શકે છે માનવો છે એટલે
મનને તે થતા જ રહે, પણ તે વધારા કેવા નહીં તેથી
કામજ ચાખવી એવી બાબતો મર્યાદામાં રાખવી જેથી ધરમાં
શાંતિ અને સુખ વધી શકે છે.

ત્રીઓ સતર કાંતે

ધરમાં જ્યારે કુરસન હોય ત્યારે ત્રીઓએ સતર કાંતુ
અને કપડા બનાવના

દેવીઃ મહત્તમન્ તતિન્દે, ધારિતઃ અમ્તાન્ દદન્ત
અવયન્ । સંધ્યયન્તુ આયુષ્મતાં દદ યાસઃ પરિ-
ધારમ્ ॥

(અર્થ ૦ ૧૪૧૧૪૫)

“ દેવીઓ ધરમાં કુસન્તા અમરે મૂલ કાંતે, તાણ
બનાવે, કપડાના છેઃ ગુણે અને માંઠો દષ્ટ મમારે, વણે,
વળુડાનું કાર્ય બધા બેસા મગી કરે, ઉત્તમ રીતથી કરે
દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરનાર આ આ કપડા પેદા કરે ”

પત્નીએ બનાવેલું કપડું પતિ પહેરે એવું કપડું પહેરા
મળવાથી પત્નીનું સ્મરણ પતિને દગ્ગમય થતું રહે અને તે
કારણે તે પતિના મનમાં પેતાના પત્ની પ્રત્યે જેટલો બધો
પ્રેમભાવ રહેશે । તેનો વિચાર વાચકોએ કરવો ખાસ પત્ની-
એ બનાવેલું કપડું મે પહેરું છે આ કપડાના જ જેટલો
બધો આનંદ આપવાવાળો છે તેનો વિચાર કરવાથી ખમર
પડે કે ગૃહસ્થાથમમાં બાજુ આનંદ મેળવવાનો છે. એવો
આનંદ દરેક ગૃહસ્થોને પ્રાપ્ત થાય અને તેથી ગૃહસ્થ લોક
સુખ પ્રાપ્ત કરે.

નિષ્કપટ વ્યવહાર

આ પુરોહો પરસ્પર વ્યવહાર નિષ્કપટ રહેવા જોઈએ
તે રિયે વેદ કહે છે

યત્ અન્તરં તત્ વાલ્લમ્ । યત્ વાલ્લ તત્ અન્તરમ્ ॥

(અર્થ ૦ ૨૧૩૦૧૪)

“ જેવું મનમાં હોય તલો જ બાજુ વ્યવહાર રાખવો
અને જેવો બહારનો વ્યવહાર હોય તેવું મનમાં હોવું જોઈએ ”
કોઈ જાનનું કપડું કે એક મીઠાને ફાસાવવી જાનના એ એ
જાણતા મનમાં ન હોય વેરોએ કેવો સરસ સુદર અને ઉચ્ચ
આદર્શ ગૃહસ્થો સામે મુકેલો છે એવી રીતે વર્તવાથી જ
સ સાર અને જીવન અશ્રુત રૂપ અને આનંદમય બને છે

પરસ્પર પ્રેમ

દ પતિનો-પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ હોવો જોઈએ તે
એક મીઠાને ચાહે, તે મનમાં કદી પણ પરસ્પર વિરોધ ન
હો । એ રિયે કહ્યું છે—

યથા વૃક્ષં લિલુજાઃ સમન્ત પરિવસ્થવે ।

યથા પરિણજસ્ય માં યથા માં કામિની અસઃ ।

યથા મન્નાપગા અસઃ । (અર્થ ૦ ૧૮૮૧૨)

“ જે પ્રભાણે વૃક્ષના આધારથી વૃક્ષો ઉપર ચડે છે વધે

છે, રહે છે, તે પ્રમાણે જીંવે. તુ મારા આશરે રહે, મારી પ્રજા કરનારી થા અને મારાથી દૂર જનાર નનતી નહીં "

આ બે જાણુનું આનંદિક પ્રેમ છે તે જો હોય તો ગૃહ-સ્થાપન અને સ્વર્ગધામ બની જાય છે એવું પ્રેમનું સુખ પ્રાપ્ત થાય તો બનેલી આયુ પશુ વધે છે મનનું સામર્થ્ય વધનાથી રોગ પશુ દૂર જાય છે જીવનમાં નવો રસ પેદા થાય છે અને સારું પ્રકારથી આનંદ અનુભવના મળે છે તેમજ વધુ જીવે—

અન્તઃ કળુષ્ય મા હૃદિ મન દસૌ સહાસતિ ।

(અર્થ ૭૩૬૧૨)

" હે જી ! તારા પોતાના મનમાં તું અને રાજ્ય અમારા મન હમેશા મળેલા રહે " બનેલા એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમભાવ હોય કાંઈ દિવસ વિરોધ ન થાય પત્નીના હૃદયમાં પતિનું વાસ્તવ્ય હોય અને પતિના હૃદયમાં પત્નીનું ચિંતન હોય એ મુજબ અતઃ કરણથી બંને એક બની રહે

વાળ સ્ત્રીતુ સૌંદર્ય છે

જીવિના સૌંદર્ય વાળથી વધે છે માટે જીવિના પોતાના વાળની કાળજી રાખે તેમનું સારી પેટે રક્ષણ કરે

કેશા નહા દ્વ વર્ચન્તા શોભન્તે તે અસિતા પરિ ।

(અર્થ ૬૧૩૭૭૨)

" તારા માથાના વાળ જેમ ધાસ વધે છે તેમ વધે અને તે ઘોળા ન થાય કાળા રહે " જીવિએ વાળનું રક્ષણ કરવું જોઈએ છે તે માટે વનરપતિઓ પશુ છે કેશવર્ધક ઔષધિનું વર્ણન એમ કરેલું છે—

દેહી દેહ્યામધિ જાતા પૃથિયામસ્થોપધે ।

તા ત્વા નિતાત્ત કેશોમ્બો દહ્વાય સ્નાનામસિ ।

(અર્થ ૬૧૩૫૧૨)

" ઔષધિ । તું દિશ્યજીવાની છે પૃથ્વી ઉપર ભગે છે હે નીચે પ્રસરનાર ઔષધિ ! વાળને નગવન અને સુદૃઢ બનાવના માટે તું તને પોદું છું "

ઔષધિરસથી વાળ વધે છે તુટતા નથી સારી પેટે કાળા રહે છે અને સુદૃઢ રહેવા છે

આ ઔષધિનું નામ ' નિતાતિ ' એમ કહ્યું છે, પશુ તે કથી વનસ્પતિ છે તેની શોધબોધ થવી જરૂરી છે તેથી જે સામ થય છે તે તે આ સુકનમાં રપટ રીતે કહેતા છે,

આજકાલ વાળ વિશે ઘણા લોકોને ચિંતા રહે છે. જો આ વનસ્પતિનો ટીક પતો લાગશે તો ઘણા લોકોને કામ થશે. ડૉ. ૬૧૫૬ માં " અરુન્ધતી, જીવલા " આ ઔષધિના નામ પશુ અવેલા છે

રશ્મિ સ્નાન

જીવિના રશ્મિસ્નાન કરે એમ વેદ કહે છે તે સ્નાનવડે અપૂર્વ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે રશ્મિ એટલે સૂર્યના કિરણો રશ્મિસ્નાન એટલે સૂર્ય કિરણોમાં ઢરવું-ઢરવું જીવે—

સૂર્યસ્ય રશ્મોન્ અનુ વા સચરન્તિ ।

મરીચીર્વાં વા મનુ સંચરન્તિ ॥ (અર્થ ૪૩૮૧૫)

" સૂર્યના કિરણોમાં અનુકૂળતાથી ઢરનાર-ઢરનાર અથવા સૂર્યપ્રકાશમાં અનુકૂળતાથી કરનારી ' એવી જીવિના હોવી જોઈએ

' સૂર્ય આત્મા જગત તસ્થુપચ્ચ । '

(નં ૧૧૧૫૧૩ વા ૫ ૭૧૪૨)

સૂર્ય બધી રચનાર જગત વસ્તુઓના આત્મા છે એટલું સામર્થ્ય સૂર્યમાં છે સૂર્યપ્રકાશવડે તે સામર્થ્ય મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે જે જીવ અથવા પુણ્ય સૂર્ય પ્રકાશમાં ઢરે ઢરે છે તેઓ એવું સામર્થ્ય મેળવે છે હીંપાયુ થતા માટે આ રશ્મિ સ્નાન મદદરૂપ થાય છે તેથી જીવિએ રશ્મિસ્નાન અવશ્ય કરવું એમ કહ્યું છે જીવિનું કાર્ય સંતાન ઉત્પન્ન કરવાં એ છે તે રાષ્ટ્રરક્ષણ માટે ઘણું અગત્યનું મહત્ત્વ ધરાવે છે માટે જીવિનું રક્ષણ અવશ્ય કરવું જોઈએ તે વિશે વેદની એક આજ્ઞા છે—

કર્કો વત્સા દ્વ રક્ષ વાજિન્ । (અર્થ ૪૩૮૧૬)

" કર્કતવ્યકૃત પુત્રીની અહીં આ જગતમાં સારી રીતે રક્ષા કર ' પુત્રીમાં કર્કતવ્યકૃત વધે એવી રૂપવસ્ત્રી તેને આપવી જોઈએ અને તેનું સારી પેટે રક્ષણ કરવું જોઈએ

સ્ત્રીના પાનિમત્સ્યનું રક્ષણ

સ્ત્રીના પાનિમત્સ્યનું અર્થ ત સારી પેટે રક્ષણ થવું જોઈએ રાષ્ટ્રીય કાર્યોમાં આ કર્તવ્ય મુખ્ય અને ઉત્તેજનાર છે તે માટે વેદ કહે છે—

દેવા વા પત્ન્યા અવદન્ત પૂરે સતઃ ક્રપયસ્તપસા યે નિષેઙ્ક । મૌમા જાયા માલ્લજ્વપાપનીતા હુર્ધા દધતિ વરમે દ્યોમન્ ॥ ૬ ॥

યે ગર્ભા અવપદાન્તે જગદ્ યથાવલુપ્યતે ।

વીરા યે દુષ્ટાન્તે મિથોઽથાજાયા દિનસ્તિ તાન્ ॥ ૭ ॥
(અર્થ ૧ ૫૧૭)

“આ વિરે દેવોએ પહેલાં જ દરેક પીડી કહેણ છે અને જે સમ સ્ત્રીઓ તપ કરી ખેસેલા તેમણે પણ તે પ્રમાણે જ કહેણ છે કે જાનીની નસાડામાં આવેલી પત્ની ભય કરે હોય છે તેને પરમ શ્રેષ્ઠ સ્થાનમાં પણ રાખવું મુશ્કેલ છે જે ગર્ભ પાડ્યામાં આવે છે, જ્યાં આતનારાઓ પ્રાણીનો નાશ થાય છે, જ્યાં વીર આપસમાં લડે છે, નસાડેલી સ્ત્રી તે બધાનો નાશ કરે છે ”

કાંઈની સ્ત્રીને નસાડી લઈ જવામાં આવે તો એટલે તે સ્ત્રીના પાતિમત્વનો નાશ કરવામાં આવે તો તે પાતિમત્વ નાશ બધા રાષ્ટ્રનો ધાત કરે છે એમ દેવા અને સ્ત્રીઓ કહે છે જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓની એવી દશા થાય છે ત્યાં ગર્ભપાત થાય, પ્રાણીઓની હત્યા થાય, વીર આપસમાં લડતાં રહે અને પોતાનો નાશ વહેરે બાવી રીતે સ્ત્રીને યજ્ઞેલા કટ તેમનો નાશ કરે છે મટે સ્ત્રીના પાતિમત્વનું રક્ષણ કરવું જ જોઈએ

રાષ્ટ્રમાં જે પ્રજાજનો રહે છે તે રાષ્ટ્રમાં સુરક્ષિત રહે, તેમનો નાશ ન થાય, એમ જો ઇચ્છતા હોય તો રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓના શીખળનું રક્ષણ સારી પેઠે થવું જોઈએ કારણ કે સ્ત્રીઓનું આરિય જ્યાં સુરક્ષિત નથી તે રાષ્ટ્ર ખીણ બાળતાનું શું રક્ષણ કરી શકે ?

કામ વિકારથી પોતાને બચાવવું

આ દુનિયામાં ‘કામ’ એવો છે કે ધણી પાપ તે આપણી પાસેથી કરાવે છે તે વિકારથી દુનિયામાં સ્ત્રીઓનું અપદરણ થાય છે તેથી તે વિરે એમ કહ્યું છે—

સપતનહત ક્ષપમ કામ દ્વિવા શિશ્વામિ ।

(અર્થ ૧ ૬૨૧)

‘દુનુઓનો નાશ કરનાર બાળવાળા કામને કું મઠ વડે શિક્ષિત કરે છું ” એટલે યજ્ઞના ત્યાગ દાન કરવાની બાબતથી કામને કાણમાં રાખી દાખાય છે આ કામ બધો મારક છે તેમણે બચાવતા જાનકી ખખટર છે તે વિરે એમ કહ્યું છે—

યત્ તે કામ શર્મ ત્રિવરુચ વદ્મુ મદા વર્મ વિતત
અવતિદ્યવાય કૃતમ્ । (અર્થ ૧ ૬૨૧૫)

‘કામથી બચવા માટે એક સાફ કવચ છે જે તબ્બે

કેટોમાં સારી રીતે નક્ષણ કરે છે આ કવચ વડે (અન્-અતિ-દ્યવાય) યજ્ઞના પ્રદાર આપણા ઉપર થતાં નથી આ કવચ (શર્મ વર્મ) જાન રૂપી કવચ છે તે જોને પ્રાપ્ત થાય છે તે જાની પોતાના જાન વડે પોતાનું રક્ષણ તો કરે જ છે. બીજાઓનું પણ તે કામના હુમ નાથી પોતાનો મચાવ કરી રક્ષણ કરે છે.”

એટલે જાનથી સુરક્ષિત થએલો માણસ કામને પોતાના કાણમાં રાખે છે. તેથી તેનો પોતાનો બચાવ થાય છે. માટે સ્ત્રીપુરુષોને જાનની શરૂઆતમાં જ સાફ જાન આપવું જોઈએ જેથી ઉત્તમ જાનરૂપી કવચરહે તેમનો કામથી બચાવ થાય એવા જાનરૂપી કવચ પહેરનારા માણસો જ્યાં હોય ત્યાં સ્ત્રી એના પાતિનત્વનું સારી પેઠે રક્ષણ થાય છે અને જ્યાં સ્ત્રીઓ આરિયસપત્ન એવી હોય તે રાષ્ટ્ર, ઉત્તમ એક રાષ્ટ્રો પેઠી એક ગણાય

પત્નીના શુણ

પત્નીની અદર જે એક શુણ હોનાથી તે સારી પત્ની ગણાય તે શુભ શુણે આ રહ્યા—

૧ મૃદુ - સ્ત્રી જ્ઞાન સ્વભાવવાળી હોવી જોઈએ

૨ નિમગ્ન્યુ - કોપી ન હોય

૩ મિયવાલિની - ૬ મેસાં મીમસ ભરેલી વાણી બોલનાર હોય

૪ અનુવ્રતા - પતિને અનુકૂળ કાપ કરનારી હોય

૫ કેવલ્લી - સ્ત્રી કેવળ પોતાના પતિની જ ખતી રહે

મૃદુ નિમગ્ન્યુઃ કેવલ્લી મિયવાલિની અનુવ્રતા ।

(અર્થ ૧ ૭૨૫૪)

૬ વચ્ચા - પતિના તાબામાં રહેનારી (અ ૭૨૫૫)

૭ ચિત્ત ઉપાયસિ - પતિના ચિત્ત મુજબ પોતાનું ચિત્ત રાખનાર (અ ૭૨૫૬)

૮ ક્રમ્તૌ બસા - પતિ જે કંઈ કરે તેમાં મદદ આપનાર (અ ૭૨૫૭)

૯ અકતુર - પતિ વિરૂદ્ધ કંઈ પણ કાપ કરનારી સ્ત્રી ન હોવી જોઈએ (અ ૭૨૫૮)

ધર્મ પત્ની આ શુભ શુણેથી શુભ હોવી જોઈએ ૭૬ સ્થાશ્રમે સારણ બનાવતા સ્ત્રીની અદર એવા શુભ શુણે હોવા જોઈએ સ્ત્રી અને પુરૂષ એક વિચારથી રહે તો જ તે શ્રદ્ધસ્થાશ્રમ સુખદાયી યજ્ઞ છે તેથી વેદે આ શ્રદ્ધસ્થાશ્રમ

ને સુખપૂર્ણ બનાવવા કેટલે ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો છે, તેનો વિચાર માનીવારોએ કરવો અને તે મુજબ પોતાનો સંસાર સુખપૂર્ણ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વીર પુત્રનો જન્મ

વેદમાં પુત્રનું નામ જ 'વીર' પાડેલું છે. અને કન્યાનું નામ વીરા અથવા સુવીરા એમ કહેલું છે. પુત્ર કેવો-હોવો જોઈએ તે વિષે યજુર્વેદમાં કહેલું નીચેનું વચન ખ્યાનમાં રાખવા જેવું છે—

જિષ્ણ રથેષ્ઠા સમેયો યુવાઽસ્ય યજમાનસ્ય
વીરો જાયતામ્ । (વા. યજુ. ૨૨૨૨)

" રિઘ્વ મેજવતાર, ગ્ધર્માં મેસનાર, સજામાં સન્માન મેજવતાર, તરૂણ જેવો કાર્યકર્તા પુત્ર આ યજમાનને થવ " એમાં વીર પુત્ર જોઈએ એ ઇચ્છા ૨૧૯ દેખાય છે. તે ઇચ્છા આ મંત્રમાં વધુ ૨૫૯ પ્રગટ કરેલી છે—

જા તે યોર્નિ ગર્મ વતુ પુમાન્ વાળ દ્વેવુષિમ્
જાવીરોઽત્ર જાયતાં પુત્રસ્તે દગમાસ્યઃ ॥ ૧ ॥
પુમાંસં પુર્ણ જનય ત પુમાનન્તુ જાયતામ્ । અવાસિ
પુત્રાણાં માતા જાતાનાં જનયાંસ્ય તાન્ ॥ ૨ ॥
વિન્દસ્વ સ્વં પુર્ણ નારિ યઃ તુમ્યં શ્વં અસન્ શ્વં ડ
જદમૈ સ્વં અય ॥ ૩ ॥ (અથર્વ. ૩૨૩)

" હે સ્ત્રી ! જેમ બાણી મુકવાની થેલીમાં બાણ સુરક્ષિત રહે છે તેમ તારો પુત્ર તારા મર્જામાં આવીને રહે તારો પુત્ર વીર થાય અને દસમાં મહિનામાં જન્મે. એટલે તેની શુદ્ધિ પૂરી સારી રીતે થઈને તે જન્મે. હે સ્ત્રી ! તું પુત્રને ઉત્પન્ન કર અને તે પશ્ચાત્કરી પુત્ર જન્મે, આ પ્રકારે તું અનેક પુત્રોની માતા થા. તને પુત્ર થત્ય અને હર્ષિત્યમાં પણ જન્મનાર પુત્ર જ હોય. હે સ્ત્રી ! આ પ્રકારે તું પુત્રને પ્રાપ્ત કર, તે પુત્ર તને સુખ આપે અને તું તે પુત્રને સુખ આપવારી થા "

આ પ્રકારે પુત્ર પ્રાપ્તની ઇચ્છા વેદમાં બતાવેલી છે. હરમાં પુત્ર હોવો જોઈએ. જેથી કુળ ચાલુ રહે અને કુળની વૃદ્ધિ થતી રહે.

અહીં 'વાળ દ્વ વુષિ' આ શબ્દો મનનીય છે. યૈત્રીમાં બાણ રહે છે. તે બાણ શત્રુને મારવા માટે જ હોય છે. તેથી રીતે આ પુત્ર કુળોને વીંધનારો, મારનારો અને, શત્રુ વીર અને, એમ તેનું તત્ત્વપર્ક છે. "વીર" નો અર્થ પણ

૨ ભૂમિકા [અર્થ- અનુ. શા. ૩]

એવો શત્રુ દક્ષક છે. 'વીરયતિ અમિત્રાન્' કુળોને જે દુર કરે છે, તેને વીર કહે છે. પુત્ર એવો પ્રભાવી બલશાલી હોવો જોઈએ એમ વેદની આજ્ઞા છે.

ગર્ભદોષોનું નિવારણ

સ્ત્રીમાં જ્યારે ગર્ભ રહે છે ત્યારે તાના પ્રકારના દોષ અથવા રોગ તે ગર્ભાશયમાં રહે છે. તે પ્રધા દોષો દૂર કરવા જોઈએ અને નિર્દોષ પુત્ર ઉત્પન્ન થવો જોઈએ, તે વિષે એમ કહ્યું છે—

યાઃ સ્ત્રિયં મૃતવત્સાં અવતોકાં કરોતિ અસ્યાઃ
તં માશય ॥ ૧ ॥

યે અગ્નઃ જાતાન્ મારયન્તિ સ્ત્રિતા અનુશોદ-
તે । ॥ ૨ ॥

અગ્નિઃ સર્વં માતૃવત્સં રોદ અયં આવયં
પ્રતિમુચ્ય ॥ ૨૬ ॥ (અથર્વ. ૮૧)

" જે સ્ત્રી મરેલા બાળકોને જન્મ દે છે, અથવા જે સ્ત્રીના બાળકો જન્મ્યા પછી તરત મરણ પામે છે, તેના રોગ પ્રસૂતિશુદ્ધમાં હોય છે. તે રોગ જન્મુઓને દૂર કરવા. સંતાન ન થતુ, ગર્ભમાં સંતતિ મરી જતી, સંતાન ઉત્પન્ન થતાં જ મરી જાય હત્યાદિ રોગ જે કારણે થય છે તે રોગ અથવા રોગના જન્મુઓ સ્ત્રીના પ્રસૂતિ કરમમાં દૂર થવા જોઈએ, દૂર કરવા જોઈએ. એટલે તે જન્મુઓ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં ન જાય. તેમજ પ્રસૂતિશુદ્ધમાં પણ ન રહે. "

એટલે સ્ત્રીને આ રોગ કૃમીની પ્રાધા ન થાય, અને સ્ત્રીને સુસ્તતાન જ થાય, તે સંતતિ ઉત્તમ બલશાલી ધીર, શત્રુ, વીર હોય એ વિષે એનાથી પણ વધારે વેદે કહ્યું છે—

શર્મા સમ્વત્ય આરુઢઃ તત્ર પુત્રધનં કૃત
તદ્વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્ત્વ સ્ત્રીપુ બામરામસિ ॥ ૧ ॥
પુંસૈ વૈ રેતો મવતિ તત્ત્વ સ્ત્રિયાં અનુ પિચ્યતે ।
તદ્ વૈ પુત્રસ્ય વેદનં તત્ત્વ પ્રજાપતિઃ અગ્રવીત્ ॥ ૨ ॥
સ્ત્રીપુમન્યત્ર દધત્ પુમાંસ ડ દધત્ ૩ ॥ ૩

(અર્થ- ૫૧૧)

" શર્મા શુદ્ધપર પીપ્પળા ઉગેલો હોય તો ત્યાં પુત્ર નિર્માણ કરવાની ઔષધી નિર્માણ થાય છે પુત્ર પ્રાપ્તિનું આ ઉત્તમ સાધન છે. તે સ્ત્રીઓને આપવા યોગ્ય છે પુરુષમાં વીર્ય રહે છે, તે સ્ત્રીમાં સ્ત્રિયામાં આવે તેથી પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે

એમ પ્રગળપતીએ કહ્યું છે અહીં અમન ધૈર પુત્ર જ થાવ. રત્ની ઉત્પન્ન થવાનું કામ બીજા ધરમાં થાય "

અમી વૃક્ષપર અપ્રત્ય એટલે પાંચગણા ઉગે છે ને પાંચગણા પચ અગ એટલે જડ, છાશ, પાન, ફૂલ અને ફળ વિગેરેનું ચૂર્ણ રત્નોને આપવામાં આવે તો પુત્ર ન થતાર રત્નોનું પુત્ર થશે. ૧ અપા રત્ની ઉપર આ એ પદ્ધતિ પ્રમાણ કરી જોવા જેવા છે આ મનનો બીજો પણ એક અર્થ છે (દાર્મી) સ્વાત અને સયમ સપનન રત્નોનો સળધ જો (અથ્થ રથા) યોગ્યજેના વીર્ધવાનુપુરુષને રથા થયે તો તે રત્નોને પુરુષ સતતિ થય અહીં રત્ની 'દાર્મી' અર્થાત સયમથીસ હોતી જોઇએ અને પુરુષ 'અથ્થ-રથ' યોગ્ય જેવા વીર્ધવાનુ હોવા જોઇએ એમ કહેયું છે શુદ્ધરથી રત્નીપુરુષોએ આ વાન પ્યાનમાં શમન જેની છે વ્યાયામ વિગેરે સાધનો વડે પુરુષ યોગ્ય જેવા વીર્ધવાનુ અને તેમ જ રત્ની સયમશીલ અને એમ યરાથી તે જોડના સળધથી ફક્ત પુરુષ તની જ થતી રહે છે.

મૂર્ધ-ચદ્ર જેના બાગકો

ધરમાં બાગકો ચદ્ર સૂર્ય જેવા હોય. અસ્તિત્વાનાનું ધર આ આશુ વિષ છે તેમાં સૂર્ય અને ચદ્ર જેવા પુત્રો હોય અને તે ધરમાં રમતા રહે એવી ઇચ્છા વેદ પ્રગટ કરી છે જુઓ—

પૂર્વાવરં ચરંતો માયવેતો શિશુ ક્રોઢન્તી પરિ-
યાતોડર્ણવધુ વિશ્વાન્વો મુચના વિવદ્ય ક્ષત્ત-
રથ્યો વિવદ્યજાયસે નષઃ ॥ (અથર્વ ૭ ૮૧)

"આ જો બાગકો સૂર્ય અને ચદ્ર રમે છે અને પેતાની સહિત વડે આગળ પાછળ ધર્તા રહે છે તે ફરતા ફરતા દરિવા સુધી જાય છે તેમાંથી એક બધા શુવનેને પ્રકાશ આપે છે અને બીજો ક્રડવને બનાવતો શેજ નરનવો થાય છે "

એટલે આ જો બાગકો એક સ પૂર્ણ જગતને પ્રકાશિત કરે છે અને બીજો અનુભો બનાવતો રહે છે એમ સૂર્યચદ્ર જેવા પુત્રો ધૈર શેર નિર્માણ થવા જોઇએ એવી ઇચ્છા પતિ અને પત્ની બને ધારણ કરે એવા ઉપદેશ અહીં છે

મેખલા બધન

કમર કસવા માટે કેડે ક હોરો—મેખલા બધન માં આવે છે વાચકોએ કેડ બાંધી અને ખૂબી રાખી એવું બે પ્રકારમાં નો ફેર તેમને તરન જળાશ આપશે કમરમાં પડે બ ધવાથી

સહિત વધે છે અને દીક્ષી કમરગળાથી પોચાપણ નિર્માણ થાય છે તેથી વેદિકસંસ્કારોમાં 'મેખલા-વંદન' નામિયું છે કેમકે પુત્ર દીક્ષી કમરવાળે ન થાય બધા કટિબદ્ધ રહે, તથા નદે અને વીળા જળવાસ સિદ્ધ રહે તેથી કહ્યું છે—

ચૌરર્ણા મય મેખલે । (અથર્વ ૬૧૧૩૩૧)

મેખલા કમર ઉપર બાંધવાથી શુભ તથા ત્રીશને મારવાની શક્તિ આપનામાં આવી જાય છે વધુ જુઓ—

યાં ત્વા પૂર્વે મૂતરતઃ ક્રાવયઃ પરિવેષિતે ।

સા રવં પરિવજ્રય મા દર્શાનુરુવાય મેખલે ॥

(અથર્વ ૬૧૧૩૩૧)

"હે મેખલે ! જે તને ભૂતકાળમાં પગક્રમ કરતા નહીં એએ બાંધી દની એવી તું અને દર્શાવું કરવા માટે મારા શરીરને સંવેદીને રહે "

હું મેખલા બધનથી દર્શિજનન મ મ કરીશ અને પ્રચીન વિદ્વાન સ્પર્ધાએએ જેમ ઉત્તમ પ્રમાણથી આચરણ કરે તુ તેમ હું પણ કરીશ.

મેખલા બધન કટિબદ્ધતા સુચને છે હરેક કામ કરવા માટે કેડ બાંધવી જોઇએ જેથી તે કામ ઉત્ક્રાંતિપૂર્વક થયું રહે. વીરના વધારવા માટે મેખલા બધન આસ જરૂરનું છે, તેથી કહ્યું છે—

મ્હવ્યા તપસા ધ્રમેન મેખલવા સિનામિ ।

(અથર્વ ૬૧૧૩૩૩)

"જાન, ચીતઉંજુ સહન કરવાની શક્તિ, પરિશ્રમ કરવાનું સામર્થ્ય અને કટિબદ્ધતાથી હું સિદ્ધ રહું છું " એમ્લા ગુણો જીવનામાં હોવા જોઇએ જાન અને વિદ્યાન મનુષ્યને અત્યંત આવશ્યક છે. જાન મન શાંતિ માટે અને વિદ્યાન ઐહિક સુષોપભોગ માટે એટલે શરીર સુખ માટે, ચીત-ઉંજુ, હાનિલાભ, જ્ય-પરોજ્ય એવા દ્વંદ્વ સહન કરવા માટે ઉપયોગી છે. દ્વંદ્વો સહન કરતા આપણું કર્તવ્ય કરવાનું હોય છે શ્રમ કરવાની શક્તિ હોવી જોઇએ, અને કમર કસેલી હોવી જોઇએ આ બધી જીવનાને કાર્યો માટે તત્પર રહેવાની સુચનાઓ છે અને તે થાય, પેતાનું કર્તવ્ય કરવા હમેશાં તથાર રહેવું, એવું આ બધાનું તત્ત્વપૂર્ણ છે આપણું ઘર

શુદ્ધરથ માણસે પેતાનું ધર બનાવી તેમાં રહેવું જોઇએ પરંતુ હોવું જોઇએ તેના વિચાર અથર્વવેદના કાંડ ૩

સૂક્ત ૧૨ માં મી કયો છે. આ સૂક્તમાં પરતું વધારેય વર્ણન કરતા એવા શબ્દો છે કે જે ધાતુ આભેદુષ વર્ણન કરે છે. તેથી તે શબ્દોનો અહીં વિચાર કરીશું—

૧ અધ્વાયતી (શાલા) - પોતાના પરમાં પોણા દોષ બહાર જવા આવતા ધેડાનો ઉપયોગ કરવો. (મં. ૨) આજ્ઞાશલના લોકો મોટર રાખવાની ઈચ્છા કરશે.

૨ ગોમતી - પરમાં માથો હોવી જોઈએ ગાયનું દૂધ પલ્લુ પુષ્ટીકારક હોય છે. ગાય અને બગદ બન્ને ઉપયુક્ત પશુ છે. ગાય દૂધ આપે છે. અને બગદ ખેતી ખેડી અનાજ આપે છે. (મં. ૨)

૩ વયસ્વતી - ધરમાં ભરપૂર દુધ હોય.

૪ છૂતવતી - ધરમાં ભરપૂર પી પલ્લુ હોય.

૫ ઘૃતં તક્ષમાણા - ધર પી આપનાર હોય. (મં. ૧)

૬ ઝજસ્વતી - ધરમાં ભરપૂર અન્ન હોય. (મં. ૨)

૭ ઘઠણી, ૮ પૂતિયાન્યા - ધરમાં અનાજ ભરપૂર હોય.

૯ પરિસ્ત્રુતાઃ કુમ્ભઃ - ધરમાં મધુર મધથી ભરેલો પાકવો હોય. (મં. ૭)

૧૦ દુધ્નઃ કલરીઃ - દહીયી ભરેલા માટલા ધરમાં હોય. (મં. ૭)

૧૧ છૂતસ્વ કુમ્ભઃ - ધીથી ભરેલો ધડો ધરમાં હોય. (મં. ૮)

૧૨ અવજમા વક્ષનાદિનાઃ આપાઃ - નિરોધ અને રોગને દૂર કરનાર પાણી ધરમાં હોય. (મં. ૬)

ધરમાં આ પદાર્થો દોષા જોઈએ. તેથી ધરના લોકો ઘટ-પુષ્ટ અને રોગરહિત રહેશે. આજ્ઞા ગાયનું ઘી મળતું મુરકેશ બન્યું છે. તેથી પોષક આદ્ય વસ્તુઓ મળતી નથી. ગાયનું દૂધ, દહી, ઘાસ, માખણ અને ઘી ધરમાં જ્યાં પણ ભરેલા રહેતાં ત્યાં આજ્ઞા પાશીર પશુ મળી શકતું નથી. શું એને ઉત્તિ સમજવી ? કે અવનતિ ? એનો વિચાર સૂત્ર વાચકોએ કરવો અને પોતાનું ધ્યાન ગોરક્ષણ કરવાના કાર્યમાં કેન્દ્રિત કરવું.

અતિથિસત્કાર

અતિથિસત્કાર કરવા માટે ધડો ભરી પી લાવતું જોઈએ, અને તેમાંથી જે ધીની કાર પાકે તે વડે અતિથીનો આદર સત્કાર કરવો. જુઓ—

પૂર્ણ નારિ પ્રમદ કુમ્ભં, પતં । ઘૃતસ્વ ધારાં
અમૃતેન સંમૃતામ્ । રમાં પાતુન્ અમૃતેના-
સમદાધિ । દણપૂર્તં આમિ રક્ષત્યેનામ્ ॥

(અથર્વ, ૩૧૨૮૮)

"હે મૃદપતિ । અતિથીઓને પીરક્ષવા માટે ધડો લઈ આવો, મધુર રસ ભરેલો ધડો લઈ આવો અને અતિથીઓને જોડણું આપ-પીવે તેટલું પીરસે કંજુસાઇ કરતા નહિ. આ પ્રમાણે બન્ને ધરની શોભા વધારો, " ધરનું મહત્ત્વ સૂરક્ષિત રહેતું જોઈએ.

ગાયોનું સંરક્ષણ

ધરમાં ગાયોનું સંરક્ષણ ધતું જોઈએ. ધરમાં માથો દોષ તો તે ધરની શોભા વધારે છે અને તેમનો ઉપયોગ ધરમાં રહેનારાઓને થાય છે—

ગાયઃ સૂર્યઃ ક્ષ્માં ચિત્ત મેવંયથ ।

અર્ધારં ચિત્ત સુપતીક કણુષ્ઠ ॥ (અથર્વ, ૪૨૧૧૬)

"હે માથો । તમે કૃષ મનુષ્યને કણુષ્ઠ બનાવો છો અને નિરોજને તેજસ્વી બનાવો છો. " આ ગાયોનો શુભ ધરના માથોસો માટે મોટો સદાયક છે.

(ગાયઃ) સૂયવસે રક્ષાન્તીઃ સુપ્રપાળે કુદા

મપા પિશન્તિ ।

(અથર્વ, ૪૨૧૧૭)

"માથો ઉત્તમ ધાસ ખાધ અને સારા જલાશયમાં શુદ્ધ પાણી પીવે " એવું ગો-પાલન ધેરે ધેર યતુ જોઈએ. આજ્ઞા ગાયોને મારવામાં આવે છે. વેદોમાં ગાય, બગદ અને પર્વત ત્રણે 'લગ્ન્ય' એટલે અવધ્ય એમ કહ્યું છે. જેનો વધ નહિ થવો જોઈએ તેનો જ વધ થઈ રહ્યો છે. તેથી અમારા આરોગ્યની દાની એટલી બધી થઈ રહી છે કે તે કોઈ પણ પ્રકારે બંધ થઈ શકે તેમ નથી.

અમ, ગોપાલન, મૃદરક્ષણુ વિગેરે પશુ ઉપદેશ આના પછી છે. તે બધા જ મનનીય છે. દેવે વાત આવે છે તદ્દથુ-રહીત યજ્ઞાની-દેવે જુઓ—

મંડુરહિત ધતું

મંડુરહિત યજ્ઞના વિગતમાં વેદ ધણો સારો એવો ઉપદેશ આવે છે. તે દેવે જુઓ.

અનુના અસ્મિન્ અનુના પરાસ્મિન્ । તૃતીયે-

લોકે અનુનાઃ સ્યામ । યે દેવયાનાઃ પિતૃયાનાઃ

લોકાઃ સર્વાન્ વયો અનુના આ સિપેમ ॥

(અથર્વ, ૬૧૨૧૭૩)

“ આ લોકમાં, પરલોકમાં, અને તૃતીય લોકમાં પણ
અમે નાગુરદિન યજ્ઞને રહીશું જે દેવધાન અને પિતૃધાન
માર્ગ છે તેમાં પણ અમે નાગુરદિન યજ્ઞને રહીશું ”

આ પ્રકારે નાગુરદિન યજ્ઞના સળધમાં કહેવું છે. આ
વિષય પ્રાયેક ગૃહસ્થે આનર્માં રાખવા જેવો છે. નાગુરદિન
યજ્ઞ એ પ્રાયેક ગૃહસ્થે કર્તવ્ય છે કારણકે નાગુરમાં રહેવા
થી ધર્મી આપત્તિઓનો સામનો કરેલો પડે છે. આટે નાગુ-
રદિન યજ્ઞ તે કરેલો આટે જોય છે

વિપતિઓને દૂર કરવી

નામુ એક વિપતિ છે તે પ્રકારની બીજી પણ પછી
વિપતિઓ દુનિયામાં છે તે બધી વિપતિઓ દૂર કરવાની
આપણી ફરજ છે. તે વિપતિઓને દૂર કરવા વિષે આ મંત્ર
અત્યંત વિચાર કરવા જેવો છે—

દૌલભ્ય દૌર્જીયાય રક્ષો અથ અરાતયઃ ।

દુર્ગામ્ભીઃ સર્વા દુર્ધાંચઃ તા મસન્નાદ્રાયામસિ ॥
(અથર્વ ૪૧૭૫)

“ કુલ રાખ આવવું, જીવિત દુખમય છે એવું લાગતું,
હિંસા તરફથી ઉપદ્રવ થયેલ વિકાસમાં પ્રતિબંધ થઈ તે
શુધાઈ જશે નિર્બંધતા ખરાબ છોડે બોલવાનો સ્વભાવ
સર્વ પ્રકારના કુલ આપણુ કરવાનો, અભ્યાસ આ બધી વિપતિ
ઓ અમારાથી દૂર રહે ”

આ બધી વિપતિઓ છે તેનાથી કદ ધય છે આટે આ
વિપતિઓ દૂર કરવી જોઈએ અને લાભ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

તેન મા મગિત છણુ મપદ્રાન્તુ મરાતયઃ ।

(અ ૬૧૨૯૧૩)

“ મને લાગ્યેશાળી કર, બધી આપત્તિઓ મારાથી દૂર
થાય ” એવી ઇચ્છા કરેક સદ્ગૃહસ્થના મનમાં રહેવી જોઈએ
અને તે માટે તેણે પ્રયત્ન કરવા જોઈએ પોતાનું સારી પેટે
રક્ષણ કરવું જોઈએ તે આટે ગૃહસ્થી એમ કહે—

સ્વાધ્યાય મ રણ }
પારકી (જિ. સુરત) }

યો મો દ્વેષિ મયરા સસ્વદીષ્ટ યં ય કિષ્મ સં ય
પ્રાણો જહાતુ ॥ (અથર્વ. ૫૧૨૧૧)

“ જે એકલો અમારા બધાનો દોષ કરે છે તે નવે પડે
અને જે એકલાનો અમે બધા દેવ કરીએ છીએ તેનો પ્રાણ
તેને હોગ ચાક્યો બન્યો. ” એમણે તે મરી બન્યો

પોતાનું રક્ષણ કરવા આટે જે પ્રયત્ન કરવાનો તેમા સારા
અને બદમતીરાણાઓનું રક્ષણ થાય અને દુષ્ટોની અશ્વમતિ
થાય એવા પ્રયત્ન હોવા જોઈએ

અતિથિનો સત્કાર

આપણે ઘેર અતિથિ આવે તો તે વિદ્વાન અતિથિનો
સત્કાર કરવો જોઈએ, તે ગૃહસ્થીનું કર્તવ્ય છે વિદ્વાન પુરુષ
સત્કાર્ય કરવા આટે, સદુપદેશ આપવા આટે દેશીદ્વારનું કાર્ય
કરવા સાઈ કરવા રહે છે. તેમનો આદર સત્કાર, આનંદાન
વગેરે ની વ્યવસ્થા ગૃહસ્થાશ્રમી સદ્ગૃહસ્થીએ કરવી જોઈએ.

ગૃહસ્થીઓના આશય પડે તે ધર્મોપદેશો જીવિત રહી
શકે છે અને પોતાનું રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કાર્ય કરી શકે છે જે
ગૃહસ્થ નોકો તેમને લેજાન અને બીજા પ્રકારની જરૂર તે
મદન ન થાયે તો, તેમની ગુચ્છગણ્ય થશે નહિ તેમની ગુચ્છગણ્ય
ન થવાના કાનજી તે પોતાનું કાર્ય આગળ કેવી રીતે ચલાવી
શકશે ! તેથી તેમનો આદર ગૃહસ્થીઓને જ સદન કરવાનો
હોય છે

ગૃહસ્થીએ રાષ્ટ્રસેવકોનું પાલન કરવું જોઈએ નહિ તો તે
ઉપદેશકો કયાં જાય ? શું કરે ? તેથી તેમનો આદર ગૃહસ્થો
ઉપર છે

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ વિષેના ઉપદેશ આપનારા મંત્રો
આ લાગમાં લેવા કયાં છે વાચક તેનું મનન કરી યોગ્ય મોક્ષ
પ્રાપ્ત કરે એને તે સુચન આપ્યરણુ કરી ઉત્તમ ગૃહસ્થ બનવું
અને પોતાના રાષ્ટ્રનું વૈજય વધારવું

ગ્રીયાદ હામોદર સાતવળેકર

અધ્યક્ષ સ્વાધ્યાય મ.ન., પારકી

અથર્વવેદનો સુખોદ્ય અનુવાદ

[ભાગ ૩ ને]

ગૃહસ્થાશ્રમ

પવિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૨૨

(ઋષિ:- યજુઃ । દેવતા:- વિશ્વકર્મા)

एतं भागं परि ददामि विद्वान्विश्वकर्मन्प्रथमजा क्रुतस्य ।

अस्माभिर्दत्तं जरातः पुरस्तादर्विच्छन्नं तन्तुमनु सं तरेम

॥ ૧ ॥

तत् तन्तुमन्येकं तरन्ति येषां दत्तं विद्युमार्यनेन ।

अवन्त्येकं ददतः प्रयच्छन्तो दातुं चेच्छिस्तान्तस्वर्ग एव

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (વિશ્વકર્મન્) સમસ્ત જગતના રચિતા ! (ક્રુતસ્ય પ્રથમજાઃ) તું સત્ય નિયમનો પ્રથમ પ્રવર્તક છે. આ વાતને (વિદ્વાન્) જાણુએ એવો હું (દત્તં ભાગં પરિ દદામિ) આ મારા ભાગને તારે માટે પૂર્ણતાથી આપું છું. (જરાતઃ પરસ્તાત્ અસ્માભિઃ દત્તં અર્વિચ્છન્નં તન્તુમનુ) શક્ય પછી પણ અમે આપેલ વિચ્છેદરહિત જે વસ્તુ સત છે તેનાથી અમે (અનુ સંતરેમ) નિશ્ચયપૂર્વક અનુસૂચનાથી અમે પાર ઉતરી જઈશું. [૧]

(એકે તત્તં તન્તુમનુસરન્તિ) ફેટલાએ લોકો આ ફેલાએલ વસ્તુ સરને અનુસૂચ રહીને પાર થઈ જાય છે. (યેષાં આયનેન વિદ્યં દત્તં) જેના આવનાથી પિતૃ સંબંધી અપાનારો નહયુ ભાગ આપાએલ હોય છે. (એકે સવગ્ધુ દ્વદતઃ) ખીત ફેટલાએ બંધુગણો રહિત મળે પશુ (દ્વદતઃ) ઘન આપે છે તેઓ (પ્રયચ્છન્તાઃ વ્વ દ્વ દાતું શિશ્તાન્) ઘન આપવા છતાં પણ ઘન આપવાને માટે સમર્થ થયા, તે (સઃ સ્વર્ગઃ ઇવ) તે સ્વર્ગ જ છે. [૨]

આવાર્થ— તે જગતના રચિતા પ્રજ્ઞ ! તુજ સત્યધર્મનો પ્રથમ પ્રવર્તક છે એ હું જાણું છું, તેથી જ હું મારો ભાગ તારે માટે સમર્પિત કરું છું. આ સમપૂર્ણથી જે અનિચ્છિત થઈ થયે, તેની સહાયતાથી અને હુઃમની પેદાશર અમે પણ જઈશું. (૧)

આ મતનો આગ્રહ કરીને જ ફેટલાએ લોકો પાર થઈ ગયા છે એમનું કંઈક પેટુકતણ ચૂકવવાનું હોય છે. તેઓ બંધન- માંથી મુક્તિના છતાં પણ મુરકેલીનો સમય આવનાથી તે ઝલુને પાર કી છે આવા લોકો જ્યાં હોય ત્યાં સ્વર્ગધામ બની જાય છે. (૨)

અન્વારમેયામનુસંરમેયામેત્ત્વં લોકં શ્રદ્ધાનાઃ સચન્તે ।

યદ્દાં પક્કં પરિવિષ્ટમગ્રૌ તસ્ય ગુપ્તયે દંપતી સં શ્રયેયામ્

॥ ૩ ॥

યદ્દં યન્ત્વં મનસા વૃદ્ધન્તમન્વારોદ્દામિ તપસા સયોનિઃ ।

ઉપહૃતા અપ્ત જરસઃ પરસ્તાંચૃતીયે નાર્કે સધ્માદં મદેમ

॥ ૪ ॥

ગુદ્ધાઃ પૂતા યોવિતો યગ્નિયાં દ્વિમા મ્લક્ષણાં હસ્તેષુ પ્રપૃથક્સાદયામિ ।

યત્કામ દ્વિદર્મભિપિચ્ચામિ શોડશમિન્દ્રો મુરુત્વાન્તસ દદાતુ તન્મે

॥ ૫ ॥

અર્થ—હે (વસ્તવો) ઓ પુરોહિત ! (મનુ આરમેયામ્) અનુકૂળતાની સાથે શુભ કાર્યોનો પ્રારંભ કરો. (મનુ સંરમેયાં) અનુકૂળતાની સાથે હાલચાલ કરો. (વત્ત લોકં શ્રદ્ધાનાઃ સચન્તે) આ ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી લોકને શ્રદ્ધા પ્રારબ્ધ કરનારા લોકો જ પ્રાપ્ત કરે છે (યત્ત યાં પક્ક) જે તમારા બન્નેનું પરિપક્વ રૂપ હશે અને (મગ્રો પરિવિષ્ટ) અગ્નિ દ્વારા સિદ્ધ થએલ છે. (તસ્ય ગુપ્તયે સેધ્રયેષાં) તેની રક્ષા માટે પરસ્પર આશ્રિત રહે. [૩]

(તપસા યન્ત વૃદ્ધન્તં યદ્દં) તપથી આલના મહાન યશની ઉપર (સયોનિઃ મનસા મનુ આરોદ્દામિ) સમાન સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થએલ હું અનુકૂળતા પ્રમાણે મનથી ઉપર ચઢું છું. પ્રાપ્ત કરું છું (મગ્રે) અગ્નિ । (જરસઃ પરસ્તાંચૃત્વ હપહૃતા) વૃદ્ધત્વની પહેલાં બોલાવાએલા અર્થ (તૃતીયે નાર્કે સધ્માદં મદેમ) વૃત્તીય સ્વર્ગધામમાં સાથે સાથે રહેને શુભને પ્રાપ્ત કરીએ [૪]

(દ્વિમાઃ પશ્ચિયાઃ ગુદ્ધાઃ પૂતાઃ યોવિતાઃ) આ પૂજ્ય, શુદ્ધ અને પવિત્ર ઓએ છે, તેમને (મ્લક્ષણાં હસ્તેષુ પ્રપૃથક્ સાદયામિ) શાનીઓના હાથમાં અલગ અલગ પ્રદાન કરી છું (મદં યત્કામઃ હર્વં યઃ અમિપિચ્ચામિ) હું જે કામનાથી આ રીતે તમને અભિરેક કરી છું (સઃ મહસ્વાન્ હન્દ્રઃ) તે મહાન પ્રભુ (મે તત્ વદાતુ) મને તે આપે [૫]

ભાષાર્થ—હે સ્ત્રીપુરોહિત ! તમે અને આ ગૃહસ્થાશ્રમને પ્રાપ્ત કર્યા પછી શુભ કાર્યો કરવા રહેા અને વ્રતરતિને માટે હાલચાલ કરના રહેા. આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં અદ્વાયવાદ લોકો જ શુભપૂર્વક રહી શકે છે. જે તેમાં ખૂબ અનુભવી થએલ છે અથવા જે પૂર્ણ થયેલ છે, તેની રક્ષા કરવાને માટે તમેા બંને પ્રયત્ન કરો. (૩)

જે યજ્ઞ તપથી યાય છે, તેમાં મન લગાડીને તેને પૂર્ણ કરવો એ જ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે વૃદ્ધત્વ સુધી મેં કરવાથી ઉચ્ચ સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત થાય છે. (૪)

આ પવિત્ર અને શુદ્ધ ઓએ છે, તેમને જ્ઞાનીઓના હાથમાં અલગ અલગ અર્પણ કરે છે જે કામનાથી હું આ યજ્ઞ કરું છું તે મારી કામના સફળ થઈ જાય. (૫)

પવિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ

ગૃહસ્થાશ્રમને અત્યંત પવિત્ર બનાવીને તેમાંથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાની ખાતરમાં આ સૂક્તમાં ધ્યેય અજીએલ ઉપદેશ છે. આ ઉપદેશ દરેક ગૃહસ્થાશ્રમીએ મનન કરવો જોઈએ. (૧) સમસ્ત જગતના નિર્મોતા જે પ્રભુ છે, તેજ સત્ય નિયમેનો પ્રથમ પ્રાનંદ છે એમ માનીને તેને માટે શુભ કર્મ કરવા તેને માટે યજ્ઞ કરવો અને જે કોઈ કરવું હોય તે તેની પ્રીતિને મારે કરવું જોઈએ. આ પ્રકારનાં શુભ કર્મો કરવાથી મનુષ્ય હું જ મુક્ત થાય છે. (૨) આ પ્રકારના યજ્ઞથી જ મનુષ્યનો ગેરો પાર થઈ જાય છે. બીજી કોઈ માર્ગ નહિ. (૩) જેવી રીતે આપણે કરેલ કરજ ચૂકવવું જોઈએ તેવી રીતે આપણા બાપદાદાઓએ કરેલ કરજ પણ ચૂકવી આપવું જોઈએ. જ્યાં વિશેષ મુશ્કેલ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ

આ પ્રકારનું ઋણ પરત કરે છે અને બીજાને છેતરતા નથી, તે દેવ સ્વર્ગધામ છે. (૪) ગૃહસ્થાશ્રમમાં ઓ અને પુરુષ મળીને રહે છે, તેઓ સદા શુભ કર્યો કરે, શુભ કર્યોથી જ શ્રેષ્ઠ લોક પ્રાપ્ત થાય છે (૫) જે પરિપૂર્ણ યજ્ઞેષ્ઠ છે તેની રક્ષા કરે અને તેને જોઇને અન્યની પરિપક્વતા સંપાદન કરવાનો યત્ન કરે એ જોઇએ. (૬) સર્વ યજ્ઞ તપથી જ થઇ શકે છે, આ પ્રકારે યજ્ઞ કરવાનો વિચાર મનથી દશેમાં કરવો જોઇએ. (૭) જે ધડપણ સુધી આ પ્રકારનાં શુભ કર્યો કર્યો તો ઉત્તમ સ્વર્ગધામનો આનંદ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. (૮) ગૃહસ્થાશ્રમ અણવધો હોય તો પવિત્ર અને શુદ્ધ ઓની સાથે

જ કરવો જોઇએ. (૯) ઓને પણ ઝાની મનુષ્યના દ્વાયમાં સમર્પિત કરવી જોઇએ. આ પ્રમાણે પવિત્ર ઓ અને ઝાની પુરુષથી જે ગૃહસ્થાશ્રમ યાય છે તે જ વિશેષ સુખ આપનાર બની જાય છે. (૧૦) આવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનાર મનુષ્ય જ પોતાની કામના સિદ્ધ થવાનો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રજા તેને જ સિદ્ધિ આપે છે. આ સૂક્તનો આ પ્રકારે આશય છે. જે પાઠક આ સૂક્તના મંત્રિનો અર્થ અને બાવાર્થ વિચારપૂર્વક વાંચે તેઓ જે આશય પોતાની મેળે જ જાણી શકશે. કારણ કે તે ધણો જ સ્પષ્ટ છે.

કુળવધૂ-સૂક્ત

કાં. ૧, સૂક્ત ૧૪.

(ઋષિ- મુલકિરિઃ । દેવતા- વરઃ)

મર્ગમર્યા વર્ષ આદિધ્યધિ વૃષ્ણદિવ સ્તર્જમ્ ।

મહાલુપ્ત દ્વ પર્વતો જ્યોક્ પિતૃષ્વાસ્તામ્

॥ ૧ ॥

પૃથા વૈ રાજન્કન્યા વિધૂર્નિ ધૂમતાં વમ ।

સા માતૃર્વૃષ્ણતાં ગૃહેડ્યો આતુરથો પિતૃઃ

॥ ૨ ॥

પૃથા વૈ કુલ્પા રાજન્તામું તે પરિં દયાસિ ।

વ્યોક્ પિતૃષ્વાસ્તા આ શીર્ષ્ણઃ સમોષ્યાવ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (વૃષ્ણાત્ મધિ સ્તર્જ દ્વ) વૃક્ષપરથી જેની રીતે ફૂલેલી માળા લે છે, તેવી રીતે (ધર્યાઃ મર્ગ વર્ષઃ આદિધિ) કન્યાનું એનર્થ અને તેજ હું સ્વીકાર છું (મહાલુપ્ત વર્ષતઃ દ્વ) હું મૂળવાળા પર્વતની જેમ સ્થિરતાથી આ કન્યા પિતૃવુ જ્યોક્ આસ્તાં માતાપિતાના ધરમાં ધણા લાગા સમય સુધી રહે [૧] હે (વમ રાજન્) નિયમ પાલન કરનારા સ્વામિનું ! (વૃથા કન્યા) આ કન્યા (તે વધુ) તારી વધુ બનીને (નિધૂમતાં) બેવહાર કરે. (અથો) અથવા (સા) તે બાછને ત્યાં (અથો) અથવા પિતાના (ગૃહે વધૂમતાં) ધરમાં રહે [૨] હે (રાજન્) સ્વામિનું ! (વૃથા) આ કન્યા (તે કુલ-વા) તારા કુળનું પાલન કરવાળી છે. (તાં) તેને (ડ તે પરિદદ્યાસિ) તારે માટે અમે આપીએ છીએ આ (વ્યોક્) તે સમય સુધી (પિતૃવુ આસ્તા) માતા પિતાના ધરમાં નિવાસ કરે

બાવાર્થ— વૃક્ષપરથી માન તથા ફૂલો ઉતારીને તેમની માળા બનાવીને જેની રીતે લોચ પહેરે છે, તેવી રીતે આ કન્યાનું એનર્થ અને તેજ હું સ્વીકાર છું અને તેમનાથી મને પોતાને સંભવતા ધન્ય છે. જેની રીતે હું મૂળવાળા પર્વતો પોતાના આધારપર સ્થિર રહે છે તેવી રીતે કન્યા ધણુ પોતાના માતાપિતાના ધરમાં નિદર બનીને લાગા પળ સુધી સુરક્ષિત રહે (૧) હે નિયમ પાલક પતિ ! આ અગ્રારી કન્યા તારી વધુ બનીને નિયમપૂર્વક બેવહાર કરે જે સમયે તે તારે ઘેર ન રહે તે સમયે તે પિતા, માતા અથવા બાછને ઘેર રહે, પરંતુ બીજા કોઈ ઘરમાં ઘેર ન રહે (૨) હે પતિ ! આ અગ્રારી કન્યા તારા કુળનું પાલન કરનારી છે, તેને તારે માટે અમે સમર્પણ કરીએ છીએ, ત્યાં સુધી તેનું સિદ્ધિ (અરવક) શાશ્વત્વાવાનો સમય ન આવે

અસિતસ્ય તે પ્રજ્ઞાના કાર્યપરસ્ય ગર્વસ્ય ચ ।

અન્તઃકોશમિવ જામયોર્ડર્ષિ નશામિ તે ગર્ગમ્

॥ ૪ ॥

(આ રીતે : સમોષ્યાત્) ન્યા સુધી માત્ર ચક્રગારવામાં ન આવે [૩] (અસિતસ્ય) એ પત્નિ રહિત (ગર્વપરસ્ય) દષ્ટા (જ) અને (ગર્વસ્ય) પ્રાણી સંપત્તિ કરનારા (તે) તારા (પ્રજ્ઞાના) જ્ઞાનની સાથે દૃઢ (તે મમ જામિ નશામિ) તારા કોશમાં બાંધેલું (જામયાઃ યતાઃ કોશં દય) કોશ પોતાના પેટમાં બાંધેલું છે [૪]

ત્યા સુધી તે માતાપિતાના ધરમાં રહે (૩) બન્ધન રહિત, દશ અને પ્રાણને સ્વાધીન કરનારા તારા જ્ઞાનની સાથે આ કન્યાના આ પત્નિ સંબંધ દૃઢ બાંધેલું જે જે રીતે કોશ પોતાના પેટમાં બાંધેલું અને કોશમાં પેટમાં બાંધેલું તે સુરક્ષિત રાખે છે તેવી રીતે તેનું જામ્ય સુરક્ષિત રહે. (૪)

કુળવધૂ-સૂક્ત

પ્રથમ પ્રસ્તાવ

આ સૂક્તમાં ચાર મંત્રો છે પહેલા મંત્રમાં ભાષી પતિનું પ્રસ્તાવણ બાંધેલું છે. પતિ કન્યાના રૂપને અને તેજને પસંદ કરે છે અને તે તેજનો સ્વીકાર કરવા કહે છે. આ વિષયમાં મંત્રનું રચક અતિ રમણ છે

“ જ્યો, વેશાઓ અને વનરપતિપરથી પાન, ફૂલ અને મજરીઓ સહને લેતા માળાબનાવે છે અને તે માળાઓને મળામાં બાંધેલું કરે છે, તે પ્રમાણે આ કન્યા સુખચિત પ્રાપ્ત થઈ પસંદ છે તેના ફૂલ અને પાન (સુખ કમલ અને હસ્ત પલ્લવ) અથવા તેનું સૌન્દર્ય અથવા તેજ દૃઢ બાંધેલું કરેલું અને તેનાથી દૃઢ સુશોભિત થવા માગે છે અર્થાત્ દૃઢ આ કન્યા સાથે ગૃહસ્થાધ્યયન કરી કરવાની છુટ્કા કરેલું જેવી રીતે પર્વત પોતાના વિશ્વાના પાયાપર સ્થિર રહે છે તે પ્રમાણે આ કન્યા પોતાના માતા પિતાના સુદૃઢ આધાર પર સ્થિર રહે. અર્થાત્ માતા પિતા તરફથી સુશિશ્વા મેળવીને આ કન્યા સુચેત્ર અને અને ત્યાર પછી મારે (પતિને) ઘેર આવે ”

આ બાંધેલ પ્રથમ મંત્રનો છે તેમાં ભાષી પતિનો પ્રથમ પ્રસ્તાવ છે ભાષી પતિ કન્યાનું સૌન્દર્ય અને તેજ પસંદ કરે છે અને તેની સાથે વિવાહ કરવાની છુટ્કા પ્રગટ કરે છે અર્થાત્ ભાષી પતિ કન્યાની માત્રથી તેના માળાપત્તી પાસે કરે છે અને સાથે સાથે એ પણ કહે છે કે કન્યા કેટલાક સમય સુધી માતા પિતાના ધરમાં રહે ત્યાર પછી પતિને ઘેર આવે થોડા સમયની અમાંસ આજ્ઞા પૂરી થઈ મંત્રમાં કહેલાં આવશે છે.

આ મંત્રના વિચારથી બહુ થાય છે, પ્રથમ પોતે પોતાની સદૃશ્ય અર્થાત્ પતિની પસંદગી કરે છે પ્રથમ પોતાની રમિ પ્રથમ જે કન્યાની પસંદગી કરે છે અને પોતાના મનને વિચાર કન્યાના માતાપિતા પાસે નિવેદન કરે છે કન્યાના માતાપિતા આ પ્રસ્તાવનો વિચાર કરે છે અને આવીપતિને થોડા ઉત્તર આપે છે

આ સૂક્તમાં એ રમણ નથી થતું કે કન્યાને પણ પોતાના પતિની પસંદગીની આગમમાં પોતાની પસંદગી અથવા નાપસંદગીના વિચાર પ્રદર્શિત કરવાનો અધિકાર છે કે નહિ પ્રસ્તાવ થવા પછી પણ કન્યાનું માતાપિતાના ધરમાં લાંબા વખત સુધીનું વાસ્તવ્ય (પિતૃયુ કન્યા યયોક્ આસ્તા) દર્શાવે છે કે આ પ્રસ્તાવ કન્યાને સ્વીકાર્ય થયે તે પહેલાં જ અથવા ઉપર થવા પહેલાં જ થવો જોઈએ આજ્ઞાના જેને સમાપ્ત અથવા માગે કહે છે તેના જ કંઈક આ પ્રકાર છે એથ આ વાતપરથી રમણ થયે આ સૂક્તમાં કન્યાનું એક પણ કાળજી નથી, પરંતુ ભાષીપતિ અને કન્યાના માતા પિતા બન્ધના પાલકોનું જ કાળજી છે તેથી અનુમાન થાય છે કે કન્યાને તેટલો અધિકાર નથી જેટલો પતિને છે

ગ્રીભ મંત્રમાં કન્યાના પાત્ર કહે છે કે, “ અમે (તે તારા પરિવ્રજાસિ) તારે માટે આ કન્યાનું સમપણું કરીએ છીએ ’ આ મંત્રમાં રમણ દર્શાવે છે કે કન્યા આ વિષયમાં પરત્ર છે મંત્રમાં તેનાર આવી ગળેનું છે કે, “ કન્યા પિતા, માતા અથવા ભાઈના ધરમાં રહે ” અથવા એથી આગળ વધીને અમે જેમ પણ કહી શકીએ છીએ કે વિવાહ થવા પછી તે પતિને ઘેર રહે, પરંતુ તે કદી સ્વયં ત્યાંથી ન રહે

જે રીતે શૂન્યો આધાર તેના મૂળ છે, અથવા પર્વતનો આધાર તેનો વિશાળ પાયો છે, તે પ્રમાણે કન્યાનો પહેલો આધાર તેના માતાપિતા અથવા ભાઈ છે, અને પછીનો આધાર પતિ જ છે. તેનાથી વિષય ખીજી ધીમ કાંઈના આધાર સીમે લેવા તે ઉચિત નથી.

પ્રસ્તાવનો અનુમોદન

પ્રથમ મંત્રમાં કહેલ જાણીપતિનો પ્રસ્તાવ સ્વીકારવા પછી કન્યાના માતાપિતા વિચાર કરીને જાણીપતિને કહે છે કે—

“હે નિયમથી ચાલનારા સ્વામિન્ ! આ કન્યા તારી સાથે નિયમપૂર્વક બનદાર કરે ત્યાં સુધી તે માતાપિતા અથવા કાંઈના બરમાં રહે. હે સ્વામિન્ ! આ કન્યા તારા કુળનું પાલન કરનારી છે, નેથી અમે તારે માટે તેને અર્પણ કરીએ છીએ. એ ત્યાં સુધી માતાપિતા ઘેર જ રહે, ન્યાં સુધી તેનું મરતક શયણારામનો સમય ન આવી જાય. તું બંધનરહિત દ્રષ્ટા અને પ્રાણશક્તિથી યુક્ત છે. તેથી તારા જ્ઞાનની સાથે આ કન્યાનું ભાગ્ય અમે જોડી દઈએ છીએ. જેવી રીતે સીએ પોતાના ધરેણું અને ઝવેરાત પેટીમાં બંધ કરી રાખે છે તે પ્રમાણે તેની સાથે તારું ભાગ્ય પણ સુરક્ષિત રાખીએ છીએ.” આ પ્રમાણે આ ત્રણ મંત્રોનું તાત્પર્ય છે, તે પાછું જ વિચાર કરવા યોગ્ય છે. પાઠક તેનો મલો જ વિચાર કરે. અહીંતેમની સગવડ ખ્યાત કેટલોક વિચાર કરવામાં આવે છે.

વરની પરીક્ષા

આ સૂત્રમાં પતિના શુભધર્મ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. એ પ્રથમ જોવા જેવા છે—

૧ યમઃ—યમ નિયમોનું પાલન કરનારો, ધર્મના નિયમોને અનુકૂળ પોતાનું આચરણ રાખનારો

૨ રાજન્—રાજા (રજ્યશક્તિ) પોતાની ધર્મપત્નીનું રંજન કરનારો. અહીં પતિની વિષયનો અર્થ હોવાથી “રાજન્” શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે લેવા યોગ્ય છે. રાજ્ય શબ્દનો અર્થ “રંજન કરનારો” શબ્દથી ધર્મમાં ધર્મ-પત્ની પુરવટી પ્રકૃતિ છે. તે ધર્મપત્નીના સંતોષ વધારનારો.

૩ અસિતઃ—(અ-સિતઃ અવદ્યઃ) અંધનરહિત અર્થાત્ જેનું મન સ્વતંત્રતાને આધાર છે. ગુલામીના ભાવ જેના મનમાં હોય નહિ.

૪ કદયઃ—(વદ્યકઃ) જોનાર પોતાની પરિસ્થિતિને

ઉત્તમરિતે જાણનારો અને પોતાના કર્તવ્યને બરાબર સમજનારો.

૫ યગઃ—(પ્રાણચલુચુકઃ) પ્રાણાયામ વગેરે યોગ-સાધનથી જેણે પોતાના પ્રાણનું બળ વધાર્યું છે.

૬ વ્રજાણા યુક્તઃ—જ્ઞાનથી યુક્ત જ્ઞાની.

આ છ શબ્દો આ સૂત્રમાં પતિના શુભધર્મો દર્શાવે છે.

પતિના શુભધર્મ

ધર્મનિયમોને અનુકૂળ આચરણ કરતું, ધર્મપત્નીને સંતુષ્ટ રાખતી, સ્વાધીનતા માટે પ્રયત્ન કરવા, પોતાની પરિ-સ્થિતિને સારી રીતે જાણતી, યોગાદિ સાધનો દ્વારા પોતાની દીર્ઘઆયુ નિરોધતા તથા સુદૃઢતાને સંપાદન કરવા તથા જ્ઞાન વધારતું, આ બાબતો પતિની યોગ્યતા પ્રદર્શિત કરે છે.

અહીં સૂત્રને સંતુષ્ટ રાખવા માટે ધર્મપત્નીની રીતે ચાલીને જેટલું બની શકે તેટલું જ કહેલ છે, કારણકે “યમ રાજન્” આ બે શબ્દો મંત્રમાં એકત્રિત પ્રયુક્ત થયેલા છે.

પોતાની કન્યા માટે વર શોધવો હોય તો ઉક્ત છ શુભોની કસોટીથી કરીને પછી જ પસંદ કરવો જોઈએ. જેનું આચરણ ધર્માનુકૂળ, હોય જે ધર્મપત્નીની સાથે પ્રેમપૂર્ણ વર્તણૂક કરનારો હોય, જે સ્વાધીનતા માટે પ્રયત્નશીલ હોય, જે પોતાની પરિસ્થિતિને બરાબર જાણનારો હોય અને તે પ્રમાણે કાર્ય બનદાર કરનારો હોય, જે બળવાન અને નિર્દોષ હોય, જે પોતાના સ્વાસ્થ્યનું રક્ષણ કરી શકતો હોય તથા જે જ્ઞાનવાન અને પ્રયત્નશીલ હોય, તો તે વરને પોતાની કન્યા પ્રદાન કરવા યોગ્ય છે.

તેજ પ્રમાણે જે ધર્માનુકૂળ આચરણ કરતો નથી, જે પોતાની પત્નીની સાથે યમજામયું આચરણ કરતો નથી, જે પરાધીનતામાં રહે છે, પોતાની પરિસ્થિતિને પ્રતિકૂળ જે આચરણ કરે છે, તથા જે નિર્બળ અને રોગી છે, તેમજ જે જ્ઞાની નથી, તેને કાંઈ પણ પરિસ્થિતિમાં પોતાની કન્યાને માટે વર તરીકે પસંદ કરવો જોઈએ નહિ. પાઠકો વર પરીક્ષા વખતે આ વાતોનું બરાબર ધ્યાન રાખે. હવે વધૂ પરીક્ષા કરવાના નિયમો જુઓ.

વધૂ-પરીક્ષા

આ સૂત્રમાં વધૂ પરીક્ષાના નિષિદ્ધિમિત મંત્ર આગ છે.

(૧) કન્યા—[કમનીયા] કન્યા એવી હોય કે જેને

જોનાથી જ મનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, તેજ, અવયવોની સુંદરતા, રસગ્રાહી, યાત્રા ક્રમોદિ સર્વ વાતો જે જોનારના મનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે તે આ શબ્દથી જાણી શકાય.

૨ ઘટ્ટુ [હઠાતે પતિમૃદે] જે પતિને ઘેર જઈને રહેવાનું પસંદ કરે છે. જે પતિના ઘરને જ પોતાનું સાચું ઘર માને છે.

૩ કુલપા- કુળનું પાલન કરનારી, પિતાના તથા પતિના કુળની મર્યાદાઓનું પાલન કરનારી. જે પોતાના સહચારથી બંને કુળોનો યથા વધારે છે.

૪ તે (પત્નિ) મગમ્- પતિની જેવી હોવી જોઈએ કે જે પતિના ભાવને વધારે. જોનાથી પતિને પોતે ધન્ય બન્યો છે એવો અનુભવ થાય.

૫ પિતૃષુ જાસતામ્- વિવાહની પહેલા અથવા આપતકાળ માં માતા પિતા અથવા જાણીએમના ઘરમાં રહેનારી અને વિવાહ પછી પતિને ઘેર રહેનારી, બીજા કોઈને ત્યાં જઈને રહેવાની ઇચ્છા ન કરનારી કન્યા હોવી જોઈએ.

૬ વૃક્ષાત્ જાત્- વૃક્ષમાંથી બનાવેલ પુષ્પમાળા જેવી કન્યા હોય, પિતાના કુળરૂપી વૃક્ષને પુષ્પમાળા રૂપ કન્યા સુમધિન કરે.

આ છ મંત્ર જાગ કન્યાની પરીક્ષા કરવાના નિયમો દર્શાવે છે. પાઠક તેનો ઉત્તમ વિચાર કરે અને આ ઉપદેશને અનુકૂળ કન્યાની પરીક્ષા કરે.

કન્યાનાં શુભધર્મો

કન્યા સુસ્વરૂપ તથા તેજસ્વીની હોય, પતિને ઘેર પ્રેમપૂર્વક રહેનારી હોય, બંને કુળોનો યથા, કીર્તિ ચોતાના સહચરણથી વધારનારી હોય, પતિનું ભાગ્ય વધારનારી, ચૈવનકાળ પહેલાં પિતાને ઘેર રહેનારી તથા ચૈવન પ્રાપ્ત થયા પછી પતિને ઘેર રહેનારી, તથા પુષ્પમાળાની જેમ પોતાના કુળની શોભા વધારનારી હોય આ પ્રકારની જે સુવધક્ષી કન્યા હોય તેને જ પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

પરંતુ જે તદન શીક્ષી, નિસ્તેજ, ખરાબ બોલનારી, પતિને ઘેર ન જવાની ઇચ્છા કરનારી, દુરાચારિણી, પતિના ભાગ્યને ઘટાડનારી, તથા રોષપ્રકટ હોય તે કન્યા વિવાહને માટે યોગ્ય ગણાય નહિ.

માયું કરવાનો સમય

આ સંક્રાંતિમાં વિવાહનો સમય જરાબર નક્કી થઈ શકતો

નથી, કારણ કે તેને સિદ્ધ કરતું કોઈ પ્રમાણ અદ્વી મળતું નથી.

“ કન્યા મરતક સમ્પરવાના સમયની પહેલાં માતાને ઘેર ધણી વખત સુધી રહે ” આ તૃતીય મંત્રના કથનથી માગતો સમય મરતુ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં કેટલાંક વર્ષ, વધારેમાં વધારે બે વર્ષ હોવાનો સંકાર છે. તો પશુ વધુ પરીક્ષાના જે જ લક્ષણો ઉપર દર્શાવ્યાં છે, તે લક્ષણો સ્પષ્ટતાથી બનાવી આવે છે કે પ્રૌઢ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. “ પતિ ને ઘેર જવાની કલ્પના ” જે સ્થિતિમાં કન્યાના મનમાં આવે છે તે અવસ્થા માગની હોય એમ જણાય છે આ જ શબ્દો સારી, પ્રૌઢ, મરતુદ, લઘુભગ ઉપવર યથેષી, કન્યાની સ્થિતિ દર્શાવે છે. પાઠક સર્વ શબ્દોનો મારી રીતે વિચાર કરશે તો તેમને કન્યાનું કદ ઉમરમાં માયું કરતું જોઈએ તેના નિર્ણય તેઓ કરી શકશે.

ભાગી પતિ માયું કરે અને કન્યાના માતાપિતા પૂર્વેકિત લક્ષણોનો ખૂબ વિચાર કરીને ભાગી પતિના પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર બદલા અસ્વીકાર કરે. આ સંક્રાંતિમાં વરના માતાપિતા તથા કન્યાને પોતાનો મત આપવાનો અધિકાર છે એવું માનવાને માટે એક પશુ પ્રમાણ મળતું નથી. આ વાત જે કોઈ આચારના સંક્રાંતિમાં મળી જશે તો તે સમયે કહેવામાં આવશે.

મરતકના શબ્દગુણ

તૃતીય મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ યયોક્ પિતૃષ્વાસાત્ જા જીર્ણાં સ્ત્રિભ્યાત્ ” (જોના વખત સુધી માતા પિતાના ઘરમાં કન્યા રહે જ્યાં સુધી મરતક શબ્દગુણવાનો સમય ન આવે ત્યાં સુધી રહે, અદો એકવાન કહેવી આવશ્યક છે, કે જે સમયે સ્ત્રી મરતુમતી થાય છે તે સમયને ” પુષ્પવતી ” સમય કહેવાય છે. પુષ્પવતીનો અર્થ ફૂલોથી પોતાને શબ્દગુણવાનો સમય પ્રથમ રમેશ્વરન, પ્રથમ મરતુ પ્રાપ્તિ અથવા પ્રથમ પુષ્પવતી ચર્તન તેને ફૂલોથી શબ્દગુણવાની પ્રથા, મુખ્યત્વે તેનું મરતક ફૂલોથી શબ્દગુણવાની પ્રથા કારણ વર્ષમાં આવે પશુ પ્રચલિત છે. નેસર અને મદાસની તરફ તે પ્રથમ અભાષાન પ્રસંગે જે સ્ત્રી રૂપવાળા ફૂલો આ પુષ્પવતી સ્ત્રીની સમ્પરવરને ચાટે લાવવામાં આવે છે મુખ્યત્વે પશુ ધણી જાતિઓમાં આ પ્રથા છે કેટલીક જાતિઓમાં જરાઓછા પ્રમાણમાં છે, પરંતુ આશ્ચર્ય કૃષ્ણ પહેરવાનો રિવાજ આ મરતુપ્રાપ્તિને સમયે વિશેષ છે. આ રિવાજ દેવે દિવસે દિવસે યતો ભય છે તેનાં બે કારણો એક તો ધનાભાવ અને

ખીલું ઉત્સાહનો અભાવ તેથી હવે તેમાં ઓટ આવવા માંડી છે. પૈસાદાર લોકો આ પ્રસંગે સોનું અને જડ એવેશત તથા રત્નો અને મોતીનાં ફૂલો ખનાવપ્રવે છે અને પુરુષવતી સ્ત્રીના મરતકને મેંચે દિવસે ખુશ્બુ સચુગાર છે. જે પ્રતિભા લાજ કાઢવાનો રિવાજ છે તે પ્રતિભા આ રિવાજ ઓછો છે એવો અમારો અનુભવ છે પરંતુ ખરી હકિકત તો ત્યાંના લોકોજ નાથી શકે છે. આથી અનુમાન કરી શકાય છે, કે છું'ધટની પ્રથા અદૈદ્ધિક કારણોથી અમારા સમાજમાં દાખલ થઇ ગઇ છે.

માથું થયા પછી વિવાહ

આ સૂક્તના અભ્યાસથી એનું પ્રતીત થાય છે કે માગની પછી વિવાહનો સમય બહુ દીર્ઘ હોવો જોઇએ નહિ. મુશ્મ મંત્રમાં વર તરફથી પહેલો પ્રસ્તાવ અર્થાત્ માગનો પ્રસ્તાવ રહ્યો થયો છે અને દ્વિતીય અને તૃતીય મંત્રમાં જ કન્યાનો અપરંપુનો વિષય આવી ગયો છે. જુઓ—

૧ યથા કન્યા તે વપુઃ નિષ્કૃયતામ્— આ અમારી કન્યા તારી પત્ની બનીને નિરોધ બ્યવહાર કરે તથા.

૨ યથા [કન્યા] તે કુલપા તાં તે પરિદગ્ધસિ— આ અમારી કન્યા તારા કુળનું પાલન કરનારી છે તેથી તારા

માટે ગમે તેનું પ્રદાન તને કરીએ છીએ.

૩ તે મગં ગપિનહ્યામિ— તારું ભાગ્ય (આ કન્યાની) સાથે મધું છું. અર્થાત્ તુ તેનાથી અલગ ન થા.

આ મંત્ર લાગ રપટ બતાવી રહ્યા છે કે માથું થઇ ગયા પછી અને તેનો સ્વીકાર થઇ ગયા પછી વિવાહનો સમય બહુ દીર્ઘ હોવો જોઇએ નહિ એટલે કે વિવાહ જલદી થઇ જવો જોઇએ. જો કે તેમાં સમયનો કાંઈ ચોક્કસ ઉદ્દેશ નથી. તો પશુ (૧) મથુ. (૨) કન્યાદાનની સમ્મતિ (૩) મરતક ચણુગારવાના સમય સુધી અર્થાત્ પુરુષવતી થાય ત્યાં સુધી કન્યાનો પિતૃગૃહે નિવાસ ચોક્કસપણે બતાવાયો છે અને તે પ્રમાણે સમય સુકકર થઇ શકે છે. આ ઉપરથી નકકી થાય છે કે માથું, ત્યાર પછી વિવાહ અને ત્યાર પછી પુરુષવતી થાય ત્યાં સુધીનો ક્રમ નક્કી છે અને ત્યાર પછી કન્યાનો પતિગૃહે નિવાસ ઉપદેશનામાં આવ્યો છે. પાઠક આ વિષયમાં અધિક વિચાર કરે. આ વિષય અન્યાન્ય સૂકતોની સાથે સંબંધિત છે, તેથી આ વિવાહ સંબંધીનાં બધાં બધાં સૂકતો આવશે ત્યાં ત્યાં તેમની સાથે જોડને સર્વ બાબતોનો નિષ્કૃપ કરી શકાય. પાઠકગથ પોતાના વિચારોની સહાયતા આપે તો અધિક નિર્દોષ નિશ્ચય થવો સંભવ છે.

કન્યાને માટે વર

કાં. ૬, સૂક્ત ૮૨

(ઋષિઃ— મગઃ । વેદતા— રુદ્રઃ)

ઝાગચ્છતઃ આગતસ્ય નામં શુદ્ધામ્યાયતઃ । ઇન્દ્રસ્ય વૃજ્ઞો વન્વે વાસુવસ્ય શ્વતક્રતોઃ ॥ ૧ ॥

યેનં સૂર્યાં સાવિત્રીમશ્વિનોદતઃ પથા । તેનં માર્મજવીઢ્ઞમોં જાપામા વંદતાદિતિ ॥ ૨ ॥

અર્થ— (ઝાગચ્છતઃ) આવનારા, (આગતસ્ય) આવેલા અને (સાવતઃ) ધણા નજીકના ભવિષ્યમાં આવનારા (વૃજ્ઞઃ ધાસવસ્ય શ્વતક્રતોઃ રુદ્રસ્ય) શત્રુઓનો નાશ કરનારા, ધનરાલા અને સેંકડો કર્મ કરનારા ઇન્દ્રનું (નામ શુદ્ધામિ) નામ હું લઉં છું અને (મન્વે) પસંદ કરું છું. [૧]

ભાવાર્થ— આગમન પહેલાથી જન્મ કરીને હવે મારી પાસે આવેલો એ શત્રુપર વિજય મેળવનાર, ધનવાન, સેંકડો વસ્તુ કર્મ કરનારો યુદ્ધાર છે, તેને હું મારી પુત્રીને આટલે વસણે પસંદ કરું છું. (૧)

જે રીતે આદિ દેવાએ સુર્યપ્રભાનો વિવાહ કર્યો, તે પ્રકારે ધનવાન વપુનો પિતા “ કન્યાનો સ્વીકાર કરે ” એમ કહીને મને વિવાહને માટે કહે છે. (૨)

યસ્તેદ્દુષો વંતુદાનોં વૃહદિન્દ્ર દિરણ્યયઃ । તેનાં જનીયતે જ્ઞાર્યાં મર્શં ઘેહિ શ્ચીપતે ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યંન વણ) ને માગંથી (અગ્નિના) અગ્નિદેવેએ (સ્વાં સાવિત્રીં ઋદમુઃ) સ્વપ્રમા સાવિત્રીનો વિવાહ કર્યો, (તેન) તે માગંથી (જ્ઞાર્યાં આવહતાવદતિ) અગ્નિપ્રાપ્ત કર્યો (મગન્માં અમયોત) બગે મને કહ્યું છે. [૨] દે (દન્દ્ર) ઇન્દ્ર । (યા તે દિરણ્યયઃ વંતુદાનોં વૃહન્ મંકુશઃ) ને તારૂં ધન આપનારૂં મોટું સુવર્ણનું અંકુશ, છે, દે (શ્ચીપતે) ઇન્દ્ર । (તેન જનીયતે મહ્યં) તેનાથી ઓની ઇચ્છા કરનારા મને (જ્ઞાર્યાં ઘેહિ) ભાર્યા આપ. [૩]

ભાવાર્થ—દે પ્રભો ! તારી પાસે ધનની પ્રાપ્તિ કરનારૂં ને વત્તમ સજ્જ છે તેના બન્ધથી પત્નીની ઇચ્છા કરનારા મને (વરને) ભાર્યા પ્રાપ્ત થાઓ. (૩)

કન્યાને માટે વર

કન્યાને માટે ને વર પસંદ કરવામાં આવે તે નીચે લખેલાં ગુણોનો વિચાર કરીને પસંદ કરવામાં આવે.

૧ જનીયતે—વર એવો નેછોએ કે જેના મનમાં ધર્મ-પત્નીની પ્રાપ્તિની પ્રવળ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ હોય (મં. ૩)

૨ આગચ્છતા—કન્યાના પિતાની પાસે જવાની ઇચ્છા કરનારો. (મં. ૧)

૩ આગતસ્વ—કન્યાના પિતાની પાસે પહેલાંથી જનારો. (મં. ૨)

૪ આવતા—કન્યાના પિતાની પાસે પહેલાંથી ગયેલો. (મં. ૩)

આ ત્રણે શબ્દો વરની ઉચ્છેદ ઇચ્છા દર્શાવે છે. આજકાલ કન્યાનો પિતા વરને શોધતો, વરની શોધમાં એક સ્થળથી બીજે સ્થળે ફરતો રહે છે. આ પ્રથા અરેલિક પ્રતીતિ થાય છે. વધૂનો પિતા અથવા વધુ વરની શોધમાં રખે નહિ પરન્તુ વર પોતાની યેચ્છતા સિદ્ધ કરે અને વધૂની માગણી કરવા માટે વધૂના પિતાની પાસે જાય. આ વાત આ ચાર શબ્દોથી બ્યક્ત થાય છે. હવે વરમાં કયા ગુણો હોવા નેછોએ, તેનો વિચાર આ પ્રમાણે છે.

૫ વાસ્તવઃ—વધુ અર્થાત્ ધન પાસે રાખનારો (મં. ૧)

૬ વાતકતુઃ—સેંકડો ઉત્તમ પુરુષાર્થ કરનારો. (મં. ૧)

૭ વજ્રવ્રઃ—સદુનો નાશ કરનારો, વિજય પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ. (મં. ૧)

૮ દન્દ્રઃ—સદુઓનો નાશ કરનારો ચરવીર. (મં. ૧)

આ ચાર શબ્દો વરના ગુણોનું વર્ણન કરે છે. વિવાહ પહેલાં વરે ધન કમાએલું હોવું નેછોએ અને શોધ વજ્ર પ્રગટ કરે.

કેસું દોડું નેછોએ, અપરીક્ષિત વર ન દેવો નેછોએ વધૂનો પિતા આવ્યા વરનો આદર કરે અને તેને કહે કે (જ્ઞાર્યાં આવહતાવ) આ મારી કન્યાનો સ્વીકાર કરો. આપ સ્વીકાર કરો તો હું મળો જ અનુપ્રદિન થઈશ, પ્રયાદિ વચનોથી વરની સાથે વાત કરે અને પોતાની કન્યા દેવોનો વિચાર પ્રગટ કરે. કન્યાનું જ્ઞાન પણ એવી રીતે થાઓ કે જેની રીતે પ્રમાનું જ્ઞાન સ્વર્ગની સાથે થાય છે, અર્થાત્ કન્યાના બહુભાગે પૈસા લેવા અથવા વરદક્ષિણા આપવી એ શરતો હોવી નેછોએ નહિ, વરના ગુણોનો જ વિચાર મુખ્ય હોવો નેછોએ. (મં. ૨)

વર પણ મનમાં એજ સમજે કે મારી પાસે શોધ અને વીધું દેવાથી હું ધન કમાઈ શકીશ અને ન્યારે હું ધન કમાઈશ અને મારું શોધ પ્રગટ થશે ત્યારે મારો વિવાહ જરૂર થઈ જ જશે.

આ સંકેતમાં ને વરની પસંદગીના અને વિવાહ વિષયના અન્ય વિચારો આવેલા છે તે ધ્યાન જ ઉત્તમ છે. વરના પિતા અને વર એ બન્ને આ સંકેતનો ખૂબ જ વિચાર કરે.

શોધ અને વીધું સિવાય વેદિક વિવાહ ધર્મે અસંભવ છે એમ આ સંકેતના વિચારથી સ્વયંસિદ્ધ થાય છે. વરને માટે એ યોગ્ય છે કે તે પોતાના વિવાહન. વિચાર પહેલાં ધન કમાઈ શકે " ધીઃ છીઃ કર્મી " આ નિયમ ખ્યાનમાં રાખવો નેછોએ. જુદિનો વિકાસ કરીને ધન પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ ઓની પ્રાપ્તિના વિચાર મનમાં લાવવા નેછોએ. આજકાલ ને લોકો બાળવિવાહ કરે છે તેઓ આ સંકેતનું મનન વિશેષ કરે.

વિવાહનું મંગળ કાર્ય

કાં. ૨, સૂક્ત ૩૬

[ઋષિ - પતિવેદન] દેવતા - અમીષોમી)

આ નૌ અમે સુમતિ સંભલો ગંધોદિમાં કુમારીં સહ નો મંગલ ।

જુષ્ટા વરેષુ સર્મનેષુ વલ્લુરોપં પત્યા સૌમંગમસ્તુસ્થૈ ॥ ૧ ॥

સોમજુષ્ટં વ્રજજુષ્ટમર્પમ્ણા સંમૃતં મગ્ય ।

ઘાતુદેવસ્ય સત્યેન કૃણોમિ પતિવેદનમ્ ॥ ૨ ॥

હ્યમગ્રે નારી પતિં વિદેષ્તુ સોમો હિ રાજા સુમાર્ગાં કૃણોતિ ।

સુવાના પુત્રાન્મહિષી મવાતિ ગત્વા પતિં સુમગ્ના વિ રાજતુ ॥ ૩ ॥

યથાસુરો મંયવંધારેય પ્રિયો મુમાર્ગાં સુપદાં વમૂવ ।

एवा મગસ્ય જુષ્ટેયમસ્તુ નારી સંપ્રિયા પત્યાવિરાધયન્તી ॥ ૪ ॥

મગસ્ય નાવમા રૌહ પૂર્ણામનુપદસ્વતીઃ ।

તયૌપ્રવતારય યો વરઃ પ્રતિકામ્યઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ— હે અગ્ને ! (મંગલ સહ) ધનની સાથે (સં-મલ.) ઉત્તમ વક્તા પતિ (હમાં નાન' સુમતિ કુમારી) આ અમારી ઉત્તમ છુદિવાળી કુમારી કન્યાને (આ ગમેત્) પ્રાપ્ત થાય (અસ્થૈ પત્યા સૌમંગમ અસ્તુ) તેને પતિને સાથે સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય કારણ કે આ કન્યા (વરેષુ જુષ્ટા, સર્મનેષુ વલ્લુ) શેષોમાં પ્રિય અને ઉત્તમ મન-વાળાઓમાં મનોરમ છે [૧] (સોમજુષ્ટ) સોમદ્વારા સેવિત, (વ્રજજુષ્ટ) બ્રાહ્મણ દ્વારા સેવિત (અર્વમ્ણા સમૃતં મગ) શ્રેષ્ઠ મનવાળાઓએ એકનિત કરેલ ધન (ઘાતુ દેવસ્ય સત્યેન) ધારક દેવના સત્ય નિયમથી (પતિ-વેદન કૃણોમિ) પતિની પ્રતિને માટે થોડું કંઈ છુ [૨] હે અગ્ને ! (હ્ય નારી પતિં વિદેષ્તુ) આ સ્ત્રી પતિ પ્રાપ્ત કરે (હિ સોમ રાજા સુમગ્ના કૃણોતિ) કારણ કે સૌભાગ્ય તેને સૌભાગ્યવતી બનાવે છે (પુત્રાન્ સુવાના મહિષી મવાતિ) તે પુત્રાને ઉત્પન્ન કરતી થરની રાણી બનીને રહે તે (સુમગ્ના પતિં ગત્વા વિરાજતુ) સાથે નસીવનાળી સૌભાગ્યવતી પતિને પ્રાપ્ત કરીને સૌભાગ્યમાન બને [૩] હે (મગધન્) ધન્ડ ! (યથા યથ બાહ્યરા) જેવી રીતે આ સુક્રાન્તુ રથાન (મુમાર્ગાં પ્રિય, સુપદા વમૂવ) પશુઓને પ્રિય અને ખેસવા જેવું હોય છે (યવા) તેજ પ્રમાણે (પત્યા અ-વિરાધયન્તી) પતિનો વિરોધ ન કરતી અને (મગસ્ય જુષ્ટા હ્ય નારી) એથર્વાથી સેવિત બનીને આ સ્ત્રી પતિને માટે (સ પ્રિયા) ઉત્તમ પ્રિય (અસ્તુ) યાજ્ઞો. [૪] હે આં ! (પૂર્ણાં અનુપદસ્વતીં) પશુ અને અનુપદ (મગસ્ય નાવ આરોહ) જેવી આ એથર્વાની નૌકાપર ચડ અને (તયા ઉપવતારય) તેનાથી તરીને તેની પાસે જા કે જે (યા વરઃ પ્રતિકામ્ય.) વર તારી પ્રાપ્તબાને થોડું [૫]

ભાવાર્થ— જેણે મન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એવા ઉત્તમ વિદ્વાન વક્તા પતિ આ અગ્નિ છુદિમની કુમારીને પ્રાપ્ત યાજ્ઞો આ અમારી કન્યા શ્રેષ્ઠ શેષોને પ્રિય અને ઉત્તમ મનવાળાઓમાં સુદર છે તેથી આ કન્યાને આ પતિની સાથે ઉત્તમ મુખ પ્રાપ્ત થાય (૧) સોમજુષ્ટ, વ્રજ, અને એકમન દ્વારા સંપૂર્ણ અને સત્યમતથી પ્રાપ્ત કરેલ આ ધન જેવું પતિને માગે છે (૨) આ સ્ત્રી પતિને પ્રાપ્ત કરે પશુઓથી તેને મુખી બનાવે, આ સ્ત્રી થરના રાણીની જેમ પુત્રોને ઉત્પન્ન કરતી મુખી બનીને સુભોમિત બને (૩) આ સ્ત્રી પતિ સાથે કંઈ પણ વિરોધ ન કરે અને એથર્વાથી સેવિત બનીને તે સત્ત્વે પ્રિય બને (૪) સ્ત્રી આ નૌકાપર ચડેથી પૂર્ણ અને સુ નૌકાપર ચડીને ચોખવા પ્રિય પતિને સાથે આ સસાગ સ્થાયરને પાર કરી નાય (૫)

આ ક્રંન્દય ધનપતે ઘરમાર્મનસં કણુ ।

સર્વ પ્રદક્ષિણં કૃણુ યો ઘરઃ પ્રતિક્રામ્યઃ ।

॥ ૬ ॥

દુરં દિરંણ્યં ગુરુગુરુપમોયો અયો મર્ગઃ ।

એવે પરિમ્યસ્ત્વાર્મદુઃ પ્રતિક્રામાય વેર્ષવે

॥ ૭ ॥

આ તે નયતુ સવિતા નયતુ પતિર્યઃ પ્રતિક્રામ્યઃ । ત્વમર્સ્ય ઘેહોપઘે

॥ ૮ ॥

અર્થ— ૬ મનપતિ ! (ઘરં માક્રન્દય) તારા ઘરને બોલાવ અને (આ-મનસ કણુ) તેની સાથે તારા મનને અનુકૂળ એવે વાર્તાલાપ કર (સર્વ પ્રદક્ષિણં કૃણુ) તેને જમણી બાજુએ 'અર્ધ' સુક કે (યઃ ઘરઃ પ્રતિક્રામ્ય) ને ઘર તારી કામના થોડા છે [૬] (દુર ગુરુગુરુ દિરંણ્ય) આ ઉત્તમ સુવર્ણ છે (અયં મર્ગઃ) આ બગદાર અને (અયો મર્ગ) આ ધન છે (એવે રજા પતિક્રામાય વેર્ષવે) તે તને પતિની કામના માટે અને તારા સામન માટે (પતિર્યઃ અદુઃ) પતિને આપીએ છીએ [૭] (સવિતા તે આ મયતુ) સવિતા તને ચલાવે (ય પ્રતિક્રામ્યઃ પતિઃ) ને કામના કરવા થોડા પતિ [૮] (મયતુ) તને લઈ જાય તે એવધિ । (રજં મર્સ્ય ઘેહિ) તું તેને માટે ધારણ કર [૮]

ભાવાર્થ— ને ઘર તારા મનને અનુકૂળ હોય તે ઘરને યોગ્ય તેની સાથે પોતાના મનને અનુકૂળ એવે વાર્તાલાપ કરીને તેની સાથે સન્માન પૂર્વક વ્યવહાર કરો (૬) આ ઉત્તમ સુવર્ણ છે, આ ગાય અને બગદાર છે, અને આ ધન છે [૭] 'અર્ધ' પતિને આપીએ છીએ તે એટલા માટે કે તેને પતિ પ્રાપ્ત થાયો (૭) સવિતા તને મારું બનાવે તારો પતિ તારી કામનાને અનુકૂળ થઈને તને ઉત્તમ માર્ગથી લઈ જાય એવધિમાથી તને પ્રુષ્ઠિ પ્રાપ્ત થાયો (૮)

વિવાહનું મંગળ કાર્ય

વરની યેઝ્યતા

વિવાહનું કાર્ય જ્યત્ત મંગળમય છે, તેથી તેના સર્વથા માં ને ને કર્તાઓ છે તે પશુ મંગળ જાવનાથી જ કરવા ઉચિત છે વિવાહના મંગળકાર્યમાં વર અને વધૂનાં સ્થાન સર્વથી પ્રધાનપદે છે તેટલા માટે તેમને રિજેના આ સક્રતના આદેશ પ્રથમ જોઈશુ વરની બાળતમાં આ સક્રતમાં નીચે લખેલી બાબતો કહી છે.

૧ સમલ - (સન્મલ) ઉત્તમ પ્રકારે બાળ્યાન કરનારો (મ ૧) ને કાઈપણુ વિષયનું ઉત્તમ પ્રતિપાદન કરતો હોય વિશેષ વિદ્વાન

આ શબ્દ વરની વિદ્વતા દર્શાવે છે વર વિદ્વાન હોય, સાચો નો જાણકાર હોય ચતુર અને સન્માનીય વિદ્વાન હોય, માત્ર વિદ્વતા જ પૂરતી નથી કુટુંબ પોષણને માટે આવશ્યક ધન કમાવનારો પણ હોવા જોઈએ, આ વિષયમાં કહ્યું છે કે—

૨ મગેન સહ કુમારોં સાગમેદુ- ધનની સાથે રહીને કન્યાને પ્રાપ્ત કરે (મ ૧) અર્થાત્ પ્રથમ ધન કમાવ અને પછીથી કન્યાને પ્રાપ્ત કરે, વિવાહ કરે ધન પ્રાપ્ત ન થાય તો તેની રિયતિમાં વિવાહ ન કરે, કારણ કે વિવાહ થયા પછી કુટુંબનો પરિચાર વધશે તેથી તેમનું પોષણ કરવાની યોજના તેનામાં અવરજવ હોવી જોઈએ

૩ પતિઃ નયતુ- પતિ પોતાની ધર્મપત્નીને સન્માનથી ચલાવે, ધર્મ અને નીતિને માર્ગે ચલાવે પરન્તુ સાથે સાથે તે (પ્રતિ-ક્રામ્ય) પત્નીની મનોકામનાને અનુકૂળ પણ પોતાનું વર્તન રાખે આનું તાત્પર્ય એ છે કે નહિવા કારણે પરથી પતિ પત્નીસાથે ઝગડા ન કરે, ધર્મપત્ની પર પ્રેમ કરે, પરન્તુ તેને સાચા ધર્મમાર્ગ પર ચલાવવાનો પ્રયત્ન કરે (મ ૮)

આ સક્રતમાં આપણા આદેશ પતિને માટે આપેલા છે આ પૂર્વે વિવાહ વિષયક કેટલાએ સક્રતો આપી ગયેલા છે, તેમાં

પતિના શુભધર્મ અને કર્મ દર્શાવેલા છે. તેમની સાથે આ સક્રિયા આદેશોના પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

વધૂની ચોખ્ખતા

વધૂના વિવધર્મ વલ્લો ઉપદેશ આ સક્રિયામાં આપેલો છે, જે પરિવારવાળા કુટુંબમાં રહેનારાઓએ અવશ્ય મનન કરવા યોગ્ય છે. જુઓ—

(૧) કુમારી—કુમાર અને કુમારી આ બંને શબ્દો પ્રણા મહત્વપૂર્ણ છે. પૂણ્ય પ્રકારથી રચાવેલ થવાનો ભાવ સૂચિત કરનારા આ બે શબ્દો છે. તરૂણ સ્ત્રી-પુરૂષોના મનમાં જે વિકારીભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, તે જેના મનમાં ઉત્પન્ન થવા નથી તેમને “કુમાર” કહે છે. આ શબ્દ અર્થાત્ રચિત પ્રકારથી ધારણ કરનારાનો સૂચક છે. જ્યાં સુધી કુમારભાવ મનમાં દૃઢ હોય ત્યાં સુધી પતિવ્રતા ઉત્પન્ન થાય જ નહિ. આ પ્રથમ મંત્રમાં કુમારી શબ્દ આવેલ છે, જે કન્યાનો બોધ કરે છે. કન્યા એવી હોય કે જે કુમારી હોય એટલે કે જેના મનમાં પ્રુષ્ટ વિધેના કામવિકારોના ચંચળભાવ જરા જોડેલો પણ ઉત્પન્ન થયો હોય નહિ. બહાર વિવાહને માટે ચોખ્ખા કુમારીનું વર્ણન કરેલ છે; જેથી તારણને કારણે ઉત્પન્ન થનારા દોષો જે કન્યામાં ઉત્પન્ન ન થયા હોય તેનો બોધ થાય છે. આથી નાની ઉંમરમાં વિવાહ કરવાની પદ્ધતિને ઉદ્દેશ્ય છે એમ માનવું અપેક્ષ્ય છે, કારણ કે આ પહેલાં દર્શાવાયું છે કે, “પતિની ક્ષમ્ભા કરનારી સ્ત્રીના વિવાહ છે.” (જુઓ. કાંડ ૨. સૂ. ૩૦). આ કારણે આ સૂક્રતમાં નાની ઉંમરના વિવાહ થાય એમ કહેવાની સંભાવના છે જ નહિ. તેથી બહાર આવેલ “કુમારી શબ્દ એવાં કન્યાનો બોધ કરે છે કે જે પ્રૌઢ તો હોય, પતિની ક્ષમ્ભા પણ કરતી હોય પરંતુ મનની અંદરના ચંચળ વિકારોથી મુક્તિ પામે એવો બોધ થાય. વાચક આથી સમજી જશે કે વેદની દૃષ્ટિથી કન્યાઓનું શિક્ષણ હેતું હોતું જોઈએ કે અને વિવાહ પહેલાં તેમનાં મન કેનાં પવિત્ર હોવાં જોઈએ. (મં. ૧.)

૨ સુમતિ—કન્યા ઉત્તમ મતિવાળી હોય, ઉત્તમ શુદ્ધિવાળી હોય, જેના મનપર સુસંસ્કાર થયેલા છે એવી પવિત્ર મતિ ધારણ કરનારી કન્યા છે. (મં. ૧)

૩ સુમેનુષ્ય વૉરુ જુદા વચ્ચુ—ઉત્તમ મનવાળા બ્રહ્મ પુરુષોમાં સેવા કરવા યોગ્ય અને સુંદર કન્યા હોય. સમતાતા વિચાર મનમાં રાખનારા, વિવશ ભાવના મનમાં ન રાખનારા

જે બ્રહ્મ લોકો હોય તેમનામાં બ્રહ્મને વિદ્યાનું મનન કરનારી (વિદ્યા લાક્ષણી) અને પાતાના સ્ત્રીત્વને કારણે મનોહર એવી પરિશુદ્ધ વિચારવાળી કન્યા હોય. “શ્રેષ્ઠોમાં જવા યોગ્ય” (વૉરુ જુદા) એટલા શબ્દ માત્રથી ધાર્મિક દૃષ્ટિએ કન્યાના પાવિત્ર્યનો બોધ થાય છે. કન્યા એવી હોય કે જેનું આચરણ કાચ, વાચા, મનસા કદી પણ અરાખ, દુષ્ટ અને ક્રીન થયું ન હોય. શુદ્ધ આચરણથી સંપન્ન હોય અને સાથે સાથે મનોરમ અને દર્શનીય પણ હોય. કન્યાઓ એવી બને એવું શિક્ષણ તેમને મળવું જોઈએ. (મં. ૧.)

આ રીતે કન્યાના શુદ્ધચારના વિવધર્મ વેદનો આદેશ છે. આ પ્રાપ્ત પ્રત્યેક વૈદિકધર્મોએ હંમેશા મનમાં ધારણ કરવા યોગ્ય છે. કુમાર અને કુમારીઓની પવિત્રતા જળવાવી તેમને વિવાહ સંબંધથી જોડ્યાં એ વેદની દૃષ્ટિએ અભિષ્ટ છે. તેથી વિવાહની પૂર્વે કુમાર અથવા કુમારીઓનો આ પ્રભાવોનો મેળ વેદને અનુકૂળ નથી કે જે તેમને અસ્તિત્વા માર્ગમાં લઇ જવાની સંભાવના રાખે છે. વાચક આથી બધું અરાખર સમજી લે.

વિવાહ પછી

વિવાહ થવા પછી સ્ત્રીપુરુષોના પરસ્પર વર્તાવ કેવો હોવો જોઈએ. એ વિવધર્મો આ સક્રિયા અત્યંત ઉત્તમ ઉપદેશ આપેલ છે—

મગસ્ય જુદા દર્શન નારી, પત્ન્યા કવિરાઘયન્તી, સંપ્રિયા અસ્તુ ॥ મં. ૪

“ઐશ્વર્યથી પ્રાપ્ત યજેદી આ સ્ત્રી પતિથી વિરોધ ન કરતી, પતિને અત્યંત પ્રિય હોય. ” વિવાહ થવા પછી સ્ત્રી અધિક ઐશ્વર્યમાં દાખલ થાય છે તેથી આ મંત્ર સૂચિત કરે છે કે વિરોધ લાગ્ય અને ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થવાથી બે ઉન્નત ન બની જાય, પરન્તુ પતિની સાથે પ્રેમપૂર્વક રહે, અને પતિથી કદી વિરોધ ન કરે, મનથી કુલાહ જાડ પતિનું કદી પણ અપમાન ન કરે. પરન્તુ એવું આચરણ કરે કે જેથી બંનેમાં પરસ્પર પ્રેમ દિન પ્રતિદિન વધતો જાય તથા—

સર્વે પ્રદક્ષિણં કુણ્ણયો વરઃ પ્રતિકામ્યઃ ॥ (મં. ૬)

“જે કાંઈ કરવાનું છે તે પતિને પ્રદક્ષિણા કરીને કર. જે વર તારી કામના રૂપ છે. ” પ્રદક્ષિણા કરવાનો અર્થ સન્માન કરવો, આદરભાવ પ્રદર્શિત કરવો. સહાર કરવો,

પતિનો અહાર કરીને જે કાંઈ કરવું હોય તે કરવું જોઈએ પત્નીનો " પ્રતિ-કામ " પતિ જ હોવો જોઈએ પોતાના મનની અદર જે (વામ) ધ્રુવ દોષ છે તેનું જે નાશ કરાય છે તેને " પ્રતિ-કામ " કહે છે. પોતાનું જે રૂપ દોષ છે તે અરિસામાં જે દોષાય છે તેને " પ્રતિરૂપ " કહે છે. દોષની બીજી નકલ કરવામાં આવે તો તેને " પ્રતિદોષ " કહેવામાં આવે છે આ પ્રમાણે સ્ત્રીના મનની અદર રહેલ કામનો " પ્રતિકામ " પતિ છે પત્ની પોતાના પતિને પોતાનો ' પ્રતિકામ " સમજે અને તેનો સત્કાર કરીને દરેક કર્તવ્ય કરે તથા—

પત્ન્યા અર્ચ્ય સૌભાગ્યં ઇચ્છતુ । (મ ૩)

" પતિને આથી શોભા પ્રાપ્ત થાય " સ્ત્રીની શોભા પતિ જ છે પતિવિરહિત સ્ત્રી શોભા વિનાની છે આ માન મનમાં રાખીને ધર્મપત્ની પોતાના મનમાં નિમગ્ન કરે કે પોતાની જે શોભા છે તે પતિને સીધે જ છે, અને તેથી તેણે દમ્ભે મનાપૂર્વક પતિનો સન્માન કરતા રહેવું જોઈએ તથા—

વર્તિ ગદ્વા લુપ્તમગા વિરાજતુ ॥

પુત્રાન્ન લુપ્તાના મદિધી મવાતિ । (મ' ૩)

" આ સ્ત્રી પતિને પ્રાપ્ત કરીને ઐશ્વર્યથી વિરાજતી રહે અને ઉત્તમ પુત્રોને ઉત્પન્ન કરતી તે ધરતી રાણી જેવી બની રહે " એવી આ પતિને પ્રાપ્ત કરીને પતિની સાથે રહેવું, પતિના ઐશ્વર્યથી જ પોતાને ઐશ્વર્યવાની સમજવું પુત્રોને ઉત્પન્ન કરવા અને ધરતી રાણીની બનવું એ સ્ત્રીનાં કર્તવ્યો દર્શાવ્યા છે ધણી સિદ્ધિત સ્ત્રીઓ સત્તાન ઉત્પન્ન કરવાના પોતાના કર્તવ્યથી પરાણત થાય છે આ યોગ્ય નથી સ્ત્રીના સ્તરીરની રચના જ આ કર્તવ્યની સચ્ચતા રૂપ છે અને એ જ વાત આ મંત્ર દ્વારા દર્શાવ્ય છે સુસતતિ, સુદૃઢ સત્તાન ઉત્પન્ન કરવા એ વિશદિત સ્ત્રીનું કર્તવ્ય છે. આ વાન લક્ષમાં રાખીને ઉત્તમ સતતિ નિર્માણ થઈ શકે એ માટે યોગ્ય સ્તરીર સ્વાસ્થ્ય બાળની રાખવા માટે સ્ત્રીઓએ પ્રગમથી જ દત્તવિત રહેવું જોઈએ જે સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વાસ્થ્યનો પહેલેથી જ નિચાર રાખતી નથી તેઓ આગળ ઉપર સતોનેત્રપતિ કરવામાં અસમર્થ થઈ જાય છે તેથી સ્ત્રીઓના સ્વાસ્થ્યનો વિચાર પ્રગમથી જ કરવો યોગ્ય છે

ઐશ્વર્યની નૌકા

પ્રથમ મંત્રમાં ગૃહસ્થાશ્રમને ઐશ્વર્યને નૌકાની ઉપમાં

આપી છે. આ દૃષ્ટા ખૂન જ બોધપ્રદ છે જુઓ—

પૂર્ણાં લુપ્ત-દ્રવ્યર્થો મમરય નાથં ઘારોહ ।

ય પ્રતિકામ્ય ઘરાતયા ઉપ પ્રતારમ્ય ॥ (મ. ૫)

" સર્વ પ્રમાણથી પરિપૂર્ણ અને કદી ન લુપ્તની ઐશ્વર્યની આ નૌકા છે, તેના પર ચઢ અને જે તારો પતિ છે તેને આ નૌકાને આશરે પેને ઘર લઈ જા " આ ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી નૌકા છે, જેમાં પતિ-પત્ની વસ્તુના એકી સાથે જ બેસે છે, પરન્તુ સ્ત્રી એ ધરતી સમક્ષી હોવાના કારણે આ સ્ત્રીને નામ મધ્યમ નારી તરીકે આ મંત્રમાં કહેવા છે આથી સ્ત્રીને ધર્મો મોરો સન્માન વેદમાં કહેલો છે તેમ જ સાથે સાથે મોની જવાબદારી પણ તેના પર નાખા છે. વાસ્તવિક રીતે ગૃહિણી એટલે જ ઘર છે માત્ર છતાં અને ચૂંતાના નિષિદ્ધા ધરને ધર કહી સકાય નહિ આ પ્રમાણે સ્ત્રી હોવા તો જ ગૃહસ્થાશ્રમ હોઈ શકે, સ્ત્રી ન હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમ પણ ન જ હોય આથી જ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્ત્રીનું મહત્તર રિશે છે આ હેતુથી જ આ મંત્રમાં સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે કે આ ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી નૌકા પર સ્ત્રી આરૂઢ થાય અને આ નૌકાને એવી રીતે ચલાવે કે આખી નૌકા પોતાને પહેંચાવનારેકાણે સીધી પહેંચી જાય અને માર્ગમાં જરા પણ કષ્ટ થાય નહિ આ પ્રમાણે સ્ત્રીના અધિકાર પરત્વે નિષ્પ નિષ્પિન મત્ત ભાગ જોવા જેવો છે—

ઘનપતે । ઘર લાઘવ્ય । આ મનસં જનુ ।

(મ ૬)

" હે ગૃહસ્થાશ્રમના આ પૂર્ણ ધનની સ્વામિની તારા પતિને બેસાવીને તેને તારા મનને અનુકૂળ બનાવ ' ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ પામે જ સ્ત્રીનો આ અધિકાર આ સ્ત્રી ગૃહસ્થાશ્રમના સ રૂઢું ઐશ્વર્યની સ્વામિની આને જો પતિ હીન માર્ગ પર ચાલવા લાગે, તો તેને સન્માન પર લાવવાનો તેનો અધિકાર છે જ સ્ત્રીઓએ પોતાનો આ અધિકાર જાણી લેવો જોઈએ અને આ અધિકાર તથાવ રાની યોગ્યતા પોતાની અદર ઉત્પન્ન કરી લેવી જોઈએ

પુરૂષવતુ સ્થાન

જ્યારે સ્ત્રીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં આટલો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યારે પુરૂષનું સ્થાન ગૃહસ્થાશ્રમમાં ક્યાં છે તેનો પણ વિચાર કરવો એ યોગ્ય છે તે માટે જુઓ—

યા પ્રતિકામ્ય પતિઃ નયતુ । (મ ૮)

" કામનાને અનુકૂળ પતિ છે તે ચલાવે. " અર્થાત્ ગૃહસ્થા-

શ્રમનો રથ ચનાવે રત્નોને સન્માનપર ચલાવે ગૃહસ્થાશ્રમમાં
જે કાંઈ યુગીઓ રહી હોય તો તેને પૂર્ણ કરે, ગૃહવ્યવસ્થાને
દોષયુક્ત રહેવા ન દે આ પુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં—

સચિતા તે આ નયતુ । (મ. ૮)

“ આ પતિ સંતી જેમ રત્નોને લઈ આવે ” આ પતિ
ધરમાં સચની જેમ ચૂપ્પ છે જેવી રીતે સર્વ પોતાની મહ
માળાનો સ આલક છે, તેવી રીતે આ ગૃહસ્થાશ્રમનો સર્વ—પતિ
સ પૂર્ણ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમનો સ આલક છે તે પત્નીને સાથે
રાખીને પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ સ પૂર્ણ રીતે યોગ્ય રીતે ચલાવે
અહીં વાચક તકમાં રાખે કે ગૃહસ્થ શ્રમનું સ આલન તો એકલો
પુરૂષ કરી શકે છે કે ન તો એકલી સ્ત્રી કરી શકે છે, ખરી રીતે
તો બંને દ્વારા જ આ ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવામાં આવે છે
એટલા માટે જ આ સંકતમાં રત્નોને જેમ કહ્યું છે કે ગૃહસ્થ
શ્રમ ચનાવે તેમ જ પુરૂષને પણ કહેવામાં આવ્યું છે એનું
સ્પષ્ટ તાર્કિક એ છે કે બંને મળીને પરસ્પરના વિચાર
નિનિમયથી જ આ સ સાર ચનાવે બંનેના સમાન અધિકાર
હોવાથી બંનેને સમાન આદર આપવામાં આવી છે આ
આદર બંનેને ગૃહસ્થાશ્રમ સ્ત્રીપુરૂષ પોતાના સમઅધિ-
કારને બંનેની હળીમળીને સમાન રીતે પોતાના કાર્યનો ભાર
ઉઠાવે અને આનંદપૂર્વક આ સારવામાં પૂર્ણ કરે તથા—

સોમો હિ રાજા સુમગા કળોતિ । (મ. ૩)

“ સોમ રાજા આ રત્નોને ઐશ્વર્યયુક્ત બનાવે છે ” આ
પતિ ધરમાં રાજા જેવો છે પત્નીને મહારાણીપદ આ પદથી
જ આપવામાં આવ્યું છે જો પત્ની રાણી છે તો પતિ રાજા
હોય એના શક હેય જ નહિ આ રાજારાણી એકબીજી
ગૃહસ્થાશ્રમનું રાજ્ય ચલાવે પરસ્પરમાં વિશેષ ઉત્પન્ન ન થતા
કે એકબીજીના સહાયક નીતિને ઉન્નત કરતાં બંધ

આ પ્રમાણે વેદ ગૃહસ્થ શ્રમમાં પતિનું સ્થાન નાંધી કહેલ
જો બંનેને ઉચિત રથાન આપવામાં આવ્યું છે આનો વિચાર
કરીને જો પોતાના સ્થાનને યોગ્ય બનાવવા કરીને આદર્શ
ગૃહસ્થ બને

પતિને માટે ધન

પત્ની તરફથી અથવા વધુના ઘરથી કેટલુંક ધન વરને
આપવામાં આવે છે વરદક્ષિણાને રૂપે આ મન વધુના ઘરથી
વરની પાસે આવે છે આ વિષયમાં સપ્તમ મ ત્ર ગિજકુલ
સ્પષ્ટ છે—

દ્વદ ગ્યુલુ હિરણ્ય અથ ઔશ્વ અથો મગ.
પતે ત્વા પતિશ્ચ ગદુઃ ॥ (મ. ૭)

“ આ રૂં ર સુવર્ણ છે આ ઔશ્વ અને બળદ છે આ ધન
છે આ સર્વ પતિને આપવામાં આવે છે ” અહીં માનાયે પતિ
શબ્દનું બહુવચન કરેલ છે વિવાહના મગળકાર્યમાં પતિનો
જ વિશેષ સન્માન હોય એ ઉચિત છે અહીં લક્ષમાં રાખવું
જરૂરી છે કે દ્વાયજો સ્ત્રીના ત્રાંચી પતિને ધેર આવે છે તો પણ
આ ધન કુમારો કમાવેનું નહિ હોતું જોઈએ, આ વિષયમાં
દ્વિતીય મ ત્ર ભુઓ—

સોમજુષ્ટ વ્રજજુષ્ટ, અર્ચમ્ણા સચ્ચત મગમ્ ।

ઘાતુર્વેવચ્ચ સત્ત્વેન પતિવેદન કળોતુ ॥ (મ. ૨)

“ સૌમ્યવૃત્તિથી, યાનથી અને શ્રેષ્ઠ મનોવૃત્તિથી પ્રાપ્ત
થએન અને એકત્રિત કરેન ધન વિધાતા ઇશ્વરની સત્પ્રતિષ્ઠા-
થી પતિને પ્રાપ્ત થાય એ જ યોગ્ય થાતું હું ”

“ સોમ સ્વદ્ધ અને અર્ચમાં આ ત્રણ શાસ્ત્રો કમચ
સૌમ્યવૃત્તિ વિદ્યા, યાન અને શ્રેષ્ઠ મન ” નાં બોધક છે.
“ અર્ચમ્ણા ” માંથી અર્ચમ્ણ શબ્દ બનેલો છે, જે શ્રેષ્ઠ
મનન યાતું હોતક છે જેનું મન ઉચ્ચકોગીનું છે તેને જ
અર્ચમાં કહેવામાં આવે છે સ્વદ્ધ શબ્દ યાન વિદ્યાનો પ્રસિદ્ધ
છે સોમ શબ્દ સૌમ્યતાનું કેન્દ્ર હોવામાં શકા નથી જ આ
ત્રણ શાસ્ત્રો શાંત અને શ્રેષ્ઠ વિદ્યાથી સુસંસ્કૃત મનોવૃત્તિના
વાચક છે આ મનોવૃત્તિથી કમાએલ, સચ્ચિત કરેલ, અને
વધારેન કન પરમેશ્વર વિષયક સ્તુતિનિધાની સાથે પતિને
સમર્પિત કરવું જોઈએ હીનવૃત્તિથી એકદુ કૌશલ ધન પતિને
નહી રેલું જોઈએ અહીં કન્યા વિચાર કરે કે જ ધન પતિને
દાનબાજી આપવામાં આવે છે તે કેવી રીતે કમાએલ છે જો
તે હીનવૃત્તિથી કમાવવામાં આવ્યું હશે તો પતિના ધરમાં
હીનતા ઉત્પન્ન કરશે આમાં સાવધાનીથી અને વિચારપૂર્વક
વરદક્ષિણાનું ધન પતિને આપવું જોઈએ જે આપવામાં
આવે તે પવિત્ર વિચારથી કમાએલ હોલું જોઈએ અને પવિત્ર
વિચારથી જ આપવામાં આવે

આ પ્રમાણે વિવાહના મગળકાર્યનો વિચાર આ સૂક્તમાં
દર્શાવવામાં આવ્યો છે આ સૂક્તનો વિચર વિનાદ વિષયક
અન્ય સૂક્તોની સાથે વાચક કરે તો તેમને ધણો શોધ પ્રાપ્ત
થઈ શકે છે અને આના દ્વાબાદમક વિચારથી વૈદિક વિવાહ-
ની પદ્ધતિ પણ બંધી સ્પષ્ટ છે

વિવાહ

કંઠ ૬, સૂક્ત ૬૦

(સ્ત્રિયા- અર્ચનાં) દેવતા-અર્ચનાં)

અયમા યાત્યર્ચમા પુરસ્તાદિવિતસ્તુપઃ । અસ્યા હચ્છન્નગ્રુવૈ પતિમૃત જાયામજાનયૈ ॥ ૧ ॥

અશ્રમદિયમર્ચમન્નગ્યાસાં સર્મનં યતી । અક્ષો ન્વર્ચમન્નગ્યા અન્વાઃ સર્મનમાયંતિ ॥ ૨ ॥

ઘાતા દાધાર પૃથિર્વો ઘાતા યામૃત ધર્ચમ્ । ઘાતાસ્થા અમુરૈ પતિં દર્ષાતુ પ્રતિક્રામ્યમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અર્ચં યિવિતસ્તુપઃ અર્ચમા) આ પ્રશન્નનીવ સૂર્ય (મસૈ અમૃતૈ) આ કન્યાને માટે (પતિં હચ્છન્ન) પતિની હપ્ત્ત્વા કરતો (ઉત અજ્ઞાનયે જાયાં) અને ઓરહિત પુરુષને માટે ઓનીની હપ્ત્ત્વા કરતો (પુરસ્તાત્ આવાતિ) સામેથી આવે છે. [૧]

હે (અર્ચમન્) સૂર્ય ! (અન્વાસાં સર્મનં યતી) અન્ય કન્યાઓના સન્માનને અર્થાત્ વિશાદરૂપે મનારા સન્માન ઉત્સવમાં જનારી (હર્ચં અશ્રમત્) આ બહુ જ થાકી ગઇ છે. હે (અંગો અર્ચમન્) સૂર્ય ! તેટલા માટે (અસ્થા સર્મનં અન્વાઃ તુ આયંતિ) તેના વિવાહ સન્માનમાં બીજી કન્યાઓ પણ આવી જાય [૨]

(ઘાતા પૃથિર્વો દાધાર) પરમેશ્વરે પૃથ્વીનું ધારણ કર્યું છે. (ઉત ઘાતા સૂર્ય ઘાં) અને તે જ હપ્ત્ત્વરે સૂર્યને અને ઘુલોકને ધારણ કરેલ છે. તેથી તેજ (ઘાતા) દેવ (અસ્યે અમુરૈ) આ કન્યાને માટે (પ્રતિક્રામ્યં પતિં દર્ષાતુ) હપ્ત્ત્વા કરનારા પતિને ધારણ કરે. અર્થાત્ તેને જોવો પતિ આપે [૩]

આવાક— સૂર્યઉદય પાછીને અસ્તાચ્ચ તરફ જાય છે અને તેને કારણે કન્યા અને પુત્રની આવરણ વધે છે. અને જેમ જેમ આકુપ્ય વધે છે તેમ તેમ સંપુરણમાં પતિપત્નીની પ્રાપ્તિ કરવાની હપ્ત્ત્વા પણ પ્રદીપ્ત થતી જાય છે. [૧]

કન્યાઓ જ્યારે બીજી કન્યાઓના વિવાહસંસ્કારમાં જાય છે તે વખતે તેમના મનમાં પોતાના વિવાહને વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેમને એક પ્રકારે દુઃખ થાય છે તેથી આ વિચાર કન્યાના મનમાં ઉત્પન્ન થયા પછી જ તે કન્યાનો વિવાહ કરવો જોઈએ (૨)

ઇશ્વર પૃથ્વી, સૂર્ય, ધૃત્વાને મધ્યસ્થાને ધારણ કરેલ છે તેથી નિ સદેહ તે કન્યાને માટે અનુરૂપ પતિ પણ આપી શકે છે (૩)

આ સંક્રમમાં નીચે આપેલી વાતો લખી છે :— (૧) આકુપ્યની એક વિશિષ્ટ સમયમાં પુરુષને સ્ત્રીની, અને સ્ત્રીને પુરુષની હપ્ત્ત્વા થાય જ છે. ત્યાર પછી વિવાહનો સમય થાય છે (૨) વિવાહાદિ સંસ્કારોમાં સંમિશ્રિત થયેલી કન્યાઓમાં વિવાહ વિષેની આતુરતા ઉત્પન્ન થાય છે. આ સમય કન્યાના વિવાહનો છે (૩) પત્ની પતિની હપ્ત્ત્વા કરનારી અને પતિ (અનુકામઃ) પત્નીને પ્રાપ્ત કરવાની હપ્ત્ત્વા કરવાવાળો થાય પછી જ વિવાહ થાય આથી વિપરીત અવસ્થા કહી શકાતી હોય. આ વિષયમાં સાવધાનો રાખવી જોઈએ.

વિવાહ-પ્રકરણ

કાંડ ૧૪, સૂક્ત ૧

(ઋષિ:— સૂર્યા સમિત્રી । દેવતા—આત્મા)

સત્યેનોત્તમિતા ભૂમિઃ સૂર્યેનોત્તમિતા ધૌઃ । ઋતેનાંદિત્યાસ્તિષ્ઠન્તિ દિવિસોમો અર્ધિ શ્રિતઃ ॥ ૧ ॥
સોમૈનાદિત્યા ઘલિનઃ સોમૈન પૃથિવી મહી । અયો નક્ષત્રાણામેષામુપસ્યે સોમ આહિતઃ ॥ ૨ ॥
સોમૈ મન્યતે પવિવાન્યત્સંપિપન્ત્યોર્પધિમ્ । સોમં યં બ્રહ્માણોં વિદુર્ન તસ્યાશ્નાતિ પાર્થિવઃ ॥ ૩ ॥
યશ્વા સોમ પ્રપિવન્તિ તતુ આ પ્યાયસે પુનઃ । વાયુઃ સોમસ્ય રક્ષિતા સમાનાં માસ આકૃતિઃ ॥ ૪ ॥
આચ્છદિધાનૈર્ગુપિતો વાહૈતઃ સોમ રક્ષિતઃ । ગ્રાણામિચ્છુવન્વિષ્ણમિ ન વૈ અશ્રાતિ પાર્થિવઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (સત્યેન ભૂમિઃ ઉત્તમિતા) સત્યે ભૂમિ ઉપાડી રાખેલ છે, અને (સૂર્યેન ધૌઃ ઇન્દ્રમિતા) સૂર્યે ઘુલોલ ઉપાડી રાખેલ છે. (ઋતેન આદિત્યાઃ સિષ્ઠન્તિ) સત્યી આદિત્યે ટકી રહે છે. અને (સોમઃ દિવિ અધિ-શ્રિતઃ) સોમ ઘુલોલમાં આશ્રિત થયેલ છે [૧]

(સોમૈન આદિત્યાઃ ઘલિનઃ) સોમથી આદિત્ય બળવન બનેલા છે તેમ જ (સોમૈન પૃથિવી મહી) સોમથી જ પૃથ્વી મહાન બની છે. (અયો નક્ષત્રાણા ઉપસ્યે) અને આ નક્ષત્રોની પાસે (સોમઃ આહિતઃ) સોમને રાખેલ છે [૨]

અર્થ— (યત્ કોર્પધિ સંપિવન્તિ) જ્યારે સોમ નામની ઐશ્વર્યને વટ છે ત્યારે (પવિવાન્ સોમ મન્યતે) સોમપાન કરનારો સોમરસ પીધે છે એમ માને છે (બ્રહ્માણઃ યં સોમં વિદુઃ) જ્ઞાની લેતા અને સોમને નામે જાણે છે. (તસ્ય પાર્થિવ ન અશ્રાતિ) તેનું બાહ્ય પૃથ્વીપર રહેનાર કોઈપણ મનુષ્ય કરતો નથી [૩]

હે (સોમ) સોમ ! (યત્ ત્વા પ્રપિવન્તિ) જ્યારે તને પીએ છે, (તતઃ પુનઃ આપ્યાયસે) તે પછી ફરી તું શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. (વાયુઃ સોમસ્ય રક્ષિતા) વાયુ સોમનો રક્ષક છે, અને (સમાનાં આકૃતિઃ માસ) વર્ષોની આકૃતિ મહિનાઓ જ છે. [૪]

હે (સોમ) સોમ ! (આચ્છદ્ય વિધાનૈર્ગુપિત) આચ્છાદનોથી સુરક્ષિત (વાહૈતઃ રક્ષિત) મોટાઓ-થી રક્ષાયેલો તું (ગ્રાણાં ઇત્ શ્વપન્વ વિષ્ણુતિ) આ રસ કાઢનારા પશુઓનો અવાજ તું સંભળતો રહે છે (પાર્થિવઃ તે ન અશ્રાતિ) કોઈપણ મનુષ્ય તારો રસ બાહ્ય કરતો નથી. [૫]

સોવાર્થ— સત્યથી માનુષ્યોને ઉદ્ધાર કરી શકાય છે સૂર્યના પ્રકાશથી આમર તેજસ્વી થાય છે સરળતાને મારણે આદિત્ય પોતાના રથનામાં રિયર રહે છે, અને સોમ ઘુલોલના પ્રકાશમાં આશ્રય લઈને રહેલો છે (આ પ્રમાણે આ વરવધુ, સત્ય અને સૂર્યપ્રકાર, સરળતા અને ઘુલોલ અર્થાત્ સ્વર્ગને આધારે પોતાનો જીવનકામ ચલાવે. (૧)

સોમમાંથી આદિત્યને બળ મળ્યું અને પૃથ્વીનો વિસ્તાર થયો છે અને નક્ષત્રોમાં જ્યાં સોમ તેજ ધારી રતો છે. આ પ્રમાણે આ વધુવર સોમ વગેરે બનાવપરિ બાહ્ય કરે અને પોતાનું બળ, મહત્ત્વ અને તેજની વૃદ્ધિ કરે (૨)

જ્યારે યજ્ઞમાં સોમનો રસ કાઢવા મંદિર છાદિ સોમરસ પીવાનો બધાનો નિશ્ચય થાય છે. પરંતુ જ્ઞાની લોકો અને સોમરસ સમજે છે તે જુદો જ છે. કોઈ સાધારણ માનવી તે રસ પી શકતો નથી (આ વરવધુ તે સોમરસ પીવાનો પ્રાર્થ કરે) (૩)

આ સોમ જ્યારે પીવામાં આવે છે ત્યારે ફરીથી તે વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય છે. તે નાસ થામતો નથી કારણ કે પ્રાણુ જ તેનો રસક છે જેની રીતે કમપૂર્વક આવતા મહિનાઓથી વર્ષ પુરું થાય છે, તે પ્રમાણે નવા પાન આપવાથી સોમરની ફરીથી લીધી જ બની જાય છે, તે પ્રમાણે વરવધુ સાંસારિક આશ્વર્યો આપવા છતાં કાલસ ન બને ખરું દિશ્વિત ઠરાઈથી પોતાનું જીવન બચાવે કરે. (૪)

સોમ સર્વ પ્રકારે દર્શના સુરક્ષિત છે, આત્મિક અને બાહ્ય રક્ષણના સાધનોથી તે સુરક્ષિત થયેલ છે આ સુરક્ષિત થયેલા સોમનું રક્ષણ કોઈ સાધારણ મનુષ્ય કરી શકતો નથી (આ વધુવર આ પ્રમાણે પોતે પોતાને સુરક્ષિત રાખે અને પોતે તેને સુરક્ષિત રાખે) (૫)

ચિત્તિરા ઉપવર્હણં વધુરા અભ્યર્ચનમ્ । ધૌર્મ્યિઃ કોશઃ આસીદ્વદ્યાત્સૂર્યા પતિમ્ ॥ ૬ ॥
 રમ્યાસીદનુદેર્યો નારાશંસી ન્યોચ્ચની । સૂર્યાયા મદ્રમિદ્વાસો ગાર્થવૈતિ પરિષ્કૃતા ॥ ૭ ॥
 સ્તોમા આસન્પ્રતિધયઃ કુરીરં છન્દ ઓપશઃ । સૂર્યાયા અશ્વિનો વરાગ્રિરાસીત્પુરોગવઃ ॥ ૮ ॥
 સોમો વધૂરભવદુશ્વિનાસ્તામુમા વરા । સૂર્યા યત્પત્યે શંસન્તીં મનસા સવિતાદંદાદ્ ॥ ૯ ॥
 મનો અસ્યા અનં આસોદ્ ધૌરાસીદુત ચ્છવિઃ । શુક્રાર્વનદ્વાદ્વાસ્તાં યદ્યાત્સૂર્યા પતિમ્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (યત્ સૂર્યા પતિ અયાત્) ન્યારે સૂર્યા પૌતાના પતિની પાસે ગઈ, ત્યારે (ચિત્તિઃ ઉપવર્હણ મા) સકલ ઇંદ્રિયો બન્યો, (ચમ્બુઃ આમિ અર્ચનં વ્યા) આમ આજીવ્ય બની તથા (ધૌર્મ્યિઃ કોશઃ આસીત્) શો અને પૃથ્વી ખળનો બન્યા [૬]

(રૈમી અનુદેર્યો આસીત્) રૈમીનક્ય વિદ્યાબની ભાષા બની ગઈ, (ન્યારાશંસી ન્યોચ્ચની) નારાશંસી મન સ્થામતનુ બાપણ બન્યો, (સૂર્યાયા વાસઃ મદ્રમ્ ઇત્) સૂર્યાનું વસ્ત્ર બહુ જ કલ્યાણકારી છે તે સૂર્યા (ગાર્થવા પરિષ્કૃતા વૈતિ) ગાર્થવૈતિ સુરોક્તિ બનીને ભય છે. [૭]

(સ્તોમા પ્રતિધયઃ આસન્) રતુતિના મનો અમ બન્યા હતા, (કુરીરં છન્દ ઓપશઃ) કુરીર નામનો છન્દ તેનાં માથાનું આશીર્વાદ બન્યો, (અશ્વિનો સૂર્યાયા વરો) બને અશ્વિનો દેવો સૂર્યાના સાથી હતા અને (અગ્નિઃ પુરોગવઃ આસીત્) અગ્નિએ અગ્રેસર હતા [૮]

(સોમ વધૂરુ અમવત્) સોમ વધૂની ઇચ્છા કરનારો હતો. (ડર્મા અશ્વિનો વરો આસીત્) બને અશ્વિનો દેવો સાથી હતા (યત્ સવિતા મનસા શસન્તીં સૂર્યાં પત્યે અદાત્) ન્યારે સવિતાએ મનથી રતુતિ કરનારી સૂર્યાને પતિના હાથમાં દાન કરી [૯]

(અસ્યા મન અમઃ આસીત્) તેનું મન રમ્ય બન્યો હતો (ડત ધૌ છદીઃ આસીત્) અને ડુપોડ હત થયેલ હતો (શુક્રો અનુદ્યાદો આસતાં) શુક્રથી બે બળવાન બળદો ભેડેલા હતા (યત્ સૂર્યા પતિ અયાત્) ન્યારે સૂર્યા પતિની પાસે ગઈ [૧૦]

આપાર્થ— ન્યારે વધુ વરને ધેર ભય છે ત્યારે તેનું મન જ તેને આધાર અને આજ જ તેનું આજીવ્ય બને છે, અર્થાત્ ખાલસાધ નો તેના સુખના સાધનો બનતા નથી પરંતુ તેના મનના સાધ જ તેને સુખ આપે છે એમ જ માનેને કે તેને માટે આ સર્વ આધારનો અવકાશ બનતા નેવો જવડાય છે, કારણ કે પતિનું ધર જ તેના સર્વ સુખનું સાધન ॥ (૧)

વેદમયોથી તે વધૂની પિતૃયદ્યોથી વિદ્યા થાય છે અને તે જ પ્રકારે મનોથી જ પતિયદ્યે તેનું સ્થામત થાય ॥ મનો દ્વારા યુનિત થયેલા પતિના ધરનું વશ તે વધુને માટે કયાલું કરનારું બને છે (૭)

પતિના ધેર થતો વજ્ર સ્ત્રીમાટે ભોગ સમાન છે અને વેદમત્ર (પશુ) તેને ધેરણા નેવા છે કન્યાનું માણ કરવા ભય છે તે અશ્વિદેવો નેવા હોય છે અને જે બધાથી પહેલાં વાતચીત કરવા ભય છે તે સર્વને પ્રકાશ આપનાર અગ્નિએ છે (૮)

વર એ સોમ સમેા છે માણ કરનારા અશ્વિદેવો નેવા અને જે વધુપિતા કન્યાનું વસ્ત્ર હાથમાં દાન કરે તે સૂર્ય નેવો ॥ વધુ પાત્ર વર વિષે પૌતાના મનમાં પ્રશ્ન સામાન્ય રાખનાર દેવી ભેદ્યો (વધૂવરની પતિસ્થિતિ એવી હોવી ભેદ્યો) (૯)

કન્યાને ન્યારે વરના ધેર જવા માટે વગવવામાં આવે ત્યારે તેણે રથમાં બેસીને જ જવડુ રથને બે બળદ (અથવા બે યોગ) ભેડા મની શકે તે તે સફેદ રંગના હોય એ સાદું (અથવા કહો તે વધુનું મન એજ રમ્ય છે, ખાલ રથની બાબતમાં વધુની મનની એવી તૈયારી હોવી ભેદ્યો કે એ બે બળદ કાઠમાટ કલ્પનાથી સમજાવેલા) (૧૦)

ઋક્સામામ્યામભિહિતૌ ગાવૌ તે સામનાવૈતામ્ । ઓત્રે તે ચક્રે આસ્તાં દિવિ પન્થાશ્રરાત્નરઃ ॥ ૧૧ ॥
 શુચીં તે ચક્રે યાત્યા વ્યાનો અધ્ઽ આહંતઃ । અનો મન્સ્મયં સૂર્યારોહત્રપ્રયતી પતિમ્ ॥ ૧૨ ॥
 સૂર્યાયાં વહતુઃ પ્રાગાત્સવિતા યમવાસૃજત્ । મુધાસું હન્યન્તે ગાવઃ ફલ્ગુનીપુ વ્યુહતે ॥ ૧૩ ॥
 યદંશ્વિના પુછમાનાવયાંતં ત્રિચક્રેણ વહતું સૂર્યાયાં । કવૈકે ચક્રં વામાસીત્સ્વદિટ્ટાય તસ્થયુઃ ॥ ૧૪ ॥
 ચદયાંતં શુભસ્પતી વરેયં સૂર્યામુપં । વિથે દેવા અનુ તદ્દામજ્ઞાનપુત્રઃ પિતરં મવૃણીત પૂષા ॥ ૧૫ ॥
 દે તે ચક્રે સૂર્યે બ્રહ્માર્ણ ઋતુથા વિદુઃ । અથૈકે ચક્રં યદુદ્ધા તદદ્દાતય દદિદુઃ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—(ઋક્-સામામ્યામભિહિતૌ તે ગાવૌ) ઋગ્વેદના મંત્રો અને સામવેદના મંત્રો દ્વારા પ્રેરિત થયેલા આ તારા બંને બળદો, (સામનો પેતા) શાન્તિથી આવે છે (ધ્યાત્રે તે ચક્રે આસ્તાં) જને કાન તારા રથના બે ચક્રો હતાં (દિવિ પન્થા શ્રરાત્નરઃ) સુષેકમાં તારા માર્ગ પર અને અચરણે સમસ્ત સંસાર છે [૧૧]

(યે યાત્યા ચક્રે શુચી) તારા જવાના રથના બંને પૈાં શુદ્ધ છે (અધ્ઽ દ્યાવાઃ આહતઃ) તેના અધ્ધ (બે પૈાંની વચ્ચેની દારી) ઉપર વ્યાન નામના પ્રાણને સૂક્યો છે. (પતિ પ્રયતી સૂર્યા) પતિ પાસે જનાર સૂર્યા આ (મતઃ મયં આ રોહત્) મનરૂપી રથ ઉપર ચડે છે. [૧૨]

(યં સવિતા અવાસૃજત્) જેને સવિતાએ મોકલ્યો હતો તે (સૂર્યાયાઃ વહતુઃ પ્રાગાત્) સપ્તિના દાયબે તેની પહેલાંજ પહેલેણી છે (મુધાસુ ગાવઃ હન્યન્તે) મધા નક્ષત્રમાં ગાયો મોકલવામાં આવે છે અને (ફલ્ગુનીપુ વ્યુહતે) ફલ્ગુની નક્ષત્રમાં વિરાહ થાય છે. [૧૩]

હે (અશ્વિમૌ) અશ્વિની દેવો ! (યત્ સૂર્યાયાઃ વહતુ) બ્યારે સપ્તિના દાયબે લઈને (પુછમાનીં ત્રિચક્રેણ અયાંતં) બ્યારે તમે બંને ત્રણ ચક્રનાળા રથમાં બેસીને પૂજા માટે ચાલ્યા ત્યારે (યાં વક્ર વક્ર) તમારે એક ચક્ર (ક વાસીત્) કયાં હતું અને તમે બંને (દેટ્ટાય કતસ્થયુ) દર્શાવરા માટે (બાતાવરા માટે) કયાં થોભ્યા હતા ? [૧૪]

હે (શુભસ્પતી) શુભ કરનારા ! તમે બંને (યત્ વરેયં સૂર્યાં હવ અયાત) બ્યારે પતિ તરફથી પૂજા થોભ્ય સૂર્યાની પાસે ગયા, (યાં તત્ વિથ્યે દેવા અન્વજ્ઞાનત્) તમારાં તે કાર્ત્ત્વ સર્વ દેવોએ પસંદ કર્યું હતું. (પૂષા પુષઃ પિતરં અવૃણીત) પુષ પિતાનો સ્વીકાર કરે એવી રીતે પૂષાએ તમારો સ્વીકાર કર્યો. [૧૫]

હે (સૂર્યે) સૂર્ય ! (તે દે ચક્રે બ્રહ્માર્ણઃ ઋતુથા વિદુઃ) તારાં બંને ચક્રોને જ્ઞાની લોકો ઋગ્ને અનુસાર (ઋતુ પ્રમાણે) ભણે છે (અથ યત્ વક્ર વક્ર ગુદા) અને એક ચક્ર ને શુભ (તત્ અજ્ઞાતય હત્ વિદુઃ) તેને વિશેષ જ્ઞાની લોકો જ ભણી શકે છે [૧૬]

ભાષાર્થ—આ રથને બેગતાર (બગદ અથવા શીશ) વેદમંત્ર દ્વારા ચલાવવામાં આવે, સાથે સામવેદના મંત્રોનું ગાયન થાય ત્રીસમો સ્વર્ગ અર્થે સુલભ થાય એ ઇચ્છાથી વધુ સુહૃદસાક્ષ્ય સ્વીકારવા પછિને ઘેર બેસે છે એમને પતિ પત્નીએ મળી બેઠું આવશ્યક કરતું કે જેથી તેમને સ્વર્ગ સંલેસાધ્યથી ગમે (૧૧)

આ વધુ પતિના ધરભા ને મનારૂપી રથપર બેસે છે, તેના ચક્રો શુદ્ધ હોવા જોઈએ (અહીં વધુએ આવશ્યકાની શુદ્ધતા અને મનની ઇચ્છાની પવિત્રતા સમગ્રી જોઈએ એમ સૂચન્યુ છે.) (૧૨)

અપેના પિતા વરને સમર્પણ કરવા માટે હાલન રૂપી ગાયોને વરને ઘેર પહેલેથી પહેલાંએ તેમજ પહેલા તથા પહેલે અને પછીથી વિરાહ થાય. જેવી રીતે મધા નક્ષત્રમાં ગાયો મોકલવામાં આવે અને ફલ્ગુની નક્ષત્રમાં વિરાહ થાય (૧૩)

વધુ તરફથી વર માટે ને હાથએ લઈ જવાને હોય તે કોઈ ને સંજ્ઞાને (અહીં ને અશ્વિની દેવો) પોતાના રથમાં બેસીને લઈ જાય પુષ્પરત્ન કરીને બરમાર વરને ઘેર પહેલાવી ॥ આજે લોકો વધુના રથને વરના ધરના માર્ગ દર્શાવનારા બનશે તરફના માટે તેમજ કોઈ પણ ચોચ સ્થાન પર ચોક્કસ (૧૪)

વર તરફથી માણુ કરનારા (બાન્ન અશ્વિની કુમાર) બે વૈભો વધુના પિતાની પાસે માગ્ય કરવા માટે જાય અને અન્ય સર્વ લોકો તેમને પોતાની અવગતિ આપે જેવી રીતે પુષ પિતાનો આદરપૂર્વક સન્માન કરે છે તેવી રીતે માણુ કરવા આગેના સન્માનથી સ્વાગત વધુના પિતા કરે (૧૫)

સૂર્ય નામની સંજ્ઞાની પુરી નહીં ચક્રવાળા રથમાં બેસીને પોતાના પતિને ઘેર જાવ દર્શી તે પ્રમાણે વધુ રથમાં બેસીને પતિને ઘેર જાય વરના અને ગુપ્ત ચક્રોને જ્ઞાની લોકો બતાવર જાણે (૧૬)

અર્ચમણ યજામહે સુવન્ધું પંતિવેદનમ્ । ઉર્વારુર્મિવ વન્ધનાત્પ્રેતો મુંઝામિ નામુતઃ ॥ ૧૭ ॥
 પ્રેતો મુંઝામિ નામુતઃ સુવદ્દામમુતસ્કરમ્ । યથેયમિન્દ્ર મીદ્રવઃ સુપુત્રા સુમગાસંતિ ॥ ૧૮ ॥
 પ્ર ત્વા મુંઝામિ વરુણસ્ય પાશાધેન ત્વાવંધાત્સપ્રિતા સુરોઘાઃ ।
 ઋતસ્ય યોનો સુકૃતસ્ય લોકે સ્યોનં તે અસ્તુ સહસમલાયૈ ॥ ૧૯ ॥
 ભગસ્ત્વેતો નયતુ હસ્તગૃહાશ્વિનો ત્વા પ્ર વંહતાં રથેન ।
 ગૃહાન્મોચ્છ ગૃહપત્ની યથાસો વશિની ત્વં વિદ્યમા વંદાસિ ॥ ૨૦ ॥
 હ્રદ પ્રિયં પ્રજાર્યે તે સમૃષ્યતામસ્મિન્નૃદે ગાર્હપત્યાય જાગૃહિ ।
 ઇના પત્યા તન્વૈ સં સ્પૃશ્વસ્વાથ જિર્વિવિદ્યમા વંદાસિ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ— (સુવન્ધુ પંતિવેદન) ઉત્તમ બાધવાથી યુક્ત પતિનું યાન આપનાર (અર્ચમણ યજામહે) શ્રેષ્ઠ મનવાળાને અમે સત્કાર કરીએ છીએ (ઉર્વારુક વન્ધનાન્નૃદે) તરણ્યને જેવી રીતે વેતાના બન્ધનથી હર કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે (હતઃ પ્ર મુંઝામિ) આ પિતૃકૃણથી હું તને-છેડાવુ છું (ન અમુત) પરંતુ પતિના કૃણથી નહિ એટલે કે પતિના કૃણની સાથે જોડુ છું [૧૭]

(હતઃ પ્રમુંઝામિ ન અમુત) અર્ધોથી (પિતૃકૃણથી) તને યુક્ત કરે છું પરંતુ ત્યાંથી (પતિના કૃણથી) નહિ (અમુત સુવદ્દાં કર) પરંતુ ત્યાં તો તને હું ઉત્તમ પ્રકારે બન્ધન યુક્ત બનાવુ છું કે (મીદ્રવઃ મીદ્ર) ઘાતો ધન્ન । (યથા હય) જેથી આ વધુ (સુપુત્રા સુમગા અસંતિ) ઉત્તમ પુત્રવાળી અને ઉત્તમ ભાગ્યથી યુક્ત થાય [૧૮]

(ત્વા વરુણસ્ય પાશાત્ પ્રમુંઝામિ) તને હું વશુના પાશથી યુક્ત કરે છું (યેન ત્વા સુરોઘાઃ સપ્રિતા અવધાત્) જેણે તને સેના કરવા થોડા સવિતાએ બાંધેલી હતી (ઋતસ્ય યોનો સુકૃતસ્ય લોકે) સદાચારી લોકોના ધર્મમાં અને સત્કર્મકર્તાઓના લોકમાં (સહ-સમલાયે તે) પતિની સાથે તને (સ્યોન અસ્તુ) સુખ થાય [૧૯]

(ભગ ત્વા હસ્ત ગૃહા હત નયતુ) ભગ તને હાથ પકડીને અર્ધોથી ચલાવે અને આગળ (અશ્વિનો ત્વા રથેન પ્ર વંહતા) અશ્વિનો દેવો તને રથમાં બેસાડીને પહોંચાડે તારા પતિના (ગૃહાન્મોચ્છ) ઘેર ના (યથા ત્વ ગૃહપત્ની વશિની અસ) ત્યાં તુ ધરની સ્વામિની અને સર્વને વશમાં રાખનારી બન ત્યાં (ત્વ વિદ્યમા વંદાસિ) હું ઉત્તમ વિવેકપૂર્ણ બાપણુ કર [૨૦]

(હ્રદ તે પ્રજાર્યે પ્રિય સમૃષ્યતા) અર્ધી તારા સ તાનેને માટે પ્રિયની (કસ્પાશ્વ) ની શ્લોક યાએ (અસ્મિન્નૃદે ગાર્હપત્યાય જાગૃહિ) આ ધર્મમાં ગૃહસ્થધર્મને માટે બંધન રહે (ઇના પત્યા ત્વ સ્પૃશ્વસ્વ) આ પતિની સાથે તારા વિવેકપૂર્ણ કર (અથ જિર્વિ) અને તું શ્લોક થાય ત્યાર પછી (વિદ્યમા વંદાસિ) ઉત્તમ ઉપદેશ કર [૨૧]

ભાવાર્થ— શ્રેષ્ઠ મનવાળા બનુ બાધવાથી યુક્ત સમગ્ર જ વરની બળવર કરે બાપુ આપે વરની બાળખાણુ કાઢી દીધે નીચ મનુષ્ય પાસેથી ન લેવામાં આવે જે પ્રમાણે કૃણ થોડા બન્ધનથી યુક્ત થાય છે, તે પ્રમાણે વધુ થોડાના પિતૃકૃણથી થોડાના સ બધ છાડી દે, પરંતુ પતિના કૃણથી વધુનો સ બધ કરી પણ ન છોડે (૧૭)

વધુને સ બધ પિતૃકૃણથી છૂટી નાથ, પરંતુ પતિના કૃણથી ન છૂટે, પતિના કૃણથી સ બધ સુદ્ધ થાય પરમેશ્વર આ વધુને પતિકૃણમાં ઉત્તમ પુત્રોથી યુક્ત અને ઉત્તમ ભાગ્યથી યુક્ત કરે (૧૮)

વિવાહ થતાની સાથે જ કન્યા વશુના બન્ધનોથી યુક્ત થાય છે સવિતા દેવે કન્યાને વશુના ધર્મ પાશથી બાંધી રાખી હતી કન્યાના વિવાહ થવાની સાથે જ તે પતિના ધર્મના સદાચારી અને સત્કર્મ કરનારોના ધર્મના પદોએ ॥ પતિનું ધર વધુને ધર્મશિખા આપનાર બને (૧૯)

વધુને હાથ પકડીને બાળખા દેવ તેને પ્રથમ ચલાવે, અશ્વિનો દેવો રથમાં બેસાડીને વિવાહ પછી પતિને ઘેર પહોંચાડે આ પ્રમાણે વધુ પતિને ઘેર પહોંચે ત્યાં પતિના ધરની સ્વ મિત્રી અને બંધને કાળજી રાખનારી બનીને રહે આવી રીતે જ થોડા પ્રસંગે ઉત્તમ સંમતિ (સવાહ) આપી શકે છે (૨૦)

આ ધર્મપતિના સ તાને ઉત્તમ મુખમાં રહે આ ધર્મકર્તા થોડાને ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ રીતે ચલાવે આ ધર્મકર્તા થોડાના પતિની સાથે મુખથી રહે બપોરે આ પ્રમાણે ધર્મ આર્ચથી ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવીને આ ધર્મી શ્લોક થાય ત્યારે તે થોડા બપોરે આપનારી ધરો (૨૧)

इहैव स्तं मा वि यौष्टं विश्वमायुर्न्युक्षितम् । क्रीडन्तौ पुत्रैर्नृपमिर्दमानौ स्वस्तकौ ॥ २२ ॥

પૂર્વાપરં ચરતો માયયૈતૌ શિશુ ક્રીડન્તૌ પરિં યાતોર્જન્યમ્ ।

વિશ્વાન્યો ધ્રુવના વિચ્છેદં કૃત્વૌર્ન્યો વિદધંજાયસે નયઃ ॥ ૨૩ ॥

नवोनवो भवसि जार्यमानोऽह्नां केतुरुपसामेष्यग्रम् ।

માગં દેવેભ્યો વિ દંધાસ્યાન્યમ્ ચન્દ્રમસ્તિરસે દીર્ઘમાયુઃ ॥ ૨૪ ॥

परां देहि शामुल्यं ब्रह्मभ्यो वि भञ्जा वसु । कृत्यैषा पद्धतीं मृत्वा ज्ञाया विशते पतिम् ॥ २५ ॥

નીલલોહિતં મવતિ કૃત્યાસક્તિર્વ્યજ્યતે । પદ્યન્તે અસ્યા જ્ઞાતયઃ પતિર્વન્યેષુ વધ્યતે ॥ ૨૬ ॥

અર્થ—(હહ એવ સ્તં) તમે અહીં રહેા (મા વિ યૌષ્ટં) કદી વિચુકત ન થાઓ. (પુત્રૈઃ નવુભિઃ ક્રીડન્તૌ) પુત્રો અને પૌત્રોની સાથે રમતાં રમતાં (મોદમાનો સ્વસ્તકૌ) આનંદિત બનીને પોતાના ધરનારથોચુકત બનીને (વિશ્વં આયુઃ વ્યવ્રુતં) પૂર્ણ આયુષ્યનો ઉપભોગ કરો. [૨૨]

(પતૌ શિશુ ક્રીડન્તૌ) આ બંને બાળકો રમતાં રમતાં (માયયા પૂર્વાપરં ચરતઃ) શક્તિપૂર્વક આગળ પાછળ ચાલે છે (જર્ણવ પરિયાતઃ) સમુદ્ર સુધી ભ્રમણ કરતા કરતા પહેંચી ન્યમ છે. (અન્યઃ વિશ્વા મુચમા વિચ્છેદ) તેમનો એક સર્વ ભૂતોને પ્રકાશિત કરે છે. અને (અન્યઃ કૃત્વૌ વિદધત્ નયઃ જાયસે) બંને બીબે મનુ-ઓને બનાવતો બનાવતો હંમેશાં નવિન નવિન બને છે. [૨૩]

(જાયમાનઃ નયઃ નયઃ ભવસિ) પ્રપદ થતો થતો વૃં નવિન બને છે. (અહ્નાં કેતુઃ ઉપસાં અમં યપિ) દિવસોને બનાવનારો અને ઉપાઓના અમ્રશાગમાં રહે છે. (આયુઃ દેવેભ્યઃ માગં વિદધાસિ) આવીને દેવોને ખરે વિશાગ સમર્પણ કરે છે તથા હે ચન્દ્રમા ! (વૌર્ધ્ય આયુઃ પ્ર તિરસે) તું દીર્ઘઆયુષ્ય આપે છે. [૨૪]

(શામુલ્યં પરાં દેહિ) આ ઉત્તમ વસ્તુ દાન કર. (બ્રહ્મભ્યઃ વસુ વિભજ) બ્રાહ્મણોને ધન આપ. જ્યારે (યપા પદ્ધતી કૃત્વા જાયા બ્રૂયા) ખગવાળી કૃત્યા અર્થાત્ વિનાશક સ્વભાવવાળી બી બનીને (પતિં વિશતે) પતિની પાસે આવે છે. [૨૫]

(નીલલોહિતં મવતિ) વાદળી અને લાલ બને છે, એટલેકે ક્રોધયુકત બને છે ત્યારે (કૃત્યાસક્તિઃ વ્યવ્રુતયતે) વિનાશની ઇચ્છા વધે છે (અસ્યાઃ જ્ઞાતયઃ પદ્યન્તે) તેની બતિના મનુષ્યો વધે છે. અને (પતિઃ વન્યેષુ વધ્યતે) પતિ-બન્ધનમાં બંધાય છે. [૨૬]

આવાધ—બી પુત્ર પોતાના જ ધરમાં રહે. કદી વિચુકત ન થાય પોતામાં બાળકો સાથે આનંદથી રમે પોતાના ધરમાં આનંદ મંગળ હજારે, અને ધર્મકૃત્યાર ગૃહસ્થાધ્યમ ચલાવીને સંપૂર્ણ દીર્ઘ આયુષ્યનો ઉપભોગ કરે (૨૨) આ ગૃહસ્થાશ્રમીઓના બાળકો નાની મોટી આવરહાજના પોતાની શક્તિથી ખેતના ફૂતા મોઠા ચક્રને સમુદ્ર સુધી પોતાનો પુરુષાર્થ વધારતા ન્ય એકે આખા જગતને પ્રકાશિત કર્યું તો બીબે મનુષ્યોને અનુસાર નવીન નવીન બનીને વ્યવને પ્રાપ્ત કર્યા પૂર્ણ ગૃહસ્થાશ્રમીઓના પુત્રો પોતાના પુરુષાર્થથી જગતને પ્રકાશિત કરે. (૨૩) ગૃહસ્થી લોકો નવા હત્યાહથી પુરુષાર્થ કરતા કરતા એ પ્રમાણે રૂપ ઉપાને પ્રકાશિત કરે છે તે પ્રમાણે બધાના માર્ગ દર્શક બને ચક્ષમાં દેવોનો ભાગ તેમને સમર્પણ કરે અને ચક્ષમય ઇન્દ્રન ભ્યાતી કરના કરના સંપૂર્ણ દીર્ઘઆયુ બને ઉપભોગ લે (૨૪) વિવાહ વખતે ઉત્તમ હસ્તમ વસ્ત્રો વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને દાનમાં આપવામાં આવે, અને તેમને ધન પણ આપવામાં આવે આ બ્રાહ્મણો વધુને મુશિક્ષા આપે એ વધુને ઉત્તમ શિક્ષણ ન મળેતો આ વધુના આશ્ચર્યભર્યા કુરોનાનારા થઈ શકે (૨૫) પતિના કૃત્યમાં વધુને એ અધર્મોવચ્ચ થવા માટે તો ધણી જ ખચળી થાય છે તે દુષ્કારી વધુની વિનાશક શુદ્ધિ થવી ન્ય છે. તેના પિતાના સંજોગી લોકો તેની આસપાસ એકઠા થઈ ન્ય છે અને આ પ્રમાણે બિચારો પતિ બધનમ દસાઈ ન્ય છે. એટલા માટે જ્યાંને મુકેજવણી આપવી જાય. (૨૬)

અશ્લીલા તન્મૈવતિ રુદ્રતી પાપયામુયા । પતિર્યદ્વદ્ધોઽ વાસંસઃ સ્વમદ્ગમમ્પૂર્ણતે ॥ ૨૭ ॥
 આશસનં ત્રિશસનમથો અધિવિકર્તનમ્ । સૂર્યાયાઃ પદ્ય રૂપાણિ તાનિ બ્રહ્મોત શુન્ભતિ ॥ ૨૮ ॥
 તુષ્ટમેતત્કદુકમપાપ્થ્યેદ્વિપત્તૈતદત્તવે । સૂર્યા યો બ્રહ્મા વેદુ સ દ્વાધૂયમર્હતિ ॥ ૨૯ ॥
 સ ઇતત્સ્યોનં હરતિ બ્રહ્મા વાસંઃ સુમદ્ગલમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તિ યો અધ્યેતિ યેન જ્ઞાયા ન રિષ્યતિ ॥ ૩૦ ॥
 યુવં ભગં સં ભરતું સમૃદ્ધમૃતં વદન્તાવૃતોર્વેષુ ।
 પ્રક્ષણસ્પતે પતિમસ્યૈ રોચ્ય ચારુ સંભ્રો વંદતુ વાચંમેતામ્ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ—(યત્ વધ્યઃ વાસસ) જ્યારે જ્ઞાના વસ્ત્રી (પતિઃ સ્વ એવં અભિ ઋણુતે) પતિ પોતાના શરીરને આશ્રયિત કરે છે ત્યારે (યમુયા પાપયા) આ પાપી રીતથી (રુદ્રતી તનુઃ) સુદર શરીર હોય તે પશુ (અશ્લીલા) મરતિ (શોભાહિન અને છે [૨૭]

(આશસન વિદાસન) કિનારીવાડી વસ્ત્ર, આશાનું વસ્ત્ર તથા (અથો અધિવિકર્તન) સર્વાંગ પર રહેનાર વસ્ત્ર, તેમાં (સૂર્યાયાઃ રૂપાણિ વદ્ય) સૂર્યાનું રૂપ જો (ઉત્ત તાનિ બ્રહ્મા શુન્ભતિ) તેને બ્રાહ્મણ તેજસ્વી બતાવે છે [૨૮]

(યતત્ તુષ્ટં) આ તુષ્ટા ઉત્પન્ન કરનાર છે. (કદુક) તે કશું છે (મપાપ્થ્યત્ ચિવવત્) એ વૃક્ષિત અને નિપજુકન અર્થ છે તેથી (યતત્ મસ્યે ન) તે ખાવા યોગ્ય નથી (ય બ્રહ્મા સૂર્યાવેદ) જે બ્રાહ્મણ સુધાને આ પ્રભ જો શીખવે છે (સઃ ઇત્ વાધૂયં મર્હતિ) તે નિઃસંદેહ વધુ તરફથી વસ્ત્ર લેતા યોગ્ય છે [૨૯]

(સ ઇત્) તેજ નિશ્ચયથી (તન્ સુમંગલ સ્યોન વાસઃ હરતિ) તે સુખમય અને સુખમય વસ્ત્રને સ્વીકારે છે (ય પ્રાયશ્ચિત્તિ મપ્યેતિ) જે પ્રાયશ્ચિત પ્રકરણ અર્થાત્ સિત શુદ્ધ કરનાર અધ્યયન કરે છે (યેન જ્ઞાયા ન રિષ્યતિ) જેથી પત્નીને નાશ થતો નથી [૩૦]

(યુવ ઋત-ઉવેષુ પ્રાન વદન્તો) તથા બે સત્ત્વ બાહ્યરૂપે આચરણ કરીને, સત્ત્વ બોધીને, (સમૃદ્ધ મગ સમરતં) સમૃદ્ધિ યુક્ત બાહ્ય પ્રાપ્ત કરે છે બહુશ્ચરણે ! (પતિ મસ્યૈ રોચ્ય) પતિના રિષ્યામાં આ જ્ઞાના મનમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરે (સમલ, વતા વાચં વારુ વદતુ) પતિ તેના પ્રતી સુદર વાણીથી બોલે. [૩૧]

જ્ઞાવાર્ધ— જ્ઞાના વસ્ત્રો પુરૂષ કદી જન્મ ન પહેરે એ કાલ કદી પહેરે તો તેનું તેજસ્વી શરીર પણ શોભા રહિત અને નિસ્તેજ બની નય છે [૨૭]

એક વસ્ત્ર કિનારવાડી હોય છે, બીજી દુશાલા જેવું અમકદાર હોય છે, ત્રીજી બિદવાનું વસ્ત્ર હોય છે, આ વસ્ત્રોથી વધુના રૂપને વધારે સુદર બતાવવામાં આવે આ વસ્ત્રો સત્ત્વે યોગ્ય જ્ઞાન બ્રાહ્મણે શુદ્ધરૂપને અપે જેથી વસ્ત્રોના કાલ કરે માત્ર નય (૨૮)

એક જાતના વસ્ત્રને વધારવામાં, બીજી કડક, ત્રીજી સહેલ અને યોગ્ય નિપજુકન હોય છે આ પ્રકારના અત્ર શુદ્ધરૂપને ખાવા યોગ્ય નથી આવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપનાર બ્રાહ્મણને વધુ તરફથી વસ્ત્ર આપવામાં આવે (૨૯)

જે બ્રાહ્મણ સિત શુદ્ધ કરવાનું જ્ઞાન ધરાવે છે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતરૂપી સ્ત્રીમાં ભગવાદ થતો નથી, આવા પ્રકારનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપનાર અધ્યાપક બ્રાહ્મણે જ વસ્ત્રનું દાન લે (૩૦)

શુદ્ધરૂપી સ્ત્રી પુરૂષ મોખા અને સરળ બાહ્યરૂપ કરે, હંમેશા સાચું બોલે, અને ધન સંપત્તિ કમાય, પત્નીના મનમાં પતિને માટે ધણી લગે આદરભાવ રહે અને પતિ પશુ સુદર અને મધુર બાળજી કરે (૩૧)

इहेदंसाथ न पुरो गमायेमं गावः प्रजया वर्धयाथ ।

शुभं यतीरुत्तियाः सौमवर्चसा विर्ये देवाः क्रुद्वा वो मनांसि

॥ ૩૨ ॥

इमं गावः प्रजया सं विद्यायापं देवानां न मिनाति मागम् ।

अस्मै वः पूषा मरुतश्च सर्वे अस्मै वो घ्राता संविता सुवाति

॥ ૩૩ ॥

अनुक्षरा क्रजवः सन्तु पन्थानો येभिः सखायो यन्ति नो वरेयम् ।

सं मगेन समर्पयणा सं घ्राता संजतु वर्चसा

॥ ૩૪ ॥

यच्च वर्चो अक्षेषु सुरायां च यदाहितम् । यद्गोवશિના વર્ષસ્તેનેમા વર્ષસાવતમ્

॥ ૩૫ ॥

येनं महानृध्या जघनमश्विना येन वा सुरा । येनृध्या अम्यपिच्यन्त तेनेमा वर्षसावतम् ॥ ૩૬ ॥

અર્થ—હે (ગાયઃ) ગાયો ! (રૂદ્દાન્ત્ અસાથ) તમે અહીં જ રહો. (નપરઃ ગમાય) તમે દૂર ન જાઓ. (હમં પ્રજયા વર્ધયાથ) તેને ઉત્તમ સંતાનિની સાથે આગળ તથા રહે (ડસ્ત્રિયાઃ) ગાયો ! (શુભં યતીઃ સૌમવર્ચસઃ) તમે શુભને પ્રાપ્ત કરનારી અને ચંદ્રના જેવી તેજસ્વીતાથી યુક્ત બને (વિર્યે દેવાઃ વા મનાંસિ રૂદ્દાન્ત્) સર્વ દેવો તમારા મનને અહીં રહી રહે [૩૨]

હે (ગાયઃ) ગાયો ! (હમં પ્રજયા સં વિદ્યાયાપં) તેના ધરમાં નમાય સંતાનો સદિન પ્રવેશ કરો (અર્ધ દેવાનાં માગમ્ ન મિનાતિ) તે દેવોના આગમે લોપ કરતો નથી (પૂષા સર્વે મરુતઃ) પૂષા અને સર્વ મરુત (ઘ્રાતા સંવિતા) વિધાતા અને સંવિતા (અસૈ અસૈ વઃ વઃ સુવાતિ) તેજ મનુષ્યને માટે તમને લોપન કરે છે. [૩૩]

(પન્થાનઃ અનુક્ષરાઃ ક્રજવઃ સન્તુ) બધા માર્ગો કાઢા વચરના અને સરળ થાઓ. (યેભિઃ નઃ સહાયઃ યરેયં યન્તિ) બધી અમારા સર્વ મિત્રો કન્યાના ધર પ્રતિ પહોંચે છે. (ઘ્રાતા મગેન અર્પયણા વર્ચસા સં સં સંજતુ) વિધાતા, ભગ અને અર્ધમા દ્વારા તેજથી તેને જ યુક્ત કરે [૩૪]

હે (અશ્વિની) અશ્વિદેવો ! (યત્ વર્ચઃ અક્ષેષુ) જે તેજ આખોમા હોય છે અને (યત્ સુ-રાયાં આહિતં) જે સપ્તરિશ્માં શખવામા આવે છે (યત્ ચ વર્ચઃ ગોષુ) જે તેજ આખોમા છે. (યેન વર્ચસા હમાં અવતં) તે તેજથી તેની રક્ષા કરો [૩૫]

હે (અશ્વિની) અશ્વિદેવો ! (યેન મહાનરુધ્યાઃ જઘનં) જેથી મોટી ગાયનું જઘન એટલે નીચેના કુખાશયનો ભાગ (યેન વા સુરા) જેથી ગરુપતિ (યેન અક્ષાઃ અમ્યપિચ્યન્ત) જેથી આખો બાપરુ રહે છે (યેન વર્ચસા હમાં અવતં) તે તેજથી આ વધૂની રક્ષા કરો [૩૬]

બાવાર્થ—મુદ્ગસ્થીના ધરમાં ગાયો રહે ગાયો નાચી ન બધ ગાયો નાકરણ આપની રહે. તેમની સંખ્યા હરદ મેશ વધારી જ નાપ ગાયો મુત્તવમાવ વાળી અને તેજ યુક્ત થાઓ અને ગાયો જલુ પેશાના સાક્ષિ ધરવાળા પ્રચે પ્રેમવાળી બને (૩૨)

ગાયો પેશાની વાકરણ સાથે ધરમા પ્રવેશ કરે. મુદ્ગસ્થ પ્રતિદિન દેવયત્ન કરે, કદી જલુ યજ્ઞનો લોપ ન થાય, સર્વ દેવો આ મુદ્ગસ્થના ધરમાં ગાયોની સંખ્યા હ મેશા વધતે (૩૩)

વરધધૂનાધર વધવાના માર્ગો કટકરદિન અને સરળ હોય જરમેશર આ મુદ્ગસ્થીએને તેજસ્વી બનાવીને મમ્મદ બનાવે (૩૪)

જે તેજ આખોમા, એશ્વર્થ આ અને ગાયોમા હોય છે, તે તેજથી આ વધૂ યુક્ત થાઓ આ રત્રી તેજસ્વીની થાઓ (૩૫)

જે તેજથી ગાયોનું કુખાશય પ્રકાશવત બનુ છે, જે તેજ એશ્વર્થ અને આખોમા હોય છે, તે તેજથી આ રત્રી યુક્ત થાય અને આ રત્રી ધર્મચતુર્થાં મુહુરિત રહે (૩૬)

યો અન્નિધ્મો દીદયદુસ્ત્રાન્તર્ય વિપ્રાસુ ર્હતે અપુરેપું ।

અપાં નપાન્મધુમતીરપો દા યાભિરિન્દ્રો વાવૃષે ઘીર્યાવાન્

॥ ૩૭ ॥

દુદમહં રુશન્તં ગ્રામં તન્નુદ્ધિમપોદ્દામિ । યો મદ્રો રોચનસ્તમુદ્ધવામિ

॥ ૩૮ ॥

આસ્યૈં ગ્રાહ્યણાઃ સ્વપંનીર્દિગ્ત્વર્ચીરગ્નીરુદ્ગજન્ત્વાપઃ ।

અર્યમ્ણો અગ્નિં પર્યેતુ પૂષ્પગ્રતીક્ષન્તે શ્વગુરો દેવરંથ

॥ ૩૯ ॥

શં તે હિરણ્યં શમું સન્ત્વાપઃ શં મેથિર્મિવતુ શં યુગસ્ય તર્થં ।

શં તુ આપઃ શતપવિત્રા ભવન્તુ શમુ પર્યાં તન્વૈં મં સ્પૃશસ્વ

॥ ૪૦ ॥

ચે રથસ્ય ચેડનંતુઃ ચે યુગસ્યં શતક્રતો । અપાલામિન્દ્રુ ત્રિપૂત્વાકૃણોઃ સ્વર્યત્વચમ્

॥ ૪૧ ॥

અર્થ— (યા અપ્તુ અન્તઃ અનિષ્ઠ દીદયન્) જે પાણીમાં ઇન્ધન ચમી છે (ચં વિપ્રાસઃ અષ્ટરેપુરિન્તે) જેની શાની લોખા યાત્રામાં સ્તુતિ કરે છે (અપાં નપાન્) મધુમતી અપ દા () પાણીને ન પાડનારા દેવ ! તેમ અપુર જળ અમને આપો (યામિઃ ઘીર્યાવાન્) દન્દ્ર વાવૃષે) જેવા વીર્યાવાન્ ઇન્દ્ર હદિ પામતો રહે છે [૩૭]

(દ્વ અહ તન્નુદ્ધિ વશાન્તં ગ્રામ આપોદ્દામિ) શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન કરનારા વિનાશક રોગને હું આપી દૂર કરું છું (યા મદ્ર રાચનાઃ) તે ઉદ્ધવામિ) અને જે કસ્ટાશુભ્ય તેજસ્વી છે તેને હું મારી પાસે લાવું છું. [૩૮]

(ગ્રાહ્યણા અસ્યે રુપગતીઃ આપ ગ્રાહરન્તુ) શ્રાહ્યણો તેને ખાતે સ્નાનનું જળ લાવે (અવીર્યમી આપઃ) ઉદ્ગજન્તુ) વીરિના નાશ ન કરનાર જળ તેઓ લાવે (અર્યમ્ણઃ અગ્નિં પર્યેતુ) તે અર્ધમાતી અને અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરે છે (પૂષ્પ) પૂષા (શ્વગુરો દેવરંથ વ પ્રતીક્ષન્તે) સસરો અને દિયર તેની પ્રતીક્ષા કરે [૩૯]

(તે હિરણ્ય શં) તારે ખાતે સુવર્ણ કસ્ટાશુકારી યા (ડ આપઃ શં સન્તુ) અને પાણી પશુ સુખ આપનાર અને (મેથિ. શં મગતુ) ગાયને બાંધવાનો ખૂટો પશુ સુખદાયી અને (યુગસ્ય તર્થં શં) તથા યુગનું જિદ્ર સુખદાર થાયો (તે શતપવિત્રા આપઃ શ ભવન્તુ) તારે ખાતે સે પ્રકારે પવિત્ર કરનાર જળ સુખદાયી નીરડો. (પત્યા તન્વ ચા સ્પૃશસ્વ) પતિના શરીરની સાથે તારા શરીરનો સ્પર્શ સુખદારક રીતે કર. [૪૦]

(હે (શતક્રતો) દન્દ્ર) સે કરો કર્મ કરનારા ઇન્દ્ર ! (રથસ્ય ચે) રથના જિદ્રમાં, (અનસઃ ચે) ગામના જિદ્રમાં અને (યુગસ્ય ચે) યુગના જિદ્રમાં (અપાલાં ત્રિઃ પૂત્વા) અપોગ રીતે પોપશુ પામેથી અને ઉછેરાએથી યુરતીને ત્રણવાર પવિત્ર કરીને (સ્વર્ય રથચ અકૃણો) સુપના જેવી તેજસ્વી ત્વચાવાળી તે તેને બનાવી [૪૧]

આવાર્થ—જળમાં ઇન્ધન વિના ચમનાર તેજ છે, મહામા શ્રાહ્યણનું જ્ઞાનરૂપી તેજ છે જળમાં મનુરતા છે અને વીર્ય પશુ છે, આ તેજ, જ્ઞાન, આધ્યર્થ અને વીર્યથી આ શુદ્ધરો યુગ અને ઇન્દ્ર આ બધાના અધિકપશુથી જ બધાથી મહાન બનેડો છે (૩૭) શરીરમાં રોગ ઉત્પન્ન કરનારા રોગજીવને દૂર કરવા એથમે અને જેથી શરીર નીરોગી અને આનન્દથી પ્રસન્ન થઈ નય તેને આપનાવડુ એથમે (૩૮)

શ્રાહ્યણો બતાવે કે આ જગ સ્નાન કરવા ચોચ છે કે નહિ, આ જળ ચિંતિતાનો નાશ કરીને જળ વધારનાર છે વધુવાર શ્રેષ્ઠ મનશાળા બની અગ્નિને પ્રદક્ષિણા કરે, એથગ્રજોવાળી વધુની પ્રતીક્ષા પતિગૃહે સસરો અને દિયર કરતા રહે (૩૯)

સુવર્ણ, જળ, ગાયને બાંધવાના ખૂટો યુગના બાજ ઇન્ધન સર્વ કટ્ટણનું કસ્ટાશુ કરનારા થાયો જળ તો સે પ્રકારે પવિત્ર કરનાર તત્ત્વ છે મદ્ગસ્થાશ્રમમાં મર્મજ્વળી પતિની સાથે એકમનવાળી બનીને રહે (૪૦)

ગૃહસ્થ તથા સ્ત્રી પોતાની ત્રણ પ્રકારે પ્રશુની કૃપાથી પવિત્રતા સાથે અને સુપના જેમ તેજસ્વી બનીને અહીં વિરાજે. (૪૧)

આશાસના સૌમત્સં પ્રજાં સૌમાર્ગ્યં રયિમ્ । પત્યુરનુવ્રતા મૃત્વા મં નદાસ્વામૃતોય કમ્ ॥ ૪૨ ॥

યથા સિન્ધુર્નેદીનાં સામ્રાજ્યં સુપુષે વૃષાં । એવા ત્વં સમ્રાજ્યેષિ પત્યુરસ્તં પુરત્યં ॥ ૪૩ ॥

સમ્રાજ્યેષિ ક્વચ્છરેષુ સમ્રાજ્યુત દુષ્ટપું । નનાન્દુઃ સમ્રાજ્યેષિ સમ્રાજ્યુત શ્વશ્વાઃ ॥ ૪૪ ॥

યા અકુંન્તઞ્ચયન્પાથં તન્નિરે યા દેવીરન્તો અમિતોડદન્ત ।

તાસ્ત્વાં જરસે સં વ્યયન્ત્વાપુંષ્મતોદં પરિં શત્સ્વ વાસં ॥ ૪૫ ॥

જીવં રુદન્તિ વિ નયન્ત્યસ્વરં દ્રીર્ધામનુ પ્રસિતિં દીઘ્યુનરં ।

ધામં પિતૃમ્યો ય કુદં સમીરિરે મયઃ પતિંમ્યો જનયે પરિશ્વજે ॥ ૪૬ ॥

અર્થ— (સૌમત્સં પ્રજાં સૌમાર્ગ્યં રયિમ્ માદાસાના) ઉત્તમ મન, સંતાન, સૌભાગ્ય અને ધનની આશા કરનારી હું (પત્યુઃ અનુવ્રતા મૃત્વા) પતિને અનુકૂળ એવું આચર્યું કરનારી બનીને (અમૃતાય કં સં નદાસ્વ) અમરત્વને માટે સ્વપ્નપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થા. [૪૨]

(યથા વૃષાં સિન્ધુઃ) જેવી રીતે બળકાળી સમુદ્ર (નદીનાં સામ્રાજ્યં સુપુષે) નદીઓપર સામ્રાજ્ય ચલાવે છે, (યથ ત્વં પત્યુઃ અસ્તં પુરત્યં) તે પ્રમાણે હું પતિને ઘેર પહેાંચીને (સમ્રાજ્યેષિ) સામ્રાજી બનીને અઢી રહે [૪૩]

(શ્વશ્વરેષુ સમ્રાજીયેષિ) સમશઓખાં સામ્રાજીની જેમ રહે (ઉત દેવ્યુ સમ્રાજી) દીપરામાં પણ મહારાજીની જેમ આદર માનથી રહે, (નનાન્દુઃ સમ્રાજીયેષિ) નવ દોખાં પણ સમ્રાજી જેમ રહે અને (ઉત શ્વશ્વાઃ સમ્રાજીઃ) સાસુ પાસે પણ મહારાજીની જેમ આદરમાન પામ. [૪૪]

(યાઃ દેવીઃ અકુંન્તન્) જે દેવીઓ પોતે સતર કવિયુ છે. (યાઃ ચ જલવન્) જેમણે વણ્યું છે. (યાઃ ચ તતિરે) જે તાણે ભરે છે, (યાઃ ચ અમિતઃ મન્તાન્ અદ્વન્ત) અને આરે બાણથી જે છેડાઓને ફીક કરે છે, (તાઃ ત્વા જરસે સં વ્યયન્તુ) હું વૃદ્ધાવસ્થાને પહેાંચીત્યાં સુધી તારે માટે કપડાં વણે. હું (આયુષ્મતીં રૂદં વાસઃ વારિષ્ઠ્ય) રીધં આયુષ્યાણી બનીને આ વસ્ત્રને ધારણુ કર. [૪૫]

(જીવં રુદન્તિ) અપિત મનુષ્યના વિદાયમાન વખતે મનુષ્યો રહે છે, (અસ્વરં યિત્યન્તિ) મૃતને સાથે કષ્ટ ભગ છે (નરઃ દીર્ઘાં પ્રસિતિં મનુ દીઘ્યુઃ) મનુષ્યો દીર્ઘ આયુષી વિચાર કરે છે (યે પિતૃમ્યાઃ રૂદં ધામં સમીરિરે) જે લોકો પોતાના મોટા પિતા માટે આ સુન્દર કામ કરે છે, (પતિશ્વઃ મયઃ જનયે પરિશ્વજે) તેની સ્ત્રીનું આશિર્વાન પાતિને માટે સુખદાયી છે. [૪૬]

ભાવાર્થ—ગૃહસ્થના ધરમા સ્ત્રી ઉત્તમ મનવાળી, સલામ, સૌભાગ્ય અને ધનની ઇચ્છા કરતી, પતિને અનુકૂળ કર્મ કરતી, અમરત્વ પ્રાપ્તિના દેષ સુખદાયી માર્ગનું આકર્ષણ કરે. (૪૨)

જેવી રીતે મહારાજાવર નદીઓના સમ્રાટ છે, તેવીરિતે પતિને ઘેર પહેાંચીને આ વધુ ગૃહસ્થને (પોતાના પતિને) સમ્રાટ અને પોતાને તેની સામ્રાજી બનાવીને સર્વ વ્યવહાર કરે. (૪૩)

સરસી દિયેર, નજીદ, અને સાસુ આ ભાગીની સાથે તે સાણીની માફક વર્તવ કરે અને સર્વને સુખ આપે. (૪૪) ધરમા દેવીઓ સુન્દર કાતે, તાણેાણેાણે ભરે, કાપડ વણે, અને કાપડના છેડા અને બાણબાણના કામ સરખા કરે એવું ઉત્તમ કાપડ વણે કે તે તેની વૃદ્ધાવસ્થા સુધી કમળા આવે સ્ત્રી દીર્ઘયુ બનીને આ કાપડ પહેરે. (૪૫)

વિદાય વખતે માણસો રહે છે જરનું જો કે આ કન્વા પિતૃગૃહનો, પિતૃગૃહનો ત્યામ કરીને વિદાય થાય છે તો પણ પતિના ધરમા ગૃહસ્થ કરવાને મઠિ નમ છે, તેથી આવા ગૃહસ્થાધમના રીધં માર્ગને લોકો વિચાર કરે અને રહે નહિ પિતૃધર ના લોકોમાં તો આ સુખને અને આનંદનો દિવસ છે, કારણ કે આ પ્રસંગે વધુ યજ્ઞને પ્રારબ કરવાની છે આ વધુ પતિને સુખ આપે છે અને પતિ તેને આશિર્વાન આપીને સુખી બનાવે છે, પરસ્પર એકબીજાને સુખી બનાવવા એ જ ગૃહસ્થાધમને મળે છે. (૪૬)

સ્થોનં ધુનં પ્રજાયં ધારયમિ તેડમાનં દેવ્યાઃ પૃથિવ્યા ઉપસ્થં ।

તમા તિષ્ઠાનુમાયાં સુવર્ચાં દીપં ત આયુઃ સવિતા કૃણોતુ

॥ ૪૭ ॥

યેનામિરસ્યા ભૂમ્યા હસ્તં જગ્રાહ દક્ષિણમ્ ।

તેનં ગૃહ્ણામિ તે હસ્તં મા વ્યથિષ્ઠા મયાં સહ પ્રજયાં ચ ધનેન ચ

॥ ૪૮ ॥

દેવસ્તૈ સવિતા હસ્તં ગૃહ્ણાતુ સોમો રાજાં સુપ્રજસં કૃણોતુ ।

અગ્નિઃ સુમર્ગાં જાતવેદાઃ પત્યે પર્ણાં જરદર્દિ કૃણોતુ

॥ ૪૯ ॥

ગૃહ્ણામિ તે સૌમગત્વાય હસ્તં મયા પત્યાં જરદર્દિર્ધ્યાસઃ ।

મર્ગો અર્ચમા મેધિતા પુરંધિર્મદાં ત્વાદુર્ગાદિપત્યાય દેવાઃ

॥ ૫૦ ॥

મર્ગસ્તે હસ્તમપ્રહીતસવિતા હસ્તમપ્રહીત્ । પત્ની રત્નમસિ ધર્મણાડહં ગૃહપતિસ્તર્થ

॥ ૫૧ ॥

અર્થ—(દેવ્યાઃ પૃથિવ્યા ઉપસ્થે) પૃથ્વી દેવી પામે (તે પ્રજાયે સ્થોનં ધ્રુવ અદમાન ધારયમિ) તારાં સતાનો માટે પત્યર જેવા સ્ત્રીર અને સુખદાયક આધાર બનાવુ છું (તે જાતિષ્ઠ) તેના પર ઉભો રહે, (અનુમાયાં) આનંદિત થાઓ (સુવર્ચાં) ઉત્તમ તેજથી યુક્ત થા અને (સવિતા તે આયુઃ દીપં કૃણોતુ) સ્વર્ગ તારાં આયુષ્ય દીપં બનાવે [૪૭]

(યેન અગ્નિઃ) જેથી અગ્નિએ (ભૂમ્યાઃ દક્ષિણં હસ્તં જગ્રાહ.) આ ભૂમિને જમણે હાથ મદબુ કર્યો, (તેન તે હસ્ત ગૃહ્ણામિ) તેની રીતે તે ઉદ્દેશી કું તારો હાથ મદબુ કરું છું (મા વ્યથિષ્ઠા)) જરા પણ કુ.ખી થઇશ નહિ (મયા સહ પ્રજયાં ચ ધનેન ચ) મારી સાથે પ્રજા અને ધનસંવિત તું રહે [૪૮]

(સવિતા દેવાઃ તે હસ્ત ગૃહ્ણાતુ) સવિતાદેવ તારાં પાણિમદબુ કરે (રાજા સોમ સુપ્રજસ કૃણોતુ) રાજા સોમ તને ઉત્તમ સન્તાન યુક્ત બનાવે (જાતવેદાઃ અગ્નિઃ પત્યે સુમર્ગાં પર્ણાં જરદર્દિ કૃણોતુ) જનવેદ અગ્નિ પતિ ને માટે સૌભાગ્ય યુક્ત બી જદાવરથા સુધી જીવતી રહે તેમ કરે [૪૯]

(તે હસ્ત સૌમગત્વાય ગૃહ્ણામિ) તારો હાથ કું સૌભાગ્યને માટે પકડું છું (વયા મયા પત્યાં જરદર્દિ અસઃ) જેથી તું મારી સાથે જદાવરથા સુધી જીવતારી બનીને રહે ભગ, અર્ચમાં સવિતા, પુરંધિ, અને સર્વ દેવાએ (ત્વા મહા ગાર્હપત્યાય અહુ) ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવના માટે તને મારા હાથમાં સોંપેવ છે [૫૦]

(મર્ગ. તે હસ્ત અપ્રહીત્) ભગે તારો હાથ પકડ્યો છે (સવિતા હસ્ત અપ્રહીત્) સવિતાએ હાથ પકડ્યો છે (રત્ન ધર્મણા પત્ની અસે) તું ધર્મથી મારી પત્ની છે (અહ તથ ગૃહપતિ) કું તારો ગૃહપતિ છું [૫૧]

ભાવાર્થ— આ ભૂમિ પર તારા સતાન સુખપૂર્વક દીર્ઘકાલ સુધી રહે એવા માટે પત્યરનો આ આધાર બનાવુ ॥ તેના પર ચડ અને આનંદિત અને તેજસ્વી બન આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં સુદૃઢ રહેવાથી તારા આયુષ્ય દીપં બનશે (૪૭) જેવાં અગ્નિ અને બૃહિની સભાષ છે, તેવા સભાષને માટે હું આ વધુનું પાણિમદબુ કર છું વધુને કે હું વધુ પ્રકારે ॥ ન પડે વધુ મારી સાથે પ્રજા ધન અને અર્થવૃદ્ધિ યુક્ત થાય (૪૮)

સવિતા જેવા તેજસ્વી બનીને પતિ સ્ત્રીનું પાણિમદબુ ॥ અને સોમ જેવા કલાયુક્ત બનીને ધર્મપત્નીથી સતાન ઉત્પન્ન કરે, પતિપત્ની બને સાથે મળીને આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જદાવરથાસુધી આનંદથી રહે (૪૯)

દે સી ! કું પતિ સૌભાગ્ય પ્રાપ્તિને માટે તારું પાણિમદબુ ॥ છું મારી સાથે જે કું તારો પતિ છું તેની સાથે જદાવરથા સુધી રહે સર્વ દેવાએ ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવા માટે તને મારા હાથમાં સોંપી છે (૫૦)

ભગ આપોતું ધનવાન બનીને અને સવિતાથી જેમ સમર્થ અને તેજસ્વી બનીને કું તારું પાણિમદબુ કર છું દેવથી ધર્મનુસાર તું મારી ધર્મપત્ની છે અને કું તારો ગૃહપતિ છું. (૫૧)

મમેયમસ્તુ પોધ્યા મહં ત્વાદાદ્વૃહસ્પતિઃ મયા પત્યા પ્રજાવતિ સં જીવ શરદઃ શ્રુતમ્ ॥ ૫૨ ॥

ત્વષ્ટા વાસો વ્યદિધાન્નુમે કં વૃહસ્પતેઃ પ્રશિષાં કયીનામ્ ।

તેનેમાં નારીં સવિતા મગથ સૂર્યામિવ પરિં ધર્વા પ્રજયાં ॥ ૫૩ ॥

ઇન્દ્રાત્રી ધાવાપૃથિવી માંતરિશ્વાં મિત્રાવરુણા મગોં અશ્વિનોમા ।

વૃહસ્પતિર્મરુતો બ્રહ્મ સોમં દુર્મા નારીં પ્રજયાં વર્ધયન્તુ ॥ ૫૪ ॥

વૃહસ્પતિઃ પ્રથમઃ સૂર્યાયાઃ શીર્ષે કેશોં અકલ્પયત્ ।

તેનેમામશ્વિના નારીં પત્યે સં શોમયામસિ ॥ ૫૫ ॥

દ્વં વદ્રુપં યદવસ્ત યોપાં જાયાં જિજ્ઞાસે મનસા ચરન્તીમ્ ।

તામન્યતિષ્ઠ્યે સહિર્મિર્નવઘૈઃ ક દમાન્વિદ્વાન્વિ ચંચર્ત પાશાન્ ॥ ૫૬ ॥

અર્થ—(દ્યં મમ પોધ્યા વસ્તુ) આ સ્ત્રીનેા દુ પોષણકર્તા બનું (વૃહસ્પતિઃ ત્વા મદાત્) વૃહસ્પતિએ તેને અને આપી છે, હે (પ્રજાવતી) સંતાનવધી સ્ત્રી ! (મયા પત્યા શરદઃ શતં સંજોય) હું જે તારો પતિ છું તેની સાથે સો વરસ સુધી જીવતી રહે. [૫૨]

(ત્વષ્ટા વાસઃ) ત્વષ્ટાએ વસ્ત્ર (ગુમે કં) કલ્પાણ અને સુખ યશ માટે (વૃહસ્પતેઃ કયીનાં પ્રશિષા) વૃહસ્પતિ અને કવિઓના આશિર્વાદની સાથે (વ્યદિધાન્) બનાવ્યું છે. (તેન દુર્મા નારીં) તેનાથી આ સ્ત્રીને (સવિતા મગઃ સૂર્યાં ઇવ) સવિતા અને બ્રહ્મ સુધાને જેની રીતે પહેરાવે છે તેવી રીતે (પ્રજયા પરિધર્તા) સંતાનથી યુક્ત કરે. [૫૩]

(ઇન્દ્રાત્રી) ઇન્દ્ર અને અશ્વિ (ધાવાપૃથિવી) ધુલિક અને ભૂમિ, (માંતરિશ્વા) વાયુ, (મિત્રાવરુણો મગઃ) મિત્ર, વરુણ, બ્રહ્મ, (હમી અશ્વિનો) બન્ને અશ્વિનીકુમાર, વૃહસ્પતિ, મરુત, બ્રહ્મ, સોમ આ બધા (દુર્મા નારીં પ્રજયા વર્ધયન્તુ) આ સ્ત્રીની પ્રજાસદિત વૃદ્ધિ કરે. [૫૪]

(વૃહસ્પતિઃ પ્રથમઃ) વૃહસ્પતિએ સર્વથી પ્રથમ (સૂર્યાયાઃ શીર્ષે કેશાન્ અકલ્પયત્) સૂર્યાના મસ્તકપર વાળ વધાયાં (તેન) તેનાથી (અશ્વિનો) અશ્વિનીકુમાર (દુર્મા નારીં પત્યે સં શોમયામસિ) આ સ્ત્રીને પતિને માટે સુશોભિત કરે. [૫૫]

(યત્ યોપા અવસ્ત, તત્ રૂપં દ્વં) જે સ્ત્રીએ વસ્ત્ર ધારણ કર્યું તેનું રૂપ આ છે. (મનસા ચરન્તીં જાયાં જિજ્ઞાસે) મનથી કમળા કરનારી સ્ત્રીને હું જાણું છું. (નવઘૈ સવિમિઃ તાં અન્યતિષ્ઠ્યે) યદો અને સાથે હું તેમનું અનુકરણ કરું છું. (કા વિદ્વાન્ દમાન્ પાશાન્ વિ ચંચર્ત) કયો જ્ઞાની આ પાશોને કાપી શકે છે ! [૫૬]

સાવાર્થ—આ ધર્મપત્ની મારા ક્ષત્ર (ખવિ દ્વાસ્) પોષણ મેળવના થેાઅ છે પરમેશ્વરે તેને મારા હાથમાં આપી છે. અહીં તે સંતાનોથી યુક્ત બને અને મારી સાથે (તેના પતિ સાથે) સો વર્ષ સુધી જીવે. (૫૨)

તેને મારે આ કારીગરે આ વસ્ત્ર બનાવ્યું છે, જ્ઞાની બ્રાહ્મણોએ તેને આશીર્વાદ આપેલા છે આ ધર્મપત્ની મેં વસ્ત્ર પહેરે અને ઇશ્વરની કૃપાથી ઉત્તમ સંતાનોથી યુક્ત બને. (૫૩)

ઇન્દ્ર, અશ્વિ આદિ સર્વ દેવી સક્રિતઓ આ નારીને ઉત્તમ સંતાનો સાથે આગળ વધારે. (૫૪)

કન્યાના મસ્તક પર કર્પમ વાળ હોશ અને તે નારી પતિની પ્રાપ્તિ થાટે મુશોક્ષિત બની રહે (૫૫)

ઉત્તમ વસ્ત્રો પાશુ કરવાથી સ્ત્રીનું જે રૂપ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ જોવા થેાઅ છે. મનનું આલયનપણ કેવું છે તે સ્ત્રીના બાળતર્માં ખાસ નેત્રનું નેત્રણે જતિ ધર્મપત્નીને ચક્ષુ કર્યોમાં હમેશાં પોતાની સાથે રાખે. વિવચના પાશોને કયો વિદ્વાન કાપી શકે છે ? (૫૬)

૪ [અધર્વે અનુ. ભા. ૩]

અહં વિ વ્યામિ મયિ રુપમસ્યા વેદદિત્પદયન્મનસઃકુલાયમ્ ।

ન સ્તેર્યમગ્નિ મનસોદમ્સ્યે સ્વયં શ્રદ્ધાનો વરુણસ્ય પાશાન્

॥ ૫૭ ॥

પ્ર ત્વાં મુશ્ચામિ વરુણસ્ય પાશાધેન ત્વાઽર્ષમાત્સવિતા સુશેવાઃ ।

ઉરું લોકં સુગમત્ત પન્થાં કૃણામિ તુમ્યં સહર્ષત્ત્યે વધુ

॥ ૫૮ ॥

ઉચ્ચછધ્વમપ રક્ષો હનાથેમાં નારીં સુકૃતે દંધાત ।

ધાતા વિપશ્વિત્પતિમસ્યે વિવેદુ મગો રાજાં પુર પંતુ પ્રજાનન્

॥ ૫૯ ॥

મર્ગસ્તત્ત્વ ચતુરઃ પાદાન્મર્ગસ્તત્ત્વ ચત્વાર્યુર્ષલોનિ ।

ત્વષ્ટાં વિપેશ મધ્યતોઽનુ વર્ધ્ધાન્તસા નો અસ્તુ સુમઙ્ગલી

॥ ૬૦ ॥

અર્થ— (અહં વિ વ્યામિ) હું ખુલું કરું છું. (અસ્યાઃ મયિ રુપં) તેનું જે રૂપ મારામાં છે. (મનસઃ કુલાયં પદયન્ રૂપ વેદત્) મનની તીવ્ર ઇચ્છા (ખાંછો) નેછીને જ જ્ઞાન થઈ શકે છે. (ન સ્તેર્યં અગ્નિ) હું ચોરી કરીને અજ ખાતો નથી. (વરુણસ્ય પાશાન્ અસ્થાનઃ) હું પોતે વરુણના પાશોને સિધિલ બનાવું છું. (મનસા ઉવ હમુચ્ચે) અને મનથી મુગત બનું છું [૫૭]

હે (વધુ) સી ! (ત્વા વરુણસ્ય પાશાન્ પ્રમુશ્ચામિ) તને હું વરુણના પાશમાંથી મુક્ત કરું છું. (યેન સુશેવાઃ સવિતા ત્વા અવજ્ઞાત્) જે પાશોથી સવિતાએ તને બાંધી રાખેલ હતી (તુમ્યં સહર્ષત્યે) તારી ધર્મઆશીને માટે (અથ ઉરું લોકં સુગં પન્થાં કૃણામિ) અહીં વિસ્તૃત રથાન અને ઉત્તમ જવાઆવવા માટે થોડા માર્ગ બનાવું છું. [૫૮]

(ઉચ્ચ છધ્વ) તમારા શ્વેતોને ઉપર ઉઠાવો. (રક્ષ અપઃ હનાથ) રાંદસોને મારો. (હમાં નારીં સુકૃતે દંધાત) આ સ્ત્રીને પુણ્યકર્મ કરવાની શુદ્ધિ આપો. (વિપશ્વિત્ ધાતા અસ્યૈ પતિ વિવેદુ) જ્ઞાની વિધાનાએ તેને માટે પતિ પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે (મગઃ રાજાં પ્રજાનન્ પુર પંતુ) રાજા બનને જલથીને આગળ વધો. [૫૯]

(મગઃ ચતુરઃ પાદાન્ તત્ત્વ) બેએ ચાર પગ બનાવ્યા, તેમના પર (મગઃ ચત્વારિ ઉર્ષલોનિ તત્ત્વ) બેએ ચાર કમળોને બનાવ્યાં, (ત્વષ્ટા મધ્યતઃ વર્ધ્ધાન્ અનુ વિપેશ) વૃદ્ધાએ મધ્યમાં કમરપટ્ટાઓને બનાવ્યાં, (સ્તાઃ નઃ સુમંગલી અસ્તુ) તે અમારા માટે ઉત્તમ મગજ કરનારી યાત્ર. [૬૦]

કાવાર્થ—હું આ બધાને ખેાડુ છું આ મારી ધર્મપત્નીનું રૂપ કેવળ મારે માટે જ છે તેના મનની પરીક્ષા કરીને જ મેં આ ભણી લીધું છે. જે ભોગ હું ભોગડુ છું ॥ સ્વાઙ્ગથી કમાવેલા ધનથી મેળવેલા છે. ચોરીથી મેળવેલા ધનને ઉપજોત હું ભોગવતા નથી વરુણના પાશોને સિધિલ કરીને હું મનના બળથી મુગત બનું છું. (૫૭)

સવિતાએ તને અત્યાર સુધી જે પાશોથી બાંધી રાખેલ હતી તે વરુણના પાશોને હું ખેાડુ છું. તારા જેવી સુશેવ્ય ધર્મપત્ની માટે અહીં વિસ્તૃત લોક પ્રાપ્ત થયેલ છે અને ઉત્તમો માર્ગ મુગત થયેલો છે. (૫૮)

આ ધર્મપત્નીને કદ દેનારા રાક્ષસોના નાથ કરવા માટે તમે તમારાં હવિષ્યો દર્શેલાં સુસન્નિદ રાખો. આ સ્ત્રીને સદા પુણ્ય કાર્યમાં જ રોકી રાખો. જ્ઞાની વિધાતાની સંમતિથી તેને આ પતિ પ્રાપ્ત થયેલ છે. રાજા પંડુ આ વાત બહુને આ વિવાદમાં અગ્રગામી બન્યો હતો. (૫૯)

બે પગનાં ચાર આંજુણ અને ચારીર પર ધાતુ કરવાના ચાર ફૂલ બનાવ્યાં અને કમર પર ધાતુ કરવા થોડા કમરપટ્ટો પહો બનાવ્યો છે આ બધી વસ્તુઓને ધારણ કરી આ સ્ત્રી ઉત્તમ મગજમયી બને. (૬૦)

સુકિંશુક વંદતું વિશ્વરૂપં દિરણ્યવર્ણં સુવૃતં સુચક્રમ્ ।

આ રોહ સૂર્યે અમૃતસ્ય લોકં સ્યોનં પતિમ્યો વહતું કુંણુ ત્વમ્ ॥ ૬૧ ॥

અબ્રાહ્મીં વરુણાપંશુર્મીં વૃહસ્પતે । હન્દ્રાપંતિર્મીં પુત્રિણીમાસ્મમ્યૈ સવિતર્વહ ॥ ૬૨ ॥

મા દિસિદં કુમાર્યૈ સ્પૂળે દેવકૃતે પથિ । ॥ ૬૩ ॥

શાલાયા દેવ્યા દ્વારં સ્યોનં કુંમો વધૂપથમ્ ॥ ૬૪ ॥

વ્રહ્માપરં યુજ્યતાં વ્રહ્મ પૂર્વં વ્રહ્માન્તતો મંપ્યતો વ્રહ્મ સર્વતઃ ।

અનાવ્યાધાં દેવપુરાં પ્રપદ્યં શિવા સ્યોના પતિલોકે વિ રાજ ॥ ૬૫ ॥

[૨]

હુમ્યમગ્રે પર્વવહન્ત્સર્પા વંદતુનાં સહ । સ નુઃ પતિમ્યો જ્ઞાયાં દા અગ્રે પ્રજયાં સહ ॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (સૂર્યે) મર્યે ! (સુકિંશુક વિશ્વરૂપં દિરણ્યવર્ણં સુવૃતં સુચક્ર વહતું આરોહ) ઉત્તમ પુષ્પોદીયુક્ત, અનેક રૂપાળો, સોનાની ચમક એવા ચમત્કારો ઉત્તમ વેદોદીયી યુક્ત, ઉત્તમ ચક્રોદી યુક્ત આ રથ પર ચઢ. (અમૃતસ્ય લોકં આરોહ) અમૃતલોક પર ચઢ. (ત્વં વહતું પતિમ્યઃ સ્યોનં કુંણુ) તું આ વિવાહ-પદ્ધતિ, અથવા રથને પતિને માટે સુખદાયી બનાવ. [૬૧]

હે (વરુણ વૃહસ્પતે હન્દ્ર સવિતઃ) દેવો ! (અબ્રાહ્મીં) આ વધૂ ભાઈઓનો વધ ન કરનારી, (અપશુર્મીં, અપતિર્મીં, પુત્રિણીં અસ્મમ્યૈ વહ) પશુઓનો વધ ન કરનારી, પતિનો નાશ ન કરનારી અને પુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી એવી અમારે માટે પ્રાપ્ત થાઓ. [૬૨]

હે (સ્પૂળે) બને ચાંબળાઓ (દેવકૃતે પથિ) દેવોએ બનાવેલા માર્ગ પર (કુમાર્યૈ મા દિસિદં) આ કુમારી વધૂની દિશા ન કર. (દેવ્યાઃ શાલાયાઃ દ્વારં વધૂપથં સ્યોનં કુંમઃ) વધૂપી દેવતાના દ્વારમાં વધૂને આવવાના માર્ગને અને સુખમય બનાવીએ છીએ [૬૩]

(અપરં પૂર્વં અન્તતઃ મચ્યતઃ સર્વતઃ વ્રહ્મ યુજ્યતાં) આમણ, પાછળ અન્તર્માં, વચમાં અર્થાત્ સર્વતઃ બ્રહ્મ અર્થાત્ ઇશ્વર પ્રાર્થનાના મંત્રોને પ્રયોજ કર્યા કરે. હે વધૂ ! તું (અનાવ્યાધાં દેવપુરાં પ્રપદ્ય) અધિરૂઢિત દેવ નગરીને પ્રાપ્ત થા (પતિલોકે શિવા સ્યોના વિ રાજ) તારા પતિના રથાનમાં કલ્યાણકારીથી અને સુખ આપનારી બનીને પ્રકાશિત બન. [૬૪]

[૨] હે અગ્રે ! (અગ્રે હુમ્ય) આરંભમાં તારે માટે (વહતુના સહ સર્પાં પર્વવહન્) પદશ સાથે સૂચનિ સાધ જતા હતા (સઃ) તે તું (ન. પતિમ્ય) અમે સર્વ પતિયોને (પ્રજયા સહ જ્ઞાયાં દા) સંતાનસંહિત પાતીતું દાન કર. [૧]

વ્યાખ્યા— આ વધૂ ઉત્તમ કુલોદીયી યુક્ત, સુદૃઢ, સોનાના નક્કરી કામથી યુક્ત, સુશોભિત ઉત્તમ ચક્રવાવા રથપર ચઢીને અમરપદના માર્ગેત્ર આક્રમણ કરે આ ધર્મપત્નીનો વિવાહ મંચળ પતિના ધરવાળાઓ માટે સુખકારક નીવડે (૬૧)

આ સ્ત્રી પતિના પરમા પતિના સાથ, પશુ પક્ષેરોને સુખ આપે, પુત્રોને ઉત્પન્ન કરે અને જ્ઞાનોને આનંદ વધારનારી બને (૬૨)

આ વધૂ દેવોના માર્ગથી જઈ રહી છે તેથી તેને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય. તેના પતિના ધરનો માર્ગ અને તેના પતિના ધરનું દ્વાર તેને માટે સુખદાયી થાય (૬૩)

આ વધૂની ચારે બાજુ જ્ઞાન અને ઇશ્વરપ્રાર્થનાનું વાયુમંડળ હોય તથા વધારે નથી એવા પતિના ધરપી દેવ-નગરીને આ વધૂ પ્રાપ્ત થાઓ પતિના ધરમાં સુખથી અને કલ્યાણુ યુક્ત બનીને તે વિરાજે (૬૪)

[૨] પશુ પતિને થેર મોક્ષદાયતા ખેડેલા કન્યા અગ્નિની ઉપાસના કરે છે એથી તે કન્યાને પતિને થેર ઉત્તમ સુખ અને સંતાન પ્રાપ્ત થાય (૧)

પુનઃ પત્નીમિરિંદાદાયુષા સહ વર્ષસા । દીર્ઘાયુરસ્યા યઃ પતિર્જીવાતિ શરદઃ શતમ્ ॥ ૨ ॥
 સોમસ્ય જાયા પ્રથમં ગન્ધર્વસ્તેષ્વપરઃ પતિઃ । તૃતીયો અગ્રિષ્ઠે પતિસ્તુરીયસ્તે મનુષ્યજાઃ ॥ ૩ ॥
 સોમો દદદ્રન્ધર્વાય ગન્ધર્વો દદદુર્યયે । રાયે ચ પુત્રાન્ત્રાદાદુર્મિર્મદ્યમથો દુમામ્ ॥ ૪ ॥
 આ વામગન્તુમતિર્વાંજિનીવસુ ન્યુશ્ચિના હસ્તુ કામા અરંસત ।
 અમૃતં ગોપા મિથુના શુભસ્પતી પ્રિયા અર્યમ્ણો દુર્યો અશ્વીમહિ ॥ ૫ ॥
 સા મન્દસાના મનસા શિવેન રાયે ધેહિ સર્વવીરં વચ્સ્યમ્ ।
 સુગં તીર્થં સુપ્રપાળં શુભસ્પતી સ્થાણું પરિષ્ઠામર્પ દુર્મતિં હૃતમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—(આયુષા વર્ષસા સહ) દીર્ઘાયુષ્ય અને તેમની સાથે (અગ્નિઃ પત્નીઃ પુનઃ સદાત્) અગ્નિએ પત્નીનું ફરીથી દાન કર્યું (અસ્યા યઃ પતિઃ) તેનો જે પતિ છે, તે (દીર્ઘાયુ શરદઃ શતં જીવાતિ) દીર્ઘાયુ બનીને એ વર્ષ સુધી જીવી રહે છે. [૨]

(પ્રથમં સોમસ્ય જાયા) સર્વથી પ્રથમ સોમની સ્ત્રી છે (તે અપરઃ પતિઃ ગંધર્વઃ) તારો બીજો પતિ ગન્ધર્વ છે. (તૃતીય પતિઃ અગ્નિઃ) તારો ત્રીજો પતિ અગ્નિ છે અને (તે તુરીયઃ મનુષ્યજા) તારો ચોથો પતિ માનવ [૩]

(સોમઃ ગન્ધર્વાય દદાત્) સોમે ગન્ધર્વને આપી, (ગન્ધર્વઃ અશ્વયે દદાત્) ગન્ધર્વે અગ્નિને આપી (અયો દુમાં) અને આ કન્યાને તથા (રાયે ચ પુત્રાન્ વ અગ્નિઃ મહા અદાત્) ધન તથા પુત્રની સાથે અગ્નિએ મને આપી [૪]

(વાં સુમતિ આગન્) તમને મનેને ઉત્તમ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થય છે, હે (વાંજિની વસુ અશ્વિની) બળ અને ધન યુક્ત અશ્વિની દેવે ! (કામાઃ હસ્તુ નિ અરંસત) અમારી શુભ ક્રમજ્ઞાએ હૃદયમાં સ્થીર થઈ ગઈ છે હે (શુભસ્પતી) શુભ પાત્રકો ! (મિથુના ગોપા અમૃતં) તમે બને ધન્વિયોના પાત્રક બનેા (અર્યમ્ણ પ્રિયા સુપાન્ અશ્વીમહિ) આમ મનવાગા અમે શ્રેષ્ઠ દેવના પ્રિય બનીને ઉત્તમ ધરોને પ્રાપ્ત કરીએ [૫]

(સા મન્દસાના) આનન્દિન રહેનારી હે સ્ત્રી (શિવેન મનસા) શુભ ભાવના યુક્ત મનથી (સર્વવીરં વચ્સ્ય રાયે ધેહિ) સર્વ વીરોથી યુક્ત પ્રથમનીય ધનની ધાન્યુ કરે હે (શુભસ્પતી) શુભ પાત્રકો ! અમારે માટે (સીર્થે સુગ) તરવાનું સ્થાન સુગમ અને સહેલુ બાંધો, (સુપ્રપાળ) ઉત્તમ ભગ્ન થીવાનું સ્થાન હો તથા (પરિષ્ઠા સ્થાણુ) મારામાં હૃતક ઉત્પન્ન કરનાર સ્તંભ બેસા (દુર્મતિં) દુષ્ટ શુદ્ધિવાળા શત્રુઓને (હૃતં) મારી નાખીને દૂર કરો [૬]

ભાવાર્થ—અગ્નિની ઉપાસના અર્થેનું યજ્ઞન અથવા હવન કરવાથી દીર્ઘ આયુષ્ય અને શારીરિક કાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે કન્યાનો પતિ પાત્રુ બાવા હવનથી દીર્ઘજીવી અર્ધનું સતાયુ થઈ શકે છે. (૨)

સોમ, ગન્ધર્વ, અગ્નિ આ ત્રાણપત્રમાં કન્યાના ત્રાણ પતિ બન્યા છે અને ત્યાર પછી તે કન્યાનો વિવાદ મનુષ્ય-પતિની સાથે થાય છે. (૩)

સોમ ગન્ધર્વને આપે છે, ગન્ધર્વ અગ્નિના હાથમાં રોષે છે અને અગ્નિ-પુત્રો પાદની યજ્ઞ સાથે મનુષ્યને આપીને આ કન્યાને કરે છે (૪)

ઉગ દેવોના આગ્રિકત્વમાં કન્યાને ઉત્તમ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. ત્યાર પછી તેના હૃદયમાં કામને સ્થાન મળે છે તે વખતે અશ્વિની દેવ આ વપુરના રક્તકોષ છે આ સમયે પોતાના સનમાં શ્રેષ્ઠ વિચારો કરીને પોતાના જ પરમા બદાએ વાત કરવો મોઢ્યો બે થાય છે (૫)

પોતાના પતિના ધરમાં આનંદથી રહેનારી મર્ધાની ધર્મપત્ની પોતાના મનમાં શુભ ચક્રદંડ ધારણ કરે અને વીરભાવયુગ્મ મતાન અને પ્રસસાયેય ધનની સ્વામીની બને આ દષ્ટિનો માર્ગ સુગમ સરળ હો તેમને પુત્રના પ્રભાવમાં આનંદાન મળે અને તેમના ઉત્પત્તિને માર્ગ કાઢા વચરતો હો અને દુષ્ટ શુદ્ધિ તેમનાથી દૂર થાયો (૬)

યા ઓપંથયો યા નદોઃ૩ યાનિ શ્વેત્રાણિ યા વનાં ।

તાસ્ત્વાં વધુ પ્રજાવર્તીં પત્યેં રક્ષન્તુ રક્ષસઃ

॥ ૭ ॥

અમં પન્થામરુક્ષામ સુગં સ્વસ્તિવાહનમ્ । યર્ષિન્વીરો ન રિપ્યત્યન્યેષાં વિન્દતે વસું

॥ ૮ ॥

હુદં સુ મેં નરઃ શૃણુત યથાશિષા દંપતીં શામમશ્રુતઃ ।

યે મન્ધર્વા ંપ્સરસંશ્ચ દેવીરેષુ વાનસ્પત્યેષુ ચેડર્ષિં તસ્યુઃ ।

સ્યોનાસ્તેં અસ્યૈ વૃષ્ણૈ મંથન્તુ મા હિંસિષ્યુર્વહતુમુલ્ભાનમ્

॥ ૯ ॥

યે વૃષ્ણિચન્દ્રં વંહતું યક્ષ્મા યન્તિ જનોં અનુ । પુનસ્તાન્યશિયાં દેવા નર્પન્તુ ચત્ આગતાઃ ॥ ૧૦ ॥

મા વિદન્પરિપંથિનો ય આસીદન્તિ દંપતીં । સુમેન દુર્ગમર્તીતામર્પ દ્રાન્તરાતયઃ

॥ ૧૧ ॥

અર્થ— હે વધુ^૧ (યાઃ ઓપંથયઃ) ને આપદિઓ, (યા નદઃ) ને નદીઓ, (યાનિ શ્વેત્રાણિ) ને ને ક્ષેત્રો, અને (યા વનાં) ને વન છે (તાઃ) ને સર્વ પદાર્થો (પત્યેં પ્રજાવર્તીં ત્યા) પતિને માટે સંતાનપ્રદ તને (રક્ષસઃ રક્ષન્તુ) રક્ષસોથી સુ-ક્ષિત રાખે. [૭]

(હમ વન્થાં આરુક્ષામ) આ માર્ગે આતીએ, આ (સુગં સ્વસ્તિવાહનમ્) સુખમ અને વાહનો માટે પણ સુખ-કર છે. (યર્ષિન્વીરો ન રિપ્યતિ) નેમા વીરોનો નાશ થશે નહિ અને (અન્યેષાં વસુ વિન્દતે) બીજાઓ કરતાં અહીં થન અધિક મળે છે. [૮]

હે (નરઃ) મનુષ્યો ! (મેં હુદં શુશ્રુણુતં) મારે આ લાગણ્ય સંભાળે (યથા શાશિષા) ને આશીર્વાદથી (દમ્પતીં શામ અદ્રુતઃ) આ વર અને વધૂને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે (વસુ વાનસ્પત્યેષુ) આ વનમાં (યે મન્ધર્વાઃ દેવીઃ અપ્સરસઃ અધિતસ્યુઃ) ને મધર્વો અને અપ્સરાઓ રહેલી છે (તે અસ્યૈ વૃષ્ણૈ સ્યોના મથન્તુ) તેઓ આ વધૂને માટે સુખદાયી થાઓ અને (હામમન્ વહતુ મા હિંસિષ્યુ) હાથને લપ્ત જતાસ આ રથનો નાશ ન કરે [૯]

(યે યક્ષ્મા જનાન્ અનુ) મનુષ્યોના સ ન થને વીધે ને રોગ (વરપઃ ચન્દ્ર વહતું યન્તિ) વધૂના તેજસ્વી હાથગળા રથ પાસે પહોંચે છે, (તાન્ આગતાઃ શિયાઃ દેવા) તેઓને અહીં આવેના યજ્ઞના દેવ (પુનઃ ચત્ આગતાઃ નયન્તુ) ભયાંધી તે રોગો આભ્યા હતા ત્યાં ફરીથી પાછા લપ્ત ભવ. [૧૦]

(યે પરિપાથિનઃ આસીદન્તિ) ને હુદાસરો નજીકમાં રહેના હશે, તેઓ (દમ્પતીં મા વિન્દન્) આ પતિ-પત્નીને ન ભણે, આ વધૂર (સુમેન દુર્ગમર્તીતા) સુખમનાથી કઠીન પ્રસંગમાંથી પાર પડી ગય અને તેમના (અરાતયઃ અપ દ્રાન્તુ) શત્રુઓ દૂર થઇ જાય [૧૧]

વ્યાખ્યા— ક્ષીણદિઓ, નદીઓ, ખેતરો, જંગમો, વનો ઇત્યાદિ સર્વ સ્થાનોમા સંતાનોવાસી અને પતિને ધર જતારી આ ઋગ્વીર વક્ષા થાઓ એટલે કે કોઈ રક્ષક તને દુષ્ટ ન પહોંચાડે (૭)

ને માર્ગે સુખમ અને નિર્ભય હોય તેના પરથી જ આગમ થશે તમે તે માર્ગે જ ભજો કે ને માર્ગે પર ઉત્તમ નિવાસના સાધનો મળતા રહે (૮)

સર્વ લોકો આ ધોમણને સાચવે કે આ નિપાદિત સ્ત્રીપુત્ર આ સારથ્ય સુખપૂર્વક રહે વનવાસી અને શહેરમા રહેનારા કોઈ પણ તેમને દુષ્ટ ન દે તેઓ બીજા વામના જવા નીચેનો પક્ષ તેમને કોઈ પણ ભવતુ દુષ્ટ ન થાય (૯)

જનસમુદાયમા ભયાંધી ને રોગો સ સર્જને કારણે થાય છે, અને વધૂને માર્ગમાં ને રોગ થવાનો સંભવ છે તે સર્વ રોગો દૂર થઇ ભવ (૧૦)

માર્ગમાં ને હુદાસરો હોય તેમનાથી આ દ પતિને જરા પણ અડચણ કે હરકત ન થાય. પતિ-પત્ની ધણી જ સહેલાઈથી અથવા પ્રસંગમાંથી પાર ઉતરી ભવ અને તેમના બધા શત્રુઓ દૂર થઇ ભવ. (૧૧)

સં કાંશયામિ વહતું વ્રજાના ગૃહરણેણ ચક્ષુષા મિત્રિયેણ ।

પર્યાણદ્વં વિશ્વરૂપં યદસ્તિ સ્યોનં પતિમ્પ્રઃ સવિતા તત્કૃણોતુ

॥ ૧૨ ॥

શિવા નારીયમસ્તમાગ્નિમં ધાતા લોકરુપસ્યૈ દિદેશ ।

તામર્યમા મયો અશ્વિનોમા પ્રજાર્પતિઃ પ્રજયાં વર્ધયન્તુ

॥ ૧૩ ॥

આત્મન્વસ્તુર્વરા નારીયમાગ્નત્સ્યાં નરો વપતુ ધીર્જમસ્થામ્ ।

સા યઃ પ્રજાં જનયદ્વક્ષામ્યો વિધ્રતી દુગ્ધપ્રપમસ્ય રેતઃ

॥ ૧૪ ॥

પ્રતિ તિષ્ઠ વિરાડસિ વિષ્ણુરિવેહ સંરસ્યતિ । સિનીવાહિ પ્ર જાયતાં મર્ગસ્ય સુમતાવસતુ ॥ ૧૫ ॥

ઉદ્ઘં ઝૂમિઃ શમ્પાં હન્ત્વાપો યોષત્રાણિ મુચ્યત । માદુષ્કૃતૌ વ્યેનિસાવૃદ્યાવશુંનમારતામ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ— (વહતું) વધુના દાપન યુક્ત રચને (ગૃહેઃ વ્રજાના અગરેણ મિત્રિયેણ ચક્ષુષા) ચારે બાજુના લોકો યાનપૂર્વક થાત અને મિત્રતાભરી નજરે જુએ, એમ કું (સં કાંશયામિ) તેને પ્રકાશિત કરું (યન્ વિશ્વરૂપં પર્યાનન્ અસ્તિ) જે વિવિધ રૂપાળો બનાએતો છે તેને (સવિતા પતિમ્પ્રઃ સ્યોનં કૃણોતુ) ઇશ્વર પતિને માટે સુખદાયી બનાવે [૧૨]

(હયં શિવા નારી અસ્તં આગન્) આ કસ્યાજીભગીણી સ્ત્રી પતિને ઘેર આવી ગઇ છે (ધાતા અર્થે હમ લોકં દિદેશ) ઇશ્વરે આ પતિશક્તિને આગે દર્શાવ્યો છે (અર્પમા મયાઃ ઉમા અશ્વિના પ્રજાપતિ) આ સર્વ દેવે (તાં પ્રજયા વર્ધયન્તુ) તેને પ્રજાની સાથે વધારે [૧૩]

(આત્મન્વતી ઝૂર્વરા હય નારી આગન્) આત્મિક બળથી યુક્ત તથા સુપુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી આ નારી પતિને ઘેર આવી ગઇ છે. (નરઃ તસ્યાં અર્થ્યાં યીજ વપત) હે યનુષ્યે ! તે સ્ત્રીમાં બી વાલો, વીધનું અપરધાન કરે. (સા યઃ) તે તમારે માટે (ક્રમમસ્ય દુગ્ધ રેત વિધ્રતી) વીધવાનુપ્રપન્ન વીધં ધારણ કરતી (વદ્વક્ષામ્યઃ પ્રજાં જનયન્) પોતાના ગર્ભાશયથી સતત ઉત્પન્ન કરે [૧૪]

હે સ્ત્રી ! તું (પ્રતિ તિષ્ઠ) અહીં પ્રતિજા મેળવ, તું (વિરાડ અસિ) વિશેઠ તેજસ્વી છે તારો પતિ (વિષ્ણુઃ હય હય) વિષ્ણુના જેવો અહીં છે હે (સંરસ્યતિ સિનીવાહી) વિદ્યા દેવી અને અન્નવતી દેવી ! બાને (પ્રજાપતૌ) સતત યાચો અને તે (મર્ગસ્ય સુમતાં અસતુ) આગના દેવે આપેલા મુખપિંચાં રહે [૧૫]

(ષ ઝૂમિઃ શમ્પાઃ વતુ હન્તુ) આપની સહેર આનિતો-સ્થીરતાનો ભગ કરે હે (આપઃ) બળ (યોષત્રાણિ મુચ્યત) યુગોને છોડી દે (અદુષ્કૃતૌ વ્યેનસી અચ્ચતી) કુષ્ટ કર્મ ન કરનારા, માદામંથી ખુદા થએલા બંને બગેલાં (અગ્નુન મા મારતાં) અગ્નિબને ન પ્રાપ્ત થાઓ [૧૬]

ભાવાર્થ— ન્યારે વરદક્ષિણાને રથ અથવા પતિને ઘેર જ્યાંને પત્નીનો રથ માર્ગપરથી વાળ્યો બધ ત્યારે બંને બાજુના ધરવાળા એ કન્યાને પ્રેમપૂર્ણ અને મિત્રદષ્ટિથી જુએ જે માથ વિવિધ રૂપ રચવાળા પદાર્થો હોય તે સર્વ પદાર્થો ઇશ્વરની કૃપાથી આ પતિપત્નીને મળે સુખદાયી બને (૧૨)

આ સુસ્વભાવવાળી સ્ત્રી પતિને ઘેર બધ છે કારણ કે વિધાવાઓ આ સ્થાન તેને આગે નિર્દિષ્ટ કરેલ સર્વ દેવે તેને ઉત્તમ સહવા આપે (૧૩)

આ સ્ત્રી આત્મબળથી યુક્ત છે, અને પુત્ર ઉત્પન્ન થવાની સક્તિથી યુક્ત છે, અર્થાત્ તે વધ્યા નથી, પતિ આ સ્ત્રીના પોતાનું વીધં સ્થાપન કરે અને પછી તે સ્ત્રી વીધને ધારણ કરતી પોતાના ગર્ભાશયથી જાણીતોપતિ કરે (૧૪)

સ્ત્રી પોતાના પતિગૃહમાં અનિષ્ટને પ્રાપ્ત થાઓ સ્ત્રી ધરતી સમાપ્તી છે તેનો પતિ દેવ છે અને તે તેની દેવી છે આ પતિ પત્ની ઉત્તમ સતત પ્રાપ્ત કરે અને આ બંને ઉત્તમ હૃદિશાસ્ત્રી બને (૧૫)

પ્રવાસમાં ન્યારે સાતિને ભગ થાય અર્થાત્ મનમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે વાહન (યાદુ) ના બગદ છાંતી મૂકવામાં આવે અને તેમને ઉત્તમ સુરક્ષિત સ્થળમાં રાખવામાં આવે (૧૬)

અર્ધોરચકુરપતિમ્ની સ્થોના શુભા સુષેવા સુયમા ગૃહેમ્યઃ ।

॥ ૧૭ ॥

વીરસદૃષ્ટકામા સં ત્વયૈધિપીમાહિ સુમનસ્પમાના

॥ ૧૮ ॥

અર્ધવૃદ્ધ્યપતિમ્નીદેધિ શિવા પશુમ્યઃ સુયમા સુવર્ચીઃ ।

॥ ૧૯ ॥

પ્રજાવતી વીરસદૃષ્ટકામા સ્થોનેમમ્મિ ગાર્હપત્યં સર્પયં

॥ ૨૦ ॥

અર્ધિષ્ટેતઃ કિમિચ્છન્તીદમાગી અહ ત્વેદે અમિમૂઃ સ્વાદુદાત્ ।

॥ ૨૧ ॥

અર્ધા ગાર્હપત્યમસર્પયૈત્પર્વેમમિ વધૂરિયમ્ । અથા સરસ્વત્યૈ નારિ પિતૃમ્યંથ નમસ્કુત

અર્ધમંતવા હંરાસ્યૈ નાર્યાં ઉપસ્તેરે । સિનીવાલી પ્ર જાયતાં મગસ્ય સુમતાવસત્

અર્થ— (ગૃહેમ્યઃ) પોતાના ઘરને માટે (અર્ધોરચકુરઃ અપતિમ્ની સ્થોના) કુર દિન કરનારી, પતિદત્તા ન કરનારી, સુખ આપનારી (શુભા સુષેવા સુયમા) કલ્યાણકારિણી, સેવા કરતા થોડી, સુનિયમોથી ચાલનારી ! (વીરસઃ દેષ્ટકામા) વીરપુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી, દીવેરની ઇચ્છા પૂર્ણ કરનારી, અને (સુમનસ્પમાના) ઉત્તમ અન્તાકરણ યુક્ત (ત્વયા ધિપીમાહિ) તારથી અમે સમ્પન્ન થઈએ [૧૭]

(અર્ધવૃદ્ધી અપતિમ્ની) દિવરનો નાશ ન કરનારી, પતિનો ધાત ન કરનારી (વશુમ્યઃ શિવા) વશુઓનું કલ્યાણ કરનારી, (સુયમા સુવર્ચીઃ) ઉત્તમ નિયમોથી ચાલનારી અને ઉત્તમ વેશથી યુક્ત (પ્રજાવતી વીરસઃ) સંતાનપ્રદાત્ર અને વીરપુત્રો ઉત્પન્ન કરનારી, (દેષ્ટકામા સ્થોના) પતિના ઘરમાં દિવેર રહે એવી ઇચ્છા કરનારી, સુખદાયિની, (હમ ગાર્હપત્યં અમિ સર્પયં) હું આ ગાર્હપત્ય અગ્નિની પૂજા કરે [૧૮]

હે (નિર્મલે) રક્ષિતા ! (અર્ધ સિષ્ટ હસઃ) અર્ધાથી ઉઠ અને કહે કે (કિં હચ્છન્તી) તું શું ઇચ્છતી (હવે જાણા) અર્ધા આવી ગઈ છે. (અર્ધ અમિમૂઃ) હું તારો પરાભર કરનારો (ક્યાત્ ગુદાત્ સ્વાદુદે) પોતાના ઘરથી તને હરાવી હું (વા શન્ય ધયિ) જે ઘરને શન્ય કરવાની ઇચ્છા કરતી હું (આજગમ્યા) અર્ધા આવી ગયેલ છે. હે (આ રાત્રે) સમૃદ્ધ રક્ષિતા ! (અર્ધિષ્ટ) અર્ધાથી ઉઠીને, અને (પ્ર પત) દૂર નાલી બ. (હવે મા રંસ્યા) અર્ધા જરા પણ રમવાની ઇચ્છા કરીશ નહિ [૧૯]

(ચદા હવે વધુઃ) જ્યારે આ રત્ની (ગાર્હપત્યં અગ્નિ પૂર્વે અસર્પયૈત્) ગાર્હપત્ય અગ્નિની પ્રથમ પૂજા કરે (અથા) તરપાત્ર હે (નારિ) રત્ની ! હું (સરસ્વત્યૈ પિતૃમ્યં ચ નમસ્કુત) સરસ્વતીને અને પિતૃઓને નમન કરે. [૨૦]

(અસ્યૈ નાર્યૈ) આ રત્નીને માટે (ઉપસ્તેરે યત્ત્વં શર્મં ધર્મં) પાથરવા માટે આ સુખ અને સરક્ષણ (આહર) લઈ બે સિની-વાલી) અગ્ન આપનારી રત્ની ! (પ્ર-જાયતાં) આ રત્ની ઉત્તમ રીતે સંતાન ઉત્પન્ન કરે. અને (મગસ્ય સુમતાવસત્) ભગવાન પ્રત્યે ઉત્તમ રત્નિ ધારણ કરે. [૨૧]

ભાનાર્થ— આ રત્ની પતિના ઘરમાં આવતીને આનંદથી રહે. આખો કોપથી લાગ ન કરે, પતિની દ્વિતકારિણી અને, ધર્મનિયમોનું પાલન કરે, સર્વને સુખ આપે. પોતાના સંતાનોને વીરતાનું શિક્ષણ આપે, દિવેર ઇત્યાદિ સળ ધોળોને સંતુષ્ટ રાખે. આદ્ર કરણમાં સુખ પાવે રાખે. આવી રત્નીથી ઘર સુખ પત્ર બને છે. [૧૭]

રત્ની પતિના ઘરમાં આવતીને દિવેર અને પતિનું કલ્યાણ કરે જ્યોત્સના ઉત્તમ પાલન કરે, ધર્મના નિયમાનુસાર ચાલે. તેજસ્વીની અને પોતાના સંતાનોને વીરતાનું શિક્ષણ આપે અને અગ્નિની હવનદ્વારા ઉપાસના કરે (૧૮)

શુદ્ધસ્થાના ધરમાં દિવિદતા ન રહે ગુહરૂપે પોતાના અપ્તળની તરિદ દૂર કરે. જે ઘર પુરુષાર્થ વગરનું હોય છે તે ધરમાં દિવિદ રહે છે તેથી પ્રથમપૂર્વક દિવિદતાને દૂર કરવા યોગ્ય છે. (૧૯)

રત્ની પતિનુંદર્માં સમ્પન્ન થઈ ગાર્હપત્યાગ્નિની હવનદ્વારા ઉપાસના કરે, ખજીથી વિવાહોત્તરી અને પછીથી પિતૃઓની પૂજા કરે. (૨૦)

પતિ પોતાની રત્નીને પ્રત્યેક રીતે સુખ આપે તેની ઉત્તમ રક્ષા કરે આ રત્ની વર્ષમાં અગ્ન સેવન કરી હવન સંતાનો ઉત્પન્ન કરે, અને એવું આચરણ કરે કે યજ્ઞેત્સા આ ગ્રામીણ ગૃહમાં ૧૨ ને ચોર્માં બને (૨૧)

ઉત્તિષ્ઠો વિશ્વાવસો નમસેદામહે ત્વા ।

જામિર્મિચ્છ વિતૃપદં ન્યક્તિ સ તે માગો જનુપાતસ્યં વિદિ

॥ ૩૩ ॥

અપ્સરસઃ સધમાદૈ મદન્તિ હવિર્ધાનમન્તરા સ્યં ચ ।

તાસ્વે જનિત્રમમિ તાઃ પરેહિ નમસ્તે ગન્ધર્વેતુનાં કૃણોમિ

॥ ૩૪ ॥

નમો ગન્ધર્વસ્ય નમસે નમો મામાય ચક્ષુષે ચ ઠ્ઠમઃ ।

વિશ્વાવસો પ્રક્ષાણા તે નમોઽમિ જાયા અપ્સરસઃ પરેહિ

॥ ૩૫ ॥

રાયા વ્યં સુમનસઃ સ્યામોદિતો ગન્ધર્વમાવીશ્વતામ ।

અગન્તસ દેવઃ પરમં સ્વચ્ચમગન્મં યત્ર પ્રતિરન્તુ આયુઃ

॥ ૩૬ ॥

અર્થ— (દે વિશ્વાવસો) સર્વધનથી યુક્ત થા ! (હતઃ ઉત્તિષ્ઠ) અહીંથી ઊઠ (ત્વા નમન્વા દદામહે) તારી નમસ્કારથી પૂજા કરીએ છીએ (વિતૃપદં ન્યક્તિ જામિ દ્વચ્છ) પિતાના ધરમાં રહેનારી સુશીલિત વધૂને તું પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરે (સા તે માગ) તે તારો માગ છે (તસ્ય જનુપા વિદિ) તેનું જન્મથી જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે [૩૩]

(હવિર્ધાન અન્તરા સ્યંચ) હવિર્ધાન અને સ્વર્ગની વચ્ચે (અપ્સરસ સધમાદૈ મદન્તિ) અપ્સરઓ એમી સાથે મળીને આનંદ આપનાર કમળાં આનંદિત બને છે. (તાઃ તે જનિત્ર) તે તારા જન્મ સ્થાન છે (તાઃ અમિ પરેહિ) તેની પાસે જ (ગન્ધર્વઃ કૃણુતા તે નમઃ કૃણોમિ) ગન્ધર્વો અને અનુઓ સાથે તને તું નમન કરે છું [૩૪]

(ગંધર્વસ્ય નમસે નમઃ) ગન્ધર્વના નમસ્કારને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ, તેની (મામાય ચક્ષુષે ચ નમઃ કૃણમઃ) તેજસ્વી આંખને માટે અમે નમન કરીએ છીએ (દે વિશ્વાવસો) સર્વ ધનથી યુક્ત ! (તે પ્રક્ષાણા નમઃ) તને અમે જ્ઞાનપૂર્વક નમન કરીએ છીએ (અપ્સરસ જાયાઃ અમિ પરેહિ) અપ્સર એવી સ્ત્રીઓની સાથે દૂર જા [૩૫]

(વ્ય રાયા સુમનસઃ સ્યામ) અમે ધનની સાથે ઉત્તમ અવસ્થા થઈએ (હતઃ વચર્ચ ઉત્ત માવીશ્વતામ) અહીં ગન્ધર્વને ઘેરી લે, સ્વીકાર કરે, પ્રાપ્ત કરે, (સા દેવ પરમ સ્વચ્ચ અગન્મ) તે દેવ પરમ શ્રેષ્ઠ સ્થાનને પ્રાપ્ત થયે। છે (યત્ર આયુ પ્રતિરન્તઃ અગન્મ) જ્યાં આયુષ્યને દીર્ઘ બનાવીને અમે પહોંચીએ છીએ [૩૬]

ભાવાર્થ— દે ધનવાન પુરુષ ! ત્વાથી હીને અહીં આવ ! અમે આપનું સ્વાગત કરીએ છીએ આ વધૂ અધ્યાર સુધી પોતાના પિતાને ઘર રહેવી હતી તમે જો આ વધૂને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો તો તમારી ભાગીદાર પણ બની શકો છો તે આપના ભાગને, આ સ્ત્રીના જન્મથી સર્વ જ્ઞાન આપની ઈચ્છા હોય તો અથા અરિ સકો છે [૩૩]

આ ચક્ષુસ્યાન ભૂમિ અને આ સ્વર્ગ તેની વચ્ચે અન્તરિક્ષમાં અપ્સરઓ એક ધરમાં આનંદથી રટીને ખૂબ આનંદ પ્રાપ્ત કરતી હતી તેવી જ રીતે ગૃહસ્થ પોતાના ધરમાં આનંદથી રહે એ સર્વની ઉત્પત્તિનું સ્થાન ॥ તેથી તેની સાથે પુરુષ રહે અને જનુને અનુસાર આનંદપૂર્વક જાનુપાથી બને [૩૪]

બીજા આપણને નમસ્કાર કરે તો તેને સાથે નમન કરવું ઉચિત છે તેની તેજસ્વી આંખ સાથે આખ મેળવીને નમન કરવું ઉચિત ॥ આ પ્રમાણે ધરધરને આહુતિ-ઓજાઓને નમસ્કાર કરવામાં આવે અને પુરુષ સ્ત્રીની સાથે દૂર જઈને એકાન્તમાં રહે [૩૫]

આયુષ્યને જેમ જેમ ધન અને તેમ તેમ તે અમલ શુભ સંસ્કારોથી યુક્ત બને અને તેમજ ધર્મને માનવાવાળા બને તે ધર્મ પરમ ઉચ્ચસ્થાનપર વિરાજમાન છે જ્યાં અમે અમારા આયુષ્યને દીર્ઘ બનાવીને પહોંચી શકીએ છીએ. [૩૬]

સં પિતરાવૃત્તિયે સુજેયાં માતા પિતા ચ રેતસો મવાયઃ ।

મર્યે હવ યોપામર્ષિરોહયૈનાં પ્રજાં કૃણ્વાથામિદ્ધ પુંપ્યતં રુચિમ્

॥ ૩૭ ॥

તાં પૂર્ણં દ્વિવતંમામેર્યસ્વ યસ્યાં વીજં મનુષ્યાકૃં વર્ષન્તિ ।

યા ને ઋતુ ઉચ્ચતી વિથયાંતિ યસ્યાંમુચન્તઃ પ્રહરેમ્ યેષઃ

॥ ૩૮ ॥

આ રોહોરુમુપં ધત્સ્વ હસ્તં પરિં જ્વજસ્વ જ્ઞાપાં સુમનસ્યમાનઃ ।

પ્રજાં કૃણ્વાથામિદ્ધ મોદમાનો દીર્ઘં વામાયુઃ સવિતા કૃણોતુ

॥ ૩૯ ॥

આ વાં પ્રજાં જનયતુ પ્રજાપતિરહોરાગ્રામ્યાં સમનવન્વર્યમા ।

અદર્મગ્નલી પતિલોકમા ચિંદ્રેમં યાં નોં મવ દ્વિપદે શં ચતુષ્પદે

॥ ૪૦ ॥

અર્થ—હે (પિતરી) માતા પિતાઓ ! (ક્ષત્રિયે સંસુજેયાં) ઋતુ કાળમાં સમુક્ત થાઓ ! (રેતસઃ માતા ચ પિતા ચ મવાયઃ) વીર્ષના યોગથી જ તમે માતા અને પિતા બની શકો છો. (મર્યે હવ યનાં યોર્વા મર્ષિરોહય) મદની જેમ આ સ્ત્રીની સાથે શેષાપર ચડ. (હ પ્રજાં કૃણ્વાથાં) અહીં સંતાન ઉત્પન્ન કરો અને (ર્યે પુંપ્યતં) ધનને પુષ્ટ કરો અર્થાત્ વધારો. [૩૭]

હે (વૃષ્ણ) પૂષા ! (તાં દ્વિવતંમાં પર્યસ્વ) તે કલાબુખી સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કર. (યસ્યાં મનુષ્યાઃ વીજં વર્ષન્તિ) જેનામાં મનુષ્ય બીજ વાગે છે. (યા ઉચ્ચતી નઃ ઋતુ વિથયાંતિ) જે ધમ્મ કરીને અમારે માટે પોતાનું શરીર સમર્પે છે. (યસ્યાં ઉચ્ચન્તઃ કોષઃ પ્રહરેમ) જેની કામના કરનારા અમે વિષય સેવન કરીએ. [૩૮]

(યં આરોહ) ઉપરની આબુએ ચડ (હસ્તં ઉપધારસ્વ) હાથ લગાવી, દે. (સુમનસ્યમાનઃ જ્ઞાપાં પરિ જ્વજસ્વ) ઉત્તમ મનવાળો બનીને સ્ત્રીને આલિંગન કર. (હ મોદમાનો પ્રજાં કૃણ્વાથાં) અહીં આનંદ ભોગનાં ભોગતાં પ્રાપ્તને ઉત્પન્ન કરો. (સવિતા વાં દીર્ઘઃ વામાયુઃ કૃણોતુ) સારાં આપની બન્નેની દીર્ઘઆયુ કરે. [૩૯]

(પ્રજાપતિઃ યાં પ્રજાં જનયતુ) પ્રજાપતિ ઇશ્વર તમારાં સંતાનોને ઉત્પન્ન કરે (વર્યમા મહોરાગ્રામ્યાં સમનવતુ) અર્થમાં દિવસ રાત તમે બન્નેને સમુક્ત કર. (અ-દર્મગ્નલી હમં પતિલોકં વાવિશ) અશુભ બાપને ન કારણ કરતારી સ્ત્રી તું આ પતિસ્થાપને પ્રાપ્ત કર. (નઃ દ્વિપદે ચતુષ્પદે શ મવ) તું અમારા દ્વિપદ તેમજ ચતુષ્પદ માટે સુખદાયીની થા. [૪૦]

વ્યાખ્યાન— હે સુપુરુષો ! તમે તમારા સ્ત્રીવીર્ષના બળથી જ માતાપિતા બની શકો છો. (અર્થાત્ સંતાન ઉત્પન્ન કરી શકો છો) તેથી ઋતુકાળમાં સમુક્ત થાઓ મદની જેમ સ્ત્રીથી મુક્ત બનેા સંતાન ઉત્પન્ન કરો અને ધન પશુ પ્રાપ્ત કરીને તેની વર્ધિ કરો. [૩૭]

શુભ સંસારોથી મુક્ત વધુને પુરુષ પ્રાપ્ત કરે મનુષ્ય ઉત્તમ સ્ત્રીમાં બીજરોપણ કરે જે પુરુષ પ્રાપ્તિની ઈચ્છાથી સ્ત્રી પોતાનું શરીર પુરુષને સમર્પણે છે, જેના પુરુષ પોતાના વીર્ષનું ધારણ કરે. [૩૮]

પુરુષ સ્ત્રીની સાથે પ્રેમથી મળે અને તેને આદરપૂર્વક આપિત્ર આપે બને સ્ત્રીપુરુષ આવલંકરી રમવાણ વાય અને સંતાન ઉત્પન્ન કરે. આ સ્ત્રીપુરુષોની આલુષ્ય સન્નિતા અતિરિક્ત થાય. (૩૯)

પ્રજાપતિ ઇશ્વર આ સ્ત્રીપુરુષોના સંવાદન ઉત્પન્ન કરે તેજ દિવસરાત તેમને પ્રેમથી સાથે એકત્રિત રાખે. વધુમાં તેહિં દુધ દુર્ગંધ ન હોય અને ઉત્તમ શુભ ગુણવાળી સ્ત્રી જ પતિને પ્રાપ્ત કરે આ સ્ત્રીથી ધર્મના સર્વ દ્વિપદ અને ચતુષ્પદનું કલ્યાણ થાય. (૪૦)

યં ઘલ્વજં ન્યસ્પય ચર્મં ચોપસ્થળીયનં । તદા રોહતુ સુપ્રજા યા કન્યા વિન્દિતે પતિમ્ ॥ ૨૨ ॥
ઉપં સ્થળીહિ ઘલ્વજમધિ ચર્મણિ રોહિતે । તત્રોપવિદ્યં સુપ્રજા હમમગ્નિ મપર્યતુ ॥ ૨૩ ॥

આ રોહ ચર્મોપં સીદાગ્નિમેષ દેવો હન્તિ રક્ષાંસિ સર્વા । ॥ ૨૪ ॥
હહ પ્રજાં જનય પત્યે અસ્મં સુજ્યેષ્ઠો મંવત્યુવસ્તં ઇપઃ

વિ તિઘ્ઠન્તાં માતુરસ્યા ઉપસ્થાન્નાનારૂપાઃ પશ્વો જાયમાનાઃ । ॥ ૨૫ ॥
સુમહગત્યુપં સીદેમગ્નિ સંપત્ની પ્રતિ મૃપેહ દેવાન્

સુમહગલી પ્રતરણી ગૃહાણાં સુશેવા પત્યે શ્વશુરાય શંભુઃ । ॥ ૨૬ ॥
સ્યોના શ્વશ્રે પ્ર ગૃહાન્વિશેમાન્

સ્યોના મંવ શ્વશુરસ્યઃ સ્યોના પત્યે ગૃહેમ્યઃ । સ્યોનામ્યે સર્વસ્યે વિશે સ્યોના પુષ્ટાયૈવાં મવ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ— (યં ઘલ્વજં ન્યસ્પય) ને ચટાઇ નીચે પાથરે છે. (ચર્મં ચોપસ્થળીયન) અને આમકુ ઉપર પાથરે છે (યા કન્યા પતિ વિન્દિતે) ને કન્યા પતિને પ્રાપ્ત કરે છે, (સુપ્રજા સત્ આરોહતુ) ઉત્તમ સ તાન ઉત્પન્ન કરનારી તેનાપર ચડે. [૨૨]

(ઘલ્વજ ઉપસ્થળીહિ) પ્રથમ ચટાઇ પાથરી દેા પશ્ચાત્ (અગ્નિ ચર્મણિ રોહિતે) મુશ્યમર્મની ઉપર (તસ્ર સુપ્રજા ઉપવિદ્ય) ત્યાં સુપ્રજા ઉત્પન્ન કરનારી આ બી બેઠીને (હમ અગ્નિ સપર્યતુ) આ અગ્નિની ઉપાસના કરે. [૨૩]

(ચર્મં આરોહ) આ ચર્મ પર ચડ, (અગ્નિ ઉપ આસીદ) અગ્નિની નજીક બેસ (ઇપઃ દેવાઃ સર્વાઃ રક્ષાંસિ હમિત) આ દેવ સર્વે રાક્ષસોનો નાશ કરે છે. (હહ અસ્મે પત્યે પ્રજાં જનય) અહીં આ પતિને માટે સંતાન ઉત્પન્ન કર. (તે ઇપઃ પુત્રાઃ સુજ્યેષ્ઠઃ મવન્) તારો આ પુત્ર ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ અને [૨૪]

(અસ્તા માતુઃ ઉપસ્થાન્) આ માતાની પાસે (જાયમાના નાનારૂપા પશ્વઃ) તિઘ્ઠન્તાં ઉત્પન્ન થનારા અનેક પ્રકારના પશુઓ અહીં રહે (સુમગલી સપત્ની હમં અગ્નિ ઉપસીદ) ઉત્તમ મ ગૃહ કામનાવાળી અને ઉત્તમ પતિની સાથે આ સ્ત્રી આ અગ્નિની ઉપાસના કરે અને (હહ દેવાન્ પ્રતિભૂય) અહીં દેવોની સેવા કરે, શૈભા પધારે. [૨૫]

(સુમગલી) ઉત્તમ મ ગૃહ આભૂષણો ધારણ કરનારી (ગૃહાણાં પ્રતરણી) ધરોને દુઃખથી દૂર કરનારી (પત્યે સુશેવા) પતિની ઉત્તમ સેવા કરનારી, (શ્વશુરાય શંભુઃ) સ્વશુરને સુખ આપનારી, (શ્વશ્ર્મ સ્યોના સામુને આનંદ આપનારી તુ (હમાન્ ગૃહાન્ પ્રવિશ) આ ધરોમાં પ્રવેશ કરે [૨૬]

(શ્વશુરસ્યઃ સ્યોના મવ) સાસુને માટે સુખ આપનારી થાઓ (પત્યે શ્વેમ્યઃ સ્યોના) પતિ અને ધરને માટે હિતકારિણી બનેા (અસ્યે સર્વસ્યે વિશે સ્યોના) આ સર્વ પ્રજા સમુદાયને સુખદાપિત્રી, (સ્યોના ઇવાં પુષ્ટાય મવ) સુખ દાયક બનીને એ સર્વની ખુશીને માટે જ દેા [૨૭]

ભાષાવાર્થ— પ્રથમ ધારણી ચટાઇ પાથરવામાં આવે. તેના પર કૃષ્ણાશ્વ નિલવવામાં આવે ને સ્ત્રી પતિને પ્રાપ્ત કરે છે. તે સુપ્રેલ ઉત્પન્ન કરનારી સ્ત્રી આ ગિજ્ઞાના પર ચડે. (૨૨)

પ્રથમ ચટાઇ પાથરે. તેના પર મુશ્યમર્મ પાથરે, તેનાપર બેઠીને ઉત્તમ સ તાન ઉત્પન્ન કરનારી અગ્નિની ઉપાસના કરે (૨૩) તે ચર્મ પર ચડ અને અગ્નિની પૂજા કરે. આ અગ્નિદેવ સર્વે દુષ્ટ રાક્ષસોનો નાશ કરે છે આ સ સારમા પોતાના પતિને માટે સંતાન ઉત્પન્ન કરે આ તારો પ્રથમ પુત્ર ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ અને (૨૪)

આરે આ સ્ત્રી માતા થશે ત્યારે તેની સાથે નિવિધ રત્ન રૂપવાળા પશુઓ અને ગાયો રહેશે. આ સ્ત્રી ઉત્તમ મ ગૃહ પાલકુની કામના કરીને અગ્નિની ઉપાસના કરે અને દેવોને સુદર રીતે અર્પિત કરે (શમુચારે) (૨૫) ઉત્તમ મ ગૃહ કામનાવાળી ધરના લોકોને દુઃખથી ઊગ્રપનારી, પતિની સેવા કરનારી, શ્વશુરને સુખ આપનારી, સાસુનું દિન કરનારી સ્ત્રી પોતાના પરમા પ્રવેશ કરે (૨૬)

સુમદ્ગલીરિયં વધૂરિમાં સમેત પદ્યત । સૌમાર્ગ્યમસ્ય દુત્તા દૌર્ભાગ્યેતિપરેતન ॥ ૨૮ ॥

યા દુર્હાદીં યુવતયો યાદ્રેહ જરતીરણિ । વર્ષો ન્યૌસ્યં સં દુચાયાસ્તં વિપરેતન ॥ ૨૯ ॥

હ્રક્મપ્રસ્તરણં વૃહં વિશ્વા રૂપાણિ વિમ્રંતમ્ । આરોહતસુર્યા સાંવિત્રી વૃહતે સૌમંગાય કમ્ ॥ ૩૦ ॥

આ રોહ તત્વં સુમનસ્યમાનિહ પ્રજાં જનય પત્યં અસ્મૈ ।

ઇન્દ્રાણીવં સુવુષ્ઠા યુધ્યમાના જ્યોતિરગ્રા ઉપસઃ પ્રતિ જાગરાસિ ॥ ૩૧ ॥

દેવા અગ્રે ન્યપિધન્તુ પત્નીઃ સમસ્પૃશન્ત તન્વસ્તિનૂર્મિઃ ।

સૂર્યેવ નારિ વિશ્વરૂપા મહિત્વા પ્રજાવતી પત્યા સં મંવેદ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ—(હવં સુમંગલો વધૂઃ) આ સુમંગલપુત્ર વધુ છે, (સં પત, હમાં પદવત) એકત્ર થાએ અને તેને ભુએ (અસ્ય સ્ત્રીમાર્ગ્ય દ્વાયા) તેને સૌભાગ્યનો આશીર્વાદ આપીને (દૌર્ભાગ્યઃ ચિ વિપરેતન) દુષ્ટ ભાગ્યને દૂર કરતાં કરતાં પાછા ભાગ્યે [૨૮]

(યા દુર્હાદીં યુવતયઃ) જે દુષ્ટ હૃદયવાળી સ્ત્રીઓ છે. (યાઃ ચ રહ જરતીઃ ગયિ) જે અહીં વૃહ સ્ત્રીઓ છે તેઓ (અસ્યેનુ વર્ષો સ દત) તેને નિશ્ચયપૂર્વક તેજ અર્પે. (અથ અસ્ત વિપરેતન) અને ઘેર પાછી ભાગ્ય [૨૯]

(હ્રક્મપ્રસ્તરણં) સના માટેના નિજાનાથી મુક્ત (વિશ્વા રૂપાણિ વિમ્રંત) અનેક મુંઝ સમાવટો ધારણ કરનારા (જં પછં) સુખભાગ્ય સ્વપર (સુર્યા સાવિત્રી વૃહતે સૌમંગાય આરોહતુ) સુર્યા સાવિત્રી મંદાન સૌભાગ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે ચઢે છે [૩૦]

(સુમનસ્ય માના તત્વં આરોહ) ઉત્તમ મનના ભાન ધારણ કરનારી આ સ્ત્રી આ નિજાનાપર ચઢે. (રહ અસ્યે પત્યે પ્રજાં જનય) અહીં આ પતિને માટે સતાન ઉત્પન્ન કરે. (ઇન્દ્રાણી ઇવ સુવુષ્ઠા) ઇન્દ્રાણીની જેમ ઉત્તમ ચાનવાળી બનીને (જ્યોતિઃ અગ્રાઃ ઉપસઃ યુધ્યમાના) જેના પછી સૂર્યને પ્રકાશ આપવાનો છે એવી ઉપાની પહેલાં ભગીને (પ્રતિ જાગરાસી) નિદ્રાને ત્યાગ કરીને ઊઠે [૩૧]

(અગ્રે દેવાઃ પત્ની નિ અવગમ્) પૂર્વ સમયમાં દેવ લોકે પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે સુતા હતા (તત્પાઃ તનૂર્મિઃ સં અસ્પૃશન્ત) પોતાના સ્ત્રીઓની અભિમાન સ્ત્રીને સ્પર્શ કરતા હતા તે પ્રકારે તે (નારિ) સ્ત્રી ' તુ (રહ) આ સંસારમાં (સુર્યા હવ) સૂર્યપ્રભાની જેમ (મહિત્વા વિશ્વરૂપા) મહત્વથી અનેક રૂપવાળી બનીને (પ્રજાવતી પત્યા સંમય) પ્રજાપુત્ર બનીને પતિની સાથે સંતાન ઉત્પન્ન કરે [૩૨]

ભાવાર્થ— સર્વ મિત્રો એકત્ર બનીને અહીં આવે અને આ વધૂના દર્શન કરે આ વધુ ધણુજ કંયાજી કરનારી છે. તેથી તેઓ આ વધૂને શુભાશીર્વાદ આપીને, તેણે જે દુષ્ટભાગ્ય છે તેને દૂર દહાવીને તેઓ પાન પોતાને ઘેર ભાગ્ય (૨૮)

જે દુષ્ટ હૃદયવાળી અને બરડી સ્ત્રીઓ છે, ૩ પણ સર્વ સ્ત્રીઓ આ વધૂને પોતાનું તેજ અર્પણ કરે અને પોતાને ઘેર પાછી ચાવી ભાગ્ય (૨૯)

જેનાપર સેનિરી કીઠ અને કસબી*ભરવા ગાદવા પાવેલા છે તથા જેને વિવિધ હુજર અને કળાથી શણગારવામાં આવ્યો છે તેવા સ્વપર ચઢીને વધૂ પોતાના પતિને ઘેર ભાગ્ય અને મહાન સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરે (૩૦)

આ સ્ત્રી મનમાં કુત્તમ ભાવ ધારણ કરી રોગાપર ચઢે અને પતિને માટે ઉત્તમ સતાન નિર્માણ કરે ઉત્તમ જ્ઞાન સપાદન કરીને ઉપકાળ પહેલાં ભયત વધ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી લકી ભાગ્ય (૩૧)

પૂર્વ સમયમાં દેવા પણ પોતાની ધર્મપત્નીઓ સાથે સુતા હતા, પોતાના સ્ત્રીઓ સ્ત્રીના શરીરને આગિ મળ કરતા હતા. તેજ પ્રમાણે આ સ્ત્રી પણ અનેક પ્રકારે પોતાના સ્વની સંભવ કરીને ઉત્તમ પ્રજા નિર્માણ કરવાની ઇચ્છાથી પતિની સાથે મળી રહે (૩૨)

દેવકૃતં મનુના સાકમેતદ્વાર્ધ્યં વાસો વૃધ્વશ્ચિ વર્ષમ્ ।

યો વ્રહ્મણે ચિકિત્સે દદાતિ સ દ્વર્જાસિ ત્વપાનિ હન્તિ

॥ ૪૧ ॥

યં મે દુત્તો વ્રહ્મમાગં વૈધુયોર્વાર્ધ્યં વામો વૃધ્વશ્ચિ વર્ષમ્ ।

યુવં વ્રહ્મણેન્નમન્યમાનો વૃદ્ધસ્પતે સાકમિન્ત્રય દુત્તપ્

॥ ૪૨ ॥

સ્વોનાયોનેરાધિ વૃધ્યમાનો હસામુદા મહસા મોદમાનો ।

સુગૃ સુપુત્રો મુમૃદા તરાયો જીવાવુપસો વિમાતીઃ

॥ ૪૩ ॥

નરું વસાનઃ સુરભિઃ સુવાસાઃ ઉદાગાં જીવ ઉપસો વિમાતીઃ ।

આણ્ઠાત્પત્રીનામુધિ વિશ્વસ્માદેનસુસ્પરિં

॥ ૪૪ ॥

શુભ્મની ઘાવાવૃથિધી અન્તિસુસ્રે મદિવતે । આપઃ સ્ત સુસુવૃદ્ધીસ્તા નો મુચ્ચન્વહંસઃ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ—(દેવેઃ વર્ષં) દેવોદ્દારા અપામેધ (મનુના સાક) મનુની સાથે પ્રાપ્ત થએલ (પતત્ વાધૂયં વામ) આ વિવાદના સમયનું વસ્ત્ર અને (વધ્વ ચ વર્ષ) ને વધુત્ વસ્ત્ર છે, ને (યા ચિકિત્સે વ્રહ્મણે દદાતિ) ને જાની બ્રહ્માણે દાન કરનામાં આવે છે (સ દત્ત ત્વપાનિ દ્વર્જાસિ હન્તિ) ને નિષ્વપુત્રક કૃષ્ણાપર રહેલા સસસોનો નાશ કરે છે. [૪૧]

દે (વૃદ્ધસ્પતે) જુદરપતિ । અને (સાક દત્તઃ) સાથે રહેનારા બન્દા તથા બે ને (વધુયો વાધૂયં વામ) વધુત્ વિવાદ સમયનું વસ્ત્ર અને (વધ્વઃ ચ વર્ષ) ને વધુત્ વસ્ત્ર છે (ય વ્રહ્મમાગ મે વસ્ત્ર) તે બ્રહ્મણના ભાગ ને તથા બે ને મને આપે છે (યુવ વ્રહ્મણે મનુમન્યમાનો વ્રહ્મણે વસ્ત્ર) તથા ને બ્રહ્મણને પ્રદાન કરવાની સમ્ભવિ આપનારા બ્રહ્મણને ઉક્ત વસ્ત્ર પ્રદાન કરી છે । [૪૨]

(હસામુદા મહસા મોદમાનો) હાસ્યવિનોદ કરનારા, મહત્ત્વા વિચારથી આનંદિત થનારા (સ્વોનાત્ યોને અંધિવુપમાતી) સુખદાયક સ્વપ્ન મહિરમાંથી જાગીને ઉત્સાહ પૂરક ઉદારા, (સુગૃ સુપુત્રો સુમૃદા) ઉત્તમ દુરિયો અને માયેથી યુક્ત, ઉત્તમ સત્તાનોચાળા અને ઉત્તમ ધરવાળા, (જીવો) બે છવ અર્ધાત્ જી અને પુરુષ (વિમાતી ઉપસ તરાય) પ્રકાશમય ઉપઃ કામગાના દીર્ઘ આયુષ્યના દિવસો સુખપૂરક તરીકેના (પસાર કરે) [૪૩]

દું (મયં વસાન સુરભિઃ સુવાસાઃ જીવ) નવ વસ્ત્ર પહેરીને, સુગંધી વસ્તુઓ ધારણ કરીને ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરનારા છવધારા મનુષ્ય, (વિમાતી ઉપસઃ વદાગા) તેજસ્વી ઉપ કામમાં જાત્રુ છ (મઘ્ઠાત્ પત્રીઃ હય) છાંચાથી નીકળનારા પક્ષીની જેમ દું (વિશ્વસ્માત્ વનસ પરિ વમુક્ષિ) નર્મ પાપોથી મુક્ત થાઉં [૪૪]

(ઘાવા વૃથિધી અન્તિસુસ્રે મદિવતે શુભ્મની) ઘાવા અને પૃથ્વી આ બન્ને લોકો તજાથી સુખ આપનારા, મહાન નિયમોનું પાન કરનારા, અને શીલાસ્પદ છે (દેવોઃ વસ આપા મુચ્ચન્વ) દિવ્ય સમ જળ પ્રવાહ વહેતા સાગર (તા મહસ નઃ મુચ્ચન્વ) તે જળ પ્રવાહો અમરા બધાનો પાપથી બચાવ કરે [૪૫] (અર્થ— ૭૧૧૨૧)

વાવર્થ— વધુને પહેરવાને માટે લગાએલાં વસ્ત્રો વિદ્યાના બ્રહ્મણેને દાનમાં આપવાથી સ્વપ્નરથાનમાં ઉત્પત્ત થનારા કુસરનાર દૂર યઇ શકે છે (૪૧)

વધુને પહેરવાને માટે લગાએલાં વસ્ત્રો એ બ્રહ્મણેને ભાગ જ ને અનુમનિપૂર્વક બ્રહ્મણને આપવામાં આવે (૪૨)

રીપુષ્પ દાસ્ય વિનોદ કરવા કરતા સુખદાયક સ્વપ્ન મહિરમાં નિદા છાંયે લેખ્ય સમયે જાગીને ઉત્તમ માયેથી યુક્ત, ઉત્તમ પુત્રોથી યુક્ત, ઉત્તમ ધર્મથી યુક્ત બનીને પોતાના દીર્ઘઆયુષ્યના સર્વ દિવસો આનંદપૂર્વક બતીત કરે (૪૩)

ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરીને, સુગંધી દ્રવ્યો લગાડીને, સરીરને સુશોભિત બનાવીને દું એમ સસવારથી શરીર કે નેચી સર્પ પ્રકારના પાપ દૂર યઇ જશે (૪૪)

પુરુષ અને પૃથ્વીલોક એ બન્ને સર્વને સુખ આપનાર છે, તેમજ પોતાના નિમગ્નેથી આવે છે તેમના અંધમા સાન પ્રવાહ વહી રહ્યા છે તે અમો સર્વને પાપથી બચાવે (૪૫)

સૂર્યાયં દેવેભ્યો મિત્રાય વરુણાય ચ । યે ભૂતસ્ય પ્રચેતસસ્તેમ્યં દ્વર્મકરં નમઃ ॥ ૪૬ ॥

ય ક્રુતે ચિંદમિત્રિયઃ પુરા જુઝમ્યં આતૃદઃ ।

સંઘાતા સંધિ મધવાં પુરુવસુનિષ્કર્તા મિહંતું પુનઃ ॥ ૪૭ ॥

અવાસ્મત્તમં ઉચ્છતુ નીલં વિશક્તંમુત લોહિતં ચ ॥

નિર્દહની યા પૃષાતકયં સ્મિન્તાં સ્થાનાવધ્યા સંજામિ ॥ ૪૮ ॥

યાવતીઃ કૃત્યા ઉપવાસને યાવન્તો રાજો વરુણસ્ય પાશાઃ ।

ઘૃદ્યો યા અસમૃદ્ધયો યા અસ્મિન્તા સ્થાનાવધિ સાદયામિ ॥ ૪૯ ॥

યા મે પ્રિયતમા તનૂઃ મા મે ગિમાય વાસસઃ ।

તસ્માન્ને સ્વં વનસ્પતે નોવિં કૃણુન્તુ મા ઘુષં રિપામ ॥ ૫૦ ॥

અર્થ—(સૂર્યાય દેવેભ્યઃ મિત્રાય વરુણાય ચ) ઉ.ા. અમિ ઇન્દ્રાદિદેવ, સૂર્ય, વરુણ તથા (યે ભૂતસ્ય પ્રચેતસ) ને પ્રણીતા સ્થાન હતા તેનાઓ છે (તેમજ દ્વર્મ નમઃ બ્રહ્મા) તેમને માટે આ નમસ્કાર હું કરું છું [૪૬] (૪૭)

(ય ક્રુતે અમિત્રિયઃ) ને એ સ.મા ગમર, તેમજ (ચિત્ત જુઝમ્યં આતૃદ્) મરહનના દાડકામાં છેલ પાશ્વો સિરાય (સંધિ સંઘાતા) સાધીને જોડનારો અને (વિશક્ત પુન નિષ્કર્તા) ફાટી ગયેલાને ફરીથી ઉત્તમ અનાવનાર (પુરુવસુ મધવાં) ઉત્તમ પુ ક્રી ધન આપનાર હશે છે [૪૭]

(યન્ નીલં વિશક્તંમુત લોહિત તમ.) ને વાદળી, પીળા અથવા લાલ રંગની અવનના છે તે (અસ્મત્ અપ ઉચ્છત) અમારા અધાશો દૂર થાયો (યા નિર્દહની પૃષાતકી અસ્મિન્) ને હલન કરનારી દોષરિધિને તેમાં છે (તાં સ્થાની અધિ આ સંજામિ) તેને આ થાભતામાં પૂરી દઉં છું [૪૮] (૪૯)

(યાવતી કૃત્યા ઉપવાસને) ને હિ સા કૃત્ય ઉપવાસમાં છે (યાવન્ત રાજો વરુણસ્ય પાશાઃ) નેટના રાજ વરુણના પાશ છે. (યાઃ ઘૃદ્ય યા અસમૃદ્ધય) ને હરિતા અને ખરામ સ્થિતિ છે (સાઃ મસિન્તુ પ્યાર્ણા અધિ સાદયામિ) તે મરને દુ આ થાભતામાં સ્થાપન કરે છું [૪૯]

(યા મે પ્રિયતમા તનૂ) ને માં આત્મત પ્રિય સરીર છે, (સા મે વાસસા વિમાય) તે મારા વાજથી રહે છે તેથી છે (વનસ્પતે) રક્ષ (અન્ને સ્વ તસ્વ નોવિં કૃણુન્તુ) મધમ દુ તેની નાકે જન્મવ નેથી (વય મા રિપામ) અમે કુ ખી ન થાયો [૫૦]

વાર્તાર્થ—સૂર્ય અન્નદેવ મિત્ર, વરુણ ઇન્દ્રાદિ સર્વને હું નમસ્કાર કરું છું [૪૬]
 ને ઇન્દ્ર આનવી સરીરમાં દાડકાઓને પોશાચા વગર અથવા છીડ પાશ્વો વગર જોડે તેજ સર્વને જોડનારો છે. તે સર્વ પૂર્ણ ગયેલાને સારી રીતે કીડ કરે છે (૪૭)

ને સર્વપ્રકારનું અમારું અજ્ઞાન છે તે સર્વ અમારાઓ પહોં પહોં દૂર થઈ જાય ને હલવને દહાડનારી દોષસ્થિતિ છે તે અમારાઓ સર્વથી દૂર નાસી જાય (૪૮)

ને કાઠ હિસા અથવા ચારમાડના કૃત્યો છે, ને હરિદતા અને દુહ (ખરામ) રિપતિઓ છે તે સર્વ અમારાથી દૂર થઈ જાય (૪૯)

મારે સરીર સુકોક અને ક્રુદ્ધપુષ્પ છે, વરુણ પાશ્વથી તેની ચોલા પાટે છે, તો જલુ જ્ઞાના વચ્ચેને સીપાને અંગે પાશ્વ કરીએ જાય, એથી અમને કાળપણ પ્રકારનું કદ માલ નહિ (૫૦)

યે અન્તા યાવતીઃ સિચો ય ઓતવો યે ચ તન્તવઃ ।

વાસો યત્પત્નીમિહુતે તન્નઃ સ્યોનમુપ સ્પૃશાત્

॥ ૫૧ ॥

ઉગ્રતીઃ કન્યલા દુમાઃ પિતૃલોકાત્પતિં યતીઃ । અર્વ દુઃશ્વામસુશત્ સ્વાહા

॥ ૫૨ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અંધારયન્ । વર્ષો ગોપુ પ્રવિષ્ટે યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૩ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અંધારયન્ । તેજો ગોપુ પ્રવિષ્ટે યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૪ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અંધારયન્ । મગો ગોપુ પ્રવિષ્ટો યસ્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૫ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અંધારયન્ । યજો ગોપુ પ્રવિષ્ટે યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૬ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અંધારયન્ । વયો ગોપુ પ્રવિષ્ટે યત્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૭ ॥

ઘૃહસ્પતિનાર્વસૃષ્ટાં વિશ્વે દેવા અંધારયન્ । રસો ગોપુ પ્રવિષ્ટો યસ્તેનેમાં સં સૃજામસિ

॥ ૫૮ ॥

યદીમે કૌશિનો જનાઃ ગૃહે તે સમનર્તિપુ રોદ્રેન કૃણ્વન્તોઽપમ્ ।

અગ્નિદ્વા તસ્માદેનસઃ સવિતા ચ પ્ર મુશ્વતામ્

॥ ૫૯ ॥

યદીયં દુહિતા તર્ષ વિક્રેશ્યર્હદવ્ ગૃહે રોદેન કૃણ્વત્યૌઽપમ્ ।

અગ્નિદ્વા તસ્માદેનસઃ સવિતા ચ પ્ર મુશ્વતામ્

॥ ૬૦ ॥

યજ્ઞામયો યદ્યુવતયોઃ ગૃહે તે સમનર્તિપુ રોદેન કૃણ્વતીરપમ્ ।

અગ્નિદ્વા તસ્માદેનસઃ સવિતા ચ પ્ર મુશ્વતામ્

॥ ૬૧ ॥

અર્થ—(યે અન્તાઃ યાવતીઃ સિચો) ને જાણશે છે અને જિનારીઓ છે (યે ઓતવઃ યે ચ તન્તવઃ) ને તાણો વાણો છે, ને સત્તર છે, (યત્ વાસઃ પરતીમિ. ઉત) ને વરત રત્રીઓએ વણેલ છે (તત્ ન સ્યોનં ઉપસ્પૃશાત્) તે અમારા શરીરને મુખ ૨૫૫ કરનાર અને [૫૧]

(ઉગ્રતીઃ દુમાઃ કન્યલા.) પતિની બનેલામના કરનારી આ કન્યાઓ (પિતૃલોકાત્ પતિં યતીઃ) પિતાના સ્થાનેથી પતિને ધેર જતી (દીક્ષાં અવ સુક્ષત, સુ-આહા) દીક્ષા મતને ધારણ કરે. આ ઉત્તમ ઉપરેલ છે. [૫૨]

(ઘૃહસ્પતિના અર્વસૃષ્ટાં) ઘૃહસ્પતિએ રચેલ આ દીક્ષા તો (વિશ્વે દેવાઃ અંધારયન્) સર્વ દેવોએ ધારણ કરેલ છે (યત્ વર્ષઃ ગોપુ પ્રવિષ્ટ) ને આ જાયેમાં પ્રવિષ્ટ થયેલ છે, (તેમ જમાં સં સૃજામસિ) તેનાથી તેને અંધુક્તા કરીએ છીએ [૫૩]

ઘૃહસ્પતિએ રચેલ આ દીક્ષાને બધા દેવોએ ધારણ કરેલ છે. ને (તેજઃ... મયઃ...યજઃ...વસઃ...રસઃ) જે, બાળ્ય, યજ, વસ, અને રસ જાયેમાં પ્રવેશ પામેલ છે તેનાથી તેને સંપુક્રા કરીએ છીએ [૫૪-૫૮]

(યદિ હમે કૌશિનો જનાઃ) ને આ લાંબવાળ વાળા લોકો. (તે ગૃહે સમનર્તિપુઃ) તારા ધર્મા નાચતા રહે અને (રોદેન અર્ચ કૃણ્વતી) ગદ્યાથી પાપ કરતા રહે. (યદિ હવં દુહિતા) ને આ પુત્રી (વિક્રેશી તર્ષ ગૃહે અરુદવ્) વાળ ખૂલ્યા રાખીને તારા ધર્મના રક્ષી રહે અને રહિતીને પાપ કરતી રહે (યત્ જામયઃ યત્ યુવતયઃ) ને

બાબાથ—અમારા સ્ત્રી વર્ગે ને ઉત્તમ વસ વણેલ છે, અને ગૃહસ્પતિનીઓ અને જાણશે લગાડેલી છે, તે વરત અમને મુખ આપનાર થાય (૫૧)

આ કન્યાઓ ઉપર બધાથી પતિની કામના કરે છે અને પતિની પાસે પહોંતે છે અર્થાત્ ઘૃહસ્પતિની દીક્ષાઓ સ્વીકારે છે (૫૨) આ ગૃહસ્પતિની દીક્ષા ગૃહસ્પતિએ શરૂ કરી છે, ને બળ, તેજ, બાળ્ય, વસ દ્વાબ અને રસ જાયેમાં છે તે સર્વ આ ઘૃહસ્થાશ્રમના રહેનારાઓને પ્રાપ્ત થાય (૫૩-૫૮)

યતે પ્રજાયાં પશુપુ યદ્વા મૃદેપુ નિષ્ઠિતમપકુદ્ધિર્યં કૃતમ્ ।

અપિદ્વા તસ્માદેનસઃ સવિતા ચ પ્ર મુચ્ચતામ્

॥ ૬૨ ॥

इयं नार्युपं द्यूतं पृत्यान्यावपन्तिका । दीर्घायुरस्तु मे पतिर्जीवाति शरदः शतम्

॥ ૬૩ ॥

इहोमार्विन्द्र सं जुदं चक्राग्रे दंपती । प्रजयैनी स्वस्तकौ त्रिसमायुर्व्यंश्रुताम्

॥ ૬૪ ॥

यदासन्ध्यामुपघाने यद्वૉપનાસને ફૂતમ્ । વિગ્રહે કૃત્પાં યાં ચક્રાસાને તાં નિ દંધમસિ

॥ ૬૫ ॥

यदृષ્કૃતં ચન્દ્રમેલં વિવાહે ચંદૃતૌ ચ યત્ । તત્સંમલસ્ય કમ્બલે મૃગમેહં દુરિતં વ્યયમ્

॥ ૬૬ ॥

સંમલે મલં સાદયિત્વા કમ્બલે દુરિતં વ્યયમ્ । અમૂમ યદ્વિયાં શુદ્ધાઃ પ્રજ આયુષિ તારિયત્ ॥ ૬૭ ॥

બહેનો અને સ્ત્રીઓ તારા ધરમાં શેતી રહી અને પાપ કરતી રહી (યત્ તે પ્રજાયાં પશુપુ યત્ વા મૃદેપુ નિષ્ઠિત) અને તારી પ્રજામાં, પશુઓમાં અને જે તારા ધરમાં (અપકુદ્ધિ અથ હત) પાપિયોએ પાપ કયું છે (અપિ સવિતા ચ) અમિ અને સવિતા (તસ્માદ્ એનસ ત્વા પ્રમુચ્ચતાં) તે પાપથી તને બચાવે [૫૯-૬૨]

(હવે નારી પૃત્યાનિ આવપન્તિકા) આ સ્ત્રી રથિના ધાન્વીની આકૃતિ આપે છે (ઇયં દ્યૂતં) અને કહે છે કે (મે પતિ દીર્ઘાયુઃ સ્તુ) મારો પતિ દીર્ઘાયુ થાય, આ (શરદઃ શત જીવાતિ) સો વર્ષ સુધી જીવત રહે [૬૩]

કે બન્ને ! (સમવાકા હય) મહનાક પશીના ભોજાની ભેમ (હમૌ દમ્પતી રહ સ નુદ) આ પતિપત્નીને આ સ સારમાં પ્રેરિત કરે (વની સુ-અસ્તકૌ પ્રજવા) આ બન્ને ઉત્તમ ધરવાળા બનીને સતાનની સાથે (વિશ્વ આયુ વ્યવસ્થતા) સર્વ આયુષ્યને ઉપભોગ લે [૬૪]

(યત્ આસંયાં) જે ભેડ પર અથવા ખુરશીપર (યત્ ઉપઘાતે) જે શેષપર અથવા જે એશિઠપર (યત્ વા ઉપવાસને હત) જે ઉપવસ્ત્રપર કરવામાં આવેલ છે તથા (વિગ્રહે યાં હૃત્પાં ચક્રા) વિવાહમાં જે દિસક પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હતો (તા આસ્તાને ચિદંધમસિ) તેને અમે સ્નાનથી ધોષ નાખીએ છીએ [૬૫]

(યત્ વિધાદે યત્ ચ વહતી) જે વિવાહમાં અને જે જાનના રમમાં (હુષ્ટન યત્ શામલ) જે કુષ્ટ દૂધ અને મગિન કમ્બં કયું (તત્ દુરિત સમલસ્ય કમ્બલે મૃગમેહ) તે પાપ અમે કિનારવાળી કામળીથી ધોષ નાખીએ છીએ [૬૬]

(સંમલે મલ સાદયિત્વા) કિનારા પર મળે નાખીને અને (દુરિતં કમ્બલે) પાપને કામળીમાં મૂકીને (વય વદિયાઃ શુદ્ધાઃ અમૂમ) અમે યત કરતા યોગ્ય શુદ્ધ થઈએ તે (ન આયુષિ પ્રતારિયત્) અમારી આયુષ્યને દીર્ઘ બનાવે [૬૭]

બાવાચાર્ય - જે વાજવાળા લોકો, જે કુમારિકાઓ, જે સ્ત્રીઓ શેકડળ કરીને પાપ કરે છે, જે પોતાના વાજ શુદ્ધ રાખીને આકર્ષ કરે છે, આવા પ્રકારનું સ તનો અને પશુઓના સ બંધના કષ્ટાધરેમાં જે પાપ થાય છે તે સર્વ અપરાધથી દૂર થઈ જાય (૫ ૬૨)

આ નારી રથિયા અનાજનું લખન કરીને હાથની પ્રાર્થના કરે છે કે મારો પતિ દીર્ઘાયુ બનીને સો વર્ષ સુધી જીવતો રહે (૬૩)

જે પ્રયુઃ પતિપત્ની એકબીજા સાથે હાથીમગીને એક વિચારથી સાથે રહે એવાકા પશીના ભોજાની ભેમ સાથે જ આનંદથી રહે ઉત્તમ ધરવાળા બનાવીને તથા ઉત્તમ પ્રભુનું નિર્માણ કરીને સર્વજ્ઞ આદ્યજ્ઞ આનંદથી બ્યતીત કરે (૬૪)

ભેડ, એશિઠ, પશરી વગર તથા કિવાલના વિષયમાં જે કાંઈ પાપ અથવા પાકડ દોષ થાય છે તે બધા આત્મશુદ્ધિથી દૂર કરવામાં આવે (૬૫)

વિવાહમાં અને જાનના જે કાંઈ પાપ અથવા દોષ થતો હોય તે પશુ વિચારપૂર્વક દૂર કરવામાં આવે (૬૬)

અમારા ગળ તથા હોથ દૂર કરીને અથે બધા પૂજ્ય અને પવિત્ર બનીને તથા હોથશુદ્ધિ થઈને દીર્ઘાયુ બનીએ (૬૭)

કૃત્રિમઃ કઠંઠકઃ શતદન્ય ણ્યઃ । અપાસ્યાઃ કેદયં મલમર્પ શીર્ષર્ષ્યં લિસાત્
અન્નાદન્નાદ્યમસ્યા અપ યદ્દમં નિ દૈધ્મસિ ।

॥ ૬૮ ॥

તન્મા પ્રાપ્તૃધિર્વીં મોત દેવાન્દિવં મા પ્રાપ્તૃધ્યં ન્તરિક્ષ્મ ।

અપો મા પ્રાપ્ત્મલંમેતદ્દેયં યમં મા પ્રાપ્તિપ્તૃત્ત્વં સર્વાન્

॥ ૬૯ ॥

સં ત્વાં નહામિ પર્યસા પૃથિવ્યાઃ મં ત્વાં નહામિ પ્રયસાંપધીનામ્ ।

સં ત્વાં નહામિ પ્રજયા ધનેન મા સંનદ્ધા સનુહિ વાજમેમમ્

॥ ૭૦ ॥

અમોઽહમંસિ સા ત્વં સામાહમસ્મ્યૃક્ત્વં ધૌરહં પૃથિવીં ત્વમ્ ।

તાવિહ સં મંવાવ પ્રજામા જનયાપદ્

॥ ૭૧ ॥

જનિયન્તિ નાવર્ગવઃ પુત્રિયન્તિ સુદાનવઃ । અરિષ્ટાધ સચેવહિ વૃહતે વાર્જસાતયે

॥ ૭૨ ॥

અર્થ—(યઃ ણ્યઃ શતદન્ કૃત્રિમઃ કઠંઠકઃ) જે આ સંકેતે દર્શાવાયો કૃત્રિમ હાનિયો છે તે (અઘ્યાઃ કાર્વર્ણ્યં કેદયં મલં અપ અપ લિસાત્) તેના માથાના મળને દૂર કરે. [૬૮]

(યયં અઘ્યાઃ અંગાત્ અંગાત્ યદ્દમં) અમે તેના પ્રત્યેક અંગમાંથી શેગોને (અપ નિવૃદ્ધમસિ) દૂર કરીએ છીએ (તત્ પુટ્ટર્થીં મા પ્રાપત્) તે શેગ પૃથ્વીને પ્રાપ્ત થાય નહિ, (સત દેવાન્ મા) અને દેવોને પ્રાપ્ત થાય નહિ (વિષં જય અન્તરિક્ષં મા પ્રાપત્) ઘુસેા અને અન્તરિક્ષ લોકોને પણ તે પ્રાપ્ત થાય નહિ. હે અમિ ! (વતત્ મલં અપઃ મા પ્રાપત્) આ જળમાં પણ પ્રાપ્ત ન થાય. (યમં સર્વાન્ પિતૃન્ અ મા પ્રાપત્) યમને અને સર્વ પિતૃઓને પ્રાપ્ત ન થાય. [૬૯]

(દવા પૃથિવ્યાઃ વયસા સંનહામિ) તને પૃથ્વીના ચોક્કસ પગથઈથી યુક્ત કરું છું (જ્વા કીવધીનાં પરસા સંનહામિ) હું તને ઔષધિના પૌષ્ટિક સત્ત્વથી યુક્ત કરું છું. (દવા પ્રજયા ધનેન સંનહામિ) તને પ્રજા અને ધનથી યુક્ત કરું છું. (સા સંનદ્ધા હમં વાર્જં સનુહિ) તે તું સ્ત્રી ઉકત ગ્રજોથી યુક્ત થઈને આ બગને પ્રાપ્ત કર [૭૦]

(અહં અમા અસિમ) હું પ્રાણ છું. અને (સા ત્વં) તું શક્તિ છે. (સામ અહં ઘટક ત્વ) સામ હું છું અને અથા તું છે. (વીઃ અહં પૃથિવી ત્વં) ઘુસેા હું છું અને પૃથ્વી તું છે (તૌ રહ સંમવાવ) તે અમે બન્ને એકત્રિય થઈએ અને (પ્રજાં મા જનયાવદ્) જાતાન ઉત્પન્ન કરીએ [૭૧]

(અમયઃ જી અનિયન્તિ) અવિવાહિત લોકો અમારી માફક વિવાહની કમળા કરે છે. (સુદાનવઃ પુત્રિયન્તિ) હાતા લોકો પુત્રની કામના કરે છે. (અરિષ્ટાધ વૃહતે વાર્જસાતયે સચેવહિ) પ્રાણ બધાં સુધી રહે ત્યાં સુધી અમે બન્ને બળ પ્રાપ્તિને માટે સાથે સાથે દળીમળીને રહીએ [૭૨] (સ. ૭૫૬:૧૨૪)

ભાવાર્થ—દાતિયાથી સ્ત્રીના માથાનો શેલ દૂર કરવામાં આવે અને તે સ્વચ્છ બનાવવામાં આવે (૬૮)

આ પ્રમાણે સ્ત્રીના શરીરનો પ્રત્યેક ભાગ સ્વચ્છ કરવામાં આવે, પરંતુ આ એક પૃથ્વી, અન્તરિક્ષ, આકાશ, જળ, વનસ્પતિ વગેરે પાસે ન બધા પરંતુ તે એવી જગ્યાએ દાદી દેવામાં આવે કે જ્યાંથી તે કૃત્રીથી કાઠને તાસ દે નહિ (૬૯)

સ્ત્રીને પૃથ્વી અને ઔષધિઓના રસથી યુગ કરવામાં આવે. તેને ધન આપવામાં આવે, અને ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પત્તિ થાય સ્ત્રી બળશાલિની બની ધરમા વિરાજે. (૭૦)

પુરુષ પ્રાણ છે અને સ્ત્રી ચેતના છે. પુરુષ સામગ્રાન છે તો સ્ત્રી મૂર્ત છે પુરુષ સર્વ છે તો સ્ત્રી પૃથ્વી છે તેઓ બન્ને મળીને આ સંસારમા રહે અને ઉત્તમ સત્તાને ઉત્પન્ન કરે (૭૧)

અવિવાહિત સ્ત્રીપુરુષ પોતાના સહધર્મીયજ્ઞ માટે થોડા પુરુષ અને થોડા સ્ત્રીની અવેશ કરે છે જેઓ ઉદાર હાતા હોય છે તેમને જ ઉત્તમ સત્તાનો થાય છે તેઓ અત્યુચ્ચ બનીને ઉત્તમ બળથી પ્રાપ્તિ મેળવે પ્રથમ કરે (૭૨)

ય પિતરો વધૂદર્શા હમં વહતુમાર્ગમન્ । તે અસ્યૈ વર્ષૈ સંપત્ન્યૈ પ્રજાવચ્છર્મં યચ્છન્તુ ॥ ૭૩ ॥
 એદં પૂર્વાંગગ્રશ્નાયમાના પ્રજામસ્યૈ દ્રવિણં હ્રેહ દત્ત્વા ।
 તાં વહન્ત્વગતૃસ્પાનુ પન્થ્યાં વિરાઢિયં સંપ્રજા અત્યંજૈપીત્ ॥ ૭૪ ॥
 પ્ર હુંધ્યસ્વ સુબુધા હુંધ્યમાના દીર્ઘાયુત્વાય શતશારદાય ।
 ગૃહાન્મચ્છ ગૃહપત્ની યથાસૌ દીર્ઘં તુ આયુઃ સવિતા કુંળોતુ ॥ ૭૫ ॥

અર્થ—(એ વધૂદર્શા પિતર) જેવધૂને જોવાની ઇચ્છા કરનારા મોટા લોકો (હમં વહતું આગમન્) આ જાનને જોના માટે આવી ગયા છે (તે અસ્યૈ વર્ષૈ સંપત્ન્યૈ) તેઓ આ વધૂ અર્થાત્ ઉત્તમ પત્નીને માટે (પ્રજાવન્ હર્મ યચ્છન્તુ) પ્રજા પુત્ર તુ સુખ પ્રદાન કરે [૭૩]

(યા રજાનાયમાનાં પૂર્વાં હર્મં આ મગન્) જે ક રોગની જેમ સારાસ બધાણી પ્રથમ સ્ત્રી આ સ્થાનપર પ્રાપ્ત થઇ છે, (અસ્યૈ પ્રજાં દ્રવિણં ચ હ્રેહ દત્ત્વા) તેને માટે અહીં સંતાન અને ધન આપીને (તાં અગતસ્ય પન્થ્યાં અનુ વહન્તુ) તેને અભિષેકના માર્ગથી સુરક્ષિત રીતે લઇ જાય (હ્ય વિરાઢ સુપ્રજા ભાત મજૈપીત્) આ વધૂ તેજસ્વિની અને ઉત્તમ પ્રભાશળી બનીને નિજથી થાય [૭૪]

(સુબુધા હુંધ્યમાના) ઉત્તમ જ્ઞાનપુત્ર જન્મી રહીને (શતશારદાય દીર્ઘાયુત્વાય પ્ર હુંધ્યસ્વ) સૌ વર્ષના દીર્ઘજીવન સુધી જન્મી રહે, (ગૃહાન્ મચ્છ) તારા પતિને ઘેર જ (યથા ગૃહપત્ની મસ) ગૃહસ્થામિની જેની બનીને રહે, (સવિતા તે આયુ દીર્ઘં કુંળોતુ) સવિતા તારે આયુષ્ય દીર્ઘ જનાવે [૭૫]

બાધાર્થ— નવવધૂને જોવા જતા વખતે અનેક સ્ત્રીપુરુષો એકત્રિત થાય છે, તેઓ જ્યાં નવવધૂને મુસતાન થાય એવા શુભ આશીર્વાદ આપે (૭૩)

જેવી રીતે હોરીમાં કેટલા બધા સુતાના તાજાના જોવા જલેવા દેખા છે, તેવી રીતે ગૃહસ્થાશ્રમ એ સાથે મળીને રહેવાને આશ્રમ છે ગૃહસ્થાશ્રમમાં એકત્રિત થયેલા સર્વ લોકો સ્ત્રીને ધન અને સુખતાય પ્રાપ્ત થવાને શુભાશીર્વાદ આપીને તેને શુભ માર્ગથી ચલાવે આ પ્રમાણે આ સ્ત્રી તેજસ્વિની, યશસ્વિની તથા મુસતાનપુત્ર બનીને વિજયી બને (૭૪)

સૌ વિદુષી થાય સવારમાં પોરડીએ ઠેરે સૌ વર્ષની દીર્ઘઆયુષ્ય મળે જ્ઞાનપ્રાપ્તિપૂર્વક પ્રગલ્ભ કરે, ચોતાના પતિના ઘરમાં રહે, ચોતાના ઘરની સ્થામિની બનીને વિરાજે પરમાત્મા તેને દીર્ઘઆયુષ્ય પ્રદાન કરે (૭૫)

વિવાહ-પ્રકરણ

વૈદિક વિવાહનું સ્વરૂપ પ્રથમ સૂક્ત

અચારવેદના આ યૌદ્ધર્મ કાંડમાં વૈદિક વિવાહનું સ્વરૂપ અને વૈદિક વિવાહ પદ્ધતિ દર્શાવી છે, જે પાઠક તેમની વિચાર પદ્ધતિના વિચાર કરના ઇચ્છતા હોય તેમણે આ બે સૂકતોનું વિશેષ રીતે મનન કરવું જોઈએ પ્રથમ સૂકતના પ્રારંભમાં પાંચ જાતો કેવળ સામાન્ય ઉપદેશ આપવામાં છે, તેમાં સર્વ,

૬ [અથર્વં અનુ બા. ૩]

અન્ન, નક્ષત્ર, પૃથ્વી અને સોમ ઇત્યાદિનું વર્ણન છે પરંતુ આ મંત્રોમાં આ દેવતાઓનું વર્ણન કરતી વખતે વિવાહનો તથા પતિપત્નીના આદર્શ દર્શાવેલો છે જુઓ—

છોઃ તથા શ્રીમિ

પ્રથમ મંત્રમાં શ્રીમિને પત્નીને સ્થાને અને સૂર્યને અથવા સુર્યોદયને પતિને સ્થાને વર્ણવામાં આવેલ છે માનો કે સરની માતા પૃથ્વી છે અને સર્વજ્ઞ પિતા સર્વ છે આ સમસ્ત સ સાર

૫૫વી અને સુર્વ આ માતા-પિતાના સંતાનરૂપે છે. આપણે બધા એક જ કુટુંબના સભ્યો છીએ. આ વિશ્વમાં જેટલાં મનુષ્યો છે તથા જેટલાં વૃક્ષપક્ષીઓ છે તે બધા જ એક પરિવારના સભ્યો છે. સર્વ માનવોમાં તો કાષ્ઠાષાઠીના અંબધ પ્રવર્તે જ છે. પતિનો આદર સર્વ છે અથવા તુલ્ય છે. દુલોહ એટલે ખગોળ જે સદા પ્રકાશિત રહે છે. તે બધાને પ્રકાશ આપે છે. તેજ પ્રમાણે પતિ પોતાના પરિવારને ઉત્તમ જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ આપે અને બધાં સંતાનોને જ્ઞાનવાન બનાવે. તે જ પ્રમાણે ભૂમિ સર્વને આધાર આપે છે. ફળો અને વ્યવસ્થાપીને સર્વને તૃપ્ત કરે છે. તે જ પ્રમાણે માતા પોતાના સર્વ સંતાનોને પોતાના પ્રેમનો આધાર આપે અને સર્વને ખાનપાન દ્વારા યોગ્ય રીતે પુષ્ટ રાખે. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી તથા યાવત્બુદ્ધિના આદર્શોનું મનન કરવાથી સ્ત્રીપુરુષના અર્થસંબંધની પત્નીના આદર્શનો ઉપદેશ આ મંત્રમાં રૂપરૂપ રીતે જ્ઞાપ્ય થાય છે.

ગૃહસ્થમંત્રો 'સત્ય' આધાર છે. આ વાત આ સૂત્રનો માર્ગ જ "સત્ય" શબ્દ દ્વારા કરીને દર્શાવેલ છે. સ્ત્રીપુરુષનો વ્યવહાર સત્યની મર્યાદામાં રહીને જ થવો જોઈએ. તેમાં અસત્ય, કપટ, જગત્કાંતિનો પ્રવેશ પણ થવો ન જોઈએ. આથી જ આદર્શ ગૃહસ્થમંત્ર જગત્કાંત રહે છે. બીજું બળ "ઋત" છે. ઋતનો અર્થ સરગત છે સત્ય અને ઋત આ બંને ઉન્નતિના નિયમ છે. સર્વ ધર્મ નિયમોના એ સાર છે. ઋત અને સત્યનો ત્યાગ કરીને કોઈ પણ ધર્મ પોતાના સ્થાન પર સ્થિર રહી શકે નહિ.

સોમ

દ્વિતીય મંત્રમાં 'સોમ' ના મહત્ત્વનું વર્ણન કરેલું છે. આ સોમ સ્વર્ગમાં છે, ૫૫વી પર ૮ અને નક્ષત્રોમાં પણ છે. પાંદક સમજી શક્યા હશે કે નક્ષત્રોમાં જે સોમ ૮ તે જ ચંદ્ર છે, તે સર્વ નક્ષત્રોની મેલના વધારે છે. રાત્રીને સમયે તો તેની શોભા અવર્ણનીય છે. તે યાન્તિનો આદર્શ છે. મનુષ્ય આ યાન્તિના આદર્શને હંમેશાં મનમાં ધારણ કરે અને યાન્ત રહે. દ્રોણ અને અશ્વત્થામા જેવા દુરુચિનો દૂર રાખે. આ આદર્શ સોમ દ્વારા પતિને મારે છે. મંત્રમાં વ્યક્ત કર્યો છે.

૫૫વી પર પણ સોમ છે. અહીં સોમનો અર્થ 'વનસ્પતિ' તથા અન્ન' છે. આકાશના સોમના ૫૫વી પરના આ પ્રતિબિંબિતો છે. આ ૫૫વી પર રહેનારાં મનુષ્યો અને પશુ પક્ષીઓને તૃપ્ત

કરે છે' પાંદક અહીં ૫૫વીના સોમને અને આકાશના સોમને વધાવત્ જાણે. બંનેનાં નામ સોમ છે પરન્તુ બંને એક જ નથી. સોમના અનેક અર્થો છે અને સોમ શબ્દ દ્વારા અનેક પદાર્થોનો ઉલ્લેખ વેદમાં થાય છે. તેથી સર્વત્ર સોમ શબ્દથી એક જ પદાર્થનો અર્થ માનવો અયોગ્ય છે.

આગળ તૃતીય મંત્રમાં પૂર્વર્ધમાં સોમરસનું પાન કરવાનું વર્ણન છે. આ સોમ પાન યજ્ઞમાં થાય છે, આ વાત બધા જગત્તર જાણે છે. પરન્તુ આ મંત્રના ઉત્તરાર્ધમાં આગળ ઉપર વિશેષ અર્થમાં સોમપાનનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. ત્યાં કહેલું છે કે, "જે સોમપાન ધક્કાટાની કરે છે, તે સોમપાન કોષ અન્ન, સામાન્ય માનવી કરી શકતો નથી." અહીં આ સોમપાન ધક્કાટાનું છે, જે આગ ધક્કાટાની જ કરી શકે છે. આ પણ સોમ જ છે. આ પરમાત્માના અમર અન્નને રસ છે. પરમાત્માને એક રસ તરીકે વર્ણવવામાં આવે જ છે. આ અન્નિય અને અતિશ્રેષ્ઠ સોમપાન છે. ધર્મ આ સોમપાન મારે મનુષ્યને યોગ્ય બનાવે છે. સાધારણ મનુષ્ય આ સોમપાન કરી શકતો નથી, કારણ વિશેષ ઉચ્ચરિયતિ પ્રાપ્ત થયા પછી જ આ સોમપાન થતું થાય છે.

પાંદક અહીં ઋત સકારે કે પરમાત્માના અમર અન્નને રસરૂપ સોમના વિચાર સાથે સાથે વનસ્પતિના સોમ સુધીની અનેક સોમવિષયક કથનાઓ વેદમાં દર્શાવવામાં આવી છે. આ બેની વચ્ચે બીજા બધા પ્રકારના સોમ બાકી જાય છે. આ પ્રમાણે સોમપાનનું આ મહત્ત્વ છે. અહીં આ વર્ણન કરવાનો ઉદ્દેશ માત્ર એટલો જ છે કે ગૃહસ્થી સોમ પોતાના ધર્મમાં સોમપાન કરે. સર્વ સાધારણ રીતે સોમપાનનો અર્થ ઔષધિ રસનું સેવન કરવાનો છે. આ પાન સર્વ ગૃહસ્થીઓ કરે. ગૃહસ્થીઓનું આ જાન છે. વનસ્પતિ, ધાન્ય, ફળ, શાક, ધન્ય, રક્ત વગેરેનું સેવન નિષિદ્ધ છે. ૫૫વી માતા જે સોમ રસથી સર્વની પુષ્ટિ કરે છે તે આજ વનસ્પતિનો સોમ છે. આ પ્રમાણે સર્વ ગૃહસ્થી કુટુંબોમાં વનસ્પતિરૂપી જાન હોતું જોઈએ એ વાત રૂપરૂપ રીતે દર્શાવે છે.

આ પછી ઋતિ, યુતિ, સાધુસંત, ધન્યદિ પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરતાં કરતાં પરમાત્માના અન્નનું રસપાન કરે છે તે વર્ણવેલું છે. આ પણ સોમ પાન જ છે. પરન્તુ સર્વ સામાન્ય ગૃહસ્થીઓમાં આ રસપાન કરવાની

દોષ તેજ તેનું દાન કરી શકે. પ્રૃથક્ દાન કરી યજ્ઞ શક્યું નથી. કારણ કે તે સ્વતંત્ર છે. કન્યાનું જ દાન અહીં કહેલું છે.

મૃચાં સવિતા પર્યં અદ્વાત્ । (અથર્વ. ૧૪૧૧૮)

મદ્ય ત્વાડુગુર્હપત્યાય દેશઃ ।

(ઋ ૧૦૮૬૩૬૬ અથર્વ. ૧૪૧૧૫૦)

આ બંને રથો અર્થાત્ ઋગ્વેદ અને અથર્વવેદમાં (અદ્વાત્, અદ્વુઃ) કન્યાદાન જ લખેલું છે. તેથી જ લોકો એમ માને છે કે વૈદિક કાળમાં સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર હતી તે તેમની ખૂણ છે.

ન યમી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ।

આ સ્મૃતિકથન વેદસંમત જ છે એમ અહીં પ્રતીત થાય છે, જે લોકો આ સ્મૃતિવચનનો ઉપદ્રાસ કરે છે, તેઓ આ વેદવચનનું અધિક મનન કરે. સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર ન રહે. જ્યાંયકાળમાં માતાપિતાની કેળવણીમાં રહે, વિવાહ થયા પછી પતિ પાસેથી કેળવણી લે વર કન્યાની માગણી વધુના ચિતા પાસે કરે અને પિતા (મનસા અદ્વાત્) પોતાના મનથી (કન્યાથી) સંમતિ આપે. અને ત્યાર પછી વિવાહ થાય. કન્યા પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પિતાની અનુમતિ સિવાય સ્વયંવર કરી શકે નહિ. વેદમાં જ્યાંય સુધી સ્વયંવરના મત્રો જોઈ પછી રથો જોવામાં આવ્યા નથી. આથી એમ પ્રતીત થાય છે કે સ્વયંવરની મથા ખાજળાની ચાલુ થઈ દરો. અસ્તુ.

આ પ્રમાણે કન્યાદાનપૂર્વક વિવાહ થયા પછી વધુ પોતાના પતિને ઘેર ચાલી જાય ॥ તે વખતે ઉત્તમ સુદર રથ તેવાર કરવામાં આવે તેમાં ગાદીતડોમાં મુકવામાં આવે. રથને સુદર રીતે શુશ્રૂષામાં આવે, ઉત્તમ જળદો તેને જોડવામાં આવે. જોઈ ધોડા જોડે તેને માટે પ્રતિજ્ઞા નથી રચના પૈર્ષ પછી (શુચી) સુદર, સ્વચ્છ અને શુશ્રૂષાલેહો હો. આ પ્રમાણે સર્વ પ્રકારે સુદર અને શુશ્રૂષાલેહો, મનોરમ, સુખદાયી રથમાં બેસીને વધુ પોતાના પતિના ઘર પ્રતિ ચાલી જાય.

દાયજ્યે

વિવાહ થયા પહેલાં વધુતઃ પિતા પોતાના જમાઇને માટે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે (વદ્વતુઃ) દાયજ્યે (કરીઆવર) મોકલી આપે. મંત્ર ૧૩માં (ગાયઃ) ગાયો દાયજ્યમાં આપવાનો ઉદ્દેશ્ય છે. ગાયો જ અરેખર મોડું થઈ જાય છે. બીજું ધન તેના કરતાં ઓછી યોગ્યતાવાળું છે. ગાયોના દુધથી

ઘરમાં સર્વ આખાલજીદ માણસોને પોષણ મળે છે, આ માટે જ વધુના ચિતાએ પોતાની કન્યાના પતિને ઉત્તમ ગાયો આપવી અને આ ગાયો વિવાહની પહેલાં પતિને ઘેર પહોંચાડવી ત્યાર પછી જ વિવાહ થાય એને ત્યાર પછી વધુ પોતાના પતિને ઘેર જાય. ચંદ્ર મધ્ય નક્ષત્રમાં આવે ત્યારે દાયજ્યે મોકલ્યો દોષ તો ચંદ્ર હાલુની નક્ષત્રમાં આવે ત્યારે વિવાહ થાય, ધર્મ ખરું આ માટે ઓછામાં ઓછા પંદર દિવસનો દોષ છે. વધારેમાં વધારે પંદરના વર્ષમાં જોડા શિવસે આવે તેટલા માની શકાય. જમાઇને ઘેર ગાયો પહોંચ્યા પછી તેમને જમાઇના ઘરનાં માણસો સાથે ખાવા બેસાવવા સુધીનો સમય વીત્યા પછી વિવાહ થાય એવું કહેવાનું તાત્પર્ય છે. જ્યારે આ વધુ પોતાના પતિને ઘેર ચાલી જશે ત્યારે તેને પોતાની પરિચિત ગાયો મળશે અને ગાયોને પછી તેમના પરિચયની સ્વામીની મળવાથી, પરસ્પરનો પ્રેમ હોવાથી વધુને ત્યાં વધારે સરળતા જણાયશે. આ પ્રમાણે કન્યાદાન પહેલાં ગાયોનું દાન વૈદિક વિવાહમાં એક મુખ્ય અંગ છે.

મંત્ર ૧૪ અને ૧૫માં કહ્યું છે કે વધુપક્ષના બે માણસો (અગ્નિની) થોડા પર બેસીને વર પક્ષ પાને પહોંચી જાય છે. વરને તે દાયજ્યે સુગ્રત કરે છે. આ પ્રમાણે આ અરસ-પરસના મિથાપને બીજા કુટુંબીઓ સંમતિ આપે છે. આવી રીતે આ વિવાહ થાય છે અને સર્વનાતની તેમાં સંમતિ દોષ છે. માયા વખતે, વિવાહ વખતે અને જનન વખતે તે વખતે નાતના બધાં માણસો તથા સજ્જનો ત્યાં હાજર રહે છે. આ વાત “ દેશા ” પદથી સિદ્ધ થાય છે. સુપંદ્રવ અને સોમદેવના કુટુંબનાં માણસો તથા તેમની જાતના સજ્જનોને (દેશાઃ) દેવો કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે અનુપ્યતા વિવાહમાં વધુ અને વરપક્ષના કુટુંબીઓ તથા નાતના લોકોએ હાજર રહેવું જોઈએ આ વાત આ વર્જનથી સ્વયંસિદ્ધ બને છે. કારણ કે જેથી રીતે સર્વ પોતાની પુત્રી સ્વર્ણના વિવાહ સોમની સાથે કર્યા તેવી રીતે જ માનવીઓએ પોતાની પુત્રીઓના વિવાહ કરવા જોઈએ. વસ્તુતઃ સર્વે પોતાની પુત્રી સર્વાના વિવાહ કર્યા એ હકીકત તો અલંકારિક કાવ્યાની છે. આ વર્જન વેદમાં જોડેલા માટે કરકસમાં આવ્યું છે કે તેને જોડેને લોકો પોતાનો વિવાહ આ રીતિને અનુસાર કરે. વેદનું આ રૂપ સર્વનાં કિરણો ચંદ્રમાને પ્રકાશિત કરે છે એ મૂળ સિદ્ધાંતને હક્ષમાં રાખીને રચવામાં આવ્યું છે. અને વિવાહના આવશ્યક સિદ્ધાંત આ અલંકારિક વર્ણનમાં ઉત્તમ રીતે

સંશ્લિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે

જૂનો અને નવો સંબંધ

મન ૧૭ અને ૧૮માં વધુનો સંબંધ પિતૃકૂળથી ફેરી રીતે છૂટે છે અને પતિના કૂળની સાથે કેવી રીતે બંધાય છે, તેનું એમાં ઉત્તમ વર્ણન છે

इत यद्यनात् प्रमुञ्चामि न अमुता । (५ १७)
इतः प्रमुञ्चामि न अमुत सुवल्गा करम् । (५ १८)

આ મત્રોમાં ૧૫૬ કૃત્ય છે કે, “ આ પુત્રીને અમે પિતૃ કૂળથી છોડાવીએ છીએ અને પતિકૂળની સાથે એવી મજબૂત રીતે બાંધીએ છીએ કે તે પતિકૂળથી કદી પછાત નહીં થાય ” કન્યાનું પિતૃકૂળથી છૂટા થવું તો આવશ્યક છે જ, પરંતુ મોટા પ્રમન તો અહીં એ થાય છે કે આ કન્યા પતિના કૂળ થી કેાઇ પછાત પ્રકારે છૂટી થઇ શકે કે કેમ ? આ પ્રમનના ઉત્તર માં વેદનું કથન એવું છે કે તે પતિના કૂળથી કેાઇ રીતે પોતાનો સંબંધ છોડી શકતી નથી કેાઇ પછાત રિશતિમાં તેનો પતિકૂળ સાથેનો સંબંધ છૂટે. એ વૈદિકધર્મની દૃષ્ટિએ અસંભવ છે ઉક્ત મત્રોમાં સુરપટ્ટરીતે જણાયું છે કે (ન અમુતા સુવલ્ગા કર) તે છૂટી શકતો નથી. પતિકૂળથી તો તેનો સંબંધ બાંધે જ મજબૂત રીતે એક પુત્ર આમ મજબૂત રીતે જોવાનો અર્થ એ કે તે પતિકૂળથી કદી વિત્તજાત થઇ શકે નહિ નિયોગની રીતિમાં પણ નિયુક્ત પુત્રપત્ની સાથે સંબંધ ધરાવી પતિકૂળનો સંબંધ સુદૃઢ રહે છે અને સત્તાન તો પુત્રપતિના જ ગણાય છે પરંતુ પુનર્વિવાહ તો તદ્દન અશક્ય ॥ કારણ કે પુનર્વિવાહથી તો પતિના કૂળનો સંબંધ છૂટી જાય છે, આ કારણે વૈદિક ધર્મમાં સ્ત્રીના પુનર્વિવાહની સલાહના મુદ્દા નથી પૈથિક ધર્મમાં દ્વિજાનિયોગમાં તો તે સંસ્થા અસંભવ જ છે

આજ કાલનો પતિવાગ (ગાંધીવાસ) અથવા પત્ની ત્યાગ તો તદ્દન અવૈદિક છે આજકાલ યુરોપ અમેરિકાનું અનુકરણ કરનારા કેટલાક યોગ્ય લોકો પ્રિસંશિત સંબંધને ન્યાયાલયથી તોડવાના મના દેખાય છે પરંતુ આ રીત વૈદિક ધર્મને અનુકૂળ નથી, સ્વયં વરની પ્રથમાર્થ પણ પતિ-પરિત્યાગ અથવા પત્નીપરિત્યાગ મનુર નથી, તો ખીલી શ્યામવિવાહના અનુસાર તો કેમ જ મનુર મળ્યા કાચક પૂવોક્ત મત્રમાં ઉપમા આપી છે કે જેવી રીતે કેાઇ કૂળ (ઊર્વાદક વંશનાત્) પરિપક્વ ધરાવી વૃક્ષથી અથવા

વેલાપરથી બંધનમાંથી છુટું થાય છે, તેવી રીતે આ કન્યા પિતૃકૂળના સંબંધથી વિરાહને સમયે મુક્ત થઇ ગઇ છે તેનો સંબંધ પતિ કૂળથી થયો છે અને તે સંબંધ સુબદ્ધ એટલે કે દૃઢતર થઇ ચૂક્યો છે, તેમાંથી મુક્તતા મળી શકતી નથી અહીં પાઠક વૈદિક વિવાહની કલ્પના સારીરીતે મનમાં પ્રદબ્ધ કરે આ સ્થિતિ સંબંધ છે, યુરોપની પાશ્વિક લક્ષણ મનુર નથી જ

આગળ ૧૯ માં મત્રમાં કહ્યું છે કે કન્યા વરણના પાશથી પિતૃકૂળની સાથે સુસંધિત થઇ હતી વિવાહને સમયે આ પાશ તોડી નાખવામાં આવ્યા છે વરણના પાશ બીજા કેાઇ રીતે તૂટી શકતા નથી પિતૃકૂળથી સંબંધ તોડીને પતિના કૂળ સાથે નવો સંબંધ જોડાયો આવ્યો છે પતિના કૂળથી જે આ સંબંધ જોડાયો છે (સદ્-સમલાય) સાથે સાથે સલામી ગામના માટે પણ છે પતિના કૂળના કુટુંબીઓ સાથે આ સ્ત્રીનું પછાત સંબંધ થતું રહે અર્થાત્ આ કન્યા બાલ્યકાળમાં પિતૃકૂળની સાથે પાશથી બાંધેલી હતી તે વરણ દેવના પાશથી બાંધેલી હતી અને વરણના પાશ એવા છે કે તે તોડવાનું સામર્થ્ય કેાઇનામાં હોતું નથી આ વરણના પાશ વિવાહ વિધિથી તૂટી જાય છે પરંતુ તે વધુ પતિકૂળ થી એવી બંધાય જાય છે કે તેમાંથી તે આગરણ પોતાનો સંબંધ છોડી શકતી નથી આ પતિકૂળમાં રહેતી તે—

જનस्य योमौ सुवत्स्य लोके स्योमम् ॥

(૫ ૧૬)

“ સત્તમા સ્થનમાં અને પ્રપવવાનોના સ્થનમાં જે સુખ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે તે તેને પતિને ધૈર પ્રાપ્ત થાયો ” તે પતિના ઘરમાં રહેતાં રહેતાં સત્તમાર્ગે આવે અને પ્રપવ કામ કરતાં કરતાં સુખને પ્રાપ્ત કરે આ સ્ત્રીનો ધર્મ જ પતિ છત્રીત હોય ત્યાં સુધી અથવા તેના મરણ પછી પણ સ્ત્રીનો આજ ધર્મ છે આ ધર્મથી તે પતિતન થાય અને આ ધર્મનું આચરણ કરતા કરતા તે સુખને પ્રાપ્ત કરે સ્ત્રીને સ્વતંત્ર જાગ્યાર અથવા સ્વેચ્છાચાર દ્રમેછને માટે ત્યાજ્ય આન્યો છે સ્ત્રી પિતૃધર્મમાં પણ સ્વતંત્ર નથી અથવા તો પતિના ઘરમાં પણ સ્વતંત્ર નથી અથવા ન તો તે પતિના મૃત્યુ પછી પણ સ્વતંત્ર ન થઇ શકે

કન્યાના બાલ્યકાળમાં તો સ્ત્રિતા દેવે વરણના પાશથી તેને પિતૃકૂળ સાથે બાંધી રાખી હતી (૫ ૧૬) વિવાહ થયા પછી આ પાશ તો તૂટી જાય, પરંતુ લગ્ન દેવનાએ

તેના દાધ પકડીને તેને જનના રથ મુખી ચલાવી, પછી તે જ્યારે પતિને ઘેર જતા માટે રથમાં બેઠી ત્યારે અશ્વિનેદિન તેના રક્ષક બન્યા, (મ. ૨૦) જ્યાં સુધી આ વધુ પતિના ધરે પહેલે નદિ ત્યાં સુધી અશ્વિનો દેવાના રક્ષણુ નીચે તે હોય છે ત્યાર પછી—

ગૃહાન્ ગૃહલ્લ, ગૃહપત્ની યથાડસો ઘણિની
રથમ્ ॥ (મ. ૨૦)

પતિ ઘેર આ તનવધુ પહેાંચે છે અને ત્યાં બધાને વણ કરનારી ખતીને રહે છે તે પોતે પોતાની ઇન્દ્રિયો કાબૂમાં રાખે છે. ધરના કુટુંબીઓને વણમાં રાખે છે અને તે પોતે મોટરશાઓની આજ્ઞામાં રહે છે પતિધર પહેાંચ્યા પછી આ પ્રમાણેનું તેનું વર્તન હોય ॥ આ પ્રમાણે તે પિતૃગૃહે વરજીના પાસથી બધાઓની રહે છે ત્યાં તે સ્વતંત્ર નથી નેના પર માતા અથવા પિતા હેખરેખ રાખે છે, દેવતાઓની હેખરેખ હોય છે, ત્યારે પછી તે ધનિની હેખરેખ નીચે રહે છે આજ્ઞાકસ યુગે ॥ અમેરિકા અને વિશેષતઃ રશિયામાં જે પ્રકારની સ્વતંત્રતા સ્ત્રીઓને આપવામાં આવે છે તે પ્રકારની સ્વતંત્રતા વેદકાળમાં ભારતમાં સ્ત્રીઓને આપવા માં આવી નથી નિયમબદ્ધતામાં જેટલી હદસુધીની સ્વતંત્રતા મળી શકે તેટલી હદની સ્વતંત્રતા તો તેમને હતી જ વિદ્યા, કળા સ રકૃતિ ઇત્યાદિની પ્રાપ્તિ અર્થે જેટલી સ્વતંત્રતાની આવશ્યકતા હોય તેટલી તે તેમને મળતી જ હતી પરંતુ આજે કોલેજોમાં કુમાર, કુમારીઓને જે સાથેશિક્ષણ આપાય છે એ પદ્ધતિ વૈદિક સમયમાં ન હતી તે સખે પચેક કુમારી જરૂર પુરતું શિક્ષણ માતા પિતા પાસેથી મેળવતી અને પછીથી પતિ પાસેથી સ્વતંત્ર રીતે કોલેજ હોસ્ટેલોમાં રહીને અને કુમારોની સાથે હળીમળીને શિક્ષણ મેળવતુ તે મળુબર વૈદિક સમયમાં અસંભવિત જ હતું

ગૃહસ્થાશ્રમનો આદર્શ

આગમ ૨૧ થી ૨૩ મંત્રો સુધી ગૃહસ્થાશ્રમનું સુદર વર્ણન છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થીને આ સુખ મેળવવાનો અધિકાર છે જે ધર્મને અનુકૂળ રહીને ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરે તે આ સુખને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

(૧) અસિન્નગૃહે ગાર્હપત્યાય જાગૃદી ॥ (મ. ૨૧)

“આ પતિના ધરમાં પોતાનો ગૃહસ્થધર્મ જાગૃત રહીને

પાળ ” તારા ગૃહસ્થધર્મમાં જરા પણ અશુદ્ધિ ન આવવા દે દક્ષતાથી પોતાના પતિના ધરમાં રહે અને તારા કર્તવ્ય કરે

(૨) દ્વલેતે પ્રજાપે ત્રિય સમુદ્વલતામ્ ॥ (મ. ૨૧)

“આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને તારા સંતાનોનું ત્રિય, શુભ, અને કલ્યાણ કરવાનું તારું મુખ્ય કર્તવ્ય છે સુસંતાનો નિર્માણ કરવાં એ ગૃહસ્થધર્મમાં છે. ગૃહસ્થધર્મરૂપી વૃક્ષનો આ પ્રુષો અને કુળો છે તેમને સુયોગ્ય બનાવવા માટે જેટલો પરિશ્રમ કરવામાં આવે તેમલો યોગ છે માતાપિતાના સર્વ સંસ્કારો આ શરૂપે પણ સંતાનોમાં ઉતરે છે તેથી માતાપિતાની જવાબદારી છે કે તેમણે પોતાના પ્રાણ અશુભ સંસ્કારો દાખલ થવા દેવા નહિ શરીરના રોગ, ખરાબ ટેવ અને અન્ય કુસંસ્કાર સંતાનોમાં આ શરૂપે ઉતરે છે તેથી માતા પિતા માટે એ આવશ્યક છે કે તેઓ પોતે પરિશુદ્ધ રહે અને શુભ સંસ્કારો સંતાનો ઉપર કરવાનો પ્રયત્ન કરે આ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરતાં કરતાં સંતાનોમાં શુભ સંસ્કારો જ ઉતરશે અને કલ્યાણ પ્રળ સુધરેલી અને સુસંસ્કાર સમ્પન્ન બનતી જશે

(૩) યના પત્યા સર્વં સ સ્પૃશસ્વ ॥ (મ. ૨૧)

“આ પતિની સાથે આનંદથી પ્રસન્ન બનીને રહે ” સર્વ પ્રકારના ધર્મોનું કૂળ ઉપભોગ પ્રાપ્ત કર હે મેશાં પ્રસન્નતાથી આખા દિનસરું કામકાજ કરી શિવસંભવિત કરે કુરખી, કષ્ટિ રહેવાથી એવુ ચિદીપાપણુ સંતાનોમાં દાખલ થશે તેમજા માટે જે અર્થે પ્રાપ્ત થયુ છે તેના ઉપભોગથી પ્રસન્ન ચિત્ત રાખી એ જ પ્રમાણે અન્યાન્ય પ્રસન્નતામાં પણ અનંત કરજીને સદા શુભસંભવિતો જ પરિપૂર્ણ રાખવુ યોગ્ય છે આ સંસારમાં રહેવાનો મુખ્ય નિયમ જ આ છે

(૪) અથ તિર્વિં વિદ્ય આ વસાસિ ॥ (મ. ૨૧)

“આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ્યારે તારાંમ્ આશુ જીવ અને દૃઢ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, અશોભ ધણી અનુભવો મેળવે ત્યાર પછી તારા એ અનુભવોનો ઉપદેશ બીજાઓને આપ ” દૃઢ યજ્ઞને અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યાં સિવાય નહિ તે પહેલાંનો સમય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો છે ઉપદેશ આપવાનો નથી ઉપદેશ આપવો એ અનુભવી વક્તો જ કાય છે આ સંસારમાં પૂરવો અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ મનુષ્ય ઉપદેશ કરે તે પહેલાં જેઓ ઉપદેશ આપે છે તેથી લાભ થવાને બદલે હાનિ થવાની વધુ શક્યતા છે જેનો જેટલો અનુભવ

વધારે તેટલો તેને ઉપદેશ કરવાનો અધિકાર વધારે મળે છે.

(૫) इहेय स्त, मा विपौष्ट, विम्बमासुर्यश्नुतम् ।

(મ. ૨૨)

“પતિ-પત્ની આ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થિર રહે તેમનામાં વિયોગ ન થાય પૂણું આયુષ્યની સમાપ્તિ સુધી તેઓ બંને એક વિચારથી રહે ” આ વિવાહિત કુટુંબનો આદર્શ છે વિવાહ થતાની સાથે જ વૈવાહિક સંબંધોનો પરિત્યાગ કરવાની જે કુપ્રમાદેહલાક અનાથ દેશોમાં પ્રચલિત છે તેવી પ્રમાદેહિક વિવાહમાં રજા માત્ર પશુ છે નહિ. વેદે તે એમ જ ઇચ્છે છે કે જે વિવાહ એક વખત થયો તે ઇચ્છનના અત સુધી સ્થિર રહે, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ ઉત્પન્ન ન થાય. અગ્રજ્યો થઈને તેમના વૈવાહિક સંબંધો ટૂટે નહિ.

(૬) स्वस्तकौ मोक्षमार्गं पुनै नष्टमिः क्षौद्रन्तौ ।

(મ. ૨૨)

“પતિપત્ની ઉત્તમ ધર્મવાળા હોય, આનંદથી પ્રસન્ન રહીને પુત્રો તથા પૌત્રો સાથે હસતાં રમતાં સુખથી ગૃહસ્થાશ્રમનું કર્તવ્ય કરતાં રહે ” ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનારા કુખી યિડિયા સ્વાભાવનાર્થી ન થતાં ચિત્તને આનંદથી પ્રમદાશ્રમોને સુખ સાથે પોતાનાં કર્તવ્યો ગૃહસ્થ લોકો કરતાં રહે.

(૭) सर्वं यद्रा नेवा तेनस्त्री पुत्रं धाम्ने (મ. ૨૩)

“જેવી રીતે સુખ અને ચંદ્ર સર્વ જગતને પ્રકાશ આપે નારા ॥ તેજ પ્રમાણે ગૃહસ્થના ધર્મમાં ઉત્તમ તેજસ્વી સત્તાન હો. તેઓ વિવિધ રમતોમાં (ક્ષૌદ્રન્તૌ) પ્રવીણ હો. (માયયા સ્વસ્ત) કૌશલ્યની સાથે જગતમાં પરિ-બ્રમણ કરે, અર્થાત કુસળતાનાં કાર્યો કરે તેઓ કલાવાન અને અંતે વિષ્ણુનું બ્રમણ કરનારા થાય પોતાની કલાનાં શૂન વિકાસ કરે ” ઉક્ત ઉપમામાં ચંદ્ર કલાયુક્ત હોય છે તેને કલાનિધિ કહેવામાં આવે છે તેના જ તેઓ પશુ કલાના નિધિ અને અંતે કલાકુસળતાથી પોતાની અને રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ સિદ્ધ કરે, પોતાનાં ચત્તમેને કળાકારીગિરીનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ આ વાત અહીં રજૂ થાય છે.

આદ્યોત્તોને ધન અને વસ્ત્રદાન

મત્ર ૨૫ માં (દાણેયોર્યો વસુ વિમજ્જામુલ્ય ચ દેહિ) (મ. ૨૫) દાણોત્તોને ધનદાન અને વસ્ત્રનું દાન કરો. આમ દાણોત્તોને દાન કરનારી આજ્ઞા અહીં આપી છે. વિવાહ વખતે સુયોગ્ય વિદાન દાણોત્તોને ધન અને વસ્ત્ર

આપવાં જોઈએ. ગાયો, જમીન કાંઈકનું દાન પણ આપવું જોઈએ આ દાન વધૂની સમક્ષ આપવામાં આવે અને તેનું સાત્વિક પરિણામ વધૂપર થાય. આ દાન આપવું જોઈએ એ હકીકત નવવધૂના મનપર બરાબર હસારની જોઈએ જે દાન આપવાનો ગ્રંથ વધૂમાં ન હોય અને કેવળ ભોગમત્ર તે વધૂનું મન વધુ પ્રમાણમાં લાગી જાય તો તે કુટુંબનો નાશ કરનારી એક રાક્ષસી જ સિદ્ધ થશે, આની ભોગી સ્ત્રી—

यथा पटता कृत्या जाया पतिं विशते ॥ (મ. ૨૫)

“આ એક જે પતિનાં વિનાશક રાક્ષસી ભાગીરૂપથી પતિના ધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે ” જે સ્ત્રીના મનપર દાન આપવાનો ભાવ પ્રતિબિમ્બિત થયો નથી તેની ભોગોગ્રંથ સ્ત્રી એવી જ એક પાતકી રાક્ષસી માનવી જોઈએ. ગૃહસ્થોનું બૂધ્ય ઉદાર સ્ત્રી છે ઉદારતાનું શિક્ષણ તે સ્ત્રીને તેના પિતાના ધર્મમાં તેમજ તેના પતિના ધર્મમાં મળવું જોઈએ અને એટલા માટે જ દાન આપવાનું મહત્ત્વ તે સ્ત્રીના મનપર બરાબર હસાવવું જોઈએ. ગૃહશિક્ષણનો આ એક અતિ મહત્ત્વનો ભાગ છે. જેનામાં દાનની લાગના જાન્યત્ર થઈ નથી તે (કૃત્યા સ્વિકૃત) તેનામાં વિનાશ અથવા મારફત કસવાની કૃતિ પ્રગટ થાય છે. કાંઈ પણ સ્ત્રીમાં આવી દૂર છુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય નહિ એટલા માટે દાનની છુદ્ધિ વધૂમાં વૃદ્ધિ પામવી જોઈએ જે એમ ન થાય અને પત્ની સ્વેચ્છાચર્ય કરનારી બની ગઈ તો અન્તમાં પતિપુત્રોનો જ નાશ થાય છે.

यद्यन्ते मर्या मातय, पतिर्दग्धेषु यद्यन्ते ॥

(મં. ૨૬)

“તેની નાતમાં કપલ અગ્નિ બને છે અને અતમાં બિચારો પતિ કલહનાં બંધનમાં બંધાયેલ છે ” આ માટે જ કન્યામાં અને વધૂમાં પ્રથમથી જ દાન આપવાની છુદ્ધિ, પરોપકાર કરવાની છુદ્ધિ સ્થિર હોવી જોઈએ. પોતાના સુખનો ત્યાગ કરીને પશુ મજબૂતોની સેવા કરવાની છુદ્ધિ સ્થિર હોવી જોઈએ. ધર્મસેવા, રુઝમેવા કાંઈક સેવા ભાવ સર્વમાં વૃદ્ધિ પામે અને આ સેવાથી જ સર્વ દુષ્કાંડ દૂર થશે આ વાત સર્વ લોકો જાણે.

પુરૂષ સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો ત્ર પહેરે

મત્ર ૨૭ માં કલું છે, પુરૂષ કદી સ્ત્રીના વસ્ત્રો ન પહેરે. પુરૂષનું સ્ત્રીરૂપે તેટલું સુંદર હોય પરંતુ સ્ત્રીનું વસ્ત્ર પહેરવાથી તે અશ્વીત બની જાય છે, સૌભાગ્યદાતા બની જાય છે.

આ નિષેધ સ્ત્રીએ એકતર પહેરેતા વસ્ત્રો પુરુષોએ પહેરના નેષ્ઠએ નહિ એમ છે કે નાટકમાં જેમ પુરુષ સ્ત્રીઓના કપડાં પહેરે છે તે કાપડો નિષેધ છે એ એક વિચારણી પ્રશ્ન છે. પાઠક તેનો સ્વ વિચાર કરે. કુટુંબમાં પતિ કદી સ્ત્રીના કપડાં ન પહેરે એ ભોધ અર્થે છે એ વાત નિમ્ન દેહ છે આવા પ્રકારનો નિષેધ સ્ત્રીએ પુરુષના કપડાં ન પહેરના એવા વિધિમાં જોવામાં આવતો નથી, આ ખીના વિશેષ મનન કરવા યોગ્ય છે. બાધી રૂપદ થાય છે કે સ્ત્રીએ પહેરેલાં વસ્ત્રો આરોગ્યની દૃષ્ટિએ ફરી પહેરવાનો લાભક હેતુ નથી. અહીં સ્ત્રીના વસ્ત્રો ખીંચી આ પહેરે કે ન પહેરે એ વિધિમાં પણ નિષેધ નથી સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો પુરુષ ન પહેરે એ વાત અહીં રૂપદ અથવા અસદિષ્ય છે. પાઠક આ વાતનો અધિક વિચાર કરે અને નિશ્ચય કરે.

વિરિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો પહેરનાથી સ્ત્રીના રૂપમાં વિશેષ શોભા ઉત્પન્ન થાય છે એમ મ ૨૮ માં કહેતું છે (આશ સ્વન) કિનારીયાણુ વસ્ત્ર (વિચસન) આપાપર ઓઢવા યોગ્ય ઓઢણી અને (અધિધિવર્તન) આ કાશી મ પર ઓઢવાનું વસ્ત્ર છે સ્ત્રીઓનાં પહેરવાનાં આ ત્રણ વસ્ત્રો છે. આ વસ્ત્રોના વિવિધ રંગરૂપથી સ્ત્રીઓના રૂપર અને સુ દરતામાં પણ શ્રદ્ધિ થાય છે.

સ્ત્રીઓનાં ગુરુ

કન્યાને કેવી જાનની કેળવણી મળવી જોઈએ એ પણ એક મહાન વિકટ પ્રશ્ન છે. આજકાલ કન્યાઓ અને કુમારો એક જ પાઠશાળામાં શિક્ષણ લે છે, અને તેમનો અભ્યાસક્રમ પણ એક સરખો જ હોય છે. વારંતરિક રીતે જોવામાં આવે તો પુરુષો અને સ્ત્રીઓનાં કાર્યો આ રા સારમાં વિભિન્ન હોય છે તેથી એક જ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ જાનને માટે સરખો લાભદાયક થવાનો નથી. આજકાલ સ્ત્રીઓનું પુરુષીકરણ ચર્ચા રહ્યું છે અને પુરુષોનું સ્ત્રીકરણ ધર્ષ રહ્યું છે. મિત્ર અભ્યાસક્રમ અને સહશિક્ષણનો આ રોષ છે. વેદના ઉપદેશ મુજબ સ્ત્રી અને પુરુષના શિક્ષણક્રમ ભિન્ન હોવા જોઈએ સ્ત્રીઓને મુખ્યત્વે યજ્ઞકાર્ય એટલે કે રસોઇના વિષયોનું વધુ જ્ઞાન હોવું જોઈએ (વત્સ સુદ) આ પદાર્થ તથા ઉત્પન્ન કરનારો અર્થાત્ પિતૃકારક છે (વત્સ કનુક) આ કહ્યું છે, (વત્સ ભૂષાદ્યમ્ વિધવત્) આ પદાર્થ સ્વાસ્થ્ય જાળવનારો છે, આ પદાર્થ વિધવા માટે શત્રુ ઉત્પન્ન

કરનારો છે, (વત્સ ભૂષાદ્યો મ) આ પદાર્થ ખાતા ગોમ નથી આ પ્રકારનું નિર્વિદ્ય પદાર્થનું જ્ઞાન કન્યાઓના અભ્યાસક્રમમાં હોવું જોઈએ તેમજ ખાવાયોગ્ય પૃષ્ઠિક અને સાત્ત્વિક પદાર્થોનું પણ યોગ્ય જ્ઞાન સ્ત્રીઓને શીખવવામાં આવે. સ્ત્રીઓપર આજન્યસ્ત્રીઓના લાતનપાલનની જવાબદારી હોય છે તેથી તેમને બદ્ધ્ય ભોજ્ય લેશ, પેય, પ્રત્યાહિ ખાદ્ય પદાર્થોનું ઉત્તમ જ્ઞાન હોવું અત્યંત આવશ્યક છે. આ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ સ્ત્રીઓને માટે હોવા જોઈએ અને તેમનાપર અવિધ્યમાં જે કાર્યો જોઈએ આવી પડવાનો છે તેને ઉચ્ચવાની અને જવાબદારી પૂર્ણ કરવાની યોગ્યતા તેમનામાં ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ.

જે શુદ્ધ આ પ્રકારનું શિક્ષણ કન્યાઓને આપે છે તેને કન્યાના વિરાહ પ્રસંગે વસ્ત્રોનું જ્ઞાન કરવું એ યોગ્ય છે. આ પ્રસંગે ૩૦ મા મ નમાં કહ્યું છે કે જે શુદ્ધ (પ્રાયશ્ચિત્તિ અર્થેલિ) ચિત્તશુદ્ધિ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, ચિત્ત અશાન્ત રહે જ્યાં મહિ ત્યારે તેને ધર્મ માર્ગ પર લાવવાનો વિવેક જે સદ્ગુરુની કૃપાથી મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે સદ્ગુરુને સન્માન અવરજ્ઞ થવો જોઈએ તે કન્યાના વિવાહ વખતે (સુમયલ સ્વોન વાસ) ઉત્તમ મ મળ અને શુભ વસ્ત્ર તે લાઠણુને અવરજ્ઞ આપવામાં આવે, જેણે તે કન્યાને પૂર્વેક જ્ઞાન આપ્યું છે, બહુવાની છે અને ઉત્તમ પ્રકારે શિક્ષણ આપ્યું છે. કારણ કે આ જ્ઞાનથી (યેન જાયા ન રિચ્ચતિ) તે સ્ત્રીનું પતન થતું નથી તે સુશિક્ષિત સ્ત્રી પોતાના ધર્મ પથમાં રહીને સર્વને આનંદ આપે છે આ શિક્ષણનો પ્રભાવ છે આણું શિક્ષણ સ્ત્રીને આપવું જોઈએ.

સ્ત્રીને જે યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તે પોતાના પતિના કુળનો નાશ કેવી રીતે કરી શકે છે તેનું વર્ણન મ મ ૨૫-૨૬ માં પૂર્વ ભાગમાં કરેલું છે. આથી રૂપદ થય છે કે સ્ત્રીના શિક્ષણની અત્યંત આવશ્યકતા છે. શિક્ષણ ન મળવાથી ધર્મજ્ઞ ભય કર અને શુ ચવણુ કરનાં પરિણામો આવે છે.

સહજ્યનહારથી ધન કમાવો

ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધનની આવશ્યકતા હ મેદાં રહે જ છે. કાષ્ઠ પણ કાષ્ઠ ધન વગર થઈ શકતું નથી તેથી ગૃહસ્થ ધન કમાવવું એ અત્યંત આવશ્યક છે. આ ધન કેવી રીતે કમાવવું

નોંધએ એ એક મદાન સમરથા ગૃહસ્થની સ-મુખ દરદ મેષ ઉભો રોય છે તેને ઉતર ૩૦ મા મર્માઆપનામાં આપ્યો છે

(ક્ષત-ઉદ્દેયુ ક્ષત વર્ત્તા) સરળ વ્યવહારમાં સરળ બાપયુ કરે. તેમાં ૮૫ કપટ હોયુ નોંધએ નદિ સર્વ પ્રથમ વાક્યુ કા વ્યવહારમાં દાખય થુન નોંધએ જે કાષ વ્યવહાર કરવો હોય તે સરળતાથી કરે અને તે વ્યવહાર કશી વખતે પણ સરળ બાપયુ કરે, અને આ પ્રમાણે ધર્માનુકૂળ સરળ વ્યવહાર કરીને (સમૃદ્ધ મર્મ સમરથ) પાલુ જ ધન પ્રાપ્ત કરે. તમારે માટે જેટલા ધનની આનન્દમકતા હોય તેટલુ ધન કામ્યો ધર્માનુકૂળ વ્યવહાર કરાથી નિ સદેદ થય પ્રાપ્ત થશે, અને સખદિ પણ થશે

પતિપત્ની પોતાના ઘરમાં ગ્રેમપૂર્વક રહે (સમલ વાદ વાચ વદનુ) પોતાની ધર્મપત્ની સાથે ખીજુ ભાણુ કરે, મગન શબ્દો બોલે, અને સુદર શાણુથી સત્કાર કરે તથા (અસ્વે વર્તિ દોહય) આ રીતે પતિના વિપયમાં ધૂમ જ રચિ રહે ધણી જ ગ્રેમ પરસ્પરમાં દે વ, આ પ્રમાણે બંને ગ્રેમથી સાથે રહે, વ્યવહાર કરે અને ઉન્નતિ સાધે

ગૌરક્ષા

મન ૩૨ માં અને ૩૩ માં ગૃહસ્થો ગૌરક્ષા કરે એ વિગતો ધણો જ ઉપયોગિ ઉપદેશ છે ગ્રામે એ ગૃહની શોભા છે આળેકાની ઉન્નતિ તેમનાથી જ થાય છે સર્વ પ્રકારને ઉત્કર્ષ ગાયોથી જ થાય છે, એટલે ગૌપાલન એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે

સરળ માર્ગ

સરને માટે આનવાના માર્ગ સરળ અને નિષ્કટક હોય, આ વિપયમાં ૩૪ માં મત્રનો અદિશ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે—

વન્યાસ. અનુક્ષરા શ્રદ્ધયા સન્નુ ॥ (મ ૩૪)

માર્ગ કટકરહિત અને સરળ હોય " ઘેર પહોંચવાના માર્ગ, ઘરની આસપાસના માર્ગ, રાષ્ટ્રમાં જવા આવવાના સર્વ માર્ગો નિષ્કટક અને સરળ હોય તેમનામાં બનેલા સુધી વાકાપલુ (વળાંક) ન હોય, મનુષ્યના વ્યવહારના માર્ગ પણ સરળ જ હોય અહીં માત્ર જાનના અને આનવાના જ માર્ગો સરળ હોય એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી. કારણ કે આ માર્ગો તો જેની જાનની બુદ્ધિરચના દશે તેવા બનશે પરંતુ

૭ [અથર્વ બ્રહ્મ સા. ૩]

મનુષ્યોના વ્યવહારમાર્ગ સરળ હોવા નોંધએ, એ વાત વિશેના પૂર્વક અહીં કહી છે. તથામાં કાંટા ન પાથરવામાં આવે, આજકાન રાષ્ટ્રના અને સમાજના વ્યવહારને સાથી એમ જણાઈ આવે છે કે મનુષ્ય પોતે જ પોતાની મતિદીનતા ને લીધે પોતાના મર્ગ પર કાંટા પાથરે છે અને જરા સીધો અને સરળ વ્યવહાર ચલાવી શકતા છે ત્યાં પણ વધારીતે વ્યવહાર કરે છે અને તેને લીધે મુખ પ્રાપ્તિને અદેદ મેશાં હુ ખ પ્રાપ્ત કરે ॥ આ પ્રમાણે આ ગૃહસ્થી પોતાના માર્ગમાં કાંટા ન પાથરે એ ઉપદેશ વેદઅહીં ગૃહસ્થાધિગના પ્રારંભમાં આવે છે સર્વ ગૃહસ્થો આ બાબન અવશર સ્પરણુમાં રાખે આ પ્રકારનાં સરળ સીધા માર્ગ પર ચાલવા થી (ધાતા ધમેન ઘર્ચસા સ રુદ્રાનુ) પરમેશ્વર ધન અને તેજ આવે તે પરમેશ્વર સરળ વ્યવહાર કરનારને અવશ આ રૂપ આવે જ છે તેમાં કોઈએ સદેદ રાખવાની આવશ્યકતા છે જ નહિ પરમેશ્વરની સદાય પ્રમ કરવાને માર્ગ પણ સીધો અને નિષ્કટક છે એજ ધર્માર્માં છે આ માર્ગ પર ચાલનાથી મુખધાનને પહોંચી શકાય છે, આ પ્રકારે આ મત્રનો ઉપદેશ ધૂમજ મનન કરવા યોગ્ય છે, અને પ્રયેકે ગૃહસ્થે તે સદા ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે, કારણ કે પ્રયેકની ઉન્નતિ સરળ બંને નિષ્કટક માર્ગથી જ ચલાવો સકાય છે ઉન્નતિને બીજો કાંઈ માર્ગ જ નથી

તેજસ્વી બનેા

ગૃહસ્થ તેજસ્વી બને, ઉત્સાહી બને, કહી પણ નિશ્ચાહિ ન થાય ગૃહસ્થને ધર્મ જ ઉત્સાહ છે આ તેજસ્વી મનુષ્યોનો ધર્મ છે, એટલે વેદ ઉપદેશ આવે છે કે ગૃહસ્થ તેજસ્વી બને અહીં એ પ્રમ ઉદ્ધવે છે કે ગૃહસ્થ તેજસ્વી શી રીતે બને ? તેના ઉત્તરમાં વેદ કહે છે કે—

યત્ ઘર્ષઃ અણેયુ રુરાવામ્ ॥ (મ ૩૫)

" જે તેજ આંખોમાં અથવા જુગારના પાસ એમાં અથવા મલમાં રહેલું છે " તે તેજ આ ગૃહસ્થમાં આવે આ વર્તીને પાઠક એમ કહેશે કે આ શો અનર્થ છે વેદ આવેા ઉપદેશ કેમ આવે છે ? આ ઉપદેશમાં વેદ શુ ગૃહસ્થને જુગારી મલથી બનાવવા માગે છે ? પરન્તુ અહીં તેજસ્વી ઉત્સાહનું વર્ણન છે કયા લોકમાં તેજસ્વી ઉત્સાહ અત્યંતિક દેખાય છે, ઉત્તરમાં એમ જ કહેલું પડશે કે જુગારી અને દારૂચી દેવિમાં ઉત્સાહ ઉત્કટતાથી દેખાય છે કારણ કે જુગાર

રમવાનો સરકારી પ્રતિનિધ છે, જુગારીઓને સરકારી અમલદારો પકડે છે, ન્યાયાલયમાં તેમને દંડ થાય છે અને એ તમાર્ તોમને સજા પહોંચાઈ છે એવું માણસો તેના વિરોધી ઓ હોય છે, હજીમન અને તેના કુટુંબીઓ ચાહે છે કે તે જુગાર ન રમે તે પછી જુગારી માણસ રાત્રેને વખતે એ ધારા માં લપાતો છૂપાતો, કાલ સદન કરતો, જૂઝઘે તરસે જુગાર, ખાનામાં જાય છે, તેને કાળો બધ નથી હોતો તે પોતાના નિશ્ચયને અનુકૂળ રીતે વળગી રહે છે તે પોતાના નિશ્ચયથી કદી અતાયમાન થતો નથી આ તેનો નિશ્ચય, પ્રપત્ન અને ઉત્સાહ તથા એકાગ્ર મન એવા જેવું નથી શું ? જે તેજસ્વી ગુણ તે પાસાની રમતમાં લગાડે છે તે ગુણ જો તે એક પુરુષાર્થના કાર્યમાં લગાડે તો તેનો એક પાર થઈ જાય તેમાં શી શકા ? તેથી વેદ કહે છે કે જે તેજ અને ઉત્સાહ તથા નિશ્ચય જુગારી લોકો પોતાની રમતમાં દર્શાવે છે તે તેજ અને ઉત્સાહ ગૃહસ્થ પોતાના ગૃહસ્થધર્મ પાલનમાં દર્શાવે, તેટલો મનોનિમગ્ન, તેટલો નિશ્ચય, તેટલો ઉત્સાહ તેટલો પ્રયત્ન ગૃહસ્થ પોતાના ધર્મ પાલનમાં દર્શાવે એ ઉપદેશ અહીં વેદ આપે છે હાડીઓ પછી આ પ્રમાણે ન્યારે હાડીયાનો સમય થાય છે ત્યારે મધ્યાહનામાં એકાગ્ર રીતે પહેાંચી જાય છે, અને હાડીઓ જ છે તેના સમય ટળતો નથી પોતાના હજીમિને પછી સાથે સાથે પાય છે આ ઉદારતા પછી મદ્યપીમાં હોય આ હાડીઆમાં સમયસર તે કાર્ય કરવા ની જે આગુરતા હોય છે, અને પોતાના સાથીઓને પિત્રવવાની જે આગુરતા હોય છે તે આગુરતા અને ઉદારતા ગૃહસ્થ માં અવસ્ય રહે ગૃહસ્થ પોતાના કર્તવ્ય કર્મ ખૂબજ ઉત્સાહ પૂર્વક કરે અને ઉદારતાથી ફાન આપતા રહે આ ઉપદેશ ગૃહસ્થો આ નિમિત્તથી મેળવી શકે

આજ સુરા અને પાસાયોને દર્શાવ મંત્ર હકમાં ફરી વખત બુદ્ધિ રીતે આવેલ છે તેના શાવ પણ આવેલ છે તેમથી જે ઉપદેશ દેવો જોઇએ તેજ દેવો જોઇએ મહાત્મા-ઓ કૃતરા પાસેથી અને કીડીઓ પાસેથી પણ ઉપદેશ લે છે જામત નિદા અને સ્વામિનિષ્ઠાને ઉપદેશ કૃતરા પાસેથી દેવો જોઇએ અને પ્રપત્તિશાલતાને ઉપદેશ કીડી પાસેથી દેવો જોઇએ તેમના અન્ય દુર્ગુણ તરફ મહાત્મા લોકો લક્ષ આપતા નથી કેવળ તેમના સદ્ગુણોજ તેઓ સ્વીકારે છે આ પ્રમાણે જુભારી અને કાડીઓ પણ ઉપર સમજાવ્યું

તેમ ગૃહસ્થને ઉપદેશ આપે છે. આ ઉપદેશ ગૃહસ્થ તેમની પાસેથી ગ્રાપ્ત કરે અને પોતાના ગૃહસ્થધર્મનું પાલન ઉત્તમ રીતે કરીને ૩૧૬૯ વ્યને

પાઠક એમ પૂછશે કે આવા ઉદાહરણો અહીં કેમ આપ્યા છે ? તુ ઉત્તર ઉદાહરણો જગતના નહિ મળ્યા શકે ? તેના ઉત્તરમાં એટલું જ કહી શકાય કે માનવની વ્યસનો પ્રત્યે નેટલી તન-મયતા હોય છે તેટલી અને તેની સદાચાર પ્રત્યે દોહી નથી ધણું ખરે આજ નિયમ સર્વત્ર છે સસારમાં રહીને મનુષ્ય પરમાર્થ સાધન કેવી રીતે કરી શકે ? તેના ઉત્તરમાં વ્યભિચારશ્રી રત્નીની જેમ તે કરી શકે એવો ઉત્તર શારંગદાસે આપે છે જેવી રીતે વ્યભિચારશ્રી રત્ની પોતાના વિચલિત પત્નીની સાથે રહી સર્વ કાપ્યં વ્યવહાર કરતાં કરતાં પોતાના મનમાં પરપુરુષર્થુ ધ્યાન હ મેંદાં ક્યાં કરે છે અને તક મળતાજ તેની પાસે પહોંચી જાય છે, તેવી રીતે સસારી જીવ સ સારનાં કાપ્યોં કરવા છતાં સર્વ ધ્યાન પરમાત્મામાં રાખે અને જો તક મળે તો તે સમયે પરપુરુષ અથવા પરમ પુરુષ પરમાત્માની ઉપસના કરે તેજ પર પુરુષ, પરમ પુરુષ, અને ઉપારય સર્વને માટે છે આ ઉપમા જો કે હીન છે તથાપિ અર્થમાં સંપૂર્ણ છે તેજ પ્રમાણે જીજ્ઞાસી અને દાર્દરીઆની ઉપમા પણ હીન હોવા છતાં અર્થમાં સંપૂર્ણ છે માનવી માટે જોડાય છે કે તેઓ તેમની કાપ્યંતત્ત્વતા પોતામાં લાવે અને તેથી સુચોગ કાપ્યં કરીને કૃતકૃત્ય બને.

મત્ર ૩૫ માં આયોના સ્તનમાં તેજસ્વિતા દુધ રૂપે બરેલી છે, એ તેજસ્વિતાથી સર્વ ગૃહસ્થો યુક્ત અને ઝેમ કહ્યું છે “ગૌયુ સર્વઃ । મહાભગ્યા ઝઘન” આ ક્રમદે દ્વારા આયોનું દુધસ્થાન દર્શાવ્યું છે ખરેખર ગાયનું દુધ બધા ત તેજસ્વી છે એ સનું દુધ હારે અને સુસ્તી કાળનાં રૂ છે બ્યારે ગાયનું દુધ સુસ્તી દર કરનાં રૂ છે તેથી સર્વ ગૃહસ્થો અને તેનાં ધર્ના સર્વ બાળખત્ત્યા ગાયનું દુધ પીને જ તેજસ્વિ, વર્ધસ્વી, ઝોજસ્વી આયુષ્યધાન અને પુરુષાર્થી અને

મત્ર ૩૭ માં કહ્યું છે કે જળમાં એક પ્રકારનું તેજ છે જેનાથી તેજસ્વિતા, મધુર્ય, તીર્ણ, અને સામર્થ્યની શક્તિ થાય છે. મૃદસ્થી કુદ્ ગો આ જળથી આ શુભો પ્રાપ્ત કરે. વેદમાં અન્યત્ર જળને જીવનનું એક માત્ર સાધન દર્શાવ્યું છે, તેમનાશક કહ્યું છે, આરોગ્ય વર્ધક માન્ય છે, તેજ સર્વ આશ્રય આ મત્રમાં સારાંશ રૂપથી કહેલું છે મૃદસ્થી આ

મંત્રનું ખૂબ ઉત્તમ રીતે મનન કરે

મંત્ર ૩૮ મો તો સર્વ લોભોએ મનન કરના યોગ્ય મન છે, તેને સહુ મોઢે કરે અને રોજ પાઠ કરે—

(૧) રુશન્ત તનુદૂર્વિ પ્રામ ઋષોદ્દામિ ॥

(૨) યદ્વા રોચનઃ ॥ ઉદ્દામિ ॥ (મ. ૩૮)

“ (૧) ને શરીરને ક્ષીણ કરનારો, શરીરમાં વિષ ઉત્પન્ન કરનારો અને શરીરમાં દાખન થઇ સ્થીર બની રહેનારો હોય અથવા રોગજીજ્ઞ ને દરો તેને હું દૂર કરે છું, અને (૨) ને શરીરનું તેજ વધારનારો અને પોતાનું સર્વથા કલ્યાણ કરનારો ॥ તેને હું મારી પાસે રાખું છું ” આ નિયમ તો સર્વ મનુષ્યોએ સદા સર્વદા ધ્યાનમાં ધારણ કરવો જોઇએ અને તે પ્રમાણે પોતાનું આચરણ કરવું જોઇએ. પ્રત્યેક રથગે દોષને દૂર કરવા અને ગુણોને પોતામાં વધારવા એ યોગ્ય છે ઉત્તતિનો તે એક ખાત ઉપાય છે વધુ વર તો પોતાના ધરમાં આજ નિયમનું પાલન કરે

મત્ર ૩૮ માં કહ્યું છે કે (યદ્વા રોચનઃ ॥ ઉદ્દામિ ॥) પતિના ધરમાં સસગે અને દિવસ વધુના આવવાની આર્થ-પ્રતિષ્ઠા કરના હોય છે વધુનું સ્થાગત કરના માટે સર્વ ધોષો ઉત્સુક બની બેઠા છે, આ મગગકારક વધુ પોતાના પતિના ધરમાં પ્રવેશ કરે, ત્યાં પહોંચતાજ અમિને પ્રદક્ષિણા કરે, અમિને નમન કરે અને પછી ત્રિશુર વગેરેનું દર્શન કરે ત્યાં બ્રાહ્મણ મત્રથી પવિત્ર કરેલા જળથી આ વધુનો અભિષેક કરે આ જળ વધુની આદર ને લીધેલા (અર્ધ-રશ્મિ. આપ) દરો, તેને દૂર કરશે આ અત્યંત મહત્તરની પાત છે આર્યોમાં લીધેલા નહિ રહેવી જોઇએ આર્યો તો હમેશા નિમ્ન અને ધૈર્યના મેદુરપત્તા જેવા અચળ હોવા જોઇએ તેથી વધુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશ કરીને પતિના ધરમાં જે પ્રથમ સ્નાન કરે છે, તે સ્નાન બ્રાહ્મણો દ્વારા નેદમ ત્રાથી પવિત્ર અને નિર્દોષ બનાવેલા જળથી સ્નાન કરે આ મત્રથી પવિત્ર કરેલા જળના સ્નાનથી આ વધુમાં લીધેલા વગેરે ને દોષો રહેના દરો તે દૂર થઇ જશે અને તે પવિત્ર મગજ અને ધૈર્યશાળી બનશે એવી સુયોગ્ય ગૃહસ્થાશ્રમની બને કે ને પોતાના સત્તાનો સુયોગ્ય ઉપદેશ દ્વારા ઉત્તમ આર્થ બતાવે

પતિના ધરના સુવર્ણ, રત્નઆદિનાં આભૂષણો આ નવ

વધુને કલ્યાણકારી થાયો, તેનું પતિને કરનારો ન હોય કારણ કે ધન મનુષ્યને પતન તરફ મોકલે છે ધનથી ઉત્પન્ન થયેલ ધન ૭ મનુષ્યની અધીર્ગમ કરે છે. તેથી સાધનાની સરના આપના માટે અર્ધાં કહ્યું છે કે સુવર્ણ વગેરે ધન વધુની અનનતિનું કારણ ન બને જીન ધરની સ્ત્રીઓનાં ઉત્તમોત્તમ આભૂષણો જોઇ તેનાં જોઇએ એવી હઠ ધણી સ્ત્રીઓ કરે છે અને પતિને ખૂબજ સતાવે છે, કદ આપે છે એણે કોઇ સ્ત્રી ન કરે પરન્તુ જે સુવર્ણ પોતાને મળ્યું હોય તેથીજ સતુષ્ટ રહે સુવર્ણ, આભૂષણો, મામી, લેણ વગેરે સુખ સાધનોનાં અર્ધાં જ ભોગવર્ત્તમાં આવી જાય છે ભોગેદજાને લીધે ધરમાં અનેક પ્રકારના અગમ યાપ છે તેથી કહ્યું છે કે આ ભોગ સાધનોથી કોઇ પણ પ્રકારના અગમ ન થાય, પરંતુ (જા અદ્વત્તુ) પતિના ધરમાં શાન્તિ રહે અગમ થઇને અશાન્તિ ન થાય, અને પત્ની (પર્યા તન્વ શી સ્પૃશસ્વ) પોતાના પતિની સાથે સુખ પૂર્વક આનંદથી પ્રસન્ન ચિત્ત બનીને રહે પતિપત્ની એવાં એક વિચારનાં બનીને રહે કે તેઓના કોઇ પણ પ્રકારનો વાદવિવાદ ન થાય, કારણ વિનાદથી વિખનાદ થાય અને તેથી ધરમાં અશાન્તિ વધે અને એક જીજ્ઞાસા મન ઉચ્ચ થાય તેમ ન થતાં બંને શાન્તિથી રહે અને બંનેને કોડું મિક સુખ થયા યોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત થાય

સ્ત્રીની ઇચ્છા

આશાલાના સોમનસં પ્રજાં સૌમાયં રયિમ્ ॥

(મ. ૪૨)

પતિને ધર આવેલી નવવધુ અર્થાત્ ગૃહિણી શાન્તી આશા રાખે છે ? અર્થાત્ તે સુ હિત છે ? એ પ્રશ્ન કોઇ પૂછે તો તેના ઉત્તરમાં એમ કહી શકાય કે બી (સૌ-મનસ) પોતાનાં ધરનાં સર્વ માણસો આ ૧૬ માં અને પ્રસન્ન ચિત્ત વાર્તા રહે, ૮૦ કિસાદ ન થાય, પરસ્પરનો વ્યવહાર પ્રેમ-પૂર્વકનો હોય ધરમાં ઉત્તમ શાન્તિ, આનંદ અને પ્રસન્નતાનું સામ્ય પ્રાપ્ત એજ ઇચ્છા કુલસ્ત્રીની હોઇ શકે, બીજી ઇચ્છા એ હોય કે, (પ્રજા) ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પન્ન થાય, પોતાના સત્તાનો સુયોગ્ય બને, પોતાની સતતિથી કુળનું પુણ્ય કુલ્યુષાદ્ય રહે નીજ ઇચ્છા એ હોય કે (સૌમાય) ઉત્તમ લાગ્ય પ્રાપ્ત થાય, પોતાના પતિના ધરમાં ઉત્તમ લાગ્ય પુદ્ધિ ગત થઇ રહે સાલાભ્યમાં એ લાગ્યનો વિશેષ કરીને સમાવેશ થાય કે ને પતિ તરફથી પત્નીને અને પત્ની તરફથી

પતિને લીધે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે હોય આ સુખ પ્રાપ્તિને માટે જ વિરાદ થતા હોય છે, આ સૌઆગ્ર્ય પોતાના ધરમાં પધતું રહે એજ ધર્મ પત્નીની હમ્મર હોય છે. ત્યાર પછી અત્યંત કમળા એ હોય છે કે (રવિ) મનની પ્રાપ્તિ થાય, પોતાના પતિના ધરમાં કાષ્ટ પશુ પ્રકારનું દારિદ્ર ન આવે અર્થાત્, ધન, સુતર્યુ, આશુપશુ વગેરે સર્વ વિપુલ પ્રમાણ માં રહે અને તેથી સર્વને સુખ પ્રાપ્ત થતું રહે ધર્મ પત્નીની પતિના ધરમાં આ ચાર પ્રકારની કમ્મળાઓ હોય અર્હી પાકે ધ્યાનમાં રાખે કે સર્વથી પ્રથમ ઉત્તમ મનની કમ્મળા હતા છે, ત્યાર પછી પતિપત્નીના ઉત્તમ સુખની કમ્મળા દર્શાવી છે અને અંતિમા મનની કમ્મળા છે કારણ ધન એ સુખનું મુખ્યત્વે છે. પરંતુ હવે-જન સર્વ જન ન હોય તે, કર્મ સુસેવા ન થાય તો, પતિપત્નીના સબધ વિષયિન બની જાય તો તેથી કોણને સુખ મળતું નથી પરંતુ એ રિયતિમાં તે કુખ્યાપી જ બને છે તેથી કષ્ટ બ્રાહ્મણ પ્રથમ કરવી જોઈએ અને કષ્ટ બ્રાહ્મણ પછી કરવી જોઈએ તેના વિચાર ગૃહસ્થ આ મત્રના મનનીથી કરે

રત્ની કેવી હોય ?

(વરસુઃ મનુસતા) પતિને અનુકૂળ રહીને નિયમ પાલન કરનારી રત્ની હોવી જોઈએ રત્ની કરી પશુ પતિને પ્રતિકૂળ આચરણ ન કરે આ નિયમમા જો કે પત્ની પતિને અનુકૂળ રહે એ બારા તો છેજ પરંતુ ને સાથે પતિ પશુ રત્નીને અનુકૂળ રહે એ બાર પશુ નીકળી આવે છે પતિ પોતાની કમ્મળા પ્રમાણે આચરણ કરે અને કેવળ પત્ની જ પતિને આધીન રહે આ બાર આ મત્રના નથી ધર્મેષરેશ બને બાલુ હમાન જ હોયો જોઈએ, તે જો એકને લાગુ પડતા હોય તો મીઠાને પશુ લાગુ પડેલા જ જોઈએ તાત્પર્ય એ જ કે જેવી રીતે ધર્મ પત્ની પતિને અનુકૂળ રહે તેજ પ્રમાણે પતિ પશુ પત્નીને અનુકૂળ રહે બને પરસ્પર અનુકૂળ રહીને એક બીજાનું સુખ વધારે અને જૂઠાને સ્વર્ગધામ બનાવે (લક્ષ્મીતાય કૌ સનહાસ્વ) અશ્વત્થી પ્રાપ્તિને માટે સુખપૂર્વક સિદ્ધ થયો ધર્મ પત્ની બને પતિ એ બનેનું પોતાનું સાધ્ય અચરતર છે અર્થાત્ મોક્ષ છે એવું નિયમરૂતિમાં રાખે તે અશ્વત્થમ મોક્ષધામને પહોંચ્યા માટેના જે માર્ગ છે તે માર્ગ પર સુખથી જ્યાં ચાટે આ ગૃહસ્થાશ્રમનો યોગ છે એવાત કોષ્ટ ગૃહસ્થ કરી પશુ ન બુલે.

આ વાતને માટે બધા ગૃહસ્થોએ સિદ્ધ તૈયાર રહેજો જોડે પોતાના સર્વ વ્યવહાર આ ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિને માટે જ કરે, અર્થાત્ ધર્માનુકૂળ વ્યવહાર કરતાં કરતાં મોક્ષની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે ગૃહસ્થનું આ કર્તવ્ય છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થ પ્રત્યેક વ્યવહાર કરતી વખતે એ લક્ષ્યમાં રાખે કે મારું આ કર્મ મોક્ષનું સાધન છે અને તેથી તે કરી મોક્ષને બાધક ન થાય પ્રત્યેક કાર્ય યોગ્ય રીતે કરવાથી મોક્ષને ચાટે સાધક બની શકે છે જો પ્રત્યેક કાર્યકળ ત્યામપૂર્વક કરામાં આવે તો, લોકભો ત્યામ કરવામાં આવે તો સર્વ કાર્યો તે મોક્ષધામને પ્રાપ્ત કરવા માટે સદા થક થક શકે છે, કળભોગથી રાજ્યેન્દ્રાથી જ મનુષ્યનું પતન થાય છે તેથી કહ્યું છે કે (મા મૃગા) યજ્ઞ યૌગ્ય (લાક્ષ્યમાં ન યદ સર્વ પ્રમત્રને લોભ છોડી દે અને ડરે કરે આ પ્રમાણે નિર્લોભશક્તિથી કરાયેલું કર્મ મોક્ષમાર્ગમાં સુખલાલક બને છે. ગૃહસ્થધર્મના બધા જ કર્મ સુખ આપતાં આપતાં મોક્ષમાર્ગના સાધન થક શકે છે.

ગૃહસ્થનું સાધ્માન્ય

ગૃહસ્થનું પર એ એક મોટું સાધ્માન્ય છે તે સાધ્માન્ય સબધ નથી એક મોટું સાધ્માન્ય છે, યજ્ઞમાન ગૃહસ્થ પોતે સમ્રાટ છે પત્ની તેની સમ્રાજી છે આ ગૃહસ્થની સદ્ધર્મ-શાસ્ત્રી છે, તે તેની મત્રણા (સપાદ) આપનારી છે તેમાં જે પરિવાર (કુટુંબીજનો) છે તે પ્રમાણનું છે ૨૧ કુટુંબી-ઓ જ પ્રજાજન છે એમ નહિ પરંતુ તેમના ધરમાં જે શાયો, મેઘ, ક્ષત્રિય જે પશુ, પક્ષી વગેરે છે તે સર્વ આ સધ્માન્ય ની પ્રજા છે અને આ પ્રજાનું યજ્ઞયોગ પાલન કરવું એ ગૃહસ્થનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે (સામ્રાજ્ય સુયયે જુવા ૨૩) જે બળવાન દરો તેજ આ સાધ્માન્યનું પાલન અને સંવર્ધન કરી શકે અશક્તનું એ કાર્ય જ નથી (જુવા) જે બળશાળી દરો તેજ આ ગૃહસ્થધર્મમાં યજ્ઞથી થક શકી, બળવાનનું જ સાધ્માન્ય હોષ શકે જે અશક્ત છે તેમનું સધ્માન્ય દરો તે પશુ નજ યરી આ નિયમ પાકે અર્હી યજ્ઞગર જોષ શકે છે

પતિ સમ્રાટ બને અને તેની ધર્મ પત્ની સમ્રાજી બને તેની અર્ધ પુષ્પાનુમ માનથી એ થાય કે પતિ પશુ બળવાન બને પત્ની પશુ બળશાળી બને અને નવે મળીને આ મહસ્થા શ્રમના સમ્રાજ્યને યોગ્ય રીતે ચલાવે મ. ૪૪ માં નવનપૂ ને કહ્યું છે કે તે સસરો, હિરેર, નજીંદ, તથા સાસુ વગેરે

કુટુંબીઓ સાથે સમાજી બનીને યોગ્ય વર્તન રાખે એનો અર્થ એ થાય કે આ સ્ત્રીનો પતિના ઘરમાં એ દરજ્જે હોય કે જે સમાજીનો સાત્તાન્ત્ર્યમાં હોય જે લોકો વૈદિકધર્મમાં સ્ત્રીની યોગ્યતા કેટલા પ્રમાણમાં હોય છે તેનો વિચાર કરે છે તેમને માટે ઉચિત છે કે તેઓ આ સમસ્યા સ્વંત્રી બનેલા વિચાર કરે વૈદિક ધર્માનુસાર ધર્મપત્ની 'સત્રાણી' છે અને પતિ સત્રાટ છે અર્થાત્ સ્ત્રીનો અધિકાર અસાધારણ શ્રેષ્ઠ છે પાછલાના કાગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રી રત્ન ત્ર નથી કાંતે તે માતા પિતાને આધીન રહે અથવા તે પતિને આધીન રહે આ કથનની સાથે આ વિધાન વિરોધક નથી કારણ કે કોઇ પણ સત્રાટ અથવા સત્રાસી પૂર્ણપણે રત્ન ત્ર ને નથી જ હોતી સાત્તાન્ત્ર્યના નિયમોથી તેઓ બધાએલા છે સાત્રાસી સાધારણ સ્ત્રીની જેમ અહીં તહીં ભટકી શકતી નથી તેની સાથે કુ મેશાં તેના અગ્રક્ષેપ રહેવા હેતુ છે આ પ્રમાણે સત્રાસી પરત્ર જ હોવા છતાં વિશેષ સન્માનીત હોય છે આ જ વાત ગૃહસ્થપત્રનીની પણ હોય છે. ધર્મ નિયમોથી બધાએલી ધર્મપત્ની પરત્ર જ હોવા છતાં પણ પૂર્ણ રીતે સત્રાસી છે ધાર્મિક ઉભવિત કરવા માટે તે રત્ન ત્ર છે પાક આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જાણી શકશે કે વૈદિકધર્મ ની પરત્ર ત્રતા પણ અન્ય સ્થાનોની રત્ન ત્રતા કરતાં અધિક પ્રશ્ન સનીય છે મનુષ્યે પોતાનો શ્રીતિધાનનો માર્ગ આક્રમ્ય કરવાનો છે, તેજ તેજુ ધ્યેય છે આ ધ્યેયની સિદ્ધિને માટે જોટલી રત્ન ત્રતા જોડેલો તેટલી રત્ન ત્રતા આપેલી છે તેના કરતાં જે વધારે રત્ન ત્રતા આપવામાં આવી છે તે પતનજ સાધન બને છે

સ્ત્રીઓએ સૂતર કાંતવું

વૈદિક ધર્માનુસાર સર્વ સાધારણ રીતે સ્ત્રીઓ અને પુરોહિતો અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓના ગૃહવ્યવસ્થા સૂતર કાંતવું અને તેનું કાપડ વણવું છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થાના ઘરની સર્વ સ્ત્રીઓ આમ સૂતર કાંતવાનું કામ જરૂર કરે. (દેવી યજુર્વેદ મ. ૪૬) ધરતી દેવોએ સૂતર કાંતે, જેઓ સૂતર કાંતે તેઓ જ દેવોએ છે, તેમજ આપણે ખરા અર્થમાં દેવી કદા શકોએ છીએ આ દેવીઓ જ (તત્ત્વિરે) તાણે તાણે છે સૂતરને બરાબર કરીને તાણે જોડે છે તથા (અમિત અમતાન્ત દ્વન્ત) ચારે બાજુના છેડાઓને સરખા કરે છે, બન્ને બાજુની કિનારીઓ અને બન્ને બાજુની

ઝાલરો કાપડ વણતી વખતે સારી કરતી જોડે આમાં જો કાંઈ દોષ થઇ જાય તો કાપડ ખરાબ થઇ જાય આ પ્રમાણે બધું બરાબર થવા પછી (યવયન્, સવ્યયન્) ઉપર કહેલી દેવીઓ કાપડ વણે, સારીરિતે વણે તરૂં અન્યથામાં કાપડ વિશેષ શ્રમથી સાફ વણે, જેથી (જરસે) વૃદ્ધાવસ્થામાં, જ્યારે વિશેષ શ્રમ થયે અસંભવિત છે. પારે કામમાં આવે. (આયુષ્યતી દ્વં વાસ. પરિધત્સથ) દીર્ઘ આયુ પ્રાપ્ત કરતાં કરતી આ સ્ત્રી પોતે પ્રયત્નથી ઉત્પન્ન કરેલ વસ્ત્ર પરિધાન કરે. આવા વસ્ત્રો જ સ્ત્રીઓ અને પુરુષો માટે જુદાજુદા છે પ્રત્યેક કુટુંબ આ પ્રમાણે વસ્ત્રની બાબતમાં સ્વાયંબી બને પોતાનાં વસ્ત્રો માટે બીજાપર આધાર રાખવો જરૂર, એ તદ્દન અયોગ્ય છે આ ઉપદેશ અહીં વેદ આપીરવા છે વેદના ઉપદેશાનુસાર પ્રત્યેક કુટુંબ મા લોકો અને વસ્ત્ર નિર્માણનો ઉદ્યોગ ગૃહઉદ્યોગ તરીકે અપનાવે તો કેટલું બધું કર્મણ્ય થાય તે વિચાર પાકક કરે જે લોકો વૈદિકધર્મી છે, તેમને માટે ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના મરમાં રીડિઓ રાખે, સૂતર કાંતે અને કાપડ વણે

મત્ર ૪૬ મા કહ્યું છે કે સ્ત્રી પુરુષ પોતાનાં દીર્ઘજીવનનો માર્ગ (વીર્ષો પ્રસિર્ષો મનુર્વિષ્ણુઃ) શક્તિમાં સુખીને પોતાના (વિદુર્ય વામં) માતા પિતાને સુખ આપે અને સ્ત્રીપુરુષ પરસ્પર સુખકામી બનીને આનંદથી પોતાનું કર્તવ્ય કરે ગૃહસ્થાશ્રમનો માર્ગ ક્ષણે જ દીર્ઘ છે, આછામાં આછો સો વર્ષ સુધી તો તેનાપર આમવાનું છે જ. સો વર્ષ ચાલવા પછી પણ આ ધર્મમાર્ગની સમાપ્તિ થતી નથી. એટલો દીર્ઘ માર્ગ આમ ગૃહસ્થની સામે પડેલો છે આટલા લાંબા માર્ગપર સુખથી પ્રસાદ કરવાનો છે એકાદરૂ પોતાના આનંદપિતાને સુખ આપવું જોડેલું મતા પિતાનો સત્કાર કરવો એ પણ એક આવસ્થક કર્તવ્ય છે જે કોઈ ગૃહસ્થ પોતાના માતા-પિતાની સલાહ ન રાખે તો તેનાં બાળકો તેની જાણ સલાહ નહિ રાખે પોતાનાં માતાપત્ની સલાહ રાખવાથી પોતાનાં બાળકને ફક્ત તેડું શિક્ષણ મળે તેથી આપણાં બાળકો પણ માતાપિતાને આદર સત્કાર કરતાં શીખે છે. સમસ્ત ગૃહસ્થાશ્રમને સુખી અને આનંદ બનાવવો હોય તે તેમાં વૃદ્ધો અને બાળકોનું પાલન પોષણ ઉત્તમ રીતે થવું જરૂરી છે ગૃહસ્થાશ્રમમાં સુખની વૃદ્ધિ કરવાનું આ મહાત્મક છે.

ગૃહસ્થો પર સુપ્રત્ન નિર્માણની મદદન ભારે જવાબદારી છે પ્રથેક ગૃહસ્થને માટે એ ઉચિત છે કે તે (પ્રજાવે સ્થોગ ધ્રુવ) પોતાનાં સત્તાને માટે સુખ અને રક્ષેના સુપ્રત્ન કરે પોતાનાં સર્વ સત્તાનો સુખી હોય, રિશર હોય, સુદૃઢ હોય અને દીર્ઘાયુ અને સ્થાનાનો દીર્ઘ આયુ શી રીતે પત્ની શકે ? તેના ઉત્તરમાં વેદનું કહેવું છે કે (સચિતા જાયુઃ કીર્તિઃ વૃણોતિ । મ ૪૭) સર્વ જ મનુષ્યનું આયુષ્ય દીર્ઘ બનાવે છે સર્વ પ્રજાસૃષ્ટી મનુષ્યની આનંદશ દીર્ઘ પત્ની શકે છે મનુષ્ય સર્વાંકરણમાં ફરે ફરે સર્વના તકામાં ખૂટતે સરીરે મેસે એટલે કે સર્વેનાં કરે, સર્વની ઉપાસના કરે અને પેતાનું આયુષ્ય દીર્ઘ બનાવે

પાણિમદ્યલુ

પુરુષ આનું પાણિમદ્યલુ કરે છે આ પાણિમદ્યલુ ધર્માની સાથે જ સ્ત્રી પુરુષનો પતિપત્નીનો સંબંધ શરૂ થાય છે આ વખતે પતિ પોતાની પત્નીની સાથે પ્રેમથી વાતચીત કરે અને તેને કહે—

(૧) તે હસ્તં ગૃહામિ, મા વ્યવિષ્ટા,

(૨) મયા પ્રજયા ઘનેન સહ ॥ (મ ૪૮)

“ હે પત્ની ! હું તારો હાથ પકડું છું જરા પશુ દુઃખી થઈશ નહિ મારી સાથે, સત્તાનો સાથે અને ધનની સાથે સુખથી રહે આ પ્રમાણે પતિ પોતાની ધર્મપત્ની સાથે પ્રેમપૂર્વક બાંધણું કરે નવવધૂ બીજાના કુળમાંથી આવે છે, તેનું પતિના ધર્મમાં કોઈ પરિચિત હેતુ નથી, તેથી આ નવવધૂ સાથે પતિના કુટુંબીઓ પ્રેમપૂર્વક વર્તાવ કરે પતિ નવવધૂને કહે કે “ હે પત્ની મે તારો હાથ પકડ્યો છે તેથી તું એમ સમજ લે કે ફરેક પરિસ્થિતિમાં મે તેન આધાર આપેય છે હાથ પકડવાનો અર્થ આધાર આપવો એવો છે તેથી જ્યાં સુધી હું જીવું છું ત્યાં સુધી તારે ડરવાનું કોઈ કાંઈ નથી અહીં તું સર્વ પ્રકારે સુરક્ષિત ॥ એમાર ધન ॥ તે તારું પશુ છે તેનાથી જેમ અને સુખ મળશે તેમજ તને પશુ સંખ જરૂર મળશે આપણા બન્નેની જે સત્તાનો ઉત્પત્ત થશે તેમનું યથાર્થમાં પાલન કરવું એ આપણા બન્નેનું કામ છે જે આ કામ આપણે બન્ને સાથે મળીને કરીએ તો તે સર્વ સત્તાને પશુ આપણા સુખનું કારણ બની શકે છે આ પ્રમાણે હે પત્ની ! મારી સાથે રહીને તું આ સસારમાં સુખથી રહે અને આપણે બન્ને ગૃહસ્થધર્મનું

પાલન કરતાં કરતાં મોક્ષના માર્ગનું આક્રમણ કરીએ । આમ પતિ અને પતિનાં ધર્મના માણસો નવવધૂની સાં મધુર, પ્રિય અને સુખદાયક બાંધણું કરે અને તેના મનમ પતિના ધર્મ વિશે પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય એવું વર્તન રાખે

જ્યાં જ્યાં વેદમાં પાણિમદ્યલુનો વિધિ આવેલ છે ત્યાં ત્ય પતિ પત્નીનું પાણિમદ્યલુ કરે છે એવા જ સંદર્ભ પ્રયોગો છે

૧ તે હસ્તં ગૃહામિ ॥ (અથર્વ ૧૪૧/૪૮, ૫૦)

૨ તે હસ્તં ગૃહામિ । (અથર્વ ૧૫૧/૪૬)

૩ તે હસ્તં ગૃહામિ । (યજુર્વેદ ૧૦/૮૫૩૩)

૪ તે હસ્તં ઘમહીત્ । (અથર્વ ૧૪૧/૫૧)

આ સ્થળોમાં હાથ પકડનાર પુરુષ છે અને જેનો હાથ પકડવામાં આવે છે તે આ છે આથી પશુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પુરુષની સિદ્ધિતા છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય ॥ વેદમાં કોઈ પણ સ્થળે સ્ત્રી પુરુષનો હાથ પકડે છે એવો ઉત્તેજ નથી, પરંતુ સર્વત્ર પુરુષ જ સ્ત્રીનો હાથ પકડે છે પાણિમદ્યલુ કરવાનો અધિકાર પુરુષનો છે એ વાત આ મનોર્થથી સિદ્ધ થાય છે તેટલા માટે મત્ર ૪૭ માં (સિન્ધુઃ નદીનાં સામ્રાજ્ય સુપુત્રે) એમ કહેવામાં આવ્યું છે એકજ સમુદ્ર અનેક નદીઓનો સમાવેશ બને છે અર્થાત એક પતિ અનેક સ્ત્રીઓનું પાણિમદ્યલુ કરીને ગૃહસ્થાશ્રમરૂપી મહાસામ્રાજ્ય નો સમાવેશ બને છે આ મત્રમાં અનેક પત્નીઓ હોય એમ સુચિત કહ્યું છે ઉપમામાં આ ભાવ નિ સંદેહ છે જ, જે પ્રકારે એક જ સાગરને અનેક સરીતાઓ આવરીને મળે છે તેવી જ રીતે એક જ પુરુષ અનેક સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે જે પૂર્વોક્ત ઉપમામાં આ ભાવ ન હોય તો તે ઉપમામાં બહુવચનનો બીજો શો અર્થ હોઈ શકે તેનો વાચક વિચાર કરે પતિ જ પાણિમદ્યલુ કરનારો છે આ કથનમાં પશુ પતિ શુખ્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે સ્ત્રીનું દાન પતિને કરવામાં આવે છે એ વિષયના મત્રો પશુ આપણે પાછળ નેષ્ટ ગયા છીએ આ સર્વ વાતોથી નિ સંદેહ વેદિકધર્મ દ્વારા ગૃહ સ્થાશ્રમમાં પુરુષનું સુખ્ય સ્થાન છે એમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે

આજળના ત્રણે મત્રોમાં પાણિમદ્યલુનો જ વિધિ છે અને તે મત્રોમાં ઓળો હાથ પુરુષ પકડે છે એવો જ ભાવ છે તેમજ આજળ વધારે સ્પષ્ટિકરણ કહ્યું છે

ત્વં ધર્મણા પત્નો અસિ, અર્ધં તથ ગૃહપતિઃ ॥

(મ ૫૧)

इयं मम पोष्या, महां त्वा प्रजापतिः अवात् ॥

(મં. ૫૨)

“ પુરુષની ધર્મ પ્રમાણે સ્ત્રી પત્ની છે. અને પતિ સ્ત્રીનો શુદ્ધ પાલક છે. આ સ્ત્રી પતિદ્વારા પોષણ મેળવવા યોગ્ય છે. કારણ કે આ પતિના અધિકારમાં પ્રજાપતિએ આ સ્ત્રીને સોંપી દીધી છે. ”

સ્ત્રીના પોષણનો ભાર પતિ ઉપર છે. આ વાત આ મંત્રથી સ્પષ્ટ થાય છે. પતિ પત્નીનું પાલન પોષણ કરે. પાલન પોષણનો વિચાર પત્ની ન કરે. પોષણ સામગ્રી ધરમાં આવ્યા પછી પત્ની તે સામગ્રીનો યોગ્ય વિનિયોગ કરીને સર્વને યથા યોગ્ય અન્ન ભાગ પહેંચાડે.

સુપુત્ર નિર્માણ કરવામાં દેવતાઓની સહાયતા પ્રાપ્ત થવી નોંધ્યે, તે સહાયતા આ સ્ત્રીને પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રકારનો આશીર્વાદ મંત્ર ૫૩ અને ૫૪ માં છે. ઇન્દ્ર, અધિવજ્રે સર્વ દેવતાઓ આ સ્ત્રીને પોતાનું તેજ અર્પણ કરે અને આ સ્ત્રીથી ઉત્તમ સંતાનો ઉત્પન્ન થાય અને આવા સુસંતાનોથી જ આ સ્ત્રી ઉત્તમ બનતી રહે

કેશની સુંદરતા

(शीर्वे केशान् अकल्पयत्) માધાપર પરમેશ્વરે લાંબા લાંબા વાળ ઉત્પન્ન કર્યા છે (વિશેષતાઃ સ્ત્રીનું સૌન્દર્ય કેશની સુંદર રચનાથી જ વધે છે. (तैत्તિ હમા નારીં વત્સે સંશોભयामसि) તેથી પતિને સુંદર દેખાય તેટલા માટે જ સ્ત્રીના માથાને સજવવામાં આવે છે અને સૌન્દર્યમાં વધારો કરવામાં આવે છે. સ્ત્રીના માથાના વાળને સુંદર રીતે સજવવા અને શોભાને માટે તેને સુવ્યવસ્થિત રાખવા નોંધ્યે.

(मनसा चरन्तीं आर्यां जिज्ञासे) સ્ત્રીનું આનસિક આલસ્યકણ્ય કેવું છે તે જાણવું જરૂરી છે. આત્ર બાહ્ય આલસ્યકણ્યથી જ કેષીની પરીક્ષા કરવી એ યોગ્ય નથી. મન કેવું છે, વિચાર કેવો છે, મનમાં કેવી વાતોનો વિચાર કરે છે, મનમાં કાંતું મનન કરે છે આ સર્વ વાતોનો વિચાર કરવો નોંધ્યે. જે મનથી શુદ્ધ છે એજ અરેખર શુદ્ધ છે એમ માનવું નોંધ્યે. વધી મન શુદ્ધ રાખવા માટે જે શિક્ષણ આપવું યોગ્ય હોય તેજ શિક્ષણ દેવું નોંધ્યે. સ્ત્રી હોય અથવા પુરુષ તેનું મન શુદ્ધ રહે એવો શિક્ષણક્રમ રાખવો નોંધ્યે. પ્રથમિન અભ્યાસક્રમ આ દૃષ્ટિએ કેવો છે તે વાતનો વિચાર પાકે કરે અને આર્થ સંતાનોને સુસંતાન બનાવવા માટે શું કરવું યોગ્ય છે તે કરવામાં આવે.

વવા માટે શું કરવું યોગ્ય છે તે કરવામાં આવે.

(યોષા યત્ અવસ્ત તત્ સ્વર્ગ) સ્ત્રી જે વસ્ત્ર પરિધાન કરે છે, તેથી તેના રૂપની શોભા વધે છે. અર્થાત્ સ્ત્રીને એનાં વસ્ત્રો પહેરવા માટે આપવા નોંધ્યે કે જેથી તેનું સૌન્દર્ય વધે. અર્ધો સૂર્ય સાવિત્રીનું ઉદાહરણ પાઠક જુઓ. સંધ્યા સમયે આ સૂર્યપુત્રી સંધ્યા કેટલાં વિવિધ રંગનાં વસ્ત્રો પહેરે છે અને પોતાનું સૌન્દર્ય વધારે છે. પ્રતિદિન સૂર્યપુત્રીની આ સર્ગવટ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે પાઠક જુઓ અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સ્ત્રીને ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેરાવે. અનેા અર્થ એવો કાષ્ઠ ન કરે કે શેજ સ્ત્રી નવાં જ વસ્ત્રો પહેરે. પરંતુ જે વસ્ત્રો પહેર્યા હોય તે સુવ્યવસ્થિત હોય અને તેથી તે સ્ત્રીનું સૌન્દર્ય વધે. ધરની દેવી સ્ત્રી છે. અને ધર ધરમાં આ શુદ્ધરામિનીની મંગળ વસ્ત્રો અને આભૂષણોથી પૂજા થતી રહે. અને તે પૂજા ધરના સ્વામિની આર્થિક અનુકૂળતા પ્રમાણે થાય.

(नद्यैः सलिलभिः तां अन्वर्तित्ये) જેમાં નવ ગાયો અર્થાત્ સર્વ ઇન્દ્રિયોનું સમર્પણ કરવામાં આવે છે તે યજ્ઞની સાથે અને જે અગ્નિના મિત્રજન તે યજ્ઞમાં ભાગ લે છે તેમની સાથે યજ્ઞમય જીવન બનાવીને આ સ્ત્રીની સાથે હું સર્વ વ્યવહાર કરતો રહું. અર્થાત્ હું પોતે અને મારી ધર્મપત્ની મળીને અગ્નિ સર્વ જીવન અમે યજ્ઞરૂપ બનાવીએ છીએ. જે જે કામ અમે કરીએ છીએ તે યજ્ઞરૂપ કરીએ છીએ. તેથી અગ્નિ બને યજ્ઞરૂપ બનીશુ અને અન્તર્માં અગ્નિના યજ્ઞથી યજ્ઞરૂપરૂપ પરમેશ્વર પ્રસન્ન થશે અને અમને કૃતકૃત્ય બનાવશે.

(विद्वान् पाश्चात् विचर्चत) સ્ત્રીપુરુષો વિદ્વાન બનીને પોતાના પાશ કાપી નાખે અને બન્ધન મુક્ત બને. સર્વ પ્રશ્નો બધાથી મુક્તિ મેળવવા માટે યથા નોંધ્યે. મનુષ્ય અનેક પ્રકારના પ્રયોગભોગો કસાઇ જાય છે. અને પોતે જ પોતા માટે બંધન નિર્માણ કરે છે અને તેમાં બંધાય છે. આ સર્વ બંધનો કાપી નાખવાં નોંધ્યે અને મુક્ત થવું નોંધ્યે. આમ મુક્ત થવાનું જ્ઞાન જોને હોય છે તેને જ્ઞાની અથવા વિદ્વાન કહેવામાં આવે છે. મનુષ્ય પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ-આ મુક્તિની વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરે અને તેની સહાયતાથી મુક્ત થઇ જાય.

પ્રત્યેક મનુષ્ય કહે કે (અહં વિષ્યામિ) હું આ સર્વ

અનેક માર્ગો છે પરંતુ આ સરળ માર્ગ જ મનુષ્યે આક્રમણ કરવો જોઈએ એ યોગ્ય છે. પતિ માટે એ યોગ્ય છે કે તે પોતાની પત્નીને સુશિક્ષણ આપે તેને સરળ માર્ગે ચલાવે અને તેના બંધન તોડવાને માટે જે જે પ્રયાસ કરવાની આવશ્યકતા હોય તે સર્વ સ્ત્રી પાસે કરાવે. પાઠક અહીં નિચાર કરે કે પુરૂષપર કેટલી મોટી અને હારે જવાનહારી નાખેલી છે. પુરૂષે પોતાની મુક્તિ તો સિદ્ધ કરવી જોઈએ જ અને તે સાથે પોતાની સ્ત્રીને પણ મુક્તિના પથપર મૂકવી જોઈએ. સ્ત્રીના યોગ્ય અચર્ય અચેત્ય આચરણની જવાબદારી પુરૂષની છે. સ્ત્રીશિક્ષણનો બધો ભાર પુરૂષપર જ છે. સ્ત્રી વિદ્યાહીન હોય તો તેનો દોષ પુરૂષનો છે. પાઠક આ બાબતનો બરાબર વિચાર કરે અને આ વિષયમાં પોતાનું કર્તવ્ય જાણીને તેને પૂર્ણ કરે. આ જ પાત આગળના પદ મંત્રમાં પણ કહેલ છે—

(**દમાં નારીં સુદૃઢે વચાન્**) (મ. ૫૯) ' આ સ્ત્રીને પુરૂષ માર્ગે ચલાવો. ' પુરૂષકર્મેથી થાય એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. જે સ્ત્રી ખરાબ વ્યવહાર કરતી હોય તો પુરૂષ તેને સાદું શિક્ષણ નથી આપ્યું એ વાત સિદ્ધ થશે. પુરૂષનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાની સ્ત્રીને તેના આનંદરૂક કર્તવ્યના સાનથી જાણુકાર બતાવવી જોઈએ અને સ્ત્રીને ધર્મશીલ બનાવી જોઈએ (**ઘાતા સચ્ચે પતિં વિવેદ**) પરમેશ્વરે આ સ્ત્રીને માટે પતિ પ્રાપ્ત કરાવી દીધી છે ત્યાર પછી તે સ્ત્રીના શિક્ષણ માટેની જવાબદારી પતિપર છે. તે પતિ (**રક્ષુ અવ દનાય**) શક્યથી બાવનાને નાશ કરે. આ સ્ત્રીમાં જે આસુરીશક્તિઓ છે તેના નાશ કરવો એ પતિનું કર્તવ્ય છે. પતિ સ્ત્રીને એવું શિક્ષણ આપે કે તેથી તેની આસુરીશક્તિઓનો નાશ થાય અને દૈવીશક્તિઓ તેનામાંથી નાશ ન પામે અને તે ખરેખર ' દેવી ' બને. આ સ્ત્રીને (**ઉત્ત્વ ચ્ચછદ્ય**) ઉચ્ચ બતાવવા માટે તમે પોતે સજ્જ રહેા, તમારાં ચત્તાઓ ઉપર ઉઠાઓ, તેનું ઉત્તમ રક્ષણ કરો તેને ઉત્તમ ધર્મનિષઠ માં રાખો જે પ્રપત્નોણી સ્ત્રીની સ્મૃતિ ઉન્નતિ થઈ શકે તે સર્વ પ્રયત્ન કરો. સ્ત્રીની ઉન્નતિના હાર બાલકાગમમાં પિતૃ મુગપર અને વિવાહ થયા પછી પતિનાં મુગ પર છે તેની ઉન્નતિ કરવા માટે જ (**ઘાતા પતિં વિવેદ**) પરમેશ્વરે તેને પતિ પ્રદાન કરેલ છે. તેથી પતિનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાની ધર્મપત્નીનો સર્વોચ્ચ વિકાસ અને ઉન્નતિને માટે પ્રયત્ન કરે.

૮ [અધર્મ અનુ. ભા. ૩]

(**સા સુર્મંગલી બન્તુ** । (મં. ૬૦) તે સ્ત્રી ઉત્તમ મંત્રગ કરનારી અને મંગળમયી મૂર્તિ બને તે સ્ત્રીને શીધે ધરતું અને કુળનું મંત્રણ થાય. આ સ્ત્રીની મંત્રગમૂર્તિ જોઈને સર્વ લોકો આનંદિત થાય તેની ઉન્નતિને માટે સર્વ દેવતાઓ (ભગ, ધાતા, ત્વષ્ટા ત્રેગે) સહાયતા આપે.

બનનો રથ

બનના રથનું વર્ણન ફરીથી મંત્ર ૬૧ માં આવેલું છે. આ રથ ઉત્તમ (**સુ-કિંશુક**) ફૂલોથી સુશોભિત કરાયા આવે તથા ઉત્તમ સુંદર લાલ ફૂલોથી શણગારાયેલા આવે (**વિશ્વરૂપ**) તેના પર અનેક પ્રકારની શોભા કરવામાં આવે (**દિવ્યવર્ણ**) સોનેરી રંગનો તે રથ હોય, તેનાપર ઉત્તમ ચમકદાર રંગ કરવામાં આવે (**સુવૃત સુચક્ર**) ઉત્તમ ગ્રાવરો તેને લગાડેની હોય અને તેનાં પર્શ ઉત્તમ હોય, આ પથારી સુંદર શણગારાયેલો રથ (**વદન્તુ**) જન લાભ જવાના કામમાં આવે. આ જન પતિને ધૈર્યપહેાચે અને ત્યાંના સ્થાનને (**મમુતસ્ય લોક કુળ**) અમરલોક, સુખપૂર્ણ સ્થાન બતાવે. ધર્મપત્ની પોતાના પતિને ધૈર્ય પહેાચીને ત્યાં સુખ વધારે પતિના ધર્મમાં ધર્મપત્ની (**મ-આતુ-મ્ત્રી**) બાઈઓનું પાલન કરનારી, બાઈઓનો નાશ ન કરનારી, (**મ-વશુમ્ત્રી**) પશુઓનું પાલન કરનારી, ગાય, ઘેડા આદિ પશુઓનું યોગ્ય પ્રતિપાલન કરનારી, (**અ પતિ-મ્ત્રી**) પતિનું પાલન પોષણ કરનારી, પતિને સુખ આપનારી, તેને કષ્ટ ન દેનારી તથા પતિનો ધાતપાન ન કરનારી, (**વુત્રિણી**) પુત્રોથી મુક્ત, સતાનથી મુક્ત, એવી સ્ત્રી આ જનને શીધે પતિને ધૈર્ય પહેાચે. આ સ્ત્રી (**દેવ-ક્રોને પથિ**) દેવોએ બતાવેલા માર્ગોએ જવા દેતી છે, તેથી તેનો વિવાહ થયો છે, એ કારણે (**કુમાર્ય માં હિંસિષ્ટ**) અત્યાર સુધી કમારી રહેલી આ નવવધૂ છે તેને અહીં પતિના ધર્મમાં કોષપણ પ્રકારનો પ્રાપ્ત ન થાય (**ધધુપથ્ય સ્યોનં હૃમ્મ**) આ વધૂનો માર્ગ અમે સુખદાયક જાગીએ છીએ તેને ચાતવાનો ને દેવ માર્ગ છે તે આ વધૂને માટે સુખદાયી થાઓ એવો પ્રવચ્ન અમે કરીએ છીએ (**શાલાયા દ્વાર સ્યોન હૃમ્મ**) આ સ્ત્રીને માટે શુદ્ધ પ્રવેશ કરતી વખતે પતિના ધર્મનું દ્વાર અમે સુખમય બનાવીએ છીએ. આ સ્ત્રીને તેના પતિશુદ્ધા ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય અને તે પોતાની ઉન્નતિ વધાવેાચ રીતે પ્રાપ્ત કરે, નિર્મિતિનાથી આ દેવી ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત થાઓ.

અન્યનો તેણે હું બંધનથી મુક્ત થયોનો પ્રયત્ન કરે હું
કારણ કે મનુષ્ય જન્મની સાક્ષીતા બંધનમુક્ત થયામાં જ
છે મનુષ્યનો જન્મ જ આને માટે છે આ સર્વ બંધનો મનના
કા જે હોય છે તેથી કહ્યું છે કે (મનસા કુલાય વદ્યન્
વદ્ય) મનનો આ માળો છે એ વાત મનુષ્ય જીએ અને
મનદાગ જ ઉત્પન્ન થયેલાં આ સર્વ બંધનો છે એમ જાણે
જો મનુષ્યને આ વાતનું જ્ઞાન હોય કે (મન વચ મનુષ્યા
જામ કારણ વચમોક્ષયો) મન જ મનુષ્યના બંધન માટે
અથવા મોક્ષને માટે કારણ છે તેા તેનો મેલે પાર થઇ જાય
સાધારણ મનુષ્યને એમ લાગે થાય છે કે પોતાના બંધનો બાહ્ય
કારણોને લીધે છે, પાત્ર છે અસત્ય છે બાહ્યકારણો મનુષ્ય
ને બંધનમાં ફસાવના અસમર્થ છે મનુષ્યનું મન જ તે
તેના બંધન તૈયાર કરે છે, અને તેમાં તે પોતે જ ફસાય છે
અને બીજા મનુષ્યોને ફસાવે છે આથી બંધનથી મુક્ત થવાના
મનુષ્યો માટે ઉચિત છે કે તે પોતાના મનને જાનથી શુદ્ધ કરે
અને તે શુદ્ધ મનથી પોતાના સર્વ પાપ કાપી નાખે નિશ્ચિત
વાત એ છે કે (મનસા જલ્પ અમુચ્યે) પોતાના મનથી જ
મનુષ્ય ઉત્તમ બનીને મુક્ત બને છે મનુષ્ય પોતાના મનથી
જ બંધનમાં પાતો જાય છે અથવા પોતાના મનથી જ તે
બંધનોથી મુક્ત થતો જાય છે મનુષ્યના મનમાં કેટલી મોની
શક્તિ રહેલી છે તે વાચક અહીં જુએ આટલી મહાન શક્તિ
મનુષ્યના મનમાં ભરેલી હોવા છતાં મનુષ્ય પોતે પોતાને
અસમર્થ માને છે અને અન્ય સદાચત્તાની સાચના કરે છે
પરન્તુ તે જો પોતાની શક્તિથી જ બંધનમાં પડ્યો છે તેા તે
પોતાની શક્તિથી જ તે બંધનોને તોડીને મુક્ત પશુ બની
શકે છે અર્થાત મુક્ત થવાની શક્તિ તેના પોતામાં જ છે
તેથી કહ્યું છે કે (સ્વયં શ્રદ્ધમાન) સ્વયં હું પોતે જ મારા
પાશોને છિય્દી કરે હું તમારા પાશોને અન્ય કોઇ છિય્દી
કરી શકે નહિ જો તમે તમારા બંધનો તોડવા હ્મ્મતા હો
તો તે તમે તમારા પોતે જ તોડી શકશો જો બંધનમાં જ
પડ્યા રહેવા માગના હો તો તેમ પશુ બનીશકે જો તમારા
મનમાં દશે તેજ યજ્ઞ શકશે તમે જ તમારા ઉદાર અથવા
તમારા ધાતક યજ્ઞ શકશો બીજો તમને દેરાન કરે છે એ
વાત તદન બ્રાહ્મણ છે આ વાત જેટલી વૈષ્ણવિક વિષયમાં
સત્ય છે તેટલી જ તે સામયિક અને સમૂહી સુક્તિની
બાબતમાં પણ સત્ય છે તેથી સર્વ રીપુરુષો માટે છે ઉચિત
છે કે તેઓ પોતાના બંધનો છિય્દી કરવાનો બળ કરે અને

પોતે મુક્ત થવાનો બળ કરે જો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે જ
તે સિદ્ધિ થઇ શકે

ચોરીનું અન્ન ન ખાઓ

આવી ચોખ્ખા પ્રાપ્ત કરવાની હ્મ્મતા હોય તે આ નિષ્પ
કરવો જોઇએ કે (ન સ્ત્યેય અગ્નિ) હું ચોરીનું અન્ન ખાઉ
નહિ બધા પાકાંચ વિચાર કરવો જોઇએ કે આપણે જે
અન્ન ખાઇએ છીએ તે ચોરીનું તો નથી ને ? અહીં પાકાં
વિચાર કરશે તો તેમને સ્પષ્ટ જાણ થવાશે કે જો અન્ન
પણ લોકો ખાય છે તેમની પોતાની મહેનતથી મેળવાયેલું
હોતું નથી તે ચોરીનું અન્ન છે જેનાપર બીજાને અધિકાર
છે જો અમે તે અધિકાર કરીશું તો તે ચોરીનું જ છે આ
ચોરી ધરમાં પણ થઇ શકે છે અને સમાજમાં પણ થઇ શકે
છે કોઇ મનુષ્ય કોઇ પદાર્થ ધરમાં લાવીને બધાને વેચ્યા
સિવાય જો એકતો ખાઇ જાય તો તે ચોરી કરીને ખાય છે
પોતાના ગામગ્રામી જે અન્ન ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ પ્રમ
વાસીઓ માટે જો જો કોઇ ગામગ્રામી કેટલાક લોકો પોતાની
પાસે અન્ન સમ્રહ કરે અને તેથી બીજા લોકો બૂખે મરે તો
જરૂર તે સમ્રહ કરનાર જે અન્ન ખાય છે તે ચોરીનું અન્ન
છે આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી ચોરીની કેટલી બધાપડતા
છે તેના વિચાર પાકીને થઇ શકશે આ સર્વ વસ્તુનો વિચાર
કરીને કુલ બધા માણસોએ નિષ્પ કરવો જોઇએ કે તેઓ
ચોરીનું અન્ન ખાય છે અથવા યજ્ઞ અન્ન ખાય છે મનુષ્યને
માટે એ વેલય છે કે યજ્ઞશી અન્ન ખાય અને પવિત્ર બને
જે મનુષ્ય યજ્ઞ કર્તા સિવાય માત્ર પોતાને માટે જ રસેધ
કરીને જાય છે તે ચોરીનું અન્ન જમે છે તે ચોર જ બધા
મનુષ્યોને જે શિક્ષણ મળતુ જોઇએ તે આ છે

યત્ત ત્વા અચન્નાત્, પાદાત્ ત્વા પ્રમુજ્જાસિ ॥

(મ ૫૮)

“ જે બંધનથી તને બાંધે રખેલ હતી તે બંધનમાંથી
હું તને મુક્ત કરે છે ” આ વચન પતિ પોતાની ધર્મપત્ની
ને કહે છે, અને તેને વિશ્વાસ આપે છે કે મારી સદાચત્તાથી
તું હવે (સદા લોક) વિસ્તૃત લોકોને પ્રાપ્ત થઇ જાશે અને
(અજ્ઞ તુમ્ય સુગ વયા જ્ઞામિ) અહીં તારે માટે હું
બધો જ સુગમ માર્ગ બનાવી દઉં હું જો તું આ માર્ગથી
જશે તો તારું કલ્યાણ થશે બધા ગૃહસ્થાશ્રમ એક મહાન
વિશાળ અને અતિવિસ્તૃત કાર્યદેશ છે પુરાર્થો લોકો
અહીં પુરાર્થ કરીને પોતાની આય વધારી શકે છે, અહીં

અનેક માર્ગો છે પરંતુ આ સરળ માર્ગ જ મનુષ્યે આક્રમણ કરવો જોઈએ એ ચોક્કસ છે. પતિ માટે એ ચોક્કસ છે કે તે પોતાની પત્નીને સુશિક્ષણ આપે, તેને સરળ માર્ગે ચલાવે અને તેના બન્ધન તોડવાને માટે જે જે પુસ્તકો કરવાની આવશ્યકતા હોય તે સર્વે સ્ત્રી પ્રત્યે કરાવે. પાઠક અહીં વિચાર કરે કે પુરુષપર કેટલી મોટી અને ભારે જવાબદારી નાખેલી છે. પુરુષે પોતાની મુક્તિ તો સિદ્ધ કરવી જોઈએ જ અને તે સાથે પોતાની સ્ત્રીને પણ મુક્તિના પથપર મુકવી જોઈએ. સ્ત્રીના યોગ્ય અચર્ય અંગેએ આવશ્યકતા જવાબદારી પુરુષની છે. સ્ત્રીશિક્ષણનો બધો ભાર પુરુષપર છે. એ સ્ત્રી વિદ્યાહીન હોય તો તેનો દોષ પુરુષનો છે. પાઠક આ બાબતને બરાબર વિચાર કરે અને આ વિષયમાં પોતાનું કર્તવ્ય જાણીને તેને પૂર્ણ કરે. આ જ વાત આગળના પદ મંત્રમાં પણ કહેલ છે—

(દર્મા નારી સુકુતે વધ્યાત્) (મં. ૫૯) 'આ સ્ત્રી ને પુરુષ માર્ગે ચલાવો.' પુરુષકર્મો થાય એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ, જે સ્ત્રી બરાબર વ્યવહાર કરતી હોય તો પુરુષે તેને સાથે શિક્ષણ નથી આપ્યું એ વાત સિદ્ધ થશે. પુરુષનું એ કર્તવ્ય છે કે તેણે પોતાની સ્ત્રીને તેના આવશ્યક કર્તવ્યના શાનથી જાણકાર બનાવવી જોઈએ. અને આને ધર્મશીલ બનાવી જોઈએ (દાતા ભણે પતિ વિવેદ) પરમેશ્વરે આ સ્ત્રીને માટે પતિ પ્રાપ્ત કરાવી દીધી છે. ત્યાર પછી તે સ્ત્રીના શિક્ષણ માટેની જવાબદારી પતિપર છે. તે પતિ (રક્ષઃ અપ-હ્રમાય) રાક્ષસી બાવનાનો નાશ કરે. આ સ્ત્રીમાં જે આસુરીવૃત્તિઓ છે તેનો નાશ કરવો એ પતિનું કર્તવ્ય છે. પતિ સ્ત્રીને એવું શિક્ષણ આપે કે તેથી તેની આસુરીવૃત્તિઓનો નાશ થાય. અને દેવીવૃત્તિઓ તેનામાંથી નાશ ન પામે, અને તે ખરેખર "દેવી" બને આ સ્ત્રીને (ઉત્ત્વચ્છદ્યવ્યં) ઉચ્ચ બનાવવા માટે તેણે પોતે સંજ્ઞા રહે, તમારાં ચત્ત્વરો ઉપર ઉઠાએ, તેનું ઉત્તમ રક્ષણ કરે. તેને ઉત્તમ ધર્મનિયમ માં રાખે. જે પ્રવૃત્તિઓ સ્ત્રીની સાચી ઉન્નતિ થઈ શકે તે સર્વે પ્રવૃત્તિ કરે. સ્ત્રીની ઉન્નતિનો ભાર બાલ્યાળમાં પિતૃ કુળપર અને વિવાહ થયા પછી પતિના કુળ પર છે. તેની ઉન્નતિ કરવા માટે જ (દાતા પતિ વિવેદ) પછરે તેને પતિ પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેથી પતિનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાની ધર્મપત્નીનો સર્વોચ્ચ વિદ્યાસ અને ઉન્નતિને માટે પ્રયત્ન કરે.

૮ [અથર્વં આનુ. ભા. ૩]

(સા સુમંગલો વસ્તુ) (મં. ૬૦) તે સ્ત્રી ઉત્તમ મંગળ કરનારી બને. મંગળમયી મૂર્તિ બને, તે સ્ત્રીને લીધે ધરતું અને કુળનું મંગળ થાય. આ સ્ત્રીની મંગળમૂર્તિ જોઈને સર્વ લોકો આનંદિત થાય. તેની ઉન્નતિને માટે સર્વ દેવતાઓ (ભગ્વ, માતા, ત્વષ્ટા વગેરે) સહાયતા આપે.

જાનનો રથ

જાનનો રથનું વર્ણન ફરીથી મંત્ર ૬૧ માં આવેલું છે. આ રથ ઉત્તમ (સુ-કિંદુરક) દુરોધી સુસૌમિત કરવામાં આવે તથા ઉત્તમ સુંદર લાલ દુરોધી શશુમારવામાં આવે (વિમ્બરૂપ) તેના પર અનેક પ્રકારની શાલા કરવામાં આવે (દિશ્વવર્ણ) સોનેરી રંગનો તે રથ હોય, તેના પર ઉત્તમ ચમકદાર રંગ કરવામાં આવે. (સુવૃત્તે ભુજકં) ઉત્તમ ગાલરો તેને લગાડેલી હોય અને તેના પૈડા ઉત્તમ હોય, આ પ્રમાણે સુંદર શશુમારવાઓ રથ (વહનું) જાન લાઇ જવાના કામમાં આવે આ જાન પતિને ધેરપહેંચે અને ત્યાંના સ્થાનને (અમૃતસ્ય લોકં કુણુ) અમરલોક, સુખપૂર્ણ સ્થાન બનાવે. ધર્મપત્ની પોતાના પતિને ધેર પહેંચીને ત્યાંનું સુખ વધારે. પતિના મરમાં ધર્મપત્ની (અ-જ્ઞાતુ-મ્ત્રી) ભાષણોનું પાલન કરનારી, ભાષણોનો નાશ ન કરનારી, (અ-વશુમ્ત્રી) વશુઓનું પાલન કરનારી, માય, ધોડા આદિ વશુઓનું યોગ્ય પ્રતિપાલન કરનારી, (અ-વતિ-મ્ત્રી) પતિનું પાલન પોષણ કરનારી, પતિને સુખ આપનારી, તેને કષ્ટ ન દેનારી તથા પતિનો હાતપાત ન કરનારી, (વુન્નિળી) પુરોધી મુક્ત, સંતાનથી મુક્ત, એવી સ્ત્રી આ જાનને લીધે પતિને ધેર પહેંચે. આ સ્ત્રી (દેવ-કુતે પથિ) દેવોએ બનાવેલા માર્ગોએ જવા ઇચ્છે, તેથી તેનો વિવાહ થયો છે, એ કારણે (કુમાર્યે મા દિલિષ્ટ) અત્યાર સુધી કુમારી રહેલી આ નરવધુ છે તેને અહીં પતિના ધરમાં કાષ્ટવધુ પ્રકારનો ત્રાસ ન થાય. (વધુપથં સ્યોનં કુપમા) આ વધુનો માર્ગ અમે સુખદાયક જાણીએ છીએ તેને ચાલવાનો જે દેવ માર્ગ છે તે આ વધુને માટે સુખદાયી થાએ એવો પ્રમંથ અમે ફરીએ છીએ. (શાલાવા-ઝારં સ્યોનં કુપમા) આ સ્ત્રીને માટે શુદ્ધ પ્રવેશ કરતી વખતે પતિના ધરનું દ્વાર અમે સુખમય બનાવીએ છીએ. આ સ્ત્રીને તેના પતિશુદ્ધમાં ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય અને તે પોતાની ઉન્નતિ વધારેણી રીતે પ્રાપ્ત કરે, નિર્વિધનાથી આ દેવી ઉત્કૃષ્ટને પ્રાપ્ત થાએ.

આ રત્નીને (મર-પૂર્વ-મધ્યતા શ્રદ્ધા યુજ્યતાં । મં ૬૪) આગળ, પાછળ, વચમાં અને ચારે તરફથી યાન પ્રાપ્ત થાય. યાનથી જ સર્વની ઉન્નતિ થાય છે અહીં “શ્રદ્ધા” શબ્દનો અર્થ— “હૃદય, મન, વેદજ્ઞાન, શક્તિ, તપ, ધર્મ, પવિત્રતા, શ્રદ્ધાચર્ય, ધન, શબ્દ” એવા થાય છે. રત્ની પતિધર્મમાં ત્યાં ત્યાં તેને આ પદ્ધતિ પ્રાપ્ત થાય, તેમનાથી રિપુખ્તા કરી પણ થાય નહિ આ ધર્મજ્ઞની (જનાવ્યાધાં વેદપુરાં પ્રવચ) બ્યાધિ રહિત દિવ્ય નગરીને અર્થાત્ પતિના સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈને પતિશુદ્ધમાં શૈગરદિન રહીને, નિરોગતાની કાચે, પોતાના સર્વ વ્યવહાર કરીને (શિયા સ્યોના પાતેલ્લોકે શિરાજ) શુભ મંગળમયી શુદ્ધવૈતા બનીને પતિના સ્થાનમાં વિરાજતી રહે આ રત્ની પતિના ધરની શોભા વધારે, સુખની શક્તિ કરે અને ત્યાંનું મન ગણ કરવામાં હેતુરૂપ બને.

અહીં સુધી પ્રથમ સૂક્તનો વિચાર કર્યો, હવે આપણે બીજા સૂક્તનો વિચાર કરીએ—

દ્વિતીય સૂક્તનો વિચાર

દ્વિતીય સૂક્તમાં પણ વિવાહનો જ વિચાર છે પહેલા ચાર મંત્રોમાં કુમારિકાના ચાર પતિ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ વિષયમાં આ પ્રમાણે રચ્ય કહે છે—

સોમસ્ય જાવા પ્રથમ ગર્ગસ્તેડપરઃ પતિ ।

હૃતીયો અગ્નિષે પતિસ્તુરીયસ્તે મનુષ્યજા ॥ (મં ૩)

“કુમારિકાને પહેલો પતિ સોમ, બીજો પતિ ગર્ગ, ત્રીજો પતિ અગ્નિ અને ચોથો મનુષ્યધર્મિના ઉત્પન્ન અર્થાત્ મનુષ્ય છે” આ ચાર પતિ કૌમાર્યના છે એવો ઉલ્લેખ છે પ્રગવેદમાં આ મંત્ર આ પ્રમાણે છે

સોમ પ્રથમો ધિવિદે ગન્ધર્વો ધિવિદ વક્તરઃ ।

હૃતીયો અગ્નિષ્ટે પતિસ્તુરીયસ્તે મનુષ્યજા ॥ ૬૦ ॥

(મગવેદ ૧૦:૮૫)

આ મંત્રનો અર્થ ઉપર આપેલા મંત્રના જેવો જ છે આ કન્યાને પહેલાં સોમ દેવનાએ પ્રાપ્ત કરી, પછી ગર્ગર્વે પ્રાપ્ત કરી, ત્રીજો પતિ અગ્નિ છે અને ચોથો પતિ માનવ છે આ મંત્રમાં ચતુર્થ પતિને “મનુષ્યજા” કહ્યો છે. આ વાત થી પૂર્વેના પતિ મનુષ્ય યોનિના નથી એ વાત સિદ્ધ થાય ॥ તેથી જો કે આ મંત્રમાં ચાર પતિનો ઉલ્લેખ છે તો પણ આ મંત્ર નિયોગ અથવા બહુ પતિત્વની રજુઆત કરે છે

એમ માનવું અસંભવ છે, કારણ કે તેમ થવાને માટે ત્રણ પતિ પણ “મનુષ્ય-જ” હોવા જોઈએ અહીં તો મંત્રમાં રચ્ય કહે છે કે પહેલા ત્રણ પતિ મનુષ્ય યોનિના નથી, માત્ર ચોથો પતિ જ મનુષ્ય યોનિનો છે. આ કારણે તેવાથી નિયોગ અથવા પુનર્વિવાહ સિદ્ધ થશે અસંભવ છે.

ચતુર્થ મંત્રમાં રચ્ય કહે છે કે સોમ એ કન્યાને મધર્વની પાસે આપી, ગર્ગર્વે અગ્નિને સ્વાધીન કરી અને અગ્નિએ માનવી પતિના હાથમાં તેને સોંપી દીધી બાધી પહેલા ત્રણ પતિ હૈવી શક્તિના કેન્દ્ર છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. માતા-પિતાના ધરમાં રહેતી આ કન્યા બાલ્યકાળમાં આ દેવને આધીન હોય છે, અથવા તેમનો પ્રભાવ તેના પર પડેલો હોય ॥ બ્યારે વિવાહનો દોષ થાય છે, ત્યારે એ હવનાગ્નિ તે કન્યાને માનવી પતિના હાથમાં સોંપે છે.

કેટલાંએ અવિચારી લેખી આ મંત્ર માટે એવી વિચિત્ર કલ્પનાઓ કરી ગયા છે અને તે માટે લેખે પછાલપી નુખા છે કે પૂર્વકાળમાં કન્યાનો વિવાહ થવા પહેલાં તેને સોમ, ગર્ગર્વે અને અગ્નિ નામની જ્ઞાતિઓના પુરુષોની પાસે રાજવા-દાં આવતી અને ત્યાર પછી તે કન્યા તેમની યનુમતિથી માનવને પ્રાપ્ત થતી હતી ખરેખર આ કલ્પના વિચિત્ર અને હારપારજ છે આ તો અવિચારને જ ધર્મ માનવામાં આવ્યો છે પરંતુ અમે ન્યાં સુધી તપાસ કરી છે ત્યાં સુધી સોમ અથવા અગ્નિ નામની કોઈ જ્ઞાતિ હતી એ બાબતમાં પ્રમાણ ઉપલબ્ધ થતું નથી. ગર્ગર્વે જ્ઞાતિ હતી પરંતુ અહીં એકથી જ કામ ચાલે તેમ નથી. તેથી અમે આ કલ્પનાને તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ

તે ઉપરાંત સપ્તર્ષિ વેદિક સાહિત્યમાં રત્નીને એટલું સ્થાતમ્ય આપેલું હોય એવું કંઈપણ જણાતું નથી, જેથી તે પતિને આધીન રહે નહિ. અને તેથી આ પ્રમાણે અન્ય પુરુષોની પાસે જઈને રહેવાને માટે તેને સમય જ મળી શકે નહિ વેદમાં બીજા કોઈ સ્થળે આ પ્રમાણે વિવાહ થતા પહેલાં ત્રણ પતિ હોય એવો ઉલ્લેખ નથી તેથી આ ભાવાનંદ કલ્પના અસત્ય છે જે લોકો આવી કલ્પના કરતા હોય તેમના માગજમાં કોઈ પણ જાતનો ત્રિધારી શોધ જ દર્શો અમે અમને લાગે છે કારણ કે મંત્રમાં રચ્ય કહેલું છે કે વિવાહ પૂર્વેના, મનુષ્ય પતિના પૂર્વેના પતિ અમનુષ્ય છે. અર્થાત્ દેવત છે દેવતાઓનું સ્વામિત્વ કોઈ પણ પ્રકારે દોષમય હોઈ શકે નહિ જેથી રીતે કોઈ અક્ત પોતાના ઉપાર્ય

દેવને અન્નનો નેનઘ આપ્યા પછીજ અલ કાક્ષણ કરે છે અને તેમાં ઉચ્છિદ્ર ભોજનનો કાષ્ટ હોય તેનાપર આવતો નથી કારણ કે તે અન્ન સમપાંચુ માત્ર એક જાનના કાષ્ટ છે તે પ્રમાણે કન્યાના આશય કાળમાં માતા પિતા એમ માને કે તે આ વખતે સોમ દેવતાના અધિકારમાં છે ત્યારપછી તે મધવના અધિકારમાં છે અને ત્યાર પછી તે અગ્નિ દેવતાના અધિકારમાં ત્યારપછી તે માનવી પતિના અધિકાર તણે આવશે કુમારિકાનું જીવન આ પ્રમણે દેવતામય હોયુ નેષ્ટએ દેવતાઓની સમીપ હોવાનો અર્થ કુમારિકાનું પવિત્ર મરણ અશ્વમેધ હોયુ નેષ્ટએ જ છે જે કોઈ મનુષ્ય થોડા વખત રાજા પાસે રહે તો તે તેટલો વખત વધુ પવિત્ર રહેશે તે પ્રમાણે તે કન્યા થોડા સમય તે દેવતાઓની પાસે રહેશે તો તેની પવિત્રતા અધિક થશે એમાં કાષ્ટ જાહેર નથી. દેવતાઓ સર્વજ્ઞ હાય છે, તેથી અમાર્શ પાપ તેમનાથી છૂપા રહે એ અસંભવ છે આ સર્વ કથનનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે જ્યાં જણ દેવી પતિ કેવળ કન્યાનું મનોમળ વધારવાને માટે છે, એથી માનવી પતિ જ સાચો પતિ છે" આ પ્રમાણે આ મંત્રને આધારે જે અનેક પતિની કલ્પનાઓ કરવામાં આવે છે તે નિરાધાર છે

વિવાહનો સમય

આમળનાએ મનોમાં વિવાહ વખતે વધુ અને વરની ઉમર જોડી હોવી નેષ્ટએ તે નક્કી કરી શકાય છે (સુમતિ કાગમ્ ૧) ઉત્તમમતિ આવી મઠ છે એટલે કે શુદ્ધિ જરાપર ખીની મઠ છે આથી એમ સામિત થાય છે કે વિદ્યાના સહાર તેની છુદ્ધિપર બરાબર પડ્યા છે ઉત્તમ વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ વિવાહનો વિચાર કરી શકાય શુદ્ધિ સુસંસ્કૃત થયા પછી વિવાહ થાય (હસ્તુ કામાર્ અરસ્ત ૧ મં ૫) હૃદયમાં કાળે પોતાનું સ્થાન બરાબર જમાવ્યું છે ત્યારે આટલી પ્રાપ્ત અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ વિવાહ થવા નેષ્ટએ હૃદયમાં કામનું પીજ ઉત્પન્ન થયુ નેષ્ટએ (વાગિની-વસુ) અન્ન અને ધનથી યુક્ત હોયુ નેષ્ટએ ત્યાર પછી વિવાહ થયો નેષ્ટએ વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પછી ધન પ્રાપ્ત કરીને પ્રાદ વધ્યા આપ્યા પછી વિવાહ કરવો યોગ્ય છે. (મિથુના શુભસ્વતી ગોપા અમૂત) સાથે સાથે રહેવાની છૂટકા કરનાર ઉત્તમ પાત્ર અને સંસ્કાર ત્યારે થાય ત્યારે વિવાહનો વિચાર કરે (ચર્ય-શ્ન -ચર્ય

મનઃ) આર્થ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ મનનાળા વધુર હોય, ત્યારે વિવાહનો સમય છે એમ માનવુ પાઠક આ ચળેનો અર્થ જરાપર મનન કરે અને પછી જ વિવાહનો સમય નક્કી કરે

વિવાહ સમયે રત્ની પજુ (મન્દસાના ૧ મં ૬) આનાદ થી જારેલી, પ્રસન્ન ચિત્તાવાળી પ્રફુલ્લ મનવાળી (સિવેન મનસા) શુભ મનવાળી, કલ્યાણ પૂર્ણ વિચારોથી યુક્ત હોવી નેષ્ટએ (સર્વર્થોત્તમ વચસ્ય રવિ) સર્વ પ્રકારના વીરતાના લાવ જેનામાં છે, ઉત્તમ વસ્તુત્વ જેનામાં છે આ પ્રકાર ની સોહા ધારણ કરનાર અને (હર્મતિ હસ) હુણ છુદ્ધિનો નાશ કરે આ પ્રમાણે રત્નીની યોગ્યતાના વિષયમાં અમોને નિર્દેશ પ્રાપ્ત થાય છે

અર્થાત્ વિવાહ વખતે રત્ની અને પુરુષ વિદ્યા, ધન, બળ, સુવિચાર આદિ ગુણોથી યુક્ત હોવાં નેષ્ટએ કુટુંબનો પુરેપુરો જાર ઉદ્ધવાની શક્તિ તેમનામાં હોવાં નેષ્ટએ આ સર્વ આપતોનો વિચાર કરવાથી જાણ થાય છે કે વધુવર પ્રાદ ઉમરમાં આવે ત્યારે જ વિવાહ કરવા નેષ્ટએ, અર્થાત્ આલ્પકાળમાં વિવાહ થવા નેષ્ટએ નહિ વેદાદિ મંત્રોનો અર્થ અને વેદોક્ત પ્રતિજ્ઞાનો લાવ મમજી શકાય એટલી યોગ્ય શુદ્ધિવાળી વધુવર હોવાં નેષ્ટએ વૈદિક મંત્રોના કુમાર-કુમારિકા એ પર આતાપિતાનો અધિકાર પુરેપુરો છે, તથા કન્યાદાન પજુ વેદમાં કહેલું છે અહીં કુમાર-કુમ રિકાઓનો સ્વયં વર વેળે માન્ય નથી, આ વાત સિદ્ધ થાય છે સ્વયં વરનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ વેદમાં કોઈ પજુ સ્થળે સ્પષ્ટપણે છે નહિ અને કન્યાદાન પદ્ધતિમાં તો સ્વયં વરને સ્થાન મળી શકે જ નહિ ભ્યાં સ્વયં વર હોય ત્યાં કન્યાદાન કેવી રીત થઈ શકે કન્યા દાનની પ્રથા વૈદિક હોવાને કારણે માતા પિતાની અનુમતિથી જ વિવાહ થઈ શકે છે તેથી જેઓ એમ સમજે છે કે વેદમાં સુચેષી અન્નનાની જેમ સ્વયં વરની રીત છે અને જેઓ સ્વયં વરને વૈદિક વિવાહ કહે છે અને જેઓ " પ્રથમ દર્શને પ્રેમ " થવાથી જ જાનના વૈદિક વિવાહમાં માને છે તે સર્વ વૈદિક મંત્રના ઉગ્રેદ છે આ પ્રમાણે વૈદિક વિવાહમાં કુમાર-કુમારિકાઓ પ્રાદ અને સુખમરક હોય એમ સિદ્ધ થાય છે, તો પજુ આતાપિતાની સમતિ પજુ એટલી જ પ્રવળ છે એવાત અહીં વિશેષ રીતે ધ્યાનમાં રાખવી નેષ્ટએ

આગળ મંત્ર ૭ થી ૯ સુધીમાં નવ વિવાહિત વધુવરને અલિપ્તિય તનૂવરકે આધીર્વાદ છે સક્ષસ, હુણ, દુરાચારિ-

એથી વધુની રસા ધરાની પ્રાપ્તિ માનમાં મંત્રમાં કરેલી છે ત્યુને માટે બધા માંથી મુક્તિન થાય એવો આશ્વાસ આપના મનમાં છે અને નવમા મનમાં વધુવરને મનમાં અસરગુ, તેથી પ્રત્યાય સમસાધક થાય અને આ વધુવરની રસા દિવા ન કરે આ કમળ છે

યજ્ઞાધી યજ્ઞમનાર

હસમા મનમાં યજ્ઞાધી યજ્ઞમ રોજનો નાથ ધરાનો સદેશ ૧૦૫૧ જ કાવ્યમયી વાળીમાં આપવામાં આવ્યો છે તેનો વિચાર સદેશ વિરોધ વિચારપૂર્વક કરવો ઉચિત છે—

યે યજ્ઞધમ્ યદતુ યજ્ઞમા યન્તિ જનૌ મનુ ।

પુનરતાન્ યજ્ઞિયા દેવા નવન્તુ યત્ત યાગતાન્ ॥

(મ ૧૦)

“જે (યજ્ઞમા) દમરોમ (જમાન્ મનુ યન્તિ) મનુષ્યની સાથે સાથે માણે છે તે (યજ્ઞધમ્ યદતુ) વધુની તેજસ્વી વનના રમી સાથે આગી અગ્નિ દેવ તે (તાન્) તે યજ્ઞમ રોજનો (યજ્ઞિયા દેવા નવન્તુ) યજ્ઞ ના દેવ દરે લક્ષ ગાય, અર્થાત્ વધુ અથવા વરની સાથે આવવા ન દે ’ યજ્ઞના દેવ અગ્નિ વનરપતિ વચેરે છે એનાથી યજ્ઞ થાય છે અને યજ્ઞ કરતી વખતે જેનો નામ નિર્દેશ વાર વાર થવા કરે છે આ સર્વ દેવો મનુષ્યની સુખે આવેલા યજ્ઞમને દરે લક્ષ વન આ મંત્રના મનથી સિદ્ધ થાય છે કે ભાઈ મનુષ્યોની પૂન ગિરદી ભ્રમથી દેવ ત્યાં રોમી મનુષ્યોની સાથે યજ્ઞમાંથી રોમી આવવાનો વધુ સહાર છે અને માં ભાઈ ધણી બધાં માણસો એકત્ર થાય છે ત્યાં કેવો કયો રોમ છે તે જાણ્યું અસમ્ય છે આથી આવી ગિરદીને મન જે રમજીન્મ રોજનો ફેલાવે ધરાની સહકર્તા વધારે છે આથી આવે મન જે બ્રહ્મ યજ્ઞ કરીને આશા યજ્ઞોનો નાથ કરેલો એ વધારે રોમ છે ભાઈ ભાઈ જન અથવા એવે જ પ્રસન્ન જે ધણી લોકોની મેલી એકત્ર થાય છે ત્યાં ત્યાં આ નિવમ મનામાં રાખના રોમ છે

રાનુઓ દરે થાય

અગિયારમા મનમાં રાનુઓને દર કરવાનો ઉપદેશ આપેલ છે પહેલાના મંત્રમાં આપિર પરાનુઓને દર કરવાનો ઉપદેશ છે અને આ મંત્રમાં માનવી રાનુઓને દર કરવાનો ઉપદેશ છે (વરિષ્ઠપિત્ર માં વિદ્યન્) દુષ્ટમાર્ગથી યાજનારા દુરાચારીઓ આ દવિને નકે નહિ દુરાચારી લોકો અનેક

પ્રત્યેક જાતની મનુષ્યોને હેતરે છે, બનાવટ કરે છે, ફાસે છે, લૂટે છે અને પોતાનો સ્વાર્થ સારી રીતે તેથી આ દુષ્ટોની સંધેના સમયથી નિવિરોધિત વધુરદરે એટલું જ નહિ બાન્ય લોકો પશુ નેમનાથી દર રહે આ સર્વ સામાન્ય ઉપદેશ છે (કરાતથ અવ દ્રાન્તુ) રાનુઓ દર નાથી જન્ય અનુદાર મનુષ્ય જે આ નિવિરોધિત વધુરને ફાસવા કમળા દેવ તેઓ નેમનાથી દર રહે, નેમનાથી આ દવિને પ્રત્યક્ષ રહે તથા આ આ પુર (સુગેન દુર્ગે જાતીતાં । મ. ૧૧) સમપૂર્વક સર્વ કીર્તિ પ્રસન્નમાંથી યજ્ઞ થઈ જાય

જારમા મનમાં પ્રાપ્તિ છે કે “સર્વને ઉત્પત્તિ કરી સંવિતા દેવ આ સર્વ નિશ્ચિત રૂપને આ ધનિ-પત્ની માટે સમસાધક બનાવે ” અર્થાત્ આ સર્વ નિશ્ચિત આ દવિને સુખ આપે, તેનાથી દુઃખ ન થાય અહીં પાઠક રમરમમાં રોમે કે અસત્તા બધા પદાર્થો સમસાધક પાત્ર બની શકે છે અને દુઃખદાયક પાત્ર બની શકે છે પોતાના વ્યવહારપર જ સુખ અથવા દુઃખનો આધાર છે. તેથી વધુવર એવા ધર્મિક સુનિવેશથી વ્યવહાર કરે કે જેથી તેમને સદા સુખ જ મળતું રહે અને દુઃખ કદી પાત્ર મળે નહિ

વિચારમાં ધર્મરોના દુષ્ટ

તેરમા મનમાં (યાતા દમ લોક દર્શ્ય વિદેશ । મ ૧૩) વિધાતાએ આ પતિનું રથાન આ વધુને માટે નિર્દિષ્ટ કરી રાખ્યું છે એમ કહ્યું છે આનો સરળ અર્થ તે એટલો જ થાય કે ભયારે સ્ત્રી અથવા પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેના વિચારની યોજના વિધાતા દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે વિધાતાનો જ દેશી કમળ કરીને જે લોકો વતે જ તેમને મારે મથાએત્ત ધર્મ પત્ની મળે છે એઓ પોતે પોતાની દક્ષ વચમાં લાવે છે તેઓ કષ્ટ ભોગવનારા થાય જ એઓ આજન્મ અભાગ્ય થાય છે તેમનો હેતુ પશુ ધર્મની કૃપા થા જ સિદ્ધ થાય છે એઓ વિવાદની કમળા કરે છે તેમને માટે યોગ્ય છે કે તેઓ પોતાનું આચરણ ધર્મ પ્રમાણે રાખે, હતામ સુનિવેશનું પાલન કરે અને સાથે સાથે યોગ્ય સમયની પ્રતીક્ષા કરે વિધાતાના નિયમનુસાર તેનો જ નમ સુયોગ્ય વધુ સાથે અવરણ થશે જ પાઠક અહીં ઉપદેશ ન કરે ધર્મનુકૂળ, સમપૂર્વક ચાલનાર વળી મનુષ્યનો સર્વ પ્રાર્થ રોગરોગ ધર્મરોના નિવમ પ્રમાણે આપતો જ રહે જોનો

પરમપિતા એકમાત્ર સહાયક અને તેને કાંઈ વાતની ન્હાતા રહેશે નહિ.

(હવં શિવા નારી અસ્તં આગત્) આ શુભ આચાર-વાળી સ્ત્રી પતિને ઘેર આવી ગઈ છે. આ શુભ આચારવાળી સ્ત્રી એવા જ ધર્માત્મા પુરુષને પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનો શુદ્ધ-સ્વાશ્રમ સુખપૂર્વક આલયમાં સહાયતા પ્રાપ્ત થાય છે. ધર્મ-પત્ની શુભ આચારવાળી મળવી એ પણ એક લાગ્યનું ઇચ્છનું છે અને તે ધર્માચાર્યની જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

(દેવોઃ પ્રજયા વર્ધયન્તુ । મં. ૧૩) સર્વ દેવો આ દંપતિને ઉત્તમ સંતાન આપીને તેમની પુદ્ધિ કરે. સુસંતાતિ આપે અને અન્ય સર્વ પ્રકારનું ભાગ્ય અર્પણ કરે. દરેક પ્રકારનું સુખ આ દંપતિને પ્રાપ્ત થાય. આ બધું ઇશ્વર બક્ષિતથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. વિધાતાની કૃપાથી જ આ બધું થાય છે.

ગર્ભાધાન

વિવાહ પછી ગર્ભાધાન પ્રકરણ આવે એ સ્વાભાવિક અને ક્રમ પ્રમાણે થાય છે. તે આખાનો નિર્દેશ ૧૪ મા મંત્રમાં છે. (સત્તમઘર્તા ઉર્વરા નારી) આદિકમ બળવાળી સુપુત્ર અથવા સુસંતાન ઉત્પન્ન કરનારી હોવાથી કહ્યું પ્રસંગે પણ તેનું ધૈર્ય નષ્ટ થતું નથી એવી હોવી જોઈએ. " ઉર્વરા " શબ્દ અહીં ઉપભોગના અર્થમાં વપરાયેલ છે. જેવી રીતે ભૂમિ ઉત્તમ ઉપભોગ હોય છે, વનરપતિએ રસયુક્ત ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રી પણ ઉત્તમ હૃદયપુષ્ટ સુમતિયુક્ત, સંતાતિ ઉત્પન્ન કરનારી બને. રોગી સંતાતિ ઉત્પન્ન ન થાય. આ સર્વ સ્ત્રીના ધર્મનુકૂળ આચરણ આચરવાપર નિર્ભર છે. જેવી રીતે આયુર્વેદમાં કહ્યું છે તેજ પ્રમાણેનું આચરણ સ્ત્રી પુરુષો કરશે તો ઉત્તમ સંતાતિ ઉત્પન્ન થઈ શકશે.

(તસ્માં નરો વીર્યં વપત) આવી શુભવતી, કુલવતી, આત્મમગ્ન સંતતિની ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ સ્ત્રીમાં જ પુરુષ ગર્ભાધાન કરે કાંઈ અન્ય સ્થળે વીર્યનો નિસેધ ન કરે. ધર્મપત્ની સિવાય કાંઈ અન્ય સ્થળે વીર્યપાત કરવો એ સર્વથા અગોચ્ર અધાર્મિક અને અવનતિકારક છે. પ્રથમ (વૃષભઃ) બળદના જેવો વીર્યવાન હોવો જોઈએ. શાભ થયું એ વીર્યદર્શક છે. વીર્યવાન સહુશ્રુત્યવાળો પુરુષજ ગર્ભાધાન કરે. રોગી, દુર્ગુણી, નિર્વાંશ પુરુષ ગર્ભાધાન કરશે તો તેનાં સંતાન તેના જેવા જ ક્ષીણ અને દીન બનશે. તેથી આ સાવધાનતા બળવતી આચરણક છે.

સ્ત્રી પોતાના પતિને ઘેર (વિરાટ) વિશેષ તેજસ્વિની બનીને પોતાના સર્વ વ્યવહાર કરે. (સત્તમઘર્તા) વિદ્યા-દેવીની મૂર્તિ બનીને રહે. અર્થાત્ વિદુષી કહેરાવવાને યોગ્ય જ્ઞાનવાળી બને, (સિન્ધીવાલી) નિરિધ અભરસ પાસે રાખનાર શુદ્ધસ્વામીની બને. પોતાનો પતિ (વિષ્ણુઃ હવ) સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાન જ છે અને હું તેની ધર્મપત્ની છું એવો ભાવ મનમાં રાખે. જેવી રીતે વિષ્ણુ ભગવાન સમસ્ત જગતનું પાલન પોષણ કરે છે તેવી રીતે મારા પતિ પણ કુટુંબનું પાલન પોષણ કરનાર છે. એવો વિચાર મનમાં રાખીને પતિની આપત્તમાં ધણે આદરભાવ પોતાના મનમાં રાખે. અને (મમસ્ય હુમતાં મસત્ । મં. ૧૫) પોતાના પતિની ક્ષુદ્ધિમાં પોતાની ક્ષુદ્ધિનો સમાવેશ કરે અર્થાત્ તેને વિશે ઉત્તમ વિચાર મનમાં ધારણ કરે અને પતિના મનમાં પોતા માટે ઉત્તમ વિચાર રહે એવું પોતાનું આચરણ રાખે. પાત પણ પોતાની સ્ત્રીએ માટે પુષ્કળ આદરભાવ રાખે. આ પ્રમાણે પતિપત્ની પરસ્પરનો સત્કાર કરીને પોતાના શુદ્ધસ્વ ધર્મનું પાલન કરે.

પતિ-પત્નીના અંદર અંદરના વ્યવહાર એવા સરળ અને સુંદર હોય કે એકબીજામાં કંઈ કમગ કે મન દુઃખ થવાનો પ્રસંગ ન આવે ધરતી શક્તિનો ભંડુ થવાનો પ્રસંગ ન આવે. બંને બન્ધા પ્રેમથી એકબીજાની સાથે હળીમળીને રહે. (અવુષ્કતૌ) બંને પતિપત્ની ખરાબ કામ અથવા દુરાચાર ન કરે. હંમેશાં સારાં શુભ કર્મોમાં દત્તયિત રહે. (વિ-વનસૌ) તેઓ બંને હંમેશાં નિષ્પાપ રહે. કંઈ ભૂલથી પણ પાપ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત ન થાય. (અશુન્નં મા આરતાં મં. ૧૬) અશુભ વ્યવહાર કંઈ પણ ન કરે. બંને હળીમળીને પરસ્પરને ધર્મ કરવામાં સહાયતા આપતા રહે, અને પોતાની ઉન્નતિનો ખર્ચ આકમણ કરતા રહે.

પતિના ઘરમાં પત્નીનો વ્યવહાર

હવે પતિના ઘરમાં સ્ત્રીનો નિવાસ રિયર રહે. મર્દા ધારણ થયા પછી વધુનું ચિત્ત પતિના ઘરમાં રિયર થઈ જાય છે. ત્યાં સુધી તે પોતાના પિતાના ઘરનું સ્મરણ કરતી રહે છે. બપોરે મર્દા ધારણ થાય છે ત્યારે પતિના ઘરનો પ્રેમ વધે છે. આવી સ્થિતિમાં તે નારી પતિના ઘરમાં જેવી રીતે વ્યવહાર કરે એ વિવચાર ઉત્તમ ઉપદેશ મંત્ર ૧૭માંથી પ્રારંભ થાય છે. દરેક સ્ત્રીએ આ મંત્ર કંઠસ્થ કરવો જોઈએ.

(અ-ઘોર-સજ્જ) સ્ત્રી દૂર દષ્ટિ કરનારી ન બને,

દમેષા સૌમ્ય જની આત્મદી અને પ્રસન્ન દષ્ટિથી ધરનાં કાપે કરતી રહે. કોષપર કોષ ન કરે. વક્ર (વાંકી) દષ્ટિથી કોષ પ્રત્યે ન જુએ. (યજ્ઞાન્તિ-ગ્રી) પતિનો યાત્રાપાત્ર, અપમાન તથા વિરોધ કદી પણ ન કરે, સદા પતિનું દિન કરવામાં રહી રહે. (સ્વોત્તા સિવા) સ્ત્રી સત્ત્વે સુખ આપે, અર્ચનું દિન કરે. સર્વનું કલ્યાણ કરવામાં દાક્ષિણ રહે. (કાશ્મ્યા) દમેષાં મુખ કાપે કરે, સર્વ દિનકારી કાપેમાં પોતાના ચિત્તાની સમી રાખે. (સુ-વચ્ચા) સ્ત્રી પોતાના પતિના ધરમાં ઉત્તમ ધર્મ નિયમોને અનુકૂળ આચરણ કરે. કદી પણ નિયમ બાદ્ય આચરણ ન કરે. (સુ-સેવા) યજ્ઞમનોની સેવા ઉત્તમ રીતિથી કરે, સેવા કરનારાઓ પર કોષ ન કરે. પ્રસન્નતાપૂર્વક સેવકોની સાથે વર્તે. (ઘીરસૂત્ર પ્રજાવર્તી) ઘીર સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે જે જે પદ્ય વ્યવહાર કરવા આવશ્યક હોય તે કરતી રહે. પોતાની વીરજાવનાધીજ સંતાન પણ વીરપ્રભાવ કુલત યજ્ઞ હોં છે એમ ગણીને પોતાના અનર્માં વીરતાના વિચારો ધારણ કરે, અને બાળ-પણમાંજ પોતાના સંતાનોને વીરતાનું શિક્ષણ આપતી રહે. આ પ્રમાણે પોતાના સંતાન સુવીરજનક માટે જે જે ઉપાયો કરવા આવશ્યક હોય તે કરતી જાય (દેવુ-કાશ્યા, અદેવુ-ગ્રી) પોતાના દિવસનું દિન કરે, તેમનાં કદી પણ દેવ ન કરે. રિધેરને કદી ધાતપાત્ર ન કરે. (જુમનસ્વમાના) જેના અંતઃકરણની ભાવના ઉત્તમ છે. જેની મનિષ્ઠિ ઉત્તમ છે, એવી સ્ત્રી હો, અર્થાત્ વિદ્યા અને મુનિષ્ઠિથી સ્ત્રી પોતાનું મન ઉત્તમ, શાંત, મંજીર અને વિનયશૂન જનાવે તે ધરમાં સર્વનાં મન પોતા તરફ આકર્ષિત કરે. (સુવર્ચા) સ્ત્રી ઉત્તમ વેળાસિની બને, ધરની શોભા બનીને પતિના ધરમાં રહે (યજ્ઞમ્યા સિવા) યજ્ઞ વચેરનું દિન પણ ગૃહિણી કરે. યજ્ઞોને ચોમ્ય સમયે ધાસ, દાણાપાણી જતાજર બાંધું છે કે નહિ, તેમનું આરોગ્ય કેવું છે, વચેરનો વિચાર કરીને એ બાબતમાં જે આવશ્યક કર્તવ્ય હોય તે કરે. (ગાદેપત્ય સપર્ચ) ગાદેપત્ય આશિર્વાદ પ્રતિદિન લેવન કરે. ધરની દમેષા ઉપાસના કરે. આગળ રૂઢ અને રજ મંત્રમાં પણ દ્રીયા એજ વિષય આવેલ છે. તેમાં ગૃહસ્થનીના કર્તવ્ય આ ધરની કાર્ય વર્ણવવામાં આવ્યાં છે. સ્ત્રી (સુમંગલી) ઉત્તમ મંજીર કરવાવળી, મુખ મંજીર કામના કરવાવળી, (પ્રતરણ) દુઃખગાંધી પાર કરનારી (સુસેવા) ઉચ્ચ સેવા કરનારી, ઉત્તમ સેવની. (પત્યે અગ્રુરાય કાંમુ)

પતિનું, સસન્નનું ઉત્તમ દિન કરનારી, (અગ્ર્ય સ્વોમા) સામુનું સુખ વધારનારી (અગ્રુરમ્યા, ગૃહેમ્યા, પત્યે, વર્ચ્ય સર્વસ્વે યિથો સ્વોમા) સમયે, ધરવાળા, પતિ અને સર્વ કુટુંબના લોકોને માટે સુખ દેનારી ગૃહિણી હો.

આ ઉપરવેદને લક્ષમાં રાખીને જે સ્ત્રી પોતાના પતિના ધરમાં વ્યવહાર કરે તે સર્વનાં આદરપાત્ર બને એ નિઃસંકેદ છે. એમાં કંઈકાને રચાત નથી જ. ગૃહસ્થોને આમ ઉત્તમ આદર્શ અર્થી દર્શાવે છે. સ્ત્રીનું પતિને વેરકેવું વર્તન હોતું નોકમ એ વિષયમાં આ કંઈકા પ્રથમ સૂચના ૪૨ થી ૪૭ સુધીના યજ્ઞો અને તેમનું સ્પષ્ટીકરણ પાઠક અર્ધી પણ નેષ જાય, અને પ્રાદ ઉપર કલ્યાણોને આ મંત્રના ભાવ બરાબર સમજાવી દે.

દરિદ્રતાને દૂર કરે.

પતિના ધરમાં ધર્મપત્નીને પ્રવેશ થવા પછી વધુ અને વર જન્મે એ મળીને પ્રવલ્ન કરવો નોકમ છે જેથી પોતાના ધરનું દરિદ્ર દૂર થાય, તે ધરમાં રતે નહિ. આ વિષયનો સંદેશ આપનાં ૧૬ મા મંત્રમાં કહ્યું છે—

(હે તિર્મસે ! પ્રવલ મા રંધયાઃ । યમિમૂઃ સ્વાદુઃ)

વધુ અને વર કહે છે, ' હે દમર ! અર્ધથી દૂર નાસી જા અર્ધી આશારા ધરમાં ન રહે, અમે તારો પરશવ કરીશું અને આશારા ધરમાંથી તને બહાર કાઢી મૂકીશું આ વાત સાચ રીતે કદીએ છોડો. ' આ પ્રમાણે નિશ્ચયપૂર્વકનાં વાક્યો દારિદ્રને હટાવવાં આવે. તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે પતિ અને પત્ની પોતાના ધરના દળદરને દૂર કરવાનો નિશ્ચય કરે અને તાત્પર્ય પ્રવલ્ન કરે.

ગોદેસંઓને નામસ્કાર

વીરસાં મંત્રમાં કહ્યું છે કે અપારે વધુ અમિની પૂળ કરી લે અને પોતાની પ્રધરોપાસના સમાપ્ત કરે ત્યારે તે (પિતૃમ્યાઃ યમસ્કુલ મં. ૨૦) પોતાના ધરનાં ગોદાં ચાલુસોને નમસ્કાર કરે અને પછી પોતાના કાપેમાં લાગે. આથી એક પ્રદાન વૈદિક આદર્શ દર્શાવેલ છે. સ્ત્રી પ્રાતઃ કાળમાં ઉઠે, યરિર શુદ્ધિ, સ્નાન વગેરે પરવારીને, ધર ઉપાસના, લવન પ્રત્યાદિથી નિજત યજ્ઞને પોતાના ધરનાં ગોદાં લોકો જેવાં કે પતિ, સામુ, સસરા, નેહ તથા અન્ય ધર અને જે કોષ ધરમાં હોય તેમને લક્ષ્યાયોગ રીતે નમસ્કાર કરી

તેમના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરે અને પછીથી પોતાનું કાર્ય કરે એ આ નિયમન માત્ર નવવધૂને માટે જ ઉત્તમ છે એટલું જ નહિ પરંતુ ધરના સર્વ કુમાર-કુમારીઓ માટે પણ ઉત્તમ છે એમને ખૂબ જ આશા છે કે પ્રત્યેક આર્પના ધરમાં આ પ્રણાલિ ચાલુ રહે અને ગુરુજનોને નમસ્કાર કરવા એ એક ઢ મેશનો આવશ્યક ક્રમ ક્રમ જ સમજવામાં આવે

આ પ્રમાણે ગુરુજનોને સનામના નમસ્કાર કરવો એ એક પ્રકારનું (ધર્મ ધર્મ વત્ ૧૫ મ ૨૧) સુખદાયક અને સરસક કવચ છે આ રીતે કુમાર કુમારીઓની ધણી આપતિ યોથી રક્ષા યાજ છે આથી આ પદ્ધતિનો પ્રચાર બધા ગૃહો માં થવો યોગ્ય છે

(સૂચના - મત ૧૫ નો ઉત્તરાર્ધ અહીં મત ૨૨ માં ફરી વખત આવેલ છે)

નવવધૂ હજાર ઉપાસના અને અગ્નિમાહવન કરતી વખતે ધર્મ પર-ધણુ અર્ચ કૃષ્ણાજીન પર બેસે અને પોતાની ઉપાસના કરે (જુઓ મત ૨૨-૪૪)

રોહિતે જર્મણિ ઉપવિદ્ય સુપ્રજા અગ્નિ સર્વવર્તુ ।
(મ ૨૩)

" કૃષ્ણાજીન પર બેસીને ઉત્તમ પ્રભા ઉત્પન્ન કરનારી બી અગ્નિની ઉપાસના કરે " અગ્નિની ઉપાસના કરવાનું કારણ વેદન ત્રમાં આ પ્રમાણે બ્યપેલ છે—

વય લેષ સર્વા રક્ષાસિ હન્તિ ॥ (મ ૨૪)

' આ અગ્નિદેવ સર્વ રોગબીજરૂપ રક્ષાસેનો નાશ કરે છે " અને કુટુંબીએને રોગ મુક્ત કરે છે આ અગ્નિ ઉપાસનાનું મહત્ત્વ તેથી હવન પ્રત્યેક કુટુંબમાં થવો જોઈએ આ પ્રમાણે નેરરી કરે છે તેનો (સુજ્યેષ્ઠ પુત્ર । મ ૨૪) ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ પુત્ર યાજ છે સુપ્રભા નિર્માણ માટે હજારની ઉપાસનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે તેથી માતાપિતા અને કુટુંબના ઇતર માણસોના મન રાસ રકાર સમ્પન્ન થયે અને તેનું પરિણામ સુપ્રજા નિર્માણ યદ્યમાં યાજ છે ૨૫ માં મ ત્રમાં પણ ફરીથી એજ કારણ આપ્યું છે—

મતિમૂપ વેધાન ૧ (મ ૨૫)

દેવે ને સુશોભિત બનાવો ' એમ આજ્ઞા આપે ન છે હજારોપાસના કરવા માટે જ આ આજ્ઞા પ્રેરિત કરે છે દેવતા એને આશુપણોની સુભૂષિત કરો, એવી આજ્ઞા અહીં છે

માતૃદેવ પિતૃદેવ આતિથિદેવ ષતિદેવ આદિ અનેક દેવો ધર-માં હોય છે તેમને સુભૂષિત કરવાના વિધયમાં આ આજ્ઞા હોય એ પણ સહિત છે ધરમાં જે જે દેવતાઓ હોય તેમની બધાની શોભા વધારવી એ ગૃહસ્થીઓનું પરમ કર્તવ્ય છે

દેટલાક લોકો ' દેવતાઓની ' મૂર્તિઓની સમગ્રવટ કરવી જોઈએ એવો અર્થ આ મતનો માને છે અને આ મતના રંગમાં કહે છે કે વેદમાં કદાચ દેવતાઓની મૂર્તિઓનું વર્ણન કરેલ છે તે વિધયમાં તેમના પ્રમાણુ આમ છે—

ક હમ વશમિર્મેન્દ્ર કૌણાતિ મેનુમિ ।
(મ ૪૧૪૧૧૦)

મહે સન ત્વામાદિય પરા શુલ્કાય વૈયામ ।

ન સહકાય નાયુતાય વજિયો ન શતાય શતામત્ર ॥

(મ ૮૧૧૫)

' (હમ હન્દ્ર) આ ધન્દને (વશમિ મેનુમિ) હસ માયો આપીને (કિણાતિ) ખરીદે છે સે કડો અથવા હજારો માયો મળ્યા છતાં પણ (શુલ્કાય ન પરા વૈયા) ગમે તેટલું મુલ્ય મળ્યા છતાં પણ આ ધન્દને વેચીશ નહિ ' આ મ ત્રમાં આ લોકો કહે છે કે ધન્દની મૂર્તિ ખરીદવી અને વેચવાનો ઉલ્લેખ છે શ્રી બાણ અવિનાશ પ્રસાદ ઠાસ એમ એ પીએચ ડી એ પોતાના ' વૈદિક કલ્પર ' નામના પ્રસ્તુતમાં પૃ ૧૪૫ થી ૧૪૮ પર આ મતો માટે વિચાર કર્યો છે અન્તમાં બ્યાદના મ ત્રો આપીને પણ વેદમાં નિ સ હેલ મૂર્તિપૂજા છે એવો પોતાનો મન ભાહેર કર્યો નથી તેથી તેમના મત પ્રમાણે પણ વેદમાં મૂર્તિ પૂજાની હસ્તિ સિદ્ધ થતી નથી તેથી નો વિધયમાં આ પક્ષના આધાર આપનારનો પણ સ હેલ છે તે વિધયનું ખડન મડન કરવાની અમારે અહીં કોઈ બ્યવસ્થકતા નથી અને આ મત અહીં એટલા માટે આપ્યો છે કે આ મ ત્રો પર પૂર્વેકિત બાણ મહાશય આ કલ્પના કરે છે જે પાછો રોધની દષ્ટિએ અધ્યયન કરતા હોય તેમણે આ મ ત્રોનો અધિક વિચાર કરવો ઉકત બાણ મહાશયનું બીજું પણ કથન (મ ૮૧૬૮૧૫૧૬) મ ત્રોમાં નર્મી ધ્વના રચમાં મેસવાનો ઉલ્લેખ (ત્યાં ધ્વની મૂર્તિ બનાવનાર રચમાં બેસે એવો અર્થ સમજવો જોઈએ એમ છે નો આ પ્રમાણે કલ્પ ૧ કરવી હોય તો પ્રાય સર્વ દેવતાઓની મૂર્તિઓનું વેદમાં વર્ણન છે. એમ તે કહી શકે છે કારણ કે વેદમાં અનેક દેવતાઓના વર્ણનોમાં રથમાં મેસવાનું વર્ણન

છે. દેવનું રથમાં બેસવું તેનો આધ્યાત્મિક અર્થ શું છે તેની ચર્ચા અમે "વૈદિક અભિવિદ્યા" નામના પુસ્તકમાં અભિદેવતાના વિષયમાં કરેલ છે એ જ પ્રમાણે ઇન્દ્ર દેવતાપર સ્વતંત્ર એક પુસ્તક લખીને ઇન્દ્ર દેવતાનું રથમાં બેસવું એટલે શું, તેનો આશય શો છે તેનો વિચાર અહીં સંક્ષેપમાં કરેલો છે. કંઈ પણ હેતુ સરી શકે તે નહિ તેથી એ વિષય અમે અહીં લેતા નથી. અમારા વિચાર પ્રમાણે અહીં આ "દેવાન્ મનિમ્" નો અર્થ પોતાના કુટુંબમાં જે યજ્ઞન હોય તેમને સુશ્રવિત કરે એવો છે. આચાર ઉપર શોધ થતા પછી જે વાન સિદ્ધ થશે તે પ્રકાશિત કરીશું. અત્યુ

ઉપરોક્ત સુમંગલ વધૂને સમજાવેલી પુષ્પો જુએ અને આશીર્વાદ આપે, તેનું અર્થ કંઈ છે અને તેની સહાયતા કરે એ જાન રત મા મનના છે જે કુલ હાથગાળી (હુદાકાં પુષ્પવત્તી) એમી તરૂં પુનિઓને ઉતારતી રહે છે અને તેમને કુમારમાં પ્રવૃત્ત કરતી રહે છે. એવી કુલ કુમારની આ નવવિનાશિત વધુવરતી સમીપ ન આવે અર્થાત્ એવી કુલ એમી અને કુલ પ્રવૃત્તોના અમાવધી આ નવવિનાશિત એવી પુષ્પ બચીને રહે.

સુમંગલ

આ પછી મન ૩૦ થી મંત્ર ૪૦ સુધી રી પુષ્પના સંબંધની અર્થાત્ ગર્ભાધાન પ્રસંગનું વર્ણન છે. તેમાં મનન કરવા યોગ્ય બનેલ નિર્દેશ છે તે પણ તે વિષય માત્ર ગૃહસ્થને માટે જ ઉપયોગી છે, અને અજ્ઞાતારી તેને વર્તી શકે નહિ તેથી આ શુભ વિષય છે. તે કારણે તેનું વિચરણ અમે અહીં કરતા નથી જે પાઠકો તેને જાણવાની ઇચ્છા કરે તેઓ મનના અર્થનો વિચાર કરીને જાણીયે

વધૂનું વસ્ત્ર

વધૂના વિવાહ સમયે યાત્રી બાજીજીને વસ્ત્રનું દાન કરવાનો આદેશ મન ૪૧ અને ૪૨ માં છે. આ વસ્ત્ર આપવું અત્યંત આરંભક છે કારણ કે આ (શશ્વમાય) બાજીજીનો લાભ છે આ દાન (દેવેન્દ્ર) દેવે દારા અપાયું હતું (મનુષ્ય સાર્ક) મનુષી સાચે તે આવેલું છે અથવા મનુષ્યે તે પહેરવાની પ્રમા પાત્રી છે આ (શશ્વમે) બાજીજીને આપવા યોગ્ય દાન છે આ (ચિકિત્સુષે શશ્વમે ય. દદાતિ) જે યાત્રી બાજીજીને આ વસ્ત્રનું દાન કરે છે તેને દાન થાય છે.

આ પ્રમાણે વરદાનનો મહિમા આ મંત્રોમાં વર્ણવાયો છે. બાજીજીને આ પ્રમાણે વસ્ત્રદાન કરવામાં આવે એ તેનું વાત્સલ્ય છે વિદ્યાનુ આશ્રયોને આ પ્રમાણે વસ્ત્રદાન આપીને તેમનો યોગ્યેષ મહાત્મ્યો જોઈએ, એ ઉપદેશ આ મંત્રોમાંથી મળે છે. આ ગૃહસ્થી લોકોપર એક પ્રકારની ધાર્મિક જવાબદારી છે. આ પ્રકારે આપી દાન ગૃહસ્થી આપતા રહે તે તે જનથી મેલ મેલ મુકુળ આવી શકે છે, અને વિદ્યાનો પ્રચાર પણ પુષ્કળ થઈ શકે છે.

ગૃહસ્થીનાં ઘર

૪૩માં મંત્રમાં ગૃહસ્થીનું ઘર કેવું હોવું જોઈએ તે જણાવ મળે છે. (સુગૃહ) એ પુષ્પ ઉત્તમ ધરમાં રહે અદરથી તેમજ બહારથી ઉત્તમ સુઅવસ્થિત હોય જેવું તેનું ન દોલ પ્રત્યેક યોગ્ય અને ધરના બહારનો બાજ સર્વ મધ્યોમ, સ્વચ્છ, સુંદર અને સુશોભ હોય (સ્વોનાલ્લ યોતેઃ કાંચિ પુષ્પમાત્રી) એવી પુષ્પોના શબ્દ અંત અત્યંત સુખાલક હોય ઉનાળામાં તે શાન્ત અને ફંદક વાળો દોલ, શિયાળામાં તે સુખદાયક બને, યોગ્યસભા દિવસોમાં તેમાં રહેનારાને જવા પણ કદાચ ન દોલ આવા સુખદાયી ખડખડાં એવી પુષ્પ ધુવે આ ખડખડાં સ્વચ્છ ઉત્તમ હોવાથી તેમાં જાતરાઓને ઉત્તમ નિદા આવશે, અને તેઓ બાજામુકુર્તમાં (કાંચિ પુષ્પમાત્રી) પોતાના શબ્દમંદિરમાંથી ઉઠી શકશે અને તેના ધર્મકર્મોની શરૂઆત કરી શકશે તે એવી પુષ્પ પોતાના સુંદર મંદિરમાં રહે અને (હસા સુશ્રી) હાસ્ય વિનંદ કરતાં કરતાં પોતાના કૌનિક આરદાર કરે કદી કોઈપર ક્રોધ, દેવ આદિ વિચારમુક્ત આચરણ કરે આનંદથી રહે (મહાસા મોહમાત્રી) મહારાના યાન લાંબે આનંદ પ્રસન્ન રહે તે એવી પુષ્પોના પરંપરા બ્યન્દારથી એવું જાણ્યું આવે કે તેઓ ખૂબ જ આનંદથી પોતાનો બ્યન્દાર કરી રહ્યાં છે તેમના ચહેરાપરથી તેમનો આનંદ જાણી શકાયો જોઈએ

(સુ-ગૃ) ઉત્તમ મોયેનું પાલન કરનારા આ ગૃહસ્થી હોય ધરમાં દુષ્કાળપરથી ઉત્તમ ઉત્તમ માણે. હોય તેમનું દુષ્ક, કદી, જાસ, માખણ, લી વગેરે કુટુંબીઓને પ્રતિદિન પ્રાપ્ત થાય રહે અને તેઓ તેનું સેવન કરીને હૃદયુષ્ક અને આનંદિન થતા રહે "સુ-ગૃ" શબ્દનો ખીલે અર્થ ઉત્તમ કનિષ્ઠ મુક્ત એવો પણ થાય છે આ એવી પુષ્પો પોતાના ઉત્તમ ધરમાં રહી બહાવવાદિ સુનિયમેનું પાલન કરીને પોતાની કનિષ્ઠોને ઉત્તમ સ્થિતિમાં રાખે, (સુ-પુત્રી) જેને ઉત્તમ

ખાળખચ્યાં થયાં છે અને તેઓ ઉત્તમ શિક્ષણસમ્પન્ન બની રહ્યાં છે, એવાં એ માતાપિતા હો. સુસંતાન ઉત્પન્ન કર્યાં અને તેમને ઉત્તમ શિક્ષણ સ્વપ્ન બનાવ્યાં તે પ્રત્યેક ગૃહસ્થીનો ધર્મ છે, કર્તવ્ય છે. વિશેષ ઉત્તમ પ્રબલ ધર્મી રહેવાથી ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન થઇ શકે. આ પ્રમાણે સર્વગૃહસ્થી પોતાના ઘરમાં આનંદથી પ્રસન્નચિત્ત રહે અને પોતાના દીનાંધુની પ્રાપ્તિ સુધાર કરે. અહીં ઉત્તમ ધર્મનો આદર્શ દર્શાવે છે. પાકકે તેને રમરણમાં રાખે અને પોતાનું ઘર તેનું બનાવવાને યત્ન કરે.

(મળજાત્ પત્ત્રી યય) જેવી રીતે ઇશ્વરમાં પક્ષી મૂકત થાય છે અને રવેન્દ્રમાંથી આકાશમાં સ્થાવર કરવાનો આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે તેવી રીતે, પ્રત્યેક ગૃહસ્થ પ્રયત્ન કરીને (વિશ્વસ્માત્ યનસ પરિબ્રુહિતિ ૧ મ ૪૭) સર્વ પાપથી મુક્ત થઈને નિષ્પાપ થઈને વિચરે. આ પ્રત્યેક ગૃહસ્થનો આદર્શ હોય, હું નિષ્પાપ બનીશ એવો નિશ્ચય પ્રત્યેક ગૃહસ્થી કરે અને તેની સિદ્ધિ માટે પોતાનાં પ્રયત્નોની ધરાકાષ્ટી કરે પ્રતિદિન (નવ વસાન) નવુ એટલે કે ધોયેકું રવચ્છ વસ્ત્ર પરિધાન કરે અને (સુવાસા) ઉત્તમ શોભાયામાન વસ્ત્રોથી પોતાને સુશોભિત બનાવે. પોતાના શરીરને સુદર રીતે શણગારે શરીરની સુદરતા વધારવામાં દત્તચિત્ત રહે, આ બાબતમાં કદી ઉદાસ ન રહે સ્ત્રીપુરુષ સુદર વસ્ત્રો અને સુદર આભૂષણોથી પોતાનાં શરીર અધિક સુદર અને રમણીય તથા દર્શનીય બનાવે, (સુરમિ) સંગ્રહિત ચંદન અત્તર વગેરેનો ઉપયોગ કરીને આનંદથી પ્રસન્ન રહે શરીર પર દુર્ગંધીમુક્ત કોષ્ટ પશુ પદાર્થ ન હોય સ્નાનથી દરરોજ શરીરને દુર્ગંધથી મુક્ત બનાવવું જોઈએ દરરોજ પોએલ્લાં વસા પરિધાન કર્યાં જોઈએ ચંદન વગેરેનો લેપ કરીને સુગંધી ધારણ કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે સુદર બનીને સ્ત્રીપુરુષ પોતાના ધર્મથી (વિમાર્ગીં ડવસ લક્ષ્મણા) પ્રકાશિત ઉડાળના જ બહાર નીકળી પડે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાનહિત્ય ઉપાસનાથી નિવૃત્ત થઈને આ શુભ સમયમાં ફરવા જાય ઉપકાળમાં સ્ત્રી વા પુરુષ કોષ્ટ પશુ પથારી પર ઉઘડું ન રહે આ પ્રમાણે કોષ્ટ પશુ ગૃહસ્થ આગમ્ય ન રહે હમેશાં ઉઘમી પ્રયત્નશીલ, સુસંસ્કાર સપ્ત એવા ગૃહસ્થી દોઢા પ્રશ્ન સનીય રીતે પોતાના કાર્યમાં દત્તચિત્ત રહે.

૯ [અથર્વ અનુ બા ૩]

પ્રત્યેક ગૃહસ્થની કમ્પા હોય કે (ન લંહસ' મુચ્ચન્તુ) (૧ મ ૪૫) અમો સર્વ પાપમયી મુક્ત થઈએ ગૃહસ્થી-એએ હમેશાં પોતાના આચારશુદ્ધતાનો જ વિચાર કરવો જોઈએ કારણ કે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હમેશાં ધનની આવશ્યકતા હોય છે અને તેને કારણે મનુષ્યો ખરાય બ્યવહારમાં ફસાઇ જવાનો અધિક સંભવ હોય છે. તેથી પાપથી બચવા માટેનો વિચાર શ્રમ કરનારા ગૃહસ્થીના મનમાં હમેશાં રહેવો ઉચિત છે. એ આ વિચાર તેમના મનમાં રિધર રહે તો કહ્યું પ્રસંગમાં ફક્તાપૂર્વક રહીને પાપથી પોતાનો બચાવ તે કરી શકે.

ઘાના અને પૃથ્વી આ બે દોષ કેવા નિયમપૂર્વક પોતાના કર્મો કરી રહ્યા છે એ સર્વ આ ગૃહસ્થી જુએ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, તારાગ્રંથાદિ સર્વ પોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરી રહેલ છે. તેઓ કદી જીભના કાપક્ષેમમાં દબન કરતા નથી કદી આળસ કરતા નથી, અને કદી પોતાનાં કાર્ય છોડતા પશુ નથી સર્વ નિષ્ઠુ અને સર્વકાળ યયગોગ્ય રીતે થઇ રહ્યા છે. દાહ પશુ કોષ્ટ જાતની શિથિલતા રાખતા નથી આ સહિયકને જોઈને ગૃહસ્થી લોભા પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે કે અમે પશુ અમારે આચરણ એનું જ રાખીશું અને આ સહિમાં રહેલ ગોમ્બ બનીશું (મહિમ્મલ) મહાન નિયમોનું પાલન કરવાથી જ મનુષ્ય સુધોગ્ય બની શકે છે મનુષ્યની વિશેષ ઉચ્ચ ગોમ્બતા હોવાને ક્ષીધિ એ ગોમ્બ છે તે સુધોગ્ય ધર્મનિયમોનું પાલન કરે અને સહિના નિયમોને અનુકૂળ રહીને વિશેષ પ્રભાવશાળી બને.

(યે પ્રચ્ચેતસા તમ્ય નમ ૧ મ ૪૬) જે વિશેષ જ્ઞાની છે તેને નમન કરવું જોઈએ કારણ કે નમનપૂર્વક તેમની પાસે જવાથી તેઓ જ્ઞાનોપદેશ આપે છે અને તે જ્ઞાનથી મનુષ્ય જૂતાઈ થઇ શકે છે તેથી ગૃહસ્થી માટે એ ઉચિત છે કે તે જ્ઞાની ગુરુજનોને નમસ્કાર કરવામાં જરા પશુ બાના કમી ન કરે, અથવા પીછે હઠ ન કરે.

ધર્મના અદ્ભુત કાર્યોનું વર્ણન ૧ મ ૪૭ માં કર્યું છે. ધર્મર મોટાજા વજર અને કાણુ પાઝા વગર સાધાએને જોડી દે છે આપણા શરીરમાં સર્વ કાઠકા કેવાં એકબીજા સાથે જોડી રાખ્યા છે તેમાં કેઈ કાણુ નથી અથવા તો કોષ્ટ પશુ કેશોએ મોટાકાનો પ્રસંગ આપ્યો નથી આ અદ્ભુત રચના કોસાધ્ય પરમેશ્વરનું છે. પાકકે પોતાના શરીરમાં તથા જગત આ તેનો અનુભવ કરે અને પરમેશ્વરની અદ્ભુત શક્તિને.

પરિચય કરે (પિ-દ્વર્ત્ત્ત પુનઃ નિષ્કર્ત્ત) અમારા હાથમાં
હરીનાર સાધીને દીઠ કરી દે છે તેથી તેને નમન કરીને તેની
સ્થિતિ આપણે અનુકૂળ કરવાનો વત્ત કરવો જોઈએ
ઉપાસનાથી જ આ સર્વ સાધ્ય થઈ શકે છે.

મંત્ર ૪૮માં કહ્યું છે કે (તથા અસત્ત્વઃ કષ્ટ ઉચ્ચત્ત્વઃ)
(મ. ૪૮) અધાર અમારા બધાથી દૂર રહે અથવા કાર
સારિક, રાજ્ય, અને તામસ દોષાથી અનેક પ્રકારના છે,
આત્મિક, બૌદ્ધિક, માનસિક અને હિન્દ્રિય વિષયક અધાર
ચરચર જિન્ટ છે આ સર્વ અથવા કાર અમારા બધાથી દૂર
રહે અમારામાંથી કોઇની પાસે આ અધાર અથવા કાર
નિયમનું અટકાવ ન રહે, કારણ કે સર્વ પ્રકારના દોષ અને
સર્વ પ્રકારની અપીગતિઓ અટકાવને કારણે જ થાય છે
અને અટકાવ જ થાય ત્યાં સુધી તેના દોષોથી જાણવું અસંભવ
છે તથા સર્વ પ્રકારના અટકાવને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો
એ પ્રત્યેકનું કર્તવ્ય છે આ પ્રમાણે જે (વાયર્ત્તઃ દૃષ્ટ્યાઃ)
જે કાલપાતના વિચાર છે, (વાયર્ત્તઃ વાદ્યાઃ) જે અનેક
પ્રકારના બધન છે (વાઃ દ્યુષ્ટયઃ વાઃ અસમૃદ્ધયઃ)
જે હારિદ્ર અને અસમૃદ્ધિઓ છે, તે સર્વને દૂર કરવી જોઈએ
ગૃહસ્થીઓનાં કર્તવ્ય આમ ૪૮માં મંત્રમાં આ પ્રમાણે
કહેલાં છે કાલપાતના વિચાર અને હજારની વિચારો તથા
આચાર સર્વ દૂર કરવા જોઈએ અને અહિંસા, સ્વન તતા-
ના વિચાર, પત્ન્યાના આચાર પોતામાં લાવવાના પ્રયત્ન
કરવા જોઈએ મનુષ્યના જેવા વિચારો હોય છે તેવા તેના
આચાર થતા જાય છે આ દૃષ્ટિથી આ મંત્ર ખૂબ જ જોષ-
મદ છે

શ્રીઓનાં બનાવેલા વસ્ત્ર

કાપડ વણવાનો વ્યવસાય ગૃહઉદ્યોગ તરીકે વિકસે બીજું
કોઈ વસ્ત્ર કોઈ ન પહેરે. મ. ૫૦ અને ૫૧માં શ્રીઓદ્વાર
બનાવેલ વસ્ત્ર પરિચાન કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે

યત્ પત્નીમિંડત વાસઃ તત્ત્વ નઃ ક્વયોનં ઉપસ્થુચાત્ ।

(મ. ૫૧)

“જે કાપડ અગારી સ્ત્રીઓ દ્વારા વણાયેલું છે તેજ
અગ્રોને સુખરૂપ” દેનાર પ્રતીત માગે ” જે-પી (અસ્થા
સિચ્ચ) કિનારીઓ અને ધોરો, તેઓ (કોતલ સત્ત્વઃ)
તાલોવાણું અગ્રને સુખ આપનાર માગે અર્થાત્ પેશાના
ધરની જ સ્ત્રીઓ પોતાના ધરનાં વસ્ત્રો બનાવે, ધરનાં સ્ત્રી

કંઠાપ, તેઓ તાલોવાણું પણ ધરમાં જ થાય, કિનારીઓ
અને ધોરો પણ મુંદરમાં મુંદર ધરમાં જ બનાવે અને આમ
ધરમાં વણાયેલ કાપડ જ ધરનાં સ્ત્રીપુરો પહેરે તેમને
પોતાના ધરમાં બનાવેલ કપડાં પહેરવાથી આનંદ અને અભિ-
માન ઉત્પન્ન થાય પોતાના ધરના લેશમાં બનાવેલાં વસ્ત્રો
પહેરવામાં કોઈ આનંદાની ન કરે, પરંતુ તેજ વસ્ત્રો પહેર-
વામાં દરેકને શ્રેય અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય, પોતાના ધરમાં
બનાવેલ વસ્ત્ર ન પહેરીને અને પારશ્યે બનાવેલ વસ્ત્ર
પહેરીને (વર્ચ મા રિપામઃ મ. ૫૦) અમારામાંથી કોઈ
પણ નાશને પ્રાપ્ત ન થય કારણ કે પોતાનું બનાવેલ વસ્ત્ર
ન પહેરવાથી તથા બીજાને બનાવેલ વસ્ત્રો પહેરવાથી
નિઃસર્વ નાશ થશે જ આ નાશમાંથી ગૃહઉદ્યોગને જ્યાં
ધરનાં માત્ર એક જ મંત્ર છે કે પ્રત્યેક ધરમાં આનંદ કાંતવા
માં આવે અને તેનાં વસ્ત્રો બનાવી તેજ ઉપયોગમાં લેવાય.
આપતિથી જમવાનો અને સમ્પત્તિમાન બનાવો આ એક-
માત્ર ઉપાય છે પ્રત્યેક ધરમાં આ વૈદિકધર્મના આદર્શનું
પાલન થતું રહે પોતાના બનાવેલા વસ્ત્રની કોઈ ખુણા ન કરે
અને પારશ્યે બનાવેલ વસ્ત્ર પર કોઈ માયા ન થાય
આજ ઉદારનું એકમાત્ર સાધન છે

મંત્ર ૫૨ માં કહ્યું છે કે, જો પતિની પ્રજા કરીને પતિના
ધરમાં લાખવ થનારી કન્યા આ દીક્ષાવ્રતનું પાલન કરે આ
દીક્ષાવ્રત એટલે જાતે સુતર કાંતવું અને તેનાં કપડાં ધરવામાં
ઓ માટે બનાવવાં એજ છે જે સ્ત્રી આ મનુષ્ય પાલન કરશે
તેજ દીક્ષાને ધારણ કરનારી જની શકશે અને કુળનો ઉદાર
કરી શકશે પરંતુ જે સ્ત્રી પોતે સુતર કાંતશે નહિ અને પાર
કાંતે બનાવેલાં વસ્ત્રો પહેરવાનો અભિદ્ધ રાખશે તેથી
પોતાના ધરમાં પોતેજ હજારને બનાવશે તેથી ધરના સર્વ
કુટુંબીઓ માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ બધાજ આ દીક્ષા
મનને ધારણ કરે અને આ મનનું પાલન કરીને ઉચિતને
પ્રાપ્ત કરે વેદનો આ આદેશ સર્વ ગૃહસ્થીઓ માટે છે જેઓ
તેનું પાલન કરશે તેઓ અનુષ્ઠાનને પ્રાપ્ત કરશે અને જેઓ
તેથી વિરુદ્ધ થશે તેઓ અસફળતાનું જીવન વીતાવશે

ગાયોનો શર

મંત્ર ૫૩ થી ૫૮ સુધીમાં ગાયોનાં યજ્ઞનું વર્ણન છે બધા
ગૃહસ્થી માટે એ ઉચિત છે કે તેઓ પોતાના ધરમાં ગાયોનું
પાલન કરે અને તેમનું જ દુધ, દહીં, ધી, માખણ વગેરેનું

સેવન કરે. ગાયોમાં (વર્ષ :) તેજ : (તેજ :) સ્ફૂર્તિ : (મગ :)
એર્ધ્ય : (યદ્રા :) યથ (પય :) દ્ધ, (રસ :) અનરસ
રહેલ છે. ગાયોના દ્ધમાં આ બધાની પ્રાપ્તિ મનુષ્યને થાય
છે. તે ઉપરાંત દ્ધા ગોમૂત્ર, ગોમય છતાંદિ પણ ઔષધિ
સુણેથી ભરપૂર છે. આ સર્વ પદાર્થો દ્વારા ગાય મનુષ્યને
સુખ આપે છે. આ બધા સાથે ગાયનું ધર્મમાં પાલન થયા
સિવાય મળી શકતા નથી. તેથી ગૃહસ્થીઓએ પોતાના
ગૃહમાં ગોપાલન કરી વર્ચસ્વી, તેજસ્વી, ભગવાન અને
પરાસ્વી થવું જોઈએ.

આગળ મંત્ર ૫૯ થી ૬૨ સુધીના મંત્રોમાં પાપથી
બચવાની ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેઓ પોતાના
(કોશિન :) વાળ વધારે છે, (અર્ધ કુષ્ઠવન્ત :) પાપ
કરે છે, (તોદેન સમતતિષ્ઠુ :) રે છે અને નાચે કૂદે છે,
ઓઝી (ચિકેઝી) વાળને એવીની ધર્મમાં શોભણ કરે છે,
આકોશ કરે છે, ધરની જાંઝી જે કારણે ધરમાં આકોશ
કરે છે, નાના પ્રકારના પાતક કરે છે, તેઓ બધાજ પાપકારી
લોકો છે અને તેમને સમાજમાંથી દૂર કરવા યોગ્ય છે. જે
પાપકારી કાવ છે તે મનમાંથી દૂર થાય અને જે પાપી લોકો
જે તેઓ સમાજમાંથી દૂર થાય. આ પ્રમાણે પાપી વિચારોથી
મન શુદ્ધ થાય અને પાપી મનુષ્યોથી સમાજ શુદ્ધ થાય. અને
મનમાંથી અને સમાજમાંથી ગર્વ અને નાચવું ચૂન કારણ
દૂર થાય, અને સંપૂર્ણ સમાજમાં આનન્દ અને પ્રસન્નતા
નિવાસ કરે. આજ ગૃહસ્થધર્મનું ધ્યેય છે

મંત્ર ૬૩ અને ૬૪માં કહ્યું છે કે, (મે પાનિઃ દીર્ઘાયુઃ
અસ્તુ) મારા પતિ દીર્ઘાયુ થાય એ સ્ત્રીની ઇચ્છા હોય.
સ્ત્રી કહી પણ પોતાના પતિનું આદિન ન ચાહે, પતિનું ક્ષિત
કરવામાં સદા દક્ષ રહીને તેના દીર્ઘાયુ માટેનું ચિંતન કરતી
રહે. (ચક્રવાકાશ્વ ધમ્મી) જેવી રીતે ચક્રવાક પક્ષીઓ
જોડામાં રહે છે અને અરસપરસના પ્રેમથી સાથે સાથે
વિહાર કરે તેમ આ દમ્પતી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રેમથી રહી
એક બીજા સાથે વિહાર કરે. પત્નીને માટે એક માત્ર પતિ
અને પતિને માટે એક માત્ર પત્ની એજ ભાવના ચક્રવાક
પક્ષીઓની જ્યોતિષા હોય છે. તેવીજ રિચ્છિત ગૃહસ્થાશ્રમીઓ-
માં હોવી જોઈએ. ધર્મપત્નીને માટે એક માત્ર પતિ અને
પતિને માટે એક માત્ર ધર્મપત્નીજ પ્રેમનું એકમેવ રચન
રહે. તેમનામાં કોઈ બ્યક્તિચારના દોષ ઉત્પન્ન ન થાય. તેઓ

એક અંતરથી અને એકવિધથી બની ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે.
આ પ્રમાણે (સુ-અસ્તકૌ) પોતાના ઉત્તમોત્તમ ધર્મચાર
બનાવીને તેમાં રહે અને (વિશ્વં આયુઃ વ્યવરુતાં) સત્ય
પૂર્ણ આયુ વ્યતીત કરે. આ પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમમાં પતિ
અને પત્ની સુખથી રહે અને આનંદથી અને પ્રસન્ન ચિત્તે
ગૃહસ્થધર્મનું કાર્ય ચલાવે.

આગળ ઉપર મંત્ર ૬૫ થી ૬૭ સુધીના ત્રણ મંત્રોમાં
વિશેષ રીતે કહ્યું છે કે વિવાહાદિ સમયમાં (હાર્યા) જે
ખાત પાતના વિચારો કર્યા હોય, જે (કુષ્ઠતં કુરિતં) જે
કુષ્ઠોએ અથવા પાપાચાર થયા હોય, જે (મલં) મળીન
આચાર તથા (કુરિતં) અરામ્ય બ્યવહાર થયે ગયા હોય તે
બધાજ અમારાથી દૂર થઈ જાય અને એમ (શુદ્ધાઃ
યજિવા અસૂમ) શુદ્ધ પવિત્ર અને પૂતળ્ય બની જાય.
અને (નઃ માર્યાંય પ્રતારિપત્) અમને દીર્ધ આયુષ્ય
પ્રાપ્ત થાયો. સાધારણુત એવો નિયમ છે કે મોટા મોટા
ઉત્સવોમાં અને વિવાહાદિક કાર્યો જેમાં ધણી સારા-નરસા
ગાયકોએ એકત્રિત થાય છે ત્યાં કોઈને કોઈ પ્રકારે કાંઈ પણ
હીન આચાર કરેજ છે, કોઈ પશુ જાતના દોષ થયા જ કરે
છે, આવા દોષ વિશાળ સમાજ એકત્રિત થવાને કારણે બને
છે, એમ માનીને તેમાંથી પોતે પોતાને બચાવવાને ઉલ્લેખ
કરવો જોઈએ. અને શુદ્ધ પવિત્ર અને મદને માટે યોગ્ય
બનવાને યત્ન પ્રવૈક ગૃહસ્થીએ કરવો જોઈએ. કદાચ
પહેલાં કોઈ દોષ થયે ગયા હોય તે તેના વિષે બહુ ચિન્તા
કરવામાં સમય ન બમાઈ આગળ ઉપર આત્મશુદ્ધિ કરવા-
ના પ્રયત્નમાં દર્શાવેલ રહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે શુદ્ધ અને
પવિત્ર બનીને ગૃહસ્થીઓએ આદર્શ ઇલન વ્યતીત કરવું
જોઈએ

વાળની પવિત્રતા

સ્ત્રીઓના વાળની સ્વચ્છતા અને પવિત્રતા કરવાને
ઉપદેશ મંત્ર ૬૮ અને ૬૯ માં આપ્યો છે. (કંટકઃ
અસ્યાઃ કેદયં મલં વપ લિલાત્ મં. ૬૮). દાંતિઓ
આ સ્ત્રીના વાળમાં રહેલો મેલ દૂર કરે. આ પ્રતિદિનનું
કાર્ય છે. સ્ત્રીને માટે એ ઉચિત છે કે તે દરરોજ માથાના
વાળ ખુદ્ધા કરીને તેમાં ઉત્તમ સ્વચ્છ તેલ લગાવે અને
દાંતિયાથી બધા વાળ ઝોળીને પછીથી વાળની ઉત્તમ રીતે
મેણી શુધે. ચાર અથવા આઠ દિવસમાં એક અથવા મેવાર

ગોતાના વાળને કોષ મળિનારણ વરુધી, શુદ્ધ પાણીથી ધોષ નામે અને સ્વચ્છ કપડાંથી લૂછી નાખી ચક્રીને પછી દાંતિઆ વડે ઝોળાને ઉત્તમ રીતે યુથે. વાળની ઝોળામાં રાખી એ ઝીઝોને માટે એક આસ્થિક કાપ છે

ઓના (ળંગાલુ લલાલુ ચક્રમ અપાનિક્ષમાસિ । મ ૬૬) પ્રત્યેક અંગ અને અવયવમાંથી મળીને અધ્યાત્મ શેષ બીજને દુઃ કરાં નેષએ કારણ કે ઝી એ રાષ્ટ્રીય સત્તાનેની જાતેના છે તે ને મનીન, અપવિત્ર અથવા શેષ કુષ્ટત રહેશે, તે રાષ્ટ્રની લવિધ્વની પ્રભુ પણ તેના નેવીજ બનશે એટલા માટે જ ઝીઝોનાં ચરીર પરિત્ર નીશમ અને અમલ હેવાં નેષએ, જેથી પ્રભુ ઉત્તમોત્તમ ઉત્પન્ન થતી રહે બધા મેય પછીથી દુર કરી ચકાષ છે એ વાત સત્ય છે તેટલા માટે જળસ્થાન પવિત્ર રાખનાના યત્નો કરવાં નેષએ પીવાના પાણીના જળ સ્થાનોમાં ને લોકો સ્નાન કરશે તે તેમનો મેલ પાણીમાં લગશે અને પછી આ પાણી પીનાથી ને જળથી પરિત્રતા અને શુદ્ધતા થવી નેષએ તેને બદલે તે જ પછીથી અપવિત્રતા અને રોગી રિથતિ વધશે એથી કહ્યું છે કે (અષ મલ્લ સા પ્રાપ્ત । મ. ૬૬) જળ-સ્થાનમાં ગળ ન પડે અર્થાત્ સ પૂર્વ જળસ્થાન સ્વચ્છ, પવિત્ર અને નિર્મળ રહે આજકાલ લોકો તળાવોમાં કુવા પર નદીઓમાં તથા અન્યાન્ય જળ ક્ષેત્રો પર સ્નાન કરે છે, કપાં હુએ છે, વાસણ મળે છે અને ખીજ બધી રીતે અદ વાડ કરે છે અને પછી ત્યાંથી જ પીનાનું પાણી જરી લાવે છે આથી અનંત રોગ ઉત્પન્ન થાય છે આથી વેદનો આ આદેશ ગૃહસ્થોએ અપર્યપ રમરભૂમાં રાખવો નેષએ કોષ પણ જગાસપમાં કોષ પણ મનુષ્ય જરા પણ મહિનતા ન કરે જળાશયને પવિત્ર શુદ્ધ, નિરોગ અને સ્વચ્છ રિથતિમાં રાખે અને આવા શુદ્ધ જળનો ઉપયોગ કરીને પીનાના ચરીરનું આરોગ્ય સાધ્ય કરે જળની સ્વચ્છતા પર મનુષ્યોના તમા પશુપક્ષીઓના આરોગ્યનો આધાર છે આ યાનથી સર્વે વેદો વેદિક આદેશનું વિશેષ સ્મરણ રાખે

પુષ્ટિનું સાધન

આ હૃદય સક્ષતાના બનામ મનમાં ગૃહસ્થોના પુષ્ટિનું સાધન કહેતામાં આવ્યું છે આથી જેનું અજ સેવન કરવું નેષએ એનો ઉપદેશ આપ્યોને મળે છે (પુષ્ટિવ્યાયા પયસા) પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થનારા દૂધનું સેવન કરવું

નેષએ અહીં વનરપનિઓનો રસ અને ભૂમિનો રસ એમ એ પ્રકારના રસ જ મનુષ્યના આહાર માટે કહેલા છે એવધિ ઝીના રસને તો બધા જાણે જ છે આપી, ફળ, ફળ, પાંદડાં ક્ષત્યાદિનું સેવન મનુષ્ય કરે જ છે, ગૃહસ્થોની એ ફળ છે કે તેઓ પુષ્ટિકારક અંપધિઓની વૃદ્ધિ કરે અને તેના સેવનથી પુષ્ટ અને હૃદ્ય બને, ભૂમિના દૂધનું સેવન પણ આ મનમાં કહેલ છે ભૂમિનો રસ એક તો શુદ્ધ અને પવિત્ર સ્ત્રોતનું જળ છે, બીજો રસ ક્ષાન્ય વગેરે છે આ પ્રમાણે શુદ્ધ જળ શુદ્ધ અજ અને શુદ્ધ ફળાદિનું સેવન કરવું નેષએ અહીં પાઠક સ્મરણમાં રાખે કે કોષ પણ સ્થળે પશુના મીસનું ઉપયુગ મનુષ્યોને માટે કહેલ નથી, અર્થાત્ મીસનું ભોજન માનવો માટે વેદિક અર્થાદ્યનુકૂળ નથી અમેએ ન્યાં ન્યાં ભોજન જ બનતો વિશ્વ વેદના જોયો છે ત્યાં ત્યાં કોષ પણ સ્થળ પર મીસનું નામનિશાન અમને નેના મળ્યું નથી પરંતુ ત્યાં ક્ષાન્ય, એવધિ, વનરપતિ, ફળ-મૂળ ક્ષત્યાદિને ઉત્તેજ છે તેથી અમે કહી શકીએ છીએ કે વેદિક ભોજન શુદ્ધ નિર્માસ ભોજન અર્થાત્ શાકાહારી ભોજન જ છે આ શાક ભોજનથી જ (વાજ સજુદિ) બનને પ્રાપ્ત કરે એ વેદનો આદેશ છે

આમળના છા મા મનમાં સ્ત્રી તથા પુરુષ કયા પ્રકારનો અવહાર કરવાને એ વિષય ઉત્તમ ઉપદેશ છે હવે તે કેટલા રૂપે ભૂમિ—

પુરુષ	સ્ત્રી
અમ	સા
લામ	સાક્ (કાલા)
વીઃ	પૃથિવી

અહીં સ્ત્રી અને પુરુષ અપ્રસન્નમાં એકબનથી રહે આ ઉત્તમ ઉપદેશ છે અવવેદના મનોને તાન અને આશ્વાસની સાથે ગાવાથી તે સામ મન બને છે પરંતુ નાકુમ જ અને સામ મન એક જ છે આ પ્રમાણે સ્ત્રી અને પુરુષ એક જ સ્વરૂપે છે માન એક સ્થળે સૌમ્ય શુદ્ધિનો વિગ્રાસ અને બીજે સ્થળે ઉગ્ર શુદ્ધિનો વિગ્રાસ છે આજ કાલ સ્ત્રીને પૃથ્વી અને પુરુષને શૈલોક દર્શાવેને વળુંવેત છે સ્ત્રી પુરુષ આ પ્રમાણે એકબત બનીને રહે આ દર આ દર ગ્રામ વગેરે કોષ પણ શુદ્ધ નેષએ નહિ આમ સ્ત્રી અને પ્રસન્નનાથી સર્વ ગૃહસ્થકર્મ ના આચાર વ્યવહાર સાધ આ બન્ને (દ્વિ સમવાયવમ્મકાં

સાજનયાવદૈ । મ ૭૧) સત્તાન ઉત્પત્ત કરે, સુપ્રમ્ન નિર્માણ કરે પોતાના બાળમત્સ્યોને સુસરકારથી સમ્પન્ન કરે અને સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિથી યુક્ત બને બન્નેએ એના પ્રયત્નો કરવા જોઈએ કે સર્વ પ્રકારનો અબુદ્ધય અને નિઃશ્રેયસ ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ થાય

(મગ્ધઃ જનિયન્તિ) આગળ વધનારા લોકો જ એ પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષમ્બા કરે, માછળ પડી જનારા, પ્રયત્ન ન કરનારા લોકો વિચાહિત ધવાની ક્ષમ્બા ન કરે, કારણ કે એના બાળસુ લોકોનાં તેમનાં જેવાં જ અપ્રભુદ્ધ સત્તાન થશે અને અતર્મા જાતિને તેમના રીપને કારણે કમ ક લાભશે (સુદા નય જુગિવાન્તિ) ઉત્તમ દાન આપનારા, પરાપકાર કરનારા, માનવ સમાજનું ભયુ કરનારા, તેને માટે આનસમર્પણ કરનારા જ પુત્ર પ્રાપ્તિની ક્ષમ્બા મળે કારણ કે આવા લોકોના શુભ સંસ્કાર તેમના પુત્રોમાં ઉતરી આવે છે અને આવાં શુભ સત્તાન હોવાથી જ સંપ્રદુત તથા માનવસમાજ નું કલ્યાણ થઈ શકે છે તેથી ઉત્તમ દાન આપનાર જ વિચાહિત થાય અને જેઓ દાન કરતા નથી તથા સ્વાર્થ છે તેઓ અવિનાદિન રહે (અ-રિદ્ધ-અસુ ષાજસાતયે સચ્ચેવાદિ । મ ૭૨) પોતાના પ્રાણોને સુરક્ષિત રાખીને મદાન બગ પ્રાપ્ત કરવા માટે આ સ્ત્રીપુરુષ યત્ન કરે દરેક સ્ત્રીપુરુષે મદાન મળ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ અ ઉચિત છે કોઈ પણ કમજોર અથવા નિર્માળ ન રહે બળ પ્રાપ્ત કરીને જગતના અવહારકુદમાં આગળ વધીને વિજય પ્રાપ્ત કરે અપુરુષાર્થ-પૂર્ણ કોઈ પણ મારણ ન કરે, સર્વ લોકો પુરુષાર્થો અને અને પોતપોતાનાં કર્તવ્યો કરના રહે

આશીર્વાદ ૬

અતિમ ત્રણ મંત્રોમાં નવચક્રવરને શુભ આશીર્વાદ આપેલ છે મ ૭૩ માં કહ્યું છે કે જે સ બધીઓ અને ન તીમાઓ જનમાં એકલા ધમ્બેનાં છે તેઓ પોતપોતાને ધેર પછા કરતાં પહેલાં (તે અસ્ય સપત્નૈ પ્રજાણતુ દર્મ યચ્છન્તુ । મંત્ર ૭૩) તેઓ આ શુભ પત્નીને માટે પ્રમયુક્ત સુખ આપે અર્થાત્ તેને સુપ્રમ્ન યાય અને તેને ઉત્તમ ગૃહસૌખ્ય પ્રાપ્ત

થાય એવો શુભાશીર્વાદ આપે અને પછી પોતપોતાને ધેર બળ્ય.

જે સ્ત્રીઓ આ જનનમાં આવી હોય તેઓ પોતાને ધેર જતા પહેલાં પ્રમ્ન અને ધન પ્રાપ્ત થનાનો શુભાશીર્વાદ આપતી બળ્ય. મગતસ્ય પથાં મનુવહન્તુ) અવિધ્યનો મર્ગ સારી રીતે પસાર કરી શકાય તેમ આચાર તેનાથી ધાય તેનો નિર્દેશ કરતી બળ્ય તથા આ (વિરાટસુપ્રજા) વિશિષ્ટ સમ્રાટી જેવી બનીને ઉત્તમ પ્રમયુક્ત થાય એવો સુદર આશીર્વાદ આપે અને પછી જ પોતાને ધેર પાછી બળ્ય જનનમાં આવેન કોઈ પણ માણસ તેમને આશીર્વાદ આપ્યા સિવાય ધેર પાછુ ન જાય

વિચાહિત સ્ત્રી અર્થાત્ ધર્મપત્ની (લીર્ધાધુરયાય ષાતશારદાય) દીર્ઘાયુ અને સતાયુ મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે. એવો આદાર વિદાર કરે કે જેથી ધરનાળા અથા દીર્ઘજીવી બને (સુવુદ્યાયુષ્યમાના પ્રવુષ્યસ્વ) ઉત્તમ દાન પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરે પ્રત્યેક પ્રકારની સુવિદ્યા પ્રાપ્ત કરીને ઉત્તમ શુભ મરણમય સંસ્કાર યુક્ત બને પોતાના પતિને ધેર જઈને (ગૃહપત્ની) પોતાના ધરની સ્વામિની બનીને તારૂં સ્વામિની, ધરની દેવી બનવાનો તેનો અધિકાર છે. તેની (સવિતા લીર્ધે આયુઃ કુળોત્તુ । મ ૫૭) સવિતા તેની આવરણ દીર્ઘ જીવે આ પ્રમાણે દીર્ઘાયુ બનીને તે પોતાના ધરમાં વિરાજે

અધર્મવેદના આદર્શ કાંડમાં વિવાહ વિપયક બે સૂકતો છે તે સૂકતોના સર્વ મંત્રોને આશ્રય આ પ્રમાણે છે, જે પાંડકો આ મંત્રોનું વધુ મનન કરશે તેમને અધિક ભોધ પ્રાપ્ત થશે પાંડકોને અમારૂં એ નિવેદન છે કે તેઓ વેદોએ આ મંત્રોમાં જે ઉપદેશ આપેન છે તેનું મનનપૂર્વક સ્મરણ કરે અને પ્રયત્નપૂર્વક તેમને આચરણમાં લાવવાનો યત્ન કરે, કારણ કે વેદનો ધર્મ કેવળ સમ્બંધાનથી જ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી

અર્વ લોકોનો ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્માનુકૂળ થાય અને તે સર્વને સુખ આપીને જગતના ઉપકારક બને

પતિ અને પત્નીનો મેળ

કાંડ ૨, સૂક્ત ૩૦

(ગાયો - પ્રજાગતિઃ । દેવતા - અધિત્રી ।)

યથેદં મૃત્વા અધિ ત્વં વર્તો મથાવર્તિ ।

પ્રવા મંથામિ તે મનો યથા માં કામિન્યસો યથા મથાર્પણા અસઃ ॥ ૧ ॥

સં ચેન્નર્પાયો અધિતા કામિના સં ચ વર્ષયઃ । સં ગા મર્ગાસો અમત્ સં ચિત્તાનિ સર્મ્ નુતા ॥ ૨ ॥

યત્સંપૂર્ણા વિવૃણ્વો અનમીવા વિવૃણ્વઃ । સત્રં મે ગચ્છતાદ્વર્ષે શ્રુત્ય ઈવ કુત્સર્મલં યથા ॥ ૩ ॥

યદન્તરં તદ્વાણં યદ્વાણં તદન્તરમ્ । કન્યાનિં વિશ્વરૂપાણાં મનો મૃથાયૌષધે ॥ ૪ ॥

પ્યમેગ્ન્યર્તિકામા જનિકામોઽહમર્ગમમ્ । અશ્વઃ કનિક્રદુવથા મર્ગેનાહં સદ્ધાર્ગમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (યથા વાતા) જેવી રીતે વાયુ (મૃત્વા અધિ) બૂ મપર (દ્વ ત્વ મથાવર્તિ) આ ધસને હતાવે છે, (યથા તે મનઃ મંથામિ) તેજ પ્રમાણે હું નાશ મન હલાવુ છું જેથી હું (મા કામિની અસઃ) મારી પુત્રી કરનારી થા અને (યથા મત્ મથ-ગાઃ ન અસ) મારાથી દૂર જનારી ન થાય [૧] હે (કામિની અધિત્રી) પરસ્પર કામના કરનારા મે બળવાને ! (ચા ઈત્ સ મથાય) મળીને આવે, (ચ સ વર્ષય) અને મળીને આમગ વધે (વાં મર્ગાસ સ અમત્) તમે બન્નેને બૈશ્વર્ એક સાથે પ્રાપ્ત થાઓ (ચિત્તાનિ સ) તમારા બન્નેના ચિત્ત એકબીજા સાથે મળે અને (સત્રાનિ સ) તમારાં કર્મ પશુ એકબીજા સાથે હોઈમળીને થાય [૨] (યત્) ન્યા (વિવૃણ્વઃ સુપૂર્ણાઃ) બોલનારાં અને સુદર પાંખવાળાં પક્ષીઓ ભવ્ય છે અને (વિવૃણ્વઃ મનમીવા) બોલનારા નીરાળી મનુષ્યો ભવ્ય છે (સત્ર) ત્યાં (મહત્ ગચ્છતાત્) મારી પ્રેરણાનુસાર જાઓ, (યથા શ્રુત્યઃ કુત્સર્મલ ઇવ) જેવી રીતે માણુની અશ્વી પેતાના લક્ષણો દુપર બનગર પહોંચે છે [૩] (યત્ અન્તરં તત્ વાણ) જે અદર છે તેજ બહાર છે, અને (યત્ વાણં તત્ અન્તર) જે બહાર છે તેજ અદર છે હે ઔષધિ ! (વિશ્વ રૂપાણાં કન્યામા) વિવિધ રૂપવાળી કન્યાઓનું (મન મૃમાય) મન મહાય કરે [૪] (ઇવ વર્તિ-કામા ગા અગત્) આ કન્યા પતિની ઇચ્છા કરેલી આવી છે અને (જનિકામા અહ આ અયમ) સ્ત્રીની ઇચ્છા કરનાર હું પણ અભ્યો છું (અહ મર્ગેન સહ આ અગમ) હું ધનની સાથે અહીં આવ્યો છું (યથા કનિક્રદત્ વથ) જેવી રીતે હણહણતો થોડો આવે છે [૫]

ભાવાર્થ— જે રીતે ધવન ધાસને હલાવે છે તે રીતે હું વાયુ મન હલાવુ છું, જેથી હું મારા પર પ્રેમ કરનારી થા અને સદૈવ મારી સાથે રહેનારી અને મારાથી કદી વિલકડત ન થનારી બેસી જી જન (૧) હે પરસ્પર પ્રેમ કરનાર સ્ત્રીપુરુષો ! તમે બન્ને આમે, મળીને, ચરો, મળીને, આજાળ, વધે, અળીને, એસ્પર્ પ્રાપ્ત, એ, નમર્ગો બંનેના ચિત્ત પરસ્પર મળીને (એકત્ર) રહે તેમ જ તમારાં કર્મ પશુ એકબીજા સાથે હોઈમળીને થતા રહે (૨) ન્યા સુદર પાંખવાળાં પક્ષીઓ રાખો, અભ્યો છે અને ન્યા ત દુરસ્ત મનુષ્ય કરવા મરે ભવ્ય છે એવા સુદર સ્થાનપર હું મારી પ્રેરણાથી જાણ (૩) જે અમારી અદર છે તેજ બહાર છે અને જે બહાર છે તેજ અમારી અદર છે હું નિષ્કપટભાવથી નર્તન કરે છું અને આ નિષ્કપટ આચરણથી હું વિવિધ રૂપ વાળી કન્યાઓનું મન આકર્ષિત કરે છું (૪) પતિની ઇચ્છા કરનારી આ સ્ત્રી અહીં આવી છે અને સ્ત્રીની ઇચ્છા કરનાર હું મોડાની ભેમ હણહણતો ધનની સાથે આવ્યો છું અમાસ બંનેના આ પ્રમાણે મેળ અભ્યો છે (વિવાહ થયો છે) (૫)

પરમ મનમાં ધન કામ્યા પછી જ વિરાદ કરવાનો ઉપદેશ તો વિશેષ જ મનન કરતા યોગ્ય છે ' ધીર, ધીર, સ્તી : ' આ વૈદિક ક્રમ પ્રસિદ્ધ છે

નિષ્કપટ વર્તન

સ્ત્રીપુરોહિતો પરસ્પરનો વનોવ, પતિપત્નીની પરસ્પર બ્યવહાર નિષ્કપટ ભાવથી અને હૃદયની એકતાથી જ થવો જોઈએ ત્યારે જ ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષને સુખ મેળવવું શક્ય છે આ વિષયમાં મતુલ્યે મનનો ઉપદેશ વિશેષ મહત્વપૂર્ણ છે—

યદન્તર તદ્વાદ્ય ચદ્વાદ્ય તદન્તરમ્ । (મ ૪)

' જે અંદર છે તેનું બહાર છે, જે બહાર છે તેનું અંદર છે ' આ નિષ્કપટ બ્યવહારનો પરમ ઉચ્ચ આદર્શ છે પતિ પત્નીના વિષયમાં અને પત્ની પતિના વિષયમાં અતનર્ગલ એક જ સરખો બ્યવહાર કરે અંદરબાને એક ભાવ હોય અને બહારથી બીજો ભાવ ન રાખવો જોઈએ ગૃહસ્થીએ માટે બ્યવહારનો આદર્શ આદર્શ વેદે બહુ જ સુચોપ સખ્તો દ્વારા દર્શાવ્યો છે વૈદિકધર્મનું પાલન કરનારા ગૃહસ્થો આનું અનરથ આચરણ કરે અને પોતાના ગૃહસ્થ શ્રમનું સંપૂર્ણ વધારે

ધિશ્ચરૂપાણા કન્યાના મન ગુમાય । (મ ૪)

' વિવિધ રૂપવાળી કન્યાઓનું મન આ પ્રમાણે આકર્ષિત કરવામાં આવે ' કોઈ પણ તરફથી કોઈ પણ કન્યાની સાથે ચાતચીત કરતી વખતે અધ્યાત્મિક બ્યવહાર કરતી વખતે પોતાનું અંદરનું અને બહારનું વર્તન સંપૂર્ણ સરળ કપટ રહિત રાખે કપટભાવથી કન્યાને હેતરીને તેને દુઃસાવવાનો યત્ન કોઈ ન કરે સરળ નિષ્કપટ ભાવથી જ પોતાની ધર્મ પત્ની બનના માટે કોઈ પણ કન્યાનું મન આકર્ષિત કરવામાં આવે કદી કોઈ પણ પ્રકારનું જીજ્ઞાસુ કરવામાં ન આવે સ્ત્રીપુરુષના બ્યવહારની ભાવનામાં આ મનનો આ ઉપદેશ અત્યંત ત મહત્વપૂર્ણ ૥ ગૃહસ્થશ્રમમાં પ્રવેશ કરનારા અયશ પ્રવેશ પામેલા પાકઠ આ મનનું મનન વાર વાર કરે

આદર્શ પતિપત્ની

મતુલ્યે મનમાં એકબીજા સાથે નિષ્કપટ બ્યવહાર કરવા નો ઉપદેશ આપેલ છે, એ ઉપદેશનું પાલન કરવાથી આદર્શ કુટુંબ બની શકે છે, તેમાં કોઈ કંઈક રચાન નથી તેનો થોડો નમ્રનો દિલીપ જ અર્થ દર્શાવ્યો છે તેમાં જય પ્રકરના

ઉપદેશ છે, બુદ્ધિ—

૧ સનયય - સન્માર્ગે ચાલે અને ચનાવે એકમતથી ચાલે એકમતથી જ સંસાર ચલાવે સ્ત્રીપુરુષ એક હૃદય વાળા બનીને ચાલે અને કુટુંબને ચલાવે

૨ સચક્ષય - મળીને અર્થ વધે, સ્ત્રી અને પુરુષ એક વિચારથી આમળ વધે તથા ઉત્તમ સંપાદન કરવાનો શ્રમન કરે

૩ મયસ સ મમસ - સર્વ મળીને જોશવું શ્રમ કરે મળીને એવો પ્રયત્ન કરે કે વિપુલ પ્રમાણમાં ધન પ્રાપ્ત થાય

૪ વિચ્છામિ સ તમાર્થં ચિત્ત, મન મજેષાં હોય

૫ મવાસિ સ્ત - તમાર્થ કાર્યે પશુ હળીમળીને કરવામાં આવે

આદર્શ પતિપત્નીમાં વેરભાવ, દ્રેપભાવ અથવા કોર ભાવ ન હોય, ત્યાં સુધી જોશવું ભાવ ઉત્પન્ન થાય કે ન ને મળીને એક જ કરીરક અવરણ છે એમ માનવામાં આવે બહોળા આ સખ્તો એ કે સામાન્ય પતિપત્નીના કર્તવ્ય દર્શાવવા માટે વાપરવામાં આવ્યા છે તો પણ એકમત પ્રતિ પાદન કરતા શ્રેયોનો ભાવ પણ આ મનમાં મહત્વ છે અને એ દૃષ્ટિથી જ આ મન સામાજિક જીવહાવનો ઉત્તમ ઉપદેશ આપી રહ્યો છે પાકઠ એ દૃષ્ટિથી પણ આ મનનો વિચાર કરે અને આદર્શ પતિપત્નીના વિષયમાં તેનો ઉત્તમ ઉપદેશ સ્પર્શ્યુર્ભ રાખે

સ્ત્રીનો સ્વર્ગ

પતિપત્ની સાથે મળીને દરવા જતુ હોય તો તેવા પ્રકાર ના સ્થાનમાં દરવા ભવ એ જામતનો ઉપદેશ તુલીય મનમાં આપવામાં આવ્યો છે તને પણ અર્થ દર્શાવ્યો—

યત્ સુપર્ણા વિષક્ષય ।

અનમોના વિષક્ષય ॥

તત્ત એ હવ ગચ્છતાત્ ॥ (મ ૩)

' જ્યાં મુંદર પંખોય જ્યાં પક્ષીઓ મુંદર નાદ કરે છે તથા જ્યાં નીરેણી સ્ત્રીપુરુષ વાર્તાલાપ કરતા કરતા ભવ છે ત્યાં પ્રેરણા પ્રમાણે ભવ ' આવા સ્થળમાં પતિપત્ની પરસ્પરની જીજ્ઞાસુતા ર અથવા પ્રેરણાસાર પરસ્પરની કમીને અનુકૂળ બચવું કરવા માટે ભવ જ્યાં સુદર સુદર પક્ષીઓ મ ભુલ સખ્તો ઉચારતા હોય અને જ્યાં ત દુરસ્ત મ જુલો

જવાની ઈચ્છા કરતાં હોય છે ત્યાં જાય, આ સ્થળનું વચ્ચું ન દેટું મનોરમ્ય છે. પાઠક પોતેજ પોતાના મનમાં તેજો અનુભવ કરી લે. ઉત્તમ ભાવ્યથી જ આમાં વન અથવા ઉદ્યાન સ્ત્રી પુરૂષને ભ્રમણને માટે પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં વેદે દરવા માટેનું આદર્શ સ્થાન પણ દર્શાવ્યું છે. જો આવું સ્થળ દરેક કુટુંબ માટે ન મળી શકે તો તેના જેવું જ કાંઈ જાણું સ્થળ દરવા જવા માટે પસંદ કરવામાં આવે અને નિષ્કપટ ભાવથી ઉત્તમ ગાતાંશાપ કરતા કરતા તેમજ દરવા જાય.

સ્ત્રી સાથેનું વર્તન

પુરૂષ સ્ત્રીની સાથે અને સ્ત્રી પુરૂષની સાથે કેવું વર્તન કરે એ વિષયમાં એક ઉત્તમ ઉપમા પ્રથમ મંત્રમાં લીધી છે અને આ વિષયનો ઉપદેશ કર્યો છે. “ જે રીતે પવનથી ધાસ હલાવાય છે તે રીતે સ્ત્રીનું મન હલાવું છું. ” (મં. ૧) આ કથન ખૂબ જ ભોધપ્રદ છે. વાયુમાં પ્રચંડ હચ્ચિત છે. પવન જો જોડાયી ફૂંકાય તો મોટાં મોટાં વૃક્ષો પણ તૂટી પડે છે. પરંતુ તેજ વાયુ કામળ ધાસને તોડી પાડતો નથી, પરંતુ માત્ર હલાવે છે, એ પ્રમાણે વીર પુરૂષનો કામ પ્રભળ શત્રુને હિમ ફિમ કરી શકે છે પરંતુ તેજ વીર પુરૂષ સ્ત્રીઓની સાથે

તેવું ફૂંકવાનું વર્તન ન ચલાવે જેની રીતે મોટાં વૃક્ષોને તોડી પાડનાર વાયુ ધાસને માત્ર હલાવે છે તે પ્રમાણે શત્રુને નષ્ટ, શૂન્ય કરનારો પુરૂષ સ્ત્રીઓની સાથે કામળ વર્તન રાખે, કઠોર અવહાર કરી પણ ન કરે.

સ્ત્રીઓ પણ પોતામાં ધાસની કામળતા ધારણ કરે અને પ્રચંડ વાયુ ફૂંકવા છતાં જેમ ધાસ તૂટતું નથી તેમ મને તેટલું સંકટ આવે તો પણ પોતાના કુટુંબના સ્થાનથી કદી વિચલિત થાય નહિ.

અહીં આ ઉપમાથી બંનેનાં ઉત્તમ કર્તવ્ય દર્શાવ્યાં છે. તે ઉપમાનો જેટલો અધિક વિચાર કરવામાં આવે તેટલો અધિક ભોધ મળી શકે છે. આ ખૂબ જ ઉપમા છે. આદર્શી યોગ્ય ઉપમા બીજે ક્યાંવ મળી શકે નહિ. પાઠક તેના વિચાર કરે અને ભોધ મદ્યજ કરે, અને તે ભોધ પોતાના કુટુંબમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરે.

આ સૂક્ત પતિ-પત્નીના મૃદુસ્વધર્મોને આદર્શ દર્શાવી રહ્યું છે. જો પાઠક તેના અધિક વિચાર કરશે તો તેમને ઉત્તમ ઉપદેશ મળી શકશે વિવાહ વિષયનાં અન્ય સૂક્તોની સાથે પાઠક આ સૂક્તનો પણ વિચાર કરે

દ્રમ્યપતિનો પરસ્પર પ્રેમ

કાંકે ૬, સૂક્ત ૮-૨

(ગાથિ-જગદમિઃ । દેવતા-કામાદ્યાઃ ।)

યથાં વૃષ્ટં લિહુજા સમન્તં પરિપસ્વજે ।

एवा परिं प्वजस्व मां यथा मां कामिन्यसो यथा मन्त्रार्पणा अर्तः

॥ ૧ ॥

यथा सुपर्णः प्रपतन्पक्षो निहन्ति भूम्याम् ।

एवा नि हन्मि ते मनो यथा मां कामिन्यसो यथा मन्त्रार्पणा अर्तः

॥ ૨ ॥

અર્થ—(યથા લિહુજા વૃષ્ટં સમન્તં પરિપસ્વજે) જેવી રીતે વેલી વૃક્ષને ચારે બાજુથી ઘેરી વળે છે, (એવા માં પરિપસ્વજસ્વ) તે પ્રકારે તું મને આશિર્વાદ આપ. (યથા માં કામિની મસઃ) જેથી તું મારી કામના કરનારી થાય અને (યથા મત્સ્ય અપગા ન અર્તઃ) જેથી તું મારથી દૂર જનારી ન થાય. [૧]

(યથા પ્રપતન્ન સુપર્ણઃ) જેવી રીતે ઉડનારી પક્ષીઓ (મૂર્ચ્યાં પક્ષો નિહન્તિ) ભૂમિ તરફ પોતાની બન્ને પાખોને ફાળાવે છે (એવા તે મત્સઃ નિહન્મિ) તે પ્રમાણે હું તારૂં મન મારમાં ખેંચી લઉં છું. (યથા) જેવી તું મારી ઇચ્છા કરનારી મારથી દૂર ન જનારી બને. [૨]

યથેમ યાવાપૃથિવી તથા પર્વેતિ રથ્યઃ ।

एवा पर्वेति ते मनो यथा मां कामिन्यसो यथा मन्त्रापंगा अतः ।

॥ ૩ ॥

[૧]

વાઘ્ન મે તુન્વં પાદો વાઘ્ન્યાસ્પોઃ વાઘ્ન સ્વચ્ચોઃ ।

अस्यो वृषण्यन्त्याः केदा मां ते कामेन श्रुपन्त

॥ ૧ ॥

મમ ત્વા દોષણિથિર્ષં કૃણોમિ હૃદયથિર્ષમ્ । યથા મમ કૃતાવસો મમ ચિત્તપ્રપાચસિ

॥ ૨ ॥

यासां नामिरारेहणं हृदि संवनेनं कृतम् । गावो धृतस्य गावरोऽमूं सं वानयन्त मे

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યથા મમે યાવાપૃથિવી) જેવી રીતે આ ઘુતોઃ અને પૃથ્વીતીકની વચ્ચે (સૂર્યઃ સપ્તઃ પર્વેતિ) સૂર્યને પ્રકાશ તરફના ફેલાણ છે, (एव ते मनः पर्वेति) તે પ્રમાણે હું તારા મનમાં વ્યાપી રહું છું. (यथा०) જેથી તું મારી કામના કરનારી અને આશાથી દૂર ન જનારી બન [૩]

[૬] (મે તમને વાદો વાઘ્ન) મારા યરીની તેમજ બન્ને પક્ષની ધ્વજા કર, (वृष्यां वाघ्न) મારી બન્ને બાજીની ધ્વજા કર, (सव्यो वाघ्न) બન્ને જાંબની ધ્વજા કર, (वृषण्यन्त्याः ते अस्यो केदाः) બજની ધ્વજા કરનારી તારી બાજો અને વાળ (कामेन माम् श्रुप्यन्त) કામથી અને રીતી મે (संक्षी नाये) [૧]

(ત્વા મમ દોષણિથિર્ષં) તને મારી જૂલઓમાં આશ્રિત અને (हृदयथिर्षं हृणोमि) હૃદયમાં અઘ્ય કરનારી બનાઉ છું (यथा मम कृतावसाः) જેથી તું મારા કામમાં ફક્ત થા અને (मम चित्त प्रपाचसि) મારા ચિત્તને અનુકૂળ કરી દે [૨]

(यासां) જેનાથી (नामिः) મળવું (आरेहणं) આનંદ ફાવક છે, અને જેના (हृदि संवनेनं कृतं) હૃદયમાં પ્રેમની સેવા છે. (घृतस्य मातरः गावः) બીનું નિર્ગોષ કરનારી આ ગાયો (अमूं मे वानयन्त) આ રીતીને મારી સાથે મેળવી દે. [૩]

સ્ત્રી અને પુરૂષના પ્રેમ

ગૃહસ્થી ધર્મમાં રહેનારાં સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પર પ્રેમ કરે અને સુખપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમના અવહાર કરે, એ ઉપદેશ આ સૂક્તોમાં કહેલ છે

આદ્યા સૂક્તમાં કહ્યું છે કે સ્ત્રીપુરૂષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પરસ્પર એકબીજા સાથે હળામળાને રહે એકબીજાપર પ્રેમ કરે અને બેમાંથી કોઈ પણ એક બીજાથી દૂર થવાનો યત્ન ન કરે પુરૂષ અપલપૂર્વક પોતાની બીનું મન પોતાના તરફ આકર્ષિત કરે અને તેને પોતાની પાસે રાખીને સ હૃદ રાખે જેથી તે પતિગૃહેથી વારવાર બીજા કષ્ટ નાસી ન જાય, જેવી રીતે સુખ આ જગતમાં પોતાના પ્રકારથી ફેલાઈ રહે છે તેવી રીતે પતિ પણ એવું આચરણ કરે કે જેથી સ્ત્રીના મનમાં પતિના વિશે આદર સમાધ રહે એજ પ્રમાણે સ્ત્રીનાં પણ એવો અવહાર હોવો જોઈએ કે જેથી પતિના મનમાં સ્ત્રી પ્રત્યેનો આદર વધે. આ પ્રમાણે બન્ને અરસપરસ એક બીજા માટે આદરભાવ રાખીને સુખથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં કાર્યો કરે

નવમા સૂક્તમાં કહ્યું છે કે પતિ સ્ત્રીને અને સ્ત્રી પતિને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે એક બીજાના વિશેષમાં દુઃખ થાય અને સહાધ જાય અને સાથે રહેવાથી બન્ને સુખી રહે. સ્ત્રી અને પુરૂષ પરસ્પરના કાર્યોમાં એક બીજાની સહાયતા કરે અને પરસ્પરની અનુકૂળતા પ્રમાણે વર્તે અને સર્વ અવહાર કરે. સ્ત્રીએને ધર્મ પૂર્વક મળવું સુખદાયી છે કારણ કે વિતત સ્ત્રીએના હૃદયમાં પ્રેમ ભર્યો હોય છે પતિના ધરની ગથો પણ સ્ત્રીએને આકર્ષિત કરે

આ પ્રમાણે અવહાર કરીને સ્ત્રી પુરૂષ સુખ પૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમમાં કાર્યો કરે અને પરસ્પરની અનુકૂળતાથી સુખી થાય આદ્યા સૂક્તના પ્રથમ મંત્રની સાથે અર્ચન ૧૧૩મ્માં અને ૧૧૩મી આ મંત્રોની તુલના કરી જુઓ. ૩૨૯મી આવ એક સરખોજ છે.

પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ

કાં. ૭, સૂક્ત ૩૬

(જામિ-અર્ચના । દેવતા- અગ્નિ)

અર્ચ્યૌ નૌ મધુસંકાશે અતીકં નૌ સમજ્ઞનમ્ । અન્તઃ કૃણુષ્વ માં હૃદિ મનુ દન્નૌ સહાસંતિ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (નૌ અર્ચ્યૌ મધુસંકાશે) અમારી બન્નેની આંખો મધુના જેવી મીઠી હો (નૌ અતીકં સમજ્ઞન) અમારી બન્નેની આંખોના અગ્રભાગ ઉત્તમ આ જનથી યુક્ત થાઓ (હૃદિ માં અન્તઃ કૃણુષ્વ) તારા હૃદયમાં મને આ હરના ભાગમાં રાખ (નૌ સમઃ સ્વ સહ અસંતિ) અમારા બન્નેનું મન પરસ્પર હ મેથા મળેલું રહે (૧)

પતિ પત્નીની આંખો પરસ્પરનું અત્યંત પ્રેમ કરી મીઠી નજરે કરે એકને જોઈને બીજાને આનંદનો અતુલ્ય આપ પતિપત્નીમાં એવો કાનઠહીપણ ન હોય જોઈએ કે જોને લીધે એક બીજાને નિવાધી એક બીજાના મનમાં કોઈ અચરા દ્રવ્યને કાવ જાગી ઉઠે બન્નેની આંખો ઉત્તમ અજનથી શુદ્ધ, પવિત્ર અને નિર્દોષ બનેલી હોય દૃષ્ટિ શુદ્ધ હોય, કાંઈની પણ દૃષ્ટિમાં અપવિત્રતા ન હોય આંખની પવિત્રતા સાધારણ આંખજી પણ કરી શકે છે તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનથી પણ દૃષ્ટિની પવિત્રતા થઈ શકે છે

પતિ પોતાની પત્નીને પોતાના હૃદયમાં ઉત્તમ સ્થાન આપે ત્યાં ધર્મપત્ની સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રીને સ્થાન ન મળે. તે પ્રમાણે પત્ની પણ પતિને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે અને ધર્મપતિ સિવાય અન્ય કોઈ પરપુરુષનું સ્થ ન ત્યાં ન હોય. (હૃદિ માં અન્તઃ કૃણુષ્વ) પતિપત્ની એક બીજાને જ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપે

(સમઃ સ્વ સહ અસંતિ) પતિપત્નીમાં મન એક બીજાની સાથે મળેલાં હોય, કદી પણ વિભક્ત ન થાય તેમાંની કોઈ એક વ્યક્તિ બીજાની સાથે કંઈ અડે નહિ, અને પોતાનું મન બીજી કોઈ વ્યક્તિની સાથે ન મેળવે

આ પ્રમાણે પતિપત્ની એક બીજા સાથે રહે અને શુદ્ધરશ્મિપ્રદા બનવાર કરે આ મનમાં પતિપત્નીનો શુદ્ધરશ્મિમય સર્વોત્તમ આદર્શ દર્શાવે છે પાછક આ સૂક્તના ઉપદેશને પોતાના આચરણમાં ઉતારવાનો પતિ કરે અને શુદ્ધરશ્મિમય પુણ્ય આર્પણ પ્રાપ્ત કરે

પતિપત્નીનો એકમત

કાં. ૭, સૂક્ત ૩૮

(જામિ-અર્ચના । દેવતા- વનસ્પતિ ।)

કદં લંનામિ મેવજં માપૃષ્યમિમરોરુદમ્ । પરાયતો નિવર્તનમાયુતઃ પ્રવિનન્દનમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (કદં મેવજં લંનામિ) હું આ બોલમિ વનસ્પતિને ખોદું છું આ બોલમિ (માં-પૃષ્ઠ) મારા તરફ નજર બે યનાર અને (અમિ રોચ્ય) સર્વ પ્રકારે દુર્વર્તનથી રોકનાર, (પરાયતો નિવર્તન) દુર્ભાગમાં દૂર ગયેલાને પણ ફરીથી પાછો લાવનાર, અને (આયતઃ પ્રવિનન્દન) આ વચમાં રહેનારો આનંદ વધારનાર ॥ [૧]

ભાવાર્થ—હું આ બોલમિ જાળિયામાંથી મીઠી કાદું છું મારી તરફ જ મારા પતિની આંખો લાગી રહે અર્થાત્ કોઈ બીજે સ્થાને તે જશે નહિ સર્વ પ્રકારના દુર્વર્તનથી અવલંબી શરે જો તેનું પત્નિ ગેરસ્તે પડ્યું હોય તો તે પાછું આપશે અને તે સમયથી રહીને આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકશે (૧)

યેનાં નિષ્ક્રમ આસુરીન્દ્રં દેવેભ્યસ્પરિ । તેના નિ કુર્વે ત્વામહં યથા તેઽસ્થાનિ મુપ્રિયા ॥ ૨ ॥
 પ્રતીચી સોર્મમમિ પ્રતીચ્યુષ્ઠ યર્થેન્ । પ્રતીચી વિશાન્દેવાન્તાં ત્વાચ્છાવદામસિ ॥ ૩ ॥
 અહં યદાસિ નેરયં સમાયામહ ત્વં વદં । મમેદસસ્ત્વં ફેર્નહો નાન્ધાસાં ફીર્ષપાધન ॥ ૪ ॥
 યદિ વામિં વિરોજનં યદિ વા નયસ્તિરઃ । ક્વયં હ મયં ત્વામોર્ષધિર્વ્યુષ્વેવ ન્યાનયત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (આસુરી) આસુરી નામની ઔપધિને (યન દેવેભ્યઃ પરિ હમ્દ્રં નિષ્ક્રમે) ને યજ્ઞને કારણે દેવાપર ધનને અધિક પ્રભાવશાળિ બનાવ્યો (તેન અહં સ્થાં નિષ્કુર્વે) તેનાથી હું તને પ્રભાવશાળી બનાવું છું. (યથા તે મુપ્રિયા કરતાં) નેથી હું તારી પ્રિય ધર્મપત્ની બનીશ [૨]

(સોર્મ પ્રતીચી અસિ) હું ચંદ્રની સન્નુષ્ઠ રહે છે, (યત સુર્વ પ્રતીચી) અને સુર્વની સાથે પણ રહે છે તથા (વિશાન્દ વેવાન્ પ્રતીચી) સર્વ દેવાની અન્નુષ્ઠ યાપ છે. (તાં ત્વા અચ્છા વદામસિ) આમ હું તારું ઉત્તમ રીતે વર્ણન કરું છું. [૩]

(અહં યદામિ) હું બોલું છું (ન હત્ વદં) તું ન બોલ (ર્થ સમાયામહ યથા) હું સમાપ્ત નિષ્ક્રમ પૂરક બોલ. (રથ વેવલઃ મમ હત્ અસ.) હું કેવળ મારા જ બળીને રહે, (મમ્યાસાં ન વન વીર્ષયાઃ) બીજાનું નામ પણ ન લે. [૪]

(યદિ વા વિરોજનં અસિ) બેઠા બોલોથી દૂર જ નજાત રહે, (યદિ વા નયઃ સિરઃ) ને તું નહીને પેલેપાર મર્યા દેખાય, તે પણ (હય મોવધિ.) આ ઔપધિ (સ્થાં યથા) તને બાધીને (મમ્ય નિ વામયત્ હ) મારી પાસે લઇ આવશે [૫]

આવાર્થ— આનું નામ આસુરી વનરપતિ છે તેના પ્રભાવથી હિન્દુ સર્વ દેવોમાં વિશેષ પ્રભાવશાળિ થવાથી તે એક બની ગયા આ વનરપતિથી જ મારા પતિને પ્રભાવિત કરું છું. નેથી હું ધર્મપત્ની આશ પતિની પ્રિય સખી બનીને રહીશ (૨)

આ વનરપતિ ચંદ્રની સાથે રહેવાથી શાન્તગુણ પ્રાપ્ત કરે છે, તથા સુર્વની સન્નુષ્ઠ રહીને તેજસ્વિના પ્રાપ્ત કરે ॥ અને દેવોથી અન્ન-અન્ન પવિત્ર ગુણો લે છે તેથી તેની પ્રશસા કરવામાં આવે છે (૩)

તે પતિ પ્રશ્નમાં હું બોલીશ અને મારા કહેવાને જ અનુમેદન આપ. પરંતુ જ ન બોલ, હ સમાપ્ત ખૂબ બાવજુ કરે ૧૨૭ યામા આવીને જ કેવળ મારા પતિ બનીને મારા અનુકૂળ રહે. આમ કરવાથી તારે બીજા કોઇ શ્રીનું નામ પણ લેવાની આવશ્યકતા રહેશે નહિ (૪)

જે જ મારામાં રહે અથવા વનમાં ભય, અથવા ને નહીને પેરેપાર ભય અથવા આ બાલુ રહે, તે પણ આ ઔપધિ જેવી જ કે તેના પ્રભાવથી જ મારી સાથે બાંધાય રહીને મારી પાસે જ પાછો આવી અને બીજા કોઇ પણ રથને જઈશ નહિ. (૫)

આ સંકેત ૨૫૪ છે એથી અધિક વિવરણ કરવાની જરૂર નથી. પતિને મારે એક જ રત્ની ધર્મપત્ની હોય અને પતિને મારે એક જ પુત્ર ધર્મપતિ હોય, એ લેવાદેને ઉચ્ચત્તમ આદર્શ આ સંકેત પાંડોંગી સન્નુષ્ઠ રાખેલ છે કોઇ પણ પ્રશ્ન પોતાની વિવાહિત ધર્મપત્નીને હોયને બીજા કોઇ પણ રત્નીની અપેક્ષા ન કરે અને મોઢા પોતાના વિવાહિત ધર્મપતિને હોયને કોઇ બીજા પુત્રની કદી અપેક્ષા ન કરે.

બંને એક બીજા સાથે પ્રેમથી વશ થઈને અપ્રાપ્ત પ્રેમપૂર્વક વ્યવહાર કરે અને પોતાના મૃદસ્થાશ્રમનો અવધાર સુખપૂર્વક ચલાવે આ સૂક્તમાં “ આસુરી ” વનરપતિનો ઉપોદય કહ્યો છે. તેનું સેવન કરવાથી અન્નુષ્ઠ પરાક્રમી અને ઉત્સાહી અને ॥ અન્નુષ્ઠની પ્રશંસા પાપાપચ્છેદ પ્રત્યે વ્યવ નહિ એવું એના જાણુ વર્ણન છે આ ઔપધિ કષ્ટ છે તેની કલ્પ બાજુ થઈ નથી સુવિધ વેલ લોકો તેનું અન્વેષણ કરે અને જનતાની લાભાર્થે મારે તેના ઉપયોગના પ્રયોગ પ્રકાશિત કરે

એક વિચારથી રહેવું

કાંકે ૬, સૂક્ત ૭૩

(શ્રવિઃ—અર્વા । દેવતા—સામનસ્ય, નાના દેવતાઃ)

અહ યાંતુ વરુણઃ સોમૌ અગ્નિર્વૃહસ્પતિર્વસુમિરેદ યાંતુ ।

અસ્ય અર્વમુપસંયાંતુ સર્વે ઉગ્રસ્ય ચેત્તુઃ સંમનસઃ સજાતાઃ

॥ ૧ ॥

યો વાઃ શુભ્રો હૃદયેશ્વન્તરાકૃતિર્યા યો મનસિ પ્રવિષ્ટા ।

તાન્સીંધવામિ હૃદિયાં પૃતેનુ મયિ સજાતા રમતિર્વૌ અસ્તુ

॥ ૨ ॥

હૃદૈવ સ્તુ માપં યાતાશ્ચસ્મસ્પૃષા વરસ્તાદપથં વઃ કૃણોતુ ।

વાસ્તોસ્પતિરનુ યો જોહવીતુ મયિ સજાતા રમતિર્વૌ અસ્તુ

॥ ૩ ॥

અર્થ— વરુણ, સોમ, અગ્નિ, બૃહસ્પતિ, (હૃદ આ યાતુ) અહીં આવે અને તસુઓની સાથે અહીં આવે, હે (સજાતાઃ) ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલ પુરુષો । (સર્વે સંમનસઃ) બધા એક મનવાળા બનીને (અસ્ય ઉગ્રસ્ય ચેત્તુઃ શ્રિદં હપસંયાત) આ શરૂ થેનાના દેનારાની શોભાને વધારે । [૧]

(યા શુભ્રઃ યઃ હૃદયેષુ અન્તઃ) જે બળ તમારા હૃદયમાં છે, (યા માકૃતિઃ યઃ મનસિ પ્રવિષ્ટા) જે સંકલ્પ તમારા મનમાં પ્રવિષ્ટ થએલ છે, (તાન્સીંધવામિ શૃતેન સીંધવામિ) તેને અમ બને ધીધો હું એકી છું છું. હે (સજાતાઃ) ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થએલ પુરુષો । (વઃ રમતિઃ મયિ અસ્તુ) તમારી પ્રસન્નતા મારાપર જે હું નાચક છું તેનાપર રહે. [૨]

(હૃદ વચ સ્તુ) અહીં જ રહે. (વરસ્તાદ અપિ મા અપ યાત) અમારાથી દૂર ન જાઓ. (પૃષા વા વરસ્તાત અપથં કૃણોતુ) પૃષા તમારે માટે આગળ જવાનો માર્ગ બંધ કરે. (વાસ્તોસ્પતિઃ યઃ અનુજોહવીતુ) વાસ્તુપતિ તમને અનુકૂળતાથી યોદ્ધાવે. હે (સજાતાઃ) ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા મનુષ્યો । (વઃ રમતિઃ મયિ અસ્તુ) તમારો પ્રેમ મારા પર રહે. [૩]

ભાવાર્થ— સર્વજ્ઞાની એક સાથે એકત્ર થાય, સર્વ મનુષ્યો એક વિચારના બનીને પોતાના નાચકનું બળ વધારે. (૧) જે લોકોમાં બળ અને વિચાર છે તેમનું પોતાનું પોતાનું લક્ષ્યથી નરેનુ એકબે. સર્વ મનુષ્યો પોતાના નાચકપર પ્રસન્ન રહે. (૨) સર્વ લોકો એક જગત્તે સ્થિર રહે અહીં તહીં ન લાગી બાળ નાસીજવાનો માર્ગ તેમને માટે ખૂટી ન રહે કશુંક તેમને અનુકૂળતાથી એક જ કાર્યમાં મુક્ત રાખે. આ પ્રમાણે સર્વ લોકો પ્રેમથી એક નાચકના હાથ નીચે રહે. (૩)

સંઘટના

એક જ મુખી, તેના અથવા નાચકને આધીન સહુ લોકો રહે, તો તેમનું સાધિકત્વ વધે છે. જો તેજ લોકો છૂટા છતાં રહે, એક બીજાથી અલગ રહે તો તેમનું સમ બળ ઘટે છે. તેથી જોએ પોતાનું સંઘમળ વધારવા ઇચ્છતા હોય તેઓ પોતાના એક નેતાને આધીન પ્રેમથી રહે. પોતાનો સંકલ્પ પણ એક રાખે, અને પોતાનું હૃદય એક જ ઇચ્છાથી ભરી દે કોઇ પણ કારણે અંદર કશક ન કરે. આ પ્રમાણે વર્તવાથી તેમનું સંઘમળ વધી શકે છે.

પરસ્પર પ્રેમ

કાંડ ૬, સૂકત ૮૯

(શ્રુતિ-અર્થો. દેવતા-સ્ત્રી, મન્ત્રોક્તઃ)

હૃદં યસ્મેણ્યઃ શિરોં દુષં સોમેનૃ ષુષ્ણ્યમ્ । તત્તુઃ પરિ પ્રજાતિનૃ હાર્દિં તે શોચયામસિ ॥ ૧ ॥
 શોચયામસિ તે હાર્દિં શોચયામસિં તે મનઃ । વાતેં ધૂમં હૃષ સઙ્ખ્યપૃઢ્ મામેવાન્વેંતુ તે મનઃ ॥ ૨ ॥
 મર્દં ત્વા મિત્રાવરુણૌ મર્દં દેવી સરસ્વતી । મર્દં ત્વા મધ્યં ભૂમ્યાં હુમાવન્તૌ સમસ્યતામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(પ્રેમ્યાઃ હૃદં યત્ સુષ્ણ્યં શિરઃ) પ્રેમ કરનારનું જે આબળવાન શિર છે, જે (સોમેન દુષં) સોમે આપેલ છે, (તત્તુઃ પ્રજાતેન) તેનાથી ઉત્પન્ન થએલ બળથી (તે હાર્દિં પરિ શોચયામસિ) તારા હૃદયના ભાવને ઉદ્દીપિત કરે છે. [૧]

(તે હાર્દિં શોચયામસિ) તારા હૃદયના ભાવને ઉદ્દીપિત કરે છે. (તે મનઃ શોચયામસિ) તારા મનને ઉત્તેજિત કરે છે. (વાતેં ધૂમં હૃષ) વાયુની પાછળ જે રીતે ધૂમાડો બળે છે, તે પ્રકારે (તે સઙ્ખ્યપૃઢ્ મન મા એવ અવેંતુ) તારા અનુકૂળ મન મારી પાસે આવે. (૨)

(મિત્રાવરુણૌ ત્વા મર્દયં) મિત્ર અને વરુણ તને મને આપે (દેવી સરસ્વતી મર્દયં) સરસ્વતી દેવી મને આપે. (ભૂમ્યા મર્દયં) ભૂમિની વચ્ચે તથા (હુમા અસ્તી) બળને અન્તઃ ભાગ (ત્વા મર્દયં સમસ્યતામ્) તને મને આપે [૩]

ભાષાસ્થ—પ્રેમ કરનારનું મસ્તક અને હૃદય પ્રેમથી એક સાથે ઉદ્દીપિત થાય છે (૧)

હૃદય અને મનને ઉત્તેજિત કરે છે જે પ્રમાણે ધૂમાડો વાયુની પાછળ પાછળ બળે છે તેવી રીતે મન હૃદયને અનુકૂળ થાય છે. (૨)

મિત્ર, વરુણ, સરસ્વતી, ભૂમિનો મધ્ય ભાગ અને અન્તિમ ભાગ એ સર્વે અમને બધાને રોજનીને સાથે (૩)

એકતાનો મંત્ર

મનુષ્યનું મસ્તક અને હૃદય પ્રેમથી ઉત્તેજિત થાય છે. આ પ્રમાણે ઉત્તેજિત થએલ અને પ્રેમથી ભરપૂર મનુષ્ય આ જગતમાં કોઈક વિશેષ કાર્ય કરવાને સમર્થ થાય છે.

મન હૃદયને એવી રીતે અનુકૂળ અને કે જેવી રીતે વાયુની ગતિને અનુકૂળ ધૂમાડો હોય છે, સરસ્વતી અર્થાત વિદ્યાની દેવી અને ભૂમિ અર્થાત માતૃભૂમિની કોઈક એ જાને મનને એવું અનુકૂળ બનાવે કે તે કદી હૃદયને હેરાની અર્થાત તે નેતાના હૃદયથી દૂર ન પડેલી બળે.

આ પ્રમાણે મનમાં સુવિચાર અને હૃદયમાં કોઈક સાચા સાચી મનુષ્ય ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

પરસ્પર પ્રેમ

કાંક ૬ સૂકત ૧૦૨,

(કાવિ:-અમલિંગ : દેવતા-અશ્વિનો)

યથાયં વાહો અશ્વિના સમૈતિ સં ચ વર્તતે । एवा माममि ते मनः समैतु सं च वर्तताम् ॥ ૧ ॥
 આહં હિદામિ તે મનો રાજાશ્ચાઃ પૃષ્ઠચાર્મિવ । रेममिच्छिन्नं यथा वृषं मयि ते वेष्टतां मनः ॥ ૨ ॥
 આજ્ઞનસ્ય મદુર્ઘસ્ય કુર્ષસ્ય નલદસ્ય ચ । तुरो भगस्य हस्ताभ्यामनुरोधेनमुद्धरे ॥ ૩ ॥

અર્થ—હે (અશ્વિનો) અશ્વિને ! (યથા જ્યં વાહુઃ સં યતિ) જે રીતે આ ધોડા સાથે સાથે જાય છે, અને (સં વર્તતે જ) મળીને સાથે સાથે રહે છે. (एवा ते मनः मां अमि) આ પ્રકારે તારું મન મારી સાથે (સં ચા વર્ત) સાથે અને (સં વર્તતાં ચ) સાથે રહે. [૧]

(અહં તે મનઃ આહિદામિ) હું તારા મનને ખેંચુ છું. (पृष्ठयां राजाश्च इव) જેવી રીતે પીઠ સાથે પાંચી મળીને ધોડા ખેંચે છે. (यथा रेम-छिन्न वृषं) જેવી રીતે વાયુથી છિન્નમિત્ર ચએલું બાક એક ખીળ સાથે ચોટી રહે છે તેવી રીતે (તે મનઃ મયિ વેષ્ટતાં) તારું મન મારી સાથે લપટાએડુ રહે [૨]

(तुरा भगस्य) ત્વરાથી પ્રાપ્ત થનાર, લાઝ સુકન, (आज्ञनस्य मदुर्घस्य) અજ્ઞનની જેમ કષ્ટિત કરનાર (कुर्षस्य नलदस्य हस्ताभ्यां) કુઠ અને પોલીનથી જેવા હાથોદ્ધાર (अनु रीधेनं मुद्धरे) અનુકૂળતાને પ્રાપ્ત કરે છું. [૩]

ભાવાર્થ—જેવી રીતે ગાડીને જોડેલા બે ધોડા સાથે સાથે રહે છે અને સાથે સાથે ચાલે છે, તે પ્રકારે પરસ્પરનું મન એક સાથે રહે. પરસ્પર પ્રિયેષ ન કરે, (૧)

જેવી રીતે ધોડા ગાડીને પોતા તરફ ખેંચે છે, તે પ્રકારે એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યના મનને ખેંચે અને આ પ્રકારના પ્રેમના વર્તાવથી મનુષ્ય પરસ્પર સંગતિ યામ. (૨)

અડપથી જોઇ કામ કરતુ, ભાગ્ય પ્રાપ્ત થતુ, અજ્ઞન વડેરે જોઇ વિવાસ કરવો, દરેક પ્રકારનો આનંદ કમાવવો ઉત્પાદિ અનેક કાર્યોમાં પરસ્પરની અનુકૂળતા પરસ્પરે જોવી જોઇએ (૩)

પ્રેમનું આકર્ષણ

એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને પ્રેમથી આકર્ષિત કરે આ પ્રકારે સર્વ મનુષ્યો સંગતિ યમને રહે. ક્રીડુષ્ઠ, પિતા પુત્ર, ભાઈભાઈ, તથા અન્ય મનુષ્ય એક બીજાને પ્રેમથી આકર્ષિત કરે અને સર્વ સંગતિ જાતીને એક વિચારથી પોતાની ઉન્નતિનું સાધન બનાવે.

સપત્નનાશક વરણમણિ

કાંક ૧૦ સૂકત ૩

(કાવિ:-અવર્વા : દેવતા:-વરણમણિઃ વનસ્પતિઃ ચન્દ્રમાઃ)

अयं मे वरुणो मणिः संपन्नस्वयणो वृषा । तेना रमस्व त्वं शत्रुन्त्र मृणीहि दुरस्यतः ॥ ૧ ॥

અર્થ—(મે જ્યં વરણઃ મણિઃ) મારો આ વરણ મણિ (वृषा सपत्नहृषणः) બળવાન ■ અને શત્રુઓનો નાશ કરનારો ■ (तेन) તેની સહાયતાથી (त्वं शत्रुन् आ रमस्व) તું શત્રુને નાશ કર અને (दुरस्यतः मृणीहि) દુષ્ટ ધમ્મ કરનારોઓનો નાશ કર. [૧]

પ્રૈર્ણાન્દૃષીહિ પ્ર મૃણા રમસ્વ મ્ણિસ્તે અસ્તુ પુરણતા પુરસ્તાત્ ।

અવારયન્ત વરુણેન દેવા ંમ્પાચારમસુરાણાં શ્વઃ સઃ

॥ ૨ ॥

અયં મ્ણિર્વરુણો વિશ્વમેષજઃ સહસ્રાશ્વો હરિતો હિરણ્યયઃ ।

સ તે શત્રુનધરાન્પાદયાતિ પૂર્વસ્તાન્દ્વજીદિ યે ત્વા દિવાન્તિ

॥ ૩ ॥

અયં તે કૃત્સ્યાં ચિત્તાં પૌરુષેપાદુયં ભયાત્ । અયં ત્વા સર્વેમાત્પાપાદ્રુણો વારયિષ્યતે

॥ ૪ ॥

યરુણો વારયાતા અયં દેવો વનસ્પતિઃ । યશ્મો યો અસ્મિન્નાવિંદુસ્તર્મ દેવા અવીધરન્

॥ ૫ ॥

સ્વર્મ સુત્ત્યા યદિ પદયાસિ પાપં મૃગઃ સુતિ યતિ ધાવાદર્શદામ્ ।

પરિશ્લવાન્જીકુતેઃ પાપવાદાદુયં મ્ણિર્વરુણો વારયિષ્યતે

॥ ૬ ॥

અરાત્પાસ્ત્વા નિર્ક્રિત્યા અભિચારાદયોં મયાત્ । મૃત્યોરોર્જીવસો વધાર્દ્રુણો વારયિષ્યતે

॥ ૭ ॥

યન્મે માતા યન્મે પિતા પ્રાતરેશો યશ્મં મે સ્વા યદેનંશકુમા વયમ્ ।

તવોં નો વારયિષ્યતેડયં દેવો વનસ્પતિઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ—(પૂર્ણાન્દૃષીહિ) તેને માર (પ્રમૂળ) નાશ કર. (આ રમસ્વ) નષ્ટ કર આ (મ્ણિઃ) મણિ (તે પુરસ્તાત્ પુરણતા અસ્તુ) તારા અમ્ભાગમાં જનારા અગ્રેસર થાય (દેવાઃ વરુણેન) દેવેએ આ વરુણ મણિથીજ (અસુરાણાં શ્વઃ શ્વઃ અસ્વાચાર) અસુરો તરફથી પ્રતિહિત થતા અસ્વાચારોનું (અવારયન્ત) નિવારણ કરે [૨]

(અયં વરુણો મ્ણિઃ વિશ્વમેષજઃ) આ વરુણ મણિ સર્વે ઓપધિએને સાર છે (સહસ્રાશ્વો હરિતઃ) સહસ્ર અશ્વઓનાએ સર્વે દુર્ગુણોનું હરણ કરનારા ॥ અને આ (હિરણ્યયઃ) સુવર્ણથી ધુન છે. (સ તે શત્રુન્ અધરાન્ પાદયાસિ) તે તારા સર્વે શત્રુએને નીચે પાછાંડે છે (યે ત્વા દિવાન્તિ) જે તારા દેવ કરે છે (તાન્ પૂર્વં વજીદિ) તેમને સર્વથી પહેલાં દગાવીને નીચે શાખ [૩]

(અયં વરુણઃ) આ વરુણ મણિ (તે ચિત્તાં કૃત્સ્યાં) તારી ચારે બાજુ ફેલાએલા કૃત્યા પ્રયોગને (પૌરુષેપાદુયં ભયાત્) મનુષ્ય કૃત ભયથી (અયં ત્વા સર્વેમાત્પાપાદ્રુણો) આ તારે સર્વે પ્રકારના પાપોથી, (વારયિષ્યતે) નિવારણ કરશે [૪]

(અયં વરુણઃ દેવો વનસ્પતિઃ) આ વરુણ મણિ વનસ્પતિ દેવ (વારયાતે) દુર્ગુણ નિવારક છે (યા યશ્મ અસ્મિન્ આદિષ્ટ) જે ક્ષયરોગ તેમાં પ્રવેશ થયો છે (ત હ દેવા અવીધરન્) તેને દેવ નિવારણ કરે છે [૫]

(રશ્મ સુત્ત્યા) રશ્મિમાં નિદ્રાને વખતે (યદિ પાપ પદયાસિ) જો તું પાપી દખ્યો જુએ (યતિ મજુર્દા સુતિ ધાવાત્) જે કાષ અપેક્ષ ગતિથી દોડે, (શકુતેઃ પરિશ્લવાત્) સકુતિના અત્યંત દુષ્ટ સંદર્થી અને (પાપવાદાત્) નિન્દાના સંદર્થી (અયં વરુણો મ્ણિ વારયિષ્યતે) આ વરુણ મણિ નિવારણ કરે છે [૬]

(અરાત્પા નિર્ક્રિત્યા) શત્રુ ભયથી અને વિનાશથી, (અભિચારાન્ અયોં ભયાત્) વિનાશક પ્રયોગથી અને અન્ય ભયથી, (મૃત્યોઃ ઓર્જીવસો વધાર્દ્રુણો) મૃત્યુના અવાનક વધથી (ત્વા વરુણઃ વારયિષ્યતે) તારે આ વરુણ મણિ નિવારણ કરશે [૭]

(યત્ મે માતા) જે મારી માતા, (યત્ મે પિતા) જે મારા પિતા (યત્ જ મે આતરઃ) જે મારા આંધ્ર ઓ તથા (દેવાઃ) જે મારા આપતજન તથા (યયં યત્ પન્ના ચહમ) અમે સર્વે જે પાપ કરતા રહ્યા છીએ (તતઃ) તે પાપથી (અયં વનસ્પતિઃ દેવાઃ) આ વનસ્પતિ દેવ (ન વારયિષ્યતે) અમારે નિવારણ કરશે [૮]

ઘરણેન પ્રવ્યથિતા માતૃવ્યા મે સર્વેન્ધવઃ । અસુતે રજો અપ્યંગુસ્તે યન્ત્વધમં તમઃ ॥ ૯ ॥

અરિંદ્રોઽહમરિંદ્રગુરાર્યુપ્માન્ત્સર્થપૂરુષઃ । તં માયં ઘરણો માણિઃ પારિં પાતુ દિશોદિશઃ ॥ ૧૦ ॥

અયં મે વરણ ડરંમિ રાજા દેવો વનસ્પતિઃ । સ મે શત્રૂન્વિ વાંઘતામિન્દ્રો દસ્યૂનિવાસુરાન્ ॥ ૧૧ ॥

હમં વિંમમિ વરુણમાયુપ્માન્હૃતશ્ચારદઃ । સ મેં રાદ્રં ચં ક્ષત્રં ચં પુશ્નોન્નૌજંથ મે દધત ॥ ૧૨ ॥

યથા વાતો વનસ્પતીન્વૃક્ષાન્મનુનક્ત્યોજંસા ।

પૃથા સપત્નાન્મે મદ્ગિધ પૂર્વાજ્ઞાતૌ હતાપરાન્વરણસ્ત્વામિ રંશતુ ॥ ૧૩ ॥

યથા વાતેન્દ્રાગ્નિશ્ચ વૃક્ષાન્પ્રસાતો વનસ્પતીન્ ।

પૃથા સપત્નાન્મે પ્સાહિ પૂર્વાજ્ઞાતૌ હતાપરાન્વરણસ્ત્વામિ રંશતુ ॥ ૧૪ ॥

યથા વાતેન પ્રક્ષીણા વૃક્ષાઃ શેરે ન્યર્પિતાઃ ।

પૃથા સપત્નાંસ્ત્વં મમ ા ક્ષિર્ણાહિ ન્યર્પય પૂર્વોજ્ઞાતૌ હતાપરાન્વરણસ્ત્વામિ રંશતુ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—(મે સર્વેન્ધવઃ ક્ષાતૃવ્યા) આશ બાધવોની સાથે શત્રુશત્રુ (ઘરણેન પ્રવ્યથિતાઃ) વરણ મહિના કારણે પીડિત થઈને (અસુતે રજઃ અપિ અંગુઃ) અધાકારમય, ધૂનવાળા રથાનને પ્રાપ્ત થાઓ, (ત અષ્ટમં તમ યન્તુ) તેઓ તદ્દન હવેલા પિશાચરા જેવા અધકારને અપ્ત થાય [૯]

(મદ્ અરિંદ્રઃ) હું અપિનાશી, (અરિંદ્રગુઃ) અપિનાશી વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરનાર (માયુપ્માન્ સર્થપૂરુષઃ) શીર્ષાણ અને સપાયા પ્રસ્થાપી જીનેથી યુક્ત છું (અયં ઘરણ માણિ) આ વરણ મહિ (દિશોદિશઃ મા પારિ પાતુ) સમસ્ત દિશાઓમાં મારી રક્ષા કરે [૧૦]

(અય વરુણા રાજા વનસ્પતિ દેવ) આ વરણ મહિ રાજા વનસ્પતિ દેવ (મે વરણ) મારી કાલીમાં વિરાજતાં (સા મે શત્રૂન્ વિ વાંઘતાં) મારા શત્રુઓને પીડા કરે (હન્ત્રઃ વસ્યૂન્ અસુરાન્ હવ) જેવી રીતે હવે અસુરો અને શત્રુઓને તાપ આપે છે [૧૧]

(હમ વરણ વિમમિ) આ વરણ મહિને હું ધારણ કરે છું જેનાથી હું (માયુપ્માન્ શાવ પ્રારદઃ) શીર્ષાણ અને શ્વાપા ધધ (સ મે રાદ્રં ચ ક્ષત્રં ચ) તે મારે માટે રાષ્ટ્ર અને ક્ષત્રિયવર્ણનું તથા (વશૂન્ ઓજઃ ચ મે દધત) પશુઓ અને ઓજાને મારે માટે ધારણ કરે. [૧૨]

(યથા વાત) જેવી રીતે વાયુ (ઓજસઃ) વેગથી (વૃક્ષાન્ વનસ્પતીન્) વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓને (મનક્ષિ) ભાંગી નાખે છે (પૃથા) તેજ પ્રમાણે (મે પૂર્વાન્ જ્ઞાતાન્) મારાથી આગળ યજ્ઞ યજ્ઞેન (હતા અપરાન્ સપત્નાન્) અને ખીજ શત્રુઓને (મદ્ગિધ) તોડી નાખે, (વરણઃ ત્વા અમિરશ્ચતુ) વરણ મહિ તારી રક્ષા કરે [૧૩]

(યથા વાતઃ અગ્નિઃ ચ) જેવી રીતે વાયુ અને અગ્નિ મગ્નિને (વનસ્પતીન્ વૃક્ષાન્) વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓને (પ્સાતઃ) નાશ કરે છે (પૃથા સપત્નાન્ મે પ્સાહિ) એ પ્રમાણે મારા શત્રુઓનો નાશ કરે [૧૪]

(યથા યાતેન પ્રક્ષીણા વૃક્ષાઃ) જેવી રીતે વાયુથી ક્ષીણ થયેલ વૃક્ષો (ન્યર્પયઃ શેરે) પડી જઈને ક્ષીણ બની જાય છે (પૃથા રથ મય સપત્નાન્) તે પ્રમાણે મારા શત્રુઓને હું વરણ મહિ (ન્યર્પય) નીચે પાડી દે [૧૫]

તાંસ્ત્વં પ્ર ચ્છિન્દિ વરણ પુરા વિષ્ણુરાપુષઃ ।

ય એનં પશુપુ દિપ્સન્તિ ચે ચાસ્ય રાષ્ટ્રદિપ્સવઃ

॥ ૧૬ ॥

યથા ધર્મો અભિમાતિ યથાસ્મિન્તેજ આર્હિતમ્ ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૧૭ ॥

યથા યદ્યદ્યન્દ્રમંસ્પાદિત્યે ચં નૃચર્ષસિ ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૧૮ ॥

યથા યર્ષઃ પૃથિવ્યાં યથાસ્મિન્જ્ઞાતવેદસિ ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૧૯ ॥

યથા યર્ષઃ કન્યાવાં યથાસ્મિન્સંમૃતે રથે ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૦ ॥

યથા યર્ષઃ સોમપીથે મધુપર્કે યથા યર્ષઃ ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૧ ॥

યથા યર્ષોઽમિહોત્રે વપદ્ધારે યથા યર્ષઃ ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૨ ॥

યથા યશો યજમાને યથાસ્મિન્ચક્ષ આર્હિતમ્ ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૩ ॥

યથા યર્ષઃ પ્રજાપતૌ યથાસ્મિન્પરમેષ્ઠિનિ ।

ઘ્વા મે વરુણો મુણિઃ કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ તેજસા મા સમુશ્વતુ યર્ષસા સર્મનક્તુ મા ॥ ૨૪ ॥

અર્થ—હે (વરણ) વરુણમણિ ! (યે એનં પશુપુ દિપ્સન્તિ) એ તેનાં પશુઓમાં થાતક દોષ છે તથા (યે અસ્ય રાષ્ટ્ર-દિપ્સવઃ) એ તેના રાષ્ટ્ર નિકળક થયુઓ છે, હે વરુણ મણિ ! તું (પુરા આપુવા) આપુષ્ય ધ્રુવે થાય તે પહેલાં અને (વિષ્ણુ પુરા) નિમિત્ત સમયથી પણ પહેલાં (સ્વં તાન્ વચ્છિન્દિ) તું તેમને છિન્ન-સિન્ન કરે ! [૧૬]

(યથા સૂર્યઃ અભિમાતિ) એની રીતે સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે, (યથા અગ્નિમન્ તેજઃ આર્હિતં) એની રીતે તેનામાં તેજ વાપેલું છે (ઘ્વા વરુણો મુણિઃ) તે પ્રમાણે આ વરુણ મણિ (મે કીર્તિ મૂર્તિ નિ ચંચતુ) અને કીર્તિ અને ઐશ્વર્ય આપે (મા તેજસા સમુશ્વતુ) અને તેજ સાથે સંયુક્ત કરે, (મા યર્ષસા સર્મનક્તુ) અને યજ્ઞથી યજ્ઞસ્તી બનાવે, [૧૭]

(યથા યર્ષઃ યન્દ્રમસિ નૃવચક્ષિ આદિત્યે) એવા યજ્ઞ યન્દ્રમાં અને નન્દરે દેખાતા સૂર્યમાં છે, (યથા યથા-પૃથિવ્યાં અગ્નિમન્ જ્ઞાતવેદસિ) એવા યજ્ઞ પૃથ્વી અને અગ્નિ વેદ અગ્નિમાં છે, (કન્યાવાં સંમૃતે રથે) એવા યજ્ઞ કન્યાઓમાં અને યુદ્ધને માટે સિદ્ધ યજ્ઞોલ રથમાં છે, (સોમપીથે મધુપર્કે) એવા યજ્ઞ સોમપીથ અને મધુપર્કમાં છે, (અગ્નિહોત્રે વપદ્ધારે) એવા યજ્ઞ અગ્નિહોત્ર અને વપદ્ધારમાં છે, (યજમાને રથે) એવા યજ્ઞ યજ્ઞમાનમાં છે અને યજ્ઞમાં છે, (પ્રજાપતૌ પરમેષ્ઠિનિ) એવા યજ્ઞ પ્રજાપતિ અને પરમેષ્ઠીમાં છે, તેવાજ્ઞ યજ્ઞ આ વરુણ મણિ અને આપે અને યજ્ઞથી યુક્ત કરે. [૧૮-૨૪]

યથા દેવેષ્વમૃતં યથેષુ સત્યમાદિતમ્ ।

एवा मे वरुणो मणिः कीर्तिं भूतिं नि यच्छतु तेजसा मा समुक्षतु यशसा समनक्तु मा ॥ ૨૫ ॥

અર્થ—(યથા દેવેષુ અમૃતં) જેવી રીતે દેવેમાં અમૃત ॥ (યથા ઇષુ સત્યં આદિતં) જેવી રીતે દેવેમાં સત્ય રાખેલ છે (પ્રમા મે વરુણો મણિઃ) તેવી રીતે મારે મારે આ વસ્તુ અધિક કીર્તિ અને ઐશ્વર્ય (નિ ચુચ્છતુ) આપે અને મને (તેજસા સમુક્ષતુ) નેત્રીથી યુક્ત બનાવે અને (યશસા મા સમનક્તુ) યશથી સંયુક્ત કરે. [૨૫]

મા સૂક્તમાં સત્પ્રનાસ અને પોતાના યજ્ઞની અગિયારિને માટે પ્રાર્થના છે. આ સૂક્ત સરળ અર્થવાળું હોવાથી અધિક રપટિ કરેલુંની ખાસ કાષ્ઠ આવશ્યકતા નથી.

પત્ની પતિને માટે વસ્ત્ર બનાવે

કાંક ૭ સૂક્ત ૩૭

(ઋષિ-અયશં । દેવતા-ભિર્ગોષા)

अमि स्वा मनुजावेन दधामि मम वाससा । यथासो ममु कर्बलो नान्पासां कीर्त्तयाम्यन ॥ ૧ ॥

અર્થ—(મમ મનુજાવેન વાસસા) મેં વિચાર પૂર્વક બનાવેલા વસ્ત્રો (સ્વા અમિ દધામિ) તને હું આપી છું (યથા કર્બલઃ મમ વાસ) જેથી તું રીતળ એક માત્ર મારો પતિ બનીને રહે અને (અનપાસાં ન ચન કીર્તયા) અન્ય ઈશોનું નામ પણ લેનારો ન બન. [૧]

હી પોતાને હાથે સ્નાન કરતે, રેડીએ બસાવે, સ્નાન તૈયાર કરે અને પોતાની કુશળતા પૂર્વક બનાવેલા કાપડમાંથી પતિને પહેરવાનાં કપડાં બનાવે. પત્નીએ નિર્માણ કરેલ સ્નાનથી બનાવેલાં વસ્ત્રોના પતિ પહેરે. સ્નાન કરીતી વખતે પત્ની પોતાના આંતરિક પ્રેમની સાથે સ્નાન કરતે અને પતિ પણ એવાં કપડાં પહેરવામાં પોતાનું વૈભવ માને, આ પ્રમાણે ૫૨૨૫૨ પ્રેમનો આવહાર કરવાથી મૂર્ખપતિ પણ બીજા ઈશનું નામ લેશે નહિ અને મૂર્ખપત્ની પણ ખીજા પુરુષનું નામ લેશે નહિ. આ પ્રમાણે બંને શુદ્ધચાતુર્યનો આનંદ પ્રાપ્ત કરીને સુખી થાય.

આ સૂક્ત પણ શુદ્ધરથી બોલેલો સદ્ગુણ શાખતો યોગ્ય ઉપદેશ આપી રહ્યું છે.

ઉત્તતિની દિશા

કાંક ૩, સૂક્ત ૨૬

(ઋષિ- અયશં । દેવતા- બ્રહ્માદિત્યઃ)

येईस्यां स प्राच्यां दिशि देवयो नाम देवास्तेषां वो अमिरिपवः ।

वे नो मृदत ते नोऽर्चि मृत तेभ्यो वो नमस्तेभ्यो वः स्वाहा

॥ ૧ ॥

અર્થ—(યે અસ્યાં પ્રાચ્યાં દિશિ) જે તમે આ પૂર્વ દિશામાં (દેવયાઃ નામ દેવાઃ) વજ્ર નામવાળા દેવ છે, (તેષાં વઃ) તે તમારું (અમિતઃ દિવસઃ) અગ્નિ બાણ છે. (તે મઃ મૃદત) તે તમે અમોને સુખી કરો. (તે નઃ આચિમૃત) તે તમે અમને ઉપદેશ કરો. (તેભ્યઃ વઃ નમઃ) તે તમારે માટે અમારું નમન હો. (તેભ્યઃ સ્વાહા) તે તમારે માટે અમે અમારું સમર્પણ કરીએ છીએ. [૧]

યેકૃષ્યાં સ્થ દક્ષિણાયાં દિશ્યવિષ્યવો નામ દેવાસ્તેષાં ચ કામ ર્ષવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં મૃત્ તેમ્યો ચો નમસ્તેમ્યો ચઃ સ્વાહા

॥ ૨ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થ પ્રતીચ્યાં દિશિ વૈરાજા નામ દેવાસ્તેષાં ચ આપ ર્ષવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં મૃત્ તેમ્યો ચો નમસ્તેમ્યો ચઃ સ્વાહા

॥ ૩ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થોર્ધ્વાં દિશિ પ્રવિષ્યન્તો નામ દેવાસ્તેષાં ચો વાત ર્ષવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં મૃત્ તેમ્યો ચો નમસ્તેમ્યો ચઃ સ્વાહા

॥ ૪ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થ ધ્રુવાયાં દિશિ નિલિમ્પા નામ દેવાસ્તેષાં ચ ઓર્ષધીરિવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં મૃત્ તેમ્યો ચો નમસ્તેમ્યો ચઃ સ્વાહા

॥ ૫ ॥

યેકૃષ્યાં સ્થોર્ધ્વાં દિશ્યવસ્વન્તો નામ દેવાસ્તેષાં ચો મૃદમ્પતિરિવઃ ।

તે નો મૃદત્ તે નોડધિં મૃત્ તેમ્યો ચો નમસ્તેમ્યો ચઃ સ્વાહા

॥ ૬ ॥

અર્થ—જે તમે આ (દક્ષિણાયાં દિશિ) દક્ષિણ દિશામાં (અવિષ્યવો નામ દેવા) રક્ષા કરવ ની ઇચ્છા કરનારો આ નામના જે દેવ છે (તેમાં ય કામ ર્ષવઃ) તે તમારે કમનાવું છે. તે તમે અમને સુખી કરો અને અમને ઉપદેશ કરો તે તમારે માટે અમારું નમન હો અને તમારે માટે અમે અમારું અર્પણ કરીએ છીએ [૨]

જે તમે આ (પ્રતીચ્યાં દિશિ) પશ્ચિમ દિશામાં (વૈરાજા નામ દેવા) વિરાજ નામના દેવ છે, તે તમારે (આપ ર્ષવઃ) આપ આજીવું છે. તે તમે અમને સુખી કરો, ઉપદેશ કરો, તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો. [૩]

જે તમે આ (વર્ધ્વાં દિશિ) ઉત્તર દિશામાં (પ્રવિષ્યન્તો નામ દેવા) વૈધ કરવાવાળા એવા તામના જે દેવ છે તે તમારે (વાત ર્ષવઃ) વાયુ આજીવું છે તે તમે અમને સુખી કરો અને અમને ઉપદેશ કરો, તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો. [૪]

જે તમે આ (ધ્રુવાયાં દિશિ) ધ્રુવ દિશામાં (નિલિમ્પા નામ દેવા) નિલિમ્પા નામના દેવ છે તે તમરે (ઓર્ષધીરિવઃ) ઓર્ષધી આજીવું છે તે તમે અમને સુખી કરો અને ઉપદેશ કરો તે તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો. [૫]

જે તમે આ (મૃદમ્પતિરિવઃ) મૃદ દિશામાં (મૃદમ્પતિરિવઃ નામ દેવા) રક્ષક તામવાળા જે દેવ છે અને તે તમારે (મૃદમ્પતિ ર્ષવઃ) યાત્રી આજીવું છે તે તમે અમને સુખી કરો અને ઉપદેશ કરો તે તમારે માટે અમારું નમન અને સમર્પણ હો [૬]

આવાચ — 'ઈવં દક્ષિણ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, ધ્રુવ (ધૃત્વી) અને વર્ધ્વાં (આકાશ) આ છ દિશાઓ છે. આ છ દિશાઓ માં કમરો (હેતિ, દાક્ષાશ્રમ) વગર, વસુભુવી ઇન્દ્રાકેનારા સ્વયં સેવકો, (ચિન્નરાજ) રાજ્યવર્ધિનિ રિપતિ અર્પણ પ્રબલતાઃ વૈધવા, સેવ કરનારા વૈધ અને ઉપદેશક એમની પ્રધાનતા છે તેઓ અન્યને ઉપદેશ કરે છે, અને તેમની રક્ષા કરે છે તેવી જનતા પશુ તેમને સહાર કરે છે અને તેમને માટે આત્મસમર્પણ કરે છે (૧-૬)

આજ પ્રકારનું પરંતુ સહેજ લુહો લાપ વ્યક્ત કરનાર આજળનું સકલ છે અને બનેના પ્રતિષ્ઠ સખ છે, તેથી તેનો અર્થ પહેલા બોધ અને પછીથી બનેનો સાથે વિચાર કરીશુ.

સાંમનરય

કાંઠ ૬. સૂક્ત ૭૪

(કવિ - અર્ચકા । દેવતા - હાંમનરય; નાનાદેવતા; ત્રિણામા)

સં વઃ પૃચ્ચન્તાં તન્વૃઃ ૧ : સં મનાંસિ સમૃં વ્રતા । સં વોડ્યં વ્રહ્મણસ્વતિર્મગઃ સં વોં અઝીગમત્ ॥ ૧ ॥

સંઘર્ષને વો મનુષોડ્યોં સંઘર્ષને દૃઢઃ । અથોં મર્ગસ્ય યચ્છાન્તં વેન સંઘર્ષયામિ વઃ ॥ ૨ ॥

યથાદિત્યા વસુમિઃ સંપમુર્મરુદ્ધિરુગ્રા અહ્ણીયમાનાઃ ।

પ્રવા ત્રિણામુઅહ્ણીયમાન કુમાન્જનાન્તસંમનસસ્કૃષીહ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (વ. તન્વઃ સં પૃચ્ચન્તાં) તમારાં શરીર મળે, (મનાંસિ સં) તમારાં મન એક બીજા સાથે મળે અને (વ્રતા સં) તમારાં કાર્યો પણ હળીમળીને થાય. (અથ વ્રહ્મણસ્વતિઃ વઃ સં) આ જ્ઞાનપતિ તમને મેળવીને રાખે. (અગઃ વઃ સં અઝીગમત્) બાળ્ય આપનાર પણ તમને મધાને મેળવીને રાખે. (૧)

(વઃ મનસઃ સંઘર્ષને) તમારું મન મળીને રહેવા માટે ટેવાય, (અથો દૃઢઃ સંઘર્ષને) અને દૃઢપણે પણ મળવાનો અભ્યાસ હોય. (અથો અગસ્ય યત્ શાન્તં) અને ભાગ્યવાનનો જે પરિશ્રમ છે (તેન વઃ સંઘર્ષયામિ) તેનાથી તમને બધાને મળીને રહેવાનો અભ્યાસ થાય. [૨]

(યથા અહ્ણીયમાનાઃ ઉગ્રાઃ આદિત્યાઃ) જેથી કાઠથી ન રખાનારા ઉગ્ર આદિત્ય (વસુમિઃ મરુદ્ધિઃ સંઘર્ષમૃદુઃ) વસુઓ અને મરુદ્ધિથી મળીને રહે (પ્રવા) એ રીતે (ત્રિણામાન્) ત્રણ નામવાળા । ઘં (અહ્ણીયમાનાઃ) ન દખાતાં (રૂઢ હમાન્ જનાન્ સંમનસઃ ક્ષાધિ) ત્યાં આ મેળોને એક એક વિચારથી યુક્ત કર. [૩]

સાધાર્થ—તમારાં શરીર, મન અને કર્મ સર્વ એક સાથે મળીને અર્થાત્ સમતાથી યુક્ત અને. તમને જ્ઞાન આપનારો એકતાનું જ્ઞાન તમને આપે. તથા અમારું બાળ્ય વધારનાર તમને એક સાથે મેળવીને રાખે. (૧)

તમારાં મન અને હૃદય એક થાય, બાળ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે જે પરિશ્રમ કરવા પડે છે, તે ભ્રમ કરતાં કરતાં તમે એક બીજા સાથે મળીને રહો. (૨)

જેવી રીતે યાર આદિત્ય, વસુઓ, અને રૂઢો એક સાથે મળીને રહે છે, તેજ પ્રમાણે તમે પણ જાતે મળીને રહો અને આ સર્વ માધુર્યોને પણ એક સાથે મેળવીને રાખો. (૩)

એકતાનું બળ

આ શ્રુતવાં હળીમળીને રહેવાનો અને પોતાની એકતાથી પોતાની ઊત્તિ સાધ્ય કરવાનો ઉપદેશ છે. દૃઢપ, મન, વિચાર, સંકલ્પ અને કર્મ ક્રત્યાદિ સર્વમાં સમાવતા અને એકતા રહેતી જોઈએ. કેટલાં વિપરીત કાચ ઉત્પન્ન થયો તેા મિત્રતા ઉત્પન્ન થશે અને સંઘર્ષાવ નષ્ટ થશે. ભુજો, આ જન્મતમા અદિત્ય, વસુ અને રૂઢ વસ્તુનાં મિત્રન હોવા છતાં પણ જન્મતા કાર્યમાં હળીમળીને લાગી રહે છે, તેજ પ્રમાણે મધુર્યો રંગરૂપ અને જાતિની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ રાષ્ટ્ર કાર્ય કરવા માટે તે બધા એકત્ર મળી બળ અને એક જાતિને રાષ્ટ્રકાર્ય કરે.

સૌભાગ્ય-વર્ધન

કાંઠ ૧, સૂક્ત ૧૮

(સપિન્દ્ર-શ્રવિણોદાઃ । દેવતા-વેનાવર્ધ-શ્રીમવત્)

નિલેક્ષ્યં લલામ્યં૧ નિરારિં શુભામસિ ।

અથ યા મુદ્રા તારિ નઃ પ્રજાયા અરારિં નયામસિ

॥ ૧ ॥

નિરારિં સપિતા સાવિતૃ પુદોર્નિર્દેસ્તપોર્વેળ્લો મિત્રો અર્ધમા ।

નિરસ્મમ્યમનુમતો રરાણા પ્રેમો દેવા અસાવિપુઃ સીર્મગાય

॥ ૨ ॥

યત્ત આત્મનિ તન્વાર્ધિ ધોરમસિત્ત યદ્વા કેવેણ પ્રતિચક્ષ્ણે વા ।

સર્વં તદ્વાપાર્ધ હન્મો પુષં દેવસ્ત્વા મવિતા વદપતુ

॥ ૩ ॥

રિદ્યપર્દો પુર્વદર્શી ગોપેષાં વિંષ્ટમામૃત । વિલીટ્યં લલામ્યં૧ યા અસ્મન્નાશ્રયામસિ

॥ ૪ ॥

અર્થ — (લલામ્ય) મથાપર ચનારા (લક્ષ્મ) ખરાખ ચિન્દને (નિઃ) નિરીખનાથી દૂર કરે છે, તથા (અ-રારિં) કબુલાઈ વગેરે (નિઃસુવામસિ) નિઃસી દૂર કરે છે (અથ યા મુદ્રા) અને ને કસ્યાણકારક ચિન્દ [(તારિ નઃ પ્રજાયે) તે સર્વં અને અમારાં સવાનો ચાટે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ અને (અરારિં) કબુલી વગેરેને (નયામસિ) દૂર ભગવાની રાખી છીએ. [૧] સવિતા, વરુણ મિત્ર, અને અર્ધમા (વદ્રો હસ્તવો) પગો અને હાથો ની (અરારિં) પીકાને (નિઃ નિઃ સાવિતૃ) દૂર કરે (રરાણા અનુમતિઃ) કાનથીસ અનુમતિથી (અસ્મમ્યં નિઃ) અમારે ખાટે નિઃ કૃષ પ્રેરણા કરે [૨] તથા (દેવાઃ) દેવાએ (પ્રમા) આ આને (સૌભાગ્ય) સામાઅને ખાટે (અસાવિપુ) પ્રિતિ કરેલ છે [૩] (યત્ત તે આત્મનિ) ને તારા આત્મામાં તથા (સર્વાં) સરીરમાં (યા વર કેવેણુ) અથવા ને રાશીમાં (યા પ્રતિ વક્ષણે) અથવા ને હિષ્ટિમાં (ધોર મસિત્ત) અમાનક ચિન્દ છે (નત્ત સર્વં, તે સર્વં) (યથ વાચા હમઃ) અમે વાણીથી વધવી રાખીએ છીએ. (સપિતા દેવાઃ) સવિતા દેવ (સ્વા સૂદયતુ) તેને સિદ્ધ કરે અર્થાત્ પરિપક્વ બનાવે [૪] (રિદ્યપર્દો) દરેકના નેચ ધમરાણી (વૃષદર્શો) બળદના નેચા કાનવાણી, (ગોપેષાં) ગાયની નેચ મામવાણી, (વિંષ્ટમા) પિરક સખ્દ બોલનારી, નેચા સખ્દ કહેર [૫] એવી જી (વત લલામ્યં વિલીટ્યં) અને મસ્તકપરનું કલકણ આ સર્વં અને (અસ્મન્ માશ્રયામસિ) અમારામાંથી નહીં કરીએ છીએ [૪]

ભાષાર્થ — મરતપર અને સરીરપર ને કલકણ હોય તેમને દૂર કરવા નેહએ તેમજ અત્કરણમાં દોલપુતિ વગેરે ને કુર્ણુ હોય તેમને પણ દૂર કરવા નેહએ, તથા ને કુલકણનો છે તેમને આપણા પોતામાં તથા આપણા સવાનોમાં સ્થિર કરવા અથવા વધારવા નેહએ તેમજ કબુલાઈ ધ્યાનકરે મળવા અથવા વાપરે દૂર કરવા નેહએ (૧) સવિતા, વરુણ મિત્ર, અર્ધમા, અનુમતિ આદિ સર્વં દેવ અને દેવતા હાથ તથા પગની પીકાને દૂર કરે આ વિષયમાં તેઓ અમને ઉપદેશ આપે. કારણ કે દેવાએ જી અને પુરુષને ઉત્તમ ભાગ્યને ખાટે જ બનાવેલ છે (૨) તમારા આત્મામાં, ખનમાં, સરીરમાં, વાજમાં તથા રાશીમાં ને કલકણ હોય, ને કલકણ હોય તેમને અને વચનથી દૂર કરીએ છીએ વરુણેશ્વર તમને ઉત્તમ સસજીથી શુકત બનાવે (૩) દરેક નેચા પગ, બળદના કાન નેચા ગાયના નેચી માલવાણી દેવ, કહેર ખરાખ અવાજ તથા મરતપરના અન્ય કલકણો એ સર્વં અમારામાંથી દૂર થાય.

સૌભાગ્ય-વર્ધન-સૂક્ત

કુલક્ષણે તથા સુલક્ષણે

આ સૂક્તમાં સરીરના તથા મનના, બુદ્ધિ, આત્મા વગેરેના બે કુલક્ષણો હોય તેમને દૂર કરવા તથા પોતે પોતાને પૂર્ણ સુલક્ષણ સુકત બનાવવાનો ઉપદેશ કરેલ છે આ સૂક્તમાં વણીઆમેતા કુલક્ષણો આ છે

(૧) સ્લામ્ય સ્લામ્ય-મસ્તક પરના લક્ષણો કપાળ નાતું હોય, કપાળપર વાળ હોવા, બુદ્ધિહીન હોવા, વગેરે કુલક્ષણો (મ ૧)

(૨) સ્લામ્ય વિલીન્ય-આથાપર વાળનાં યુગ્મો હોવા અને તેથી આંખની ઠોચામાં બચાગે થયે વગેરે કુલક્ષણો (મ ૪)

(૩) રિદવપર્દા-હરણના બે સુલક્ષણો (મ ૪)

(૪) હુવક્તી-બળદના બે પાંદા હાંત (મ ૪)

(૫) તોવેષા-ગાંધના બેની આંત (મ ૪)

(૬) ચિ-ચમા-કાને કાંચે સાંચે તેવા બચાજ, બે માં મધુર મલુચ અવાજ નથી તે (મ ૪)

આ અંતિમ (૩ થી ૬) ચાર કુલક્ષણ ઓલિંગી હતાં છે અને બીજાને ખાટે લખાળ ખરાબ છે અર્થાત્ તે બીજામાં ન હોવાં બોલ્યે વધુ પસંદ કરતી વખતે આ લક્ષણોનો વિચાર કરવો યોગ્ય

(૭) કેષેષુ ચોદ-વાળોમાં ફરતા અથવા લાંબાકતા હોવા અથવા અથાત વાળને લીધે મોઢું ફરે તેવું હોવાનું

(૮) ક્ષતિ વક્ષણે કૂર-નેત્રોમાં ફરતા, લાંબાં નેત્ર, અવાજ દષ્ટિ (મ ૩)

(૯) તન્વા કૂર-સરીરમાં લાંબાકતા, અર્થાત્ સરીર ના અવયવો વાંકા થયા હોવાથી ઉત્પન્ન થતું લાંબાકપણ (મ ૩)

(૧૦) માત્મનિ કૂર-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, આત્મામાં કૂંટાનો આવ દોષ (મ ૩)

(૧૧) સ-રાત્તિ-લેડિસવાપણ, ઉચ્ચભાવનો અભાવ (મ ૧)

(૧૨) પદો હરતયો અ-રણિ-પગ અથવા હાથમાં કાંઈ પીડા અથવા કાંઈ પણ પ્રકારનો વિકાર (મ ૨)

આ ચાર કુલક્ષણ આ સૂક્તમાં કહેલાં છે આ સૂક્તને વિચાર કરતી વખતે આ પહેલાં આવી ગયેલ "કુલવધુ સકન" (અર્થ ૧૧૪) પણ જોવા જેવું છે અર્થાત્ આ બંનેનો વિચાર કરવાથી જ વધુવર પરીક્ષા કરવાનું યાન થઈ શકે છે, તેથી પાંદક આ બંને સૂક્તોને સાથે જ વિચાર કરે આ કુલક્ષણોમાંથી કેટલાક લક્ષણો માન બીજામાં અને કેટલાક માન પુરુષોમાં તથા કેટલાક બંનેમાં હોઈ શકે છે -મર્યા અર્થાત્ લક્ષણો ન્યૂનાધિક ભેદમાં રમી પુરુષ બંનેમાં જોવા મળે એ પણ જાણવું છે

આ કુલક્ષણો દૂર કરવા અને તેમનાં વિરોધી સુલક્ષણો પોતામાં વધારવા તે દરેક મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે આ કુલક્ષણોનો વિચાર કરવાથી સુલક્ષણોનું પણ યાન થઈ શકે છે જેનાથી સરીર સુગ્રો અને સુદર હોવાય તે સરીરનાં સુલક્ષણો સમ જવા બોલ્યે એમ પ્રમાણે હિન્દિયો, મન, બુદ્ધિ, વાચા પ્રત્યાદિનાં પણ સુલક્ષણો છે આ સર્વનું નિશ્ચિત યાન પ્રાપ્ત કરીને પોતામાંથી કુલક્ષણો દૂર કરવાં અને સુલક્ષણો પોતામાં વધારવાં એ દરેકનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે

વાણીથી કુલક્ષણો દૂર કરના

મ ૩ માં "સર્વે તદ્વાચાપ દમો વય" અર્થાત્ આ સર્વ કુલક્ષણો અને વાણીથી દૂર કરીએ હોએ, અથવા વાણીથી આ કુલક્ષણોનો નાશ કરીએ હોએ એમ કહ્યું છે, તેમજ સાથે સાથે "વેચસ્વા સચિતા સ્વદયતુ" અર્થાત્ સચિતાદેવ તમને પૂર્ણ સુલક્ષણ સુકત બનાવે એમ કહ્યું છે પરમેશ્વરની કૃપાથી મનુષ્ય સુલક્ષણ સુકત થઈ શકે છે, તેમાં કોઈને સંદેહ થઈ શકે નહિ, પરંતુ વાણીથી કુલક્ષણો દૂર કરવાનાં વિષયમાં કણા લોકોને સંદેહ હોય એ સંભવ છે, તેથી આ વિષયમાં કેટલુંક સ્પષ્ટિકરણ કરવું આવશ્યક છે વેદમાં આ વિષય કેટલાંક સૂક્તોમાં આવી ગયો છે. તેથી પાંદક તેનાં ધ્યૂમ વિચાર કરે

વાણીથી પ્રેરણા

વાણીથી પોતે પોતાને અથવા બીજાને પણ પ્રેરણા અથવા સુચના આપીને રોમ દૂર કરવા, તથા મન વગેરેના કુલક્ષણ દૂર કરવાં સંભવનીય છે આ વાત વેદમાં અનેક

રથો પ્રકાશિત થયેલ છે. આ સૂચના આ પ્રભાણે આપવામાં આવે છે, "મારામાં આ કુલશાસ્ત્ર છે, તે માત્ર થોડો જ વખત દર્શાવું છે. એ ચિરકાળ નહિ રહી શકે, તે એણું થઈ રહ્યું છે, ઘણીજ ઝડપથી એણું થઈ જશે. મારામાં સુલક્ષણો વધી રહ્યા છે. હું સુલક્ષણોથી યુક્ત બનીશ. હું નિર્દોષ બની રહ્યો છું. હું દેવોને દર્શાવું છું અને મારામાં ઉત્તમ પ્રણેને નિહચિત કરું છું."

આવી રીતે અનુભાવીને અને અનંક પ્રકારની સુમનાઓ મનને આપીને અને તેમનું પ્રતિનિધિ બની અંદર રિચર રાખવાથી ઇષ્ટસિદ્ધિ શાશ્વત છે. વેદનો આ આનસસાચનો સિદ્ધાંત દરેક વિચાર કરવા યોગ્ય છે. "હું હીન છું" એવા વિચાર ને લોહા આજઠાસ ઉચ્ચારે છે, તેવા વિચારો મનમાં પ્રતિનિધિમન થવાથી, મનપર ક્રૂરરેકાર પડવાને કારણે તેઓ અમારા પતન માટે કારણભૂત બને છે. તેથી હરક મેલ શુદ્ધવાણી જ ઉચ્ચારી બેઠાં. હરી પણ અગુહ અને પાતરી કાવોયા બરેલા ઇન્દ્રો ઉચ્ચારવા ન બેઠાં. વાણીની શુદ્ધ પ્રેરણાની વ્યાખ્યામાં પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ આપનારા કેટલાંક સૂક્તો આનંદ ઉપર આપવાના છે તેથી આ વ્યાખ્યામાં આટલું જ લખવું ખસ થશે. આ પ્રભાણે શુદ્ધવાણી દારા અને પરમેશ્વરની અકિતદારા પોતાનાં કુલશાસ્ત્રો દર કરવા અને પોતાની અંદર સુલક્ષણને વધારવા એ દરેક અનુષ્ઠાને માટે ઉચિત છે.

હ્રીધ અને પગનાં રોગ

દ્વિતીય મંત્રમાં કહ્યું છે કે સવિતા (સર્વ), વરુણ (પાણી) મિત્ર (પ્રાણુવાયુ), અપમા (આમનો ઊંડ) એ હાય અને પગનાંરોગ તથા શરીરના અન્ય રોગ પશુ દર કરે. સર્વપ્રકાર, સમુદ્ર વગેરેનું પાણી, શુદ્ધવાયુ, આકાશના

પાનનો શેક ઇલાદિથી ઘણારોગો દર થઈ જાય છે. આ વ્યાખ્યામાં આ પદોમાં પશુ જ કહેવાઈ ગયું છે, અને આનંદ પણ આ વિષય વારંવાર આપવાનો છે, આરોગ્ય તો તેથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

સૌભાગ્યને માટે

હમાં દેવા અસાધિતુઃ સૌમગાય- "તેને દેવોએ સૌભાગ્યને માટે બનાવેલ છે." ખાસ કરીને કોને ઉદ્દેશીને આ મંત્રભાગ છે, પરંતુ બધાને અદે પશુ આ વાત લાગુ પાડી શકાય છે. અર્થાત્ મનુષ્ય માત્ર પછી તે બી હોય કે પ્રાણ તે પોતાનું કર્મવાણુ કરવાને અદે જ ઉત્પત્ત થયેલ છે અને એ તે પરમેશ્વરની ભક્તિ કરે અને શુદ્ધવાણીની સૂચનાઓથી પોતાનાં જનને પ્રભાવિત કરે તો અવશ્યમેવ તે સૌભાગ્યનો ભોક્તા બની શકશે. દરેક મનુષ્ય આ દૈનિક ધર્મના સિદ્ધાંતને મનમાં રિચર કરે. પોતાની ઉન્નતિ કરવી એ પ્રવેશનાં પુરુષાર્થ પર આધાર રાખે છે. એ પડતી થવા માટે તો મનની લેવું બેઠાં એ પોતાનાં પુરુષાર્થમાં કાંઈક નરર તુરી રહીગઈ.

સંતાનનું કલ્યાણ

હાલ્ય ને પોતામાં કાંઈ કુલશાસ્ત્રો રહી જાય તો પશુ પોતાનાં સંતાનોમાં બધાં જ સુલક્ષણો આવે (વા મદ્રા જ્ઞાનિ વઃ પ્રજાયે) એ પ્રથમ મંત્રનો ઉપદેશ દરેક ગુહસ્થ વ્યાખ્યામાં રાખવા જોવો છે. પોતાનાં સંતાનો નિર્દોષ અને સુલક્ષણોથી તથા સદ્ગુણોથી યુક્ત બને એ ભાવ ને દરેક ગુહસ્થમાં હોય તો દરસંકેટ ધણા ટકા મનુષ્યોને સુધારો થાય અને રાષ્ટ્ર ઉન્નતિના સંપાનપર ચડે આ ઉપદેશ દરેક પ્રકારે કરવાણુ કરવાનો છે તેથી તેને કેાઈ ગુહસ્થ ન જુલે.

આ પ્રકારે પાઠક આ સૂક્તનો વિચાર કરે અને પોતાનાં કુલશાસ્ત્રો દર કરીને પોતાનાં સુલક્ષણ વધારવાનો પ્રયત્ન કરે.

સૌભાગ્ય વર્ધન

કાંઠે ૬, સૂકત ૧૩૯

(ગ્રાથિ:— અર્થર્થા : દેવતા— વપસ્યતિ :)

ન્યસ્તિકા કરોદિથ સુમંગલકરણી મમં । શતં તવં પ્રતાનાસ્ત્રયસ્ત્રિચ્ચિત્તાનાઃ

ત્વમો સદસપુષ્પાં હૃદયં શોભયમિ તે

॥ ૧ ॥

શુષ્પંતુ મયિં તે હૃદયમર્થો શુષ્પત્વાસ્યમ્ । અથો નિ શુષ્પ માં કામેનાથો શુષ્કાસ્યા ચર

॥ ૨ ॥

સંવર્તની સમુપ્પલા યધુ કલ્યાણિ સં હૃદ । અમું ચ માં ચ સં હૃદ સમાનં હૃદયં કૃષિ

॥ ૩ ॥

યથોદકમપપુપોડપશુષ્પત્વાસ્યમ્ । એવા નિ શુષ્પ માં કામેનાથો શુષ્કાસ્યા ચર

॥ ૪ ॥

યથા નકુલો વિચ્છિદ્ય સંદધાસ્યહિ પુનઃ । એવા કામસ્ય વિચ્છિદ્યં સં ધેહિ વીર્યાવતિ

॥ ૫ ॥

અર્થ— (સમ સુમંગલકરણી ન્યસ્તિકા કરોદિથ) મારે સૌભાગ્ય વધારનારી અને હૃદય દૂર કરનારી આ યૌવધી ઉત્પન્ન થઈ છે. (તથ શતં પ્રતાનાઃ) તારી સૌ પ્રકારની સાખાઓ છે અને (અવલિશ્વ નિતાનાઃ) તેનીસ પ્રકારની ઉપસાખાઓ છે. (તથા સદસપુષ્પાં) તે સદસપુષ્પોં ઓપવિધી (તે હૃદય શોભયમિ) તારે હૃદય શુદ્ધ કરે છું. [૧] (તે હૃદય મયિ શુષ્પતુ) તારે હૃદય મારે વિચારથી સુકાઠ નામ. (અથો આસ્યં શુષ્પતુ) અને મોહું પશુ સુકાઠ નામ, (અથા માં કામેન નિ શુષ્પ) અને મને કામથી શુદ્ધ બનાવીને (અથો શુષ્કાસ્યા ચર) શુદ્ધ મુખવાળો બનીને તું ચાલ. [૨]

હે (યધુ કલ્યાણ) યૌવજી કરનારી અપના પીળા રંગવાળી અને હૃદય શુદ્ધ કરનારી ! તું (અમું સંહૃદ) સેવન કરવા યોગ્ય અને ઉત્સાહ વધારનારી છે. તું (અમું સંહૃદ) તેને પ્રેરિત કર, (માં ચ સંહૃદ) મને પ્રેરિત કર, અમારે (હૃદયં સમાનં કૃષિ) હૃદય સમાન કર. [૩]

(યથા હૃદયં અપપુષ્પ) જેવી રીતે પાણી ન પીનારાનું (આસ્યં શુષ્પતિ) મોહું તરસથી સુકાઠ નામ છે, (એવા માં કામેન નિશુષ્પ) તેવી રીતે મારા બહુલના કામથી શુદ્ધ થઈને (અથો શુષ્કાસ્યા ચર) સુકાઠ ગયેલા મુખવાળી બનીને તું ચાલ. [૪]

યથા નકુલઃ અર્હિ વિચ્છિદ્ય) જેવી રીતે નાળિયેા સાખને કાપી નાખીને (પુનઃ મદધાતિ) ફરીથી બોડી દે છે, (યથા વીર્યાવતિ) તે પ્રમાણે હે વીર્યાવતી ઓપવિધી ! (કામસ્ય વિચ્છિદ્યં) કામના વરેલા સંબંધને (સં ધેહિ) ફરીથી તું બોડી દે. [૫]

ભાવાર્થ— સદસપુષ્પોં ઓપવિધી સૌભાગ્ય વધારનારી અને હૃદય દૂર કરનારી છે તેવી સૌ કડા સાખાઓ હૃદય છે આનાથી સ્ત્રીપુરુષ વીર્યાવત અને છે અને પરસ્પરને વિયોગ સહન કરી શકતાં નથી, અર્થાત્ વિયોગ થાય તે તેઓ બેચેનીના કામને લીધે સુકાઠ નામ છે. (૧-૨)

આ વનસ્પતિ પ્રુષ્ઠ આખવારી અને સર્વ પ્રકારનો આનંદ આપનારી છે, તે ઉત્સાહને ફક્ત વધારે છે તેથી મુદરથી સ્ત્રી પુરુષોને સેવન કરવા યોગ્ય છે. સ્ત્રીપુરુષની પરસ્પરની ઇચ્છામિત્ત્વા બેના સેવનથી થાય છે. અને બનેલા હૃદય સમાન રીતે પરસ્પરપ્રિતિ આકર્ષિત થાય છે. (૩)

જેવી રીતે પાણી ન ગળવાથી મનુષ્ય તરસથી સુકાઠ નામ તેવી રીતે કામથી સ્ત્રીપુરુષ પરસ્પરની પ્રાપ્તિના ઇચ્છાથી સુકાઠ નામ છે (૪)

જે રીતે નાળિયેા સાખને કાપી નાખે છે અને ફરીથી તેને સંધી દે તેવી રીતે વિયોગી સ્ત્રીપુરુષને ફરીથી બોડી દેવાં એ યોગ્ય છે. (૫)

૧૨ [અર્થર્થ અનુ. ભા. ૩]

સદસપર્ણી ઔષધિ

આ યજ્ઞતમાં સદસપર્ણી ઔષધિનું વર્ણન છે. આ ઔષધિ સ્ત્રીપુરુષને પરસ્પર સંગમ કરવા યોગ્ય, ઘુટ બનાવે છે, અને તીર્થવાન બનાવે છે. તેનું સેવન કયાં પછી સ્ત્રીપુરુષને પરસ્પરનો વિશેષ સદન કરવો અસક્ય છે. નિર્વૃત્તિ પુરુષ પશુ ખૂબ જ ઉત્સાહ સંપન્ન બની જાય છે. આ પ્રકારની આ સદસપર્ણી ઔષધિ કષ્ટ વનસ્પતિ છે, તેની જાણ હજી આજ મુખી વેદક મનોભાષી થઈ શકી નથી. વૈદ્યોએ આ બાબતની શોધ કરવી જોઈએ.

નોળિયાએ સાપને તોડવો અને જોડવો

આ યજ્ઞતના પાંચમાં મંત્રમાં " નોળિયા સાપને કાપે છે અને તેને ફરીથી જોડી દે છે " (નકુલઃ કાઠિં વિદિછિછપ્તુનઃ સંવૃઘાતિ) એમ કહ્યું છે. સર્વ જારતવર્ષમાં આ વિધાસપાત્ર વાન જનાય છે. અથર્વવેદમાં અહીં એજ માત્ર કહેમ છે તેથી આ વિષયમાં શોધ કરવી જોઈએ, જો આ પ્રકારની કોઈ વનસ્પતિ મળી આવે તો તે બધી જ સાચકારી બની શકે છે.

સૌભાગ્યને માટે વધારો

કાંક ૭, રૂકત ૧૬

(કાઠિ- મૃગુઃ દેવતા- વવિલા)

बृहस्पते सर्वितर्षर्षयेनं ज्योतयेनं महते सीमगाय ।

संक्षितं चित्तं सर्वं सं क्षिणाधि विश्व एनुमनुं मदन्तु देवाः ।

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (બૃહસ્પતે સવિતઃ) યાનપતે! હે ઉપાદેવ! (एनं सर्वय) તેને વધારો, (एनं महते सीमगाय ज्योतय) તેને મહાન સૌભાગ્યને માટે પ્રકાશિત કર. (संक्षितं चित्तं सर्वं चित् क्षिणाधि) મધ્યમથી જ તીક્ષ્ણ શુદ્ધિવાળાઓને અધિક ઉત્તમ બનાવવા માટે ક્ષિણબુધો યુક્ત કર. (विश्वे देवाः एनं अनु मदन्तु) સર્વ દેવતા શોધો તેને અનુમેદન આપો. (૧)

જાણવાથી— હે જ્ઞાની દેવ! અમે સર્વ મનુષ્યની વૃદ્ધિ કરે, અમને આશ્રય ધરાવે. અમને મહાન ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થવાને માટે તમારા પ્રકાશ અર્પણ કરો. અમારામાં જે તેજસ્વી લોકો છે તેણે વધારે તેજસ્વી બને એટલા માટે તેમને ઉત્તમ શિક્ષણ પ્રાપ્ત થાય અને દેવી સકિંતઓની સદાચતા સર્વને પ્રાપ્ત થાય. (૧)

પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ, સૂર્ય, વનસ્પતિ ઇત્યાદિ દેવતાઓની સદાચતા અમને ઉત્તમ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાઓ. અને તેમની શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને અમે અમારી ઉન્નતિનું સાધન પ્રાપ્ત કરીશું. અને ઐશ્વર્યના જાગી અમે બનીશું. હમ્મર અમને એવી પરિસ્થિતિમાં રાખે કે જ્યાં અમારી ઉન્નતિ કરવાના કાર્યમાં અમારો કોઈ નિરોધી ન બને અને અમે અખંડ ઉન્નતિનું સાધન સાધ્ય કરી શકીએ.

દાંતની પીડા

કાં. ૬, સુકેત ૧૪૦

(શ્રવણ-અથવા-દેવતા-વ્રજાવસ્થાનિ:)

યૌ વ્યાગ્રાવંરુદ્ધૌ ઝિષંતસતઃ પિતરં માતરં ચ । યૌ દન્તૌં વ્રજાવસ્થાવે શિવૌ કૃણુ જાતવેદઃ ॥ ૧ ॥

ગ્રીહિર્મત્તં ચર્વમત્તમયો માપમયો તિલમ્ ।

एष वा आगो निहितो रसुषेयाय दन्तौ मा हिंसिष्टं पितरं मातरं च ॥ २ ॥

उपहृतौ सुयुजौ स्योनौ दन्तौ सुमुकुलौ ।

अन्यत्र वा घोरं तन्वः परैतु दन्तौ मा हिंसिष्टं पितरं मातरं च ॥ ३ ॥

અર્થ— (યૌ વ્યાગ્રૌ અવરુદ્ધૌ) જે વાણના જેવા વધેલા બે દાંત (માતરં પિતરં ચ ઝિષંતસતઃ) માતા અને પિતાને દુઃખ દે છે, હે અકાચરપતે ! હે (જાતવેદઃ) યાગી ! (યૌ દન્તૌં શિવૌ કૃણુ) તે બન્ને દાંત કલ્યાણ કરનારા બનાવ [૧]

(ગ્રીહિર્મત્તં ચર્વમત્તમયો) ચોખા ખાઓ, જવ ખાવો, (અથો માપં અયો તિલં) અક્ક અને તલ ખાઓ. (એષ વા આગો રસુષેયાય નિહિતઃ) આ તમારો આગ રસ ધારણને માટે નિશ્ચિત થયો છે. હે દાંતો ! (પિતરં માતરં ચ મા હિંસિષ્ટં) માતાપિતાને કષ્ટ ન પહોંચાડો. [૨]

(સુયુજૌ સ્યોનૌ સુમંગલૌ દન્તૌ ઉપહૃતૌ) સાથે સાથે ભોજ્યોત, સુખ હાથક, મંગળકારી બન્ને દાંત પ્રકાશનીય છે. (વાતસ્વાઃ ઘોરં અન્યત્ર પરૈતુ) તમારા શરીરનું કોઈ દુઃખ દૂર થાઓ. હે (દન્તૌ) દાંતો ! (પિતરં માતરં મા હિંસિષ્ટં) માતાપિતાને કષ્ટ ન પહોંચાડો [૩]

બાળકોને જે વખતે દાંત આવે છે ત્યારે તેમને ખૂબ જ દુઃખ થાય છે, તેમાં એ બે દાંત તો એવા છે કે જેને કારણે બાળકોને ખૂબ જ કષ્ટ થાય છે. બાળકોનું દુઃખ ભેદને તેમનાં માથાપ પશુ ખૂબ જ દુઃખી થાય છે.

દાંત આવતી વખતે બાળકને ચોખા, જવ, અક્ક, અને તલ ખાવા દેવા ભેદ્યો. જે રીતે બાળ પાચન થાય તે રીતે ખણી જ શરૂ રીતે કાર્ય બજાવવાનું ભેદ્યો. તેવું બનાવ બાળકી દાંત સુદઃ થાય છે અને રત્નોની જેવા સુન્દર થાય છે.

વેદ્યોએ વિચાર કરવો ભેદ્યો કે આ પથ્ય બાળકો પાસે કેવી રીતે પળાવવું ભેદ્યો. દરેક બાળકને દાંતનું કષ્ટ તો થાય જ છે. એ આ પથ્ય હિતકારક સિદ્ધ થયું તો દરેક ગૃહસ્થનું ઘર તેનો લાભ લઈ શકશે.

કેશવધંક ઔપધિ

કાંકે ૬, સુકેત ૧૩૬

(શ્રવણ-વીતહબોડવર્ષા : દેવતા-વનસ્થાનિ:)

દેવી દેવ્યામધિં જાતા ધૃષ્ટિર્ગ્યામસ્વોપથે । તાં ત્વાં નિવત્તિ કેર્ણેમ્યો દંદનાય રાનામસિ ॥ ૧ ॥

અર્થ— હે ઔપધિ ! તું (દેવો દેવ્યાં ધૃષ્ટિર્ગ્યામધિ જાતા) દિવ્ય ઔપધિ પૃથ્વી રેવીમાં ઉત્પન્ન થઈ છે. હે (નિવત્તિ) નીચે ફેલાતી ઔપધિ ! (તાં ત્વાં કેર્ણેમ્યઃ દંદનાય રાનામસિ) તે ઘા ઔપધિને દેશોને સુદઃ કરવાને માટે બોદીએ છીએ. [૧]

દેદ પ્રત્નામનપાજાતાઝાતાનુ વર્ષાયસસ્કૃષિ

(૨ ॥

યસ્તે કેદોઽવુપપત્તે મર્મલો યથ વૃથતે । દુદં તં વિચમેપજ્યામિ પિજ્યામિ ધીરુષાં

(૩ ॥

અર્થ—(પ્રત્નાન્ દંદ) બીજા કેશોને ૯૯ કર. (ઝાઝાતાન્ જનય) ત્યાં ઉત્પન્ન થયા નથી ત્યાં ઉત્પન્ન કર (જાતાન્ ડ વર્ષાયમાઃ કૃષિ) અને જે ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેમને ખૂન લાંબા બનાવે. [૨]

(યા ને કેદાઃ અવપપત્તે) જે તારા વાળ ખરી પડે છે (યા સર્મલો વૃથતે) અને મૂળ સાથે દૂરી ભય છે (દુદં તં વિચમેપજ્યા ધીરુષાં જામિજ્યામિ) તે વાળોને વાળના દેશ દર કરનારી ઓપણિ વેધોના રક્ષણી બીજાનું ૧૬ / ૩]

આપણે—નિવરતી નામની ઓપણી પૃથ્વીપર હોય છે, તેના પ્રવેશથી વાળ મુદ્દ બને છે વાળ બૂન થાય, જે તેથી જવા થાય, ખરી પડતા થાય આ મુદ્દ થાય આ ઓપણિનો રક્ષણપાત્રથી દર થયે ભય છે, અને વાળ મજબુત થાય જે ત્યાં વાળ ઉત્પન્ન થાય તેથી કેદો થાય ખરી પડે થાય ત્યાં આ ઓપણિનો રક્ષણપાત્રથી નવા વાળ થાય નીચે છે, અને ત્યાં વાળ થાય ત્યાંના વાળ પાત્રા લાંબા થાય છે. (૧-૩)

આ નિવરતી નામની ઓપણી કેદવર્ધક કહી છે. પગ્નુ આ ઓપણી કમ છે તેથી ભલું થય નથી. વેદો માટે થાય છે તેથી આ ઓપણીથી થાય કરીને પ્રાપ્તિ કરે.

કેશવર્ધક ઓપણિ

કાં. ૬, સૂક્ત ૧૩૭

(કૃષિ— પીઠદ્યોઽવર્ષાઃ । દેવતા— જનવતિઃ ।)

યાં જમદગ્નિરત્નદુહિત્રે કેન્દુવર્ધનીમ્ । તાં વીતદ્યો આર્મરુદર્સિતસ્ય મહેમ્યઃ ॥ ૧ ॥

અમીરુના મેયાં આસન્વ્યામેનાનુમેયાઃ । કેદાં નુદા ઈવ વર્ધન્તાં શ્રીર્ણસ્વે અમિવાઃ પરિ ॥ ૨ ॥

દેહ મૂલમાર્થ યચ્છ વિ મર્ષ્યં યામયોવથે । કેદાં નુદા ઈવ વર્ધન્તાં શ્રીર્ણસ્વે અમિવાઃ પરિ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(જમદગ્નિઃ યાં કેશવર્ધનીં દુહિત્ર અમરુદર્સિતસ્ય) અમરુદર્સિતે જે કેશવર્ધક ઓપણિને પેતાની કન્યાને માટે બોલી (તાં વીતદ્યો અસિતસ્ય મહેમ્યઃ આમરુદર્સિતસ્ય) તેને વીતદ્યો અસિતસ્ય થયે માટે બોલી પીચી. [૧]

જે (અમીરુના મેયાં આસન્) જે વાળ અમિરુની લંબાપણી આપવામાં આવતા હતા તે (ક્યામેન અનુમેયાઃ) ક્યામેન લંબાપણી આપવા એવું થયે (તે વર્ધન્તાં) તારા મરતકપર (અસિતસ્ય કેદાઃ) ક્યામેન વાળ (નુદાઃ ઈવ વર્ધન્તાં) એક પ્રકારના બાસની જેમ થયે. [૨]

દે ઓપણિ (મૂલં દંદ) વાળનાં મુગિયાં મજબુત કર (અર્થં વિ યચ્છ) અમરુદર્સિત (અમી) ને સરખો કર અને (મર્ષ્યં યામય) મર્ષ્યામયનું નિવરત કર (તે શ્રીર્ણં પરિ) તારા મરતકપર (અસિતસ્ય કેદાઃ નુદાઃ ઈવ વર્ધન્તાં) ક્યામેન વાળ બાસની જેમ ખૂન થયે [૩]

ઉપરોક્ત કેશવર્ધક ઓપણિના રસના ઉપયોગથી વાળ ખૂન થાય વધી ભય છે. પાણીને કેદાણે જેથી રીતે પાસ પુરુષ થયે છે તે પ્રમાણે વાળ થયે છે અને વાળના મુગિયાં થયે મુદ્દ બની ભય છે તેથી તેથી વૃદ્ધના નથી અથવા ખરી પડતા નથી, આ કેશવર્ધક ઓપણિ તે જ છે જેને વર્ણન આપનારા સૂત્રના આપી મરુ છે. આ ઓપણિ અનુવેષીય છે. કારણ કે તેની શીખ દબાય થાય નથી

કેશવર્ધક ઓપધિ

કાંક ૬, સૂકત ૨૧

(ઋષિ:-શન્તાતિ: । દેવતા:- ચન્દ્રમા:)

દુમા યાસ્તિસ્રઃ પૃથિવીસ્તાસાં હ મૂર્ધિરુત્તમા । તાસામર્ધિ ત્વચો અહં મેપૂજં સશું જગ્રમમ્ ॥ ૧ ॥

શ્રેષ્ઠમસિ મેપુજાનાં વસિષ્ઠં વીરુધાનાપ્ । સોમો મગં દુવ યામેષુ દેવેષુ વરુણો યથા ॥ ૨ ॥

રેવંતીરનાધૃયઃ સિપાસવઃ સિપાસય । હુત સ્ય કેશદંદહ્ણીરયોં હ કેશવર્ધનોઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (દુમા: યા: સિસ્રઃ પૃથિવોઃ) આ જે નયુ તોક છે. (તાસાં મૂર્ધિ: ઉત્તમા) તેમાં આ મૂર્ધિ ઉત્તમ છે । (તાસાં ત્વચઃ મધિ) તેમાં આમડીની પાખનમાં (મેવજં અહં હ સં જગ્રમં) આ દવા મેં પ્રાપ્ત કરેલ છે. [૧]

(મેવજાનાં શ્રેષ્ઠ અસિ) દવાઓમાં આ શ્રેષ્ઠ છે (વીરુધાનાં વસિષ્ઠં) વનસ્પતિઓને એ વસાવનાર અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે (યથા યામેષુદેવેષુ) જેની રીતે આલનારા દેવોમાં (સોમઃ મગઃ વરુણઃ) સોમ, ભગ, અને વરુણ શ્રેષ્ઠ છે. [૨]

હે (રેવંતીઃ અનાધૃયઃ સિપાસયઃ) સામર્થ્ય યુક્ત, દિસા વગરની અને આરોગ્ય આપનારી રેવતી ઓપધિયા । (સિપાસય) આરોગ્ય આપનારી હસ્તી કરો. (હુત કેશ દંદહ્ણીઃ સ્ય) અને વાળને બળવાન બનાવનારી યા, (અયો હ કેશવર્ધનોઃ) અને વાળને વધારનારી યા. [૩]

“ રેવતી ” ઓપધિ વાળ વધારનારી અને વાળને દૃઢ કરનારી છે આ આમડીના રોગોને મારે પણ ઉત્તમ છે. આ ઓપધિ આજકાલ મળતી નથી, તેથી તેની શોધ કરવી જોઈએ.

અર્ધધતી ઓપધિ

કાંક ૬, સૂકત ૫૯

(ઋષિ:-શરવાં । દેવતા:- હદા, । મન્ત્રોચ્ચઃ ।)

અનુદુઃસ્ત્વં પ્રથમં હેતુમ્પસ્ત્ત્વમરુન્ધતિ । અર્ધેનવે વર્મસે ધર્મે યચ્છ ચતુષ્પદે ॥ ૧ ॥

ધર્મે યચ્છત્વોપધિઃ સહ દેવીરરુન્ધતી । કરત્પર્યસ્વન્તં ગોષ્ટ્યર્મયક્ષ્માં હુત પૂરુવાન્ ॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (અરુન્ધતિ) અર્ધધતી ઓપધિ । (ત્વં અનુદુઃસ્ત્વઃ) તું બળશેને (ત્વં હેતુમ્પ્ત્વઃ) તું મારોને તથા હું (ચતુષ્પદે અર્ધેનવે વર્મસે) ચાર પગવાળી ગાયોથી ભિન્ન પશુને તથા પક્ષીઓને (પ્રથમં ધર્મ યચ્છ) પ્રથમ સુખ આપ. [૧]

(અરુન્ધતી ઓપધિઃ દેવોઃ સહ) અર્ધધતી નામની ઓપધિ સર્વ અન્ય દિવ્ય ઓપધિઓની સાથે (ધર્મે યચ્છતુ) સુખ આપે. તથા (ગોષ્ટ્યર્મયસ્વન્તં) ગોશાળોને ખૂબ દૂધવાળી અને (હુત પૂરુવાન્ અયક્ષ્માન્ કરત્) ખુશ્બોને રોગ રહિત બનાવે. [૨]

કાવાર્થ— અર્ધધતી નામની ઓપધી ગાય, બળદ, હત્તાદિ ચતુષ્પદ અને પક્ષીઓની દ્વિપદ જાનવરોને નોંધાવી કરે છે અને સુખ આપે છે. (૧)

અર્ધધતી તથા અન્ય ઓપધિઓ સુખ દેનારી જ તેમજાથી આપે અધિક દૂધ દેનારી બને છે. અને સર્વ પ્રાણી નોંધાવી બને છે. (૨)

સ્ત્રી પુરુષની વૃદ્ધિ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૭૮

(ઋષિ— મયર્વા । દેવતા— ૧-૨ વન્દ્યા, ૩ ત્વષ્ટા)

તેને ભૂતેનં દુવિપાવમા પ્યાયતાં પુનઃ । જ્ઞાવાં યામસ્મા આવાંશુસ્તાં રસેનામિ વર્ધતામ્ ॥ ૧ ॥

અમિ વર્ધતાં પર્યસામિ શરૈણં વર્ધતામ્ । રૂપ્યા સહસ્રવર્ષસેમૌ સ્તામનુપશિતૌ ॥ ૨ ॥

ત્વષ્ટા જ્ઞાયામંજનયુચ્ચષ્ટાસ્યૈ સ્વાં પતિમ્ । ત્વષ્ટા સહસ્રમાયુષિ દુર્ધમાયુઃ કૃણોતુ વામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (તેન ભૂતેન દુવિપા) તે કૌરવ હવાથી (અર્થ પુનઃ આપ્યાવતાં) આ વારંવાર પુષ્ટ થાઓ. (યાં જ્ઞાવાં અસૈ અવાંશુઃ) જે ઓછે તેની સાથે વિવાહ થયો છે (તાં રસેન અમિવર્ધતાં) તેને પણ રસથી પુષ્ટ કરે [૧]

(પયસા અમિવર્ધતાં) દૂધપીને પુષ્ટ થાય. (રાષ્ટ્રેણ અમિવર્ધતાં) શત્રુની સાથે વધે, (સહસ્રવર્ષસેમૌ સ્તામ) સહસ્ર તેજવાળા ધનથી (હમૌ અનુપશિતૌ સ્તાં) આ બન્ને પતિપત્ની સહ અરપુર થાય [૨]

(ત્વષ્ટા જ્ઞાવાં મંજનયસુ) જમદગ્નિતા દેવે ઓને ઉત્પન્ન કરેલ છે. અને (ત્વષ્ટા અસૈ સ્વાં પતિં) તેજ હવે તેને માટે તને પતિને ઉત્પન્ન કરેલ છે. ત્વષ્ટા યાં સહસ્ર આયુષિ રચિતા હવે તમે બન્નેને હજારો વર્ષો સુધી રહેનારાં (દુર્ધર્ષ વામુઃ કૃણોતુ) દીર્ઘ આયુ કરે. [૩]

ભાવાર્થ— આ વૈવાહિક પક્ષથી આ પતિ આગળ વગે અને જે કારણે આ સ્ત્રી વિવાહમાં તેને આપવામાં આવી છે, તે કારણે વિવિધ રસોથી આ પતિ તેની પ્રુષ્ટિ કરે. (૧)

બન્ને પતિપત્ની દૂધ પીને પુષ્ટ થાય, પોતપોતા સત્રુની ઉત્પત્તિ સાથે તેઓ પણ ઉત્તર બને અને, તેમની પાસે હજારો ધન તેજવાળું ધન અરપુર રહે. (૨)

હવે જે પ્રકારે સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ કરી છે. તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીને માટે પતિને પણ ઉત્પન્ન કરેલ છે. તે હવે તેમને માટે ઉત્તમ દીર્ઘાયુ આપે (૩)

ગુહસ્થની પ્રુષ્ટિ

પતિ અને પત્ની ધરમાં એક સાથે રહીને એક બીજાની પ્રુષ્ટિ અને ઉન્નતિનો વિચાર કરે. પરંપરાના નાદનો વિચાર ન કરે. વિશિષ્ટ શુભધર્મોથી હવે જેમ ઓછોને તેમજ પુરુષોને ઉત્પન્ન કરેલ છે. તેથી બન્ને માટે ઉચિત છે કે તેઓ એક બીજાની સહાયતા કરીને પરંપરાની ઉન્નતિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય

આ, કોઈ, તમાકુ, મધ વગેરે ન પીએ જરૂર તો ગાયનું દૂધ જ આપસપકના અનુસાર પીએ. દૂધ પીને બન્ને પુષ્ટ થાય. અર્થાત્ તેમના સરીસૃતી પ્રુષ્ટિ દૂધથી જ થાય આ પ્રમાણે બન્ને ઓપુરુષ ધનાદિ પદાર્થોનું ઉપાભવન કરે અને સુખ સમાધાનથી અરપુર થાય બન્ને ઓપુરુષ એક બીજાની પૂર્ણતા કરતાં કરતાં દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરે અને સુખી થાય.

વિશ્વરૂપાં સુમર્ગામૃચ્છાર્વદામિ જીવલામ્ । સા નોં રુદ્રસ્યાસ્તાં દેવિ દૂરં નંયતુ ગોમ્પઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(વિશ્વરૂપા સુમર્ગા જીવલા અર્ચ્છાર્વદામિ)નાના રૂપવાળી બાગશાસિની છવના ઓપિના વિશ્વ માં ઉત્તમ વચન કરે છે સ્તુતિ કરે છે (રુદ્રસ્ય અસ્તાં દેવિ) શ્વના દેહલાં રોગ દિક્ષત્રાને (નાં ગોમ્પ દૂર નયતુ) અમારા પશુઓથી દૂર સહ જાવ, તેમને નીચેની બનાવે [૩]

આપર્થ—અનેક રત્નરૂપવાળી આ છવન આપનારી છવલા ઓપથી સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે પશુ પાંખો નવા મનુષ્યોને થનારા રોગ તેનાથી દૂર થાય છે (૩)

અર્થ ૩

“ અર્ ૩ ” નો અર્થ છે સંધિસ્થાન, જે તુ સાથે આ સ્થાનના રોગ સામ્ય કરેનારી ઓપધિ તે ‘ અર્ ૩ ધતી ’ છે આજકાલ તેતુ શુ નામ છે તેની કાઠગળગુ થત નથી તેની જાણ કરીને નક્કી કરતુ જોઈએ આ ઓપધિ માથેને ખરારાવવાથી માથે વધારે દુઃખ દેના ખાંડે છે તેનું સેવન જો મનુષ્યો કરે તે પશુમા (દાશ) જેવા રોગ દૂર થાય છે છવતા” ઓપધી પશુ જોજ પ્રકારે ઉપયોગી છે સહાય છે કે છવલા, અર્ધધતી, આ બધાનામ એક જ વનસ્પતીના હોય આ શોધખોળનો વિષય છે

વાચકરાયુ

કાંક ૬, સુકત ૭૨

(જપિ - અથર્વાકિરા । વેક્તા - કપાલકે ।)

યથાસિતઃ પ્રથર્પતે વર્ષોં અનુ વર્ષેષિ કૃણ્વન્નસુરસ્ય માયયાં ।

પ્રવા તે શ્વેપઃ સર્હસાયમર્ફોડક્ષેનાકુ સસમર્કઃ કૃણોતુ ॥ ૧ ॥

યથા પસસ્તાયાદુરં વારેન સ્થૂલમં કૃવમ્ । યાવત્પરસ્વતુઃ પસસ્તાવંતે વર્ષતાં પસઃ ॥ ૨ ॥

યાવદુક્ષીન પારસ્વતુ હાર્ષિત્વં ગાર્દભ ચ યત્ । યાવદર્ધસ્ય વાજિનસ્તાવંતે વર્ષતાં પસઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યથા અસિતઃ) જે પ્રકારે બધનરહિત મનુષ્ય (અસુરસ્ય માયયા વધુપિ કૃણ્વન્) આસુરી મયાયાં બિન્ન દેહોને બનાવતો વશાન્ અનુ પ્રથયતે) પેતાના શુભચિત્તોને વશમાં રાખીને તેમને દેહાવે છે, (પ્રવા તે ક્ષય શ્વેપ) તે પ્રકારે તારે આ સરીરાને (નહસા અગેન મક્ક સં સમર્ક અર્કઃ કૃણોતુ) બળતી સાથે એક અવયવથી બીજા અવયવની જેવા હોવાને લીધે આ અર્થનીય આત્મા પ્રુટ કરે [૧]

(યથા પસઃ વાતેન તાયાદુર સ્થૂલમં કૃત) જે રીતે સરીરનું અથ વાતથી સત્તાને તપતિને યોગ્ય પ્રુટ બનાવામાં આવે ॥ અને (યાવત્ પારસ્વતુઃ પસઃ) જે રીતે પૂર્વ પુરસ્તુ સરીરાંય હોય ॥ (યાવત્ તે પસઃ વર્ષતાં) તેવી રીતે તાર સરીરાંય વધે [૨]

(યાવત્ અગીન પારસ્વતુ) જેતુ સુદૃઢ અગર માપૂર્ણપૂર્ણ તથા જેતુ (યાવત્ હાસિત ગાર્દભ મઘ્વસ્ય વાજિનઃ) હાથી ધોડા, અને અધેયનું સરીરાંય હોય ॥ (યાવત્ તે પસઃ વર્ષતાં) તેતુ તાર સરીરાંય વધે [૩]

સરીરાંય સુદૃઢ અને સત્તાને તપતિના કાળને ખાટો થાય અને પુર દીનાંય ન હોય પરંતુ દર્દીય હોય આ સુકતનું અર્થિક રાષ્ટ્રિકરણ કરવાની આપરણકતા નથી

સ્ત્રી પુરુષની પુષ્ટિ

કાંઠ ૬, સૂકત ૭૮

(પ્રશ્ન:- અર્થમાં ૧ દેવતા- ૧-૨ ચન્દ્રમા, ૨ ત્વષ્ટા)

તેનં મૂતેનં દુવિષ્ણુયમા પ્યાયતાં પુનઃ । જાયાં ચાર્મસ્મા આવાંશુસ્તાં રસેનામિ વર્ધતામ્ ॥ ૧ ॥
અમિ વર્ધતાં પર્યસામિ રાષ્ટ્રેણ વર્ધતામ્ । રુચ્યાં સહસ્રવર્ચસેમૌ સ્તામનુપશ્વિતૌ ॥ ૨ ॥
ત્વષ્ટાં જાચાર્મજનયત્ત્વષ્ટાંસ્યૈ સ્વાં પતિમ્ । ત્વષ્ટાં સહસ્રમાયૈપિ દીર્ઘમાયુઃ કુળોત્ત વામ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (તેન મૂતેન દુવિષ્ટા) તે કહેલા હતાં (અર્થ પુનઃ જાપ્યાયતાં) આ વારંવાર પુષ્ટ થાઓ. (વાં જાયાં અસ્ય અપાશુ) જે બીજી તેની સાથે વિવાહ કર્યો છે (તાં રસેન અમિવર્ધતાં) તેને પણ રસથી પુષ્ટ કરે [૧]

(પયસા અમિવર્ધતાં) દૂધપીને પુષ્ટ થાય. (રાષ્ટ્રેણ અમિવર્ધતાં) રાષ્ટ્રની સાથે વધે, (સહસ્રવર્ચસા રુચ્યા) સહસ્ર તેજવાળા ધનથી (હમૌ અનુપશ્વિતૌ સ્તાં) આ બંને પતિપત્ની સહા ભરપૂર થાય [૨]

(ત્વષ્ટા જાયાં અજનયત્) જન્મસ્થિતિ દેવે અને ઉત્પન્ન કરેલ છે. અને (ત્વષ્ટા અસ્યૈ સ્વાં પતિ) તેજ ધરે તેને માટે તને પતિને ઉત્પન્ન કરેલ છે. ત્વષ્ટા વાં સહસ્ર આયુર્વિ) રચયિતા ધરે તમે બંનેને હજારે વર્ષો સુધી રહેનારાં (દીર્ઘ માયુઃ કુળોત્ત) દીર્ઘ આયુ કરે. [૩]

આવાર્થ— આ વૈવાહિક મજાથી આ પતિ આગળ વધે અને જે કારણે આ સ્ત્રી વિવાહમાં તેને આપવામાં આવી છે, તે કારણે વિવિધ રસોથી આ પતિ તેની પુષ્ટિ કરે. (૧)

બંને પતિપત્ની દૂધ પીને પુષ્ટ થાય, પોતાના સમૂહની ઉગતિ સાથે તેઓ પણ ઉગત અને બંને, તેમની પાસે હંમેશાં હજાર તેજવાળું ધન ભરપૂર રહે. (૨)

હજારે જે પ્રકારે સ્ત્રીની ઉત્પત્તિ કરી છે. તે જ પ્રકારે સ્ત્રીને માટે પતિને પણ ઉત્પન્ન કરેલ છે. તે હજાર તેમને માટે જન્મ દીધાં આપે. (૩)

ગૃહસ્થની પુષ્ટિ

પતિ બંને પત્ની હરખાં એક સાથે રહીને એક બીજાની પુષ્ટિ અને ઉન્નતિનો વિચાર કરે. પરંપરાના નાશનો વિચાર ન કરે. વિસિદ્ધ પ્રજાધર્મોથી ધરે જેમ સ્ત્રીઓને તેમજ પુરુષોને ઉત્પન્ન કરેલ છે. તેથી બંને માટે ઉચિત છે તેઓ એક બીજાની સહાયતા કરીને પરંપરાની ઉન્નતિ કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય.

મા, કોઈ, તમારું, મારું વગેરે ન પીએ જરૂર ગાયત્રી દૂધ જ આવશ્યકતા અનુસાર પીએ. દૂધ પીને બંને પુષ્ટ થાય. અર્થાત્ તેમના શરીરની પુષ્ટિ દૂધથી જ થાય. આ પ્રમાણે બંને સ્ત્રીપુરુષ મનાદિ પદાર્થો ઉપાસ્યાં કરે. બંને સુખ સમાધાનથી ભરપૂર થાય. બંને સ્ત્રીપુરુષ એક બીજાની પુષ્ટિ કરતાં કરતાં દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત કરે અને સુખી થાય.

સ્ત્રી ચિકિત્સા

કાંડ ૭, સૂક્ત ૩૫

(ત્રાપિ - અવર્ષા - દેવતા - જાતવેદા)

પ્રાન્યાન્ત્સપત્તાન્ત્સહંસા સદંસ્વ પ્રત્યજાતાન્ જાતવેદો નુદસ્વ ।

દ્વંદ્વાં રાષ્ટ્રં પિપ્લુહિ સૌભમાય વિષં એનમનુ મદન્તુ દેવાઃ

॥ ૧ ॥

દ્વિમા યાસ્તે શ્રુતે હિરાઃ સુદસં ધમનીરૂત । તાસાં તે સર્વામામુદયશ્મન્તા નિલમર્પ્ષધામ્

॥ ૨ ॥

પર્વં યોનેરવરં તે કૃણોમિ મા ર્વા પ્રજામિ મુન્નોત વનુઃ ।

અસ્વૃ ત્વાપ્રજસં કૃણોમ્યશ્મન્તે તે અપિધાનં કૃણોમિ

॥ ૩ ॥

અર્થ — (અમ્યાન્ સપત્તાન્ સહંસા પ્રસહસ્વ) બીજા શુભેને બલથી દેવાવી નામ હે (જાતવેદા) જાનપ્રકાશક (અજ્ઞાતાન્ પ્રતિ નુદસ્વ) હલુ થવા નથી પણ ભવિષ્યમાં થશે એવા કુશળને દર કરે (દ્વંદ્વાં રાષ્ટ્રં સૌભમાય પિપ્લુહિ) આ કષ્ટને સારી સમૃદ્ધિ માટે પરિપૂર્ણ કરે (વિષ્યે દેવાઃ એનં મનુ મદન્તુ) સર્વ દેવો તેને અનુભવેલા આપે [૧]

(યા તે દ્વિમાઃ શ્રુતે હિરાઃ) જે આ સૌ નારીઓ છે, (હત સહસ્ર ધમની) અને હજારો ધમની છે (તે તાસાં સર્વાસાં નિલ) તે બધાના હિદો (કાણા) હું (અદ અદમના અપિ મધા) પથ્થરથી બદ કરે છું [૨]

(તે યોનિઃ પર્વં) તારા ગર્ભસ્થાનથી જે દૂર છે તેમને (અવર કૃણોમિ) હું પાસે કરી છું એથી (પ્રજા હત સુનુઃ) સંતાન અથવા પુત્ર (ત્વા મા અમિમૂત) બારો તિરસ્કાર ન કરે (ત્વા અસ્વ પ્રજસ કૃણોમિ) તને અસુવાસો એટલે પ્રાણમદિન થતો પુત્ર થાય તે માટે હું (અદમાન તે અપિધાન કૃણોમિ) પથ્થરથી તારી આંખો કરી છું [૩]

આ સૂક્તમાં સ્ત્રી ચિકિત્સાનો વિષય કહેલો છે આસ કરીને યૌનિચિકિત્સાનો મહત્વપૂર્ણ વિષય છે સૂક્ત પણ અરુપ્ત અને સમજવા અપર ॥ તેથી તેનું ચોક્કસ રૂપથીકરણુ અમે કરી શકતા નથી યૌનિસ્થાનની મેંકડો નારીઓના ૧૭૬૦ બદ કરવાનું વિધાન બીજા મત્રમાં છે તેથી સ્ત્રીઓના રક્તસ્થાવ અથવા પ્રમેહ જેવા રોગો દૂર કરવાનું તાત્પર્ય અહીં ॥ એમ લાગે ॥ રક્તસ્થાવ દૂર કરવાનું સંધિન (અદમા) પથ્થર કહેવા છે આ કષ્ટ જાતનો પથ્થર છે તેની રીપ વેશેથી કરવી જોઈએ આ કોષ્ટ એવો પથ્થર હશે જે કાઉપર લગાડવાથી ત્યાંથી થતો રક્તપ્રસાર બદ કરતો હશે અને રોગીને તરત આરોગ્ય આપતો હશે ત્રીજા મત્રમાં પણ આ પથ્થરનો ઉલ્લેખ છે કાઉપર આ પથ્થરને કાંચા જેવો મુકવાનો છે, આ એટલા માટે કહેલું લાગે છે કે જે કોષ્ટ કાઉપર આ પ્રમાણે મૂક્યા છતાં રક્તસ્થાવ બદ ન થાય તો તે કાઉપર તે એવધિ પથ્થર લાંબા વખત સુધી ત્યાંથી રખાવે ચોક્કસ હશે

દ્વંદ્વાં કરીને પથ્થર નાના કાઉપર લગાડવાથી ત્યાંથી થતો રક્તસ્થાવ બદ થાય છે એવો અનુભવ છે તે જાતનો જ આ કોષ્ટ પથ્થર હશે જે સ્ત્રીઓના યૌનિસ્થાનના રક્ત પ્રસારને બંધ કરનારો છે એમ અહીં કહેલું ॥

બીજા મત્રમાં બાળક ન થનાર સ્ત્રીના યૌનિસ્થાન અને ગર્ભાધમની નારીઓ અને ધમનીઓના સ્થાન બદલી નાખવાનો ઉદ્દેશ્ય છે આ પ્રમાણે સ્થાન બદલવાથી તે સ્ત્રીને સંતાન થાય ॥ સ્ત્રી અને પુરુષ સંતાન પણ થાય છે આ પ્રમાણે તે ધમનીઓનું સ્થાન બદલવાથી તેની સંતાન તે માતાનો તિરસ્કાર નથી કરતી (પ્રજા મા અમિ મૂત) એમ મનનું વાક્ય ॥ પ્રભુ અથવા સંતાન તરફથી તિરસ્કાર થવાનો રુપ્ત અર્થ એમ છે કે તે સ્ત્રીને સંતાન ન થાય, જે જેનો તિરસ્કાર કરે તે તેની પાસે જન્મ નહીં અહીં સંતાન તેનો તિરસ્કાર કરે છે એમ કહેવામાં તે સ્ત્રીને સંતાન થાય નહિ આ વાત સિદ્ધ થાય છે, એવી વાંચકી સ્ત્રીને (અસ્વ-વ પ્રજસં કૃણોમિ) પ્રાણુ મુકત પ્રભુ હું કરે છું પહેલાં કષ્ટા મુશ્મ

ધમનીઓના પ્રવાહ બદલવાથી વધ્યા (વાંઝણી) ને પણ પ્રાણવાથી પ્રભા થાય છે. ' અસ્વ ' સમ્પદ ' અસ-ચન્=અસુ-વાન્ ' પ્રાણવાળો આ અર્થમાં અહીં વાપરેલ છે અહીં ' અસ્વ ' એનો પણ પાઠ છે તે પાઠ લેનાથી બનવાનું એવો અર્થ થયો

વધ્યા એ પ્રકારની દોષ છે એકને જાતાન થતું જ નથી, અને બીજીને યાદી મરી જાય છે આ બન્ને પ્રકારની વધ્યા સ્ત્રીના યોનિસ્થાનની નારીઓના પ્રવાહ બદલવાથી તેઓ સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ કરવા સમર્થ થઈ શકે એવો સંભવ અહીં કહેલ છે ચરત્રદોષો આનો વિચાર કરે. આ વિષય ચરત્રક્રિયા કરનાર કુલણ ક્રોધક્રોધોનો છે તેથી તે વિષે નિષ્કાર કરવાનું કામ તેમનું છે.

સારી ગૃહિણી સ્ત્રી

કાંડ ૪. સુકેત ૩૮

(શ્રવિ - વાદરમ્બાળિ । રેવતા - અપ્તારા । કવમઃ)

ઉન્નિન્દુર્તીં સંજયન્તીમપ્સરાં સાધુદેવિનીંમ્ । મ્લહે કૃતાનિં કૃણ્ણાનામપ્સરાં તામિહ દુવે ॥ ૧ ॥

વિચિન્વર્તીમાકિરન્તીંમપ્સરાં સાધુદેવિનીંમ્ । મ્લહે કૃતાનિં ગૃહ્ણાનામપ્સરાં તામિહ દુવે ॥ ૨ ॥

યાયૈઃ પરિનુત્પત્ત્યાદદાનાં કુતં મ્લહાત્ । સા નઃ કૃતાનિં સીંપતીં પ્રહામામોતુ માયયા ।

સા નઃ પરિનુત્પત્તૈતુ મા નૌં જૈવુરિદં ધનેમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (ઉન્નિન્દુર્તીં સાધુદેવિનીં) સુખ્યોને ઉમેરી નાખનારી, ઉત્તમ વ્યવહાર કરનારી અને (સંજયન્તીં અપ્સરાં) ઉત્તમ વિજય પ્રાપ્ત કરનાર રૂપ ધારી અને તેમજ (મ્લહે કૃતાનિં કૃણ્ણાનામપ્સરાં તાં અપ્સરાં) રૂપધારી પ્રસંગે સારા કર્મો કરનાર તે સ્ત્રીને (હ્રદ દ્રુપ) હું અહીં બોલાવું છું [૧]

(વિચિન્વર્તીં આકિરન્તીંમ્) સમઠ કરનારી અને વહેલી દેવારી (સાધુ-દેવિનીં અપ્સરાં) ઉત્તમ વ્યવહાર કરનારી સ્ત્રીને તેમજ (મ્લહે કૃતાનિં ગૃહ્ણાના તા અપ્સરાં) રૂપધારી સમયે ઉત્તમ કર્મો કરનાર સ્ત્રીને હું અહીં બોલાવું છું [૨]

(યા યૈ મ્લહાત્ કૃત આદદાના) જે શુભ ધર્મકૃત્યોમાંથી રૂપધારી સારા કૃત્યોને સ્વીકાર કરે છે (સા ન કૃતાનિં સીંપતી) તે અમારા કૃત્યોને નિષ્કર્મ બદલ કરીને (માયયા પ્રહાં આમોતુ) પોતાની કુલણ બુધીથી પ્રભાવીને પ્રાપ્ત કરે (સા પરિનુત્પત્તૈ ન આ પતુ) તે અનવાળી ઉત્તમ સ્ત્રી અમારી પાસે આવે (ન હર્દં ધમ મા જૈતુ) અમારું આ ધન ખીનો કાપ લઈ ન જાય [૩]

ભાવાર્થ— શત્રુઓને એક બાજુ ખરોડી ઉપર ઉઠનાર એટલે પોતાની ક્ષતિ સાધનારી ઉત્તમ વ્યવહાર દર્શાવતી, વીજ્યરે અને રૂપધારી વખતે પોતાનું કર્તવ્ય સારી રીતે પાર કરનારી એવી સ્ત્રીને અમે અહીં બોલાવીએ છીએ (૧)

યોગ્ય સમયે સમઠ કરનારી અને યોગ્ય સમયે સ્વચ્છાત્ર ભેદને દાન કરનારી, યોગ્ય પ્રસંગે વ્યવ કરનારી ઉત્તમ, વ્યવહારક્ષે તેમજ રૂપધારી વખતે પોતાનું કર્તવ્ય ઉચ્ચ રીતે સાધ્ય કરનાર સ્ત્રીને અમે અહીં બોલાવીએ છીએ (૨)

જે રૂપધારી વખતે શુભ ધર્મવિધિ ગ્રહણ ઉત્તમ કરે છે તેમજ કુલણ બુદ્ધિ વડે જે અમારા બધા શુભકર્મોની સારી વ્યવસ્થા કરે છે તે પોતાની કુલણવાળી અને આ રૂપધારી પ્રમતિ કરે તે અજવાળી સ્ત્રી અહીં રહે અને તેની વ્યવસ્થાની અહીંનું અમારું ધન સુરક્ષિત રહે (૩)

યા અક્ષેપુ પ્રમોદન્તે શુચં ક્રોધં ચ વિગ્રંતી । આનન્દિની પ્રમોદિનીમપ્સરાં તામિહ કુવે ॥ ૪ ॥

સર્વસ્ય રશ્મીનનુ યાઃ સંચરન્તિ મરીંચીર્વા યા અનુસંચરન્તિ ।

યાસાંમૃપમો દૂરતો યાજિનીવાન્તસ્યઃ સર્વોન્ હોકાન્પર્યંતિ રથન્ ।

સ ન પેતુ હોમમિમં હુવાળોઽન્તરિક્ષેણ સહ યાજિનીવાન્

॥ ૫ ॥

અન્તરિક્ષેણ સહ યાજિનીવન્કુર્કાં વત્સામિહ રથં યાજિન્ ।

હમે તે સ્તોકા વહુલા દૃષ્ટ્વાઽટિયં તે કુર્કાંહ તે મનોઽસ્તુ

॥ ૬ ॥

અન્તરિક્ષેણ સહ યાજિનીવન્કુર્કાં વત્સામિહ રથં યાજિન્ ।

અપં ઘામો અપં વ્રજ ક્વ વત્સાં નિ ધૈમીમઃ । યયાનામ વઃ ર્દમદે સ્વાહાં

॥ ૭ ॥

અર્થ— (શુચં ક્રોધં ચ વિગ્રંતી) શોક અને ક્રોધને ખારણ કરી (યા અક્ષેપુ પ્રમોદન્તે) છતાં ને પોતાની આખોમાં આનંદની વૃત્તિ ખારણ કરે છે. (તાં આનન્દિની પ્રમોદિનીં અપ્સરાં) આનંદ અને ઉત્સાહ આપનાર તે રૂપાળી સ્ત્રીને (રહ હુવ) કે અહીં ખોલાવું હું [૪]

(યાઃ સર્વસ્ય રશ્મીનનુ અનુસંચરન્તિ) ને સુર્યના કિરણોમાં સદેશાકથી દરેકરે છે (યા યા, મરીંચીઃ અનુસંચરન્તિ) અથવા ને સુર્ય પ્રકાશમાં દરેકરે છે (યાજિનીવાન્ મૃપમા) બધવાનું શ્રેષ્ઠ પુરૂષ (દૂરતઃ સઘઃ વાસાં સર્વાન્-લોકાન્ રક્ષન્ પર્યંતિ) દૂરથી જ ત્વરીત નેમના સર્વ લોકોનું રક્ષણ કરતો આરે તરૂંથી ધૈર્યને આપે છે (સ યાજિની વાન્) તે બધેશાકી પુરૂષ (હમ હોમં હુવાળઃ) આ બધાને સ્વીકાર કરતો (અંતરિક્ષેણ સહ નઃ ગા યતુ) આંતરિક વિચારો સાથે અમારી પાસે આવે. [૫]

(યાજિનીવન્ યાજિન્) બધેશાકી, (અન્તરિક્ષેણ સહ કર્કાં વત્સાં) અંતરિક્ષ પૂરક પોતાના કર્તૃત્વશક્તિશાલા કન્યાનું (રહ રથ) અહીં રક્ષણ કરે. (હમે તે વહુલાઃ સ્તોકાઃ) આ તારો વહો આનંદ છે. (અર્વાંદ્ર વાહિ) અહીં આનંદ, (રહતે કર્કાં) આ તારી કર્તૃત્વશક્તિ છે, (રથ તે મનઃ મસ્તુ) અહીં તારું મન સ્થિર થાય. [૬]

હે (યાજિનીવન્ યાજિન્) બધવાન ! (અન્તરિક્ષેણ સહ કર્કાં વત્સાં) પોતાના આંતરિક વિચારો સાથે કર્તૃત્વશક્તિશાલા કન્યાનું (રહ રથ) અહીં રક્ષણ કરે. તેના માટે (અર્વાં વાસઃ) આ બાસ છે. (અર્વાં વ્રજઃ) આ માથેનું સ્થાન છે (ગા વરસાં નિયમ્નીમ) અહીં વાછરીને બાવે છે. (યયાનામ વઃ ર્દમદે) નામે મુખ્ય તમારે અધિપત્ય અને કરીએ છીએ (સ્વ આહા) અમારો ત્યાગ તમારા માટે હો [૭]

વાચાર્થ— શોક અને ક્રોધ મનમાં હોવા છતાં ને આખોમાં આનંદના આવ બતાવે છે તે અમારો આનંદ અને સતોષ વધાવનાર સ્ત્રી અહીં આવે (૪)

ને સુર્યકિરણોમાં બધવડાર કરે ॥ અથવા સુર્યપ્રકાશને પોતાના કર્થને અનુકૂળ બનાવે છે, આવી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ દૂરથી જોયે યોગ્ય અર્થમાં સાથે સર્વ પુરુષોને કરડું તેના બધવાન પુરુષોએ પોતાના ઇચ્છાને પણ કરના પોતાના દાર્દિન્ય વિચારોથી સ્ત્રીઓને આદર કરના અહીં સ્ત્રી (૫)

હે બધવાન મનુ યે ! પોતાના આંતરિક પ્રેમથી કન્યાઓનું રક્ષણ કરે, સત્યાનું રક્ષણ કરતું જે આનંદદાયક કર્મ છે આજણ પણ આ કાર્ય કરે. આ કાર્યમાં તમારું મન સ્થિર રાખો (૬)

હે બધેશાકી મનુ યે ! પોતાના આંતરિક પ્રેમથી અથવા વાછરીઓનું રક્ષણ કરે. આ યાસ માથે અને તેના બચ્ચાં માટે છે. આ સ્થાન તેમના માટે છે વાછરીઓને અહીં બાધનામાં આવે ॥ અને નાચાતુકમથી તેમની ઉત્તમ બધવમાં રૂપાય ॥ તેમના માટે અને આત્મસર્વસ્વ સમર્પણ કરીએ છીએ (૭)

સારી જુહિણી શ્રી

દક્ષ સ્ત્રીનો આદર

આ સુકતમાં દક્ષ (કુશળ) સ્ત્રીનો મહો આદર કરેલ છે. શ્રી જુહિણી કહેવાય છે તેથી ધરતી વ્યવસ્થા સારી રાખવી તે તેનું કામ જ છે. તેમાં તે કુશળના બતાવે તે તેનું પરમકર્તવ્ય છે. તે વિશે આ સુકતમાં મહો ઉલ્લેખ છે જેનું દબે આપણુ મનન કરીશું—

શ્રી કેવી હોવી જોઇએ ?

(૧) સંજયન્તી- ઉત્તમ વિજય પ્રાપ્ત કરનાર અર્થાત્ પોતાના કુટુંબના વિજય માટે યોગ્ય ઉપાયો આચરણમાં લાવનારી હોવી જોઇએ. (મં. ૧)

(૨) સાધુદેયિની- ' દિવ્ ' ધાતુથી ' દેયિની ' શબ્દ બન્યો છે ' દિવ્ ' ધાતુના અર્થ ' ક્રોધ વિશ્વેન્દ્રજા, વ્યવહાર, પ્રકાશ, જ્ઞાન'દ, ગતિ ' વિશેરે છે. એટલે ' સાધુ-દેયિની ' શબ્દના અર્થો ક્રોધ એટલે રમતોમાં કુશળ, પોતાના કુટુંબના વિજયની ઇચ્છા કરનાર, ધરમાં પ્રકાશ જેવી તેજસ્વી બનીને રહેનાર, પોતે જ્ઞાન'દી બનીને તે વડે બીજા બધા કુટુંબીઓને જ્ઞાન'દ આપનાર, જ્ઞાન'દિત કરનાર, બધાની પ્રગતિ કરનાર ' એટલા પ્રકારથી થઇ શકે છે. આ અર્થનો સંખેષ ' સંજયન્તી ' શબ્દના અર્થ જોડે છે. આ બાબન વાચકોએ જોવી (મં. ૧, ૨, ૪)

(૩) ઉદ્ધિવન્તી- પોતાના શત્રુઓને યુગમાંથી ઉમેળી નાખનાર (મં. ૧) આનો અર્થ પણ ' સંજયન્તી ' જેવો જ છે. નિઃશયેશુ અને વ્યવહાર દક્ષ હોવાના કારણે શત્રુને ઉમેળી નાખતું અને વિજય મેળવેલો આ બાબતો સહેલાઈથી થાય, (મં. ૧)

(૪) ગ્લદે છતામિ કૃણવાન- ' ગ્લદ ' શબ્દનો અર્થ છે ' સ્વર્ણ ' આપણું જીવન એક જાનની રૂપમાં છે. આ રૂપમાં ' કૃત ' એટલે સાદું કૃત્તમ અથવા ઉત્તમ પ્રવર્ત કરનાર ' કૃત ' શબ્દનો અર્થ છે—

કાલિઃશ્યાનો મયતિ સંજિહાનસ્તુ દ્રાપસ

ઉત્તિષ્ટેતા મયતિ કૃતં સંપચતે ચરન્. ચરેચ ચરેચ
પેઠા ૫૧૦ ૭૧૫

" ઈથી રહેવાનું નામ કલિ, ઉપ અથવા આજસુપણું હોરી દેવાનું નામ છે દ્રાપસ, પ્રવર્ત કરવાની સુદૃઢી ઉડતું તેનું નામ છે ત્રેતા અને કૃત તેને કહેવાય છે જે એ અવસ્થામાં માણસ પુરુષાર્થ કરે છે. " આ વચનમાં ' કૃત ' નો અર્થ આપ્યો છે. ઉત્તમિ સાધવા માટે પ્રજા પુરુષાર્થ કરેલો તેનું નામ છે કૃત. ધારો કે મનુષ્યજીવન એક જીવારની રમત છે. તેમાં મુખ્ય રહેનારા લાભ મેળવી શકે નહિ, પણ બધાથી સારો લાભ જીવારનું જીવન લેનાર મેળવે છે. આ જીવનરૂપ જીવારના ' કલિ, દ્રાપસ, ત્રેતા અને કૃત ' એવા ચાર જાન છે. જે યગ્ઝે કરનાર અથવા ઉપજુસી, આજસુ છે તેને જીવનરૂપ જીવારમાં ' કલિ ' સંઘક જાન મળે છે. તેથી મહું તુકસાન બકે નાશ થાય છે. જે સાધારણ પુરુષાર્થ પ્રવર્તી કરે છે તેને વચલા બે જાન મળે છે. પરંતુ જે પ્રજા પુરુષાર્થ છે તેને જ ' કૃત ' સંઘક જાન પ્રાપ્ત થાય છે. આજ જાન વધારેમાં વધારે છે.

શીતરંજ અથવા સોમટા રમનારાઓ અપના પાંસાથી જે ચાર પ્રકારના જાન મેળવે છે તે ચાર જાનોના વાચક ' કૃત, ત્રેતા, દ્રાપસ અને કલિ ' આ ચાર શબ્દો ક્રમશઃ ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિધ અને હાનિકારક જાનોના સૂચક શબ્દો છે. વસ્તુતઃ વેદમાં " બક્ષેર્મા દિવ્યઃ । " (ઋ. ૧૦૩૪૭૩) ' જીવાર રમવો નહિ ' એવા વાક્યોથી જીવારનો નિષેધ કરેલ છે. તેથી વૈદિક ધર્મમાં જીવારનો સંભવજ નથી. તે પણ અર્ધો બધા માણસો પોતાના જીવનનો જીવાર રમી રહ્યા છે. તેમાં કેટલાકને તે રમત લાભકારી નીકડે છે, કેટલાકને હારીકારક બધ છે. તેથી આ જીવનરૂપ રમતમાં સારી રીતે રમી મનુષ્યે જ્યા મેળવતું જોઇએ, આ ઉપદેશ આપવા માટે આ મંત્રમાં રૂપક અસંકાર દ્વારા ' ગ્લદ, કૃત, દેયિની ' આ શબ્દો બે અર્થ યુક્ત યોજેલા છે. આ શબ્દો જીવારની રમત પણ બતાવે છે અને ઉત્તમ વિજયી વ્યવહાર પણ બતાવે છે. આ રૂપકનો અર્થ ઉપર જણાવ્યો છે તેનો વાચકોએ વિચાર કરવો, અને બેાધ પ્રાપ્ત કરવો. અરજ. " ગ્લદે છતામિ કુર્વાણા ' નો અર્ધો આ અર્થ છે— " આ જીવનરૂપી રૂપકની રમતમાં જે સ્ત્રી ઉત્તમ પુરુષાર્થરૂપી જાન પ્રાપ્ત કરે છે " એટલે ઉત્તમ સ્ત્રી તેને

હોવાય ને આ સ સારમા પરમ પ્રકારથી માટે પ્રપત્ન કરે છે (મ ૧-૨) મત્ર ૩ માં 'કૃતં મ્લદ્વાત્ સ્વદાના' પાઠ છે તેનો પણ ઉપર મતાવ્યા મુજબ અર્થ થાય છે

(૫) વિચિન્વન્તી, ચાકિરન્તી- સમઢ કરનાર, દાન કરનાર સમઢ કરવાના પ્રસન્ન થોડા પ્રકારથી, દક્ષતાથી, કુશળતાપૂર્વક ઇચ્છા કરનાર અને દાન કરવાના સમયે ઉદારતા-પૂર્વક દાન કરનાર, એવી એવી નોંધએ કે તે ધરમા કુશલતાપૂર્વક અને વ્યવસ્થિત, થોડા રીને વસ્તુઓનો સમઢ કરે તેમજ દાન કરવાના સમયે ધાની ઠીતિ વધે એવી ઉદારતાથી દાન કરે 'વિચિન્વન્તી' નો મૂળ અર્થ 'વીણી વીણીને પદાર્થ' ભેગા કરનારી અને 'ચાકિરન્તી' નો અર્થ 'વિખરેલી નાખનારી' એવો છે આ સમઢ કરવાનો શુચ્છ અને દાન કરવાનો શુચ્છ સ્ત્રીઓમાં એટલો હોવો નોંધએ કે જોથી કુળનુ યજ્ઞ વધે અને કદી કમીન થાય (મ. ૨)

(૬) યા અર્થઃ પરિવૃત્તયતિ- ને શુભ ધર્મકર્મોથી નાચી ઉઠે છે એટલે જેના પ્રપત્નો હ મેશા ધાર્મિક શુભ વિધિ કરવાના માટે હોય છે 'અર્થ' નો અર્થ 'શુભાર્થ' એવો છે. (અર્થઃ શુભાર્થો વિધિઃ । અમરકોષ કંઠ ૨।૩૨૭) જેનું પૂર્વકર્મ પશુ સારૂ છે અને વર્તમાન ક્રિયાઓ પણ સારી છે (મ. ૩)

(૭) દુતાનિ લોપતી ને હિતમ કામોની સુખ્યરથા નિવશમૂલક રાખે છે, જે પોતાના ધરનાખ્યા કામો વ્યવસ્થિત રીતે કરે છે

(૮) વયસ્વતી- દુધવાળી, જેની પાસે બાળોને આપવા પુ કા દૂધ છે એવી. (મ. ૩)

(૯) યા શુચ ક્રાધ ચ વિચિત્રી ભક્ષેયુ પ્રમોદન્તે- ને શોક થાય અથવા ગુસ્સો આવે તો પણ આંખોમાં પ્રસન્નતાનું તેજ દારણુ કરે છે 'સદ્ધ' શબ્દનો અર્થ આંખ અને હૃદય એવો છે અહીં હૃદય અર્થ લેવા જેવો છે ને સ્ત્રી અંતરમાં શોક થતા અથવા ગુસ્સો આવે તો પણ રજતી નથી, બાળોને ચારતી નથી અથવા નરાડો પાડી મોલતી નથી પરંતુ પોતાના વ્યવહારમાં હૃદયવ્યાપારમાં પ્રસન્નતા દર્શાવે છે અને દેવાનો ઉપરો અન્ન કરતી નથી તેવી સ્ત્રી. (મ. ૪)

(૧૦) આમન્દિની, પ્રમોદિની- આનંદ અને હર્ષ-શુકત એટલે જે હ મેશા આનંદિત રહે છે અને ખીલ્યોને

પ્રસન્ન કરનારી પ્રપત્ન કરે છે (મ. ૪)

(૧૧) સૂર્યસ્ય રત્નમીન્ બનુસંચરન્તી- ને સૂર્ય-કિરણોમાં દરેક રે છે 'મરિચી બનુસંચરન્તી' સૂર્ય-પ્રકાશમાં દરેક રે છે. અથવા ને સૂર્યપ્રકાશને પોતાના કોર્ષોને અનુકૂલ બનાવે છે તેથી તંદુરસ્તી વધે છે. સ્ત્રીઓએ સૂર્યપ્રકાશમાં વખારે હરતુ ફરતુ નોંધએ (અહીં પડા પદ્ધતિ તદ્દન અરેદિક છે એ રમ્પ થાય છે.) (મ. ૫)

આ અગ્રીયાર લક્ષણો સારી કુળવાનુ શ્રદ્ધિથીના કલા છે. સ્ત્રી, ધર્મપત્ની, શ્રદ્ધિથી, ધરમાં જેવી રીતે વ્યવહાર કરે (કરવા નોંધએ) તે વિવશ ઉપર આ સુક્ત સારો એવો પ્રકાશ પાડે છે સ્ત્રીપુત્રોએ આ લક્ષણોનો સારો વિચાર કરી તે અપનાવવા, કેળવવા પ્રયાસ કરવો આ લક્ષણોમાં શુચ્છોને ઉભેગી નાખતુ અને નિશ્ચય પ્રાપ્ત કરવો તેના પણ લક્ષણો કહેલા છે, તે ઉપરથી એ પશુ સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીઓમાં એટલી શક્તિ તે સમયે હતી કે તે પોતે પોતાનુ રક્ષણ કરી શકતા હતાં ત્યારે હવે પણ એવી શક્તિ અંતિઓએ કેળવવી નોંધએ તેથી તે આત્મરક્ષણ કરો શકે આત્મરક્ષણ માટે અંતિઓએ ખીલ્ય ઉપર અવલંબી રહેતુ નહિ ધરના કામ-કાર્યમાં કુશળ, હલા, નિશ્ચય અને પોતાના કુળનું યજ્ઞ વધારનાર સ્ત્રીઓ હોવી નોંધએ આ લક્ષણો જેના સ્ત્રીઓ માટે કેળવણી કેવી હોવી નોંધએ તે નક્કી કરી શકાય સ્ત્રી ઓમાં ઉપર કહેલા શુચ નિર્માણ થાય એવી કેળવણી તેમને આપવી અથવા એમ કહો કે કેળવણીથી તે શુણોની નિકાસ સ્ત્રીઓમાં થાય સ્ત્રીશિક્ષણના કાયદેશમાં કામ કરનારાઓએ આ વિચાર અરણ કરવો.

અમરસા

ઉપરના શુણોનાગી સ્ત્રીને 'અમરસા' કહેલ છે સુદર સ્ત્રીને અમરસા કહે છે અમરસ શબ્દના ધણુ અર્થો છે તેમાં આ પણ એક અર્થ છે. સ્ત્રીની સુંદરતા અત્યંત વ્યવશ થાય છે શુણોની સુંદરતા નેટલી શરીરની સુંદરતા સુખ આપતી નથી તેમાં આ શુણોથી શુકત એવી સુંદર બીને પોતાના ધરમા શ્રદ્ધિથી તરીકે ધરવા અહીં સ્વયવશમાં આનંદ છે. પોતાના માટે શ્રદ્ધિથી પસત કરનારાઓએ આ વિચાર કરવો અને મનન કરતુ તેથી તેમને પોતાની શુદ્ધ-સ્વામીની પસત કરતી વેળા તે અર્થ ઉપયુક્ત થશે આ પહેલાના શુકતમાં 'અમરસા' શબ્દનો અર્થ રોગ

નિર્માણ કરનાર જ તુ એવો થાય છે જ્યારે પ્રસ્તુત ચક્રતર્કો તે "સુદર શુભવતી સુશીલ સ્ત્રી" એવો થાય છે. આ બેંધને વાચકોને આશ્ચર્ય થશે એ જ સમજના આ પ્રકારે થયું અર્થાં યદ્યદ્ શકે છે તેજ પ્રકારથી 'સુસુર' શબ્દનો અર્થ પરમેશ્વરનાચક્ર અને રાક્ષસનાચક્ર પણ થાય છે. આ વેદની રીત છે.

આ સક્રિયતા પહેલાં પાંચ મ ત્રોળા કાર્યકુશળ ધર્મપત્નીના શુભ શુભોનું વર્ણન છે. તે જેવો સ્ત્રીઓને બોધપ્રદ છે તેમ પુરુષોને પણ છે એવી વાચકો લાભ લે એવી આશા છે.

ગરિમન્નાન

પાંચમા મ ત્રમમાં "સ્વર્ચરમ્નાન અનુસચરન્તી" (મ. ૫) સ્વર્ના કિરણોમાં અનુકૂળ રીતે ફરવાહરવાની સૂચના બે વખત આપેલ છે એ જ વિષય બે વખત કહેવાનું કારણ બારપૂર્વક કહેવું એમ થાય છે તેથી સ્વર્કિરણોમાં સ્ત્રીઓએ ફરવુંકરવું વેદોને ધણું સમત છે પુરુષોને તેમના વ્યવહાર-ક્રમકાળના કારણે બહાર ફરવુંકરવું પડે છે એટલે તેમને સ્વર્કિરણોનું સ્નાન થાય છે પણ સ્ત્રીઓના બધા વ્યવહાર થયું બાજે ધરના ને ધરમાં હોય છે તેથી તેઓ સ્વર્કિરણોના અમૃતરસથી વર્ણિત રહે છે જેથી એમની તંદુરસ્તી ખાતર આ મ ત્રમાં સ્વર્કિરણોના સ્નાનનો ઉપદેશ બે વખત આપેલ છે.

આજ્ઞાત સ્ત્રીઓ પડેલા પાણે છે તેથી ઉપરનો ઉપદેશ તેમના માટે ધણું જ ઉપયોગી છે જોયા અથવા પડેલાની પદ્ધતી અપેક્ષિ છે કારણ કે તેથી સ્ત્રીઓને સુખપ્રમથ મળવો નથી આ દેવ દૂર કરવાના કારણે વેદોએ આ ઉત્તમ ઉપદેશ આપેલ છે તેનો દરેક સ્ત્રી-પુરુષોએ અવશ્ય વિચાર કરવો.

શ્રીનું રક્ષણ

સ્ત્રીઓનું રક્ષણ ચતુ બેંધએ તે બે પ્રકારથી યદ્યદ્ શકે છે એક તો પહેલાં કહેવામાં આવેલાં બધા શુભોજેનાચક્રી દ્વારા તેમનામાં કે વાચ્ય તો તે પોતે જ પોતાનું રક્ષણ કરવા સમર્થ બનશે અને પોતાના રક્ષણ માટે તેમને પારકા ઉપર અત્ન લખીને રહેવું પડે નહિ તો પણ કેટલાક એવા પણ પ્રસંગો હોય છે જે વખતે પુરુષોએ તેમનું સ રક્ષણ કરવું પડે આ લ પ્રસંગે—

યાસાં સર્વાન્ લોકાન્ દૂરતાઃ રક્ષેન્ વાજિન્તોવાન્ પર્વતિઃ ।

(મ ૫)

"જે સ્ત્રીઓનું દરથી જ રક્ષણ કરતો બળવાન પુરુષ બ્રમણ કરે છે " આનો સાર એમ છે કે પુરુષોએ સ્ત્રીઓનું રક્ષણ કરતી વેળા શિષ્ટાચારપૂર્વક ઉચીત રીતે દૂર રહી તેમનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયાગ કરવો સ્ત્રીઓના ટોળામાં પેમી જઈ અથવા તો તેમના વિનમનો લગ થાય તેમ આનાદર પૂર્વક તેમનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો થોડા નથી જે પ્રમાણે મોટા પ્રતિષ્ઠિત, શક્તિ અથવા રાષ્ટ્રપતિ અથવા અન્ય નેતાઓના રક્ષક થોડા અતર સામીને દૂર રહે છે પણ તેમનું રક્ષણ કરે છે, તેજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનું રક્ષણ પણ સુયોગ્ય અને પ્રતિષ્ઠિત રીતે કરવું.

આ અને આ પત્રીના બીજા મ ત્રમાં 'અન્તરિક્ષ' શબ્દ આ દરના એવા અર્થમાં આવેલો છે અન્તરિક્ષોક અર્થપે આપણા સરીરના છે તેને જ આ તર, અતરમ, અતારકણ એમ કહેવાય છે. અહીં તે પ્રમાણે તે અંત કરણ વાચક છે, વાચક જે કંઈ કામ કરવું હોય તે પૂર્ણ મનથી અતારકણ થી કરવું ઉપરટપ્પે કરેલું કાર્ય નિર્મળ જાય છે જ્યારે મનઃ પૂર્વક કરેલું કાર્ય સફળ થાય છે આ સૂચનાનો વિચાર વાચકોએ અવશ્ય કરવો અનુષ્ઠની ઉત્તતિ તેણે અત કરણથી સદ્-ભાવ પૂર્વક કરેલા કાર્યોથી જ થાય છે તે માટે બીજી રસ્તા નથી.

યત્સાં દ્વા રક્ષ (મ ૬)

"પુત્રીનું બહો રક્ષણ કરે" પુત્રીના રક્ષણથી અવશ્ય સારી થવી બેંધએ પુત્રીનું રક્ષણ યવાથી તે ભગિનિમાં સુયોગ્ય અને સુશીલ ધર્મપત્ની અથવા સ્ત્રી અને માતા યદ્યદ્ શકે છે. આજ્ઞાત જ માતામાં પુત્રીના જન્મથી ધરના મુદ્દા માણુમો દુઃખી થાય છે અને ધણી બાજે કન્યાની ઉત્તતિનો વિચાર કરતા નથી એવા લોકોએ આ વેદનો ઉપદેશ અવશ્ય ધ્યાનમાં લેવો આ જગતની હસ્તી અને પ્રાણી ઉત્પત્તિ સ્ત્રીઓના લીધે થય છે. તેથી સ્ત્રીઓની ઉત્તતિના કારણે ન પુણ્ય જગતની ઉત્તતિ ધરાવેલું સ જન છે. માતા સ્વર્ગથી પણ શ્રેષ્ઠ છે ત્યારે માતાની ગાલ્પકાળમાં રક્ષણથી ભરી એવી અવશ્ય દેવી બેંધએ એમાં શી સ કા ?

'વરસ' શબ્દ જેમ જનવરોના અગ્ર આટે વપરાય છે તેમ તે અનુષ્ઠાનો ગાળકોનો પણ બોધક છે પુત્રને વતસ અને

હસ્તેનૈવ ગ્રાહ્ય આધિરંસ્યા મ્મજ્ઞાયેતિ ચેદવૌચત્ ।

ન દૂતાય પ્રદેયા તસ્થ યથા તથા રાષ્ટ્રં મુખિતં સુશ્રિવંસ્ય

॥ ૩ ॥

યામાહુસ્તારકૈયા વિકેશીતિં દુચ્છુનાં પ્રામમવપદમાનામ્ ।

સા મ્મજ્ઞાયા વિ દુંનોતિ રાષ્ટ્રં યત્ર પ્રાપાંદિ શ્ચ ઇલ્કુર્વામૌન્

॥ ૪ ॥

મ્મજ્ઞચારી ચરતિ વેવિપદ્વિપ્ઃ સ દેવાનાં મવત્યેકમર્ઝમ્ ।

તેન જાયામન્વાવિન્દુદ્વહસ્પતિઃ સોમેન નીતાં હુર્હાં ન દેવાઃ

॥ ૫ ॥

દેવા વા દુતસ્યામવદન્ત પૂર્વે સસ્રકપયસ્તર્પમા ચે નિપેદુઃ ।

મીમા જાયા મ્મજ્ઞાનમ્યાપનીતા દુર્ધાં દંવાતિ પરમે જ્યોમિન્

॥ ૬ ॥

યે મર્મા અવપદ્યન્તે જગદ્યચોપલુધ્યતે । વીરા ચે તુહન્તે મિથો મ્મજ્ઞાયા હિનસ્તિ તાન્

॥ ૭ ॥

ઉત યત્પત્તયો દર્શ સ્ત્રિયાઃ પૂર્વે અગ્રામ્મણાઃ । મ્મજ્ઞા ચેદ્વસ્તમ્મર્ઝીત્સ દ્વવ પતિરેકધા

॥ ૮ ॥

હાથે પકડી અમાવતો રહ્યો [૨] (હસ્તેનૈવ ગ્રાહ્ય અસ્વાઃ આધિઃ) હાથ વડે પ્રહણ કરવું એવી તેની આજ્ઞા છે (મ્મજ્ઞાયા હિતિ ચેત્ અવૌચત્) ને તે આજ્ઞાથી પત્ની છે એમ કહેવામાં આવે (યથા દૂતાય પ્રદેયા ન તસ્થે) તે તે દૂત વડે લખ જની એ થોડા નહિ ગણાય (તથા સુશ્રિવંસ્ય મુખિતં રાષ્ટ્રં) તેનું જ હાનિનું રાષ્ટ્ર સુશ્રિવ હોય છે [૩] (વિકેશીતિં દુચ્છુનાં પ્રામમવપદમાનામ્) અર્થન પગરની આ તારકા છે એમ બેને (યામં અવપદમાનાં દુચ્છુનાં વાં વાહુઃ) આમ ઉપર પગારી વિષયી કહે છે, તે પ્રમાણે જ (સા મ્મજ્ઞાયા રાષ્ટ્રં વિદુનોતિ) તે આજ્ઞાથી જી રાષ્ટ્રને વિશેષ પ્રકારે હલમથાય છે (યત્ર ઇલ્કુર્વામૌન્ શસ્ત્ર મ્મપાદિ) નર્મ ઉલ્કા આથે સમય પડે છે [૪] (મ્મજ્ઞચારી ચિપઃ વેવિપત્ ચરતિ) અજ્ઞાચારી જનતાની સેવા કરતો દુનિયામાં ફરે છે તેથી (સ દેવાનાં દ્યક બંનં મવતિ) તે દેવાનું એક અંગ મને છે (તેન વૃહસ્પતિઃ જાવાં અવવિન્દત્) તેની મારફતે વૃહસ્પતિને પોતાની પત્ની પાછી મળી (સોમેન નીતાં હુર્હાં ન દેવા) ને પ્રમાણે સોમે આલેક્ષા અમસ વડે આપેની આહુતિ દેવા પ્રાપ્ત કરે છે [૫] (દુતસ્યા પૂર્વે દેવાઃ ચે અવદન્ત) આ વિષે દેવોએ પહેલાં કહ્યું છે, તેમજ (ચે તપસા નિપેદુઃ સસ્ર કપયાઃ) ને તપ કરવા બેઠેલા તેવા સાતે ઋષિઓએ પણ તેમજ કહ્યું (મ્મજ્ઞાનમ્યા અપનીતા જાયા મીમા) આજ્ઞાથી ભગવેશી પત્ની થાય કર હોય છે તેથી (પરમે જ્યોમિન્ દુર્ધાં દંવાતિ) પરમધામમાં પણ તે દુર્ધા આપનારી થાય છે [૬] (ચે મર્માઃ અવપદ્યન્તે) ને મર્મ નીકળે પડે છે (કમ્પનાય થાય છે) (જગત્ યત્ ચ અવલુધ્યતે) ને કરતાકરતા પ્રાણીઓનો નાશ થાય છે (ચે વીરાઃ મિથઃ તુહન્તે) ને વીરો પારસ્પર બંદે છે (તાન્ મ્મજ્ઞાયા હિનસ્તિ) તેમને આજ્ઞાથી પત્ની મારી નાખે છે [૭] (ઉત યત્ પૂર્વે અગ્રામ્મણા સ્ત્રિયા દશપત્તયઃ) આજ્ઞા પડેલા ને છુટા છુટા દસ પતિ સ્ત્રીના હોય છે (મ્મજ્ઞા ચેત્ હસ્ત અમર્ઝીત્સ) આજ્ઞાથી જો તેનું પાણી પ્રહણ કરે તે (સ દ્યવ વ્યકધા પતિઃ)

આપી તે વખતે વરણ અને મિત્ર હાજર હતા અને અગ્નિ પણ, પાણિગ્રહણના વખતે હોવા બન્યો હતો (૨) ને આજ્ઞાથી પત્ની કહેવાય છે તે પાણિગ્રહણ વિધિથી વિવાહ કરેલી હોય છે તે કાળના દૂત વડે બગાડી લઈ જવા થોડું નથી. તેના સ રક્ષણના કારણે રાષ્ટ્રમાં સ રક્ષણ થાય છે (૩) ને પ્રમાણે આજ્ઞાથી તારકા અથવા ઉલ્કા કોઈ આમ ઉપર પડે છે અને તે દુશ્મનને એટલે અપરાધન કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે આજ્ઞાથી બચાવ જવાથી રાષ્ટ્રનો નાશ થાય છે (૪) અજ્ઞાચારી વિદ્યા પુરી કરી જનતાની સેવા કરતો દુનિયામાં ફરે છે તેથી તેને દેવોનો અસર કરે છે. તે ઉપર કહેલા અલ્પવાદોનો ખતો પાડે છે અને જેની રચી તેને પોદેલાય છે (૫) તપ કરવાના ઋષિઓ અને દેવતાઓ આ વિષે વારંવાર કહેતા આવ્યા છે કે આ રીતે ધરતીને ભગવાવાધી તેની બચાવનાર તાની થાય છે અને જીવ્ય એક લોકોમાં પણ તે હામી કહેવાય છે (૬) રાષ્ટ્રના અર્થને બાળકો અમાને મરણ પામે છે અને પ્રાણીઓનો મોટા પ્રમાણમાં નાશ થાય છે, વીરો આપસમાં લડે છે અને એકબીજાના આધારે છે તથા સમજી કે આ પશિમાં ધરતીના પ્રતિષ્ઠિ કષ્ટના કારણે જ થાય [૭] આજ્ઞાથી વિત્ત દસ પતિ સ્ત્રીના હોય છે પણ ને વખતે આજ્ઞા

બ્રાહ્મણ એવ પતિર્ન રાજન્યોદે ન વૈશ્યઃ । તત્સર્વ્યઃ પ્રમુવર્ષેતિ પશ્ચમ્યો માનવેશ્યઃ ॥ ૯ ॥
 પુનર્વે દેવા અદદુઃ પુનર્મેનુષ્યા અદદુઃ । રાજાનઃ સત્ત્વે ગૃહાના ઋક્ષજાયાં પુનર્દદુઃ ॥ ૧૦ ॥
 પુનર્દાયે વ્રજજાયાં કૃત્વા દેવેર્નિકિલ્વિપમ્ । ઋજે ધૃષ્ટિચ્યા મત્વોર્ગાયમુપાસતે ॥ ૧૧ ॥
 નાસ્ય જાયા ઋતવાદી કલ્યાણી તત્પમા ઋયે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે વ્રજજાયાર્વિચ્યા ॥ ૧૨ ॥
 ન વિકર્ણઃ પૃથુશિરાસ્તસ્મિન્વેશ્મનિ જાયતે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે વ્રજજાયાર્વિચ્યા ॥ ૧૩ ॥
 નાસ્ય ક્ષત્તા નિષ્કર્ણીવઃ સૂનાર્નમેત્યગ્રતઃ । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે વ્રજજાયાર્વિચ્યા ॥ ૧૪ ॥
 નાસ્ય શ્વેતઃ કૃષ્ણકર્ણો પુરિ યુક્તો મહીયતે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે વ્રજજાયાર્વિચ્યા ॥ ૧૫ ॥
 નાસ્ય ક્ષેત્રે પુષ્કરિણી નાણ્ડીકં જાયતે વિશ્વમ્ । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે વ્રજજાયાર્વિચ્યા ॥ ૧૬ ॥
 નાસ્યૌ પૃશ્નિ વિ દુહન્તિ યેડિસ્યા દોહમુપાસતે । યસ્મિન્નાદ્યે નિરુષ્યતે વ્રજજાયાર્વિચ્યા ॥ ૧૭ ॥

તે એક જ તેના પતિ થય છે [૮] (બ્રાહ્મણ એવ પતિ ન રાજન્ય ન વૈશ્યઃ) બ્રાહ્મણ એકસો જ પતિ છે
 હાત્રિપ કે વૈશ્ય નહિ સૂર્યઃ પશ્ચમ્યઃ માનવેશ્યઃ તત્ પ્રમુવર્ષ પતિ) સર્વ પતિ પ્રકારના માણસોને તેમ કહેતો આવે
 છે [૯] (દેવાઃ વૈ પુન અદદુઃ) દેવોએ ફરી આપ્યું (મનુષ્યાઃ પુનઃ અદદુઃ) મનુષ્યોએ ફરી આપ્યું (સત્ત્વ
 ગૃહાના રાજાનઃ) સ વનુ પામત કરનારા રાજાઓ પણ (વ્રજજાયા પુન દદુઃ) બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને ફરી આપે છે [૧૦]
 (દેવૈ નિકિલ્વિપમ્ કૃત્વા વ્રજજાયા પુનર્દાય) દેવોએ બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને પાપરહિત કરી ફરી આપી (ધૃષ્ટિચ્યાઃ ઋજે
 મત્વોર્ગાય) પૃથ્વીની શક્તિના વિલાસ કરી (કરુણાય ઉપાસતે) પશ્ચી ગ્રહ સા કરવા યોગ્ય દેવતાની ઉપાસના કરે છે.
 [૧૧] (યસ્મિન્ રાષ્ટ્રે અર્વિચ્યા વ્રજજાયા નિરુષ્યતે) જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનતાના કારણે બ્રહ્મણ સ્ત્રીને બધનમાં
 મુકાય છે (અસ્ય શતઘર્હી કલ્યાણી જાયા તત્પ ન આશયે) તેની સો સંતાન આવનારી કલ્યાણ કરનારી સ્ત્રી
 પચાસી વર સુને નહિ [૧૨] જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનથી બ્રહ્મણ સ્ત્રી બધનમાં મુકાય છે / તસ્મિન્ વેશ્મનિ વિકર્ણ
 પૃથુશિરાઃ ન જાયતે) તના ધરના સારી રીતે ભાજાનાર અથવા ચોટા માથાનો પુત્ર થતો નથી [૧૩] જે રાષ્ટ્રમાં
 અજ્ઞાનથી બ્રાહ્મણ સ્ત્રી બધનમાં મુકાય છે (અસ્ય ક્ષત્તા નિષ્કર્ણીવઃ સૂનાર્ન મગ્રતઃ ન પતિ) તે રાષ્ટ્રના વીર
 થામાં સોનાના અનકાર ધારણ કરી કન્યાઓની સાથે જુદા થકતા નથી [૧૪] જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનથી બ્રહ્મણ સ્ત્રી પ્રતિ
 બધનમાં પડે છે તેમાં (અસ્ય શ્વેતઃ કૃષ્ણકર્ણો પુરિઃ યુક્તઃ ન મહીયતે) કળા ધનને અને સદેશ્વર ગતો યોગે પુરીમાં
 નેશ્વર મહત્તા પામતો નથી [૧૫] જે રાષ્ટ્રમાં બ્રાહ્મણ સ્ત્રી અજ્ઞાનના કારણે બધનમાં મુકાય છે તે રાષ્ટ્રમાં (અસ્ય
 ક્ષેત્રે પુષ્કરિણી) કમળથી પ્રકુશિત તળાવ હોતા નથી અને (વિશ્વ આરોહક ન જાયતે) કમળને ખીજ પણ હોતા
 નથી, [૧૬] જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનતાથી બ્રહ્મણ સ્ત્રી પ્રતિબધમાં મુકાય છે તે રાષ્ટ્રમાં (વે અસ્યાઃ દોહ ઉપાસતે)
 જે (ગાય) દોહવા બેસે છે તેમને (અસ્મે પૃશ્નિ ન દુહન્તિ) ગાયો દૂધ આપતી નથી [૧૭]

કોઇ સ્ત્રીનું પાલિકમળ કરે છે તે જ વખતે તે એક જ તે સ્ત્રીનો પતિ હોય છે, કદાચ જ સ્ત્રીનો બાળે પતિ હોઇ શકતો નથી
 (૮) બ્રાહ્મણ જ ફક્ત પતિ છે હાત્રિપ અથવા વૈશ્ય જ અથવા માનવ પતિ સૂર્ય જ અથવા પશ્ચિમ પતિ (૯) દેવ, મનુષ્ય અને
 રાજન્યો મુકનનીને મુકાવે એ પાસે જોડોવાડે છે (૧૦) જે રાષ્ટ્રમાં અજ્ઞાનથી નિષ્પાપતાથી સ્ત્રીને વર પોદોવાડવામાં આવે
 છે તે સ્ત્રીનું સત્ત્વ વધે છે અને મર મરે છે (૧૧) પણ જે રાજન્યમાં સુરપત્રીને પ્રતિબધ હોય તે રાજન્યમાં જેમ માનો કે
 કોઇ સુકારિની પચાસી વર મુરહિત સુધ રાક્ષી નથી (૧૨) જે રાષ્ટ્રમાં સુરપત્રીને અપમાન થાય છે તે રાષ્ટ્રમાં હતમ પુત્ર
 થતા નથી, સુવર્ણના પચોત્ર પચેરી કોઇ વીર ભાગીકાઓ નેડે રહી શકત નથી સ્થામક્યુ પોદાઓ નેડવા નથી તળાવ કમળથી
 ખીજના નથી ગાયો દૂધ આપતી નથી (૧૩-૧૭)

નાસ્ય ઘેનુઃ કલ્યાણી નાનદ્વાન્તર્લહે ધુરમ્ । વિજાનિર્યત્રં બ્રાહ્મણો રાત્રિં વસંતિ પાવયા ॥ ૧૮ ॥

અર્થ—(વિજ્ઞાનિઃ બ્રાહ્મણઃ) સ્ત્રી વગરનો યજ્ઞ આદિશુ (યજ્ઞ રાત્રિં પાવયા વસંતિ) જ્યાં પાપી બુદ્ધિથી રાત્રે રહે છે (અસ્ય) તેના રાષ્ટ્રમાં (ન કલ્યાણી ઘેનુઃ) કલ્યાણ કરનારી ગાય હોતી નથી અને (ન અનદ્વાન્ ધુરં સહતે) બળદ ભેત સહન કરી શકતા નથી. [૧૮]

બાવાર્થ—જે રાષ્ટ્રમાં ગુરૂપત્નીની માનહાની થાય છે અને તેજ કાચુથી ધર્મપત્ની ન હોવાથી તરત યજ્ઞો આદિ ગુરૂ મનમાં ક્રોધનો બાવ રાખી શકે છે, તે રાષ્ટ્રમાં ગાયો કલ્યાણ કરતી નથી અને બળદ પણ કામંડર હોતા નથી. (૧૮)

સ્ત્રીના પાતિવ્રત્યની રક્ષા

સ્ત્રીચારિત્ર્યનું રક્ષણ

સ્ત્રીચારિત્ર્યનું રક્ષણ કરવું જોઈએ એવો ઉપદેશ આપનાર આ સૂક્ત છે. જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીના ચારિત્ર્યનું રક્ષણ થાય છે અને સર્વ પુરૂષ સ્ત્રીજનનીના ચારિત્ર્ય રક્ષણ માટે તત્પર હોય છે તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થાય છે. પરંતુ જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રી ચારિત્ર્યનું રક્ષણ થતું નથી તે રાષ્ટ્ર પતિત થાય છે આ સૂક્તનો સારાંશ દુકર્મ આ છે.

આ સૂક્તમાં બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને ક્ષત્રિય નસાદી જવાથી કેટલા અનર્થો થાય તેનું વર્ણન છે. ‘વર્ણનાં બ્રાહ્મણો ગુરુના’ એટલે સર્વ વ્યુત્પત્તિ વિષાદાન આપનાર, તેમનો અપમાદ અથવા ‘ગુરુ’ બ્રાહ્મણ છે. તેથી બ્રાહ્મણની પત્ની બધાની ‘ગુરુવત્તી’ થાય છે. જે પ્રભાણે બ્રાહ્મણ સર્વ ગુરુધેને શાનો-પદેશ આપતો સર્વને દુરે જિં તેમ બ્રાહ્મણી પણ સર્વ સ્ત્રીઓને અધિષ્ઠાને ઉપદેશ દેતી હરે છે. ગુરૂપત્નીનું તે કર્તવ્ય જ છે. આ કર્તવ્ય કરવા જ્યારે ગુરૂપત્ની બહાર સંચરે કરતી હોય ત્યારે તેના ચારિત્ર્યનું રક્ષણ સર્વ લોકોએ કરવું જોઈએ. કોઈએ તેને પ્રતિબંધન કરવો અથવા તેનો અપમાન ન કરવો.

જે ગુરૂપત્નીનો અપમાન કરશે તે છતર સામાન્ય સ્ત્રીઓની અપમાન કરતાં અત્યંત નહિ એવો બાવ વ્યર્થ છે. વાસ્તવિક-માં બધા જ સ્ત્રીઓના ચારિત્ર્યનું રક્ષણ થવું જોઈએ કારણ કે તેના ઉપર રાષ્ટ્રનો ગૌરવ અવલંબિત છે. જે રાષ્ટ્રમાં ગુરૂપત્નીનું ચારિત્ર્ય અથવા પાતિવ્રત્ય અંશરૂપે અભાવિત થાય ત્યારે રાષ્ટ્રની નીચાઈ થાય છે અને તેના પતિના અપમાન થાય છે. આ સૂક્તમાં આવી રીતે સ્ત્રીના પાતિવ્રત્યની રક્ષા

કરે તેનું વર્ણન પણ ન કરી શકાય. તેથી સર્વ સ્ત્રીઓના ચારિત્ર્યના ઉત્કર્ષની દૃષ્ટિથી જ વ્યર્થ આ સૂક્તમાં જનતાએ ગુરૂપત્નીનો અપમાન ન કરવો એમ કહ્યું છે. આ સૂક્ત બ્રાહ્મણના તારાઓની ગતિપર રચેલું એક અસંકારીક વર્ણન છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ હવે લુઓ—

બુદ્ધરૂપતિ અને તારા

બ્રાહ્મણમાં બુદ્ધરૂપતિ નામનો એક ઘટ છે. તેને ‘ગુરુ’ પણ કહે છે. આ ઘણો પ્રખ્યાત તારો છે. વાચકો તેને રાત્રે આકાશમાં જોઈ શકે છે. આકાશસ્થ બીજા તારાઓનાં એક ‘તારા’ અથવા તારાના નામનું નક્ષત્ર (તારો) છે. રૂપથી તેને ગુરૂની ધર્મપત્ની માને છે. તેમ માનવાનું કારણ આ બુદ્ધરૂપતિનો તારો જ નક્ષત્ર જોડે ધણી વખત સુધી અને પાસે રહે છે. તેથી તેમને પતિપત્ની કહેવામાં છે. બુદ્ધરૂપતિનું બીજું નામ ‘બ્રાહ્મણરૂપતિ’ પણ વેદમાં આવે છે. તેનો અર્થ ‘શાંતિગુરુ’ હોવાથી તેનો વર્ણ બ્રાહ્મણ માન્યો છે. એટલે તેની ધર્મપત્ની હોવાના કારણે તારા અથવા તારાકાને પણ ‘બ્રાહ્મણી, ગુરૂપત્ની અથવા બ્રાહ્મણના’ એમ કહેવું છે. એવી રીતે વ્યર્થ એક બ્રાહ્મણ કુટુંબની કલ્પના થઈ. આ બુદ્ધરૂપતિ દેવોના ગુરુ છે અને જ્યારે આકાશમાં રાત્રીના વખતે દેવોની સભા ભરે છે ત્યારે તેમાં તે ગિરાજો છે અને માનો કે તે દેવોને સારી સલાહ આપે છે.

તેજ પ્રકારે રાજા સેન પણ દેવસભામાં હાજર હોય છે. તે વખતે તે એક ક્ષત્રિય રાજા માનેલો છે. આ ક્ષત્રિય રાજા

પોતાના અધિકારની યુદ્ધમાં અનેક તાસરણો નેડે સંબંધિત છે એટલે અનેક અગ્નિઓ નેડે સંબંધ રાખે છે. તે અત્યાચારના કારણે તેને ક્ષય રોગ થાય છે. તે અનાચારના કારણે બિચારા રાજાનું ક્ષીણ થતા જાય છે અને અનાચારવાળી દિવસે તેમની હાલત ધણી ખરાબ હોય છે. પછી કંઈ થોડા ઉપચાર કર્યા બાદ શુભ પક્ષમાં તે ધીમે ધીમે પ્રુષ્ઠ થતા જાય છે. એવી અવસ્થામાં શુરપત્ની તારાનું રક્ષન થાય છે અને ક્ષયી રાજાનું મન ચંચલ બને છે. રાજા પોતાના શાસનાધિકારથી ઉન્નત બની શુરપત્નીને ઝેરવ અથવા આદર સાચવવાના બદલે તેના ઉપર અત્યાચાર કરે છે. આવી રીતે સ્ત્રીના પાતિ-મત્વનો નાશ કરવાથી જે પાપ થાય છે, તે પાપના કારણે રાષ્ટ્રમાં મોટો હોલ નિર્માણ થાય છે. બધી પ્રજા ઝરત બને છે. જ્યાં શુરપત્નીનો એવો અપમાન, અનાદર થાય છે ત્યાં અન્ય સામાન્ય સ્ત્રીઓના પાતિમત્વનું શું થતું હશે એવો વિચાર કરી અત્યાચારી રાજાનો નિર્વેધ ઉપરિચિત અધિગણ અને બીજા સદસ્ય દેવો કરવા લાગે છે. ગળ પોતાની ધર્મમાં વિરોધક અધિ અને દેવોને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેથી પ્રજાનો ક્ષોભ વધે છે ત્યારે રાજા સોમને ખ્યાલ આવે છે કે આપણી પ્રજા વિદ્વરાષ્ટ્ર ગઈ છે અને પોતાને શોભ્યું ઉપરથી ખસેડવાનો વિચાર કરે છે તેથી પ્રજાને દખાવવા માટે રાજા સોમ અસુરસેનાનું અદાલતે છે અને વિદેશી અસુરસેનાની મદદથી આપણી પ્રજાને દખાવવાના પ્રયાસ કરે છે. તેથી પ્રજામાં કારે ઉદ્વેગન થઈ મદાન લાગી જાય છે. બંને પક્ષોના પક્ષો સંહાર થયા પછી આપણમાં બે પક્ષોનો તફ થાય છે. આ તફ મુજબ રાજા સોમ શુરપત્નીને પરા કરે છે તે વખતે વરણ અને મિત્ર ભાવે હોય છે અને અગ્નિ માર્ગ દર્શક બને છે. આ પ્રકારે ચંદ્રમાને કલંક લાગી આ ખરાબ કાર્યનું ફળ તેને મળે છે.

સોમ અને તારાના સંયમથી જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે. તારા અગ્નિના તાપથી શુદ્ધ થઈ ફરી પોતાના વૈર જાય છે જ્યાં કયા કયા પુરાણોમાં છે. આ વિસ્તૃત કથાનું થોડુંક બીજા આ સૂક્તમાં જણાય છે. જે પ્રમાણે જીવની કયા સ્વર્ગ અને મેઘ ઉપર રૂપક રચેલી છે તેમજ ચંદ્રમા, તારાક અને ગુરુ ધર્માદિ ઉપર રૂપક અર્થભરી મદદથી આ ગ્રંથપ્રદ કથા રચેલ છે તેમાં અસંકારના ઉપયોગથી રચેલી એવી ધણી કથાઓ છે. અને તેથી અનેક બોધ પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં પણ

એવો બોધ મળે છે કે કોઈ રાજાને પોતાની શાસના મદદ અગ્નિઓ ઉપર અત્યાચાર કરવો નહિ ને કરશે તો પરમેશ્વરના રાજ્યમાં તેને, રાજા સોમને જેમ કાપડ કલંકિત થાય પડ્યું તેવો દંડ, શિક્ષા મળશે. રાજા સોમનો અપમાન થયો કલંક લાગ્યો, ક્ષય થયો, રોગી થતું પડ્યું, રાજ્યમાં વિદોહ થયો, ખજાનો ફાટી નીકળ્યો અને શું શું બીજા અપાતિઓ આવી પડી કંઈ કહી શકાય નહિ જ્યારે એના સમર્થદાગી રાજા સોમની આ દહા તો તેથી નાના પાથિવ રાજાની શી અવસ્થા થશે ? અને જ્યારે રાજાની એટલી દુર્લભા તો કોઈ પ્રજાજન એવું કુટુંબ કરશે તો તેની કેટલી દુર્ગતિ થશે, કેવી ખગળ દાલત થશે. એવા વિચાર મનમાં કરો દરેક પુરુષ સ્ત્રીના પાતિમત્વનું રક્ષણ કરતું થાય છે. ફક્ત શુરપત્નીના પાતિમત્વના રક્ષણની અદીવાલ નથી પણ સંપૂર્ણ સ્ત્રીઓના પાતિમત્વ રક્ષણનો અદી ઉપદેશ દે. શુરપત્ની અદી કેવળ ઉપસહાય છે.

જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓના પાતિમત્વનું રક્ષણ સારી રીતે થાય છે, અને તેમને આપતેમ સુખપૂર્વક દરવા-દરવામાં કોઈ પ્રકારના અપમાન અથવા અત્યાચારનો સંકાર હોતો નથી તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ થાય છે, તે રાષ્ટ્ર આખંત સુરક્ષિત હોવાય.

અ દ્વૈતાય પ્રદેપા તલ્લ યવા

રાષ્ટ્રે મુપિતે સન્નિવસ્ય ॥ (મં. ૩)

આ સ્ત્રી દુને લઈ જવા યોગ્ય નથી એટલે તેણેને ફત આ પ્રકારનું બચાવક કર્મ કરવાનું સાદસ કર્મ રાષ્ટ્રમાં કરવાની હિમત કરે નહિ, તેજ ક્ષત્રિયરાષ્ટ્ર સુરક્ષિત રહે. " એટલે જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર થાય છે તે રાષ્ટ્ર સભજનો માટે રહેવા લાયક નથી.

" જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર થાય છે તેમાં જન્મજાત શત્રુ રાખ છે, ગ્રાણીઓ અકાળે મરે છે, વીર પ્રરૂપ આપણમાં લડે છે. " (મં. ૭) તેથી સ્ત્રીઓની સુરક્ષિતતા આવશ્યક છે.

સુત્રિયો અને વેશ્યોમાં નિયોગપદ્ધતિના કારણે અને શરો-માં પુનર્વિવાહના કારણે એક પછી બીજો એમ દસ સુધી પતિની સંખ્યા થઈ શકે છે પરંતુ આદણો માટે નિયોગ અથવા પુનર્વિવાહની પ્રથા ઉચિત માની નથી. તેથી આદણુ સ્ત્રીને આદણુપતિ નેડે એક વખત વિવાહ થવા પછી બીજો પતિ હોઈ શકતો નથી. કારણ કે આદણોએ બેગમાં દસ-

વધું ન જોઈએ. વિગેરે વિધવા આદ્યા મંત્રમાં જોવા જોવા છે. બાકી મંત્રોમાં સ્ત્રી ઉપર અત્યાચાર કરવાથી રાષ્ટ્રની જે હુકમ થાય છે તેનું વાળું ન છે. તેથી તેનો અધિક વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

આ સૂક્તમાં કેટલાય બોલ પ્રાપ્ત થાય છે. બધાથી પહેલો સેવા જેવો બોલ આ છે કે રાજ્યને ચોતાનું આચરણ ધર્મ નિર્દેશ રાખતું જોઈએ. ધણી સ્ત્રીઓ જોડે પરણતું બધવા પારકાની સ્ત્રી સાથે કુકર્મ કરતું એ તો તદ્દન ખરાબ જ છે. ધણી પત્ની જોડે બવહાર કરવાથી બધાથી પહેલાં જે યુગી-ખન આવી પડે છે તે પ્રત્યક્ષ નાશ અને વીર્યનાશના કારણ-થી ક્ષયરોગ થવાનો સંભવ છે. સ્ત્રીમાં જ્યાં સુધી ભરપૂર વીર્ય છે ત્યાં સુધી ક્ષયરોગ થઈ શકતો નથી વીર્યસિંધ ઉપજ થવાથી ક્ષયરોગ થાય છે અને અંતમાં મૃત્યુ નિશ્ચિત છે.

રાજ્યનો આચાર વિચાર જોઈ તેની પ્રજા તે પ્રમાણે વર્તે છે. આ તો રાજ્યનો ઉપર કારે મોટી જવાબદારી છે. જો રાજ બગડી ગયે તો આખું રાષ્ટ્ર બગડી જઈ તે રાષ્ટ્રનો નાશ થાય છે. તેથી મોટા ભોંકાને ચોતાના આચારવિચાર ધર્મ-નુકૂળ રાખવા જોઈએ. રાજાની પાસે જે સત્તા હોય તેની ધર્મ-માં અધિકારનો દુરુપયોગ ન કરવો જોઈએ. રાજાને અધિકાર પ્રજાના કલ્યાણ માટે આપેલ છે, તે અધિકારનો ઉપયોગ સ્વાર્થ ક્ષુદ્રિયી પોતે બોલ બોલવા માટે રાજ વાપરે તો તે દોષી થાય છે. તેથી રાજ્યને સમજી લેવું કે મારા ઉપર નિરી-ક્ષણ કરવા પરમેશ્વર એસેલ છે તેથી મારે કાંઈ અકાળ ન કરવું જોઈએ. આ પ્રકારે વિચારી રાજ્યને ચોતાનો આચાર-વ્યવહાર સુધારવો અને ચોગ્ય પ્રવંધથી સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રને ઉદ્ધાર કરવો.

કામ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૨

(જાણી- બચર્વાં । દેવતા- કામ)

સપ્તનૃહનમૃપુમં ધૃતેન કામં શિક્ષામિ હ્રિવાજ્યેન ।

નીચૈઃ સપસ્તાન્મમ પાદય ત્વમભિધૃતો મહતા વીર્યેણ

યન્મે મનસો ન પ્રિયં ન ચક્ષુષો યન્મે વર્મસ્તિ નામિનન્દતિ ।

તદુત્પન્ન્યં પ્રતિ મુચ્ચામિ સપત્ને કામં સ્તુત્વોદહં મિદેયમ્

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

અર્થ— (સપ્તનૃહનં ક્ષયર્થ કામં) શત્રુઓને નાશ કરનાર બળશાળી કામને હું (હ્રિવાજ્યેન આજ્યેન ધૃતેન શિક્ષામિ) ૯વી થી ૧૦ી સિક્કા કરું છું. (મહતા વીર્યેણ અમિષ્ણતા) મોટા પરાક્રમથી મહાસિન યદ્ધ (૨૨) પૂ. (નમ સપત્નાય નીચૈઃ પાદય) મારા શત્રુઓને નીચે પાડી નાખ. [૧]

(યત્ મે મનસઃ ન. પ્રિયં) જે મારા મનને પ્રિય નથી, (યત્ મે ચક્ષુષઃ ન પ્રિયં) જે મારા આંખોને પ્રિય નથી (યત્ મે વર્મસ્તિ) જે મારે વિરસકાર કરે છે અને (ન અમિનન્દતિ) અને આનંદ આપતું નથી (તત્ તદુત્પન્ન્યં) તે ખરાબ, કુટ સ્વપ્ન (સપત્ને મુચ્ચામિ) શત્રુઓ ઉપર ઉઠું છું. (અહં કામં સ્તુત્વા) હું કામની સ્તુતિ કરી (ઉત્ મિદેયમ્) ઉપર ઉઠું છું. [૨]

વાચાર્થ— કામ (સકલ) પક્ષો શકિતવાળી છે અને શત્રુનો નાશ કરનાર છે, તેને યજ્ઞવલ્કે ચિકિત્સ કર્યા જોઈએ તે ને પક્ષી વીર્યથી સતોષિત થયે તો શત્રુઓને નીચે પાડી દે છે. (૧)

જે મારા મન અને બીજા ધર્મશ્રેયોને અગ્રિય છે, જે મને આનંદ આપતું નથી, જે મારો વિરસકાર કરે છે તે કુટ સ્વપ્ન મારા શત્રુ તરફ જાય છે આ સંદર્ભસંકિત વડે ઉત્તર થઈ શકે. (૨)

દુષ્વર્મ્યં કામ દુરિતં ચ કામાગ્રજસ્તામસ્પગતામર્વર્તિમ્ ।
 ઉગ્ર ઈશાનઃ પ્રતિ મુચ્ય તસ્મિન્પો અસ્મર્મ્યમંદૂરણા ચિકિત્સાત્ ॥ ૩ ॥
 નુદર્શ્યં કામ પ્ર પુંદસ્વ ક્રામાર્પતિં યન્તુ મમ્ યે સપત્નાઃ
 તેષાં નુત્તાનામધમા તપાંસ્વસ્ને વાસ્તુનિ નિર્દેહ સ્વમ્ ॥ ૪ ॥
 સા તે કામ દુહિતા યેનુરુચ્યતે યામાદુર્વાર્ચ ક્વયો વિરાજમ્ ।
 તથા સપત્નાન્પરિ શ્દગ્ધિ યે મમ પર્વેનાન્નાણઃ પશ્વો જીવનં વૃણક્તુ ॥ ૫ ॥
 કામસ્યેન્દ્રસ્ય પરુણસ્પ રાજો તિષ્ણોર્વલેન સચિતુઃ સ્વેનં ।
 અગ્નેદ્દોષ્ટ્રેણ પ્ર પુંદે સપત્નાંછમ્બીવ નાર્વમુદકેપુ ધીરઃ ॥ ૬ ॥
 અઘ્યક્ષો વાજી મમ કામ ઉગ્રઃ કુળોતુ મદ્યમસપત્નયેવ ।
 રિચે દેવા મમે નાથં ભવન્તુ મર્વે દેવા હવમા યન્તુ મ હમમ્ ॥ ૭ ॥

અર્થ—હે કામ (દુષ્વર્મ્ય) દુષ્વર્મ, (દુરિત ચ) પાપ અને (અગ્રજસ્તાં) સત્તાન ન થતુ (અર્થ ગતાં) નિર્ધન અવસ્થા, (અર્તિ) મુશીમતો આ બધાને (ઉગ્ર કામ) હે બલવાન કામ ! ત (ઈશાન તાસ્મિન્ પ્રતિમુચ્ય) બધાના સ્વામી છે તેથી તેમના ઉપર છેલ્લે છે (એ) અસાધ્ય મંદૂરણા (ચિકિત્સાત્) જેઓ અમને પાપમય વિપત્તીમાં પાડવાનો વિચાર કરે છે [૩]

હે કામ ! (નુદર્શ્ય) તેમને દૂર કરે હે કામ ! તેમને (પ્રણુસ્વ) દત્તાવી દેને, (યે મમ સપત્નાઃ) જે મારા શત્રુઓ છે (અર્તિ યન્તુ) તેઓને આપતિ પ્રાપ્ત થાય હે અમને ! (અઘ્યમા સમાસિ નુત્તાનાં) માદ અંધારામાં એકબેન તે શત્રુઓના (સ્વ વાસ્તુનિ નિર્દેહ) ધરો તૂ બાળી નામ [૪]

હે કામ ! (સા યેનુ તે દુહિતા ઉચ્યતે) તે માથ તારી કન્યા કહેલા છે (યા કવયો વિરાજં વાજ આહુ) જેને કવીઓ નિશ્ચિતે ભજવી પાણી કહે છે (યે મમ) જે મારા (સપત્નાન્ તથા પરિ શ્દગ્ધિ) શત્રુઓ છે તેના પાસેથી દૂર કરે (વનાન્) તે શત્રુઓ (પ્રાણઃ પશ્વો જીવન પરિ વૃણક્તુ) પ્રાણ, પશુ અને આયુ હોવી [૫]

(કામસ્યેન્દ્રસ્ય વરુણસ્ય રાજઃ) કામ, ઈન્દ્ર, વરુણના એમના અને (તિષ્ણો, વલેન સચિતુ સ્વેન) તિષ્ણુના બગીચી અને સર્પના પ્રેરણાથી તેમજ (અગ્ને દોષ્ટ્રેણ) અગ્નિના હવનથી (સપત્નાન્ પ્રણુદે) શત્રુઓને દૂર કરે છે. (અય) એમ (ઉદકેપુ ધાવો ધીરઃ માથ) પાણીમાં ધેવેશળી નાચાડી હોડી ચલાવે છે [૬]

(ઉગ્રઃ વાજી કામઃ) પરકી બનશાળી કામ (મમ અઘ્યક્ષ) મારો અધિક્ષતા [મહાં અસપત્નં વય છળોતુ] અને ચતુરહિત કહે (ચિચ્ચેદેવાઃ મમ નાથં ભવન્તુ) બધા દેવો મારા નામ થાય (સર્વે દેવા મે દમ હવ આપન્તુ) બધા દેવો મારા આ હવનસ્થાને આવે [૭]

નાન્યર્થ—દુષ્વર્મ, સત્તાન ન થતુ, હજાર, મુશીમત કીચાદિ સર્વ, જેઓ અમને પાપમય અવસ્થામાં પાડવાનો વિચાર કરે છે તે અમારા શત્રુઓને પ્રાપ્ત થાય (૩)

કામ અમારા શત્રુઓને દૂર કરે, તે શત્રુઓને ઘેરી લે અને બચારે તે દુષ્કળ ઘેરા અંધારામાં પડશે ત્યારે અગ્નિ તેમના ધરો બાળી નામે (૪)

બધા કવીઓ કહે છે કે વાણી કામની પુત્રી છે તે વાણીદારા અમારા બધા શત્રુ દૂર થાય અને પ્રાણીપશુ અને છવન તેમને છાગી દે (૫)

જે પ્રમાણે અમામ દરિયાના નાચાડી હોડી ચલાવે છે તે મુળ્ય દેવાની સચિત્વે હું શત્રુઓને આ અવસાથમાં પ્રેરિત કરે છ (૬)

બલવાન બનાવશાલી કામ મારો અધિક્ષતા છે તે અને ચતુરહિત કરે દેવો મારા સ્વામી થાય સર્વ દેવો મારા યજ્ઞમાં પધારે (૭)

દ્વદમાર્જ્યૈ ધૃતવંજ્જુપાણાઃ કામજ્યેષ્ઠા દ્વદ માંદયધ્વમ્ । કૃષ્વન્તો મહામસપ્તમેવ ॥ ૮ ॥

દુન્દ્રાપી કામ સરથં હિ મૂત્વા નીચૈઃ સપ્તાન્મમ પાદયાથઃ ।

તેપાં પચ્ચાનામધમા તમાંસ્યથે વાસ્તૃન્યનુનિર્દેહ ત્વમ્ ॥ ૯ ॥

જહિ ત્વં કામ મમ યે સપ્તાં અન્ધા તમાંસ્યર્થ પાદયૈનાન્ ।

નિરિન્દ્રિયા અરસાઃ સન્તુ સર્વે મા તે જીવિષુઃ કતમચ્ચનાદઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્વધીત્કામો મમ યે સપ્તાં તુરં લોકમક્રન્મહામેધુતમ્ ।

મદ્ય નમન્તાં પ્રદિશ્યતંસો મદ્ય પદુર્વીર્ધૃતમા વંદન્તુ ॥ ૧૧ ॥

તેડિધરાઞ્ચઃ પ્ર ઇંરન્તાં હિન્ના નૌરિવ ચન્ધનાત્ । ન સાર્યકપ્રણુત્તાના પુનરસ્તિ નિવર્તનમ્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થિયૈવ દ્વન્તો યયઃ સોમો યયઃ । યવપાચાનો દેવા યાવન્યન્ત્વેનમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ— હે (કામજ્યેષ્ઠા) કામને એક માનનારા દેવા (દ્વદ ધૃતવંજ્જુપાણા) આ ધીવળા હવનનું સેવન કરનાર (દ્વદ માંદયધ્વમ્) અર્ધી દરિય થાય અને (મદ્ય અસપ્તમ એક દુષ્ટવન્ત) અને યજુ વગરનો કરો [૮]

હે (દુન્દ્રાપી) ધન અને અમિ । હે કામ । તમે બધા (સરથ હિ મૂત્વા) સમાનરથ ઉપર મેલનારા થઈ (મમ સપ્તાન્મ નીચૈ પાદયાથ) મારા શત્રુઓને નીચે પાડો (તેવા અધમા તમાસિ પચ્ચાના) તે શત્રુ ધોર આધારમાં પડ્યા પડી છે અને ! (ત્વં વાસ્તુર્નિ અનુનિર્દેહ) હું તેમના પરથી બાળી નાખજો [૯]

(યે મમ સપ્તા) જે મારા શત્રુઓ છે તેમને (જહિ) પૂ નાથ કર તેમજ (પચ્ચાના અધમા તમાસિ અપાદય) તેમને ધોર આધારમાં નીચે પાડી દે (સર્વેનિરિન્દ્રિયા અરસા સન્તુ) તે બધા ભ્રમિયરહિત અને રસહીન થાય (તે કતમચ્ચન અદ મા જીવિષુ) તે એક દિવસ પણ જીવતા ન રહે [૧૦]

(મમ યે સપ્તા) મારા જે શત્રુ છે તેમને (કામ અર્વધીત્) કામે વધ કરો છે તેમજ તેણે (મદ્ય પદુર્વુ ટુર લોક અકરત્) અને બુદ્ધિ પામતા માટે મેઢું વિરતવ સ્થાન આપ્યું છે (પ્રદિશ્ય મદ્ય નમન્તા) મારે દિશાઓ મારી સામે નજ થય (મદ્ય પદુર્વીર્ધૃત મદ્ય પદુર્વીર્ધૃત) બૃખિના છ વિકાગો મારી પાસે થી લઇ આવે [૧૧]

(ચન્ધનાત્ હિન્ના નૌ દ્યવ) મધનથી ટુટેય હોડી મુખ્ય (તે અધરાઞ્ચ પ્ર ઇંરન્તામ્) તેઓ નીચે તણાઈ નળ (સાર્યકપ્રણુત્તાના પુન નિવર્તન ન અસ્તિ) આલેખી નહાડેલા શત્રુઓ ફરી પછા ફરી થકત નથી [૧૨]

(અર્થિયઃ યયઃ) અમિ હતાવનાર છે (દ્વન્તો યયઃ) ઇન્દ્ર હતાવનાર છે (સોમ યયઃ) સોમ પણ હતાવનાર છે (યવયવાના દેવા) હતાવનારાઓને હતાવનાર દેવો (યવ યાવન્યન્તુ) આ યજુને દૂર કરે [૧૩]

આવાર્થ— કામ જેઓમા એક છે એવા બીજા દેવા આ યજુમા આવી આહવન વડે અવસ્થિત થાય, અને મને સન્નિવિત કરે (૮) હે ઇન્દ્ર અમિ અને કામ ! તમે બધા મારા શત્રુઓને નીચે પાગી નાખો તે આધારમાં નાસતા ફરે અને અમિ તેમના પરથી બાળી નાખે (૯)

મારા શત્રુઓને છ નાથ કર તેઓ ધોર આધારમાં પડે તે બધા ભ્રમિયરહિત અને રસવહિન થાય અને એક દિવસ પણ જીવતા ન રહે (૧૦)

આ કામ વડે મારા શત્રુઓ દૂર થયા અને મને નિશાળ કાળેસિન પ્રાપ્ત થયુ ચરે દિશામાં રહેતા હોયો મારી સામે નજ થયા છે અને સર્વે પુરવી મારા અધિકારમાં આવી ગઈ છે (૧૧)

અધનથી ટુટેય નેકા (હોડી) એક નિશાળ દરિયામાં ગમે તેવી રીતે ફરે છે તેવી રીતે મારા શત્રુઓની અવસ્થા જાણ થઈ છે અને તે મેઢું વળતે જાય પવ સિંચીયા આવશે નહિ (૧૨)

બધા દેવો મને મદ કરે અને મારા શત્રુઓને નસાવી મુકે (૧૩)

અસંવૃત્તશ્વરતુ પ્રણુતો દેવો મિત્રાણાં પરિવર્ચ્યઃ સ્વાનામ્ ।

ઉત શ્રિધામયં સ્થન્તિ વિદ્યુતઃ સ્ત્રોતો વૈ દેવાઃ પ્ર મૃગસપ્તનાન્

॥ ૧૪ ॥

જ્યુતા પેયં વૃદ્ધત્વચ્યુતા ચ વિદ્યુદ્દિમર્તિ સ્તનપિત્તન્ધુ સર્વાન્ ।

ઉપન્નાદિત્યો દ્રવિણેન તેજસા નીચૈઃ સપ્તાઘ્નદર્તા મે સદૃશાન્

॥ ૧૫ ॥

યર્ચે કામુશ્મં શિવરૂપમુદ્ધુ મ્મહ વર્ષ કિર્તતમનતિધ્યાધર્મ્યં કૃતમ્ ।

તેન સપ્તાન્નાર્પિત વૃદ્ધિયેયે મમ પર્વનાન્નાજ્ઞાઃ પશ્યોર્જીવનં વૃણક્તુ

॥ ૧૬ ॥

યેન દેવા અસુરાન્નાર્ણદન્તુ યેનેન્દ્રો દસ્યૂનધર્મં તમો નિનાય ।

તેન ત્વં કામુ મમ યે સપ્તાન્નાસ્તાનુસ્માહ્લોકાત્પ્ર શુંદસ્વ દુરધ્

॥ ૧૭ ॥

યંથા દેવા અસુરાન્નાર્ણદન્તુ યથેન્દ્રો દસ્યૂનધર્મં તમો વચાધે ।

તથા ત્વં કામુ મમ યે સપ્તાન્નાસ્તાનુસ્માહ્લોકાત્પ્ર શુંદસ્વ દુરધ્

॥ ૧૮ ॥

અર્થ — (પ્રણુતઃ દેવોઃ) નસાડેસા શત્રુ (અસંવૃત્તશ્વરઃ) સર્વ વૈશાલીવિખ્યાસ યદને (સ્વાનાં મિત્રાણાં પરિવર્ચ્યઃ) પોતાના મિત્રોએ પણ સંજોગે (ચરતુ) ૧૨. (ઉત શ્રિધામયં વિદ્યુતઃ અવસાન્તિ) અને પ્રભાત આપનારી વીજળી પૃથ્વી ઉપર આવી જાય. (ચ મ્મહા દેવાઃ) તમારો જે પ્રભાતી દેવ (સપ્તનાન્ પ્રમૂળન્) શત્રુઓને નાશ કરે. [૧૪]

(જ્યુતા ચ મજ્યુતા ચ દર્વં વૃદ્ધતી વિદ્યુતઃ) વિચ્છિન્ન અને અવિચ્છિન્ન થતી આ માટી વીજળી (સર્વાન્ જ્ઞાતપિત્રાન્) જ ધિમર્તિ) અર્થ મમના કરનારાઓને પારણ કરે છે. (દ્રવિણેન તેજસા યજ્ઞ સદૃશાન્ આદિત્ય) ધન અને તેજની સાથે ઉપર આપતો અમર્યુત સર્વ (મે સપ્તાનાન્ નીચૈઃ) જુદતા) ખાસ શત્રુને નીચે નમાવે [૧૫]

હે મામ! (યત્ત મે શિવરૂપ મુદ્ધુ) જે તારૂં તમે જાણી રહા છો કરનારૂં ઉદ્ધુ કાનિશાળી (વિતત્ત્વજ્ઞા વર્ષ) પ્રસરેલા યાનનું કવચ (અનતિવ્યાધર્મ કૃત) કસો વડે પણ ન રિધાય એવું બનાવ્યું છે. અને તે (શર્મ) સુખકારક છે. (તેન) તેનાથી (યે મમ) જે ખાસ શત્રુ ૥ તે (સપ્તનાન્ પરિવૃદ્ધિ) શત્રુઓને દૂર કરે (યનાન્ પ્રાણઃ) વચાધે જીવન પરિચૂળાવતુ) પ્રાણ, પશુ અને આશુ પણ તેમને ત્યાં છે. [૧૬]

(યેન દેવાઃ અસુરાન્ પ્રાણુદન્તુ) જેનાથી દેવા અસુરોને દૂર કરી શક્યા (યેન દસ્યૂન્ દન્ધઃ) અર્થમ તમ નિનાય) જેનાથી છદે શત્રુઓને દીન અધઃકારમાં નાખ્યા, હે મામ! (તેન) તેનાથી (મમ યે સપ્તાનાઃ) ખાસ જે શત્રુઓ છે. (તાન્ સપ્તાનાન્) તે શત્રુઓને (ત્વં અસ્માન્ લોકાન્) તું આ લોકમાંથી (દૂરં મજ્યુદધ્) ૥ બહાર કાઢે. [૧૭]

(યથા દેવા અસુરાન્ પ્રાણુદન્તુ) જે પ્રકારે દેવોએ શત્રુઓને હરાવ્યા (યથા દન્ધઃ) દસ્યૂન્ અર્થમ તમઃ યથાધે) અને ધન્દે શત્રુઓને ધીર અધારમાં નાખ્યા (તથા ત્વં વચમ) તેવી રીતે હે મામ! તું (મમ યે સપ્તાનાઃ) ખાસ જે શત્રુઓ ૥ તેમને (અસ્માન્ લોકાન્ દૂરં પ્રણુસ્વ) આ લોકમાંથી નસાડે. [૧૮]

ભાષાર્થ — અમ્મહા પશુકાથી નસાડેલા શત્રુઓ હવે આને વચ્ચે રહી રહ્યા છે તેમની પાસે કોઈ વીર નથી, કોઈ મિત્ર નથી, કોઈ પરિવાર સહી નથી બચા હોવા અને મદદ કરે અને માત્ર શત્રુઓ નજીક જાય (૧૪)

આ વિદ્યુત્ અને આ સર્પ કોઈએ બોધા ને હોવા છે તે ખાસ શત્રુઓને દૂર નસાડી મૂકે. (૧૫)

આ કામનું સરસ કવચ મહાત્મ જ્ઞાન છે તે સર્વ શુભ આપનારું છે તે કુ પટેરૂં છ'. તેથી શત્રુના શસ્ત્રો અને વામનો નાશ અને બધા શત્રુ પ્રાણ, અને જીવન વગરના થાય (૧૬)

જે કાલે વડે દેવોએ શત્રુઓને અને શત્રુ દસ્યુઓ પાસના રીતે તે કાલિથી કું ખાસ શત્રુઓને આ સ્થાનથી નસાડી દેવા (૧૭-૧૮)

કામોં જજ્ઞે પ્રથમો નૈન દેવા ઝાણુઃ પિતરો ન મર્ત્યોઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયાન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમ્ ઇર્કુણોમિ

॥ ૧૯ ॥

યાવંતી યાવાંપૃથિવી વરિમ્ણા યાવદાપઃ સિપ્પદુર્યાવંદુમિઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયાન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમ્ ઇર્કુણોમિ

॥ ૨૦ ॥

યાવંતીદિશઃ પ્રદિશો વિપૂચીર્વાવંતીરાશાં અમિચક્ષુણા દિવઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયાન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમ્ ઇર્કુણોમિ

॥ ૨૧ ॥

યાવંતીર્મૃગાં જાત્વઃ કુરુરયો યાવંતીર્વધાં વૃક્ષસપ્ચોં વમુચુઃ ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયાન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમ્ ઇર્કુણોમિ

॥ ૨૨ ॥

જ્યાયાંભિમિપતોંડસિ તિષ્ઠતો જ્યાયાન્સમુદ્રાદસિ કામ મન્યો ।

તતસ્ત્વમસિ જ્યાયાન્વિશ્વહાં મહાંસ્તસ્મૈં તે કામ નમ્ ઇર્કુણોમિ

॥ ૨૩ ॥

અર્થ—(કામઃ પ્રથમઃ જજ્ઞે) કામ સર્વ પ્રથમ ઉત્પન્ન થયો. (દેવા યત્ન ન આપુઃ) દેવાએ તેને પ્રાપ્ત કર્યો નહિ અને (પિતરઃ મર્ત્યાઃ ન) પિતરો અને મર્ત્યોને પણ તે પ્રાપ્ત થયો નહિ. (તતઃ ત્વં જ્યાયાન્ જાસિ) તેથી તું એક છે (વિશ્વહા મહાન્) હમેશાં મહાન છે. હે કામ ! (તસ્મૈં તે) તેને નમઃ કરીએ (ઇર્કુણોમિ) એવાં તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૧૯]

(યાવંતી વરિમ્ણા યાવાં પૃથિવી) વિસ્તારથી પૃથ્વી અને પૃથ્વી જેટલી મોટી છે, (યાવદ્ આપઃ સિપ્પદુઃ) ન્યારે સુધી પાણી પ્રસરે છે, (યાવત્ અગ્નિઃ) ન્યાં સુધી અગ્નિ પ્રસરે છે (તતઃ ત્વં જ્યાયાન્ જાસિ) તેના કરતાં પણ તું મોટો છે. અને (વિશ્વહા મહાન્) હમેશાં મહાન છે. (તસ્મૈં તે) એવાં તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૦]

(યાવંતીઃ દિશઃ પ્રદિશઃ વિપૂચીઃ) ન્યાં સુધી દિશા અને ઉપદિશાઓ પ્રસરેલા છે. અને (યાવંતીઃ દિવઃ અમિચક્ષુણાઃ આશાઃ) ન્યાં સુધી ધુલોકેના પ્રકાશ પ્રસરવાની દિશાઓ છે (તત્ ત્વં) તેમનાથી તું મોટો છે. અને હમેશાં મહાન છે. હે કામ ! હું તેના તને નમસ્કાર કરું છું. [૨૧]

(યાવંતીઃ મૃગાઃ જાત્વઃ) ન્યારે સુધી જાતરાઓ, માખાઓ, (યાવંતીઃ કુરુરયો વધાઃ) ન્યાં સુધી નદિરંજ ના કરંજનાર માખાઓ છે (વૃક્ષસપ્ચો વમુચ) ઓરે ઉપર ચઢનારા સાંપ છે (તતઃ ત્વં) તે બધાથી હે કામ તું મોટો અને હમેશાં મહાન છે તેના તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૨]

હે કામ ! હે (મન્યો) ઉત્તમ ! તું (નિમિપતઃ જ્યાયાન્) પવક માંસવાર કરતાં મોટો, (તિષ્ઠતઃ જ્યાયાન્) નિપા ઉભા રહેનારાઓથી પણ મોટો (સમુદ્રાદ્ જાસિ) દરિયા કરતાં પણ તું મોટો છે. (તત્ ત્વં) તે બધાથી તું હમેશાં મહાન છે. એવાં તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૩]

ભાવાર્થ—કામ સર્વથી પ્રથમ નિર્માણ થયો. દેવ, પિતર અને મર્ત્ય તેના પછી પ્રકટ થયા તેથી કામ સર્વથી એક છે હું તેને નમસ્કાર કરું છું. [૧૯]

જેટલા પૃથ્વીના વિસ્તાર, ન્યાં સુધી પાણી પ્રસરેલ છે, ન્યાં સુધી પ્રકાશની વ્યાપ્તિ છે. દિશાઓ ન્યાં સુધી પ્રસરેલ છે, પણ પછી ન્યાં સુધી રહે છે, તે બધાની વ્યાપકતાથી કામની વ્યાપકતા જણાય છે. (૨૦-૨૨)

ન વૈ વાર્તશ્ચન કામમાપ્નોતિ નામિઃ સ્પૃષ્ઠો નોત ચન્દ્રમાઃ ।

તત્ત્વસ્વર્મસિ જ્યાર્યાન્વિષહા મહાસ્તસ્મૈં તે કામ્ નમ્ ફક્તુષોમિ

॥ ૨૪

યાસ્તૈં વિવાસ્તન્વુઃ કામ મદ્રા યામિઃ સ્તત્ત્વં ભવતિ યદ્વૃણીષે ।

તામિદ્વમ્સ્મૌ અમિસંવિશસ્વાન્યત્ર પાપીરપ્ વેશ્યા ધિયઃ

॥ ૨૫

અર્થ— (વાતઃ) ચન કામં ન આપ્નોતિ (વાયુ કામને મેળવતો નથી) (ન અગ્નિઃ ન સૂર્યઃ ન ઉત ચન્દ્રમાઃ) અગ્નિ, સૂર્ય અને ચન્દ્ર એમાંથી કોઈ પણ તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી (તત્ત્વં) આ બધાથી હંમેશા તું મહાત્મા એવા તને હું નમસ્કાર કરું છું. [૨૪]

તે કામ ! (યાઃ) તે વિવાઃ મદ્રા સત્ત્વઃ) જે તારા કલ્પ બુદ્ધિ અને દિવ્યદ્રશ્ય દરીયા છે. (યામિઃ) જેમનાથી તું (યત્ સત્ત્વં મયાતિ) જે સમ્યક્ છે તેનો (યુણીષે) સ્વીકાર કરે છે. (તામિઃ) રવં મદ્રમાનુ અમિ સં વિશસ્વ) તેઓથી તું અમારા બધામાં પ્રવેશ કર અને (પાપીઃ ધિયાઃ) પાપી શુદ્ધિવાળાઓને (અમ્યત્ર અવવેશ્ય) અહીંથી દૂર કર. [૨૫]

અર્થ— અગ્નિ, બ્રહ્મ રાખનારા પ્રાણીઓ કરતાં કામની સંકલિત વધારે છે, સિદ્ધ મહાર્થોથી જમુ વધારે છે પૃથ્વી, આપ. તેજ, વાયુ અને આકાશથી પણ વધારે છે. સૂર્યચંદ્રો પણ વધારે છે એટલે કામ આ પ્રમાણે બધાથી મેરિટ સંકલિતથી છે (૨૪-૨૫)

તેથી તે કામ ! શ્રમ, કષ્ટાનુકૂળ અને સમ્યક્ જે તે અને પ્રાપ્ત થાય અને પાપપુણ્ય ધારણી દૂર નિર્ગમી નવ્ય. (૨૫)

કામ

સંકલ્પશક્તિ (કામ)

આ સંકલ્પાં 'કામ' શબ્દ છે તે એ સંબંધી નથી પરંતુ સંકલ્પશક્તિનો વાચક છે. આ કામ બધાથી પહેલાં ઉત્પન્ન થયો. એમ આ સંકલ્પના નીચે આપેલ અંગમાં કહે છે—

કામો જલે પ્રથમઃ । (યં. ૧૯)

“કામ બધાથી પહેલાં થયો” આ વાત વેદમાં બીજો પણ કહેલી છે.

કામસ્તદ્દમે સમયસ્તત્પિત્ત્વં મનસો રેતાઃ પ્રથમં યદાસીત્ । (ત્ર. ૧૦૧૨૬૧૪)

“શરૂઆતમાં મનનું ચીવં વધારનાર કામ બધાથી પહેલાં નિર્માણ થયો. આ પ્રકારે કામની ઉત્પત્તિ બધાથી પહેલાંની કહેલી છે. ઉપનિષદોમાં પણ જુઓ—

કામઃ સંકલ્પો વિચિકિત્સા દ્યક્ષાઽધક્ષા ધૃતિરધૃતિ દીર્ઘીર્મીરિત્યેતસ્થર્થે મન યથ ॥

(બુ. ઉ. ૧૫૫૩)

કામ યથ યથ્યાયતનં હૃદયં લોકો મનોજ્યોતિઃ ય યથાયં કામમય પુરુષઃ ॥ (બુ. ઉ. ૩૬૧૧૧)

કામોઽકાર્યોપાદાં કરોમિ કામઃ કરોતિ કામઃ કર્તા કામઃ કારયિતા ॥ (મહા નારા. ઉ. ૧૮૧૨)

કામ, વિચિકિત્સા, અદક્ષ, અભદ્ધ, કૂલ, અધૂત, ક્ષી (શરમ), ધીઃ (શુદ્ધિ), લીઃ (ભીતિ) આ બધાં બન્યાં રહે છે. આ બધામાં જે પહેલું મોજું છે તે કામનું છે. કામ સર્વનું આધારસ્થાન છે. એવું તેજ મન છે અને હૃદય લોક છે. આ માનુષ્ય કામમય છે એટલે જેટલા પ્રકારની તેની ઇચ્છાઓ અથવા કામનાઓ તેટલા પ્રકારને તે બને છે. કામ બધાનો કર્તા છે, હું કર્તા નથી, કામ દ્વારા આ બધું થવાનું થાય છે. આ પ્રકારે ઉપનિષદોમાં કામની બાળતે કહેવામાં આવ્યું છે. અહીં કામનો અર્થ સંકલ્પ થાય છે. તે બાળત રહેતી, આ સંકલ્પને સારો હોય તો માનુષનું બનું થાય. જો સંકલ્પ ખરાબ હોય તો ખરાબ થાય. સંકલ્પ બલે સારો કે ખરાબ હોય તેમાં મહાનશક્તિ

રહે છે એમ જ દૂકમાં કહોને કે બધા માણસો તેની પ્રેરણાથી પ્રેરિત થઈ સારા-નફારા કામો કરી રહ્યા છે. મનુષ્યના વ્યવહાર ભેતો એમ કહેવું પડે છે કે આ કામસંકલ્પની શક્તિ ધણી મોટી છે. તે શક્તિનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કરેલું છે.

જયતના પ્રારંભે આત્માની અંદર 'કામ' અથવા 'સંકલ્પ' ઉત્પન્ન થયો. તેનું દર્શક ઉપનિષદ્ વચન આ છે— 'સોડકામયત' (મુ. ઉ. ૧.૨.૪, તૈ. ઉ. ૨.૬.૧) તે આત્માને પ્રજ્ઞા કરી અને તેની પ્રજ્ઞા પુરી થઈ, જેથી આ સર્વ દુનિયા નિર્માણ થઈ છે. પરમાત્માના સંકલ્પો શુદ્ધ હતા તેથી તે સિદ્ધ થઈ ગયા. જેના સંકલ્પો શુદ્ધ હોય છે તે બધા સિદ્ધ થાય છે. તેથી કહ્યું છે કે—

યં યં કામં કામયતે, સોડસ્ય સંકલ્પદેવ
સમુચ્ચિતિ । (ખં. ઉ. ૮.૨.૧૦)

"જે કામના કરે છે તે સંકલ્પ કરતાં જ સિદ્ધ થાય છે." આ સંકલ્પની શક્તિ છે. આ સંપૂર્ણ શક્તિની ઉત્પત્તિ પણ એમજ થયેલ છે. મનુષ્યોની કામનામાં પણ આ શક્તિ અવલોકી છે તેનું વર્ણન આ સૂક્તમાં કર્યું છે. કામમાં જ્યારે આત્મી બધી પ્રયત્ન શક્તિ છે તો તેને સુશિક્ષણથી કેળવવી જોઈએ. તેથી કહ્યું કે—

સત્પત્નહર્ત્ત કવચં કામં હૃષિયા શિશ્વામિ । (મં. ૧)

"શત્રુનો નાશ કરનાર બળવાન કામ છે. તેને મદદથી શિક્ષિત કરેલું." આ કામમાં એટલે સંકલ્પમાં શક્તિ ધણી મોટી છે, પણ જો તે અશિક્ષિત રહેશે તો નુકસાન કરશે. તેથી તેને સારી કેળવણી આપી સારા નિર્મલો વડે આસનારી બનાવવી જોઈએ. તેથી કેળવણીની જરૂરી છે. કેળવણી વડેજ એટલે હૃદયી, આત્માપૂર્ણ થઈ શકે છે. હવે જેમ દુનિયાના ભક્ષા માટે પોતે બળી જાય છે, પૂર્ણ સમર્પિત થાય છે તેવી રીતે માણસો આત્મસમર્પણ કરવું જોઈએ. આત્મસર્પણની કેળવણી વડે પોતાના સંકલ્પને કેળવવો. એવી રીતે સારો કેળવણીથી કામ (મહતા વીર્યેણ) મોટા પરાક્રમથી મુક્ત બને છે. અને તેના પ્રજાવધી માણસ પોતાના બધા શત્રુને દૂર કરી શકે છે.

યન્મે મનસો ન મિપં ન ચક્ષુષઃ યન્મે નાભેનન્વતિ ।
(મં. ૨)

"જે મનને અને આંખોને ગમતું નથી, જે અન્ય પ્રદિયોને પણ અગ્રિય છે, જે આપણા આત્માને સંતોષ આપતું નથી." તેને દૂર કરવું આ સુશિક્ષિત કામવડે થઈ શકે છે. તેથી (અર્હં ઝત્ત મિદેયં) પોતાના ઉપરનું તેમનું વજન દૂર કરી, તેનું ભેદન કરી પોતાની ઉચ્ચ અવસ્થા કરી શકાય છે. આ બધી મનુષ્યના પ્રવલ્નથી થાય તેવી બાબતો છે. પરંતુ આ બધું ત્યારેજ થાય જ્યારે મનુષ્યની કામનાઓ સુશિક્ષિત બનશે. નહિ તો આ પ્રયત્ન શકિત વેળા નાશ કરશે.

(કામઃ ડગ્ગઃ હૈશાસઃ) કામ ધણી ઉપ એટલે પરાક્રમી છે અને તે જ હજાર છે એટલે કે મનુષ્યના લાવીને તે સ્વામી છે. કારણ કે મનુષ્યનું જીવન, અવિધ્ય, વર્તમાન તથાનું ધારાર તે કરે છે. જેમ તે બનાવે તેમ માણસની સ્થિતિ થાય છે તેથી તેનું મદદર હારે છે. નેના એવા વિશ્વકેય પ્રજાવના કારણે માણસ તેની મદદથી પોતાની ઉર્જા સાધી શકે છે—

દુરિતં અગ્રજસ્તાં જ-સ્વ-ગતાં અર્થતિ મુચ્ચ । (મં. ૩)

"પાપ, સંતાન ન થવું, દગદર અને સંકેટોને દૂર કરી શકે છે." માણસની તો આજ પ્રજ્ઞા હોય છે. કોઈ માણસ એમ ન જ હજી કે મને પાપ લાગે, સંતાન ન થાય, દારિદ્ર્ય મારી પાસે આવે અથવા હું સંકેટમાં સપડાવું, એવું તો કોઈ છાટે નહિ તો પણ આવી બધી મુશ્કેલીને માણસને ભેગવવી પડે છે તેનું કારણ મનુષ્યની કામના અશિક્ષિત હોય છે. તે વિપરિત સંકલ્પ કરે છે. અને તેનું કળ વિપત્તિ રૂપથી તેને ભેગવવું પડે છે. આ કામની પુત્રી વાણીરૂપે થેતુ છે તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે—

તે હુદિતા યેનુ યાં કવચો વાચં માહુઃ । (મં. ૫)

"કામની એક કન્યા થેતુ (વાચ) છે જેને હવિષ્યો વાણી કહે છે." આ વાણી પણ કામ સુખમ્મ મોટી પ્રજાવણી છે. જો આ વાણીને પ્રયોગ સારી રીતે કરવામાં આવે તો શત્રુઓ મિત્ર બની જાય અને જો તે ખરામ રીતે વપરાય તો મિત્રો પણ શત્રુ બની જાય છે. તેથી કામને કેળવતી વખતે વાણીને પણ કેળવવી જોઈએ. આ તો ધણી આવશ્યક અનુભવ સિદ્ધ વાત છે.

ડગ્ગઃ વાજી કામઃ મમ અચ્ચક્ષઃ મહ્યં અસપત્તં
રુણેષુ । (મં. ૭)
"પ્રતાપી, બલશાળી -કામ મારો અધિકારી છે તે મને

અનુરદિન કરે " એટલે આ કામ અથવા સંકલ્પ દર એક માણસનો અધિષ્ઠાતા ા અધિષ્ઠાતા તેને કહેવાય એ હ મેથા સાથે રદી નિરીક્ષણ કરે છે. આ જ કામનું કામ છે તે મનુષ્યના આચરણનો અધિષ્ઠાતા બની નિરીક્ષણ કરે છે. ને અધિષ્ઠાતા સુશિષ્ટિ હોય તો સારી શક્યતા મળે છે. ને તે પોતે અશન હોય તો દીન પ્રવૃત્તિ કરે છે અશન રસ્તે લઇ વળે છે, તેને પશ્ચિમ પશુ અશન આવે છે. તેથી પ્રાર્થના કરી છે કે

વિશ્વેદેવા મમ નાથ મયમ્તુ । સર્વે દેવા મમ
દયમાયમ્તુ ॥ (મ ૭)

" બધા દેવા મારા રક્ષક થાય, દેવા મારા યજ્ઞો રીકાર કરે, " આ પ્રકારે દેવા તરફથી અને ને મદદ મળતી રહે તો નિઃસંદેહ મારી કામના શુદ્ધ થશે અને મારી ઉત્પત્તિ યજ્ઞ જશે તેથી આ મારી પ્રાર્થના બધા દેવા સાંભળે અને કૃપા કરી મારે રક્ષણ કરે એ દેવ ' કામ-જ્યેષ્ઠા ' એટલે તેઓમાં કામ શ્રેષ્ઠ છે બધા દેવામાં આ કામદેવ છે કે છે. કારણ ધુનિપાની રચનામાં બધા દેવા મદદ કરે છે. પણ બધાં સુધી પરમ તમાને કામસંકલ્પ જાગી ઉઠેનહિ ત્યાં સુધી કોઇ દેવ રચનાના કામમાં પોતે પોતાને બેઠી સકતા નથી આ કામની મદદના છે, મનુષ્યના વ્યવહારોમાં પણ જુઓ સર્વથી પહેલાં સંકલ્પ હોય છે, ત્યાર પછી હિદયથી કાર્યો થાય છે તેથી બધે જ કામ-સંકલ્પનું મદદરૂપ વર્ણવ્યું છે કલ્પાત્માનો જેમ પરમાત્મા બોડે તેમ કામનો બીજા દેવો બોડે સંબંધ હોય છે આ નેમથી બધા દેવામાં કામ શ્રેષ્ઠ રીતે છે તે બધી સકાય છે—

૨૨મામાં

કામ, સંકલ્પ (અધિષ્ઠાતા)

મહાતર

૨ દ્રમા

ઈદ્ર

સ્ય

વાયુ

અગ્નિ

જલ

છત્રમાં

કામ સંકલ્પ

શુદ્ધિ

મન

ચિત્ત

મેઘ

પ્રાણ

વાણી

વીર

દેવા છે તે વિષયના દેવાના મુદ્ધમ ભાગ દોષ છે તેથી બને દેવો દેવોના સંબંધ એક સરખો જ દોષ છે જેવા સંકલ્પ દોષ છે તેથી અનુકૂળતાથી દેવા શરીરમાં અને જગતમાં કામ કરે છે આપણા અનુનાથ પામે અને પોતાના વિગ્રહ વાય એ બાવની બધાની દોષ છે તેથી કહ્યું છે કે—

અયધીત્કામો મમ ચે સપરનાઃ । હરં હોવમવરમદા
મેધનુમ્ । મદા નમન્તાં પ્રવિદ્યાશ્ચત્ત્વો મદા વદ્યુર્વાં
પુત્રમાવહન્તુ ॥ (મ. ૧૧)

" સંકલ્પ જ અનુનાથ કરે છે. સંકલ્પ શુદ્ધિ કરવા વિરત્ત કામસેવ આપે છે, સંકલ્પ વડે ચારે દિશા મનુષ્યની સામે નમ અને છે અને બધા મૂર્દેશોમાંથી ધુનિદિબ્ધ ભોગ પ્રાપ્ત થાય છે " ને કોઇ આ પ્રકારે સંકલ્પ ન કરે તો તેનું શુ થાય ? વિચારવું કે જોના પાનમાં આવે કે આ ધુનિદિ-શરીમાં સર્વ પ્રકારની પ્રેરણા છે હરેક કમની પાછળ સંકલ્પ (કામ) હોય છે. ને કામમાં કામ ન હોય તો તે કામ થાય જ નહિ તેથી આ મતમાં કહ્યું છે કે જે કંઈ આ જગતમાં થાય છે તે કામની પ્રેરણાથી થય છે

ઉપરના કોષમાં દર્શાવ્યું છે કે અગ્નિ, ઈદ્ર, સોમ, અથવા બીજા દેવો આ બધા કામની પ્રેરણાથી કામ કરી રહ્યા છે. તેમના પ્રતિનિધિ, વાણી, મન, શુદ્ધિ અને ચિત્ત એ પણ સંકલ્પ વડે જ કામમાં ઉત્તરિત થાય છે તે રીતે જ (અગ્નિ શબ્દ) અગ્નિ અનુચોને દર કરે છે અથવા બધા દેવો પણ અનુચોને દર કરે છે.

કામનું કર્તવ્ય (અખતર)

આ કામ એવું એક અખતર પહેરે છે કે નથી અનુના આધાત તેના ઉપર થતા જ નથી જુઓ—

યસે કામ શર્મ ત્રિવરુણસુમ્બુ મદ્ર ધર્મ વિતતમનતિ-
વ્યાધ્ય વૃતમ્ ॥ (મ ૧૬)

" આ કામનું એક ત્રિવરુણ કરવ્યું છે ને ત્રણ કેન્દ્રોમાં સાર રક્ષણ કરે છે. તેથી (મન્-મતિ-વ્યાધિ) અનુના થા આપણના ઉપર થતાં નથી આ (મદ્ર ધર્મ) જ્ઞાનનું કરવ્યું છે. આ જ્ઞાનવર્મનું વર્ણન આ પહેલાં આજ કાંડના બીજા સકલ્પના ૧૦મા મતમાં આવેલું છે ત્યાં તેની વ્યાખ્યા વાચકોને જેવા મળશે તે અવરજ નેવી

આ કામ (પ્રથમ જાહે) બધાના પહેલાં ઉત્પત્ત થયો

આ પ્રમાણે બધા દેવોનો અધિષ્ઠાતા કામ છે શરીરમાં ને

ત્યાર પછી બીજા દેવો જાગી ઉઠ્યા તેથી બીજા દેવો તેને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, જે અમારા પહેલાં એ હજાર વર્ષ પહેલાં થયાં તેમને અમે પ્રાપ્ત કરી શકીએ નહિ. તેજ પ્રમાણે કામની ઉત્પત્તિ પહેલાં અને દેવોની તત્પચ્ચાર થઈ છે તેથી બીજા દેવો કામને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી એમ કહ્યું તે બરાબર છે. તેથી કહ્યું છે કે—

કામો જજ્ઞે પ્રથમઃ જ જ્ઞનં દેવા આયુઃ પિતરો ન મર્त्या । તતસ્ત્વમસિ જાયાન્ વિશ્વહા મહાનૃ ॥

(મં. ૧૬)

“ કામ બધાથી પહેલાં થયો તેથી તેને દેવો પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી અને પિતરો અથવા મર્ત્યો પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ” કારણ કે પિતરો અને મર્ત્યો તો દેવોના પણ પછી નિર્માણ થયા છે. આ કારણે તે કામ સર્વથી શ્રેષ્ઠ અને ઉચ્ચ છે, સમર્થ છે. તેની શ્રેષ્ઠતા સર્વદા કામન રહેનારી છે. તેથી તેનું સામર્થ્ય સર્વતોપરિ છે.

આ પછી મંત્ર ૨૧ થી ૨૪ સુધી ચાર મંત્રમાં કામ બધાથી શ્રેષ્ઠ છે એ જ વાર કહી છે. સંપૂર્ણ પદાર્થો રિચર-ચરોથી, બધાથી શ્રેષ્ઠ છે. પંચમહાભૂતોથી બધા પ્રાણીમાત્રો-થી, સર્વ તેમ જ મંદર્માંથી તથા બીજા બધાથી કામ શ્રેષ્ઠ અને સમર્થ છે, તેથી હેલા મંત્રમાં પ્રાપ્તના કરેલી છે કે—

ચાસ્તે શિવાસ્તન્વઃ કામ મદ્રા યામિઃ સત્યં ભવતિ યદ્ વૃષીયે । તામિદ્વમસ્માં અમિતં વિશ્વાન્યથ પાપીરપ વેશ્યા ધિયઃ ॥ (મં. ૨૫)

“ કામની અંદર જે શુભ અને કલ્યાણકારી ભાગ છે તેથી બધા સત્યોની સિદ્ધિ થાય છે તે શુભ ભાગ મારામાં પ્રવેશ કરે અને પાપનો ભાગ દૂર થાય. ” શંકરે એક મોટી શક્તિ છે. તેથી જાપ થાય છે અને પુણ્ય પણ થાય છે. તેથી મનુષ્ય માટે એ ઉચિત છે. કે તેણે હમેશાં શુભ સંકલ્પ કરવા અને પાપથી દૂર રહેવું. આ પ્રમાણે માણસે પોતાની કામના શુભ બનવી હમેશાં ઉત્તમ સાધવી.

કામાગ્નિનું શમન

કાંડ ૩, સૂકત ૨૧

(જ્ઞપ્તિઃ— અગ્નિઃ । દેવતા— અગ્નિઃ)

યે અગ્નયો અપ્સ્વૃન્તયે વૃષ્ણે યે પુરુષે યે અહમસુ ।

ય આંચિવેશોર્ધીર્ધો વનસ્પતીસ્તેમ્યો અગ્નિમ્યો હૃતમસ્સ્વેત્

॥ ૧ ॥

યઃ સોમે અન્તર્યો ગોઘ્વન્તર્ય આંચિદ્યો વયઃસુ યો મુગેષુ ।

ય આંચિવેશ દ્વિપદો યશ્વતૃષ્પદસ્તેમ્યો અગ્નિમ્યો હૃતમસ્સ્વેત્

॥ ૨ ॥

અર્થ—(યે અગ્નયઃ અપ્સુ અન્તઃ) જે અગ્નીઓ પાણીમાં છે (યે વૃષ્ણ) જે વાદળામાં છે, અને (યે પુરુષે) જે પ્રુષોમાં છે તેમજ (યે અહમસુ) જે પથ્થરોમાં છે, (યઃ અગ્નિઃ યઃ વનસ્પતીન્ આંચિવેશ) જે ઝાંપડી અને વનસ્પતીમાં પ્રસરેલ ॥ (તેમ્યઃ અગ્નિમ્યઃ પતત્ હૃતં અસ્તુ) તે અગ્નિઓ માટે આ દવન થાય. [૧]

(યઃ સોમે અન્તઃ, યે મુગેષુ અન્તઃ) જે સોમની અંદર, જે ગાયોની અંદર (યઃ વયઃસુ યઃ મુગેષુ આંચિદ્યઃ, જે પંખીઓમાં તેમજ બીજાનાં પ્રવિષ્ટ થયેલો છે. (યઃ દ્વિપદઃ યઃ ચતુષ્પદઃ આંચિવેશ) જે દ્વિપદ અને ચતુષ્પદમાં પ્રવેશેલો છે. (તેમ્યઃ અસ્તુ) તે અગ્નિઓ માટે આ દવન થાય [૨]

વાચાર્થ—જે અગ્નિ જલ, મેઘ, પ્રાણીઓ અથવા મનુષ્યો, પદાર્થો-પથ્થરો અને ઝાંપડી-વનસ્પતીઓમાં જે તેની પ્રસરતા માટે આ દવન છે. (૧)

જે અગ્નિ સોમ, ગાયો, પક્ષી, મૃગાદિ બીજાનાં તેમજ દ્વિપદ અને ચતુષ્પદોમાં પ્રવિષ્ટ થયેલો જે તેના માટે આ દવન છે. (૨)

ય દન્ત્રેણ સુરયં યાતિં દેવો વૈશ્વાનર હુત વિશ્વદાપ્યુઃ ।

યં જોદ્ધવીમિ પૃતનામુ સાસદિ તેમ્યો અગ્નિમ્યો હુતમસ્ત્વેતત્

॥ ૩ ॥

યો દેવો વિશ્વાદમુ કામમાહુયં દાતારં પ્રતિગૃહ્નન્તમાહુઃ ।

યો ધીરઃ શ્રકઃ પરિભૂદામ્યસ્તેમ્યો અગ્નિમ્યો હુતમસ્ત્વેતત્

॥ ૪ ॥

યં સ્વા હોતારં મનસામિ સંવિદુસ્યોદશ મીચનાઃ પચ માનુવાઃ ।

યર્ચોષસે યધસે સુનૃતાવતે તેમ્યો અગ્નિમ્યો હુતમસ્ત્વેતત્

॥ ૫ ॥

હૃષાદ્રાય ઘશાદ્રાય સોમપૃષ્ઠાય વેષસે । વૈશ્વનરજ્યેષ્ઠ્યસ્તેમ્યો અગ્નિમ્યો હુતમસ્ત્વેતત્

॥ ૬ ॥

દિવં પૃથિવીમન્વન્તરિક્ષં યે વિષુતં પનુમંચરન્તિ ।

યે દિશ્વન્વન્તર્યં વાતં અન્તસ્તેમ્યો અગ્નિમ્યો હુતમસ્ત્વેતત્

॥ ૭ ॥

અર્થ— (વિશ્વદાપ્યુઃ હુત વૈશ્વાનરઃ) બધાને બળનાર અને જ્યાં બધાને સાલક અને દિનકર્તા (યા દેવઃ દન્ત્રેણ સુરયં યાતિ) ને દેવ ઇન્દ્રની જેઠા એક જરથમાં બેસીને બળ છે, (યં પૃતનામુ સાસદિ જોદ્ધવીમિ) ને સુદમાં વિજય આપનાર ॥ તેથી હું જેની પ્રથના કરું છું (તેજ્યમ) તે અગ્નિએ મારે આ દવન થાય [૩]

(યા વિશ્વાદુ વેવઃ) ને વિશ્વશ્રુક દેવ છે, (યં ઉ કામ આહુઃ) જેને 'કામ' નામથી બોલાવવામાં આવે છે (યં દાતાર પ્રતિગૃહ્નન્ત આહુઃ) જેને આપનાર અને લેનાર પણ કહેવામાં આવે છે. (યા ધીરઃ શ્રકઃ પરિભૂઃ મદ્રાધ્યઃ) જેને શુદ્ધિશાળી, સકિતશાળી, અમલ કરનાર અને નદમનાર એમ કહે છે. (તેજ્યમ) તે અગ્નિએ મારે આ દવન થાય. [૪]

(ઘયોદશ મીચનાઃ પચ માનુવાઃ) તેર જુવનો અને માનવી પાંચ જાતીઓ (યં સ્વા મનસા હોતારં લામિ સંવિદુઃ) ને તને મનથી હોતા એટલે ઘના અને છે. (યર્ચોષસે) તેજસ્વી (સુનૃતાવતે) સત્યશાળી અને (ઘશસે) ઘશસ્વી એવા તને અને (તેજ્યમ) તે અગ્નિએ મારે આ દવન થાય. [૫]

(હૃષાદ્રાય ઘશાદ્રાય) ને બળદ અને ગાયો મારે બોલાક હોય છે અને (સોમપૃષ્ઠાય) ઓપધીઓ પીક ઉપર ઉપાડે છે, તે (વેષસે) ઘાનીના મારે અને (વૈશ્વનરજ્યેષ્ઠ્યઃ તેજ્યમ) બધા અનુબોધી દિતાર્તા તે અગ્નિના મારે આ દવન થાય. [૬]

(યે દિશ્વ અન્તરિક્ષં અનુ, વિષુતં અનુસંચરન્તિ) નેઓ યુયોઃ અને અંતરિક્ષમાં તેમજ વિષુતમાં પણ અનુસૂચનાથી જ ચાર કરે છે, (યે દિશ્વ અન્તર્યં યે વાતે અન્તર) ને દિશ્વઓની અંદર છે તેમજ નવ વગરની અંદર પણ ॥ (તેજ્યમ) તે અગ્નિએ મારે આ દવન થાય. [૭]

જાવાદ્ય— બધાને બાળી નાખનાર છતાં બધાનો સંચાલક ને આ દેવ છે તે ઇન્દ્રની સાથે ૨૫ ઉપર બેસી રહે છે. ને સુદમાં વિજય મેળવી આવે છે તે અગ્નિ મારે આ દવન ॥ (૩)

ને અગ્નિ વિશ્વમશુક છે અને જેને કામ કહે છે, ને આપનારો અને લીધારવારો પણ છે, ને શુદ્ધિશાળી, સમર્થ, સર્વજ્ઞ જનારો અને જેઓની ન લખનારો છે તે અગ્નિ ના મારે આ દવન છે (૪)

તેર જુવનોનો પ્રદેશ અને અનુબોધી આહાલુ-સારિવાદિ પાચબળી આ અગ્નિને મનથી ઘના માને છે તેજસ્વી સત્યવાહુઓને પ્રેરક, ઘશસ્વીઓના અગ્નિને આ દવિ અર્પણ થાય. (૫)

ને બળદો અને ગાયોને અન આવે છે, પીક ઉપર ઓપધી લે છે, ને બધાનો સાલક કરનારો અથવા ઉત્પાદક છે, તે સર્વ માનવોમાં શ્રેષ્ઠ અગ્નિને આ અમારું દવન અર્પણ થાય (૬)

યુવાક, અંતરિક્ષ, વિષુત, દિશ્વઓ, વાયુ વિગેરેમાં રહેલા અગ્નિના મારે આ અમારું દવન અર્પિત થાય (૭)

હિરણ્યવાણિ સવિતારમિન્દ્રં વૃહસ્પતિં વરુણં મિત્રમગ્નિમ્ ।

વિશ્વાન્દેવાનક્ષિરસો દ્વાપમહ દ્વમં કૃત્વાદં શમયન્ત્વગ્નિમ્

॥ ૮ ॥

જ્ઞાન્તો અગ્નિઃ કૃત્વાચ્છાન્તઃ પુરુષરેપણઃ । અથો યો વિશ્વદાન્વૃક્તં કૃત્વાદં મશીશમન્ ॥ ૯ ॥

યે પર્વતાઃ સોમપૃષ્ઠા આપં ઉચ્ચાન્શીવરીઃ । વાર્તાઃ પર્જન્ય આદ્રગિસ્તે કૃત્વાદં મશીશમન્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ— (હિરણ્યવાણિ સવિતારૈ) સુર્યના ધરણી દાસ્ય ધારણ કરનાર સવિતા, ઇન્દ્ર, વૃહસ્પતિ, વરુણ, મિત્ર, અગ્નિ, વિશ્વેદેવ અને અગ્નિરસોની (દ્વાપમહે) એમ પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તે (દ્વમં કૃત્વાદં અગ્નિ શમયન્તુ) આ માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરે. [૮]

(કૃત્વાદ્ અગ્નિઃ જ્ઞાન્તઃ) માસભક્ષક અગ્નિ શાંત થયો (પુરુષરેપણ જ્ઞાન્તઃ) મનુષ્યદિ સક અગ્નિ શાંત થયો (અથ વાઃ વિશ્વદાન્વૃક્તઃ) અને જે બધાને બળનારો અગ્નિ છે (તે કૃત્વાદં અશીશમન્) તે માસભક્ષક અગ્નિને પશુ મે શાંત કર્યો. [૯]

(યે સોમપૃષ્ઠાઃ પર્વતાઃ) જે વનસ્પતીઓને પોનાના પીઠ ઉપર ધારણ કરનારા પર્વતો છે (ઉચ્ચાન્શીવરીઃ જ્ઞાપઃ) ઉપર જનાર જે પાણી છે (વાર્તાઃ પર્જન્ય) પવન અને વરસાદ (આત્ અગ્નિ) તેમ જ જે અગ્નિ છે (તે) તે બધા (કૃત્વાદ્ અશીશમન્) માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરે છે [૧૦]

કામાગ્નિ— સવિતા, ઇન્દ્ર, વૃહસ્પતિ, વરુણ મિત્ર, અગ્નિ અને આગ્નિરસ વિશેષે જ ના દેવોને અધારી પ્રાર્થના છે કે તેઓ બધા આ માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરે (૮)

આ માસભક્ષક, પુરુષનાશક અને સર્વ જન્મને બાળનાર અગ્નિ શાંત થયો મે અને શાંત પાડ્યો છું (૯)
જ્યા સોમ જેવી વનસ્પતિઓ છે તેવા પર્વત, ઉપરની ગતિ છે એવા જળ પ્રવાહો, વાયુ તેમજ પર્જન્ય, તેમજ અગ્નિ આ બધા દેવો માસભક્ષક અગ્નિને શાંત કરવામાં પાછા આવે છે (૧૦)

કામાગ્નિનું શમન

કામાગ્નિનું સ્વરૂપ

આ સૂક્તમાં કામાગ્નિને શાંત કરવાનું વર્ણન છે. કામને અમીની ઉપમા આપીને અથવા અમીના વર્ણનના રૂપથી કામ ને શાંત કરવાનું વર્ણન આ સૂક્તમાં બહુ મનરંજન કરનાર છે. આ સૂક્ત ' વૃહચ્છાન્તિગણ ' મા ગણ્ય છે અને અરુચિ કામની શાંતિ એ ' વૃહચ્છાન્તિ ' રચાપિત કરવા જેવું જ કાવ્ય છે. આ બધાથી કહ્યું પણ કહ્યાં કાવ્ય છે આ સૂક્તમાં જે અગ્નિ કહેલો છે તે કાચુ માસ ખાનારો છે. સામાન્ય લોકો એમ સમજશે કે આમાં મહા બાળનાર અગ્નિનું વર્ણન છે તો તેમ નથી. કામરૂપ અગ્નિનું વર્ણન આ સૂક્તમાં છે. અને આજ કામાગ્નિ મોટામાં મોટા મનુષ્ય ભક્ષક છે અગ્નિ જેટલો બાળે તેના કરતા હજાર ગણું આ કામ

બાળે છે આ વાત વાચકોએ રિચાર કરવા જેવી છે. તેથી જ અમે આ સૂક્તમાં વર્ણિત અગ્નિનું સ્વરૂપ નક્કી કરીએ છીએ. તેનું સ્વરૂપ બાળનાર જેટલો સમજો આ સૂક્તમાં છે તેનો વિચાર કરીશું —

૧ યો દેવો વિશ્વાદ્ વ્યં ડ કામં આહુઃ । (મં. ૪)
જે અગ્નિદેવે સર્વ દુનિયાને બાળનાર છે અને જેને કામ કહે છે.

આ મંત્ર ભાગમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે આ સૂક્તમાં જે અગ્નિ છે તે ' કામ ' જ છે સ્પષ્ટ નામ નિર્દેશ પડી દેવે કામને કાંઈ સ કાનું કારણ જ રહ્યું નહિ તો પણ હજુ ખાતરી કરના આજ સૂક્તના મંત્રો જોઈશું—

૨ કૃત્વાદ્ અગ્નિઃ । (મં. ૯) માંસભક્ષક અગ્નિ.

૩ પુરુષરેવણા અગ્નિ (મં. ૬) પુરુષો નામ કરનાર (કામ) અગ્નિ.

કામની પ્રમળનાથી માણસનું શરીર શુદ્ધ થ છે, અને આ કામપ્રીતિથી કેટલાય માણસો સદપરિવાર નહ, બ્રહ્મ થાય છે, આ વાત નામકો વિચારપૂર્વક વાદ કરે એવી આ મંત્ર-ભાગનો મંત્રીર અર્થાભાનમાં આવશે, તે દર્શિયા—

૪ વિશ્વાદ્ વાસિઃ । (મં. ૪, ૬) વિશ્વનું બંધાણ કરનાર (કામ) અગ્નિ.

આ વાત તદન સાચી છે, ભગવદ્ગીતામાં કામને, “ વામ-વ્ય ક્રોધ વ્ય રજોગુણસમુદ્ભવઃ । મદાદાનો મદા-વાત્મા વિશ્વયેનમિદ વૈરિણમ્ ॥ (બ. ગી. ૩૩૭) આ કામ બારે (મદાદાન) ખાઉધરો છે “ મદાદાન (મદા-દાનઃ) અને વિશ્વાદ્ (વિશ્વ-વદ્) આ બંને શબ્દો એક જ ભાવ બતાવે છે, ખરેખર કામ મોટો ખાઉધરો છે. તેની તુલિ કાષ્ટ દિનસ થતી નથી, કેટલુંમ ખાવા મળે, છતાં તે હમેશ અનુમ રહે છે તેનું પેટ સર્વ દુનિયાને ખાઇ ભજા છતાં ભરતું નથી, એવા અર્થ ભાવનારે આ શબ્દ છે.

૫ વિશ્વશાવઃ । (મં. ૩, ૬) બધાને બાળનાર (કામ અગ્નિ)

આ કામ ખરેખર બધાને બાળનારો છે ભવારે તે મનમાં પ્રમળ અને છે ત્યારે તે અંદરથી બાળવા શરૂઆત કરે છે. અસમર્થ બાળનાર માણસ આ દરથી વધે છે અને કામપ્રીતિ પોતામાં વધવા દેનાર અંદરથી બળે છે । જેનું અંતઃકરણ બળતું હોય તેના માટે એમ સમજે કે આપણ વિશ્વ બળી રહ્યું છે જેના મનમાં કામપ્રીતિ ભવાળાઓ લાક્ષ્મી ઉઠે છે તેને પાણી સાતિ આપતું નથી, ભદ્રાના અત્યતપૂર્ણ કિરણો તેને શાંત પાડી શકતા નથી. તે પોતે હમેશ અશાંત અને ક્રોધી બનતો બપ્ ॥ એવી છે કામપ્રીતિ દાહકશક્તિ । તેની સામે આ અગ્નિ શું બળે ? કામપ્રીતિ દાહકતા એટલી બધી વધારે હોય ॥ કે તેની સમ્યે ભૌતિક અગ્નિ તદન હરે છે અને તેથી આદર્શ મંત્રમાં “ આ (ભૌતિક) અગ્નિને કામપ્રીતિ શાંત પાડવા કહ્યું છે. ” એ આ ભૌતિક અગ્નિ કામપ્રીતિ હરે ન દોમ તે તે કામપ્રીતિ શાંત કેમ કરીને પાડશે ?

આ પ્રકારે કામપ્રીતિ શુદ્ધ વળું કરનારા ને શબ્દો અથ સૂત્રમાં આપ્યા છે તે તેનું સ્વરૂપ નક્કી કરવા મદદરૂપ નીવડે

છે. તેમનું મન કરવાથી નિશ્ચિત થઈ શકે છે કે આ સૂત્રમાં વળું વેલ અગ્નિ સામાન્ય ભૌતિક અગ્નિ નથી, કિંતુ તે કામપ્રીતિ છે. ભૌતિક અગ્નિનો વાયક અગ્નિ શબ્દ સ્વર્ગ રીતે આદર્શ માં મંત્રમાં આપ્યો છે. એનો વિચાર કરતા વળુ આ સૂત્રમાં વળું વેલ અગ્નિનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત થાય છે.

કામ અને ક્રમણ

“ વામ ” શબ્દ એમ કામવિકાર વાયક છે. તેમ તેનો અર્થ “ દુષ્ટા અથવા કામના ” વાયક પણ છે, ખરી રીતે તે કામ, કામના, ક્રમણ આ બધા મૂળતઃ એક ક્રિયાનાવાચક છે. બિભત્તિમ છદિશે વેને તેમનો સંબંધ આવવાથી એક જ ક્રમણ શકિતનું રૂપ એમ કામવિકારમાં પ્રગટ થાય છે તેમ અન્ય છંદિયો જોરે સંબંધ હોવાના કારણે કામનારૂપો પૂર્ણ પ્રગટ થાય છે. પણ તેની અંતરમાં છતરી તાંબાસ કરના, “ મને જોઇએ ” એ સિવાય બીજી તેમાં કાંઈ નથી. પોતામાં કંઈક લેણુ છે તે પૂર્ણ કરવાની ક્રમણથી બદારથી કેમ પસારી પ્રાપ્ત કરવાની કામના, તે બાદપદાર્થ અજવાળી કું પૂર્ણ થઈએ, છતાંકિ પ્રકારની ક્રમણમાં, “ કામ અથવા ક્રમણ ” સંબંધી સ્થિત છે. એવી ક્રમણ બધાઓમાં હોય છે, તેથી તેને વિશ્વની વાયક-શક્તિ કહેવું છે, જુઓ—

વૈશ્વાનર (વિશ્વ-વેત) । (મં. ૧)

“ આ (વિશ્વ-વર) વિશ્વને વેત અર્થાત વિશ્વને વાયક (કામ) છે. વિશ્વને વૈશ્વાનર તે ક્રમણશક્તિ છે. આ કામશક્તિ ન દોમ તે દુનિયા વાયવી અસમર્થ છે. પદાર્થ-માનામાં-એકામાં એટલું ચેતન અને અર્થ-ચેતન-દુનિયામાં એ વાત સ્પષ્ટ બતાવે છે. તે બારે પહેલા અને બીજા મંત્રનું કહેવું સ્પષ્ટ છે.

“ આ કામરૂપ અગ્નિના વળુ રૂપે છે, અને તે બલ, મેષ, પથ્થર, ઐશ્વર્ય, વનરપતિ, સીમ, ગો, પક્ષી, વૃક્ષ, દિવાદ અને ચતુષ્પાદ, મનુષ્ય વિગેરે બધામાં છે. (મં. ૧-૨) તેમજ પૃથ્વી, અન્તરિક્ષ, સુર્ય, ચંદ્ર, વિષ્ણુ, શિશ્યો, વાયુ વિગેરેમાં પણ છે (મં. ૩)

આ મંત્રથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ કામપ્રીતિ પથ્થર, બલ, ઐશ્વર્યમાંથી માંડી મનુષ્ય સુધી સૂટીના બધે જ છે. ઐશ્વર્યમાં મોટા થવાની ક્રમણ કરે છે, વૃક્ષો ફૂલોની ક્રમણ કરે, પક્ષીઓ ઉડવાની ક્રમણ કરે, મનુષ્ય દુનિયા જીતવાની

ધ્રુવ રાખે આ પ્રભાજે હરેક પદ્યાર્થ પોતાની શક્તિ જાને અધિકારનું ક્ષેત્ર ફેલાવવાનું હચ્છે છે. આજ કામ છે, કામના છે આજ કમજા ન્યારે જનનેન્દ્રિય જોડે સજબ ધરાવે છે ત્યારે તેને કામવિકાર કહે છે આજ સ્વાર્થની કામના “જાય અને બળદોને પાળે છે, અને તેમને ખવડાવે પીનકાવે છે, ઔષધીનું પાલન કરે છે.” (મ ૬)

કામની દાહકતા

વસ્તુતઃ ભૌતિક અગ્નિ બળે છે, એવો અનુભવ દરેકનો છે જ અને કામ અથવા કમજાની દાહકતા તેટલી નથી એમ બધા માને છે, પણ સામાન્ય કમજા શું કામના શું અથવા કામવિકાર શું એટલા બધા દાહક છે કે તેમની આગળ ભૌતિક અગ્નિની દાહકતાની વિસાત નહિ

રાજ્યનો વધારો કરવાની કમજા કેટલા રાજ્યકર્તાઓના વધે છે, તેથી દુનિયામાં કેટલાક રાષ્ટ્રોને પારતપર્યં અગ્નિમાં બળતું પડે છે આ સ્વાર્થના કારણે એટલા તો મહં ભય કર મુઠો થયા છે અને તેમાં એટલી બધી મનુષ્યોની પ્રાણહાની થઈ છે કે તેટલો સહાર ખીજા કાંઈ આગ્રહિયો થયો નથી. અગ્નિની દાહકતા એકેકસ તેટલી ભયંકર નથી, અને તે દાહકતાથી આટલા બધાંમાનવીઓ માર્યા નથી ત્રીજા મનમાં કામને (પુતનાસ્તુ સાતર્હિ) યુદ્ધમાં વિજયી એમ કહે છે. વિજય ગમે તે પક્ષને મળે પણ તે જીતે કામની નજ કહેવાય !

એક સમાજ સ્વાર્થ ખાતર ખીજા સમાજને હાનિ પહોંચાડે છે, આગળ વધવા હેતુ નથી કમજાને જાતિ પાસેથી પોતાનો સ્વાર્થ મન આવે તેટલો સાધી લેવામાં આવે છે આ એક સ્વાર્થની અમરજો પરિણામ છે ધનસર કેટલે નિષ્ક્રિયને કનડે છે, અધિકારી વર્ગ પ્રગળે કનડે છે એક સમર્થ રાષ્ટ્ર બીજા નિર્બલ રાષ્ટ્રને દબાવે છે, તેજ પ્રકારે એક ભાષ ખીજા ભાષની વસ્તુ હુદી લે છે, આ બધા કામના રૂપો છે તે બધા મનુષ્યોને આ દરને આ દરથી બાળે છે

અગ્નિ કુદર રૂપની કમજા કરે છે, કાન મધુર સ્વરની અસિલાયા રાખે, છબ્બા મધુર રસની કમજુકા હે પ છે. આ પ્રકારે ખીજા બધાં ઉન્દિયો ભુદી ભુદો કમજાઓ કરે છે તેના કારણે દુનિયામાં જે વિષ્ણુ સ અને નારદ થઈ રહ્યાં છે તે કાનાથી છૂપો નથી આટલી વિનાશક શક્તિ આ ભૌતિક અગ્નિમાં છે કે

કામ, કોપ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આ મનુષ્યના છ શત્રુઓ કહ્યા છે આ શત્રુઓના મુખ્ય શત્રુ “કામ” છે. બધાથી વધારે દાહકતા તેનામાં છે તે પ્રેમથી પાસે આવે છે, સુખ આપવાના લાવગમ પાડે છે, અને શોક ક સુખ પ્રાપ્ત થયા બેસુ લાગે છે, પણ આ દરથી એવો માણે છે કે બળનાર ને પોતાને તેનો ખ્યાલ હોતો નથી આ કામવિકારરૂપી શત્રુની નિનાશક શક્તિનું વર્ણન બધા શાસ્ત્રોમાં અતિપાદન કરેલું છે હરેક ધર્મપુસ્તક તેનાથી બચીને રહેવાની ચેતનાથી આપે છે

ન્યારે કામવિકારની જાલાઓ મનમાં લગ્નૂ છે ત્યારે એમ ધાય છે, કે શરીરમાં લોહી ઉડળી રહ્યું છે લોહી ઉડળવાનો અનુભવ રપટ જણાય છે શરીર તપી જાય છે માથું તરત થાય છે, ઉન્દિયો દીધા પડી જાય છે, વિચાર કરવાની શક્તિ જતી રહે છે, એકેક કામ વાસનાનું રાજ્ય મનમાં આવે છે લોહીને બાળે છે, શક્તિ નષ્ટ કરે છે વીર્યના નાશ અને આશુષ્યને ક્ષય આ કામવિકાર કરે છે. આ બધા તેની દાહકતાના લક્ષણો છે હવે વાચકો જ વિચારે કે કામની દાહકતાની સરખામણી ભૌતિક અગ્નિની દાહકતા નેડે થઈ શકે ખરી ! તેથી મનમાં થોભેલું વિશેષણ (વિશ્વાદ્યઃ) દુનિયાને બાળનાર તે તત્ત્વન સાર્થ ધાય છે

આ બધા વર્ણન ઉપરથી વાચકોએ કામની દાહકતાની કલ્પના કરવી અને તેથી બચવાનો પ્રયાસ થોજવો.

ન દળનારો !

વોધા મનમાં તેના વિશેષણો “વિશ્વાદ્, દાતા, પ્રતિ મુદ્ધ, ધીર, શક્ત, પરિમૂ, અદામ્યઃ” આનેલા છે અને તેમાં જ તેનું નામ (સ કામં જાદુઃ) “કામ” રપટ આવેલું છે તેથી આ બધા કામના ગુણ વિશેષણો છે તેથી તેના અર્થ જુઓ—

“આ કામ (વિશ્વાદ્) દુનિયાને ખાનારો (દાતા) હાન આપનાર (પ્રતિમુદ્ધ) આશુષ્ય વગેરે બદલામાં લેનારો, (ધીરઃ) ધીર જ આપનાર (શક્તઃ) શક્તિ શાળી, (પરિમૂ) બધાથી વધીને વધારે ધનારો (અદામ્યઃ) ન દળનારો છે (મ. ૪)

વિચાર કરવાથી એમ જાણશે કે આ બધા વિશેષણો કામની બાળતમાં થોજ અર્થના છે જે વખતે કામ મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે શુદ્ધિને મહીન કરે છે, પોતાની કમજા

તમ કરવા માટે જરૂરી ધૈર્ય અથવા માદમ નિર્માણ કરે છે
ખીને વખતે રંગોને આપનાર માનુષ કામવિકારી દેવતા
સાદમ કરે છે. જ્યારે તે મનમાં વધે છે ત્યારે ખીણ
ખરી બાવનાએ નો દગા લી નાખી પોતે નો અધિકાર ચલાવે
છે. દાખી રેશનો કેટલોએ પ્રયાસ કર્યા છતાં ઉભીને પોતાનો
પ્રભાવ બતાવે છે. ' આ પ્રકારના પુલકિત રિધીભૂનો
આશય વિચાર કરનાં જાણીએ તેના દાના અને પ્રતિમદોષ
(અધર્મ) કારણે માં પશુ " કામો વાતા વામઃ
પ્રતિપ્રતિના, " કહ્યું છે. " આ ભેદિયો જો મન કરવા લાગે
છે એ યોગુ ક સુખ આપે અને પુરુષ વીર્યદંબુ કરીદે છે,
એવો અધર્મ પુરુષ રાજ વશો અદી અનવધક લાગે છે
સાધારણ કામનાના અધર્મો આપનાર અને લેનાર કામનાથી
પ્રવૃત્ત થાય છે તેથી આ કામ જ દેનારને દાનમાં અને લેનાર-
ને લેવા માટે પ્રવૃત્ત કરે છે, એવો આ મનને આશય છે.

પાંચમાં મનમાં " ત્રયોદશ ભુવનમાં રહેનાર પચ્ચનો
તેને માને છે, દાના કહીને પૂજે છે. " એમ કહ્યું છે કે પુજુ
જનના કામની ઉપાસના કરે છે, તે વાન અને આ મનમાં
કહેવું છે કેટલાક રૈશમ્બજી, કે તેમનદનો એ કામને
પોતાના તાબે કરીને પરમાત્મા ઉપાસક બને છે, ખીજ
ખાકી સ સારી લોકો તો કામને આપનો સર્વવ આપનાર
સમજે છે આ પ્રકારે કામે આખી દુનિયા ઉપર પોતાનો
અધિકાર મુક્યો છે, જનના એમ સમજે છે કે (વર્ણ) તેજ
(યજ) જય અને (સુન્ન) સત્ત વિશેષ બધુ કામના
પ્રકારથી સફળ થાય છે બધા લોકો ને સારમાં મહાશય
છે તેમો તેની ગ્રેયુથી આવે ને, એમ કહે કે થયુ વેગથી
કૂંડી રહ્યા છે ને સત્યરથે તેના વેગમાંથી છટકો તેને છૂતી
દે છે તેમો થયુ બને છે, યુક્તિના અધિકારી થયુ છે એમ
કહે કે તેના વેગમાંથી છૂટુ એજ યુક્તિ છે પણ તેના
વેગમાંથી પોતાને મુક્ત કરનાર કેટલાં આજ વાત આ
સકળના મન સમયે વિચાર કરવા જેવી છે.

ઈદ્રનો રથ

ત્રીજા મનમાં કહ્યું છે કે " આ કામ કદના રથપર
બેસીને (દરેજ સરથ યાત્રી) બળ છે. " (મ. ૭) ત્યારે
કદનો રથ કયો તે નક્કી કરવું જોઈએ કે " દ્વન્દ્વ " નામ
છામત્મા છે અને તેનો રથ છે શરીર તે વિષે ઉપનિષદ
વચન જુઓ—

માયામાં રચિત્તિ દારીત્ત રથમેયતુ ।
દ્વિદ્વિયાણિ દયાનાદુર્ધિપયાંસ્તેષુ મોચરાત્ ॥

(કા ઉ, ગા ૪)

" આત્મા રથમાં બેસનારો છે તેનો રથ તે શરીર,
ઇદ્રિયો તે યોગ ને વિવેકમાં દૂર છે. " આ વસ્તુ નથી
કદના રથને પતો લાગે છે આ ઉપનિષદના વચનના
" દ્વિદ્વિય " વડેનો અર્થ " કદની સકિત " એવો છે, આત્મા
ઇદ્રિયે કદની સકિતએ છે આમ જોવાથી આત્મા જ
કદ છે એ બાબતે ખાતરી થાય છે.

આ કામ કદ અર્થે આત્માના શરીરથી રથમાં બેસે
છે એનું વિધાન ત્રીજા મનમાં છે—

ય દ્વન્દ્વેજ સરથ યાત્રી (મ. ૭)

" ને કામથી અતિ કદના રથ ઉપર બેસી બધા છે, "
આ વાક્યનો અર્થ હવે સ્પષ્ટ થાય છે વાક્યક હવે સમજ
શકી કે આ શરીરમાં જેમ છાત્રાત્મા છે અથવા કદ છે તેમ
કામ પણ છે, બંને એને ચલાવનાર છે સ્વયં દ્વિધી ભોગ
કામ એટલે કદના સકિત તેને ચલાવી રહી છે આ પ્રકારે
શરીરમાં કામની રિયતિ છે.

આ કામથી અતિ પ્રાણીઓના શરીરમાં બગી રહી છે
તેને વધારે મન્યજિન કરવો યોગ્ય નથી ઉદ્ધટ બની શકે
તેટલાં પ્રપલ વડે તેને હો પાવડનો પ્રપાસ કરવો જોઈએ
તેને શાંત કરવાને ઉપાય હવે જુઓ.

કામરત્નભ્રમિના ઉપાય

નવમાં મનમાં આ કામમાં શાંત થવાનું વિધાન છે
જુઓ તે મન—

શાન્તો અગ્નિ કવ્યાચ્છાન્તો પુઠપરેયવા ।

અગ્નો યો વિશ્વવાદાવ્યક્ત કવ્યાદમકાશમ્ ॥

" આ મનમાં કામથી અતિ શાંત પડ્યો આ
મનુષ્યનો નાશ કરનાર કામથી અતિ શાંત થયો આ ને
બધાને જાણનાર અગ્નિ છે તેને મે શાંત કર્યો છે. " આ મન
મા કામરત્નભ્રમિને મે શાંત કર્યો છે એમ કહ્યું છે તે ઉપરથી તેને
શાંત કરવા કદ રસો છે એનું નક્કી લાગે છે એ એક
મનુષ્ય તેને શાંત કરી શકે છે તે ખીજ માણસો તે જ રસે
જન પોતાના શરીરમાં બળનાર કામમાં મે શાંત કરી શકે છે
દરેકના શરીરમાં મે લાગે છે તેથી દરેક તેને શાંત કરવાને

પ્રધાર્ય કરવો અને આત્મિકશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી. તેને શાંત કરવાનો ઉપાય આઠમા મંત્રના બાકી ભાગમાં અને દસમા મંત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલો છે—

“ દિવસપાણી સવિતા, મન્દ્ર, બૃહસ્પતિ, વૃષભ, મિત્ર, અમિ, વિશ્વદેવ, અગ્નિરસ એમનું અંગે વળન કરીએ છીએ તેઓ આ મંત્રલક્ષક કામામીને શાંત કરે. ” (મં. ૮)

“ સોમવદ્ધી જેના પર યાચ છે તે પર્વતો, ઉપર જનાર પાણી, વાણ, વજ્રન્ય અને અગ્નિ આ બધા મંત્રલક્ષક કામામીને શાંત કરે. ” (મં. ૧૦)

આ બંને મંત્રમાં જે માર્ગ કહેલો છે તે કામામિ શાંત કરનાર છે. આ મંત્રોમાં ઉપાય કહેલો હોવાથી તે અત્યંત મહત્વના છે, તે માટે તેમનું મનન વધારે કરવું જોઈએ. આ બે મંત્રમાં જે ઉપાય કહેલા છે તેનું અનુક્રમથી વિવરણ હવે આપીએ છીએ.—

૧ સોમવદ્ધાઃ પર્વતાઃ— જેના ઉપર સોમવદ્ધી અને ખીછ વનસ્પતિઓ ઉગે ■ તે પર્વતો કામામી શાંત કરવા માટે મહત્ત્વ ધાય છે. તેમાં પહેલી વાત તો તે પર્વતો ઉપરનો શીતલ વાદુ કામને ઝલકવા દેતો નથી. શીતપ્રદેશ કરતાં ઉષ્ણપ્રદેશમાં કામામિની ન્વાળાઓ જલદી લાગુડી ઉઠે. ઉષ્ણપ્રદેશના માણસો તેથી નાની ઉંમરમાં કામાત્રીથી ઉદીપીત થાય છે. ખીછ બાબત એમ છે કે સોમવદ્ધી જેની હાંડી વનસ્પતિના રસના સેવનથી પણ કામામી શાંત થાય છે. સોમવદ્ધી ઉગનાર ક્ષિપ્રરોની હારમાળા દિમાલવમાં છે. ત્યાં આ દિવ્ય ઔષધિ ઉગે છે. યોગી તેના સેવનથી સ્થિરચીત્ત અને દીર્ઘાયુ થાય છે. ખીછ વાત એમ છે કે એવા પહાડોમાં પ્રવેશન કર્યાં એટલું હોય છે. સહેર જેવાં ઘણાં હોતાં નથી. તેથી કામની ઉત્તેજના હાલેરે જેની અહીં પર્વતો ઉપર ચલી નથી એવા અનેક ઉપાય આ પહાડો નીકે સંબંધિત છે. (મં. ૧૦)

૨ ઉત્તાનશીવરીઃ વ્યાઘઃ— પાણી પણ કામામીનું યમન કરનાર છે. હાંડ પાણીનું રંગાન અથવા તળાવના હાંડ પાણીમાં તરવાથી શરીરનું ઉષ્ણતામાન સમષીતેષ્ણ રહે છે. તેથી કામામીની ઉષ્ણતા એટલી યથ જાય છે. હાંડ પાણીથી શરીરનો વચરો ભાગ ધોવો જેને કટિરનાન કહે ■ તે અલ્પવર્ષ માટે ધણું લાભદાયક છે. શ્રમ સ્તંભિતની આસપાસનો શરીર-

નો ભાગ રાત્રે સતા પહેલાં અથવા ન્યારે કામામીનો ઉદેક યથ જાય ત્યારે હાંડ પાણીથી ધોવાથી અલ્પવર્ષ સાધનમાં મોટી મદદપ નીરહે છે. આ પ્રમાણે જુના જુના પ્રકારથી પાણીની મદદથી કામામીની શાંતિનું કાર્ય કરી શકાય છે. (મં. ૧૦)

૩ વર્જન્યઃ— વરસાદનું પાણી આ માટે લાભકારી છે. વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે તેમાં ઉણું રહી આકાશમંગલા પાણીમાં નહાવું એ ઘણું જ સારું. તેથી શરીરની ઉષ્ણતા એટલી યથ છે. તે સિવાય વરસાદનું પાણી પીવાથી પણ શરીરના દોષ દૂર થાય છે. કામામીની શાંતિમાં પણ તેની મદદ થાય છે. (મં. ૧૦)

૪ ચાક્ષિઃ— આમ અથવા અમિ એ ખડું જોતાં શરીરને વધારે ઉષ્ણ બનાવનાર છે. જે નાનુક મૃદુલિના માણસો છે તેમને જો અમિની પાસે કામ કરવાનો પ્રસંગ પડે તો તેમના શરીરની ઉષ્ણતા વધી જાય છે. તેમનું શરીર ગરમ થાય છે અને તેથી તેમને વીર્વદેવની બાધા થાય છે. તેથી આ પ્રકારે વધારે પડતી કામચલા શરીરમાંથી દૂર કરવી જોઈએ. અમિ પ્રવેગથી તે દૂર થઈ શકે છે. હોમ-હવન પ્રસંગે શરીરને અમિના તાપ લાગે છે. અન્ય પ્રકારે પણ શરીરને અમિ-તાપની ટેવ કરવી જોઈએ. જેથી કોઈ વખતે બામની સાથે કામ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો શરીર તેટલી ગરમો સહન કરી શકે. અમિની ઉષ્ણતાને હાનીકારક પરિણામ શરીર ઉપર ન થાય તે માટે આ પ્રકારે શરીરને સહનશક્તિપુરક બનાવવું જરૂરી છે. (મં. ૧૦)

૫ ચાક્ષિઃ— વાયુ એટલે પવન પણ કામામીને શાંત કરવા ઉપયોગી હોય છે. શુદ્ધ પવનનું સેવન અને શુદ્ધ હવામાં ફરવા જવાથી પશ્ચી લાભ છે. પ્રાણવાયુ કરવો તે પણ વાયુસેવનનો એક લાભકાર પ્રકાર છે. પ્રાણવાયુમાંથી વીર્વદેવ દૂર થાય છે, પ્રાણવાયુની ટેવથી માણસ સ્થિરચીત્ત અને છે. તેથી વાયુને કામામીને શાંત કરનારો કહી છે. દુનિયામાં જે પવન છે, તે જ શરીરની અંદર પ્રાણરૂપે છે. (મં. ૧૦)

૬ સવિતા— સર્વ પણ આ બાબતમાં ધણે મદદપ છે. જે વાત અમિ વિષે કહી તેમ સર્વ વિષયમાં પણ સત્ય છે. કામજ અથવા નાનુક મૃદુલિના માણસો સૂરજના તાપમાં હરવા હરવાથી વીર્વદેવ બને છે. તેનું કારણ એમ કે તેમનામાં સર્વપ્રકાર સહન કરવાની તાકાત હોતી નથી. નરહન સપત્તિ પ્રકાર શરીર માટે ઘણું લાભદાયક છે. સર્વપ્રકારમાં-

પો અવનશકિત મળે છે. યોગ્ય યોગ્ય સર્વપ્રકારથી સરીરને તપાસવાથી આપખુઠી સરીરની સદનશકિત વધી છે અને સાર માં અદ્યુભવ અવનરસનો જ ચારક વધ એવું લાગે છે, આરોગ્ય વધી છે અને યોગી ઉચ્ચનાથી સરીરમાં કાષ્ઠામી ઉત્પન્ન થયાં જોવાનું થાય છે. આ પ્રકારે શકિત નવાનો હોય તો અસારના કામત સર્વકરોએમાં ફરવા જવું ત્યાર બાદ કોઈ સર્વપ્રકારમાં ઉભા રહેવું આ સર્વના તરફાનું રનાન થવું જ લાભનાયક છે. મનમાં 'હિરણ્યવાણિઃ સવિતા' આ શબ્દ સારત નવ વાચ્યા સુધીના સર્વના તપને ઉદ્દીપિત છે. મેના જેવા રંગનો સર્વપ્રકાર સારે નવ વાચ્યા સુધી અને સાંજે જ હોય છે (મ ૮)

ઉચ્ચરણ - વરજરથાન સમુદ્રમાં છે તેથી સમુદ્રના પાણીનું રનાન લાગનાર છે એમ આપણે સમજવું રહ્યું એમાં જલપ્રયોગ પણ આવી શકે છે (મ ૮)

૮ મિશ્ર - મનની આનનમાં ઉપર કહેનામાં આવ્યું છે જે 'હિરણ્યવાણિઃ સવિતા' સવારના મુખને ઉદ્દીપિત કરવાનું છે ત્યાર પછીનો મુખ અને કુદર્યા કહેવા છે. પહેલાં મુગમ આ પછી લાભ આપનાર છે. મનની પ્રેમદિપ્તિના ઉચ્ચ થવાથી એટલે દુનિયા તરફ પ્રેમપૂર્ણ દિપ્તિની નોવાથી પણ મોટા લાભ થવો સભવ છે (મ ૮)

૯ વિશ્વેદેવાઃ - બીજા દેવોથી પણ લાભ મેળવવો જોઈએ તે રીતે વિચાર કરવો યોગ્ય છે (મ ૮)

૧૦ વૃદ્ધપતિઃ - આ જ્ઞાનની દેવતા છે. જ્ઞાનથી પણ કાષ્ઠામીને શાંત કરવાની સાધના કરી શકાય વૃદ્ધપતિનામ 'યુર' નું છે. યુર પસેથી જ્ઞાન મેળવી તે જ્ઞાનની શકિતથી પોતાને બચાવવું એટલે કાષ્ઠામીને શાંત કરવો અહીં જ્ઞાન આવરણ છે તે સરીરશાસ્ત્ર માનસશાસ્ત્ર અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર વિગેરેનું જ્ઞાન છે. સાથે સાથે ભકિતમાય જ્ઞાનમાયનું પણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ (મ ૮)

૧૧ અદ્ધિરસ - અગરસની વિદ્યા જાણનાર નરિ સરીરમાં બધે ફરનાર એક રસ છે જેને અવનરસ કહે છે

તે વિગેની વિદ્યા જાણનાર જે છે તેમની પામેથી તે વિદ્યા મેળવી તે વિદ્ય દ્વારા કાષ્ઠામીને કષ્ટમાં રાખીને તેનું સમન કરવું જોઈએ. યોગ્યમાધનામાં આ રીતે ધણા માર્ગો કહેલા છે, તે પણ આના અનુસંધાનમાં જોવા જોઈએ (મ ૮)

૧૨ કુટ્ટાઃ - કુટ્ટા નામ છે. અસામાન્ય, અનન્ય અને પરમાત્માનું આ નજેનો કાષ્ઠામીની શાંતિ જોડે પછી સમય છે. અસામાન્ય આભિકનન વધારી શુભસંસ્કાર દ્વારા પોતાના અસરના કામવિધારને સમય કરવો જોઈએ. રાત્રીએ પોતાના રાત્ર્યમાં બ્રહ્મચર્ય અને સમયનું વાધુમળ વધારી કાષ્ઠામીની શાંતિ ખરે બધાને સુખમના કરી આપવી શક્યમાં અધ્યાપકમણ અને ભારતક અધિકારીનામાં બ્રહ્મચારીઓને નીચી રાત્ર્ય અનાવવાનો ઉપદેશ અથર્વવેદના બ્રહ્મચર્ય સૂકતમાં (અથર્વ ૧૦/૫૧૧૬) માં કહેલો છે. તે અહીં જરૂર જોવા તેથી ગમના કન્યાઓ શુ છે તેની જાણ થાય જે રાત્ર્યમાં અધ્યાપક અને અધિકારોવર્ગ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય ગ્રામ હોય તો તે ગમ્યનું વાધુમળ બ્રહ્મચર્ય ખરે અનુકૂળ રહશે અને આવા રાત્ર્યમાં રહેનારા તોફાં બ્રહ્મચર્ય પાલન કરશે. સમયરાખવો અને કાષ્ઠામીને શાંત કરવો સહેવાઈથી થઈ શકશે નર્મ બધાં અધિકારીઓ અને અધ્યાપકો બ્રહ્મચારી હતા તે વૈદિકરાત્ર્યની ધન્ય હો! વૈદિકધર્મીઓએ એવો પ્રસન્ન કરવો જોઈએ કે એવું રાત્ર્ય આ પૃથ્વીપર રવાપિત થાય નર્મ સર્વત્ર બ્રહ્મચર્યનું વાધુમળ પ્રમરી રહે. કુટ્ટાને નીચે અર્થ છે પરમાત્મા આ પરમાત્મા તો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનો પરમબ્રહ્મ આદર્શ છે તેની ભકિત અને ઉપાસના દ્વારા કાષ્ઠામીની શાંતિ થઈ શકે છે. બધા નરિ-મુનિઓ અને યોગી આ પરમાત્માની ભકિતની સાધનાથી મન સમયદ્વારા કાષ્ઠામીને શાંત કરી અમર થઈ શકે છે. આ પ્રકારના ઉપાયોનું વર્ણન આ સૂકતમાં આપેલું છે. આ સૂકત અત્યંત મહત્વનું છે. આનો પાઠ 'વૃદ્ધપતિગણ' માં કહેલો છે. અર્થે અર આ સૂકત વૃદ્ધની એટલે મોટી શાંતિ કરનાર છે જે વાયકો તેમ અનુધાનથી શાંતિ-સાધના કરશે તે ધન્ય છે.

કામનો બાણ

કાંડ ૩. સૂક્ત ૨૫

(કાષિ - મુળ : । દેવતા - મિત્રાવરુણી, કામેયુદેવતે)

ઉત્તુદસ્વોત્તુદતુ મા ઘૃથાઃ શ્યન્ને સ્વે । દ્વપુઃ કામસ્ય યા મીમા તયા વિષ્યામિ ત્વા હૃદિ ॥ ૧ ॥
 આષીર્ણાં કામશર્યામિષ્ટં સંકલ્પકુલ્મલામ્ । તાં સુસંનતાં કૃત્વા કામો વિષ્યતુ ત્વા હૃદિ ॥ ૨ ॥
 યા હ્રીદાન્ શોષયતિ કામસ્યેપુઃ સુસંનતાં । પ્રાચીનપક્ષા વ્યોપિા તયા વિષ્યામિ ત્વા હૃદિ ॥ ૩ ॥
 શુચા વિદ્ધા વ્યોપિયા શુષ્કાસ્યાભિ સર્પ મા । મુદુર્નિમન્યુઃ કેવલી પ્રિયવાદિન્યુલ્લતા ॥ ૪ ॥
 આજાગિ ત્વાર્જન્યા પરિ માતુરથો પિતુઃ । યથા મમ ક્રતાવસો મમ ચિત્તમુપાયસિ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (ઉત્તુદ ત્વા ઉત્તુદતુ) હૃથમચાનનાર કામ તેને હૃથાવે (સ્વે શ્યન્ને મા ઘૃથા) પોતાની પથારી-
 મા રહેતી નહિ (કામસ્ય યા મીમા દ્વપુ) કામનો જે બાળકર માણુ (તયા ત્વા હૃદિ વિષ્યામિ) વેધી હું તને
 જાતીપર વીધું છું [૧]

(આષી-પર્ણા) જેના ઉપર માનસિક પીડાથી પીઝા લાગેલા છે (કામશર્યા) કામેન્જારી બાણનો અગ્રભાગ
 બ્યાં લાગે છે, (સંકલ્પકુલ્મલા) સ હૃદયથી લાકડી બ્યાં બેસાડે છે (તાં) તેને (દ્વપુ) બાણને (સુસંનતા કૃત્વા)
 સારી રીતે લક્ષ્યપર સમજ કરી (કામ હૃદિ ત્વા વિષ્યતુ) કામ તેને હૃદયમાં વીધે છે [૨]

(કામસ્ય સુસંનતા) કામનો ઠીક સરળ લક્ષ્ય ઉપર ચાલેલ (પ્રાચીન-પક્ષા વિ-ઓવા) સરળ પીંછાવાળો
 અને વિશેષ બાળનાર (યા દ્વપુ હ્રીદાન્ શોષયતિ) જે માણુ પીંછાને સુકાની નાળે છે (તયા ત્વા હૃદિ વિષ્યામિ)
 એવા બાણને હું તને જાતીમાં બેંકું છું [૩]

(વ્યોપયા) વિશેષ દાહ કરનારો (શુચા) શોક વધારનાર માણુવડે (વિદ્ધા) વીધાએતી તું (શુષ્કાસ્યા)
 મોઢું સુકાએથી (મા મનિસર્પ) મારી પાસે આવશે અને (મુદુ) કામચ (નિમન્યુ) કાપરહિત (પ્રિયવાદિના)
 મધુર બાણકરનારી (મનુલ્લતા) અનુકૂળ કામકરનારી (કેવલી) ફક્ત મારી જ હુલ્લા કરશે. [૪]

(ત્વા મા-મર્જન્યા) તને વેગથી (પરિ માતુઃ અથો પિતુઃ) તારા માતા અને પિતા પાસેથી (મા-મર્જામિ)
 હું લઈ આવું છું (યથા મમ ક્રતાવસ) જેથી તું મારા કામમાં અનુકૂળ બનીને રહે (મમ ચિત્ત ઉપાયસિ) મારા
 ચિત્તને અનુકૂળ બનીને વર્તશે [૫]

જાણાર્થ— દે સી ! બાળને હૃથમચાનનાર કામ તેને પણ હૃથમચાની દે કામનો બાણ તારા હૃદયને વીધે અને ત મુજેથી
 ઉપવા મટે અસમર્થ બન (૧)

આ કામના બાણને માનસિક પીડાથી પીઝા છે તેના આગળના ભાગમાં કામવિષ્ણુથી તીક્ષ્ણ સ્વચ્છ બેસાડેલું છે
 તેની પાછળ મનની સહ પ રાક્ષિત્ય દાડી છે, આ પ્રકારના બાણને બનાવી હું તને જાતીમાં વીધું છું (૨)

આ કામનો બાણ ચુપ્તો નથી અચૂક વાગે છે કારણ તેનાપર માનસિક બ્યા લગાડેલી છે, સાથે સાથે તે વિશેષરીતે
 બાળનાર પણ છે અને પીંછાને સુકાની નાળનાર છે તેવા બાણવડે હું તને જાતીમાં વીધું છું (૩)

આ કામનો બાણ વિશેષ રીતે બાળનારો, શોક વધારનારો, મોઢું સુકાવનારો દે સી ! તેનાથી વિધાએતી તું
 મારી પાસે આવ અને કામચ, કોષપરહિત, મધુરવાચિની, અનુકૂળ આચરણ કરનારી અને જેવળ મારામાં અનુરક્ત થઈ મારી
 સાથે રહે (૪)

દે સી ! માતા અને પિતા પાસેથી વિધાને પાડી હું તને અર્દા લઈ આવ્યો છું તેથી હું અને અનુકૂળ કામ કરનારી
 અને મારા વિચારને અનુકૂળ વિચાર કરનારી બનીને રહે (૫)

વ્યસ્તિ મિત્રાવરુણૌ દ્વદાશિતાન્યસ્યતમ્ । અર્ચનામક્રતું કૃત્વા મર્મેવ કૃણુતં વર્યે ॥ ૬ ॥

અર્થ— ૬ (મિત્રાવરુણૌ) મિત્ર અને વરુણ । (અર્ચ્યે) આને (દ્વદાશિતાનિ સ્વસ્વતં) દ્વદશના વિશેષ પ્રકારના વિચારોથી પ્રેરના કરે (અથ વર્નાં અમતું જત્યા) અને તેને કમંડીન બનાવી (મમ વચ વદો જણુતં) મારા વચમાં રહે તેમ કરે. [૬]

આવાર્થ—દે મિત્ર અને વરુણ । આ સૌના અંતરના વિચારોમાં વિશેષ પ્રેરના કરો જેથી તે મને અનુકૂળ એવા કાર્યો સિવાય બીજા કાંઈ કમંડા તેને પ્રેમન થડે, તેમજ આ વર્મપની અને વચ વચને રહે, (૬)

કામનો બાણુ

વિરૂદ્ધ પરિણામોના કાર

“ વિરૂદ્ધ પરિણામોના કાર ” નું આ મુક્ત ઉત્તમ ઉદાહરણ છે જે આપણે કહીએ તેથી ઉલટું થાય તેને “ વિરૂદ્ધ પરિણામ ” કહે છે એવેલા કામનો જે રખડ અર્થ છે તેથી તદ્દન વિરૂદ્ધ આશયનો બાવ જેની અદર છે તેને “ વિરૂદ્ધ પરિણામોના કાર ” કહે છે તેના એક બે હાખમાં જુઓ

(૧) “ હામને બાળનાર, ધનનો નાશ કરનાર, કુટુંબમાં કલહ ઉત્પન્ન કરનાર અને શરીરને સુખાનંદ દારૂ પીગા. ” આ વાક્યમાં જો કે દારૂ પીવાનો ઉપદેશ છે છતાં હામના કુટુંબ પરિણામોનું એટલું બધું રખડ વર્ણન કરેલું છે કે જેથી સાંકળનારની પ્રવૃત્તિ દારૂ ન પીવાની થશે.

(૨) “ જેથી શરીર પ્રુષ્ઠ થાય છે અને અભયથી પાલન થવાના કારણે આરોગ્ય, બળ અને દાંધાંનું ક્ષયન નિરાસ દેહ પ્રાપ્ત થાય છે એ રીતના આસન પ્રાણવાયામોદિ યોગસાધનો શ્રુત્યુક રખે કરતા “ આ વાક્યમાં યોગસાધનોનો નિર્દેશ છે તે પછી સાંકળનારના મન ઉપર યોગસાધન અવરન કરવું જોઈએ એવું ભાવ રિચાર થાય છે

આ બાધાના કાબાપર શ્રવણે યોગ્ય ટેકાએ વે વાપરવાથી તેમનો સારો પરિણામ થાય છે અને આ મુક્તવર્ણ કહેલું શું છે તે જુઓ—

“ હે સ્ત્રી ! કામના બાણુ વડે હું તારી છાતીને વિષુ છું. તે કામના બાણુને ‘ માનસિક-મથા ’ના સુંદર પીંછાં ચોટાડેલ છે તેમાં જ લોખ અને અમરજા છે તે ‘ માનસિક વિકાર ’

નું સ્વભાવ છે, મનના ‘ કુસંકરોની દાંડી ’ વચ્ચે છે. આથી રીતે આ બાણુ બનાવેલ છે આ બાણુ ધર્મો બાળનાર છે વાગવાથી મૈત્રુ અને પરીક્ષા સુખાનંદ થાય છે, હામ બળે છે, આ પ્રકારના કામના વિષય સહ બાણુથી હું તારો વેધ કરું છું, તેથી નું પીધાઈ જાય ”

આમાં કામના બાણુથી વીધાઈ જાય એમ કહેલું છે છતાં તે કામના બાણુનું વર્ણન એટલું ભયાનક કર્યું છે કે તેનો પરિણામ સાંકળનાર ઉપર “ આ કામના બાણુથી પે તાનો ભયાનક કરવો ” એવો જ થશે આ મુક્તવર્ણ કામના બાણુના વર્ણન ના જે સમજો છે તે હવે જુઓ—

કામનો બાણુ

૧ ઉત્તુદ્ધ— દુઃખ દેનાર, શરીરને કાપી કાપી પીડા દેનારો (મ. ૧)

૨ મોમા દ્યુ— જેનું પરિણામ ભયર છે એવા ભયાનક બાણુ (મ. ૧)

૩ આઘી વર્ણા— આ બાણુને માનસિક બ્યથાના પીંછા ચોટાડેલ છે (મ. ૨)

૪ કામસાહવા— સ્વાર્થની પ્રતિષ્ઠા કરનારો અથવા કામ વિચારની શક્તિ જેમાં એસાડેલું છે બાણુનો જે અમરજા દેખ છે તે લોખ અને તીક્ષ્ણમાર અદાવેલ એવા હોખ છે તે અહીં કામવિકાર છે (મ. ૨)

૫ સ્વકલ્પ-કુસ્મલ્લા— મનના કામ વિચાર સહકરથી લોકરીથી આ બાણુ બનાવેલ છે (મ. ૨)

૬ પ્રાણાન-પ્રહા— તેને માનસિક બ્યથાના જે પીંછા

સગાડેલા છે તે એટલા માટે કે તેથી આ બાજુ સંધિ અને વધુ ઝડપથી જાય છે. (મં. ૩)

૭ શુચા (શુક્)- શોક ઉત્પન્ન કરનારી (મં. ૪)

૮ દ્યોવા (વિ-ઓવા)- વિશેષ રીતે બાળનાર (મં. ૩, ૪)

૯ શુક્લાસ્વા (શુક્-આસ્વા)- મોહાને સુકાવનાર, મોહાને મ્હાન (ઉતરી ગયેલ) કરનાર. (મં. ૪)

૧૦ પ્લીહાને શોષયતિ- પ્લીહાને સુકાવનાર, શરીરમાં પ્લીહા રૂકત વધારી તે દારા શરીરને સ્વસ્થ રાખે છે. આવા મહત્વપૂર્ણ અવલોકનો નાશ-હાનિથી થાય છે. એટલી મારકતા આ મનના બાજુમાં છે. (મં. ૩)

૧૧ હૃદિ વિધયતિ- એનું વીધું હૃદયમાં હોય છે. તેથી હૃદય કાંટે છે. હરોગની ઉત્પત્તિ કામની તૃષ્ણા કરાણે થાય છે. (મં. ૧-૩)

કામના બાજુનું આ બધું જ વર્ણન આ શબ્દો વડે આ સૂક્તમાં કરાયું છે. " હે સ્ત્રી ! આવા બધું જ બાજુથી હું તને વીધું છું. " એવું એક બાજુસ પોતાના ધર્મ પત્નીને કહે છે. પતિ પોતે જાણે છે કે જે બાજુથી વીધવાનું છે તે વળી બધું જ વિધાતક છે. આ બાજુથી કહી વીધાએલ દુઃખી થાય છે અથવા જામી બને છે એમ નહિ પણ વેધ કરનાર એટલે બાજુ મારનાર પોતે પણ વીધાય છે. એટલેજો પતિએ આ કામચર પોતાની ધર્મ પત્ની ઉપર કેં કયે તો તે ધર્મ પત્નીને જેમ વીધશે તેમ તે પતિને પણ વીધે છે, અને ઉપર કહેલા અગીયાર કુષ્પરિણામ થાય છે. આ વાત પોતે પતિ જાણે છે છતાં પતિ કહે છે કે, ' હે સ્ત્રી ! આવા બાજુથી હું તને વીધું છું. '

આ પતિનું બાજુ ધર્મ પત્ની સંભળે છે, એટલે ધર્મ પત્ની આ કામના બાજુની વિધ્ય સહ સહચીથી પરિચિત થાય છે, અને કદાચ કોઈ સ્ત્રી ન જાણતી હોય તો આ શબ્દો વડે આ કામ વ્યવહાર કેટલેક ધાતક છે તે જાણી જશે. એટલું જાન થયા પછી તે ધર્મ પત્ની પોતે પતિને કહેશે કે, " હે પ્રાણનાથ ! આપ એવા ધાતક કામમાં પડ્યો નહિ. " જે કમ કરવાનું તેની ભ્યાનક ધાતકતાનો પરિચય થયા પછી તે કમ વધારે યત્ન કરે નહિ, જેટલું આવશ્યક તેટલું જ કરશે, એવું જ થાય નહિ.

પતિ-પત્નીનું એકમત

આ સૂક્તમાં કહેલી દર્શિત પતિ પોતાના ધર્મ પત્નીને કહે

છે. " આ ધર્મ પત્ની પોતાના માતાપિતાના ધરને છોડી પતિના ઘર પતિને જોડે રહેવા આવી છે. " (ભુએ મં. ૫) ધર્મ પત્ની જવાન છે. આવી ઉમરમાં મનનો સંયમ કરવો મર્યાદા છે. જુવાનીવાળો ભોગ ભોગવવાની કમ્પા રાખનારા હોય છે, તેમની દષ્ટિ પરિણામ ઉપર જ નહિ રાકતી નથી. કેવળ ભોગ ભોગવવા તરફ હોય છે. પરંતુ આ કામ એવો હોય છે કે—

સમુદ્ર ઇવ હિ કામઃ । નૈવ હિ કામસ્યાન્તો ડસ્તિ ન સમુદ્રસ્ય ॥ (તે ધ્વા. ૨૨૨/૫૧)

કામઃ વશુઃ । (પ્રભુગિન ઉ. ૪)

" દરિયા જેવો કામ છે. કારણ કે જેમ દરિયાનો અંત હોતો નથી તેમ કામને પણ અંત હોતો નથી. " તેમજ " કામ વશુ છે. "

આ કામભોગ ભોગવવાથી એટલો થતો નથી, કિન્તુ વધે છે. આ પેતે પણ હોવાથી તેના ઉપાસનો પશુપત્ન બને છે, જે આવા પશુપત્ન કામને પોતામાં વધવા દે છે, માત્ર કે તે પશુ-ભાવને પોતાનામાં વધારે છે એમનામાં આવે પશુભાવ વધેલો હોય તેમને " મતુષ્ય " કહેવું કંઈ થાય છે. કારણ કે મન કરનારનું નામ મતુષ્ય હોય છે. અને મનની મન રાકિત કામના કારણે નષ્ટ થાય છે કામ મનમાં નિર્માણ થાય છે અને ત્યાં વધતો મનસક્રિતને ધરાડી દે છે. આ કારણે જ જુવાનીમાં જો કામને મનમાં વધવા દિધો તો માનસ વિવેકનષ્ટ બને છે.

હવે આપણા આલ વિષય વિષે જોઈશું ધર્મ પત્નીએ ખીન ધરથી આવેલે ત્યાં આવેલી હોય છે. પોતાના માતાપિતા, કાજીકેને, ખીન સગાસગાંધી બધાને છોડી તે આ ઘરે આવેલ છે અને પતિને પોતાના તન અને મનનો સ્વામી બાને છે. આ પ્રકારે સ્ત્રીએ પતિ પાસે આવીને રહેવાથી તેની જવાબદારી વધી છે. આ જવાબદારી પતિએ સમજવી જોઈએ.

હવે એમ ભુએ કે માતાપિતાના ધરથી આ ઘરે જીવનનું સુખ મેળવવા આવેલી સ્ત્રીને તેના જુવાની મુજબ શરીર ધર્મ અનુસાર મોજ સુખ ન મળે તો શું થશે, તેનું દિલ બગડી જશે. પતિ જો ધર્મનિષ્ઠમાં સમ્પદ વડે સંયમ અને પ્રતિયોગ પાલન કરવા લાગશે તો તે પોતાના ચુરધર્મનું સુખ સ્ત્રી-વિષયક કતવ્યે કરી શકશે નહિ. પણ તેથી પરિણામ કેટલે બધું જ આવશે કે તે સ્ત્રીના મનની કેટલી અધોગતિ થવાનો

કૃણોમિ તે પ્રાજાપત્યમા યોવિં ગર્મં एतु ते ।

વિન્દસ્વ ત્વં પુત્રં નારિ યસ્તુસ્મ્યં ઇમસચ્છમુ તસ્મૈ ત્વં મર્વ

॥ ૫ ॥

યાસાં ધૌઃ પિતા પૃથિવી માતા સંમુદ્રો મૂલં વીરુધાં વૃશ્વં ।

તાસ્ત્વાં પુત્રવિદ્યાય દૈવીઃ પ્રાવન્ત્વોપવયઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (તે પ્રાજાપત્યં કૃણોમિ) તારા માટે મળ વચાના સરકાર હું કરે છું (ગર્મઃ તે યોમિં एतુ) ગર્મ તારી મોનીમાં આરે હે (નારિ) ઓ ! (ત્વં પુત્ર વિન્દસ્વ) હું પુત્રને પ્રમ કર (યા નુસ્મ્યં ઇમસચ્છમુ) જે તારા માટે કલ્યાણકારી થાય અને (અ દુઃ સત્ત્વં શ મર્વ) હું આનીથી તેના માટે કલ્યાણ કરનારી થા [૫]

(યાસાં ધૌરુધાં) જે ઔપધિઓ (ધૌઃ પિતા) દુનોક પિતા છે, (પૃથિવી માતા) પૃથ્વી માતા છે અને (સમુદ્ર મૂલં) દરીયા જરો (વૃશ્વ) થયો છે, (તાઃ દૈવીઃ ઔપવયઃ) તે દિવ્ય ઔપધિઓ (ત્વાં પુત્રવિદ્યાય) તને પુત્ર પ્રમિત્રા માટે (પ્ર અવન્તુ) વિશેષ રક્ષણ કરે [૬]

ભાષ્ય— મળ ઉત્પત્ત વચનો પ્રાજાપત્ય સરકાર તારા માટે કરે છે તેથી તારા ગર્ભશયમાં પ્રાપ્તગર્ભ ઉત્પન્ન થશે અને ૬ પુત્ર સતતિ ઉત્પન્ન કરે તે પુત્ર તારા કલ્યાણ કરશે અને તે તેનું કલ્યાણ કરશે (૫)

જે ઔપધિઓ પૃથ્વીપર થાય છે એનું ખલન દિવ્ય શક્તિ વડે થાય છે, જે દરીયામાં નિર્મલુ થાય છે તે દિવ્ય વનરુપિનું સેવન પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે તે કરે તેથી તારા ગર્ભશયમાં હોય પણ તેને ઉત્પન્ન સતતિ થશે (૬)

વીર પુત્રોના જન્મ

વધ્યા સ્ત્રીને તેનું વધ્યાવ દૂર કરી ઉત્તમ વીરપુત્ર થવા યોગ્ય “ માતા ” બનાવવી એ આ સૂક્તનો સાધ્ય વિષય છે પહેલાં ત્રણ મત્રોમાં મત્રય વિચારો દ્વારા આત્મિક પરિવર્તન સુચર્યું છે જો કેમ સ્ત્રીને જીવાનીમાં મનનો નિશ્ચય થાય કે પોતાનું વધ્યાવ દૂર થએલ છે તો તે મુજબ સ્ત્રીરત્ની અદર પશુ તેમ જ અનુકૂળ પરિવર્તન થવાનો શાબ્દ છે જો ધ્વનિય વિરે કાષ્ઠ મોગી આખી ન હોય તો આ આગસિક વિચારપરિવર્તનથી અવરુપ સિદ્ધિ થશે છે

આ કાર્ય માટે પ્રાજાપત્ય પ્રણિ “ તો પ્રયોગ પ મ મત્રમાં કહેલ છે નયસક ધિગેરે દિવ્ય ઔપધિઓનું હવન અને તેના બીજાનું વિધિપૂર્વક ભક્ષણ કરવાનું વિધાન એથા મત્રમાં કહેલ છે નયસક ઔપધિઓનો એકમણ છે આ ઔપધિઓ વીપ વધારનાર, સર્વેર પુષ્ટ કરનાર અને ગર્ભશયના હોય દૂર કરનાર અને ત્યાંનું આરોગ્ય વધારનાર છે આ વનરુપિઓનું હવન કરતું તેનું સેવન કરતું અને આરોગ્યપૂર્ણ વિચાર બન્યાં ધારણ કરવા આ ત્રણ ઉપાય વડે પ્રાજાપ દૂર કરવા આ સૂક્તમાં કહ્યું છે

યજ્ઞમાને ધર્મભાવનાઓ આ પ્રાજાપત્ય પદ્ય કરવો યજ્ઞશય આહુતિરક્ષાઓને પીવડાવવા અને પ્રથમ ત્રણ મત્રમાં કહેલા આરોગ્યદાયક વિચારો આહોવાદ રૂપે કહેવા, “ હે ઓ ! તારામાં જે વાજપલ્લના હોય હતા તે આ પ્રાજાપત્ય પ્રણિથી દૂર થાય છે હવે તારા ગર્ભશયમાં પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન થશે ત્યાં તે વીરબળાક કક્ષ ગહિના સુધી પુષ્ટ થતું રહે અને પછી યોગ્ય સમયે ઉત્પન્ન થશે. હવે તું અનેક પુત્રોની માતા બનીશ (મ ૧-૩)

આ મત્રકરે બનાવુર્વક આપેલા આહોવાદિયો અને તે આહોવાદિયો બચ્ચલ નિશ્ચયથી સ્વીકાર કરવાથી અદર જરૂર આવશ્યક ફેરફાર થાય છે “ સિવસ કલપ વડે ચિકિત્સા ” કરવાની આ પદ્ધતિ આ વિરે પશુ સૂક્તો અર્થવેદમાં છે

આ સૂત્રમાં “ ઔવવયઃ ” અર્થ જલુપચનમાં છે તેથી એમ અનુમાન કહી શકાય કે આ સેવન વિધીમાં અનેક ઔપધિઓ દશે દ્વારા વેદોએ તે વિરે શોધખોળ કરી નોંધ્યો

ગર્ભ ધારણા

કાંડ ૫, સૂક્ત ૨૫

(શ્રાધ્ધિ - શ્રદ્ધા । દેવતા - યોનિગર્ભઃ)

પર્વતાદિવો યોનેરંદ્રાદક્ષાત્સુમાર્મૃતમ્ । શેષો ગર્ભસ્ય રેતોષાઃ સરૌં પર્ણમિવા દંધત્	॥ ૧ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી ભૂતાનાં ગર્ભમાદુષે । યવા દંધામિ તે ગર્ભ તસ્મૈ ત્વામર્વસે હુવે	॥ ૨ ॥
ગર્ભ ષેદિ સિનીવાલિ ગર્ભ ષેદિ સરસ્વતિ । ગર્ભ તે અશ્વિનોમા ધન્નાં પુસ્કરસજા	॥ ૩ ॥
ગર્ભ તે મિત્રાવરુણૌ ગર્ભ દેવો વૃહસ્પતિઃ । ગર્ભ ત્વં દ્રઢંચાપિચ ગર્ભ ધાતા દંધાતુ તે	॥ ૪ ॥
વિષ્ણુર્યોનિં કલપયતુ ત્વષ્ટાં રૂપાણિ પિંશતુ । આ સિંચતુ પ્રજાપતિર્ધાતા ગર્ભં દંધાતુ તે	॥ ૫ ॥
પદ્મેદુ રાજા વરુણો યદ્વા દેવી સરસ્વતી । યદિન્દ્રો વૃત્રહા વેદુ તદ્ર્મંકરણં પિવ	॥ ૬ ॥
ગર્ભો અસ્યોપધીનાં ગર્ભો વનસ્પતીનામ્ । ગર્ભો વિશ્વસ્ય મૂતસ્ય સો અગ્રે ગર્ભમેહ ધાઃ	॥ ૭ ॥

અર્થ— (પર્વતાદિવઃ) પર્વતપ્રી માટી યુલોક સુધી ને પદાર્થો છે તેમના (વગાત્ અંગાત્ સં આમૃત) અંગ પ્રત્યંગોમાંથી ભેગું કરેલું (યોનેઃ) યોનીના સ્થાનમાં (રેતોષાઃ શેષઃ) વીર્યની સ્થાપના કરનાર પ્રાથેદિપ (સરો પર્ણે હવ) પાણીના પ્રવાહમાં પડેલા પાન સુગન્ધ (ગર્ભસ્ય આદધત્) ગર્ભના ભીજવું આપનાર કરે છે. [૧]

(યવા હ્યં મહી પૃથિવી) ને રીતે આ માટી પૃથ્વી (ભૂતાનાં ગર્ભ આદષે) સમસ્ત જીવોના ગર્ભ ધારણ કરે છે (યવા તે ગર્ભ દંધામિ) તે પ્રકારે તારા ગર્ભ ધારણ કરે છે (તસ્મૈ અવસે ત્વાં હુવે) તેના વશણ માટે તને બોલાવું છું. [૨]

હે (સિનીવાલિ) અદ્યપચંદ્રાણા નામી દેવી ! (ગર્ભ ષેદિ) ગર્ભને ધારણ કર. હે (સરસ્વતિ) તારાદિવ ! (ગર્ભ ષેદિ) ગર્ભને ધારણ કર. (ડમી પુસ્કરસજા અશ્વિનો) કમલમાલા ધારણ કરનાર અને અશ્વિ દેવો (તે ગર્ભ આધન્નાં) તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૩]

(મિત્રા-વરુણૌ તે ગર્ભ) મિત્ર અને વરુણ તારા ગર્ભને પ્રદ કરે. (દેવઃ વૃહસ્પતિઃ ગર્ભ) દેવ વૃહસ્પતિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (દ્રઢં ચ અપિઃ ચ તે ગર્ભ) દ્રઢ અને અગ્નિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (ધાતા તે ગર્ભ દંધાતુ) ધાતા તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૪]

(વિષ્ણુઃ યોનિં કલપયતુ) વિષ્ણુ યોનીને સમર્થ બનાવે. (ત્વષ્ટા રૂપાણિ પિંશતુ) ત્વષ્ટા રૂપોને અવધૈવાળા બનાવે. (પ્રજાપતિઃ આસિચતુ) પ્રજાપતિ ગર્ભવું સંચિત કરે અને (ધાતા તે ગર્ભ દંધાતુ) ધાતા તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૫]

(પદ્મેદુ રાજા વરુણઃ વેદ) ને વરુણચન્દ્ર બને છે (વા યત્ દેવી સરસ્વતી) અથવા ને દેવી સરસ્વતી બને છે (યત્ વૃત્રહા દ્રઢઃ વેદ) ને વૃત્રનો નાશ કરનાર દ્રઢ બને છે. (તત્-ગર્મંકરણં પિવ) તે ગર્ભને રિધર કરનાર રસનું પાન કર. [૬]

(ષોપધીનાં ગર્ભઃ અસિ) ઘં ષોપધીઓને ગર્ભ છે, અને (વનસ્પતીનાં ગર્ભઃ અસિ) ઘં વનસ્પતિઓને ગર્ભ છે. (વિશ્વસ્ય મૂતસ્ય ગર્ભઃ) સર્વ જીવમાત્રને ગર્ભ છે. હે અગ્રે ! (સઃ દ્રઢ ગર્મં આધાઃ) તે ઘં અદી ગર્ભને ધારણ કર. [૭]

સંભવ રહે છે. આનો વિચાર વાચકએ કરી પત્નીની જાન દારી શુ છે તે જાણવું.

૧ શમદમ, બ્રહ્મચર્ય વિગેરે બધું સાફ ॥ તેથી અનુચિત-નો વિકાસ થાય છે, આ નથી બાબતે સાચી પણ વિરાદ કરી ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકાર્યા પછી તેમાંની જાનદારી ઉચકરી જ રહી પોતાને સર્વે આપનાર સ્ત્રીના મનોધર્મનો વિચાર કરવો જ રહ્યો, એ જ ગૃહસ્થનું કર્તવ્ય છે આ કર્તવ્યથી થોડા વીર્યનું પન થતું હોય તો પણ તે કરવું જ રહ્યું સ્ત્રીએ માનાપિતાને ત્યાં કરી એક મદાન થઈ કથે છે સામે પતિએ પણ અચર બ્રહ્મચર્ય છોડી, સદ્ય બ્રહ્મચર્ય સ્વીકારી પોતે પણ થોડો ત્યજ મેના ખાટે કરવો જ રહ્યો તે તેના યત્ન છે એમ જો પતિ કરશે નહિ તો તે સ્ત્રી અસ-માર્ગ-શામી બનશે, તેના પાપમાં તે પોતે ભાગીદાર થશે

આ સકલમાં પતિ પોતાના સ્ત્રીનું હૃદય કામના બાણથી વીધવા માગે છે તેના હેતુ તે છે તેથી પતિ તે ભય નક બાણ નું વર્ણન કરી પત્નીને સમજાવે છે કે આવો ભય જરૂર બાણ છતાં હું તને તેથી વધુ છું તેનું કારણ મારી એ ફરજ છે કર્તવ્યશુદ્ધિથી તેમ કરે છું એટલે સ્ત્રી પણ તે સંભળી જાય છે કે આ કામોપભોગમાં વિચાર જો મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે કેટલા ભય કરે ॥ તેમને જો આપણે ધૂર આપીએ, સમય ન રાખીશું તો કેટલી ભય કરે સ્થિતિ થશે !

આ વિચારના કારણે તે સ્ત્રીના મનમાં બ્યારે કામવિકાર ઉદ્ભવે ત્યારે તે પતિએ આ સકલમાં કહેલા રસો જળ અને પતિ પણ સ્ત્રીના સનની સમયની લહેરા વધારે તો અતે બનેનું કલ્યાણ થાય

પણ જો પતિ સ્ત્રીના કામવિકારને જગરહસ્તીથી રોકી શકે તો તે સ્ત્રીમાં વાસના બધી વધી જશે અને આ તેના અંધ પાત વિષે જરા પણ યત્ન રહેશે નહિ તેઓ તેના અંધ પાત ન થાય તે માટે સ્ત્રી ઝડપથી સચી તેમજ તે સમયે જ ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરવું વિગેરે નિયમો અસ્થિતત્વમાં આવેલા છે સાથે કામની ભય કરતાં વિચાર પણ થવો રહે તો તેમાંથી જાણવાની સ્ત્રી અને પુરુષની પ્રવૃત્તિ આપે આપ રહેશે તેથી જરૂર તેટલો સમય પુરે પાળવો અને સ્ત્રીને પણ પોતાને અનુકૂળ ધર્મચર્ય કરવાની જાનવદા પ્રસ્તુત રાખવો આ બધું થના ખાટે પતિ પોતે સુવિચારે બન્યું રાખનારો હોવા નેપ્રમ્યે અને તેણે પ્રાર્થનાદ્વારા દેવોનું

સાદાપ્ય લેવું નેપ્રમ્યે તેથી જ ૬ મ મમાં મિત્રાવરૂપીની પ્રાર્થના કરેલ છે કે “હે દેવો ! આ ધર્મ પત્નીને મને અનુકૂળ બતાવો અને મને અનુકૂળ વર્તી ધર્માચર્ય કરવાની શક્તિ આપો આ ધર્મ પત્નીના મનમાં આવો વિચારોનું પ્રવર્તન કરો કે તે સ્ત્રીએ કંઈ વિચાર મનમાં ન લાવતાં મને અનુકૂળ થઈ ધર્માચર્ય કરતા રહેશે અને બીજા કંઈ કર્યો તારૂં તેનું મન ન દોડે ” (મ ૬)

પતિએ પત્ની વિશે આવી દશતા રાખવી જ હશે પતિએ પત્નીને જાણી રાખવી અને તેને સમયના માગે ચલાવવી. ધર્મ પત્નીના ગુણ આ સકલમાં આ મુજબ કલા છે—

ધર્મ પત્નીના ગુણ

૧ મુદુ - નરમ એટલે સ્ત્રી સ્વભાવવાળી (મ ૪)

૨ નિમમ્બુઃ - કોષ ન કરનારી, શાંતીથી ધીરજ રાખી કામ કરનારી (મ. ૪)

૩ પ્રિયવાચિની - ખુશ બાણી કરનારી (મ ૪)

૪ અનુચલ - પતિને અનુકૂળ રહી કામ કરનારી (મ ૪)

૫ (મમ) ઘરો - પતિને વધ રહેનારી, પત્નીના આદર્શ વર્તનારી (મ ૭)

૬ કોષલી - એક પતિની જ બની રહેનારી (મ, ૪)

૭ (મમ) ચિષ્ણ ઉપાચસિ - પતિના ચિત્ત મુજબ પોતાનું ચિત્ત રાખનારી અથવા બતાવનારી (મ ૫)

૮ અન્નમુઃ - પતિની વિરલ કોષ પણ કામ ન કરનારી (મ ૬)

૯ (મમ) વ્રતો અલ્પા - પતિના ઉદ્યોગમાં સદાપ્ય આપનારી (મ ૫)

આ બધા ગુણો ધર્મ પત્નીના કર્તવ્ય બતાવે છે વાચકોએ તેનો વિચાર કરવો અને આપ સ્ત્રી માટેના આ અમૂલ્ય ઉપદેશને અપનાવવા પ્રયત્ન કરવો.

ગૃહસ્થ ધર્મ

આ પ્રકારે અનુકૂળ કામ કરનાર ધર્મ પત્નીને પતિ કહે છે કે, “હે સ્ત્રી ! હું તારા હૃદયને આવો ભય કરે કામના બાણથી વીધુ છું ” પતિ જાણે છે કે આ કામના બાણ બહુ ભય કરે છે, અભયમાં ચિત્ત કરનારો છે, મણી તુલસાન કરનારો છે ધર્મ પત્ની પતિને અનુકૂળ વર્તનારી હોવાથી અને પતિના કહેવાથી તે પણ જાણે છે કે આ કામના બાણ

તપસ્યામાં આધા કરનારો છે. પણ બેઠિજણાએ ગૃહસ્થાશ્રમ રતીકારેલ હોવાથી સંતાનો પ્રતિ એ તેમની દરજ્જા યદ્ય પણ છે. તેથી જન્મેને ગૃહસ્થધર્મ સુજન વર્તવું જ રહ્યું. ધર્મ-નિયમેતુસાર ઋતુશામી યદ્યને ધરમાં વંશ આગળ ચલાવવા બીજગપ યાજક ઉત્પન્ન કરવું અને તપસ્યામાં લાગી જવું. આ સૂક્તનો મહત્વપૂર્ણ ઉપદેશ આ દષ્ટિએ જોવાનો છે અને આ પાંચમાં અનુવાકમાં પાંચ સૂક્તો છે. ૨૧ મું સૂક્ત

'કામાગ્નીનું જ્ઞાન', ૨૨ મું સૂક્ત 'વર્ચસ્વપ્રાપ્તિ' ૨૩ મું સૂક્ત 'વધ્યાત્ત દેહ નિરાશ્વપૂર્વક વીરબાળક ઉત્પન્ન કરવાની વિદ્યા', ૨૪ માં સૂક્તમાં 'સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી' અને ૨૫ માં સૂક્તમાં 'ગૃહસ્થધર્મના નિયમાનુકૂળ રહી ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરવું' આ વિધો છે. તેમનો એક બીજા નોડેનો સંજલ રચ્ય છે.

વીર પુત્રની ઉત્પત્તિ

કાંડ ૩, સૂક્ત ૨૩

(ઋષિ-મહા. દેવતા-વરદા; યોગિ)

येन वेहह भूविधं नाघयामसि तत्त्वत् । इदं तदुन्यन्न त्वदर्षं दूरे नि दध्मसि ॥ १ ॥
आ ते योनिं गर्भं एतु पुमान्नाणं इवेपुषिम् । आ वीरीशत्रं जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः ॥ २ ॥
पुमांसं पुत्रं जनय तं पुमान्तुं जायताम् । भवासि पुत्राणां माता जातानां जनयाधू यान् ॥ ३ ॥
यानि भद्राणि यीजान्यपुमा जनयन्ति च । तैस्त्वं पुत्रं विन्दस्व सा प्रसूयेतुका भव ॥ ४ ॥

અર્થ— (યેન વેહહ ભૂવિધ) જે કારણથી તું વાંઝણી થઇ છે. (તત્ ત્વત્ નાઘયામસિ) તે કારણ તારામાંથી અમે દૂર કરીએ છીએ. (તત્ત્વદર્ષ) તે આ વધ્યાત્ત (અન્નયજ્ઞ સ્વત્ દૂર) બીજા જન્મમાં તારાથી દૂર (અપ નિ દધ્મસિ) અમે લઇ જઇએ છીએ. [૧]

(પુમાન્ ભર્મ : તે યોનિ આ વતુ) પુત્રવર્ગ તારા ગર્ભાવધમાં આવે (વાણ : હપુધિ દય) જેમ બાણ તેની શેઠીમાં હોય છે. (સજ તે) અદી તારો (દશમાસ્યા વીર : પુત્ર : આજાયતા) દસ માસ ગર્ભમાં રહી વીર પુત્ર ઉત્પન્ન થાય. [૨]

(પુમાન્સં પુત્રં જનય) પુત્ર સંતાન ઉત્પન્ન કર (તં જનુ પુમાન્ જાયતા) તેના પછી પછી પુત્ર જ થાય. આ પ્રકારે તું (પુત્રાણાં માતા મયસિ) પુત્રોની માતા થા (જાતાનાં યાન્ ચ જનયા :) જે પુત્ર જન્મ્યા છે અને આ પછી તું જેમને જન્મ આપીશ [૩]

(યાનિ ચ ભદ્રાણિ યીજાનિ) જે કલ્યાણકારક બીજો છે અને જેમને (ક્રમમા : જનયન્તિ) અપલ નામની વનસ્પતિ ઉત્પન્ન કરે છે. (તૈ : ત્વં પુત્રં વિન્દસ્વ) તેમનાથી તું પુત્ર ઉત્પન્ન કર (સા પ્રસૂ :) તેવી રીતે પ્રસવનાર તું (યેતુકા ભવ) ગાય સમાન ઉત્તમ માતા બન. [૪]

ભાવદર્શ— હે સ્ત્રી ! જે દેવતા કારણે તારા ગર્ભાવધમાં ગર્ભધાત્મા લગી નથી અને હું વધ્યા થઈ છે તે હોય તું તારા ગર્ભથી દૂર કરું છું અને પછીરીતથી તે દેહ વાગથી દૂર કરું છું. (૧)

તારા ગર્ભાવધમાં પુત્રવર્ગ ઉત્પન્ન થાય, તે ગર્ભ ત્યાં દસ મહિના સુધી રહે અને સગી રીતે પુત્ર થઇ તને ઉત્તમ વીર પુત્ર થાય (૨)

પુત્ર સંતાન ઉત્પન્ન કર. તેના પછી બીજો થવું તને ઉદ્દેશ થાય. આ રીતે તું અનેક પુત્રોની માતા બને (૩)

અપલ આદિ વનસ્પતિઓના ઉત્તમ બીજનું વં પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સેવન કર અને ઉત્તમ વીરપુત્રોને જન્મ આપ. (૪)

કૃણોમિ તે પ્રાજાપત્યમા યોનિર્મ ગર્ભં एतु ते ।

ચિન્દસ્તુ ત્વં પુત્રં નારિ યસ્તુમ્યં શ્રમસન્નમ્ તસ્મે ત્વં મર્વે
યાસાં ધૌઃ પિતા પૃથિવી માતા સંમુદ્રો મૂલં વીરુષાં વૃષ્ણં ।

તાસ્તાં પુણ્નવિદ્યાપૃ દેવીઃ પ્રાનુન્ત્વોપધયાઃ

॥ ૫ ॥

॥ ૬ ॥

અર્થ— (તે પ્રાજાપત્યં કૃણોમિ) તારા માટે પ્રગ્ન યજ્ઞના સન્કાર દું કરે છું (ગર્ભં તે યોનિ एतુ) ગર્ભ તારી યોનીમાં આવે છે (નારિ) સ્ત્રી ! (શ્વ પુત્ર ચિન્દસ્તુ) તું પુત્રને પ્રમ કર (યા તુમ્ય દા અસ્તુ) ને તારા માટે કલ્યાણીકારી થાય અને (શ્વ ત્વ ડ તસ્મે જ્ઞા મર્વ) તું ખાનીથી તેના માટે કલ્યાણ કરનારી થા [૫]

(યાસાં વીરુષાં) ને ઓપધિઓને (ધૌઃ પિતા) પુત્રને પિતા છે, (પૃથિવી માતા) પૃથ્વી માતા છે અને (સન્મુદ્ર-મૂલં) દરીયા જરે (વૃષ્ણ) થયો છે, (તાઃ દેવીઃ ઓપધયાઃ) તે દિવ્ય ઓપધિઓ (ત્વા પુણ્નવિદ્યાપૃ) તને પુત્ર પ્રાપ્તિના માટે (પ્ર અવન્તુ) વિશેષ રક્ષણ કરે [૬]

ભાવાર્થ— પ્રગ્ન ઉત્પન્ન થવાને પ્રાગ્નપત્ય સન્કાર તારા માટે કરે છું તેથી તારા ગર્ભાશયમાં પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન થશે અને હ પુત્ર સતતિ ઉત્પન્ન કરે તે પુત્ર તારું કલ્યાણ કરશે અને હ તેનું કલ્યાણ કરું (૫)
ને ઓપધિઓ પૃથ્વીપા થાય છે જેનું ધસન દિવ્ય શક્તિ વડે થાય છે, ને દરીયામાં નિર્માણ થાય છે તે દિવ્ય વનસ્પતિનું સેવન પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે હ કરે તેથી તારા ગર્ભાશયમાં દેવ દૂર અદ્ય તેને ઉત્તમ સહતિ થશે (૬)

વીર પુત્રનો જન્મ

વધ્યા સ્ત્રીને તેનું વધ્યાત્વ દૂર કરી ઉત્તમ વીરપુત્ર થવા યોગ “ માતા ” જનાવલી એ આ સૂક્તનો સાધ્ય વિષય છે પહેલાં ત્રણ મંત્રોમાં મગધ વિચારો દ્વારા આત્મિક પરિવર્તન સ્વચ્છું છે ને કેમ સ્ત્રીને જુવાનીમાં મનના નિશ્ચય થાય કે પોતાનું વધ્યાત્વ દૂર થશે છે તો તે યુગ્મન શરીરની અદર પછે તે જ જનુકૂળ પરિવર્તન થવાનો સભવ છે ને અન્દિય વિષે ક્રોધ મોગ ખામી ન હોય તો આ પ્રાગ્નસિક વિચારપરિવર્તનથી અવરણ સિદ્ધિ થશે છે

આ કામ માટે “ પ્રાગ્નપત્ય ઇદિ ” નો પ્રયોગ પ મ મંત્રમાં કહેલ છે નવશક વિચારે દિવ્ય ઓપધિઓનું હવન અને તેના પીતેનું વિધિપૂર્વક બ્રહ્મણ કરવાનું વિધાન યોગ્ય મંત્રમાં કહેલ છે નવશક ઓપધિઓને એકમય છે આ ઓપધિઓ વીર વધારનાર શરીર પુષ્ટ કરનાર અને ગર્ભાશયના દેવ દૂર કરનાર અને ત્યાં જુવાન વધારનાર છે આ વનસ્પતિઓનું હવન કરતું તેનું સેવન કરતું અને આયોગપૂર્ણ વિચાર મનમાં ધારતું કરવા આ ત્રણ ઉપાય વડે વધ્યાત્વ દૂર કરવા આ સૂક્તમાં કહ્યું છે

યજ્ઞમાને ધર્મઆવનાથો આ પ્રાગ્નપત્ય ધર્મ કરવો યતસૈષ આકુતિરશ્ચ સ્ત્રીને પીરગરવો અને પ્રથમ ત્રણ મંત્રમાં કહેલા આયોગનાથ વિચારો આયોગવાદ રહે કહેવા, “ હે સ્ત્રી ! તારામાં જે વાંઝજળના દોષ હતા તે આ પ્રાગ્નપત્ય ઇદિથી દૂર થાય છે હવે તારા ગર્ભાશયમાં પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન થશે ત્યાં તે વીરબ્રાહ્મ દસ અર્ધિવા ઇધી પુષ્ટ થઈ રહે અને પછી યોગ્ય સમયે ઉત્પન્ન થશે હવે તું બંનેકે પુત્રાની માતા બનીશ (મ ૧-૩)

આ પ્રકારે મન પૂર્વક આપેલા આયોગદોષી અને તે આયોગદોષને અગલ નિશ્ચયથી સ્વીકાર કરવાથી આ જ જરૂર આનંદપક ફેરફાર થાય છે “ યિવસ કલ્પ વરે ચિકિત્સા ” કરવાની આ પદ્ધતિ છે આ વિષે યજ્ઞા સૂક્તો અર્થવેદમાં છે

આ સૂક્તમાં ‘ ઓપધયાઃ ’ શબ્દ બહુવચનમાં તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે આ સેવન વિધીમાં બંનેકે ઓપધિઓ હશે સારા વેદોએ તે વિષે શોધખોળ કરવી એકએ

ગર્ભ ધારણા

કાંઠ ૫, સૂકત ૨૫

(જનિ - મદ્રા । દેવતા - ચોનિગર્મઃ)

પર્વતાદિવો યોનિરદ્વાદક્ષત્સમામૃતમ્ । શેપો ગર્ભસ્ય રેતોષાઃ સર્વો પૂર્ણમિવા દંધત્ ॥ ૧ ॥
 યથેયં પૃથિધી મહી મૃતાનાં ગર્ભમાદુષે । દ્વા દંધામિ તે ગર્ભ તસ્મૈ ત્વામવસે હૃવે ॥ ૨ ॥
 ગર્ભ ઘેહિ સિનીવાલિ ગર્ભ ઘેહિ સરસ્વતિ । ગર્ભ તે અશ્વિનોમા ઘષ્ટાં પુષ્કરસ્રજા ॥ ૩ ॥
 ગર્ભ તે મિત્રાવરુણો ગર્ભ દેવો વૃહસ્પતિઃ । ગર્ભ તુ દ્વન્દ્વશ્ચાગ્નિશ્ચ ગર્ભ ઘાતા દંધાતુ તે ॥ ૪ ॥
 વિષ્ણુર્યોનિ કલ્પયતુ ત્વષ્ટાં રૂપાણિ પિંશતુ । આ સિંચતુ પ્રજાપતિર્ધાતા ગર્ભ દંધાતુ તે ॥ ૫ ॥
 યદ્વેદુ રાજા વરુણો યદ્દો દેવી સરસ્વતી । યદિન્દ્રો વૃત્રહા યેદુ તદ્ગર્ભકરણં પિચ ॥ ૬ ॥
 ગર્ભો અસ્યોપધીનાં ગર્ભો વનસ્પતિર્નામ્ । ગર્ભો વિશ્વસ્ય મૃતસ્ય સો અસિ ગર્ભમેહ ઘાઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ— (પર્વતાદિવો) પર્વતથી માંડી ઘૂલેક સુધી ને પદાર્થો છે તેમના (અંગાત્ અંગાત્ સ્વં આમૃતં) અંગ પ્રત્યંગોમાંથી ભેદ કરેલું (યોનિઃ) ગોળીના સ્થાનમાં (રેતોષાઃ શેપઃ) વીંચની સ્થાપના કરનાર પ્રાપેદિય (સર્વો પૂર્ણમિવા) પાણીના પ્રવાહમાં ખડેલા પાન મુખ્ય (ગર્ભસ્ય આદ્યત્) ગર્ભના બીજનું આધાન કરે છે. [૧]

(યથા હયં મહી પૃથિધી) ને રીત આગોટી પૃથ્વી (મૃતાનાં ગર્ભ આદ્યે) સમસ્ત ભૂતોનો ગર્ભ ધારણ કરે છે (દ્વા દંધામિ) તે પ્રકારે તારો ગર્ભ ધારણ કરે છે (તસ્મૈ અવસે સ્વાં હૃવે) તેના રક્ષણ માટે તને બોલાવું છું. [૨]

હે (સિનીવાલિ) અશ્વપત્રકાળી ગત્રી દેવી ! (ગર્ભ ઘેહિ) ગર્ભને ધારણ કર. હે (સરસ્વતિ) ધાનદેવિ ! (ગર્ભ ઘેહિ) ગર્ભને ધારણ કર. (યમો પુસ્કરસ્રજી અશ્વિનો) કમલમાલા ધારણ કરનાર અને અશ્વિ દેવો (તે ગર્ભ આદ્યત્) તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૩]

(મિત્રા-વરુણો તે ગર્ભ) મિત્ર અને વરુણ તારા ગર્ભને પ્રદ કરે. (દેવઃ વૃહસ્પતિઃ ગર્ભ) દેવ વૃહસ્પતિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (દ્વન્દ્વઃ ચ અગ્નિઃ ચ તે ગર્ભ) દ્વન્દ્વ અને અગ્નિ તારા ગર્ભને ધારણ કરે (ઘાતા તે ગર્ભ દંધાતુ) ઘાતા તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૪]

(વિષ્ણુઃ યોનિ કલ્પયતુ) વિષ્ણુ યોનિને સમર્થ બનાવે. (ત્વષ્ટા રૂપાણિ પિંશતુ) ત્વષ્ટા રૂપોને અવશ્યેષ-વાળા બનાવે. (પ્રજાપતિઃ આસિચતુ) પ્રજાપતિ ગર્ભનું સંચાલન કરે અને (ઘાતા તે ગર્ભ દંધાતુ) ઘાત તારા ગર્ભને ધારણ કરે. [૫]

(યત્ રાજા વરુણઃ વેદ) ને વરુણજીવ બળે છે (યા યત્ દેવી સરસ્વતી) અથવા ને દેવી સરસ્વતી બળે છે (યત્ વૃત્રહા દ્વન્દ્વઃ વેદ) ને વૃત્રહા નાશ કરનાર બદ્ધ બળે છે. (તત્-ગર્ભકરણં પિચ) તે ગર્ભને રચીત કરનાર રસનું પાન કર. [૬]

(યોપધીતાં ગર્ભઃ અસિ) તું યોપધીઓનો ગર્ભ છે, અને (વનસ્પતિર્નામઃ ગર્ભઃ અસિ) તું વનસ્પતિઓનો ગર્ભ છે. (વિશ્વસ્ય મૃતસ્ય ગર્ભઃ) સર્વ બૃત્તમાત્રનો ગર્ભ છે. હે અગ્ને ! (સઃ દ્વઃ ગર્ભ આધાઃ) તે તું અદ્વો ગર્ભને ધારણ કર. [૭]

અર્ધિ રુન્દ વીરયંસ્તુ ગર્ભમા ધેહિ યાંન્યામ્ । વૃણસિ વૃણ્યાન્પુત્રાયં સ્વા નંયામસિ ॥ ૮ ॥
 વિ જિહ્વીવ્ય વાર્દસામે ગર્ભસ્તુ યોનિમા ધ્રંયામ્ । અદ્યૈ દેવાઃ પુત્રં સોમપા ડંભયાવિનમ્ ॥ ૯ ॥
 ધાતુઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગર્ભીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૦ ॥
 ત્વષ્ટઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગર્ભીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૧ ॥
 સર્વિત્ઃ શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગર્ભીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૨ ॥
 પ્રજાવતે શ્રેષ્ઠેન રૂપેણાસ્યા નાર્યાં ગર્ભીન્યોઃ । પુમાસં પુત્રમા ધેહિ દશમે માસિ સૂતવે ॥ ૧૩ ॥

અર્થ— (વાર્દસામે) જીને ઉભો રહે (વીરયસ્ય) વીરના માગ્ય કર (યોન્યાં ગર્ભ આધેહિ) યોનીમાં ગર્ભની સ્થાપના કર દે (વૃણ્યાવન્) વૃણા માસિ) વીરના । ઇ અમળ છે (જ્વા પ્રજાવે નયામસિ) તને કેવળ સતાન માટે જ કાંઈ જાણ્યો છોએ [૮]

હે (વાર્દસામે) ગૃહસ્થાશ્રમ માનાર આ ' તું (વિજિહ્વીવ્ય) વિશેષ પ્રકારથી તૈયાર રહે (તે યોનિ ગર્ભ આશ્રયા) તારા યોનીમાં ગર્ભ સિંધર થાય (સોમપા) દેવા હમયાવિન પુત્ર તે જાતુ) સોમપાન કરનારદેવાએ તમારા બંનેતુ રક્ષણ કરનાર પુત્ર તમને આપ્યો છે [૯]

હે (ધાતુઃ) ધાતા । અને હે (ત્વષ્ટઃ) રૂપ બનાવનાર દેવ । હે (સર્વિત્) ઉપાદેવ । હે (પ્રજાવતે) પ્રજા પાસકેદવ । (અસ્વાઃ નાર્યાં ગર્ભીન્યો) આ રમીના બંને ગર્ભ પેરના ગર્ભીની વચ્ચે (શ્રેષ્ઠેન રૂપેણ પુમાસ પુત્ર આ ધેહિ) ઉત્તમ સુંદરસ્થાને પુત્ર સતાન સ્થાપન કરે અને (દશમે માસિ સૂતવે) હમમાં માસમાં તેને ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બનાવે [૧૦-૧૩]

ગર્ભની સુરક્ષાના

ગર્ભના સ રક્ષણ માટે પરમેશ્વરની તેમજ બીજા દેવતાઓની પ્રાર્થના આ સૂક્તમાં કરવામાં આવેલ છે આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાથી માનસકલિની ભગ્યુતિ દ્વારા યજ્ઞો લાભ થાય છે તે સિવાય આ સૂક્તમાં ગર્ભવિપવક બીજ પછી ઉપકૃત વાતો પણ હૃદયો છે તેનો યોગ્ય વિચાર અહીં કરવો જરૂરી છે

પૃથ્વી ઉપરના પર્વતેથી અગ્નિ યુને ક સુધી આ લાવા પૃથ્વીની અદર નેટલ પહોંચે છે તે બધાના બંધનપ્રત્ય ગોના આ લાકા અને તે બધા અગ્નિ સ્પિક્ટ પ્રકારથી બેગા કરવાથી ગર્ભ બનાવવામાં આવે છે આ પ્રથમ મત્રના કહેતું છે. એટલે આ ગર્ભમાં જે મત્ર છે સર્વ અને અદ્યા અથવા જે તે મત્રાણે પાણ્ય અને જલના બંધન પણ છે તેવી જ રીતે એણે વિવરણપતિએના અથ પણ્ય છે જે જલોડમાં છે તે પિડમાં છે એટલે પિડ એ જલોડનો અથ । તેજ પ્રકારે પતિના અગ પ્રત્ય ગેતુ સરવ વીપમાં આવે છે અને તે વીપ્વિ-કુધી ગર્ભ અને છે એટલે ગર્ભમાં પિત્તના અગન પ મો-સુશુદ્ધોતુ સરવ આવેતુ હે પ છે આ રીતે આ ગર્ભ એક દષ્ટિએ જલોડનો સર્વાસ છે અને બીજી દષ્ટિએ આ ગર્ભ પિતાનો સર્વાસ પણ છે ગર્ભમાં એમ સમજે કે આટલી પ્રમદ સક્રિય છે તેથી ગર્ભતુ સ રક્ષણ તેતુ જ સારી રીતે કરતુ બેટએ તેવી નેટલી ઉત્પતિ થાય એટલા પ્રયત્નો કરવા બેટએ

મત્ર રથી પ સુધી દેવતાઓની પ્રાર્થના છે કે સર્વ દેવા આ ગર્ભતુ રક્ષણ કરે, તે માટે ગદ અથવા અને જે દેવતાઓના અથ અહીં કલા છે તેઓ એ પોતાની સક્રિય વડે તેને સુરક્ષિત રાખવો અને વધારેના વાત એટલી જ બધાના રાખવા જેવી છે કે રક્ષણ તો દેવા જ કરે કે માણસે તેમાં રૂઝાટ કરી નહિ જે મત્રાણે બદ યોરગમાં રેલવાથી માણસ સર્પના રક્ષણથી વચિત રહે તેવી જ રીતે બીજા દેવાના રમણથી બચાવના કરણે માણસ દુર રહે છે તેથી મણસે પોતે પોતાને દેવતાઓના સ્વાધીન કરતુ તે જ યોગ્ય છે એમ કરવાથી જ તેતું માણસ સફળ ગર્ભના રક્ષણ માટે પણ ગર્ભાધી

૨ની શુદ્ધ પવનમાં તેમ જ તાપ તકકારમાં પેલે પોતાને રાખે તો સુધાદિ દેવોથી જે સ્કણ્ય મળવાનું તે તેને, સાથે સાથે ગર્ભને પણ મળી શકશે.

ગર્ભ સારી રીતે પુષ્ટ થઈ હસમાં અદિનામાં માતાના પેટમાંથી બહાર આવવો બોધાયે. આ તેની પૂર્ણવૃદ્ધિની અર્થદા છે, આ વાત ૧૦ માં મંત્રમાં કહી છે.

અન્ય મંત્ર ગર્ભધાન વિષયક છે. તે વાચક સહેલાઈથી સમજી શકે છે.

ગર્ભ ધારણ

કાંડ ૬, સૂકત ૧૭

(શ્રાવિઃ- ગર્ભનાં । દેવતા- ગર્ભરંજણ)

યથેયં પૃથિવી મહી મૃતાનાં ગર્ભમાદુષે । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતથે ॥ ૧ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી દ્વાધારિમાન્વનસ્પતીન્ । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતથે ॥ ૨ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી દ્વાધાર પર્વતાન્ગિરીન્ । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતથે ॥ ૩ ॥
યથેયં પૃથિવી મહી દ્વાધાર વિષ્ઠિત્ત્વં જગત્ । ઇવા તેં ધિયતાં ગર્ભો અનુ સ્તુ સર્વિતથે ॥ ૪ ॥

અર્થ— યથા હવે મહી પૃથિવી) જે રીતે આ મોટી પૃથ્વી (મૃતાનાં ગર્ભે આદુષે) ભૂતોના ગર્ભ ધારણ કરે છે (યથે તે ગર્ભો) તે રીતે તારે ગર્ભ (સ્તુ અનુ સર્વિતથે ધિયતાં) સંતાનને અનુકૂલતાથી ઉત્પન્ન કરવા માટે સ્થિર અને [૧]

(યથા હવે મહી પૃથિવી) જે તારી આ મોટી પૃથ્વી (હમાન્વનસ્પતીન્ દ્વાધાર) આ વનસ્પતિઓને ધારણ કરે છે તે પ્રકારે સંતાન ઉત્પન્ન કરવા માટે તારી અંદર ગર્ભ સ્થિર થાવ. [૨]

જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વી (પર્વતાન્ગિરીન્ દ્વાધાર) પર્વત અને પહાડોને ધારણ કરે છે તે જ રીતે તારી અંદર ગર્ભ સુખથી પ્રસૂતી થવા માટે સ્થિર રહે [૩]

જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વી (વિષ્ઠિત્ત્વં જગત્) વિવિધ પ્રકારના જગતને ધારણ કરે છે તેવી જ રીતે તારી અંદર આ ગર્ભ સુખપ્રસૂતિ માટે સ્થિર થાવ

ક્રીતે પોતાના ગર્ભાશયમાં ગર્ભ સ્થિર કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તેને સફલ કરવા આ સૂકત આરંભ આપી રહ્યું છે.

ગર્ભદોષ નિવારણ

- કાંડ ૮, સૂકત ૬

(શ્રાવિઃ- માતૃનામા । દેવતા- મન્ત્રોક્તા)

યૌ તે માતૈન્મમાર્જે જાતાયાઃ પતિવેદનો । દુર્ણામા તન્ મા શૃષ્ણદલ્લિજં સ્તવ વત્સર્પઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (જાતાયાઃ તે) ઉત્પન્ન થતાં જ તને (યૌ પતિવેદનો) જે પતિને પ્રાપ્ત થનારા બે લાગ તારી (માતા લન્મમાર્જે) માતાએ સ્વચ્છ કપાં (તન્) તેમાં (દુર્ણામા, અલિશઃ સ્તવ વત્સર્પઃ) દુષ્ણામા, અલિશ અને વત્સર્પ આ રોગ જંતુઓ (મા શૃષ્ણ) ન પડે. [૧]

બાધાર્થ— બાળક ઉત્પન્ન થતા જ રતનામાં અને અન્યત્ર રોગ ઉત્પન્ન કરનારા જંતુઓ ન પડે. (૧)

યસ્ત્વા સ્વપન્તીં ત્સરતિ યસ્ત્વા દિપ્સતિ જાત્રંતીમ્ । છાયામિવ ા તાન્ધર્યઃ પરિક્રામન્નનીનશત્ ॥ ૮ ॥

યઃ કુળોર્તિ મૃતવંત્સામર્વતોકામિમાં સ્તિર્પમ્ । તર્પોષે ત્વં નાશયાસ્યાઃ કમલમન્નિવમ્ ॥ ૯ ॥

યે શાલાઃ પરિનૃત્યન્તિ સાયં વર્દયનાદિનઃ । કુસુલા યે ચ કુસિલાઃ કંકુમાઃ કરુમાઃ સ્તિમાઃ ।

વાનોપથે ત્વં ગુન્ધેન વિપુચીનાન્વિ નાશય ॥ ૧૦ ॥

યે કુકુન્ધાઃ કુકુરમાઃ કૃત્તીર્દુર્વાનિ વિપ્રતિ ।

હ્રીવા ઇવ પ્રનૃત્યન્તો વને કુર્વેતે ધોવં વાનિતો નાશયામસિ ॥ ૧૧ ॥

યે સૂર્ય ન વિતિક્ષન્ત આતપન્તમમું દિવઃ ।

અરાયાન્વસતવાસિનો દુર્ગન્ધોહિતાસ્થાન્મકકાનાશયામસિ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—(સ્વપન્તીં ત્વા યઃ ત્સરતિ) ઉંઘેલા તારી પાસે જે આવે છે, (યઃ જામર્તીં સ્વા દિપ્સતિ) જે વૃં બન્યું હોય ત્યારે તારી પાસે આવી કંઈ આપે છે, (સૂર્યઃ છાયાં ઇવ) સૂર્ય જેમ અંધારાને નાશ કરે છે, તે રીતે (પરિક્રામન્ન યઃ ગનીનશત્) બમણું કરનારા તેમને નાશ કરે. [૮]

(યઃ કુળોર્તિ સ્તિર્પમ્) જે આ ઓતિ (મૃતવંત્સામર્વતોકામિમાં કુળોતિ) મરેલા બાળકોને જન્મ આપનારી અથવા કમળાક જનારી કરે છે, હે ઓષધિ ! (સ્વં અસ્યાઃ તં નાશય) તું તેના તે રોગખીએને નાશ કર. (કમલં મન્નિવં) ગર્ભદોષથી કમળને રોગ મુક્ત કરે. [૯]

(યે શાલ્યાઃ પરિનૃત્યન્તિ) જે શાલા જેવા સજ્જો કરે છે, (સાયં શાલાઃ પરિનૃત્યન્તિ) સંજે ધરતી આબુ-ખાભુમાં ચારે તરફ નાચે છે, (કુસુલા કુસિલાઃ) સોપના અગ્રભાગ જેવા, મોટા પેટવાળા, (કંકુમાઃ, કરુમાઃ સ્તિમાઃ) વાંકાચુકા, અરાય સજ્જ કરનારા અને નાના રોગખીઓ છે, હે ઓષધિ ! (સ્વં તાન્ ગંધેન) તું તેમને પોતાના નાસને (વિપુચીનાન્વિ નાશય) પસારથી આરી નાખજે. [૧૦]

(યે કુકુન્ધાઃ કુકુરમાઃ) જે અરાય સજ્જ કરે છે અને યોગ્ય થઈ છે, (કૃત્તીઃ દુર્વાનિ વિપ્રતિ) કરનાર અને દંશ દેવાના અયય અથવા સાધનોવાળા (યે ધોવં કુર્વેતે) જે સજ્જ કરતા (હ્રીવા ઇવ વને પ્રનૃત્યન્તઃ) ક્ષીપ મુજબ વનમાં નાચનારા (તાન્ ઇતઃ નાશયામસિ) તેમને અહીંથી નાશ કરીએ છીએ. [૧૧]

(યે દિવઃ આપતન્તં મમું સૂર્ય ન વિતિક્ષન્તિ) ધુસેકમાંથી આવનાર આ સૂર્યને જે સહન કરી શકતા નથી. તે (અરાયાન્વસતવાસિનઃ) સત્વદીન કરનારા, આમીમાં રહેનારા (દુર્ગન્ધોહિતાસ્થાન્) અરાય વાસવાળા, લોદ્ધાથી ખરાબોલા મોઢાવાળા, (મકકાન્ નાશયામસિ) મચ્છરોને અહીંથી નાશ કરે. [૧૨]

વાક્યાર્થ—ઉંઘમાં અથવા બહુતીમા જે રોગખીજ પાસે આવે છે તેમને જેમ સૂર્ય અગ્રભાગે નાશ કરે ॥ તેવી રીતે નાશ કરે છે. (૮)

જે રોગખીએ સ્ત્રીને મૃતવંત્સા અથવા ગર્ભપાત કરનારી બનાવે છે ॥ રોગખીએને નાશ કર અને તે સ્ત્રીનું ગર્ભ-સ્થાન નિરોગી બનાવ (૯)

ગર્ભને જેવા અગ્રા કરનારા જે મચ્છરો ધરતી પાસે સંજાના વખતે નાચતા જાતા રહે છે, જેમના મોઢામાં સોય જેવું કોંખાનું સત્તર હોય છે, જેમનું પેટ મોટું અને સરીર વાક્યૂકું હોય છે, અને જેમના સજ્જથી ડુંખ થાય છે, તે રોગ-ખીજ મચ્છર વિગેરેના હમ વાસવાળી દવા ચારે તરફ પ્રસરી નાશ કરે છે' (૧૦)

અરાય સજ્જ કરનારા, બધા મળી મોટા અગ્રાજ કરનારા, મોઢામાં કરવાના અથવા દંશ કરવાના સાધનો રાખનાર, જન્મમાં નાચનાર, રોગ દવાદાર મચ્છર વિગેરે જનુઓને અહીંથી હટાવી દે. (૧૧)

ધુસેકમાંથી પ્રસારાત સુરજના પ્રસારને જે સહન કરી શકતા નથી, દુર્ગંધીયુક્ત વાસવામાં જે રહે છે, જેવા રક્ત પીનારા મચ્છરોને અમે નાશ કરીએ છીએ (૧૨)

પિન્નુ રક્ષ જાર્યમાનં મા પુમાંસં સ્ત્રિયં ક્રન્ । આણ્ઠાદો ગર્માન્મા દમન્વાષ્સ્વેતઃ કિંમીદિનં ॥ ૨૫ ॥
 અપ્રજાસ્ત્વં માર્તેવસ્તુમાદ્રોદમ્પમાવૃષમ્ । વૃષાદિવ્ સર્જે કૃત્વાપ્રિયે પ્રતિં મુચ્ચ તત્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ—ટે (વિગ) પીંગી દવા । (જાયમાનં રક્ષ) ઉત્પન્ન થનાર બાળકનું રક્ષણ કર (પુમાંસં સ્ત્રિયં મા ક્રન્) પુરુષ અને સ્ત્રીને મારતો નહિ (આણ્ઠાદ- ગર્માન્ મા દમન્) આ ૩ આનાર ગળેનો નાશ ન કરે (હતઃ કિંમીદિનં યાપયશ્વ) અહીંથી બૂખ્યા બંદુએને દૂર કર [૨૫]

(અ-પ્રજાસ્ત્વં) પાંડીપણ (માર્તે-વસ્તં) બાળકનું મરતું (આન્ રોદ) રડતું કંટડું (અપ્રિયય) પાપનો ભોગ (તાન્) આ બધું દુઃખ (વૃષ્ણાન્ ક્ષજ દશ) વૃષધી દૂધ પડવા જેવું (અપ્રિયે પ્રતિમુચ્ચ) અપ્રિય-રથાનમાં છોડી દો [૨૬]

ભાષ્યાર્થ—ઉત્પન્ન થનાર બાળકનું રક્ષણ કર, સ્ત્રી પુરુષને દુઃખ ન અપવતા, અડબાતાર મર્મનો નાશ ન કરે, કુટોને અહીંથી દૂર કરે (૨૫)

વૃષાપણ, બાળક મરતું, રોવાની વૃત્તિ, માથ અવૃત્તિ, આ બધા દોષ દહી નય વૃષધી દૂધ ખરી પડવા જેમ આ બધા દોષો મનુષ્યથી દૂર થાય (૨૬)

ગર્ભદોષ નિવારણ

અસૂતિના દોષ

પ્રધતિવેશ સ્ત્રીએને જુદા જુદા રોગ થાય ॥ તેનું કારણ મહિનતા, અસ્વચ્છપણું છે તેથી તે રથાનની પવિત્રતા, શુદ્ધતા કરી અને કેટલીક દવાઓના ઉપયોગથી સ્ત્રીએને પ્રસૂતિ સમયે થતાં કષ્ટ દૂર કરવા નોંધવે એવા મહત્વપૂર્ણ વિષયના વર્ણનનું આ સૂકત છે એનો અર્થ આનામાં છે એટલે માતા છે, માતાએનો અનુભવ સક્રમ દષ્ટિથી નોંધ તેમને સમજ કરી જે અનુભવનું જ્ઞાન આપ થઈ શકે છે તે આ સૂકતમાં છે આ સૂકતનો વિષય આ સૂકતના ૬ માં મળ્યાં એમ કહી છે—

યઃ સ્ત્રિય મૃતવસ્ત્સાં અવલોકાં કુળોતિ ।

અથવા ॥ નાશય કમલં મલિચં (કુરુ) ॥ (૫ ૭)

“જે રોગની કારણે સ્ત્રીના બાળક મરે છે અથવા જે દોષના કારણે સ્ત્રીનું ગર્ભપતન થવા પામે છે તે સ્ત્રીનો તે દોષ દૂર કરવો નોંધવે અને તેના ગર્ભાશયને નિર્દોષ બનાવવો નોંધવે ” એ આ સૂકતનું સાધન ॥ સ્ત્રીના ગર્ભપાત ન થાય અને બાળબચ્ચા રીધાંધુ થાય આવો ઉપાય કરવો તે આ સૂકતનો ઇચ્છિત લેટ છે આ વિષય સર્વ સ્ત્રીઓના હિતના

દોષના કારણે થવો ઉપયોગી છે બધા કુટુંબીઓ એનાથી લાભ લઈ શકે છે આ સૂકતમાં કહ્યું છે કે પ્રધતિયુક્તમાં કેટલાક રોગજન્યો દોષ છે અથવા બહારથી ત્યાં પેસી નય છે તેમને નાશ કરવા ખાટે ‘ગર્ભપિગ’ નામક ઔષધિ છે, જુઓ—

યે અન્ન-જાતાન્ મારયન્તિ સૂતિકાઃ મનુષોતેઃ ।
 સ્ત્રીમામાન્ પિન્નઃ મજનુઃ ॥ (૫. ૧૯)

“જે રોગનીને જન્મેલા બાળકો મારે છે તે સૂતિકાશુકર્મા રહે છે, તેજ સ્ત્રીઓના ભાગમાં પેહેલ્યે છે, તેમને ॥ કરવા ખાટે પિગ નામક ઔષધિ છે ” આ પિગ ઔષધિનો નિષાર આપણે પછી કરીશું અહીં એટલું જ જોવાનું ॥ કે આ રોગનીને સૂતિકા શુકર્મા મહાનતા-અસ્વચ્છતાના કારણે થય છે અને તેથી ચર્ચસાવ થાય છે, ગર્ભપાત થાય છે, અને બાળક પણ ખરી નય ॥ પછી આઠાની સોક સૂતિકાશુકર્મા અધાર રાણે છે ત્યાં થયે પ્રકાશ પેહેલ્યેતો નથી તેથી અધરાજ દોષથી આ રોગનીજ ત્યાં થાય છે અને વધે છે આ રોગ બીને સર્વ પ્રકારમાં રહેતા નથી તે વિશે નીચે આપેલો મ ન જુઓ—

યે સૂર્યાન્ પરિસપંતિ સ્વપેવ શ્વશુરાદધિ ।

યજઃ તેનાં હૃદયે અધિ નિવિધિયતામ્ ॥ (મ ૨૪)

“ જે પ્રકારે સસરાથી વધુ દૂર રહે છે, તેની રીતે આ રોગ-
ખીએ સૂર્યપ્રકાશથી દૂર નાસી જાય છે. રોગમગ્નુઓના છાતિ
પર આ બન્ન ઔષધિ ધણે મોટો આધાત કરે છે. ” અહીં
આપેની ઉપમા ગોઝમ રીતથી વિચર કરવા લાયક છે. વધુ
સસરા પામે ઉઘી રહેતી નગી તે તેની સામે પળુ ઉઘી
રહેતી નથી. શ્વશુર આવે કે તગ્ન પાછી દહી જાય છે ત્યાંથી
નાસી જાય છે. તેજ પ્રકારે આ રોગ ખીએ સૂર્યપ્રકાશથી
નાસી જાય છે તેના સન્નુમ ઉઘા વડી શક્તિ નથી તે સૂર્ય
પ્રકાશમાં શ્રવતા પછ રહી શકતા નથી ત્યાં સૂર્યના પ્રકાશ
પટ્ટે ત્યાં આ રોગખીએ ન હોય એટલે જ્યાં નિરોગતા કરતી
હશે ત્યાં સૂર્યપ્રકાશ પુરુષ આવવા દેવો. જે પ્રસૂતિશુદ્ધમાં
રોગખીજ નષ્ટ કરવાની ઇચ્છા દરો ત્યાં સૂર્યપ્રકાશ પુરુષ
પ્રકારે આવે એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

બન્ન દવા તેમના હૃદયપર પ્રદાર કરે છે એમ અહીં કહ્યું
છે તેથી તેમને હૃદય છે એ વાત મિલ્લ થાય છે અર્થાત્ આ
રોગખીએ હૃદયપાળા દોરાથી જ તુરૂપ છે, તે નિર્જીવ
નથી. કારણ તે આધારમાં વધે છે અને સૂર્યપ્રકાશમાં નષ્ટ
થાય છે તેથી તેમનાથી નચવાનો ઉપાય એક સૂર્યપ્રકાશ જ
છે એ વાત નક્કી થઈ પરમાત્માએ સૂર્યપ્રકાશ એ એવી
ઔષધિ હોયતી આપેતી છે કે જેથી અનેક રોગ સાબ
થાય છે અને મનુષ્ય નિરોગ અને દીર્ઘાયુ બને છે, તેથી
કહ્યું છે કે—

અમજાસ્ત્ય માર્તંડયસ રોદ્ અર્ધં આઘય પ્રતિમુજ્જ ।

(મ ૨૬)

“ સ તતિ ન યતી, મરેલી યતી, તે કારણે શૈકકળ, પાપા
મરણમાં પ્રવૃત્તિ વિગેરે બાનતેથી પાણીસુકત થતુ જોઈએ. ”
એટલે પાણીસુકે એવા બ રોગપત કરવો જોઈએ કે ધર્મમાં સ તતિ
વેદા થાય, ઉત્પત્ત ધર્મોદ્ધા પાળક દીર્ઘકાળ છીત રહે,
પાણીસુકે કુટુંબમાં મરણના કારણે ચેલાને પ્રસંગ ન આવે,
બધાં કુટુંબીજને આનંદથી કાલકમળ કરતા રહે અને કોઇ
ની પ્રવૃત્તિ પાપ તરફ ન થાય આ બધું સાધ્ય કરવા માટે
પુરુષ સૂર્યપ્રકાશમાં રહેતુ ધણે જરૂરી છે. તેના કર્મકારણ-
બાવ એમ કે સૂર્યપ્રકાશથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય, રોગખીએ
દૂર થાય નિરોગી હોવાથી સરીર પુષ્ટ થાય, વીર્યબલ શુક્ત

બને રતી અને પુરુષના સરીર વીર્યવાન્ અને હૃદયુષ્ઠ દેવાથી
એના બને પતિપત્નીથી ધનાર્થ મર્મમાન ઉત્તમ થાય છે.
રિધર થાય છે. સંતતિ નિગમી, બચવાન્ અને સદૃઢ હોય તે
દીર્ઘજીવી બને એવી સંતતિને અકાલ મૃત્યુ આવે નહિ અને
અકાળ મૃત્યુ ન થવાના કારણે શૈકકળની આવાના નહિ,
એવી લાભેની પરંપરા ॥ પ્રસૂતિશુદ્ધમાં આરોગ્ય મર્મમાની
અને તે મર્મપ્રકાશવડે રિધર કરવાથી આ બધું બને છે તેથી
કહ્યું છે કે—

યા સ્વપર્મર્તો જામર્તો દિવસતિ (સં) સૂર્યઃ અન્નનિશામ્ ।
(મ ૮)

“ જે રોગખીએ ઉઘીત અથવા જાગતી રતીએના સરીરમાં
પેસો તેમને કષ્ટ આપે છે, તે રોગખીએના નાશ સૂર્ય કરે
તે ” આ બધા રોગખીએ સૂર્યપ્રકાશથી દૂર થાય છે, રોગ-
જન્મ પછ સૂર્યપ્રકાશથી દૂર જાય છે એ તે આજનું નિશાન
પણ કહે છે. આરે દવે જુઓ કે જે આમારા પ્રસૂતિશુદ્ધો વેક
આપાની અનુસાર બનાવવામાં આવે તે કૈટલ કળ્યાણ થાય,
પરતુ આવો વિચાર ધણા ચોડા લેકો કરે છે. આ સૂર્ય-
પ્રકાશનું મદદર નીચેના મર્મમાં રિધેષ કહેલું છે—

યે સૂર્યે ન તિતિશ્વતે સાન્ નાશવામાસિ । (મ ૭૨)

“ જે સૂર્યને સહન કરી શકતા નથી તે રોગમગ્નુઓના
અમે નાશ કરીએ છીએ ” અહીં એમ કહ્યું છે કે આ રોગ-
જન્મ સૂર્યપ્રકાશને સહન કરી શકતા નથી એટલે તે અધેરા-
માં હોય છે, ત્યાં વધે છે અને રોગનિર્માણ કરે છે. જે સૂર્ય-
પ્રકાશને સહન કરી શકતા નથી સૂર્યપ્રકાશથી નાશ પામે એ
તો દેખીતું છે જ સતિશુદ્ધમાં આરોગ્ય આ પ્રમાણે
સૂર્યપ્રકાશથી સહજતાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી કહ્યું કે—

ય મર્મ પ્રાતિમૃદાસ્ત્ જાતં ચા મારયાતિ ।

તં વિંચ. હૃદયાવિધ વૃજોતુ ॥

(મ ૧૮)

“ જે રોગમગ્નુ મર્મના નાશ કરે છે, જન્મેના બાળકને
નાશ કરે છે, તેને પિતૃવર્ણના સૂર્ય (અથવા પીઠી દવા)
હૃદયમાં વીધે છે, અને તેનો નાશ કરે છે ” અહીં “ વિંચ ”
શબ્દના બે અર્થ સહાય છે સૂર્ય પથ પીંગલ એટલે પીંગા
રંગનો હોય છે અને તે વનરપતિ પણ તેવી જ પીંગારંગની
હોય છે. જે રોગમગ્નુ પહેલાં કલા મુજબ સતિશુદ્ધમાં
અપભ્રમમાં મદીનતાના કારણે ઉત્પત્ત થાય છે તે આતુ
તુકસાન કરે છે—

ય આત્માનેમતિગ્રામંસં આધાય વિઘ્નતિ । શ્રીળાં શ્રીળપ્રતોદિનુ દન્ત્ર રથોસિ નાશય ॥ ૧૩ ॥

યે પૂર્વે વધ્વોદે યન્તિ દન્તે દ્વઙ્ગાણિ વિઘ્નતઃ ।

આપાકેષ્ઠાઃ પ્રદાસિન્ સ્તમ્ભે યે કુર્વેત્ જ્વોતિસ્તાનિતો નાંશયામસિ

॥ ૧૪ ॥

યેર્વા પૃથ્વાત્પ્રવદાનિ પુરઃ પાણીઃ પુરો મુર્તા ।

તલજાઃ શ્વકધૂમજા ઉરુન્દા યે ચ મદમટાઃ કુમ્ભમુષ્કા અપાશર્વઃ ।

તાનસ્વા બ્રહ્મણસ્પતે પ્રતીચોષેન નાશય

॥ ૧૫ ॥

પર્વસ્તાશ્વા અપ્રચક્ષ્ણા અશ્વિનાઃ સન્તુ પળ્ડયાઃ

અર્ચ મેવજ પાદય ય દુર્મા સંવિવૃત્સત્યર્પતિઃ સ્વર્પતિ સ્વિર્પમ્

॥ ૧૬ ॥

ઉદ્ધર્વિણં મુનિકેશં જમ્ભવન્તં મરીમુશમ્ । ઉપેવન્તમુદુમ્બલં તુળ્દલંમુત શાલ્દહમ્ ॥

પદા પ્ર વિઘ્ન્ય પાણ્યી સ્પાર્લી ગૌરિંચ સ્પન્દુના

॥ ૧૭ ॥

અર્થ—(ય આત્માને મતિગ્રામંસં આધાય) ને પોતાને ખતાના આધારે ઉપર ચડે (વિઘ્નતિ) ધારણ કરે છે. હે ૪૬ । તે (શ્રીળાં પ્રતોદિનઃ રથોસિ નાશય) અગ્નિના ગર્ભાગ્નિને પીઠા કરનાર જાતુઓના નાશ કરે. [૧૩]

(યે પૂર્વે દન્તે દ્વઙ્ગાણિ વિઘ્નતઃ) ને પ્રથમ પોતાના દાયર્થમાં સિ ગુહ્ય લઘ (લઘવા યન્તિ) બીની પાસે ભય છે (યે આપાકેષ્ઠા પ્રદાસિન્) ને શુદ્ધ અથવા પરિત રથાનમાં રહે છે અને દશાવે છે, (યે સ્તેવે જ્વોતિઃ કુર્વેત) ને ધાતુધારામાં પ્રદાશ કરે છે. (દન્તઃ તાન્ નાશયામસિ) અદીધી તેમને નાશ કરે પુ. [૧૪]

(યેર્વા પ્રવદાનિ પૃથ્વાત્) નેમને પગ પાછળ અને (પાણીઃ પુરઃ) એડીએ આગળ છે, અને (મુર્તા પુરઃ) મુખે પશુ આગળ છે, (તલજાઃ શ્વકધૂમજાઃ) ખજારમાં અથવા મોનરમાં (ગાયના બાલુમાં નિર્માણ થનારા) (ઉરુન્દા યે ચ મદમટા) ને મોટા મેદાના અને કષ્ટદાયક (કુમ્ભમુષ્કાઃ અપાશર્વાઃ) મોટા ઇંદ્રાગા ગતિમાન હોય છે તેમને, હે બ્રહ્મણસ્પતે ! (અસ્વાઃ તાન્) આ રીતના તે રોગખીએને (પ્રતીચોષેન નાશય) તાન વડે નાશ કરે [૧૫]

(પર્વસ્ત-અશ્વાઃ) નેમની આંખો ખમરી છે (અ-પ્ર-ચક્રકારઃ) વિશેષ ક્ષીણ (પળ્ડયાઃ) નિષ્ક્રિય બાણ (અ-લોખા સન્તુ) રત્રી સુખ વગરના થાય, (દુર્મા સ્વર્પતિ સ્વિર્વ) આ પોતાની પત્નિ પાસે રહેનાર રત્રીને ને (અ-પતિ સંવિવૃત્સતિ) થે તે કોઈને પતિ ન થતા માથ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, હે (મેદવજ) ઓપાધિ ! તેને (અવ પાદય) નીચે પાડી નાખે [૧૬]

(સ્પન્દના ગૌ સ્પાર્લી દ્વ) કુદનારી ગાય ને પ્રમાણે દૂધનું વાસણ ફેરી રે છે તેમ પ્રકારે (પાણ્યી પદા વ) એડી અને પગ વડે (ઉદ્ધર્વિણ મુનિકેશ) હોથ કરનારા, મુનિઓ મુજબ વાણ ધારણ કરી કપટ કરનાર (જમ્ભવન્તં મરીમુશ) દિ સક અને ખશય રથમાં કરનારા (ઉપેવન્તં ઉદુમ્બલં) પાસે ખજાર અને ચારનારા (તુળ્દલંમુત શાલ્દહ) અપાનાક મુખવાળા દુષ્ટોને (પ્રવિઘ્ન્ય) વિશેષ પ્રકારથી વીધબો. [૧૭]

બાવાર્થ—(યે પોતે પોતાના ખતાના આધારે ઉપર ને ઉપર ચડે છે તે રોગકૃત્રી રત્રીઓના ગર્ભાગ્નિના રોગ બતાવનાર છે, તેમને નાશ કરે, (૧૩)

ને આપણી પાસે સિય સખે છે, રસોદાના રહે છે, ને ગમશે છે અને અગ્નિ પાસે જઈ રોગ ઉત્પન્ન કરે છે તે રોગજાતુઓના નાશ કરે. (૧૪)

નેમના પગ પાછળ અને એડી આગળના બાજે હોય છે અને મોટું પશુ આગળ જ હોય છે, ને ગાયના બાલુમાં નિર્માણ થાય છે તે મેદાન કષ્ટ આપનાર રોગખીએને અદીધી દર્શાવે (તેમને નાશ કરે) (૧૫)

નેમની આંખો ખમરણ છે, ને વિશેષ ક્ષીણ થયા છે, તેમજોએ અગ્નિ સાથે સંબંધ ન તમને ને પુરુષ પોતાની પત્નિને ઊડીને બીજ પારાખી કરી સાથે કુર્મ કરે છે તેને ઓપાધિ વડે નીચે પાડે. (૧૬)

નેમ ગાય એડી અને પગથી ગાડીનું વાસણ ફેરી નાખે છે, તે પ્રમાણે ખોટા, મુનિવેપધારી, દિ સક, દબી આદિ સર્વ

યસ્તે ગર્ભં પ્રતિમૃશજ્ઞાતં વાં મારયતિ તે । પિદ્મસ્તમુગ્રધંન્વા કૃણોતુ હૃદયાધિષ્ઠમ્ ॥ ૧૮ ॥
 યે અગ્રો જ્ઞાતાન્મારયન્તિ સ્તતિકા અનુચરેતે । સ્ત્રીમાંગાન્પિદ્મો મન્ધુર્વાન્વાર્તો અભ્રમિવાજતુ ॥ ૧૯ ॥
 પરિસૃષ્ટં ધારયતુ ચદ્વિતં માવં પાદિ તત્ । ગર્મં ત ઉગ્રાં રક્ષતાં મેષજી નીચિમાર્ગો ॥ ૨૦ ॥
 પવીનસાષંકૃત્વાકુંઠાચકાદૃત નમ્રકાત્ । પ્રજાયે પર્યે ત્વા પિદ્મઃ પરિં પાતુ કિમીદિનઃ ॥ ૨૧ ॥
 ઘ્રાસ્યાચ્ચતુરક્ષાપદ્મપાદાદનજ્જરેઃ । વૃન્તાદુમિ પ્રસર્પતઃ પરિં પાહિ વરીવૃતાત્ ॥ ૨૨ ॥
 ય આમં માંસમદન્તિ પૌરુષેયં ચ યે ક્રવિઃ । ગર્ભાન્સ્યાર્દન્તિ કેશવાસ્તાનિતો નાંશયામસિ ॥ ૨૩ ॥
 યે ઘૃણીત્પરિસર્પન્તિ સ્તુપેષુ શ્વશુરાદયિં । વૃજથ્થ તેષાં પિદ્મથ્ હૃદયેષ્ઠિ નિ વિવ્યતામ્ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ— (ય : તે ગર્મ પ્રતિમૃશાત્) ને તારા ગર્ભને નાશ કરશે (તે જ્ઞાતં વાં મારયતિ) અથવા તારા જન્મેલા બાળકને ને મારે છે (તં) તેને (અગ્રધન્વા વિગ.) ઉગ્ર ધનુર્ધરી પીળા રંગને (હૃદયાધિષ્ઠમ્ કૃણોતુ) હૃદયમાં પ્રદાન કરે. [૧૮]

(યે અગ્રો જ્ઞાતાન્ મારયન્તિ) ને અર્થમાં ઉત્પન્ન થયેલા ગર્ભને મારે છે, ને (સ્તતિકાઃ અનુચરેતે) પ્રતિમૃદમાં રહે છે તેમને (ગર્મધાન્ ક્રોમાગાન્) ગર્મધા સ્ત્રીઓના ભાગમાં રહેનારા રોગ જંતુઓને (વિગઃ) પીળા રંગના બ્રહ્મ ઓષધિ (જ્ઞાતાઃ અગ્રં હય) પશુ વાદાઓને દૂર કરે તેવી રીતે (મજ્જતુ) દૂર કરે. [૧૯]

(પરિસૃષ્ટં ધારયતુ) ઉત્પન્ન થયેલા ગર્ભને સર્વ પ્રકારથી ધારણ કરે (ચદ્વિતં તત્ મા અવ પાદિ) ને ગર્ભ મુક્યો છે તે પડી ન જાય. (નીચિમાર્ગો ઘરી મેષજી) કપડામાં ધારણ કરવા લાયક અને ઉગ્ર ઓષધી (તે ગર્મ રક્ષતા) તારા ગર્ભનું રક્ષણ કરે. (૨૦)

(પવીનસાષંકૃત્વાકુંઠાચકાદૃત નમ્રકાત્) કાળા અને નાના (કિમીદિનઃ) મૂળા રોગ જંતુથી (પ્રજાયે પર્યે) પ્રગ્ન અને પતિના સુખના કારણે (વિગઃ રવા પરિપાતુ) પીળી રવા તારે રક્ષણ કરે [૨૧]

(ઘ્રાસ્યાચ્ચતુરક્ષાત્) એ મોઢાવાળા, ચાર આંખવાળા (પંચપાદાત્ મન્નજ્જરેઃ) પાંચ પગવાળા અને આંગળી વગરના (અમિપ્રસર્પતઃ વરીવૃતાત્ વૃન્તાત્) આગળ વધનારા ઘેસાએલા જંતુથી શુભેથી (પરિપાહિ) રક્ષણ ધાય. [૨૨]

(યે આમં માંસં અદન્તિ) ને કાનું માંસ ખાય છે, (યે ચ પૌરુષેયં ક્રવિઃ) અને ને પુરુષનું માંસ ખાય છે (કેશવાઃ ગર્ભાન્ સ્યાર્દન્તિ) વાળવાળા ને ગર્ભને ખાય છે, (તાન્ હતઃ નાંશયામસિ) તેમને અમે અદ્વીધી દૂર કરીએ છીએ. (૨૩)

(યે સર્પાન્ પરિ સર્પન્તિ) ને સર્પાંતિ પાછા દહે છે (શ્વશુરાત્ સ્તુપા હવ આધિ) જેવી રીતે સસરાથી વઢુ દૂર રહે છે, (વજા ચ વિગઃ ચ) બ્રહ્મ અને વિગ (તેષાં હૃદયે અધિ નિવિવ્યતાં) તેમના હૃદય ઉપર બીધા [૨૪]

ભાવાર્થ— ને ગર્ભને નાશ કરશે, અથવા ઉત્પન્ન થયેલા બાળકને મારો તેના હૃદયમાં પ્રદાન કરે (૧૮)
 ને જન્મેલા બાળકને મારે છે, ને સ્તતિકા રૂઢમાં રહે છે, ને સ્ત્રીઓ પાસે રહે ॥ તે રોગક્રમીઓના આ પીળી રવા નાશ કરે. (૧૯)

ગર્ભશિયમાં ગર્ભની ઉત્પન્ન થાયલા યાજ, ગર્ભ પડી ન જાય, અને ઉગ્ર ઓષધી ગર્ભનું રક્ષણ કરે. (૨૦)
 પ્રભવી મુરશિળના મઠે વજ્ર નાશકનાળા, મોઢા આંખવાળા, કાળા અને નમ્ર, બ્રહ્મા જંતુઓથી પીળી રવા વાજ રક્ષણ કરે. (૨૧)

એ મોઢાવાળા, ચાર આંખવાળા, પાંચ પગવાળા, આંગળી વગરના રોગજંતુઓ ને પાસે આવે છે તેમનાથી રક્ષણ ધાય. (૨૨)
 ને કાનું માંસ ખાય છે, ગર્ભ ખાય છે, તેમના અદ્વીધી નાશ કરે (૨૩)
 ને જંતુઓ સર્પથી સંતોષ રહે છે, સર્પજિજ્ઞેા સામે કરી રાહવા નથી, તેમના નાશ આ બ્રહ્મ રવા કરે (૨૪)

યે શામં માસં યાદન્તિ, યે પૌરવેયં ચ વાચિ ।

વેશયા ગર્માન્ યાદન્તિ તાન્ હતાઃ માસ્યામાસિ ॥

(મ. ૨૩)

“જે રૈગજીવ શરીરનું કાચું માસ ખાય છે, માનવી શરીરના પુર્ણ ન્યાને ત્યાં ખાય છે, તેજ ગર્માને ખાય છે, તેથી તેમનો નાશ કરશે. યોગ્ય છે “તેમનો નાશ પ્રથમ પ્રકારથી જ થઇ શકે છે આ રૈગજીવી બધારે શરીરમાં રહે છે ત્યારે જ્યાં તે રહે ત્યાંનું રક્ત અને માંસ ખાઇ મનુષ્યને ક્ષીણ, નિર્બલ, અશક્ત બનાવે છે. ત્યાં ગર્માને પણ સુકવી નાખે છે તેથી પ્રથમ પ્રકારને કાણુ થવું અત્યંત યોગ્ય ॥ તેથી કહ્યું છે કે—

વિગ જાવમાન રક્ત વુમાસં દિવ્ય મા કન્ ।

શાણ્ઢાદ ગર્માન્ મા લ્લમન્ હતાઃ કિમીદિન્

વાચસ્ય ॥ (મ. ૨૬)

“વિગવયસ્ય” સ્પર્શ (અથવા પીગી સ્પર્શથી) જન્મેલા બાળકનું રક્તજી કરે છે એવી અથવા પુરુષને રક્ત તક આપતી નથી રૈગજીવ ગર્માને દનાવી શકતા નથી અને આ ને બખા રૈગજીવ છે તેમને સ્પર્શ પ્રકાર દૂર કરે છે. “આ સાબ સ્પર્શ” પ્રકારથી થાય છે આ મત્રમાં આ રૈગજીવનું નામ “કિમીદિન્ અને શાણ્ઢાદ” એમ કહ્યા છે. કિમીદા અર્થ (કિં હદાતી) હવે થુ ખાઈ, હવે થુ ખાઈ એમ કહેનાર આ જીવો દોષ છે એટલે જુખા દોષ છે તેમની બૂખ કોઈ પણ વખતે મટતી નથી કારણ કે તેમને જે બનુકુલ પદાર્થ ખાવા મળે તો તે ધણી સખ્યામાં વધે છે અને વધારે ખાવાની ઇચ્છા રાખે છે તે પ્રકારનાજ (શાણ્ઢાદ) બનુકુલ રહેલા વીરને ખાઇ જનાર છે અને તે માણસને નિર્વાપ બનાવે છે તેથી તેમના હુગ્રાશથી માણસ અકાળે મરે છે પણ જો તે માણસ સ્પર્શ પ્રકારથી કરે તો તેના તે પ્રવલ્લથી રૈગજીવ તુલ્યો મર્યા જઈ તે અકાગચતુર્થથી બચી જાય છે

આ રૈગજીવને પ્રસતિગૃહમાં સીના શરીર ઉપર દુમયો કરે છે અને તેના શરીરમાં રૈગ ઉત્પન્ન થાય છે રૈગ થયા પછી તેને નિવારણ કરવાના ઉપાયની શોધ કરવી તેના કરતાં રૈગ થના પહેલાં તે ન થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો તો તે પ્રવલ્લ અધિક સાબકારી યસે તેથી કહ્યું છે કે—

જાતાયા દુર્ગામા અલિશ વત્સપા મા મૃધાય ।

(મ. ૧)

“આગ્રક જનમનાજ, દુર્ગામિ, અલિશ અને વત્સપ આ

રૈગજીવને રવી ઉપર દુમયો કરનારી ઇચ્છા કરે ॥ ‘પ્રસતિગૃહમાં આ જીવો દોષ છે અને રવી ઉપર દુમયો કરે છે, તેથી એવો પ્રયત્ન કરવે જોઈએ કે આ કૃમીઓ પ્રસતિગૃહમાં નિર્માણ થય નહિ, નિર્માણ થયા તો સીના શરીર પર દુમયો ન કરે અને દુમયો કરે તે રૈગ નિર્માણ કરી શકે નહિ પ્રસતિગૃહમાં બજ નામની એકાદી રાખવાથી અથવા સર્પ ફિરલોને ત્યાં પટેલિયા દેવાથી આ નાત કળી જાય થઇ શકે છે તેથી કહ્યું છે—

યજ દુર્ગામિવાતન । (મ. ૩)

“મજ નામક સ્પર્શથી આ દુર્ગામિ નામના રૈગ બીજને દૂર કરનારી છે ॥ આ વનસ્પતિ પ્રસતિગૃહમાં સખવાથી ત્યાં આદોષ રિધર થઇ શકે છે બધા જીવો રૈગ નિર્માણ કરે છે એવું કહી નહિ આ કૃમીઓ બે પ્રકારના જીવો છે તેમાં એક સારા છે અને બીજા ખરાબ છે તે વિશે નીચેના મત્ર જુઓ—

દુર્ગામા ચ સુનામા ચ ડર્મા સશૃત દ્વચ્છત ।

જરાયાન અવ હન્મ । સુનામા સ્વેજ દ્વચ્છતામ ॥

(મ. ૪)

“બે પ્રકારના આ કૃમીઓ છે, એક (સુનામા) ઉત્તમ નામવાળા એટલે ને સરીરમાં દિનકારી અને બીજા (દુર્ગા નામા) દુષ્ટ નામવાળા, જેમનાથી શરીરના રૈગ થય છે. આ બંને શરીર પર આક્રમણ કરવા ઇચ્છે છે. આમાં ને (જ્વ-જ્વયાન્) કૃપણ અનુદાર, એટલે દુષ્ટ ॥ તેમને અમે નાશ કરીએ અને ને ઉત્તમ છે તેમને આ માસે જવા દઈએ” અર્થાત્ સાત કૃમી મનુષ્ય ચારે કરવાય કારક છે પણ ને દુષ્ટ અજના બૂખ રૈગજીવ છે તે ધાતક છે તેથી એવી જોવાયુ હોવી જોઈએ કે આ દુષ્ટ રૈગજીવ કોઇને કદ ન આપે આ કૃમી જેવા દોષ જે તેમનું વર્ણન નીચેના મત્રમાં આપ્યું છે—

દ્વયાસ્વાય વતુરક્ષાત્ પશ્વવદાન્ યનશુરે ।

અશિસર્વશ પરિવૃતાન્ વૃન્તાત્પરિવાદિ ॥ (મ. ૨૨)

“આ જીવોને બે મોઢા, ચાર આંખો અને ધોંય પગ આગળી વચરના દોષ છે આ દુમનો અદ્ય છે, એકાગ્રિત સય શકિતથી રહે છે, એમનાથી બચવું જોઈએ ॥ આ તે જીવોનું વર્ણન છે તેની સાથે નીચેનું વર્ણન પણ જુઓ—

યેવાં પ્રવદાનિ પશ્ચાદ્ પાપ્ણીં મુલાનિ ચ પુર ।
લલજા શકધૂમજાઃ સ્વચ્છદાઃ મદ્મટાઃ

કુન્દમુલ્કાઃ કયાશનઃ । અસ્યા તાન્ પ્રતિવોદન
નાશય । (૧ ૧૫)

‘ તેમના પગ પાછળની બાબુ, એડી અને મોડું આમથાની
બાબુ હોય છે ’ આ કૃષ્ણોનું વર્ણન કરનારા શબ્દ આ
મત્રમાં ‘ લલજા, શકધૂમજા, સ્વચ્છદા, મદ્મટા,
કુન્દમુલ્કા, કયાશનઃ ’ આ છે આમાં ‘ શકધૂમ
’ શબ્દનો અર્થ ‘ ગાવના ડાહ્યાના ધુમાડાથી ઉત્પન્ન ’ એવો
છે બીજા શબ્દોના અર્થ હલ્લુકાથી વિશેષ સિયાર કરવા
જેવો સ્વપ્ન થયો નથી નાથકોએ તે વિરે સોષ આનુ શાખડી
અને પ્રયત્નોદ્વારા તેમનો અર્થ જલજાના પ્રવાસ કરવો આ
સાતમા એવા બીજા પક્ષ પશ્ચાં શબ્દો છે કે તેમનો અર્થ
સ્વપ્ન થયો નથી આ કૃષ્ણો રસોઆના શરીરમાં ગેર ઉત્પન્ન
કરે છે તે વિરે કહ્યું છે કે—

વે દ્વસ્તે શ્વગાણિ વિષ્ણત વચ્ચ યન્તિ ।

વે સ્તમ્બે જ્યોતિ કુપતે ।

યે જ્ઞા-પાકો-ષ્ટાઃ પ્રદાસિમઃ નાશયામસિ ।

(૫ ૧૪)

‘ જે પે તાના સિ મગ દાઘમાં પકડી રસોઆ પાસે પોહોવો
ભય છે જે અધકે છે અને રસોગ્રામ રહે છે તેમનો નાશ
કરો ’ એવા કૃષ્ણો રસોઆના શરીરમાં ઘુસે છે અને ત્યાં
વિવિધ રોગ નિર્માણ કરે છે તેથી તેમનો નાશ કરવો થોડા
છે આ વર્ણનમાં ‘ યાતનામાં ન્યેતિ કરવાનો ’ શો અર્થ
છે તેનું જ્ઞાન થયું નથી તેની જગ્યા કોઈ થતો જરૂરી છે આ
સકલમાં રોગજન્યુઓના મે બેઠા કલા છે એક સદ્ગત અને
બીજા મોઢા અઢી સુધી સદેશ કૃષ્ણોનું વર્ણન થયું દને
મોઢા મન્છર જેવા જન્યુઓ વિષે જુઓ—

મન્છરેનુ ગાયન

ગર્દમનાદિનઃ કુલ્લા કુક્ષિલા કલ્પમા મિલ્લા ।

સાપ શાલા પરિનુત્યન્તિ ઠાત્વગન્ધેન નાશય ॥

(૫ ૧૦)

‘ ગધેડા જેવો શબ્દ કરનારા, જેમની પાસે બો કવા
સોય જેવા દત્તાર છે, જેમના પે મોઢા હોય છે, જે સાજો
ધરતી પસે નાચે છે, તેમનો રાસથી નાશ કરો ’ આ વર્ણન

કાણા ભાગે મન્છરો અથવા તેના જેવા કીડાઓનું છે તેઓ
શબ્દ કરે છે, સાંજે તેમનો શબ્દ સ્વભાગ, તેમની કરડાની
સોય કણી વીર હોય છે તેમનો નાશ કરવા ઉપરાંત અથવા
સુગંધી પદાર્થો બાગના જોડાઓ. લોખાન, ધૂપ, ઉદ વિગેરે
બાગવાળી અથવા તેનો કુખાડો ધરમાં કરાવી આ કીડાને
દૂર કરી સકાય છે, તેમજ વર્ણન નીચેના મત્રમાં છે

મન્છરેનાં ગત્ય

કુલ્કુલ્કાઃ કુલ્કુલ્કાઃ કુલ્કાં દુર્શાનિ પિષ્ણતિ ।

યે ચોવં કુર્વત વને પ્રનુત્યન્તઃ, તાન્ નાશયામસિ ॥

(૫ ૧૧)

‘ (જુની) કરનારા, (દુર્શાનિ) દસ દેનારા સધનો
જેમની પાસે છે તેના, તે શબ્દ કરે છે અને જગનમાં નાચ
કરે છે તેમનો નાશ કરો ’ આ વર્ણન પણ પહેલા વર્ણન
સુગંધ મન્છરેનું જ છે મન્છરેના મોઢામાં કરડાના દબીવાર
હોય છે તેમના નામ અહીં ‘ કુલ્કા ’ કલા છે અને કરડાની
તેમની પ્રતિભા કારણે તેમને કુતી એટલે કરડનાર એમ કહ્યું
છે. આ જન્યુઓ તાવ લાવે છે તેથી ઉપવાસવાળા પદાર્થો
બાળી તેમનો નાશ કરવો થોડા છે. આ મત્ર અને તેના
પહેલા મત્રમાં એવા કેટલાક શબ્દો છે જેમનો અર્થ સ્વપ્ન
થતો નથી તે શબ્દોની શોધ થતી જરૂર છે. તેમજ હલ્લુ
જુઓ—

મન્છરેનુ સ્થાન

અરયાન્ વસ્તવાસિનઃ દુર્ગન્ધાન્ લોહિતાસ્વાન્

મન્છરેન્ નાશયામસિ ॥ (૫ ૧૨)

‘ આ કૃષ્ણોનાર એવા આમલપર રહે છે, તેમની
દુર્ગન્ધ આવે છે, તેમના મોઢા લામ હોય છે આના મધકોનો
એટલે મન્છરેનો નાશ કરવો જોઈએ ’ આ મત્રમાં
‘ અકક ’ શબ્દ કણા ભાગે ‘ મદાક ’ એટલે મન્છર
નાચક હોવો જોઈએ. વસ્ત્ર શબ્દના પણ એકલ અર્થ
ની શોધ થતી જરૂર છે આ જન્યુઓને અહીં ‘ અરયાન્ ’
કલા છે. તે શબ્દનો અર્થ ‘ ન આપનારો ’ એમ છે એટલે
આ જન્યુઓ આરોગ આપતા નથી લોહિ આપતા નથી,
જીવન આપતા નથી અને શરીરને શક્તિ અથવા શોભા
આપતા નથી કલ્પ છે તેમનાથી અનેક રોગો વાય છે અને
તેથી ઉપર કહેલી બાગનો નાશ થાય છે આ કૃષ્ણોના
ચિન્હો નીચે આપેલા શબ્દો નકે સ્વપ્ન થાય છે તેથી તે શબ્દો

દવે શેષે પીળા મંડપા નીચે મુજબ નામે આવે છે—

૩૧ ગાંધીનું નામે

૧ પટાલ-સુપટાલ- ખંસ જેમને અનુગ્રહ છે.
ખંસ રમણી નથી છે અને ખંસ ખાવાથી જેમ તે જીવે થાય છે.

૨ કાંઈ- દિશ, જે નાથ કરે છે.

૩ કાંઈ- કામને પધારી પીવે તે નાથ કરનારા.

૪ સિદ્ધિમુદ્ર- મણીનવામાં જન્મના અને અસ્વ-ક-
તના કારણે વધવાના

૫ પરીણકા- પત્નીન જેમ નિર્માણ કરનારા.

૬ કાંધેવા- કાંધના આમણથી રહેનારા.

૭ પ્રમીલિત- જે નુખી કરનાર છે.

આ મંડપા બીજા શબ્દો, " સમિતિયમ્, ક્ષત્રિયમ્ " આ વિશે શોધ થવી જરૂરી છે, કાણ કે તેમનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી, પાંચમાં મંડપા નીચે જણાવેલ શબ્દો આવે છે—

૮ કુળ - કાળી રંગના

૯ કેટલી - વળામળા અથવા તણુ જેવા.

૧૦ સ-સુર- પ્રાણ યાગ માટે નાખનાર.

૧૧ મુષ્ટિક - નાના મોટાનળા

૧૨ સ-રાય - આશ્રયદાતા આપનાર

આ પાંચમાં મંડપા રંગમળ શબ્દ છે તેનો અર્થ સમજાવવાનો નથી તેનો પશુ શોધ થવી જોઈએ છતાં મંડપા નીચે જણાવેલ શબ્દો આવે છે—

૧૩ અનુગ્રહ - મુખપાથી કરીશ પ્રવેશ કરનારા,
નાથ વડે કરીશ પ્રવેશ મેળવી ફેલાઈ જાય છે

૧૪ પ્રમુદ્ધ - સ્વચ્છ કરનારા, સ્વચ્છ થી થનારા, સ્વચ્છ
જન્મ રાગની

૧૫ કન્નવાદા- ખંસ ખાનાર, કરીશું રક્ત અને
ખંસ ખાનાર

૧૬ રરિદ્ - દિશ, પાતડી, નાથ કરનારા.

૧૭ અવિષ્કાર - કુતરા મુજબ પીણ કરનારા

આવી જ રીતે બીજા મંડપા જે શબ્દો છે તેમનો પણ આ શબ્દો સાથે સ્થિત કરવાથી રાગમળોનું સમૂહ
ચાલ થઈ શકે છે.

આ સર્વ જુઓને " વિગ વજ " દૂર કરે છે તે વિશે
નીચેના મંડપા નોંધ લેવા છે—

વિગ વજ

વિગવજ ધારવજુ હિતં શા મવપાદિ ।

ઉત્તો એવજાં ગમં વ્યતામ્ ॥ (મં. ૨૦)

વર્ણવનામ્ તંવણામ્ ધાવનામ્ મત્તવાન

કિમીદિન । પ્રજાવે વરયે વિગ વર્ણવાન ।

(મં. ૨૧)

" મર્મીકપમાં આપાત કરેલ મર્મ ઉત્તમ રીતથી ધારણ
કરેલા જોઈએ. મર્મીકપમાં રહેલા મર્મ પતન ન થાય, આ
પતને તીવ્ર એકાધિએ તેનું રક્ષણ કરે, આ રીતથી તેથી
રક્ષણ થયા માટે, ઉત્તમ મંતાન થયા માટે, વિગ વરણની
થી મર્મીકપનું રક્ષણ થાય. "

૨૧ મા મંડપા રાગનીય વાચક શબ્દ મળ્યા હોવાથી
તેમજ આ મંડપામાં કહેલા " વિગ વજ " વરણનિતે પશુ
કંઈ પતો લાગે ન-થા, વંદિત વિપય મર્મમાં તેનું નામનથી
તેથી તેની રીત કરી રક્ષણ છે શ્રીમદનામારે પોતના
અધર્મથી આપના આ મુદ્દ ઉપર આપ્યું કરના તેનો
અર્થ " એવસર્વ " એમ કહે છે એટલે મોંઘે સરસવ
જો અથવા રાધ પિત્રમળનો અર્થ આજ દશે એમ
શક્ય છે તેના મુખ્ય વેદક મંડપા નીચે મુજબ આવેલા છે—
વિગવજના મુદ્દા

તિવત તદ્વિષોપજા વાતવકામ્, ડવ્વા કમિકુષ્મ ।
મિતાસિત મેદ્વ દિવા । (૨૦૦)

વટ્પણે વાતવકામ્, ગુપ્તવટ્પણુકમણાવદ્ ।
વાતવકામ્, પ્રદાવદ્ । રવદ્વેવશમનો વિવમૂલમણા
વદ્ ।

સર્વવત્તવગુણ - વાતવકામ્, વિગવજ, કમિકુષ્મ, દિવા ।

" સરસવ કમ્પા તીક્ષ્ણ, ઉજ્જ, વાગ અને કહેને દૂર
કરનાર, કુમ્પા અને કુષ્મને દૂર કરનાર છે. સર્વ અને કાળા
એવા તેના બે પ્રકાર છે આ કરના, ઉજ્જ, વાગ યજ્ઞનો
નાથ કરનારા મુલ્ય, ૧ કુ. ૩ કુ. મળ, વિગેરેનો નાથ કરનારા
છે ૧ તરકરોળે દૂર કરનાર, વિગથી ઉત્પન્ન થએલા મળને
દૂર કરના, અમીનીના દોળે દૂર કરનાર છે સરસવનું તેલ
વાત - કમિકામ્ દૂર કરે છે, કુમ્પા અને કુષ્મનો નાથ કરે
છે અને આખોને માટે દિવાકાર છે.

આ વર્ણનમાં સરસવનો રાગ મુખીનાથ, કુષ્મનાથ
જે આવેલો છે તે પૂર્વેકન અક્તવા ઉપરેક જોડે મળતો છે,

તેથી સભવ છે કે 'પિંગા યજ' નો તેજ અર્થ હશે તેની નકલ બેસતો નથી. આધુનિક કૃષિથી તેમનો અર્થ કરવામાં વધારે શોધ ચરી મળુ જરૂરી છે. કારણ કે આ સૂક્તના વિશેષ મદદ મળી શકે તેમ નથી જેમની પાસે વિશેષ શોધ કેટલાક શબ્દો અને કેટલાક વાક્યો દુર્બોધિ છે જેનો અર્થ જોગ કરવાના સાધનો હશે તેમને તે જરૂર કરી.

પુંસવન

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૧

(જ્વિ - પ્રજાપતિ : દેવતા- રો, મન્વંતરકલ્પ)

દ્વામીમેશ્વર્ય આરુદ્ધસ્ત્રં પુંસવનં કૃતમ્ । તદ્દે પુત્રસ્ય વેદનં તસ્વીપ્ત્વા મરામસિ ॥ ૧ ॥
પુંસિ વૈ રેતો મવતિ તસ્તિલ્લામામનું પિન્પતે । તદ્દે પુત્રસ્ય વેદનં તત્પ્રજાપતિરબ્રવીત્ ॥ ૨ ॥
પ્રજાપતિરનુમતિઃ પિનીશ્ચાલ્યચીક્ષ્ણત્ । સ્વૈવમન્યથ દધતુર્માસમ્ દધાદિહ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (અથ-૧૪) : પીપળાનું ઝાડ (દ્વામી આરુદ્ધ) શરીરના ઝાડ ઉપર આ ચરેપુ હેય છે (તત્ત્વ પુંસ-યનં કૃતમ્) : આ પુંસવન કાવ્ય છે તેજ (પુત્રસ્ય વેદન) પુત્ર પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય છે (તત્ત્વ સ્વીપ્ત્વા મરામસિ) તે અંબે રત્નીઓમાં ભરીએ છીએ [૧]

(પુંસિ વૈ રેત મવતિ) પુત્રના ૨ વીર્ય બને છે (તત્ત્વ સ્વિયાં અનુવિચ્યતે) તે રત્નીમાં સીંચાય છે (તત્ત્વ પૈ પુત્રસ્ય વેદન) તે પુત્રપ્રાપ્તિનું એક સાધન છે (તત્ત્વ પ્રજાપતિઃ મબ્રવીત્) એમ પ્રજાપતિએ કહ્યું છે (૨)

(પ્રજાપતિઃ અનુમતિઃ) પ્રજા પાલન કરનાર પિતા અનુકૂળ મનિ ધારણ કરે અને (પિની-ધાલી અચી-ક્ષ્ણત્) ગર્ભવતી રત્ની સમર્થ થાય, એમ થાથી (પુર્માસ ડ દહ વપત્) પુત્રગર્ભજ ધારણ થાય છે (અન્યથ સ્વૈવમ્ દદત્) ખીછ પરિસ્થિતિમાં રત્નીગર્ભ ધારણ થાય છે [૩]

પુંસવન

નિશ્ચયથી પુત્ર ઉત્પત્તિ

ખાત્રીથી પુત્ર થાય તે માટે આ સૂક્તમાં એક ઔષધિ પ્રયોગ કર્યો છે તે—

દ્વામી મશ્વર્ય આરુદ્ધ તત્ત્વ પુંસવન કૃતમ્ ।

તદ્દે પુત્રસ્ય વેદનં તત્ત્વ સ્વીપ્ત્વા મરામસિ ॥ (મં. ૧)

(૧) રત્નીના ઝાડ ઉપર પીપળાનું ઝાડ ઉગેલુ હોય છે એવો પીપળા પુત્ર રૂપ મળી ધારણ કરનારા ચોખ્ખા હોય છે. અર્થાત્ તેની દાઝ બે રત્ની સેવન કરે તો તે રત્ની પુત્ર ઉત્પન્ન કરનારી થાય છે

(૨) આ પીપળા ખાત્રીથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવનારો છે. (૩) તેના સેવનથી ખાત્રીથી પુત્ર થાય છે (૪) પુત્ર ઉત્પત્તિ માટે તે પીપળાની દવા રત્નીને આપવી જોઈએ "

શરીરના રક્ત ઉપર ઉત્તેજા પીપળાના પંચાંગુ (જડ, ઊંડ, અતંજાય, પાન, અને ફળ) ચૂર્ણ કરી તે મધની સહાયે સેવન કરવા આપતું અથવા દૂધમાંથી આપતું તેના સેવનથી રત્નીનો ગર્ભાશય પુરુષગર્ભ ધારણ કરવા સમર્થ બને છે. જે રત્નીઓને કન્યા સતતિ થાય છે તેવી રત્નીઓને આ દાઝ આપવાથી તેના ગર્ભાશયમાં જરૂર તેવું પરિવર્તન થઈ પુરુષગર્ભ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ તેમાં (ગર્ભાશયમાં) આવે છે

પુરાનના અને રત્રૈયુષ

પુરુષ ઉત્પત્ત ધર્મો તેનું નામ છે " પુરુષ " અને કન્યા ઉત્પત્ત ધર્મી તેનું નામ છે " રત્રૈયુષ " આ બન્ને નામ આ સંક્રાન્તિમાં દેહલાં છે. જેને યોગ્યસ પુરુષ સંતતિની ક્રમ દશે તેને આ ઔપધીનો પ્રયોગ કરી એવો આ મનના શમ્ભોનો મેધાધર્મ લેના બીજો પશુ એક અર્થ થાય છે તે એવા એવો છે—

૧ અશ્વત્થસ્થ - અશ્વનો અર્થ છે વાજ-ઘોડો વાજ કશ્ચનો અર્થ પુરુષને પુરુષશક્તિથી યુક્ત બનાવવો અથ શમ્ભોનો અર્થ અહો યોગ્યએવો પુરુષધર્મથી યુક્ત અને સમર્થ માણસ (અથ) યૌગ્યેવો ને (રથ રથ) રહે છે તેવો બળવાન પુરુષ

૨ મામીઃ - મનની વૃત્તિઓ ઉછળવા ન હોઈને કાષ્ઠમાં રાખે છે, એટલે ને ધર્માત્મક ગૃહસ્થધર્મ નિયમેનું પાલન કરે છે તેવી સ્ત્રી

એવા સ્ત્રી પુરુષના સમધર્મી નિશ્ચિન પ્રકૃષ્ણ સતતિ થાય આના સ્ત્રીપુરુષના સમધર્મી વીર્યનું બન અધિક અને રક્તની ન્યૂનતા રાખવાનું નિધાન છે તેથી તેજ કારણે નિશ્ચિન પુષ્પ સતતિ થાય એટલે પુરુષ મનશાની દશે તો પુરુષ સતતિ અને સ્ત્રી બનશાક્તિની દશે તો સ્ત્રીસતતિ થશે અહીં બન્નેનો અર્થ પુરુષવર્ધ અને સ્ત્રીરક્ત એવો લેવો જરૂરી છે

બીજો મત મર્મપાન વિષે રથક્રમ બીજા મતમાં કરી મેધાધર્મ યુક્ત શબ્દો વડે કષ્ટ વિશેષ આશય પ્રકટ કર્યો છે તે હવે જુઓ—

૧ પ્રજાપતિઃ— આપણા સત્તાનું ઉત્તમ પાતન કરવા સમર્થ એવો ગૃહસ્થ

૨ અનુમતિઃ— પરસ્પર અનુકૂળ પ્રેમપૂર્ણ મન ગામજર સ્ત્રી અથવા પુરુષ

૩ સિનીવાલી— સિનનો અર્થ છે ચંદની કળા, તેનું બળ વધારનાર સ્ત્રી, તે સિનીવાલી જેમ શુકલપક્ષીની રાત્રીમાં ચંદ્રમાનું બળ વધે છે તે રીતે ને સ્ત્રીના મર્મપાનમાં મર્મ, કળા કળાથી વધે છે

આ શબ્દ વિચાર કરવા લાગે છે જ્ઞાતાનું પાતન કરવા ની રક્તિ, તેમ જ ઉત્તરવાની શક્તિ જેમનામાં દશે તેવા આ પ્રશ્નેએ જ જ્ઞાતાનું ઉત્પત્ત કરવા સત્તાનો પાતિ વખતે સ્ત્રી પુરુષ પરસ્પર અનુકૂળ સમિતિ રાખે તો જ સમાન ગ્રહધર્મ યુક્ત સતતિ થય તે એવા વિશેષ દશે તો સત્તાનું પશુ વિરૂદ્ધ ગ્રહધર્મવાળું થશે ગર્ભવતી સ્ત્રીએ સમજવું જોઈએ કે આશા થઈમાં એવે અપની કનાથી વધનાર મર્મ છે તેનું રક્ષણ અને સુરક્ષિતો પ્રમથ મરવે. આટલું જ એવો બ્યવરથા હોવાથી પુરુષ સતતિ થાય છે તેની વિરૂદ્ધ થવાથી ઔષ્ણતિ થા તો નપુસક સત્તાનું થાય

એટલે પુરુષનીવની ન્યૂનતા સ્ત્રીરક્તની અધિકતા પુરુષ સ્ત્રીરક્તને વૃત્તિનો વિરોધ વિરોધે કારણે સ્ત્રી સત્તાનું બને બનેની સમાનતા હેમ તો નપુસક સતતિ થાય છે

સાત લેલોએ આ મુદ્દાનો વિચાર કરવો અને વાસ્તવિક રીતીથી પ્રયોગ કરી આ પુરુષનું અને રત્રૈયુષ શાસ્ત્રની ખાતી કરવી

સુખ-પ્રસૂતિ સૂક્ત

કંઠ ૧, સૂક્ત ૧૧

(ઋષિ - ધર્મા ૧ દેવતા - પૃથાવતી નાના દેવતા)

વર્ષટ્ તે પૃથ્વસ્મિન્ત્રણાવર્ધમા હોતાં કુળોત્તુ વેધાઃ ।

સિંહતા નાર્યુત્પ્રજાતા પિ પર્વીણિ નિહતા સુવા ડં

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે (પૃથ્વ) પોષક ક્ષમર !, તારા માટે અમે અમારું અર્પણ કરીએ છીએ (ઇન્દ્રિય સૂત્રો) આ પ્રસૂતીના કાર્યમાં (અર્ધમા હોતા વેધા) જાવું મનશાળી કષ્ટ, ત્રિપાતા ક્ષમર સદાવતા (કુળોત્તુ) કરે (જનપ્રજાતા) નિયમપૂર્વક બાળકને જન્મ આપાવી સ્ત્રી (સિંહતા) દક્ષતાથી રહે તેમજ પોતાના (પર્વાણિ)

બાળક— હે જાણતું પોષણ કરનાર જગદીશ ! તારા માટે અમે પોતાને અર્પણ કરીએ છીએ આ પ્રસૂતિ સમયે આખી દુનિયાને નિર્માણ કરનાર જ અમને મ દર્શાવે થા આ સ્ત્રી કાષ્ણપર્વક રહે અને આ વખતે પોતાનું શરીર-અવધરે

વર્તસો દિવઃ પ્રદિગ્ધવર્તસો ભૂમ્યા ઉત । દેવા ગમ્ સમૈસ્યન્ તં વર્ણ્યન્તુ યતે ॥ ૨ ॥

સુપા વર્ણ્યન્તુ વિ યોનિં હાપયામસિ । અધર્યાં દુષણે ત્વમ્ ત્વ વિષ્કલે મૃજ ॥ ૩ ॥

નેર્વં મસિ ન પીવંસિ નેર્વં મુજસ્વાદૈત્મ ।

અર્વેનુ પૃશ્નિ શેરેલં શુને જરાયુત્ત્વડ્વં જરાયુ પયતામ્ ॥ ૪ ॥

વિ વૈ મિનદ્ધિ મેહન વિ યોનિં વિ ગ્રીનિકે ।

વિ માતર ચ પુત્રં ચ વિ કુમારં જરાયુણાવં જરાયુ પયતામ્ ॥ ૫ ॥

યથા વાતો યથા મનો યથા પતન્તિ પૃથિર્ણઃ ।

પથા ત્વ દદમાસ્ય સાકં જરાયુણા પૃતારં જરાયુ પયતામ્ ॥ ૬ ॥

અર્થે (સૂત્ર ૭) મુખ્ય પ્રશ્ન માટે (વિનિદ્ધતા) કી-૧ ક્રે [૧] (દિવઃ) આકાશની (ઉત) તેમજ (ભૂમ્યાઃ) પૃથ્વીની (વતસ પ્રદિગ્ધ) આરે રિસામાં રહેનારા (દેવા) દેવાએ (ગમ્ સમૈસ્યન્) ગમ્ને બના યે માટે તેઓ જ (સૂત્ર ૭) તેના મુખ્ય પ્રશ્ન માટે (ત વિ જર્ણ્યન્તુ) તેને ગમ્ ક્રે, તેને બધાર પૂરો ક્રે [૨] (સૂત્ર) ઉત્તમ સત્તાન ઉત્પન્ન કરનારી પાના (વર્ણ્યન્તુ) પે તના કરીને ખુદ ક્રે કું (યોનિં) યોનીને (વિદ્યાપયા મસિ) યે કું હે (દુષણે) પ્રમુત્ત થન ર બી (દૃષ્ટ) કું ખુ (અધર્યા) અધર્થી શ્રેણી ક્રે અને હે (વિષ્કલે) વીર જી (ત્વ) કું (અય વૃજ) બી ક્રે ઉત્પન્ન ક્રે [૩] (ન દ્ય માસ) તે મ સમાં સપગ્યેતો નથી (ન પીવંસિ) અર્થમાં નથી અને (ન દ્ય મસ્ય) મન્ત્રન તદુચ્ચેમાં પણ નથી (માદત) સપગ્યેતો (પૃશ્નિ શેરેલ) નરમ સારનીના કપ મ મુખ્ય (જરાયુ) જેની (શુને અતયે) કૃતારને ખાત્ર માટે (અર્વેનુ) નીચે આવે (જરાયુ) જેની (અય પયતામ્) નીચે પડે [૪] (તે મેહન) તારા મર્મને આર્મને (યોનિં) યે નીચે અને (ગ્રીનિકે) બને નારીએને (વિ વિ મિનદ્ધિ) વિદ્યા રીને ખુડી ક્રે હુ (માતર પુત્ર ચ) માતા અને પુત્રને (વિ) અનમ ક્રે હુ તેમજ (કુમાર જરાયુણા વિ) હેકારને જેનીથી હુડે ક્રે હુ (જરાયુ) જેની (અય પયતામ્) નીચે પડી બધ [૫] જેમ વાણ મન અને પ બીએ (પતન્તિ) આવે છે (ઉડે છે) (પથ) તેની રીતે હે (દદમાસ્ય) દક્ષ મદિનાવાળા મર્મ । કું (જરાયુણા સાક) જેની સાથે (વત) નીચે પડે તેમજ (જરાયુ અય પયતામ્) જેની નીચે પડી બધ [૬]

કી-૧ ક્રે (૧) આકાશ અને ભૂમિની આરે રિસાઆમાં રહેનારા બધા દેવાએ આ મર્મને બનાવે । ૨ બેરે તેઓ જ આ વખતે મુમેથી તેને ગમ્સ્થાનમાંથી બહાર લાવે (૨) રીતે હવે પોતાના જ અ ખુડા કરવ મન્ત્ર કરનાર દાખતે યોનીને યોગની દે બી । ૩ પત્ર મનથી અધર્થી શ્રેણી ક્રે અને મુમેથી બાગક ક પત્ર ક્રે (૩) આ મર્મ માત્ર, અર્થી અધર્થી મન્ત્રને પેરેડો નથી તે પા િમા ૪ વર ઉપર બધા થઈ લીવ મુખ્ય નરમ અને અતિ નાસ્ત્રા યે રીમા સપગ્યેતો દેખ છે તે બધી આપી વેરી બહાર આવે અને તે નાગની સાથે કૃતારને ખાત્ર અપાય (૪) વેનિ અર્મસ્થાન અને પાછળની નારી-એને કીયા કરનારા આને પ્રશ્નિ થવા જ માતાથી બી ક્રેને અવગ કરવામાં આવે અને બાગકને જેલી અને નાવથી અવગ કરવામાં આવે નાવ સાથે અવ જેની પૂજાથી બહાર નીકળી આવે (૫) જે રીતે મન વેગથી વિપરેતમાં સપગ્ય છે જેમ વધુ અધર્થી પછીએ આ સમ ને પી ઉડે છે, (બધ) તેમ દક્ષના મદિનામાં ગમ્ જેની સાથે અર્મસ્થાનમાંથી બહાર આવે, જેની વિરે બધુ નીચે પડી બધ એકે માતા ૫ અર્મસ્થાનમાં તેનો કોઈ બાગ્ય શેષ ન રહે (૬)

સુખ-પ્રસૂતિ સૂક્ત

પ્રસૂતિ પ્રકરણ

આ પ્રકરણ વિશેષતઃ સ્ત્રીઓ માટે અને સામાન્યતઃ બધાને માટે વિશેષ લાભકારી છે. પ્રગૃહિતસમયે સ્ત્રીઓને દેવનું દુઃખ થાય છે અથવા થતું દર્શી તે તો સ્ત્રીઓ જ નહીં. પણ પ્રપત્ન વડે પ્રમુખિ સમયે કષ્ટ અથવા દુઃખ ઓછું કરવું શક્ય છે. મર્ગધારણાથી પ્રસૂતિ સુધી, અથવા મર્ગધારણાથી પણ પહેલાં જે નિયમો પાલન કરવા યોગ્ય છે તે યોગ્ય રીતે પાલન કરવાથી પ્રસૂતીના કષ્ટ ઘણું ઓછા થવાનો સંભવ છે. આ વિષયમાં આ પછી ઘણા ઉપદેશ આપવાનો છે. આપણે અહીં આ સૂક્તમાં જેટલો વિગત આપ્યો છે તેટલો નોંધવું—

ધર્માલોકિત

પરમેશ્વરની ભક્તિ અનુષ્ઠાને દુઃખમાંથી પાર ઉતારે છે. સંસારી સ્ત્રીપુરોષો જે ભગવાનના સારા ભક્ત હોય તો તે કુટુંબની સ્ત્રીઓને પ્રસૂતીના કષ્ટ થાય નહિ આ કહેવા માટે આ સૂક્તના પહેલાં મંત્રમાં પૂર્વાર્થમાં બધાથી પહેલાં શરૂઆતે જ હાશરતી મનસ પૂર્ણનું વર્ણન છે.

“વપદ” શબ્દ “સ્વાહા” અર્થનો હોય છે તેનો અર્થ આત્મસમર્પણ કરવું (દે વપદ્ વે વપદ્) કે હાથર । તારા માટે અને આમને પોતાને અપણું કરીએ છીએ તું જ (વર્ણ-મા) શ્રેષ્ઠ સમજીને તો સન્માન કરનાર અર્થાત્ દિન કરનાર છે. તું જ (વૈષ્ણા) આખી દુનિયાની સ્થાના કરનાર અને નિર્માણ કરનાર છે. અને તું જ (હોતા) સર્વ સુખ આપનાર છે. તેથી અને તારા અપહારે રહીએ છીએ અને તને જ પૂર્ણતા સમર્પિત થઈએ.

અહીં ભગવાનના જે ગુણો જાણ્યા છે તે અનુક્રમથી લેવા જેવા છે “સર્વ” સર્વાદિ દેવતાઓને શક્તિ આપનારે એક હાથર જ છે અને તેનું શાસ્ત્ર સર્વતોષરિ છે. “વિજે” ભાવ જે પહેલાં સૂક્તમાં વર્ણવેલા છે તે અહીં જુઓ “બધાથી શ્રેષ્ઠ” એવા પ્રશ્ન મને મદદ કરે છે, અને હું તેની ઓછાં સુરક્ષિત નહું ” કલ્પાદિ ભક્તિની ભાવનાઓ જેના હારમાં અદ્યુનિમ ગ્રેમની સાથે રહે છે, તે માણસ વિશેષ શક્તિથી અને આરાધ્યથી સૂક્ત થાય છે અને ઘણું જાણે આવી માણસ હંમેશ આનંદમાં રહે છે.

કામવિહારનો સંયમ કરવા એક પ્રજુશક્તિ જ દિવ્ય.

આપથી છે. કામવિહારનું નિયમન થવ તો સ્ત્રીઓના પ્રસૂતી ના કષ્ટ નેતું ટકા ઓછા થશે. કારણ કામ અને દેવાથી ઓ-ઓ નળગી થાય છે અને અશક્તિના કારણે પ્રગતિ વખતે પરિશ્રમ વધારે થાય છે. તેમ જ પ્રગતિ પછી પણ દુષ્કારિ રોગ કષ્ટ આપે છે તેથી કામનોત્તરનું નિયમન પરમેશ્વર ભક્તિથી કરવાને ઉપદેશ દરમિયાં સ્ત્રીપુરુષ અહીં અવશ્ય જ્ઞાનમાં રાખે.

દેવોના અર્ધમાં વિકાસ

સર્વાદિ દેવતાઓ પોતાના અર્ધ ગાલમાં રાખે છે. બધી દેવતાઓના અર્ધાવનાર મર્ગમાં આત્મા પછી આત્મા તેમાં પ્રવેશે છે. આ બધા વિષયો વેદમાં કેટલાંકે આપેલા છે. આ વિષે રવાધ્યાય-મંડલ તરફથી પ્રકાશિત થયેલ ‘બ્રહ્મયજુ’ પુસ્તકમાં ‘દેવોના અર્ધાવનાર’ એવા મથાળાનો લેખ અવશ્ય વાંચવો. ત્યાં વિવિધ મંત્રોદાત્ત આ વિષય સ્પષ્ટ કરેલો છે] તાત્પર્ય મર્ગમાં અર્ધાર્પે અનેક દેવો અને દેવતાઓ રહે છે અને તેમનો સંબંધ બહારની દેવતાઓ જેટલો હોય છે. પૃથ્વી અને આકાશની આરે બાલુ રહેનાર બધી દેવતાઓ મર્ગમાં અર્ધાર્પથી આપેલી છે । નહીં કે તેમનું સંગ્રેહન (સમીરયન્) મર્ગમાં થયેલું છે, અને તેમનો અવિષ્કાતા આત્મા પણ તે મર્ગમાં આવી વસે છે. એવા દદ વિશ્વાસ મર્ગધારણ કરનાર માતાએ કરવો જોઈએ. એટલે જે આપણને મર્ગ છે તે પોતાની કામવાસનાનું જ નથી પણ તેમાં વિશેષ મહત્ત્વપૂર્ણ આત્મશક્તિ અને દૈવીશક્તિનો સંબંધ છે, એવે જ્ઞાન એ મર્ગ ધારણ કરનાર સ્ત્રી મનમાં શમશે તે તેના ગર્ભનું રક્ષણ અને પોષણ સારી રીતે થશે.

મર્ગધાન વખતે પણ દેવતાઓનું આવાહન કરવામાં આવે છે તે વખતના મંત્રોને આ રીતે ભેવતરી તે ગર્ભધાન કામ-વિહારના પોષણ માટે નથી, પરંતુ ઉચ્ચ શક્તિ ધારણ કરવા માટે છે એજ સમજશે ગર્ભધારી સ્ત્રીએ એવો ઉચ્ચ ભાવ મર્ગ વિષે પોતાના મનમાં રાખવો કે જે દેવતાઓના અર્ધ મર્ગમાં એકા થવા છે તેજ તેનું રક્ષણ કરવામાં અને સુખ પ્રસૂતિમાં મદદ કરશે. એટલે એવી રીતે દેવતાઓની મદદ અને પરમાત્માનો આધાર થતો છે. તેથી પ્રસૂતિ સમયે મને કાલ પણ દુઃખ થશે નહિ. પ્રસૂતિ સુખથી થશે વારંવારે આ દૃષ્ટિથી આ સૂક્તનો બીજો મંત્ર લેવો.

ગર્ભવતી સ્ત્રી

ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પહેલાં કલા મુજબ ભાવ પોતાના મનમાં ધારણ કરવા. હવે ગર્ભવતી સ્ત્રીએ અથવા ગૃહસ્થાશ્રમ સ્ત્રીકારેલ સ્ત્રીઓએ નીચે આપેલી બાબતોનો વિચાર કરવો—

૧ નારી- જે ધર્મનીતિથી (જુગાતિ) આવે છે અર્થાત્ ધર્મનિયમો મુજબ પોતાનું આચરણ રાખે છે, તેમજ (નર) પુરુષની નોડે રહે છે, તેને નારી કહે છે એટલે ગૃહ-સ્થધર્મના વિશેષ કર્તવ્યોનું પાલન કરવાના ભાવ બહો સ્થિત કર્યો છે (મ. ૧)

૨. ક્ષાન્તપ્રજાતા- (ક્ષાન્ત) સત્યનિયમાનુકૂલ (પ્રજાતા) પ્રભાવનકર્મથી સુક્ત, એટલે ગર્ભધારણ, ગર્ભપોષણ અને ગર્ભ પ્રસૂતિ આદિ બધા કર્યો જેના સાધકર્મ નિયમોના અનુસાર થાય ■ નમુનમિ થયું, ગર્ભધારણ પછી ત્રણ વર્ષ ઉપરાંત અથવા બાળક ધાવવાનું બધ કરે ત્યાર બાદ મનુ મતિ થયું હતાંદિ બધા નિયમોનું પાલન કરનારી સ્ત્રી સુખેથી પ્રસૂત થાય છે (મ. ૧)

૩. રૂપા, સુવળા- જે સ્ત્રીને પ્રસૂતિના ૬૪ થતાં નથી એટલે જે સુખેથી પ્રસૂત થાય છે સ્ત્રીઓએ યોગ્ય નિયમ પાલનદ્વારા આ શુભ પોતાનામાં લાવવો (મ. ૩)

૪. વિષકલા- વીર સ્ત્રી અર્થાત્ ધૈર્મ્યવતી સ્ત્રી સ્ત્રીઓએ પોતાનું ધૈર્મ્ય વધારવું જરૂરી છે થોડું કુ બ પડે તો તેથી ગભરાવવું નહિ. ધૈર્મ્યથી તે સદૃઢ કનુ ભેદ્ય (મ. ૩)

ગર્ભવતી સ્ત્રીઓએ જા સખ્ત દ્વારા પ્રાપ્ત થનારો ભોષ પોતાની અંદર ધારણ કરવો. કારણકે કે સુખ પ્રસૂતી માટે તે શુભેલી આપવરૂઢા છે

ગર્ભ

આ સંકેતમાં ગર્ભ માટે “ દશ-માસ શબ્દ વપરાયેલો છે. તેનો અર્થ દસ મહિનાનું જેનું જીવન વ્યતીત થયું છે અથવા જેની ઉંમર દસ મહિનાની થઈ છે એવો છે આ શબ્દ ગર્ભનો સમય બતાવે છે દસમાં માસમાં પ્રસૂતિની ચેત્ત સમય હોય છે દસ મહિના પહેલાં જે પ્રસૂતિ થાય તે તે ગર્ભ અપરિપકવ રહેવાય અને તેવી અવસ્થામાં થતી પ્રસૂતિથી માતાનું કષ્ટ વધે ■ યોગ્ય સમય પહેલાં થનારો ગર્ભપાત અથવા ગર્ભસાવધી માતાના કષ્ટ વધે છે, અને તે બધા ગૃહસ્થી જીવન જીવનાર સ્ત્રીપુરુષોના નિયમ વિરૂદ્ધના વર્તવાના

કારણે તેમ થાય છે જે સ્ત્રીપુરુષો ગૃહસ્થાશ્રમ નિયમો સારી રીતે પાળન કરે છે તેમના સ્ત્રીઓની પ્રસૂતિ સુખેથી થાય છે.

સુખપ્રસૂતિ મદેના આદેશો

૧ સ્ત્રીઓએ પરમેશ્વર ભક્તિ કરવી. (મ. ૧)

૨ પોતાના ગર્ભમાં બધા દેવતાઓ આવી વસે ન છે એવી પોતાની ભાવના રાખવી (મ. ૧)

૩ (સિદ્ધતા) ગર્ભવતી અવસ્થામાં પોતાના કાર્યો, હવનચનન ઇત્યાદિ વ્યવહાર ધણી કામજીવન કરવા મં (૧)

૪ પ્રસૂતિના વખતે (વર્ષાણ વિજિહતા) પોતાના અવધવો દીના રાખવા (મ. ૧)

૫ (સૂવા વ્યૂર્ણોત્) સુખ પ્રસૂતિ ઇચ્છા કરનાર સ્ત્રીએ પોતાનું સરીર હીથુ રાખવું એટલે અવધવો સખત ન કરવા (મં. ૩)

૬ (સૂવળો / ત્વ અથવા) સુખપ્રસૂતિ ઇચ્છનાર સ્ત્રીએ પોતે પોતાની ઇચ્છા સક્રિય વડે અંદરથી પશુ ટ્રેસણા કરવી તથા મન વડે પ્રસૂતિના અંગેને ટ્રેસીટ કરવા આ ટ્રેસણા તે પ્રસૂતિ પામનાર સ્ત્રીએ પોતે જ કરવી ભેદ્ય (મ. ૩)

દાઘણુની મહદ્

૧ પ્રસૂતિ સમયે દાઘણુની મહદ્ અવસ્થા હોવી ભેદ્ય છે દાઘણુ પ્રસૂતિ પામનાર સ્ત્રીને ધીરજ આપવી અને યોગ્ય સૂચનાઓ આપતા રહેવું “ પરમેશ્વર તને સદાચ્છ કરશે અને બધા દેવ દેવતાઓ તારા ગર્ભમાં આવી વસેલાં છે, તેથી તે પોતે જ તને મહદ્ કરશે ” એવા વાક્યો થી તેને ઉત્તેજન આપવું

૨ જરૂર થડે તે સમયે મૌનસ્થિત ભક્તિ રીતે જીવન કરે (મ. ૩)

૩ જેનીની ચેતી અંદર ગર્ભ હોય છે ગર્ભની સાથે જેની નાભ, વિગેરે બધું બહાર આવી જતા, કાષ તેનો પદાર્થ માતાના ગર્ભસપ્તમાં રહી જવા ન પામે એવી કાળજીથી દાઘણુ કામ કરવું જે તે પેઢી કાષ પદાર્થ અંદર રહી જાય તો તે માતાને મળી કષ્ટ આપનારો થશે (મ. ૪)

૪ પ્રસૂતિની વખતે ગર્ભમાં પેનિ અને પાછના અભવો ખૂના કરવા તેમને એવી રીતે ખૂના કરવા કે તેથી પ્રસૂતિ સુખેથી થાય (મ. ૫)

૫ પ્રસૂતિ થતાં જ માતા પાસેથી પુત્રને અનગ કરવો તેના

ઉપરનું જેવીનું આ રસજુદ રસી આરમ્બક તે બધું ચોખ્ખા પ્રમાણે કરવું. (મં. ૫)

મનના

આ સરીરશાસ્ત્રનો વિષય છે. કેવળ પાંચિય પ્રગટ કરાવો નથી આ ચક્રતર્કના શબ્દોનો અર્થ પણ સરીરશાસ્ત્ર કે પ્રકૃતિ પ્રકરણ આધારેથી કરવા નોંધએ તેથી વૈધો, ડોક્ટરો જેઓએ પ્રકૃતિ-શાસ્ત્રનો સ્વરો અભ્યાસ કર્યો છે, તેની જોડે પરિચય છે, અને જે સ્ત્રીઓનો સંબંધ પુરુષ પ્રકૃતિઓ

સાથે આવેલ છે, આ શાસ્ત્રના જ્ઞાનનો તેમનો પરિચય છે, તેઓએ આ ચક્રતર્કને વધુ ઉડાવે નિચાર કરવો, તે શબ્દ પણ ચક્રતર્ક “ સિદ્ધતાં, વિજિદતાં, ધ્યુર્ણોત્તુ, ” ઇત્યાદિ છે તે સારી પેઠે સમજી લેવા તેઓ આ ચક્રના સારી રીતે અમલ અને અભ્યાસ કરશે

પ્રકૃતિશાસ્ત્રના અભ્યાસકે તેને અભ્યાસ કરશે તેજ તેઓ પ્રકૃતિની નિરોધિ બાધ્યા કરી શકશે

રક્તસ્રાવ બંદ કરવો

કાંડ ૧, સૂક્ત ૧૭

(જાવિ - વદ્ધા : દેવના - ચોવિત)

અમૂર્યા યન્તિ યોપિતોં હિરા લોહિતવાસસઃ । અધારંર શ્વ જામયસ્તિષ્ઠન્તુ હુતર્વર્ષસઃ ॥ ૧ ॥
તિષ્ઠાવરે તિષ્ઠ પર ઉત ત્વં તિષ્ઠ મધ્યમે । કનિષ્ઠિકા ચ તિષ્ઠતિ તિષ્ઠાદિદુર્મર્નિર્મહી ॥ ૨ ॥
શ્વતર્વ્ય ધમનીનાં સહસ્રસ્ય હિરાણામ્ । અસ્થુર્નિર્મધ્યમા દુમાઃ સાકમન્તાં અરસત ॥ ૩ ॥
પરિ વઃ સિફતાવતી ધનૂર્વૃદ્ધત્યક્રમીત્ । તિષ્ઠતેલયત્ સુ કમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (અમૂઃ વા) આજે (લોહિત વાસસઃ) શાલ કપાલ પહેરેલી (ચોવિત) બીએ છે એટલે શાલ રંગના રક્તનો પ્રવાહ સપ જનારી (હિરા) નાડીઓ (ધમનીઓ) છે તે (તિષ્ઠન્તુ) બધે થાય એટલે તેમાંથી જે રક્ત, નો પ્રવાહ ચાલે છે તે બધે થાય (શ્વ) જે પ્રમાણે (અ-જ્ઞાતર) બાઇ વગર (હુતર્વર્ષસઃ) નિરોધ બની (જામય) બહેનો હરી જાય છે [૧] (અવરે તિષ્ઠ) જે નીચેની નાડી ! વૃ. ઉભી રહે (પરે તિષ્ઠ) જે ઉપરની નાડી ! વૃ. ઉભી રહે (હુત મધ્યમે) અને જે વચલી નાડી ! (રવ તિષ્ઠ) વૃ. પણ ઉભી રહે. (કનિષ્ઠિકા ચ તિષ્ઠતિ) નાની નાડી પણ ઉભી રહે છે તેમ જ (ધમનિ હ્ય તિષ્ઠાતુ) મોટી નાડી પણ સ્થિર થાય [૨] (ધમનીનાં શતસ્ર) સે કડો ધમની ઉભી રહે છે તેમ જ (સાકમિ હ્ય તિષ્ઠાતુ) મોટી નાડી પણ સ્થિર થાય [૩] (અસ્થુર્નિર્મધ્યમા) આ મધ્યમા નાડીએ શોષાઈ ગઈ છે, અને (હિરાણાં સહસ્રસ્ય) હજારો નાડીઓની વચ્ચે (દુમાઃ મધ્યમા અસ્થુઃ) આ મધ્યમા નાડીએ શોષાઈ ગઈ છે, (સાકં) સાથે સાથે (અતઃ) અદરના ભાગ (અસ્થુત) કીક થયા છે. [૪] (શ્વહતો ધનૂઃ) મોટા ધનુષ્ય વડે (વઃ પરિ વક્રમીત્) તમારા ઉપર દુમલો કોઈ (સિફતાવતીઃ તિષ્ઠત) રેતીવાળી અથવા ખાંડવાળી બની હરી જ નેથી (કં) સુખ (સુ હલયત) પ્રાપ્ત કરેલા. [૪]

બાધાધ— સરીરના લાવર અડું લોહી બધે પડેલા નાડી ધમનીઓ છે એ વા પડે ત્યારે તેમનામાંથી જતા લોહીના પ્રવાહને રોકવા નોંધએ જે પ્રમાણે દુર્મર્થ પ્રાપ્ત થયેલ બહેનોની જાતિ બાઇ વગર બધે પડે છે નીચેની ઉપરની તેમજ વચલી નાની અને મોટી બધી નાડીઓ બંદ નથી નોંધએ (૨) સે કડો અને હજારો નાડીઓના જરૂર તેજ નાડીઓ બંધ કરવી એટલે તેમના ફરિયા બામ દુરસ્ત કરવા નોંધએ ! મોટા માથાના મોટા બાધાથી ધમનીઓ ઉપર દુમલો થઈ નાડીઓ ફાટી જાય છે તેમને ખાંડ નેડે સ બધે નોંધવાથી જલ્દી આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરાયે છે. (૪)

રક્તસ્રાવ બંદ કરવો

ધા અને રક્તસ્રાવ

શરીરમાં શરતથી ધા યામ તે ઉપરની અને નીચેની નાડી એ રક્તનીથી બાધી દેવાથી રક્ત વહેતું બંદ થઈ જાય છે ધા નેપ્રમે ક્યાની નાડીએ બાધી તે નાડી કરતુ નેપ્રમે. આ પ્રકારે રક્તરનાવ ને જલદીથી બંધ કરવામાં આવે તે જ રોગીને જલદી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય અને તે સોદી વધારે વઢી જવાથી માથુસ મગી જશે તેથી તે બાળનમાં સાવચેતી રાખવી નેપ્રમે

આના પહેલાના મુકનમ કાતુએને એ બાધી માગવાને ઉદ્દેશ છે અને આ મુકનમાં રક્તરનાવ બંદ કરવાનો ઉપદેશ હોવાથી સમજામ શરીર ઉપર ધા થઈને દી વહેતું હોય તે બંધ કરવા માટે આ ઉપદેશ છે એવે સભવ ખરો, 'સિંહનાવતી' એટલે રેતીવાળી અથવા 'ખંડાણી' જામની કરવાથી રક્તસ્રાવ બંધ થતો. દરેક આડની ગ્રીષ્મી પાનકર સગાકાથી રનાવ બંધ થાય છે આ કહેતુ વિચાર કરવા જેતુ છે

કલાગી સ્ત્રી

(હત-વર્ચસ જામવ) જેમનું તે જ નટ થયું છે તેવી રત્રીએ, દુર્ભાષ પ્રાપ્ત થયેની રત્રીએ એટલે જેમના પતિ મરી ગયાના કારણે જેમની ભાગ્યદીન અવસ્થા થય છે એવી રત્રીએ પિતા, માતા, અથવા ભાઈના પૈ જાવી રહે છે એટલે તેમણે રહેતુ નેપ્રમે, બીજા કોઈ રથને ન જાય આ ઉપદેશ પહેલાં આપેત ચૈદાના મુકનમ : (કા ૧ સ. ૧૪) માં કહેવા છે પણ ને તે રત્રીએ (અ-ધારતર) ભાઈ વગરની હોય તો તેમની ગતિ ચોક્કસ જશે અર્થાત્ એવી રત્રીએ કોઈ પણ કોણે જઈ શકશે નહિ જે પ્રકારે પતિ છૂવેતો હોય ત્યારે મોટા મોટા ઉત્સવ આદિ પ્રસંગોમાં તેઓ જાય છેરી-વાજ સંપૂર્ણ ભારતરખમાં સર્વત્ર છે

તેમ પતિ મર્માં પછી તે જઈ શકતી નથી કારણ તેમની ગતિ વેધવ્યના કારણે ચોક્કસ જાય છે. પહેલાં તેમની ગતિ સર્વત્ર દલી પણ હવે દુર્ભાષથી તે કોઈ પણ કોણે જઈ શકતી નથી.

અહીં રત્રીએ રિશે એક વૈદિક દર્શિ સમજાય છે, જે રત્રી જ્યારે પતિ છૂવેત દેતો ત્યારે સર્વ ઉત્સવ પ્રસંગોમાં જઈ શકતી અથવા ભાગ લેતી તે પતિના મરણ પછી જઈ શકતી નથી ધરમાં રહેતુ, ઉત્સવાદી આનંદ પ્રમગોમાં ન જતુ, મ ગદ, ઉત્મનમાં ભાગ ન લેવા, છત્યાદિ વિધવા રત્રીના બ્યવહારની રીત અહીં જણાય છે

વિધવા રત્રી તમાક દેત્ય તે ભાઈના ધરે જાય, પણ ભાઈ અથવા મા-નાપો છૂવતા ન હોય તો તે રત્રીએને કુ ખમા રહેતુ પણ આ વખતે તે રત્રીએ પરમેશ્વર ભક્તિ કરતા યોગના દિવસે સુત્રાવા અને પત્રોપકારના કાર્યો કરવા

વિધવાના વસ્ત્રો

" હતવર્ચસ જામવઃ ક્લોહિત વાસસ યોષિતઃ " આ શબ્દો વિધવા રત્રીના કપડા સંવ રંગના હોવાનું કહી રહ્યા છે " નિરતેજ ભાગ્યદીન બહેને લાસ વસ્ત્ર પહેરનારી રત્રીએ " આ શબ્દો દુર્ભાષમય રત્રીઓના કપડા લાસ હોવા નેપ્રમે એવી સૂચના આપે છે દક્ષિણ ભારતમાં તે વૈદિક પ્રથ આજે પણ ચાલુ છે ત્યાંની વિધવા રત્રીએ ફક્ત લાસ રંગના વસ્ત્રો પહેરે છે પતિયુક્ત એટલે કાલાગાવિન રત્રીએ કેવળ લાસ રંગના કપડા પહેરતા નથી. પણ બીજા રંગના કપડા, લાસ રંગના કપડા નેકે એના બધા રંગોના પહેરે છે વિધવા રત્રીએ કેવળ સફેદ કપડા પણ પહેરે છે આ સફેદ કપડાને

રક્તસ્રાવની ઔષધિ

કાંદ ૬, સુકુત ૪૪

(જળિ - વિશ્વાવિત્ર । દેવતા - વનસ્પતિ ક્ષત્ર્યોક્ષદેવતા)

अस्याद् घोरस्यात्पृथिव्यस्थाद्विर्मिदं जगत् । अर्चुर्गुह्या ऊर्ध्वस्त्रिमास्तिष्ठाद्रोगो अयं तव ॥ १ ॥

અર્થ—(ઘો અસ્વાત્) દુષ્ટોક રક્તચેઃ (પૃથિવી અસ્થાત્) આ આખી દુનિયા ચોક્કસ છે (ઊર્ધ્વ સ્ત્રિમા સ્તિષ્ઠુ) ઉપા રહી ઉપ લેનારા દુષ્ટો પણ ચોક્કસ છે તે રીતે (અય તવ રોગ વિષ્ટાત્) આ તારો રોગ ચોક્કસ જાય. [૧]

શતં યા મૈવજાનિં તે સદસં સંગતાનિ ચ । યેદંમાસાવમેષજં વસિષ્ઠં રોગનાશનમ્ ॥ ૨ ॥

રુદ્રસ્ય મૂર્તમસ્યમૂર્તસ્ય નમિઃ ।

વિપાણકા નામ વા ંસિ પિતૃણાં મૂલાદુત્થિતા ઘાતોક્તનાશનં ॥ ૩ ॥

અર્થ—(તે યા શત મેવાજનિ) તારા એ સો આપધી (સદસં સંગતાનિ ચ) દળારા તેના મિત્રચુના પ્રમારે, આ (શ્રેષ્ઠ આઘાતમેષજ) બધીથી શ્રેષ્ઠરક્તસાવની દવા છે તે (વસિષ્ઠ રોગનાશનં) બધાને વધારનાર અને રોગોને નાશ કરનાર છે [૨]

(રુદ્રસ્ય=રુદ્રનારસ્ય =મૂર્ત) રુદ્ર કરનારા વાણાઓનું મૂર્ત એટલે શૃષ્ટિરૂપી પાણી (મમૂર્તસ્ય નામિ અસિ) અમૂર્ત રસનું કેવ છે તેમજ (વિપાણકા નામના અસિ) આ વિપાણકા દવા કે જે (ઘાતોક્ત નાશનં) વાત રોગ દૂર કરનારીએ (વિપાણા મૂલાદુત્થિતા) પિતૃણા કારણથી ઉત્પન્ન થનારા અનુવશિક રોગો ઉપેચી નાખનારી છે [૩]

રક્તશ્રાવ અને વાતરોગ

જે પ્રકારે પૃથ્વી અને અકાશ પોતપોતાના રચાને રડે છે, જેમ વૃક્ષ રહે છે, તે પ્રકારે મનુષ્યના રોગ દૂર નમ રહે એટલે આશી પાસે આવે નહિ

વૈદ્યશાસ્ત્રમાં સેકો એપાધીએ અને હળાર પ્રકારના અનુપાન કહેવા છે તે બધામાં રક્તશ્રાવ દૂર કરનાર અને મનુષ્ય સ્વાસ્થ્યપૂર્ણ જે દવાથી થાય તે બધાથી શ્રેષ્ઠ છે

જે અષ્ટતત્ત્વ કેદ્ર છે અને જેવાદળામાંથી વૃષ્ટિદાસ આવે છે તે બધાથી અત્યુત્તમ છે તે સર્વ શ્રેષ્ઠ છે વિપાણકા નામની એ પશિ વાત રોગને દૂર કરે છે અને માતાપિતા તરફથી આવનાર અનુવશિક રોગોને દૂર કરે છે આ સુકનમાં જલચિકિત્સા અને વિપાણકા એ રૂપિ કહેલી છે આનુવાસિક વાત અને રક્ત સાવના રોગમાં આ ઉપાય કરી નેવા

વૃક્ષોની નિદ્રા

પ્રથમ મત્રમાં “ કાર્વ-સ્વપ્ના વૃક્ષા ” એમ કહ્યું છે ઉભા ઉભા ઉધે છે વૃક્ષો ઉભા ઉભા ઉધે છે એટલે આપરે સુવા નથી ત્યારે જાગે પથ્થ છે બે ઉધવુ અને જાગવુ આ વૃક્ષોના ધર્મ છે, તો જીવુ અને અનંદિત થવુ એ પણ તેમના માટે સહવિત છે વૃક્ષમાં જીવન હોવાની વાત વેદે બહી કહેલી છે

નવજાત બાલક

કંઠિ ૬, સુકત ૧૧૦

(જાવે - જયર્વા । દેવતા - મામિ)

પ્રજ્ઞો દિ કમીઢ્યો અપરેયું સુનાચ હોતા નવર્પથ સત્તિ ।

સ્વાં ચાગ્રિ તન્વ પિપ્રાપ્સગ્ગાસ્મર્થ્વં ચ સૌમગ્નમા યજસ્વ ॥ ૨ ॥

અર્થ—(પ્રજ્ઞા દિ અપરેયું ક રંકયા) પ્રજ્ઞાતન અને ધર્મોમાં સુખથી સ્થિત કરના યેમ (સ્વાનાચ હોતા) સનાતનકાળથી ઘાતા અને (નવ્ય ચ સત્તિ) નવીન જેવા સર્વે વિવિધાન છે, દે અમિ । પ્ર (સ્વા તન્વ વર્ધમ્ય પિપ્રાપ્સવ) પોતાના કરીરરૂપી આ અગ્નિ અને પૂર્વરૂપે આપ અને (સૌમગ્નમા યજસ્વ) ઉત્તમ એમર્થ આપ [૧]

બાપાધે—(૬૫૨ પ્રજ્ઞાતન, પૂર્વનિમ, સુખ આપવાવાગો અને નવા જેવા બે વિવિધાન છે આ જમન એનું ધર્મ છે, તે અમને એના વડે સમ અપે છે અને એમર્થ ધર્મ અપે છે (૧)

જ્યેષ્ઠસ્ત્ર્યાં જાતો વિચૃતોર્ધમસ્ત્યં મૂલવર્હેણાત્પરિં પાદેનમ્ ।

અર્થેનં નેપહુરિતાનિ વિશ્વાં દીર્ઘાયુત્વાયં શુતશરદાય

॥ ૨ ॥

વ્યાઘ્રેઽહ્યગ્જનિષ્ઠ ધીરો નંધગ્રજા જાયમાનઃ સુવીરઃ ।

સ મા વંધીત્પિતરં વર્ધમાનો મા માતરં પ્ર મિતીઞ્જનિત્રીય્

॥ ૩ ॥

અર્થ— (જ્યેષ્ઠ-સ્ત્ર્યાં જાતો) જ્યેષ્ઠો નાથ કરનારાગીમાં એ ઉત્પન્ન થયો છે. (વિ-ચૃતોઃ) યમસ્ય મૂલવર્હેણાત્ પદને પરિ પાદિ) વિશેષ દિંશઃ યમયો મૂળહેઠાંથી એનું રક્ષણ કર. (વિશ્વા હુરિતાનિ વનં અતિ નેપત્) અર્ધા દુષ્ટોમાંથી એને પાર કર અને (દીર્ઘાયુત્વાય શત શારદાય) એને સો વર્ષનું આયુષ્ય આપે. [૨]

(વ્યાઘ્રે સન્નિધિ) રૂં રિત્રે (ધીરઃ અજનિષ્ઠ) વીરપુત્ર ઉત્પન્ન થયો છે, (નંધગ્રજા જાયમાનઃ સુવીરઃ) યોગ્ય નક્ષત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા એ ઉત્તમ વીર છે. (સઃ વર્ધમાનઃ પિતરં મા વર્ધાત્) એ મોટો થઈને પિતાને ન મારે, (જનિત્રીં માતરં સ્વ મા પ્રમિતીત્) જન્મ આપનાર માતાને પણ કુ-અ નહીં આપે. [૩]

બાધાર્થ— ને સીનું પહેલું સંતાન મરી નાથ છે એ સીનું એ પુત્ર છે, માનો કે એ યમના દ્વારમાં જ છે, તેથી નાથહેઠના સમયે પણ એનું રક્ષણ કરો. એનાં બધાં કપોટક થાઓ અને દીર્ઘાયુ થાઓ (૨)

કોષ અનિષ્ઠ સમયમાં જન્મ્યા આ ઉછરે ઉત્પન્ન થઈ વયો દોષ, છતાં ઉત્પન્ન થયા પછી વૃત્તમ વીર અને, અને મોટો થઈને પોતાના માતાપિતાને કોષ ભંગનું દુઃખ ન આપે. (૩)

(આ સૂક્ત સહેજ કિશ્કે છે. એના ખરા અર્થની જોગ વિશેષ કરી બોલ્યો, ૬જી સુધી એના થેડા અર્થનાં નિર્ણય થયો નથી.)

સંતાનનું સુખ

કાંક ૭, સૂક્ત ૧૧૧

(શ્રવિઃ- પ્રજા । દેવતા- વૃષભઃ)

इन्द्रस्य कुक्षिरंसि सोमधानं आत्मा देवानामुत मानुषाणाम् ।

इह प्रजा जन्तु यास्त आसु या अन्यत्रेह सास्ते रमन्ताम्

॥ ૧ ॥

અર્થ— ઇ (इन्द्रस्य कुक्षि आसि) ઇન્દ્રનું પેટ છે, ઇ (सोम-धानः) સોમને ખવડાવ કરનાર છે. ઇ (देवानां मानुषाणां आत्मा) દેવો અને મનુષ્યોનો આત્મા છે. (इह प्रजाः जन्तु) અહીં સંતાન ઉત્પન્ન કર. (यास्ते आसु) જે તારી પ્રજાઓ આ ભૂમિઓમાં નિવાસ કરે છે, (याः अन्यत्र) તે તારી પ્રજાઓ સુખથી રહે. [૧]

મનુષ્ય ઇન્દ્ર અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને શક્તિ આપવાવાળા આત્માનું ભોગસંગ્રહ કરવાનું માનો કે પેટ જ છે, એ પેટમાં સોમાદિ વનસ્પતિઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવે, અર્થાત્ શાકાદાર કરવામાં આવે. માંતાહાર સર્વ આ નિષિદ્ધ છે. એવો પરિશુદ્ધ મનુષ્ય આ જગતમાં ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરે, પ્રજા પોતાના દેશમાં રહે ના પરદેશમાં રહે, એમ ત્યાં રહે ત્યાં આનંદથી રહે, સુખ અને ઐશ્વર્ય ભોગવે, સુખપૂર્વક રહે.

ધરનાં બાળક

ᑕᑦᑲ ᑕ, ᑕᑦᑲ ᑕ

(७१६ - ७२०) (६६१ - ६६५)

पुषोरं पंगो मापुगो त्रिपु मीटिंगो परि पात्रोऽर्णवम् ।

विद्यान्यो धृतेना विपदं क्रुण्वन्त्यो विदधन्त्यायमे नर्याः

11 २ 11

नपोनपो भवमि ज्ञापमानोऽहो येनुरवमुपिप्यमम् ।

शां० दुयेर्यो वि दारापण्ण पन्तमस्त्रिमे द्वीपेमायः

11 3 11

गोमंस्वाशे। पुषा एतेऽर्जुनो नाम वा अग्नि । अर्जुनं दग्ने मा कृषि प्रजया च धर्मेन च ॥ ३ ॥

11 3 11

दुर्गोऽग्निं दक्षोऽग्निं गर्गोऽग्निं गर्गन्तः ।

समप्रः समन्तो भूयागं गोमिरथः प्रवर्षा पशुभिर्गुह्यर्धनेन

|| ५ ||

यं हि स्वानन्दं हि यं ययं दिव्यमनसं तं प्राप्तेना प्ययस्य ।

आ पुं प्यात्रिपिमिदि गोत्रिर्धः प्रवपां पनुमिगुर्धनेन ।

11 4 11

અર્થ— (વર્ણ) શિશુ વર્ણિકો) આ એ બાળો, અર્ધાનુ મુખ અને મંદ, ૩૫ની વખતે (માવવા પૂર્વાર્થ
વરણ) દશિની બાજુ પાશ્વ ગાયે એ અને (અર્ણવે વરિ યાગ) સપ્ત દુષ્ટી બળ્યુ ૩૫ના પદોમાં છે. (અર્થ)
વિશ્વ શુભા વિષય) એમનો એ તપામ શુભોત્તેય કિન્નરો અને (અર્થ) કાનૂન વિશ્વનુ તપા જાયને
કાનૂનો સર્વ છે અને તેને નવી નવી બનવે છે. [૩]

(આયમાના જવાબમાં) પ્રશ્ન થયો તો નવો નવો રહે છે. એ (મહા વેતુ) દિવસે જાગૃત્તાળો છે તે (કવચો વિદ્યવાસ) એ બાળને રોબને ખડે વિશાળ સમર્પણ કરે છે તથા (ચાન્દ્રમા) દર્શિ-માયા પ્રતિરરે) દે સન્દર્ભાં પુ ધિષ્ઠાપુત્ર સર્પણ કરે છે. [૨]

દે (યુધા પાત્ર, સામસ્ય સંક્રાં) યુધીય સ્વખી દે મેખા બાંધા ! (અનુભા : જામ રે જાતે) ધ અનુભા
વધાવા છે દે (દુદા) સ્વગીયા ! (મા પ્રજાના ધનેન થ અનુભા કાધિ) બને પ્રજા બને મનથી પરિપૂર્ણ બનાવે !

(દર્શાઃ જામિ) તુ દશનિયથે, તુ (દર્શયઃ જામિ) દશને આદે ચેઽથ યે તુ (સં જ્ઞાતાઃ જમમઃ જામિ) જમમઃ જાતોર્મા સમપ્રથે. (ગોમિઃ સર્વઃ પ્રજ્ઞયા યનુમિઃ. વૃદ્ધઃ ધનેન) જાથે, યેઽથ, ધનન, યથુ. ધર જાને ધનથી તુ (સમજ્ઞાતાઃ સમપ્રઃ મુવાર્તઃ) જાનયુધી પરિજ્ઞા યાથે. [૪]

[illegible]

ભાષાર્થ— આ ધરમાં બે ભાગો છે. એકની પાછળ બીજે એમ પાંચાળી સંસ્થિતી રહે છે. અથવા અથવા કમુદા સુધી પહોંચી જાય છે, બીજાની એ આખા જગતને પ્રકાશિત કરે છે અને બીજે કમુદિને બતાવે છે અને વારંવાર નવીન નવીન જ બનતો રહે છે. (૧)

જાનના મોઢા દિવસના સમયની કહો કે જે હવે કાનના અગ્નિ સમયે પ્રગટ થાય કે અરે જાણે દેવને તેમને. મોઢા બિજાન સમયે જરૂર કે જે બીજી જાણ કે તેને નિત્ય નવો નવો ભરે કે અરે જાણને દીર્ઘઆયુષ્ય આપે કે (૨)

[illegible]

યં દેવા અંશુમાપ્યાયયન્તિ યમશ્વિત્ત્વમાર્ષિતા મધયન્તિ ।

તેનાસ્માનિન્દ્રો વરુણો વૃહસ્પતિરા પ્યાયયન્તુ ધૃવનસ્ય ગોપાઃ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (યં અંશું દેવાઃ આપ્યાયયન્તિ) જે સોમને દેવ વધારે છે, (યં અશ્વિત્ત્વં અશ્વિતાઃ મધયન્તિ) જે અશ્વિનાશીને અશ્વિનાશી ખાય છે, (તેન) એ સોમવડે (અસ્માન્) અમે બધાને (મૃદનસ્ય ગોપાઃ इन्द्रः वरुणः वृहस्पतिः) શુવનના રક્ષક ઇન્દ્ર, વરુણ, વૃહસ્પતિ એ દેવો (આપ્યાયયન્તુ) વધારે. [૬]

બાવાર્થ— જે સોમને દેવ વધારે છે અને શક્ષણ કરે છે, તેનાથી અમે પુષ્ટ થઈએ, નિશુવનના રક્ષક દેવ અમારી ઉત્તિ કરે (૬)

ધરનાં બાળક

જગત રૂપી ધર

આ સંપૂર્ણ જગત એક મોટું ધર છે, એ ધરમાં અને બધાં રહીએ છીએ. એ ધરમાં એ આદર્શબાળક છે એ ખાસ-ખાસું નામ ' સુર્ય ' અને ચન્દ્ર ' છે. આપણા ધરમાં બાળકો કેવાં હોવાં જોઈએ, અને માતાપિતાએ પ્રયત્ન કરીને પોતાના ધરનાં બાળકોને કેવા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ અને બાળક કેવાં બનાવવાં જોઈએ, એ બાબતનો ઉપદેશ આ સૂક્તમાં આપવામાં આવ્યો છે. અગ્રેષ્ઠ ધરના માતાપિતાએ એ દૃષ્ટિએ આ સૂક્તનો વિચાર કરવો જોઈએ.

રમવાવાળાં બાળક

ધરનાં બાળકો (પ્રીટિઝતૌ શિશ્વાઃ) રમતાં બાળકો હોવાં જોઈએ, રડતાં નહીં. બાળક કમળોર ખાંડાં અને દોષી હોય તો તે રડ્યા કરે છે. જે બળવાન, નીરાશી અને ક્રોધ શારીરિક રોગથી પીડાતાં ન હોય, તો તેએ ખાસ કરીને રડતાં નથી માતાપિતાઓ માટે ઉચિત છે કે, તેઓ શૃદ્ધસ્થાશ્રમમાં એવો યોગ્ય અને નિયમાનુકૂલ વ્યવહાર રાખે કે, જેથી સુદૃઢ, પુષ્ટ, નીરાશી અને આનંદી બાળકો ઉત્પન્ન થાય.

પોતાની શક્તિથી ચાલવું

બાળકમાં બીજો શુભ એ હોવો જોઈએ કે તેઓ (માયયા પૂર્વાવરં વરુણઃ) પોતાની આંતરિક શક્તિથી જ આજળ પાછળ ચાલતા રહે. બીજાઓ બોલાડે ત્યારે જોડે, બીજાઓ ચલાવે ત્યારે ચાલે એવાં પસવલંબી બાળકો ન હોવાં જોઈએ. માતાપિતા બળવાન હોય અને તે નિયમાનુકૂલ વર્તતાં હોય,

તો તેમને એવાં પોતાની શક્તિથી જ ચાલવા હાલવાવાળાં બાળકો પેદા થાય. એ માતાપિતા કુખ્યંસની ન હોય, સદાચારી હોય અને અતુગચારી થઈને શૃદ્ધસ્થાશ્રમને વ્યવહાર જેને ધાર્મિક કહી શકાય એવો કરતા હોય તો તેમને ત્યાં ઉત્તમ બાળકો જન્મે છે. જે નીરાશી સુદૃઢ બાળકો હોય છે તેમને શમે તેટલાં કષ્ટ પડે તો પશુ તે પોતાના પ્રયત્નથી આજળ વધવાને પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે.

દિગ્વિજય

એ આજળ વધીને વિદ્યા અને ધૃત્યાર્થે થઈને (જર્ણવં પરીયાતઃ) અતુદની ચારેબાજુના દેશોમાં ભ્રમણ કરે છે, દિગ્વિજય કરે છે. પોતાના જ ગામમાં ફૂવામાંના દેહકાની જેમ બેસી રહેતા નથી, સપુદ ઉપર અથવા અંતરિક્ષમાં સંચાર કરે છે અને દેહ દેહાન્તરમાં પરિભ્રમણ કરે છે અને ધર્મ, સદાચાર તથા સુચીસતા આદિનો ઉપદેશ કરે છે અને બધી જગતને યોગ્ય આદર્શ દર્શાવે છે

જગતને પ્રકાશ આપવો

આ પ્રકારે ધરમ ધૃત્યાર્થે વ્યવહાર કરતા રહી એમાંથી એક (અન્યઃ વિષ્વાન્નિ મુચનાન્નિ વિચષ્ટે) આખા જગતને પ્રકાશ આપે છે, અધિકારમાં રૂપી ગયેથી જગતને પ્રકાશ આપે છે. અનેક દેશ દેહાન્તરમાં એ એને માટે ભ્રમણ કરે છે અને જગતને અધિકારમાંથી જોડાવીને પ્રકાશમાં લાવવાનો યત્ન કરે છે.

બીજે શૃદ્ધસ્થાશ્રમી (અતુગચારી) અતુગચારી થઈને

અનુભવે અનુદય સ્વીને (તથા જાણે) ના જેવા માણ છે અને તેટલી જોડી ઉપર માણ તો પણ પાછો નાં ન તણ જેવો માણ છે અનુભવોથી મનુ, અનુભવે અનુદય વર્તુ સોમાદિ ઓળખીએનો ઉપયોગ કરીને જલ્પ પણ જુવાનના જેવા ની ન થવાનો સંજય છે.

સર્પ અને ચન્દ્રપર આ રૂપક પ્રથમ મંડ છે. વાચકે એનો ચેતન વિચાર કરવો અને પોતાના જાગૃકતાના સિદ્ધાન્ત આદિ વિાપમાં યોગ્ય ઉપરેય પ્રાપ્ત કરવો. એક સર્પ જેવો પુત્ર યરી તો જન્મતને પ્રકાશ આપશે, અથવા એક ચન્દ્ર જેવો પુત્ર થય તો જે મધ્યા મધ્યા ઘણતિ) નવજનન પ્રાપ્ત કરવાની નિષ્ઠા સ પાદન કરીને નવા જેવો થશે અને (વૈદ્ય આયુ. પ્રતિરતે) રીધાંયુ પ્રાપ્ત કરીને સોકને પણ રીધાંયુ બનાવશે

કર્તવ્યનો ભાગ

જે જન્મતને પ્રકાશ આપે છે તે (દેવેષ્ય માગ વિદ ઘાતિ) દેવાને ખાદે ભાગ્ય આપે છે, અથવા દેવાને ખાદે કર્તવ્યનો ભાગ આપે છે, અર્થાત્ એ એ કર્તવ્ય કરે અને એ કાર્યને સ બાંધે આ પ્રકારે કાર્યવિભાગની બાબતમાં બાહ્યા એ આપે છે અને ભુદાઃ ભુદાઃ કાર્યકતાઓ પાસે ભુદાઃ ભુદાઃ કાર્યો કરાવીને એક મહાન કાર્ય પરિપૂર્ણ કરી દે છે અનુભવે પણ આવા જ આદર્શ પોતાની સામે રાખવો ભોક્ષે ભુક્ષે, આ જન્મનમાં જળ સંતિ આપવાનું કાર્ય કરે છે, અગ્નિ તથા સવાનું કાર્ય કરે છે, વાયુ સ્ફુરે છે, ભૂમિ આધાર આપે છે, છત્વાદિદેવે ભુદાઃ ભુદાઃ કાર્યોને ભાર પોતાને સિર થઈને પોતાના કાર્યમાં તત્પર રહીને બાબા જન્મનું મહાન કાર્ય નિભાવી રહ્યા છે માટે કે આ અનુભવેર એ જાણુ દેવાએ કરવાનાં કાર્યો વહેતી આપે છે. આ રીતે શબ્દમાં મુખ્ય નેતા બીજા નાના નેતાઓને તેમનાં કાર્યો સોંપી દે અને તેઓ એ યોગ્ય રીતે કરે, તો સર્વ પોતપોતાનાં કાર્યો જનવધવાની મહાન કાર્યની સિદ્ધિ થઈ જાય છે

પૂર્વ શાંતિ

એક ' પૂર્વ સોમ ' હોય છે જે પૂર્વિએ રિવસે પ્રકાશ છે બીજી સોમનો અર્થ હોય છે એ જય હોવા છતાં પૂર્વ યવાની રાહિન થયે છે, એ કારણે એ ન્યૂન નથી તેથી એને (અનુભવ. સત્તિ) અનુભવ-પરિપૂર્ણ કહ્યો છે એ સોમ અ શરૂપ હોય કે પૂર્વરૂપ હોય તો પણ અનુભવ જ છે કેમ કે કાલે આને એ જય હોય તો પણ શેષ દિવસે પૂર્ણ એ પૂર્વ યવાને જ તેથી એ ન્યૂન રહેવાવાળો નથી ન્યૂન હોવા

જ્યાં પણ એ રૂપન પૂર્વે પૂર્વે અને છે, આ પૂર્વે જનન નો એનો પુરુષાર્થ પ્રત્યેક અનુભવે માટે અનુભવિય છે તેથી એની પ્રથમના વીજન મ કાર્યમાં આવે છે કે, (અનુભવ મા હૃદિ) અને અનુભવ-પરિપૂર્ણ બનાવ કેમ કે તે પરિ પૂર્વે જનનવાળો છે, તે પૂર્વે જનન આદ્ય મન, આરોગ્ય, મર્યાદા, યોગ્ય અર્થમાં તે પરિપૂર્ણ થઈ એનો અર્થ અગ્નિ પ્રાપ્ત છે

જાણ ભાવ યોધા મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યો છે (સમન્ત સમન્ત સત્તિ) તે સર્વ રીતે સમન્ત અર્થાત્ પરિપૂર્ણ છે, તે પણ તારી ઉપાસનાથી (સમન્ત સમન્ત.) પૂર્ણ અને અમ્ય થઈ

દુષ્ટનો નાશ

જે દુષ્ટ અમારો સૈનિક હોય કરે છે અને જે એકમા દુષ્ટનો અને સૈા દેવ કરીએ છીએ, એમાં દેવી થવાનો જવા પણ સદેહ નથી એ આવી કાંઈ માનુસ આખા સમાજનો પાત કરે તો, એનું નિવર્તન કરતુ જાવરથક થઈ પડે છે એ દેવ કરવાવાળાને જાદો અરથ સ ખ્યાવાળો કહેવામાં આવ્યો છે " જે એકમાને અથે બધા દેવ કરીએ છીએ અને જે એકમા અને સર્વનો દેવ કરે છે " એમાં મનુ સ ખ્યાક સન્નત અને અરથ સ ખ્યાક દુષ્ટને હોવાનો ઉદ્દેશ છે એવા દુષ્ટનોને દેવાની દેવા અને સન્નતોની ઉત્તરિતો મારા પ્રતો કરેલા, એ જ ધાર્મિક અનુભવનું કર્તવ્ય છે

દિવ્ય ભોજન

દેવાનું જે ભોજન હોય છે તેને દેવભોજન અથવા વિન્ધ બે જન કહેવામાં આવે છે દેવાનું એ ભોજન કેવુ હોય છે તેને રિરે આ સક્તતા છતાં મત્રમાં કહ્યું છે કે—

દેવા અનુ સાધવાયવન્તિ ।

અક્ષિતા અક્ષિત મહાવન્તિ ॥

(મ ૬)

" દેવ લોહી સોજને વધારે છે અને એ અનર દેવો એ અક્ષય સોમનું ભક્ષણ કરે છે " સોમ એ એક જનની વનરર્ષત છે એને ઉછેરવી અને એનું ભક્ષણ કરતુ એ દેવો નું જન્મ છે અર્થાત્ દેવો શાકાહારી છે જે સોમ દેવાને ખાદે મૌસને પ્રયોગ કરે છે તેમણે વેદના આ મંત્રોનો ખાસ વિચાર કરવો ભોક્ષે સોમ દેવાનું જન્મ છે, એને યાદેના મુદ્ધમાં આવેક મત્રો છે અને ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે તેમ એનું તાત્પર્ય છે.

વાચકે એ દષ્ટિએ આ સૂતનો વિચાર કરવો

સુંડન

કાં. ૬, સૂકત ૬૮

(શ્રવિઃ-અર્ચાં । દેવતા-મન્ત્રોષ્ઠાઃ)

આયમંગસ્તવિતા કુરેણોઘ્નેન ઘાય ઉદુકેનેહિ ।

આદિત્યા રુદ્રા વસવઃ ઉન્દન્તુ સર્ચેતસઃ સોમસ્ય રાજ્ઞો વપતુ પ્રચેતસઃ ॥ ૧ ॥

આદિતિ ઇમથું વપસ્વાપં ઉન્દન્તુ વર્ષસા । ચિકિત્સતુ પ્રજાપતિર્દીર્ઘાયુત્વાય વર્ષસે ॥ ૨ ॥

યેનાર્વપસ્તવિતા કુરેણ સોમસ્ય રાજ્ઞો વરુણસ્ય વિદ્વાન્ ।

તેન પ્રજ્ઞાળો વપતેદમસ્ય ગોમાનસંવાનયમસ્તુ પ્રજાવાન્ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(અર્ચાં સવિતા કુરેણ આ ભગન્) આ સ્તવિતા પૌતાના ઇન્દ્રની સાથે આપ્તે છે. હે (વાયો) વાયુ । (કુરેણોઘ્નેન ઉદુકેન આ હૃદિ) ઉપ્પુ જળની સાથે આવ. (આદિત્યાઃ રુદ્રાઃ વસવઃ સર્ચેતસઃ ઉન્દન્તુ) આદિત્ય ૩૧ અને વસુ ૬૯ એક ચિત્તથી આ બાળકને ભોજનો. હે (પ્રચેતસઃ) રાત્રી બેનો । તમે (સોમસ્ય રાજ્ઞઃ વપત) આ સોમ શબ્દનું સુંડન કરો. [૧]

(અદિતિઃ ઇમથુ વપતુ) અદિતિ વાળેનું વપન કરે, (આર્ચાં વર્ષસા ઉન્દન્તુ) જળ તેજની સાથે વાળોની શિકાવત કરે. (દીર્ઘાયુત્વાય વર્ષસે) અને ઉત્તમ દૃષ્ટિને માટે (પ્રજાપતિઃ ચિકિત્સતુ) પ્રજાપાતક એની ચિકિત્સા કરે [૨]

(વિદ્વાન્ સવિતા) રાત્રી સવિતા (યેન કુરેણ) જે ઇન્દ્રથી (વરુણસ્ય રાજ્ઞઃ સોમસ્ય અર્ચવત) શ્રેષ્ઠ શબ્દ સોમનું વપન કરે છે, હે (પ્રજ્ઞાળઃ) બ્રાહ્મણો ! (તેન ઇસ્ય હૃદં વપત) તેનાથી બાના આ શિરનું સુંડન કરો. (અર્ચં ગોમાન્ અશ્વવાન્, પ્રજાવાન્ અસ્તુ) એ આયોવાળા, યોદ્ધાવાળા અને સંતાનવાળા થાઓ. [૩]

બાળકેનું વપન કરતું અર્ચાંવદ્બળમન કરવી હોય તો પહેલાં બેનાં પાણીથી બાળકની વાળોને સારી પેટે ભીજવવા અથવા રાજાએ યોદ્ધાએ અસ્ત્રો લાગવો, અને તેની ધાર તક્ષિયુ બનાવે. બાળે કોઈ શબ્દનું સુંડન કરતા હોય તેવા ભાવથી સાવધાનીથી બાળકનું શિર સુંડવામાં આવે. કોઈ પ્રકારની ગણત થવી ન જોઈએ. જેનું વપન કરવાનું હોય તેનું આદ્ય વધે અને દૃષ્ટિ સતેજ યામ એવી રીતે વપન કરતું જોઈએ. તેણે અસ્ત્રો અને પાણીની પરીક્ષા કરવી અને જેની દબ્બમત કરવાની હોય તેની પાંચ પરીક્ષા કરવી. દબ્બમન કરતી વખતે મનનો ભાવ એવો રાખવો કે, જેની દબ્બમત કરવાની છે તે દીર્ઘાંકુ, સ્વસ્થ, આયો અને યોદ્ધાઓને પાળવાવાળો તથા ઉત્તમ સંતાનવાળો થાય. એનાથી વિપરીત ભાવ મનમાં ન રાખવો.

મેખલા બંધન

કાંડ ૬. સૂક્ત ૧૩૩

(ઋષિ:- બ્રહ્માજી । દેવતા:- મેખલા ।)

ય દુર્મા દેવો મેરંભામાયુવન્ધ યા સંનુનાદ ય ઈ નો યુયોજ ।

॥ ૧ ॥

યસ્ય દેવસ્ય પ્રશિષ્ઠા ચરામાઃ તા પારમિચ્છાત્સ સ ઈ નો વિ મૃંચાત્

॥ ૨ ॥

આહુતાસ્પમિદૃતઃ કર્ષીણામુસ્યાર્યુધમ્ । પૂર્વાં વ્રતર્સ પ્રાદનુતી ચીર્મી મંવ મંચલે

॥ ૩ ॥

મુરપોરં મેદ્ધચારી યદસ્મિ નિર્ચાંચનૃતાસ્પુરં યમાય ।

તમહં વ્રદાણાં તર્પતાઃ શ્રમેણાનયેનું મેરંભાયા સિનામિ

શ્રદાપાં દુહિતા તપસોઽર્ધિ જાતા સ્વસ કર્ષીણાં મૃતકૃતાં વમૃય ।

॥ ૪ ॥

તા નો મેલ્લે મૃતિમા ધેહિ મેધાયયો નો ધેહિ તર્વં દન્દ્રિયં ચ

અર્થ:- (ય. દેવ. દુર્મા મેલ્લનાં માયવન્ધ) એ આચાર્યદેવે આ મેખલાને આજ કરીપર બાંધી છે. (યા સંનુનાદ) એ અમે તૈયાર રાખીએ છીએ અને અમને કાર્યમાં પ્રયોગે છે. (યસ્ય દેવસ્ય પ્રશિષ્ઠા ચરામાઃ) એ આચાર્ય દેવના આશીર્વાદથી અમે બચવાર કરીએ છીએ, (તા પારં દચ્છાત્) તે અમને દુઃખથી પાર કરવાની ઇચ્છા રાખે અને (સ્તા ડ ના વિમુચ્ચાત્) તે અમને બન્ધનથી મોક્ષાયે. [૧]

હે મેખલા ! (આહુતા અમિદૃતા મતિ) તું સર્વ પ્રકારે પ્રશસિત છે. તું (ઋષીણાં માયુધં મતિ) ઋષિઓનું આયુધ છે તું (વ્રતસ્ય પૂર્વાં પ્રાદતિ) મોટાક મનથી પહેના બંધાણ બાંધે છે. તું (ચીર્મી મય) કમળા વીરને મારવાવાળી થા [૨]

(યત્ વદે મૃગોઃ વ્રદાચારી મતિ) એ કારણે હું મૃત્યુને સમર્પિત થએલો બ્રહ્મચારી છું, તે કારણે હું (મૃતાત્ પુરં યમાય નિર્ચાંચન્) મનુષ્ય પ્રાણીઓમાંથી એક પુરુષને મૃત્યુને માટે માર્યું છું અને (તં વદ) એ પુરુષ ને હું (વ્રદાણાં તર્પતા ઇમેજ) જ્ઞાન, તપ, પરિશ્રમ કરવાની શક્તિ સાથે (યને અનયા મેલ્લયા સિનામિ) એ પુરુષને આ મેખલાથી બાંધું છું [૩]

આ મેખલા (શ્રદાપાં દુહિતા) શ્રદાની કન્યા (તપસા અધિજાતા) તપથી ઉત્પન્ન થઈને (મૃતકૃતાં વમૃય) પ્રાણીઓને જાતવવાવાળા ઋષિઓની ભવિતી વધ છે. હે મેખલા ! (સ્તા) એ તું (ન મતિ મેધાં ના ધેહિ) અમને ઉત્તમ શુદ્ધિ અને મારણ શક્તિ આપ. (અયો તપા દન્દ્રિયં ચ ના ધેહિ) અને અમને તપશક્તિ તેમ જ ઉત્તમ ઇન્દ્રિયો આપ. [૪]

ભાવાર્થ:- ગૃહસ્થની કમરે મેખલા બાંધે છે અને એને સ્વકર્મને માટે, અંગે, તૈયાર કરે છે એવા યુરના આશીર્વાદથી એ શિષ્ય બંધવાર કરે છે તેઓ બધામ કુ એથી પાર થાય છે અને અતે મૃતિ પળ પ્રાપ્ત કરે છે (૧)

મેખલાની બધા પ્રશંસા કરે છે, એ મેખલા ઋષિઓનું શરણ છે. પ્રત્યેક કાર્ય કરનાં પહેલાં કેડ બાંધીને તૈયાર થવાને બોધ એમાંથી મળે છે, આ પ્રકારે કટિબદ્ધ થઈને કાર્ય કરવાથી બધા શુભો દૂર થઈ જાય છે (૨)

મેખલાને બાંધવામાં અર્ધ કટિબદ્ધ થઈને એણે છે વિશેષ કાર્યને માટે મેખલા બાંધવાથી, મળે, એ મૃત્યુને સ્વીકારવા માટે પણ તૈયાર થાય છે. બધા બ્રહ્મચારીઓ મૃત્યુને આવકલવા તૈયાર હોય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તેઓ આ પ્રકારે બીજા મનુષ્યોને પણ મૃત્યુને સ્વીકારી લેવા માટે તૈયાર કરે છે જ્ઞાન, તપ, પરિશ્રમ અને કટિબદ્ધતા એવા શુભોથી તે યુક્ત થાય છે (૩)

મેખલા શ્રદાથી બાંધવામાં આવે છે એનાથી તપ કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે એજ ઋષિમુનિઓથી આ કટિબંધનને પ્રારંભ થયો છે. આ કટિબંધન રાજ્યને ઉત્તમ શુદ્ધિ, મારણશક્તિ, ઇન્દ્રિયશક્તિ અને તપ આપે. (૪)

યાં ત્વા પૂર્વે મૂતકૃત ક્ષયઃ પરિવેષિરે । સા ત્વં પરિં વજસ્વ માં દીર્ઘાયુત્તમયં મેઘલે ॥ ૫ ॥

અર્થ—હે મેખના ! (યાં ત્વા પૂર્વે મૂતકૃતઃ ક્ષયઃ પરિવેષિરે) જે તેને પૂર્વકાળના પ્રાણીએને મનાવવાવાળા પ્રાણીએ નાખના આ-ના છે (સા ત્વ દીર્ઘાયુત્તમય માં પરિવજસસ્વ) તે તું દીર્ઘાયુષ્યને માટે મને આશિર્વાદ આપ. [૫]

ભાવાર્થ—પ્રાણીએ આ મેખલાને બાંધે છે, તેથી એ મેખલા અમને દીર્ઘાયુ આપશે (૫)

મેખલા બંધન

કટિબદ્ધતા

મેખના બંધન 'કટિબદ્ધતા' નું સૂચક છે દરેક કાપને માટે કેડ કસાનું આવશ્યક હોય છે, એ વજર કામ થઈ શકે તે નથી લાપામાં પણ કહેવાય છે કે, આ માણસ કમર બાંધીને કાપેમાં લાગે છે, અર્થાત્ કામ સાદું થવા માટે કમર કસવાની આવશ્યકતા છે. સરિ લોકો તથા અલ્પચરો લોકો મેખના બંધન કરતા હતા એના અર્થ એજ છે કે, તેઓ કમર કંધીને ધર્મ કાપ કરવાને માટે નિત્ય તૈયાર રહેતા હતા. એ કારણે તેઓ યથા પ્રાપ્ત કરતા હતા.

સાધારણ કાપમાં કંઈ વિશેષ ડર રહેતો નથી જરૂર કેટલાક મોટા કામો એવાં હોય છે કે જેમાં પ્રાણુ મુખાવવાનો પણ સહન હોય છે દેશદિન, સમૃદ્ધિત અથવા જાતિદિન આદિના મહાન કાર્યોમાં કેટલાય મનુષ્યોએ પોતાના સર્વસ્વની બાદશી આપવાની હોય છે, એ કાપને માટે ગ્રહ શિષ્ટોને તૈયાર કરે છે—

દ્વમા મેઘલા બાવરઘ, સનનાહ, ન યુયોજ ।

(મ. ૧)

'અમર્યુ શ્રામે આ મેખના મને બાંધી, એમણે મને તૈયાર કર્યો અને મને સહાયમાં લાગ્યો.' આ ગુરુનું કાપ છે અને એજ વિદ્યા શીખવાનો હેતુ છે વિદ્યા લાભીને અભ્યાસી લોકો જનતાના ઉદ્ધારના કાર્ય માટે સિદ્ધ થાય અને તત્પરતાથી એ કાપમાં લાગી જતા પાશ્વલાભી લાભુવના વાળા ગુરુઓ પણ એવા હોવા જોઈએ કે જે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને એવી રીતે તૈયાર કરે અને રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠનું લક્ષ્યતર પણ એવા પ્રકારનું હોય જોઈએ કે, જેના પાઠ્યમાં વિદ્યાર્થી જાતિદિનના કાપ માટે હ મેઘ તૈયાર રહે, સદા કટિબદ્ધ હોય

જે સિધ્ધ આ પ્રકારે પોતાના ગુરુજના આશીર્વાદ મેળવીને કાપ કરે છે, તેમના ભેદાપાર થઈ જાય છે—

યદ્ય પ્રસિધ્ધા લતામઃ, સ પાર હચ્છાત્, સ ન વિમુક્ષાત્ (મ. ૧)

જે ગુરુના આશીર્વાદ મેળવીને અમે કાપ કરીએ છીએ, તે અમને કુ બધી પાર કરે છે મનુષ્યની પણ મુક્ત કરે. આવા ગુરુ અને સિધ્ધ જ્યાં હોય તે દેશનું સામાન્ય હ મેઘ જિંદી કદાપત્ જ રહે છે, એમાં સદાય નથી

આ મેખના આ રીતે કટિબદ્ધતાની સૂચના આપે છે તેથી લોકો એવી પ્રયત્ન કરે જે પ્રયત્ન કાપ કરવાની અવગતિમાં આ કારણથી મેખના બાંધવામાં આવે છે અને તેથી એના સુનું મળી પડી જાય છે

વિશેષ મદવરપૂર્વ કાપ કરવાની વખતે સર્વસ્વનાશનો ભય હોય છે, મનુષ્યો પણ ભય હોય છે જે એ ભયની કંપના ન હોય તે ખરી વખતે મનુષ્ય કરી જઈને પાછો ફરે, એમ ન થાય એટલા માટે આરંભથી જ એ વિદ્યાર્થીને એવી કેળવણી આપવા માં આવે છે—

અહ મૃત્યોઃ વ્રણચારી ભાસિ । (મ. ૩)

“હું મૃત્યુને સમર્પિત થયેલા અણચારી છું.” અણચારી સમજે છે કે મેં મૃત્યુને જ અર્પિત આપ્યું છે મૃત્યુને જ રીકાણું છે જ્યારે કોઈ મનુષ્ય આનંદથી મૃત્યુને અતિથિ બને છે, ત્યારે એની કેવી અવસ્થા હોય છે કે જેમાં એને ડર લાગે ? જેણે આનંદથી મૃત્યુને સ્વાગત કર્યો છે તેનો ડર મનુષ્ય છે, કારણ સર્વથી મોટા ભયને એ હજમ કરી ગયા છે અણચારીને આ પ્રકારનું શિક્ષણ મળતું જોઈએ એ રીતે નિરૂ બનેલા અણચારી પણ—

મૃતાત્ત યમાય પુરુષ નિર્વાચન્ (૫. ૩)

“ જનતા પાસે મૃત્યુને માટે એક પુરુષની વાચના કરે છે ”
અર્થાત્ એ બ્રહ્મચારી જેવો પોતે નિર્ભય થઈને કાલ્પ કરે છે,
તેની જ રીતે ખીન્નઓને પણ નિર્ભય બનાવે છે, અને એ
નિર્ભય બનેલા મનુષ્યો—

બ્રહ્મણા, તપસા, ધ્યેયે, મેઘલયા । (૫. ૩)

“ જ્ઞાન, તપ અર્થાત્ શીતેષ્ય સકલ કરવાની શક્તિ,

પરિશ્રમ કરવાનું બળ અને મેખના બંધન અર્થાત્ કટિનક
થવાનો ગુણ ” પ્રાપ્ત કરે છે અને જે એવા ગુણોથી પુકત
થાય છે, તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ થાય છે

મેખના બંધનથી મતિ, ધારણા શુદ્ધિ, શીતેષ્ય સકલ
કરવાનું સમર્થ્થ અને સદૃઢ ઇન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ થાય છે, તથા
દીર્ઘાયુ પણ પ્રાપ્ત થાય છે આનું મેખતાનું મહત્તર છે. વાચકો
આ સૂત્રનું ખાસ ચિંતન કરવું

કામને પાછો કાઢો

કાંડ ૬, ચૂકત ૧૩૦

(કવિ- અર્થશિખા । દેવતા- સ્વર ।)

રથજિતાં રાથજિતેયીનાંમસ્મરસામયં સ્મરઃ । દેવાઃ પ્ર હિંચુત સ્મરમસૌ મામહું શોચતુ ॥ ૧ ॥
અસૌ મેં સ્મરતાદિતિં પ્રિયો મેં સ્મરતાદિતિં । દેવાઃ પ્ર હિંચુત સ્મરમસૌ મામહું શોચતુ ॥ ૨ ॥
યથા મમ સ્મરોદસૌ નામુષ્યાહ કદા ચન । દેવાઃ પ્ર હિંચુત સ્મરમસૌ મામહું શોચતુ ॥ ૩ ॥
ઉન્માદયત મરુત ઉદન્તરિક્ષ માદય । અગ્ર ઉન્માદયા ત્વમસૌ મામહું શોચતુ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (રથજિતા રાથજિતેયીનાં અસ્મરસાં) રથને છત રાવાળી અને રથથી છતી મપેલી અસ્મરસાંઓનું
(જય સ્મરઃ) આ કામ છે હે દેવો ! (સ્વર પ્રહિંચુત) એ કામને દૂર કરો (અસૌ માં અનુશોચતુ) તે મારો
શોક કરે [૧]

(અસૌ મે સ્મરતાત્ હિતિ) એ મારે સ્મરણ કરે (પ્રિયઃ મે સ્મરતાત્ હિતિ) મારો પ્રિય મારે સ્મરણ કરે
હે દેવો ! (સ્વર પ્રહિંચુત) એ કામને દૂર કર (અસૌ માં અનુશોચતુ) એ મારો શોક કરે [૨]

(યથા મમ સ્મરોદસૌ) જે પ્રકારે એ મારે સ્મરણ કરે (અમુષ્યાહ કદાચન ન) એનું હું કદાપિ
સ્મરણ ન કરે હે દેવો ! (સ્વર) એ કામને દૂર કરો, એ મારો શોક કરે [૩]

હે મરુતો ! (ઉન્માદયત) ઉન્મત કરો (અન્તરિક્ષ માદય) હે અંતરિક્ષ ! ઉન્મત કરો હે અમિ ! (ત્વ
ઉન્માદય) તું ઉન્મત કર (અસૌ માં અનુશોચતુ) એ મારો શોક કરે [૪]

કામને પાછો વાળો

એનો આશય સ્પષ્ટ છે કે ઇને માટે મનમાં કામ ઉત્પન્ન થઈ જાય, તે એને જેને કાળે એ કામ ઉત્પન્ન થયો દીવ
એની પાસે પાડે મોકલો દેવો એણે આપણા મનમાં એને સ્થાન આપતું ન જોઈએ જે અરણ્યમાં ખીન્ન લોકો-જી
અથવા પુર-કામને લીધે ઉન્મત, પ્રમત અથવા બેઠો થઈ જાય છે, એવી અવસ્થા થઈ ગયા પછી પણ કામની અસર
આપણા મન પર થઈ રહેતી ન જોઈએ આ પ્રકારે આપણું મન કામ વિચારથી દૂર રાખતું જોઈએ

કામને પાછો કાઢો

કાંઠે ૬, સૂકત ૧૩૧

(જાણ - અવગણિતા । દેવતા - સ્મર)

નિ શીર્ષિતો નિ પત્તત આપ્યોઃ નિ તિરામિ તે । દેવાઃ પ્ર હિંચુત સ્મરમુષી મામર્તુ શોચતુ ॥ ૧ ॥
અનુમતેઽન્વિદં મન્યસ્વાકૃતે સમિદં નમઃ । દેવાઃ પ્ર હિંચુત સ્મરમુષી મામર્તુ શોચતુ ॥ ૨ ॥
યદ્વાવંસિ ત્રિયોજનં પંશ્ચયોજનમાશ્વિનમ્ । તતસ્તં પુનરાણંસિ પુત્રાણા નો અસઃ પિતા ॥ ૩ ॥

અર્થ— (તે આપ્યઃ શીર્ષિત પત્તત) તારી બધાઓ મધામાંથી અને પત્રમાંથી (નિ નિ નિ તિરામિ) હાથી હાથ હે (દેવા) દેવો । (સ્મરં પ્રહિંચુત) કામને દૂર કરે (મર્તુ માં અનુશોચતુ) એ કામ માટે લીધે શોક કરે [૧]

હે (અનુમતે) અનુમતિ । (દ્વ અનુમન્યસ્ય) એને તું અનુકૂળ પાન હે (માફતે) ॥ ૧૫૧ ॥ તું (દ્વ નમઃ સ) આ માટે નમનનો રીતીકાર કરે હે દેવો । કામને દૂર કરે, અને એ માટે લીધે શોક કરે [૨]

(યજ્ઞ ત્રિયોજન યાગસિ) જે ત્રણ યોજન દેડે છે, અથવા (માશ્વિન પશુ યોજન) થેડે મેસીને પંચ યોજન ગળે છે, (તતઃ ત્ય પુન આયસિ) ત્યાંથી તું પાછો આવે છે (ન પુત્રાણા પિતા અસ) અમે પુત્રોનો તું પિતા છે [૩]

આ સૂક્ત પછુ અગ ઊના સૂક્તની મુક જ કામરિકારોને દૂર કરવાની સૂચના આપે છે કામનિકારને દૂર કરવો જોઈએ જેની આમનમાં કામરિકાર ઉત્પન્ન થયો હોય તે અને શોક કરવો રહે, અથવા તકડોના રહે, પરંતુ પોતે એ કામને ત્યાં થવું ન જોઈએ

ત્રીજા મંત્રનું કથન છે કે આહે અમે તેજનો દૂર-ધરથી ગયું દૂર-ધરના મધુમેા રેષ ન ગળે, તેમજો અવરૂપ પોતાને ઘેરે પાછા આવડું જોઈએ અને ધરનાં પાન મધ્યાશિનુ પાન પે રણ કરવું જોઈએ અર્થાત્ પોતાના ધરમાં આવીને મધુ જોઈએ બહાર ભીંગને ઘેરે સડું રૂચિન નથી આ મંત્રનો અર્થ પ્રકરણાનુકૂળ સમજવો જોઈએ અર્થાત્ ધરમાં સદાથી કામચાસનાની સહાનના યોગી રહે છે આ રીતના આદર્શ સંકેતથી પછુ મંત્રનો જાહેર સુ છે તે વાચક સમજી શકશે. વિશેષ વિચેચનની જરૂર નથી

કામને પાછો કાઢો

કાંઠે ૬, સૂકત ૧૩૨

(જાણ - અવગણિતા । દેવતા - સ્મર)

યં દેવાઃ સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સ્વંનુન્તઃ શોશુંચાનં સદાધ્યા । તં તૈં તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૧ ॥
યં વિશેઃ દેવાઃ સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સ્વંનુન્તઃ શોશુંચાનં સદાધ્યા । તં તૈં તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૨ ॥
યર્મિન્દ્રાણી સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સ્વંનુન્તઃ શોશુંચાનં સદાધ્યા । તં તૈં તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૩ ॥
યર્મિન્દ્રાણી સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સ્વંનુન્તઃ શોશુંચાનં સદાધ્યા । તં તૈં તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૪ ॥
યં મિત્રાવરુણી સ્મરમર્ષિઞ્ચત્સ્વંનુન્તઃ શોશુંચાનં સદાધ્યા । તં તૈં તપામિ વરુણસ્ય ધર્મેણા ॥ ૫ ॥

અર્થ— (દેવા, વિશ્વેદેવા, દન્દ્રાણી દન્દ્રાણી, મિત્રા વરુણી) દેવ, બધા દેવો, ઇન્દ્ર, અગ્નિ તથા મિત્ર અને વરુણ એ બધા દેવો (ય શોશુંચાન સ્મરં) જે શોક કરવા ાળા કામને (માધ્યા સદા) બધાઓની સાથે (સત્ત્વ

જાતા યરિગુન) જલના પ્રતિનિધિમુત તીર્થમાં સ્નોને છે. (ચરણરથ ધર્મણ) જરણ નામી જાળેવના ધર્મથી (તે મં જગાસિ) નામી એ કામને નષ્ટનું કું. અર્થન એ જાણ્યા તમ યામને ને દુઃખનામી જલ્ય અને યમને કાં જમ ન કનવે [૧-૫]

જાણ દેવોના કળીયાં જે રેન છે એ રેનમાં કામને મળે છે. તારી રાંતને એ મળ્યોને સતારે છે અને અનેક જનના કાંતે આપે છે. આ કામ જે આ રેનના રથ નમાં રહે છે તેની કથા (ચારણા વદ) અનેક આપિએ અર્થન માનસિક અધ્યાત્મ રહે છે. જ્યાં કામ દેવ છે ત્યાં પુષ્કળ માનસિક કાંતે દેવ છે, એની જાણ રાખાવી છે—

સંગારાંજાવને જામા જામારજોધોડસિજાવને ॥ ૧૧ ॥

જાંવાજીવનિ જમોદા જમોદાજમુનિવધમા ।

જમુનિજંજાજુ જુજિમાનો જુજિમાદારવજવનિ ॥ ૧૩ ॥ મી ૨

“ રિયેવન જમધા કામ કામ છે. કામથી કામ, કે.મધો મોદ, મેદધી જમ, જમથી જુદિનાથ અને જુદિનાથથી મજેજ નાથ થય છે. ”

આ પ્રકારે કામની કાથ નાથ જોડોમે છે. નેધી એને દુર કામેા જોડમે. જોડમે ધર્મસંમન કામ દેવ નેદધી જ મેરા જોડમે ધર્મ રિયેવન કામને કંડી રેવો જોડમે તેથી કંડે કામાં જ મળે છે. કામની કાથ અનેક વિધનિઓ વિધાયેથી છે અને રિયનિઓથી મજુજ (જોગુજાન) શોષકુષ થમ જલ છે. આ કામ જલ ને શોષકુષમાં નાખવા કળે છે. જુજુ જાનુના કળી મે છે તેજરેથી જુજુ અને શોષકુષ થમ. એ જન્મે એના કામે છે. જે ને તેજરેથી દેવને બીજાએને દુઃખમાં નાખી છે. તેથી મનના જાંવમથી એને નવા રેવો છે કુશાલી નાખેને જોડમે. જેથી એ દુર જાય અને કંડ આપી કાંતે નહી.

કંકાચુનું ધારણુ

કાંક ૬, ચુકા ૮૧

(કળિ - અર્થા : દેવતા - કાંકિલા મન્ત્રીના :)

પુન્તામિ ચ્ચલેત્તે હસ્તાવપુ રક્ષામિ નેધમિ । પ્રજાં ધર્ને ચ મુદ્ધાનાં પરિહસ્તો અમુદયમ્ ॥ ૧ ॥

પરિહસ્તુ વિ ધારણુ યોજિ ગર્માણુ ધારવિ । મર્મોદે પુત્રમા ધેંહિ તેં રમા ગંમયામમે ॥ ૨ ॥

અર્થ— (યમતા કાસિ) તું નિષામક છે. (હસ્તે ચ્ચલેત્તે) અને હાથેનું તું નિષમન કરે છે, અને એના રક્ષાસિ તેષાસિ) રિયેવનથી એને કામે છે. (અવે પરિહસ્તા) આ કંકાચુ (પ્રજાં ધર્ને ચ મુદ્ધાનાં) પ્રજા અને ધર્મનું મદજુ કરવાવાળા (અમુદય) છે. [૧]

દે (પરિહસ્તા) કાંકા (ગર્માણુ ધારવે) ગર્મના ધારણુને માટે (યોજિ વિધારવ) યોજિનું ધારણુ કર. દે (મર્મોદે) મર્મદા (પુત્રમા ધેંહિ) પુત્રનું ધારણુ કર. (તે રમા ગંમયામમે) એને તું આગમના સમયે જાહેર આગમને માટે પ્રેરણા આપ. [૨]

બાજાથ— કાંકા નિષમમાં કામે છે. એ હાથમાં જેરવાથી હાથેનું નિષમન થાય છે અને વિષેા દુઃખ થાય છે તેથી એને સવાનનું ધારણુ કરવાવાળું કડું છે. તથા એ ધર્મનું જમ ધારક છે (૧)

ગર્મધારણુને યોગ ગર્મધારણી અવરણ એ બનાવે છે એને ધારણુ કરવાથી ગર્મ ધારણુ થાય છે અને યોગ સ્વયે પ્રચુનિ થમ થાય છે. (૨)

यं परिहृस्तमर्चिमुरदितिः पुत्रकाम्या । त्वष्टा उर्मस्या आ वचनाद्यथा पुत्रं जनादिति

॥ ૩ ॥

અર્થ— (પુત્રકામ્યા અદિતિઃ) પુત્રની કામનાવાળી અદિતિએ (ય પરિહસ્તઅર્ચિમઃ) જે કંકણ ધારણ કર્યું હોય, (યથા પુત્રં જનાત્ હતિ) જેનાથી પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય એ માટે (ત્વષ્ટા તં અર્ચ્ય આવચ્નાત્) ત્વષ્ટાએ એને એક બીજે માટે આરુણ છે [૩]

સાધાર્થ— પુત્રની કામના કરવાવાળી અદિતિએ એક પ્રથમ ધારણ કર્યું હોય કરીનેએ એ બનાવવા અને પુત્રોત્પત્તિ થવાની કામનાથી સ્ત્રીઓએ અને હાથોમાં કંકણ પહેરવા. (૩)

કંકણ ધારણ

બીજી હાથમાં કંકણ પહેરે છે, એનો સંબંધ ગર્ભાશય કાંક રહે, ઉત્તમ સતાન ઉત્પત્તિ થાય અને સુખથી પ્રસૂતિ થાય એની સાથે છે વૈષ્ણ સેકાએ એનો વિચાર કરીરશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કરીને નિષ્કર્ષ કરે કે, જેવા પ્રકારનું કંકણ કંપી બીજી જેવા વિધિથી ધારણ કરવા એકએ સાચ દૃષ્ટિએ વિચારવા જેવી આ વાત છે

માતા-પિતાની સેવા કરો

કા. ૬, સુકત ૧૨૦

(કાષિ- કૌશિક । દેવતા- મન્ત્રોક્તા.)

यदुत्तरिक्षं पृथिवीमुत चां यन्मातरं पितरं वा जिहंसिम ।

अयं तस्माद्गार्हपत्यो नो अग्निरुदिन्नयाति सुकृतस्य लोकम्

॥ ૧ ॥

भूमिर्माતાदितिर्નો जनित्रं भ्रातृन्वरिक्षमुभिर्गस्ता नः ।

द्यौर्नः पिता पित्र्याच्छं भवति जामिर्गस्ता मावं पत्ति लोकात्

॥ ૨ ॥

અર્થ— (યદુત્તરિક્ષં પૃથિવીમુત ચાં) અને કહિ અન્તરિક્ષ, પૃથિવી અને દુષોકની તથા (યદુ માતરમ્ પિતરમ્ વા જિહંસિમ) કહિ અમે માતા અને પિતાની હિ સા કરીએ, (અયં ગાર્હપત્યઃ અગ્નિ) આ અગ્નિએ ગાર્હપત્ય અગ્નિ (ન તસ્માદ્ રત્ સુકૃતસ્ય લોકં ઉદ્ધયાતિ) અમને એ પાપથી સુકૃત કરીને પુણ્ય લોકમાં પહોંચાડે. [૧]

(અદિતિ. ભૂમિઃ માતા નઃ જનિત્રં) અહીં ગાર્હપત્ય અગ્નિની જનની છે, (અન્તરિક્ષં આતા) અ તરિક્ષ અગ્નિએ લાઇ છે અને (દ્યૌઃ નઃ પિતા) દુષોક અગ્નિએ પિતા છે, એ (જામિર્ગસ્તાઃ ન જાં ભવતિ) વિપતિથી અમને બચાવીને કલ્યાણકારી થાયો (જામિ કત્વા પિત્ર્યાત્ લોકાત્) સબધીને પ્રાપ્ત કરીને પિતૃલોકથી (મા મવપત્તિ) ના પડે [૨]

સાધાર્થ— આ સ પૃથ્વી જમ્મતા અને અમે ત્યા હોઈએ અને અમે ત્યા પોતાના માતા પિતાને દુષ્ણ દઈએ, તો તેજસ્વી દેવ એ પાપથી અમને સુકૃત કરે અને પુણ્યલોકમાં જ્યાં લામ્ક પવિત્ર અમને બનાવે (૧)

અમારી માતા આ ભૂમિ છે અને પિતા આ દુષોક છે, અ તરિક્ષ અગ્નિએ લાઇ છે આ પ્રકારે જગત સાથે અમારો સબધ છે આ આપણુ જન્મત અમારુ કલ્યાણ કરે અને અમને વિપત્તિઓથી બચાવે કોઈ એવા સબધી ન હોય કે જેને હોયે અમારે પિતૃલોકથી નીચે પડતુ પડે (૨)

યત્રા સુદાર્દઃ સુકૃતો મદન્તિ વિદાય રોગે તન્વૃઃ સ્વાયાઃ ।

અક્ષોળા અદ્રેરુતાઃ સ્વમેં તર્થ પદ્યેમ પિતરૌ ચ પુત્રાન્

॥ ૩ ॥

અર્થ—(યત્ર સુદાર્દઃ સુકૃતઃ) જ્યાં ઉત્તમ હૃદયવાળા પુરુષનાં પુત્ર (સ્વાયાઃ તસ્યા રોગે વિદાય) પોતાના શરીરના રોગે ને દૂર કરીને (મદન્તિ) આનંદિત થાય છે, (અંગીઃ અક્ષોળાઃ અ-દ્રુતાઃ) અંગોથી અવિદ્યુત અને અપ્રુદિત થઇને (તત્ર રથમેં પિતરૌ ચ પુત્રાન્ પદ્યેમ) ત્યાં સ્વર્ગમાં પિતરો અને પુત્રોને ભેદીએ, [૩]

જાણાર્થ—જ્યાં શરીરના રોગો દોળા નથી અને જ્યાં હૃદયના ઉત્તમ ભાગથી પુરુષ કરવાવાળા યોગ આનંદથી રહે છે, ત્યાં અને પદોથીએ અને શુદ્ધ અંગોથી રહીએ—એને પોતાના પિતરો અને પુત્રોને ભેદીએ (૩)

૧૧૪ થયે મનુષ્યે પોતાના આનાપિનાને દુઃખ આપનું ન ભેદીએ, આનાપિનાએ કદ કચવાવાળા હેરા પડે છે. પરંતુ ને આનાપિનાને સુખ આપે છે એએ જિવા શ્રેષ્ઠ લોકમાં પદોથી છે કે જ્યાં કદિ રોગ દોળા નથી અને શરીર સ્વસ્થ રહે છે. તેથી દરેક મનુષ્યે પોતાના આનાપિનાની સેવા કરવી અને તેમને સુખ આપવું.

ધન અને સદ્બુદ્ધિની પ્રાર્થના

કંઠિ ૭, સૂકત ૧૭

(કાશિ—પુત્રઃ । દેવતા—વાતા, ઇન્દ્રિયા)

ઘાતા દંધાતુ નો રપિમીર્શન્નો જર્ગતસ્પતિઃ । સ નઃ પૂર્વેન યચ્છતુ ॥ ૧ ॥

ઘાતા દંધાતુ દ્વાશુપે પ્રાચીં જીવાતુમર્ષિતામ્ । વ્યવં દેવસ્ય ધીમહિ સુમતિં વિશ્વાઃવસઃ ॥ ૨ ॥

ઘાતા વિશ્વા વાપીં દધાતુ પ્રજાકામાય દ્વાશુપે દુરોણે ।

તસ્મૈ દેવાઃ ઝમૃતં સં વ્યવન્તુ વિર્મેં દેવા અદિતિઃ સુજોષાઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(ઘાતા જગતઃ પતિઃ દેવતાઃ) ધારણ કરતાં, જગતનો સ્વામી, ઇન્દ્ર (સઃ સર્વે દંધાતુ) અમને ધન આપે. (સઃ નઃ પૂર્વેન યચ્છતુ) એ અમને પૂર્વ પક્ષે આપે, [૧]

(વાતા દ્વાશુપે) ધારણ કરતાં ઇન્દ્ર દાતાને માટે (પ્રાચીં મર્ષિતાં જીવાતુમર્ષિતામ્) આત કરવા શોખ અસુખ જનનકરિત આપે. (વ્યવં વિશ્વાઃવસઃ દેવસ્ય સુમતિં) અમે સર્વે ધનોના સ્વામી ઇન્દ્રની સુમતિનું (ધીમહિ) આન કરીએ છીએ. [૨]

(ઘાતા પ્રજાકામાય દ્વાશુપે) ધારક ઇન્દ્ર પ્રજાની કચ્છા કરવાવાળા દાતાને માટે (દુરોણે વિશ્વા વાપીં) એના ધરમાં સંપૂર્ણ વરજીવ પદાર્થોને (દધાતુ) ધારણ કરે (વિર્મેં દેવાઃ) જ્યાં દેવો, (સુજોષાઃ અદિતિઃ) અતિપ્રુદત અનંત દેવી કંઠિ, તથા (દેવાઃ) અન્ય જાતી (સદ્મી મઘૃતં સં વ્યવન્તુ) એને માટે અમનું પ્રદાન કરે. [૩]

ઘાતા રાતિઃ સંવિતેદં જુષન્તાં પ્રજાપતિર્નિધિપતિર્નો અગ્નિઃ ।

ત્વષ્ટા વિષ્ણુઃ પ્રજયાં સંરક્ષણો યજમાનાય દ્રવિણં દઘાતુ

॥ ૪ ॥

અર્થ—(ઘાતા રાતિઃ સંવિતા) ધારક. ઘાતા, ઉત્પાદક, (નિધિપતિઃ પ્રજાપતિઃ અગ્નિઃ) નિધિનો પાત્રક, પ્રત્યક્ષક, પ્રકાશરૂપ દેવ (ન હદં જુષન્તાં) અમને એ આપે. તથા (પ્રજયા સંરક્ષણઃ ત્વષ્ટા વિષ્ણુઃ) પ્રજ્ઞની સાથે આનંદમાં રહેવાવાળો, સૂક્ષ્મ પદાર્થોને બનાવવાવાળો વ્યાપક દેવ (યજમાનાય દ્રવિણં દઘાતુ) યજ્ઞકર્તાને ધન આપે [૪]

જાણાર્થ—જગતનું ધારણ અને પાલન કરવાવાળો ઇશ્વર અમને પૂર્ણ રીતે વિષુવ ધન આપે. તે અમને હીર્ણજનનના શક્તિ આપે. અમે એની સુમતિનું ધ્યાન કરીએ છીએ. સંતાનની ઉત્પાદકતાવાળા દાતાને એના ધર્મમાં-ગૃહસ્થના ધર્મમાં-રહેણાં યોગ્ય બધા પદાર્થો પ્રાપ્ત થાઓ. બધા દેવો દાતાને અશ્વરત્વની પ્રાપ્તિ કરાવે, આપના જમનનો ધારક, ધનદાતા, આપણું વિશ્વને ઉત્પાદક, સંસારરૂપી ખલતનો રક્ષક, સર્વનો પાલક, એક પ્રકાર સ્વરૂપ દેવ છે તે અમને બધી જાતનું સુખ આપે સર્વ સુદૃઢથી સુદૃઢ પદાર્થોના નિર્માતા વ્યાપક દેવ ઉપાસકને બતાવે પદાર્થો આપે (૧-૪)

આ પ્રાર્થના સુબોધ છે તેથી એનું સ્પષ્ટી કરણ કરવાની આવશ્યકતા નથી.

પ્રજ્ઞની પુષ્ટિ

કાંકે ૭, સૂક્ત ૧૯

(પ્રાચિ- મદ્રાઃ દેવતા- પ્રજાપતિઃ)

પ્રજાપતિર્જનયતિ પ્રજા હમા ઘાતા દઘાતુ સુમનસ્યમાનઃ ।

સંજાનાનાઃ સર્મનસ સયોનયો મયિ પુષ્ટં પુષ્ટપતિર્દઘાતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ—(પ્રજાપતિ હમાઃ પ્રજાઃ જનયતિ) પ્રજાપાલક પરમેશ્વર આ બધી પ્રજાઓને ઉત્પન્ન કરે છે, અને (સુમનસ્યમાનઃ ઘાતા દઘાતુ) એજ ઉચ્ચ મનવાળો, ધારક દેવ એનું ધારણ કરે છે. એનાથી પ્રજાઓ (સંજા નાનાઃ) યાન પ્રાપ્ત કરીને એક મતથી કાર્ય કરવાવાળી (સર્મનસઃ) એક વિચારવાળી અને (સયોનયઃ) એક કારણે બંધી થઈને રહે છે આ પ્રજાઓમાં રહેવાવાળા (મયિ) અને (પુષ્ટિપતિઃ પુષ્ટં દઘાતુ) પુષ્ટિ આપવાવાળો ઇશ્વર પુષ્ટિ આપે. [૧]

પ્રજ્ઞની પુષ્ટિ કી રીતે થાય અર્થાત્ પ્રજ્ઞની શક્તિ કેમ વધે તે આ સૂક્તમાં દર્શાવ્યું છે.

ગૃહ નિર્માણ

કાંડ ૩, સુકત ૧૨

(શ્લોક-પ્રશ્ન । દેવતા - કાલ, વારુણ)

દુર્ય ધ્રુવાં નિ મિનોમિ શાલાં યેમે નિષ્ઠાતિ પૂતમુશ્મનાં ।

॥ ૧ ॥

તાં ત્યાં શાલે સર્વયોરાઃ સુવોરા અરિષ્ટવોરા ઉપ સં ચૈરમ

દુર્ય ધ્રુવા પ્રતિ વિષ્ટ શાલેઽશ્વાવતી ગોમતી સૂત્રાવતી ।

॥ ૨ ॥

ઊર્જસ્વતી પૂતવતી પર્યસ્વત્યુચ્છેપસ્વ મહતે સામગાય

ધરુણ્યસિ શાલે વૃહચ્છન્દાઃ પૃતિધાન્યા ।

॥ ૩ ॥

આ ત્વાં વત્સો ગમદા કુમાર આ ધેનવઃ સાયમાસ્વન્દમાનાઃ

દ્રમાં શાલાં સથિતા ધાયુરિન્દ્રો વૃહસ્પતિર્નિ મિનોતુ પ્રજ્ઞાનન્ ।

॥ ૪ ॥

ઉશ્વન્ત્રા મુરુતો ધૃતેન્ મનો રાજા નિ કૃષિં તનોતુ

અર્થ— (દર દર ધ્રુવ શાલાં નિમિનોમિ) આ સ્થાનપર મળ્યાનુ પર બનાવુ છું એ ધર (પૂતં ઉક્ષમાણા હોમે નિષ્ઠાતિ) ધી સૌત્રુ રહી અમારા કલ્યાણને માટે બિંદુ રહેશે હે (શાલે) ધર! (તા ત્યા સર્વયોરા અરિષ્ટ વોરા સુવોરા ઉપ સચૈરમ) તારી ચારે બાજુ અને બધા બીજી ન હ ન પાનના ઉત્તમ પાકમાં ઘસને ફરતા રહીશું [૧]

હે ધર! (દુ) (અશ્વાવતી ગોમતી સૂત્રાવતી) ધોવાણુ, ગાયોવાણુ અને મધુર આશ્લોવાણુ ઘસને (દર ધ્રુવા પ્રતિષ્ઠિત) અહીં જ રિધર રહે તથા ઊર્જસ્વતી પૂતવતી પર્યસ્વતી) અબાણુ, ધીવાણુ અને દૂધવાણુ ઘસને (મહતે સામગાય ઉચ્છેપસ્વ) મોઢા વેબવને માટે બિંદુ બનીને બિંદુ રહે [૨]

હે ધર! (વૃહચ્છન્દા પૃતિધાન્યા) તુ મોગ ઝનરાણુ અને પવિત્ર પાન્યવાણુ તથા (ધરુણી મસિ) પાન્યહિતા બ રને ધારણ કરવાણુ (ત્વા વત્સઃ કુમારઃ આ ગમેત) તારી આ ફરે વાઝડા અને બાળક આવી બધ (સાસ્વન્દમાના ધેનવઃ સાય આ) નામની દૂડતી માથે સંધ્યાકાળે આવે [૩]

(દ્રમાં શાલાં) એ ધરને સચિતા, વાયુ, ઇન્દ્ર અને વૃહસ્પતિ (પ્રજ્ઞાનન્ નિ મિનોતિ) ભણીને (મરુત ઉશ્વન્તુ ધૃતેન્ ઉશ્વન્તુ) મરુતગણ બળથી અને ધીથી સીધે, તથા (મનો રાજા ન. કૃષિં નિ તનોતુ) આખવાનું રાબ અમારે માટે ખેતીમાં વધારો કરે [૪]

ભાષાર્થ— આ ઉત્તમ સ્થાનપર હું ઉત્તમ અને સુદૃઢ ધર બનાવું છું, જેમાં ધી અને ગાય પીવાના વાણુ પદાર્થો રહે અને જે સર્વે પ્રકારના સ્વાસ્થ્ય સાધનોથી પરિપૂર્ણ હોય અને સર્વ પ્રકારના રોગ-વિપત્તિ ઉલ્લેાથી મુક્ત થઈને તેમ જ કોઈ પણ પ્રકારના કષ્ટથી રહિત થઈને ધરની ચારે બાજુએ ધરમા કરીશું (૧)

જે ધરમા ઘોડા, ગાયો, બળદ આદિ વાણુ પશુઓ હોય, તે ધર ઉત્તમ મીઠા ભાવણથી મુક્ત હોય, અન્ન, ધી, દૂધ આદિ ખાવાપીવાના પદાર્થો એમાં બરપૂર હોય અને એમાં રહેવાવાળા ચારે ભાગ્યશાલી હોય (૨)

જે ધરમા અનાજનો મોઢો બઢાર હોય, જે બઢારમા શુદ્ધ અને પવિત્ર ધાન ભરેલું હોય એવા ધરમા બાળકો અને વાઝડાઓ પૂખતા રહે અને સાંજે આનંદથી નાચતી ગાયો આવે (૩)

આ સાના-ધરના નિર્માણમાં સચિતા, વાયુ, ઇન્દ્ર અને વૃહસ્પતિ એ દેવો સહાયતા આપે મરુતગણ આ ધરમાં વિપુલ ધી આપવામાં મદદ કરે તથા શબ્દ બળ ખેતી વધારવામાં સહાયતા આપે (૪)

માનસ્ય પત્નિ શરૂપા સ્પોના દેવી દેવેભિર્નિર્મિતાસ્વયે ।
 ત્વં વસાના સુમનાં અસુસ્તમથાસ્મય્યં સહવીરં રયિં દાઃ ॥ ૫ ॥
 ક્રત્વેન સ્થૂળામધિં રોહ વંશોઘ્નો વિરાજન્વર્ષ વૃદ્ધ્ન ચર્ન્વ ।
 મા તૈ રિપત્તુપસુતારોં ગૃહાણાં શાલે શતં જીવેમ શરદઃ સર્વેવીરાઃ ॥ ૬ ॥
 ઇમાં કુમારસ્તરુણ આ વૃત્સો જગતા મહ । ઇમાં પરિચ્ચુતઃ કુમ્મ આ દુમ્મઃ કલરૈરગુઃ ॥ ૭ ॥
 પૂર્ણ નારિ પ્ર મંર કુમ્મમેતં ઘૃતસ્ય ધારામૃતૈન વંમૃતામ્ ।
 હુમાં પાતૃનૃમૃતૈના સમહૃધીદ્વાપતૃમ્ભિ રંશાસ્યેનામ્ ॥ ૮ ॥
 હુમા આપુઃ પ્ર મંરામ્યયક્ષમા વંક્ષમાનાશનીઃ । ગૃહાત્તુપ પ્ર સીદામ્યમૃતૈન સહાગ્નિનાં ॥ ૯ ॥

અર્થ—હે (માનસ્ય પત્નિ) સમાનની રક્ષક (શરૂપા સ્પોના દેવી) અહર આશ્રય કરવા ચેત્ન, સુખદાયક, દિવ્ય પ્રકાશમાન એવી (દેવેભિ અમે નિર્મિતા અસ) દેવોદાસ પદેવી જનાનકામાં આવી છે (ત્વ વસાનાં વંશ સુમનાં જસ) પામ પહેરેતુ હોશ છતાં તુ ઉત્તમ મનઃમણી છે (અપ અસમ્યં સહવીર રયિં દાઃ) અને અમો સર્વને માટે વીરોધી યુક્ત થન આ । [૫]

હે (ઘગ) વામ તું (ઝનેન સ્થૂળાં અધિરોહ) તારા સીધાપજાથી પેતાના આધારપર ચઢ અને (ઉગ્રઃ વિરાજન્ શમ્વત અપવૃદ્ધય) ઉગ્ર બનીને પકાશવાન થઈ ચઢુએનેદાવી દે (લે ગૃહાણાં ઉપસતાર મા રિપન્) તારા ધર્મના આશ્રયથી રહેનારીની ડોહ દિશાન કરે, ને શાને-ધર ! અમે (સર્વવીરાં શત શરદઃ જીવેમ) બધા વીરોધી યુક્ત થઈને સો વર્ષ સધી છત્વતા રહીશું [૬]

(હુમાં કુમારઃ આ) આ ધરમાં આગેા આવે (તરુણઃ આ) જુવાન પુરૂષ આવે, (જગતા મહ વૃત્સઃ આ) એની સાથે વાહરો પગ ચલે, (હુમાં પરિચ્ચુતઃ કુમ્મ) એની પાસે મધુર રક્ષી બરેરે, ધડા (દુમ્મઃ કલરૈર ગુઃ આ જગુ) હર્દીના કલસો સાથે આવે. [૭]

હે (નારિ) બી ! (પત પૂર્વ કુમ્મ) એ પૂર્વ બરેલા વડાને તથા (અમૃતેન સમૃતાં ઘૃતમ્ય ધારાં) અમૃતથી બરેલી ઘીની ધારાઓ (પ્રમટ) સારી પેટે બરીનેવાવ (પાતૃનૃ અમૃતેન સ મહાગૃધ) પીતાવાન ન અમૃતથી સારી પેટે બરી નાખ (દ્વાપૃર્વે વન અમિરજ્ઞાત) મદ અને અજાન આ પરતું રક્ષુ કરે છે [૮]

(હુમા વંક્ષમાનાશની પ્રયક્ષમા આપ) એ રેખનાશક અને સ્વયં શેત્રંગદનજન (પ્ર મામરામિ) હું બરી લાતુ છું- (અમૃતેન અગ્નિના સહ) અમૃત અગ્નિની સાથે (ગૃહાન્ન ઉપ પ્ર સીદામિ) ધરમાં જન્મને મેલુ છું [૯]

વાત્સર્થ—પર અહર નિવાસ કરવા ચેત્ન, સુખદાયક ॥ એ એક સમાનનુ આપન પણ છે અપ્રાપ્ત એ દેવોદાસ બાલવામાં આવ્યું હતુ ધારનાં કાપણથી થલુ એ બને છે, એના ધરમાં અમાર મન શુભસ કરવાણુ સાથ અને અમે વીરોધી મુખ થન પ્રાપ્ત કરીએ (૫)

સીધા મામવાપર રીધા નાસ વાળવામાં આવે અને એ રીતે વિરાધીએને દૂર કરવામાં આવે એ ધરમાં રહેનારુ બી, કદી કે વિનષ્ટ ન થાય એમાં રહેવાવાળા બધા વીર મઈને સો વર્ષ સુધી છત્વતા રહે (૬)

એ ધરની પાસે બાવક, તલુ અદિ બધા ન આવે વાહરોડા અને ધરના બીજા પરુએ અને પક્ષીઓ ધૂમતા રહે આ ધરમાં મધના મીઠા રસથી બરેલા ધડા અને હર્દીથી બરેલા પુષ્કળ ધડાઓ હોય (૭)

સીંધા આ ધડાઓ બરી લાને અને ઘીના ધડા થલુ પુષ્કળ લાને અને પીતાવાનને એ દૂધ, હર્દી, ઘી આદિ બધા રસો, સારી પેટે પીવાટે કેમ કે એનુ દાન જ પરતુ રક્ષુ કરે છે (૮)

ધરમાં પીવાને મઠે એનુ બળ લાવવામાં આવે કે એ શેત્રંગદનજ અને આરોગ્યવધક હોય ધરમાં સગડી થલુ હોય એની પાસે જન્મને લોકો ધીનુ નિવાસુ કરીને આનંદ પ્રાપ્ત કરે- (૯)

ગૃહ નિર્માણ

ઘરની બનાવટ

જે ગૃહસ્થી છે તેણે ઘર બનાવતી રહેતું આશય છે વળી એ ઘર ધારણી બનાવેલા (જુલ વસ્ત્રાનાં મ પ) જેનું દેવ અથવા નંદન સાદુ દેવ ધર મે તે પ્રકારનું દેવ, પણ ગૃહસ્થીને માટે તે અવગણ્ય દેવનું જ લેખ્યું, નહીં તે ગૃહસ્થી ગૃહ-સ્થ-પણ સિદ્ધ થશે નહીં

પર બનાવવા માટેનું યોગ્ય સ્થાન

ધરને માટે સ્થાન પણ યોગ્ય હોવું જોઈએ અને આશય કારણ હોવું જોઈએ આ બાબતમાં આ સૂચનામાં નીચે લખેલો નિર્દેશ વિચારવા જેવો છે—

૧ ક્ષેત્ર (મ ૧)— સુપ્રસિદ્ધ સ્થાન આપવા ન જી, સુખ કારણ, આશિર્વાદથી નિર્મળ, એવું સ્થાન ધરને માટે હેતુ જોઈએ

૨ મુકા (મ ૨-૨)— સ્થિર સુદ, જ્યાં પોતા સ્થિર અને દૃઢ બનાવી શકાય એમ હોય

આ પ્રકારની ભૂમિ પર ધરનારું જોઈએ અને એ ધર પોતની સ્થિતિ પ્રમાણે સુદ (મુકા) સ્થિર અને અચળ બનાવવું જોઈએ જેથી ધર પર તેની પ્રશસ્તિ કરવાનો અર્થ કરવો ન પડે

ઘર કેટલું બનાવવામાં આવે ?

ખને ત્યાં સુધી બન્યા એવડાઓ મોટા બનાવવા ' શુદ્ધ રુદ્રા (મ ૩) ' અર્થાત્ મોટા મોટા જાતરામાં એવાં બોવાણું ધર જન નું ધરમાં સુક્રિય સ્થાન—સાકડ ન કોવી જોઈએ કેમકે નાના નાના બોવાણામાં રહેવામાં બોવાણા વિચારે પણ સુક્રિય વધ જાય છે તેથી જેનાની આર્થિક સ્થિતિ અનુસર નેટલા મોગ પ્રમાણ બધાંય એવું પ્રયત્ન ધર બનાવવું જોઈએ જેથી ત્યાં પુષ્કળ છર્જાન આર્થિક આર્થિ શરણા (મ ૫) આવીને પ્રિયામ વધ કરે

સ માનવું સ્થાન

પર ગૃહસ્થને માટે ક્યારે સમજવું (શાલા માનવ્ય વર્તી (મ ૫) સ્થાન છે પોતાની ન નિર્મિત ધર હોવાથી તે એક પ્રતિષ્ઠાનું સ્થાન વધ જાય છે છર્જાપત્રેને સુખ

પદોય નાં તે એક મેટુ સ્થાન દેવ છે તેથી ઉપોગત પ્રકારે ધર બનાવવું જોઈએ ધર બનાવ્યા પછી તેમાં જરૂરી સ્થરચીનું વસતુ જોઈએ એ બાબતમાં નીચે લખેલો નિર્દેશ વિચારવા જેવો છે—

૧ ક્ષમ્યાવર્તી (મ ૨)— ધરમાં પોતા દેવ, અર્થાત્ ગૃહસ્થ પાસે જે દેવ, પોતા દેવ એ દેવનું સાધન છે

૨ ગોમર્તી (મ ૨)— ધરમાં ગાયો દેવ, એ પુષ્ટિ આપે છે ગાયથી દૂધ મળે છે જેને પાત્રે મનુષ્ય પુત્ર જન્મે છે બળદથી બેળી થાય છે ધનવ્ય આશ્વમ્વમાનાં સ્થાય જા (મ ૩)— સાંજને સમયે ગાયો નામતી આવે

૩ વપસ્વર્તી (મ ૨)— ધરમાં પુષ્કળ દૂધ દેવ

૫ મૃત ઉક્ષમાણા (મ ૧)— ધી બાપવાવાણું અર્થાત્ અનિયમિત આદિને વિપુલ ધી બાપવાવાણું થાય, ધરમાં બાણસો અનુસરમાં કલુષાદ ન કરે

૬ ઝર્જસ્વર્તી (મ ૨)— ધરમાં પુષ્કળ જળ દેવ, ખાનપાનના પદાર્થોની વિપુલતા દેવ

૭ ઘરણી (મ ૩)— જેમાં ધાન્ય દિને મોટા જથ્થે દેવ, જેમાં સમદરથન દેવ અને જ્યાં સર્વ પ્રકારના પદાર્થો સાક મળે

૮ પુત્રિધામ્યા (મ ૩)— ધરમાં પરિત્ર અનન દેવ સાથે દાસતમાં દરેક જાતના પદાર્થો દેવ જ બાવાથી સરીરને પુષ્ટ અને મનને સમપાન મળે ધરમાં બનાવ કરણ મળે છે એવા અતરજ સાવનું ન હોય, પણ તે પવિત્ર, શુદ્ધ નીરમ અને પોષક છે કે નહીં એ જેનું રહ્યું

૯ ઘરિચક્ષુત કુમ્ભ (મ ૭)— મધુર મધથી ભરેલો ધરે અથવા અનેક ધણોમાં ધરમાં સદા મહે

૧૦ દત્તઃ કલ્પદર્શ (મ ૭)— દહીથી ભરેલાં ગોરસી આંબો ધરમાં દેવ

૧૧ પુત્રસ્થ કુમ્ભ (મ ૮)— ઉત્તમ ધીધો ભરેલા ધણોમાં ધરમાં દેવ

૧૨ અપદ્મમા યદ્મમાનાની આપ (મ ૬)— નીરમ અને જે મ દૂર કરવામાં શુદ્ધજળથી ભરેલા ધણોમાં ધરમાં માં આવે

છત્તાદિ શબ્દો દ્વારા આ સૂક્તમાં ધરતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે આ શબ્દોના મનનાથી વાચક પોતાની મેરજ સમજી શકે છે કે, ધરમાં કેવી વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ અને પનધાનથી તેને કેટલું સમૃદ્ધ રાખવું જોઈએ તથા—

૧ વત્સ આગમેત્ (મ ૩૭) - ધરમાં વાહરડી રમતાં રહે કુદા રહે

૨ લુમારઃ આગમેત્ (મ ૩૭) - ધરમા અને બહાર બાળકો કુમારો અને કુમારિકાઓ આનંદથી નાચકૂદ કરે

૩ તદ્વળ આગમેત્ (મ ૩૭) યુદ્ધ તરફ પુરે અને તરફથી ધરમાં અને બહાર ભ્રમણ કરે

પ્રસન્નતાનું સ્થાન

અર્થાત્ ધર એટલે હોર કે જેમા બાનબચ્ચા આનંદથી રમતાં હોય અને તકલ્પો તથા ખીમ નાનાં મોટાં ઓપુરે પોતપોતાના કામમાં આનંદથી નિમગ્ન હોય બધાના મુખપર આનંદ હોય અને ધરનું દરેક માણસ પ્રસન્નતાથી ભર્યાં જેવું દેખાર દરેક મનુષ્ય એમ કહી શકે—

શુદ્ધાન્વ ડવ પ્રસન્નિમિ (મ ૮)

‘હું મારી પરાકાષ્ટા કરીને મારા ધરને પ્રસન્નતાનું રમણીય સ્થાન બનાવીશ’ જે પરનું પ્રત્યેક માણસ પોતાના ધરને ‘પ્રસન્નતાનું સ્થાન’ બનાવવાનો પ્રયાન કરે તો અવશ્ય તે એક પ્રસન્નતાનું કેન્દ્ર બની જશે

વાચકે આ ઉપદેશનું સારી રીતે મનન કરવું જોઈએ કારણ દરેક વાચક પર એક નિર્ણય જ ન બઢારી શકે છે દરેક પોતાના ધરને ‘પ્રસન્નતાનું સ્થાન’ બનાવવાનું છે, એ કે મોટાંને સોવવાથી ન થઈ શકે એ તો દરેકે પોતે જ કરવું જોઈએ આ ઉપદેશ આપ્યા પછી વેદ પ્રત્યેક વાચકને પૂછશે કે ‘શું તમે આ ઉપદેશનું સાર તમારું કર્તવ્ય બજાવું?’ વાચકે એનો જવાબ આપવાની તૈયારી જોઈએ ધરને પ્રસન્નતાનું સ્થાન બનાવવાને માટે ઉપર લખેલાં સાધનો એકઠાં કરવા જોઈએ પરંતુ કેવી રીતે એટલે જ એ પ્રસન્નતા ન આવે. કે જે વેદને અસીલ છે એને માટે વેદ બીજે પણ નિર્દેશ કર્યો છે જુઓ—

૧ સુન્નતાવતી (મ ૨) - ધરમાં સમગ્રના પૂરક સાચું મેલવું હોય, પ્રેમપૂરક વર્તણૂક થતો હોય, સચીંદ્રનિનું સત્વ લાગવું હોય, જળ, કપટ કે ધોખાનું જાણવું ન હોય

૨ સુમના (મ ૫) ઉત્તમ મનથી ઉત્તમ વ્યવહાર કરવાવાળા માણસો ધરમાં કામ કરે

ધરને મગરમખ બનાવવાને માટે જેમ ખાવા પીવાના પુષ્કળ પદાર્થો વરમાં રહેવા જોઈએ તેમજ ધરના સ્ત્રીપુરોનાં અત કરણો પણ શ્રેષ્ઠ નિવાસથી યુક્ત હોવાં જોઈએ એમ હોય તો જ ધર પ્રસન્નતાનું સ્થાન થઈ શકે ધરમા ધનદોલન બહોળાં છતાં ધરમાંનાં મણીએ જગતપતંગી ભરેલાં હોય તો તે ધન સુખનું નહીં પણ દુઃખનું સ્થાન થઈ જશે તેથી જે વચક પોતાના ધરને પ્રસન્નતાનું સ્થાન બનાવવા માગતો હોય તેણે આ ઉદ્દેશ પોતાના અંતઃ કર્મમાં ઉતારવો જોઈએ તથાગામાં તથા ચોમાસ માં શરતો પુષ્કળ હોય છે, તેથી હડીનાં નિવાસને મટે ધરમા સગાં રાખવી જોઈએ તેથી હડીનું નિવાસ યાજ ખીજવાત એ છે કે, ‘અમૃત ક્ષાન્ત’ (મ ૬) જે પરમેશ્વર છે તેથી ધરમા સમૃદ્ધ ઉપાસના થવી જોઈએ જ્યાં અભિહોત દ્વારા અગ્નિના ઉપાસકોથી માંડીને પ્થાન ધારણ દ્વારા પરમાત્માની ઉપાસના સુધીની સર્વ પ્રકારની ઉપાસના કરીને મનુષ્ય ધરમ આનંદને પ્રાપ્ત કરે જે ધરમાં આવી ઉપાસના થતી હોય તે ધર સાચેસાચ ‘પ્રસન્નતાનું કેન્દ્ર’ થઈ શકે છે આ પ્રકારનું ધર—

મહતે સૌમગાય ઉચ્ચૂયસ્થ (મ ૭)

‘મોટાં શુભમનની પ્રાપ્તિ માટે એ ધર ઉભી બેઠું થાય અર્થાત્ એ ધર આ રીતે મોટું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરે જે ધરમા ઉપર જીજ્ઞાસા પ્રથમ બોલી આવતી વ્યવસ્થા રાખવામા આવે ત્યાં જ્યારે શુભમગ્ન નિરાસ કરે એમાં જરા પણ શંકા નથી

વીરતાથી યુક્ત ધન

સૌભાગ્ય પ્રાપ્તિની અદર ભગ’ અર્થાત્ ધન કમલુ એટલે પણ સમાવેશ થાય છે પણ ધન કમાયા પછી તેનું નફો કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ અને એના શત્રુઓને દૂર કરવાને માટે ‘શૌર્ય’ અને ‘વીર્ય’ એ યુદ્ધો હોવાં પણ આવશ્યક છે નહીં તો મેળવેલું ધન બીજાઓ લૂટી જાય તેથી આ સૂક્તમાં સાચેસાચી સ્થિતિ આપવામાં આવી છે—

અસ્મય્ય સહવીર રયિં દા (મ ૫)

‘અમને વીરતાથી યુક્ત ધન આપો ધન પ્રથમ થાય અને તેને સાચવવાને માટે અવશ્યક વીરતા પણ પ્રાપ્ત થાય

અર્થાદ્ય ધર નીરનાના પાનારુપી ઉભાય ન્ય—

૧ સર્વધોરા સુધોરા યરિયધોરા ઉપસંચરેમ ॥
(મં. ૧)

૨ શરંત જાવેમ કારકુ સર્વધોરા । (મં. ૧)

અને સર્વ પ્રકારના પીર, ઉત્તમનીર નાશ નથી પામનાર પીર, સો પર્વ સુધી છુટતા રહીને પામની રક્ષા કરતા મારે તૈયાર રહેવાના પીર યધને જે નષોતાના ધરમાં સચાર કરીશું " આ મત રચેલ યધોમાં કહે છે કે, પારતું યધુ મળી " પીરનાનું યાત્રુમ કન " દેતુ નેધએ તેને ગોષ્ઠિના વિચારને પનુ રચલ યધો ન નેધએ ધરના યુરો ધર્મ-વીર દોષ અને સોરો વર્ણમયો દોષ, એવાં સી પુરોને જે સંતાન યધો તે " કુમારયો " યધો એવા મો સ દેલ છે તેથી જ નેધમાં પુનર્તુ નામ " નોર " એતુ આવે છે યધએ આ યાનેને વિચાર કરીને પોતાના યધુ એતુ યાગરુપ અનાવતુ નેધએ.

અતિથિ સત્કાર

આર્થા મ મધમય ધોરતી છુટક ધરમાં રહેનારા ધર્મવીર પુરુષ આર્તિથિ સત્કાર કરે જ એ વધે કહેવામાં આવ્યું છે—

પૂર્વે નારિ મ ધર કુચ્ચમેત વૃતસ્ય ધારામમૃતેન સંધતામ્ ।

દર્માં વાત્નમૃતેના સમદર્ધાદ્યપૂર્વમમિ રસાલે-
નાન્ ॥ (મં. ૮)

" શુદ્ધતાની અવિધિઓને પીરસવાને માટે વીરો પદે સાચે મધુર રક્ષી કરેમે પદો સાચે અને પીવાનાળને નેદ્યો પીવા દોષ તેદલો પીચે મેળા ક જુસાઇ ન કરે આના પ્રકારના અજાનથી જ રસની રક્ષા થાય ॥

અતિથિ સત્કારમાં અજાન તથા અન્ય જાણેલું દાન છૂટે દાવે યધુ નેધએ એમાં ક જુસાઇ થાય તે યોગ્ય ન કહેવાય. કેમકે દાન જ ધરતું રક્ષુ કરે ॥ એ ધરમાં અતિથિઓને સત્કાર થાય છે તેના ધરનો યધુ રક્ષિ થાય છે

આદ્ય અતિથિઓને અળ પીરસવાનું મર્મ કોઓનું છે, એમ લખવામાં આવ્યું છે આદ્ય જરો નથી જાણવાના ધરોમાં એળખ પીરસાનું કાર કો સો તોર અચવા ધરનો શક્ષિક કરે છે અતિથિસત્કારની એ અર્થિક અથ છે અર્તિ ॥ મારે એળખ ખાનપાન આદિ શુદ્ધતાનીએ અપતુ નેધએ એનો વેરનો આદ્ય છે પોતાના ધરમાં જધે રાખનાર વાચકે આ વાનને વિચાર કરવો નેધએ

દેવેષ્ટાદા નિર્મિત ધર

અર અર્માં દેવોએ ધર બનાવ્યું તેને માટે નીચેનો માત્ર મુખ્ય—

ચરણામ્બોનારયો (વાત્તા) દેવેમિર્મિતિતાસ્વને
દળ વાતાના મુખના ॥ (મં. ૫)

" આ દર અમ્ય કુચ્ચ યોગ્ય, મુખદાયક, વાતાના ડાપરા-વાણું, જરૂર ઉત્તમ વિચારોથી પુરત દિવ્ય ધર પ્રદર્શના દેવોએ બનાવ્યું દિવ્ય પીરપુરો દારા જે ધરેતું ધર નિર્માણ યધુ તે એતુ હતું એ કે ઉપર વાતનુ ડાપર હતું તે ખજ અ દર ઉત્તમ વિચારો મધ દના, અ દર અવાધી આરામ મળતા દતો અને મુખ યધુ દર્શ, એતુ તત્કપ્ય એ છે કે અપર મે તેતુ દોષ, જરૂર તે રિવ્ય વિચારોતુ દિવ્ય ધર દોતુ નેધએ અને કૂર વિચારોતુ " ચરમ અવન " ન દોતુ નેધએ. " દેવેતુ ધર " ધરની નહીં પરતુ અ દરની કાંતિ અને પ્રસન્નતાથી થાય છે. ચાચે અપલ કરીને પોતાનું ધર અપુ " દેવલન " બનાવતુ નેધએ અને યૈદિક ધર્મનો પોતાના ધરમાં પ્રકાશ પાઘરવો નેધએ

દેવોની સહાયતા

ધર એને રક્ષાયે બનાવતુ નેધએ કે નર્વા સર્વ, યન, વધુ, કન આદિ દેવોની સહાયકક્રિત વિધુને પ્રમાણમાં મળી રહે—

દર્માં ચારાં સવિત્ત વાયુરિદ્ધો મુદ્ધરયિર્મિ-
મિતોતુ પ્રજાનન્ ।

વક્તવ્યદાર મરોતુ પૂતેન મગો મો રાજા નિ-
કર્તિ સર્વોત્તુ ॥ (મં. ૪)

" સર્વે વાયુ કન, મુદ્ધરયન એ મરને અદ કરે, પરતુ નામક વસ્ત્રોની વાયુ જસની મદ કરે અને અર્ગ શામ જેતી-ના કામર્થ સહાયક થાય "

ધરો માટે સર્વ પ્રકાશ પુરત પ્રમાણમાં મળે, શુદ્ધ વાયુ મળે, કન શક્તિ દારા મદ કરે, શક્તિ કરથવાળો વાયુ યોગ્ય શક્તિ સહાય કરે અને જેતીનો દેવ જાનીનામાંથી જેતીના ઉપાદાનમાં સહાયક થાય પર એવા સ્થાનમાં અથવા દેશમાં બનાવતુ નેધએ કે નર્વા સર્વ આદિ દેવતાએ દારા યોગ્ય ક્રિતિઓની ઉત્તમ પ્રકાર અદ મળે, શુદ્ધ દુગ્ધુ દોષ, જન આરોગ્યલક્ષ અને યાયક દોષ, એવા ઉત્તમ દેશમાં શુદ્ધ નિર્માણ કરતુ

ગૃહ નિર્માણ

(જાત્રી - મુલવદિત્તા । સેવતા-જાતા)

કાંડે ૯, ચૂકત ૩

ઉપમિતા પ્રતિમિતામથો પરિમિતામુત । શાલાયા ચિશ્વચારાયા નદ્ધાનિ વિ ચૃતામસિ ॥ ૧ ॥

યત્તે નદ્ધ વિશ્વચારે પાશો ગ્રન્થિથય યઃ કુતઃ । વૃહસ્પતિરિવાહ વલ વાચા નિ મસયામિ તત્ ॥ ૨ ॥

આ યયામ સં વૈવર્હ ગ્રન્થોધકાર તે દૃઢાન્ । પરુપિ વિદ્વાન્ઽસ્તુવેન્દ્રેણ ચૃતામસિ ॥ ૩ ॥

વૃંશાનાં તે નહંનાનાં પ્રાણાહસ્ય તુળસ્ય ચ । વૃક્ષાણાં વિશ્વચારે તે નદ્ધાનિ વિ ચૃતામસિ ॥ ૪ ॥

સુંદ્રશાનાં પલ્લદાનાં પરિવ્યજ્જલ્યસ્ય ચ । કુદં માનસ્ય પરન્થા નદ્ધાનિ વિ ચૃતામસિ ॥ ૫ ॥

યાનિ તેઽન્તઃ શિક્યાન્યાવેષુ રુપ્યાપિ કમ્ ।

પ્ર તે તાનિ ચૃતામસિ શિવા માનસ્ય પત્ની ન ઉદ્ધિતા તુર્ગે ભવ ॥ ૬ ॥

અર્થ— (ચિશ્વચારાયા શાલાયા ઉપમિતાં) એ સંભવના નિશાંક પરના સ્તભો, (પ્રતિમિતા) સ્તભોને જોડે (મથો) ઉત્તર પરિમિતા) અને ઉત્તમ બધેનાથી (નદ્ધાનિ વિ ચત્રામસિ) ગણિથી અમે બાધીએ છીએ [૧]

હે (ચિશ્વ-ચારે) બધા દુષ્ટોનું નિશારણ કરવાવાળા પર ! (યત્તે નદ્ધ) જે તાર બધન છે (ય પાશ) પ્રમિથ વા કુત) જે પાશ અને ગ્રંથિ પહેલી કરવામાં આવ્યા છે, (વૃહસ્પતિઃ વાચા વલ હવ) વૃહસ્પતિ પોતાની વાણીથી જેથી રીતે શુદ્ધ સેનાનો નાશ કરે છે તેથી રીતે (તત્ વિ મસયામિ) અને દુ ઉદ્ધિત છું [૨]

(આયયામ) એમાં કયાં (સ વૈવર્હ) જોડી દીધા અને (તે દૃઢાન્ પ્રમીનું ચકાર) તારી ગણિને મજબૂત રીતે બાધી દીધી છે (પરુપિ વિદ્વાન્ ઘસ્તા હવ) એમને બાળીને કાપવાવાળાની માફક (દન્દ્રેણ વિચૃતામસિ) ૪ પત્ની મદદથી હું બાધુ છું [૩]

હે (ચિશ્વચારે) બધાં કષ્ટોનું નિશારણ કરવાવાળા પર ! (તે વૃંશાના નહંનાના) તારા વાંસડાઓ અને બધનો તથા (પ્રાણાહસ્ય તુળસ્ય ચ) જોડા અને કાસના તથા (તે વૃક્ષાણાં નદ્ધાનિ) તારા બે બાજુનાં બધેનાથી (વિ ચૃતામસિ) હું બાધુ છું [૪]

(માનસ્ય પરન્થા) માથ લેનાનામાં દ્વારા નહીં થયેલ ધરના (સુંદ્રશાના પલ્લદાના) કરવતના અને સાહડી ઓના (સ પરિવ્યજ્જલ્યસ્ય) તથા પિતાસ સ્થાનના (હવ નદ્ધાનિ વિચૃતામસિ) એના પ્રકારનાં બધેનાથી હું બાધુ છું [૫]

(યાનિ તેઽન્ત શિક્યાનિ) જે તારી જાડર સીંકાં (રુપ્યાપિ ક અતેષુ) રમણીયતાને માટે બાધવામાં આવ્યાં છે, (તે તાનિ પ્રચૃતામસિ) વેને તારી સાથે અમે બાધીએ છીએ તું (માનસ્ય પત્ની) પ્રમાણ લેવા દ્વારા પાલિત થયેલ (ઉદ્ધિતા) ઉંની કરવામાં આવી છે (ન તન્વે શિવા મવ) અમારા શરીરને માટે કલ્યાણકારી થાઓ [૬]

કાવાર્થ— બાધી બલના કષ્ટોને દૂર કરતાં માટે પર બતાવવામાં આવે છે એ ધરના ચાત્રલાએ મારેટો, દાડાઓ તથા બાપડા ઉપરના સડાંને અને ઉત્તમ રીતે મજબૂત બાધીએ છીએ (૧)

જેથી રીતે શાની પોતાની વાણીથી સત્સેનાને દીવી બનાવી દે છે તેવી રીતે જે બધન તથા ગણિ જે પહેલા બાધવામાં આવ્યા હતા, તેને હવે દીધા કરે છે (૨)

પહેલા બધો સામાન એકઠો કર્યો, તેને વ્યવસ્થિતિ જોડેથી એવા સાધાઓ મજબૂત બતાવ્યા સાધા મેળવવાની જગ્યાનું જમને પૂરક જ્ઞાન છે તેમના કહેવા મુજબ કાષ્ટો અને બધાને યોગ્ય રીતે જકડયો છે (૩)

ધરના વાસો, બધ સાધાઓ ધારા એને બંને બાજુથી મજબૂત બાધી દઈ છે (૪)

પ્રમાણુસર બધાબધ આ પરનો કાષો સાહડીઓ તથા અદરના બધા બધોને સારી રીતે બાધુ છે (૫)

ધરના જે સીંકાઓ છે તેનાપર સુખ આપવાવાળા પદાર્થો બરી તબ્બા છે તેને અમે ઉત્તમ રીતે બાધીએ છીએ આ પ્રકારે બનાવેલ એ જિંદુ પર અમારા શરીરને સુખ આપવાવાળુ થાઓ (૬)

દ્વિર્ધાનમગ્નિશાલં પત્નીનાં મદનું મદં । મદો દેવાનામિ દેવિ શાલે ॥ ૭ ॥
 અર્ધુષોપશં નિવૃત્તં સદ્ધ્યાયં વિપ્રવર્તિ । અર્ચનદ્વગ્નિર્દિનં મર્ચણાં ત્રિ પૃતામિ ॥ ૮ ॥
 યસ્ત્યાં શાલે પ્રતિગૃહ્ણતિ ચેન ચાર્મિ મિત્રાત્મકમ્ । ઉર્મો માનસ્ય પત્નિર્તાં જીર્વતાં જુદંદી ॥ ૯ ॥
 બ્રમ્યંનુમા મંચલતાદ દૃઢા નૃદા પારિષ્ક્રતા । યસ્માન્તે ત્રિપૃતામસ્વપ્નમદ્ વર્ષ્વઃ ॥ ૧૦ ॥
 યસ્મ્યાં શાલે નિમિમાય મંજમાર વનસ્પર્શીન । પ્રજાર્યં ચક્રે રગા શાલે પરમેષ્ઠી પ્રજાવતિઃ ॥ ૧૧ ॥
 નમસ્વસ્મૈ નર્મો કુપ્રે શાલાવતયે ચ કૃષ્ણઃ । નમોઽમ્યે પ્રચરંતે પુરુષાય ચ તે નર્મઃ ॥ ૧૨ ॥
 ગોમ્યો અર્ધેમ્યો નમો ચચ્છાલાયાં વિજાવતે । વિજાવતિ પ્રજાવતિ વિતે પાર્શ્વાશૃતામસિ ॥ ૧૩ ॥
 અમિમન્તાશ્ચાદ્યસિ પુરુષાન્પુશ્યર્મિઃ સદ્ । વિજાવતિ યજાવતિ ત્રિ તે પાર્શ્વાશૃતામસિ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ— ૮ (શાલે દેવિ) શૂદ્રાપી દેવા । (દ્વિર્ધાનં) દ્વિવિધ અન્નનું સ્થાન, (દ્વિર્ધાનં) અમિત ઓ
 અથવા પાત્રાશા, (પત્નીનાં સદનં) ઓઝોએ રહેવાનું સ્થાન, (સદ્) રહેવાનું સ્થાન, અને (દેવાનાં સદ્)
 દેવાઓનું સ્થાન તું છે [૭]

(વિપ્રવર્તિ આપશ) આશ્રય દેવાપર આશ્રય ૧૫ થયેલ (વિનત સદ્ધ્યાયસ મનુ) દેવપિદ્ધ દલ્લેશ પિત્રો
 વાળી ત્વમ (અવનસ્ત અમિર્દિન) તાબીને આપવાના (પ્રલણા વિ પૃતામિ) ચાનધી બધુ પુ [૮]

૯ (માનસ્ય પતિન શાલે) પ્રમાણ લેવાવાળા દ્વિત પતિન થર । (ચ ત્વા પ્રતિગૃહ્ણતિ) જે તને લે છે,
 (ઉર્મો તી) તે બન્ને (અર્ધુષી જીવતાં) પૃથ્વીપરના મુખી છવવા રહે । [૯]

(યસ્ત્યાં ત) જેણે તારા (મર્ચ, અમ પદાઃ પદા) પ્રત્યેક અર્થ અને પ્રત્યેક સપ્તિ અમે મનુષ્યન બનાવે છે,
 એવી તું (અમુજ દદાઃ નૃદા પારિષ્ક્રતા) ત્વાં સુદ, બધાંબને સુસિદ થપને (પર્વ માગચ્છતાય) એવી પામે
 આન [૧૦]

૧૦ (ચ રગા નિમિમાય) જેણે તને બનાવ્યું, અને જેણે (વનસ્પર્શીનં સંજમાર) પૃથ્વીને કાપીને
 બનાવ્યું, તે થર । (પરમેષ્ઠી પ્રજાવતિઃ) પરમેષ્ઠી અન્નપતિએ (ત્વા પ્રજાર્યં ચક્રે) તને અન્નને ખાટ નિમાણ કર્યું [૧૧]

(તર્મ્મ દાર્ત્રે નમઃ) જે કાષ્ટવાવાળાને નમસ્કાર (શાલાવતયે નમઃ કૃષ્ણઃ) ધરના સ્થામીને નમસ્કાર
 કરે છું (નમઃ પ્રચરંતે પુરુષે) આશ્રયવાળા અમિને નમસ્કાર અને (ત્રિ પુરુષાય ચ નમઃ) તને પ્રાપ્તને નમસ્કાર છે [૧૨]

(યત્ શાલાયાં વિજાવતે) જે ધરના દોષ છે તે ઓડા અને શોડાઓને નમસ્કાર હે (વિજાવતિ પ્રજાવતિ)
 ઉપાદા અને સ તાન મુક્ત થર । (તે પાર્શ્વાશૃતિ વિ પૃતામસિ) તારા પાશીને અમે આપીએ છીએ [૧૩]

(પશુમિ સદ્ પુરુષાન્) પ્રાણીની સાથે મનુષ્યોને અને (અમિ) અમિને (અન્ત શ્ચાદ્યસિ) અંદર ગ્રામ
 શામે છે, હે (વિજાવતિ પ્રજાવતિ) ઉપાદા અને સ તાન મુક્ત થર । તારા બ ધોને અમે આપીએ છીએ [૧૪]

પાત્રાર્થ— ધરમા ધાન્યનું સ્થાન, દરબનો એરડો, સીઓને બેસવાનું સ્થાન, બીજા મનુષ્યો અંદર બેસવા બેસવાનું સ્થાન
 અને દેવો મહેનું સ્થાન દોષ (૭)

૮ ધરમા કાષ્ટમા અમકાર જેવી રેખાની દબાર છિદ્રોવાળી સુન્દર ભગ અને ઉત્તમ રીતે ધાળીને આપીએ છીએ (૮)
 આ પ્રકારે બાંધેલ થર છે, જેણે એનું માપ લીધું અને જેણે બનાવ્યું તે ભાગ સમય મુખી છવવા રહે । (૮)

૯ આ ધરને દરેક ભાગ અને પુર્વે ઉત્તમ રીતે સુદર બનાવેલ છે, એ રીતે ચમત્ક્રમ બનેલ આ ધર એને આપીને થામે (૧૦)
 પ્રભુનું પાલન કરવાની ઉચ્છાલણા લેવા, સ્થાનમા સ્થિર રહેવાર મોટા કરિએને જે પ્રમાણસર બનાવ્યું અને એ મહે
 અનેક પુરોષોને કાપ્યા છે (૧૧)

પુરોષોને કાપવાવાળા, ધરનું રક્ષણ કરવાવાળા, અમિને અંદર રાખવાવાળા તથા બીજા મનુષ્યોને હું નમસ્કાર કરે છું (૧૨)
 ધરમા ઉત્તમ વનાર બધા બોડાઓ અને ગરોળો નમસ્કાર કરે છું જે ધરને અન્નબન બનાવે છે (૧૩)

આ ધરમા મનુષ્ય, પશુ અને અગ્નિ રહે છે તેથી આ સ તાન મુક્ત અને ઉપાદા ધરના બધાંબને હું સુદ બનાવે છું (૧૪)

અન્તરા યાં ચ પૃથિવીં ચ યચ્ચસ્તેન શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ ત દુમામ્ ।

યદન્તરિક્ષં રજસો વિમાને તત્કળ્પેન્દ્રમુદરં શ્રેવધિમ્બઃ । તેન શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ તસ્મૈ ॥ ૧૫ ॥

ऊर्जस्वती परस्वती पृथिव्यां निर्मिता मिता । विश्राजं विभ्रती शाले मा हिंसीः प्रतिगृह्णतः ॥ १६ ॥

તૃણૈરાણ્ણતા પલદાન્વસાના રાત્રીંચ શાલા જગતો નિવેશની ।

મિતા પૃથિવ્યાં વિભ્રસિ હસ્તિનીંચ પદ્મતીં ॥ ૧૭ ॥

इदस्य ते वि चूताम्यपिनद्धमपोर्णुवन् । वरुणेन समुज्जितां मित्रः प्रातर्बुज्जितु ॥ १८ ॥

મહાણા શાલાં નિર્મિતાં કવિભિર્નિર્મિતાં મિતામ્ । હન્દ્રાત્રી રક્ષતાં શાલામમૃતૌ સોમ્યં સદઃ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ— (યાં ચ પૃથિવીં ચ અન્તરા) આકાશ અને પૃથ્વીની વચમાં (યચ્ચસ્તેન) જે વિસ્તૃત અવકાશ છે, (તેન તે દુર્મા શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ) એમના તારા આ ધરને હું સ્વીકારું છું. (યં અંતરિક્ષં રજસઃ વિમાને) જે અંતરિક્ષ લોકના વચમાં પરિભ્રમણ છે, (તત્કળ્પેન્દ્રમુદરં) તેને હું અજનાને માટે ઉદરના જેવું સ્થાન બનાવું છું (તેન તસ્મૈ શાલાં પ્રતિ ગૃહ્ણામિ) એને માટે હું આ ધરને સ્વીકાર કરું છું [૧૫]

હે યાત્રી ! (ऊर्जस्वती परस्वती) તું અજપુષ્પ અને રસપાનપુષ્પ (પૃથિવ્યાં નિર્મિતા મિતા) પૃથ્વીપર માપ સપત્તિ નિર્માણ કરવામાં આવી છે. તું (विश्राजं विभ्रती) સર્વ પ્રકારના અગ્નિ ધારણ કરવાવાળી (પ્રતિગૃહ્ણતઃ માં હિંસીઃ) લેવાવાળાને નાશ કરીશ નહીં. [૧૬]

(तृणैः आवृता) પાસથી આવૃણિત, (पलदान् चसाना) સાદરીઓથી ઢાંકેલી (મિતા શાલા) માપ લેવાપથી શાળા (रात्री इव) રાત્રીની માફક (जगत निवेशनी) જગતને આશ્રય આપવાવાળી (पद्मती हस्तिनी इव) ઉત્તમ પદ્મવાળી હાથથીના જેવી (पद्मती पृथिव्यां सिण्डलि) ઉત્તમ સ્થલોવાળી યદને તું પૃથ્વીપર ઉભી રહે છે. [૧૭]

(ते इदस्य अपिनद्धं) તેને સાદરીઓથી અપિનને (अपऊर्णवन्) આવૃણિત કરીને (विचुतामि) હું આહું છું (वरुणेन समुज्जितां) વરુણના જળથી સીધી કરાપેલીને (मित्रः प्रातर् बुज्जितु) મિત્ર સપાત્રે સીધી બનવી રહે [૧૮]

(मृणा निर्मितां शालां) યાત્રીએ નિર્માણ કરેલ શાળાનું અને (कविभिर् मितां निर्मितां) કવિઓએ પ્રમાણપર રચેલ શાળાનું (अमृतौ इन्द्राग्नी रक्षतां) અમર ઇન્દ્ર અને અગ્નિ રક્ષા કરે આ (सोम्यं सदा) સોમ વનસ્પતિઓનું ધર [૧૯]

ભાવાર્થ— પૃથ્વી અને આકાશમાં જે અવર છે તેમાં આ ધરનું નિર્માણ થયું છે. એના અવગામમાં હું બનસ મહા કરવાનું સ્થાન બનાવું છું. જે અજનાના સ્થાન સાથેનું ધર હું લઉં છું. (૧૫)

ધરમાં બધી ભત્તુ બનાવ, રસપાનનું સાધન પાણી આદિ સદા ઉપસ્થિત હોય ધર પ્રમાણસર બનાવવામાં આવે બધી ભત્તુ બનાવ એમાં બરેનું હોય જે ધર કદિ કદાચ નાશ કરી શકે નથી (૧૬)

જે ધરપર ધાસનું હાથ બનાવવામાં આવ્યું છે, બારે બાજુ સાદરીઓ બાધી લેવામાં આવી છે, બધા સ્થાને પ્રમાણસર રાખવામાં આવ્યાં છે, જેવી રીતે હાથથી ચોતાના ચાર વગેરે પર સુરક્ષિત રહે છે, તેવી રીતે એ પ્રકારનું આ ધર મજબૂત થાસલાઓ પર એક સુરક્ષિત રહે છે (૧૭)

આ સ્થાન પહેલાં સાદરીઓવાળી સુરક્ષિત હતા, તેને હું સુદૃઢ બનાવું છું રાત્રને સમયે એને યદ અને દિવસે યાત્રી સાથેનાને માથે દેખાડે [૧૮]

યાત્રી અને કવિઓએ આ ધરની રચના પ્રમાણસરની બનાવી [એનું રક્ષણ ઇન્દ્ર અને અગ્નિ કરશે. આ ધર શાંતિ-દાયક થાશે] (૧૯)

ફુલાયેઽર્ધિ ફુલાયં કોશ્વે કોશઃ સમૃજિતઃ । તત્ર મર્તો વિ જામ્હે ચસ્માદિર્ધ્યં પ્રજાયતે ॥ ૨૦ ॥
યા દિપ્પદા પર્ત્વપદા પદ્પદા યા નિમીયતે ।

અટાપદાં દર્પપદાં શાલાં માનસ્ય પર્તીમપર્મિર્મ દુવા ધ્ર્યે ॥ ૨૧ ॥

પ્રતીર્ચીં ત્વા પ્રતીર્ચીનઃ શાહે પ્રેમ્યાર્હિગતીમ્ । અમિર્લૃન્તગર્પશ્ર્વર્ત્વસ્ય પ્રયુમા દાઃ ॥ ૨૨ ॥

દુમા આપઃ પ્ર મરામ્યવ્યુસ્મા ચસ્પનાર્હનીઃ । ગૃહાનુપ પ્ર મંદિામ્યમૃતૈન ગૃહાપિનાં ॥ ૨૩ ॥

મા નુઃ પાશ્વે પ્રતિં મુચો ગુરુમારો લુપુમં । વૃધ્મિર્મ ત્વા શાહે યત્રકાર્મ મરામસિ ॥ ૨૪ ॥

પ્રાચ્યાં દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્તે સ્વાહાં દુવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૫ ॥

દક્ષિણાયા દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્તે સ્વાહાં દુવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૬ ॥

પ્રતીર્ચ્યાં દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્તે સ્વાહાં દુવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૭ ॥

તદીંધ્યા દિશઃ શાલાંયા નર્મો મહિષ્તે સ્વાહાં દુવેર્મ્યઃ સ્વાલોમ્યઃ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ— (ફુલાયે અધિફુલાય) માગા ઉપર માગા અને (કોશ્વે કોશ સમૃજિત) કોશ પર કોશ રીધી રાખ્યો છે. (તત્ર મર્તઃ વિજામહે) ત્યાં મર્ત ઉત્પન્ન થાય છે (ચસ્માદિર્ધ્યં પ્રજાયતે) જેમાંથી અધુ ઉત્પન્ન થાય છે [૨૦]

(યા દિપ્પદા) ને બે પાખનાળી (યા પત્તુપદા પદ્પદા નિમીયતે) અને ને ચાર અથવા છ પાખિવાળાં ખનાવવામાં આવે છે (અટપદાં દર્પપદાં) આઠ પાખિ અને દસ પાખિવાળાં (માનસ્ય પર્તીં શાલા) પ્રમ ખસર આવેલી શાલા (ધર) નો ખનાવવામાં (ગર્મ માસ દવ) ગૃહ રથ નશાં રહેલા અમિની જેમ હું (શાલાયે) આશ્રય લઉં છું [૨૧]

હે શમે ! (પ્રતીર્ચીના) અમિ તરફ મુખ કરવાવાળો હું (પ્રતીર્ચીં અર્હિતર્તોં ત્વા પ્રૈમિ) પશિમાગિતુષ ઉગેલી અધિ સઃ શતાની પાસે હું અતુ છું (અમિઃ આપ ચ મન્ત) અમિ અને પછી અદર છે ને (ત્રતરથ પ્રયમા દા) પછડું પહેતું હાર છે [૨૨]

(દુમા અપદમા વક્ષનાર્હનીઃ આપ) એ રામરદન, રાખનારક જળ (પ્રમરામિ) શાખા-પદમાં ભરી છે (વામનેન વમિ સહ) જળ અને અમિની સાથે (ગૃહાન્ લુપ વ સ્ત્રીવામિ) પંચમાં હું આતુ છું [૨૩]

હે શમે ! (ન પાશ્વે પ્રતિં મુચ) અમારેપર પાસ ઊઠતી નહીં (ગૃહ માર લુપુ મવ) મોઠા ભારને ઢનકો કરીખાખનાળી યા (વૃધ્ દવ) વૃધ્ની જમ (ત્વાયવકામ મરામસિ) તરી ખચઅનુસાર ભરી દે છે [૨૪]

(શાલાયાઃ પ્રાચ્યાઃ દક્ષિણાયા) ધરની પૂરે અને દક્ષિણ (પ્રતિર્ચ્યા ઉદીચ્યા) પશ્ચિમ અને

ભાનાર્થ— પાખીના ચાળામાં પડે અથવા કોશપર કોશ રખાય તેમ પહેલાં મળપર જોડે મળ અગાળ્યાં છા મિત્રા અનુમતે જન્મ થાય છે, એમાં બધાની ઉપચિત્ત થાય છે (૨૦)

એ ધર એ ચાર છ આઠ અથવા દસ પાખિવાળુ કોષ છે જેમ પેટમાં ગર્ભ સુચકિત રહે છે તેવી રીતે એના આશ્રયે હું સુરક્ષિત રહું છું (૨૧)

ધરના પશ્ચિમ તરફ મુખ કરીને ધરમાં અતુ જે પ્રવેશ કરેા. ધરમાં અમિ અને પાલી દમિશ રાખતુ આ જ બે પાખી ગૃહસ્થાશ્રમના ચતુર્ની સિધ્ધિ કરવાવાળા છે આ પ્રકારનું ધર ચક્રા મુખ આપનારુ જાયે (૨૨)

આ રીતે દર કરવાવાળુ ધારી કોષ ત્યાંથી લાગીને ને ધરમાં ભરી રાખતુ એટલે ધરમાં પાંચ અને અમિ દમિશ રહેવા એટલે એવા ધરમાં મહુખ વચ્ચેમાં કરેા (૨૩)

અથવા ધરમાં રહેવથી સંસારનો ભાર બહુ જ દબાવે યદુ ભરો ને પ્રમ હોવવધુનું સરસલુ અને પાપલુ લોડા કરે તે પ્રકારે આ પૂર્વ સરસલુ કરતુ એટલે અને તેમાં જામે ત્રામ પાલો લાગીને રાખવા એટલે (૨૪)

ધરની ચાર દિશાઓ અને ઉપદિશાઓમાં સુદર રખાયો ને મહિમા લોષ તેની સકલપૂર્વક પ્રથમના રખાવની નેહને

ધ્રુવાયાં દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહાં દેવેભ્યઃ સ્વાહોમ્યઃ ॥ ૨૯ ॥
 કુર્વાયાં દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહાં દેવેભ્યઃ સ્વાહોમ્યઃ ॥ ૩૦ ॥
 દિશોર્દિશઃ શાલાયા નમો મહિન્ને સ્વાહાં દેવેભ્યઃ સ્વાહોમ્યઃ ॥ ૩૧ ॥

ઉત્તર. (ધ્રુવાયા કુર્વાયા) ધ્રુવ અને બિંધ (વિશોદિશા.) દિશા અને ઉપદિશાઓ (મહિન્ને નમ.) મહિમાને માટે નમસ્કાર હો તથા (સ્વાહોમ્ય. સ્વાહા) ઉત્તમ વર્ણન કરવા થોડા દેવાને માટે (સ્વાહા=સુખ+આહ) ઉત્તમ પથ ત્યા કરે છે [૨૫-૩૧]

ઉત્તમ પ્રથ સતીય પૃથ્વી, આપ, અગ્નિ વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય આદિ દેવાની પ્રસન્નતા આ ધરપર રહે, કોરો આધાર બંધાવ કરે એ જોઇએ (૨૫-૩૧)

ગૃહ નિર્માણ

ધરની પ્રસન્નતા

ગૃહનિર્માણ કરવાનો અને તેને બાનદિન, પ્રમત્ત તથા ઉત્તમ સ્વાસ્થ્ય સંપન્ન રાખવાનો ઉપદેશ આ સૂક્તમાં છે. ધર ઉત્તમ પ્રમાણથી નિર્માણ કરવામાં આવે, એના સામના, ઉપરનાં લોકકાંઓ, હાપરનાં દાણાઓ વગેરે સામાન સુદર અને મુખ્યવરિયત હોય અને બધા સાધાઓ બરાબર મજબૂત રીતે મેળવવામાં આવે, એમાં કસર ન રહેતી જોઇએ કેમકે બધા ધરનાં માણસોના સ્વાસ્થ્યનો આધાર ધરની સુરક્ષિતા પર છે એવું સુર અને મજબૂત ધર તેની અદર રહેવા વાળીના કણી દૂર કરી દીધે છે, પરંતુ કમજોર અને અશક્ત તથા ખાન વગરનું નાધવામાં આવેલું ધર અદર રહેવા વાળાઓનો કપાદે નાશ કરેશે, એ કહી શકાય નહીં.

સુધર કડિયા અને બીજા કારીગરો એવા શેઠકામાં આવે કે સાધાઓને બરાબર કાપવાનું અને જોડવાની કલા સારી રીતે જાણ્યા હોય વાસ, લોકકા, માસ, સાર્દડોળો આદિ ને સામાન ધરના રાખવાનો અથવા વાપરવાનો હોય, તે નથી ઉત્તમ, નિર્દોષ અને સુખવરિયત રાખવો જોઇએ.

ગૃહનિર્માણ કરવાની વિદ્યા જ્યુનારને 'માનપતિ' કહેવા માં આવે છે એ ધરનું માપ અને નકશો તૈયાર કરે છે અને તે પ્રમાણે બ્રુમિપર રચના તૈયાર કરાવે છે, તેથી ને ધર પ્રમાણ યુકા અનેનું હોય છે તે સુખદાયક નીવડે છે 'માનપતિ' (એન્જિનિયર) ને 'સુવધાર' પણ કહેવામાં આવે છે, કારણ

કે એ સુવરથી બધું માપ લે છે આનાં 'માનપતિ' દ્વારા બનેતી એ શાલા (ધર) ને માનપત્ની' કહેવામાં આવે છે, એનો અર્થ 'એવો છે કે, પ્રમાણ દર્શાવવામાં ને કુશલ કારીગર છે, તેના કહેા પ્રમાણે એ તૈયાર થયો છે' અત્યેક ધરને આ વાન લાગુ પડે છે.

ધરમાં શીકાંઓ ટાંચવામાં આવેતાં હોય અને તેના પાંદી દૂધ આદિ પદાર્થો રાખવામાં આવે એના પર એ પદાર્થો રાખવાથી કાંડી મ પેાડી કે ઉદરો એને નગ દી શકના નથી તેથી તે આરોગ્યદાયક રહેવા પામે છે.

ધર (કલ્પિત) બીઆ સ્થાનપર અને બીસુ બાધયુ, દીગલુ ન હોય કેમકે બીઆ ધરમાં શુદ્ધ વાયુ આવે છે ને બનુબને નીચેની રાખે છે અહીં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

વલ્લિના શાલા તર્જે શ અવતિ (મ ૬)

'હંસુ ધર શરીરને માટે સુખદાયક થાય છે' દીગલુ નીચું જવું થતું નથી, ધરમાં એક ઉપાસના કરવનું સ્થાન, સધ્યા હવન કરવાનો યોગ્ય જોરકો, એક રાખજીર્ડ, એક કીઓ માટેનું સ્થાન, એક પગેજીઓ અને ધરવાળાઓને રહેવાનું સ્થાન, એક બનાબના કહેારનું સ્થાન એવા શુદ્ધ શુદ્ધાઓરકાંઓ રાખવા ધરના છતપર સુન્દર કાપડ લગાવવા માં આવે નેથી ધરની શોખામાં વધારો થાય છે ધરમાં રહેવાવાળાઓ એમ કહેવું જોઇએ કે, ધરનું નિર્માણ કરવાવાળી 'માનપતિ' એન્જિનિયર અને અન્ય કારીગરો લાંબા સમય

મૂર્ધી છાતા રહે. ધરમાં રહેવાવાળાએ સુખ થાય તો જ તેઓ આતું કહેશે, તેથી ધર બનાવવાવાળાઓએ તે કુશળતા પૂર્વક બનાવવું જોઈએ. ધરમાં રહેવાનો મુખી થાય એવી તેમણે બાબતો રાખવી જોઈએ કેવળ મનુરૂપે જાનર બનાવવામાં આવે તો આ જાન ન જ સંભવે આ તો એક પરસ્પર પ્રેમનો વિચાર છે. આવા ગ્રામના કારીગરો અને ધરના પ્રાણિક વચ્ચે પરસ્પર દિનની જુદી જાણ રહેશે.

આ કાપવાવાળો, તેને ઘાનારો, અન્ય ધરને લાભો સાબન એકઠા કરવાવાળો, તેને જોડવાવાળો અને ધરમાં રહેવાવાળા એ બધાના સહકારથી ધરનું નિર્માણ થાય છે, તેથી ગ્રામમાં એમની સહકારિતા રહેવી જોઈએ અને એકનું દિન બીજાએ કરવું જોઈએ ધરનો મલિક ધનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત કેમ ન હોય, પરંતુ એ જ્યારે એ લોકમાં કાપવાવાળાને મળે, ત્યારે (ત્વમ્ દામે નમઃ) એ લોકમાં કાપવાવાળાને નમસ્કાર કરે, એ લોકમાં કાપવાવાળો નિર્જન કેમ ન હોય, પરંતુ તે ધરના માલિકને મળે ત્યારે એણે (જ્ઞાણાષ્ટકથે નમઃ) ધરના માલિકને નમસ્કાર કરવો આ રીતે એમણે એકબેક સન્માન કરવું. એક બીજાને બાદર કરવો, કોઈએ કેમ નિરાદર કરવો નહીં.

એવો બાદર દર્શાવે જોઈએ કે ધરનો સ્વામી પોતાના ધૈર્ય, ગાંધે, બળદો આદિ પશુઓના પશુ ઉત્તમ પ્રકારે સ્કાર કરે આ રીતે જ્યાં બધાનો સ્કાર થતો હોય એવા ધરમાં રહેવાવાળો અનુષ્ઠ ઉત્તમ બાન હોતો અનુભવ કરશે એમાં શો મ દેવ હોઈ શકે ?

ધર એવું બનાવવામાં આવે કે જે સુંદર દેખાય-ધરના આસપાસની શોભા, વૃક્ષોદિગ્ધે સુ દર દેખાય, અને પ્રવળધી એ સુ-દરતામાં વધારે કરવામાં આવે, ધરના વરના લાગમમાં અત્યંત સુરક્ષિત સ્થાનમાં ધન, અવિચલ બાદિ રાખવાનું સ્થાન-બજારનાં યોરકો બનાવવામાં આવે (શોવચિરુષ જર્વર) જેમ મનુષ્યના શરીરમાં પેટ વગર હોય છે, અતિ સુરક્ષિત સ્થાનપર હોય છે, તેવી રીતે ધરના નધ્યભાગમાં અખતારનાં યોરકો રાખવો, ધરના અગાજના સ્થાનમાં બધી જાનનું (ઝનઃ) અનાજ, (વિજ્ઞાત) અજાણી સાયમીનો સંગ્રહ કરવો, (વય) પાણી, પેશ પદાર્થ, રસધાનમાં સપનો ધરમાં ભરપૂર રાખવા એવું ધર તેની અંદર રહેવાવાળાને સુખ આપે છે

ધરના ચાલકાઓ દાઘજૂના પગ જેવા બનવાન હોય છે, કેમ કે તેવાપર ધરના બપરગને ભાર આવે છે, બીજો માથો કરવો હોય તો એકની ઉપર બીજો બનાવવો, જેવી રીતે (કુલકો વચિકુલાર્ય) પંખી માગામાં એક પડ ઉપર બીજું પડ બનાવે તે અને તેમાં (કોરો કોરાઃ) એક પોઠ પર બીજો દોઢ રાખવામાં આવે છે નીચેનું સ્થાન મળજી ન હોય તો ઉપરના ભારથી નીચેનો ભાગ દબાઈ જાય, પક્ષીઓ પણ પ્રમુખ વેળા ઉત્તમ માગાઓ તૈયાર કરે છે, પણ પશુ સુરક્ષિત સ્થાન સોંપે છે, એ જોડને મનુષ્યો પણ ધરમાં પ્રસારિતને માટે ઉત્તમ સ્થાન બનાવવું જોઈએ

ધરમાં જે, ચાર, છ, આઠ, દસ યોરક અને એક બનાવી સહાય એમાં રહેનાર મનુષ્યોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં અને તેમાં ચનાર કૌર્ષના પ્રમાણમાં ધરનાનું કે મોટું બનાવવું.

અગ્નિઃ હ્યન્ટરપક્ષત્તસ્ય પ્રથમા દ્વાઃ । (મં, ૨૨)

“ ધરમાં અગ્નિ અને જલ અવસ્થ રહે, કેમકે એનાથી બધા પ્રકારના વસો થાય છે. ” અતિથિ આવે તો એને બીજું કંઈ નહીં તો પાણી પાવામાં આવે અને કુંડોના નિવાસજી મટે સગીની પાસે એને બેસાડવામાં આવે, આ બે પદાર્થો તો મનુષ્ય કે અનિત વદરેકના ધરમાં અવસ્થ રહેવા જ જોઈએ અને તેનાથી સ્કાર થાય, મનુષ્યનિર્મા કરવામાં આવ્યું છે જે—

નૃનામિ મૃમિકદકં વાકચતુર્થીં ચ સુતૃતા ।

પતન્વાયિ સત્તાં વેદે મોષ્ટ્યવન્તે ક્વાચાન ।

(મનુ. ગા. ૧)

“ બેસવાને માટે સાદી, જમીન, પાણી અને મધુર ભાષણ આ ચાર વાતોએ અતિથિના સ્કારને માટે સગમનો ના ધરમાં કંઈપણ અજાવ હોતો નથી. ” અહીં પાણી છે. વેદના ઉપરના મ નમાં પાણી પીવાને માટે અને અગ્નિ તાપવાને માટે અનેક ધરમાં અવસ્થ રાખવો એમ કહેવામાં આવ્યું છે અતિથિના સ્કારનો આ પ્રકાર લક્ષમાં રાખવા જોવો છે. ધરમાં રખાવું પાણી મુદ્દ હોવું જોઈએ, એ નિર્મે કરવામાં આવ્યું છે જે—

મયદમા વદમનાગ્નની આપઃ પ્રવરતિમિ । પૃથાન્

રવમર્સદામિ ।
“ મુ પદાર્થો એવું જળ ભરે ” છુ કે જે પોતે રોગ ઉત્પન્ન કરવાવાળું ન હોય અને જે રોગોનું નિવારણ કરવાવાળું હોય

એ રીતે દૃઢ ધરની પ્રસન્નતા વધારે છે. " પ્રત્યેક યૃદ્ધરથે આમ જ કહેવું નેપ્રથમે અને પોતાના ધરની પ્રસન્નતા વધારી નેપ્રથમે. (ઘણું જ) જેમ ઓળી રક્ષા કરવામાં આવે છે તેમ ધરની પણ રક્ષા થવી નેપ્રથમે જ્યાં ઓળી પ્રસન્નતા રાખવી તેને હૃદયુદ્ધ રાખવી, નિર્દોષ રાખવી, સુરક્ષિત રાખવી આદિ વાતો સમજવા જેવી છે, અને એ દશાન્તથી ધરની સુરક્ષિતતાની વાતો પણ સમજી શકાય છે. શાખા (ધર) પણ એક કુશલ્યુ જ છે એમ ખાનીને એની સુરક્ષિતતા અને શોભા વધારવાનો પ્રયત્ન કરવો નેપ્રથમે એમ કૃપાથી જ (મુદ્ધ

માદઃ લઘુઃ) સમારો ગોટો ભાર યોજો થઈ જાય છે. જ્યાં આવી રીતે કુશલ્યુ જેમ ધરની સુવ્યવસ્થા કરાયા જાય છે ત્યાં એ ધરની ચારે બાજુની દિશાઓ અને ઉપ દિશાઓ પ્રમન થાય છે, અને તે દેશતાઓના નિવાસ માટે લાચક રચાયેલ છે. તેમ જ તે ધરનો મદિયા પણ વૃદ્ધિ પામે છે.

પ્રત્યેક યૃદ્ધરથે પોતાના પગે મદિયા આ પ્રકારે વધારવો નેપ્રથમે અને પોતાના ધરને દેશતાઓનું નિવાસ રચાવેલ બનાવીને પોતાના ચિરધરનો સંસ્કારનો ભાર લઈને કરવો નેપ્રથમે.

ધરની શોભા

કાં. ૬, સૂકેત ૧૦૬

(ત્રયિ- પ્રલોચન- । દેવતા- દર્શનાલ)

આર્યને તે પુરાણે દર્શી રોહતુ પુષ્પિણીઃ । ડરત્તો વા તત્ત જાર્યતાં દ્વદો વાં પુષ્કરીકવાન્ ॥ ૧ ॥
અપામિદં ન્યયનં સુમુદ્રસ્ય નિવેશનમ્ । મધ્યે દ્વદસ્ય નો મુદ્ધાઃ પરાંચીનાં મુલાં કૃષિ ॥ ૨ ॥
દ્વિમસ્ય સ્વા જરાયુગા શાલે પરિ વ્યવામાસિ । શ્રીતદ્વદા દિ નાં મુરોઽમ્બિક્કપોતુ મેપજમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (સાયને પરાવળે) તારા ધરની આગળ અને પાછળ (પુષ્પિણી જુવાં રોહતુ) કુશોથી મુદ્ધા દર્શી (તથા વા જલ્સઃ જાપતા) અને ત્યાં એક દાંડી દેવ (વા પુષ્કરીકવાન્ દ્વદ.) અથવા ત્યાં કમલોવાળું તળાવ અને, [૧]

(દ્વદ અર્ધાં ન્યયન) એ પાણીનું મેવાદરયાન થાય, (સુમુદ્રસ્ય નિવેશન) સમુદ્રની નજીકનું સ્થાન હોય, (દ્વદસ્ય મધ્યે ન મુદ્ધાઃ) તળાવની વચમાં આપણું ધર હોય, (મુદ્ધાઃ પરાંચીનાં મુલાં કૃષિ) ધરના બારણાં પરપર વિશદ દિશામાં હોય [૨]

હે શાપે ! (સ્વા દ્વિમસ્ય જરાયુગા) તને કહીનું બાપરથ (પરિ વ્યવામાસિ) થેરે છે (ન શ્રીતદ્વદા મુદ્ધાઃ) અમારે માટે શીતન જલરાજી તળાવો ધણી હોય, અને અમારે માટે (અન્નિઃ મેપજ મુળોતુ) અમ્મિ કહીનાં નિયમરુદ્ધો ઉપાય કરે. [૩]

ભાવાર્થ— ધરની આગળ અને પાછળ દુવર્તિ ઉદ્યાન હોય, એમ ધણી બનતાં હોય ખીરે, ત્યાં પાણીની દાંડી હોય, અને કમલોવાળું તળાવ હોય (૧)

ધરની ધારેથી જગનો પ્રવાહ ચારે ધરનું સ્થાન સમુદ્રના ઉનાચર હોય અથવા તળાવની વચમાં હોય, અને ધરના બારી બાજુ સ્થાન એકેકની સાથે સાથા હોય (૨)

ધરની ચારે બાજુ પાણી હોય, કહી પાણીની દાંડી હોય અને કાઠ દિવસ કહી વિશેષ પડે તો ધરના તાપના માટેનું અગ્નિસ્થાન હોય (૩)

ધરની આસપાસની શોભા કેવી હોવી નેપ્રથમે તે આ સૂક્તમાં ઉત્તમ રીતે બતાવવામાં આવ્યું છે ધરની ચારે બાજુએ બારીઓ હોય, કમલોથી ઘેરેતું તળાવ હોય, પાણીની નદર વહેતી હોય, સુન્દર ઉદ્યાન હોય અને ચારે બાજુ રમણીય શોભામયન હોય ધરનાં બારણાં અને બારીઓ સાથસાથ હોય જેથી ધરમાં પ્રવવાય વિના ક્ષુદ્ર વાયુની હેરફેર થાય ધરમાં અગ્નિ બળતો રહે, જેથી કહીના સમયમાં ધર્મનાં ગ્રાહ્યો આગે પાસે જઈને તાપે અને પોતાની ટાઢ ઉગરે

વાચકના બાનમાં આવશે જ કે વેદે કેના ઉદ્યાન યુક્ત ધરની કલ્પના આવી છે પ્રત્યેક પોતાનું ધર અને ત્યાં સુધી ઉદ્યાન અને પાણીથી સગવડવાળું બનાવવું

૨માણીય ઘર

કાંડ ૭, શ્લોક ૬૦

(ત્રાપિ- પ્રદા । દેવતા- ગૃહાઃ કાવોદાતે)

ઋજૈ વિશ્રંદસુવર્તિઃ સુમેધા અયોરેણ વશુવા મિત્રિયેણ ।

ગૃહાનિર્મિ સુમન્ના વન્દમાનો રમધ્યં મા વિમીત મત્

॥ ૧ ॥

હમે ગૃહા મયોમુષ્યઃ ઋજૈસ્વન્તઃ પર્યસ્વન્તઃ । પૂર્ણા યામેન તિષ્ઠન્તસ્તે નૌ જાનન્વાયતઃ

॥ ૨ ॥

યેર્વામધ્યેતિ પ્રવસન્થેષુ સૌમનસો વદુઃ । ગૃહાનુપ હયામદે તે નૌ જાનન્વાયતઃ

॥ ૩ ॥

ઉપહૃતા ભૂરિધનાઃ સત્તાયઃ સ્વાદુસંમુદઃ । અશુષ્પા અનુષ્પા સ્ત ગૃહા માસ્માર્દિમીતન

॥ ૪ ॥

ઉપહૃતા હ્રદ ગાય ઉપહૃતા અજાવયઃ । અયો અર્ધસ્ય કીલાલ ઉપહૃતો ગૃહેષુ નઃ

॥ ૫ ॥

સૂનૃતાવન્તઃ સુમન્ના દુરાવન્તો હસામુદાઃ । અનુષ્પા અશુષ્પા સ્ત ગૃહા માસ્માર્દિમીતન

॥ ૬ ॥

અર્થ— (ઋજૈ વિશ્રંદ સુવર્તિઃ) અમને ધારણ કરવાવાળા, ધનનું જ્ઞાન કરવાવાળા, (સુમેધા) ઉત્તમ છુદ્ધિવાળા (અયોરેણ મિત્રિયેણ વશુવા સુમન્નાઃ) શાન્ત અને મિત્રની દૃષ્ટિ ધારણ કરવાને લીધે ઉત્તમ મનવાળા થઈને તથા (વન્દમાનઃ) સર્વ શ્રેષ્ઠ પ્રશંસાને પામી શકીને, (ગૃહાનુપામિ) તમારા ધરની પાસે આવું છું. અહીં તમે (રમધ્યં) આનંદથી રહો, (મત્ મા વિમીત) મારાથી ડરો નહીં. [૧]

(હમે ગૃહાઃ) આ અમારું ઘર (મયોમુષ્યઃ ઋજૈસ્વન્તઃ પર્યસ્વન્તઃ) સુખશાંતી, બાળશાંતિ ધ્યાનથી યુક્ત, અને દુષ્ટતાથી યુક્ત છે એ (યામેન પૂર્ણાઃ તિષ્ઠન્તાઃ) સુખથી પરિપૂર્ણ છે, (તે નઃ આવતઃ જાનન્તુ) એવું બધા આવવાવાળાએ જાણવું [૨]

(પ્રવસન્થેર્વા અધ્યેતિ) અદર રહીને જાણીએ, કે (યેષુ વદુઃ સૌમનસઃ) જેમાં ખૂબ સુખ છે, એવા (ગૃહાનુ ઉપહવામદે) ધરમાં અમે ઇષ્ટમિત્રોને બોલાવીએ છીએ, (તે નઃ આવતઃ જાનન્તુ) અને એ આવવાવાળા અમને બધાને જાણાવે. [૩]

(ભૂરિધનાઃ સ્વાદુસંમુદઃ સત્તાયઃ ઉપહૃતાઃ) પ્રુકળ ધનવાળા, મીઠાશયી આનંદિન થનાર અનેક મિત્રો બોલાવ્યા છે, તે (ગૃહાઃ) ધરો । તમે (અશુષ્પાઃ અનુષ્પાઃ સ્ત) જૂનું નથા તરસવાળો ન રહો, તથા (માસ્માર્દિમીતન) અમારાથી ડરો નહીં [૪]

(હ્રદ ગાય ઉપહૃતાઃ) અહીં ગળેને બોલાવવામાં આવી છે (અજા-અવયઃ ઉપહૃતાઃ) પાકો તથા ઘેટાં લાવવામાં આવ્યાં છે (અયો અર્ધસ્ય કીલાલ) અને અમને સત્ત જાણ પળું (ન ગૃહેષુ ઉપહૃતા) અમારા ધરમાં શાંતિથી રહીએ [૫]

હે (ગૃહાઃ) ધરો । તમે (સૂનૃતા-વન્ત સુમન્નાઃ) સત્યયુક્ત અને ઉત્તમ ભાવવાળા, (દુરાવન્તઃ હસા-મુદા) અજવાન અને બધા હાસ્યમિત્રોદયથી રહે એવાં, (અનુષ્પાઃ અશુષ્પાઃ) બધાં જૂનું કે તરસેલો જાવ ન હોય એવાં (સ્ત) યામો, (અસત્ મા વિમીતન) અમારાથી ડરો નહીં [૬]

બાબાર્થ— હું પોતે ઉત્તમ અન્ન, વિશુદ્ધ ધન, શ્રેષ્ઠછુદ્ધિ અને મિત્રની દૃષ્ટિ ધારણ કરીને ઉત્તમ નિવાસીની સાથે પૂજની થાને સમાર કરીને ધરમાં પ્રવેશ કરું છું બધા લોકોએ અહીં આનંદથી રહેવું અને કોઈ પણ પ્રકારનો મારો ડર રાખવો નહીં. (૧)

એ ધરમાં અમને સુખ મળે, જળ પ્રાપ્ત થાય અને બધા આનંદથી રહીએ. (૨)

આ ધરમાં રહેવાથી અમને સુખનો અનુભવ થાશે, અમે અહીં ઇષ્ટમિત્રોને બોલાવીએ અને બધા આનંદમાં રહીએ. (૩) યુક્ત શ્રીમત, આનંદ જલિવાળા યજ્ઞ મિત્રોને ધરે બોલાવ્યા છે, એમને ખાતું હોય તેટલું ખાય, અહીં સંવત્સરને કારણે રહે અને કોઈ ભૂખથી કે તરસેથી ન રહે (૪)

અમારા ધરમાં ગાયો, બકરીઓ અને ઘેસ રહે, બધી ભલતુ સત્તવાળું અન્ન રહે, કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતામાં હોય (૫)

इहैव स्तु मातुं गातुं विशां रूपाणि पुष्यत । ऐष्यामि मन्त्रेणां सह मूर्यांसो भवता मया ॥ ७ ॥

અર્થ— (હહ દવ સ્ત) અહીં જ રહે, (મા અનુમાત) અમારાથી જાની ના વચ્ચે, (વિશ્વા રૂપાણ પુષ્યત) વિવિધ રૂપાળાં પ્રાણીઓને પુષ્ટ કરે, (મન્ત્રેણ સહ આ વેષ્યામિ) કલ્યાણની સાથે દુર્તમને પ્રાપ્ત થાઉં છું. (મયા મૂર્યાંસઃ ભવત) મારી સાથે ધણા યથા જાઓ. [૭]

ભાવાર્થ— પર મનુષ્યન, દોષ અસ્થિર નહીં હોય, પરમા સર્વ પ્રકારનુ પોષણ મળત રહે, કલ્યાણ અને સુખ યહને મળત રહે તેમજ અમારી શક્તિ થતી રહે (૭)

રમણીય ઘર ફેરુ હોય, તેને વિશે આ સૂક્તમાં સુન્દર રીતે કહેવામાં આવ્યું છે ઘરમાં શ્રેમ રહે, દૂધ ન રહે, બધા લોકો આનંદમાં રહે, પોષને કોષનો કર ન હોય, ત્યાં મન ધાન્યની સુખસમૃદ્ધિ હોય, પુષ્કળ ગોરસ-દૂધાણું હોય, કોષ પશુ પ્રકારના સુખ ભોગની ઓછપ ન હોય હૃદયિન આવે, આનંદ કરે, કષ્ટ કોષ ભૂખ્યા ન રહે, અજપાન સત્વશાસી હોય, હરેક જણ હૃદયુષ્ટ હોય, કોષ પશુ કોષ કારણે ખોડાતું ન હોય, આ પ્રકારનું ઘર ફેરુ જોઈએ આનું નામ જ મુદરયાશ્રમ છે.

ગાય

કાંડે ૭, સુકેત ૮૨

(જાગિ - કૌનજઃ (હપરકામ) । દેવતા - અગ્નિ)

अभ्यर्चितं सुष्टुतिं गन्धमाजिमस्मात्सु भद्रा द्रविणानि घच ।

इमं यज्ञं नयत देवतां नो घृतस्य घारा मधुमत्पवन्ताम् ॥ ૧ ॥

मदघ्नो अग्निं गृह्णामि सह क्षत्रेण वर्चसा वलेन । मयि प्रजां मद्यायुर्दधामि स्वहा मय्यग्निम् ॥ ૨ ॥

इहैवाग्ने अग्निं धारया रुयिं मा त्वा नि क्रुण्वीचिचा निकारिणः ।

क्षत्रेणाग्ને સુયમંમસ્તુ તુર્મ્યમુપસૃચા વર્ધતાં તે અનિષ્ટૃતઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ— (ગન્ધં આગ્નિ સુષ્ટુતિં અભ્યર્ચૈત) ઉત્તમ સ્તુતિ ક્રમથી યોગ્ય ગાય સ જ ધી પ્રગતિની પુણીખાનો આદર કરો (અસ્માસ્તુ ભદ્રા દ્રવિણાનિ ઘચ) અમારામાં કલ્યાણકારી મન મારણ કરો. (ન. હમં યજ્ઞ વેધતા ભયત) અમારો આ યજ્ઞ દેવતાઓને પહોંચાડે. (ઘૃતસ્ય ઘારાઃ મધુમત્પવન્તાં) ધીની ધારાઓ મધુરતાથી વહે. [૧]

(મદ્ને મયિ અગ્નિ વર્ચસા વલેન સહ અગ્નિ મુદ્દામિ) પહેલાં દુર્તામાં ક્ષાત્રશૈભ્ય, જાનનું તેજ અને બળ ની સાથે રહેતાવાળા અગ્નિનું અહણ કરે છું. (મયિ પ્રજા) મારી અદર અગ્નિઓ, (મયિ આયુઃ) મારામાં આયુને, (મયિ અગ્નિ) મારામાં અગ્નિને (વધામિ) ધારણ કરે છું, (સ્વહા) એ રીક કહું છે [૨]

હે અગ્નિ ! (હહ દવ રયિં અધિચારય) અહીં જ મનનુ ધારણ કરે (પુર્વચિત્તાઃ નિકારિણઃ ત્વા મા નિક્રાન્) પુર્વકાળથી મન સમાનતાવાળા અપકારી લોકો તારા સ જ ધર્મા અપકાર ન કરે હે અગ્નિ ! (ક્ષત્રેણ તુર્મ્યં સુયમં અસ્તુ) ક્ષત્રવગથી તારે માટે ઉત્તમ નિયમન થાય. (હપસૃચા અનિષ્ટૃતઃ વર્ધતા) તારા સેવકો અદિ સજ યજ્ઞને વધે [૩]

ભાવાર્થ— ગાયની ઉગતિનો વિચાર કરો, કારણ એ જ ઉત્તમ પ્રસાદ યોગ્ય અર્થ જ ધીની મિત્રી ધારાઓ વિપુલ હોય અર્થાત્ પરમા ધી વિપુલ પ્રમાણમાં હોય, કલ્યાણ કરવામાં પુષ્કળ મન પ્રાપ્ત કરે અને એ અપાનો વિનિશય પ્રમુને સહ કરવાના યજ્ઞમાં કરવામાં આરે (૧)

મારામાં રોષ, જ્ઞાન, બળ, સાલિ, આયુ આદિ સ્થિર રહે (૨)

મને મન પ્રાપ્ત થાઓ અપકારી લોકો અપકાર ન કરી ચક્રે ક્ષત્રવેજથી બરે નિયમ બ્યવસ્થા ઉત્તમ રહે પ્રમુને બાકત-સેવક પુણિને પ્રાપ્ત થાય. (૩)

અન્નપ્રિયપ્રમામગ્રમરુપદન્વદાનિ પ્રથમો જ્ઞાતવેદાઃ ।

અન્નુ ધર્મ ઉપસો અન્નુ રમ્મનિનુ ધાવાપૃથિવી આ વિવેશ

॥ ૪ ॥

પ્રત્યપ્રિયપ્રમામગ્રમરુપદન્વદાનિ પ્રથમો જ્ઞાતવેદાઃ ।

પ્રતિ ધર્મસ્ય પુરુષા ચ રમ્મનિનુ ધાવાપૃથિવી આ તત્વાન

॥ ૫ ॥

ધૃતં તે અગ્રે દિવ્યે સ્વધર્મે ધૃતેન ત્વાં મનુરધા સમિન્ધે ।

ધૃતં તે દેવોર્નિષ્વર્ય આ વંદન્તુ ધૃતં તુભ્યં દુઃખતાં ગર્વો અમે

॥ ૬ ॥

અર્થ—(અગ્રિ ઉપસો અન્ન ધનુ અથવા) અગ્રિ-ધર્મ-ઉપાસના અપ્રમાણમાં પ્રકાશ કરે છે (પ્રથમ-જ્ઞાત વેદાઃ) અહાનિ મન્ન અથવા) પદેકે જનવેદ-ધર્મ-દિવ્યને પ્રકાશિત કરે છે, એજ (ધર્મઃ ધનુ) ધર્મ અનુકૂળતાની સાથે (ઉપસ ધનુ) ઉપાસાસેના અનુકૂળ, (રમ્મનુ ધનુ) કિરણોને અનુકૂળ, (ધાવાપૃથિવી ધનુ આ વિવેશ) ધૃતોઃ અને પૃથ્વીશક્તિની વચ્ચેના અનુકૂળતાથી આપે છે. [૪]

(અગ્રિ ઉપસો ધર્મ પ્રતિ અથવા) અગ્રિ-ધર્મ-ઉપાસના અપ્રમાણમાં પ્રકાશ કરે છે (પ્રથમ-જ્ઞાતવેદાઃ) અહાનિ પ્રતિ અથવા) પદેકે જનવેદ ધર્મ-દિવ્યને પ્રકાશિત કરે છે. (ધર્મસ્ય રમ્મનુ પુરુષા પ્રતિ) ધર્મના કિરણોને વિવેશ પ્રકાશ પ્રકાશિત કરે ॥ તેથી (ધાવાપૃથિવી પ્રતિ આ તત્વાન) ધાવાપૃથિવીને એણે પ્રકાશિત કર્યો છે. [૫] હે અગ્રિ! (તે ધૃતં દિવ્યે સ્વધર્મે) તારા ધી દિવ્ય સ્થાનમાં છે, (મનુઃ રથો ધૃતેન અથ સં દિવ્યે) મનુષ્ય તને ધીથી આજે પ્રત્યક્ષિત કરે છે. (નમ્પા દેવ્યો તે ધૃત અથવા) ન પાડવાવાળી દિવ્યશક્તિઓ તારા ધી સહ આવે છે અગ્રિ! (ગાય તુભ્ય ધૃતં દુઃખતાં) ગાયો તારે મારે ધી આપે [૬]

આવાધર્મ—ધર્મ ઉપાસી પછે અગ્ર ધર્મ છે અને દિવ્યે પ્રકાશ આપે છે. એ પ્રકાશ ધૃતોઃ અને પૃથ્વીની વચ્ચે આપી નામ છે (૪-૫)

મનુષ્યે ધીથી અગ્રિનુ ચરન કરણ, કેમ કે ધી જ ઉત્તમ દિવ્ય સ્થાનમાં રહેવાવાળું છે ગાયો દવનને મટિ ઉત્તમ ધી તૈયાર કરે-આપે (૬)

આ સક્રતમાં ગોરક્ષાના અધિભાનું વચું ન કરવામાં આપ્યું છે તથા અથવા ધીના હવનનું માહાત્મ્ય પણ વર્ણવવામાં આપ્યું છે ધીના હવનથી રોગો દૂર થવાની વાત આ અગ્રાઉ (અથવા, કાં પાડાય) થાં કરેવામાં આવી છે, તેથી રોગ દૂર થવા પછી ઈષ્ટઆપુષ્પ, જલ, તેજસ્વિતા, જ્ઞાન, ધન આદિ પ્રાપ્ત થવાને સહાય છે આ રીતે સક્રતનો અર્થ સમજવા જેવો છે.

ગાય

કંડ ૪, સૂકેત ૨૨

(અગ્રિ - મદ્રાઃ યેવા-ગાય)

આ ગર્વો અમનુષ મદ્રમકન્તસીર્દન્તુ ગોષ્ઠે રણર્પન્ત્વસ્મે ।

પ્રજાવર્તીઃ પુરુષોઃ હ્રદ સ્યુરિન્દ્રાય પૂર્વીરુપસો દુહાનાઃ

॥ ૧ ॥

અર્થ—(ગાયઃ આ અમનુષ) ગાયો અતી ગ્રહ છે, અને (હત મદ્રં અકન્) તેમણે કલ્યાણ કર્યું છે. (ગોષ્ઠે સીર્દન્તુ) તેઓ ગોશાળમાં ભેડે અને (અસ્મે રણર્પન્) અમને સુખ આપે (હ્રદ પ્રજાવર્તીઃ પુરુષોઃ સ્યુ) અહીં ઉત્તમ બ્રહ્માઓથી યુક્ત સુન્દર રૂપવાળી યજ્ઞ ભવ (હ્રદાય ઉપસઃ પૂર્વી દુહાનાઃ) અને પરમેશ્વરની પૂજનને મારે ઉપ જાળની અગ્રાઉ દૂધ આપવાવાળી સાથ [૧]

આવાધર્મ—ગાયો અમનુષ મદ્રમાં આવી ગઈ છે અને તેમણે અમારું કલ્યાણ કર્યું છે એ ગાયો ગોશાળમાં ભેડે અને અમારા અન્નદાતા બની કરે એ ગાયો અહીં પુણ્ય બ્રહ્મા વાળી અને અનેક રૂપરંગવાળી થઈને ઇશ્વરના ચક્રને મારે આનંદ આપના દૂધ આપવાવાળી સાથ. (૨)

इन्द्रो यज्वने मृणते च शिष्यं उपेद्दति न स्वं मुपायति ।

भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुम्

॥ ૨ ॥

न ता नशन्ति न दमाति तस्करो नासामभिन्नो व्यथिरा दधर्षति ।

देवाંश्च याभिर्यજ્ઞે દદાતિ ચ ય્વોગિચાર્ભિઃ સત્ત્વે ગોર્પતિઃ સહ

॥ ૩ ॥

ન તા અર્વા રેણુકંકાટોઽશ્રુતે ન સંસ્કૃતઞ્ચુર્પ યન્તિ તા અભિ ।

उरुगायममयं तस्य ता अनु गावो मर्त्यस्य वि चरन्ति यज्वनः

॥ ૪ ॥

गावो मगो गाव इन्द्रो म इच्छाद्गावः सोमस्य प्रथमस्य मक्षः ।

इमा या गावः स जनासु इन्द्र इच्छामि ह्रा मनसा चिदिन्द्रम्

॥ ૫ ॥

અર્થ— (इन्द्रो यज्वने मृणते च शिष्यं) ઇન્દ્ર યજ્ઞને યજ્ઞને અને સહુપદેશકતાને જ્ઞાન આપે છે. તે (इत् इत् ददाति) નિશ્ચયપૂર્વક ધન આદિ આપે છે. (स्वं न मुपायति) અને પોતાને છુપાવતા નથી (अस्य रयि भूयः भूयः इत् वर्धयत्) એના ધનને અધિકાર વધારે છે (देवयुं अभिन्ने खिल्ये नि दधाति) દેવતા પ્રાપ્ત કરવાની કષ્ટતા રાખવાવાળાને પોતાનાથી જિલ નહીં એવા રથાનમાં પાસલુ કરે છે. [૨]

(ताः न नशन्ति) એ યજ્ઞની ગાયો નાશ પામતી નથી, (तस्करो न दमाति) ચોર એને ચોરતા નથી, (नासां अभिन्नो व्यथिरा दधर्षति) એને અચ્ચા કરવાવાળા સજુ એનાપર પોતાનો અધિકાર ચલાવતા નથી, (याभिः देवांश्च यज्ઞે) જેનાથી દેવાનો યજ્ઞ કરવામાં આવે છે અને (ददाति च) જ્ઞાન કરવામાં આવે છે (गोर्पतिः सहा) સહ યજ્ઞો ઇત્ સત્ત્વે) ગોપાલક એની સાથે ચિરકાલ સંધી રહે છે. [૩]

(रेणुक-काटः अर्वा ताः न अश्रुते) પગથી ધૂળ લેવાવારે પોતે આ ગાયની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી, (ताः संस्कृतं न अभि उपयुज्ઞિ) એ ગાયો પાકાદિ સંસ્કર કરવાવાળાની પાસે પલુ જતી નથી. (ताः गावः) એ ગાયો (तस्य यज्वनः मर्त्यस्य) એ યજ્ઞકર્તા અનુબધી (उरुगायं अमयं अनु विचरन्ति) ભારે પ્રશંસનીય નિર્ભયતામાં વિચરે છે. [૪]

(गावः मग) ગાયો ધન છે. (गावः इन्द्रः) ગાયો પ્રભુ છે (गावः प्रथमस्य सोमस्य भक्षः) ગાયો પહેલું સોમરસનું અન્ન છે. (मे इच्छात्) એ હું જાણું છું (इमा या गावः) એ જે ગાયો છે. હે (जनाः) ભોમ ! (सः इन्द्रः) એ ઇન્દ્ર છે. (ह्रा मनसा चित् इन्द्रं इच्छामि) હાવથી અને મનથી નિશ્ચયપૂર્વક હું ઇન્દ્રને પ્રત્ય કરવાની કષ્ટતા ગણું છું [૫]

કાષ્યાથ— ઇન્દ્ર સત્કર્મમાં અને સહુપદેશના જ્ઞાનને ઉત્તમ જ્ઞાન આપે છે તેમજ ધન આદિ પણ આપે છે અને તેની ચમત્કાર પોતે પ્રગટ પામ છે. એ ઇન્દ્ર એ ઉપાસકના ધનની રક્ષિ કરે છે અને દેવતાની કષ્ટતા કરવાવાળા ભક્તને પોતાની અંદાજા વિષય રથાનમાં પાસલુ કરે છે. (૨)

આ ગાયોનો નાશ થતો નથી, ચોરો એને ચોરતા નથી કે કોઈ એને હુમલો દેતા નથી એના દુધથી દેવાનો યજ્ઞ કરવામાં આવે છે. એ રીતે ગાયોને પાલનકર્તા ગાયોની સાથે દુરેસાં આનંદમાં રહે છે. (૩)

તેન્દ્રો પોતે પણ ગાયની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આ ગાયો રસોહામાં જતી નથી અને પોતાના માલિકના રક્ષણ દેશન નિર્ભયતામાં રહે કરે છે. (૪)

ગાયોન મનુષ્યનું ધન, જળ અને ઉત્તમ અન્ન છે, તેથી હું સદા ગાયોની કીર્તિ, હૃદય અને મનથી ગાઈ છું. (૫)

૨૩ [અર્થ અનુ. ભા. ૩]

યૂયં માંવો મેદયથા ફુદ્ધં ચિદશ્રીરં ચિત્કણુયા સુપ્રતીકમ્ ।

મદ્રં ગૃહં કંણુથ મદ્રવાષો વૃહદ્દો વયં ઉચ્યતે સમાર્ણુ

॥ ૬ ॥

પ્રજાવર્તી । સુપર્થસે રુદ્રન્તીઃ શુદ્ધા અપાઃ સુપ્રવાણે પિવંતીઃ ।

મા ધં સ્તેન ઈંદ્રત માપર્ણસઃ પરિં વો રુદ્રસ્યં દેતિર્વૃણક્તુ

॥ ૭ ॥

અર્થ—દે (માય) માયો ! (યૂયં કદાં ચિત્ મેદયથ) તમે કુર્મંસને ખજ પુટ કરો છે. (અશ્રીર ચિત્ સુપ્રતીકં દૃણુય) નિરતેજને ખજ સુન્દર બનાવો છે. દે (મદ્રવાષાઃ) ઉત્તમ શબ્દવાળી માયો ! (ગૃહં મદ્રં કંણુય) ધરને કદવાણુપ બનાવો છે તેથી (સમાર્ણુ વા વૃહદ્ વયઃ ઉચ્યતે) સમાચોમાં તમારો મોટો વય બતાવ છે. [૬]

(પ્રજાવર્તી) ઉત્તમ બચ્ચાઓવાળી (સુ-વર્થસે રુદ્રન્તીઃ) ઉત્તમ પાસને માટે શ્રમજી કરવાવાળી, (સુ-પ્રવાણે શુદ્ધા અપાઃ પિવંતીઃ) ઉત્તમ જલાધાનમાં શુદ્ધ જળ પીવાવાળી માયો (સ્તેનઃ મયદાસઃ વા મા ઈંદ્રત) મોર અને પાપી તમારા પર અધિકાર ન જમાવે (ધઃ રુદ્રસ્ય દેતિઃ પરિવૃણક્તુ) તમારું રક્ષણુ રદના કામગીરી આરે બાળુથી થાઓ. [૭]

ભાષાર્થ—અત્યંત કુર્મંસ અનુચને માયો પોતાના કુપથી પુટ બનાવે છે નિરતેજ પાદુઓને સુન્દર તેજસ્વી બનાવે છે માયોને અવાજ દેવો આદરદાયક દોષ છે એ માયો અમારા ધરને કદવાણુ રચા બનાવે છે, તેથી સમાચોમાં માયોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે (૬)

માયો ઉત્તમ વાહરાઓવાળી થાઓ, એ ઉત્તમ પાસ આવ, કૃષ્ણ સ્થાનનું ધનિત જળ પીએ, મોઢ પાપી યા મોર એનો સ્વામી ના બને અને એ સર્વદા મુક્ષિત રહે (૭)

ગાય

ગાયનું સુન્દર કાવ્ય

આ સૂક્ત ગાયનું અત્યંત સુન્દર કાવ્ય છે આટલું સુન્દર વર્ણન બીજે કોઈ જ દેશોએ નોવા મળે છે. ગાયનું મહત્ત્વ આ કાવ્યમાં અતિ સુન્દર શબ્દોમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે જે કોઈ ગાયનું આ કાવ્ય વાંચશે તેઓ, ગાયનું મહત્ત્વ જાણશે ગાય ધરની શોભા, કુટુંબનું આશીર્વાદ બાળ અને પરાક્રમ તથા પારિવારિક ધન છે, એવાત અહીં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવામાં આવી છે

ગાય ધરની શોભા છે

એ માટે નીચે લખેલો મત જાન લુઓ—

(૧) ગાય મદ્ર ભક્ત (મં. ૧)

(૨) ગાયઃ મદ્ર ગૃહં દૃણુય (મં. ૬)

માયો ધરને કદવાણુ રચાન બનાવે છે. અર્થાત્ જે ધરમાં માયો રહેલી હોય તે ધરનું કદવાણુ થાય છે. જે વાચક ગાયનું મહત્ત્વ સમજશે તેને આ વાતનો જનુકાવ થશે

પુષ્ટિ આપવાવાળી ગાય

અનુભવી પુષ્ટિ વધારવાવાળી ગાય છે, તેથી દરેક ધરમાં ગાયનો નિવાસ દોવો જોઈએ, એ આગતમાં નીચેનો મતભાગ લુઓ—

(૧) ગાયઃ મસૈ રણયન્ (મં. ૧)

(૨) ગાય ! યૂયં કદા ચિત્ મેદયથ (મં. ૧)

અશ્રીરં ચિત્ સુપ્રતીકં દૃણુય (મં. ૬)

“ માયો અમને રમણીય બનાવે છે કૃષ્ણ અનુભવે માયો પુષ્ટ બનાવે છે, નિરતેજને સને જ કરે છે. ” તેથી ધરમાં ગાય રાખવી જોઈએ અને પ્રત્યેક માણસે ગાયનું દૂધ પીતું જોઈએ. તેમજ તેની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરવી જોઈએ. પ્રત્યેક ગૃહસ્થનું એ આવશ્યક કમ છે.

ગાયજ ધન, વળ જાને અમત છે

અનુભવે ધન, વળ અને અલ ગાય જ આવે છે. બધી વસ્તુ ગાયથી પ્રાપ્ત થાય છે, એ વિષે નીચેનો મત લુઓ—

(૧) ગાયઃ પ્રગાઃ । ગાયઃ દન્દ્રઃ । ગાયઃ સોમસ્ય
મક્ષઃ । દન્દ્રઃ યા ગાય સ દન્દ્રઃ । (મ - ૫)

" ગાયો ધન છે, ગાયો જ દન્દ્ર (બળની દેવતા) છે
ગાયો જ (દ્વં દેવાને કારણે) અન્ન છે જે ગાયો છે, તે જ
દન્દ્ર છે ' ગાયોને ધન કહેવામાં આવે છે મહારાષ્ટ્રમાં ગાય
નું નામ ' ધણુ ' છે, તે ધન શબ્દનો જ અપભ્રંશ છે વેદમાં
ધનની દેવતા બ્રહ્મા છે, તે ગાયને રૂપે અમારી પાસે આવી ગઈ
છે જે સૌકો પોતાને ઘેર ગાય રાખતા નથી, તે માનો કે ધન
ને પશુ પોતાના ધરની બહાર કાઢી શકે ॥

' દન્દ્ર ' બલ, પરાક્રમ અને વિજયની દેવતા છે તે જ
ગાયના રૂપે અમારા ધર્મમાં આવે છે જે કોઈ પોતાના ધર્મમાં
ગાંડનું પાતન કરતાં નથી માનો, પરાક્રમ, બળ અને વિજય
ને પશુ પોતાનાથી દૂર કરે છે.

અજની દેવતા સોમ ' છે જે ગાયના રૂપે અમારી પાસે
આવે છે ગાય પોતે દૂધ આપે છે, જેમાંથી દહીં, ઊંચ, માખણ,
ઘી આદિ અશુદ્ધ પદાર્થો અને છે બળદની મલ્લુરીથી અન્ન
ઉત્પન્ન થાય છે આ પ્રકારે ગાય આપણા અન્નનો મુખ્ય ધર
છે આવી ઉપયોગી ગાયને જે લોકો પોતાના ધર્મમાં પાળતા
નથી, માનો અન્નને પશુ દૂર કરે છે આ પ્રકારે ગાયના
પાલનથી ધન, બળ અને અન્ન પ્રાપ્ત થાય છે અને ગાયને ન
પાળવાથી દારિદ્ર્ય, બલહીનતા અને યોગ્ય અન્નનો અભાવ
એની પ્રાપ્તિ થાય છે, આ ઉપરથી વાચકે ગાય પાળવાથી કેવો
લાભ ॥ અને ન પાળવાથી કેવી હાનિ થાય એનો વિચાર
કરવો જોઈએ જે બળવાન, ધનવાન, યશસ્વી, પ્રતાપી
થવાની છાંજા હોય, તો અનરૂપ ગાય પાળીને દરરોજ તેનું દૂધ
પીણું જોઈએ

યજ્ઞને માટે ગાય

ધરમેશ્વરની પ્રસન્નતાને માટે યજ્ઞ અને યજ્ઞની સંગતિને
માટે ગાય હોય છે વૈદિક ધર્મમાં જે કંઈ કરવામાં આવે છે
તે એ પરમાત્માના નામે અને યજ્ઞના નામે જ કરવામાં આવે
છે બધાં કર્મોનું અંતિમ રૂપ અનુષ્ઠની ઉત્તિ જ છે, પરંતુ
એના બધાં પ્રયત્ન ' યજ્ઞ ' ના નામે થાય છે ગાયનું દૂધ તો
મનુષ્ય જ પીએ છે, પરંતુ ધર્મમાં ગાયનું પાલન યજ્ઞની સંગતિ-
ને માટે કરવામાં આવે છે, પોતાનું પૈટ ભરવાને માટે નહીં
આ ત્યાગની શિક્ષા વૈદિક ધર્મમાં આ પ્રકારે આપવામાં આવે
છે પ્રથમ મત્રમાં ' ઉપાની પર્વણ ગાય દૂધ આપે છે અને

એ દૂધથી ઇન્દ્રનો યજ્ઞ થાય છે ' એમ જે કહ્યું છે તેનો હેતુ
આજ છે યજ્ઞનો શેષ થી, દૂધ આદિ અનુષ્ઠ પીએ છે પરંતુ
તે ગોચના હેતુથી નથી પીતા પણ એના પ્રસાદ તરીકે એ દૂધ
પીતામાં આવે છે ગાય ધરમેશ્વરના યજ્ઞને માટે છે, એના
પ્રસાદરૂપે દૂધ પીવામાં આવે છે આટલી ઉકિતથી અને
વિશ્વાસથી જે દૂધ પીતામાં આવે તો તે નિઃસન્દેહ અત્યંત
લાભકારી થાય

આ યજ્ઞને ' દૈવ પશુ અનુષ્ઠને માટે ધન, યજ્ઞ, જ્ઞાન આદિ
આપે છે અને પોતા પાસેના ચિરધામમાં તેને રાખે છે ' (મ - ૨)

આ બીજા મત્રનું કથન છે યજ્ઞના ભાવથી સર્વ કર્મો
કરવાથી એવો લાભ થયો સ્વભાવિક છે જોન મત્રનું કથન
છે કે, ' યજ્ઞને માટે ગાય હોય છે, તેથી એનો નાશ થતો નથી
શોભે એને કંઈ આપતા નથી, એના એરતા નથી, શત્રુ એને
સતાવતા નથી, એની સુરક્ષિત અવસ્થામાં ગાયો યજ્ઞમાનની
પાસે આવે છે યજ્ઞમાન દેવાની પ્રસન્નતાને માટે યજ્ઞ કરે છે ॥
અને તેથી એની પાસે ગાયોની સખ્યા નથી બંધ છે '
એવા મત્રમાં પશુ આવેલું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે ઘોડો
ગાયના જેટલો અનુષ્ઠને ઉપયોગી નથી, ગાયો પાક સરકાર
કરવાબળાની પાસે કદી પશુ જતી નથી એ ગાયો પોતાના
માસિકના સુરક્ષણમાં રહે છે, અને આનંદથી વિચરે છે

અવધ્ય ગાય

આમ ગાય ઉપયોગી હોવાથી અનુષ્ઠ છે એમાં શંકા
નથી એવા મત્રમાં અજ વાંત વિશેષ રૂપવાથી કહેવામાં
આવી છે જુઓ—

તસ્ય વજ્રવન મર્ત્તસ્ય ઉદગત્ય ભયમ તા ગાય
અનુ વિચરન્તિ ।

' એ વાજકે મનુષ્યની મદદ જ નિર્જયતામાં એ ગાયો
વિચરે છે ' અર્થાત્ યજ્ઞકર્તા યજ્ઞમાનની પાસે ગાયો નિર્જય
તાથી રહે છે, ત્યાં એને કોઈ પશુ પીડા કરી શકતા નથી
ગાયોને માટે જે કોઈ નિર્જય સ્થળ હોય તો તે યજ્ઞમાનનું
ધરજ છે આ વર્ણન જોવાથી રૂપક મંદ બંધ છે કે,
' યજ્ઞમાન ગાયોને કાપીને તેના માંસનું દાન કરે છે, ' એ
મિથ્યા જોટી કહવાના છે જે એકમ પશુ ગોમાસ હરવતો
કરો સબંધ નથી, એ માટે એ મત્રનું ત્રીજું અરુણુ લુઓ—
તા ગાય સસ્કૃતજ ન અભિ ઉપવન્તિ । (મ - ૪)

“ એ માથે માંસ સંસ્કાર કરાવવાની જામે જતી નથી. ” અર્થાત્ માથું માંસ જોઇ રાખતું નથી. અહીં ‘સંસ્કૃતમ્’ શબ્દ છે. “ સંસ્કૃતમ્ ” એ અર્થ છે જોડી રીતે કાપવાવાળો. અહીં ‘કૃત્’ પાત્રનો અર્થ કાપતું એવો છે. કાપેલા માંસને રાધવાનું નામ ‘સંસ્કૃતમ્’ છે જે પશુને રાપે છે. અને જે પશુને પકાવે છે તેની પાસે આવ જતી નથી અર્થાત્ આવના સમિતો યજ્ઞમાં પાકમાં કદી જમી સંસ્કાર ઉપયોગ થતો નથી એમાંના ઉત્તરનો તથા ભક્ષ્યનો ભાગ પૂર્ણ નિર્ણય છે. માથે તેના અધિના ૧૫૦ રૂપાણુ હોવા રહે છે, તેથી યજ્ઞમાં ગોવધ, એમાંસદનન અથવા એમાંસ સંસ્કાર પશુ સંભવનીય નથી આ મતમાં એવી તોમતાથી એમાંસ સંસ્કારને નિર્ણય કર્યો છે કે, તે એવા પછી જોઇ પશુ કદી કહરી નહીં કે, તેના એમાંસમાં એમાંસ ઉપયોગ કરવા ઇ

ઉત્તમ માંસ અને પવિત્ર ગૃહપાન

અજાન પડતે માટે માથાની રક્ષા કરે છે તેથી તે એના પાસની સુન્દર વ્યવસ્થા કરે છે વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની કરવામાં આવતી હતી એ વિષયમાં ઉલ્લેખ મળતો નથી.

(વાય.) સુવર્ણે રક્ષતી ।

સુ પ્રયાગે શુદ્ધા અથા પિવતી (૩)

“ માથે ઉત્તમ માંસ આવ અને ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમ શુદ્ધ અથા પીવાથી માથું ઉત્તમ યજ્ઞન થાય છે આ પ્રકારે માથું પાસ કરતુ જેથી માથાના દુધમાં બધા વાચકો ઉપદે,

પ્રદ, ખલિષ, યજ્ઞસ્ત્રી, તેમજનો, પ્રત્યર્થી અને રીતીકુળી થવ માથાનું પાસન

માથે નું પાસન કેવી રીતે કરવું એને માટેનો ઉત્તમ ઉપદેશ પણ આ મતમાં આપણને મળે છે. “ ઉત્તમ રથાનું શુદ્ધ પાણી માથેના પાત્ર જોડાએ, એવી વેદની જાણ છે શુદ્ધ જળ દેવ અને તે શુદ્ધ રથાનું દેવ વાચકે વાદ રાખતું કે, આવ જે આવ છે અને જે પીએ છે, તેનું પરિણામ આ દેવ કક્ષામાં તેના દુધ પર થાય છે, એવો નિર્ણય છે, જળનો પણ એવો જ નિર્ણય છે કે, તે પાનના રથાનના મુખોમાં પાનની સાથે લઈ જાય છે, દિગ્માસવાના પદાર્થોથી આરબદ પાણી રચક દેવ છે, કેટલાક રથાનેનું મધક અને કેટલાક રથાનેનું તાવ ઉત્પન્ન કરાવતું દેવ છે તેમજ માંસ સંસ્કારોમાં પૂર્ણ અસ્થિનું શુદ્ધ જળ પાત્ર જોડાએ, જેથી દુધમાં પણ આરા મુજો આવે અને દુધ પીનારને અધિક લાભ થય.

માથાની અધીન સારી હોવી જોઈએ (સુ-ચરણ) જીવન જસ આદિ પાકમાં જોડાએ અરામ કેટલેટું અરામ ઉત્તમ ન હોતુ જોઈએ, કેટલાક લોકો મથને એવી એવી અરામ થીએ ખરાડે છે કે એથી તેના દુધમાં અનેક દેવો ઉત્પન્ન થાય છે માથે મથાવના દોષાદારિને રહ્યુ આવ છે એ બધુ દેવ ઉત્પન્ન કરાવતું છે ઉત્તમ યજ્ઞ અને શુદ્ધ પાણી ખાઈ પીને માથામાંથી જે દુધ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ આશીર્વાદક દેવ છે આમ પાકવાવાળાએ આ બધી વાતો વિચારવા જેવી છે.

વશા ગાય

કંઠે ૧૨, સૂકત ૪

(ગાય - વરણ । દેવતા - વશા)

દદામીત્યેવ મૂવાદર્શુ વૈનામસ્તૃત્ત । વશા મુદ્ધમ્યો વાર્ચસ્વત્વજાવદર્પત્યવત

॥ ૧ ॥

અર્થ— (દદામીત્યેવ મૂવાદર્શુ) આપુ પુ એમ કહે (વર્ણાં અમુત્સત) અને એવી પાપનામાં અનુભવ લાવ રાખે (વાર્ચસ્વત્વઃ પ્રદાપ્ત્યઃ વર્ણાં વશાં) માથાવાળા જાણણને એ ગાય આપે, (તત્ પ્રજાવત્ત વર્ણસ્યત્) એ દાન પ્રમળ અને સંતોષ આપવાવાળું છે. [૧]

ભાષાનું— રીતે શુદ્ધરૂપે અથવા મનુષ્યે દાન આપુ છું એમ કહેકે એમજ દાનની ભાવના અને માથેના મનના અનુભવ લાવ વારણ કરવા જોઈએ જાણી મનુષ્યને માથે દાન કરવાથી દાનલુ બને જોઈ છે (૧)

પ્રજયા સ્ત વિ કીર્ણીતે પશુમિથોર્પ દસ્પતિ । ય અર્ધિયેમ્યો યાચંચ્ચો દેવાનાં માં ન દિત્સતિ ॥ ૨ ॥
 કૂટયાસ્ય સં શીર્ચન્તે શ્લેષણયા કાટમર્દતિ । વ્ષ્ઢયા દક્ષન્તે ગૃહાઃ ક્ષાણયા દીયતે સ્વમ્ ॥ ૩ ॥
 વિલોહિતો અધિષ્ઠાનાન્છુલ્કનો વિન્દતિ ગોપતિમ્ । તથા વચયાઃ સંવિધં દુરદક્ષા હ્યુચ્ચસે ॥ ૪ ॥
 પદોરસ્યા અધિષ્ઠાનાદ્વિક્લિન્દુર્નામ વિન્દતિ । અનામનાસં શીર્ચન્તે યા મુલેનોપજિગ્રતિ ॥ ૫ ॥
 યો અસ્યાઃ કર્ણોવાસ્કુનોત્સ્યા સ દેવેષુ વૃશ્વતે । લક્ષ્મં કુર્વેતિ મન્યતે કર્નીયઃ છુણ્ણતે સ્વમ્ ॥ ૬ ॥
 યદસ્યાઃ કર્મૈ ચિદ્ગોમાયં ચાલાન્કથિત્પ્રકુન્તતિ । તતઃ કિશોરા શ્રિયન્તે વૃત્સાંશ્ચ શ્વાદ્દુકો યુકઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ— (યા યાચદ્રવ્ય. અર્ધિયેમ્ય દેવાનાં માં ન દિત્સતિ) જે માથાનાથી કાપિને દેવાની ગાય આપતા નથી (સા પ્રજયા વિકીર્ણીતે) તે પોતાની પ્રજાને જ વેચે છે, (પશુમિ. જા ઉપદક્ષતિ) પશુઓની સાથે અપકીર્તિને પ્રમથાય છે [૨]

(કૂટયા અસ્ય સંશીર્ચન્તે) શિખર વગરવા પશુઓથી પશુ આ દાન ન કરનાર મનુષ્યે માયા જરી અને (શ્લેષણયા કાટમર્દતિ) સત્રી લીધી પશુ એ લોહી ખાખખ પડી જશે. (વ્ષ્ઢયા ગૃહાઃ દક્ષન્તે) વિકલ ગાયો દ્વારા એનું ઘર બાળી મૂકાયા અને (ક્ષાણયા સ્વ દીયતે) એક આખા બાળી કાઢી ગાય પશુ એના ધનને નાશ કરી નાખશે [૩]

(વિલોહિતાઃ શક્ત અધિષ્ઠાનાત્ ગોપતિ ચિન્દતિ) ગાયના કબૂત્ર માનિકને ગાયના ગોનારથી રક્તજવર આવે છે. (તથા વચયાઃ સંવિધં) એનું ગાયનું નામ છે (હિ દુરદક્ષા ઉચ્ચસે) એ કાચાં એનું કમન કરકુ કમલુ-મુશ્કન છે, એમ કહેવામાં આવે છે [૪]

(અસ્યાઃ પદોઃ અધિષ્ઠાનાત્) એ ગાયના પગ સખનાની જગ્યામાં (વિક્લિન્દુ નામ વિન્દતિ) વિલિપ્ત દુ નામનો રોગ થાય છે (યા મુલેન ઉપજિગ્રતિ) જેના મુખને સુધે છે તે (અનામનાત્ સંશીર્ચન્તે) બાળના ન હોવા છતાં પશુ કીલુ થઈને નાશ પામે છે. [૫]

(યઃ અસ્યાઃ કર્ણો વાસ્કુનોત્સ્યા) જે એ ગાયના કાનોને દુખ આવે છે. (જા વેષેષુ વૃશ્વતે) એ માનો દેવાપર આધાર કરે છે, જે ગાયપર (લક્ષ્મં કુર્વેતિ મન્યતે) નિશાની કરે છુ એમ માને છે, તે (સ્વં કર્નીયઃ છુણ્ણતે) પોતાનું ધન ઓછું કરે છે [૬]

(યત્ કથિત્ કલૈવિત્ મોગાય) જે કાંઈ એક નિશાને માટે (અસ્યાઃ ચાલાન્કથિત્ પ્રકુન્તતિ) એ ગાયના ખાગકને કાપે છે, તેનાથી (તતઃ કિશોરાઃ શ્રિયન્તે) તેના બાળકો મરે છે, (યુકઃ વૃત્સાન્ જ યાતુકઃ) પર બાળકોનાં શ્વાત કરે છે [૭]

ભાવાર્થ— દરેક ગૃહસ્થે ગાયના મનુષ્યે દાન આપુ છુ 'એમ કહેવું બેઠકે દાનની બાબતમાં અને ગાયને માટે મનમાં અનુકૂળ થાય ધારણ કરવા લેખે સ્ત્રી મનુષ્યોને સચિત્ત દાન કરવાથી દાનનું ફાયદા થીરે છે. (૧)

વિદ્વાનોની માગ પી છતાં જે ગાયનું દાન કરતો નથી, તેને કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય છે (૨)

બધા બાને સંભવ હોયે નથી તથાથી પશુ એને ભવ પ્રાપ્ત થાય છે (૩)

ગાયના શિખરથી રક્તજવર વત્તન એ કબૂત્ર માનિકને નાશ કરે છે અર્થાત્ એને અનેક વ્યાધિઓ સતાવે છે. તેથી માને માટે દ મેદા અદર સામનો લેખે કેમકે ગાયનું અપમાન થાદ કરવામાં આવતું નથી (૪)

ગાયના પગમાં વિલિપ્ત નામનો રોગ પ્રમરે છે ગાય એને સુતે છે તેને તે સેવ થાય છે અને તે મરે છે. (૫)

ગાયના કાન ઉપર ચિદ્ગો કરવાથી તેને જે વેદન થાય છે તેની લીધે ગાયના સ્વામીનું ધન કમી થાય છે (૬)

જે કાંઈ માનુસ પોતાની સખવટ (રોશા) માટે ગાયના શ્વાત કાપે તો તેના બાળકનું મરી જશે (૭)

યદસ્યા ગોર્વતાં સુત્યા લોમ્ ધાહ્સો અર્જીહિહત્ ।

તતઃ કુમારા શ્રિયન્તે યદ્મોં વિન્દત્વનામનાત્

॥ ૮ ॥

યદસ્યાઃ પર્વપૂર્ણં શકુદ્દાસી સમસ્યતિ । તતોડપરૂપં જાયતે તસ્માદગ્યેવ્યદેનસઃ

॥ ૯ ॥

જાયમાનાભિ જાયતે દેવાન્તસ્રોઽજ્ઞાનાન્વશા । તસ્માંદ્રઘ્ન્યો દેય્યા તદાદિઃ સ્વસ્ય ગોર્વનમ્ ॥ ૧૦ ॥

ય ઇનાં ઘનિમાયન્તિ તેષાં દેવકંતા વશા । દ્રઘ્નજ્યેયં તદનુવન્ય ઇનાં નિપ્રિયાયતે ॥ ૧૧ ॥

ય અર્પિવેમ્યો યાર્ચ્યો દેવાનાં માં ન દિત્સતિ । આ સ દેવેષુ વ્યથતે દ્રાઘ્નનાનાં ચ મન્યવે ॥ ૧૨ ॥

યો અસ્ય સ્યાદ્દશામ્નોગો અન્યાર્મિચ્છેતુ તર્હિ સઃ । હિંસ્તે અર્દત્તા પુરૂષં યાચિતાં ચ ન દિત્સતિ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ — (યત્ સસ્યા સસ્યા ગોર્વતાં) એની સાથે ગાયના રમેદાએ દોવા છતાં પણ (સ્વાદસ્ત લોમ અર્જીહિહત્) કપાકા ગાયને ડેખશે, તો (તત કુમારા શ્રિયન્તે) એના બાળકો મરી જશે છે અને (અનામનાત્ યદમ વિન્દતિ) અને સહેતાપથી ક્ષણેશમમાં સપામ છે [૮]

(યત્ સસ્યા પર્વપૂર્ણં શકુદ્દાસી) એ ગાયનું મૂત્ર અને ગોમર (દાસી સમસ્યતિ) ચાકરી ફેકી દેશે, તો (તત) એનાથી (તસ્માન્ ઇનસ અ-વ્યેવત્) એ પાપથી ન છુટવાને લીધે (અવરૂપ જાયતે) વિરૂપ થાય છે [૯]

(જાયમાના વશા સ-દ્રાઘ્નનાન્વશા) દેવાન્ અભિજાયતે) ઉત્પત્ત થવાની સાથે જ ગાય બ્રાહ્મણોની સાથે દેવાને માટે થાય છે (તસ્માત્ પવા દ્રઘ્નઃ દેવા) તેઓ તે ગાય બ્રાહ્મણોને આપ્યા બોધ્યે (તત્ સ્વસ્ય ગોર્વનમ્ આહુઃ) તે આપણાથી સારી પેઠે રહેશે છે એમ કહે છે [૧૦]

(યે ઇના ઘનિ માયન્તિ) જે બ્રાહ્મણ એ ગાયને મળવા આવે છે (તેવા દેવકંતા વશા) એને માટે જ જી ગાય દેવાએ ખતારી છે (યા ઇના નિ પ્રિયાયત) જે એને પોતાના વ્દાતાઓ માટે પેતા પાસે જ રમે છે, અર્થાત્ દાન કરતા નથી, (તત દ્રઘ્નજ્યેય અનુવન્) એ તેનું કૃત્ય બ્રાહ્મણપર અત્યાચાર કરવા બેસે છે [૧૧]

(યા યાચદ્યમ્યઃ જાર્ચ્યમ્) જે આચારવાળા નવિપ્રુએને (દેવાનાં માં ન દિત્સતિ) દેવે ની ગાય આપતો નથી, (સઃ દ્રાઘ્નનામા મન્યવે) તે બ્રાહ્મણો ડેખને લીધે (દેવેષુ માટુચ્છતે) દેવાને આપતા પહેલાં કે છે [૧૨]

(ય અદ્ય વશામોગ સ્યાત્) યાથેનાં જે ઉપયોગ કરવાનો છે (સઃ તર્હિ અર્વાં દ્રઘ્નૈત) એ તો ખીછ ગયે ભાવે (અર્દત્તા પુરૂષ હિંસ્તે) દાન ન આપેથી ગાય અ પુરૂષની હિંસા કરે છે, કે (યાચિતાં ન ચ દિત્સતિ) જે ગાયના કરવા છતાં પણ આપતો નથી [૧૩]

જ્ઞાપાર્થ — જરવાદ રક્ષણ કરતો દોવા છતાં એ મનડે ગાયને ત્રાસ આપે તો તે મસ્તકના બાળકો મરી જશે (૮) એ ગાયની સેવા કરનારી સ્ત્રી તેણે કાચુ-મુત્ર અગ્નિ-અવજ્ઞ હે કે તો તે ગાયથી તેણે કેપ પલકાઈ જશે (તે કદુંખી બનશે) (૯)

ગાય, જે ઉત્પત્ત થાય છે તે બ્રાહ્મણો માટે જ દેવાએ નિર્માણ કરેલી છે તેથી તેણે દાન બ્રાહ્મણોને આપવું, તેથી જાન કરનારનું રક્ષણ થાય છે (૧૦)

બ્રાહ્મણ આગવા આવે ત્યારે ગાયનું દાન ન કરે તો તે બેનાગર અ યાચાર કરવા બેસે છે કાચુ દેવાએ તેને માટે જ એને બનાવેલી દોષ છે (૧૧)

તેથી જે મનવા છતાં બ્રાહ્મણોને ગાય આપવા નથી તે માને દેવપર જ આધાર કરે છે એનાથી તેનાપર બ્રાહ્મણોનો કોપ અને દેવાનો સત્તાપ વધે છે (૧૨)

જે ગાયની કોઈને લાચ થતો હોય, તો તે બીજા યાચેથી ક્રાપ્ત કરે મરણ જે આચાર છતાં ગાય અ પતો નથી, તેની એ નારાક બને છે (૧૩)

યથા શેવધિનિર્હિતો બ્રાહ્મણાનાં તથા વશા । તમેતદુચ્છાર્યન્તિ યસ્મિન્કર્મ્મિશ્ચ જાયતે ॥ ૧૪ ॥
 સ્વમેતદુચ્છાર્યન્તિ યદ્વશાં બ્રાહ્મણા અભિ । ચૈર્થનાનુન્યસ્મિન્ જિનીયાદેવાસ્વાં નિરોધનમ્ ॥ ૧૫ ॥
 ચરદેવા ત્રૈદાયણાદર્વિજ્ઞાતગદા સુતી । વશાં ચં વિદ્યાત્રારદ બ્રાહ્મણાસ્તર્લ્લેખ્યાઃ ॥ ૧૬ ॥
 ય ઇનામવજ્ઞામાર્હ દેવાનાં નિર્હિતં નિધિમ્ । ઉમૌ તસ્મૈ મવાશર્વૌ પરિક્રમ્યેપુંમસ્યતઃ ॥ ૧૭ ॥
 યો અસ્યા ઋધો ન વેદાયો અસ્યા સ્તનાનુત । ઉમયેનૈવાસ્મૈ દુહે દાતું ચેદશકદ્વશામ્ ॥ ૧૮ ॥
 દુરદુઝ્ઞૈનમા શ્યે યાચિતાં ચ ન દિત્સતિ । નાસ્મૈ કામાઃ સમ્યુષ્યન્તે યામદસ્વા ચિકીર્ષિતિ ॥ ૧૯ ॥
 દેવા વશામયાચનમુચું કૃત્વા બ્રાહ્મણ્ । તેપાં સર્વેપામદદુદેહં ન્યેતિ માનુષઃ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ—(યથા નિર્હિતઃ શેવધિઃ) જેમ ખળનો સુરક્ષિત હોય છે (તથા બ્રાહ્મણાનાં વશા) તેવી જ બ્રાહ્મણોની આ ગાય છે, (યસ્મિન્ કર્મ્મિન્ ચ જાયતે) તે જ્યાં જન્મી હોય (વત્સ અથવા બાલક) એવી પાસે તે બ્રાહ્મણ પહેલાં છે. [૧૪]

(યત્ બ્રાહ્મણઃ વશાં અભિ) એ બ્રાહ્મણ ગાયની પાસે આવે તો (વત્સ સ્વં અથવા બાલક) એ પોતાના ધનની પાસે જ જાય છે, (અસ્યાઃ નિરોધનં) એ ગાયોનો પ્રતિબંધ કરવો ખોલો (યથા ઇનામ અન્યસ્મિન્ જિનીયાત્) એ તો ખીન અર્થમાં દુઃખ દેવા જેવું છે. [૧૫]

(અવિજ્ઞાત-ગદા સુતો આ ત્રૈદાયણાત્ ચરેત્ વય) નામ વશરની ગાય વશ વર્ષની થાય ત્યાં સુધી માતાની સાથે ધૂમા કરે છે. હે નારદ! (વશાં વિદ્યાત્, તર્હિ બ્રાહ્મણઃ વશ્યાઃ) ગાય હવે આપવા જેવી થયા પછી, તેણે બ્રાહ્મણને શોધવા જવું. [૧૬]

(યઃ દેવાનાં નિર્હિતં નિધિ ઇનાં અવશાં આહ) દેવાના નિશ્ચિત ખળના જેવી એ ગાયને ન આપવા થોભા કરે, (તસ્મે મવાશર્વૌ ડગી પરિક્રમ્ય દ્વપુંમસ્યતઃ) એને લવ અને સર્વ જન્મે થેરીને બાંધી મારે છે. [૧૭]

(યઃ અસ્યાઃ ઋધો જત અસ્યાઃ સ્તનાત્ ન વેદ) જે એના દુધાશપને અને સ્તનોને નથી જાણતો (ચેત્ દાતું અશકત્) છતાં એ દાન આપે તો (ઉમયેન અસ્મૈ દુહે) તે ગાય એને હિત જ નેથી દૂધ આપે છે. [૧૮]

(યાચિતાં ન દિત્સતિ) માગવા છતાં પણ જે ગાય બ્રાહ્મણને આપવામાં આવતી નથી (દુઃ-અવજ્ઞાત-ઇનાં અશયે) વશ રહેતી મુશ્કેલી ધણી તેની સાથે રહે છે. (અસ્મે કામાઃ ન સમ્યુષ્યન્તે) તેના મનોરથો સફળ થતા નથી (યાં અવશ્યા ચિકીર્ષિતિ) જેવું દાન કરીને કામના માટે છે. [૧૯]

(બ્રાહ્મણં મુચું કૃત્વા) બ્રાહ્મણરૂપી મુખ કરીને (દેવાઃ વશાં અયાચન્) દેવ ગાયની પાસના કરે છે. (અવદત્ માનુષા) ન આપવાવાળા મનુષ્ય (તેપાં સર્વેપાં દેહં નિ પતિ) બધાના કોષનો ભોગ મધ પડે છે [૨૦]

બાધાર્થ—સુરક્ષિત ખળનાની માફ એ ગાય બ્રાહ્મણની જ છે એ મરે ત્યા હવત્ સર્વ હોય, જેની એ ઘરો તે એને માગવા આવશે (૧૪)

બ્રાહ્મણ એ ગાયને મારે છે તે તેની જ ગાય છે. તેથી એને ગાયનું દાન ન કરવું તે અપરાધ છે (૧૫)
 ગાય વર્ષ સુધી ગાયને એના સ્વામીએ પાળવી, ત્યાર પછી કોઈ માગવા ન આવે તો સુરોચ્ય બ્રાહ્મણની તપાસ કરવી અને તેને આપવી (૧૬)

ગાય દેવોનો ખળનો છે, એ જેવું દાન કરે તો તેના લવ અને સર્વ નાશ કરે છે. (૧૭)
 એ ગાયનું દાન કરે છે તેને પુરતા પ્રમાણમાં દૂધ મળે છે (૧૮)

જે માગવા આવ્યા છતાં પણ બ્રાહ્મણને ગાયનું દાન આપતો નથી, તેના ઘરમાં ગાય વશમાં રહેતી નથી ગાય ન આપવાવાળાની કામના તુરં થતી નથી (૧૯)

દેવોનું મુખ બ્રાહ્મણ છે. બ્રાહ્મણના મુખે જ દેવ મારે છે તેથી દાન ન દેવાવારો મનુષ્ય પોતા પર દેવનો ક્રોધ વહેતો લે છે. (૨૦)

હેઈ વદનાં ન્યેતિ ગ્રાણેમ્યોડ્દદદશામ્ । દેવાનાં નિર્હિતં મામં મર્ત્યકેત્રિપ્રિયાયતં ॥ ૨૧ ॥
 યદ્વપ્યે શતં યાચેષ્ઠર્માણા ગોપતિ વૃશામ્ । અર્પેનાં દેવા અમુચ્ચેત્તં હં તિદુર્ણા વૃશા ॥ ૨૨ ॥
 ય એવ તિદુર્ણેડકુચાણાન્યેમ્યો દદદદશામ્ । દર્મા તસ્મા અધિષ્ઠાતે શૃચિરિ મુદદેવતા ॥ ૨૩ ॥
 દેવા વૃશાર્મયાનુવપ્તિમ્ચેત્તે અગાયત । તમેતાં વિદ્યાધારદઃ સહ દેવેરુદાંજત ॥ ૨૪ ॥
 અનુપત્યમનવપન્નં વૃશા ઠેળોતિ પૂર્વમ્ । ગ્રાણૈર્થ યાચિતામર્થેનાં નિપ્રિયાયતે ॥ ૨૫ ॥
 અગ્રીષોમોમ્યાં કામાય મિત્રાય વરુણાય ચ । તેમ્યોં યાચન્તિ ગ્રાણાસ્તેગ્ના વૃંશતેડ્દદત્ ॥ ૨૬ ॥
 યારદસ્યા ગોપતિર્નોપદૃણુયાદત્તઃ સ્વયમ્ । ચંદસ્ય તામુદ્રોપુ નાસ્ય ધૃત્વા મૃદે વંતેત્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ — (મર્યાદેવાનાં નિર્હિતં મામં નિપ્રિયાયતે જેમ્) મનુ દેવોનો નિશ્ચિન ભાગ પેતાની પાસે રાખશે અને (ગ્રાણેમ્યઃ યતાં મદદશ્) જાણીને મદદ ન આપશે તો (વદનાં હેઈ નિ વ્યતિ) વદુઓના ક્રોધને પણ પામે છે [૨૧]

(યત્ ગોપતિ જ્ઞાત મન્યે વદનાં યાચંતુ) એ આપના મદદની પામે જમને બીજાસે જણા માપ માગે, (અથ વર્તાં દેવાઃ વય અમુચ્ચન્) એ નિપ્રિયાં દેવોએ એનું કમું છે કે, (વિદુવા વશા હ) વિદ્વાની ન માપ છે [૨૨]

(ય વયં વિદુરે અદ્વચા) એ આ રીતે વિદ્વાને માપ ન આપનાં (અન્યેમ્ય વદનાં દદત્) બીજા સેત્ અવિદ્વાને માપ આપે છે, (તસ્યે અધિષ્ઠાતે સહ દેવતા પુરુષી દુર્ગા) તેને તેના સ્થાનનાં અધી દેવતાએ સાથે પુરુષી દુર્ગાથી માપ છે [૨૩]

(યસ્મિન્ અગ્રે અગાયત) જેની પહેલાં માપ થયું, (દેવા વદનાં અવચન્) દેવોની તેની પાસે માપના કીધી (નારદ વિદ્યાત્) નારદે સમજાવું કે, (તાં વદનાં દેવે સહ ઉદાજત) એ આપની દેવોની જાણેકલનિ માપ છે [૨૪]

(ગ્રાણેઃ યાચિતા વર્તાં નિ પ્રિયાયતે) જાણીએ માગણી કર્યા પછી પણ એ એને પોતાની પ્રિય માનીને પોતાની પાસે રાખે છે તે (વદનાં પુરુષ અનવત્ય અવપદ્મ કૃણોતિ) માપ એ મનુષ્યને સંતાન વગરને અને અવપદ્મ થયું વાગે કરી નાખે છે [૨૫]

(ગમ્નો-સોમામ્યોં મિત્રાય વરુણાય કામાય તેમ્યઃ) અગ્નિ સેત્, મિત્ર, વરુણ અને કામ એને માટે ન (ગ્રાણ. યાચન્તિ) જાણી માપની માપના કરે છે, તેથી (અદદત્ તેષુ ગ્રાણસે) ન આપવાવાળો એ દેવો પર આપાન કરે છે [૨૬]

(યાયન્ અસ્યાઃ ગોપતિઃ) ન્યાં સુધી એ માપને સ્વામી (સ્વયં યચા જ ઉપધુષુવાત્) (પોતે) નચા એ નહીં સંભળે (તાયન્ મસ્ય ગોપુ ચરેત્) ત્યાં સુધી એની આપનાં માપ થતાં કરે, પરંતુ (યુવા અસ્ય મૃદે ન વસેત્) સંભળવા પછી એ ઘરનાં ન રહી શકે [૨૭]

વાચાધર્મ — કેઈ મનુષ્ય દેવોના આ જાગનું જાણીને જ્ઞાત ન કરે તો તેના પર વદુઓનો પણ ક્રોધ થાય છે (૨૧) માપના સ્વામીની પાસે જાવવી માપના કરના માટે સેકો સેકો આવે, પરંતુ દેવોના આજ્ઞા છે કે, વિદ્વાન જાણીને માપ આપવી જોઈએ (૨૨)

એ વિદ્વાન જાણીને માપ ન આપના બીજાને આવે છે, તેના પર જારે ક્રોધ આસી પડે છે (૨૩)

ન્યાં માપ લેવાન માપ છે, માનો એજ દેવ એની માપના કરે છે અને દેવોને એ આપવાથી મનુની ઉત્તતિ થાય છે (૨૪)

ગ્રાણીએ માપના છતાં પણ એ ગ્રાણું જ્ઞાત કરતો નથી, તેને સવાન થતા નથી અને તેની પાસે દોર પણ થઈ જોઈ શકે છે (૨૫)

જાણીને માપની માપના કરે છે, તે કેમજ આજ્ઞા દેવોને માટે જ માપના કરે છે પોતાને માટે નહીં; તેથી તેને તે ન આપવી એ દેવોજ્ઞ અવધાન કરના જેવું જી (૨૬)

ન્યાં સુધી માપના માટેકે ચલેલા સ્વભાવથી નથી ત્યાં સુધી માપ તેની પાસે રહે. મનુષ્ય સામાન્ય પછી માપ એના ધરમા ન રહે (૨૭)

યો અંસ્યા ક્ષત્ત્વં ઉપશ્રુત્યાથ ગોષ્વર્ત્તીચરત્ । આયુશ્ચ તસ્ય ભૂતિં ચ દેવા વૃદ્ધન્તિ હીદિતાઃ ॥ ૨૮ ॥
 વશા ચરન્તી વહુધા દેવાનાં નિહિતો નિધિઃ । આવિષ્કળુષ્વ રૂપાણિ યદા સ્થામ્ જિઘાંસતિ ॥ ૨૯ ॥
 આવિરાત્માનં કૃણુતે યદા સ્થામ્ જિઘાંસતિ । અયૌ હ વ્રહ્મભ્યૌ વશા યાઞ્ચાયૌ કૃણુતે મનઃ ॥ ૩૦ ॥
 મનસા સં કંસપયતિ તદેવાં અપિ ગચ્છતિ । તર્તો હ વ્રહ્માર્થો વશામુપપ્રવર્ચન્તિ યાચિતુસ્ ॥ ૩૧ ॥
 સ્વધાકારેણ પિતૃભ્યૌ યજ્ઞેન દેવતાંભ્યઃ । દાનેન રાજન્યો વશામ્ માતુર્હેન ગચ્છતિ ॥ ૩૨ ॥
 વશા માતા રાજન્યસ્ય તથા સંભૂતમગ્રણઃ । તસ્યા આહુરર્નવપ્તં યદ્ વ્રહ્મભ્યઃ પ્રદીયતે ॥ ૩૩ ॥
 યથાજ્યં પ્રગૃહીતમાહુષ્પેત્સુચો અગ્રયૌ । યદા હ વ્રહ્મભ્યૌ વશામગ્રણ આ વૃથાવેડદદત્ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ— (યઃ મર્યાઃ ગોષતિઃ ક્ષત્ત્વઃ ઉપશ્રુત્ય) જે એ ગાયોનો માલિક કસ્યાએ સાંભળ્યા હતા પણ (અથ ગોષુ અધીચરત્) ગાયોના પોતાની ગાયને યશસ્વી કરે છે (દેવાઃ હીદિતાઃ તસ્ય આયુઃ ચ ભૂતિં ચ વૃદ્ધન્તિ) દેવ દાધિન યજ્ઞને એનું આહુષ્ય અને સંપત્તિનો નાશ કરે છે. [૨૮]

(વશા વહુધા ચરન્તી દેવાનાં નિધિઃ નિહિતઃ) ગાય ધણે ઠેકણે ફરતી હોય, એ દેવોનો સુરક્ષિત ખળને જ છે. (યથા સ્થામ્ જિઘાંસતિ) જ્યારે એ રમેવાના સ્થાનની નજીક જવા યાહે છે, ત્યારે (રૂપાણિ આવિષ્કળુષ્વ) ખનેક રૂપો પ્રગટ કરે છે. [૨૯]

(યદા સ્થામ્ જિઘાંસતિ) જ્યારે રહેના સ્થાનની પાસે આવવા યાહે છે, ત્યારે (આરમાનં આયિઃ કૃણુતે) પોતાની ગાતને પ્રગટ કરે છે. (અયૌ હ વ્રહ્મભ્ય યાઞ્ચાય વશા મનઃ કૃણુતે) બ્રાહ્મણોની યાચના માટે એ ગાય પોતાનું મન કરે છે. [૩૦]

એ ગાય (મનસા સંકંસપયતિ) મનમાં સંકેપ કરે છે, (તત્ દેવાન્ અપિ ગચ્છતિ) એ સંકેપ દેવોની પાસે પહોંચે છે, (તતઃ હ વ્રહ્માર્થઃ વશાં યાચિતુ ઉપ પ્રવર્ચતિ) ત્યાર પછી જ બ્રાહ્મણ ગાયની યાચના કરવા માટે તૈયાર છે. [૩૧]

(પિતૃભ્યઃ સ્વધાકારેણ) પિતરોને માટે સ્વધાકારથી. (દેવતાંભ્યઃ યજ્ઞેન) દેવતાઓને યજ્ઞથી, તથા (દાનેન) દાનથી (રાજન્યઃ વશાયાઃ માતુઃ હેનં ન ગચ્છતિ) ક્ષત્રિય ગાયની માતાનો ક્રોધ પ્રાપ્ત નથી કરતો. [૩૨]

(વશા રાજન્યસ્ય માતા) ગાય ક્ષત્રિયોની માતા છે, (તથા મગ્રણઃ સં ભૂતં) એવું પહેલેથી જ ગણાય છે. (યત્ વ્રહ્મભ્યઃ પ્રદીયતે) જે ગાય બ્રાહ્મણોને માટે આપવામાં આવે છે, (તસ્યાઃ અનર્વપ્ત આહુઃ) તે એનું દાન નથી. (૩૩) જે ગાય બ્રાહ્મણની જ થાય છે. [૩૩]

(યદા અગ્રયં પ્રગૃહીતં આર્યં સુચઃ બ્રાહ્મણેભ્યઃ) જેમ અગ્રિને માટે લીધેલું લી પડીમાંથી રહે છે (યદા વશાં વ્રહ્મભ્યઃ અદદત્) તેની જ રીતે ગાય બ્રાહ્મણોને આપવાવાળો (અગ્રયે અનુસરતે) અગ્રિને અપરાધી થાય છે. [૩૪]

આપાય— મનુષ્ય સાંભળ્યા પછી જે ગાયનો માલિક એને પોતાના ઘરમાં રાખે તે તેવાપર દેવોનો ક્રોધ ઉતરે [૨૮] ગાય એ દેવોનો સુરક્ષિત ખળને છે, જ્યારે એ પોતાના સ્થાનપર જવા યાહે છે, ત્યારે એ અનેક ભાવો પ્રગટ કરે છે. [૨૯] જ્યારે એ ગાય પોતાના સ્થાનની પાસે જવા યાહે છે ત્યારે એ પોતાના ભાવોને પ્રગટ કરે છે, અર્થાત્ એ પોતાને માટે બ્રાહ્મણોની યાચના થાય એવા જાણ મનમાં લાવે છે (૩૦)

ગાય એવા સંકેપ કરે છે, તે દેવોની પાસે પહોંચે છે, દેવ બ્રાહ્મણને પ્રેરણા આપે [૩૧] અને બ્રાહ્મણ ગાય ગાયના માટે આવે છે (૩૨)

સ્વધાકારથી બ્રાહ્મણની તૃપ્તિ, ક્ષત્રી દેવોની સંતુષ્ટતા, અને દાનથી બીજાઓની તૃપ્તિ થાય છે, તેથી ગાયનું દાન કરવાથી એની માતાને ક્રોધ ગાય પર ઉતરતો નથી. [૩૨]

ગાય ક્ષત્રિયની માતા કહેવાય છે બ્રાહ્મણને આપી એ દાન નથી, કારણ કે તે બ્રાહ્મણની જ હોય છે. (૩૩) જેવી રીતે સરવાળાથી અગ્રિયા થી પડે છે, તેવી રીતે ગાયનું દાન ન કરવાવાળી પડે છે (૩૪)

પુરોહાયેવત્સા સુદુષાં લોકેડસમા ઉપ વિષ્ણુતિ । સાસ્મં સર્વાન્કામાન્વશા પ્રદદુર્ણે દુદે ॥ ૩૫
 સર્વાન્કામાન્વશાસ્યે વશા પ્રદદુર્ણે દુદે । અર્ચાદુર્નારંકં લોકં નિરુદ્ધાનસ્ય યાચિતામ્ ॥ ૩૬
 પ્રવીયમાના ચરતિ ક્રુદ્ધા ગોર્પતયે વશા । વેહતે મા મન્યમાનો મૃત્યોઃ પાશૈશ્વ વધ્વતામ્ ॥ ૩૭
 યો વેહતે મન્યમાનોડમા ચ પર્ષતે વશામ્ । અર્પસ્ય પુશ્તાન્પૌત્રાંચ યાચયતે મૃદસ્પતિઃ ॥ ૩૮
 મહદેવાય ત્વતિ ચાન્તો ગોપુ ગૌરર્ષિ । અર્ચો હ ગોર્પતયે વશાદદુષે વિપં દુદે ॥ ૩૯ ।
 પ્રિયં પંશુનાં મયતિ યદ્ વ્રજસ્યઃ પ્રદીયતે । અર્ચો વશાયાસ્તસ્પ્રિયં વેદેવશા હવિઃ સ્યાત્ ॥ ૪૦ ।
 યા વશા ઉદર્કલ્પયન્દેવા પૂજાદુદેર્ય । તાસાં વિહિત્વ્યં મીમામુદાકૃત્વ નારદઃ ॥ ૪૧ ।

અર્થ— (પુરોહાદયત્સા સુદુષાં લોકે અસીં ઉપતિષ્ણતિ) અમરૂપી બચ્ચુ નંની પામે છે એની ઉત્તમ હાથ આપવાવાળો ગાય પરાક્રમી એ દાતાની પામે આવીને ભીમી રહે છે. (સા વશા અસીં પ્રદદુષે સર્વાન્ કામાન્ દુદે) એ ગાય એ દાતાની બધી કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે. [૩૫]

(યમરાગ્યે વશા પ્રદદુષે સર્વાન્ કામાન્ દુદે) યમરાગ્યમાં ગાય દાતાને બધી કામનાઓ આપે છે. (અથ યાચિતાં નિરુદ્ધાનસ્ય નારકં લોકં આદુ) અને ગાયના કરવા છતાં ન આપનાર માટે નરકલોક છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે. [૩૬]

(પ્રવીયમાના વશા ગોર્પતયે ક્રુદ્ધા ચરતિ) સંતાન ઉત્પન્ન કરવાવાળી માથ પોતાના સ્વામીપર ગુસ્સે પડતે રહે છે એ કહે છે કે, (મા વેહતે મન્યમાનોઃ મૃત્યોઃ પાશૈશ્વ વધ્વતાં) અને મનપાતિની કહેવાવાળાએ મૃત્યના પાશ થી બધાપ બાંધે છે. [૩૭]

(ય વશા વેહતે મન્યમાન) એ ગાયને અર્ચાપાત કરવાવાળી માનીને (અમા ચ વશાં વચ્ચતે) ધર્માશાસના હાથે પકડે છે (અસ્ય પુશ્તાન્ પૌત્રાન્ અપિ મૃદસ્પતિઃ યાચયતે) એના પુત્ર અને પાત્રોને ગૃહસ્થિ બીજ મળાવે છે (બીજ માથના કરી મૂકે છે.) [૩૮]

(ગોપુ ગૌ ચરતીં અપિ) ગાયોમાં ગાય ચરે છે છતાં પણ (યયા મહત્ મવતપતિ) એ પુષ્કળ તપ આપે છે (અર્ચો મહદુષે ગોર્પતયે વિપં દુદે) માનો દાન ન કરવાવાળા સ્વામીને માટે એ વિષ આપે છે. [૩૯]

(યત્ વ્રજસ્યઃ પ્રદીયતે) એ બાલબોને આપવામાં આવે છે તે (પશુનાં પ્રિયં મયતિ) પશુઓને પણ દિતકારક થાય છે (અર્ચો વશાયાઃ તત્ પ્રિયં) અને માથને માટે એ પ્રિય છે (યત્ દેવશા હવિ સ્યાત્) ને દેવાને માટે હવિ થાય [૪૦]

(ગા વશાઃ દેવાઃ) ને માથને દેવાઓએ (યશ્તાન્ ઉદેર્ય ચદર્કલ્પયન્) યજમાથી આવીને સકરિષ્ટ કરી કતી (તાસાં મીમાં વિહિત્વ્યં નારદઃ ઉવાકુચત) તેમની ભયાનક, અધિક થી રાહથી ગાયના નારદે અનુમત્ત થયાં [૪૧]

આવાર્થ— દાન આપાયેની ગાય પરાક્રમી દાતાની બધી કામનાઓ સંપૂર્ણ કરે છે. [૩૫]

ગોદાન કરવાવાળાની બધી કામનાઓ ચાચનગયા સંપૂર્ણ થાય છે, પરંતુ દાન ન કરવાવાળાને તો નાક ન પ્રાપ્ત થાય છે. (૩૬)

ગાયનું અપમાન કરવાવાળા પર ગાય ક્રોધે બરાધ છે, અને સાપ આપે છે કે તે મૃત્યુના પાશથી બંધાયેલ બધ (૩૭)

એ ગાયને વાંકડી માનીને તેનું દૂધ ધરમા રખે છે, તેના પુત્રોને જન્મ દાતા બીજ મળત કરી નાખે છે (૩૮)

એ ગાયનું દાન કરતો નથી તેને મોટું મન થાય વિષ દુદે છે (૩૯)

ગાયનું દાન કરવાથી પશુઓનું દિલ થાય છે, ગાયનું દિલ થાય છે કેમકે ગાયો પાશૈશ્વ ન દેવાઓ માટેના દબ્ય પદાર્થો મળે છે. (૪૦)

યજમાથી આવતો બધા દેવતાઓ મળીને ગાયની રચના કીધી, એમાં ને અધિક થી આપવાવાળી છે તેની યોગ્યતા વધારે છે. (૪૧)

તાં દેવા ઈમીમાંસન્ત વશેયાદમવશેતિ । તામંત્રવીજારદ દ્વયા વજાનાં વજતમેતિ ॥ ૪૨ ॥
 કતિ તુ વજા નારદુ યાસ્ત્વં વેત્ય મનુષ્યજાઃ ।
 તાસ્ત્વાં પૃચ્છામિ વિદ્વાંસં કસ્યા નાર્શીયાદબ્રાહ્મણઃ ॥ ૪૩ ॥
 વિલિપ્તયા વૃહસ્પતે યા ચં સુતવંશા વજા । તસ્યા નાર્શીયાદબ્રાહ્મણોય આશંસેતુ ભૂત્યામ્ ॥ ૪૪ ॥
 નમસ્તે અસ્તુ નારદાનુષ્ઠુ વિદુષે વજા । કતમાસાં મોમતમા યામદત્ત્યા પરામવેતુ ॥ ૪૫ ॥
 વિલિપ્તી યા વૃહસ્પતેડયો સુતવંશા વજા । તસ્યા નાર્શીયાદબ્રાહ્મણો ય આશંસેતુ ભૂત્યામ્ ॥ ૪૬ ॥
 શ્રીણિ વૈ વંશાજ્ઞાતાનિ વિલિપ્તી સુતવંશા વજા ।
 તાઃ પ્ર ચંચેદ્ બ્રહ્મચ્ચઃ સોડનાવ્રસ્કઃ પ્રજાપતૌ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ—(નાં દેવાઃ ઈમીમાંસન્ત) એ વિષયમાં દેવાએ વિચાર કર્યો, (વજા દ્યૈ મવજા) આ ગાય આપણા તાબામાં રાખવા યોગ્ય નથી. (નારદઃ તાં અગ્રવીતુ) નારદે એને માટે કહ્યું કે (દ્વયા વજાનાં વજતમા इति) આ ગાયોમાં અધિક વજા ધરાવાળી છે [૪૨]

હે નારદ ! (યાઃ સ્વં મનુષ્યજાઃ વેત્ય) અને તું મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થયેલી જાણે છે તે (કતિ તુ વજા) ગાયો કેટલી બધી છે (ત્વા વિદ્વાંસં પૃચ્છામિ) તમે વિદ્વાનેનું પૂછું છું કે, (કસ્યાઃ અબ્રાહ્મણઃ ન અર્શીયાતુ) કેનો અબ્રાહ્મણ અતિથી ન ખામ ! [૪૩]

હે બૃહસ્પતિ ! (યઃ મૃત્યાં આશંસેત) જે ઐશ્વર્ય માટે છે, તે (વિલિપ્તયાઃ યા ચ સુતવજા વજા) અધિક ધી આપવાવાળી ગાય છે, જે નોકરને પણવરા થાય છે, અને જે બધાને વશ છે. (અબ્રાહ્મણઃ તસ્યા ન અર્શીયાતુ) અબ્રાહ્મણે તેનું અન્ન ન ખાતું નેપ્રણે. [૪૪]

હે નારદ ! (સે નમઃ અસ્તુ) તમને નમસ્કાર છે. (મનુષ્ઠુ વિદુષે વજા) અનુકૂળતાએ વિદ્વાને ગાયનું દાન કરતું નેપ્રણે. (આસાં કતમા મોમતમા) એમાં કથી બધાનક છે. (યાં અદત્ત્યા પરામવેતુ) જેનું દાન ન કરવાથી પરામન થાય ! [૪૫]

હે બૃહસ્પતે ! (યા વિલિપ્તી ચયો સુતવજા વજા) જે વધારે ધી આપવાવાળી તથા નોકરથી વશ કરવાવાળી અને બધાને વશ રહેવાવાળી ગાય છે, (અબ્રાહ્મણઃ તસ્યા ન અર્શીયાતુ) અબ્રાહ્મણે જેનું અન્ન ન ખાતું. (યઃ મૃત્યાં આશંસેત) જે ઐશ્વર્ય અને સમૃદ્ધિની ઇચ્છા કરતો દેવ તેણે. [૪૬]

(શ્રીણિ વૈ વંશાજ્ઞાતાનિ વિલિપ્તી સુતવજા વજા) ગાયની ત્રણ જાતો છે. એક અધિક ધી આપવાવાળી, બીજી ગાયબળને વશ કરવાવાળી અને ત્રીજી બધાને વશ રહેવાવાળી, (તાઃ ચા બ્રહ્મચ્ચઃ પ્રચંચેદ્) એને જે બ્રાહ્મણોને આપે છે. (સઃ પ્રજાપતૌ અનાવ્રસ્કઃ) તે પ્રજાપતિની પાસે નિરપરાધી દારો. [૪૭]

ભાવાર્થ—દેવાએ નિશ્ચય કર્યો કે, એ અધિકના તાબામાં રહેવા યોગ્ય નથી, કેમકે એ ઉત્કૃષ્ઠ ગાય છે, તેથી એ દાનને માટે જ યોગ્ય છે. [૪૨]

મનુષ્યની પાસે જે ગાયો દોષ છે તેમાંથી કથી ગાયનું અન્ન અબ્રાહ્મણે ન ખાતું ? [૪૩]

ત્યારે નિશ્ચય થયો કે વધારે ધી આપવાવાળી, સર્વદા વશમાં રહેવાવાળી અને નોકરને વશ રહેવાવાળી, એ ત્રણ ગાયો દાનને માટે યોગ્ય છે, તેથી એનું અન્ન એના અબ્રાહ્મણ ગાયિકે ન ખાતું. [૪૪]

જે ગાયનું દાન ન કરવાથી અધિક દાનિની સંખ્યાનવા છે, તે કથી ગાય છે ? [૪૫]

ગાયોની ત્રણ જાતો છે. એક અધિક ધી આપવાવાળી, બીજી બધાના વશમાં રહેવાવાળી અને ત્રીજી નોકરને વશ રહેવાવાળી. આ ત્રણ પ્રકારની ગાયો છે. જેનું અન્ન-કુકાર્ણ ગાયના ગાયિકે ન ખાતું, તેણે જેનું બ્રાહ્મણને દાન આપવું, નેનાથી એ નિર્દોષ થાય છે. (૪૬-૪૭)

પ્રત્યો વ્રાજાણા દૃષિરિતિ મન્વીત યાચિતઃ । વૃશાં વેદેનં યાચૈવૃયાં શ્રીમાદ્દુષો મૃદે ॥ ૪૮ ॥
 દેવા વૃશાં પૃથૈવદુષ નોઽદ્રાદિતિ હીદિતાઃ । ય્તામિર્મૃગિમૃદે તસ્માદ્દે સ પરામયત્ ॥ ૪૯ ॥
 તુનેનાં મેદો નાર્દદાદ્રાશમિન્દ્રેણ યાચિતઃ । તસ્માત્તં દેવા આગસોઽવૃષ્વચ્ચદમુચ્ચે ॥ ૫૦ ॥
 યે વૃશાયા અદાનાય વદન્તિ પરિરાપિણઃ । ઇન્દ્રસ્ય મન્યવે જાત્મા આ વૃશન્તે આર્ચિયા ॥ ૫૧ ॥
 યે મોર્ષતિ પરાણીયાયાદુર્મા દંદા રિતિ । રુદ્રસ્યાસ્તાં તે હૃતિ પરિ યન્ત્યર્ચિયા ॥ ૫૨ ॥
 યદિં હુતાં યદ્યહુતામ્મા ચ વચંતે વૃશામ્ । દેવાન્તસ્રાજાણાનૃત્વા જિહ્વો લોકમિર્મેજ્જતિ ॥ ૫૩ ॥

અર્થ — દે અશ્વો ! (ઇતદ્ર વાઃ હવિઃ) એ તમારો હવિ છે (હવિ યાચિત. મન્વીત) એમ યાચના કરનારને યાચના માસિક કહેવું (વૃશાં ચૈવૃ વનં યાચૈવૃ) ગાયત્રી ન્યારે એની પાસે યાચના કરવામાં આવે છે ત્યારે (યા મોર્મા અવૃષ્વઃ મૃદે) અજ્ઞાતાના ધરમાં રાખી, એ અપકર થાય છે. [૪૮]

(ના ન અદ્રાન્ હવિ હીદિતાઃ દેવાઃ) અમને એણે આપી નહીં તેથી ક્રોધિત થએલા દેવ (વૃશાં) ગાયને પતામ પ્રાગમ મેદ પર્વવદન્) આ નંત્રો પડે એના વિષયમાં કહેવા લાગ્યા (તસ્માત્ પૃથૈવ સ પરામયત્) એ કારણે તેને પરામય થયો. [૪૯]

(ડત વનાં વૃશાં દ્વિત્રેણ યાચિત મેદઃ) અને એ ગાયની છન્દે યાચના કરવા છતાં પણ મેદથી (ન અદ્રાન્) નહીં આપી (તસ્માત્ આગસઃ દેવાઃ ત અદ્રમુચ્ચે અવૃષ્વન્) એ પાપને લીધે દેવોએ તેને કાપી નાખ્યો. [૫૦]

(યે પરિરાપિણઃ વૃશાયાઃ અદાનાય વદન્તિ) જે કુદૃષોના ગાયનુદાન ન કરવાની વાતો કરે છે, તે (જાત્માઃ અર્ચિયા ઇન્દ્રસ્ય મન્યવે અવૃષ્વન્તે) કુદ્ર મુખેથી એકી આક્રમને લીધે છન્દના કોષ માટે કપાઈ ગયા છે. [૫૧]

(ય મોર્ષતિ પરાણીય) જે ગાયના માસિકને દૂર લઈ જઈને (અથ આહુઃ મા દા. રિતિ) કહે છે કે, હાન આપતો નહીં (તે અવિરવા રુદ્રસ્ય અસ્તાં હૃતિ પરિ યન્તિ) તેઓ અભયુત્તા રૂદે દે ક્રોધે હવિયારના ભાગ થઈ પડે છે. [૫૨]

(યદિં હુતાં યદિ અહુતાં) એ હવને કરાપેલી અથવા ન કરાપેલી (વૃશાં જમા ચ વચંતે) ગાયના દૂધને જે ચીતાના ધરમાં રાખે છે તે (સ વ્રાજાણાન્ દેવાન્ જરવા) આશ્વોના સાથે દેવોને અપરંપી થઈને (જિહ્વાઃ) કટિલ ખનીને (લોકાવ નિર્મેજ્જતિ) આ લોકથી ખનન પામે છે. [૫૩]

આવાર્થ — માગનારને ગાયનો માસિક કહેવું કે, ' દે ઔશ્વો ! આ વખતે' અથવા ' માગ્યા છતાં જે એને આપતો નથી તેના ધરમાં એ ગાય અપકર લાગે છે. (૪૮)

ગાયનુ દાન ન કરવાથી દેવ ક્રોધિત થઈને એના ધરમાં ભેદ કરવા કરે છે અને તેથી એને પરામય થાય છે. (૪૯) ગાયની યાચના કરવા છતાં પણ જે આપતો નથી તેના સમગ્ર ભેદ કરવા થઈને તેનો અદ્રમા પરામય થાય છે (૫૦) જે ગાયનુ દાન ન કરવાને બીજાને લખેલા આવે છે તેને પણ છન્દના ક્રોધથી નારા થાય છે (૫૧) જે લોકો ગાયના માસિકને દૂર લઈ જઈને દાન ન કરનારો લખેલા આવે છે, તેનો રૂદના સંસર્ગથી નારા થાય છે (૫૨) જે ગાયના અન્નને ધરમાં રાખે છે તેના પર દેવોનો ક્રોધ થાય છે અને તેથી તેઓનું જાન થાય છે. (૫૩)

વશવર્તી ગાય

કંડ ૧૦, સૂકત ૧૦

(ઋષિ:—ઋષભ: । દેવતા—વશ)

- નમસ્તે જાયમાનાયૈ જાતાયાં હત તે નમઃ । વાલેમ્પઃ શુભેમ્પો રૂપાવાન્થયે તે નમઃ ॥ ૧ ॥
- યો વિદ્યાત્સપ્ત પ્રવર્તઃ સપ્ત વિદ્યાત્પરાવર્તઃ । શિરો યજ્ઞસ્ય યો વિદ્યાત્સ વૃક્ષાં પ્રતિ ગૃહીયાત્ ॥ ૨ ॥
- યેદ્રાહં સપ્ત પ્રવર્તઃ સપ્ત વેદ પરાવર્તઃ । શિરો યજ્ઞસ્યાદં વેદુ સોમં ચાસ્વાં વિચક્ષણમ્ ॥ ૩ ॥
- યયા ધૌર્યયા પૃથિવી યયાપો ગુપિતા દુમાઃ । વૃક્ષાં સહસ્રધારાં વ્રક્ષાણાચ્છાર્વાદમસિ ॥ ૪ ॥
- જાતં કંસાઃ જાતં દોગધારઃ જાતં ગોમ્તારો અર્ધિ પુષ્ટે અસ્વાઃ ।
- યે દેવાસ્તસ્યા પ્રાણન્તિ તે વૃક્ષાં વિદુરેકધા ॥ ૫ ॥
- યજ્ઞપદીરાક્ષીરા સ્વધાપ્રાણા મહીલુકા । વૃક્ષા પર્જન્યપત્ની દેવાં અર્પેતિ વ્રક્ષાણા ॥ ૬ ॥
- અનુ ત્યાગિઃ પ્રાગ્વિશદનુ સોમો વશે ત્વા । ર્ણસ્તે મદ્રે પર્જન્યો વિદ્યુતસ્તે સ્તનાં વશે ॥ ૭ ॥

અર્થ— હે (ઋષભે) હનન કરવા અયોગ્ય ગાય ! (ને જાયમાનાયૈ નમઃ) ઉત્પન્ન થવાના સમયે તને નમસ્કાર છે. (હત જાતાયૈ તે નમઃ) ઉત્પન્ન થયેલ તને નમસ્કાર છે. (તે વાલેમ્પઃ શુભેમ્પઃ રૂપાવાન્થયે) તારા વાળો, રૂપાવાન્થયે રૂપને નમસ્કાર છે. [૧]

(યઃ સપ્ત પ્રવર્તઃ વિદ્યાત્) ને સાત પ્રવાહ-છવન પ્રવાહ બાજુ છે, (યઃ ચ સપ્ત પરાવર્તઃ વિદ્યાત્) અને ને સાત અંતરેત્ર-સ્થાનેત્ર-બાજુ છે, તથા ને (યજ્ઞસ્ય શિરઃ વિદ્યાત્) યજ્ઞનું શિર બાજુ છે, તેણે જ (વૃક્ષાં પ્રતિ ગૃહીયાત્) વૃક્ષા ગાયને સ્પર્શ કરેલા. [૨]

(અહં સપ્તઃ પ્રવર્તઃ વેદ) હું સાત છવન પ્રવાહોને-બાજુને-બાજુ છું. (નવત્ પરાવર્તઃ વેદ) સાત સ્થાનેત્ર-ઇન્દ્રિય સ્થાનેત્ર-હું બાજુ છું, (યજ્ઞસ્ય શિરઃ ચ અહં વેદ) યજ્ઞનું શિર પણ-યજ્ઞનું મુખ્ય સાથે હું બાજુ છું (અસ્વાં વિચક્ષણં સોમં ચ વેદ) એમાં વિશેષ અમઃપ્રાણા સોમને પણ હું બાજુ છું. [૩]

(યયા ધૌઃ પૃથિવી દુમા આપઃ ચ ગુપિતાઃ) નેણે ઘુલોક, પૃથિવી અને બધાં જગીન સૂક્ષ્મ કબૂં છે, એ (સહસ્રધારાં વૃક્ષાં) એ દર્શને અમૃતધારા આપવાવાળી વૃક્ષા ગાયની (વ્રક્ષાણા અચ્છાર્વાદમસિ) યાનદારા ઉત્તમ રીતે પ્રદર્શિત કરે છે, એની પ્રદર્શ કરે છે. [૪]

(અસ્વાઃ આગિપુષ્ટે) એની રક્ષા કરવાને માટે એના પીઠપર (જાતં દોગધારઃ જાતં કંસાઃ) સો બાજુસે દૂધ દોહવાવાળા, સો ઉત્તમ પાત્રોને લાખને, સાથે સાથે (જાતં ગોમ્તારઃ) એના સો રક્ષા પણ એની સાથે ચાલે છે (યે દેવાઃ તસ્યાં પ્રાણન્તિ) ને દેવો એ ગાયથી જીવતા રહે છે (તે પર્ણધા વૃક્ષાં વિદુઃ) તેઓ એકમતે ગાયનું મહત્ત્વ સારી રીતે બાજુ છે. [૫]

(યજ્ઞપદી આક્ષીરા) યજ્ઞમાં જેને સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે, ને દૂધ આપે છે, (સ્વધાપ્રાણા મહીલુકા) અન્ન-ઉપ પ્રાણને ધારણ કરવાવાળી હોવાને લીધે આ પૃથ્વીપર ને પ્રસિદ્ધ છે. એ (પર્જન્યપત્ની વૃક્ષા) પૃથ્વીના ધામ આદિ ઉત્પન્ન થવાથી જેનું પાલન પેપલુ થાય છે, તે ગાય (વ્રક્ષાણા દેવાનુ અર્પેતિ) અર્પણ અન્નવડે દેવાને પ્રાપ્ત કરે છે. [૬]

હે (વશે) ગાય ! (ત્વા અગ્નિઃ અનુપ્રવિશત્) તને અગ્નિ પ્રાપ્ત થયો છે. (સોમઃ અનુ) સોમ પણ પ્રાપ્ત થયો છે. હે (મદ્રે) કમ્યાણુ કરવાવાળી ગાય ! (તે ઋષયઃ પર્જન્યાઃ) તારાં દુધસ્થાન પર્જન્ય જ છે. હે વૃક્ષા ગાય ! (તે સ્તના વિદ્યુતઃ) તારા સ્તન વિદ્યુત છે. (આવી રીતે અગ્નિ આદિ દેવતાઓની સકિત તારામાં છે.) [૭]

અપસ્ત્વં પુંક્ષે પ્રથમા ઉર્વરા અપરા વશે । તૃતીયે રાષ્ટ્રે પુષ્કેઽર્જ્જ્ઞે ક્ષીરં વંશે ત્વમ્	॥ ૮ ॥
યદાદિત્યેર્હ્યમાન્નોપાતિષ્ઠ ઋતાવરિ । ઇન્દ્રઃ સહર્ષં પાશ્ચાન્તસોર્મ ત્વાપાયવદ્વશે	॥ ૯ ॥
યદનુચીન્દ્રમેરાન્ત્રં ઋષભોઽહ્વયત્ । તસ્માન્તે વૃત્રહા પર્યઃ ક્ષીરં ક્રુદ્ધોઽહરદ્વશે	॥ ૧૦ ॥
યત્તે ક્રુદ્ધો ધનપતિરા ક્ષીરમહરદ્વશે । કુદં વદુય નાકોલિપુ પાત્રેષુ રક્ષતિ	॥ ૧૧ ॥
ત્રિપુ પાત્રેષુ સં સોમમા દેવ્યહિરદ્વયા । અર્થર્વા યત્ર લીક્ષિતો ગૃહિત્વાસ્તે હિરણ્યમે	॥ ૧૨ ॥
સં હિ સોમેનાગતુ સમુ સર્વેણ પદ્ધતા । વશા મંમુદ્રમત્યંષ્ટાદન્ધર્વ્યઃ કલિમિઃ સુહ	॥ ૧૩ ॥
સં હિ વાતેનાગતુ સમુ સર્વઃ પતત્રિમિ । વશા સંમુદ્રે પ્રાનૃત્યદ્વયઃ સામાનિ વિઘ્નતી	॥ ૧૪ ॥
સં હિ દ્યૈર્ણાગતુ સમુ સર્વેણ વશ્તુપા । વશા સંમુદ્રમત્યંષ્ટાદન્ધર્વ્યઃ જ્યોતીષિ વિઘ્નતી	॥ ૧૫ ॥

અર્થ—હે (વશે) વશા ગાય । (ત્વ પ્રથમા અપરા વુક્ષે । તું સદુધી પહેતાં જન્મ આપે છે, (અપરા ઉર્વરા) ત્યાર પછી દ્વલદુપ જન્મીને ધાન્ય આપે છે. (તૃતીય રાષ્ટ્ર પુક્ષે) ત્રીજી સપ્ત્રીય સ્થિતિ આપે છે, (ર્જ્ઞે અર્જ્જ્ઞ ક્ષીર) તું અન્ન અને ખીર-દૂધ આપે છે [૮]

હે (વશે) ગાય । હે (ઋતાવરિ) દ્વિતીયા અન્ન આપવાવાળી ગાય । (યત્ આદિત્યે દ્વયમાના) ત્યારે ઈ આદિત્યે દ્વારા સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી (ઉપાતિષ્ઠઃ) સમીપ આવે છે, ત્યારે (ઇન્દ્રઃ સહર્ષં પાશ્ચાન્) ઇન્દ્ર દર્શનો વાસણે લઇને (સ્વા સોમ પાયવત્) તને સોમારસ પીવડાવે છે [૯]

હે (વશે) ગાય । (યત્ અનુચીઃ ઇન્દ્ર વે.) ત્યારે તું અનુકૂળતાએ ઇન્દ્રને પ્રાપ્ત થાય છે, (સ્વા ક્રુદ્ધ ક્રુદ્ધોઽહરદ્વયત્) ત્યારે તને વૃષભ નષ્ટકથી પ્રધારે છે. હે વશા ગાય । (તસ્માન્ ક્રુદ્ધઃ વૃત્રહા) એ કારણે ક્રોધિત થએલો ઇન્દ્ર (તે વશા ક્ષીરં અહરત્) તારે દૂધ અને જળ હરણ કરે છે [૧૦]

હે વશા ગાય । (યન્ ક્રુદ્ધઃ ધનપતિ.) ત્યારે ક્રોધિત થયેલો ધનપતિ (તે ક્ષીરં અહરત્) તારે દૂધ લે છે, ત્યારે સપ્તમે દે, (ર્જ્ઞે સત્ત્વ મય) તે એ આજે (નાક ત્રિપુ પાત્રેષુ રક્ષતિ) સ્વર્ધાખ જ સોમના રૂપે ત્રણ વાસણોમાં રાખે છે [૧૧]

(યત્ર લીક્ષિતઃ અર્થર્વા) ત્યાં લીક્ષિતો અર્થર્વવેદી યજ્ઞકર્તા (હિરણ્યમે ગૃહિત્વાસ્તે) ઇવર્ણ્યમ્ આસનપર બેસે છે, (સં) એની પાસે (ત્રિપુ પાત્રેષુ સોમ) ત્રણ પાત્રોમાં સખેલો સોમ (વશા લેધી અહરત્) તેની વશા ગાય લઇ જાય છે, (દ્વય રૂપે પહેત્યારી દે છે) [૧૨]

(વશા સોમેન સ યાગત) ગાય સોમ ઐતિહિને પ્રાપ્ત થઇ, અને (સર્વેણ પદ્ધતા સં ડ) સહુ પ્રયત્નાગ્ર મનુષ્યોને પણ પ્રાપ્ત થઇ (વશા કલિમિઃ મર્થર્વ્ય સહ) એ ગાય કલહ કરવાવાળા મર્થર્વોની સાથે (સમુદ્ર મત્યં છાત્) સમુદ્ર પર અધિશાન કરે છે (અર્થર્વા સમુદ્રપર પશુ ગાયનું માન, માનવોમાં છે તેવું જ છે) [૧૩]

(વશા ઋચઃ સામાનિ વિઘ્નતી) ગાય યજ્ઞમાં ઋચા અને સામોને ધારણ કરીને (વાતેન સ યાગત) વાયુ સાથે યાગ થઇ, (સર્વે પતત્રિમિ હિ સં) સર્વ પ્રયત્નાશયો સાથે જગતિ (સમુદ્રે પ્રાનૃત્યત્) સમુદ્રપર નાચવા લાગી, (આવી રીતે ગાયનું સન્માન સર્વજ થાય છે) [૧૪]

(વશા દ્યૈર્ણ સ યાગત) ગાય દ્યૌ સાથે જગતિ છે (સર્વેણ વશ્તુપા સં ડ) તથા આખા જગતો સાથે જગતિ છે. (મદ્રા વશા જ્યોતીષિ વિઘ્નતી) કલ્યાણપ્રારણી ગાય અનેક તેજોને ધારણ કરી (સમુદ્ર અરયવત્) સમુદ્રપર નોવા લાગી, (દર સુધી એને પ્રતિજ્ઞા પ્રાપ્ત થઇ છે) [૧૫]

અમીવૃતા હિરણ્યેન યદર્તિષ્ઠ ક્રતાવરિ । અર્ધઃ સમુદ્રો મૃત્વાર્ષસ્કન્દદ્રશે ત્વા । ॥ ૧૬ ॥
 તદ્ભદ્રાઃ સમગચ્છન્ત વશા દેદ્યથો સ્વધા । અર્થર્વા યથે દીક્ષિતો વર્દિષ્યાસ્તે હિરણ્યથે ॥ ૧૭ ॥
 વશા માતા રાજન્યસ્ય વશા માતા સ્વધે તથે । વશાયાં યજ્ઞ આયુષે તર્તશ્ચિત્તમજાયત ॥ ૧૮ ॥
 કુર્ષો વિન્દુરુદ્ચરદ્રક્ષણઃ કક્કુદાદર્ધિઃ । તતસ્ત્વં જંઙિષે વશે તતો હોતાજાયત ॥ ૧૯ ॥
 આસ્રસ્તે માર્થા અમવન્નાષિદામ્યો વર્લે વશે । પાજસ્યાઽજઙે યજ્ઞ સ્તનેમ્યો રક્તમયસ્તથે ॥ ૨૦ ॥
 હર્મામ્યામર્યનં જાતં સર્થિથમ્યાં ચ વશે તથે । આન્ત્રેમ્યોં જઙ્ગિરે અન્ના ઉદરાદર્ધિ વીરુધઃ ॥ ૨૧ ॥
 યદુદરં વર્ણસ્યાનુપ્રાર્થિશયા વશે । તતસ્ત્વા ઘ્ર્ણોદંહ્યત્સ હિ નેત્રમવત્તથે ॥ ૨૨ ॥
 સર્વે ગર્ભોદયેપન્તુ જાયમાનાદસુસ્વાઃ । ॥ ૨૩ ॥
 સુસૃષ્ઠ હિ તામાહુર્વ્યુથોતિ વ્રક્ષાભિઃ કલ્પ્તઃ સ હૃસ્યા વન્ધુઃ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—હે (ક્રતાવરિ) હે અન્નને આપવાવાળી ગાય ! (હિરણ્યેન મમીવૃતા યત્ મર્તિષ્ઠઃ) ત્યારે સુવર્ણના અક્ષત્રાશોથી ભૂષિત થઈને તું ઊભેલી હોય છે, હે (વશે) ગાય ! (ત્વા અર્ધ સમુદ્રઃ અશ્વાઃ મૃત્વા અશ્વકન્દત્) તારી પાસે સમુદ્ર અશ્વ ખનીને આવી ગયો, (એવું તારું મહત્ત્વ છે.) [૧૬]

(યથ દીક્ષિતઃ વર્થર્વા) એ યજ્ઞમાં દીક્ષિત અર્થર્થેથી (હિરણ્યથે વર્દિષિ આસ્તે) સુવર્ણમય આસન પર બેસે છે, ત્યાં (મદ્રાઃ સમગચ્છન્ત) શરૂપુરો એકા થયા અને ત્યાં (વશા દેદ્રી મથો સ્વધા) દાન દેવાવાળી ગાય અને સ્વયં અન્નના રૂપે ઉપસ્થિત થઈ. [૧૭]

(રાજન્યસ્ય માતા વશા) ક્ષત્રિયની માતા ગાય છે, હે (સ્વધે) અન્ન ! (તથ માતા વશા) તારી પછી માતા ગાય જ છે (વશાયા માયુર્ધ ય (જ) છે) ગાયમાંથી યજ્ઞ ઉત્પન્ન થયું છે, અને (સતઃ ચિત્તં વજાયત) તેનાથી ચિત્ત બન્યું છે, અર્થાત્ ગાયમાંથી યજ્ઞ અને બુદ્ધિ બને અને છે. [૧૮]

(વ્રક્ષણઃ કુક્કુદાદર્ધિ) યજ્ઞના અમ્યભાગમાંથી (વિન્દુઃ કુર્ષોઃ ઉદચરત્) એક કુર્ક-ટીપું ઉપર આવી પડ્યું, હે (વશે) ગાય ! (તતઃ સ્તં જંઙિષે) એમ થી તું ઉત્પન્ન થઈ છે, અને (સતઃ હોતા વજાયત) એમાંથી પાછળથી હોતા-હવનકર્તા ઉત્પન્ન થયો. (અર્થાત્ ગાયમાં બ્રહ્મચક્રિત અધિક છે, કેમકે એ પહેલાં થઈ છે.) [૧૯]

હે (વશે) ગાય ! (તે બ્રહ્મઃ માર્થા અમવન્) તારા મુખમાંથી માર્થાઓ બની, (ટર્ણિદ્વાર્યઃ વર્લે) તારા ગરહનના કામમાંથી યજ્ઞ ઉત્પન્ન થયું છે, (પાજસ્યાત્ યજ્ઞઃ જઙે) તારા કુખમાંથી યજ્ઞ થયો, અને (તથ) તારા (સ્તનેમ્યઃ રક્તમયઃ) સ્તનેમાંથી કિરણ થયા છે, (આ રીતે ગાયમાંથી આ બધું ઉત્પન્ન થયું છે, એવો ગાયનો મહિમા છે.) [૨૦]

(તથ હર્મામ્યાં) તારા આકુઓથી તથા (સર્થિથમ્યાં અર્થનં જાતં) પછીથી ગમન થાય છે હે (વશે) ગાય ! તારા (આન્ત્રેમ્યો અન્ના) આંતરડામાંથી અનેક પદાર્થો અને (ઉદરાત્ વીરુધઃ) પેટમાંથી વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થઈ છે. (૨૧)

હે (વશે) ગાય ! (યત્ વર્ણસ્ય ઉદરં) એ વર્ણના ઉદરમાં તું (યનુ પ્રવિશશ્યાઃ) પ્રવેશ થઈ છે, (તતઃ મદ્રા ત્વા યત્ અશ્વયત્) ત્યારે અશ્વએ તને આબ્હાન કર્યું હતું. (સઃ હિ તવ નેત્રં અવેત્) એ તારા નેત્રને બંધો છે. (અર્થાત્ ગાયનું મહત્ત્વ જાની જ બળે છે.) [૨૨]

(અસૂસ્યઃ જાયમાનાત્) પ્રસવમાં અસુખમાં ગાયની (ગર્ભાત સર્વે જયેપન્ત) ગર્ભસ્થિતિથી અથા ધૂનવાં લાગે છે. (તાં માટુઃ વશા સસૂય શતે) એને કહે છે કે આ ગાય પ્રસવને માટે અસુખ છે. (સઃ હિ વ્રક્ષાભિઃ અસ્યાઃ વન્ધુઃ કલ્પ્તઃ) એ જ વ્રક્ષાઓએ એનો લાકાં બાંધે છે. [૨૩]

युध् एकः सं संजति यो अस्या एक इदृशी । तसं सि युज्ञा अमवन्तरसां चक्षुरभवद्दृशा ॥ २४ ॥

वृथा युद्धं प्रत्यंगृह्णादृशा सूर्यमधारयत् । वृथायामन्तरिक्षोदोद्गमो ब्रह्मणा सह ॥ २५ ॥

यज्ञामेवामृतं चार्जुर्वशा मृत्युमुपासते । वन्देदं सर्वमभवद्येया मनुष्याः । असुराः पितरः ऋषयः ॥ २६ ॥

य एवं विद्यात्स वृक्षां प्रति गृह्णीयात् । तथा हि यज्ञः सर्वपादहे दात्रेऽनपस्फुरन् ॥ १७ ॥

तिस्रो जिह्वा वरुणभ्यान्तर्दीधत्यासनि । तासां या मध्ये राजति सा वशा दंप्रतिग्रहा ॥ २८ ॥

चतुर्थां रेतोः अमवदृशायाः । आपस्तुरीयममृतं तुरीयं यज्ञस्तुरीयं पञ्चमस्तुरीयम् ॥ २९ ॥

वृक्षा द्यौर्वशा पृथिवी वशा विष्णुः प्रजार्पतिः । वृक्षार्था दग्धमपि वृत्साध्या वसवश्च ये ॥ ३० ॥

बुधारायां दुग्धं पीत्वा साक्षा वसंवश्च ये । ते वै ब्रह्मस्य विष्टिणि पयोः अस्या उपामते ॥ ३१ ॥

सोममेनभोक्तुं दूहे घृतमेकं उपासते । य एवं विदपे वषां ददुस्ते गतास्त्रिदिवं दिवः ॥ ३२ ॥

અર્થ—(૧)કા.યુધા.સરુજાતિ) એક વૈદી વ્યવસ્થાને માટે ઉત્પન્ન કરે છે (યા.જસ્યા.હત્ત વર્ણા
 ૧) જે સિંચાણને સિંચાણ વધ કરવાવાળો છે (ચઢા.તર્તસિ અમવન્) વધને પાર ઉતરવાવાળો છે, અને
 (તરસા વહુ વણા અમવન્) પાર ચલાવાવાળોની આખી આંખ અને છે (ગાયત્રી સ્કાંધથી અથા લેખા દુઃખેભાથી
 પાર ઉતરે છે) [૨૪]

(વડા વડ પ્રત્યુદ્ધાવ) વડા ગાય વડ સ્વીકારી છે, (વડા સુર્ય અધારવડ) વડા ગાય સુર્યને પારજી કરે છે. (વડાવાં બોલન અધિવાડ) ગાયવાં બોલત અન્ન કાખત થાય છે અને તે (વડાણા વડ) જાનની સાથે કાખત થયું છે. (ગાયના આધારથી વડ, અન્ન અને જાન સુરક્ષિત છે.) [૨૬]

(દેવા: પર્વાં અમૃતં બાહુ) દેવ ગામને અમૃત કહે છે, (પર્વાં મૃત્યું ઉપાસતે) ગામનું મૃત્યુ અહીંને ઉપાસના: કરે છે. (વશા દદ્વ સર્થં અમવસુ) ગાય એ સર્વ કષ્ટ ધારે છે, અર્થાત્ (દેવા: મનુષ્યા: અસુરા: વિતરત્સવય:) દેવ, મનુષ્ય અસુર, પિતર અને ભણિ (વશાનું જ રૂપ છે) [૨૧]

(યા વ્યવ વિચાર) એ આ તારવગીન બને છે. (સ યદાં પ્રતિષ્ઠાયાત) એ વદ્યા ગાયન જાન સે. તથા વદ્યા ગાયના જાતને (વદ્ય સર્વપાત્ર બનવસ્કુરુતુ હુદે) મદ્ય સર્વ પ્રકારે સ્વર્ણ થપને વિચસિત ન યતાં સુયોગ જી બાપી છે. [૨૭]

(ઘડનશ્ય આસન્નિ અન્ન: તિલ્લ: જિહ્વા:) વસ્તુના મુખ્યભાગી નહીં હોય (વર્ણવતી) ચર્ચા ■ (તાસાં મધ્યે યા રાજતિ) એમનામાં જે મધ્યમાં વિશેષ ચર્ચા છે, (સા ઘણા) એ વધારા ચર્ચા છે, તેથી તે (હુમ્મતિમદ્ધા) શબ્દમાં સ્વીકાર કરતી મુજબ ■ [૨૮]

(પર્યાય રેતઃ ચતુર્થાં અમણત્) પણ માનવું નીવડે ત્યાર અકારને વિભક્ત થયેવું છે. (માણ: તુરિય) પણો
 ચોથા ભાગનું છે, (અમૃત તુરિય) અમૃત અન્ન ચોથો ભાગ છે, (યજ્ઞ: તુરિય) યજ્ઞ ચોથો ભાગ છે અને (પર્યાય
 તુરિય) પણ ચોથો ભાગ છે. (આ પદ્ય પણનું ત્યાર અકારનું નીવડે છે) [૨૬]

(યજ્ઞા ધીઃ) વધ્યા ધી ઓ, (યજ્ઞા પૃથિવી) વજાજ પૃથી ઓ, (યજ્ઞા પ્રજાપતિઃ વિષ્ણુઃ) વજાજ
પ્રજાપતિઃ વિષ્ણુ ઓ, (યે સ્તાવ્યાઃ વસવાઃ જ) એ સ્તાવ્ય અને વસુ ઓ, તે (યજ્ઞાયાઃ દુગ્ધં આપિવન્) વધ્યા ગાયનું
દુધ પીધો [૩૦]

(तेषां प्रपञ्चस्य विदित्व) ते स्वर्गनां स्थानानां (अस्याः पथः उपासते) मेधा दूषनी प्रतिमि ३२ छे [३१]

(એમાં સોમ વળે હોઈ) એમાંથી તેણેનું ધનુષ્યમાં દેહન કર્યું છે, (એકે પૂતું ઉપાસતે) દેહના એમાંથી ધીની પ્રાપ્તિ કરે છે. (યા વળે વિદ્યુતે વરનાં દંડા) એવા પ્રકારના વિદ્યુતને માણનું પ્રદાન કરે છે, (તે દિવા પ્રિદિષ-ગતા) તે સ્વર્ગ દેહમાં જાય ■ [૩૨]

બ્રાહ્મણેભ્યો વશાં દુત્વા સર્વીલ્લોકાન્તસમશ્રુતે । કૃતં હૃસ્તિમાર્પિતમપિ બ્રહ્માયો તપઃ ॥ ૩૩ ॥
વશાં દેવા ઉર્પ જીવન્તિ વશાં મનુષ્યાં સુત । વશેદં સર્વેમમવદ્યાવત્સૂર્યો વિવશયતિ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ— (બ્રાહ્મણેભ્યઃ વશાં દુત્વા) બ્રાહ્મણોને વશા ગાય આપીને (સર્વાન્ લોકાન્ સં વશ્રુતે) બધા લોકોને પ્રાપ્ત કરે છે. (અથ કૃતં બ્રહ્મ મયો તપઃ દિ આર્પિતમ્) એમાં યજ્ઞ, યજ્ઞ, તપ આશ્રય લે છે. [૩૩]

(દેવાઃ વશાં ઉર્પજીવન્તિ) દેવતાઓ વશા ગાય પર જીવન ગ્રહણે છે. (સુત મનુષ્યાઃ વશાં) અને મનુષ્ય પણ વશા ગાય પર જ જીવતો રહે છે. (વશા દદં સર્વે અમવત્) વશા ગાય જ સર્વ કંઈ યજ્ઞ ગ્રહણે, (વાવત્ સૂર્યઃ વિવશયતિ) બધાં સુધી સૂર્યનો પ્રકાશ પહોંચે છે. [૩૪]

વશવર્તી ગાય

ગાય

સૂક્ત દશમાં ગાયત્રી વર્ણન છે, એમાં ગાયત્રી નામ 'સૌતેદના' છે. સૌંડો મનુષ્યને અજ્ઞ આપવાવાળી ગાય 'સૌતેદના' કહેવાય છે, કદબાળ કરી કે નાથ દરેક જગતે દૂધ આપે છે, એ દિસાએ એ દરેક જગતે પાંચ માણસોનું પૈટ ભરે છે, એક મહિનામાં ૧૫૦ મનુષ્યોનું પૈટ ભરે છે અને ૭ સાત મહિનાઓમાં એક હજાર મનુષ્યોનું ખાલન પોષણ કરે છે. એ દિસાએ એની આખી જીંદગીમાં ૬૪ હજાર માણસોનું પોષણ કરે છે. ગાયત્રી દૂધ માંદા અને અશક્ત માણસો માટે અમૃતતુલ્ય છે અને નાજીકોને માટે તે ગાતાનું રક્ષણ પાવે છે. ગાયના દૂધથી બળ, મેઘા અને જીવિની વૃદ્ધિ થાય છે. સૌતેદના ગાયત્રી આત્મ મહત્ત્વ છે.

ગાય સ્વર્ગીય તરુ છે. એ કામધેનુ છે. જે ગાય જે વચ્ચે જોડાયે ત્યારે દૂધ આપે છે, તેનું નામ 'કામધેનુ' છે, એજ કામધેનુ છે. ગાયત્રી વિદ્યાન બ્રહ્મણને દાન આપવાથી મોટો લાભ થાય છે, એ દાન અજ્ઞ અને સુવર્ણની સાથે, (અપૂષ, હિરણ્ય) હોવા જોઈએ (મં. ૭-૮) દેવોના સમિતા, અજ્ઞતા પામક, દેવોના વસુ, મનુષ્ય, અર્ધર્ષ અને અસ્તરાગ્રણ એ બધાં ગાયની રક્ષા કરવાવાળા છે, કેમકે ગાયના દૂધથી જ અગ્નિજોષ અને અતિરાષ્ટ્ર એ યજ્ઞો થાય છે. (મં. ૮)

જે સૌતેદના ગાયત્રી દાન વિદ્યાએને કરે છે, તેને અંતરિક્ષ બ્રહ્મ, દિશા, ગરુડ તથા અન્ય લોકોમાં ઉત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત રહે [અર્ચવં અનુ. લા. ૩]

ગાય છે. (મં. ૧૦) સરને પવિત્ર કરનાર એ ગાય દેવોને યજ્ઞ દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે. વિશેષમાં જે દેવતાઓ છે, તે સર્વે ગાયના દૂધથી તૃપ્ત થાય છે, એનાથી દૂધ થી મળે છે. (મં. ૧૧-૧૨)

ત્યાર પછીના મંત્ર ૧૩-૨૪ સુધીમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, આ બાલત્રી ગાયત્રી વર્ણન છે ગાય ગાયત્રી દાન કરનારનું કલ્યાણ કરે અને દહીં દૂધ આદિ બધી વસ્તુઓ એને મળી રહે અને દાતાને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય.

પછી ૨૫ માં મંત્ર સુધી બ્રાહ્મણોને છુટક છુટક ગૌદાન કરવાનું વર્ણન છે.

દશમાં સૂક્તમાં પણ એવું જ ગાયત્રી વર્ણન છે. ગાયત્રી દાન લેવાને અધિકારી કોણ છે, એ ખાતરમાં ખીળ મંત્રની સંખ્યા અત્યંત મહત્ત્વની છે. જે યજ્ઞનું તત્ત્વ જાણતો હોય, તેણે જ ગાયત્રી દાન લેવું. ગાય પોતાના ઉપજોગ માટે લેવાની નથી, પણ યજ્ઞને માટે લેવાની હોય છે. એ જે જાણતો હોય તેણે જ દાન લેવું અને તેને જ દાન આપવું (મં. ૧-૩)

આ સૂક્તમાં ગાયત્રી નામ વશા છે. જે સુખથી દોહવા દે તેનું નામ વશા છે, બીજું 'સુતવશા' છે, અર્થાત્ જે નોકરને વશ રહે છે, બીજું ગાયો વશમાં રહેતી નથી. વશા ગાય સકુમારિત્વ છે, કેમકે એ ખારતી નથી, લાતો ખારતી નથી અને ગમે ત્યારે દૂધ આપે છે.

સંપૂર્ણ પૃથ્વી તથા, આજ એ બધાનું રક્ષણ એ ગાય કરે છે. સદૃશ ધારાઓએ દૂધ આપીને એ ગાય બધાનું રક્ષણ કરે છે. (મં. ૪)

ગાયત્રી ઉત્સવ

જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગાય દોય છે, તેનો મહોત્સવ કરવામાં આવે છે. ગાયને આગળ ચતારામાં આવે છે, તેની પાછળ બધા માણસો પાંચે લઇને ચાલે છે, બધા ગોવાળો પાછળ ચાલે છે. ગોવાળ તરીકે તેનું રક્ષણ કરે છે, ગાયની પાછળ ચારીતે ૩૦૦ માણસો અત્યંત આનંદથી ચાલે છે. (મ' ૫) વાણ ત્રી વગારામાં આવે છે અને નગ-ભારમાં તેનો ઉત્સવ ભારે ધામધૂમથી ઉજવાય છે. યજ્ઞદાસ ગાયના દૂધથી બધાનું જીવન ઉત્તમ બને છે, તેથી ઉત્તમ ગાયને આવો વાર્ષિકોત્સવ આનંદ અને ઉત્સાહથી ઉજવવામાં આવે છે.

ગાયને 'યજ્ઞપદી' અર્થાત્ યજ્ઞનો આભાર કહેવામાં આવે છે, કેમકે એના દૂધ અને ઘીથી યજ્ઞ થાય છે, વરસાદથી પાસની ઉત્પત્તિ થઈને, એ ગાયની રક્ષા થાય છે (મ. ૬) ગાય સોમવતની ખાય છે, અને તેમાંથી દૂધ થાય છે, એ દૂધ પીવાથી મનુષ્યને સોમનું બળ મળે છે. દૂધ, દહીં, ઘી એ ગાયથી મળે છે, પરંતુ બાળદંથી એની થાય છે, એનાથી આખા રાષ્ટ્રનું રક્ષણ થાય છે. આ રીતે ગાય બધાનું પોષણ કરે છે (મ. ૭-૧૭)

ગાય ક્ષત્રિયોની માના છે. જનની પણ એજ માતા છે. (મ. ૧૮) બહુની વિરોધ બળવાનુ શક્તિમાંથી ગાયની ઉત્પત્તિ થઇ છે (મ. ૧૮) ગાયના અવયવોને વિરોધ શબ્દ પ્રાપ્ત થાય છે, એનાથી આખા વિશ્વનું ધારણ થાય છે. ગાય યજ્ઞનું જ રૂપ છે (મ. ૨૦-૨૫)

ગાય અમૃત ધારણ કરે છે, જે અમૃતના માર્ગે દોય છે તેઓ ગાયની ઉપાસના કરીને દીર્ઘજીવી થાય છે. ગાય જ સર્વ કષ્ટ છે; દેવ, માનવ, અસુર, પિતર અને ઋષિ ગાયના દૂધથી જ પુષ્ટ થાય છે (મ' ૨૬) આ જનનું બધું જાન જેને દોય, તેણે જ વચ્ચા દાન લેતું (મ. ૨૭)

(મ. ૨૮) વરૂણ રાજની જીભ જેવી રીતે બહુ જ તેજસ્વિની દોય છે, કેમકે એનો વિરોધ કરી શકતું નથી, તેવી જ રીતે વચ્ચા ગાય દાન લેવા માટે કદિન દોય છે. અઘાની મનુષ્ય એવું દાન લઈ શકતો નથી (મ. ૨૯) નિષાત્માનું પીરું આર વરુઓમાં વહેવાનું એમાંથી એક વચ્ચાના રૂપમાં પ્રગટ થયું છે. બીજા ત્રણ ભાગ યજ્ઞ, જલ, પશુના રૂપે પ્રગટ થાય છે.

સાખ, વસુ આદિ વચ્ચાનું દૂધ પીને જ સિદ્ધિને વર્ષા છે. વચ્ચા ગાય જ પૃથ્વીપર ભૂમિ, ઘી અને પ્રજાપતિનું રૂપ કરી રહી છે (મ' ૩૦-૩૧) આ બધું જાન જે જાણે છે, એવા બ્રાહ્મણને ગાયનું દાન આપીને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. (૩૨-૩૩)

વચ્ચા ગાયપર દેવો પોતાનું ઉપજીવન કરે છે. ગાયનું દૂધ પીને મનુષ્ય પણ જીવે છે. જ્યાં સુધી સર્વ પ્રકારી છે ત્યાં સુધીનું જાન; વચ્ચાનું જ રૂપ છે, એટલું ગાયનું મહત્ત્વ છે. વાચકે આ રીતનું ગાયનું મહત્ત્વ જાણવું અને ગોપાસન તથા ગોસંવર્ધન કરીને પોતાની પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવી અને દીર્ઘાયુ થવું પ્રાપ્ત કરીને યજ્ઞસ્વી થવું.

બ્રાહ્મણની ગાય

કાંડે ૧૨, સૂક્ત ૫

(ત્વિ - અયર્ચાવાર્ચ; દેવા - પ્રદાનર્ચ)

અર્ચેણ તર્પસા સુષ્ટા પ્રર્જણા વિચર્તે ચિત્તા	॥ ૧ ॥
સત્યેનાર્વૃત્તા ચિત્ત્યા પ્રાર્વૃત્તા યજ્ઞસા પરિવૃત્તા	॥ ૨ ॥
સ્વધયા પરિહિતા શ્રદ્ધયા પર્યૈઠા દીક્ષયાં ગુપ્તા યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતા લોકો નિવર્તનમ્	॥ ૩ ॥

અર્થ — (અર્ચેણ તર્પસા સુષ્ટા) અમ અને તપથી ઉત્પન્ન થયેલ (અર્ચણા વિચર્તા) દાનથી પ્રાપ્ત થયેલ અને (સત્યેનાર્વૃત્તા) સત્યના આશ્રયે રહેલી [૧] (સત્યેન આર્વૃત્તા) સંયમી અન્યજ્ઞિન (ચિત્ત્યા પ્રાર્વૃત્તા) ઘીથી ભરપૂર અને (સ્વધયા પરિહિતા) યજ્ઞમાંથી દેગાયેલી છે [૨] (સ્વધયા પરિહિતા) પોતાની ધારણાથી સરહિત થયેલ

બ્રહ્મ પદવાયં બ્રાહ્મણોઽધિપતિઃ	॥ ૪ ॥
તામાદદાનસ્ય બ્રહ્મગર્વી જિનતો બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયસ્ય	॥ ૫ ॥
અર્પ ક્રામતિ સુનૃતાં વીર્યે પુણ્યાં લક્ષ્મીઃ	॥ ૬ ॥

[૨]

ઓજંશ્ચ તેજંશ્ચ સહંશ્ચ વલં ચ વાક્ચેન્દ્રિયં ચ શ્રીશ્ચ ધર્મૈશ્ચ	॥ ૭ ॥
બ્રહ્મં ચ ક્ષુદ્રં ચે રાદ્રં ચ વિશંશ્ચ ત્વિર્ષંશ્ચ યશંશ્ચ વર્ષંશ્ચ દ્રાવિર્ષં ચ	॥ ૮ ॥
આયુશ્ચ રૂપં ચ નામં ચ કીર્તિશ્ચ પ્રાણશ્ચાપાનશ્ચ ચક્ષુશ્ચ શ્રોત્રં ચ	॥ ૯ ॥
પર્યશ્ચ રસશ્ચાન્નં વાચાશ્ચ ચતુર્થં ચ સત્યં ચેદં ચ પૂર્ત્વં ચ પ્રજાં ચ પશુવંશ્ચ	॥ ૧૦ ॥
તાનિ સર્વાણ્યર્પ ક્રામન્તિ બ્રહ્મગર્વીમાદદાનસ્ય જિનતો બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયસ્ય	॥ ૧૧ ॥

[૩]

સૈવા મીમા બ્રહ્મગુણ્યં ધર્મિણા સાક્ષાત્કૃત્યા કૂર્લ્વજ્ઞમાર્વૃતા	॥ ૧૨ ॥
સર્વાણ્યસ્યા ધોરાણિ સર્વે ચ મૃત્યવઃ	॥ ૧૩ ॥
સર્વાણ્યસ્યાં કૂરાણિ સર્વે પુરુષવૃદ્ધાઃ	॥ ૧૪ ॥
સા બ્રહ્મજ્યં દેવપીયું બ્રહ્મગુણ્યાદિયમાના મૃત્યોઃ પક્ષીશ્ચ આ ઘતિ	॥ ૧૫ ॥
મેનિઃ શતવૃષા હિ સા બ્રહ્મજ્યસ્ય ક્ષિતિર્હિ સા	॥ ૧૬ ॥

(અહ્યા પર્વુદા) અહા ભગિતથી પુકા (વીક્ષ્યા ગુપ્તા) રીક્ષા વતથી સુરક્ષિત થયેલ (યજ્ઞે પ્રતિષ્ઠિતા) યજ્ઞમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ અને (લોકો નિયત) આ લોકમાં આશ્રયને પ્રાપ્ત થયેલ છે, [૩] એ (બ્રહ્મ પદવાયં) માનવી પદસમૂહ છે એનો (અધિપતિઃ બ્રાહ્મણઃ) સ્વામી આહાલુ છે [૪] (તાં બ્રહ્મગર્વી આદદાનસ્ય) એ આહાલુના ગાયની ભેરા-વાળા (બ્રાહ્મણં જિનતઃ ક્ષત્રિયસ્ય) આહાલુનો નાશ કરનાર ક્ષત્રિયની [૫] (સુનૃતાં વીર્યે પુણ્યાં લક્ષ્મીઃ અપક્રામતિ) સત્ય વીર્યવતી પુણ્યભવી લક્ષ્મી દૂર થાય છે [૬] (૨૪)

[૧] એજ, તેજ (સહ) સહન કરવાનું સામર્થ્ય, બળ, શક્તિ, હૃદયશક્તિ, (શ્રી) શોભા, ધર્મ [૭] (બ્રહ્મ) જ્ઞાન, (ક્ષુદ્ર) ક્ષોભ, ગુણ (વિશ) પ્રભુ, (ત્વિર્ષ) લેખ, યજ્ઞ, (વર્ષ) પરાક્રમ, (દ્રાવિર્ષ) યત [૮] આયુ, રૂપ, નામ, કીર્તિ, પ્રાણ, અપાન, અધુ, શ્રોત્ર [૯] દૃષ્ટ રસ અન્ન, (અશ્વાયં) ખાદ્ય પદાર્થ, જાન, સત્ય, (શ્વં) પૂર્ત્વં ચ [૧૦] ૭૪૫૨૬, ૫૪૫૩૦, ૫૪૫૩૧, ૫૪૫૩૨ [૧૦] (તાનિ સર્વાણિ) એ બધા ૩૪ પદાર્થો (બ્રહ્મગર્વી આદદાનસ્ય બ્રાહ્મણં જિનતઃ ક્ષત્રિયસ્ય અપક્રામન્તિ) આહાલુની ગાયને જીનતી ભેનાર અને આહાલુનો નાશ કરનાર ક્ષત્રિયથી દૂર થાય છે. [૧૧]

[૩] (સા ઇયા બ્રહ્મગર્વી મીમા) તે એ આહાલુની ગાય ભગાત છે, એ (અગ-વિયા, સાક્ષાત્ કૃત્યા) ઝેરીથી અને સાક્ષાત્ માન કરવાવાળી (કૂર્લ્વજ્ઞં માર્વૃતા) વિનાશક પદાર્થોથી બ્યપ્ત છે. [૧૨] (અસ્યાં સર્વાણિ ધોરાણિ) એમાં બધી ભયંકરતા છે. (સર્વે ચ મૃત્યવઃ) એમાં બધું મૃત્યુ છે [૨૩] (અસ્યાં સર્વાણિ કૂરાણિ) એમાં બધી કૂરાતા છે. (સર્વે પુરુષવૃદ્ધાઃ) બધા પુરુષોના વધ છે. [૧૪]

(સા બ્રહ્મગર્વી માર્દાવમાના) એ માનને પકડી રાખી પકડી (બ્રહ્મજ્યં દેવપીયું મૃત્યોઃ પર્યાયોઃ આઘતિ) અપમાતી દેવશત્રુને મૃત્યુના પાશમાં નાખી દે છે. [૧૫] (સા શતવૃષા મેનિઃ) એ ભોનો ધન કરનારાથી હથિપાર ન

તસ્માદ્દે બ્રાહ્મણાનાં ગૌર્દુરાધર્ષી વિજાનતા	॥ ૧૭ ॥
વજ્રો ધાર્વન્તી વૈશ્વાનર ઉર્ઘ્વિતા	॥ ૧૮ ॥
દેવિઃ શકાન્તિત્તિદન્તી મહાદેવોઽપેક્ષમાણા	॥ ૧૯ ॥
ધુરપેવિરીક્ષમાણા વાશ્યમાનાભિ સ્ફૂર્જતિ	॥ ૨૦ ॥
મૃત્યુર્હિદ્ફણ્વત્યુગ્રો દેવઃ પુચ્છં પર્યસ્પન્તી	॥ ૨૧ ॥
સર્વજ્યાનિઃ કર્ણો વરીવર્જયન્તી રાજયુક્તો મેહન્તી	॥ ૨૨ ॥
મેનિર્દુશ્માના શીર્ષકિર્દુશ્વા	॥ ૨૩ ॥
સેદિરુપતિષ્ઠન્તી મિથોયોષઃ પરામૃષ્ટા	॥ ૨૪ ॥
શરન્વાઙ્ મુલ્લેઽપિત્ત્વમાનુ ઋર્તિર્હન્યમાના	॥ ૨૫ ॥
અઘર્ષિષા નિપતન્તી તમો નિપતિતા	॥ ૨૬ ॥
અનુગચ્છન્તી પ્રાણાનુર્પ દાસયતિ વ્રહ્મગવી પ્રંજ્યસ્યં	॥ ૨૭ ॥

[૩]

ચૈરં વિકૃત્યમાના પૌત્રાણં વિમ્રાજ્યમાના	॥ ૨૮ ॥
દેવદેવિર્હિયમાણા વૃૃદ્ધિર્હૃતા	॥ ૨૯ ॥
પાપ્માધિધીયમાના પારુષ્યમવધીયમાના	॥ ૩૦ ॥

છે. (તા વ્રહ્મજ્યસ્ય ક્રિતિઃ હિ) તે બ્રહ્મકાતક્રમી વિનાશ ૭ છે. [૧૬] (તસ્માદ્ ચૈ વિજાનતા બ્રાહ્મણાનાં ગૌઃ
ગુરાધર્ષી) તેથી ૭ પ્રાનીઓએ સમજવું બેધર્મી છે, બ્રાહ્મણની ગાય પર્ષણ કરવાને માટે કંઈ છે [૧૭] (ધાર્વન્તી વજ્રઃ
વર્ઘ્વિતાઃ વૈશ્વાનરઃ) એ બ્યારે દેહે છે ત્યારે વજ્ર અને છે, એ બ્યારે બી છે ત્યારે આમ જેડી અને છે [૧૮] (શકાન્ત
વસ્તિદન્તી દેવિ) ખરીથી દેવિધારની જેમ માટે છે અને (અપેક્ષમાણા મહાદેવ) જેમિ વખતે મહાદેવના જેવી
થાય છે [૧૯] (ર્હિષ્માણા ધુરપવિઃ) ડરાના જેવી તીક્ષ્ણ થાય છે અને (વાશ્યમાના અભિસ્ફૂર્જતિ) મળના
કરતી હોય તેમ બેલે ॥ [૨૦] (દિરુણ્વતી મૃત્યુ) હિંકાર કરે તો મૃત્યુ થાય છે, અને (પુચ્છં પર્યસ્પન્તી ઉગ્રઃ
દેવ) પૂછું બીજું કરવાવાળી ઉગ્ર દેવતાના જેવી બચકર અને છે [૨૧] (કર્ણો વરીવર્જયન્તી સર્વજ્યાનિઃ)
કાન બીજા કરવાથી બધાનો નાશ કરવાવાળી થાય છે અને (મેહન્તી રાજયુક્ત) મૂંઝ કરતાં કાચરોમળ અને છે [૨૨]
(દુશ્માના મેનિ) કુશી દાસ દેહાની વખતે શબ્દરૂપ અને છે (શુરઘા શીર્ષકિ) દેહાવ પછી શિરધીઘા સ્વરૂપ અને
છે. [૨૩] (સપાતિષ્ઠન્તી મિથોયઃ) ચાલે બીજાં હોતાં વિનાશક વસ્તુ છે અને (પરામૃષ્ટા) રક્ષક કરે તે
દંદ-યુદ્ધ કરવાવાળા યતુના જેવી અને છે [૨૪] (મુલ્લે અપિત્ત્વમાને શરન્વા) મોટે બધાય તો શરેના જેવી અને
(હન્યમાના ઋતિઃ) મારવામાં આવે તો વિનાશ કરનારી થાય છે [૨૫] (નિપતન્તી અઘર્ષિષા) જેસે ત્યારે
બધાનક વિષય અને (નિપતિતા તમઃ) ઉઠી થાય છે ત્યારે સાક્ષાત્ મૃત્યુરૂપી અપકારના જેવી થાય છે [૨૬]
(વ્રહ્મગવી અનુગચ્છન્તી) બ્રાહ્મણની ગાય (વ્રહ્મજ્યસ્ય પ્રાણાન્ વપદાસયતિ) બ્રાહ્મણકાતક્રમી પ્રાણોનો નાશ
કરે છે [૨૭]

[૪] (વિહૃત્યમાના ચૈરં) ગાયને કાપવાથી ચેર રાખે છે અને (વિમ્રાજ્યમાના પૌત્રાણં) કાપીને કટકા
કરવાથી પુત્રાદિકાને ખાવાવાળી અને છે. [૨૮] (દિૃયમાણા દેવદેવિઃ) લક્ષ બળા દેવાનું વજ્ર અને ॥ અને (હૃતા
વૃદ્ધિઃ) દરજી થવા પછી વિપ્રતિ અને છે. [૨૯] (અવધીયમાના પાપ્મા) કાપૂર્થા રાખવા ભર્તા કાપના જેવી અને છે

વિષં પ્રયસ્યન્તી તત્કમા પ્રયસ્તા	॥ ૩૧ ॥
અથં પુત્ર્યમાના દુષ્વર્ચ્યં પૃષ્ઠા	॥ ૩૨ ॥
મૂલર્વર્હણી પર્યાક્રિયમાણા ક્ષિતિઃ પર્યાકૃતા	॥ ૩૩ ॥
અસંજ્ઞા ગન્ધેન શુરુદ્વિયમાણાશ્રીવિષ ઉદ્દૃતા	॥ ૩૪ ॥
અધૂતિરુપદ્વિયમાણા પરાધૂતિરુપદ્વિતા	॥ ૩૫ ॥
શુર્વઃ ક્રુદ્ધઃ વિશ્યમાના શિમિદા પિશિતા	॥ ૩૬ ॥
અર્વાર્તિરશ્યમાના નિર્ઘૈતિરશિવા	॥ ૩૭ ॥
અશિતા લોકાર્ચિનસિ પ્રહ્લગવી પ્રહ્લજ્યમસ્માચામુષ્યાંચ	॥ ૩૮ ॥

[૫]

તસ્યા આહનનં કુર્યા મેનિરાશ્વસનં વલ્લગ ઝવંચ્યમ્	॥ ૩૯ ॥
અસ્વગતા પરિહુતા	॥ ૪૦ ॥
અગ્નિઃ ક્રુદ્ધ્યાન્નૃત્વા પ્રહ્લગવી પ્રહ્લજ્યં પ્રવિશ્યાસિ	॥ ૪૧ ॥
સર્વસ્યાજ્ઞા પર્વા મૂલાનિ વૃશ્ચતિ	॥ ૪૨ ॥
હિનર્યસ્ય પિતૃચ્ચુ પરાં માવચતિ માતૃચ્ચુ	॥ ૪૩ ॥

અને (અઘચિયમાના પાલખ્યં) (તરતાર કરતાં કહેરતા અને છે. [૩૦] (પ્રયસ્યન્તી વિષં) કાષ્ટી થતાં વિષ અને છે અને (પ્રયસ્તા તત્કમા) સત્તાવવાથી ભવર-તાવના જેવી થાય છે. [૩૧] (પુત્ર્યમાના અથં) રાધવાથી પાપરૂપ અને છે અને (પૃષ્ઠા દુષ્વર્ચ્યં) રંધાઇ ગયા પછી કુપટ સ્વપ્ના જેવી દુઃખદાયક અને છે. [૩૨] (પર્યાક્રિયમાણા મૂલર્વર્હણી) પુખ્તવાથી અગ્નિના નાશ કરવાવાળી અને (પર્યાકૃતા ક્ષિતિઃ) પીરસ્વાથી વિનાશક અને. [૩૩] (ગન્ધેન અસંજ્ઞા) તે ગન્ધથી મેઢેલી કરે છે. (શુરુદ્વિયમાણા શ્રીવિષ) ઉદ્દૃતા શોક પેદા કરવાવાળી અને (ઉદ્દૃતા આશ્રીવિષ) ઉદ્ધવાપછી સાપના જેવી થાય છે. [૩૪] (અધૂતિરુપદ્વિયમાણા અધૂતિઃ) નજીક મેતાં વિપત્તિ અને છે, (અધૂતતા પરાધૂતિઃ) પાસે રાખતાં પરાભવરૂપ અને છે. [૩૫] (વિશ્યમાના ક્રુદ્ધઃ શુર્વઃ) પીસતી વખતે ક્રોધિત રૂદ્રના જેવી અને (પિશિતા શિમિદા) અને પીસેલી સુખનો નાશ કરનારી થાય છે. [૩૬] (અશ્યમાના અર્વાર્તિઃ) ખાવાથી વિપત્તિ અને છે અને (અશિતા નિર્ઘૈતિઃ) ખાધા પછી પાડનાર અને છે. [૩૭] (અશિતા પ્રહ્લગવી) અવાપેલી આદ્યજીની ગાય (પ્રહ્લજ્યં અસ્માત્ અમુષ્યાત્ ચ લોકાત્ હિનાસિ) આદ્યજીનાતકીને આ લોકમાંથી અને પરદેશમાંથી ઉપેડી નાખે છે. [૩૮]

[૫] (તસ્યા આહનનં કુર્યા) એના વધ પાત કરવાવાળો છે. (આશ્વસનં મેનિઃ) એના તુફા કરવા વળધાત સમાન છે અને (ઝવંચ્યં વલ્લગઃ) એનું રાધેલું અગ્નિ વિનાશક થાય છે. [૩૯] તે (પરિહુતા અસ્વગતા) લઇ જવા છતાં પણ આપણી પાસે રહેલા નથી અર્થાત્ આપણો પાત કરે છે. [૪૦] (પ્રહ્લગવી ક્રવ્યાત્ અગ્નિઃ) મૃત્યા પ્રહ્લજ્યં પ્રવિશ્ય અસિ) આદ્યજીની ગાય ખીસ શક્ષક આગ બનીને આદ્યજી પાતકોમાં પ્રવેશ કરી તેને ખાઇ જાય, છે. [૪૧] (અસ્ય સર્વો ળંગા પર્વા મૂલાનિ વૃશ્ચતિ) એનાં બધાં અંગો અને મૂળોને કાપી નાખે છે [૪૨] (અસ્ય પિતૃચ્ચુ હિનાસિ) એના પિતાના શાકોને કાપી નાખે અને (માતૃચ્ચુ વત્ માવચતિ) માતાના શાકોને પણ

વિવાહાં જ્ઞાતૈન્તસર્વાનાપિ ક્ષાપયતિ બ્રહ્મગૃધીં બ્રહ્મજ્યસ્ય ક્ષત્રિયેણાપુનર્દાયમાના ॥ ૪૪ ॥
 અવાસ્તુર્નમસ્વંગમગ્રજસં કરોત્યપરાપરંપો ભવતિ ક્ષીયતે ॥ ૪૫ ॥
 ય પુવં વિદુર્ષો બ્રાહ્મણસ્ય ક્ષત્રિયો ગામાંદુતે ॥ ૪૬ ॥

[૬]

ક્ષિપ્રં વૈ તસ્યાહનને ગૃધાઃ કુર્વત યેલુપમ્ ॥ ૪૭ ॥
 ક્ષિપ્રં વૈ તસ્યાદહનં પરિં નૃત્યન્તિ કેશિનીંરામાનાઃ પાણિનોરસિ કુર્વાણાઃ પાપમૈલુપમ્ ॥ ૪૮ ॥
 ક્ષિપ્રં વૈ તસ્ય વાસ્તુષુ વૃક્ષાઃ કુર્વત યેલુપમ્ ॥ ૪૯ ॥
 ક્ષિપ્રં વૈ તસ્ય વૃષ્ણન્તિ યત્તદાસીંશિદિદં તુ તાદિદિર્તિ ॥ ૫૦ ॥
 હિન્ધ્યા હિન્ધિ પ્ર ક્ષિન્ધ્યપિ ક્ષાપય સાપય ॥ ૫૧ ॥
 આદદાનમાગ્નિરસિ બ્રહ્મજ્યમુષં દાસય ॥ ૫૨ ॥
 વૈશ્વદેવી હ્યુચ્યસૈ કૃત્યા કૃત્યંજુમાવૃતા ॥ ૫૩ ॥
 ઓપન્તી સુમાપન્તી બ્રહ્મણો વજઃ ॥ ૫૪ ॥
 ભૂરપર્વિર્મૃત્યુર્મૃત્વા વિ ધૌષ્વ સ્વમ્ ॥ ૫૫ ॥
 આ દસ્તે જિનતાં વર્ચં કૃદં પૂર્તં આદિપઃ ॥ ૫૬ ॥
 આદાયં જીતં જીતાથં લોકેષુઽમુષ્મિન્ પ્ર ચન્છસિ ॥ ૫૭ ॥

ખતમ કરી નાખે છે. [૪૭] (ક્ષત્રિયેણ અપુનર્દાયમાના બ્રહ્મગૃધી) ક્ષત્રિય દ્વારા પાછી ન અપાવતી બ્રાહ્મણની માથે બ્રહ્મજ્યસ્ય વિવાહાન્ સર્વાન્ જ્ઞાતૈન્ ક્ષાપયતિ) ક્ષત્રિયોના બધા વિવાહો અને ગૃધી જ્ઞાતવ્યોનાએનો નાશ કરે છે. [૪૮] (પરં અવાસ્તુર્નમસ્વંગમગ્રજસં કરોતિ) એને ધરત્યાર વિનાના, આશ્રય રહિત અને પ્રભરહિન કરે છે. (અપરાપરણઃ મયતિ, ક્ષીયતે) સદામયી રહિત થાય છે અને નષ્ટ થાય છે. [૪૯] (યા ક્ષત્રિયઃ વિદુષઃ બ્રાહ્મણસ્ય ગાં પુવં આ દુતે) જે ક્ષત્રિય આ રીતે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણની માથે જિનવે. [૪૬]

[૬] (તસ્ય આહનને ગૃધાઃ ક્ષિપ્રં વૈ યેલુપમ્ કુર્વતે) એ કૃષ્ણું મરણ થતાં જ ગીધ સ્થાં કેળાવત મર્યાદી મૂકે છે. [૪૭] (તસ્ય આદહનં) એની જળતી ચિત્રાને બોળને (કેશિનીઃ પાણિના ડરસિ અપનાના પાપં યેલુપં કુર્વાણાઃ પરિનૃત્યન્તિ) વાળ છૂટા મૂકીને કાષોથી જાતી કૂટીને અરાગ શબ્દો નેબતી આગે અહોતદો નાચે છે. [૪૮] (તસ્ય વાસ્તુષુ વૃક્ષાઃ યેલુપમં ક્ષિપ્રં કુર્વન્તિ) એના વડેનાં શિખાળના બુઠવા મરે છે. [૪૯] (ક્ષિપ્રં વૈ તસ્ય વૃષ્ણન્તિ) તુરત જ એનેને વિષે પછે છે કે, (યસ્ય તસ્ય વાસીય) એવો એ દુતો (કૃદં તુ તદ્દુ રતિ) શું એ તેજ છે ? [૫૦] (હિન્ધ્યા હિન્ધિ પ્ર ક્ષિન્ધ્યપિ ક્ષાપય) એને કાપો, કાપો નાખો અને તુકા કરો. (ક્ષપિ ક્ષાપય ક્ષાપય) નાશ કરો એનો નાશ કરો. [૫૧] હે (આગિરસિ) અગરસની ચક્રિત (આક્રાશ્વાનં બ્રહ્મજ્યં ઉપદાસય) બ્રાહ્મણની માથેને દરી જનાર શાતગીનો નાશ કરો. [૫૨] તું (વૈશ્વદેવી હિ કૃત્યા) આપ દેવેની વિનાશક ચક્રિત (કૃત્યંજુ માવૃતા ડચ્યસે) વિનાશિની છે એમ કહેવાય છે. [૫૩] (ઓપન્તી સુમાપન્તી બ્રાહ્મણઃ વજઃ) તાપદાયક કષ્ટ આપવાયળી ઉચ્ચસે) વિનાશિની છે એમ કહેવાય છે. [૫૪] (વં ભૂરપર્વિર્મૃત્યુર્મૃત્વા વિધાય) તું અજાના જેવી તીક્ષ્ણ જાનીને આ બ્રાહ્મણની વચ્ચે કૃષ્ણ કરી દે. [૫૫] (જિનતાં વર્ચં કૃદં પૂર્તં વ આદિપઃ આદસ્તે) વિનાશ કરવાનાનું તેજ, કષ્ટપૂર્વતા એનું મૃત્યુ લાવવા દે. [૫૬] (જીતં આદાયં અમુષ્મિન્ લોકં) હિંસક થતકી પ્રચરને પકડીને પરલોકમાં અને આશ્રિયને તું છીનવે છે. [૫૭] (જીતં આદાયં અમુષ્મિન્ લોકં) હિંસક થતકી પ્રચરને પકડીને પરલોકમાં

અદ્યે પદવીર્ભવ બ્રાહ્મણસ્વામિશસ્ત્યા	॥ ૫૮ ॥
મેનિઃ શરુન્વ્યા મિથાધાદુયર્વિવા મવ	॥ ૫૯ ॥
અદ્યે પ્ર શિરો જહિ બ્રહ્મજ્યસ્ય કૃતાગસો દેવપીયોરંસાષસઃ	॥ ૬૦ ॥
ત્વપા પ્રમૂળં મૃદિતમ્મિદંદિતુ દુધિતમ્	॥ ૬૧ ॥

[૭]

વૃથ પ્ર વૃથ સં વૃથ દદ પ્ર દદ સં દદ	॥ ૬૨ ॥
બ્રહ્મજ્યં દેવ્યદ્ય આ મૃલાંદનુસંદદ	॥ ૬૩ ॥
યયાયોધમસાદનાત્પાપલોકાન્પરાષસઃ	॥ ૬૪ ॥
एषा त्वं देव्यदये ब्रह्मज्यस्य कृतागसो देवपीयोरंसाषसः	॥ ૬૫ ॥
વજ્રેણ શતપર્વણા તીક્ષ્ણેન શુરમૃદિના	॥ ૬૬ ॥
પ્ર સ્કન્ધાન્પ્ર શિરો જહિ	॥ ૬૭ ॥
લોમાન્યસ્ય સં છિન્ધિ ત્વર્ચમસ્ય વિ વૈદ્ય	॥ ૬૮ ॥
માંસાન્યસ્ય શાતય સ્નાવાન્પસ્ય સં બૃદ	॥ ૬૯ ॥
અર્ધાન્યસ્ય પીઢય મજ્જાનમસ્ય નિર્જહિ	॥ ૭૦ ॥
સર્વાસ્પાઙ્ગા પર્વાણિ વિ શ્રયય	॥ ૭૧ ॥
અમિરેનં ક્રુવાત્પૃષ્ઠિયા હૃદતામૃદોપતુ વાયુન્તરિક્ષાન્મહતો વરિન્ગઃ	॥ ૭૨ ॥
સૂર્યં एनं दिवः प्र पुंदतां न्योपितु	॥ ૭૩ ॥

(જીતાય પ્રવચ્છસિ) એના બાનેને મટે તું આપે છે. [૫૭] હે (અદ્યે) અવધ્ય ગાય ! તું (બ્રાહ્મણમ્ અમિ શસ્ત્યાઃ પદવીઃ મવ) બ્રાહ્મણની પ્રશંસાથી બધાની પ્રતિષ્ઠા કરવાના છો [૫૮] તું (મેનિઃ શરદયા મવ) વિનાશક શત્રુ થા, (અધાત્ અધધિવા મવ) પાપથી હે (અદ્યે) અવધ્ય ગાય ! તું (બ્રહ્મજ્યસ્ય કૃતાગસઃ દેવવીયોઃ અરાષસઃ શિરઃ પ્રજહિ) બ્રહ્મજાતકી પાપી દેવ-નિન્દક અદાની-દાન ન કરનાર પાપીનું માથું કાપી નાખ. [૬૦] (ત્વયા પ્રમૂળં મૃદિતં દુધિતં અગ્નિઃ દધતુ) તારા દસ આર્ષા ગર્વેલા નજીક આવે કુષ્ટ છલિકે શત્રુને અગ્નિ ખાળી નાખ. [૬૧]

[૭] (વૃથ પ્રવૃથ સંવૃથ) કાપ, હલુ કાપ, સારી રીતે કાપ, (દદ પ્રદદ સંદદ) ખાળ, હલુ ખાળ, [૬૨] હે (અદ્યે દેવિ) અહિ સનીય ગાય દેવી ! (બ્રહ્મજ્યં આમૃતાત્ અનુસંદદ) અબ્રહ્મજાતકીને સમુદો ખાળી નાખ. [૬૩] (યયા યમસદનાત્ પરાવતઃ પાપલોકાન્ અયાત્) જેમ યમસદનથી પાપીલોકમાં વહી જાય, (ઇષા કૃતાગસઃ દેવવીયોઃ અરાષસઃ બ્રહ્મજ્યસ્ય) આ રીતે પાપી દેવશત્રુ કેલુષ બ્રહ્મજાતકી ચતુષ્પત્તું (શિરઃ સ્કન્ધાન્) શિર અને બાધિઃ (શતપર્વણા શુરમૃદિના તીક્ષ્ણેન વજ્રેણ પ્રજહિ) સો અષ્ટીવાળા અસ્ત્રાના જેવી ધારવાળા તીક્ષ્ણ વજ્રથી કાપી નાખ. [૬૪-૬૭] (અસ્ય લોમાને સંછિન્ધિ) એના વાળ કાપી નાખ. (અસ્ય સ્નાવાને સંબૃદ) એના સ્નાયુઓને કચી નાખ. (અર્ધાને પીઢય) એના હાડકાઓને પીડા આપ, (અસ્ય મજ્જાને નિર્જહિ) એની મજ્જાઓને નાશ કર, (અસ્ય સર્વા પર્વાણિ વિશ્રયય) એના બધા પર્વેને અસગ કર, [૬૮-૭૧] (એનં મદયાદ્ અગ્નિઃ પૃથિયાઃ હૃદતાં) એને મસિમશક અગ્નિ પૃથ્વીથી બહાર કાઢે અને (વત્ ઓપતુ) ખાળી નાખે. (વાયુઃ મહતઃ વરિન્ગઃ અન્તરિક્ષાત્) વાયુ એને અંતરિક્ષાથી બહો દૂર કાઢે (સૂર્યઃ એનં દિવઃ પ્ર હૃદતાં) સૂર્ય આ ઘુલેડથી દૂર કરે અને (નિ ઓપતુ) ખાળી નાખે. [૭૨-૭૩]

બ્રાહ્મણની ગાય

ગાયત્રી મહત્ત્વ

આ સૂત્રમાં અને એના આગલા સૂત્રમાં ગાયના મહત્ત્વનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ દૃષ્ટિએ આ બન્ને સૂત્રો મનન કરવા યોગ્ય છે. પહેલા જ મત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, (વદામિ દાતિ વય ધ્રુવાન્ ૧) હું દાન આપુ છું, એમ યજ્ઞમાને બેસતું, દાન આપવામાં સ કાચ રાખવો નહીં, ન આપવા વિષે કંઈ વિચાર કરવો નહીં, સદા ઉપકાર કરવાનો જ વિચાર મનમાં રાખવો.

બ્રાહ્મણ ૧૩ માટે પાચના કરે છે ?

બ્રાહ્મણનું ધર એક યજ્ઞક્ષેત્ર જેવું હોય છે, ત્યાં અનેક જાનો-વિદ્યાર્થીઓ હોય છે, તેમનું પોષણ કરવું અને તેમને વિદ્યા આપવી એ બ્રાહ્મણનું કર્તવ્ય હોય છે. યજ્ઞયાગ કરવો એ પણ તેમનું કર્તવ્ય છે એ બધાને માટે વિદ્યાનું બ્રાહ્મણને ગાયની આપવશ્યતા હોય છે. આ પરીપકાર અને જગદુદ્ધારના કાર્યને માટે બ્રાહ્મણ લોકો ગાયની માગણી કરે છે અને બીજા લોકો એવા સત્પાત્ર બ્રાહ્મણોને ગૌદાન કરે છે.

ગાયનું દાન તો એવા સત્પાત્રને પોતે જ કરવું ભોધ્યે જે એમ નથી કરતા, અને માંગવા છતાં પણ નથી આપતા, તેમને હાથે અભ્યુત્તાન્ન મોઢું સાર્વજનિક પાપ થાય છે. જે રાષ્ટ્રમાં બ્રાહ્મણોને માંગવાની ફરજ પડે છે, અર્થાત્ તેમને મહા કરવામાં ખામી રહે છે એ રાષ્ટ્રમાં મોઢું પાપ થાય છે, કેમકે સદ્બ્રાહ્મણોના વિદ્યા પ્રચારથી જ રાષ્ટ્રમાં સ રક્તિ અને સભ્યતા રિથર રહી શકે છે, આ રીતે વિચાર કરવાથી વિદિત થશે કે, બ્રાહ્મણ માગે છતાં ન આપવામાં કેવડું રાષ્ટ્રીય પાતક રહેલું છે.

દાનનો અધિકારી બ્રાહ્મણ

કરકે બ્રાહ્મણને માગવાનો અધિકાર હોતો નથી અને ગાયનું દાન લેવાનો પણ અધિકાર હોતો નથી આ વિષયમાં વેદે દાનના અધિકારી બ્રાહ્મણનું સક્ષણ બતાવ્યું છે—

યદન્તે શત યાચેયુર્ગ્રાહણા મોષર્પિત વવામ્ ।

અથેના દેવા અમુવલેય ॥ યિદુષો યગા (મ ૨૨)

“ એ કેડા બ્રાહ્મણ લોકો ગાયની પાચના કરે છે પરંતુ એમાંના કેવળ વિદ્યાને જ ગાય આપવી ભોધ્યે ” વેદનો

આ આદેશ હ મેક્ષ યાદ રાખવા જેવો ॥ ગમે તે બ્રાહ્મણને દાન લેવાનો અધિકાર હોતો નથી, જે બ્રાહ્મણ વિદ્યાનું હેય તેજ દાન લેવાનો અધિકારી થાય છે. અર્થાત્ વેદે બ્રાહ્મણ જાનિતો પક્ષપાત નથી કર્યો, કેવળ વિદ્યાનું તરત્તાની આચાર સ પલ બ્રાહ્મણ કે જે પોતાના અધ્યયન અધ્યાપનમાં મગ્ન રહે છે, જે પોતાને માટે ધન કમાવવાનો વ્યવસાય નથી કરી શકતો, જે પોતાનું જીવન જ્ઞાનવૃદ્ધિના કાર્યમાં જ ગુલરતો હોય, એના સંસર્ગમાં રહીને અનેક જાતે કૃતકૃત્ય થાય છે, એવા સુયોગ્ય વિદ્યાનુરો જ ગાય આપવી ભોધ્યે આ આદેશ બધા જાનોને સાચું પડે છે અને તેમાં ગાયના દાનને માટે વિશેષ વાણ પડે છે,

આથી પાચકો ભણી શકશે કે, સદ્ બ્રાહ્મણનો જ ગાય પર અધિકાર છે અને એવો એ અધિકાર છે એ વાત (દેવાઃ અમુવન્) દેવોએ પોતે કહ્યું છે તેથી એમાં કોઈ ભત્તરો પક્ષપાત નથી.

મત્ર ૨ અને ૩ માં એના વિદ્યાનું બ્રાહ્મણને ગાય ન આપવાથી કેવી કુર્જાતિ થાય ॥ એ વાત કહેવામાં આવી છે વિદ્યાનું બ્રાહ્મણો રાષ્ટ્રમાં ન રહે તો જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય નહીં, અને રાષ્ટ્રમાં જ્ઞાન ન રહે તો બધા પ્રકારની ઉગતિ થવી અસભવ છે, એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

યોથા મત્રમાં ‘ વિશેદિત ’ ભવર અને પાંચમા મત્રમાં ‘ વિહ્વન્તુ ’ નામક રોમનું વર્ણન છે (યા મુલેન ઉપજિગમિત) ગાય જેને મુખથી છુલે છે, તેને એ રોમ થાય છે અને તે ગરી ભવ છે આ સક્ષણથી એ રોમ કયો છે, તે યજ્ઞકાસના વેલોએ સોપી કાઢવું ભોધ્યે વેલો અને પશુ વેલોએ એની શોધ કરવી ભોધ્યે.

હેલા મત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, કેટલાક લોકો ગાયના સર્વરિપર નિકાતી કરવા માટે તેના કાન પર અથવા કોઈ બીજા ભાગ પર ચિન્હ કરે છે, એ ચિન્હજ્ઞ અપમત્ત શુરો છે, કારણ કે એનાથી પણ ગાયને બારે કલેય થાય છે ગાયને એમાં કલેય આપના યોગ્ય નથી ગાયને તો એવા ઉત્તમ પ્રકારે રાખવી ભોધ્યે છે, એને કોઈ પણ જાનનું કદ થાય નહીં અને સદા યજ્ઞનું પ્રેક્ષણ રહે ગાય આમ યજ્ઞનું પ્રસન્ન રહે તો તેના બધા ગુણો પ્રગ્ન થાય ॥ અને એજ ગાય ઉત્તમ

ગોરસ આપે છે, જે મનુષ્ય માત્રને માટે દિતકારી છે.

ગાયત્રી રક્ષા

ફેટલાક લોકો ગાયના વાળ કાપે છે. એમ કરવું પણ ઉચિત નથી, એવું સાતતા મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે. આઠમા મંત્રમાં ગાયત્રી રક્ષા કરવાની આજ્ઞામાં એકે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ વાત કહેવામાં આવી છે. ગોવાળો ગાયોને લઇને ગોચર ભૂમિમાં જાય છે અને ચરવા માટે છૂટી રહે છે, અને પોતે બધી તકલીફ લેવા કરે છે. એવી દશમાં કાગડાએ ગાયની પીઠપર બેસીને તેને સતાવે છે, એમ ન થવું જોઇએ એવી સૂચના ૮ માં મંત્રમાં આપવામાં આવી છે. ગોવાળે ગાયોની કારી પોટે દેખરેખ રાખવી જોઇએ. કાગડાએ તેને સતાવે નહીં, તેની સાવચેતી રાખવી જોઇએ. રાધુવંશમાં દિશીપ રાજા જેવી ગાયત્રી રક્ષા કરે છે, તેવી રક્ષા કાગડા ગોવાળે કરવી. કોઇ જીવનમાં ગાયની પીઠા ન કરે. એવી રક્ષા કરવાવાળો સુયોગ્ય ગોરક્ષ કહેવાય છે.

ગોપ્પર અને મૂત્ર

નવમા મંત્રમાં ગાયનું ગોમ્પ અને મૂત્ર ન્યાં ત્યાં ફેંકી ન દેવાની આજ્ઞા છે, કોઇ ખાસ જગ્યાએ એને સુરક્ષિત જમા કરવું જોઇએ. કેમકે એ ઉત્તમ પ્રકારનું ખાતર છે, જેમાંથી બનાજ, રણ, ફુલ આદિ ઉત્તમ રીતે પેદા થાય છે. અહીં તહીં નકામું ફેંકી દેવામાં લોકો નુકસાન છે. કોઇ પણ ગૃહસ્થના ઘરમાં એમ ન થવું જોઇએ એમ કહેવામાં આવ્યું છે અને ગમે ત્યાં ફેંકી દેવું એ (વનસ્પતિ) પાપ છે. એમાંથી પતન થાય છે, તેથી એવું પાપ કોઇએ ન કરવું.

પછી દશથી બાર સુધીના મંત્રમાં ફરીથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, એ ગાય વિદ્વાન સુયોગ્ય સદાચારી બ્રાહ્મણની થાય છે. કષિ પ્રજાથી જનુસાર આચરણ કરવાવાળાને જ એવું દાન આપવું જોઇએ.

તેમાં મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે લોગ્ય પદાર્થ ગાયથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેના વિચાર દાતાએ ગાયનું દાન કરતી વખતે ન કરવે. કારણ કે એના એ લોગ્ય તો અન્ય રીતે પણ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. જે કોઇ દાતા દાન કરતી વખતે એવો વિચાર કરે કે, “અરે, મને તો એનાથી આ લોગ્ય મળશે, અને મને એના લોગ્યથી આવી જતલનું સ્ત્રાપ મશે, એવું દાન કરવાથી મારે આવી જતલની તકલીફ ઉઠાવવી પડશે, કપાલિ, કપાલિ, ” કોઇ દાતા આવા કંજીસાધના વિચારો મનમાં ન

લાવે. એવા વિચાર મનમાં ન લાવવાથી દાનનું અર્ધું મહત્વ નાશ પામે છે. દાનથી મનની જે ઉચ્ચતા હોય છે, તે બાવા વિચારોથી સમૂળી દૂર થઇ જશે.

સોળમાં મંત્રમાં ફરીથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, “ગાય તો એવા સત્તાનું જ બન છે, ” અર્થાત્ માલિકની પાસે તો એ ત્રણ વર્ષ સુધી રહે, અને ત્રણ વર્ષ પછી કોઇ સુવિધ, સત્તાનું જાલજીનને આપવામાં આવે. યોગ્ય બ્રાહ્મણ માગના માટે ન આવે, તો એવા બ્રાહ્મણની તપાસ કરવી જોઇએ, પરંતુ કદી પણ અયોગ્યને દાન ન આપવું.

પછી ૨૧ માં મંત્ર સુધીમાં દાનના મહત્વનું જ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. ૨૨ માં મંત્રમાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણને જ ગાયનું દાન આપવું એ વાત ફરીથી કહેવામાં આવી છે. જે કોડી અવિદ્વાનો મળે, તો પણ તેને આપવી નહીં, કેળવ વિદ્વાન જ દાન લેવાનો અધિકારી છે, એ વાત દરેક દાન કરવાવાળાએ અવશ્ય જાનમાં રાખવાની છે. એ રીતે દાન થતાં રહે, તો જગતનો ઉદ્ધાર થાય કૃપાત્રને દાન આપવાથી અધિગતિ જ થાય છે.

તેથીસમાં મંત્રમાં વિશેષ ભરેલી કહેવામાં આવ્યું છે કે, કોઇ મનુષ્ય વિદ્વાનને દાન ન આપતા ખીજ અવિદ્વાનને આપશે તો તેને પુણ્ય દુઃખ પાશે.

ત્યાર પછીના ત્રણ મંત્રમાં કહ્યું છે કે, બ્રાહ્મણ, અગ્નિ આદિ દેવતાઓને ગાયના ધી-દૂધની બાહુતિએ આપે છે અને દેવતાઓને સંતોષે છે, તેથી તેમને જ ગાયનું દાન કરવું જોઇએ, તો દાન ન કરવામાં આવે તો ધનમાન-ચંદ્રચંદને લોકો કષ્ટ લેખવતું પડશે. ૩૨ માં મંત્ર સુધી આ વાત કહેવામાં આવી છે.

ક્ષત્રિયની માતા

૩૩ માં મંત્રમાં કહ્યું છે કે, “ગાય ક્ષત્રિયની માતા છે. (યશા રાજન્યસ્ય માતા) તેથી ક્ષત્રિયોને ઉચિત છે કે, તેઓએ ગાયને પોતાની માતા માનીને તેનો પયારોગ્ય સહાર કરવો, કોઇ માણસ ગાયને દુઃખ આપે તો તે પોતાની માતાને જ દુઃખ દે છે એમ સમજીને તેને યોગ્ય દંડ કરવો.

પછી ૫૩ માં મંત્ર સુધીમાં અર્ધાત્ સહતંત્રી સમાપ્તિ સુધીમાં ગાયનું દાન સુયોગ્ય બ્રાહ્મણને આપવું જોઇએ, દાન ન કરવાની બાવાના કોઈએ પણ મનમાં ન રાખવી જોઇએ,

જાન દેવાથી કપ્યાણ અને ન દેવાથી દુઃખ એવાનું વર્ણન છે.

આ મંત્રમાં કેટલાક દેહાણે જોડાઈને આપનાં ને પોતા પોતાને માટે (પછતે ઘણા) “આપને સંધિ છે.” એનું વાક્ય છે. જેમને વેદની ભાષાનું જ્ઞાન હોતું નથી તેઓ એક જ માની લે છે કે, “આ તો માથે સંધિવાળી, અર્થાત્ માથનું મૂંઝ સંધિવાળી જ વાન છે.” જેઓ આવેલા અર્થ કરે છે, તેમને ખરો અર્થ સમજાવવા માટે, તેમની અપદિત કલ્પના, અનુમાન ફર કરવા માટે, અહીં યોગ્ય વિવેચન કરવાની આપશ્યક્તા છે.

વેદમાં દ્રુતવચ્ચિત્ત સ્વરૂપ પ્રયોગ છે જેનાથી “જા” શબ્દ “માથથી ઉત્પન્ન થતા પદ્યોના વાચક છે, ‘માથથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ, પી, છાશ’ આદિ પદ્યોના-સંધવામાં આવે છે, માથના દુઃખની ખીર બનાવવામાં આવે છે, એવો છે આ પ્રકારે ‘જા’ અર્થ ‘વશ’ નો અર્થ જેવો ‘દુઃખ, દહીં, છાશ, પી’ આદિ પદ્યો છે, તેવો જ એ

સમજનો અર્થ” માંસ, લોહી, દાડકાં, ચામડું, વાળ, જોતર, ગોમુત” એવો પણ વાન છે, અમારે વિચારે ‘દુઃખ, દહીં, છાશ, પી,’ આદિ અર્થ જ અહીં લેવો જોઈએ. વાચકે આ વાનનો યોગ્ય વિચાર કરીને મંત્રોનો સાચો અર્થ સમજવો.

આ સૂક્તમાં ૭ પદ્યો (વિભાગ) અને ૭૩ મંત્રો છે. આ આખા સૂક્તમાં માથનો મહિમા કહેવામાં આવ્યો છે, અને બ્રાહ્મણની માથ કેમ પદ્યની નથી, બ્રાહ્મણને માથનું જ્ઞાન આપવામાં આવે, ને બ્રાહ્મણો અર્થાત્ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને સનાવે છે; એમની માથેની ચોરી કરે છે, તેમનો સ્વ નાશ થાય છે, પ્રત્યાદિ વર્ણન છે.

બ્રાહ્મણે જખાનવામાં આવેલી વાનનું જ અર્ધાંશનસર્વનન થયેલું હોવાથી વિશીષ રક્ષણકરણ કરવાની જરૂર નથી. ને વાચક આ મંત્રોનો અર્થ વિચારે તેના આશય સહેલાઈથી તેના ખ્યાનમાં આવી જશે. બધું વર્ણન કવિ કલ્પનાથી પૂર્ણ છે, તેથી એ દ્રષ્ટિએ આ સૂક્ત જેવું જોઈએ.

બ્રાહ્મણની ગાય

કંઠિક ૫, સૂક્ત ૧૮

(કવિ:- મયેશ્વર દેવશા - વ્રજપ્રધી)

નૈતાં તે દેવા અંદદુસ્તુમ્બૈ નૃપતે અત્રંભા । મા બ્રાહ્મણસ્ય રાજન્ય માં જિઘ્રસો અનાવામ્ ॥ ૧ ॥
જહ્નુદુઃખો રાજન્યઃ પાપ આત્મપરાજિતઃ । સ બ્રાહ્મણસ્ય ગામવાદુષ જીવાન્તિ મા શ્વઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ— હે વૃષભ ! તે દેવા પતાં તુમ્હે અત્રંભે ન વધુ) એટલેજ આ ગાય તમને ખાવા માટે આપી નથી હે (રાજન્ય) શત્રિય ! (બ્રાહ્મણસ્ય અનાવાં માં મા જિઘ્રસ-) બ્રાહ્મણની ગાય ખાવા યોગ્ય નથી, એવી માથને આ નહીં । ૧ ।

(અશ્વ-દ્રુઘઃ પાપઃ) ભુજારી, પાંપી (આત્મ-પરાજિતઃ રાજન્યઃ) પોતાને કારણે પરાજિત થયેલો શત્રિય, (સઃ બ્રાહ્મણસ્ય માં અવાત્) તેને બ્રાહ્મણની ગાયને ખાય, તો (અષ્ટ જીવાન્તિ, મા શ્વઃ) તે આને છવે કાલે નહીં । ૨ ।

આશય— હે શત્રિય ! દે રાજા ! આ બધું તાર જ ઉપયોગ માટે પ્રમથેરે તને આપ્યું નથી બ્રાહ્મણની ભૂમિ, ગાય આદિ ને કાંઈ મન દોષ તે બળથી દૂર કરે તમારે માટે યોગ્ય નથી. (૧)

જે ભૂગામમાં દારી ગેલા દોષ, પાંપી, દુષ્ટચરી અને આત્મપાતશી શત્રિય દોષ, તે બ્રાહ્મણની જમીન અને ગાય આદિનું બળજબરી દાખ કરીને તેના ઉપયોગ કરશે, તે આને કે કાંઈ છત્તે રહેશે, એ નિશ્ચય નથી (૨)

આર્ચિષ્ઠિતાધર્વિયા પૃદાકૂર્ચિ ચર્મણા । સાઃશ્રાદ્ધણસ્ય રાજન્ય તૃષ્ટિષા-ગૌરનાથા ॥ ૩ ॥
 તિર્વે ક્ષત્રં નયંતિ હન્તિ ચર્ચોઽગ્નિરિવારંચો વિ દુનોતિ સર્વમ્ ॥ ૪ ॥
 યો શ્રાદ્ધણં મન્યંતે અર્ચમેવ ત વિપસ્ય વિવતિ તેમાતસ્ય ॥ ૫ ॥
 ય ઇન્દ્રો હન્તિ મૃદું મન્યમાનો દેવપીયુર્ધનકામો ન ચિચાત્ ॥ ૬ ॥
 સં તસ્યેન્દ્રો હૃદયેઽગ્નિમિન્ધ ડમે ઇન્દ્રો નમંસી ચરન્તમ્ ॥ ૭ ॥
 ન શ્રાદ્ધણો હિંસિતવ્યોઽગ્નિઃ પ્રિયત્વનોરિવ । સોમો દ્યૌષિ દાપાદ ઇન્દ્રોઽસ્ત્યમિવશ્વિપાઃ ॥ ૮ ॥
 જ્ઞાતાપોષ્ટું નિ ગિરતિ તાં ન શક્નોતિ નિઃસ્વિદન્ ॥ ૯ ॥
 અર્ચં યો શ્રાદ્ધણાં મુલયઃ સ્વાદુઃપ્રીતિ મન્યતે ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—હે (રાજન્ય) ક્ષત્રિય ! (એવં શ્રાદ્ધણસ્ય ગૌઃ મનાયા) આ શ્રાદ્ધજ્ઞની ગાય ખાવા પોષ્ય નથી કેમકે,
 (સા યર્મણા આર્ચિષ્ઠિતા) તે આપણી દંઠાએથી (તદા પૃદાકૂર્ચઃ) હવે અધર્વિયા) પાણી-તરણ સાપજુના જેવી
 અપકર વિધી કરેલી હોય છે. [૩]

(યઃ શ્રાદ્ધણં અર્ચં દય મન્યતે) જે ક્ષત્રિય શ્રાદ્ધજ્ઞને પોતાનું અન્ન જ ખાતે છે, (સ તેમાતસ્ય વિપસ્ય
 વિવતિ) તે સાપજુ ઝેર જ પીએ છે, તે અપમાનિત બાદજી (ક્ષત્રં ચે નિઃ નયતિ) ક્ષત્રિયને નિ શેષકરે છે, (ચર્ચોઃ
 હન્તિ) તેજ નાશ કરે છે, (આરણ્યઃ અગ્નિઃ) સળગેલા પ્રાણ અગ્નિની જેમ (સર્વં વિદુનોતિ) બધાને નાશ
 કરે છે [૪]

(ય દેવપીયુઃ ધનકામઃ) જે દેવકનુ પાત્રીઓ (ઇન્દ્રં મૃદું મન્યમાનઃ ન ચિચાત્ હન્તિ) જે શ્રાદ્ધજ્ઞને
 ખમણ માને છે તે વિનાવિચારે તેને ખાતે છે (ઇન્દ્રઃ તસ્ય હૃદયે અગ્નિ સં હન્યે) ઇન્દ્ર તેના હૃદયમાં આગ સળગાવી
 દે છે (ડમે નમમ્હી ચરન્તં ઇન્દ્રો) ખાને ભૂલેક અને ઘુલેકમાં વિચરીને એનો દેષ કરે છે. [૫]

(પ્રિયત્વનોઃ અગ્નિઃ) પ્રિયતનુષ્ઠ અગ્નિના જેવા (શ્રાદ્ધણઃ હિંસિતવ્યઃ) શ્રાદ્ધજ્ઞની હિંસા ન કરવી
 એછમે (સોમઃ દિઃ અસ્ય દાપાદ) સોમ એનો આગળની છે અને (ઇન્દ્રઃ અસ્ય અમિશાસ્તિ-પાઃ) ઇન્દ્ર એનો
 શાપથી બચાવવાવાળો છે. [૬]

(યા મલય શ્રાદ્ધણાં અર્ચં) જે મળીન પુરૂષ શ્રાદ્ધજ્ઞનું અન્ન (સ્વાદુઃ પ્રીતિ મન્યતે) સ્વાદથી ખાઈ છુ
 એમ સમજે છે તે (જ્ઞાતા-મપાણાં નિગિરતિ) સે કહે પ્રકારની ડુર્ભતિને ખાત થાય છે અને (નિઃસ્વિદન્ તાં ન
 શક્નોતિ) એને ખાતા કરીને સદન કરી શકતો નથી. [૭]

આપાર્થ—હે ક્ષત્રિય ! શ્રાદ્ધજ્ઞની જ્ઞાન અથવા ગાય તમારા હૃદયમાં મળે નથી અને, આપણી દંઠાએથી, વિધી કરેલી,
 કોપી સાપજુના જેવી એ તમારા નાશ કરવા જ સમર્થવૈવી છે (૩)

જે ક્ષત્રિય વિદ્વાન શ્રાદ્ધજ્ઞને પોતાના વખોડામનો પદાર્થ માને છે, તે માનો સાપજુ ઝેર જ પીએ છે એ રીતે અપમાનિત
 થયેલા શ્રાદ્ધજ્ઞ ક્ષત્રિયનો નાશ કરે છે, તેનું તેજ નષ્ટ કરે છે, અને બાદજી અગ્નિની જેમ સમસ્તે રાષ્ટ્રને હલાવી મૂકે છે (૪)

જે ક્ષત્રિય પાનપ લોભથી દેવોનો અતલભાગ પોતે જ ખાય છે, અને શ્રાદ્ધજ્ઞને નિર્ભત માનીને તેને ખાત આવે છે, તેના
 હૃદયમાં આગ સળગાવીને ઇન્દ્ર તેનો નાશ કરે છે અને સર્વ પૃથ્વી અને ધુ લોક તેની નિન્દા કરે છે (૫)

અગ્નિના જેવા જ બાદજી છે, જેને ઝેરના લગિત નથી, કેમકે સોમ એનો સળગી અને ઇન્દ્ર એનો રક્ષક છે (૬)

જે પાપી ક્ષત્રિય શ્રાદ્ધજ્ઞનું ધન પોતાના ભોગ માટે છે એમ માને છે અને તેના હું હતામ ભોગ કરે' ક્ષ એમ સમજે
 છે, તેના પડ તે કહેા અપતિઓ આવે છે અને તેનું સાપાર્થ જાણ નષ્ટ થઈ જાય ॥ (૭)

જિહ્વા જ્યા મવેતિ શુભલે વાહુનારીકા દન્તાસ્તર્પમામિદિગ્ધાઃ ।

તેમિમ્મણા ધિષ્યતિ દેવપીયૂનહૃદ્લેષુમિદ્રવજ્જેતેઃ

॥ ૮ ॥

સીક્ષ્ણેર્ધ્વો બ્રાહ્મણા હેતિમન્તો યામસ્વન્તિ શરદ્ધ્યાંદે ન સા મૃષા ।

અનુદાય તર્પસા મન્યુનાં ચોત દુરાદર્ભ મિન્દન્ત્યેનચ

॥ ૯ ॥

યે સદ્ધમરાજઘાસન્દશશતા ઉત । તે બ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધ્વા વૈતહૃદ્યાઃ પરામવન્ ।

॥ ૧૦ ॥

ગૌરેષ શાન્દુન્યમાના પૈતદ્ધ્યાં અર્ચાતિરત્ । યે કેસરપ્રાવગ્ધાયાશ્વરમાજામર્ષેચિરન્

॥ ૧૧ ॥

અકશતં તા જનતા યા મૃષિર્ષ્યધ્રુવત । પ્રજાં હિંસિત્વા બ્રાહ્મણીમંમંમૃચ્યં પરામવન્

॥ ૧૨ ॥

અર્થ—બ્રાહ્મણી (જિહ્વા જ્યા મવેતિ) એક ધનુષ્યની ટેરી અને છે. (વાહુ કુલ્મલ) વાણી ધનુષ્યનો ફંડ અને છે. (તર્પસા આમિદિગ્ધાઃ દન્તાઃ નારીકાઃ) તપથી તીવ્ર બનેલા ફાં બાળક અને છે. (બ્રાહ્મણ) બ્રાહ્મણ (તેમિઃ વેવજ્જેતેઃ હૃદ્લેષુઃ ધનુર્મિઃ) દેવસેવિત આત્મભગવાન ધનુષ્યોધી (દેવ-પીયૂન ધિષ્યતિ) દેવશત્રુઓપર આધાત કરે છે. [૮]

(સીક્ષ્ણ-દ્વય. હેતિમન્ત. બ્રાહ્મણાઃ) તીક્ષ્ણ બાણોથી યુક્ત, અભોથી યુક્ત બ્રાહ્મણ (યાં શરદ્ધ્યાં અરુપ્તિ) ને બાણે ફેંકે છે (ન સા મૃષા) તે નકામાં જતા નથી (તર્પસા ચ હત મન્યુના મનુદાય) તપ અને ક્રોધની સાથે પિછા પકડીને દુરથી મળમિન્દસ્તિ) અને દુરથી ન વીધી નાખે છે. [૯]

(યે વૈત-હૃદ્યાઃ સદ્ધમરાજન્) ને દેવોનું દબ્ય-અથ આવાવાળો દબ્યરો રાખ્યો શકે એવા, (યે હત દશશતાઃ આસન્) અને ને દસ સો હતા, (તે બ્રાહ્મણસ્ય ગાં અગ્ધ્યા) તે બ્રાહ્મણની ગાય ખાધે (પરામવન્) પરાભવ પામ્યા છે. [૧૦]

(હન્યમાના ગૌરૈશ્વ) ને દુરથી દેવામાં આવ્યું છે તે ગાયે જ (તાન્ વૈતહૃદ્યાન્ અર્ચાતિરત્) એ દેવતાઓનું અન્ન આવાવાળાઓને વિનાશ કર્યો છે. (યે કેસરપ્રાવગ્ધાયાઃ શ્વરમ-મર્જાં અર્ષેચિરન્) ને વાળની રસીથી બધાએલ અંતિમ થેદાને પશુ રંધે છે, હૃદયથી બચે છે. [૧૧]

(તાઃ જનતાઃ અક-શતં) એ જનતાના લોકે એકલેને એક હતા (યાઃ મૃષિઃ ધ્યધ્રુવત) ને અણે ધનુષ્યની ટેરી (બ્રાહ્મણી પ્રજાં હિંસિત્વા) બ્રાહ્મણ પ્રજાને કદ આપણથી (અલંમયં પરામવન્) કષાપના વિના જ પરાભવ પામ્યા છે. [૧૨]

આવાર્થ—એ સારને બ્રાહ્મણની એક ટેરી, વાણી ધનુષ્ય, અને એના તપથી યુક્ત ફાંત બાળ્યું અને છે એ ધનુષ્ય થડે તે બ્રાહ્મણ દેવતાઓનું અન્ન આવાવાળાને નાશ કરે છે (૮)

એ બ્રાહ્મણો ખૂબ વર્તિલ્ય અભ્રાઓવાળા હોય છે, તેથી એ અર્ચાં તેઓ એવા જ ફેંકે છે, તે બધાં જતાં નથી પોતાના તપ અને ક્રોધથી પિછા પકડીને દુરથી પશુ એના નાશ કરે છે (૯)

દેવતાઓને મટિ અલગ રાખવામાં આવેલા અગ્નિ પોતા મટિ તપયોગ કરનાર સેંકડો રાખ્યો બ્રાહ્મણની જમિ અથવા ગાય હરણ કરીને, તેનો પોતાને મટિ વધુલોગ કરવાથી પરાભવ થઈ ગયા (૧૦)

એ દુખી યથેવ બ્રાહ્મણની ગાય જ એ દેવતાઓનું અન્ન આવારે ફાંચેલા નાશ થવાનું કારણ અને છે (૧૧)

સેંકડો ફાંચેલા પુઠીપર બારે પરાક્રમ કરવાવાળા દેવ છે, પરંતુ તેઓ એ બ્રાહ્મણોને દુખ દેવાનું સાર હોવાથી તે સદેને પરાભવ પામે છે. (૧૨)

દેવપીયુષ્વરતિ મર્ત્યેષુ ગરગીર્ણો મંવત્યસિંમૂયાન્ ।

યો વ્રાહ્મણં દેવચન્ધું દિનસ્તિ ન સ પિતૃયાણમપ્યેતિ લોકમ્

॥ ૧૩ ॥

અર્ધિર્વ નૈઃ પદવાયઃ સોમો દાયાદ ડચ્ચતે । દન્તામિશસ્તેન્દ્રસ્તસ્થા તદ્દેષસો વિદુઃ

॥ ૧૪ ॥

દ્વૈર્પરિવ દિગ્ધા નૃપતે પૃદાકૃર્વિં ગોપતે । સા વ્રાહ્મણસ્મેર્ણ્ણોરા તર્વા વિષ્યતિ પીર્યતઃ

॥ ૧૫ ॥

અર્થ— દેવ-પીયુઃ ગર-ગીર્ણઃ મર્ત્યેષુ ચરતિ) દેવશત્રુ, એર પીધિલા મનુષ્યની માફક માણસોની વચ્ચે ધૂમે છે. અને (અસ્થિ-મૂયાન્ મવતિ) તે કેવળ શાકાહારીજી હોય છે. (યઃ દેવ-ચન્ધું વ્રાહ્મણં દિનસ્તિ) જે દેવોના બન્ધુરપ આશાધુને કષ્ટ આપે છે, (સઃ પિતૃયાણં અપિ લોકં ન પતિ) તે પિતૃયાણુ સોકમાં પશુ જતો નથી. [૧૩]

(અગ્નિઃ યૈ નઃ પદવાયઃ) અગ્નિ જ અમારો માર્ગદર્શક છે. (સોમઃ દાયાદઃ ડચ્ચતે) સોમ સંબંધી છે, એમ કહેવાય છે. (દન્દ્રઃ અમિશસ્તા દશ્તા) ઇન્દ્ર એ શાપ આપનાસાઓનો નાશકર્તા છે. (તથા યેષસઃ તન્ વિદુઃ) આ પ્રસારે જ્ઞાની આ વાત સમજે છે. [૧૪]

હે રાજા ! હે ગાર્ગીને સ્વામી (દિગ્ધા દ્યુઃ દિવ) એર અરેલા આલો બેવા (પૃદાકૃ. દિવ) સાંપ બેવા (સા માહ્મણસ્ય ઘોરા દ્યુઃ) તે આહાલોના અર્ધકર આશુ (તવા પીર્યતઃ વિષ્યતિ) તે વડે દિસકને વીધે છે. [૧૫]

આવાર્થ—દેવોના સમુરૂપ બનીને પૃથ્વીપર ફરનાર કુદ્ધ મનુષ્યો જે રાત્રિ અતિ કુદ્ધ મનુષ્યની જેમ નિર્જન યાદ ભય છે અને જે દેવોના બન્ધુ શ્રાક્ષણી દિસા કરે છે, તેમને પિતૃયાણુ પશુ ગ્રાપ્ત થતો નથી (૧૩)

બધા જ્ઞાનીઓ ભણે છે કે, અગ્નિ અમારો માર્ગદર્શક સોમ અમારો સંબંધી અને ઇન્દ્ર અમારો રક્ષક જી (૧૪)
હે રાજા ! તું જ્ઞાનમાં રાજાને કે વિષયુક્ત બાબુ મુજબ અને સાંપ બેવા, શ્રાક્ષણના અર્ધકર આશુ દિસકને અવરૂપ નાશ કરે છે (૧૫)

શતૌદના ગાય

કંઠિ. ૧૦, સૂકત ૬

(સચિ- અવર્ણો દેવતા- શતૌદના)

અઘાપતામપિ નહા મુલાનિ સપત્નેષુ વર્જમર્વયૈતમ્ ।

હન્દ્રેણ દુક્તા પ્રથમા શતૌદના આતૃવ્યમ્ની યર્જમાનસ્ય ગાતુઃ

॥ ૧ ॥

વેદિદે ચર્મ મવતુ વદિર્લોમાનિ યાનિ તે । एषा त्वां रक्षानार्त्रમોદુ ગ્રાવો ત્વેયોઽર્ધૈ વૃત્યતુ ॥ ૨ ॥

અર્થ— (અઘાપતાં મુલાનિ અપિ નહા) પાપી લોકેનું મુખ બન્ધ કર (સપત્નેષુ પતં વર્જં અર્વય) શત્રુઓપર આ વજ્ર ફેંક. (હન્દ્રેણ દુક્તા પ્રથમા શતૌદના) ઇન્દ્રે આપેલી પહેલી સેંકડો ગોઝન આપનારી (આતૃવ્યમ્ની યર્જમાનસ્ય ગાતુઃ) યજુનો નાશ કરવાવાળી, વજ્ર/આનને મારી દર્શાવવાવાળી આપ જ છે. [૧]

(તે ચર્મ વેદિઃ મવતુ) તારું આમકું વેરી બને, (યાનિ તે લોમાનિ વદિઃ) જે તારાં શોમ છે તે કળાં છે, (एषा रक्षाना त्वां अग्रमीतु) જે રક્ષી તને બાંધવામાં આવી છે, હે શેત્રુભરિષ્ ! (एषा प्राया त्वां मघिनृत्यतु) આ આશ તારી ઉપર આનંદથી નાચે, તારો રૂસ કાઢવા માટે વનરપતિપર પત્થર નાચે. [૨]

ચાલોસ્તે પ્રોક્ષણીઃ મન્તુ જિહ્વા સં માર્દ્ધ્યયં । શુદ્ધાત્વં યજ્ઞિયા મૃત્વા દિવં પ્રદિં શતૌદને ॥ ૩ ॥
 યઃ શતૌદના પચતિ કામપ્રેણ સ કંલપતે । પ્રીતા તૃપ્તિર્જિજ્ઞઃ સર્વે યન્તિ યથાયયમ્ ॥ ૪ ॥
 સ સ્વર્ગમા રોહતિ યજ્ઞાદર્શિદિવં દિવઃ । અપૂપનામિ કૃત્વા યો દદોતિ શતૌદનામ્ ॥ ૫ ॥
 સ તાહ્લોકાન્ત્સર્વામોતિ યે દિવ્યા યે ચ પાર્થિવાઃ ॥ ૬ ॥
 હિરણ્યવ્યોતિષ કૃત્વા યો દદોતિ શતૌદનામ્ ॥ ૭ ॥
 યે તે દેવિ શમિતારઃ પુત્રારો યે ચ તે જનાઃ ।
 તે ત્વા સર્વે ગોપ્સ્યન્તિ યથૈર્થો યૈર્થઃ શતૌદનં ॥ ૮ ॥
 વસંવસ્ત્વા દક્ષિણત ઉત્તરાન્મુરુતંસ્ત્વા । આદિત્યાઃ પથ્યાન્ગોપ્સ્યન્તિ સામિષ્ટોમમર્તિ દ્રવ ॥ ૯ ॥
 દેવાઃ પિતરો મનુષ્યાગ્નિચર્વાપ્સરસંચ યે । તે ત્વા સર્વે ગોપ્સ્યન્તિ સાતિરાગ્રમર્તિ દ્રવ ॥ ૧૦ ॥
 અન્વરિષ્ઠ દિવ ભૂમિમાદિત્યાન્મુરુતો દિગ્ઃ ।
 હ્લોકાન્ત્સ સર્વાનામોતિ યો દદોતિ શતૌદનામ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ—હે (મનુષ્યે) અદિ સ્ત્રીય ગામ । (તે ચાલો પ્રોક્ષણી સન્તુ) તારા વાળ પ્રેક્ષણી યાઓ (જિહ્વા સ
 માર્દ્ધ્ય) તારી ટીલ શીધન કરે, (ત્વ યજ્ઞિયા શુદ્ધા સ્ત્વા) યં પૂજ્ય અને શુદ્ધ થઈને હે શતૌદના ગામ । (ત્વ
 દિવ પ્રદિ) તું ધૃતોકામ ગામ [૩]

(યા શતૌદના પચતિ) ને શતૌદનાને રાધે છે તે (સઃ કામપ્રેણ કલપતે) તે સહયોને પૂજી કરે છે
 (અથ સર્વે પ્રીતા જાતિજ્ઞ) તેના બધા સદૃષ્ટ થયેલ—સદિવને (યથાયય યન્તિ) યથાયોમ માર્ગે પાછા
 ગયા છે [૪]

(સ સ્વર્ગ મારોહતિ) તે સ્વર્ગપર ચડે છે, (યજ્ઞ શુદ્ધિઃ જિહ્વ દિવ) બધાં એ સ્વર્ગધામ છે, (યા
 શતૌદના અપૂપનામિ દૃત્વા દદોતિ) ને શતૌદનાને માવપૂનાના રૂપમાં દાન આપે છે [૫]

(યે દિવ્યા યે ચ પાર્થિવા) ને દિવ્ય અને ને પાર્થિવ બોલ છે (નાન્ લોકાન્ સઃ સમાગ્નોતિ) એ
 બધા લોકોને તે આત કરે છે, (ય શતૌદના હિરણ્યવ્યોતિષ કૃત્વા દદોતિ) ને શતૌદનાને સુવર્ણથી ચઘુશારીને
 દાન કરે છે [૬]

(યે શમિતાર યે ચ પુત્રાર જના) ને શમિતાઓને ને પુત્રારોના લે ૩ છે, (તે સર્વે ત્વા ગોપ્સ્યન્તિ)
 તે બધા તારી રક્ષ કરશે હે (શતૌદને) બધા મનુષ્યોને બોબન આપસપ જી ગમ । (યથઃ યા યૈર્થો) એમનાથી
 તું બચ ન શક [૭]

(દક્ષિણતઃ ત્વા વસંચ) દક્ષિણની બાજુથી તને વસં દેવ, (ઉત્તરાન્ ત્વા મુરુતં) ઉત્તરની બાજુથી તને
 મુરુત દેવ (આદિત્યા પથ્યાન્ ગોપ્સ્યન્તિ) આદિત્ય તારી પાછળથી રક્ષા કરશે (સઃ ત્વ અમિષ્ટોમ મર્તિદ્રવ) એવી
 તું અમિષ્ટોમ યજ્ઞની પાર ગા [૮]

(યે) ને દેવ, પિતર, મનુષ્ય અને અધર્વાઅપ્સરાઓ છે, (તે સર્વે ત્વા ગોપ્સ્યન્તિ) તે સર્વ તાર રક્ષણ
 કરશે (સઃ અતિરાગ્રં અતિદ્રવ) એવી તું અતિચત્ર યજ્ઞની પાર ગા [૯]

(ય શતૌદના દદોતિ) ને શતૌદનાને આપે છે, (સઃ સર્વાન્ લોકાન્ આગ્નોતિ) તે બધાં લોકોને આત
 કરે છે ને લોકો અતરિક્ષ, તું ભૂમિ આદિ વ, મરુત અને રિક્ષઓના નામથી અસિદ્ધ છે [૧૦]

ધૃતં પ્રોક્ષતીં સુભગાં દેવી દેવાન્ગમિષ્યતિ । પુત્રારમણ્યે મા હિંમીદિવં પ્રેદિં ઘર્તાદને ॥ ૧૧ ॥

યે દેવા દિવિપદોઃ અન્તરિક્ષસદશ્ચ યે યે ચેમે સૂમ્યામર્ષિઃ ।

તેમ્પસ્ત્વં યુક્ત્ય સર્વદા ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ, ॥ ૧૨ ॥

યત્તે શિરો યત્તે મુઠ્ઠં યો કર્ણો યે ચં તે દન્ત્ । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૧૩ ॥

યો ત્ ઓઘૌ યે નાસિકે યે ગૃદ્ધે યે ચ તેઽશ્વિર્ણી ।

આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૧૪ ॥

યત્તે ક્લેમા યદ્દદયં પુરીતસ્સદ્કણ્ઠિકા । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૧૫ ॥

યત્તે યક્ત્યે મતસ્તે ચદોન્ત્ર યાશ્વં તે ગુદાઃ । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૧૬ ॥

યત્તે પ્લાથિર્યો વનિષ્ઠ્યો કૃદ્ધી યત્ત ચર્મં તે । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૧૭ ॥

યત્તે મજ્ઞા યદસ્થિ યન્મોસં યત્ત લોહિતમ્ । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૧૮ ॥

યો તે શાહ્યે દોષળી યાવંત્સા યા ચં તે ક્કુત્ । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૧૯ ॥

યાત્તે ગ્રીવા યે સ્કન્ધા યાઃ પૃષ્ઠોર્યાશ્ચ પર્શ્વઃ । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૨૦ ॥

યો ત્ ઊરુઃ અષ્ટીવન્તો યે શ્રોણી યા ચં તે ગત્સત્ । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૨૧ ॥

યત્તે પુચ્છં યે તે ચાલા યદ્ધો યે ચં તે સ્તનઃ । આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૨૨ ॥

યાત્તે જઘ્ના યાઃ કુપ્થિકા ક્રન્ધરા યે ચં તે ગ્રાફાઃ ।

આમિષાં દુહતાં દાત્રે ક્ષીરં સર્પિરથો મધુ ॥ ૨૩ ॥

અર્થ—(ધૃતં પ્રોક્ષતીં સુભગાં દેવી) ધીનું સિ અન કસવાત્રાગી ભાગ્યવાન દેવી (કેવાન્ ગમિષ્યાસી) દેવતાઓને આમ ધરી હે શતોદના (અગ્ન્યે) અદિ સતીય આપ । (પુત્રારં મા હિંસી) સમયા નાળાની હિ સા ન કર. (વિદ્ય પ્રેદિ) સ્વર્ગને આપ થા [૧૧]

(યે વિવિ-સદ દેવાઃ) ને દુષ્ટોદમા રહેવાવાળા દેવ છે, (યિ ચ અતારિક્ષ-સદ) ને અતરિક્ષમાં રહે છે, (યે ચ હમે ભૂમ્યાં અધિ) ને ભૂમિપર રહે છે, (તેમ્પ સર્વ સર્વદા) એમને યાદે તુ સર્વદા (ક્ષીરં સર્પિ. અથો મધુ યુક્ત) દૂધ, ઘી અને મધ આપ [૧૨]

(યત્તે શિરઃ) ને તારે શિર, (યત્તે મુઠ્ઠં) ને તારે મુખ, (યો ચ કર્ણો) ને તારા કાન છે, (યે ચં તે દન્ત્) ને તારી દાંડી છે, (દાત્રે આમિષાં ક્ષીરં સર્પિઃ) અથો મધુ દુહતાં) છતાંને દૂધી, દૂધ, ઘી, અને મધુ આપ [૧૩]

॥ ૧૪ ॥ (યો તે ઓઘૌ) ને તારા હેઠ છે (દાત્રે અશ્વિર્ણી) ને તારા શિરમાં બને આંખ છે, (તે ક્લેમા) હૃદય પુરીત સદ કણ્ઠિકા) ને હે કસાં, હૃદય, મલાશય અને કસો ભાગ છે, (તે યક્ત્ય મતસ્તે આન્ત્રે ગુદા) ને તારે મૂત્ર, ગરો, આંતરાં અને ગુદા છે, (તે પ્લાથી. વનિષ્ઠ્ય. કુદ્ધી, ચર્મ) ને તારા શ્વાશાય, કૃષ અને આમી છે, (તે મજ્ઞા, અસ્થિ, મોસં, લોહિતં) ને તારે મજ્જી, અસ્થિ માંસ અને લોહી છે, (તે શાહ્ય દોષળી અંસી, કક્કુત્) ને તારા આડુ, માલુઓ, ખાખા અને કુદાન છે, (તે ગ્રીવા સ્કન્ધા. પૃષ્ઠોઃ પર્શ્વઃ) ને તારી ગદન, ખાંધા, પીઠ અને પાસળીઓ છે, (તે ઊરુ અષ્ટીવન્તો શ્રોણી મત્સત્) ને તારી બમ્બો, ઘૂટણો, કસાં અને ગુલાંગ છે, (તે પુચ્છ ચાલાઃ ક્રન્ધઃ સ્તના.) ને તારે પૂછુ, વાળ, અવાડુ અને આયળ છે, (તે ગ્રામા કુપ્થિકા ક્રન્ધરાઃ શાપાઃ) ને

યત્તે ચર્મ શતૌદનં યાન્તિ લોમાન્યદ્યે । આમિષાં દુદ્ધતાં દાત્રે દ્યૌરં સર્પિરયો મધુ ॥ ૨૪ ॥
 ક્રોડો તે સ્તાં પુરોહાશાવાજ્યૈનામિધારિતૌ । તૌ પશ્વૌ દૈવિ કૃત્વા સા પત્કારં દિવં વહ ॥ ૨૫ ॥
 ઉલ્લસલે મસલે યમ્ ચર્મણિ ચો વા શર્પે તણ્ડુલઃ કર્ણઃ ।
 યં વા વાતૌ માતરિથ્યા પર્વમાનો મમાયાથિદ્ધોતા સુદૃતં કૃણોતુ ॥ ૨૬ ॥
 અપો દેવીર્મધુમતીર્ધૃતધ્રુવૌ મસનાં હસ્તેષુ પ્રપૃથક્સાદયામિ ।
 વર્ત્કામ દુદ્ધમપિઞ્ચામિ ચોડહં તન્મે સર્વં સં પંચતાં વયં સ્યામ પતયો રયીણામ્ ॥ ૨૭ ॥

તારી જા થો, દીયલુ અને ખરીઓ છે, (તે ચર્મ લોમાનિ) ને તારે આપડું અને લોમ છે હે (શતૌદને) ગાય । (દાત્રે દ્યૌરં અમિષાં) ૦) દાતાને દુધ, દહી, થી અને મધ આપની રહે. [૨૪-૨૪]

હે શતૌદના ગાય ! (તે ક્રોડો) તારો પાશ્વ ભાગ (મારજ્યેન અમિધારિતૌ પુરોહાશો લતાં) થી દાતા સિંચાયેલો પુરોહાશ યાઓ. હે દેવી ! (તૌ પશ્વૌ કૃત્વા) એની પાંખ બનાવીને (સા ત્વં પત્કારં દિવં વહ) તે પકાવવાવાળાને તું રવર્ગમાં લઇ જા. [૨૫]

(ઉલ્લસલે મસલે) ઉપજી અને મુસલ, (ચર્મણિ શર્પે ચ વા યઃ તણ્ડુલઃ કર્ણઃ) ચામડાપર અને મુપડાપર ને ચોખાના દાણાઓ રહે છે, (યં વા વાતૌ માતરિથ્યા પર્વમાનઃ મમાય) નેને પવિત્ર કરવાવાળા વાણી મધ્યા છે, (તત્ હોતા મસિઃ સુદૃતં કૃણોતુ) એને હોતા અમિ ઉત્તમ આહુનિરૂપ બનાવે [૨૬]

(અધુમતીઃ ધૃતશ્ચ્યુતઃ દેવીઃ વાપઃ) અધુમુક્ત થીને આપવાવાળી દિવ્ય અસપારાઓ (મસનાં હસ્તેષુ ચ પ્રપૃથક્ સાદયામિ) અસલોના હાથોમાં અસગ અસગ આપું છું. (અપ્ કામઃ દુદ્ધં ચા વહં આમિઞ્ચામિ) નેની ધનના કરીને હું આ તમારો અભિષેક કરે છું. (તત્ મે સર્વં સંપંચતાં) તે અને બધું આપ્યાઓ, (વયં રયીણાં પતયા સ્યામ) અમે બધા બનના અભિક્ષ મધ્યે. [૨૭]

ગાયત્રી વિશ્વરૂપ

કાંડ ૬, સૂક્ત ૭

(અપિ--મદ્યા । દેવતા-ગૌઃ)

પ્રજાપતિશ્ચ પરમેષ્ઠી ચ શુક્રે હન્દ્રઃ મિતૌ અધિર્લસાટં યમઃ કુકાટમ્ ॥ ૧ ॥
 સોમો રાજા મસ્તિષ્કો ધીર્લસરહનુઃ પ્રથિવ્યધિરહનુઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ— (પ્રજાપતિઃ ચ પરમેષ્ઠી ચ શુક્રે) પ્રજાપતિ અને પરમેષ્ઠી એ ગાયત્રી ને કિંચાં છે, (હન્દ્રઃ શિરાઃ) હન્દ્ર માધુ છે, (મસ્તિષ્કઃ લસાટં) અમિ કષ્ણ છે, (યમઃ કુકાટં) ચમ ગળાની પાટી છે (સોમઃ રાજા મસ્તિષ્કઃ) રાજા સોમ મગધ છે, (ધીર્લસરહનુઃ) ધ્રુવો છે ઉપરનું જગડું અને (પ્રથિવ્ય ધિરહનુઃ) પૃથ્વી નીચેનું જગડું છે. [૧-૨]

વિદ્યુઙ્ગિહા મુરતો દન્તા રેવતીર્ગીવાઃ કૃત્તિકા સ્કન્ધા યમો વહઃ	॥ ૩ ॥
વિશ્વં વાયુઃ સ્વર્ગો લોકઃ કૃષ્ણદ્રં વિધરણી નિવેપ્યઃ	॥ ૪ ॥
શ્યેનઃ ક્રોદોઽન્તરિક્ષં પાઞ્ચસ્યૅ૧ શૂદ્રસ્પતિઃ કકુદ્દૃહતીઃ કીકસાઃ	॥ ૫ ॥
દેવાનાં પત્નીઃ પૃથ્વ્ય ઉપસદઃ પર્શવઃ	॥ ૬ ॥
મિત્રશ્ચ વરુણશ્ચાસૌ ત્વષ્ટા ચાર્યમા ચ દોષર્ણી મહાદેવો ઘાહ	॥ ૭ ॥
હન્દ્રાણી મસદ્વાયુઃ પુચ્છં પર્વમાનો ઘાતાઃ	॥ ૮ ॥
વ્રત્તં વ ક્ષત્રં ચ શ્રોણી ચલમ્બુ	॥ ૯ ॥
ઘાતા ચ સવિતા ચાઘ્રીવન્તો જહ્વા ગન્ધર્વા અંધસ્રસઃ કુષ્ટિકા અદિતિઃ શ્રાપાઃ	॥ ૧૦ ॥
ચેતો હૃદયં પર્કન્નેધા મૃતં પુરીતત્	॥ ૧૧ ॥
શુરકુશિરિતં વનિમ્બુઃ પર્વતાઃ પ્લાશયઃ	॥ ૧૨ ॥
ક્રોધો વૃકૌ મન્યુરાણ્ડૌ પ્રજા શેષઃ	॥ ૧૩ ॥
નદી સુગ્રી વર્ષસ્ય પતયઃ સ્તનાં સ્તનચિત્સુરુધઃ	॥ ૧૪ ॥
વિશ્વવ્યવાધર્માર્પધયો લોમાનિ નક્ષત્રાણિ રૂપમ્	॥ ૧૫ ॥

અર્થ— (વિદ્યુત્ ગિહા) વિજળી જલ છે, (મરુતઃ દન્તા) અશ હાત છે, (રેવતીઃ ગ્રીવા, કૃત્તિકા સ્કન્ધાઃ) રેવતી ગર્હન અને કૃત્તિકા આધા છે, (યમોઃ વહઃ) ઉત્કૃષ્ટતા આપવ વાળો યમ તોડના પાસેના કાગ છે, (વાયુઃ વિશ્વં સ્વર્ગઃ લોકઃ કૃષ્ણદ્રં) વાયુ આધા અવધનો અને સ્વચ્છેષ્ઠ કૃષ્ણ છે અને (વિધરણી નિવેપ્યઃ) પાણીકલિત ઠોડાજાણી સીમા છે. [૩-૪]

(શ્યેન ક્રોદઃ) શ્યેન એની ગોદ, (અંતરિક્ષં. પાઞ્ચસ્યૅ૧) અંતરિક્ષ પેટ છે, (શૂદ્રસ્પતિઃ કકુદ્) બુદ્ધસપતિ કકુદ છે, (શૂદ્રતીઃ કીકસાઃ) શૂદ્રતી ઠેણીનો કાગ છે. (દેવાનાં પત્નીઃ પૃથ્વ્યઃ) દેવની પત્નીઓ પૃથ્વીનો કાગ છે, (ઉપસદઃ પર્શવઃ) ઉપસદ પાસળીઓ છે. [૫-૬]

(મિત્રઃ વ વરુણઃ ચ શ્રોણી) મિત્ર અને વરુણ આધા છે. (ત્વષ્ટા ચ ચાર્યમા ચ દોષર્ણી) ત્વષ્ટા અને ચાર્યમા આધુઆ છે, અને (મહાદેવઃ ઘાહ) મહાદેવ આહ છે. (હન્દ્રાણી મસદ્) મન્દપત્ની શરણાગ છે, (વાયુઃ પુચ્છં) વાયુ પુછ્છ ॥ અને (પર્વમાનઃ ઘાતાઃ) પર્વમાન વાયુ વાગ છે. [૭-૮]

(વ્રત્તં વ ક્ષત્રં ચ શ્રોણી) આશય અને ક્ષત્રિય પાર્શ્વ છે (ચલં કુરુ) ગળ ભાધો છે. (ઘાતા ચ સવિતા ચ અઘ્રીવન્તો) ઘાતા અને સવિતા આ હાંકણી છે, (ગન્ધર્વાઃ જહ્વા) ગન્ધર્વ નાધો છે, (અંધસ્રસઃ કુષ્ટિકાઃ) અંધસ્રસો ખરીનો કાગ છે, (અદિતિઃ શ્રાપાઃ) અદિતિ ખરી છે. (ચેતો હૃદયં) ચેતના એનું હૃદય છે, (મેધા યદ્યત્) મેધાછદિ વહત છે, (મૃતં પુરીતત્) મન એના આતરણ છે. [૯-૧૧]

(શુર કુશિ) શુભા રૂપ છે, (દરા વનિમ્બુઃ) અન્ન મોહુ આતરણ છે, (પર્વતાઃ પ્લાશયઃ) પર્વતા ન્દાન આતરણ છે. (ક્રોધઃ વૃકૌ) ક્રોધ એના કુલ છે, (મન્યુઃ આણ્ડૌ) ઉત્સાહ અંકોર છે, (પ્રજાઃ શેષઃ) પ્રજા બનનેન્દ્રિય છે. [૧૨-૧૩]

(નદી સુગ્રી) નદી સુગ્રામી છે, (વર્ષસ્ય પતયઃ સ્તનાઃ) વર્ષાપતિ મેધ એનાં સ્તનો છે, (સ્તનચિત્સુરુ ડધ) ગર્ભનાવળી મેધ દૃષ્ટી પુર્ણ સ્તન છે. (વિશ્વવ્યવાઃ ચર્મ) બધે ફેલાયેલું આકાશ આખી છે, (ઓષધયઃ લોમાનિ) ઔષધિઓ લોમ છે, (નક્ષત્રાણિ રૂપં) નક્ષત્ર રૂપ છે. [૧૪-૧૫]

દેવજના ગુદા મનુષ્યાં આન્ત્રાપ્ત્તિર્નુદરં	॥ ૧૬ ॥
રક્ષાંસિ લોહિતમિતરજના ઋવંધ્યમ્	॥ ૧૭ ॥
અગ્રં પીવો મજ્જા નિધનં	॥ ૧૮ ॥
અમિરામ્બીન્નં તરિયતોઽશ્વિનાં	॥ ૧૯ ॥
દન્દ્રઃ પ્રાહ્ તિષ્ઠન્દક્ષિણા તિષ્ઠન્ધમઃ	॥ ૨૦ ॥
પ્રત્યહ્ તિષ્ઠન્ધાતોદુહ્ તિષ્ઠન્તસવિતા	॥ ૨૧ ॥
તુળાંનિ પ્રાપ્તઃ સોમો રાજા	॥ ૨૨ ॥
મિત્રં દૈક્ષમાણ આશૃત આનન્દઃ	॥ ૨૩ ॥
યુજ્યમાનો વૈશ્વદેવો યુક્તઃ પ્રજાપતિર્વિમુક્તઃ સર્વં	॥ ૨૪ ॥
પૃતદૈ વિશ્વરૂપં સર્વરૂપં ગોરૂપમ્	॥ ૨૫ ॥
ઉપૈનં વિશ્વરૂપાઃ સર્વરૂપાઃ પશ્યન્તિપ્રતિ ય ઇવં વેદં	॥ ૨૬ ॥

અર્થ— (દેવજના ગુદા) દેવજના ગુદા છે, (મનુષ્યાઃ આન્ત્રાપ્તિર્નુદરં) મનુષ્ય આંતરડાં છે, (રક્ષાંસિ લોહિતં) રક્ષસ લોહી છે, (અમિરામ્બીન્નં તરિયતોઽશ્વિનાં) અમિરામ્બીન્ન તરિયતોઽશ્વિનાં છે, (અગ્રં પીવો મજ્જા નિધનં) અગ્ર પીવો મજ્જા નિધન મજ્જાની છે, (અમિરામ્બીન્નં તરિયતોઽશ્વિનાં) અમિરામ્બીન્ન તરિયતોઽશ્વિનાં છે, (અમિરામ્બીન્નં તરિયતોઽશ્વિનાં) અમિરામ્બીન્ન તરિયતોઽશ્વિનાં છે, (અમિરામ્બીન્નં તરિયતોઽશ્વિનાં) અમિરામ્બીન્ન તરિયતોઽશ્વિનાં છે. [૧૬-૧૯]

(દન્દ્રઃ પ્રાહ્ તિષ્ઠન્) ધન્દ્ર પૂર્વ દિશામાં રહેલું છે, (યમઃ દક્ષિણા તિષ્ઠન્) યમ દક્ષિણ દિશામાં અવસ્થાન છે, (પ્રત્યહ્ તિષ્ઠન્ ધાતા) પશ્ચિમ દિશામાં રહેલું ધાતા છે અને (સવિતા ઉદુહ્ તિષ્ઠન્) સવિતા ઉત્તર દિશામાં રહેલું છે. [૨૦-૨૧]

(સોમઃ રાજા તુળાંનિ પ્રાપ્તઃ) ન્યારે તુલને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે એ સોમ રાજા થાય છે, (દૈક્ષમાણઃ મિત્રઃ) અવલોકન કરવાવાળો મિત્ર અને (આશૃતઃ આનન્દઃ) પરાવૃત્ત થતાં એજ આનન્દ છે, (યુજ્યમાનઃ વૈશ્વદેવો) ન્યારે જૂતવામાં આવે છે ત્યારે બધા દેવતા સંજન-મથા આવે છે, (યુક્તઃ પ્રજાપતિઃ) જૂતવા પછી પ્રજાપતિ અને (વિમુક્તઃ સર્વં) ઊગવા પછી મરં કષ્ટ અને છે. [૨૨-૨૪]

(પૃતત્ત વૈ ગોરૂપં) આ નિ સન્દેહ ગાયનું રૂપ છે, એજ (વિશ્વરૂપં સર્વરૂપં) ગાયનું વિશ્વરૂપ અને સર્વરૂપ છે, (યઃ ઇવં વેદં) જે આ વાત જાણે છે (ઇવં) એની પાસે (વિશ્વરૂપાઃ સર્વરૂપાઃ પશ્યન્તિપ્રતિ) વિશ્વરૂપી અને સર્વરૂપી બધા પશુઓ રહે છે. [૨૫-૨૬]

ગાયનું મહત્ત્વ

આ સકતમાં ગાયનું મહત્ત્વ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. અહીં આ સન્દેહનો અર્થ ગાય અને બળદ કરવો નોંધવો એ રખ છે. ગાયના શરીરમાં બધા દેવોનો નિવાસ છે અને ગાય બધા દેવોનું રૂપ બની જાય છે, એવો ગાયનો અધિકાર આ સકતમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે, વૈદિક ધર્મમાં ગાયનું આદ્યું મહત્ત્વ છે. ગાયનું દૂધ, દહીં માખણ, ઘી, છાશ આદિ સેવન કરવાથી દેવતાઓનું સત્ત્વ સેવન કરવાનું એજ પ્રાપ્ત થાય છે, એજ પ્રકારે શોષન અને શોષન સેવન કરવાથી શરીર શુદ્ધ થાય છે. આ રીતે ગાયનું મહત્ત્વ સમજાવે વૈદિકધર્મ લોકો ગાયની સેવા કરે.

બળદ

કાંડ ૯, સૂક્ત ૪

(ઝાવિ- પ્રજા । દેવતા- ઝાવમા)

સાહસસ્ત્વેય ક્રમમઃ પર્યસ્વાન્વિશ્વાં રૂપાણિ વક્ષણાંસુ વિશ્રંત ।

મદ્રં દ્રાઘે યજમાનાય શિશ્યન્વાર્હસ્ત્ય યુશ્વિયસ્તન્તુમાતાંન ॥ ૧ ॥

અર્પા યો ઔર્ પ્રતિમા વધૂવં પ્રધુઃ સર્વેસ્મં પૃથિવીંચ દેવી ।

પિતા વૃત્સાનાં પરિરઘ્ન્યાનાં સાહસે પોપૃ અર્પિ નઃ કૃણોતુ ॥ ૨ ॥

પુમાન્તન્તર્વાન્તસ્યર્ચિરઃ પર્યસ્વાન્વસોઃ કવન્ધમુપુમો વિંમર્તિ ।

તમિન્દ્રાય પથિમિદેવયાનૈર્હૃતમગ્નિર્વહતુ જાતર્થેદાઃ ॥ ૩ ॥

પિતા વૃત્સાનાં પરિરઘ્ન્યાનામર્થો પિતા મહતાં ગર્ગરાણામ્ ।

ઘૃત્સો જરાયુ પ્રતિધુક્ષીયૂર્પ આમિષાં ઘૃતં તદસ્ય રેતઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (સાહસઃ સ્વેયઃ) હજારો શક્તિઓથી યુક્ત તેજસ્વી, (પર્યસ્વાન ઝાવમા) દૂધવાળો બળદ (વક્ષ-
ણાસુ વિશ્વા રૂપાણિ વિશ્રંત) નદીના તીરપર ધણી રમે પાત્રથી કરીને (વાર્હસ્ત્યઃ ઝાવિયઃ) બૃહસ્પતિના સંબંધનો
આ બળદ (દ્રાઘે યજમાનસ્ય મદ્રં શિશ્યન્) હાન આપવાવાળા યજમાનને માટે બસાઈતું શિક્ષણ આપીને (તન્તુ
આતાન્) યજમાન પાસેને દેશાવે છે. [૧]

(યા ઝાઘે) જે પહેલાં (અર્પા પ્રતિમા વધૂવં) જ્યારેને મેષની ઉપમા અપાતી આવી છે (દેવી પૃથ્વી દય)
પૃથ્વી દેવીની જેમ (સર્વેસ્મં પ્રધુઃ) બધા પર પ્રભાવ પાડવાવાળો, (વૃત્સાનાં પિતા) અગ્નિઓનો સ્વામી (જઘ્ન્યાનાં
પતિઃ) ગાયોનો પતિ (નઃ) અમને (સાહસે પોપૃ અર્પિ કૃણોતુ) હજારો પ્રજારની પૃષ્ઠિ આપે, પૃષ્ઠિમાં રાખે. [૨]

(પુમાન્ અન્તર્યાન્) પુરૂષ પોતાનામાં શક્તિ ધારણ કરવાવાળો, (સ્વચિરા વયસ્વાન્) પ્રુષ્ઠ બળદ દૂધવાળો
(ઝાવમાઃ ઘૃત્સોઃ કવન્ધમં વિમર્તિ) બળદ ધનતું શરિર ધારણ કરે છે. (તં દેવયાનૈઃ પથિમિઃ જુલં) એ દેવયાન માટે
સમર્પિતને (જાતર્થેદાઃ) જાણે દન્દ્રાય વહતુ) જનવેદ અગ્નિ ઇન્દ્રને માટે લાઇ જાય [૩]

(વૃત્સાનાં પિતા) વાઝરડીનો પિતા, (જઘ્ન્યાનાં પતિઃ) ગાયોનો પતિ, (યાયો) અને (મહતાં
ગર્ગરાણાં પિતા) મોટા પ્રજાહોનો પાલક, (ઘૃત્સઃ જરાયુ) બળતુ ગર્ભમાંથી આવીને (પ્રતિધુક્ષીયૂર્પ) પ્રતિદિન
અશ્રુતું દોહન કરીને (અમિષા ઘૃતં) દહીં અને ધી આપે છે (તત્ત્વં ઝાવસ્ય રેતઃ) તે નિઃસર્જક એનું વીંધ છે. [૪]

ભાષા— (૧) બળદ હજારો શક્તિઓથી યુક્ત છે. બળદ જ દૂધવાળો જ નદીઓને જિનારે એનાં વિવિધરો જોવામાં
આવે છે એનું હાન કરવાથી ડિંદા થાય છે અને યજ્ઞનો પ્રચાર થાય છે. (૨)

એને જાન આપનાર મેયોની ઉપમા આપનામાં આવે છે પૃથ્વી દેવી પર તે અધિક પ્રજાવવાળો છે, એ વાઝરડીઓનો પિતા
અને ગાયોનો પતિ છે. એનાથી અમારી હજારો પ્રજારની પૃષ્ઠિ થાય છે. (૩)

એ પ્રુષ્ઠ છે, એનામાં શક્તિ છે, એ સામર્થ્યવાળો અને દૂધવાળો છે એ ધનને ધારણ કરે છે. એ સમર્પિત યજ્ઞને
નતવેદ અગ્નિ ઇન્દ્રને માટે દેવયાનને માટે લાઇ જાય છે. (૪)

વાઝરડીઓનો પિતા અને ગાયોનો પતિ, મોટી જળધારાઓનો સ્વામી, જન્મનાં જ અશ્રુતું દોહન કરીને આપે છે,
દહીં અને ધી આપે છે, માને એ એનું બળ છે. (૪)

દેવાનાં ભાગ ઉપનાહ એવોદ્ધર્ષા રમ્ ઓવધીનાં પુતસ્યં ।

ગોમસ્ય મધ્મમૃગીત શુક્રો વૃહસ્પતિરમધ્યચ્ચર્ડીરમ્

॥ ૫ ॥

સોમેન પૂર્ણ ફલશં વિમર્ષિ ત્યષ્ઠાં રૂપાણાં જનિતા યજ્ઞનામ્ ।

શિગાસ્તં સન્તુ પ્રજન્નુદિદ યા કુમા ન્યૌસ્મર્ય સ્વધિતે ચક્ષુ યા અમ્

॥ ૬ ॥

આજ્યં વિમર્ષિ પુતમસ્ય રેતઃ સાહસ્રઃ પોપસ્તર્ષુ યજ્ઞમાહુઃ ।

ઇન્દ્રસ્ય રૂપમૃષ્મૌ વસાનઃ સો અસ્માન્દેવાઃ શિય એતં કુખઃ

॥ ૭ ॥

ઇન્દ્રસ્યાંજો વર્ઠણસ્ય વાહ અશ્વિનોરસૌં મરુતામિયં કઠ્ઠવ ।

વૃહસ્પતિં સંમૃતમેતમાર્હુયે ધીરાંસઃ કુવયો યે મંત્રીર્ણિઃ

॥ ૮ ॥

અર્થ— (યજ્ઞ દેવાનાં ઉપનાહ માગઃ) એ દેવોનો નજીકમાં રહેલો બાળ છે, (અર્ધાં ઓવધીનાં પુતસ્ય રસ) જળોનો, ઓપવિઓનો અને ધીનો એ રસ છે, (સોમસ્ય મધ્મ શુક્ર અનુગીત) એ સોમનો રસ ઇન્દ્ર પ્રાપ્ત કર્યો, એનું (યજ્ઞ શરીર વૃહસ્પતિરમધ્યચ્ચર્ડીરમ્) ને શરીર હતું તેજ્ય મેરુ એવ બન્યું છે. [૫]

(સોમેન પૂર્ણ ફલશં વિમર્ષિ) સોમરસથી પરિપૂર્ણ બનેલા કલશને તે પાસેથી કરે છે અને તે (રૂપાણાં જનિતા) રૂપોનો બનાવવાવાળો અને (યજ્ઞનાં જનિતા) યજ્ઞોનો ઉત્પાદક છે, (યા કુમા ન્યૌસ્મર્ય) ને આતાર સતાનો છે તે (શિયાઃ સન્તુ) અમારે માટે શુભ થાઓ હે (સ્વધિતે) સ્વેદ ! (યાઃ અમ્ સસ્મદ્ય નિ ચક્ષુ) ને બહો છે તે અમારે માટે આપ [૬]

(અસ્ય પુતં આજ્યં) એનું ધી અને આન્ય (રેતઃ વિમર્ષિ) વીધને પાસેથી કરે છે (સાહસ્ર. પોપ.) ને હળોનો પોષક છે (૥ ય વર્ઠ કઠ્ઠવ) એને યજ્ઞ કહે છે (વૃષમ ઇન્દ્રસ્ય રૂપ વસાન) બળદ ઇન્દ્રનું રૂપ પાસેથી કરીને, હે (દેવાઃ) દેવો ! (સઃ રક્તા અસ્માન્ દિવાઃ જા વતુ) એ દાનમાં અપાયેલ અમારી પાસે શુભ થઈને આવે [૭]

(યે ધીરાંસઃ) ને ધૈર્યવાળા અને (યે મંત્રીર્ણિઃ કવય) ને મનનશીલ કવિ છે તે (મત્ર સમર્થ વૃહસ્પતિ આહુ) એ સભારપુકતને ગૃહસ્થની કહે છે તથા એ (ઇન્દ્રસ્ય ઓજ) ઇન્દ્રની શક્તિ, (વરુણસ્ય વાહ) વરુણના ગાદી, (અશ્વિનોઃ મંત્રી) અશ્વિદેવાના આધિ, (મરુતાં જય કઠ્ઠવ) મરુતોનો એ તોડો છે, એમ કહેવામાં આવે છે [૮]

બાવાર્થ— એ દૂધ દેવોનો બળ છે, એ વનસ્પતિઓનો રસ છે, એ સોમરસનો સાથે ધીવાળા આવે છે એના શરીરને ધેવની ની ઉપમા છે (૫)

સોમરસથી બનેલા કલશ એ પાસેથી કરે છે, એ ગાય અશ્વિનો ઉત્પન્ન કર્યાં, વિવિધ રૂપોનો બનાવવાવાળો છે, એના સતાન અમારે કલ્યાણ કરે, સ્વેદ એની રક્તા કરીને અમને આપે (૬)

એ ધી અને વીર્ય પાસેથી કરે છે, હળનો પ્રકારની પુષ્ટિ આપે છે, તેથી અને યજ્ઞ કહેવામાં આવે છે એ ઇન્દ્રનું રૂપ પાસેથી કરીને અમારે માટે શુભ થાઓ (૭)

એ ધૈર્યપુકત કવિ અને જ્ઞાનીઓ છે તે માને છે કે તે દેવતાઓની શક્તિથી પુકત છે એનામાં વૃહસ્પતિ, ઇન્દ્ર, વરુણ અશ્વિનો, મરુત એમની શક્તિ છે (૮)

આ દૂધ આપવાવાળો બળદ ઉત્પન્ન થાય છે, એને સરવાળા ઇન્દ્ર કહે છે ને બળદનું સમર્પણ કરે છે, તેને હળનો દાનોનું એવ મને છે (૯)

દૈવીવિજ્ઞાઃ પર્યસ્માન્ના તનોપિ ત્વામિન્દ્રં ત્વાં સરસ્વન્તમાહુઃ ।

સહસ્રં ॥ એકમુક્તા દદાતિ ચો વ્રોહ્ણાઃ કૃપમમાજુહોતિ

॥ ૯ ॥

યૃહસ્પતિઃ સવિતા તે વયો દયો સપ્તર્ષયોઃ પર્યસ્મા તુ આમૃતઃ

અન્તરિક્ષે મનસા ત્વા જુહોમિ વર્હિષે ધાવાપૃથિવી ઉમે સ્તામ્

॥ ૧૦ ॥

ય इन्द्र इह देवेषु गोपેति विवावदत् । तस्य क्रपमस्याह्नानि ब्रह्मा सं स्वीतु भद्रया

॥ ૧૧ ॥

પાશ્યે આસ્તામનુપત્યા મગંસ્યાસ્તામનુવૃજો । અપ્સીવન્શાવનગીન્મિત્રો મમૈવો કેન્ડલાવિતિ ॥ ૧૨ ॥

મસદાસીદાદિત્યાનાં ઓગાં આસ્તાં યૃહસ્પતેઃ । પુષ્ટ વાતસ્ય દેવસ્ય તેન ધૂનોસ્તોષોધીઃ ॥ ૧૩ ॥

શુદાં આસન્તિસનીવાલ્યાઃ સુર્યાયાસ્તરચૈમમુનન્ । ઉત્થાતુર્મુચન્પદ ક્રપમં યદન્કલ્પયન્ ॥ ૧૪ ॥

ક્રોહ ઝાસીઝામિશસ્ય સોમસ્ય ફલકો ધૃતઃ । દેવાઃ સમસ્ય યત્સર્વે ક્રપમ ઇચ્છન્કલ્પયન્ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—૬ (પવસ્વાન્ દૈવી વિજ્ઞા આ તનોપિ, હુમવાગોતિવપ્રશ્ની પ્રભને ઉત્પન્ન કરે છે (ચા इन्द्र) તને ઇન્દ્ર અને (ત્વા સરસ્વન્ત માહુ) આરવાળો કહેવામાં આવે છે (ય વ્રોહ્ણાઃ) ને ધ્રુવ (જમ આ જુહોતિ) બળાતુ દાન કરે છે (સા એકમુક્તા સહસ્ર દદાતિ) તે એક રથાનપર યુધ કરીને હથેરાનુ દાન કરે છે [૬]

(યૃહસ્પતિઃ સવિતા) યૃહસ્પતિ અને સવિતા (તે વય દયો) તારી આધુને ધારણ કરે છે (તે જાત્રા) તારો આત્રા (સપ્તર્ષયો પરિ આમૃત) ત્વષ્ટ અને પુષ્ટી પરિપૂર્ણ છે (મનસા ત્વા અન્તરિક્ષે જુહોમિ) મનથી તને અન્તરિક્ષમાં અર્પણ કરે છું, (ઉમે ધાવાપૃથિવી તે વર્હિષે સ્તામ્) અને ધુનોઃ અને ધૂનોઃ નારાં અપ્સાન યાઓ [૧૦]

(દેવેષુ ઇન્દ્ર ઇવ) દેવોમાં એવો ઇન્દ્ર તેવો (ય ગોપુ વિવાવદત્ યાત) ગાયોમાં અચાન કરતો માને છે (તસ્ય ક્રપમસ્ય અગાતિ) એ બળદના અગાતી (મદ્રયા મદ્રા સહસીતુ) શુભ વાણીથી બધા પ્રથમ કરે છે [૧૧]

(પાશ્યે અનુમયા આસ્તા) બન્ને બાળ અનુમતિની છે, (અનુવૃજો મગસ્ય આસ્તા) પાંસગીઓના બન્ને બાળો ભગના છે (મિત્ર મમર્ષિત્) મિત્રે બધુ કે, (અસીવન્તે કેન્ડલી વર્તો મમ દતિ) બે હુન્ને દેવો મારા છે [૧૨]

(મસદ્ આદિત્યાના ઝાસીત્) કરોડરુદ્રોને એને બામ આદિત્યોને છે, (ઝોળી યૃહસ્પતે આસ્તા) ધાવાં જુહોતિના છે (પુષ્ટ વાતસ્ય દેવસ્ય) પુષ્ટ વાણીનુ છે, (તેન ઓષધી ધૂનોતિ) તેનાથી ઓષધિ એને દવાવે છે [૧૩]

(શુદાઃ સિનીવાલ્યા ઝાસન્) થતા બામ સિનીવાલીને છે (ત્વચ સુર્યાયા અમુચન્) ત્વચ સુર્યને ખગાની છે, એમ કહેવા ॥ (પદ ઉત્થાતુ અવુચન્) પદ ઉત્થાતાના છે એમ કહેવાવ છે (યત્ ક્રપમ ઇચ્છન્કલ્પયન્) આ પ્રકારે બળદની કંપના વિદાનેએ કરી છે [૧૪]

(ક્રોહ ઝામિશસ્ય આસીત્) ક્રોહ બમિશ સની હતી (ફલકા સોમસ્ય ધૃત) કનક એને ધારણ કરો છે એ રીતે (સર્વે દેવા ઇચ્છન્કલ્પયન્) બધા દેવો મળીને (યત્ ક્રપમ ઇચ્છન્કલ્પયન્) બળદની કંપના કરે છે [૧૫]

ભાવાર્થ—૬ યૃહસ્પતિ અને સવિતાએ એના આ કુષ્ઠુ ધારણ કર્યું છે ત્વષ્ટ અને વાયુનુ સત્ત્વ એનામાં છે અનુ મન પૂરક અતિવિશ્વા સમર્પણ કરવાથી બુધિપર અને આપ્રસન્ની નાથે એ રહે ॥ (૧૦)

એવો દેવોમાં ઇન્દ્ર તેવો ગાયોમાં આ બળદ છે જ્ઞાનીઓના એના અવધાનુ મહત્ત્વ કમન કરી રાકે ॥ (૧૧)

એના અવધવામાં અનમતિ, ભગ મિત્ર, આદિય, યૃહસ્પતિ, વાયુ આદિ દેવતાઓનુ અધિષ્ઠાન છે (૧૨-૧૩)

સિનીવાલી સુર્યપ્રભ, ઇ શામ બનીશ સ, સોમ આ દેવતાએને આરે કમચ ક્રાંત, ત્વચા, પદ ઓહ, કશરા, એ અવધવા માની દેવામાં આપ્ના છે આ રીતે બધા દેવોએ આ બળદની આભાતા કં પના કરેલી ॥ (૧૪-૧૫)

તે કૃષ્ણિઃ સરમાયે કુર્મશ્ચો અદધુઃ ગ્રાફાન્ ।

ઉર્વધ્યમમ્પ કીટિશ્ચઃ શ્વતેશ્ચો અધારયન્ ।

॥ ૧૬ ॥

ગૃહ્ણાશ્ચાં રસં શ્રુપ્તયર્વૈતિ દન્તિ પશુવા । ગૃણોતિ મુદ્રં કર્ણાશ્ચાં મવાં યઃ પતિરશ્ચઃ ।

॥ ૧૭ ॥

શ્વતશ્ચાઙ્ગં ચ ર્વજતે નૈન દુન્નન્ત્યમ્પઃ ।

જિન્વન્તિ વિશ્વે તે દેવા યો દ્રાહ્ણણ ઋપમમાજુહોતિ

॥ ૧૮ ॥

દ્રાહ્ણણેશ્ચ ઋપમં દુરશ ચરીયઃ હૃણુતે મનઃ । પુષ્ટિ મો અહ્ન્યાનાં સ્વે ગોષ્ટકં પશ્યતે

॥ ૧૯ ॥

ગાનઃ સન્તુ પ્રજાઃ મુન્તરયો અસ્તુ તનુલમ્ । તત્સર્વમસ્તુ મન્યન્તાં દેવા ઋપમદ્રાવિને

॥ ૨૦ ॥

અયં વિપાનં દન્દ્ર દ્વત્વિ દંધાતુ ચેતુનીમ્ ।

અયં ઘેનું સુદુષાં નિત્યંવસાં પશૌ દુઠા ત્રિપશિર્તે પુરો દિવઃ

॥ ૨૧ ॥

અર્થ— (કૃષ્ણિઃ સરમાયે ત અદધુ) કૃષ્ણિઃને મરખાને માટે તે ધાતુ કરે છે અને (ગ્રાફાન્ કુર્મશ્ચો) ખરીઓને કાચખાને માટે ધારણ કરે છે (અસ્ય ઉર્વધ્ય) એનું અપકવ અન (શ્વતેશ્ચ કીટિશ્ચ અધારયન્) કૂતરાઓની આથે રહેવાવાળા હી ઝિને માટે રાખવામાં આવ્યું [૧૬]

(યઃ અવધ્ય મવાં પતિ) ને દનને અયોમ આપેનો પતિ અર્થાત્ બગદ છે, તે (કર્ણાશ્ચાં મદ્ર ગૃણોતિ) કાનેપડે કાપ્યાબની વાને સાંભળે છે, (ગૃણાશ્ચાં રસ જાયતિ) સિંચ થી ચક્ષુઓને દ્રાવી દે છે અને (શ્વતુવા શ્વતિર્તિ દન્તિ) આંખથી અંધારોનો નાશ કરે છે [૧૭]

(ય દ્રાહ્ણણે ઋપમં આજુહોતિ) ને દ્રાહ્ણણેને બગદનું સમર્પણ કરે છે, (ત વિશ્વેદેવા જિન્વન્તિ) એને બધા દેવો વૃષ્ટ કરે છે (સ ગમવાઙ યજતિ) એ સે કહેવાયકે દ્રાસ થઈ કરે છે અને (દન અમ્પઃ ન દુન્વન્તિ) એને બધી કદ આપતો નથી [૧૮]

(દ્રાહ્ણણેશ્ચ ઋપમં દુરશ) આહણેને બગદ આપીને ને પોતાના (મન ચરીય હૃણુતે) મનને એક બનાવે છે (સ સ્વે ગોષ્ટે) તે પોતાની ગેસાગામાં (અવ્યાના પુષ્ટિ મય પશ્યતે) આપની પુષ્ટિ જુએ છે [૧૯]

(ગાયઃ સન્તુ) ગાયો હો (પ્રજા સન્તુ) પ્રજાઓ હો (અયો તનુલમ અસ્તુ) એને શારીરિક બળ હો (તત્ સર્વં) એ બધું (ઋપમ દ્રાવિને) બગદ આપનારને મટે (દેવાઃ અનુમન્યન્તાં) દેવ પોતાની અનુમતિની સાથે આપે [૨૦]

(અયં વિપાનં દન્દ્ર દ્વત્વિ) એપુષ્ટ ધન્ડ (ચેતર્નો રવિ દધાતુ) ચેતના આપવાવાળો ધનનું ધારણ કરે તથા (અયં) એ ધન્ડ (સુદુષાં) ઉત્તમ દોહવાયોગ (નિત્યંવસાં) વાજાઓ સાથે ઉપરિયત (પશા દુઠા) વધમાં રહેતો દોહવાયોગ, (વિપાશિત ઘેનું) ચાનપુકાન આપને (પર દિવઃ) એક દુરોકને પેલી પારથી ધારણ કરે [૨૧]

આવાર્થ— સરમા, કાચખા સ્વપતિ, કૃષ્ણિ આદિને મટે કૃષ્ણ, ખરી, અને કાચો રહેલો અન બાગ રાખેનો છે [૧૬] બગદ આપના પતિ છે એ કાનેથી જન્મ રાખે સાંભળે છે, સિંચાથી સત્ક્રોને દહાવે છે અને આપથી અંધારોને દૂર કરે છે [૧૭]

ને શ્વત્ક્રોને બળ નુ દાન કરે છે તેને બધા દેવો વૃષ્ટ કરે છે એ સે કહે પ્રકારના ચાજકે દ્રાસ થઈ કરે છે અને અત્રિના અશ્વથી દૂર રહે છે [૧૮]

ને શ્વત્ક્રોને બગદનું દાન આપીને પોતાના મનને એક બનાવે છે તે પોતાની ગેસાગામાં અનેક ગાયોને પુષ્ટ થયેલી ગેવા બાગસાગી ધામ છે [૧૯]

બગદનું દાન કરવાવાળાને દેવાની અનુમતિથી ગાયો મળે છે પ્રભ વાજ છે અને શારીરનું બળ પણ આપે વામ છે [૨૦] એ પ્રભુ નેત ય પુકાન વાજથી ધન અમને આપે એ ધુન્ડામાંથી એવી ગાયો લાવે કે ને ઉત્તમ દુધ આપવાય ની દે મેશા વાહરેલાને સાથે રાખવાવાળી ચિના તક્ષીકે દુધ આપવાવાળી અને માત્રિકને પોતાની દોષ [૨૧]

પિશંગ્ગરૂપો નમસો વંચોધા એન્દ્રઃ શુષ્કો વિશરૂપો ન આગંન

આર્યસ્મમ્યં દર્ષત્પ્રજાં ચં રાયથ પોર્વેમિ નઃ સચતામ્

॥ ૨૨ ॥

ઉપેહોર્વપર્ચનાસ્મિન્ગોષ્ટ ઉર્પં પૃથ્વ નઃ । ઉર્પં ઋપમસ્ય યદ્રેતુ ઉર્પેન્દ્ર તર્વં વીર્યમ્

॥ ૨૩ ॥

एतं यो युवानं प्रति दध्मो अत तेन क्रीडंतीधरतु वशं अनु ।

मा नो हासिष्ट जुनुषा सुमागा रायथ पौर्वेमि नः सचधयम्

॥ ૨૪ ॥

અર્થ— (પિશંગ્ગરૂપ-) સાલ રંગનાથો, (નમસ) આશાથી (એન્દ્ર શુષ્ક) હન્ડ સબધી બળ ધારણ કરવાવાળો (વિશરૂપઃ) ઘણોધા નઃ આગન્) સમસ્ત રૂપે થી યુક્ત, અગ્ને ધારણ કરવા માટે આપણી પાસે આવી ગયો છે એ (આયુ પ્રજાં ચ રાય ચ) આયુ, પ્રજા અને ધન (ઋપમસ્ય દધતુ) અમારે માટે ધારણ કરીને (પોપ ન અમિસવન્તા) પુષ્ટિથી અમને પ્રાપ્ત થાઓ [૨૨]

(દદ્ અસ્મિન્ ગોષ્ટે) અહીં આ ગોશાળામાં (ઉપ ઉપ પર્વત) સમીપ રહે અને (ત ઉપપૃષ્ઠ) અમને પ્રાપ્ત થાઓ (ઋપમસ્ય યતુ રેતુ) વૃણભરુ જે પોર્વ છે, હે દ દ ! (તવ વીર્યે તવ) એ તારૂ વીર્ય અમારી પાસે આવી જાય [૨૩]

(યન યુવાન વ પ્રતિદધ્મઃ) આ જુવાનને અમે તમારે માટે સમર્પિત કરીએ છીએ, (અત્ર તેન ક્રીડન્તી ચરત) અહીં તેની સાથે ખેલેને હરારે અને (વશાન્ અનુ) ગાયેની પાછળ ધરિયત રમાને જાઓ હે । (સુમાગા) આમવાન ગાયો ! (જુનુષા મા હાસિષ્ટ) જનની સાથે જ અમારો ત્યાગ ન કરો, (ચ પોર્વે રાય) પુષ્ટિથીની સાથે રહેવાવાળુ ધન (નઃ અમિસવન્) અમને આપો [૨૪]

વાવાર્થ— આશા તરફથી એના બ દ આપ્યો છે કે જે લ વરગણો બળવાન, અને રંગથી યુક્ત અગ્ને આપવાવાળો છે એ અમને આયુષ્ય પ્રજા અને ધન અમારે માટે આપે અને અમને પુષ્ટ કરે (૨૨)

જે બળદ આગોશાળામાં રહે અમારી પાસે રહે આ બળ મા જે બળ છે તે હન્ડની શક્તિ છે, તે અમને પ્રાપ્ત થાઓ (૨૩) આ ગાયેની પાસે અમે એ બળદ રાખીએ તેની સાથે એ ગાયો રમે, રહે અને હરેરે ન્યા ચાલે ત્યા રખડે અમારો ત્યાગ ન કરે અમારી પાસે જ રહે એટલે પુષ્ટ થાય અને અમને થયુ પુષ્ટ બનાવે (૨૪)

બળદ

બળદનો મહિમા

આ સૂક્તમાં બળદના મહિમાનુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે સારામાં સારા બળદોનુ ધર્મમાં પાલન કરવાથી કેવલા લાભ થાય છે તેનુ વર્ણન એમાં છે જુઓ—

સાહસસ્ત્રવેષ કૌપમ વયસ્વાન્ (મ ૧)

હાનરો તેજોથી અને બળોથી યુક્ત આ બળદ છે, અને એ (વયસ્વાન્) દૂધ આપવાવાળો છે ' વાયકને નસાઈ લાગશે કે બળદ દૂધ કેવી રીતે આપતો હશે ? પહેલા અને ત્રીજા મંત્રમાં એ બળદને (વયસ્વાન્) દૂધ આપવા

વાળો કહ્યો છે, તેથી આ વર્ણનમાં કંઈક હેતુ છે, જેથી બળદ હોય છે તેનુ એની ગાયરૂપ સતતિમાં વધારે એણુ દૂધ હોય છે અર્થાત્ ગાયની દૂધ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ બળદપર નિર્ભર છે, કેટલીક જાનના બળદો એણુ દૂધ આપવાવાળી સતતિ પેદા કરે છે અને કેટલીક જાતના બળદો ત્રિશેર દૂધ આપવાવાળા સલાન પેદા કરે છે તેથીને વધારે દૂધ આપવાવાળી ગાયો ઉત્પન્ન કરવાની હમ્મણ હોય તો અધિક દૂધ આપવાવાળી ગાયેની સાથે એ જનને બળદ રાખવો જોઈએ કે જે અધિક દૂધ આપવાવાળી જનને હોય, એવી ગાયો અને એવા બળદો એક રીતે ગાયન

નેષ્ઠમે, અર્થાત્ એકું દુષ આપનારાળી જનના બગદ અધિક દુષ આપનારાળી ગાયો સાથે કદાપિ ન રાખવા નેષ્ઠમે, કારણ અંતાર્થી ઉત્પન્ન થનાર આપનું દુષ ઓણુ જ દેનારું. તેથી ૨૪ માં જ નમો કપ્તુ છે—

एतं यो युयानं प्रविद्वन्मा तेन यत्र व्रीहन्ती-
श्चरत यज्ञां वनु । (મં. ૨૪)

" એ જુવાન બગને ગાયની સાથે રાખનારમાં આવે છે એની સાથે એ ગાયો ખેલે, રમે અને ગમે ત્યાં કરે. " અર્થાત્ આ દુષાળી જનની ગાય છે અને આ દુષાળી જનનો બગદ છે, એ બગનેના સન્નિધિ આપણે કરવે નેષ્ઠમે એ સંબંધથી વિશેષ પ્રકારનાં સંતાનો ઉત્પન્ન થશે આ પ્રકારે ગાયોમાં પણ અમુક જનની ગાયનો અમુક જનના બગદ સાથે સંબંધ હોવો છટ નથી. વિશિષ્ટ જનના ગાયની સાથે વિશેષ જનના બગદનો સંબંધ જ અભિષ્ટ છે ગાયોમાં જાતિનો સંકર કદિ થવા દેવા ન નેષ્ઠમે. જો છુટી જન સાથે સંબંધ રાખવો હોય તો તે ઉચ્ચી જનના નર સાથે જ રાખવો, દક્ષકી જનના નર સાથે નહીં, જે દુષ વારસવાળી ઇચ્છા હોય તો અધિક દુષ આપનારાળી જનના બગદ સાથે સંબંધ રાખવો. જે વાદક યજ્ઞિવાળા બગદ ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છા હોય તો ઉત્તમ વાદક યજ્ઞિવાળા બગદ સાથે સંબંધ રાખવો નેષ્ઠમે ગાયોની ઉપજાતિઓનું રક્ષણ કરવું યોગ્ય છે અને વિશેષ જાતિનાં સંતાન ઉત્પન્ન કરવાનો વાત થવો નેષ્ઠમે. જાતિસ કર થવાથી યુગ્મોળી ન્યૂનતા થાય છે અને જાતિની શુદ્ધતા રહેવાથી યુગ્મોળ સંવર્ધન થાય છે, આ સુકૃતમાં આ રીતે ગાયોની જાતિનું રક્ષણ કરીને અથવા અનુવૈમ સંબંધથી ઉચ્ચ નરની સાથે સંબંધ રાખીને ગાયોનું સંવર્ધન કરવાનો ઉપદેશ છે અને એ ઉપદેશ આપનારે માટે બળદના ગેતમાં દુષ વધારવાનો યુગ્મ છે, એ વાત કહેવામાં આવી છે. એનો વિચાર કાચકે કરવો. અર્થ એ બગદ—

घसणास्तु विश्वा रूपाणि विश्वत् । (મં. ૧)

" નદીના કિનારાપર એ બગદ પોતાનાં વિવિધ રૂપોને ધારણ કરે છે " અર્થાત્ એ નદીના કિનારા પર રહીને ધાસ આદિ ખાધને પુષ્ટ થઈને કરે છે અને ગાયોમાં વિવિધ પ્રકારે પોતાના રૂપોનું આધાર કરે છે એ એ ખાધ પીને પુષ્ટ ન બને, તો ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરવા અસમર્થ થાય તેથી સંકેતે ખૂન પુષ્ટ બનાવવો નેષ્ઠમે આ પ્રકારના—

उद्विषां तन्मु मातान् । (મં. ૧)

" પોતાના પ્રજનનું દેવાને છે " અર્થાત્ ગાયોમાં મર્જાધાન કરીને ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરે છે. એ રીતે ઉત્તમ ગાયો બને બગદનું નિર્માણ થઈ શકે છે એવા ઉત્તમ જાતિના બગદ—

दात्रे मद्रं निक्षन् । (મં. ૧)

" દાતાનું કષ્ટાણુ કરે છે " એ અનુબ્ધ આવા ઉત્તમ બગદનું અર્થાર્થને દાન કરે છે, તેનું કષ્ટાણુ થાય છે. અર્થાત્ આચાર્ય, બ્રાહ્મણ આદિની પાસે પુરુષાણુ દિખી દોષ છે, તેથી તેમના આશ્રમોમાં અધિક દુષ દેનારી ગાયો દોષ, તો ત્યાંના બ્રહ્મચારીઓ દુષ પીને પુષ્ટ થાય. તેથી એવા ઉત્તમ બગદ અને ઉત્તમ ગાયો એવા આચાર્યોને આપવા કષ્ટાણુપદ છે આ સુકૃતમાં આ પ્રકારના દાનને માટે પ્રેરણા આ જનની છે—

सदस्य स एकमुत्पा ददाति यो ब्राह्मण
क्षपममाजुहोति । (મં. ૯)

जिन्बन्ति विश्वे तं देवा यो ब्राह्मण क्षपम-
माजुहोति ॥ (મં. ૧૮)

ब्राह्मणेभ्य ऋषेभ्य दत्त्वा घरीया कृणुते मनः
(મં. ૧૯)

तत्सर्वमनुमम्यन्तां देवा क्षपमदायिने ॥
(મં. ૨૦)

જે (બ્રાહ્મણે) બ્રાહ્મણને બગદ સમર્પણ કરે છે, તેઓ રૂપમાં દળારે દાન કરે છે એને બધા દેવા સંતુષ્ટ કરે છે. (બ્રાહ્મણે) બ્રાહ્મણના ધરમાં બગદનું સમર્પણ કરે છે બ્રાહ્મણને બગદનું દાન આપીને મનને શાંત બનાવે છે, જે બગદનું દાન કરે છે, તેને બધા દેવા અનુકૂળ થાય છે.

વિદ્યાન, જ્ઞાની, સદાચારી આચાર્યોને ઉત્તમ બગદનું દાન કરવાની પ્રેરણા આ પ્રકારે આ સુકૃતમાં કરવામાં આવી છે. એનું તાત્પર્ય અમારે જાણવામાં આવ્યું છે, તેનું જ સમજવું નેષ્ઠમે આ વિવિધ મહાબારતમાં આ મુખ્ય સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે—

दत्त्वा येनं सुयतां कांस्यदोहां कल्याण-
वत्सामपलायिनीं च ।

यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्यास्तावद्वर्षा-
ण्यद्वन्ते स्वर्गलोकम् ॥ ૨૨ ॥

તથાડનદ્વારં પ્રાણેભ્યઃ પ્રદાય વાન્તં ધૃયં
ચલચન્તં યુવાનમ્ ।

કુલાનુજીવ્ય વૈર્યવન્તં ઘ્રૂહન્તં બુદ્ધકે લોકા-
ન્સમિતાઘ્નેનુદસ્ય ॥ ૩૪ ॥

ગોષુ શ્વાન્તં ગોશરણ્યં રુતઃકં વૃત્તિમ્લભાન તાદશ
પાત્રમાહુ ।

વૃદ્ધે ગ્લાને સશ્રમે વા મહાર્ઠે છુલ્પ્ય ચા
શૈમ્યદેતોઃ પ્રસૂયામ્ ॥ ૩૫ ॥

ગુર્યં વા ચાલ્પુષ્ઠામિવદ્ધાં ચાં વૈ વાતું
દેશકાલોડિશિષ્ટેઃ । (મ ભા અનુશા અ. ૭૧)

“ દાન કરવાને માટે ગાય એવા પ્રકારની હોય કે જે
ઉત્તમ સ્વભાવવાળી મોટા કાંસના પાસણમાં જેનું છેદન
થતુ હોય, જેનાં વાહરકા ઉત્તમ થાય છે, જે ન્હાસી જતી ન
હોય, આ જ પ્રકારે શ્વાલેશુને દાન કરવા માટે યોગ્ય બળદ
એવો ઉદાત્તવાળો, ખૂબ બળવાન, જીવાન, વીરવાન, મોટા
શરીરવાળો હોય એવા બળદનું દાન કરવાથી સ્વર્ગ લાભ
થાય છે, ગાય એવા વિદ્વાનને આપવી એમણે કે જે જામનો
ભક્ત હોય, ગોપાલક હોય, ગાયની બાનતમાં કૃતક
હોય, વૃત્તિદીન હોય શરૂછને શિષ્યે ઉત્તમ ગાયનું દાન
આપતુ. “ આ રીતે મહાભારતમાં ગોદાન અને વૃષભદાનનું
વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, પ્રત્યેક શ્વાલેશુ ગાયનું દાન લેવા
અધિકારી નથી એ વિષયમાં મહાભારતકાર અને અથર્વવેદના
સંકેતમાં પુષ્કળ નિયમો છે, તેના વિચાર વાચકે અવરૂપ કરવે.

મસદ્દુષ્ટાય પાપાય લુપ્થાયામૃતવાદિને ।

દૃવ્યકન્યવ્યવેતાય ન દેયા નાં કયચન ॥ ૩૫ ॥

મિસ્રવે યદુપુત્રાય ઔરિયાપાશિતામ્લકે ।

દશ્વદા દશપર્વા દાતા લોકાનામોત્પત્તુચમાન્ ॥ ૩૬ ॥

(મ ભા અનુશા. અ ૬૬)

“ દુરાચારી, પાપી, અસત્યશાપલુ, દંબકબ્ધ ન કરનારને
કદિ પણ ગાયનું દાન આપતુ નહીં શિક્ષાપર જીવનનિર્નાદ
કરવાવાળો, ધણા પ્રયોગો, વેદશાની, અગ્નિહોત્રીને ગોદાન
કરવાથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે ”, આમ મહાભારતમાં કહેવામાં
આવ્યું છે, એ એવાથી માન્ય પડે છે કે, વિદ્વાન સમ્રાટ
આચાર્યને જ ગાયનું દાન આપતુ ઉત્તમ મહાત્મ કેવળ
શ્વાલેશુજનમાં ઉત્તમ યથાર્થે જાય લેવાનો અધિકાર મળે
શકે નથી તથા અથર્વવેદમાં બીજે જે કહેવામાં આવ્યું

૨૮ [અથર્વ અનુ. ભા. ૭]

છે, તે પણ જુઓ—

યો દદાતિ શતૌદનામ્ । (અ ૧૦૮૫, ૬, ૧૦)

બ્રાહ્મણેભ્યો વશાં દત્વા સર્વાલ્લોકાન્સમશ્નુતે ॥

(અ ૧૦૧૦-૧૩૩)

શ્વાજ્ઞે દેવીર્ધુમતીર્ધૃતશ્ચુનો બ્રહ્મણાં હસ્તેષુ

પ્ર પૃથક્કતાદયામિ ॥

(અ. ૧૦૮૧૨૭)

“ શતૌદના ગાયનું દાન કરે છે શ્વાલેશુને વશાં શ્રે દાન
કરવાથી તથા શ્રેષ્ઠેકોની પ્રાપ્તિ થાય છે, શ્વાલેશુના હાથપર
દાનનું ઉલ્ક પૃથક્ પૃથક્ છેડું છુ અર્થાત્ દાન કરે છુ. ”
આ મ ત્રોથી ૨૫૪ એધ થાય છે કે, શ્વાલેશુને ગાયનું દાન
આપતુ એમણે. અદી વિચાર કરવો એમણે કે, કયા શ્વાલેશુ-
ને દેવા પ્રકારનું દાન કરતુ એમણે નીચેના મ ત્રોમાં એનો
જવાબ મળી રહે છે—

શિરો યશ્સ્ય યો વિચરત્સ વશાં પ્રતિવૃહીયાત્

ય યં વિચારત્સ વશાં પ્રતિવૃહીયાત્ ॥

ય ય વિદુષે વશાં વડુલ્લે ગતાભિવિંયં દિવ ॥

સાં વશાં દુષ્ટપ્રતિપ્રદા ॥ અ (૧૦૧૦૧૨, ૨૭, ૩૨, ૨૮)

જે યજ્ઞના શિરને અર્થાત્ મુખ્ય ભાગને કારી રીતે જાહે
છે, તેણે ગાયનું દાન લેતુ જે આ જાનથી યુક્ત છે તેણે દાન
લેતુ. જે આ પ્રકારે ગાયનું દાન કરે છે, તેને સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય
છે બીજાએને અર્થાત્ જેએને આ જાન નથી તેમણે ગાયનું
દાન લેતુ ન એમણે. ”

આ મ ત્રોમાં વિશેષ યાત્રી, આત્મનિષ્ઠ શ્વાલેશુને ગાયનું
દાન કરતુ જે અ છે, એમ ૨૫૪ કહેવામાં આવ્યું છે તેથી
શ્વાલેશુને ગોદાન કરવામાં કરી પક્ષપાત નથી. જે શ્વાલેશુ
સમૂહના નવયુવકોને દાન આપે ॥ અને જે ધર્મની મુક્તિ છે,
તે ઉચ્ચ સાધેનું દાન કરવા સુપાત છે. શ્વાલેશુજનમાં
જન્મેણે હોય જતા પાપી હોય તેના અનુબંધે કાર્ય ન થતુ
દાન કરતુ નહીં, ગાય અને બળદના દાનની બાબતમાં આ
સમાન ઉપદેશ છે.

અપાં ચો અગ્રે પ્રતિમા યમ્ય પ્રમ્ઃ સર્વેન્નં

પૃથિવીવ દેવો ।

(મ ૨)

“ બળદને ઉપમા કેવળ મેલની છે, એ અંધ નો પ્રમુ છે
અને દેવી પૃથ્વીની સમ્પાત સર્વોત્તમ ઉપમા છે, ” જે પ્રકાર
જલદાન કરવાથી મેલ સહને જીવન આપે છે અને નવ

આપવાને કારણે પ્રુષ્ઠિનો હેતુ થાય છે. તેજ પ્રકારે બગદ પશુ અખ ઉત્પન્ન કરે છે, ખેતીનું સાધન છે અને ગાય મારફત અમૃતરૂપી જીવનરસ આપે છે તેથી મેધ અને બગદ સમાન રીતે ઉપકારક છે તેથી જ બગદને વેદમાં મેધેની ઉપમા આપવામાં આવી છે. એ બગદ અમૃત—

સાદસ્યે પોય સપિનઃ પુણોતુ । (મ. ૨)

‘ દળરો પ્રકારની પ્રુષ્ઠિમાં સખે ’ અર્થાત્ અમારો ઉત્તમ પ્રકારે સદાયક અને એ પછીના મત્ર ૩ અને ૪ માં બગદના શુભાનુ ઉત્તમ વર્ણન છે તે બહુ જ રપટ છે પંચ માં મત્રમા (સોમસ્ય મશ) સોમનુ અખ બનાવવાનું વર્ણન છે સોમરસની સાથે દૂધ મેળવવાથી ઉત્તમ પેય થાય છે, એનું વેદમાં બીજો કયાંક કહેવામાં આવ્યું છે એ સોમના અમૃતનો અર્થો ઉદ્દેશ છે (ઓવર્ષીનાં રસ) એ પછી ઝોના (સની સાથે માયનું) દૂધ પોતાની આ વૈદિક રીત અહીં વિચારવા જેવી છે બગદને લીધે ગાયમાં દૂધ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી એ પેયનો હેતુ બગદ છે, એમ અહીં કહેવામાં આવ્યું છે, એ વાત બ્યાનબી છે એ બગદ—

સોમેન પૂર્ણ કલશ યિમર્તિ (મ. ૬)

‘ સોમરસથી ભરેલા કલશનું ધારણું કરે છે ’ એ અમૃત રસનો કલશ તે ગાયના આયજ અથવા હવાડુ છે જેમાં વિપુત દૂધ રહે છે. માયનું દૂધ પશુ સોમ રસથી મુક્ત હોય છે, એ સોમશક્તિ સોમાદિ શુદ્ધ વનરપતિઓના ભક્ષણથી ગાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાત રપટ થાય છે આ પ્રકારે સોમરસનો આધાર ગદગ—

હન્દ્રસ્ય રૂપ લક્ષણ (મ. ૭)

‘ હન્દ્રના રૂપને ધારણું કરવામાં છે ’ એ બગદ હન્દ્રની શક્તિને પોતાનામાં ધારણું કરે છે, તેથી તેને—

આજ્ય યિમર્તિ ધૃતમસ્ય રેત સાદસ્યઃ પોષસ્ત્વમુ પશમાહુ । (મ. ૭)

‘ ઘીનો ધારક, વીંધું રથાન અને દળરો પ્રકારની પ્રુષ્ઠિઓ આપવાવાળો કહેવાય છે ’ વિચાર કરવાથી આ વાત વાચકોના મ્હાનમાં સદબ આવી શકશે જ્યારે એ બગદ ગાયમાં અધિક દૂધ ઉત્પન્ન કરવાને હેતુ છે, જ્યારે એ જ ઘી અને વીંધુંનો વધારનારો નિષ્ક્રિય છે, કેમકે, ને દૂધ વધારનારો છે, તેજ વીંધુંને વધારનારો ઘીય છે ગાયના દૂધને

વેદિક ગ્રન્થોમાં (સમૃત્ત મુષકરં ક્યાદુ) બલદીધી વીંધું વધારનાર કહેવામાં આવ્યું છે, દળરો બીજા ઉપાયોથી ને સરીતનું પોષણ થાય છે, તે આ એકલા ગાયના દૂધથી થાય છે આનું સામર્થ્ય મળવા દુધમાં છે માયનું અને બગદનું આટલું મદદર તે સમ્યો એનું કાવ્યગ્ય વર્ણન આ મુક્તમાં અમગરનામાં આટલું છે એના દરેક અવયવમાં પ્રમાણે અસ છે એ વાત મ. ૮ થી મ. ૧૬ સુધીમાં કહી છે પ્રત્યેક અવયવમાં કથા દેતો અસ છે, એનું વર્ણન જોઈથી ગાયનું અને બગદનું સરીર દેવતામય છે, એ વાત રપટ થઈ જાય છે ખાનો માયનું દુધ દેવતાએનું સત્ત છે અહીં વાચકે વિચાર કરવો કે જે દેવતા દુધનું ને આટલું બહુ મદદાત્મક વર્ણન કર્યું છે તે એ મટે છે કે વૈદિક ધર્મી લોકોએ માયનું જ દુધ પીતુ અને ગાના જ ધી આદિનું સેવન કરતુ, જે સના દુધનો કદી ઉપયોગ ન કરેવો.

૧૭ મા મત્રમાં કહ્યું છે કે, આ બગદ શિંગડાથી રાક્ષસોના નાશ કરે છે અને આખથી આકાશનો નાશ કરે છે ને કે આ તે અલકારિક વર્ણન છે, તે પશુ તે સમય છે બળતા માનવભૂતિપર એટલા અનત ઉપકારો છે કે તેનું યથાર્થ વર્ણન કરતુ અસકા છે રાક્ષસોના નાશ કરનાર બગદનું વર્ણન સપ્તમ આલેખમાં આ પ્રકારે આવે છે—

મવોર્હ યા ક્ષપમ આસ । તસ્મિન્નસુરવ્નો સ્વત્ત્વત્તિ ધાકમયિષ્ઠાસ ।

તસ્ય ॥ શ્વસયાદિવયાદિસુરવ્ણસામિ મુષ માનગિય યોત । તે હાસુરા સમુદિરે વાવ વત નોડવમુષમ સચત વધ વિમં દમ્બુયામતિઃ ॥

(ય આ ૧)

‘ અનુને એક બળ. દતો, એનામાં અસુરો અને સપ્તનોની નાશક વાણી પ્રવિષ્ટ થપ હતી, તેથી એના આસ- થી અસુર અને રાક્ષસ કદિત ધનને નષ્ટ કરજતા હતા, તે અસુરો મળીને વિચાર કરવા લાગ્યા કે ‘ આ ખૂન પાપો છે, એને કેરી રીતે નાશ કરવો જોઈએ ’ વગેરે ’ આ વર્ણન આલકારિક છે, પશુ એનો એટલો જ અર્થ કરવાનો છે કે, બગદમાં અસુરનાશક શક્તિ ॥

૧૮ મા મત્રમાં આલેખને બગદનું દાન કરવાનું મદદર ફરીથી કહેવામાં આવ્યું છે, એનું એક દાન સેકડા દાનના સમાન છે, એ કથન પશુ ખાસ મનન કરવા જેવું છે ત્યાર

પછીના ત્રણ મંત્રોમાં બ્રહ્મના જ્ઞાનનું મહત્ત્વ વર્ણવવામાં મંત્રમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ બધામાં માત્ર બેને આબંધું છે એ બાનતમાં અગાઉ પુષ્કળ લખાઈ ગયું છે. બ્રહ્મનું મહત્ત્વનું વર્ણન કરવામાં આબંધું છે, વાચકે આ આ રીતે છેલ્લાં ત્રણ મંત્રોમાં બ્રહ્મની ઇન્દ્ર સહિતનું વર્ણન બધા ઉપદેશોનું મહત્ત્વ જાણીને-સમજીને, બ્રહ્મનું પોતાના છે, એવા બળદે માથની સાથે રાખવાનો ઉપદેશ છેલ્લા ધરમાં સ્થાયત કરવું અને એનો વિશેષ લાભ ઉઠાવવો. -

ગોશાલા

કાંઠ ૩, સૂક્ત ૧૪

(અર્થ:- મહાા - જ્ઞાનાદેવતા, ગોષ્ટ દેવતા)

સં વોં ગોષ્ઠેન સુપદા સં રુચ્યા સં સુખૃત્યા । અર્હર્જાતસ્ય યજ્ઞામ તેનાં વઃ સં સંજ્ઞામસિ ॥ ૧ ॥
સં વઃ સંજ્ઞામસિ સં પૂષા સં વૃહસ્પતિઃ । સમિન્દ્રો યો ધનંજયો મયિં પુષ્યત્ત યદ્વહ્ ॥ ૨ ॥
સંજ્ઞમાના અર્ધિચ્યુપીરસ્મિન્ગોષ્ઠે કરીવિણીઃ । વિષ્ણ્વતીઃ સોમ્ય મધ્વનમીવા ઉપેતન ॥ ૩ ॥
હૃદય ગાવૃ યવનેહો ચકૈવ પુષ્યત્ત । હૃદયોત પ્ર જાંયધ્વં મયિં સંજ્ઞાનમસ્તુ વઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ - હે ગાયો ! (વઃ સુપદા ગોષ્ઠેન સં) તમારે માટે એસા સાર સારી ગોશાળા બનાવુ છું, (રુચ્યા સં) ઉત્તમ જાતની ત્યાં મગસ કહેણું, (સુ-ખૃત્યા સં) રહેવા માટે ઉત્તમ અથવા પ્રજનન માટે પશુ ચોખ્ય સગવડ બનાવું છું. (યત્ત અહર્જાતસ્ય નામ) જે દિવસભરમા એક વસ્તુ ખળી જાય (તેન વઃ સંજ્ઞામસિ) તમારે માટે ત્રણ છું. [૧] (અર્ચમા વ. સંજ્ઞાત) અર્ધમા તમને મેળવે (પૂષા સં વૃહસ્પતિઃ સં) પૂષા અને વૃહસ્પતિ પશુ તમને મેળવે, (ય ધનંજયઃ હૃદ્યઃ સં સંજ્ઞત) જે ધન પ્રાપ્ત કરવાવાળો ધન છે, તે તમને ધન આપે (યત્ત વહ્) જે ધન તમારી પાસે છે તે (મયિં પુષ્યત્ત) મારામા તમે પ્રુષ્ટ કરો [૨]

(અસ્મિન્ ગોષ્ઠે સંજ્ઞમાના અર્ધિચ્યુપી) આ ગોશાળામાં દળીખળીને રહીને અને નિર્ભય થઈને (કરીવિણીઃ) ગોમરનું ઉત્તમ ખાતર ઉત્પન્ન કરવાવાળી તથા (સોમ્ય મધુ વિષ્ણ્વતીઃ) સારા મધુરરસ-દૂધ-નું ધારણ કરીને (અન્-અમોઘાઃ ઉપેતન) નિરોધ અવસ્થામાં બનતી પાસે આવે. [૩]

હે (ગાવઃ) ગાયો ! (હૃદ યવ વતન) અહીં જ આવો, અને (હૃદો શકા હ્ય વુષ્યત) અહીં શાક સમાન પ્રુષ્ટ થાઓ. (ઉત્ત હૃદ યવ પ્રજાંયધ્યં) અને અહીં જ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરીને વધો (વઃ સંજ્ઞાનં મયિં વસ્તુ) તમારે પ્રેમ મારી સાથે જોડાઓ [૪]

ભાવાર્થ - ગાયોને માટે ઉત્તમ પ્રસરત અને સ્વચ્છ ગોશાળા બનાવવી ગાયોને ઉત્તમ જળ પાણી, તથા ગાયોને ઉત્તમ સવાન માવ એવી સદા દુધાતા રાખવી આવશ્યક એટલે પ્રેમ કરવામા આવે કે, દિવસભરમા ગાયને લાભ, જે ઉત્તમમાં ઉત્તમ પદાર્થ મળે તે એને અર્પણ કરવામા આવે (૧)

અર્ધમાં, પૂષા, વૃહસ્પતિ તથા ધન પ્રાપ્ત કરવાવાળો ઇન્દ્ર આદિ બધા દેવો ગાયને પ્રુષ્ટ બનાવે. તથા પ્રુષ્ટ ગાયો તરફથી જે ચોખ્ય વસ્તુ મળે તે દૂધ પાણી બુધ્ધિને માટે મને મળે. (૨)

ઉત્તમ ખાતરથી ગોખર ઉત્પન્ન કરવાવાળી, દૂધ લેના મધુરરસ આપવાવાળી નીરોધ અને નિર્ભય સ્થાનપર વિચરવાવાળી ગાયો આ ઉત્તમ ગોશાળામાં આવીને નિવાસ કરે (૩)

ગાયો આ ગોશાળામાં આવે, અહીં ખૂબ પ્રુષ્ટ થાય, અને અહીં પુષ્કળ સવાનો ઉત્પન્ન કરે અને ગાયોના સ્વામીની સ્તમે પ્રેમ રાખીને આનંદથી રહે. (૪)

શિષો વૅં ગોષ્ઠો મંવતુ શારિશ્ચકૈવ પુષ્યત । દૃઢૈવોત પ્ર જાયઘ્નં મયાં વઃ સં સ્વજામસિ ॥ ૫ ॥
મયાં ગાયો ગોર્પતિના સ્વચ્ચમયં વૅં ગોષ્ઠ દૃઢ પૌવયિષ્ણુઃ ।

રાયસ્પૈર્પેણ વહુલા ભવન્તીર્જીના જીવન્તીરુપં વઃ સદેમ

॥ ૬ ॥

અર્થ— (વઃ ગોષ્ઠ શિશુ મંવતુ) તમારી ગોસળા તમારે માટે દિનકારી થાઓ (શારિ-શાકા દિવ પુષ્યત) ॥ ૫ ॥ ગાના સાકની જેમ પુષ્ટ થાઓ (દૃઢ પવ પ્રજાયઘ્ન) અહીં જ પ્રાણ ઉત્પન્ન કરો અને વધો (મયાં વ સ્વજામસિ) ખારી સાથે તમને જમણને માટે લઈ બેઠો છું [૫]

હે (ગાય) ગાયો ! (મયાં ગોર્પતિના સ્વચ્ચ) ખારી ગોર્પતિની સાથે જમીને રહે (વ પૌવયિષ્ણુઃ મય ગોષ્ઠ દૃઢ) તમને પુષ્ટ કરનારાળી આ ગોષ્ઠ શા અહીં જ છું (રાય સ્પૈર્પેણ વહુલા મંવન્તી) શોખાની વૃદ્ધિની સાથે મોગી થનાર (જીવન્તીઃ વઃ જીવા ઉપસદેમ) જીવત રહેનારાની તને જ્યારે બધા પ્રાપ્ત કરીએ છીએ [૬]

આવાર્થ—ગોશાળા ગાયને મટે ક વલકારિની થાઓ અહીં ગાયો પુષ્ટ થાય અને સતાન ઉત્પન્ન કરીને વધે ગાયોના માલિકે પોતે ગાયોની વ્યવસ્થા સખરી (૫)

ગાયો પોતાના માલિકની સારે આનંદથી હળીમગીને રહે આ ગોશાળા અત્યંત ઉત્તમ છે એમાં રહીને ગાયો પુષ્ટ થાઓ તમારી શોભા અને પુષ્ટિ વધીને અહીં ધાળી ગાયો ગોઠી થાય અને એવી ઉત્તમ ગાયોને મેળવીને તેમને પાળીશું (૬)

ગો સંવર્ધન

આ સુકૃત તદ્દન સહેજું છે, તેથી એનું વિશેષ વિવરણ કરવાની જરૂર નથી એમાં જે વાતો કહેવામાં આવી છે તેને સારાંશ એ છે કે, ' ગાયોને મટે ઉત્તમ ગોશાળા બનાવવી જોઈએ એમાં રહીને ધ્યાન દેવો, પાણી અન્નનો ઉત્તમ પ્રમાણ કરવામાં આવે માલિક ગાયોપર પ્રેમ રાખે અને ગાયો માલિકપર પ્રેમ રાખે તો ગો નિર્ભયનાથી રહે અને તેમને ભયભીત કરવામાં ન આવે, કેમકે, ભયભીત ગાયોના દુધથી છુરું પરિણમ થાય છે માથ રિયામ ત્યારે અધિક દુધવાળી અને અધિક નિરોગ સતાન ઉત્પન્ન થય એ આનંદમાં ખાસ દક્ષિણ સખરી ગાયોની પુષ્ટિ અને નીરોગીનાથી આનંદમાં વિશેષ દક્ષિણ રાખવામાં આવે અર્થાત્ ગાયોને પુષ્ટ કરવામાં આવે અને તેના સતાનો પણ નીરોગી સતાન ઉત્પન્ન થાય એવો સુપ્રમન્ય કરવામાં આવે ગોપાતનનો ઉત્તમ પ્રમાણ થવો જોઈએ, કેમકે પણ પ્રકારનો રોગ ઉત્પન્ન થવો ન જોઈએ એના છાંયના ખાતરનો ઉપયોગ સાલી એટલે જમર અધિ દાન્યે ને મટે કરવો જોઈએ '

આ સુકૃત વાંચવાથી આ જાનને એમ થય છે આ સુકૃત અત્યંત સહેજું છે તેથી વાચકે એનું મનન કરવું અને થોડું બોધ પ્રમ કરવો

ગાયનું પાલન

કાંડ. ૭, સુકૃત ૭૫

(જીવે-ઉર્વરજનવા । વચ્ચા— અન્ન-દાન)

પ્રજાવર્તીઃ મૂયવંસે રુશ્નીઃઃ શુદ્ધા અપઃ સંપ્રપાણે પિવન્તીઃ ।

મા વં સ્તેન ર્દશત માપર્શસઃ પરિ વો રુદ્રસ્ય હેતિર્ધૃણક્તુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (પ્રજાવર્તી) ઉત્તમ વાહનવાળી (મૂયવંસે રુશ્નીઃ) ઉત્તમ પાસને માટે રહીને (સુ-પ્ર-પાણે પ્રજાઃ અપઃ પિવન્તી) ઉત્તમ અવસ્થાનપર શુદ્ધ જલપાન કરવ યાગી તથા થાઓ હેં મયો ! (સ્તેન ઘઃ મા ર્દશત) ચાર તમ રા પર થ સન ન કરો (મા અપર્શસઃ) પાણી પણ તમારા પર ઢાકેમ ન જાનવે (રુદ્રસ્ય હેતિ ઘ પરિ ઘૃણક્તુ) રૂદનાં ઘટે તમારે રક્ષણ કરો [૧]

આવાર્થ— ગાયો ઉત્તમ વાહનવાળી અને શુદ્ધ જલ પીવાની થાઓ એને ધર્મા વાહનકા થાઓ કેમકે તે ર અપવા કેઈ પાણી એને ઘસાડી ન બધ મદાદીરોં યજ્ઞોએની રક્ષા કરો (૧)

પદ્મ સ્થ રમતય સંહિતા વિશ્વનામ્નીઃ । ઉપ મા દેવીદેવેભિરેત ।

હમં ગોષ્ઠમિદં સદો ઘૃતેનાસ્માન્તસમુંક્ષત

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે (રમતયઃ) આનંદ આપે તો પોતાના ક્રેદારના બોલમે, હળીમળીને રહે, અનેક નામોવાળી દિવ્ય ગાયો પોતાના પાછરાઓ સાથે અમારી પાસે આવે અને અમને બરપૂર થી આપે (૨)

ભાષા—ગાયો અમને આનંદ આપે તો પોતાના ક્રેદારના બોલમે, હળીમળીને રહે, અનેક નામોવાળી દિવ્ય ગાયો પોતાના પાછરાઓ સાથે અમારી પાસે આવે અને અમને બરપૂર થી આપે (૨)

આમા પશુ ગોપાલનનો આદેશ આપક્રમા આજો છે તે સ્મરણમા સમજા પેગ્ય છે, વાયકે આ સૂક્તની સાથે ૭૩ (૭૭) સું સૂક્ત અનુસ્ય જોવું,

ગાયને સમર્થ બનાવવી

કાંઠે ૭, સૂક્ત ૧૦૪

(જાતિ - જઘ્ના । દેવતા- વાત્સા)

કઃ વૃષ્ઠિ ધેઝં વરુણેન દત્તામર્થર્વણે સુદુઘાં નિત્યવત્તામ્ ।

વૃહસ્પતિના સુરુપં જુપાણો વંધાવર્ણં તન્વિઃ કલ્પયાતિ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (વરુણેન અર્થર્વણે દત્તાં) વરુણે અર્થર્વા અર્થાત નિધન પોળીને આપેરી (સુદુઘાં નિત્યવત્તાં વૃષ્ઠિ ધેઝં) સુખથી સહવા ગોઝ વાછરડાની સાથે રહેવાવાળી મિત્રિધર ગી અવને (વૃહસ્પતિનાં સરુપં જુપાણં) જ્ઞાનની સાથે મિત્રતા કરીને (વંધાવર્ણં તન્વિઃ કઃ=વ્રજાપતિઃ કલ્પયાતિ) ધનજાનુસાર સરીરની આગતમા પ્રજાનુ પાલન કરવાવાળો જ સમર્થ બનાવે છે [૧]

(આ સૂક્ત હજુ સુધી સ્પષ્ટ થયુ નથી વાયકે એનો વિચાર કરવો ગાયેના સરીરની સજિત વધારવાનો નિયમ એમા છે ગાયનું કુષ આપવાની યકિન તથા ખીજ સજિત વધારવાનો ઉપદેશ એમા છે પ્રજાને પાચક જ્ઞાનીની સાથે મ નથા કરીને ગાયને અજાનુ-અનુ દુરસ્ત બનાવે છે, એવો અહીં આશય હોવાનુ જણાય છે પરંતુ આખો મન સારી પેઠે સમજવામા આવતો નથી)

ગાયોપર ચિન્હ

કાંઠે ૬, સૂક્ત ૧૪૧

(જાતિ - વિદ્યાપત્ર । દેવતા- વાગિનો)

વાયુરેનાઃ સમાર્કસ્વજ્ઞા પોર્ણાય ધ્રિયતામ્ । હન્દ્રં આમ્યો આર્ષિં વ્રવદ્વદ્રો મુન્ને ચિકિત્સતુ ॥ ૧ ॥

અર્થ— (વાયુ- પના સં આકરત્) વાયુ એ ગાયોને એકઠી કરે, (દ્રવજા પોર્ણાય ધ્રિયતાં) તજા પુટી કરે, (હન્દ્રં આમ્ય મધિવ્રવત્) ધન્દ્ર એમને હાક આરે અને (વદ્- મુન્ને ચિકિત્સતુ) રૂઢ વૃદ્ધિને ખાટે ચિકિત્સા કરે [૧]

લોદિતિનુ સ્વધિતિના મિથુન કર્મોઃ કૃષિ । ઋત્વર્તમાધિના લક્ષ્મ તદસ્તુ પ્રજયા વૃદ્ધ ॥ ૨ ॥

યથા વૃદ્ધિવામુરા યથા મનુષ્યા ॥ ૩ ॥

અર્થ — (લોદિતિનુ સ્વધિતિના) લેહના સગીઆર્થો (કર્મોઃ મિથુનં કૃષિ) કાનેતી ઉપર નેતિમિથિન્દ કમે (અધિતો લક્ષ્મ પ્રજર્તા) અધિરોચિન્દ કરે (તન્ પ્રજયા વૃદ્ધ અસ્તુ) એ સંતનિની સાથે પુત્રકા દિનકારી થાઓ. [૨] (યથા દેવાસુરાઃ વૃદ્ધઃ) જેનાં દેવો અને અશુરોએ ચિન્દ કર્યાં (તન્ યથા મનુષ્યાઃ) અને જેનાં મનુષ્યો કરે છે, તે અધિતો. (યથા સહસ્રપોવાય લક્ષ્મ કૃણુત) આ પ્રકારે હજાર પ્રકારની પુષ્ટિને માટે ચિન્દો કરો. [૩]

માગેને મોડી કરવામાં આવે, તેમનાં પુત્રાં પત્ની, ધન આદિ આપોને પુષ્ટ બનાવવામાં આવે અને રોજરહિત રાખવામાં આવે. લેહના સગીઆર્થો ગાયના કાનેપર ચિન્દ કરવું ચોખ્ખું છે. કોનામાં તેને એ જખતી સુગમ ધણ પડે છે. આનું ચિન્દ બધા રોજમાં કરવામાં આવે છે, તેનાથી જલ્દી સામ થય છે, વેદમાં બીજે પણ માગેના કાનેપર ચિન્દ કરવાને ઉત્તેજ આવે છે. (અર્થ - ૧૨૪૬ શ્લોક)

ગાય સુધારણા

કંઠિ ૬, સૂક્ત ૭૦

(ગાયિઃ- કાઠાવના । દેવતા- અન્વા)

યથા માંસં યથા સુરા યથાક્ષા અધિદેવનં । યથા પૂંસો વૃવળ્લયત સિવાં નિહન્યતે મનઃ ॥ ૧ ॥

યથા હસ્તી હસ્તિન્યાઃ પદેનં પદમુદ્ગ્રજે । યથા પૂંસો વૃવળ્લયત સિવાં નિહન્યતે મનઃ ॥ ૨ ॥

યથા પ્રધિર્ધયોપધિર્ધયા નમ્યં પ્રધાવધિં । યથા પૂંસો વૃવળ્લયત સિવાં નિહન્યતે મનઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ — (યથા માંસં) જેના રીતે માંસમાં, (યથા સુરા) જેમ દારૂમાં (યથા અધિદેવને અક્ષાઃ) જેમ જુગારના પાસામાં (યથા વૃવળ્લયતઃ પૂંસઃ) જેમ બળવાન પુરુષનું (મનઃ સિવાં નિહન્યતે) મન કોમાં રત થાય છે તે (અન્વયે) ગાય । (યથા તે મનઃ વસ્તે અધિનિહન્યતાં) તે પ્રગળે તારૂં મન વાછરણમાં સમારી રહે. [૧]

(યથા હસ્તી પદેન) જેમ હાથી પોતાના પગને (હસ્તિન્યાઃ પદં ડગુએ) હાથથીના પગની સાથે જોડે છે, અને જેમ બળવાન પુરુષ મન કોમાં રત થાય છે, તે પ્રકારે ગાયનું મન વાછરણ પર રહેવું જોઈએ, [૨] (યથા પ્રધિઃ) જેમ લોખંડો પાટા-વાટ પેડા પર રહે છે, (યથા ઉપધિઃ) જેમ પેડું આશપર રહે છે, અને જેમ (યથા નમ્યં પ્રધી અધિ) જેમ ચક્રનાની વ્યવસ્થાની વચમાં જોડે છે, બલવાન પુરુષ મન કોમાં રત હોય છે, તેવી રીતે ગાયનું મન તેના વાછરણમાં સ્થિર રહેવું જોઈએ. [૩]

જે પ્રકારે મદમાંસ, જુગાર, કોઈ વ્યસન આદિમાં સાધારણ માણસનું મન રમવાનું હોય છે-રમ્યા કરે છે, તે પ્રકારે સગા મનુષ્યનું મન શ્રેષ્ઠ કર્મોમાં રમવું જોઈએ. ગાયનું મન તેના વાછરણમાં રમવું જોઈએ ગાયનું નામ દિવ્ય માનવામાં આવે તો દરેક દિવસના વાછરણ તેનું કર્મ છે. એ શ્રેષ્ઠ કર્મો રમે.

આ સકલ સારી પેઠે સમજમાં આવવું નથી. તેથી કોની વિશેષ જાણ કરવી જોઈએ.

ગો-૨૬

કાંડ ૨, સુકત ૨૬

(નરિ - કવિતા । દેવતા - પદ્ય)

પદ્યંતુ પશુરો યે પરિયુર્વાયુર્ધેપાં સદ્ધારં જુજોપં ।

ત્વષ્ટા યેપાં રૂપધેયાનિ વેદાસ્મિન્તાન્મોષ્ટે સંવિતા નિ ચંચલુ

॥ ૧ ॥

દ્વમં ગોષ્ટે પશુઃ સં સંવન્તુ વૃહસ્પતિરા નૈવત પ્રજાનન્ ।

સિનીગલી નંપત્વાગ્રેમપમાજગ્મુપોં અનુમતે નિ ચંચ

॥ ૨ ॥

સં સં સંવન્તુ પશુઃ સમશ્ચાઃ સમૂ પૂર્વપાઃ । સ ધાન્વસ્ય યા સ્ફાતિઃ સમ્રાવ્યેણ દ્વિપાં જુહોમિ ॥ ૩ ॥

સં સિન્ચામિ ગરાં ક્ષીર સમાજ્યેન વલં રમંમ્ ।

સંસિક્તા અસ્માકં વીરા ધ્રુવા ગાગો મયિ ગોપતૌ

॥ ૪ ॥

આ હરામિ ગર્ભાં ક્ષીરમાર્હાપિ ધાન્વ રસંમ્ । આહૃતા અસ્માકં વીરા આ પત્નીરિદમસ્તકમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ— (પશુઃ દ્વિપાં જુહોમિ) પશુઓ આવી જાય (ય પરા ર્ધુ) ને દર બધા છે, (યેવા સદ્ધારં) યેવા જુજોપં જેનું સાદ્યર્થ વાણ કરે છે (યેવા રૂપધેયાનિ ત્વષ્ટા વેદ) જેમણે ૨૫ ત્વષ્ટા બધે ॥ (અસ્મિન્ ગોષ્ટે તાન્ સાવના નિચ્છલુ) આ ગોશ ગામમાં એને સારિના બાધી રાખે [૧] (પશુઃ દ્વમં ગાઠ સંજવન્તુ) પશુઓ આ ગે શાળામાં મળીને આવી જાય (વૃહસ્પતિઃ પ્રજાનન્ માનવતુ) પ્રજા અને યોગખાને તેમને લઈ આવે (સિનીગલી પદ્ય અગ્ર જાનવતુ) સિનીગલી એના અગ્રભાગને લઈ આવે છે (અનુમતે) અનુમતે (આ જગ્મુપ નિચ્છલુ) આરવાશાળાએનું નિયમન રાખે [૨] (પશુઃ સમશ્ચા ડ પૂર્વપા ॥ સં સં સંવન્તુ) પશુ યોગ અને મનુષ્યો પશુ દર્શી મળીને ચાલે (યા ધાન્વસ્ય સ્ફાતિ સ) ને અનાજની રહિ છે તે પશુ સાથે વધે છે (સ સ્રાવ્યેણ દ્વિપાં જુહોમિ) મેગવેન દર્શિથી દર્શન કરે છું [૩] ગરાં ક્ષીર સ સિન્ચામિ) ગાયોનું દૂધ છે (સંસિક્તા) અમારા વીરા સંસિક્તા થયા છે (મયિ ગોપતૌ ગાય ધ્રુવા) ગાયો ગોપનિય ગાયો રિધર થાયો [૪] ગવાં ક્ષીર આ હરામિ) ગાયોનું દૂધ લાવું છું (ધાન્વ રસ માર્હાપિ) અનાજ અને રસ છે લાવું છું (અસ્માકં વીરા આહૃતા) અમારા વીરા લાવવામાં આવ્યા છે અને (પત્નીરિદમસ્તકમ્) પત્નીઓ પશુ આ ધરમાં લાવવામાં આવી છે. [૫]

બાવાર્થ— ને પશુઓ શુદ્ધ જીવવાનુંમા દેવતા અદિ ગયા છે તે સાથે મળીને પાણી ગેરશાળામાં આવી જાય એમના ચિન્હોને ત્વષ્ટા બધે ॥ કવિતા એમને ગોશાળામાં બાધી રાખે (૧) બધા પશુઓ એકઠા થઈને ગોશાળામાં આવી જાય તેમને યોગખતાર વૃહસ્પતિ તેમને લઈ આવે સિનીગલી એના અગ્રભાગ લઈ અને અનુમતિ આપીને આરવાશાળાએને નિયમન રાખે (૨) યોગ અદિ બધા પશુઓ અને મનુષ્યો પશુ સાથે જ ગાયને અને રહે ધાન્વ પશુ મળીને વધે બધાને મળવાવાળા દંવનથી વજ કરે છે. (૩) હું ગાયનું દૂધ લઉં છું અને વનવર્ધક રસની સાથે વી મેગવીને તેનું સેવન કરે ॥ અમારા વીરા અને યોગખોને આ વેગ આપવામાં આવે છે એ કાર્યને કાર્ત્તે અમારા ધરમાં ગાયો દહેસ રહે (૪) હું ગાયોનું દૂધ લાવું છું અને વનસ્પતિઓને રસ તથા ધાન્વ લાવું છું અમારા વીરા અને યોગખોને એકઠા કરે છું પરમા પત્નીઓને પશુ લાવવામાં આવે ॥ અને બધા એ વૈવિધ્ય રસનું સેવન કરે છે (૫)

ગો-રસ

પશુપાલન

ધર્મી પુત્ર પશુ અર્થાત્ ગાયો, યૌગ્ધ બગદ આદિ પાળવાં જોઈએ એ એક પ્રકારનું ધન જ છે. આજકાલ રૂપિયાઓને જ ધન માનવામાં આવે છે, પરંતુ ઉપયોગની નજરે જોતાં ગાય આદિ પશુઓ એજ સાચું ધન છે તેમ જ સારી રીતે વ્યવસ્થા કરવાની જાગૃત્તી આદેશ આ સૂક્તના પહેલાં એ મંત્રમાં આપવામાં આવ્યો છે. આજકાલ ધર્મમાં ખાસ કરીને ગાય આદિ પશુઓ પાળવામાં આવતાં નથી, કનચિત્ કોઈના ઘરમાં એક એ ગાયો હોય છે, જે ગુરોરે જાયે ઘેર સહેરીઓ દોર વાખત જ નથી સહેરનાં લોકો દૂધ કે ઘી વેચાતું જ છે એ આદેશો વિવાજ જનસાધનવાર્થે આ સુખનો ઉપદેશ નહોતો લઈ શકે પરંતુ કાચક પોતાની કાંઈને દૈનિક કામમાં લઈ જાય અને જુએ કે, કાચિકાતમાં અધિઓ પાસે હળારો ગાયો રહેતી હતી અને તેના પ્રજાનુમાં ખીચ પછી ધણી પશુઓ રહેતાં હતાં એના ધરોને માટે આ આદેશ રૂપિ-જ્ઞાત થાય છે

ભ્રમણ અને પાછા આવવું

ગાય આદિ પશુઓને યોજખી હવામાં ફરવા લઈ જવા આવશ્યક છે તેઓને શુદ્ધ વાણ ન મળે તેમજ સ્વર્ગનો પ્રકાશ ન મળે તો તેમનું સ્વાસ્થ્ય ઠીક રહેતું નથી તેમજ તેમનું દૂધ મધ્ય યજુકારી બનતું નથી તેથી—

યેવાં સહચાર યાચુ જુજોય । (મ. ૧)

‘જેમનું સહયોગ વાણ કરે છે’ આ પ્રથમ મંત્રનું વાક્ય ગાયો આરોગ્યને માટે એમનું યોજખી હવામાં ફરવું આવશ્યક છે, એ વાત કહે ॥ તથા—

યે પગથ પરાં રૈયુ તે દ્વહ સાયન્તુ ॥ (મ. ૧)

જે પશુઓ બહાર ફરવા ગયાં હોય તે એકઠું થઈને પાછાં આવે ॥ આ મંત્રમાં ધર્મમાં ધણી આજવાત સ્પષ્ટતાથી કહેવામાં આવી ॥ પશુઓ પોતાના સ્થાનમાંથી સ્થાયે થઈને બહાર જાય અને સાથે જ પાછાં આવે આગળ પાછળ સદા જાય તે તેમને શોધવા પડે એ તકનીકથી નજરા માટે નહીં પશુઓ કેમપૂર્વક જાય અને જ્યાં એક સાથે પાછાં આવે એમ આ મંત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એ આદેશ આત્મનત ઉપયોગી છે

બીજાં હળારો પશુઓ હોય ત્યાં એક જોવાળથી કામ નહીં ચાલે એ માટે તો ધણી પ્રતીજ્ઞાઓ રાગો જોઈએ એનું વજન સરતા અદિ નાનોથી આ અમતમાં કહેવામાં આવ્યું છે—

૧ સ્વણાં યેવાં રૂપયેવાનિ ઘેદ । (મ. ૧)

૨ સવિતા અભિન્ ગોષ્ઠે માન નિષદ્ધતુ । (મ. ૧)

૩ વૃદ્ધસ્પતિઃ પ્રજાનન્ માનયતુ । (મ. ૨)

૪ સિતીવાલી વર્ષાં મર્ષ માનયતુ । (મ. ૨)

૫ જનુમતે । આજાનુવાઃ નિયદ્ધતુ । (મ. ૨)

આ મંત્રોમાં દેવતાઓનાં નામો પ્રત્યેક કાપને માટે આવેલાં છે આ સંકેતોનાં દેવતા વાચક અર્થે પ્રસિદ્ધ જ છે, જ્યાં એના મૂળ થ તથા અર્થો જુઓ—

૧ સ્વણ- સુદમ કન્યાવાળો કુશળ કારીગર । સ્વણ તનુકારણો)

૨ સવિતા- ગ્રેક (સુ-મેરને) સહારવાળો

૩ વૃદ્ધસ્પતિ - યાત્રાવાન, (વૃદ્ધ) મોટાનાં (વાતિ) સ્વામી, પુરોહિત, નિરીક્ષક

૪ સિતીવાલી- (સિતી) અમના (વાલી) જળથી કુશળ અથવાળી બી,

૫ જનુ-માતિ- અનુકૂળ થતી સમવાળી બી

આ પાંચ દેવતા વાચક સંકેતોનાં આ મૂળ સંસ્કાર છે અને એ અર્થોની સાથે જ સંકેતો બહો પ્રયુક્ત થાય છે એ મૂળ અર્થો લઈને આ મંત્ર લાગેતો અર્થ જુઓ—

‘કુશળ કારીગર ગાય આદિ પશુઓનાં આકારને જાણે છે ૨ ગ્રેક એને મોકાતામાં કેમપૂર્વક નિયમમાં રાખે ૩ એને જાણવાવાળો પશુઓને લાવે ૪ અમનાળી બી પશુઓની આગળ ચાલે અને ૫ અનુકૂળ કામ કરવાવાળી આત્મનત પશુઓની સાથે આવે.

અહીં પશુપાલનને અદિશ મળે છે એનો વિચાર આ પ્રમાણે છે—

(૧) પશુઓના પાલન માટે એક એવો અધિકારી હોય, કે જે પશુઓનાં બધાં લક્ષણો જાણતો હોય, (૨) જ્યાં કામ કરતી એવો હોય કે જે નિરીક્ષણ કરીને જુએ કે બધા પશુઓ તેમનાં નિયત કરેલાં સ્થાન પર આવી ગયાં ॥ કે નહીં,

તથા તેમના આનવાનનો યોગ્ય પ્રમન્થ થયો છે કે નહીં, (૩) ત્રીજો નિરીક્ષક એવો હોવો જોઈએ કે જે પશુનું આરોગ્ય શાસ્ત્ર સારી રીતે જાણુનો હોય, તે પશુ પશુઓને લાવના, લઈ જવાપર દેખરેખ રાખે, (૪) જ્યારે પશુઓ ધરમાં આવી જાય ત્યારે તેમણે ખાણુ આપવાનાળી સીંદોય જે બધાની આગળ જાય, તેની પાસે પશુઓને ખવડાવના યોગ્ય અન્ન હોય, (૫) તથા તેની પાછળ આવવાવાળી પશુઓને અનુકૂળ કાર્ય કરવાવાળી પાછળ પાછળ ચાને ” આ રીતે બધા પશુઓનો યોગ્ય પ્રમન્થ થવો જોઈએ પુરુષ ના કરતાં સ્ત્રીઓ પ્રેમપૂર્વક ઉત્તમ પ્રમન્થ કરે છે તેથી ઉચ્ચા બે કાર્યો માટે સ્ત્રીઓને શ્રેષ્ઠવાની દેવોઓ સૂચના કરી છે, તે યોગ્ય જ છે !

જ્યાં સે કઠો અને હળદરો ગાયો પાળવામાં આવતી હોય એવે ઠેકાણે આવો પ્રમન્થ થવો અત્યંત આવશ્યક છે આજ કાલ જ્યાં ગાયોના અભાવ નેપુ જ યથાગત્ય છે, ત્યાં આવવા થોડા પ્રમ્થની જરૂર થયી, એ રજા જ છે એ આજકાલ ની પ્રગતિ છે જે આપણને પુષ્ટિથી દૂર રાખે છે, એનો વાચકે અવશ્ય વિચાર કરવો જોઈએ જે ધરમાં નિદાન પાત્ર દસ ગાયો હોય તે ધરમાં ખાણુસો થી દૂધ ખાઈ પીને કેવાં હાટ પુષ્ટ થાય છે અને જે ધરમાં ગાયો હોતી નથી તે ધરમાં ખાણુસો કેવાં માયકાંગલાં હોય છે એનો વિચાર કરવાથી ગોપાલની સાથે તનુરતીનો સંબંધ કેટલો બનિષ્ટ છે, એ વાત લક્ષમાં આપ્યા વિના રહેતી નથી અહીં સુધીમાં પહેલાં બે મંત્રોનો વિચાર થયો ત્રીજા મંત્રમાં બધા સાથે હળીમળીને રહેવાથી લાલ યાચ છે એ વાત કહેનામાં આવે છે શુ પશુ કે શુ મનુષ્ય બધાં પરસ્પર હળીમળીને ઉપયોગી ધર્મને વૃદ્ધિ કરે, બધાં મનુષ્યો ધાન્ય પ્રાપ્ત કરે, અર્થાત્ ખેતી કરીને ધાન્ય ઉત્પાદન કરવું જોઈએ આ રીતે ધાન્ય, વનસ્પતિરસ અને ગોરસ વિપુલ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરીને એ દ્વારા પોતાની પુષ્ટિ વધારીને ઉત્પત્તિ કરતી (૩ ૩)

દૂધ અને પૌષ્ક રસ

દૂધ, દહીં માખણ, થી ઊંચા આદિબધા પ્રકારના ગોરસ તથા બીજા પૌષ્ક રસ વિપુલ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરના જોઈએ,

અને તેનું સેવન પશુ પુરતા પ્રમાણમાં કરવું જોઈએ એ વિષયમાં મત ૪ અને ૫ રજા શબ્દોમાં આદેશ આપે છે, એ મંત્રોમાં ‘ વીરા ’ શબ્દ છે, એ શબ્દનો પ્રસિદ્ધ અર્થ શરતીર છે, પરંતુ વેદમાં એનો અર્થ, ‘ પુત્ર, બાળમર્યા સતાન ’ એવો પણ છે અહીં આ મંત્રોમાં ‘ પત્ની ’ ના સાહચર્યના કારણે આવો અર્થ જ વિશેષતઃ લાગુ પડે છે

“ હું ગાયોનું દૂધ લાવું છું, વનસ્પતિઓનો ખનવધક રસ અને ધાન્ય લાવું છું, થી પણ લાવેા છું ધરમાં ધર્મ-પત્નીઓ છે અને બાળમર્યાઓ પણ એકલા થયાં છે અથવા ઇષ્ટમિત વીર પુરુષો પણ જન્મા થયા છે તમામની હિંમત અનુસર આ બધું ખાવા પીવાનું આપવામાં આવે છે (૩ ૪-૫)

આ બે મંત્રોનો આવો આશય છે. “ સ્વસિક્તા સ્વસ્માક વીરા ” અપારા વીરા આ બાળમર્યાઓની ઉપર આ રસ સીંચવામાં આવેા છે, જેવી રીતે વૃષ્ટિમાં જવાથી બધાં જીવિંજ જન્મી જાય, તેવી રીતે બાળમર્યા એ ઉપર થી દૂધ આદિ બધા રસોની વૃષ્ટિ કરવામાં આવી છે ‘ સ્વસિક્તા ’ ધાતુનો અર્થ ઉત્તમ પ્રકારનું સિંચન કરવું, જીવિંજવું છે બાળમર્યાં દૂધ દહીં માખણ થી રસ પૂરેપૂરા જીવિંજ જાય એટલે ગોરસ ધરમાં હોવો જોઈએ ત્યારે જ હુષ્ટપુષ્ટતા થઈ શકે છે આજકાલ અનેક પ્રકારની બીમારીઓ વધી જવાનું કારણ જ એ છે કે, મનુષ્યને ગોરસ એ છે મળવાથી તેમની અવનશકિત ઓછી થઈ ગઈ છે વાચકે એનો વિચાર કરવો અને એ વિષયમાં જે કંઈ થઈ શકે તે કરીને પોતાની અવનશકિત વધારવી જોઈએ બીજા બધું આરોગ્ય અવનશકિતની વૃદ્ધિ થવાથી જ મળી શકે છે ગોરસાણુ, ગોરવર્ધન તથા ગોરસ શોધન કરનાની કેટલી આવશ્યકતા છે અને શાસ્ત્રીય તેમજ જાતીય અવનની દૃષ્ટિએ પણ એની કેટલી આવશ્યકતા છે તેનો વાચકે વિચાર કરવો

વૈદિક આદેશ વ્યવહારમાં ઉતારવાનો વિચાર ને લેતા કરી રહા છે તેમણે આ સંકલન ઉત્તમ રીતે મનન કરવું જોઈએ, કેમકે આ આદેશ એવો છે કે, અને વ્યવહારમાં લાવના જ લાલ થવાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો

ગાય ત્રને યજ્ઞ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૭૩

(યજ્ઞિ - અર્ચના । દેવતા- અગ્નિ)

સમિદ્ધો અગ્નિર્વૃષ્ણા રથી દિવસ્ત્તો પ્રમો દુદત્તે વામિષે મયુઃ ।

વયં હિ વાં પુરુદમાસો અગ્નિના હવામહે સધ્મદર્પુ કારવઃ ॥ ૧ ॥

સમિદ્ધો અગ્નિરંશિના ત્ત્તો વાં ધર્મ આ મંતમ્ ।

દુદાન્તે નુનં વૃષ્ણેહ ધેનવો દક્ષા મદન્તિ વેષસઃ ॥ ૨ ॥

સ્વાહાકૃતઃ શુચિર્દુષેષુ યજ્ઞો યો અગ્નિનોધમસો દેવપાનઃ ।

તમુ વિશ્વે અમૃતાસો જુષાણા મન્ધર્વસ્ય પ્રત્યાજ્ઞા રિંહન્તિ ॥ ૩ ॥

યદુક્ષિયાસ્વાહૃતં ધૃતં પયોડયં સ વામગ્નિના મ્રાગ આ મંતમ્ ।

માર્ષ્વી ધર્તારા નિદયસ્ય સત્પતી ત્તં ધર્મ પિવતં રોચને દિવઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ— હે (વૃષ્ણી અગ્નિની) બન્ને બળવાન અગ્નિ દેવો ! (દિવ રથી અગ્નિ સમિદ્ધ) પ્રકાશના રથ એવો અગ્નિ પ્રતિષ્ઠ થયો છે એ (ધર્મો તત્ત) તપી મયેથી ગરમી જ છે, એ (વાં રથે મધુકુદને) આપ બન્નેને માટે મધુર રસનું દોહન કરે છે (યજ્ઞ પુરુ-દમાસઃ) કારણ સધ-માનેષુ વાં હવામહે) અમે સર્વ ધનના ધારાગા અને કામ કરવાનાગા પુરુષ સાથે મગ્નિને આનંદ કરાનાના સમયે તમને બન્નેને બોલાવીએ છીએ [૧]

હે (વૃષ્ણી અગ્નિની) નનના અગ્નિદેવો ! (અગ્નિ સમિદ્ધઃ) અગ્નિ પ્રતિષ્ઠ થયો છે, (વાં ધર્મ તત્ત) આપને માટે જ આ દૂધ તપી રહ્યું છે તેથી (આમતં) આવો (નૂનં રદ ધેનવઃ) દુદાન્તે) અહીં ખસ ગાયો દોહવા- માં આવે છે હે (દક્ષી) દર્શનીય દેવો ! (વેષસઃ મદન્તિ) જાનીએ આનંદ કરે છે [૨]

(ય અગ્નિનો. દેવપાનઃ યમસ. યજ્ઞ.) જે અગ્નિદેવોનો, દેવ જેનાથી સ્તપાન કરે છે એવો યમસરૂપી યજ્ઞ છે તે (દેવેષુ સ્વાહાકૃત યજ્ઞિ) દેવોની અદર સ્વાહા કરાયેલો તેથી પવિત્ર છે (વિશ્વે અમૃતાસ તં જ જુષાણા) બધા દેવો એનું સેવન કરે છે અને (ત ડ મન્ધર્વસ્ય આસ્ના પ્રત્યારિહન્તિ) એની મન્ધર્વના મુખે પૂજા પણ કરે છે [૩]

હે (અગ્નિની) અગ્નિ દેવો ! (યત્ વક્ષિયાસુ આહુત ધૃત યયઃ) જે ગાયોનાં સમૈષુ ધૃતમિશ્રિત દૂધ છે, (મ્રાગ મ્રાગ મ્રાગ) આ તે તમારો ભાગ છે. તમે બન્ને (આમતં) આવો હે (માર્ષ્વી) મધુરના યુક્ત/ ચિદ્રુષ્ટ્ય ધર્તારો) યજ્ઞના ધારક, (સત્પતી) ઉત્તમ પાત્રો ! (દિવ રોચને તત્ત ધર્મ પિવત) વૃણોડના પ્રકાશમાં તરેલુ આ દૂધ રૂપી તેજ પડે છે [૪]

ભાવાર્થ— હવેનનો અગ્નિ પ્રજાક યજ્ઞ ચડ્યો છે, મધુર દોહન યજ્ઞ રહ્યું છે, અને અગ્નિ બધા કલિને દેવતાઓને બોલાવીએ છીએ (૧)

હે દેવો ! અગ્નિ પ્રતિષ્ઠ થયો છે, દૂધ તપી રહ્યું છે, તેથી અહીં આવો, આ અગ્નિ દોહવાય છે, જેનાથી જાનીએ આનંદિત થાય છે (૨)

આ રજા એવો છે કે જેમા દેવતા લોકો સ્તપાન કરે છે, અને તેઓ આ પવિત્ર યજ્ઞનું સેવન કરે છે અને સ કાર કરે છે (૩) આગના દૂધમા દેવોનો ભાગ છે, તેથી આ યજ્ઞમા પધારો કર્યોના મધુર ગોવસ પીએ (૪)

તુતો વાં ઘર્મો નંધતુ સ્વહોતા પ્ર વામધર્મુર્ધ્વસ્તુ પર્યસ્નાન ।

મધોર્દિગ્ધસ્યાંધિતા તનાયા ચીતં પાતં પર્યસ તુષ્ટિયાયાઃ

॥ ૫ ॥

ઉર્ધ્વ દ્રવ પર્યસા ગોધુગોષમા ઘર્મે સિંચ પર્ય તુષ્ટિયાયાઃ ।

વિ નાકમરુપત્સવિતા ચરેન્વ્યોડનુપ્રયાર્ણમુપસો વિ રાંજતિ

॥ ૬ ॥

ઉર્ધ્વ દ્વયે સુદુર્વા ધેનુમેતાં સુહસ્તો ગોધુગુત દોહદેનાપ્ ।

શ્રેષ્ઠં સર્વં સંવિતા સંવિપન્નોડમીદ્ધો ધર્મસ્તદુ પુ પ્ર વૌચત્

॥ ૭ ॥

દિઠ્ઠુષ્વતી વંસુપત્ની વહ્નનાં વસ્તમિચ્છન્તો મનસા ન્યાર્ગન્ ।

દુહામુષિમ્યાં પર્યો અન્વયેયં સા વર્ધતાં મહતે સૌર્મગાય

॥ ૮ ॥

જુષ્ટો દર્મના અતિથિર્દુરાણ ક્ષમં નૌ યજ્ઞમુપં યાદિ વિદ્વાન્ ।

વિશ્વા અમે અમિયુજો વિહત્ય જનૂપતામા મંરા મોર્જનાનિ

॥ ૯ ॥

અર્થે—હે (અગ્નિનો) અધિદેવો ! (તત્તઃ ઘર્મં વાં નંધતુ) તપાવેતુ તેજસ્વી આઃ દૂધ તમે બાળેને પ્રાપ્ત થાઓ (સ્વહોતા પરસ્વાન્ અઘ્વાયુઃ વાં પ્રચરતુ) હવન કરનાતુ દૂધ લઇને અધ્વયુઃ તમારી બાળેની સેવા કરે (તનાયાઃ) ઉક્તિયાયા મધોઃ દુગ્ધસ્ય પર્યસઃ) હૃદયુષ્ઠ મધોતુઃ દોહેલુ આ મધુર દૂધને (ચીતં પાતં) પ્રાપ્ત કરે અને પીઓ [૫]

હે (ગોધુક્) ગાયને દોહવાળો ! (પર્યસા ઓવ ઉપદ્રવ) દૂધ લઇને અહીં જલદી આન, (ઉક્તિયાયાઃ) પર્ય ઘર્મે આસિજ્ય) ગાયતુ દૂધ હઠભાં રાખ, અને તપાન (ચરેન્વ્ય. સવિતા નાક વિ અવપત્) શ્રેષ્ઠ સવિતા સુખ પૂર્ણ સ્વર્ગધામને પ્રાપ્તિ કરે છે અને તે (ઉપસઃ) અનુપ્રયાર્ણ વિરાજતિ) ઉપઃઅવતા અમન પાંચ વિરાજે છે [૬]

(સુહસ્તાઃ પતાં સુધુર્વા ધેનુ ઉપદ્રવે) હિતામ દાયાવાળો હું એ સુખમાં દોહવા થોભ્ય ગાયને બોલાવુ છું (જન ગોધુક્ પન્ના વોહત્) અને ગાયતુ દેહન કરવાવાળો એને હું હે (સવિતા શ્રેષ્ઠ સર્વ ન સાવિપત્) સવિતા એ શ્રેષ્ઠ આન અમને આપે (મર્મીચ ધર્મં તત્ ઉ ધુ પ્રવોચત્) પ્રદીપ તેજસ્વી દૂધ એજ ખતાવે [૭]

(દિઠ્ઠુષ્વતી વહ્નનાં વસુપત્ની) હાં હાં કરનાનાળી ઐશ્વર્યંતુ પાલન કરવાવાળી, (મનસા વરસં દચ્છન્તો નિ આમાત્) મનમાં વાછરડાની કામતા કરીને સમીપ આવી ગઇ છે (દ્ય અઘ્વ્યા અધ્વિર્યાં પર્ય દુહા) આ ગાય બાળે અધિ દેવેને માટે દૂધ આપે અને (સા મહતા સૌર્મગાય વર્ધતા) અહીં મોગ સૌભાગ્યને માટે મોગી યાપ. [૮]

(ધર્મના મતિયે દુરોચ્યે જુષ્ટ) દર્મન કસ્ટેશ્વ મનસાજે અતિથિ મરમા સેવિત મહને એ (વિદ્વાન્) તાળી (નઃ ક્ષમં વહ ઉપયાદિ) અમારા આ મનમાં આવે. હે અમિ ! (વિશ્વા અમિયુજ વિહત્ય) બધા શત્રુઓના કદાર કરીને (જનૂપતાં મોર્જનાનિ આમર) શત્રુતા કરવાવાળુ બન્યા અમારી પાસે લાવ [૯]

બાવાર્થ—હે દેવો ! આ તપાવેલો રસ તમને પ્રાપ્ત થાવો. અભિતા આ મધુર ગોરસતુ ખાન કરો (૫)

હે ગાયતુ દોહન કરવાવાળો ! દૂધ લઇને યજ્ઞમાં અર્પેલો ગાયતુ દૂધ તપાવેલો હવન કરે, શ્રેષ્ઠ સવિતાએ આ સુખ મધ સ્વર્ગ ધામને માટે સુતુ ક્ષમ્યુ છે. (૬)

હું દૂધ દોવામાં કસળ છું, અને ગાયને દોહવાને માટે બોલાવું છું. દોહવાવાળો એનું દોહન કરે. સવિતાએ આ શ્રેષ્ઠ રસ આપ્યો છે. (૭)

હાં હાં કરી, મનથી વાછરડાની કસ્ટા કરવાવાળી ગાય અહીં આવી ગઇ છે. એ અહિં સા થોભ્ય ગાય દેવાને માટે દૂધ આપે અને મોટા સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરે. (૮)

હે પ્રદ્રિવરૂપમી, અતિથિ, વિદ્વાન અમારા યજ્ઞમાં આવે, અમારા બધા શત્રુઓના નાશ કરીને, શત્રુઓના ભોગો અમારી પાસે લાવે. (૯)

અગ્ને ઈષં મહતે સૌમંગાય તર્વ ધુન્નાન્યુત્તમાનિ સન્તુ ।

સં જાસ્પત્યં સુયમમા કૃણુષ્વ ઇષ્યતામ્મિ વિષ્ણુ મહોસિ

॥ ૧૦ ॥

સુયવસાઙ્ગવર્તી હિ સૂયા અધો વયં મયોવન્તા સ્યામ ।

અદિ ત્વર્ણમમયે વિશ્વદાન્તી પિવં શુદ્ધસુંદકમાચરન્તી

॥ ૧૧ ॥

અર્થ— હે (ઇષં અગ્ને) બ્રાહ્મણ અગ્નિ ! (તવ ઉત્તમાનિ ધુન્નાનિ મહતે સૌમંગાય સન્તુ) તાર ઉત્તમ તેજ વધે અને મોટું સૌમંગ્ય વધારવાનું થાય (જાસ્પત્યં સુયમ સ માટશુષ્વ) બીજાને સંમન્ય ઉત્તમ સ વ્યવસ્થા થય (ઇષ્યતામ્ મહોસિ અગ્નિવિષ્ણુ) શત્રુના કરવાવાળાઓના નળનો મુકાબલો કર [૧૦]

હે (અધો) ન માનવા યોગ્ય થાય । તું (સુ-યવસ-અર્ધ મગવર્તી હિ સૂયા) ઉત્તમ ધાસ ખાવાવાળી બ્રાહ્મણની યાઓ । (અધા વય મયોવન્તા સ્યામ) અને અમે બ્રાહ્મણના ધર્મી । (વિશ્વદાન્તી ત્વણ મદિ) સદા વૃથા બંધાયે કર અને (આચરન્તી શુદ્ધ ઉદક પિવ) બ્રમણ કરીને શુદ્ધ જળ પી [૧૧]

ભાવાર્થ— હે દેવ ! ને તાર ઉત્તમ તેજ છે તે અમારે આગ વધારે ત્રીપુરવતી સ બ્રહ્મણ ઉત્તમ નિયમ રહે, અનિયમથી બળવાદાર ન થાય શત્રુના કરવાવાળાઓનો પરાજય કરે (૧૦)

હે ગાય ! તું ઉત્તમ ધાસ ખા અને ભાગ્યવાન થા તારથી અમે લા પડાણી થઈશું ગાય ધાસ ખાય અને અહીં તહીં બ્રમણ કરીને શુદ્ધ પાણી પીએ (૧૧)

ગાય અને યજ્ઞ

ચારેફા

ગાયની રક્ષા કેવી રીતે કરવી એ વિષે આ સૂત્રમાં આપેલો આદેશ ચતુરણ્યમાં રાખવા જોવો છે જુઓ—

૧ સુયવસ-અર્ધ- ઉત્તમ ધાસ ખાવાવાળી, અર્ધાંશ ખરાબ ધાસ અથવા ખરાબ કડમ ખાતારી ગાય ન હોય ગાયના દૂધમાં તેણે આધેશ પડાયોનું સર ન આવે છે, તેથી નો ગ વ ઉત્તમ ધસ ખાય તો દૂધ પછીની રાત્ર અને પુષ્ટિકારક થાય છે તેથી એ આદેશ ચતુરણ્યમાં રાખવા જોવો છે સ ધારણી અનાદી લોકો રહસારે ગાયને ચારેસા લઈ જાય છે, અને તે વખતે ગાયને અતુલ્યનું દૈન્ય વિષ્ણુ પછી ખરાડે છે વાચકે નિયમ કરવો જોઈએ કે, ભાવા પડાયો ખવાડમાં પછી દૂધ કેતુ હોય, વિષ્ણુના ને ખરાબ પડાયો દોષ, ને જન્તુ દેવ, તે બધાનું પછિણ મ એ દૂધપર થશે અને એવું દૂધ ચોખવારક થશે તેથી વેદનો આ સદેશ ગ્રાપ લઈ કરવાવાળા લોકોએ અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવો (મ ૧૧)

૨ શુદ્ધ ઉદક પિવન્તી શુદ્ધ જળ પીવાવાળી ગાય

આન અશ્વક, મહીન, મડુ ફુગાંધે શુકલ જળ ગાયને ન પાણી એવું કારણ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે, તેનો વિચાર કરવો જોઈએ (મ ૧૧)

૩ આચરન્તી- બ્રમણ કરવાવાળી ગાય અહીં તહીં સરી પેડે ફરે ગાયને ધરમાં બીજી સખતી ન જોઈએ સર્વપ્રકારમાં ફરે એમ કરતું સર્વપ્રકારમાં કરવાવાળી ગાયનું દૂધ પીવા લાયક અને છે (મ ૧૧)

૪ વિશ્વદાન્તી ત્વણ મદિ- ગાય સદા ધાસ જ ખાય બીજા ત્રીજા પડાયો ન ખાય જ્યવના ખેતરમાં ફરે અને ભવ ખાય આ પ્રકારે ગાયનું દૂધ ઉત્તમ અને છે (મ ૧૧)

૫ મગવર્તી સૂયા- જળવાન પ્રેમથી, શુભચુલ્કુલ થાય ગાયપર પ્રેમ કરવાથી તે વજ્ર ધરનાં પાણીમાં પર પ્રેમ કરે છે આ પ્રકારે પ્રેમ કરવાવાળી ગાયનું દૂધ પીવાથી પીનારનું કલણ થાય છે (મ. ૧૧)

આ સદેશ ગાયનું પાણી કેવી રીતે કરવું તેનું સચય કરે છે વાચકે એનો વિચાર કરવો અને પેતાની ગાયનું

એ રીતે પાલન કરવું

૬ સુદુઘા- જે વિના તડવીક દોહી યાગ્ય છે, દોહતી વખતે જે ત્રાસ આપતી નથી (મ ૭)

૭ સુદસ્ત ગોધુક પનાં દોહવ- ઉત્તમ દાઘરાળા મનુષ્યે જ ગાય દોહતી અર્થાત્ તેણે પહેલાં પેતાના દાઘે સાફ કરવા અને પછી જ ગાયનું દૂધ કાઢવું આ અદેશનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે જે રાણીઆના દાઘમા જે મેવ હોય તે દૂધમા ઉતરે અને સીધો પેટમાં જાય તેથી પહેલાં દાઘે સાફ ધોઈને પછી જ ગાય દોહતી જોઈએ (મ ૭)

૮ ઘઘાવા- ગાય અનુપ્પ છે, તેથી તેને ચારવી ન જોઈએ પેતાની માતાની જેમ પ્રેમથી એવું પાલન કરવું જોઈએ. (મ ૮)

૯ સા મહતે સૌમ્યાય ઘર્ષતા- એવી પાળેની ગાય ભારે સૌમાન્યથી મોટી થાય ફરક ધરમાં એવી યોગ્યતા હોવી જોઈએ, અમારો પણ એવી છુટ્કા છે (મ ૮)

૧૦ વરલ દુહછત્તી- ગાય વાછરડાંનાળી થાય એનાં વાછરડાં મરવા ન જોઈએ મરેલાં વાછરડાંવાળી ગાયનું દૂધ પીવાવાળાના ધરમાં પણ એવું જ થશે કારણ ગાયના કપના દોષથી જ તેનું બચ્ચું મરી જાય તેજ દોષ પીનાવાળાના વીંચમા પણ ઉતરે તેથી ગાય વાછરડાંવાળી હોવી જોઈએ અને વાછરડાંની છુટ્કા કરવાનાળી ગાય જ આપણા ધરમાં જોઈએ (મ ૮)

૧૧ ગોધુક વયસા ઉપદ્રવ ડહિયાયા વય ઘર્મે સિંચ- ગાયને દોહીને ગોનાળે જમી જ દૂધ આણવું અને

અમિપર મૂકવું એની મતવબ એ છે કે, કાચુ દૂધ ઘણીવાર સુધી રાખી મૂકવું નહીં. જોઈએ તો ધારાણ્ય દૂધ પીવું, દોહતી વખતે જ પીવું, પણ રાખવું હોય તો તપાવીને જ રાખવું કેમકે, અનેક પ્રકારના જનુઓ હામાથી આવીને દૂધન જમા થાય છે અને તેમાં તેનો વધારો થાય છે તેથી લાંબા વખત સુધી કચુ દૂધ રાખવું નહીં તુરત અમિ પર તપાવી લેવું જોઈએ (મ ૬)

૧૨ મધુ દુહાતે- ગાયનું દોહન કરીને જે નીચેનવામાં આવે છે તે મધુ અર્થાત્ અમૃત જ છે કેમકે તે અત્યંત મીઠું હોય છે (મ ૧)

૧૩ હસ પિયત- ઉનું કરેલું દૂધ પીએ તો કારણ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે (મ. ૪)

આ રીતે દેવાને દૂધનું સમર્પણ કરવું જોઈએ ખાસ કરીને અમિની દેવાને લાગ ગાયનું દૂધ અને ધી જ છે, એ વાત ચોટા મ નમાં કહેવામાં આવી છે અમિની દેવ પોતે દેવાના વૈદ છે અને તેથી તેને તાલુમ છે કે કયું દૂધ સાફ છે અને કયું દૂધ સાફ નથી અમિની દેવ બીજું દૂધ પીના નથી અને બીજું ધી પણ ખાતા નથી આપણે બધાએ આ વાત સ્મરણમાં રાખવા જેવી છે તેથી મનુષ્યે ગાયનું જ ધી ખાવું જોઈએ અને ગાયનું દૂધ જ પીવું જોઈએ આથી એ સર્વ દૂધ પીવું નહીં, એ વાત સિદ્ધ થાય છે તેમ જ બુદ્ધિનું કંઈ પણ લેવું નહીં, કારણ તેની સ્મરણતા યોગ્ય રીતે જળનવામાં આનતી નથી તેથી ઘેરે ઘેર ગાય પાળવી જોઈએ અને તેનું દૂધ ઘરમાં સમર્પણ કરવું જોઈએ અને હૃતશેષ ખવું જોઈએ

પંચોદન અજ

કંકિ હ, સૂકત ૫

(જાવિ-ચુડા । દેવતા- પંચોદનોદના)

આ નયૈતમા રમસ્વ સુકૃતાં લોકમર્ષિં ગચ્છતુ પ્રજાનન્ ।

તૈર્ત્વા તમાસિં बहुषा महान्त्यजો नाकुमा क्रमतां तृतीयम् ।

॥ ૧ ॥

અર્થ— (વર્તે જાનવ) એને અહીં લાવ અને એના (મારમસ્વ) કર્મોના પ્રારભ કર કે જેથી એ (પ્રજાનન્) મારને જન્મીને (સુકૃતાં લોક અર્થે ગચ્છતુ) સકર્મ કરવાવાળાઓના સ્થાનમાં જાય મારમાં (મહાન્તિ તમાંસિં बहुषા તૈર્ત્વા) મોટા અન્નકારને અનેક પ્રકારે તરીને (અજ તૃતીય નાકં જાનમતા) અજના ત્રીજા પામને પ્રાપ્ત થાય [૧]

જાવાર્થ— એને અહીં લઈ આવો, શ્રમ કર્યોના પ્રારભ કરો, તમારી ઉમરિનો માર્ગ જાણી દો, અને સ કર્મ કરવા વાળાને જમા નય છે, એ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરો મારમાં અધકાર નહો, તેને માર કરવો જોઈએ તેથી આ પ્રકારે એ અજના આત્મા પરમ ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે (૧)

ઇન્દ્રાય માર્ગં પરિં ત્વા નયામ્યસ્મિન્યગ્ને યજમાનાય સુરિમ્ ।

યે નો દિવન્ત્યનુ તાર્ચમ્સ્વાનાંગસો યજમાનસઃ ધીરાઃ

॥ ૨ ॥

પ્ર પદોડ્યં નેનિગિધ દુર્થરિતં યચ્ચાર ગુદૈઃ શ્વૈરા ક્રમતાં પ્રજ્ઞાનન્ ।

શિર્ત્વા તમાંયિ વહુધા વિપશ્યન્નજો નાકમા ક્રમતાં તૃતીયમ્

॥ ૩ ॥

અનું ચ્છય ઇયામેન ત્વચંમેતાં વિંશસ્તર્યાર્ષૈઃ સિના મામિ મૈસ્યાઃ ।

મામિ દૃઢઃ પદશઃ કલ્પયેનં તૃતીયે નાકે અધિ વિ શ્યૈનમ્

॥ ૪ ॥

ક્રુચા કુમ્ભીમવ્યુદ્ધૌ શ્રયામ્પા સિંશ્વોદુકમર્વં ઘેઘેનમ્ ।

પર્યાધંત્તામિનાં શમિતારઃ દ્યુતો મંચ્છતુ સુકૃતાં યત્ર લોકઃ

॥ ૫ ॥

અર્થ— (અસ્મિન્ વચ્ચે) આ યજમાન રિયન (ઇન્દ્રાય યજમાનાય માર્ગં સુરિં ત્વા) ઇન્દ્ર અને યજમાનને માટે આગરપ અનેક તોને શાનીને (પરિ નયામિ) બધી તરફ લઇ જઈ છું. (યે નઃ દિવન્તિ) જે અમારો દેવ કરે છે (તાન્ અનુરમસ્ય) વેદનો નાશ કરવાનો આરંભ કરે. અને (યજમાનસઃ ધીરાઃ અનાવસઃ) યજમાનના ધુત અથવા ધીરો પાપરહિત થાઓ. [૨]

(યત્ ક્રુ. ચરિત ચ્ચાર) એણે જે દુશ્ચાર થયો હોય, તે બધા (વદ્ઃ પ્ર અથ નેનિગિધ) એના પગથી ઘોષ નાખ, ત્યાર પછી (શ્વૈરઃ શ્વૈરઃ પ્રજ્ઞાનન્ આક્રમતાં) ગુદ પગે માર્ગ બેઠાને ચાલે (વિપશ્યન્ તમાંયિ વહુધા તીર્ત્વૌ) એકાએક અધારને સર્વ પ્રકારે તરીને, (અજા) એ અજાન્યા (તૃતીયે નાક આક્રમતાં) તૃતીય રંગધામને પ્રવેશ કરે [૩]

હે (વિશસ્ત.) વિશેષ શાસક ! તુ (યતાં ત્વચં યચા વદઃ) આ ચામડીને સાધા અનુસાર (ઇયામેન અસિના અનુચ્છય) કાળા રાજધી કાપી નાખ. (મા અધિ મૈસ્યાઃ) અભિમાન કરતો નહીં, (મા અમિદૃઢઃ) દૃઢ ના કરે. (પદશઃ વર્મ કલ્પય) માંધા અનુસાર એને સમર્થ બનાવ અને (તૃતીયે નાકે વર્મ અધિ વિશ્યય) ત્રીજા રંગધામમાં એને સ્થાપિત કરે. [૪]

(ઘ્રયા કુમ્ભૌ અગ્ની અધિશ્રવામિ) મંત્રથી આ પાત્રને કું અગ્નિપર રાખુ છું. એમાં ઘૃ (ઉદ્ધર્ક અથ સિંચ) પાણી નાખ અને (વન મવચંઘિ) તેને અડી સ્થાપિત કરે હે (શમિતારઃ) શાન્ત કરવાવાળાઓ ! તમે (અગ્નિના પર્યાઘસ) અગ્નિ દ્વારા ચારે બાજુથી એને ધારણુ કરો. એ (મ્ચ્છતા મચ્છતુ) પરિપક્વ થઇને ત્યાં જાય છે (યત્ર સુકૃતાં લોકઃ) જ્યાં સકર્મ કરવાવાળાઓનું સ્થાન છે [૫]

બાધાર્થ— આ વજ્રના તમને બધી બાજુ લઇ જઈ છું. તુ જ્ઞાની બનીને પ્રભુને મદદ આપતસમર્થ છું કર અને યજ્ઞકર્તાની સાથે સમમાન થા. જે દેવ કરે તેમને દુર કરે. આ રીતે યજ્ઞકર્તાનું કાર્ય નિષ્પાદિ વાવ અને કાર્ય કરે (૨)

અગ્નાવ ને કંઈ દુશ્ચાર થયો હોય તે ઘોષ નાખ અને શુદ્ધ પગને પોતાનો માર્ગ આક્રમણુ કરે ચારે બાજુનો માર્ગ એ, બધા અંગ કરાને ઘલવડીને, જન્મમરણને દુર કરીને ધરમ ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થા (૩)

યોગ્ય શાસક અથવા ઉદક સાધાઓ અનુસાર તીર્થે જી રાજધી રાજધીએ કરે અને રોષ આદિ દોષોને દૂર કરે અભિમાન ન કરે અને કોઈના દોષ જાણુ ન કરે પ્રત્યેક અવધવના સામર્થ્ય ઉત્પન્ન કરે અને ધરમ ઉચ્ચ સ્થાનોને પ્રાપ્ત કરે (૪)

રંધવાનું વાસણુ અગ્નિપર રાખવામાં આવે, તેમાં પાણી રેડવામાં આવે, ચારે બાજુથી મારી રીતે આંધ આપવામાં આવે, અને ૨ ધાંધા પડે જ્યાં સુકૃત કરવાવાળા એક દોષ ત્યાં લઇ જઈને તેમને આપવામાં આવે (૫)

ઉત્ક્રામાતુઃ પરિ ચેદતૈસ્તસ્તપ્તાચ્ચરોરપિ નાકં તૃતીયમ્ ।

અગ્નેરમિરધિ સં વંમૂચિથ જ્યોતિષ્મન્તમમિ લોકં જયેતમ્

॥ ૬ ॥

અજો અમિરજમ્ જ્યોતિરાહુરજં જીર્વતા બ્રહ્મણે દેયમાહુઃ ।

અજસ્તમાંસ્પયં હન્તિ દૂરમસ્મિલ્લોકે શ્રદ્ધાનિન દુતઃ

॥ ૭ ॥

પશ્વૌદનઃ પશ્વધા વિ ક્રમતામાક્રંસ્યમાનસ્ત્રીણિ જ્યોતીર્ષિ ।

ઈજાનાના સુકૃતાં પ્રેહિ મધ્યં તૃતીયે નાકે અધિ વિ શ્રયસ્વ

॥ ૮ ॥

અજા રૌદ સુકૃતાં યત્ર લોકઃ શરમો પ્વચોડર્તિ દુર્ગાર્ણ્યેષઃ ।

પશ્વૌદનો બ્રહ્મણે દીયમાનઃ સ દાતારં તુપ્ત્યાં તર્પયાતિ

॥ ૯ ॥

અર્થ— (અત્ત તપ્તાત્ ચરો) આ તપેનાં વાસણથી (અત્ત) સતમ ન થતાં (પરિ ઉત્ક્રામા) ઉપર થઈ અને (ઇન અવધદિ) એની ત્યા સ્થાપના કરે (અગ્નિ અધિ) અગ્નિની ઉપર (અગ્નિ સ્વમૂચિથ) અગ્નિ પ્રગટ થાય છે તેથી (ઇત્ત જ્યોતિષ્મન્તે લોકે અમિરજમ) એ તેજસ્વી થીકનાં જાય કરે [૬]

(અજ અગ્નિ) અજ-મા અમિ છે (અજ ઉ જ્વાલિ આહુ) ન અન્નનાર તેજ છે એમ કહેવાય ॥ (જાણતા અજ બ્રહ્મણે દેય આહુ) જ્ઞાતા મનુષ્ય દ્વારા પોતાનો અજન્મા આત્મા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પણ કરવાને માટે થોડાં છે એમ કહેવાય છે (અમિરજ લોકે શ્રદ્ધાનેન દત્ત) એ લોકમાં થકા ધારણ કરવાવાળાએ સમર્પિત કરેલ (અજ તમાસિ દૂર અપ હન્તિ) અજન્મા આત્મા અન્ન-ધારણને દૂર નહાડે છે [૭]

(ત્રીણિ જ્યોતીર્ષિ માક્રસ્યમાન) ત્રણે તેજે પર આક્રમણ કરવાનાં (પશ્વૌદન) પાંચ બોજન કરનાર અજન્મા (પશ્વધા ચિક્રમતા) પાંચ પ્રકારના પરક્રમ કરે (ઈજાનાના સુકૃતા મધ્ય પ્રેહિ) યજ્ઞમાં સ કર્મ કરવાવાળાઓની વચમાં પ્રાપ્ત થાય (તૃતીયે નાકે અધિવિશ્રયસ્વ) ત્રીજા રસ્તામાંથી જાય [૮]

(અજ ! મારોહ) હે અજન્મા ઉપર થઈ (યત્ર સુકૃતા લોક) જ્યાં થઈ કર્મ કરવાવાળાઓનું સ્થાન છે (પ્વચ્ચ શરમ ન) છુપાવેના વામની જમ (દુર્ગાણિ અતિષ્ઠ) સ કહેથી પાર જા (પ્વચોડન પ્રહ્મણે દીયમાન) પશ્વિનું બોજન કરવાવાળા આત્મા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પિત થઈને (સ) એ (દાતાર તુપ્ત્યા તર્પયાતિ) દાતાને તૃપ્તિથી સતુષ્ઠ કરે છે [૯]

વ્યાખ્યા— તપેના વાસણને એની રીતે બહાર કાઢી કે નહિ તે તપ્તુજ ન દોષ, અને પરમ ઉચ્ચ સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય અગ્નિ પર અગ્નિ અર્ચાત્ આત્મા પર ચરમા મા ગિરાજમાત છે તેભેમથ લોકને પોતાના શુભકર્મો વડે પ્રાપ્ત કરે (૬)

અજન્મા આત્મા થઈ અગ્નિ કહેવાય છે અજન્મા પરમા મા થઈ તેજેનું છે એમ જાનીએ કહે ॥ જ્ઞાતા હેઠધારી થોડાંમા ને અજન્મા જ્ઞાતામા છે તે એ પરમાત્મા તે ચરમા મા અથવા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પિત થવા થોડાં છે એમ જાનીએ કહે છે આ થોડાંમા થકાથી એનું ને સમર્પણ કરવામાં આવે, તે એ અજન્મા આ માથામાં અન્ન-ધારણે દૂર કરી શકે ॥ (૭)

ત્રણ તેજને પ્રાપ્ત કરવાવાળા આ આ મા પાંચ બોજા પ્રાપ્ત કરવાવાળો છે, એ પાંચ કાર્યો ભોજના પરક્રમ કરે યત્ન કરવાવાળા દુર્ગાકર્મ કરવાવાળા થોડોની વચમાં પ્રક્રમ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે અને પરમ ઉચ્ચ અવસ્થામાં ગિરાજમાન થાય (૮)

હે અન્નરહિત જ્ઞાતમન્ ! જ્યાં મળે ત્યાં, અને સત્કર્મ કરવાવાળા થોડાં ન્યા પડેમિ છે ત્યાં નેની રીતે છુપાઈ રહેતો વાદ દોષ છે, તેની રીતે છુપાઈને થઈને અમા કહેથી પાર થા પાંચ બોજનનાં બોજ લેવાવાળા જ્ઞા મા પરમાત્માને માટે સમર્પિત થઈને સમર્પણ કરવાવાળાને સતુષ્ઠ કરે ॥ (૯)

અજસ્રિનાકે ત્રિદિવે ત્રિપૃષ્ઠે નાર્કસ્ય પૃષ્ઠે દંદિવાસં દદાતિ ।

પશ્ચૌદનો વ્રણ્ણે દીપમાનો વિશ્વરૂપા ઘેનુઃ કામદુષ્ણસ્યેકાં

॥ ૧૦ ॥

एतद्द्वो ज्योतिः पितरस्तृतीयं पश्चौदनं व्रण्णं ज्जं दंदाति ।

अजस्तमांस्यर्प हन्ति दूरमस्मिंलोके अहघनिन दत्तः

॥ ૧૧ ॥

ईजानानां सुकृतां लोकमीप्सन्पश्चौदनं व्रण्णं ज्जं दंदाति ।

स व्याप्तिमभि लोकं जयैवं जिवोइस्मभ्यं प्रतिगृहीतो अस्तु

॥ ૧૨ ॥

अजो हाग्नेरजनिष्ट शोक्रादिप्रो विप्रस्य सहस्रो त्रिपुश्वित् ।

इष्टं पूर्वमभिपूर्तं वषट्कृतं तद्देवा ऋतुशः कल्पयन्तु

॥ ૧૩ ॥

અર્થ — (મજ) અજન્મા આત્મા (દ્વિવાંસ) આત્મસમર્પણ કરવાવાળાને (ત્રિનાકે ત્રિદિવે ત્રિપૃષ્ઠે) ત્રણે સુખોને આપનાર, તથા પ્રકાશથી યુક્ત, તથા પીઠા આધારથી યુક્ત (નાર્કસ્ય પૃષ્ઠે) સ્વર્ગધામના રમાનપર (વદાતિ) ધારણ કરે છે (પશ્ચૌદમ વ્રણ્ણે દીપમાન) પાંચ ભોજનોનાં જે પરબ્રહ્મને સમર્પિત થાય એવાં હોય તે (વકા વિશ્વરૂપા ઘેનુઃ અસિ) એક વિશ્વરૂપ કામધેનુ એવા અને છે [૧૦]

હે (પિતર) પિતરો ! (યઃ एतत् तृतीयं ज्योतिः) તમારે માટે આ ત્રીજી તેજ છે જે (પશ્ચૌદન મજ વ્રણ્ણે વદાતિ) પાંચભોજન કરવાવાળા અજન્મા આત્મા પરબ્રહ્મને માટે સમર્પણ કરવાનું છે. (અહઘાનેન દત્તઃ મજ) શકાણું દ્વારા સમર્પિત થયેલ અજન્મા આત્મા (અસ્મિન્ લોકે તમાસિ દૂર અપહન્તિ) આ લોકમાં બધા અધિકારોને દૂર કરે છે [૧૧]

(ईजानानां सुकृतां लोक ईप्सन्) યતકર્તા શુભકર્મ કરવાવાળાઓના લેહની પ્રતિની ઇચ્છા કરવાવાળા જે (પશ્ચૌદન મજ વ્રણ્ણે વદાતિ) પાંચ ભોજન કરવાવાળા આત્માને પરબ્રહ્મને માટે સમર્પિત કરે છે (સઃ व्याप्ति एतं लोक जय) તે હું વ્યાપ્તિવાળા એ લોકને છતી લે તે (પ્રતિ ગૃહીત અસ્મભ્યં शिवः सहस्र) સ્વીકૃત થયેલ અમારે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. [૧૨]

(मज मग्नेः शोकात् हि मजनिष्ट) અજન્મા આત્મા અગ્નિ૧૫ તેજસ્વી પરમાત્માના તેજથી પ્રગટ થયે છે (विप्रस्य सहस्रः) વિશેષ જ્ઞાની પરમાત્માની શક્તિથી (त्रिपुश्वित् विप्रः) એ જ્ઞાની ચેતન પ્રગટ થયે છે (इष्ट पूर्तं) ઇષ્ટ અને પૂર્ત (अभिपूर्तं वषट्कृतं तत्) સ પૂર્ણ થઈ દ્વારા સમર્પિત એને (देवाः ऋतुशः तत् कल्पयन्तु) દેવ ઋતુને અનુકૂળ સમર્થ બનાવે [૧૩]

વાર્થાર્થ — અજન્મા આત્મા આત્મસમર્પણ કરવાવાળાને બધા પ્રકારના ઉચ્ચ સુખપૂર્ણ રવાનને માટે સાચા બનાવે છે ભોજનોનો ભોક્તા છવાત્મા પરમાત્માને માટે સમર્પિત થયા પછી એક કામધેનુ એવા બની બધે છે (૧૦)

જે પાંચ અતોનો ભોક્તા છવાત્મા પરમાત્માને સમર્પિત કરવાનો છે તે અગ્નિ, બધા પિતરોને માટે ત્રીજી તેજો આપવા બેઠો છે તે સમર્પણ જે ગ્રહથી થાય તે તે બધા અજ્ઞાનરૂપી અધેતને દૂર કરે છે (૧૧)

યજ્ઞ કરનારા પુરુષો જે લોકને પ્રાપ્ત કરે [૧૨] ત્યાં પાંચભોજની છવાત્માને પરમાત્મા માટે સમર્પણ કરનાર બધે છે તેથી તે એ વ્યાપક લોકને પ્રાપ્ત થા એ લોક પ્રાપ્ત થયા પછી બધાને માટે કલ્યાણકારી થા (૧૨)

પરમાત્માના તેજથી અજન્મા છવાત્મા પ્રગટ થાય છે, મહાન જ્ઞાની પરમાત્માના અદ્વિતીય આ ચેતન છવાત્મા પ્રગટ થાય છે એના બધા પ્રકારના ઋતુઓને અનુકૂળ બધાં કર્મો બધા દેવો બનીને પૂર્ણ કરે છે (૧૩)

અમોતં વાસોં દદ્યાદિરંયમપિ દક્ષિણામ્ ।

તથા લોકાન્તસમાપ્નોતિ ચે દિવ્યા યે ન પાર્થિવાઃ

॥ ૧૪ ॥

एतास्त्वजोर्षं यन्तु धाराः सोम्या देवीर्धृतष्ट्रा मधुसुतः ।

स्तमान પૃથિવીમુત ઘાં નાકસ્ય પુષ્ટેર્ધિ સપ્તરશ્મૌ

॥ ૧૫ ॥

अजोक्षस्यसं स्वर्गोऽसि स्वयां लोकमङ्गिरसः प्राज्ञानन् । तं लोकं पुण्यं प्र ज्ञैषम्

॥ ૧૬ ॥

યેનાં સહસ્રં વહસિ યેનામ્ સર્વવેદસમ્ । તેનેમં યજ્ઞં નોં વહ સ્વર્દિવેપુ મન્તવે

॥ ૧૭ ॥

अज एकः स्वर्गे लोके देवाति पञ्चोदनो निर्मितिं वाचमानः ।

તેન લોકાન્તસ્યૈવતો જયેમ

॥ ૧૮ ॥

અર્થ — (અમોતં હિરણ્ય વૈ વાસઃ) સાથે બેસીને વણેલું સુવર્ણનથ પૃથ્વી અને (દક્ષિણાં અપિ દધાન્) દક્ષિણા પશ્ચિમ આવામાં આવે. (તથા લોકાન્ત સમાપ્નોતિ) એનાથી તેઓ એ લોક પ્રાપ્ત કરે છે, (યે દિવ્યા યે ન પાર્થિવાઃ) જે દુષ્ટોકર્મા અને આ પૃથ્વીપર છે. [૧૪]

હે (અજ) અજન્મા આત્મા ! (પતાઃ સોમ્યાઃ દેવીઃ) જે સોમ સંબંધી દિવ્ય (ધૃતપૃષ્ઠાઃ મધુસુતાઃ) ધી અને મધથી સુકત (ધારાઃ સ્વા ઇણ્યન્તુ) રસ ધારાઓ તારી પાસે પહોંચે. અને તું (સપ્તરશ્મૌ મધિ) સાત કિરણોવાળા સૂર્યની ઉપર (નાકસ્ય પુષ્ટે ઘાં) સ્વર્ગના પૃષ્ઠભાગ પર ઘુસેકને (હવ પૃથિવી સ્તમાન) અને પૃથ્વીને સ્થિર કર. [૧૫]

હે (અજ) અજન્મા ! તું (અજઃ પ્રાણ) જન્મ રહિત છે, તું (સ્વર્ગઃ જલિ) સુખમય છે, (દેવયા અંગિરસઃ લોકો પ્રજ્ઞાનન્) તું તેજસ્વી લોકને જાણવાવાળો છે, (તં પુણ્યં લોકં પ્ર જ્ઞૈયં) એ પુણ્ય કારક ભોળાને હું જાણુવા આહું છું. [૧૬]

હે આમિ ! (યેન સહસ્રં વહસિ) એનાથી તું હજારો ને લઈ જાય છે અને (યેન સર્વવેદસં) એના વડે તું બધું જાન પહોંચાડે છે, (તેન) તેનાથી (નાઃ જમં યજ્ઞં) અમારા આ યજ્ઞને (વેધેપુઃ સ્વાઃ મન્તવે) દેવાની અંદર વિધિમાન તેજને પ્રાપ્ત કરવાને માટે (વહ) લઈ જાય. [૧૭]

(પચ્ચોદનઃ પચ્ચઃ અજઃ) પંચ ભોજન વાળો પરિપક્વ થયેલો અજન્મા આત્મા (નિર્મિતિં વાચમાનાઃ) દૂરવસ્થાને નાશ કરીને (સ્વર્ગે લોકે) સ્વર્ગલોકમાં (દેવાતિ) ધરાવ્યું કરે છે. (તેન) તેનાથી (સર્વવેદતઃ લોકાન્ત જયેમ) સર્વવાળા ભોળાને જીતીને પ્રાપ્ત કરીશું. [૧૮]

વાક્યાર્થ — શાંત બેસીને વણેલુ વસ્ત્ર સુવર્ણ દક્ષિણાની સાથે ફાલ કરવું જોઈએ એ જાનથી કૌતિક અને અતૈતિક યોગાનો પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૪)

જો સોમરસની ધારાઓ ધી અને મધની સાથે અગ્નિ પ્રાપ્ત થાઓ, જેનું સેવન કરીને તું અથ બ્રહ્મને યજ્ઞથી પૃથ્વી ઉચેના સ્વર્ગપ્રાપ્તમાં સ્થાપિત કર. (૧૫)

તું જન્મરહિત અને સુખપૂર્ણ છે, તું જ્યાં તેજસ્વી લોકોને બાંહે છે, એ પુણ્યમય લોકોને હું પત્ર જાણુવા ચાહું છું. (૧૬) હે તેજસ્વી દેવ ! જે સક્રિય થી હજારો લોકોને વચ્ચે અવસ્થામાં લઈ જાય છે, બધા જ્ઞાનને પહોંચાડે છે, એ અદ્વિતીય શક્તિથી આ મારા યજ્ઞને થી બધા દેવોની પાસે પડેલા, એનાથી અને દિવ્ય તેજની પ્રાપ્તિ થાય. (૧૭)

પચ્ચોદન કરવાવાળો અજન્મા આત્મા પરિપક્વ થઈને અન્નપતિ દૂર કરે છે, અને સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરે છે, અને બધા એ પરિપક્વ આત્મા દ્વારા પ્રકાશવાળો લોક પ્રાપ્ત કરીશું. (૧૮)

યં જ્ઞાણે નિદુષે યં ચ વિશુ યા વિપ્રપં ઓદુનાનામજસ્યં ।

સર્વં તદગ્રે સુકૃતસ્યં લોકે જાનીતાન્નઃ સંમર્મને પચીનામ્

॥ ૧૯ ॥

અજો વા હૃદમગ્રે વ્યક્રમત તસ્યોરં દુયમંમવદ ચૌઃ પુષ્પમ્ ।

અન્તરિક્ષં મધ્યં દિશઃ પાર્થે સંમુદ્રૌ કુક્ષી

॥ ૨૦ ॥

મૃત્યં ચર્તં ચ ચક્ષુષી વિશ્વં સત્યં શ્રદ્ધા પ્રાણો વિરાદ શિરઃ ।

પુષ્પ વા અપરિમિતો યજ્ઞો યદુજઃ પશ્ચાદનઃ

॥ ૨૧ ॥

અપરિમિતમેવ યજ્ઞમામોત્યપરિમિતં લોકમર્મં રુધે ।

યોદ્ધેજં પશ્ચાદનં દક્ષિણાગ્ગ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૨૨ ॥

નાસ્પાર્થ્યાનિ મિન્દ્યાન્ન મજ્ઞો નિર્ધેયેત્ । સર્વમેનં સમાદાયેદમિદં પ્ર વંશેયેત્

॥ ૨૩ ॥

અર્થ— (યં જ્ઞાણે નિદુષે) એને આહવોમાં સપ્ત ધુ. (યં ચ વિશુ) એને પ્રાજ્ઞનોમાં સપ્ત ધુ. અને (અજસ્ય ઓદુનાનાં યાઃ વિપ્રપાઃ) એ અજન્મા આત્માની બોગની પૂર્વતા છે, તે આમિ । (નઃ સર્વે તત્) અમારં એ અધુ. (સુકૃતસ્ય લોકે) પુણ્ય લોકમાં, (પચીનાં સંમર્મને) ખારેના સંમર્મમાં છે, એમ (જાનીતાત્) જાણે [૧૯]

(અજઃ) એ સગ્રે હૃદં વ્યક્રમત) અજન્મા આત્માજ પૂર્વકાળમાં આ સંસારમાં પરાક્રમ કરતો રહ્યો છે, (તસ્ય હતા દયં અમવત) તેની જાતી આ ભૂમિ બની અને (ચૌઃ વૃષ્ટં) છુલેકા પીક થઇ (અન્તરિક્ષં મધ્યં) અન્તરિક્ષ મધ્ય ભાગ અને (દિશઃ પાર્થે) દિશાઓ બને આજુબો ભાગ તથા (સંમુદ્રૌ કુક્ષી) સમુદ્રો કુખો બની. [૨૦]

(સત્યં ચ ક્ષતં ચ ચક્ષુષી) સત્ય અને ક્ષત એ એની આંખો, (વિશ્વં સત્યં) આપુ વિશ્વ અસ્તિત્વ, (શ્રદ્ધા પ્રાણ) શ્રદ્ધા પ્રાણ, અને (વિરાદ શિરઃ) વિરાદ શિર બન્યું (યત્ પશ્ચાદનં અજઃ) એ પંચ બોજન અજન્મા આત્મા છે તે (પુષ્પ વા અપરિમિત યજ્ઞઃ) સાચોસાચ સત્ય, અપરિમિત થતો છે [૨૧]

(યા પશ્ચાદનં) એ પાંચ બોજનવાળા (દક્ષિણા ગ્ગ્યોતિષં અજં દદાતિ) દક્ષિણાના તેજથી પ્રકાશિત અજન્મા આત્માનું સમર્પણ કરે છે, તે (અપરિમિતં યજ્ઞં આપ્નોતિ) અપરિમિત થતને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા (અપરિમિતં લોકે અવર્તંધ) અપરિમિત લોકોને પોતાને આધીન કરે છે. [૨૦]

(અસ્ય અસ્થિતિ ન મિંદ્યાત્) એનાં હાડકાઓ ન તોડે, (મજ્ઞા જ નિઃ ઘયેત્) મજ્જાઓ ન પીએ, (પનં સર્વં સમાદાય) એ બધાને લઇ (હૃદં હૃદં પ્રવેદાયત્) એનો એમાં પ્રવેશ કરે. [૨૩]

બાવાર્થ— એ જ્ઞાનીઓને મારે અને સમર્પણ કરે છે, એ પ્રજ્ઞોએ મારે આપણું કરે છે, એ અજન્મા આત્માના બોગોની પૂર્વતા છે, તે બધા પુણ્યલોકમાં પહોંચાડવાવાળા મારોના સદાયક છે, એમ જણે [૧૯]

આ જગતમાં એ પરાક્રમ છે, તે અજન્મા આત્માનો જ છે એ આત્માની જાતી ભૂમિ છે, પીક યુલેકા છે, અન્તરિક્ષ મધ્ય ભાગ છે, દિશાઓ બગવ છે અને કુખો સમુદ્ર છે [૨૦]

એની આંખો સત્ય અને ક્ષત છે, એનું અસ્તિત્વ બધું વિશ્વ છે, એનો પ્રાણ શ્રદ્ધા અને શિર રા મજ્જા સમગ્રતા લોકો છે, એ પંચબોજની અજન્મા આત્મા અનંત યજ્ઞરૂપ છે. [૨૧]

એ પંચબોજની અજન્મા આત્મા એ સમર્પણ કરે છે ॥ કારણે એને અનંત ચક્ષો કરવાનું ફન પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે અનંત લોકોને પ્રાપ્ત કરે છે [૨૨]

આ મજ્જને મટ્ટે કાઢ્યાં હાડકાં બાગવાની જરૂર નથી અને મજ્જાઓને નીચોવવાની યજ્ઞ આધરસતા નથી એ તમામને સાથે લઇને એ વિશાલમાં પ્રવેશ કરેને જોઇએ. [૨૩]

દુર્દર્મિદમેવાસ્યે રૂપં ભવતિ તેનૈનં સં ગમયતિ ।

इयं मह ऊर्जमस्म दुहे योऽंजं पञ्चौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति

॥ ૨૪ ॥

પશ્ચં રુક્મા પશ્ચ નવાનિ ચત્સા પશ્ચાસ્મૈ ધેનવાઃ કામદુષા ભવન્તિ ।

योऽंजं पञ्चौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति

॥ ૨૫ ॥

પશ્ચં રુક્મા ય્યોતિરસ્યૈ ભવન્તિ વર્મ વાસાંસિ તન્વૈ ભવન્તિ ।

स्वर्गं लोकमश्नुते योऽंजं पञ्चौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति

॥ ૨૬ ॥

યા પૂર્વં પતિં વિશ્વાધાન્યં વિન્દતેઽપરમ્ । પચ્ચૌદનં ચ તાવજં દદાતો ન વિ ચૌવતઃ ॥ ૨૭ ॥

समानलोको भवति पुनर्मुखापरः पतिः । योऽंजं पञ्चौदनं दक्षिणाज्योतिषं ददाति

॥ ૨૮ ॥

अनुपूर्ववत्सां धेनुमन्द्वाहेषुपયર્હેણમ્ । યાસો હિરણ્યં દત્ત્વા તે ચન્તિ દિવંમૃતમામ્ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—(દર્દુર દર્મ અસ્ય રૂપં ભવતિ) એ એજ એનુ ૨૫ થાય છે, (તેનં વર્મ સંગમયતિ) એની સાથે એને મેળવે છે (અસ્મૈ ઇયં મહઃ ઉર્જં દુહે) એને બળ, તેજ અને બળ મળે છે, (ય દક્ષિણાજ્યોતિષં પચ્ચૌદનં અંજં દદાતિ) જે દક્ષિણાના તેજની સાથે પંચભોજનવાળા અજન્મ આત્માને સમર્પણ કરે છે, [૨૪]

(યા દક્ષિણા) જે જે દક્ષિણાના તેજની સાથે પંચભોજનવાળા અજન્મ આત્માનું સમર્પણ કરે છે (અસ્મૈ) એને માટે (પશ્ચ રુક્મા) પાંચ સોના મહેતો, (પશ્ચ નવાનિ ચત્સા) પાંચ નવાં વસ્ત્રો અને (પશ્ચ કામદુષા ધેનવા) પાંચ ધારેસે વખતે દધ આપવાવાળી ગાયો (મવાંસં) દેવા છે. [૨૫]

(યા દક્ષિણા) જે દક્ષિણાના તેજની સાથે પંચભોજનવાળા અજન્મ આત્માનું સમર્પણ કરે છે, (અસ્મૈ) તેને માટે (પશ્ચ રુક્મા) પાંચ સુવર્ણ મુદ્રાઓ (ય્યોતિઃ ભવન્તિ) પ્રકાશમાન થાય છે. (તન્વૈ) સીંચેને માટે (વર્મ વાસાંસિ ભવન્તિ) કપચરૂપ વસ્ત્ર થાય છે. અને તે (સ્વર્ગ લોકં અશ્નુતે) સ્વર્ગ લોક પ્રાપ્ત કરે છે. [૨૬]

(યા પૂર્વ પતિં વિશ્વા) જે પહેલા પતિને પ્રાપ્ત કરીને, (અથ અપરં વિશ્વતે) પછી બીજા કોઈને પ્રાપ્ત કરે છે, (તો પચ્ચૌદનં અંજં દદાત) તે જાને પંચભોજનવાળા અજન્મ આત્માનું સમર્પણ કરીને (ન વિચૌવતઃ) વિપ્રલત થતી નથી [૨૭]

(ય પચ્ચૌદનં દક્ષિણાજ્યોતિષ અંજં દદાતિ) જે પંચભોજનવાળા દક્ષિણાના તેજથી યુક્ત અજન્મ આત્માનું સમર્પણ કરે છે તે (અપરઃ પતિઃ) બીજો પતિ (પુનર્મુવા સમાનલોકઃ ભવતિ) પુનર્વિવાહિત બીની સાથે સમાન રમાનવાળો થાય છે. [૨૮]

(અનુપૂર્વવત્સાં ધેનુ) રૂ સાલ વાહરૂપે આપવાવાળી ગાયને અને (અનર્હ્યાહં) બળદને તથા (અપયર્હેણ યાસં હિરણ્યં) ગોદણી, વજ્ર અને સોનું (દત્ત્વા) આપીને (તે ઉત્તમાં દિવં ચન્તિ) તે ઉત્તમ સ્વર્ગ લોકને પ્રાપ્ત થાય છે [૨૯]

લાવાર્થ—એજ આ મતનુ ૨૫ છે એ વિશાલની સાથે એને જાળવ્ય મેટે છે, એનાથી એને આત, બળ અને તેજ મળે છે એ પંચભોજની અજન્મ આત્માનું સમર્પણ કરે છે (૨૪)

એ સમર્પણ કરવાવાળો પાંચ સુવર્ણ, પાંચ નવાં વસ્ત્રો, અને પાંચ કામવેનુ પ્રાપ્ત થાય છે (૨૫)

એ સમર્પણ કરવાવાળો પાંચ સુવર્ણ અને પાંચ પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાને સીંચેને માટે કપચ જેટલ વસ્ત્ર પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વર્ગ મેળવે છે (૨૬)

જે પહેલા પતિને પ્રાપ્ત કરીને પછી પુનર્વિવાહ કરીને બીજો પતિ કરે છે, તે આ પંચભોજની અજન્મ સમર્પણ કરવાથી વિપ્રલત થતી નથી (૨૭)

જે પંચભોજની અજન્મ આત્માનું સમર્પણ કરે છે તે બીજો પતિ પુનર્વિવાહિત પતિના જેવોજ થાય છે (૨૮)

દર વરસે બન્ધુ આપવાની ગાય, હસમ બળદ, ગોદવાનું વસ્ત્ર અને સુવર્ણ એનું દાન કરવાથી ઉત્તમ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨૯)

આત્માને પિતર પુત્ર પૌત્ર પિતામહમ્ । જાણાં જનિત્રીં માતરં ચે પ્રિયાસ્તાનુષં દ્વયે ॥ ૩૦ ॥
યો વૈ નૈદાણં નામતૃં વેદં । ઇપ વૈ નૈદાણો નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ ।

નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મર્વત્યાત્મનાં ।

યોદ્વજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૧ ॥

યો વૈ કુર્વન્તં નામતૃં વેદં । કુર્વતીંકુર્વતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ।

ઇપ વૈ કુર્વન્નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ । નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મર્વત્યાત્મનાં

યોદ્વજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૨ ॥

યો વૈ સંયન્તં નામતૃં વેદં । સંયતીંસંયતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ॥

ઇપ વૈ સંયન્નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ । નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મર્વત્યાત્મનાં ।

યોદ્વજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૩ ॥

યો વૈ પિન્વન્તં નામતૃં વેદં । પિન્વતીંપિન્વતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ॥

ઇપ વૈ પિન્વન્નામતૃર્પદુજઃ પઞ્ચોદનઃ ।

નિરૈવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દદતિ મર્વત્યાત્મનાં ।

યોદ્વજં પઞ્ચોદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૪ ॥

અર્થ—(આત્માને પિતર પુત્ર) પોતે પોતાને, પિતાને પુત્રને, (પૌત્ર પિતામહ) પૌત્રને અને પિતામહને (જાણાં જનિત્રીં માતર) જાણી અને જાણી માતાને અને (ચે પ્રિયાઃ તાત્) જે હૃદયે તેમને દૃઢ (અપદ્વયે) પાસે બોધ પુણુ [૩૦]

(ઇપ વૈ નૈદાણ નામ ક્રતુ) તે નિશ્ચિત નિદાય અર્થાત્ ઓખક્રતુ છે (યા પઞ્ચોદન ઋજ) જે પચ્ચોદનની ઋજ છે (ય વૈ નૈદાણ નામ ક્રતુ વેદ) જે ઓ ઓખક્રતુને ભણે છે અને (ય. દક્ષિણા જ્યોતિષ પઞ્ચોદન ઋજ દદતિ) જે દક્ષિણા તોજથી યુક્ત પાંચ ઓખક્રતુઓ અજન્માનુ સમર્પણ કરે છે, તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં નિ દદતિ) અપ્રિય શત્રુના વૈશવને સર્વથા વાગી નામે છે અને જે (માત્રના મર્વતિ) પોતાની આત્માશક્તિથી પ્રભાવિત થાય છે [૩૧]

(ઇપ વૈ કુર્વન્ નામ ક્રતુઃ યત્ ઋજ) એ નિ સદેહ કર્તા નામક ક્રતુ છે જે અજ પચ્ચોદનની ઋજ છે (ય. વૈ કુર્વન્તં નામ ક્રતુ વેદ) કર્તા નામક એ ક્રતુને ભણે ॥ અને દક્ષિણા તોજથી યુક્ત પચ્ચોદનની ઋજનું સમર્પણ કરે છે તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય શત્રુના (કુર્વતીં કુર્વતીં ઇપ શ્રિયં આદત્તે) પ્રત્યક્ષપાત્ત એશ્વર્યનું દરજી કરે છે [૩૨]

(ઇપ વૈ સંયન્ત નામ ક્રતુ યત્ ઋજ) એ સયમ નામક ક્રતુ છે જે પચ્ચોદનની ઋજ છે (યા વૈ સંયન્ત નામ ક્રતુ વેદ) જે નિશ્ચયે સયમ નામની ક્રતુને ભણે ॥ અને દક્ષિણા તોજથી યુક્ત પચ્ચોદનની ઋજનું સમર્પણ કરે છે તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય શત્રુની (સંયતીં સંયતીં ઇપ શ્રિયં આદત્તે) સયમથી મેળવેલી લક્ષ્મીને દરી વે છે [૩૩]

(ઇપ વૈ પિન્વન્ નામ ક્રતુ યત્ ઋજઃ) એ પેશુ નામક ક્રતુ છે જે પચ્ચોદનની ઋજ છે, (યા વૈ પિન્વન્ત નામ ક્રતુ વેદ) જે નિશ્ચયે પેશુ નામની ક્રતુને ભણે છે અને દક્ષિણા તોજથી યુક્ત પચ્ચોદનની ઋજનું સમર્પણ કરે છે તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય પિન્વતીં નામ શ્રિયં આદત્તે) અપ્રિય શત્રુની પેશુ લક્ષ્મીને દરી વે છે [૩૪]

ભાવાર્થ—પોતાને આત્મા, પિતા, પિતામહ, પુત્ર, પૌત્ર ધર્મની જન્મ દેનાર આત્મા અને જે અમારા પ્રિયજન ॥ તે સર્વને દુઃખોત્તર કરે, અને આ વાત મુખપુત્ર દ્વા. (૩૦)

યો વા ઉચન્તં નામર્તું વેદં । ઉચ્ચતીમુચ્ચતીમેવાપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ।

एष वा उचन्नामर्तुर्यदुजः पञ्चौदनः । निरेवाप्रियस्य आतृव्यस्य श्रियं दहति भवत्त्वात्मना ।

योऽजं पञ्चौदनं दक्षिणाज્યોतिषं ददाति

॥ ૩૫ ॥

યો વા અમિશુવં નામર્તું વેદં ।

अमिमवन्तीममिमवन्तीमेवाપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય શ્રિયમા દંતે ।

एष वा अमिभूर्नामर्तुर्यदुजः पञ्चौदनः ।

निरेवाप्रियस्य આતૃવ્યસ્ય શ્રિયં દહતિ ભવત્ત્વાત્મનાં ।

યોઽજં પૃચ્ઠૌદનં દક્ષિણાજ્યોતિષં દદાતિ

॥ ૩૬ ॥

અજં ચ પૃષ્ઠૌ પૃષ્ઠૌ ચૌદુનાન્ ।

सर्वा दिशः संमनसः सुधीचीः सान्त्वर्दंशाः प्रति गृह्णन्तु त एतम्

॥ ૩૭ ॥

સાસ્તે રક્ષન્તુ તવ તુમ્યમેતં તામ્ય આજ્યં હવિરિદં જુહોમિ

॥ ૩૮ ॥

અર્થ— (યે વૈ ઉચન્ નામ ક્રતુઃ યત્ અજઞ) એ નિઃસ દેહ ઉદય નામક ક્રતુ છે એ પંચભોજની અજ છે. (યઃ વૈ ઉચન્તં નામ ક્રતું વેદઞ) એ નિઃસયથી ઉદયરૂપી ક્રતુને ભણે છે અને દક્ષિણા યુક્ત પંચભોજની અજને આપે છે, તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય શત્રુની (ઉચ્ચતીં ઉચ્ચતીં એવ શ્રિયં આદત્તે) ઉદયને પ્રાપ્ત થવાવાળી શ્રીને હરી લે છે. [૩૫]

(યે વૈ અમિભૂઃ નામ ક્રતુ) એ નિઃસ દેહ વિજય નામક ક્રતુ છે (યત્ અજ. પૃષ્ઠૌદનઃ) એ પંચ. ભોજની અજ છે. (યઃ વૈ અમિશુવ નામ ક્રતું વેદઞ) એ વિજય નામક એ ક્રતુને ભણે છે અને (યઃ દક્ષિણા) દક્ષિણાના તેજથી યુક્ત પંચભોજની અજનુ સમર્પણ કરે છે. તે (અપ્રિયસ્ય આતૃવ્યસ્ય) અપ્રિય શત્રુની (અમિ-મવન્તીં અમિમવન્તીં એવ શ્રિયં આદત્તે) પરાસ્ત કરવાવાળી શેખાને હરી લે છે એની (અપ્રિયસ્ય) અપ્રિય શત્રુની શ્રીને બાળા નામે છે અને (આરમ્ભના મઘાતિ) પોતાની શક્તિથી રહે છે [૩૬]

(અજં પૃષ્ઠ પૃષ્ઠૌદનાન્ ચ પૃષ્ઠ) એ અજ-આને અને પાંચ ભોજનોને પરિપકવ કરે. (તે દત્તં) તારા આ અજને (સર્વાઃ દિશઃ) બધી દિશાએ. (સાન્ત્વર્દંશાઃ) આકારિક પ્રદેશોની સાથે (સધ્મીર્ષાઃ સમનસઃ) સહમત અને એક વિચારથી યુક્ત મધને (પ્રતિગૃહ્ણન્તુ) સ્વીકાર કરે [૩૭]

(તાઃ તે તુમ્યં તવ દત્તં રક્ષન્તુ) તે તારી તારા આ આત્માની રક્ષા કરે (તામ્યઃ દદં આજ્યં હવિઃ જુહોમિ) એને મારે હું આ ઘી અને હવન સામગ્રીનું હવન કરું છું. [૩૮]

વિવાદાર્થ—ઉચ્ચતા, અર્ધ, સમય, પુષ્ટિ, ઉદય, અને વિજય એ છ ક્રતુઓ ॥ એ છ ક્રતુઓ આ પંચભોજની અજનું રૂપ ॥ એ આ રૂપને ભણે ॥ અને એનું સમર્પણ કરે છે, તે શત્રુને પરાસ્ત કરે છે અને પોતાના આત્માની રક્ષિત થવારે ॥ અર્ધાનુ આત્મિકભાવી યુક્ત થાય છે (૩૫-૩૬)

એ અજને અને એના સાથે ભાગીને પરિપકવ ભતાવે, બધી દિશાઓ અને ઉપદિશાઓ એને અપનાવે, અર્ધાનુ એ બધી દિશાઓને અને. (૩૭)

એ સર્વ આત્માની રક્ષા કરે અને આશ્વરક્ષાથી તારી રક્ષિત થાઓ એસ ઉદેશથી આ ધીની આત્મી દું આપું છું, એ એક સમર્પણનું ઉદાહરણ છે. (૩૮)

પંચોદન અર્થ

આ નામના ' પંચોદન અર્થ ' ને સ્વર્ગધામ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થય છે, એ સુવર્ણનું છે સદુષ્ટી પદમાં આ પંચોદન અર્થ જોખ ઓ છે અને પવિત્ર થઈ શકે. એટલે ' પંચોદન અર્થ ' (પવન-મોદન જગ) પાંચ પ્રકારના જોખને તોળે અર્થ છે, અર્થાત્ પાંચ પ્રકારના અન્યો જોખ કરવાવાળા આ અર્થ છે

' જગ ' શબ્દના અર્થો- ' અર્થ-મા, સરાને પાર રહે ના વાગે, મન' સ્થિતિમાત્ર પરમાત્મા, જી, જાતમા, સાક્ષાત્ બકરે, પાન્ય ' એવા થાય છે, તેમથી અહીં જોખ પ્રભુ કરુ એ એક વિચારવાની રાત છે ' અર્થ ' શબ્દથી અહીં પરમાત્માનું મદન કરુ જોખાય છે, કેમકે, એ સ્વભાવથી અતિ ઉચ્ચ લોકમાં આતિ જાગ્રત ન છે, એને ઉચ્ચ લોકમાં જ્યાં આસપડતા જ રહ્યા છે ' અહીં આ મુક્તમાં જે અર્થનું સ્વર્ણન છે તેને રિતે નીચેના મંત્રે જુઓ-

સુરતાં લોક ગચ્છતુ મગાનમ્ ॥ (મ ૧)

લોભાં તમાલિ મગ્નસ્તૃતીય જાથ સાગ્રમતામ્

(મ ૨, ૩)

મુતીયે નાકે અધિ વિધર્મયમ્ ॥ (મ ૪)

મુતી ગચ્છતુ સુરતાં વગ્ર લોકાઃ ॥ (મ ૫)

મુતીયે નાકે અધિ વિધર્મયમ્ ॥ (મ ૬)

' આ મારું જોખને પુણ્ય કર્મ કરવાવાળા લોકને પાપ કરે અધિકાર દૂર કરીને નીચા સ્વર્ગ પામને પ્રાપ્ત થાય પરિપક્વ થઈને પ્રવરવના લોકમાં જાય નીચા સ્વર્ગ પામને આપ્ય કરે

આ મંત્ર આજ એવા આત્માને સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત કરવાનો સૂચક છે કે જેને પહેલું સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થયું નથી એ ઉત્તમ લોકમાં પહોંચે નથી, જે અધમ લોકમાં છે અર્થાત્ અહીં નો અર્થ શરૂ પરમાત્માનો વાચક નથી, જેનું એક આત્મા નો વાચક છે, જે હજી સુધી ઉત્તમ લોકોને પ્રાપ્ત થયો નથી ' અર્થ ' શબ્દના બીજા અર્થો ' પાન્ય ' અને ' બકરે ' એ છે એમાં પાન્ય સ્વર્ગધામને પ્રાપ્ત થતું અસંભવ છે અને બકરે સ્વર્ગધામમાં જઈ શકે છે કે નહીં, એ બાબતમાં શકા જ છે કેમકે સ્વર્ગ લોક (સુરતા લોક) સ્વર્ગ

કરવાવાળો ને છે જે પોતે સ્વર્ગમાં જઈ શકે છે, તેજ પોતે કરતાં અધર્મના જગ્યામાં સ્વર્ગધામમાં જઈ શકે છે તેથી આત્મા અને બકરે સ્વર્ગ પોતે જઈ શકે સ્વર્ગ સમર્થ ન હોવાથી સદુક્તલોક પ્રાપ્ત કરતા અસમર્થ છે

અહીં જોખ કરેથી બકરે વધમાં અમર્ષિત કરતામાં જાય છે, તે અમર્ષિત થવાને ક્ષીરે સ્વર્ગને અધિકારી થઈ શકે છે અહીં વિચારવાની વાત એ છે કે, જે સ્વર્ગ સ્વેચ્છાથી બીજા જોના દિનને માટે અમર્ષિત થાય છે, જે પરીપાકારે બેઠે જાગ્યા સમર્પણ કરી શકે છે, તેને સ્વર્ગધામમાં અધિકારી મળી શકાય, જે લોકો બકરને પકડે છે અને જોના મ સુતુ દવન કરે છે, તેઓ બકરની છબ્બને વિચાર જ કરતા નથી ને આ રીતે જગદ્ગતિથી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થવાને સમર્થ ને જે ગમે અને બકરીએ વાપડા જીવને માટે સમર્પિત થઈ જાય છે, તે બધી સ્વર્ગમાં પહોંચેથી એટલું જ નહીં પરંતુ આજ નામનું પાન્ય જગદ્ગતિમાં આદુતિ દ્વારા સમર્પિત થવાથી સુધી સ્વર્ગમાં જશે, સમિધાઓ અને વી પળુ ત્યાં સ્વર્ગમાં આ લેખ-વચર્યા છે. વાથ આવેને પ્રાર્થ અને ખાપ, તે એમાં ખાપનું સમર્પણ નથી દૂર રાત્ર પ્રભને લૂટીને પ્રભની ધન સપતિ એકઠી કરીને લઈ જાય છે, અહીં પળુ એ પદાલિત પ્રભને પરીપકાર, રાત્ર વા સર્વસ્વનો મેલ કરવાનું પુણ્ય મળી શકેનું નથી કમ તે ત્યારે જ એકે કે અધારે આત્મસર્વસ્વનું સમર્પણ સ્વેચ્છાથી કરવામાં આવ્યું હોય ' પૂરોત્તમ ' અર્થ ' ના અર્થોમાં ' પાન્ય, બકરે ' એ જાતમસર્પણની વાત પછી જણાવ દોતા નથી, તેથી આત્મસમર્પણ કરી શકતા નથી અને સ્વર્ગમાં જઈ જઈ શકતા નથી પરમાત્મા ઉત્તમ લોકમાં સદા ઉપસ્થિત હોવાથી એમને કર્મ વિરોધથી આત્મા સમર્પણ દ્વારા એ લોક પ્રાપ્ત થવાને સરાલ જ રહેનો નથી તેથી બકરીમાં ' જીવ આત્મા ' એજ અર્થ' અહીં અપેક્ષિત છે એ સ્પષ્ટ કરીને સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત કરે છે અને આત્માને માટે જ આજી ધર્મકાંક્ષા સ્વર્ગમાં આવ્યું છે

આ સૂક્તમંત્રો ' અર્થ ' નો ગ્રસિદ્ધ અર્થ ' બકરે ' લખેને કેટલાકએ બકરને કાપવો, તંપવો, એને બાજ બધાને ખાપવો અને એને સ્વર્ગમાં મોકલવો એવો અર્થ ર્થો છે.

એ ઉપલા કારણોને લીધે યુક્તિયુક્ત નથી. અસ્તુ, એ રીતે અહીં આ સૂકતમાં અજ શબ્દનો અર્થ 'જીવ, આત્મા કિંવા જીવાત્મા છે.

હવે જોવાનું છે કે એને ' પંચોદન ' કેમ કહેવામાં આવ્યો છે. એ પાંચ પ્રકારનું અજ ખ્યાય છે જેનાં ' પંચભોજની ' અજ કહેવાય છે. એનાં પાંચ ભોજનો કયાં છે ? ૧ શબ્દ, ૨પદ્ય, ૩પ, ૪સ અને ૫ઘ એ પાંચ વિષયો એનાં પાંચ ભોજન છે, એ ૫૨૨૫૨ જુદાં છે અને તે એના ઉપભોજના વિષયો છે. એ બાબતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

દ્વા સુવર્ણા સયુજા સસાયા સમાનં વૃક્ષં પરિવ-
સ્થજાતે ।

તયોરગ્ધઃ પિપ્પલં સ્વાદ્વત્યનશ્રવન્ચોડમિ-
ચાકશીતિ ॥ (મઃ. ૧૧૬૧૪૨૦, અર્થ. ૯૮૧૧૪૨૦)

" એ જ (શરીરપી) વૃક્ષપર એ પક્ષી (એ આત્મા જીવાત્મા અને પરમાત્મા) બેઠા છે. એમાને એક (જીવાત્મા) એ વૃક્ષનું મીઠું ફળ ખાય છે અને બીજો ન ખાતાં કેવળ પ્રકાશે છે,

આ વૃક્ષને શબ્દ, ૨પદ્ય, ૩પ, ૪સ અને ૫ઘ એવાં ભોજ્યથી પાંચ ફળો લાગે છે. એનો ભોજ આ અજના આત્મા કરે છે. એના પાંચ યાનેન્દ્રિયો વડે એ પાંચ ફળો એની પસિ પહોંચે છે. મનુષ્ય યાની દોઢ અથવા અઘાની યોય, બદ્ધ હોય વા મુક્ત હોય, ન્યાં સુધી આ આત્મા શરીરમાં રહેશે, ત્યાં સુધી એને આ પાંચ પ્રકારના ભોજો મળતા રહેશે. બદ્ધ સ્થિતિમાં રહેવાવાળા આત્મા આ શકિતથી વિષય ચેતન કરશે અને જીવનમુક્ત રિયતિમાં રહેના આત્મા આ શકિતનો ત્યાગ કરીને ઉદાસીનતાથી જોશે. બનને કાનોથી શબ્દ, ત્વચાથી ૨પદ્ય, નેત્રીથી ૩પ અને નાકથી ગન્ધ પ્રાપ્ત થશે. એ પાંચ ભોજનો એની પાસે આવશે. કેમ એનો ઉપભોગ કરે કે ન કરે એ વાત જુદી છે. ' પંચોદન અજ ' નો આ અર્થ છે અને એ પ્રત્યેક જીવાત્માના વિષયમાં અનુભવમાં આવે છે. એ ' અજ ' ના સ્વરૂપને નિષ્કલ સ્વચ્છ આ સૂકતે કહ્યો છે, તે હવે જુઓ—

મજો મગ્નિઃ અજનુ જ્યોતિઃ બ્રાહ્મઃ ।
મજઃ તમાસિ મપહન્તિ ॥ (મં. ૭)
મજેઃ બગ્નિઃ સં યમૂવિષ ॥ (મં. ૬)
મજઃ દિ મજેઃ શોકાત્ કિમ્ મજાનિષ્ટ । (મં. ૧૭)

एष वा अपरिमितो यदा यदज्ञः पञ्चोदनः ।
(मं. २१)

" અગ્નિનું નામ અજ છે, જ્યોતિનું નામ અજ છે, એ અજ અન્ધકારને દૂર કરે છે. અગ્નિમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો છે. અગ્નિના તેજથી અજ ઉત્પન્ન થયો છે, યાનીના મદિમાંથી યાની વિદ્વાન જન્મ્યો છે. એ પંચોદન અજ અપરિમિત યદ છે. " આ જાણે મન પ્રથમ અહીં અજ શબ્દના આત્માનો હાવ છે, એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે. કેમ કે આત્મા, જ્યોતિ, અગ્નિ, યાની, યદ આદિ શબ્દો જીવાત્માને માટે વૈદિક વાક્યમયમાં આવે છે. એજ પ્રતિ શબ્દ ' અજ ' શબ્દનો અર્થ જતાવવાને માટે વેદે પોતે આપ્યા છે. અને અજ શબ્દના અર્થની બાબતમાં સંદેહ રહેવા લીધે નથી. આટલું કરતાં જતાં પશુ જે અહીંના અજ શબ્દનો અર્થ ' બકરો ' એવો કરે છે, તેમની વિચારશક્તિ માટે શું કહેવું, તે આમારી સમજમાં આવતું નથી.

અહીં ઉપરના વચનોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, આ સૂકતમાં જે અજનું વર્ણન છે, તે અગ્નિના સમાન તેજસ્વી, જ્યોતિના સમાન પ્રકાશમાન, શીપના જેવો અન્ધકારને દૂર કરવાવાળો છે, પરમાત્મારૂપ મહાન અગ્નિમાંથી એની ઉત્પત્તિ થઈ છે જે પ્રકારે અગ્નિ પ્રજ્વલિત થવાથી એની જવાલાના તણુઓ આરે જાણુ ઉડે છે, તે પ્રકારે પરમાત્માની શીપિમાંથી જે તણુઓ આરે જાણુ ફેલાયા છે, તેજ અનંત જીવાત્મા છે. પરમાત્મા ચેતનરૂપ છે, તેમાંથી આ ચેતનરૂપ જીવ આત્મા પ્રગટ થયો છે. આ જીવનું વર્ણન આ મંત્રમાંથી છે, એ જોવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, અહીં અજ શબ્દનો અર્થ ' જીવ આત્મા ' એવોજ કરવાનો છે.

અહીંના અજ શબ્દનો અર્થ બકરો એવો કરવાથી શું થાય છે ? અને આ મંત્રની સંમતિ પશુ કેવી લાગી શકે છે ? શું બકરો જાગે છે અને જ્યોતિ છે, શું કદી બકરો દાસ અન્ધકાર દૂર થઈ શકે ? શું અગ્નિના પ્રકાશમાંથી બકરો ઉત્પન્ન થયો છે ? અર્થાત્ અજ શબ્દનો અર્થ બકરો એવો કરવાથી પૂર્વોક્ત મંત્રોને કેમ સરહ અર્થ બેસતો નથી. તેથી અજ શબ્દનો અહીં ' જીવ આત્મા ' એવો જ અર્થ લેવો જોઈએ, જે વાત સિદ્ધ થાય છે. હવે એની ઉચ્ચ ગતિ થવાની બાબતમાં આ સૂકતમાં શું કહ્યું છે, તે જોઈએ—

મજો વા દ્વમગે વ્યનમત્ । (મં. ૨૦)

ગજઃ પદ્ય સ્વર્ગે લોકે દધાતિ, નિર્ઘર્તિ
યાદમાનઃ । (મ. ૧૮)

ગજં ॥ પદત પદ્ય ચૌદનાન્ । (મ. ૩૭)

“ આ (ગજઃ) અજન્મા આત્મા જન્મના પ્રારંભથી
પરાક્રમ કરી રહ્યો છે એ અજન્મા આત્મા પરિપક્વ થયા
પછી અવનતિને દૂર કરીને સ્વર્ગમાં ગય છે અજને અને
પૌત્ર અન્નને પરિપાક કરે ” આ જન્મતાં જે કંઈ પણ
પરાક્રમે થયા છે તે આત્માને લીધે જ છે, અને આ જન્મતાં
જે કંઈ ચાની રક્ષું છે તે પણ આત્માની શક્તિ જ છે,
શરીરમાં જીવાત્મા અને વિશ્વમાં પરમ તથા કાર્મ કરી રહ્યો
છે. જીવાત્મા શરીરમાં અપરિપક્વ અવસ્થામાં હોય છે,
તે શુભ સંસ્કારોથી પરિપક્વ બને છે અને તેની જોડેલા
પ્રમાણમાં પરિપક્વતા થાય છે, તેટલા પ્રમાણમાં પોતાની
શક્તિથી અન્ધકારને દૂર કરે છે, આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે
કે જીવાત્માની બે અવસ્થાઓ છે, કેટલાકો પરિપક્વ દશાને
પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે, તો કેટલાક અપરિપક્વ હોય છે તે
પરિપક્વ થવાના માર્ગે પાયા હોય છે એને શુભ અને બદ
અવસ્થા કહેવામાં આવે છે

અહીંના ‘ ગજ પદ્યઃ ’ એ શબ્દ ગ્રેવાથી ‘ રશ્મિવે
અકરે ’ એવો કેટલાક લોકો એનો અર્થ કરે છે પરંતુ
રશ્મિવા અકરને સ્વર્ગમાં જવાનો તો અનુભવ થતો નથી,
કિંતુ તે સીધા મોસમસૂઝના પેટમાં ચાલ્યો ગય છે
પરંતુ અહીંના પરિપક્વ થયેલો અજ સીધા સ્વર્ગમાં
ગય છે, તેથી અહીંના અજ શુભ ॥ બીજી વાત એ છે કે,
‘ પદ્ય ’ શબ્દ કયા અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે મનુષ્યના
નિચાર પરિપાક થયા છે, એનું જ્ઞાન પાકુ થયું છે, રૂઝ
પરિપક્વ થયું છે, એ રીતે એને ભાવ પુષ્કળ વ્યાપક છે
એ પરિપક્વ કેવી રીતે થાય છે, એ બાબતમાં નીચેના મત
ભાગ ભુજો—

નૈદાઘ કુર્વન્ત સચન્ત પિવન્ત ઉદન્ત
અર્મિમુષ નામ ક્રન્તું વેદ ધ્રિય આદન્ત આત્મના
મદાતિ ॥ (મ. ૩૧-૩૬)

“ ઉપજતા, કર્તૃત્વ, સન્ન, પિંડિય, ઉદમ અને સુત્રમય
એ આત્માની ત્રણ છે જે આ ત્રણજોથી કામ લેવાનું બને
છે તે શ્રીને પ્રાપ્ત કરે છે અને આત્માની શક્તિથી શુભ થાય
છે ” આ જ મતો આત્માની, ઉત્તમ કરવાવાળી શક્તિઓ

ના સુમક ॥ સદુથી પદેનાં મનુષ્યના શરીરમાં ઉપજતા
અર્મી દોની જોડેએ, દરેક કામ કરવામાં એનાથી સફળિત બને
છે ત્યાર પછી કર્મ કરવું જોઈએ, તેમજ શુભ કર્મોથી જ
સુત્રલોક પ્રાપ્ત થાય છે, શુભ કર્મ કરવાને માટે સમયની
જરૂર છે, ધર્મ કર્યો કરવાને માટે પ્રતિષ્ઠિત પણ આવશ્યકતા છે,
સાત ઉદમ કરવો જોઈએ અને વચમાં જે વિષ્ણુ આવે તેને
દૂર દક્ષણ દેવાનું ગળ પળ હોતું જોઈએ આ જ શુભ
દેવાથી અને એ મારફત યોગ્ય દિશામાં પ્રવળ થવાથી
મનુષ્યની ઉત્તમિ થાય છે

વસ્તુત્વ એ અજન્મા આત્મા સુખસવરૂપ અને સર્ગને
અધિકારી છે, એ કંઈ અનધિકારી નથી, એ અગ્નિના
તણખો છે, તેથી પ્રકાશિત થવાનો અધિકારી છે એ પરમાત્મા
નો અમૃત પુત્ર છે તેથી કહ્યું છે કે—

અગ્નોઽસિ, ગ્નઃ સ્વર્ગોઽસિ । (મ. ૧૬)

“ તું જન્મરહિત છે, તું પોતે સ્વર્ગ છે ” તું પોતે પોતાને
પતિત થવા યોગ્ય ન માન, તું તે જન્મમયજીવાનું કલ્પવાલો
ન સમજ તું વસ્તુત્વ જન્મ ન ધારણ કરવાવાલો છે અને તું
જ સ્વર્ગ છે તો પછી આ કુખમાં ઉપર કયાંથી આવે છે
એનો નિચાર કર તારા પૂર્વ કર્મોના નિચાર કર અને પછી
પોતાની ઉત્તમિને માટે ઉદમ કરીને પોતાની ઉત્તમિ કરી શે.
એની ઉત્તમિના સાધનનો માર્ગ આ છે—

યતે આ નય, આરમ્ભય, પ્રજાનન્ સુદર્શ
લોકં ગચ્છતુ ॥ (મ. ૧)

“ એને ઉત્તમ માર્ગે ચલાવ, શુભ કર્મોના પ્રારંભ કર,
ઉત્તમિના માર્ગને જાણીને, પુણ્યલોકને પ્રાપ્ત કર ” આ
ઉપદેશમાં આરંભ એ છે, અને તે મહત્વપૂર્ણ છે સદુથી
પહેલો લાભ કર્મ માર્ગે જવાનો ॥ એ તો કંઈ ઉત્તમ માર્ગ
ને આધીન રહેવાથી જ થઈ શકે તેથી પહેલું (યતે નય)
એ વાક્ય માર્ગને ઉદ્દેશ્યને કહેવામાં આવ્યું છે કે, “ હે માર્ગ
તું આ સિધ્ધને સદાશ આપોને યોગ્ય માર્ગે લઈ જા, ”
બીજી વાક્ય એનું છે કે, (આરમ્ભય) શુભ કર્મોના પ્રારંભ
કર, જે પાઠ માર્ગે આપ્યો હોય તે અનુસાર કર્મ કરવાનો
આરંભ કર, અહીં કર્મોને આરંભ થઈ ગય છે કર્મ કરવા
થી મનુષ્યના અનુસરવું જ્ઞાન વધે છે અને તે (પ્રજાનન્)
જ્ઞાની થઈને વ્યાગ્રમ વધે છે, અને ॥ તે (સુદર્શ લોક)
પુણ્ય કર્મ કરવાના લોકોને પ્રાપ્ત કરે ॥ સામાન્ય રીતે

મનુષ્યની ઉત્પત્તિ તો સીધી માર્ગે આ જ છે આ માર્ગે જ નાર-
ને પોતે અજ-મા થવાનો તથા પોતે સ્વર્ગ કે પથરાનો અનુભવ
અતે થાય છે. એ પ્રકારે આ માર્ગનું આક્રમણ કરીને—

અજ મહાન્તિ તમાસિ યદુઘા તીર્ત્વા । (મ. ૧)

અજઃ વિપદ્યન્ તમાસિ યદુઘા તીર્ત્વા । (મ. ૩)

અજ તમાસિ દૂર અપદ્વન્તિ । (મ. ૭.૧૧)

" આ અજ-મા આત્મા માર્ગમાં ગાદા અપદ્વન્તિને
(વિપદ્યન્) વિશેષ રૂપે લુએ છે, અને એ બધા અંધ-
કારીને (યદુઘા) અનેક રીતે (તીર્ત્વા) તરાને, ઉત્તર થી
ને, દૂર કરીને પાર થઈ જાય છે " આ રીતે એ પોતાનો
માર્ગ કાઢીને આગળ વધે છે આજ્ઞા વધતો વધતો—

અજઃ તૃતીયં નાકં આક્રમતામ્ ॥ (મ. ૧.૩)

સુહૃતાં લોક મચ્છતુ ॥ (મ. ૧)

પત્ન તૃતીયં નાકે અધિવિશ્યત્ । (મ. ૪)

ધૃત મચ્છતુ સુહૃતા યજ્ઞ લોકાઃ । (મ. ૫)

અત પરિ તૃતીય નાક ડરકામ । (મ. ૬)

સુહૃતાં મધ્ય પ્રેદિ, તૃતીયે નાકે અધિ વિશ્યવસ્ત્વ

(મ. ૮)

" ઘણ કઈ કરવાવાળા લોકોમાં જ અને તે યુગ્મકીલ
મહાત્મા લોકો જ્યાં જાય છે, તે તૃતીય સ્વર્ગધામમાં જઈને
પિરાજમાન થા " આ પ્રકારે એની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે.
તીલુ સ્વર્ગધામ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં
અને બીજા સ્વર્ગની યોગ્યતા મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને
અતમા એને તીલુ સ્વર્ગધામ ગળાનો સંભવ છે આ
ત્રણ સ્વર્ગો કયા છે, એનો પણ અહીં વિચાર કરવો જોઈએ.

બધાય જાણે છે કે આ મનુષ્યલોક છે, જે રમૂલ જગત છે,
તેને મૃત્યુને ક કહેવામાં આવે છે, જેમકે એમાં સદા વધ મદ
થવા કરે છે એમાં બીજો લોક પણ ગુપ્ત રીતે રહેલો સદૃશ
લોક છે, એ જગતના પ્રત્યેક પદાર્થની પ્રતિકૃતિ આ સદૃશ
સાદૃશ્ય રહે છે ન્યૂનિતી અદર કાર્ય કરવાવાળું મન સુપ્ત
થવા પછી અનેક બીજા વિવિધ-દશ્યો-એનાથી પણ અતિ
તેજસ્વી દર્શો દેખાય છે એ સદૃશ સૃષ્ટિ છે એને કામ દષ્ટિ
પણ કહેવામાં આવે છે રમૂલ જગતની જ એ પ્રતિકૃતિ
હોવાથી જે સુખદુઃખે રમૂલ સર્જિત છે તેજ એમાં પણ
હોય છે, તથા પિ રમૂલનાં જન્મન અને પ્રતિજન્મ એમાં ન

હોવાથી, એનું મદત્વ રમૂલથી અધિક છે આ જ ને અનુભવે
જ્યારે સમાપ્ત થઈ જાય છે અને કારણ અનરથમાં જ્યારે
મનુષ્ય પહેલોને સ્વનંતતાથી બિરાજે છે, ત્યારે એને સ્વર્ગ-
ધામ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ કહેવામાં આવે છે એમાં ત્રણ
દરજા છે એનું આનંદમાં આવે છે પ્રથમ, મધ્યમ અને
ઉત્તમ એ ત્રણ અવસ્થાઓ એ સ્વર્ગમાં છે, જેવા જેવા
સૂક્ત હોય છે, તેથી તેને અહીં અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે
સૂક્ત અનુસાર પ્રાપ્ત થવાની એ અવસ્થા હોવાથી એમાં
પ્રત્યેકને અનુભવ સુખાત્મક હોવાને લીધે જુદા જુદા હોય છે
જેમ સુપુષ્ટિ, સમૃદ્ધિ અને મુક્તિમાં પ્રકારપત્તા હોય છે,
પરંતુ સુપુષ્ટિના, નીચલા સ્થાનની અને મુક્તિની જીયા
સ્થાનની હોય છે, એનું સમજવું અહીં ઉચિત છે

ત્રીજા સ્વર્ગ ધામમાં પહેલવાનો આશય આ છે તેથી
વાચકે એ અત્યંત જીંથી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન
કરવો એજ ઉત્તમ સ્થાન પરમધામ, સ્વર્ગધામ યાને ક ઇ
ધર્મગ્રંથોમાં વર્ણિત થયું છે તે એજ છે સદાચારથી એની
પ્રતિ થાય છે આત્મા પરિપક્વ થવાથી એને પ્રાપ્ત કરી
શકે છે, એ વિવશમાં નીચેના મત્રાગ્રા લુએ—

તત્ત્વાદ્ય ચરોઃ અતત્ત્વા (સન્) ડરકામ । (મ. ૬)

" તપેલા પાત્રમાં રહેલા છતાં પણ જે તપ થના નથી,
તે ઉત્ક્રાંત થવાનો અધિકારી છે " આજ વિચાર જરા
જુદા શબ્દોમાં આ પ્રકારે લખી શકાય-દુ ખી પદમાં હું રહેતો
હોવા છતાં પણ દુઃખથી અલિપ્ત રહેવાવાળો, દેશીએના
સ્થાનમાં હું રહેતો હોવા છતાં પણ નીરોગ રહેવાવાળો, પરત જ
લોકોમાં વિચરતો હોવા છતાં પણ હું પરત જ રહેતો નથી,
તેજ સતત પ્રદેશમાં ચાલિથી રહી શકે છે, " એનું નામ
તપસ્થા છે

એક વાસજીમાં ખિયડી ચડી રહી હોય અને તેમાંની
બધા યોજા અને મગના દાણા ઉકળવા લાગ્યા છે, તેમાંની
એકાદ દાણો ન ચડના એવા જ રહે, તો તે પેટમાં હજમ
થતો નથી તેવી જ રીતે આ વિશ્વકૃપી વાસજીમાં આ આખા
જગતની ખિયડી ચડી રહી છે એ તપતા અને ઉકળતા
વાસજીમાં જે ન તપે અને ન ગથે, તો તેને બહાર ફેંકી દેવામાં
આવે છે એજ એની ઉત્ક્રાંતિ છે. આમજ અથર્વ વેદ કા.
૧૧ (૩) માં પણ કહ્યું છે કે, ધર્મોદન ચડી રહ્યું છે, આ
આખી સૃષ્ટિના વિશાળ પાત્રમાં આ બધી ખિયડી ચડી

રહી છે, એજુભારે મનેર જઈ વર્ણન અલંકારરૂપે બ્યારમી
અર્થો બધુ ચગી રશ્યું છે, એમ કહેવામાં આન્યું છે એ
તપેમા પાત્રમાં બધારે જ દુષ્ટ અને કટુ થઈ ગયા છે, ત્યાંજો
શાન રહેશે તેને ધન્યતા પ્રાપ્ત થશે કમળપદ જેવી રીતે
પણીમાં રહેતા જતા તેનાથી બીજાનું નથી, તેથી જ તેને
પરિપક્વતાનો પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય આ દુષ્ટી જનનમાં રહેલો
દોષા છતાં જનનના દુષ્ટતા અને કટુતાથી અવગત રહે છે એ
ઉદારી તમા રંગમ, અક્ષિતતા, અમ મટનિ અથવા અનાસકિત
ઉપાનિતુ શ્રદ્ધ શાપન છે

ભસા ભસા જે ભોષા ' જકગના માર્ગને રાધિતો ભાવ '
આ માર્ગમાંથી કહે છે, તેઓ ન ગરેસા જકગના ભાગને
કેવી રીતે ઉત્તરિતો પન્થ દેખાઈ શકે છે અને તપે તા પાત્રમાં
કયો જકગનો કામ શાન્ત રિધિમાં રહી શકે છે ? પરવૃત્ત
આ વર્ણન જ અવ્ય રિધિનું વર્ણન છે પરવૃત્ત સંયોગ
ભાવન સમજવાને સીધી, કેટલાક લોકોએ એનો વિપરીત
અર્થ કરી દીધો છે

ત્રીમહાઅમનદ્વીપાનાં જે અમ ગમના અને અનાસકિતનો
ઉપદેશ છે, તે જ અર્થો આ માર્ગમાં તપેસા વાસજીમાં ન
તપર્તા રહેતું ' એ ગૃહસ્થો કયો છે, વાચકને જરામર ભેવાથી
એની ખાતરી થશે ત્યાર પછી આત્મશુદ્ધિનો પણ એક
ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો છે —

' યત્ સુચારિત ચચાર, વદ્ઃ પ્ર અવચેતિધિ,
પ્રજાનન્તુ શુભઃ શર્ફઃ આશ્રમતામ્ (મ ૩)

જે દુરાચાર થયો અને જેનાથી પગ મસિન થયા છે,
તે તારા પગ ધોષ નાખ અને આ વાત જાગી લે કે એ પ્રકારે
ચાલવાથી પગ મેલા થઈ જાય છે તેથી શુદ્ધ પગે આજગ
વધ ' દુરાચારથી પગ મસિન થાય છે, તેને ધોવા નોંધ્યો
પોતાના પગ રવચ્છ સખીને રવચ્છ જૂઝપર પગ રાખવાથી
કુટ આચાર યતની જા ભાવના રહેતી નથી બહો ઉપવક્ષણ
થી ' હરિપૂત વ્યસેત્ પાદ્ ' એવા રશ્મિના વચનનો જ
આશય કહેવામાં આવ્યો છે આ રીતે આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ
બતાવ્યો છે અર્થ ' વેદમાં બચાઉ એનું વર્ણન બીજી રીતે
કરવામાં આવ્યું છે —

પ્રપદાદિય મુમુચાનઃ સ્વિષઃ સ્નાત્વા મલાદિય ।
પૂતં પવિત્રેણવાચ્યં શુભમ્સુ મેનસઃ ॥

(અર્થ ' ૬૧૧૫૩)

" જે રીતે બન્ધનરત્નથી પદ્ય મુક્ત થાય છે, એ
મનુષ્ય રનાન દાગ મેલથી મુક્ત થાય છે અથવા ભેમતપાવ
વાળી થી પવિત્ર થાય છે, તેવી રીતે મને પાપથી મુક્ત કરે
આ માર્ગમાં ઉપદેશ અનુમાર આ મુક્તતા મર્ત્યમાં
(શુદ્ધોઃ શર્ફઃ આશ્રમતામ્) પોતાના પગ મદ્ધ બનાવીને
અમર ગધાનું કશું છે પોતાની ચાલચત્રગત શુદ્ધ
રાખવાનો ઉપદેશ આ આજ્ઞામાં છે વેદમાં ' શનિ ' સંયોગ
' પગ ' અને ' ચાલચત્રમ ' એવા બે અર્થો છે અર્થ
પગ (પાદ) ' પગક સંયોગ અર્થ ' ચાલચત્રમત એવો
થઈ શકે છે આ રીતે આચાર્ય-શુદ્ધિથી આત્મશુદ્ધિ કરવાનો
ઉપદેશ અર્થો આપવામાં આવ્યો છે આ રીતે આત્મશુદ્ધિ
થવા પગે એ ' પરવૃત્તને માટે સમર્પણ થતું નોંધ્યું છે એ
એનું આત્મસમર્પણ છે જુઓ, આ રીતમાં આ માર્ગ
વિચાર તા જેવો છે —

અવિત્તા મજ્ઞ દ્રશ્યં દેવ આદુ ॥ (મ. ૭)
અદ્વાનંતં દન્ન મજ્ઞાતમર્પિત અવદર્શિત । (મ. ૭)

' જીત મનુષ્યને માટે ઉચિત છે કે તે પોતાના
(જાન) આત્મનું સમર્પણ (દ્રશ્ય) પરવૃત્તને માટે
કરે આત્મા પરમાત્માને માટે સમર્પિત થાય આ રીતે શ્રદ્ધા
પૂર્વક સમર્પિત થયેલો એ અજન્મા આત્મા સર્વ પ્રકારનો
આધાના-ધંધાર દૂર કરે છે ' સમર્પિત થવાથી એની શક્તિ
વધે છે, સમર્પિત થવાથી એનું તેજ સર્વાધિત થાય છે, હવે
એના પરાક્રમનું ક્ષેત્ર જુઓ —

વજીવનઃ વચ્ચા વિશ્વમતામ્ । (મ ૮)

' ઉપર જાગૃતિથી પચોતર ॥ અજન્મા આત્મા પચિ
પ્રકારના ક્ષેત્રમાં પરાક્રમ કરે " " ક્ષેત્રિય, સાતેન્દ્રિય અને
ચિત્ત અને ભુદ્ધિ એ એનાં વાચ કાર્યક્ષેત્રો છે એ ક્ષેત્રોમાં એ
જર આત્મા કાર્ય કરે છે એ ક્ષેત્રોમાં એણે ખૂબ પરાક્રમ
કરેલો કારણ વિક્રમ કરવાથી જ એની ઉન્નતિ થઈ શકે ॥
પરાક્રમ વિના કોઈની પણ ઉન્નતિ થતી નથી એવા પરાક્રમ
કરવાથી એને (ત્રિણિ જ્યોત્સિ આશ્રવમાન । મ ૮)
નજી તેજની પ્રાપ્તિ કરે છે એમાં એક તેજ રચુલનું છે બીજું
અનન્યું છે અને ત્રીજું તેજ આત્મિક છે આ ત્રણે તેજોમાં
ઉન્નતિ થાય છે, અર્થાત્ એનાં એ તેજ વધે છે પરંતુ એનાં
તેજોની શક્તિ ત્યારે જ થાય છે, જ્યારે એનું પરમાત્માને માટે

સમર્પણ થાય ॥ એના નિના ઉન્નતિ અસ ભર છે. એ દર્શાવવાને માટે—

ત્વા દન્દ્રાય ભાગ પરિનયામિ । (મ ૨)
પદ્મોદનઃ પ્રણયે શ્રીયમાનઃ । (મ ૬૧૦)
પદ્મોદન શઙ્ગ પ્રણયે વદાતિ । (મ ૧૧૧૨)
યં પ્રણય નિદધ । (મ ૧૬)

આટલા મત્રોમાં બહુને માટે અગ્રન્થા આત્માનું સમર્પણ કરવાનો વાગ્યાર ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે જે વાત વિશેષ મહત્ત્વની હોય તે હ મેશ વેદમાં આમ બેરહીને કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ વેદમાં જે ઉપદેશ વાર વાર આવે છે, તે અધિક મહત્ત્વપૂર્ણ છે, એમ સમજવું જોઈએ

હવે ચોથા અને પાંચમા મત્રમાં શ્રમિત્વાના કાર્યનો ઉદ્દેશ્ય છે એમાં આમલિને કાપવી અને જોડા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાનો તથા પાનમાં ભરી દેવાનો ઉદ્દેશ્ય છે આ ક્રિયા કરવાથી તે ક્ષુતિ લોકોમાં જાય છે, એમ કહેવામાં આવ્યું છે જો આ મત્રોમાં પશુને કાપવાનો જ ઉદ્દેશ્ય હોય તો પછી આગળ એમ શા માટે કહેવામાં આવે છે—

નાસ્વાસ્થ્યં નિમિદ્યાન્ન મજ્જો નિર્ધયેત્ ।
સર્વમેન સમાદર્પેન્નિદ પ્રવેશયેત્ ॥ મ ૨૩)

એનાં હાડકા ન ભાંગે એની ચરખી પીગડામાં ન આવે, એ બંન્નાં સાથે એમાં પ્રવેશ કરાશે તેના અવધવો ન કાપવાનો આ રુપક કથારો છે શોદી પી ન જાય તેમજ એને કાપવો પણ નહીં એના હાડકાં જુદા પાડવા નહીં એના નખા ભાગો સાથે એમાં અર્થાત્ ધણ વા પરમાત્મામાં સમર્પણ કરો એનો આશય એના બધા ભાગોને એમાં પ્રવેશ કરવાનો છે એને ચેત્તાને પરમકર્મની મેદમાં સોંપી દેવું, એજ ભક્તિભાવની અનિતમ સીમા છે

જો એમ છે તો શ્રમિતભી આમલિને કાપવી તે સાધા અનુસાર એના અવધવોને સમર્થ જનાવવાનો ભાગ્ય થયું છે, એવી શકા અર્ધી ભરી થાય છે એ શકાનું નિરસન આ રીતે થયું છે કે અગાઉના મત્રોમાં જે કાપવાનું જુદાવાનું લખ્યું છે, તે એટલી મર્યાદા સુધીનું છે કે એના હાડકાં જુદા ન થય જાય, ચરખી મદાર ઝરે નહીં અને અવધવો જુદા પી ન જાય પરંતુ બધા અવધવો સમર્થ થાય (મઝ અમિ-દુદ્ધ પરદા પન કરવય) । (મ ૫) એનો દ્રોહ ન

કરવો અને પ્રત્યેક સંધિયા એનું સમર્થ જનવું વધ કરવાનું જે ચોથા અને પાંચમા મત્રમાં અભિષ્ટ હોત, તો એનો દ્રોહ ન કરવાની આજ્ઞા એમાં આવતે જ ક્યાંથી ? વધમાં વધાર ખીન્ને દ્રોહ શો હોઈ શકે ? અને પ્રત્યેક અવધવને સમર્થ જનાવવા પણ વધથી કેવી રીતે સભવે ? વધ ન થય તે કદાચિત્ એના અવધવો સમર્થ જનાવી શકાય, પરંતુ વધ ક્યાં પછી તેને સમર્થ શી રીતે કરી શકાય ? તેથી એવો વધ અભિષ્ટ નથી એ નકકી થાય છે

અમને એવું પ્રતીત થાય છે કે આમલિને રહેજ ખરડીને અને સાધા આગળ નાકીએને સ્થાને દ્વારા ઉપાછળ કરવાની વિધિ આ મત્રમાં લખી છે જેવી રીતે એક પ્રકારનો સંધિસત સંધિમાં સોંપના અગ્રન્થા દ્વારા કોષક વતરપાનિને રસ નાખવાથી કીક થાય છે એ સોગો તાંમાની આંદોની અથવા સોનાની હોય છે અને એ જાનનાં કેટલાક ખાસ દવાયારો પણ હોય છે. એમાં આમલિને થોડોક ભાગ દવાવીને એમાં નિગોષ જોઈવિ પ્રયોગ કરવાથી શરીરના બધા અંગવો સમર્થ થવા હશે આ વિધિ અત્યાર સુધી અજ્ઞાત છે, પરંતુ એનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું કંઈક છે એમાં સંકેદ નથી અસ્તુ, આ વિધિમાં સંશોધન થવાની જરૂર છે

જો કોષક થયું આ મત્રમાં (મઝ) બકરાના વધને ઉદ્દેશ્ય છે એવો જ આશય કરે, તો તેણે મત્ર ૨૦ અને ૨૧ નેવો એમાં ‘ અજ્જના વિચરપનું ’ ‘ વણ્ન ’ છે સમુદ્ધ જેનું ઉત્તર છે, ઉત્તર પુદ્ધી છે ભુભેક એની પીઠ છે દત્તાદિ વણ્નન કદી બકરાનું હોઈ શકે જ નહીં અને જો હોઈ શકે તો ‘ મઝ ’ અર્થાત્ અગ્રન્થા પરમભાનું જ હોઈ શકે એ પરમભાનું પુત્ર શ્રાત્માનું જ આ વણ્નન હોઈ શકે છે, કેમકે પરમપિતાના ચુલ્લ ધર્મે આ રૂપે પુત્રમાં આવે છે અને પુત્રનો વિકાસ થવા પછી પુત્રના પણ ચુલ્લધર્મે પિતાના જેવા ચલાવો લભા છે, અર્થાત્ જ્યારે શ્રાત્મા ઉત્તત થઈને પરમાત્મા રૂપ બને છે તેમ વળતે આજ વણ્નન એમાં મુગલી શકાય છે એનો વિચાર કરવાથી આ સુક્તમાના ‘ અજ્જ ’ શબ્દનો અર્થ આવ્યા છે, એ બાજબનો સંદેહ રહેતો નથી અને શ્રવત્માનું પણ્ન રીતે સમર્પણ પરમાત્માને માટે કરવાથી જ જ્યારે જીવનમાં પરમાત્મભાવ આવી જાય તે સમયે એના પણ જીવભાગ છોડે અને અતિક્ષિ અધ્યભાગ અને પુદ્ધી તળેનો ભાગ થઈ શકે ॥ જેમ મ. ૨૦

અને ૨૧ માં કહેલામાં આપણું છે અને એને માટે એ પછી—

एष या अपरिमितो बहो यज्ञः पञ्चविंशः ॥

(૩ ૨૧)

“આ અપરિમિત પદ્ધતિ છે જેનું નામ અષ્ટ અર્થાત્ અષ્ટ-આ આત્મા છે ” છતાં આ પરમ તત્ત્વમાં જ આવી અપરિમિતા યજ્ઞ શકે છે બકરામાં આરા પ્રકારની અપરિમિતતા કઈથી સમ્ભવ જ નહીં છતાંમાની ક્રિયા અને ઊત્પત્તિ અપરિમિત છે એ માટે—

अपरिमितं ब्रह्म नामोक्ति । अपरिमितं लोकमपश्ये ।

(૧ ૨૨)

આત્માનું સમર્પણ કરવાથી અપરિમિત લોક પ્રકૃત થાય છે “ અપરિમિત દાનથી જ અપરિમિત ફળ પ્રાપ્ત થાય શકે છે બીજા બધાં દાનો પરિમિત છે, આત્માનું દાન જ અપરિમિત દાન છે એને માટે આ ય પાંચોના દાનથી પરિમિત લોક પ્રાપ્ત થાય છે અને આ આત્માનું સમર્પણ કરવાથી અપરિમિત લોકની પ્રાપ્તિ થાય છે

આત્મસમર્પણની સાથે વસ્ત્ર અને સૂત્રો દાન પણ થવું જોઈએ, એ માટેનું નિર્દેશ મ ૦ ૨૫, ૨૬, અને ૨૮ માં છે કારણ સદા દાન દક્ષિણાની સાથે જ કરાય છે, દક્ષિણા વગરનું દાન ફલદીન જ નીતરે છે મ ૨૭ અને ૨૮ માં “ પુન વિપ્રાદિત પતિપત્ની પથ્યે દાન અજનું દાન કરે તો વિપ્રકૃત થતા નથી ” એમ કહ્યું છે. વાચક અહીં જુએ કે, આ મ નોર્માં “ વ્રહ્મણે ” પદ નથી અર્થાત્ બ્રહ્મણે આત્મ સમર્પણ કર્યુંને માટેનું તથી પતિનો પથ્યે જની આત્મા પત્નીને સમર્પિત થાય અને પત્નીનો આત્મા પતિને માટે

સમર્પિત થાય પુનર્વિવાદિત પતિ દેવ અથવા પત્ની દેવ તેણે આગ્રહા પતિ થા પત્નીનું ચિન્તન ન કરવું, તેણે આ પત્ની પતિને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનવું આગ્રહું રમરણ કરવા થી કુદ જાણ્યું ત્રયેકા બળે છે અને ॥ સારનું સુખ દૂર થાય છે તેથી કહેવામાં આ પુ છે કે, પતિ પત્નીને માટે આત્મસમર્પણ કરે અને પત્ની પતિને માટે આત્મસમર્પણ કરે અહીં કે પ પૂજ્ય કે, પહેલી વારના પતિપત્ની માટે આપુ કેમ કહેવામાં આવ્યું નથી? એનું મારણ એટલું જ છે કે પ્રથમ વારના પતિપત્નીની સાથે રાખવા માટે બીજી પત્ની યા બીજો પતિ હતો નહીં, તેથી તેઓ પરપર પ્રેમ કરે એ ક્રમ પ્રાપ્ત જ છે પરંતુ પુનર્વિવાદિત પતિપત્નીને પુરસ્કળનું રમરણ થવું સલામ છે, તેથી એ દેવનું નિરાશ કરવાને માટે અહીં સૂચના આપવામાં આવી ॥ અને તે યોગ્ય જ છે

ઐશ્વર્યવીર્યના મનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, થાય વસ્ત્ર અને સુવસ્ત્રનું દાન કરકારથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે સત્યાગ્રહને દાન કરાવી ઉત્તમ ફળ મળે છે એના દાનનું મહત્ત્વ બીજા મ નોર્માં પથ્ય વસ્ત્રવત્માં આવ્યું છે ત્રીસમાં મ નર્માં પોતાના બધા સ નધીએ અને કષ્ટમિત્રોને પૈકારી પૈકારીને કહ્યું છે કે પુરોક્ત ઉપદેશનું ઉત્તમ પ્રારંભકાર્ય માં રાખે અને એ રીતે પોતાની ઉત્પત્તિ કરી લે

આ રીતે આ સદામાં આત્મે મતિનો વિષય કહેવામાં આવ્યો છે નિ સદે એનો કેટલોક મનસાગ્ર કહ્યું અને સદિગ્ધ છે તથાપિ અહીં વચ્ચેનું કરાવેલી રીતે અપુરસાર નિમાર કરવાથી વાચકને એનો આશ્ચર્ય સમજાયા આવી શકે છે કે આ રીતે વિચાર કરવાથી વાચક આ સૂચના કેટલાક સન્દેહ સ્થાનોનું રહસ્ય સમજી શકે

પ્રજાની પુષ્ટિ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૧૯

(નવિ - પ્રથમ । દેવતા - પ્રજાપતિ)

प्रजापतिर्जनयति प्रजा इमा घाता दधातु सुमनुस्वमानः ।

સજ્ઞાનાનાઃ સર્મેનસઃ સર્ચોનયો મર્થિ પુષ્ટિ પુષ્ટપર્તિર્દધાતુ

॥ ૧ ॥

અર્થ— (પ્રજાપતિઃ હમા પ્રજાઃ જનયતિ) પ્રજાપાસક પરમેશ્વર આ મળી પ્રગ્વએને વિત્તલ કરે છે, અને (સુમનુસ્વમાનઃ ઘાતા દધાતુ) તેજ ઉત્પાદન ન કરના પારક દેવએનું પાલન કરે છે એત્યાં પ્રગ્વએ (સજ્ઞાનાનાઃ) માન પ્રાપ્ત કરીને એકમતે કાવ્ય કરવાય ની, (સમનસઃ) એક વિચારવાળી અને (સર્ચોનયો) એક કારણથી બંધાવેને રહે છે, એ પ્રગ્વએમાં રહેલાશા (મર્થિ) અને (પુષ્ટિપતિ પુષ્ટ દધાતુ) પુષ્ટિ આપવાકથ્ય હવર પ્રુષ્ટિ આપે [૧]

પ્રભતી પુષ્ટિ રીતે થાય અર્થાત્ પ્રભતી સક્રિય કેમ વધે, એનો ઉપાય આ સક્રિયતા કહેવામાં આવ્યો છે, એના નિયમેો નીચે મુજબ છે—

૧ બપોળે એક ઇંધરને માનવો અને એ દેવને બધાનો ઉત્પાદક સમજવો.

૨ એ ઇંધરની સક્રિયતાથી બધાની ધારણા થાય છે એમ માનવું અને એને કર્તા, ધર્તા અને દર્તા માનવો.

૩ (સંજ્ઞાનાનાઃ) બધા પ્રભાગ્રને ઉત્તમ યાત્રી યુક્ત થાય અને એકમતથી પોતાનું કાર્ય કરે.

૪ (સંમનસઃ) ઉત્તમ શુભસંસ્કાર યુક્ત મન કરીને એક વિચારથી ઉત્પત્તિનું કાર્ય કરતા રહેવું.

૫ (સયોનયઃ) એક વાતનું ધ્યાન કરીને બધાને એક કાર્યમાં સંબંધિત કરવા, પોતાનો સંધ બનાવવો અને સંધના નિયમેો કોષ્ટએ તોડવા નહીં.

આ પ્રકારની સંબંધના કરવાવાળા બેતીને પ્રજાપ્રેમક ઇંધર બધા પ્રકારની પુષ્ટિ આપે છે, વાચકે આ સક્રિયતા ઉપદેશ લક્ષમાં લઈ તે મુજબ આચરણ કરીને ઉત્તમ થવું.

બેતીમાંથી અગ્ર

કાંડ ૭, સૂકત ૧૮

(જ્ઞાન- અપર્ણા । દેવતા- વૃષિ, વર્ણવઃ)

પ્ર નમસ્વ પૃથિવી મિન્દ્રીશ્વરં દિવ્યં નમઃ । હ્રદો દિવ્યસ્પર્શ નો પાતરીશ્ચાન્તો વિ વ્યા દર્શિમ્ ॥ ૧ ॥

ન પ્રસ્તંભાપ ન હિમો જપાનુ પ્ર નમર્તા પૃથિવી જીરદાનુઃ ।

આપંચિદસ્મૈ ધૃતમિત્થરન્તિ યત્ર સોમઃ સદમિષત્ર મદ્રમ્

॥ ૨ ॥

અર્થ— હે પૃથ્વી તું (પ્રભાગ્ર) ઉત્તમ પ્રકારે ચૂર્ણ-ગ્રીણી થા. હે (ઘાતઃ) ધારક દેવ । તું (હૃદયઃ) અમારો હૃદય છે તેથી (હૃદં દિવ્યં નમઃ મિન્દ્રિય) આ દિવ્ય મેધને ઊભામિત કર અને (વિદ્યસ્વ હ્રદઃ દર્શિ વિવ્ય) દિવ્યજગથી બેરહું વાસણ બોમી નાખ. [૧]

(પ્રજ્ઞાન સ્થાપ) બીજીતા આપવાવાળો સૂર્ય તથાવતો નથી, (હિમઃ ન જપાન) હિમ પશુ પીડા કરતું નથી. (જીરદાનુઃ પૃથિવી પ્ર નમર્તા) અનન આપવાવાળી જમીન ચૂર્ણ કરવામાં આવે. (આપઃ પાંચુ અસ્તૈ) જળ એને ખાટે (ધૃતં હત્વ દરન્તિ) ઘીની જેમ વહે છે, (યત્ર સોમઃ) બધા સોમ આદિ વનસ્પતિઓ થાય છે, (સત્ર સદં હત્વ મદ્રં) ત્યાં સર્વે દા કરવાયુ થાય છે. [૨]

શૂનિ બેતીને ઉત્તમ પ્રકારે તૈયાર કરવી ત્યાર પછી ઇંધરની પ્રાર્થના કરવી કે, તે ઉત્તમ પ્રકારે વરસાદ પાડીને અમારી બેતી ઉત્તમ થતામાં સદાયક થાય. પુષ્કળ મરમી ન પડે, ન ઘણી ઠંડી પડે, શુભિને સ્થરી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે અર્થાત્ નહીં ઓછી કે નહીં વધતી. આ પ્રકારે બેતી કરવાથી પુષ્કળ ઉત્તમ વનસ્પતિઓ તૈયાર થાય છે અને બધા પ્રાણીઓ નું કલ્યાણ થાય છે.

અન્નની વૃદ્ધિ

કાંદ ૬, સૂક્ત ૧૪૨

(૧૫ - વિષ્ણુ - ૧૦૧ - ૧૦૨)

અર્ધ્યસ્ય વદ્યુર્ધ્વ સ્વેન મદસા યવ । મૃણીદિ વિશ્વા પાત્રાણિ-મા ત્વાં દિવ્યાન્નર્ધિવધીત ॥ ૧ ॥

આન્નપ્રવન્તં યર્ધ્ય દુષં યર્ધ્ય ત્વાન્નપ્રવદામસિ । વદ્યુર્ધ્વસ્ય ધોરિવ સમુદ્ર ફૈવિવધીતઃ ॥ ૨ ॥

અર્ધિવાસ્ત ઉપસદોઽર્ધિવાઃ ગન્તુ રાશર્ધઃ । પૂણન્તો અર્ધિવાઃ સન્તવ્તારઃ સન્તવર્ધિવાઃ ॥ ૩ ॥

અર્ધ્ય— ૧૫૨ । (સ્વેન મદસા વદ્યુર્ધ્વસ્ય) પોતાના અદિમાથી ઉપર ઠાં અને (વદ્યુઃ યવ) પહેલે થા (વિશ્વા પાત્રાણિ મૃણીદાં) બધાં પાત્રો કરી નાખ (દિવ્ય સદાનિ રવા મા વધીવ) આકાશની વિભાગી તારો નાશ ન કરે [૧]

(વદ્યુર્ધ્વસ્ય વેવ રવા યવ) અધારી વાત અભિગતાર તને વરને (યવ અવ્યવદામસિ) બધાં અને ઉત્તમ પ્રથમ સનીય રાત કદામિ ઈમિ, ત્વાં (યોઃ રવ તવ વદ્યુર્ધ્વસ્ય) આકાશના સમાન થીનો થા અને (સમુદ્ર રવ અર્ધિવાઃ યાજિ) સમુદ્રના જેવો અર્ધિવા થા [૨]

(તે વપસદ અર્ધિવાઃ) તારી પાસે ખેતન રા અર્ધિવા થાયો, (તે રાશર્ધઃ અર્ધિવા) તારા ટમલા અર્ધિવા થયો, (પૂણન્તઃ અર્ધિવા સન્તુ) વૃક્ષ કાપવાળા અર્ધિવા થાય અને (સન્તવ્તારઃ અર્ધિવાઃ સન્તુ) ખાવાવાળા પહેલે અર્ધિવા થાય [૩]

અન્ન આદિ ખા જી પદાર્થો પુ' કાળ ઉપેક્ષા થયો. ધરના અનાજ કરવાના કારણે કરાઇ જાય. અને સોડા એ ખાઈને વૃક્ષ થાય અને ખાનાર તેમજ અન્નનાર પશુ ઉત્તમ થાય. દર સાથે ખૂબ ધાન્ય પાકે અને બધા સોડા સુખી થાય

આત્મ સંરક્ષણ

આત્મ સંરક્ષણ

છઠ્ઠા કાંદમાં ૧૪૨ સૂક્તો છે અને તેમાંથી વધારેમાં વધારે ગૃહસ્થાશ્રમને લગતાં દેવતાથી નીચે જણાવેલા વિષયો નો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એક એક વિષયનો વિચાર કરતી વખતે નીચે લખેલા પ્રશ્નો અનુસાર સૂક્તોનો વિચાર કરવાથી વાચકને વિશેષ લાભ થશે—

૪૫૨

૪૫૨ સ બધે વિચાર કરવામાં નીચેનાં સૂક્તો આ કાંડ માં છે— “ ૧ અમૃત પ્રદાતા ૪૫૨, ૩૪ તેજસ્વી ૪૫૨, ૩૫ વિશ્વનો સમાલક દેવ, ૩૬ જ્યોત્સ્ના એક સમાપ્ત, ” આ ચાર સૂક્તો પરમેશ્વરનું વર્ણન કરે છે “ ૩૩ ૪૫૨નું પ્રથમ

સૂચ્ય, ” ૧૧ પરમેશ્વરનો અદિમા, ” આ બે સૂક્તો પરમેશ્વરનું આપાર બધાં જાતો છે એ પરમેશ્વર આપણા હૃદયમાં છે. એ વાત “ ૩૬ હૃદયમાં અમિતી જપીત ” એ સૂક્ત દ્વારા પ્રગટ થઈ રહી છે અને એની પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ “ ૮૦ આત્મસમર્પણથી હૃદયની પૂર્ણ, ” આ સૂક્ત દ્વારા દર્શાવવામાં આવ્યો છે વાચકને આ આઠ સૂક્તો સામર્થ્ય વિચારે, તો આ વિષય ઉત્તમ રીતે તેના ખ્યાનમાં આવશે

આત્મોપદેશ

આત્મોપદેશની પ્રાગતમાં નીચેનાં સૂક્તોનો સામર્થ્ય વિચાર કરવો એવું છે—

પાપથી બચવાના વિષયમાં “ ૧૩૩ યાત્રી પાપને દૂર

કરતું, ૧૧૫ પાપથી બચતું. " આ બે સત્રો એકત્ર વિચારવા યોગ્ય છે. પાપથી બચીને પોતાની પવિત્રતા બળવરી ભોધએ એ માટે આ વિષયનું મૂકત. " ૬૨ પોતાની પવિત્રતા, ૨૬ પાપી વિચારોનો ત્યાગ કરો, ૪૩ કોષનું સ્થાન, ૧૯ આત્મ શુદ્ધિને માટે પ્રાર્થના, ૫૧ તરંગાણ શુદ્ધતા, ૧૮ ઇર્ષ્યા નિવારણ ' એ છે.

સ પૃષ્ઠ ઉત્તરિને માટે ' ૧૫ હું ઉત્તમ યજ્ઞ, ૮૬ સર્વ થી શ્રેષ્ઠ બનતું, ' એવી ઇચ્છા રાખવી ભોધએ ઐનાથી બધી ઉત્તરિ થશે. આની ઇચ્છા ન હોય તો ઉત્તરિની જાણવા નથી આ પ્રકારે પોતાની અદર શકિત છે અને " ૪૧ પોતાની શકિતનો વિસ્તાર કરવો ભોધએ એવી પ્રેરણા ઇચ્છા અવશ્ય રાખવી ભોધએ અન્યથા ઉત્તરિ થી અસકય છે.

' ૫૮ યશની ઇચ્છા, ૬૯ યશની પ્રાર્થના, ૩૯ યશસ્વી થવું, ૩૮ તેજસ્વીતાની પ્રાપ્તિ, ૪૮, ૯૯ કલ્યાણને માટે પ્રાર્થના, " આ સૂકતો મનુષ્યને યશની અભિનાયાથી ઉપર જાવવા આદે છે. જે યશ કમાવા આદે છે તે " ૫૫ ઉત્તમ માર્ગે જવા તૈયાર થામ છે અને શ્રેષ્ઠ માર્ગે જવાને માટે " ૪૦ નિર્ભય બનવાની પ્રાર્થના કહે છે કેમકે નિર્ભય બન્યા સિવાય મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ બની શકતો નથી તેમ જ યશસ્વી પણ ધણ શકતો નથી પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે ઉચિત છે કે તે પોતાની ઉત્તરિને માટે ' ૧૦૮ મેધા શુદ્ધિ ' ની પ્રાપ્તિને માટે યત્ન કરે અને તેની પોતાનામાં શુદ્ધિ કરે.

સુકિત

મનુષ્યની છેલ્લી શ્રેષ્ઠતા અવસ્થા સુકિત છે, એ દર્શાવના આ કાંડમાં નીચેના સૂકતો છે—

" ૬૩ બ ધનથી સૂકત થતું, ૧૦૧ બ ધનથી છૂટતું, ૧૧૨ બ ધન-પાશોથી છૂટતું, ૧૨૩ સુકિત " આ સૂકતો જોવાથી વાચકને પત્તો નાજશે કે, બ ધન મુક્તિ થી રીતે યજ્ઞ કહે છે, આ વિષયમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ સૂકત " ૧૧૧ સુકિતનો અધિકારી " છે આ બધા સૂકતોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, જનતાના ઉદ્ધારના કાર્યમાં આત્મસમર્પણ કર્યા વિના સુકિત મળી શકતી નથી દેવેના સબંધમાં મનુષ્ય પાપ કરે છે અને રાક્ષસો સાથે મિત્રતા રાખે છે, તેથી બ ધન્ય છે, હંધારિ આવે આ સૂકતોમાં સ્તરી પેટે જોવામાં આવે છે.

પોતાનું વક્ષણ

બાળકથી માંડીને જરૂર સુધીના બધા ગુણો આદે છે કે,

પોતાનું વક્ષણ ચ. ૫. હું સુગંધિત કરું, તેથી વેદમાં પણ પોતાનું વક્ષણ કરવા માટે વળે ઠેકાણે કહેવામાં આવ્યું છે એ માટે ના સૂકતો આ છે— " ૫૩, ૭૬, ૯૩, ૧૦૭ પોતાની રક્ષા, ૩૬, ૪, ૪૭ રક્ષાની પ્રાર્થના, ૭૭ બધાની રિયરતા " હંધારિ સૂકતો આ વિષય અત્યંત ઉપયોગી છે પોતાની રક્ષા થવાનો અર્થ એ છે કે, પોતાનો " ૮૪ દુર્ગતિથી અચાનક " કરવો એ માટે પોતે " ૧૦૧ નજ પ્રાપ્ત કરવું " ભોધએ બળના વિના કોઈ પણ મનુષ્યની પોતાનો અચાનક કરી શકાય એમ નથી પ્રત્યેક કટિબદ્ધ થઈને પોતાના અચાનક બંને ઉત્તરિનું કાર્ય કરવું ભોધએ, તેથી " ૧૩૩ મેખનામ ધન " કરે છે આ સૂકત અનેક દષ્ટિએ વિચાર કરવા જેવું છે.

ચિકિત્સા

આ કાંડમાં ચિકિત્સા વિષેના ૨૬ સૂકતો છે. ચિકિત્સા વિષય અશ્વર્થવેદનો મુખ્ય વિષય છે આ કાંડમાં ' ક્ષયરોગ ચિકિત્સા ' ના ૧૩, ૨૦, ૮૫, ૧૨૭, આ ચાર સૂકતો છે. આ રોગની સાથે ' ખાંસી ' નો સંબંધ છે તેથી ' ૧૦૫ ખાંસીને દૂર કરવાનો ઉપાય બતાવનાર સૂકત પણ સાથે જ વાગતું ભોધએ.

' જલચિકિત્સા ' નાં સૂકતો ૨૩, ૨૪, ૫૭, ૯૧ આ ચાર સૂકતો છે અને ' ઔરચિકિત્સા ' નું ૫૨ એ એક સૂકત છે રોગોત્પાદક જીવંતોના નાશ કરવા માટે હવનનું સૂકત કર માં નિરૂપણ છે. ' અર્પવિધ (નિનારણ) ' વિષયનાં સૂકતો ૧૨, ૫૬ એ બે સૂકતો છે અને ' વિધ નિવારણ ' નું ૧૦૦ મુ એક સૂકત છે આ બધા સૂકતો વિશેષ મહત્વનાં હોઈ ધધારે સંભાળ કરવા જેવાં છે.

૧૬ મા સૂકતમાં ' ઔષધિ રસપાન ' નો મહત્વપૂર્ણ વિષય છે. ' ટેયવર્ધન ' વિષેનાં સૂકતો ૨૧, ૧૩૬, ૧૩૭ એ ત્રણ સૂકતો આ ટેયવર્ધનનો વિષય સૈન્દર્ભ વર્ધનની દષ્ટિએ અત્યંત મહત્વનો છે.

સૂકત ૩૦ માં ' ઘામી યોષધિ ' ૪૪ માં નકતમાવની ઔષધિ, ૫૯ ના ' યજ્ઞ ધતિ ઔષધિ, ૮૪ માં ' કુદ્ધ ઔષધિ, ' ૧૦૯ માં ' પિપ્પલ્લી ઔષધિ ' નું વર્ણન ખૂબ ઉપયોગી છે આયુર્વેદનું મૂળ જોવાં હોય તો આ સૂકતો જોવા.

૯૩ સૂકતમાં ' ગડગાળાનું નિનારણ ' ૯૬ માં ' ચેતોથી બચવું ' એ વળુંનો વિશેષ રોગબોળ કરવા જેવાં

છે પીરના સૂતીરમાંથી બળ કાઢીને નેની નિકિસા કરવાનો વિધાય ૬૦ ના યજ્ઞમાં જોવા જેવો છે. ' હાંતોની પીંડા ' ના નિશ્ચરખોનો ઉપાય ૧૪૦ મા યજ્ઞમાં જોવા જેવો છે.

પોષા બગદર અદિને ખસી કરવાનો વિધાય ૧૩૮ મા યજ્ઞમાં છે, આ પ્રકરણ હેતકાંક કારણેનાર વિગત જોવા કરવા ગોચર છે.

ચિકિત્સા દ્વારા રોગનિરપિ કરીને ખન્યુને પચ્ચ દગવી સકાય છે. મૃત્યુના રિપવર્તી સુત્રો ૧૭; ૪૫; ૪૬ છે બધાં દુષ્ક્રિયનું કારણ ' પાપ ' છે, આ વાત સ્પષ્ટ ગ્રંથમાં કહી છે અને એ કહેતા દૂર કરવાની ખાબન સુકત ૨૫ માં છે.

કુટુંબનું મુખ

ગૃહસ્થાશ્રમ બધા આશ્રમોનો આધાર છે, આ આશ્રમનો 'શ્રમયપ' બનતી સમાપ્તિ પછી પ્રારંભ થાય છે. વરને માટે વદની તપાસ કરવી અને ' કન્યાને માટે વર ' ની તપાસ કરવાને વિધય ૮૨ મા સુકતમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ ' મુલ્કથાશ્રમ અત્યંત રમિત ' છે, એ વાત સુ ૧૨૨ માં ખતાવવામાં આવી છે. ' વિવાહ ' વિધાય ૬૦ માં યજ્ઞમાં છે. કંપતિ અર્થાત્ સ્ત્રીપુરુષ ' પરસ્પર મિત્રથી રહે ' એ ઉપદેશ સુકત ૮, ૬ આ એ સુકતોમાં કારણને કહેવામાં આવ્યો.

તરૂણ પુરુષને તરૂણ સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થતાં જ તેણે પોતાના માતાપિતાને બૂસી ન જવું અને માટે સુ ૧૨૦ માં ' માતા પિતાની સેવા કરે ' એવો આદેશ આવ્યો છે. નક્ષત્ર કરીને તહેવાર ઉજવવાથી મુદ્દરઘાશ્રમ દુઃખનો આગર બને છે, એ માટે ' નક્ષત્રકલિત ' થવાનો ઉપદેશ સુ ૧૧૭ ૧૧૬ આ વચ્ચે સુકતોમાં કારણે મુકિતપૂર્વક આપવામાં આવ્યો છે. ત્યાર પછી ક્રમશઃ વિધય ' ૭૭ વાટકરણ, ૧૭ અર્ધધાતુરૂપ સંવત, ૭૮ ત્રીપુટની વૃદ્ધ, ૧૦ નવું જન્મેલું બાળક ' એ છે આ ક્રમાનુસાર વાયક આ સુકતોનો અભ્યાસ કરેથી, તો આ સુકતોથી અધિક લાભ થશે. આદ્યક થયા પછી વચ્ચે કામવિધાયક સયમ રાખવાનો ઉપદેશ ગ. ૧૭૨ માં વિશેષ સમવાનીની સૂચના આપવા-વાળો છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેતા છતાં કામવિધાયક સયમ આવશ્યક છે. ગૃહસ્થનું ધર્મ કેવું હોવું જોઈએ, એ માટેનું વર્ણન સ. ૧૦૬ માં વાયક અવસ્થા જોવું એ સુકત કોષપચ્ચ ગૃહગ્રંથને માર્ગદર્શક થશે પોતાની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે

પેનાના ધરની શેષા નેરશી વધારી સકાય, તેટલી વધાવી જોઈએ, એવા ઉપદેશ વેદ અથવા સૂત્ર માર્ગત આપે છે.

ગૃહસ્થે ' ૭૦ ધાતુધારણા પોતાની માથે જોગખવા માટે નિશાની કરવી, ૬૭ ધાતુ પાળવા, ૨૭, ૨૬ કપૂતો પળવા, ખ્તાદિ વિધયો વિનારવા યોગ્ય છે.

ગૃહસ્થ વ્યવસ્થા

રાત્ર્યખરરથા વિષેનું સુકતો પચ્ચ આ ક્રમાં બનેલ છે, સુ ૧૨૮ માં જ્ઞાતા પેતાના ગૃહને માટે પોતાની સ મનિયા ' રાત્રની સુરુતી ' કરે એમ કહ્યું છે એથી મળ પ્રભુનું દિન કરે તે જ રાત્રમાંથી પર રિધર ૧૮ થકે છે, એ વત રવયં સિદ્ધ થઈ જાય છે. તથાપિ " રાત્રની કિચરના " ને વિધય સુ ૮૭ અને ૮૮ એ એ સુકતોમાં વિસ્તારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યો છે. સભ્યે એવું ગમ્યલાસન કરવું કે, એવો ' વિજય યાપ ' એ વિધય સુકત ૬૮ માં જોવા.

સભ્યે પોતાના સારા શાસન દ્વારા પોતાના " રાત્રની એર્થવૃદ્ધિ (સ. ૫૪) કરવી, મુલ્કલાનરથ અને કુ-કુમિ આદિ (સ. ૧૨૫, ૧૨૬) તૈવાર રાખે થતું આવનાં જ તેમ પ્રજાજની તૈવારી રાખે, એવું એ ઉપદેશનું તાત્પર્ય છે.

રાત્રનામ

સત્રુને નાશ કરાવો વિધય જેવા રાત્રીવ છે, તેવા જ વેપકિત પચ્ચ છે આ રિપવર્તી સુકતો ૬; ૧૫-૬૭ ૭૫, ૬૭ ૧૦૭, ૧૦૪, ૧૦૪, ૧૦૪, ૧૦૪ છે, એવું મનન કરવાથી વેપકિત થતું દૂર કરવાનું તથા સામાજિક અને રાત્રીવ થતું દૂર કરવાનું જ્ઞાન વાયકને મળી રહેશે. એ દષ્ટિએ આ સુકતો ખૂબ જ મનનીય છે.

સંગ્રહન

આ ક્રમાં સંગ્રહનનો વિધય ખાસ કરીને વચ્ચેવામાં આવ્યો છે સુકત ૬૪ અને ૬૪ માં ખાસ કરીને ' સંગ્રહન ' ને ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો. ' પરસ્પર મિત્રતા ' નો ઉપદેશ ૪૨ ૮૬ ૧૦૨ એ સુકતોમાં. બધા હેતકાંક એક વિધાને રહે એવો ઉપદેશ સુ ૭૭-૭૪ માં છે, અને સુકત ૭ માં ' અદોહનો માર્ગ ' કહ્યો છે કેમ કે અદોહ વૃત્તિથી વર્તી કયાં વિના સંગ્રહન થતું અસંભવ છે, તેથી આ સુકત વિશેષ સદૃશ દષ્ટિએ વાંચવું.

યજ્ઞ

" યજ્ઞની ઉત્પત્તિ " નો વિધય સ. ૫ માં અને ' યજ્ઞનું

મત્ય દુઃખ 'એ છે એ ઉપદેશ સ. ૧૧૪ માં મન કરવા
યોગ્ય છે યદ્યપી યોગ સમયે વૃદ્ધિ થય છે ' ૧૨૪ વૃદ્ધિથી
વિપતિ દૂર થાય છે. ' ૨૨, ૪૬ મેથોનો મત્યાર થકીને
વૃદ્ધિ થાય છે. ૭૧, ૧૧૬, ૧૪૨ અત વિપુલ પ્રમાણમાં
પ્રાપ્ત થાય છે અને બધા યોગોનું કલ્યાણ થાય છે.

આ રીતે આ કાંડમાં વિશેષ મહત્વના વિષયો છે તથાપિ
કટવાક ચક્રોત્તે સાદિત્ય, કિલ્લપ અને સમજમાં ન આવે
એવા છે તેથી યજ્ઞ અર્થ સક્રોતો વિશેષ વિચારણા માગી લે
છે. આજા છે કે બધા વાયોએ વિશેષ પ્રભુ કરશે તો આ
કાંડ પણ પ્રવૃત્તાન્તે સુખેથી થઈને લાભદાયી થશે

અન

કાંડ ૬, સૂક્ત ૭૧

(ગાય. - મદ્રાઃ દેવતા - જામિ, વૈદ્યાનર, દેવા.)

યદક્ષમાર્ષિં યદુષા વિરૂપં હિરણ્યમસંમુષ ગામજામર્વિમ્ ।

યદેવ કિં ચં પ્રતિજગ્રહાહમપિદદ્યોત્ત સુહૃતં કૃણોત્ ॥ ૧ ॥

યન્માં હુતમહૃતમાજગામં દુષં પિતૃભિરનુમતં મનુષ્યૈઃ ।

યસ્માન્મે મનુ ઉદિવં રારંજીત્યગ્રિદદ્યોત્ત સુહૃતં કૃણોત્ ॥ ૨ ॥

યદક્ષમદ્યનુતેન દેવા દ્વાસ્યન્નદાર્યન્નુત સંગૃણામિં ।

વૈશ્વાનરસ્યં મહતો મંદિષ્તા શિરં મહં મધુમદસ્ત્વર્ણ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યદુષા ત્રિકુલ યદ્ અથ અગ્નિ) યદુ કરીને ત્રિવિધ રૂપવાળું જે અન હું ખાઉં, તથા (હિરણ્યં
અથ ગાં બજાં ઉત અર્ધિ) મેનું, યોગ, ગાય, બકરી, ઘેડું ((યદ્ એવ કિં ચ અહ પ્રતિ જગ્રહાહ) જે કંઈ મે
મદ્ય કરું છે, (હોતા મનિ તત્ સુહૃત કૃણોત્) હોતા અગ્નિ એનું ઉત્તમ હવન કર્યા કરે [૧]

(યદ્ હુત મહૃત) જે આપેનું અમર ન આપેનું (પિતૃમિ. દુષં) પિતૃશ્રેણે આપેનું, (મનુષ્ય-અનુમતં)
મનુષ્યોએ અનુમોદિત કરેનું (મા માજગામ) મારી પાસે આવેલું છે, (યસ્માન્ મે મન ઉવં રારંજીતિ દ્ય) જેનાથી
મારે મન ઉત્તમ રીતે પ્રસન્ન થાય છે, (હોતા અગ્નિ તત્ સુહૃત કૃણોત્) હોતા અગ્નિ તેને ઉત્તમ રીતે સ્વીકાર્યા કરે [૨]

હે (દેવાઃ) દેવો ! (યદ્ યદ્ અનુતેન અર્ધિ) જે અન હું અસત્ય વ્યવહારથી ખાઉં છું, (દાર્યન્
મદાર્યન્નુ ઉત સંગૃણામિ) દાન કરતો આપણ ન કરતો જે હું સમઢ કરું છું તે (અર્ધ) અન (મહત વૈશ્વાનરસ્ય
મદિષ્તા) મોટા વૈશ્વાનરના-પગખાતમાના-મંદિષ્તાથી (મહં શિવં મધુમદ્ અહતુ) મારે માટે કલ્યાણકારી અને મીઠું
થાય [૩]

ભાવાર્થ—હું જે અનેક પ્રકારનું અન્ન ખાઉં છું, અને સોનું, ચાતી, યોગે, ગાય, બકરી આદિ પદાર્થો સ્વીકારું છું, તે
બધા સારી રીતે મહત્ત્વા સમર્પિત થાયો. (૧)

યજ્ઞમાં સમર્પિત અથવા અસમર્પિત, પિતૃપિતામહોથી પ્રાપ્ત, મનુષ્યો પાસેથી મળેનું જે કંઈ મારી પાસે આવ્યું છે,
જેનાપર મારે મન લાગ્યું છે તે ઉત્તમ રીતે યજ્ઞમાં સમર્પિત થયા વે (૨)

જે અન માં યોગ હું લઉં છું, તે સત્યથી મળેનું હોય મા અસત્યથી, તેનું હું યજ્ઞમાં દાન કરું છું. એ બધું યજ્ઞ માટે
અપામન હોય મા ન અપામન હોય, યજ્ઞમાત્રાથી કૃષાથી તે બધું અને મધુસ્ત્રા આપવાવાળું છે. (૩)

અન્ન

અનેક પ્રકારનું અન્ન

મનુષ્ય એ અન્ન ખાય છે તે “ નિ-રૂપ ” અર્થાત્ત્રિવિધ રંગરૂપવાળું હોય છે. કાળ, મોખા, રોટલી, ખોર આદિના રંગ પળ જુદા અને રૂપ પણ અલગ અલગ હોય છે. એ અન્નો વચ્ચે ખીન્ન ઉપભોજનોના પદાર્થો મેળું, ચાંદી, ગોરૂચન ઘોડા, ગાય આદિ ધણા છે. સોનું, ચાંદી, ગોરૂચન આદિથી શરીરને રક્ષણાર્થમાં આવે છે, ઘોડા દરજવાના કામમાં આવે છે, જગદ પેત્રીનું કામ કરે છે. ગાય, બકરી દૂધ આપે છે.

આ રીતે અનેકાનેક પદાર્થો ઉપયોગમાં આવે છે. એ બધાં યજ્ઞમાં સમર્પિત થાયો, અર્થાત્ત્તમારા એકલાના જ રવાયોપ ભોગ માટે ન વપરાતાં, બધી જનતાના કાર્ય માટે સમર્પિત થાય.

ધનના ચાર ભાગ

મનુષ્યની પાસે એ ધન આવે છે તેના ભોજનમાં ભોજ્ય ચાર ભાગ થાય છે, તેનું વિવરણ જુઓ—

૧ પિતૃમિઃ દર્શા- માતૃપિતા તરફથી મળેલું, જન્મન મંરકારમાં એ મળે છે.

૨ મનુષ્યઃ જાતૃમતે- મનુષ્યો દ્વારા અનુમેદિત એટલે પોતાના વંશના ખીન્ન મનુષ્યોની સંમતિથી મળેલું ધન.

૩ દુર્ગં ભાજગામ- રાષ્ટ્ર પામેલી કાનમાં મળેલું ધન.

૪ મનુર્ન ભાજગામ- રાષ્ટ્રએ કાનમાં ન આપેલું હોય છતાં ખીજી રીતે મળેલું.

ધન મળવાના આ ચાર પ્રકારો છે. એમાંથી મળે તે રીતે મળેલું ધન હોય અને તેના પર પોતાનું મન પણ ચોરેલું હોય તો પણ તે ધન પણ મારે આપનું નેહમ્.

એ અન્ન ખાવામાં આવે છે, કાન કરવામાં આવે છે અને સંમત કરવામાં આવે છે, તે બધું ક્રમશઃક્રમશઃ ધણ જમાઈ ઉત્તમ કલ્યાણ કરનાર થાયો.

આવે આ સુકતનો આશય છે. વાચકે એનું મનન કરીને લાભ ઉઠાવવો.

અન્નભાગ

કંદિક ૬, સુકત ૧૧૬

(પ્રક્રિયો- જાદેકાયન । વેવતા- વિવસ્તાન)

પદામં ચક્રુર્નિવર્તન્તો અગ્રે કાર્પીવણા અન્નવિદો ન વિદ્યર્થા ।

વૈવસ્વતે રાજનિ વજ્રહોમ્યર્થ યજ્ઞિયં મધુમદસ્તુ નોડન્નમ્

॥ ૧ ॥

અર્થ— (અગ્રે કાર્પીવણા નિલનન્તા) પહેલાં કૃષિ કરવાના લોક ભૂમિને ખેડીને (વિદ્યયા અન્નવિદઃ ન) જાનથી અન્ન પ્રાપ્ત કરવાવાળાની જગે (યત્ વાયં ચક્રુઃ) ને નિવશ કરતાં રહે. (યત્ વૈવસ્વતે રાજનિ જુદોમિ) એને વૈવસ્વત અર્થાત્ત્ વસાવસાવણા રાત્રીમાં સમર્પિત કરે છે. (અથ ન. યજ્ઞિયં અથ મધુમદસ્તુ) હવે અમારું યજ્ઞનીય અન્ન મધુર થાયો. [૧]

ભાવાર્થ— રાત્રીમાં ખેડી કરવાવાળા કિસાનોએ એ નિયમો ભાળ્યા, તેને જ રાત્રી સમયે આપી, તેના પાવનથી બધાને અન્ન મળેલું થાય અને ચક્રુઃ અને ચક્રુઃ મારે પણ સમર્પિત થવા લાગ્યું (૧)

વૈવસ્વતઃ કૃણવદ્ભાગધેયં મધુમાયો મધુના સં સંજાતિ ।

માતુર્પદેને દ્વિતે ન આગુન્યદ્વા પિતાપરાદ્વો જિદ્દીદે

॥ ૨ ॥

યદીદં માતુર્પદિં ચા પિતુર્નઃ પરિ શ્રાતુંઃ પુત્રાચેતસં દન આગન્

યાવન્વો અસ્માન્પિતરઃ સર્ચન્તે તેષાં સર્વેષાં શિવો અસ્તુ મન્યુઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ—(વૈવસ્વતઃ ભાગધેયં વૃણવત્) સકુને વચનનાર રાજા બધાને જામ પ્રમાણે અન્ન આપે (મધુમાયઃ મધુના સં સંજાતિ) અન્નનો મધુર ભાગ વધારે મીઠાની સાથે મુકન કરે છે. (માતુર્ દ્વિતે યત્ પદઃ નઃ ભાગન્) માતાથી પ્રેરિત થયેલુ જે પાપ અમારી પાસે આવ્યું છે, (ચત્ વા અપરાધઃ પિતા જિદ્દીદે) અથવા જે અમારા અપરાધની પિતાના કામથી થયું છે. [૨૨]

(યદિ માતુઃ યદિ પાપિતુઃ) બન્ને માતાથી અથવા પિતાથી (શ્રાતુઃ પુત્રાન્) બાપથી અથવા પુત્રથી (દન્ દનમ ચેતસા પદિ જાગન્) જે પાપ અમારા જિત્તી પામે આવી ગયું છે, (યાવન્તઃ પિતરઃ અસ્માન્ સર્ચન્તે) જેટલા પિતરો અમારા સાથે સંબંધિત છે (તેષાં સર્વેષાં મન્યુ જિવ અસ્તુ) જે બધાનો કામ અમારે માટે કલ્યાણકારી થાઓ. [૩]

કર્તાવર્થ—સભ્યે યુગિભાષી ઉપદેશ મળેલ અત્યંત યોગ્ય ભાગ પામ્યા, તેને અધિક મધુર માત્રીને લોકો સેવન કરે છે એવી રીતે માતા પાત્રીથી બને પિતા પાત્રીથી પણ અમારી ખાસે અવ બાગ આવે છે, તેનું જમ્મુ અમે એવી રીતે સેવન કર્યું કરીશું. (૨)

માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર એમની પાત્રીથી અમારી પાસે જે લગમ આવે છે, કલ્યાણ એને આદરે તેમને કોષ થયો હોય, તો તે અમારા કલ્યાણને આદરે જ દોળે (૩)

પ્રજાની ચ મતિ

ખેતી કરતાવાળા બધા લોકો પોતાને માટે નિયમો વડે, બધી પ્રજાએ એકમતે બનાવેલા નિયમો રાજા કબૂલ રાખે અને તે અનુસાર રાજ્ય ચલાવે. એજ કરતાથી રાજ્ય અને પ્રજા બન્નેનું કલ્યાણ થશે અને બધાને અન્નનો સ્વાદ મળી રહેશે રાજ્યે અન્નના યોગ્ય ભાગ પાડીને બધા પાત્રીથી લેતું બને પ્રજાને પણ યોગ્ય રીતે વહેલી આપણુ જે કંઈ જેને બાગે આવે તેનાથી તેણે સંતુષ્ટ રહેતું અને આનંદથી તેને ઉપયોગ કરે. કાંઈએ જીભએને જાગ અન્યથા પકાવે નહીં માતાપિતા વરુદ્ધો જે વારસો મળે છે, તેમા તેમને કોષ પણ આવે, તો પણ સત્તાનું કદિ અહિન શરૂ નથી, કારણ માતાપિતા પ્રેમને લીધે તેના જાતાનું કિંમ જ થાય છે

ધાન્યની સુરક્ષા

કાંડે ૧, સુકૃત ૫૦

(જાણે - જયર્થ અલ્પકાલઃ । દેવતા- અધિની)

હવં તુદં સમ્પદ્ધમાસુમશિના હિન્તિ શિરો અપિ પૃથીઃ શૃંગીતમ્ ।

યજ્ઞાન્નેદદ્વાનપિ નશ્વતં મુસુમથામયં કુણ્ણતં ઘાન્વાપિ

॥ ૧ ॥

અર્થ—હે (અશ્વિનૌ) અધિદેવતા ! (તર્વ સર્ગકં જાતું દત્તં) નાશ કરનાર અને જમીનમાં દર કરીને રહેલાવાળા ઉંઢરોને મારો, એમનું (શિર હિન્તિ) શિર કાપે. (પૃથ્વીઃ અપિ શૃંગીતમ્) એમની ખીઃ તોડે એ ઉંઢરો (યુવાન્ ન દત્ત અદાન્) જન્મ કરી ન આવે, (મુસું અપિ નશ્વતં) એમનું મૈદુ જન્મ કરે, (અથ ઘાન્વાપિ અમયં કુણ્ણત) અને ધાન્યને માટે સખામતી સળો. [૧]

તદ્દુર્દ્ધૈ પર્તઙ્ગૈર્જમ્પ હા ઉર્પક્સ । વ્રજોવાસૈસ્થિતં હનિરનંદન્ત ઇમાન્યવાનર્હિસન્તો અપોદિત ॥ ૨ ॥

તર્દાપતે વધાપતે તૃષ્ણજમ્મા આ શૃણોત મે ।

ય આરણ્યા વ્યદ્ધરા યે કે ચ સ્થ વ્યદ્ધરાસ્તાન્સર્વાન્જમ્મયામસિ

॥ ૩ ॥

અર્થ—(હૈ તર્દ) હે દિશક ! (હૈ યતગ) હે તીડ ! (હા જમ્પ, ઉર્પક્સ) હે વધ્ય અને હુષ્ટ ! (વ્રજા દવ અસંસ્થિતં હયા) બહા જે રીતે અસંસ્કૃત હવિનો ત્યાગ કરે છે, તેવી રીતે (ઇમાન્ યવાન્ બનદન્તઃ વર્હિસન્તઃ) આ જવને ન ખાતા કે તેનો નાશ ન કરતાં (અપોદિત) તમે દૂર દહી જાઓ અર્થાત્ એને છોડી દો । ૨]

હે (તર્દાપતે) મહાદિશક ! હે (વધાપતે) તીડ ! હે (તૃષ્ણજમ્મા) તીક્ષ્ણ દાતાવાળાઓ ! (મે આશૃણોત) મારે કહેવું સાંભળો. (યે આરણ્યા વ્યદ્ધરાઃ) જે જંગલી અને વિશિષ્ટ ખાવાવાળા છે અને (યે કે ચ વ્યદ્ધરાઃ સ્થ) જે કાષ બહાક હોય, (તાન્ સર્વાન્ જમ્મયામસિ) તે બધાનો નાશ કરે છે । ૩]

ધાન્યના નાશક શબ્દો

ઉંદર, પતંગિયા, તીડ આદિ જન્તુઓ એવા છે કે જે ધાન્યનો નાશ કરે છે, શેષાએને મારી નાખે છે અને તીડ તો એવા છે કે, જે કરોડોની સખ્ખામાં એકા યદને આવે છે, અનાજ અને વૃક્ષોપર જાપો મારે છે અને તેનો નાશ કરી નાખે છે, તેનાથી અનાજનું રક્ષાકરુ જોષ્ઠએ તેથી બોંદરા અને તીડોને મારવા જોષ્ઠએ એવું પહેલા મંત્રમાં કહેવામાં આપ્યું છે

આ સખ્ખાં તેમનો નાશ કરવાની રીત કહી નથી અને માત્ર ધાન્યનો જાયાવ કરવો જોષ્ઠએ એટલું જ કહ્યું છે. કદાચ કોષ ક્રોધે એનો નાશ કરવાની રીત મળી નય, તો કિસોને પુણ્ય લાભ થાય, બોંદરા પશુ હનિરની સખ્ખામાં ખેતરોનો નાશ કરે છે અને તીડ તો કરોડોની સખ્ખામાં જ આવે છે. જો કોઈ શોધક એમના નાશનો ઉપાય શોધશે, તે જગતપર મોટો ઉપકાર થશે.

ખાનપાન

કાંડ ૭, સૂક્ત ૭૨

(શ્રવિ - અષ્વાં । દેવતા - इन्द्रः)

उत्तिष्ठतारं पश्येत्त्रन्दस्य भ्राममुत्थिर्यम् । यदि श्रातं ब्रूहोतव यद्यथातं ममत्तन ॥ ૧ ॥

અર્થ—(ઉત્તિષ્ઠત) ઊઠો અને (ઇન્દ્રસ્ય ભ્રામમુત્થિર્યમ્) મનુના મનુના અનુકૂળ ભાગને લુપ્તો (यदि श्रातं) જો મારી ગયો તો (બ્રૂહોતવ) રીકાર કરો અને (यदि अथातं ममत्तन) જો પાક્યો ન હોય તો તે પાકે ત્યાં સુધી ખાઈ દ કરો. [૧]

ભાવાર્થ—હોડો અને ઉપરે આપેલી જાતુ પ્રમાણે અનુકૂળ અરસાએને લુપ્તો જે પાક્યું હોય તે લાગો અને જે બન્ધ પાક્યું ન હોય, તો તે પાકે ત્યાં સુધી ખાઈ દથી રહો. (૧)

શ્રાતં હૃચિરો પિન્દ્ર પ્ર યાંદિ જ્વામ યુરો અર્ધનો વિ મધ્યમ્ ।

પરિ ત્વાસતે નિધિમિઃ સર્વાયઃ કુલપા ન વ્રાંજપતિં ચરન્તમ્

॥ ૨ ॥

શ્રાતં મન્ય ઋષિનિ શ્રાતમૃગૌ સુશૃતં મન્યે તદ્દતં નર્વાયઃ ।

માધ્યન્દિનસ્ય સર્વનસ્ય દુઃખઃ પિવેન્દ્ર વજિન્પુરુષજુપાણઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે (દન્દ્ર) પ્રભો ! (શ્રાતં હૃચિઃ ઓ સુમયાદિ) દરિ સિદ્ધ થયો છે, એને તું ઉત્તમ પ્રકારે પ્રાપ્ત થા, (સુર- મધ્યમઃ મધ્યં વિ જ્વામ) સ્વર્ગ પોષાના ખાજાની વચમાં ગયો છે (સર્વાયઃ નિધિમિઃ ત્વા પરિ બાસતે) સમાન વિચારવાળા લોકો પોતાના સમ્રાટોની સાથે તારી આરે જાણુ બેસે છે. (કુલપા માંજપતિં ચરન્તમ્) જેમ કુલપાલક પુત્ર સંઘપતિ પિતની પાસે આવે છે [૨]

(ઋષિનિ શ્રાત મન્યે) આપના સ્તનમાં પરિપક્વ થયો છે એમ કહે માનુ છું, ત્યાર પછી (વ્રાંજી શ્રાત) અગ્નિપર પરિપક્વ થાય છે ત્યારે (તત્ત્વ વ્રાતુ નર્વાયઃ સુશૃત મન્યે) એ દૃષ ઉત્તમ પ્રકારે પરિપક્વ થયું છે, એમ કહે માનું છું હે (પુરુષત્વ વજિન્ પુરુષ દન્દ્ર) પશુ કામો કરવાવાળા વળગારી પ્રજા (જુપાણ) એનું સેવન કરીને (માધ્યન્દિનસ્ય સર્વનસ્ય દુઃખઃ પિય) મધ્યહ્નના સમયે સનનના દહીનું પાન કર [૩]

ભાવાર્થ— હે પ્રભો ! આ અત્તમાગ પરિપક્વ થયો છે, એ સિદ્ધ છે, અર્દી આરો સુર્ગ મન્વાન્દમા આવી ગયો છે બધા મિત્રો પોતપોતાના સમ્રાટોને માટે એકઠા થયા છે. જેમ પુત્ર પિતાની પાસે એકઠા થાય છે, તેમ અમે તારી પાસે એકઠા થયા છીએ (૨) હું માનું છું, કે એક તો આપના સ્તનમાં દૃષ પરિપક્વ થાય છે, ત્યાર બાદ અગ્નિપર પરિપક્વ થાય છે નરુ અનાજ આ પ્રમાણે તૈયાર થાય છે હે પ્રભો ! મધ્યહ્નના સમયે એનું સેવન કરો અને દહીં પીઓ (૩)

ખાનપાન

ભોજનનો સમય

સ્વર્ગ મધ્યાહ્નમાં આવે ત્યારે ભોજન કરવું જોઈએ, એ વાત આ સૂક્તથી પ્રતીત થાય છે જુઓ—

સુરઃ અધ્વનઃ મધ્યં વિજગમઃ । શ્રાતં હૃચિઃ સુમયાદિ ।

(મ. ૨)

“ સ્વર્ગ માર્ગમાં મધ્યભાગે પહોંચી ગયો છે, તેથી ૨ માધ્યુ અમ જમી દ્યો, આ વાક્ય ભોજનનો સમય બપોરે ખાર વાગ્યો. અથવા તેનાથી જરાક મોડો છે, એ વાત સ્પષ્ટ કરે છે દરિ નામ અનર્તુ છે એ અજ ૨ ધાષ્ટ ગયું છે અન્ન એક તો (ઋષિનિ શ્રાત) આપના સ્તનમાં પરિપક્વ થાય છે, એક સ્વભાવતઃ પરિપક્વ થાય છે, અને ત્યાર પછી અગ્નિપર પરિપક્વ થાય છે ત્યાર પછી દેવતાઓને સમર્પણ કરીને ભોજન કરાય છે દૃષ ઉકાળ્યા પછી તેનું દહીં બનાવવા થી આવે છે, એ દહીં (મધ્યન્દિનસ્ય સર્વનઃ પિય) બપોરના જમણ સાથે પીતા થાય છે. રાતને સમયે, અથવા

સારે પીતુ ઉચિત નથી, કેમકે દહીં શીત રીય—કેકે હોનાથી તે બપોરે જ પીતુ જોઈએ.

જેમ આપના સ્તનમાં દૃષ પરિપક્વ થાય છે, તેવી જ રીતે ‘ઓ’ નામ જુમિની અંદર આનાજ આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે એને પણ પાકે ત્યારે જ લલચુ જોઈએ ત્યાર પછી અગ્નિ એતવીને અથવા જુ છને એનું સેવન કરવું જોઈએ આ અન્ન દૃષ હોય અથવા અન્ન કત્યાદિ હોય તે (જ્ઞાન નર્વાયઃ) નરુ જ લેવું જોઈએ. દૃષ પણ તાજુ જ લેવું જોઈએ અનાજ બહુ જુડું હોય તે વાપરવું ન જોઈએ. વાસી ખાવું ન જોઈએ ભગવદ્વિતામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

યાતયામ ગતરસ વૃતિ પર્યુપિત ચયત્ ।

અલ્લિષ્ટમપિ ચામેષ્વ ઓજન તામસામિયમ્ ॥

(ભ ગી ૧૭૧૦)

જે અન્ન ૨ ધાયા પછી તજુ કલોકે પીતી ગયા હોય, તે

નીરસ છે, દુર્ગન્ધ યુક્ત છે, અને અપવિત્ર છે, તે તામ્ર
લોહાને પ્રિય હોય છે. અર્થાત્ અનાજ ૨ માવા પછી નજી
કલાક પીત્તા પછે તેનું મેરુ કરવું નહીં તથા કલાક સુધી
તે તાલુ કહેતા એ દરમિયાન જ ભોજન કરી લેવું જોઈએ.

પરમેશ્વર (ઋતિવ્ય માત્ર) નસુના યોગ્ય અન્ન આપે
છે, જે નસુમાં જે અન્ન સેવન કરવા યોગ્ય હોય, તે અન્ન,
ફલ, ફળ, રસ આદિ આપે છે, જો કાષ્ઠ ફળ કાચુ હોય તો

તે પાકે ત્યાં સુધી રાહ જોવી જોઈએ

કુટુંબમાં ગર્ભી માણસો તથા (સ્ત્રાવ.) છટ મિત્ર
પોતપોતાની થાગીમાં (નિધિમિ) અન્ન પીરસાવી લે અને
એક આથે પકિનમાં એને બધા પોતાના અન્નમાંથી થોડાક
ભાગ દેનાઓને સમર્પણ કરે બધા છટ મિત્રોએ એમ માનવું
કે પ્રશ્નર તેમની વચ્ચે છે અથવા પે, તે તેની આદે બાણુ છે
અને જે અન્ન રાત્રે તેનું આનંદથી સેવન કરવું

ઔપધિરસનું પાન

કાંકે. ૬, સૂક્ત ૧૬

(ઋગ્વિ-શૌનક । વેદતા-ચંદ્રતા, મનોષ્ઠવેદતા)

આવંયો અનાવયો રસસ્વ ઉગ્ર આવંયો । આ તેં કરમ્મમંત્રસિ ॥ ૧ ॥

વિદહ્નો નામં તે પિતા મદાવતી નામં તે માતા । સ હિન્ ત્વમસિ યસ્ત્વમાત્માનુમાર્ચયઃ ॥ ૨ ॥

સૌર્વલિકેડર્લયાગાયમેલ્લ ઇલવીત્ । વૃષ્ણર્થ વૃષ્ણર્કર્ણધર્પેહિ નિરાલ ॥ ૪ ॥

અલસાસિ પૂર્વા સિલાજાલાસ્વર્ચરા । નીલાગલસાલ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (હે આવંયો, આવંયો અનાવંયો) ફેલાનારી અને ન ફેલાનારી વનસ્પતિ ! (તે રસ, ઉગ્ર) તારો
રસ ઉગ્ર છે (તે કરમ આ અશ્વસિ) તારા રસનું આથે પેષ અનારીએ છીએ [૧]

(તે પિતા વિદહ્ન) તારો પિતા વિદહ્ન છે અને (તે માતા મદાવતી નામ) તારી માતા મદાવતી નામની
છે । સ હિન્ ત્વમસિ) તેનાથી જ બંને છે (ય ત્વ આરમાન આવંય) જેનું પોતાના આત્માની રક્ષા કરે છે [૨]

(સૌર્વલિકે લય ઇલ્લ) પ્રગતિના અર્થમાં અમને પ્રેરિત કર. (અવ વેલ્લ અવ વેલ્લવીત્) આ ભૂમિના
સર્વમાં કાપ કરવાવાળો પ્રેરણુ કરે છે હે (માતા) સમર્થ ! (વૃષ્ણઃ સ્વ વૃષ્ણર્કર્ણ સ્વ) શૂરા અને શૂરા કાનવાળા
(નિઃ સ્વપ્ન દહિ) અમારાથી દૂર રહે [૩]

(પૂર્વા અલસાસિ) પહેલાં તું આગસને રોકવાવાળી છે, (ઉગ્રરા સિલાજાલા) બીજી તું અણુઓ સુધી
પહોંચવાવાળી તથા (નીલાગલાસાલા) ધરધરના ઉપયોગી [૪]

—સપાન

આ મુકતમાં ' કરભ ' સમ્પદ છે હદી અને સપૂનો રસ મેળવવાથી ઉચમ રસ બને છે, તેનું એ નામ છે એ કમળ
નાતને હાલવાવાળુ અને બારે યુષ્કારક થાય છે. એમાં કેટલીક વનસ્પતિઓનો રસ મેળવવાથી એનો મુખ્ય વધી જાય છે

' વિદહ્ન ' (પિતા) રક્ષણી મદાવતી ' નામક (માતા) વનસ્પતિ સાથે કલમ કરવાથી જે ઔષધિ બને છે તે
(માત્માન આવંય) અક્રમાની-પોતાની-રક્ષા કરવાવાળી થાય છે આ બીજા મંત્રનું કવન છે એ માતાપિતાના સ્થાનની
એવધિયો હાલમાં અપ્રાપ્ત છે

આ રીતે આ સકલેમાં આવેલી અન્યાન્ય નામની વનસ્પતિ કપી છે, તેનો પત્તો લાગતો નથી આમયુ, અનામયુ,
વિદહ્ન (પિતા) મદાવતી (માતા) તેમવધિક એથવ, બજુ બજુકજુ, આથ, અલસાલા, (પૂર્વા) સિલાગલા, (ઉગ્રરા)
નીલ ગલસલા ઇત્યાદિ નામે આ સકલમાં આવેલાં છે તેનો પછ પત્તો લાગતો નથી તેથી એને વિષે કંઈ પણ વિશેષ લખી
શકાય એમ નથી

ઋણુરહિત થવું

કાંડ ૬, સૂકત ૧૧૭

(તત્ત્વ - જીવેશ્વર - દેવતા - જામિ.)

અપમિત્યમપ્રતીતું યદસ્મિં યમસ્ય ચેનં વલિનાં ચરામિ ।

॥ ૧ ॥

હૃદં તદ્દમે અનૂળો મેવામિ ત્વં પાશાન્નિચૂતં વેત્ય સર્વાન્

હૃદય સન્તઃ પ્રતિં દદ્ય એનહીવા જીવેશ્યો નિ હૃરામ એનત્ ।

॥ ૨ ॥

અપમિત્યં ધાન્યૈશ્ચ યજ્ઞઘસાહમિદં તદ્દમે અનૂળો મેવામિ

અનૂળા અસ્મિન્નનૂળાઃ પરસ્મિન્નનૂળીયૈ લોકે અનૂળાઃ સ્વામ ।

યે દેવયાનાઃ પિતૃયાનાશ્ચ લોકાઃ સર્વાન્પૃથો અનૂળા આ શિયેમ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યત્ અપમિત્યં અપમીત્ત અસ્મિ) ને પાછુ આપવા યોગ્ય પશુ પાછુ ન આપવાથી હું સેશુદાર-ઋણી રહી છું, અને (યમસ્ય ચેનં વલિનાં ચરામિ) નિપત્તાના કષ્ટભર્યા આ ઋણના બળથી પડેાગ્યે છું, હે અમિ ! (હૃદ ત્વ અનૂળ. મેવામિ) હવે હું એ ત્રાણ મુક્તીને ઋણુરહિત થઇ જઇશ, (રથ સર્વાન્ વિચુતાન્ પાશાન્ વેત્ય) ન બધા ઋણુ ॥ પ્રુથી ગ્રેષ્ઠા પાશોને જાહે છે [૧]

(હૃદ હય સન્તઃ યનત્ પ્રતિ દદ્ય) અહીં જ રહીને એ ઋણને મુક્તી દે છે, (જીવા જીવેશ્ય એનત્ નિહરામઃ) આ જીવનમાં અન્ય જીવોના એ ઋણને અમે દેડી નાખીએ છીએ (યત્ ધાન્ય અપમિત્ય મદ જઘસ) ને અનાજ ઉપાર સધને ખાધું છે, હે અમિ ! (હૃદ ત્વ અનૂળ મેવામિ) આ તે છે અને આ રીતે હું ઋણુરહિત થઇ જાઉં છું [૨]

(અસ્મિન્ લોકે અનૂળા) આ લોકમાં અમે ઋણુરહિત થઇ જઇએ, (પરસ્મિન્ અનૂળા) પરલોકમાં ઋણુરહિત થઇ જઇએ, અને (જીર્ણાયે લોકે અનૂળા સ્વામ) ત્રીજા લોકમાં પણ અમે ઋણુરહિત થઇ જઇએ, (યે દેવયાના પિતૃયાનાઃ ચ લોકાઃ) ને દેવયાન અને પિતૃયાના લોકો છે, (સર્વાન્ પથ. અનૂળાઃ સાશિયેમ) એ બધા મારોમાં અમે ઋણુરહિત થઇને રહીએ [૩]

લાવાર્થ— ને કરજ લીકું હોય તે હવે સમયસર પાછુ આપવું જોઇએ ને પાછુ ન આપે તો ઋણુ ન લેવાવાયો થોપી થાય છે એ થોપથી મુક્ત થવને મરિ થતા કરેલા જોઇએ, બધાએ પોતાના પાસ તોડીને પડેલા ઋણુમુક્ત થઈ જવું જોઇએ (૧) આ જગતમાં ઇવતા હોઇએ તેહવા વખતમાં પોતાના કરજથી મુન્ન થઇ જવું જોઇએ અર્થાત્ પોતે કરજ કરજ પોતાના બાળમન્યા માટે આપવાનું જાણી રહેલું ન જોઇએ અનાજનું કરજ હોય કે પેશુનું હોય તે તુરત પાછુ આપી દેવું જોઇએ (૨) આ લોકમાનુ ઋણુ દૂર કરવું જોઇએ, પરલોકમાં ઋણુથી મુન્ન થવું જોઇએ, અને જીર્ણ-ઋણુથી પણ મુન્ન થવું જોઇએ દેવયાન અને પિતૃયાન એ બધા સ્થાનોમાં ઋણુરહિત થવું જોઇએ (૩)

મનુષ્યે બધા પ્રકારના ઋણુથી મુક્ત થવું જોઇએ ઋણુ રહીને મરવું યોગ્ય નથી આ મુક્ત મુખેધ-સહેલું હોવાથી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણથી આપસ્યકતા નથી.

નિશ્ચયિત થવું

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૨૮

(કવિ - વૌશિકા । દેવતા - અગ્નિ)

યદસ્તામ્યાં ચક્રમ કિલિંવાણપ્રધાનાં ગતુર્મુખલિપ્તમાનાઃ ।

ઉપ્પદ્યમે વૃણ્ણિતૌ તદુચાપ્સરસાયનું દધામૃણં નઃ ॥ ૧ ॥

ઉપપદ્યમે સપ્તમુલ્કિલિંવાણિ યદસર્વૃક્તમર્તુ દર્શનં ન પ્રત્ય ॥

ઋણાક્ષો નર્ણમેત્સ્યાનો યમસ્ય લોકે અધિરજ્જુરાયવ ॥ ૨ ॥

યસ્માં ઋણં યસ્ય જાયામૃષિમિ યં યાર્ચમાનો અમ્યૈર્મિ દેવાઃ ।

તે વાર્ચં વાદિપુર્મોત્તરાં મદેવપત્ની અપ્સરસાયર્વાવમ ॥ ૩ ॥

॥ ૧ ॥

॥ ૨ ॥

॥ ૩ ॥

અર્થ - (અસાધ્યો ગતુરુપલિપ્તમાનાઃ) જુગારખાનામાં જ્યાંની ઇચ્છા રાખવાવાળા અગ્ને (યત્ હસ્તામ્યાં કિલિંવાણિ ચક્રમ) ને દાણેથી અગ્ને પાપ કરીએ છીએ (તત્ યા ઇર્ણં મદ્ય) તે અપાકે નસ્ય આને (ઉપપદ્યમે ઉપગતિતૌ અપ્સરસી અનુવક્તાં) ઉપગાથી નેવાણી અને ઉપગાથી જીતવાણી અને અપ્સરસી અગ્નાથી અપાવે. [૧]

હે (ઉપપદ્યમે સપ્તમુલ્ક) ઉપગાથી નેવાણી અને હે સપ્તમુલ્ક સરજીપેશજી કરવાણી । (યત્ મશ્વલત) ને જુગારખાજી પાપ છે અને ને (કિલિંવાણિ) અન્ય પાપ છે. (નઃ પતત્ અનુ વર્ષ) અગ્નેથી એ નમું બદલી આપવામાં આવ્યું છે. (ઋણાક્ષ કર્ણં ન વર્ણમાનાઃ) નમ્યુંએ નસ્ય પાણું ન આપવાથી, નસ્ય આપવાથી. (અગ્નિ-રજ્જુઃ યમસ્ય લોકે નઃ વાવમ્) દેવકું લઈને યમના લોકમાં અગ્નારી પાસે આવશે. [૨]

હે (દેવા) દેવા ! (યદમે ઇમૃણ) એને નસ્ય પાણું આપવું છે, (યદ્ય જાવાં વૃષેમિ) એની એની પાસે સહાય મગવા માટે છું. (યં યાચમાનઃ મર્યેમિ) એની પાસે યાચના કરતો હું પહેલી ભૂલું છું (તે મત્ ઉત્તરાં, યાર્ચં મા વાદિસુઃ) તે ગારી સાથે અધિક કહેર આપવું ન કરે. હે (દેવપત્ની અપ્સરસી) દેવપત્ની અસરસી । (અઘીતં) સ્થાયીમાં રાખે એવી યારી અમ્ને ન છે [૩]

સાધાર્થ - જુગાર ખાનામાં જ્યાં ને પાપ કર્યું છે અને બીજા ને પાપ થાય છે, એ પ્રકારે અગ્ને ને મન્ય કરીએ છીએ તે બધાને દૂર કરવું નોંધવું. (૧)

જુગારનું પાપ, બીજું પાપ અને મન્ય એ દૂર કરવામાં ન આવે, તો આમને બચવમાં રહેવું પારી. (૨)

નમું નસ્ય લીધું છે અથવા એની પાસે કશું પાવવા કરી છે, તે આમને ખરાબ લાગતું ન કરે, એની અપરવારવી નોંધવું. (૩)

આ મંત્ર કહ્યું સફળ છે, તેથી એને નિવેશિતે રાષ્ટ્રીકરણ કરવું અશક્ય છે. કેમકે કેટલાક સંપદોનો સંભવ રાષ્ટ્રીકે સંપન્નતા નથી

નગજુરહિત થવું

(નવો- કોવિદઃ । દેવતા- અમિ)

કાંડ ૬, સૂકત ૧૧૯

યદદીવ્યનૃણમહં કુળોમ્યદાસ્યન્નમ ઉત સંગુનામિ ।

વૈશ્વાનરો નો અધિપા યસિષ્ઠ ઉદિન્નયાતિ સુકુતર્ય લોકમ્

॥ ૧ ॥

વૈશ્વાનરાય પ્રતિ વેદયામિ યદ્યુગં સંગરો દેવતાસુ ।

સ ઇતાન્પાશાન્નિવૃત્તં વેદ સર્વાનથે પુકેનં સહ સં મંવેમ

॥ ૨ ॥

વૈશ્વાનરઃ પૈવિતા માં પુનાતુ યસંગરમંભિધાવામ્યાશા

અનાજાનુન્મનસા ચાર્યમાનો યત્તત્રૈનો અપ વત્સુવામિ

॥ ૩ ॥

અર્થ— (યત્ મહં અદોષ્યન્) એ હું જુનાર ન રમતાં (જળ) નજીક છે, (ઉત અદાસ્યન્ સંગુનામિ) અને તે ન સુકૃતતા તેને સુકૃતવાની પ્રતિજ્ઞા કરતો રહું, તો હું અમિ । (વૈશ્વાનરઃ યસિષ્ઠ અધિપા) વિશ્વના નેતા સકૃતે પસાપનારો અધિપતિ । (નઃ સુકૃતર્ય લોકં હત્ ઉદ્યયાતિ) અમને પુણ્યલોકમાં જવા લાવક બનાવે. [૧]

(વૈશ્વાનરાય વત્ ક્રણં પ્રતિવેદયામિ) વિશ્વના નેતાને અને જે કરજ છે તે કહીશ, તથા (દેવતાસુ યઃ સંગરઃ) દેવતાઓમાં જે પ્રતિજ્ઞા થય છે, તે પણ હું કહીશ (સઃ ઇતાન્ સર્વાન્ પાશાન્ વિવૃત્તં વેદ) એ બધા બધો હેઠી નાખવ નીત બધું છે. (અથ પુકેનં સહ સંમંવેમ) હવે હું પરિપક્વની સાથે મળી જાઉં [૨]

(પૈવિતા વૈશ્વાનરઃ માં પુનાતુ) પવિત્ર કરવાવાળો વિશ્વના નેતા અને પવિત્ર કરે (યત્ સંગર માદ્યાં અમિધાવામિ) જે પ્રતિજ્ઞા કરીને હું એ આશાની પાછળ દોડું છું, (અનાજાનુન્મનસા ચાર્યમાનઃ) બાળ્યતો ન દોષઃ છતાં મનથી યાચના કરે છું અને (યત્ યત્ પુન) ત્યાં જે પાપ થાય છે (તત્ અપ હુવામિ) તેને હું દૂર કરું છું [૩]

બાવાર્થ— જુનાર ન રમતાં જલ્ જીભ કાણેસર જે હું નજીક છે છું, અને તે જાણું ન આપતા, પાણ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરતો રહું છું, એ રોપથી બચાવે અને ઇશ્વર અને ઉપર ઉઠાવી પુણ્યલોકમાં પહોંચાડે (૧)

જે નજીક મેં કહ્યું છે અને તેના સબંધમાં મેં જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે, તે બધીનું હું નિવેદન કર છું આ પ્રકારે પાપો મારી ઇશ્વર મારો બચાવ કરે, કેમકે, એજ આ બંધનેથી મુક્ત કરીને અમને ઉપર ઉઠાવવાનો ઉપાય બધું છે અમિ 'પૂજ્ય' શાસ્ત્રી એન્ડી સાથે રહીએ, એથી અમને રોપ લાગે નહીં (૨)

ઈશ્વર બધાને પવિત્ર કરવાવાળો છે, તે મને પવિત્ર કરે જે આશાની પાછળ પડીને હું વારંવાર પ્રતિજ્ઞા કર છું, અને પાપને ન બાળ્યતો દોષઃ છતાં વારંવાર યાચના કરતો રહી છું, તે બધા પાપો દૂર થાઓ (૩)

આ સૂકતનો ભાવ રપત છે. નજીકજેવનના આ બધાં સૂકતો વિશેષતઃ એકજ ઉપરજ આપે ॥ કેટલાં જણ માણસે નજીક ન કરતું, અને કદાચ કરતુ પડે તો તે સમયસર પાણુ આપી દે બોટા વાવદાઓ કર્યા ન કરે ક્રપાદિ બોધ આ સૂકતો- માંથી સારાસરપે પ્રાપ્ત થાય છે.

નિષ્પાપ થવાની પ્રાર્થના

કાંડ ૭, સૂક્ત. ૩૪

(ઋષિઃ-અર્ષર્ષા । દેવતા- જાતવેદ)

અર્થે જ્ઞાતાન્ પ્રુદા મે સપત્નાન્પ્રત્યજાતાજ્ઞાતવેદો નુદસ્વ ।

અધસ્પદં કુંણુયે ઇંતન્યવોઽનાગસસ્તે વ્યમદિતયે સ્વામ

॥ ૧ ॥

અર્થ— હે અર્ષિ । (મે જ્ઞાતાન્ સપત્નાન્ પ્રણુવ) મારા ઉત્પન્ન થયેલા અનુષ્ઠાને દૂર કર દે (જાતવેદ) જ્ઞાતાના ઉત્પાદક દેવી (અજ્ઞાતાન્ પ્રતિનુવદ્ય) જાહેર રીતે દુરભનાવટ ન રાખનાર પરંતુ અ દર અ કચી અનુના ગામ્પસવાળા અનુષ્ઠાને એકદમ દહાવી દે (મે વૃક્ષવયઃ અધસ્પદ કુંણુય) જે સેના લઇને અમારા પર ચઢાઇ કરે છે, તેને ઝાલી નાખ (વ્ય અનાગસઃ) અમે બધા નિષ્પાપ થઇએ અને (અદિતયે સ્વામ) અદીનતાને ખાટે લાવે થઇએ, [૧]

જ્ઞાની, જ્ઞાનહતા, પ્રકાશમય દેવ અમારા બધા અનુષ્ઠાને દૂર કરે અનુ બુદ્ધી રીતે અનુતા રાખતે. હોય મા છૂપી રીતે ધાત કરવાવાળા હોય, એ તમામ અનુષ્ઠા દૂર થાય જે લગ્ન લઇને અમારા ઉપર ચઢાઇ કરે છે તેમનું પશુ પોતાને રથાને જ પતન થાય, અમે નિષ્પાપ બનીએ અને દીન ન રહીએ અદીનતા, લગ્નતા તથા રવત તતા અમારી પાસે રહે

કલ્યાણુ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૨૮

(ઋષિ- મેઘાતિથિ । દેવતા- વદ)

પ્રુદઃ સ્વસ્તિર્દ્રુઘણઃ સ્વસ્તિઃ પરંશુર્વેદિઃ પરંશુર્નિઃ સ્વસ્તિ ।

હવિશ્કર્તો યજ્ઞિયા યજ્ઞકામાસ્તે દેવાસો યજ્ઞમિમ જુવન્તામ્

॥ ૧ ॥

અર્થ— (વદ સ્વસ્તિ) જ્ઞાન કલ્યાણ કરનારાણુ છે (દ્રુ-ઘણ સ્વસ્તિ) લાકડાં કાપનારી કોઢારી કલ્યાણ કરવા લાગે (પરંશુ) કોઢારી કલ્યાણ કરનારાણી છે (વેદિ) યજ્ઞની વેદી કલ્યાણ કરે છે (ન પરંશુ સ્વાસ્તિ) અમારે ચક્ષુ કલ્યાણ કરનાર છે. (હવિશ્કર્તા યજ્ઞિયાઃ યજ્ઞકામાઃ) હવિ બનાવવાવાળા, પૂજનીય અને યજ કરવાની પ્રતિ કરવાવાળા (તે દેવાસ) તે માનક (હમ યજ જુવન્તા) આ યજનુ ત્રેમથી સેવન કરે [૧]

જ્ઞાન, સુધારનાં હવિશ્વારો, લાકડાં કાપવાની કોઢારી, પાત કાપવાનુ કાતરુ, સમિધા કાપવાનો હરો, વેદી, હવિ, હવિ તૈપાર કરવાવાળા વેડો, યજ કરવાવાળા, યજની ઇચ્છા કરવાવાળા એ બધા કલ્યાણ કરવાવાળા છે તેમો તેમનામાં યોગ બદા રાખવી નોંધએ

વિપત્તિને હઠાવવી

કાંઠ ૭, સૂક્ત ૨૩

(પ્રથિ - યમઃ । દયતા - દુ સ્વપ્રનાશન)

દૌર્લભ્યં દૌર્જીવિત્યં રક્ષોં અમૃમિરાચ્યઃ । દુર્ણામ્નીઃ સર્વો દુર્વાચસ્તા અસ્મન્નાશયામસિ ॥ ૧ ॥

અર્થ—(દૌર્લભ્યં) ખરામ સ્વમાં પ. ૫. ૫. (દૌર્જીવિત્યં) દુષ્પ્રમથ જીવન થયું (રક્ષ.) દિ સંકોનો ઉપદ્રવ, (અ-મૃ) અભાવ, દરિદ્રતા, (અરાચ્યઃ) વિપત્તિના કષ્ટો, (દુર્ણામ્નીઃ) ખરામ નામોનો ઉચ્ચાર કરવો, (સર્વોઃ દુર્વાચ) બધા પ્રકારનું દુષ્ટ ભાષણ (તા અસ્મન્નાશયામસિ) એને અને પોતાના સ્થાનથી નષ્ટ કરીએ છીએ [૧]

ભાવાર્થ—ખરામ સ્વમાં કષ્ટનું જીવન, દિ સંકોનો ઉપદ્રવ વિપત્તિ, દરિદ્ર દુષ્ટ ભાષણ માટે દેવી આદિ જે ને પુરાણો અમારામાં છે, તેને અને દૂર કરીએ છીએ (૧)

વિપત્તિઓ અનેક પ્રકારની છે, તેમાંથી કેટલીક વિપત્તિઓની અહીં ગણવરી કરવામાં આવી છે ખરામ સ્વમાં આવવાં આદિ વિપત્તિ તથા દુઃખમય જીવનનો અનુભવ થવે, એ વિપત્તિઓ આરોગ્ય સાથે સંબંધિત માટે બંધાયેલ પોતા સંતોનું અનુગ્રહ, વખતિયમનું પાલન, પ્રજ્ઞાવામ યોગ્ય અદારવિહાર આદિ ઉપાયો છે, એ યોગ્ય રીતે કરવાથી આ બે આપત્તિઓ દૂર થાય છે દિ સંકોનો ઉપદ્રવ દૂર કરવાને માટે પોતાનામાં ધરતીથી ઉત્પન્ન કરવા અને એ કાર્યમાં તેમને રોકતા નોંધએ એનામાં, એ રાક્ષસોના આક્રમણો આપણે બચાવ થાય છે (અ-મૃ) અભૂનિ-અભાવ અને (અરાચ્ય) નિર્ધનતા એ બે આપત્તિઓ ઉલ્લોમની વૃદ્ધિ કરવાથી અને બેકારી દૂર કરવાથી દૂર થાય છે અનુભવ કોઈ પણ પ્રકારે આજીવન રહે કે છને કે કષ્ટ ઉત્પાદક કામધંધો કરે અને પોતાની સંપત્તિ સુયોગ્ય ઉપાયથી વધારે આ રીતે ઉલ્લોમવૃદ્ધિ કરવાથી આર્થિક આપત્તિઓ દૂર થઈ જાય છે ગણો દેવી, ખરામ બોલવું, ભૂરા સમ્રો બાલતા આદિ જે આપત્તિઓ છે, તેને માટે વાણીની શુદ્ધતા કરવી નોંધએ નિશ્ચયપૂર્વક અવશ્યકોનો ઉચ્ચાર ન કરવામાં અમુક વખત પછી એ અવશ્યકો પોતાની મેજે ન બોલતા બધ થઈ જાયે આ પ્રકારની અમરશુદ્ધિ કરવાનો માર્ગ આ સૂક્તમાં બતાવવામાં આવ્યો છે વાચકે એનો યોગ્ય વિચાર કરીને બોધ ગેળવો અને પ્રયત્ન પૂર્વક પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો.

ભાગ્યની પ્રાપ્તિ

કાંઠ ૬, સૂક્ત ૧૨૯

(પ્રથિ - યમઃ । દેવતા - યમઃ)

મર્ગેન સા યાશપેન સાકમિન્દ્રેણ મેદિના । કૃણોમિ મુગિનં માર્પ દ્રાન્ત્વરતયઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ—(યાશપેન મર્ગેન મેદિના હન્દ્રેણ) સરખ વૃક્ષની શોભાના જેવા આનંદ કરવાના ઇન્દ્રી (મા મર્ગિન ટ્વણોમિ) હું અને પોતાને ભાગ્યશુભી બનાવું છું (અરાચ્યઃ અવ દ્રાન્તુ) સત્ત્વ દૂર પાડો [૧]

ભાવાર્થ—જેવી રીતે સરખા વૃક્ષ સુંદર દેખાય છે, તેવી રીતે હૃદયરની કૃપાથી ભાગ્યશુભક વધને મારી સુંદરતામાં વધારો થાય સાથે સાથે મ્હાત્ત શત્રુઓ ખાઈ દૂર થાય (૧)

યેનં વૃક્ષો અમ્યમયો મગેન વર્ષસા સદ્ધ । તેનં મા મગિનં કૃષ્ણર્ષ દ્રાન્ત્વરાતયઃ ॥ ૨ ॥
 યો અન્ધો યઃ પુનઃસરો મગો વૃધેઘ્વાહિતઃ । તેનં મા મગિનં કૃષ્ણર્ષ દ્રાન્ત્વરાતયઃ ॥ ૩ ॥

અર્થ—(યેનં વૃક્ષાન્ અમ્યમયઃ) એનાથી જુદોના પરાન્વ્ય કરે છે, એ (મગેન વર્ષસા સદ્ધ) ભાગ્ય અને તેમની સાથે (મા મગિનં દૃષ્ટુ) અને ભાગ્યવાન કર અને (મરાતયઃ યપ દ્રાન્તુ) યજુઓ દર ન્દારી ભવ [૨]

(યઃ મગય) ને અજમય અને (યઃ પુનઃસરઃ) ને વારવાર અતિરાગે (મગ વૃક્ષેષુ માહિત) ભાગ્ય નો અથ વૃક્ષોમાં રાખ્યો છે (તેનં મા મગિનં દૃષ્ટુ) તેનાથી અને ન અજાન બનાવ (મરાતયઃ યપ દ્રાન્તુ) યજુ દર ન્દારી ભવ [૩]

ભાવાર્થ—જે પ્રકારે એ રક્ષા બીજ રક્ષોની બેઠાએ અધિક મુન્દર જેવાય છે, તે પ્રકારે ભાગ્ય અને તેના પ્રાપ્ત થઈને મારી શોભા વધે મારા યજુઓ દર થઈ ભવ (૨)

વૃક્ષોમાં ને અન્ધો ભાગ્ય અને બીજ ભાગો દેવ છે, તેવી રીતે મારામાં પુત્રિ અને બન્ધ આરો, અને મારા યજુ દર થાય. (૩)

પોતાનામાં પુત્રિ, બળ, ભાગ્ય ઐશ્વર્ય અને કૌન્દર્ય વધે અને ને ધાનક યજુ દેવ તે દર થઈ ભવ, એવા આ સૂક્તનો સરસ આશય છે

આત્મ રક્ષા

કાંડ ૭, સૂક્ત ૩૧

(શ્લોક - ચૃક્ષમિરા । દેવતા-ઇન્દ્રઃ)

ઇન્દ્રોતિર્મિષંહુલાર્મિનો અથ યાંવચ્છેષ્ટાર્મિર્મયવનુર જિન્વ ।

યો નો દ્રેષ્ટવર્ષઃ સર્વંદદિતિ યમુ દિન્મસ્ટુષ્ઠુ પ્રાણો જહાતુ ॥ ૧ ॥

અર્થ—હે ઇન્દ્ર ! (યાવત્ છેષ્ટામિ ઘટલામિઃ ક્રતિમિઃ) અતિગ્રેહ નિરિધ પ્રકારના રક્ષણથી (અથ ન જિન્વ) આને અમને છુટતા રાખ હે (મયવનુર દાર) હે ધનવાન ચરણી ! (યઃ નઃ દ્રેષ્ટિ) ને અમારો દેવ કરે છે (સ. મયર વર્ષાદિ) તે હેઠા પડે (ય ડ દિન્મ) એને અમે દેવ કરીએ છીએ (સ ડ પ્રાણ જહાતુ) એને પ્રાણ છોડી ભવ [૧]

વાચાર્થ—હે ધનવાન અને શર પ્રભો ! તમાર ને અમેક પ્રકારનું અતિગ્રેહ રક્ષણ છે, તે બધુ અમને પ્રાપ્ત થાયો અને એનાથી અમારી રક્ષા થાયો અને અમાર છુટત એમની સહાયતાથી મુક્તકર થાય ને દુષ્ટ અમારી વિનાશકારી નિન્દા કરે ॥ તે હેઠા પડે અને ને દુષ્ટનો અમે ભયા દેવ કરીએ છીએ, તેમનું તો છુટત ને સમાપ્ત થઈ જાયો. (૨)

અમે પરમેશ્વરની કારકિર્દી કરીએ અને એનું રક્ષણ પ્રાપ્ત કરીને સુક્રાંતિ અને સ્વર્ગ થઈને આપ દેવો ઉપગ્રોહ કરીએ પરંતુ ને દુષ્ટ મનુષ્ય અમારો ભયાનો દેવ કરે છે અને તેથી એ દુષ્ટનો અમે દેવ કરીએ છીએ, તેમનો નાશ થાયો દુષ્ટતા અને દેવનો સમૂહો નાશ થાયો

દુષ્ટ રવ્યન

કાંડ ૬, સૂકત ૪૫

(ગદ્ય - અભિષ પ્રાચેત્તો મમય । દેવતા- દુષ્પન્નગ્નનમ્)

પુરોડ્ધેદિ મનસ્વાપ્ કિમશ્વતાનિ શસસિ ।

પરેદિ ન ત્વા કામયે વૃક્ષાં વનાનિ સં ચંર ગૃહેષુ ગોપુ મે મનઃ

॥ ૧ ॥

અવશસા નિઃશસા યત્પરાશસોપારિમ પ્રાગ્રતો યત્સ્વપન્તઃ ।

અગ્નિર્વિશ્વાન્યપે દુષ્કૃતાન્યજુષાન્ધારે અસ્મદ્દેધાતુ

॥ ૨ ॥

યદિન્દ્ર પ્રહણસ્વતેઽપિ મૃપા ચરામસિ । પ્રચેતા ન આકિરસો દુરિતાત્પાત્વંદસઃ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે (મનઃ વાપ) મનના પાપી ! (વરઃ અવ દદિ) દર દડી આ (કિં મદાસ્તાનિ શસસિ) તું કેમ ખરાન વાતો કરે છે ? (વરઃ દદિ) દર આ (રશ ન કામયે) તેને તું ચાહેતો નથી (વૃક્ષાન્ વનાનિ સચર) વૃક્ષો અને વનોમાં સચાર કરે (મે મન- ગૃહેષુ ગોપુ) આજ મન મારા ઘરે અને ગાયોમાં છે [૧]

(યત્ અવશસા નિઃશસા વરાશસા) ને પાસેના પાપની દિ સાધી, નિર્વ્યતાની દિ સાધી અને દૂરની દિ સાધી અથવા (યત્ જાવત સ્વપન્ત ઉપારિમ) ભગર્તા અથવા ઉપમા અમે કહ્યું છે (આગ્નિ વિશ્વાનિ અજુષ્ટાનિ દુષ્કૃતાનિ) પ્રકાશનો દેવ પણ અકચીપ દુઃક્રમેનો, અસ્મદ્ આરે અવ દેધાતુ) અમને અપાને દૂર રાખે [૨]

હે (પ્રહણસ્વતે દન્દ્ર) શાંતી પ્રભુ ! (યત્ અપિ મૃપા ચરામસિ) ને કેમ પણ પાપ અમત્પાત્યરણુથી અમે કરીએ, (આગરસા પ્રચેતા) સર્વથી અગરસની સમાન વ્યાપક વિશેષ શાંતી દેવ (તઃ દુરિતાત્ મદસ પાતુ) અમને દુઃશચારના પાપથી અચાલે. [૩]

દુષ્ટ રવ્યન

પાપી વિચાર

પાપ વિચાર મનથી દાવનમનો ઉપદેશ આ સૂકતમાં આપવામાં આવ્યો છે મુદરચનું મન—

ગૃહેષુ ગોપુ મન (મ ૧)

“ મરમાં અને પોતાની ગાય આદિમાં રહેતું જોઇએ ” અન્ય વાતોમાં અને કુવિચારોમાં મન જવાથી દુષ્ટ સ્વભાવો આવે છે અને તેનાથી દુઃખ થાય છે તેથી મનુષ્યને ઈચ્છિત છે કે, તે પોતાને શુભ માર્ગર ચુકત બનાવે અને પોતાના કુદૃષ્ટના હિતમાં દશ રહે ને કુવિચાર મનમાં આવી જાય તો એણે કહેતું જોઇએ કે—

મનસ્વાપ'વરા અવેદિ, કિં મદાસ્તાનિ શસસિ !
પરેદિ, ન રવા કામયે । (મ ૧)

‘ હે પાપી વિચાર દર હડ, મને તું છુરી વાતો કહે છે, અલથે જ, હું તારી છત્રા કરતો નથી ’

આ રીતે એ પાપી વિચારને કહીને એને દૂર કરવો જોઇએ પાપી વિચાર વારંવાર મનમાં પ્રવેશવા લાગે છે, પરંતુ તેને ધુસતા દેવો ન જોઇએ પોતે કેવો વિચાર કરવો અને કયો ન કરવો તેના નિશ્ચય કરવો જોઇએ અને આ શરીર પોતાનું કાષ્ઠેન છે, એમ જાણીને એ ક્ષેત્રમાં શુભ વિચારોની પરપરા જ રિચર રાખવી જોઇએ બધાંએ વિચાર કરવો જોઇએ કે—

યત્ર જાગ્રત સ્વપન્ત ઉપારિમ । (મ ૨)

“ ને ભગર્તા અને ઈર્ષર્તા અમે કરીએ હાંએ ” તેજ સ્વપ્નમાં પરિણત થાય છે, તેથી જાગૃતિના આપણે બધે

વ્યવહાર ઉત્તમ હોય, તો સ્વપ્ન પશુ નિઃસન્દેહ ઉત્તમ આવે
કોઈ જાતના ખરાબ સ્વપ્નનો પડો નહીં અને મનમાં કંઈ
અશુભ સંસ્કાર પણ પડો નહીં. આ રીતે—

આવવાનું. જ્યાં કુસંસ્કારો અસત્યને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે
જો મનુષ્ય અસત્યને છોડીને સત્યનો જ આશ્રય કરે તો તે
નિઃસન્દેહ શુભાશી વધી જાય.

મૃયા ચરામાસિ । (મં. ૩)

યાચકે આ સકલનો આ પ્રમાણે વિચાર કરીને એમાંથી

“ અસત્ય વ્યવહાર કરીશું ”, તો તેનું પરિણામ પણ શુભ જ
બોધ લેવો હવે એજ વિધાનું બીજું સૂકત જુઓ—

દુષ્ટ સ્વપ્ન

કાંડ ૬, સૂકત ૪૬

(ઋષિઃ— અંગિરાઃ પ્રવેતા યમય । દેવતાઃ— દુષ્વપ્નનાશનય)

યો ન જીવોઽસિ ન મૃતો દેવાનામમૃતગર્મોઽસિ સ્વમ ।

વૃઠ્ઠાની વૈ માતા યમઃ પિતાર્ઠુર્નામાસિ

॥ ૧ ॥

વિષ્ણુર્વૈ સ્વમ જનિત્રં દેવજામીનાં પુત્રોઽસિ યમસ્ય કર્ણઃ ।

અન્તઃકોઽસિ મૃત્યુરંસિ । તં ત્વાં સ્વમ તથા સં વિંશુ સ નંઃ સ્વમ દુષ્વપ્નર્પાત્પાહિ

॥ ૨ ॥

યથા કલાં યથા શક્તિં યથર્થં સંનયન્તિ । દૃષ્વા દુષ્વપ્નં સર્વે દિવસે સં નયામસિ

॥ ૩ ॥

અર્થ— હે સ્વપ્ન ! (યા) જે તું (ન જીવ અસિ ન મૃતઃ) ન તો જીવતું છે અને ન તો મરેલું પણ છે.
તે તું (દેવાનાં અમૃતગર્મઃ અસિ) દેવોનો અમૃતગર્મ છે અર્થાત્ દેવોમાં હ મેલ મહેવાવાળો છે. (તે) તારી (વૃઠ્ઠાની
માતા) વૃઠ્ઠાની માતા અને (યમ પિતા) યમ પિતા છે. (ચરદઃ નામ અસિ) તું ચરદ નામવાળો છે. [૧]

હે સ્વપ્ન (તે જનિત્ર વિષ્ણુ) તારી ઉત્પત્તિને જાણીને છીએ તું (દેવજામીનો પુત્રોઽસિ) દેવોની
પત્નીઓનો પુત્ર છે અને (યમસ્ય કર્ણ) યમના કર્ણોનો સાધક છે તું (અનકઃ અસિ) અત કરવાવાળો છે (મૃત્યુ
અસિ) તું મારવાવાળો છે. હે સ્વપ્ન ! (ત્વાં) એ નને (તથા) ઉપર કલા પ્રમાણેનો (સં વિંશુ) જાણીને
છીએ (સઃ) તે તું સ્વપ્ન ! (નઃ દુષ્વપ્ન્યાન્) આશ્રમ સ્વપ્નાથી અમારી (પાદિ) રક્ષા કર. [૨]

(યથા કલાં તથા શક્તિ) જે પ્રમાણે કલા અથવા સોળમાં બાજ અને જે પ્રકારે શક્તિ અર્થાત્ આક્રમે બાજ
(યથા ઋણ સ નયન્તિ) નયનું અનુસાર આપોએ છીએ (દૃષ્વા સર્વે દુષ્વપ્નં) આ રીતે જ્યાં દુષ્ટ સ્વપ્નનાં (દિવસે
સં નયામસિ) યાનને પહોંચાડીએ છીએ [૩]

દુષ્ટ સ્વપ્ન

દેવાનાં— બહો ‘ દેવાના ’ નો અર્થ ઇન્દ્રિયો છે સ્વપ્ન
ઇન્દ્રિયોમાં અમૃતના રૂપે વસેલું છે. કેમકે જાગ્રત અવસ્થામાં
ઇન્દ્રિયોના અનુભવોથી ઉત્પન્ન થયેલ વાસનાઓમાંથી ઉત્પન્ન
થાય છે. આપણી અંદર વાસનાઓ રચાયે છે, જેથી સ્વપ્ન

એ વાસનાઓમાંથી ઉત્પન્ન થવાથી અમૃત છે. તેથી એને
બહો અમૃતગર્મ કહેવામાં આવ્યું છે.

ચરદઃ— પીંડ આપવાવાળો (વિંશુકે ‘ જગતિર્દિસનયો ’
થી જાણીએ છે. તે જાણ કરાવવાના અનુસાર ચરદ નામ-

વાળો અક્ષર

ઘડણાનો- વાચ્ય અર્થાત્ અધકાતી પત્ની
આ રીતે આ મંત્રમાં યમને સ્વપ્નને પિતા કહેવામાં
આવ્યો છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન યમનો પુત્ર છે તેથી કેટલીક વાર
સ્વપ્નમાં મૃત્યુ પણ સ્પષ્ટ જાય છે

કુટ સ્વપ્નને મૃત્યુની સાથે સજ્જ છે તેથી પૂર્વ સૂક્તમાં
કહ્યું છે કે, કુટ સ્વપ્નથી ખચવાને માટે વિચારેલી શુદ્ધતા
કરવી જોઈએ વાચકોએ વાતનો સમન્વય અહીં અવશ્ય જોવો

આ મંત્રમાં સ્વપ્નને દેવપત્નીનો પુત્ર કહેવામાં આવ્યો છે
મ્હા મંત્રની નોંધમાં અમે સ્વપ્નની ઉત્પત્તિ સ્વાવર્તી રખતે
એ બતાવ્યું છે કે, દેવ અર્થાત્ હિન્દીયોના વિષયોથી ઉત્પન્ન
વાસનાઓમાંથી સ્વપ્નની ઉત્પત્તિ થાય છે એ કથનની પુષ્ટિ-
માં આ મંત્રમાં ' દેવજામાંના પુત્ર મસિ ' વચનથી
કરામાં આવી છે દેવો અર્થાત્ હિન્દીયોની પત્નીઓ હિન્દવ્ય
વિષયજન્ય વાસનાઓ છે એનો સ્વપ્ન પુત્ર છે અહીં એક
વિશેષ વાત કહેવામાં આવી છે કે, સ્વપ્નને યમનું કંચુ
બતાવાયું છે પાશુની મુનિએ કંચુનું લક્ષણ અટકાવ્યાથી
કહ્યું છે કે- ' સાધવતમ ' (અણ ૩૫૪૨) અર્થાત્
જે કમ સાધનામાં નજીકમાં નજીક હોય તે કંચુ છે કાર્પ-
સાધક બધા સાધનોમાં જે સાધન અધિક આવશ્યક છે તે,
કંચુ કહેવાય છે. આ લક્ષણાનુસાર યમનું સ્વપ્ન કંચુ છે,
તેનો અભિપ્રાય એવો છે કે યમના મારવાના કાર્યમાં સ્વપ્ન
બધાથી અધિક આવશ્યક સાધન છે વાચક સ્વપ્નના આ
વિશેષથી એની વાચકરતાનું સદજ્ઞ જાગૃત્તમ કરી શકશે

આ મંત્રનો જ લાભ નીચે આપેલા મંત્રમાં જણાવ્યું
છે-
દેવાનાં પત્નીના ગર્ભ યમસ્ય કરયો મદ્ર સ્વપ્ન ।
સ મમ યઃ પાપસ્તદ્ દિપ્તે પ્ર દિપ્તમ ।
મા ઘણાનામસિ કુળજાકુનેર્મુલમ્ ॥

(અર્થ- ૧૮૧૫૭૩)

હે (દેવાનાં પત્નીના ગર્ભ) દેવોની પત્નીઓના
ગર્ભરૂપ તથા (યમસ્ય કર) યમના દાસ્ય સ્વપ્ન । (યો
મદ્ર-) જે કલ્યાણકારી તારા અંશ છે (સ-) તે અંશ
(મમ) મારો યાઓ (ય પાપઃ) અને તારો જે અનિષ્ટ
કારી પાપી અંશ છે (તત્) એ અંશને (દિપ્તે) દૂષ
કરવાવાળાઓ પ્રતિ (પ્રાદિપ્તમઃ) અમે ગોક્ષીએ ઝીંએ
(ઘણાનાં) વૃષિતો-દોષોએ-કૂચીની વચમાં તું (કુળ

જાકુને) કાળા પડીના-કાળાના (મુલ) મુખની જેમ
તું (મા મસિ) અમારે માટે બાધક ના થા અર્થાત્ જેવી
રીને લોગીયાઓ કે કુચીને માટે કામગાનું મુખ અનિષ્ટકારી
થાય છે, તેવી રીને તું અમારે માટે અનિષ્ટકારી થતો નહીં ।

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્ર પ્રાણા પુત્રોડસિ યમસ્ય
કરણઃ । (અર્થ- ૧૬૧૫૧)

હે સ્વપ્ન ! (તે જનિત્ર વિદ્યા) તારા ઉત્પત્તિ અને
જન્મોએ તું (પ્રાણા પુત્ર મસિ) માદોનો પુત્ર છે અને
(યમસ્ય કરણ-) યમના કાર્યોનો સાધક છે,

આ સૂક્તમાં સ્વપ્નને માદોનો પુત્ર કહેવામાં આવ્યો છે
મોહ આદિ ચરીરને જકડવાવાળા રોગો માદો કહેવાય છે. એ
રોગોને ક્ષીયે ચરીરમાં પીડા થાય છે, જેનાથી ઉષ્ણ આગની
નથી અને કદાચ આવે તો તે સ્વપ્નના જેવી અવસ્થા બની
જાય છે તેથી સ્વપ્નને માદોનો પુત્ર કહ્યો છે યમના કંચુની
બાધના નો ઉપર આપવામાં આવી છે

અન્તકોડસિ મૃત્યુરસિ ॥

(અર્થ- ૧૬૧૫૨, ૧૬૧૫૬)

“ હે સ્વપ્ન ! તું (અન્તક-) નસિ) પ્રાણાન્ત કરવાવાળો
છે તું (મૃત્યુ અસિ) મારવારો છે ।

નિદ્રા ખરાબ ન આવવાથી અને રોગ સ્વપ્નમાં પડવાથી
સ્વાસ્થ્ય નગડોને અ તે મૃત્યુ થાય છે તેથી સ્વપ્નને અહીં
અન્તક અને મૃત્યુના નામથી ઉદ્દેશવામાં આવ્યું છે

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્ર નિર્જાત્યા પુત્રોડસિ યમસ્ય
કરણ ।

અન્તકોડસિ મૃત્યુરસિ ।

ત ત્વા સ્વપ્ન તથા સ વિદ્યા સ ત સ્વપ્ન મૃત્યુવ્યાત્
પાદિ । (અર્થ- ૧૬૧૫૪)

મંત્રનો અર્થ અમે ઉપર આપ્યો છે. અહીં પણ એવો જ
મત આવ્યો છે આ મંત્રમાં સ્વપ્નને નિર્જાતિનો પુત્ર
કહેવામાં આવ્યો છે નિર્જાતિથી સ્વપ્નની ઉત્પત્તિનો અભિ-
પ્રાય એ છે કે, કષ્ટ, દુઃખ આદિથી મનુષ્યને નિદ્રા આવતી
નથી એ અવસ્થામાં જાદ નિદ્રાનો અભાવ હોય છે અને
કષ્ટાદિની દશામાં મનુષ્યને જાદ નિદ્રા આવતી નથી એ
વિચારથી સ્વપ્નને નિર્જાતિનો પુત્ર કહ્યો છે.

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્રમમૃત્યા પુત્રોડસિ યમસ્ય
કરણ । અન્તકોડસિ- (અર્થ- ૧૬૧૫૪, ૧૬૧૫૫)

અર્થ- ૧૬૧૫૫)

અર્થ પૂર્વવત્ આ મંત્રમાં રવિને જમૂતિ એટલે
એધર્મ દાદિનો પુત્ર કલો છે, દાદિના પદિષ્ટે મે પજુ માજુસ-
ને નિદા આત્મી નથી આ પ્રમ જે મરીનીના કાત્રે પજુ
રવિ (ખડે જોનાં ઉપ ન આવી) ની ઉત્પત્તિ થાય છે.
આઠી અર્થ અને ટીકા પદેલાં મુજબ મમજી

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્ર નિર્મૂત્યા પુત્રોડસિ
યમસ્ય વરણઃ । અમ્તકોડસિ ૦ । (અં ૧૬૧૫૧)

અર્થ પૂર્વવત્ આ મંત્રમાં રવિને નિર્મૂતિનો પુત્ર કલો
છે નિર્મૂતિનો અર્થ છે એધર્મ-સંપત્તિનું અર્થ જુડુ નાથ
થઈ જવો સંપત્તિવાળાની સંપત્તિ નાથ પામી જતાં તેને
બિપ આત્મી નથી, ને સુખે સુષ્ટ સક્રોતો નથી આ રીતે
સંપત્તિ વિનાશનો પજુ રવિનો પુત્ર છે.

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્ર વરામૂત્યા પુત્રોડસિ
યમસ્ય વરણઃ । અમ્તકોડસિ ૦ ॥ (અં ૧૬૧૫૨)

અર્થ ઉપર આપ્યા પ્રમાણે જ આ મંત્રમાં રવિને પરા
મૂતિનો પુત્ર કલો છે પરામૂતિનો અર્થ છે પરાભવ અર્થાત્
હારી જવું, નિરાકાર થવો પરાભવથી મા તીરકારથી મનુષ્ય
ને એટલું બધું માનસિક દુઃખ થાય છે, કે જોને ખાટે નિદા
હરામ થઈ જાય છે. અને એ રીતે પરામૂતિથી સ્વપ્નની
ઉત્પત્તિ થાય છે.

વિદ્ય તે સ્વપ્ન જનિત્ર દેવજામીનાં પુત્રોડસિ
યમસ્ય વરણઃ । (અર્થ ૧૬૧૫૩)

દે રવિ તારી ઉત્પત્તિને અમે વળાંકે છીએ. તું રવિની
પત્નીઓનો પુત્ર છે, અને યમનાં કાષ્ટેનો સાધક છે. આ
મંત્રનો ભાવ અમે ઉપર આપી ગયા છીએ રવિનીઓનો
પુત્ર સ્વપ્ન રવિ રીતે છે તે અહીં વિદ્યારૂપે દર્શાવ્યા
આવ્યું છે.

આ પ્રકારે અથર્વવેદના આ ૧૬ માં કાંડનું પાંચું સુખ
સંપૂર્ણ થયે અને રવિનિર્ણય છે, જે અમે ઉપર આપ્યું
છે આ સૂક્તોમાં આપણાં આવેલા મંત્રોથી યમ અને
સ્વપ્નોનો સંબંધ રખડુ થાય છે.

એ પોતાના પિત્ર યમના કાષ્ટેનો નશ્કરોતો સધક છે. એ
સિવાય રવિ અર્થાત્ વારતર્વિક નિદાનો અભાવ ક્યાં ક્યાં
કરોડોથી થાય છે, તથા તેનાથી રવિ દુષ્પરિણામો આવે છે,
સ્વપ્ન યમનું કર્મ થી રીતે છે, ઇત્યાદિ વાતોનો ઉત્તેજ આ
સૂક્તોમાં રખડુ રીતે જોવા-જાણવા મળે છે.

આ સૂક્ત મોટે ભાગે દુષોધ છે, તથાપિ અથર્વવેદનાં
બીજા સૂક્તોની સાથે જોના વિચાર કરાવો એની દુષોધ
રહેજે ઓછી થાય છે તથાપિ એ સંશોધનનો વિષય છે, જે
નાયકો સ્વપ્નનો વિચાર કરવાસાગ છે અને મનની ક્રિયાનું
મનન કરે છે, તેમજ આ સૂક્તના વિષયની અધિક જોજ

કરવી

દુષ્ટ સ્વપ્ન ન આવવાનો ઉપાય

કાંડ ૭, સૂક્ત ૧૦૦

(જાવિ - યમ । દેવતા - દુ સ્વપ્નનાશકઃ)

પર્યાવર્તે દુષ્ટસ્વપ્નપાત્સ્વપ્ન્યાદમૃત્યાઃ । વ્રહ્માહમન્તરં કૃષ્ણે પરા સ્વર્ગમુચ્ચાઃ શુચઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ— હું (પાપાત્ દુષ્ટસ્વપ્ન્યાત્ પર્યાવર્તે) પાપથી દુષ્ટસ્વપ્નથી પાછળ દહું છું, (યમૃત્યા સ્વપ્ન્યાત્)
અવનતિકારક સ્વપ્નથી પાછળ દહું છું (મહં અન્તરં વ્રહ્મા કૃષ્ણે) હું વચમાં જાનને રાખું છું (સ્વપ્નમુચ્ચાઃ શુચઃ
પરા) હું દુસ્વપ્ન આદિ શોકજનક વાતોને દૂર કરે છું [૧]

પાપથી દુષ્ટ સ્વપ્ન, શારીરિક અવનતિ, તથા શોકમય સ્વભાવ અને છે પાપ શારીરિક, ઇન્દ્રિય વિપયક, માનસિક,
વાચિક અને શુદ્ધિના મેયોથી થાય છે, અથવા પાપથી જોનાં મેલનો સમય થાય છે. તેથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એ રચાનો-
ના મેલ દૂર કરવા જોજો, જેથી પાપ ઓછું થવાથી ખરાબ સ્વપ્નો ન આવે સરિર આદિની શુદ્ધિ કરવાના ઉપાય
આ અગ્રાઉ કહેનામાં આવ્યા છે. પોતાની અને પાપની વચમાં (વ્રહ્મા) અર્થાત્ જાન કિંવા પરમેશ્વરનું સાજન રાખવું જોજો
એનાથી નિ સન્દેહ પાપ દૂર થશે મનની સાતિ મળીને કદિ પાપ દુષ્ટ-ખરાબ સ્વપ્ન આવશે નહીં

દ્રુષ્ટ સ્વપ્ન ન આવવાનો ઉપાય

ક્રાંતિ ૭, સુકત ૧૦૧

(अविः- यमः । देवता- स्वप्ननाशनम्)

यत्स्वमे अन्नमश्रामि न प्रातरणिगम्यते । सर्वं तदस्तु मे श्रियं नहि तद्दृश्यते दिवा ॥ १ ॥

અર્થ— (તત્ સ્વપ્ને જાગ્રં બ્રહ્મામિ) જે સ્વપ્નમાં હું જાગ્રત ખાઉં છું તે (પ્રાતઃ ન સ્વપ્નિગમ્યતે) સવારે પ્રાતઃ યતું નથી. (તત્ સર્વં મે શિષ્યં બ્રહ્મ) તે જીવું મારે ખાતે શુભ થાયો. (તત્ દિવા માદિ દદ્યતે) તે દિવસના વખતે દેખાતું નથી. [૧]

સ્વપ્નમાં ભોજનાદિ ભોગ ભોગવવાનું જે દૃશ્ય દેખાય છે, તે સત્યારે હોવા પછી કે દિવસે દેખાતું નથી. તેથી તે અસત્ય છે એ કેવળ મનની ચિત્તિને કારણે જ દેખાય છે. તેથી એવા સ્વપ્ન ન આવે તે માટે ઉત્તમ જ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાન કરવે નેહકે. જેનું વર્ણન અમલ કરવામાં આવ્યું છે.

ଅଂଶ୍ୟ

કાંડ ૭, સૂક્ત ૩૦

(ऋषिः—सूर्यभंगिराः । देवता—यावाप्रयिषी, विश्वः ब्रह्मणस्पतिः सविता च)

स्वाक्तं मे धावाण्यिषी स्वाक्तं मिश्रो अंकुर्यम् । स्वाक्तं मे ब्रह्मणस्पति स्वाक्तं सविता करतु ॥ १ ॥

અર્થ— (વાયાપૃથ્વીથી મે સુ-ચાર્ક) વૃદ્ધો અને પૃથ્વીથી મે આપિભા ઉત્તમ અંગન કરે. (જયે મિત્રઃ
સ્વાર્કાં જનઃ) આ મિત્ર અને અંગન કરે છે (વ્રહ્મણસ્પતિઃ મે સ્વાર્કાં) શાનપતિ દેવે અને ઉત્તમ અંગન કર્યું છે,
સવિતા સ્વાર્કાં કરતે) સપિતાએ પણ મારી આપિભા ઉત્તમ અંગન કર્યું છે. (૧)

આપોને આછોને આખોનું જાણે એ વધારવાની સુચના આ મંત્રમાંથી મળે છે. દુલોકથી માંડીને પૃથ્વી સુધી જે જે આખોને હેખાતા સર્વે આદિ પદાર્થો છે, એનું જે તે અવસ્થા રૂપ છે, તેવી મારી આખો જાણે. એવી ક્રમશઃ આ સૂચના ૨૫ રીતે દર્શાવવામાં આવી છે. આ સાતને જ્ઞાનાન્વનનું પણ સચક માની શકાય છે. જેનાથી દષ્ટિ મુદ્ધ થાય છે તે અજ્ઞાન હોય છે, અને તે સ્પષ્ટારણ નહીં પણ જ્ઞાનાન્વન હોય છે.

મધુવિદ્યા અને ગોમહિમા

કાંડ ૯, સૂકત ૧

(જપિ- અવર્ષા । દેવતા- મધુ, વાંશિનાં)

દિવસ્પૃથિવ્યા અન્તરિક્ષાત્સમુદ્રાદુપ્રેર્વાતાન્મધુકૃદ્વા હિ જ્ઞે ।

તાં ચાયિત્વામૃતં વર્ષાનાં દૃદ્ધિઃ પ્રજાઃ પ્રમિ નન્દન્તિ મર્ષાઃ ॥ ૧ ॥

મહત્પયો વિશ્વરૂપમમ્યાઃ સમુદ્રસ્પૃજોત રેત આહુઃ ।

યત્ દેતિ મધુકૃદ્વા રરાણા તસ્પ્રાણસ્તદમૃતં નિર્વિદ્યમ્ ॥ ૨ ॥

પદ્યન્ત્યમ્યાધરિતં પૃથિવ્યાં પૃથ્વદ્નરોં વહુષા મીર્માસમાનાઃ ।

અપ્રેર્વાતાન્મધુકૃદ્વા હિ જ્ઞે મરુતામૃગા નતિઃ ॥ ૩ ॥

માતાદિત્યાનાં દુહિતા વર્ષનાં પ્રાણઃ પ્રજાનાંમમૃતસ્ય નામિઃ ।

હિરણ્યવર્ણા મધુકૃદ્વા ઘૃતાર્ચી મહાન્મર્ગચરતિ મર્યેપુ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (દિવ અન્તરિક્ષાત્ પૃથિવ્યા) ધુવોક, અન્તરિક્ષ અને પૃથ્વી, (સમુદ્રાત્ મર્ષેઃ વાતાત્) સર્પનાં પાણી, અગ્નિ અને વાયુથી (મધુકૃદ્વા જ્ઞે) મધુકૃદ્વા ઉત્પન્ન થાય છે (અમૃતં વર્ષાનાં તો ચાયિત્વા) અમૃત પાણી કરવાવાળી એ મધુકૃદ્વાનું સુખજન કરીને (સર્વાઃ પ્રજાઃ દૃદ્ધિઃ પ્રતિનન્દન્તિ) બધા લોકો હૃદયથી આનંદિત થાય છે [૧]

(મર્યા પય) એનું દૂધ (મહત્ વિશ્વરૂપ) મોટું વિશ્વરૂપ જ છે. (હત સ્વા સમુદ્રસ્ય રેત આહુઃ) અને તેને સમુદ્રનું વીરું કહેવામાં આવે છે. (યત મધુકૃદ્વા રરાણા વતિ) જ્યાંથી એ મધુકૃદ્વા રાખ કરતી આવે છે, (તત્ પ્રાણઃ) તે પ્રાણ છે, (તત્ નિર્વિદ્ય અમૃતં) તે બધે પ્રવિષ્ટ થયેલું અમૃત છે [૨]

(વહુષા પૃથક્ મીર્માસમાનાઃ મરુ) મધુ પ્રકરના મુલ મુલ વિચાર કરવાવાળા લોકો, (પૃથિવ્યાઃ) આ પૃથ્વીપર (મર્યા ધરિતં પદ્યન્તિ) એનું ચરિત અવલોકન કરે છે (મધુકૃદ્વા મર્ષે વાતાત્ જ્ઞે) આ મધુકૃદ્વા અગ્નિ અને વાયુથી ઉત્પન્ન થાય છે એ (મરુતાં ઉગ્રા નતિઃ) મરુતોની ઉગ્ર પુત્રી છે [૩]

(માતાદિત્યાનાં માતા) એ આદિત્યોની માતા (વર્ષનાં દુહિતા) વસુઓની પુત્રી, (પ્રજાનાં પ્રાણઃ) પ્રજાઓનો પ્રાણ અને (અમૃતસ્ય નામિઃ) એ અમૃતનું કેન્દ્ર છે. (હિરણ્યવર્ણા મધુકૃદ્વા ઘૃતાર્ચી) મેરુચીના જેવા વર્ણ વાળી એ મધુકૃદ્વા ધીનું સિંચન કરવાવાળી છે. એ (મર્યેપુ મહાન્ મર્ગઃ ચરતિ) મર્યામાં એ મહાન તેજ જ સચાર કરે છે. [૪]

ભાવાર્થ— પૃથ્વી, આજ, તેજ, વાયુ આગાદથી મધુર દૂધ આપવાવાળી હોવાથી ઉત્પન્ન થયેલું આ અમૃતવૃષ્ટી દૂધ આપવાવાળી ગોમાતાની જેમ કરવાથી બધી પ્રજા હૃદયથી આનંદિત થાય છે [૧]

એ ગોમાતાનું દૂધ મને સખ્યું વિશ્વની યોગી શક્તિ છે અથવા મને, એ મૂર્ખ જલવત્વને તાર છે એ રાખ કરતી આવે છે, તે સુનો પ્રાણ છે, અને એનું દૂધ પ્રેતરૂપ અમૃત છે [૨]

વિચાર કરવાવાળા મરુઓ આ પૃથ્વીપર એ ગામનું ચરિત જુએ છે એ મધુરરસ આપવાવાળી ગાય અગ્નિ અને વાયુથી ઉત્પન્ન થયેલું, તેથી એને મરુતો વાયુઓની પ્રજાવશાથી પુત્રી કહેવામાં આવી છે. [૩]

એ ગાય આદિત્યોની માતા, વસુઓની પુત્રી, પ્રજાઓનો પ્રાણ છે અને એજ અમૃતનું કેન્દ્ર છે એ વત્તમ રંગવાળી, ધી આપવાવાળી અને મધુર રસનું નિર્માણ કરવાવાળી ગાય બધા મર્યામાં એક મોટા તેજની મૂર્તિ જ છે, [૪]

મધોઃ કશામજનયન્ત દેવાસ્તસ્યા મર્ષો અમવદ્વિશ્વરૂપઃ ।

તં જ્ઞાતં તર્હણં વિપતિં માતા સ જ્ઞાતો વિશ્વા શ્વનાં વિ ચંદે

॥ ૫ ॥

કસ્તં પ્ર વેદુ ક ડ તં ચિકેતુ યો અસ્યા હૃદઃ કુલશઃ સોમધાનો અર્ધિતઃ ।

ઘ્રદ્વા સુમેધાઃ સો અસ્મિન્મદેત

॥ ૬ ॥

સ તૌ પ્ર વેદુ ક ડ તૌ ચિકેતુ યાવંસ્યાઃ સ્તર્નો સુદક્ષધારાવર્ધિતૌ ઝર્જે । દુહાતે અનપસ્કુરન્તૌ ॥ ૭ ॥

હિદ્ધરિકતૌ પૃદ્ધતૌ વયોધા ઉચ્ચેર્ષોપામ્યેતિ યા વ્રતમ્ ।

ત્રીન્યર્માનામિ વાવજ્ઞાના મિમાતિ માયું પયંતે પયોભિઃ

॥ ૮ ॥

યામાર્ષીનામુપસીદુન્ત્યાપઃ શ્રાક્ષવરા ધૃપમા યે સ્વરાજઃ ।

તે વર્ષન્તિ તે વર્ષયન્તિ તદ્વિદે કામમૂર્જમાર્ષઃ

॥ ૯ ॥

અર્થ— (દેવાઃ મધોઃ કશાં મજનયન્ત) એ મધુની ક્ષાને દેવોએ બનાવી છે, (તસ્યાઃ વિશ્વરૂપઃ મર્ષઃ અમવત્) એનું આ વિશ્વરૂપ મર્ષ મધુ છે. (તં તદ્વળં જ્ઞાતં માતા વિપતિં) એ બનીને તરુણો એ માતા પામે છે, (સઃ જ્ઞાતઃ વિશ્વા મુચના વિચદે) તે બધાં શુભનેનું નિરીક્ષણ કરે છે. [૫]

(કાઃ સં પ્રવેદુઃ) કૈાણુ એને બાણુ છે, (કાઃ ડ તં ચિકેતુ) કૈાણુ એનો વિચાર કરે છે ! (અસ્યાઃ હૃદઃ) એના હૃદયની પાસે (યઃ સોમધાનઃ કુલશઃ) એ સોમરસથી ભરપૂર પૂર્ણ કલશ વિષમાન છે, (અસ્મિન્) એમાં (સઃ સુમેધાઃ ઘ્રદ્વા) તે ઉત્તમ મેધાવાળો ધાન (મદેત) આનંદ કરશે. [૬]

(સઃ તૌ પ્રવેદુઃ) એ એને બાણુ છે, (સઃ ડ તૌ ચિકેતુ) તે એનો વિચાર કરે છે. (યૌ અસ્યાઃ સુદક્ષ-ધારૌ અર્ધિતૌ સ્તર્નો) એ એના સદક્ષશરપુકત અક્ષય સ્તન છે, તે (અનપસ્કુરન્તૌ ઝર્જે દુહાતે) અવિચલિત થઇને બલવાન રસનું દોહન કરે છે. [૭]

(યા હિદ્ધરિકતૌ) એ હિંદાર કરવાવાળી (વયો-ધા ઉચ્ચેર્ષો) અન્ન આપવાવાળી, ઉચ્ચ સ્વરથી પોકારના વાળી (વ્રતં અમ્યેતિ) મનના રચાને પ્રાપ્ત થાય છે. (ત્રીન્ ચર્માન્ અમિ વાવજ્ઞાના) ત્રણે મરોતે વક્ષમાં રાખવાવાળી (માયું મિમાતિ) ધર્મનું માપ કાઢે છે અને (પયોભિઃ પયંતે) દૂધની ધારાઓથી દૂધ આપે છે. [૮]

(યે ધૃપમાઃ) એ વર્ષાથી ભરેલા બગીચ (સ્વરાજઃ શ્રાક્ષવરાઃ આપઃ) તેજસ્વી શક્તિશાલી બળ (યાં આર્ષીનાં ડપસીદન્તિ) એ ખાન કરવાવાળીની પાસે પહોંચે છે. (તદ્વિદે કામં ઝર્જે) તે તત્ત્વવાળીને મધ્યેષ્ઠ બળ આપવાવાળા અર્ષી (તે વર્ષન્તિ) જે વૃષ્ટિ કરે છે, (તે વર્ષયન્તિ) જે વૃષ્ટિ કરાવે છે. [૯]

ભાવાર્થ— દેવોએ આ ગાયેનું નિર્માણ કર્યું છે એને બધા પ્રકારના રમણના મર્ષ થાય છે બધું થઈ તે એનું પ્રેમથી પાલન કરે છે, મોટું થઈને બધાં રવાનાને લેએ છે (૫)

આ ગાયમાં સોમરસથી ચરિપૂર્ણ કલશ અક્ષયરૂપે રહેલો છે, એ કલશને કૈાણુ બાણુ છે અને કૈાણુ એનો તારો વિચાર કરે ॥ ૬ ॥ એના દૂધરૂપી રસથી પોતાની મેધાની વૃદ્ધિ કરવાવાળો શ્રદ્ધા આનંદિત થાય છે. (૬)

એ આ ગાયના બે સ્તન હબરો પાસથી રહ્યાં બનરસ આપે છે, કૈાણુ એનું મહત્ત્વ બાણુ ॥ અને કૈાણુ એના મહત્ત્વને વિચાર કરે છે ॥ (૭)

આ એ હિંદાર કરવાવાળી, અન્ન આપવાવાળી, ઉચ્ચ સ્વરથી હિંદાર કરવાવાળી વક્ષમંદિરો વિચરે છે, ત્રણ થઈને પાલન કરીને વક્ષ દ્વારા કાળનું માપન કરે છે અને યજ્ઞને મઠે પોતાનું દૂધ આપે છે (૮)

બગીચ પોતાના તેજ અને બળથી પુષ્ટ માથોની પાસે હોય છે, તે તત્ત્વવાળીએને મધ્યેષ્ઠ બળ આપવાવાળા અર્ષીની વૃષ્ટિ કરે છે અને કરાવે છે. (૯)

સ્તનપિત્તુસ્તે વાયવ્રજાવતે વૃષા શ્વર્મે ક્ષિપતિ ભૂમ્યામર્ધિ ।

અપેર્વાતાન્મધુકૃણા દિ જુઝે મરુતામુશા નસિઃ

॥ ૧૦ ॥

યથા સોમઃ પ્રાતાઃસવને અધિનોર્ભવતિ પ્રિયઃ । एवा मे अश्विना वर्षे आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૧ ॥

યથા સોમો દ્વિતીયે સવને ઇન્દ્રાન્વોર્ભવતિ પ્રિયઃ । एवा मे इन्द्राग्नी वर्षे आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૨ ॥

યથા સોમસ્તુતીયે સવને ક્રમૂનાં ભવતિ પ્રિયઃ । एवा मे क्रमवो वर्षे आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૩ ॥

મધુ જનિવોય મધુ વંશિવોય । વર્ષસ્વાનય આગમં સં મા સં સૃજ વર્ષસા ॥ ૧૪ ॥

સં મા પ્રિ વર્ષસા સૃજ સં પ્રજયા સમાયુષા । વિદ્યુર્મે અસ્ય દેવા ઇન્દ્રી વિદ્યાત્સહ કર્ષિમિઃ ॥ ૧૫ ॥

યથા મધુ મધુકૃતઃ સંભરન્તિ મધાવર્ધિ । एवा मे अश्विना वर्षे आत्मनि प्रियताम् ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—દે (પ્રજાવતે) પ્રજાપાતક ! (તે વાક્ય સ્તનપિત્તુઃ) તારી વાણી મજાના કવચવાળા મેધ છે, તે (વૃષા) બળવાન યજ્ઞને (મૂચ્યાં અધિ શુદ્ધ સ્તિવતિ) બુધિવર બળને ફેરે છે (મરુઃ વાતાત્ મધુકૃણા દિ જુઝે) અગ્નિ અને વાયુથી મધુકૃણા ઉત્પન્ન થય છે, એ (મરુતાં ઉમા નસિઃ) મરુતોની ઉત્તમ પુત્રી છે. [૧૦]

(યથા સોમા પ્રાતાઃ સવને) જેમ સોમરસ પ્રાતાઃ સવન-વટમાં (અધિનોઃ પ્રિય મવતિ) અગ્નિની દેવોને પ્રિય થાય છે, દે અધિરેવો ! (एवा मे आत्मनि) એ પ્રકારે મારા આત્મામાં (वर्षे प्रियतां) તેજ પ્રારણ કરો. [૧૧]

(યથા સોમા દ્વિતીયે સવને) જેમ સોમરસ દ્વિતીય સવન-માધ્યહન સવન-વટમાં (इन्द्राग्नौ प्रियः मवति) અગ્નિ અને ઇન્દ્રને પ્રિય થાય છે, દે ઇન્દ્ર અને અગ્નિ ! એ રીતે મારા આત્મામાં તેજ પ્રારણ કરો. [૧૨]

જેમ સોમ (તુતીયે સવને) તુતીય-સવન-વટમાં (क्रमवो प्रियः मवति) ક્રમુઓમાં પ્રિય થાય છે, દે ક્રમુરેવો ! એ પ્રમાણે મારા આત્મામાં તેજ પ્રારણ કરો. [૧૩]

(મધુ જનિવોય) મીઠાશ ઉત્પન્ન કરીશ, (મધુ વંશિવોય) મીઠાશ પ્રાપ્ત કરીશ. દે અગ્નિ ! (पयस्वान् आगमं) દૂધ મળને દુ આવી ગયો છું, (त मा वर्षसा ससृज) એ અને તેજથી સંયુક્ત કર [૧૪]

દે અગ્નિ ! (मा वर्षसा) અને તેજથી (प्रजया आयुषा) પ્રજાથી અને આયુષી (स तं सं सृज) સંયુક્ત કર. (अस्य मे देवाः विद्युः) એવા અને બધા દેવ ભણે. (कर्षिमी सह इन्द्रः विद्यात्) અગ્નિઓની સહિ ઇન્દ્ર મધુ અને ભણે [૧૫]

(યથા મધુકૃતઃ) જેમ મધપ્રાપ્તિઓ (મધો અધિ) પોતાના મધમાં (मधु संभरन्ति) મધ સચિત કરે છે, દે અધિરેવો ! (एवा मे) તે પ્રકારે મારે (वर्षं तेजः बलं योजय) તેજ, બળ યોજાય જોવાન, તેજ, બળ અને વીર્ય (प्रियतां) સચિત થાઓ, વધ્યા કરો [૧૬]

ભાષાર્થ—દે પ્રજાપાતક દેવ ! મેધવજાના તારી વાણી છે એનાથી તુ પૃથ્વી ઉપર પોતાનું બળ ફેરે છે, તેજ થાય અને બળવાન રહે અગ્નિ અને વાયુને સત્તાશ ઘડને ઉત્પન્ન થયુ છે (૧૦)

જે પ્રકારે સોમ પ્રાતાઃ સવનમાં અગ્નિની દેવોને પ્રિય થાય છે, તે પ્રકારે મારામાં તેજ પ્રિય થઇને વરે. (૧૧)

જેમ સોમ માધ્યહન સવનમાં ઇન્દ્ર અને અગ્નિને પ્રિય થાય છે, તેમ મારી અંદર તેજ પ્રિય થઇને વરે (૧૨)

જેવી રીતે સોમ સાય સવનમાં ક્રમુઓને પ્રિય થાય છે તેવી રીતે મારામાં તેજ પ્રિય થઇને વરે (૧૩)

મધુરતા ઉત્પન્ન કરે છું, મધુરતા સંપાદન કરે છું. હું દૂધ સમર્પણ કરવાને માટે આગ્યો છું, તેથી મને એનાથી તેજથી યુક્ત કર. (૧૪)

દે દેવ ! મને તેજ, પ્રબલ અને દીર્ઘ આયુષી યુક્ત કર. મારી આ અભિલાષાઓને દેવ ભણી લે અને કર્ષિઓ મધુ સમઠ લે (૧૫)

યથા મક્ષાં હૃદં મધુન્યજન્તિ મધુનાવર્ષિ । યથા મેં અશ્વિના વર્ષસ્તેજો વલ્લમોર્જય ધ્રિયતાત્ ॥ ૧૭ ॥

યદ્ધિરિપુ પર્વતેષુ ગોધ્વક્ષેષુ મન્મધુ । સુરાંયાં સિચ્ચમાનાયાં યત્રત્ર મધુ તન્મયિ ॥ ૧૮ ॥

અશ્વિના સારથેણ મા મધુનાહુત્તં શ્રમસ્પતી । યથા વર્ષસ્વર્તાં વાર્ષમાવદાન્તિ જનં અતુ ॥ ૧૯ ॥

સ્તનયિત્તુસ્તે વાક્પ્રજાપતે વૃષા શુષ્મં ક્ષિપતિ ભૂમ્યાં દિવિ ।

તાં પશ્યત્ ઉપી જીવન્તિ સર્વે તેનો સેપમૂર્જ પિપતિ ॥ ૨૦ ॥

પૃથિવી દુષ્કોઠેન્તરિક્ષં મર્મો યૌઃ કશાં વિચુત્પ્રકાશો હિરણ્યયો વિન્દુઃ ॥ ૨૧ ॥

યો વૈ કશાયાઃ સસ મધૂનિ વેદુ મધુમાન્ભવતિ ।

બ્રાહ્મણશ્ચ રાજાં ચ યેનુધાનુદ્ધાંથં ગ્રીહિશ્ચ ચર્વશ્ચ મધુ સસમમ્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ — (યથા મક્ષાઃ) જેમ મધુમાખીએ (હૃદં મધુ) આ મધને (મધો માધિ ન્યજન્તિ) પોતાના એકકાં કરેલા મધમાં સંગૃહિત કરે છે, તે પ્રકારે હે અશ્વિરે ! (યથા મેં) આરં (વર્ષઃ સ્તેજઃ વલ્લ મોજઃ) જ્ઞાન, તેજ, બળ અને વીર્ય (ધ્રિયતાં) સંચિત થાઓ, વધો. [૧૭]

(યથા નિરિપુ પર્વતેષુ) જેમ પહાડોપર અતે પર્વતોપર અને (ગોષુ મધેષુ યત્ર મધુ) ગાયો અને અશ્વોમાં ને મીઠાશ છે, (સિચ્ચમાનાયાં સુરાંયાં) સિંચિત થનાર વૃદ્ધિબળમાં (યત્ર તત્ર મધુ) એમાં ને મધ છે, (યત્ર માંય) તે મારામાં હો! [૧૮]

હે (શ્રમસ્પતી અશ્વિનૌ) શુભના પાલક અશ્વિરે ! (સારથેણ મધુના મા સં મર્ક) મધમાખીઓના મધપી મેને પ્રકટ કરે. (યથા) જેનાથી (વર્ષસ્વર્તાં વાર્ષ) તેજસ્વી બાળશુ (જવાન મનુ આપદાન્તિ) લોકો પ્રત્યે હુ બોલું [૧૯]

હે (પ્રજાપતે) પ્રજાપાલક ! તું (વૃષા) બળવાન છે અને (તે વાક્ સ્તનયિત્તુ) તારી વાણી મેધમાંજના છે, તું (શુષ્મં દિવિ) ભૂમિપર અને સુલોકમાં (શુષ્મં ક્ષિપતિ) બળની વૃદ્ધિ કરે છે, (તાં સર્વે પશયાઃ ઉપજીવન્તિ) એના પર બધા જીવોની ઉપલવિકા થાય છે, અને (તેમ ય સ્તા હૃદં ઝર્જે પિપતિ) એ વડે તે બાસ અને બસન વર્ષક રસની પૂર્ણતા કરે છે. [૨૦]

(પૃથિવી દુષ્કઃ) પૃથ્વી ડોઢ છે, (અન્તરિક્ષં મર્મઃ) અન્તરિક્ષ અપ્યગ્રાથ છે, (યૌઃ કશા) સુલોક તંતુ છે, (વિચુત પ્રકાશઃ) વિજળી એના પાશા છે, અને (હિરણ્યયઃ વિન્દુઃ) સુવર્ણમય વિન્દુ છે. [૨૧]

(યો વૈ કશાયાઃ સસ મધૂનિ વેદુ) ને એ-કશાના તંતુના સાત મધને ભળે છે, તે (મધુમાન્ ભવતિ) મધવાળો થાય છે. (બ્રાહ્મણઃ ચ રાજાં ચ) બ્રાહ્મણ અને રાજા, (યેનુઃ ચ અનદવાન ચ) ગાય અને બળદ, (મહિઃ ચ યથા ચ) યોગ્યા અને જવ તથા (મધુ સપ્તર્ક) સાતર મધ છે [૨૨]

સાવાર્થ — ને પ્રકારે મધમાખીએ પોતાના મધપ્રકારમાં દેક દેકાલેથી લાવીને મધ એકતુ કરે છે, તે પ્રકારે મારામાં જ્ઞાન, તેજ, બળ અને વીર્ય સરતા રહે (૧૭-૧૭)

જેમ પહાડો અને પર્વતોમાં, ગાયો અને ધોડાઓમાં અને વૃદ્ધિના જળમાં મધુસ્તા છે, તેવી મધુસ્તા મારામાં આવે (૧૮)

હે રેવા ! મને એ મધમાખીઓના મધપી સંકુલત કરે, જેથી હું એ મીઠાસનો સન્દેશ બધા લોકોને પહોચાડું. (૧૯)

હે પ્રજાપાલક રેવ ! તું બળવાન છે અને મેધમર્મના તારી વાણી છે. જ જ સુલોકથી ભલેક સુધી બળની વૃદ્ધિ કરે છે. બધા જીવો એનાથી છપતા રહે છે તે આમ અને જળ આગો સહુનો પ્રાપ્ત થાઓ. (૨૦)

ભૂમિ દરિડા, અન્તરિક્ષ અપ્યગ્રાથ, સુલોક મોટા વાજ, વિજળી ઝીલુ વાજ છે અને એનાપર શપ્થુના જેવા સુવર્ણનાં દપકાં છે એ ગાય વિશ્વરૂપ છે (૨૧)

ને એ ગાયનાં સાત મીઠાં રેવાને ભળે છે, તે મધુર બને છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, ગણ, બળદ, શેખા અને જવ અને મધ સાતરુ છે. ગાયોનાં આ સાત મીઠાં રેવા છે (૨૨)

મધુમાન્મવતિ મધુમદસ્યાહાર્યં મવતિ । મધુમતો લોકાઞ્જયતિ ય एवं વેદં
 યદ્વીધે સ્તનયતિ પ્રજાપતિરેવ તત્પ્રજાસ્યઃ પ્રાદુર્ભવતિ ।

॥ ૨૩ ॥

તસ્માત્પ્રાચીનોપવીતરિતિષ્ઠે પ્રજાપતેઽર્જુ મા યુષ્પસ્વેતિ ।

અન્વેનં પ્રજા અનુ પ્રજાપતિર્યુષ્યતે ય एवं વેદં

॥ ૨૪ ॥

અર્થ—(ય एवं વેદં) ને આ જાણે છે તે (મધુમાન્ મવતિ) મધુવાળો થાય છે, (મધુમદ આહાર્યં મધુમદ
 મવતિ) તેનો આખો સંપ્રદ મધુવાળો થાય છે, અને (મધુમતો લોકાન્ જયતિ) મીઠા લોકોને પ્રાપ્ત કરે છે. [૨૩]

(યદ્ વીધે સ્તનયતિ) ને આશાશ્રમા ગર્જના થાય છે, (પ્રજાપતિઃ યુષ્પસુ) પ્રજાપતિ જ તે (પ્રજાસ્યઃ
 પ્રાદુર્ભવતિ) પ્રજાઓને મારે માનો, પ્રગટ થાય છે. (તસ્માત્ પ્રાચીનોપવીતિઃ) તેથી જન્મજા પ્રાગ્નુ વચ્ચે
 ખીંચી યાદે પુ, દે (પ્રજાપતે) પ્રજાપાસક ધર્મર ! માટે અનુ યુષ્પસ્ય) માટે રમરણ રાખો. (યઃ યં વેદં) ને આ
 જાણે છે, (યન્ પ્રજાઃ અનુ) એને અનુકૂળ પ્રજાઓ થાય છે. તથા એને (પ્રજાપતિઃ અનુયુષ્યતે) પ્રજાપતિ સારી
 રીતે રમરણમાં રાખે છે. [૨૪]

આવાર્થ— ને આ વાતને જાણે છે, તે પ્રપુર થાય છે, મધુવાળો થાય છે અને મીઠા સ્થાનો પ્રાપ્ત કરે છે. (૨૩)

આશાશ્રમા ને ગર્જના થાય છે, માટે તે પરીશ્વર બધી પ્રજાઓને મારે પ્રગટ થઈને વપરેસ આપે છે એ વખતે
 લોકોએ બધી પ્રાર્થના કરવી કે, દે દેવ ! દે પ્રજાપાસક ! માટે રમરણ રાખ, બુદ્ધી જતા નહીં ને આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરવું
 જાણે છે, લોકો તેને અનુકૂળ અને છે અને પ્રજાપાસક પરમેશ્વર પણ એવું સ્વર્ગ લઈ લે છે (૨૪)

મધુવિધા અને ગોમહિમા

રામ મધુ

આ સૂક્તમાં ખાસ કરીને ગાયના મહિમાનું વર્ણન
 કરવામાં આવ્યું છે આ સૂક્તનું જરાજર પદ્ય કરવાથી વાચક
 પોતાની મેળે જ ગાયનો મહિમા જાણી શકે છે. વેદની દૃષ્ટિ
 એ ગાયનું મહત્ત્વ કેટલું છે, એ વાત આ સૂક્તના પ્રત્યેક
 મંત્રમાં સારી રીતે સમજાવવામાં આવી છે

ગાય એ સંપૂર્ણ જગતનું સદૃશ છે એ પૃથ્વી, આપ,
 તેજ, વાયુ અને આકાશનો સાર છે. એ ગાયમાં અશ્વતરસ
 છે એનું પાન કરવાથી બધા લોકો આનંદિત અને હાથ પુષ્ટ
 થાય છે. એનું દૂધ માનો સંપૂર્ણ જગતના પદાર્થોનું વીર
 જ છે, એજ બધાનો પ્રાણ અને અદ્ભુત અશ્વત છે. ખાસ
 મનન કરનાર મનુષ્ય જ ગાયના આ મહદરતને જાણે છે
 અને અનુભવ કરી શકે છે. ગાય એ દેવોની માતા છે, અને
 એજ બધી પ્રાણી પ્રાણ છે, કેમ કે એમાં અશ્વતનો અધુર
 રસ ભરેલો છે, ને એનું દૂધ પીએ છે, તે માનો પોતાનામાં

અશ્વતરસ લે છે અને તેને લીધે તે હીમાંયુષી થાય છે. તમામ
 અશ્વતરસનું કેન્દ્ર સોત આ ગાયની અંદર છે.

અશ્વતરનો કલહ

આ ગાય બધા દેવોએ પોતાની દિવ્ય શક્તિઓથી ઉત્પન્ન
 કરી છે. તેમણે એના દુધાશ્વમાં અશ્વતનો ધોર રાખેલો છે
 ને કાંઈ પોતાની મેધા શક્તિ વધારવા ચાહતો હોય તેણે
 આ દૂધરૂપી અશ્વત અવરમ પીવું આ ગાયના આંચબળથી
 ને દૂધ રૂપી રસ નિકાલે છે, તે માનો અદ્ભુત બળ આપવા
 વાળો રસ છે.

એ અશ્વતરસ આપે છે, યજ કરાવે છે, વા ખારણ કરાવે
 છે, અને પોતાના દૂધથી બધાને પુષ્ટિ આપે છે. બળદ પણ
 આપણ સર્વને બધા પ્રકારનું સુખ આપે છે. જેની રીતે
 સોમરસ દેવોને પ્રિય થાય છે, તેવી રીતે ગાયનું દૂધ મનુષ્યને
 પ્રિય થાય અને તેનાથી મનુષ્યનું તેજ વધે. ને પ્રકારે મધ
 ખાખીઓ થોડું થોડું કરીને ખંધ એકઠું કરે છે અને પોતાના

પુત્રમાં એનો સંમદ કરે છે, તે પ્રકારે મનુષ્યો માટે ઉચિત છે કે, તેઓ મધમાખીનું અનુકરણ કરે અને પોતાનામાં જ્ઞાન, તેજ, બળ, વીર્ય અને પ્રસન્નતા વધારે. ક્યો ક્યો, પ્રવલ કરનારો મનુષ્ય આ વાતો પોતાનામાં વધારો શકે છે.

પદ્માડો, પર્વતો અને આખા જગતમાં બધે મધ ભરેલું છે, તે મધ મારામાં આવે. આ ગાપના રૂપે પરોક્ષરતી અદ્ભુત શક્તિ જ પૃથ્વીપર મનુષ્યની ઉન્નતિને માટે આવી ગઈ છે. એ વાત અવશ્ય સ્મરણમાં રાખવી.

એ મધુરતાના સાત રૂપો આ પૃથ્વી પર છે, એક મધુરતા

બાહ્યોમાં જ્ઞાન રૂપે છે. બીજી મધુરતા હારિઓમાં પરાક્રમના રૂપે વિદ્યમાન છે. તેવી જ રીતે ગાય, બળદ, ચોખ્ખા, અને મધમાં મધુરતા ભરેલી છે. તેથી જ મનુષ્ય આ વાત જાણે છે, તે આ સાત પદાર્થો વડે પોતાની ઉન્નતિ કરે છે

આ બધો ઉપદેશ મોતે પ્રાપ્તપતિએ કર્યો છે, તેથી વાચકે એને સ્મરણમાં રાખવો અને એ સાત અમૃતો વડે પોતાનું બળ વધારવું

આ સૂક્તનો આશય સ્પષ્ટ છે, તેથી વિશેષ વિવેચનની જરૂર નથી

અતિથિ સત્કાર

કંકિ ૯, સૂક્ત ૬

(અર્થ:- ગ્રહા દેવતા - અતિથિઃ વિદ્યા)

યો વિદ્યાદ્વક્ષં પ્રત્યક્ષં પરંપિ યસ્ય સંપ્રારા ક્ષત્તો યસ્યાનુકૃષ્મિ	॥ ૧ ॥
સામાનિ યસ્ય લોમાનિ યજુર્હૃદયમુચ્યતે પરિસ્તરણમિદ્ધુવિઃ	॥ ૨ ॥
યદ્વા અતિથિપતિરતિથિન્પ્રતિપચ્યતિ દેવયજનં પ્રેક્ષતે	॥ ૩ ॥
ચર્દભિવર્દતિ દીક્ષામુર્ષતિ યદુદકં ચાર્ચસ્યપઃ પ્ર ણયતિ	॥ ૪ ॥
યા એવ યજ્ઞ આર્પઃ પ્રણીયન્તે સા એવ તાઃ	॥ ૫ ॥
યત્તર્પણમાહરન્તિ ય એવાર્ધાગ્રોમીર્યઃ પૃથુર્વચ્યતે સ એવ સઃ	॥ ૬ ॥
યદાવસુથાન્કૃષ્યન્તિ સદોહવિર્ધાનાન્થેવ તત્કલ્પયન્તિ	॥ ૭ ॥

અર્થ- (યઃ પ્રત્યક્ષં ગ્રહ વિદ્યાત્) જે પ્રત્યક્ષ ગ્રહને જાણે છે, (યસ્ય પરંપિ સંપ્રારા) એના અવયવો વડે સામગ્રી છે, (યસ્ય અનુકૃષ્યં કૃત્વઃ) એનો એકદંડ મન્યાઓ છે (યસ્ય લોમાનિ સામાનિ) એના વાળ સામ છે, અને એનું (હૃદયં યજુઃ) ઉચ્ચતે) હૃદય મજબૂત છે, એમ કહેવામાં આવે છે તથા એનું (પરિસ્તરણં) રત્ન હાથિઃ) એકદંડવડે વસ્ત્ર ઢાળે છે [૧-૨]

(યત્ વૈ અતિથિપતિઃ) જે તે ગૃહસ્થ (અતિથીયુઃ પ્રતિપદયાતે) અતિથિઓ તરફ જુએ છે તે જાણે છે (દેવયજનં પ્રેક્ષતે) દેવ વડે જુએ છે (યત્ અભિવદાતે દીક્ષાં હૃષતિ) જે અતિથિ સાથે વાત કરે છે, તે વડે દીક્ષા લેના જેવું છે. (યત્ ઉદક ધાત્વતિ) જે તે જગ્યાએ જળ માને છે, અને (અવા પ્ર ણયતિ) જળ તેની આગળ ધરી દે છે, તે માનો (યાઃ એવ ચક્ષે આપઃ પ્રણીયન્તે) જે વધમાં જળ લઈ જાય છે, (તા એવ તાઃ) તે તેજ જળ છે. [૩-૫]

(યત્ તર્પણ માહરન્તિ) જે પદાર્થ અતિથિની પુષ્ટિ કરવાને માટે લઈ આવે છે, (યઃ એવ અર્ધાગ્રોમીર્યઃ પૃથુઃ યચ્યતે સ એવ સઃ) તે માનો અગ્નિ અને સોમને માટે પશુ બાંધવામાં આવે છે, તેજ એ છે. (યત્ આવસુથાન્કૃષ્યન્તિ)

યદુપસ્તુળન્તિ પુદિરેવ તત્	॥ ૮ ॥
યદુપરિગયનમાદરન્તિ ચર્મમૈત્રે તેનં શોભમં રુન્દે	॥ ૯ ॥
યદરિગિપૂષ્પદૃગમાદરન્તિ પરિષયં યથા તે	॥ ૧૦ ॥
યદોડનામ્પસાનમાદરન્ત્યાગ્યમૈત્ર તત્	॥ ૧૧ ॥
યત્પુરા પરિવેપાસ્યાદમાદરન્તિ પુરોઢાઢાંયેષ સી	॥ ૧૨ ॥
યદંચનઠત્ દ્યયન્તિ દગ્ધિષ્ઠમૈત્ર તત્ સ્વપન્તિ	॥ ૧૩ ॥
યે મીદયો યથા નિરુપ્યન્તેઽચરં યથા છે	॥ ૧૪ ॥
યાન્યુલ્લાસલમુસલાન્તિ પ્રારાણ યથા છે	॥ ૧૫ ॥
યુર્પિ પુવિષ્ટં તુષાં ઋજીપામિયર્ણીયાર્પઃ	॥ ૧૬ ॥
સુગદ્ધિર્નિલંબમાયવનં દ્રોણચન્દ્રમાઃ કુમ્ભ્યોઽિ યાયધ્યાન્તિ યાગ્નીયમૈત્ર ઠૃષ્ણાજિનમ્	॥ ૧૭ ॥

કલ્પયન્તિ) ને અનિયિને માટે ધ્યાનને યજ્ઞ-ય કરે છે (સર્વો દલિપ્યાન્તિ યથ તત્ કલ્પયન્તિ) તે માને યજ્ઞ યદ અને દલિપ્યાન્તિ યજ્ઞના કરવા જેવું છે (યત્ ઉપસ્તુળન્તિ) ને યજ્ઞનામાં આવે છે (યદિં યથ તત્) તે માને યજ્ઞના કરવા માટે છે (યત્ ઉપરિગયનં આદરન્તિ) ને એના પર પથારી પાથરવામાં આવે છે (તેનં સ્વર્ગ લોકં અપરન્દ) એનાથી સ્વર્ગમાં જ માને પથારી વળે છે [૬-૮]

(યત્ કશિપુ ઉપવર્ધન આદરન્તિ) ને આદર અને ઉચ્ચ-અનિયિને માટે લક્ષ આવે છે, તે માને યજ્ઞના (તે પરિષયઃ યથ) પરિષદ છે (યત્ આયન-અમ્પજન આદરન્તિ) ને આખિને માટે અજન અને કરીને માધીસા કરવાને માટે તેમ લાવે છે તે માને (તત્ આજય યથ) તે થી જ છે [૧૦-૧૧]

(યત્ પરિવેપાસ પુરા) ને એજન પિતૃવાની પહેલાં અનિયિને માટે (સર્વં આદરન્તિ) ખાવાના હેતુથી લાવે છે તે માને (તી પુરોઢાઢાં) પુરોઢ છે (યત અચનઠત્ દ્યયન્તિ) ને એજન બનાવવાવાળાને બોલાવે છે તે માને (દ્યયિષ્ઠત યથ તત્ દ્યયન્તિ) દલિ તેવાર કરવાવાળાને બોલાવે છે [૧૨-૧૩]

(યે મીદયો યથા નિરુપ્યન્તે) ને એજા અને જન દેખાય છે (તે અચયઃ યથ) તે સોમવાનાના ભાગે જ છે (યાન્તિ ઉલ્લાસલમુસલાન્તિ) ને ઉપજા અને મુસા અનિયિને માટે અનજન ખાવાના કામમાં આવે છે તે માને (તે પ્રારાણઃ યથ) તે સોમસ કાદવાને પત્થ છે [૧૪-૧૫]

(યુર્પિ યથિષ્ટ) અનિયિને માટે ને સુષુ વાપરવામાં આવે છે તે એ યજ્ઞમાં વપરાત પચિતના જેવું છે એરીને (તુષા ઋજીપા) અનાજમાંની કુસકા નીકળે છે, તે સોમરસને ખાંડા પછી અવશિષ્ટ રહેલા સોમત મુએના નેરા છે (અમિયવર્ણોઃ આપઃ) અનિયિ એજન માટે પ્રયુક્ત થતું પાણી યજ્ઞના જળ સમાન છે (યર્ષો રમુક્) ઓછી સરવાળા જેવી છે, (યાયવનં દૃક્ષણ) યજ્ઞની વખતે અજનું દાઢતુ તે યજ્ઞના કદાચ કર્મ જેવું છે, (કુમ્ભ્ય દ્રોણચન્દ્રમા) યજ્ઞવાકાને દેગમે અદિ પત્રો યજ્ઞના ક્રોણકલ્પો નેમાં છે, (યાગ્નીય ધાયધ્યાન્તિ) અનિયિને માટે ને બીજા પાત્રો લાવવામાં આવે છે, તે યજ્ઞના યાયવન પાત્ર જ છે અને (યથ યથ ઠૃષ્ણાજિન) એજ કૃષ્ણુજન છે [૧૬-૧૭]

ખાવાથી— અનિયિ ધરમા આવ્યા પછી તેને ને ને યર્ષો આપ મા આવે છે તે તે માને યજ્ઞમાં વપરાતા પદાર્થો સમાન જ છે આર્જન અનિયિને સ પ્રાર કરવા તે થય કરવા જેવું જ છે [૧ ૧૭]

[૨]

યજમાનબ્રાહ્મણં વા એતદર્તિથિપતિઃ કુરુતે યદાહાર્યાણિ પ્રેક્ષતે હૃદં ધૃયાઃ હૃદામિતિ	॥ ૧૮ ॥
યદાહ ભૂય ઉદ્ધરેતિ પ્રાણમેવ તેન વર્ષીયાસં કુરુતે	॥ ૧૯ ॥
ઉપં હરતિ દ્વિધીપ્યા સાદયતિ	॥ ૨૦ ॥
તેપામાસન્નાનામાર્તિથિરાત્મજુહોતિ	॥ ૨૧ ॥
સુચા હસ્તેન પ્રાણે યુષે સુચકારેણ વપદકારેણ	॥ ૨૨ ॥
એતે વૈ પ્રિયાશ્વપ્રિયાશ્વર્તિજઃ સ્વર્ગ લોકં ગમયન્તિ યદર્તિથયઃ	॥ ૨૩ ॥
સ ય એવં વિદ્વાન્ દ્વિપદ્મશ્રીયાન્ દ્વિપદ્મોઽશ્વમશ્રીયાન્ મીમાંસિતસ્ય ન મીમાંસમાનસ્ય	॥ ૨૪ ॥
સર્વો વા એવ જગ્ધપાપ્મા યસ્યાન્નં નાશન્તિ	॥ ૨૫ ॥
સર્વો વા એવોઽર્જગ્ધપાપ્મા યસ્યાન્નં નાશન્તિ	॥ ૨૬ ॥
સર્વદા વા એવ યુક્તપ્રાવાર્દ્રપંચિત્રો વિતતાધ્વર આહૃતયજ્ઞકતુચં ઉપહરતિ	॥ ૨૭ ॥

અર્થ—[૨] (હૃદં ધૃયાઃ હૃદં ઇતિ) આ વધારે આ આ દીક છે એનું ને (આહાર્યાણિ પ્રેક્ષતે) અતિથિએને આપવા થોડા પદાર્થોનું નિરિક્ષણ કરે છે, તે । (અતિથિપતિઃ) અતિથિનું પાલન કરવાવાળો યજમાન (યતન્) એને માને । (યજમાનબ્રાહ્મણં વૈ કુરુતે) યજમાનના આજ્ઞાના એનું કાર્ય કરે છે. [૧૮]

(યત્ બાહ) ને કહે છે કે (ભૂયઃ ઉદ્ધરેતિ) વધારે પિરકાને અતિથિને આપે, તે । (તેન) એનાથી તે (પ્રાણં વર્ષીયાસં વય કુરુતે) પોતાના પ્રાણને ચિરસ્થાયી બનાવે છે ને એની પાસે અન્નાદિ (ડપહરતિ) લઇ નીપ છે તે માને । (દ્વિધીપિ માસાદયતિ) દ્વિધા પદાર્થો લાવે છે. [૧૯-૨૦]

(તેપા માસન્નાનાં) એ લાવેલા પદાર્થોમાંથી કેટલાક પદાર્થોનું (અતિથિઃ આત્મન્ જુહોતિ) અતિથી પોતાનામાં હવન કરે છે, એ ભોજન સ્વીકારે છે. (હસ્તેન સુચા) હાથથી સરવાથી, (પ્રાણે યુષે) પ્રાણથી યુષમાં (સુચકારેણ વપદકારેણ) ભોજન કરતાં ' સુચ્ સુચ્ ' એવા સ્પર્શથી વપદકારથી તે પોતાનામાં એક આહુતિ નાખે છે. (યત્ મતિથયઃ) ને એ અતિથિ છે તે (પ્રિયાઃ અપ્રિયાઃ ચ) પ્રિય હોય અથવા અપ્રિય હોય તે (સ્વર્તિજઃ) આતિથ્ય યતના અતિથિ યજમાનને (સ્વર્ગ લોકં ગમયન્તિ) સ્વર્ગલોકમાં પહોંચાડે છે. [૨૧-૨૩]

(યઃ એવં વિદ્વાન્) આ તત્ત્વને જાણે છે । (સઃ દ્વિપદ્મ ન અશ્રીયાત્) તે કાળના પશુ દેહ ન કરતો ભોજન કરે છે. (દ્વિપદઃ અન્નં ન અશ્રીયાત્) દેહ કરવાવાળાને ત્યાં જન્મું નહીં. (ન મીમાંસિતસ્ય) સંયમિત આચરણવાળા ખનુષ્યને ત્યાં ન ખાનું, (ન મીમાંસમાનસ્ય) સંયમ ન રાખનારને ત્યાંજ અતિથિએ અન્ન ખાનું. [૨૪]

(યસ્ય અન્નં અશ્નન્તિ) જેનું અન્ન અતિથિ ખાય છે (સર્વઃ વૈ એવ જગ્ધપાપ્મા) એનાં બધાં પાપો ખળી નીપ છે. તેમજ (યસ્ય અન્નં ન અશ્નન્તિ) જેનું અન્ન અતિથિ સ્વીકારતા નથી (સર્વઃ વૈ એવ અર્જગ્ધપાપ્મા) એના બધા પાપો નેવાંને નેવાંજ રહે છે. [૨૫-૨૬]

(યઃ હપહરતિ) ને ગૃહસ્થ અતિથિની સેવાને માટે આવસ્યક સામગ્રી એની પાસે લાઇ નીપ છે, તે માને । (સર્વદા વૈ એવઃ યુક્તપ્રાવા) તે સદાસર્વદા સોભરસ કદરાના પત્થરથી રસ કાઢતો રહે છે, હમેશા (આર્દ્રપંચિત્રઃ) રસ આળતો રહે છે, તેનો પાટવાનો પત્થર હંમેશા બીતો રહે ॥ તે (ચિન્ત-અષ્ટાદ) સદા યજ કરે છે, તે સદા (માહુતયજ્ઞ-કતુઃ) યજ પ્રણ કરનારની જેમ રહે છે. [૨૭]

પ્રાજાપત્યો વા એતર્સ યદ્ધો વિતંતો ય ઉપહરતિ ॥ ૨૮ ॥
 પ્રજાપતેર્વા એપ વિઠ્ઠમાનનુચિક્રમતે ય ઉપહરતિ ॥ ૨૯ ॥
 યોડતિધીનાં શ આહવનીયો યો વેદમનિ સ ગાર્હપત્યો યસ્મિન્પચન્તિ સ દક્ષિણામિઃ ॥ ૩૦ ॥

[૩]

હૃદં ચ વા એપ પુતં ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિયેશ્રાતિ ॥ ૩૧ ॥
 પર્યશ્ચ વા એપ રસં ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિયેશ્રાતિ ॥ ૩૨ ॥
 ઉર્જાં ચ વા એપ સ્ફાર્તિ ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિયેશ્રાતિ ॥ ૩૩ ॥
 પ્રજાં ચ વા એપ પશ્યંશ્ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિયેશ્રાતિ ॥ ૩૪ ॥
 કીર્તિં ચ વા એપ વર્ણશ્ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિયેશ્રાતિ ॥ ૩૫ ॥
 ધ્રિયં ચ વા એપ સંવિદં ચ ગૃહાણામશ્રાતિ યઃ પૂર્વોડતિયેશ્રાતિ ॥ ૩૬ ॥
 એપ વા અતિધિયૈચ્છેદોપિયસ્તસ્માન્પૂર્વો નાર્શ્યાત્ ॥ ૩૭ ॥
 અશિતાવસ્પતિયાવશીયાદ્યહસ્પં સાત્મસ્વાયં યજ્ઞસ્વાવિચ્છેદાય તદ્ વ્રત્ત્વ ॥ ૩૮ ॥
 એતદ્વા ઉ સ્વાદીયો યદધિગ્વં દ્વીરં વાં માંસં વા તદેવ નાર્શ્યાત્ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ—(યઃ ઉપહરતિ) ને અતિધિએને સમર્પણ કરે છે તે માને (એતસ્ય પ્રાજાપત્યઃ, એ વચ્ચે વિતતઃ) તેના પ્રાણપત્ય યત્નો વિસ્તાર થયો છે (ય ઓપહરતિ) ને દાન આપે છે તે માને (પ્રજાપતેઃ ચિક્રમાવ અનુચિક્રમતે) પ્રજાપતિના ચિક્રોનું અનુકરણ કરે છે [૨૮-૨૯]

(યઃ અતિધીનાં) અતિધિએના શરીરમાં ને પાત્ર અગ્નિ છે (સઃ આહવનીયઃ) તે આ આહવનીય અગ્નિ છે (ય વેદમનિ સઃ ગાર્હપત્યઃ) પરમા ને અગ્નિ દેહ્ય છે તેએ ગાર્હપત્ય અગ્નિ છે, (યસ્મિન્ પચન્તિ સ દક્ષિણામિઃ) ને પર અન્ન શાખામાં આવે તે દક્ષિણામિ છે [૩૦]

[૩] (યઃ અતિધિઃ પૂર્વે અશ્રાતિ) ને અતિધિને પહેલાં ભોજન કરી લે છે, (એપ) તે (પ્રજાણાં હૃદં ચ વૈ પૂર્તં ચ અશ્રાતિ) પેતાના ધરના છદ અને પૂર્તિ ને ખાઈ ભજ્ય છે ને અતિધિની પહેલાં ને ભોજન કરી લે તે માને છે, ધરનાં (એપઃ ચ રસ ચ) દૂધ અને રસને, (ઉર્જાં ચ સ્ફાર્તિ ચ) અન્ન અને સમૃદ્ધિને, (પ્રજાં ચ પશૂન્ ચ) પ્રજા અને પશુને, (કીર્તિં ચ વર્ણશ્ચ) કીર્તિ અને વચ્ચે, (ધ્રિયં ચ સંવિદં ચ) શી અને સંજાનને (અશ્રાતિ) ખાઈ ભજ્ય છે [૩૧-૩૬]

(એપ વૈ અતિધિઃ યન્ શ્રોત્રિયઃ) એ અતિધિ ત્રિશ્રવણી થોત્રિય છે, (તસ્માત્ પૂર્વઃ ન અશ્રોયાત્) તેથી એની પહેલાં ભોજન કરવું ન ભેદએ [૩૭]

(અતિધી અશિતાવતિ અશ્રીયાન્) અતિધિને જગાડવા પછી ને ગૃહસ્થે પેતે ભોજન કરવું. (યજ્ઞસ્ય સાત્મસ્વાય) યત્નો સંજાનને માટે (યજ્ઞસ્ય અવિચ્છેદાય) યત્નોભંગ ન થાય એટલા ખાતર (તદ્ વ્રત્તં) ગૃહસ્થે આ વ્રતનું પાલન કરવું ભેદએ. [૩૮]

(એતદ્ વૈ ઉ સ્વાદીયઃ) ને ને રચાદ યુક્ત છે (યન્ અધિગ્વં દ્વીરં ચ માંસં વા) તે ગાયનું દૂધ અથવા અન્ય માંસાદિ પદાર્થો છે (તન્ પથ ન અશ્રીયાત્) એમાંથી અતિધિની પહેલાં કાંઈ પણ પદાર્થ ખાવો નહીં [૩૯]

આપાર્થ—અતિધિને ચોખ્ખા આહરણકર કરવો માને મોઢા ચક્કો કરવા બરાબર છે. (૧૮-૩૦)

અતિધિને પહેલાં ભોજન કરાવવું, પછી ને ભજ્ય દેહ્ય તે ધરના ચાલુસોએ ખાવું, કાંઈ પણ કારણસર ધરના માણસોએ અતિધિની પહેલાં જમવું નહીં, એમ કરવાથી ગૃહસ્થ યત્નોની પૂર્ણતા થાય છે પ્રત્યેક ગૃહસ્થે આ વ્રતનું પાલન કરવું (૩૧-૩૯)

[૪]

સ ય एवं વિદ્વાન્શીરમુપસિચ્ચોપહરતિ ।

વાર્ષદમિષ્ટોમેનેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૦ ॥

સ ય एवं વિદ્વાન્સપિરુપસિચ્ચોપહરતિ ।

વાર્ષદતિરાત્રેણેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૧ ॥

સ ય एवं વિદ્વાન્મધુપસિચ્ચોપહરતિ ।

વાર્ષત્સત્રસર્ચેનેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૨ ॥

સ ય एवं વિદ્વાન્માંસમુપસિચ્ચોપહરતિ ।

વાર્ષદ્ દ્વાદશાદેનેષ્ટા સુસમૃદ્દેનાવરુન્ધે તાર્વદેનેનાર્વ રુન્ધે

॥ ૪૩ ॥

સ ય एवं વિદ્વાનુદકમુપસિચ્ચોપહરતિ ।

પ્રજાનાં પ્રજનનાય ગચ્છતિ પ્રવિષ્ઠાં પ્રિયઃ પ્રજાનાં ભવતિ

ય एवं વિદ્વાનુદકમુપસિચ્ચોપહરતિ

॥ ૪૪ ॥

અર્થ— [૪] (યઃ યઃ વિદ્વાન્) જે આ વાત સમજીને અતિથિને માટે (શીરં ઉપસિચ્ચ ઉપહરતિ) દૂધ સારા પાનમાં રાખીને લઇ જાય છે, એને (યાવત્ સુસમૃદ્દેના અમિષ્ટોમન ઇષ્ટ્વા અવરુન્ધે) ઉત્તમ સમૃદ્ધ અમિષ્ટોમ પઠવું બળત કરવાથી એને જેટલું ફળ મળે છે, (તાવત્ યતેન અથરુન્ધે) તેટલું તેને મળે છે. [૪૦]

(યઃ યઃ વિદ્વાન્) જે આ વાત જાણે છે અને અતિથિના માટે (સપિઃ ઉપસિચ્ચ ઉપહરતિ) વાસણમાં ધી રાખીને લઇ જાય છે, તેને જેટલું ફળ મળે છે, કે જે કોઇને (સુસમૃદ્દેના અતિરાત્રેણ) સમૃદ્ધ અતિરાત્ર નામનો યજ્ઞ કરવાથી મળે છે. [૪૧]

જે આ વાત સમજી લઇને અતિથિને આપવાને માટે (મધુ ઉપસિચ્ચ ઉપહરતિ) ગધુ એટલે મધ ઉત્તમ પાન-માં રાખીને અતિથિની પાસે લઇ જાય છે, તેને જેટલું ફળ મળી શકે છે જેટલું મળે (સુસમૃદ્દેના સત્રસર્ચેન ઇષ્ટ્વા) ઉત્તમ સમૃદ્ધ સત્રસર્ચ નામનો યજ્ઞ કરવાથી મળે છે. [૪૨]

જે આ વાત જાણીને (માંસ ઉપસિચ્ચ) માંસને પાનમાં રાખીને અતિથિની પાસે લઇ જાય છે, તેને જેટલું ફળ મળે છે જેટલું ઉત્તમ સમૃદ્ધ (દ્વાદશાદેન ઇષ્ટ્વા) દ્વાદશાદ યજ્ઞ કરવાથી કોઇને મળે છે. [૪૩]

જે આ વાતને સમજીને (ઉદક ઉપસિચ્ચ) ઉત્તમ પાણી પાનમાં રાખીને અતિથિની પાસે લઇ જાય છે, તે પ્રજાનાં પ્રજનનાય પ્રવિષ્ઠાં ગચ્છતિ) પ્રજાએલું પ્રજનન અર્થાત્ ઉત્પત્તિને માટે સિંચવાને પ્રાપ્ત થાય છે અને (પ્રજાનાં પ્રિયઃ ભવતિ) પ્રજાને પ્રિય થાય છે. [૪૪]

ભાવાર્થ—> જુદરમ ઉત્તમ અદ્યત્થી દૂધ આદિ પદાર્થો ઉત્તમ સ્વચ્છ પાનમાં રાખીને અતિથિને સમર્પણ કરવાની પ્રવૃત્તિ તેની પાસે લઇ જાય છે, તેને મોટા મોટા મળે તથાસાં કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. (૪૦-૪૪)

[૫]

તસ્માં ડુપા દિઠ્ઠુનોતિ મચિતા પ્ર સ્તૌતિ ।

ષ્ટસ્પતિર્જગોત્રાયતિ ત્વષ્ટા પુષ્ટયા પ્રતિ હરતિ વિશેં દેવા નિધનમ્ ।

નિધનં ભૂત્યાઃ પ્રજાયાઃ પશુનાં મંવતિ ય ઇવં વેદં

॥ ૪૫ ॥

તસ્માં ઉપન્ત્યર્થો દિઠ્ઠુનોતિ સંગવઃ પ્ર સ્તૌતિ ।

મધ્યચ્ચિન્ન ઉત્ત્રાયત્યપરાહઃ પ્રતિ હરત્યસ્તંચન્નિધનમ્ ।

નિધનં ભૂત્યાઃ પ્રજાયાઃ પશુનાં મંવતિ ય ઇવં વેદં

॥ ૪૬ ॥

તસ્માં અધ્રો મન્વન્દિઠ્ઠુનોતિ સ્તનયન્ન પ્ર સ્તૌતિ ।

વિદ્યોતમાનઃ પ્રતિ હરતિ વર્ષકુત્રાયત્યુદ્ગ્રહન નિધનમ્ ।

નિધનં ભૂત્યાઃ પ્રજાયાઃ પશુનાં મંવતિ ય ઇવં વેદં ।

અતિધીન્પ્રતિ પદ્યવતિ દિઠ્ઠુનોત્યમિ વદન્તિ પ્ર સ્તૌત્યુદકં યાચત્યુત્રાયતિ

॥ ૪૭ ॥

ઉપં હરતિ પ્રતિ હરત્યુચ્છિદ્યં નિધનમ્ ।

નિધનં ભૂત્યાઃ પ્રજાયાઃ પશુનાં મંવતિ ય ઇવં વેદં

॥ ૪૮ ॥

અર્થ— [૫] (યા ઇવં વેદં) ને આ અતિથિ સંકારના મનને બળે છે (તસ્મૈ) એ મનુષ્યને માટે (ડુપા દિઠ્ઠુનોતિ) ઉપા આનન્દ-સન્દેશ આપે છે, (સચિતા પ્ર સ્તૌતિ) સ્વર્ગ વિશેષ પ્રશ્ન કરે છે, (ષ્ટસ્પતિર્જગત્રયા વજ્રાયતિ) ગૃહસ્પતિ જોરથી એના શુભોનું ગાન કરે છે (ત્વષ્ટા પુષ્ટયા પ્રતિહરતિ) ત્વષ્ટા એને પુષ્ટિ આપે છે, (વિદ્યોતેયા નિધન) પીછા બધા દેવા આશ્રય આપે છે. એ રીતે તે (ભૂત્યાઃ પ્રજાયા પશુનાં નિધનં મંવતિ) સંપત્તિ, પ્રાણ અને પશુઓનું આશ્રયસ્થાન બને છે [૪૫]

ને આ અતિથિ સંકારના મનને બળે છે, (તસ્મૈ ઉપન્ત્યર્થ દિઠ્ઠુનોતિ) એને માટે ઉગતો સૂર્ય આનન્દનો સન્દેશ આપે છે, (સંગવઃ પ્ર સ્તૌતિ) પ્રજાન સમય પ્રશ્ન કરે છે, (મધ્યચ્ચિન્ન ઉત્ત્રાયતિ) મધ્યચિન્ન એનું શુભ ગાન કરે છે (અપરાહઃ પ્રતિહરતિ) અપરાહ્વસમય એને પુષ્ટિ આપે છે (અસ્ત યત્ નિધન) અસ્તમાં જતા શુભ તેને આશરો આપે છે આ પ્રકારે તે સંપત્તિ, પ્રાણ અને પશુઓનું આશ્રયસ્થાન થાય છે [૪૬]

ને આ અતિથિ સંકારના મનને બળે છે (તસ્મૈ ચન્ન મન્વન્દિ ઇનોતિ) તેને માટે ઉત્પન્ન થયારો પ્રેશ્વ આનન્દ સંદેશ આપે છે (સ્તનયન્ન પ્ર સ્તૌતિ) ગર્ભના કરવાનાનો પ્રેશ્વ પ્રશ્ન કરે છે (વિદ્યોતમાન પ્રતિહરતિ) પ્રજાસંવાસનો પુષ્ટિ આપે છે, (વર્ષકુત્રાયતિ) વર્ષ કરનાર પ્રેશ્વ એનું શુભગાન કરે છે (ઉદ્ગ્રહન નિધન) ઉપર ઉદાનનાર આશ્રય આપે છે એ પ્રકારે એ સંપત્તિ, સતતિ અને પશુઓનું આશ્રયસ્થાન થાય છે [૪૭]

ને આ અતિથિ સંકારના મનને બળે છે તે બ્યારે (અતિધીન્ પદ્યવતિ) અનિધિઓનું ફરન કરે છે તેા ખાનો તે (દિઠ્ઠુનોતિ) આનન્દના સન્દેશ આપે છે, બ્યારે તે અતિથિઓને (અગ્નિવદન્તિ) નમસ્કાર કરે છે, ત્યારે તે કૃત્ય એના (પ્રસ્તૌતિ) પ્રસ્તાવ કરવા સમાન બોલે છે બ્યારે તે (ઉદ્ગ્રહ યાચતિ) બળ પામે ત્યારે ખાનો તે (ઉત્ત્રાયતિ) યતના ઉત્ત્રાતાનું કામ કરે છે (અપરાહ પ્રતિહરતિ) બ્યારે તે પતર્થ અતિથિની પાસે લાવે છે, ત્યારે તે યતન પ્રતિ દાનનું કામ કરે છે (ઉચ્છિદ્ય નિધન) ને આ અતિથિએ બોલના કાંઈ પછી બાકો રહે છે, તેને એના યતના અતિમ પ્રસાદ સમ બે આ રીતે અતિથિસંકાર કરનાર સંપત્તિ, સતતિ અને પશુઓનું આશ્રયસ્થાન બને છે [૪૮]

બાવાર્થ— દિઠ્ઠા, પ્રજાયા, વજ્રાન પ્રતિહાર અને નિધન એ સંકારના પાંચ અંગો છે, અતિથિસંકાર કરનારને એ પાંચ આ પ્રકારે વિદ્ય પામ છે અર્થાત્ અતિથિસંકાર એ કેવડ વધનો પૂર્ણ સામ છે અતિથિસંકાર જ ગૃહસ્થનું ધર્મ પવિત્ર અને

[૬]

યત્સત્તારં હ્યત્યા શ્રાવયત્યેવ તત્	॥ ૪૯ ॥
યત્પ્રતિશ્રુણોતિ પ્રત્યાશ્રાવયત્યેવ તત્	॥ ૫૦ ॥
યત્પરિવેદારઃ પારંદ્રસ્તાઃ પૂર્વે ચાપરે ચ પ્રપદન્તે ચમુસાચર્યેવ એવ તે	॥ ૫૧ ॥
તેષાં ન કચ્ચનાહોતા	॥ ૫૨ ॥
યદ્વા અતિથિપતિરતિથીન્પરિવિષ્ય ગૃહાન્પોદૈત્યંવમૃત્યમેવ તદુપવૈતિ	॥ ૫૩ ॥
યત્સંભાગયતિ દક્ષિણાઃ સમાગયતિ યદુન્નતિષ્ઠત ઉદવસ્યત્યેવ તત્	॥ ૫૪ ॥
સ ઉપહૂતઃ પૃથિવ્યાં મંશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યપૃથિવ્યાં વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૫ ॥
સ ઉપહૂતોઽન્તરિક્ષે મશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યદન્તરિક્ષે વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૬ ॥
સ ઉપહૂતો વિદિ મંશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યદિવિ વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૭ ॥
સ ઉપહૂતો કેવેષુ મશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યેકેવેષુ વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૮ ॥
સ ઉપહૂતો લોકેષુ મશયત્યુપહૂતસ્તસ્મિન્યલોકેષુ વિશ્વરૂપમ્	॥ ૫૯ ॥
સ ઉપહૂત ઉપહૂતઃ	॥ ૬૦ ॥
આમોહીમં લોકમામોત્યમ્મુ	॥ ૬૧ ॥
જ્યોતિષ્મતો લોકાઙ્ગયતિ ય ઇવં વેદં	॥ ૬૨ ॥

અર્થ — [૬] (યત્ સત્તારં હ્યત્યા) ને એ દ્વારપાળને જોનારે છે, માનો (તત્ આશ્રાયયતિ એવ) તે અભિશ્રવણ કરે છે. (યત્ પ્રતિશ્રુણોતિ) ને એ સંભળે છે, માનો (તત્ પ્રત્યાશ્રાવયતિ એવ) તે પ્રત્યાશ્રવણ જ છે જ્યારે અતિથિને માટે (પૂર્વે ચ અપરે ચ પરિવેદાર પારંદ્રસ્તા પ્રપદન્તે) પહેલા અને પાછળથી પિરસનારા સેવકો પાત્ર હાથમાં લઇને તેની પાસે જાય છે, માનો (તે ચમસાચર્યેવ એવ) ચમનો ચમસાચર્યું છે (તેવાં ન કચ્ચન અહોતા) એમા કોઇ પણ અયાજ્ઞક હોતા નથી. [૪૯-૫૨]

(યત્ દૈ અતિથિયતિ અતિથીન્ પરિવિષ્ય) ને તે ગૃહસ્થ અતિથિઓને જોઇને આપીને (યદ્વાન્ ઉપ હૃદૈતિ) પેલાને ઘેર જાય છે માનો (તત્ મવમૃત્યં એવ ઉપ અવૈતિ) તે અવશ્ય સ્નાનને માટે જ જાય છે (યત્ સમાગયતિ) ને જો આપે છે, માનો તે (દક્ષિણાઃ સમાગયતિ) દક્ષિણા પ્રદાન કરે છે (યત્ અન્નતિષ્ઠતે) ને એને માટે અન્નપ્રદાન કરે છે, માનો (તત્ ઉદવસ્યતિ એવ) તે યજ્ઞસાગ્ર ચક્ર કરે છે [૫૩-૫૪]

(સ પૃથિવ્યાં ઉપહૂત) ને આ પૃથ્વીપર પ્રપ્ત દેહમા આદરથી બોલાવેલો અનિધિ (યત્ પૃથિવ્યાં વિશ્વરૂપ) આ પૃથ્વીમાં ને કઇ અનેક રૂપર ગુણાણુ અગ્ર છે (તસ્મિન્ ઉપહૂત મશયતિ) એને ત્યાં નિમજ્જિત થઇને ખાય છે, તે આદરથી બોલાવાયેલો અનિધિ (અન્તરિક્ષે) અન્તરિક્ષમાં (દિવિ) બ્રહ્મેકમા, (કેવેષુ) દેવતાઓમાં અને (લોકેષુ) બધાં લોકોમાં ને (વિશ્વરૂપ) અનેક રૂપરૂપાણુ અગ્ર હોય છે, એને ત્યાં બેસીને (મશયતિ) અક્ષણ કરે છે. [૫૫-૫૮]

(સ ઉપહૂતઃ) તે આદરથી બોલાવેલો અનિધિ પુણ્ય લાભ આપે છે. અનિધિને આદરથી બાંધાનવાવાગે. ૪૯૨ય (દમ લોકો આપ્નોતિ) આ લોકને પ્રાપ્ત કરે છે અને (અમુ આપ્નોતિ) તે લોકને પશુ પ્રાપ્ત કરે છે (ઇ એવં વેદં) ને આ અતિથિસત્કારના પ્રતને જાણે છે તે (જ્યોતિષ્મત લોકાન્ જયતિ) તેજની દેહો ૨૨૧ કરે છે. [૬૦-૬૨]

અતિથિનો આદર

અતિથિનો આદરસત્કાર પ્રેમથી કરાતો ઉપરેય કરાતો માટે આ ૬૨ મત્રો આ પ્રકારનાં ૭ ભાગમાં આપવામાં આવ્યા છે. એ મત્રો સરત ટોનાથી એનાપર વિશેષ રિવેચન કરવાની આદરયક્તા નથી અતિથિ સત્કાર કરવાથી વિરિષ પ્રકારના મુક્ત મથાસાગ કરવાનું કૃણ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ જે ઉત્તમ ગ્રહાર્થી અતિથિનો સત્કાર કરો, તેને ખીમ કાઢ મથાસાગ કરવાની જરૂર રહેશે નહીં. શૃદ્ધરાધીશનું આ પ્રધાન અંગ અતિથિસત્કાર છે વાચ્યે આ સત્કારનો પાઠ કરવો અને તેનો હેતુ જાણી મળે અતિથિસત્કાર કરીને ત્રેણ કૃણ મેળવતુ

આ મ લોમાં ' માસ ' શબ્દ આવ્યો છે આ માસ સન્દના ખીમ અર્થો પણ થતા દરો, પરંતુ અહીં ' માસ ' અર્થ અપેક્ષિત છે એવો અમારો મત છે અને તે લેવામાં કરી વધી નથી કમકે, માસ ખાનારના ઘરમાં કાઢ અતિથિ આવે, તો અતિથિની પહેલાં એણે માસ પણ ન ખાતુ, કયાદિ જાન અહીં લેવાનો છે. વેદમાં નિર્માસ ભોજ્ય મનુષ્યનું વર્જન છે તેમ માસ ભોજ્યોનું પણ વર્જન છે.

બ્રાહ્મણને ૩૯

કાંડ ૫, સુકત ૧૯

(ઋષિ - વૃષોમુખ । વેદાન્ત - મહાગવી)

અતિમાથમર્ગર્થન્તુ નોર્દિવ્ દિવમસ્પૃશન્ । મૃતું હિંસિત્વા સુજ્ઞયા વૈતહૃથ્યાઃ પરામવન્ ॥ ૧ ॥
 યે વૃહત્સામાનમાક્ષિરમમાર્થયન્માહ્ણાં જનાઃ । પેત્વસ્તેપાંમુખ્યાદુમાર્વિસ્ત્રોકાન્વાવયન્ ॥ ૨ ॥
 યે બ્રાહ્મણં પ્રત્યર્ણીન્યે વાસ્મિન્નુલ્કનીર્પિરે । ગ્લસ્તે મથ્યે કુલ્યાયાઃ કેશાન્સાદન્ત આસવે ॥ ૩ ॥
 બ્રહ્મગવી પૃથ્વમાના યાવત્સામિ વિજઙ્ઘે । તેજો રાહ્સ્ય નિર્હિન્તિ ન ધીરો જાયતે શ્વપૌ ॥ ૪ ॥

અર્થ— (સુજ્ઞયા) કુમો કરીને જય પ્રાપ્ત કરવાવાળા વીર (અતિમાત્ર અવર્ગન્ત) પુષ્કળ વખ્યા, (ન દિવ દૃષ્ય હસ્પૃશન્) એટલા કે કુલોને જાણે કે એમણે સ્પર્શ કર્યો પરંતુ તે (પેત્વ-હૃથ્યા) દેવાનું અન્ન પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે (મૃતું હિંસિત્વા) કૃત્યુરુષિની હિંસા કરીને (પરામવાન્) પરાજીત થઈ ગયા [૧] (યે જનાઃ વૃહત્સામાન) જે લોકો એટલા મ ગાયક (આંગિરસ બ્રાહ્મણ માર્ગવન્) આંગિરસ બ્રાહ્મણને સત્કારતા રહ્યા, (તેર્વા ત્રોકાનિ) એમના સત્કારોને (પેત્વા અવિ) હિંસક (હમયાદ્ અપયન્) બન્ને દાંતી વચ્ચેમાં રમતા રહ્યા [૨] (યે બ્રાહ્મણં પ્રત્યર્ણીન્યે) જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, (વા વાસ્મિન્નુલ્કનીર્પિરે) અથવા જે એની પાસેનું ધન જીનવી લેવા હુકમ છે, (તે ગ્લસ્તઃ કુલ્યાયાઃ મથ્યે) તે લોહીની નદીની વચ્ચે (કેશાન્સાદન્ત આસવે) વાળ ખાતા એસે [૩] (યા પૃથ્વમાના બ્રહ્મગવી) તે હાક કરાવતી બ્રાહ્મણી (યાવત્ સામિ વિજઙ્ઘે) જે પ્રશ્ન થી નહિથી રહે છે, તે કારણે એ (રાહ્સ્ય તેજઃ નિર્હિન્તિ) રાહ્સ્ય તેજ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને ત્યાં (શ્વપૌ ધીર ન

ભાષાર્થ— વિજયી સુ જય શત્રુઓ જાતુ વી ગયા છે, પરંતુ ત્યારે તેઓ બ્રાહ્મણ કે કોઈને સત્કારવા લાગ્યા અને દેવાને આપેલું દાન પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે સન્નપ્રદ થઈ ગયા [૧] એમણે સત્કારમાં આંગિરસ બ્રાહ્મણને સત્કાર્યો હતો, તેમના પાશવ અપમાનને હિંસક પશુઓએ તાપી પીરખા દત્તા [૨] જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, અને ધનને જીનવે છે, તે લોહીની નદીમાં વાળોને ખાતા રહે છે [૩] જે બ્રાહ્મણની ગાય ગરબ કરે છે, તે શત્રુઓના રાહ્સ્ય તેજ નષ્ટ થઈ જાય છે અને એમાં બળવાન

ક્રૂરમંસ્યા આશસનં તૃપ્તં પિંશિતમંસયતે । ક્ષીરં મદંસ્યાઃ પીયતે તદ્દે પિતૃષુ કિલિંનમ્ ॥ ૫ ॥
 ઉગ્રો રાજા મન્યમાનો બ્રાહ્મણં યો જિષંસતિ । પરા તત્તિચ્યતે રાષ્ટ્રં બ્રાહ્મણો યત્ર જીયતે ॥ ૬ ॥
 અટાપંદી ચતુરશ્ચિ ચત્તઃ શ્રોત્રા ચતુર્દનુઃ । ધ્યાસ્યા દ્વિવિંશ્વા મૃત્વા સા રાષ્ટ્રમવં ધૂનતે વ્રહ્મજ્યસ્વ ॥ ૭ ॥
 તદ્દે રાષ્ટ્રમા સ્વંવતિ નાર્વં મિત્રામિવોદકમ્ । વ્રહ્મણ ચત્ર હિંસન્તિ તદ્રાષ્ટ્ હન્તિ દુચ્છુનાં ॥ ૮ ॥
 સં વૃક્ષા અર્પ સેધન્તિ છાયાં નો મોર્ષગાં હર્તિ । યો વ્રાહ્મણસ્ય સદ્ધનંમભિ નારદુ મન્યતે ॥ ૯ ॥
 વિપમેતદેવકૃતં રાજા વરુણોઽવવોત । ન વ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ના રાષ્ટ્રે જાંગાર કશ્ચન ॥ ૧૦ ॥
 નવૈવ તા નવતયો યા ભૂમિર્વ્યધૂનત । પ્રજાં હિંસિત્વા પ્રાર્થનીમસંમયં પરાંમવન્ ॥ ૧૧ ॥
 યાં મૃતાયાનુવધન્તિ કુષાં પદયોર્પનીમ્ । તદ્દે વ્રહ્મજ્ય તે દેવા ઉપસ્તરંમહુવન્ ॥ ૧૨ ॥
 અશ્રુણિ કૃપમાણસ્ય યાનિ જીતસ્ય વાવૃતુઃ । સં વૈ વ્રહ્મજ્ય તે દેવા અપાં માગમંધારયન્ ॥ ૧૩ ॥

જાયતે) બળવાન વીરો પશુ ઉત્પન્ન થતા નથી [૪] (અસ્યા આશસન ક્રૂર) એમને કહ્યાપણુ બારે કૂરતાનુ કાર્ય છે, (વિશિત તૃપ્ત મસ્યતે) ખાસ તે તથા વધારનાર હોવાથી એ કી દેવા યેગ છે (યત્ર મસ્યા ક્ષીર પીયતે) જે એ આશાશુની ગાયનું દૂધ પી જાય છે (તત્તુ વૈ પિતૃષુ કિલિંનમ્) તેને નિઃસંદેહ પિતૃશ્રીમાં પાપ કહેવામાં આવે છે [૫] (યઃ રાજા ઉગ્ર, મન્યમાન) જે રાજા પોતે પોતાને ઉગ્ર માને છે (બ્રાહ્મણ જાપરસતિ) આશાશુને સતાવે છે, (તત્તુ રાષ્ટ્ર પરાસિચ્યતે) તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે (યત્ર વ્રાહ્મણ જીયતે) જ્યાં આશાશુને કહ્યું પહેલેથી [૬] (અટપંદી ચતુરશ્ચી) આઠ પગવાળી, આર આંખો વાળી (ચતુ શ્રોત્રા ચતુર્દનુઃ) ચાર કાનોવાળી અને ચાર હાથીવાળી (દ્વિવાસ્યા દ્વિવિંશ્વા મૃત્વા) જે સુખવાળી અને બેજીભવાળી થઈને (વ્રહ્મજ્યસ્ય રાષ્ટ્ર સા અવધૂનતે) આશાશુને સનાતવાવાળા રાજાના રાષ્ટ્રને ધુલ્લની મૂકે છે [૭] (યત્ર વ્રાહ્મણ હિંસન્તિ) જ્યાં આશાશુને દુષ્ટ ખ આપે છે (તત્તુ રાષ્ટ્ર દુચ્છુના હન્તિ) તે રાષ્ટ્ર વિપતિથી મરે છે અને (તત્તુ વૈ રાષ્ટ્ર) તે રાષ્ટ્રને (આજયતે) તેહી પાડ્યામાં આવે [૮] (વદ્ક મિત્રા નાવ હવ) જેમ પાણી બગિચી હોતીને વહાવી દે છે [૯] (ન છાયા મા અર્પગાઃ હર્તિ) પોતાની છાયામાં એ ન આવે એવી છત્રછાયા (સ વૃક્ષા, અર્પસેધન્તિ) એને વૃક્ષા દર કાઢી મૂકે છે, હે નારદ ! (યઃ વ્રાહ્મણસ્ય યત્ર સન્તુ જમિમન્યતે) જે વ્રાહ્મણનું ધન નોરણુનમથી પોતાનું માને છે [૬] (રાજા વરુણ મદ્રવોત) વશી રાજા કહે છે કે, (વતન્તુ દેવકૃતં વિપ) એ દેવોએ બતાવેલું એ છે (વ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્નવા) આશાશુની ગાય પશવી કાઢીને (કશ્ચન રાષ્ટ્રે ન જાંગાર) કોઈ પશુ રાષ્ટ્રમાં છપી શકતા નથી [૧૦] (યા નય નવતયઃ) જે નિત્ય નવા પ્રજારેની પ્રજાઓ છે (તા ભૂમિ યવ નિ અધૂનત) તેમને ભૂમિએ પશુ નાકરો આપેા છે તે (કશ્ચવાળીં વ્રાહ્મણીં પ્રજાં હિંસિત્વા) કશ્ચાણુ કરવાવાળી આશાશુ પ્રજાને કહ્યું આપીને (અસંમન્યન્ પરામવન્) અસંભવનીય રીતે દાર ખાય છે [૧૧] (યા પદયોર્પનીં કુષાં) જે પાદબિન્દ શુભી નાખનાર કટાનાળા ઝાડુને (મૃતાયાં અનુવધન્તિ) મરેલ ની સાથે બાધે છે, હે (વ્રહ્મ-જ્ય) આશાશુને સનાતવાવાળા ! (દેવા તત્તુ તે સપસ્તરણ અમુવન્) દેવોએ કહ્યું કે, આ તારો નિસ્તરો છે [૧૨] હે (વ્રહ્મ-જ્ય) આશાશુને સનાતવાવાળા ! (યાનિ અશ્રુણિ) જે આસ (અપમાણસ્ય તત્તુ તે જીતસ્ય વાવૃતુઃ) નિર્મળ અને છતાપેની ચતુષ્પાની વહે છે (દેવાઃ સં

વીરો ઉત્પન્ન થતા નથી (૪) માથેને કહ્યું આપણુ એ બારે કૂરતાનુ કાર્ય છે, બીજાની ગાયનું દૂધ પીતુ એ પશુ હેરાના જેવું છે (૫) પોતાના રાષ્ટ્રને બળવાન માનીને જે સભા આશાશુને સતાવે છે, તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે (૬) શ્રીકૃષ્ણની ગાય દુષ્ટી થવાથી દ્વિશુભિ મારાં સિંગાં અર્થથી શુભ થઈને એવા રાષ્ટ્રને નાશ કરે છે (૭) જ્યાં આશાશુને સતાવવામાં આવે છે, તે રાષ્ટ્ર પર આક્રમણ આવી પડે છે, બીજી નૈકાની જેમ તે વચમાનુ દુષ્ટી બન્ય છે (૮) જે આશાશુનું ધન કીનવે છે તેને વૃક્ષો પશુ પોતાની છાયામાં કાઢી રહેવા દેવા નથી (૯) સભા વશી રાષ્ટ્ર છે કે, આશાશુના માથેને પશવી પાડવી છે કામ એર પી જવા જેવું નુસાનકારક છે એનો સ્વીકાર કરીને કોઈ પશુ છપ્યાની વડી શકતા નથી (૧૦) નિત્ય નવા વીરો જેમણે બધી ભૂમિ પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે, તે જ્યારે આશાશુને સતાવવા મોકલે છે ત્યારે દારી ગયા છે (૧૧) કાનો શાડુ જે સ્મરણ આગવાના કામમાં લેવામાં આવે છે, તેના પર આશાશુને દુષ્ટ દેવાને મુકી પડે છે. (૧૨) નિબળ થવાને લીધે પરાજીત થવાના

અતિથિનો આદર

અતિથિનો આદરસત્કાર પ્રેમથી કરવાનો ઉપદેશ કરવાને માટે આ ૬૨ મંત્રો આ સૂકતમાં ૭ વામર્માં આપવામાં આવ્યા છે. એ મંત્રો સગ્મ હોવાથી એનાપર વિશેષ વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા નથી અતિથિ સત્કાર કરવાથી વિવિધ પ્રકારના યુગો વધાસાગ કરવાનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ ને ઉત્તમ ગૃહાથી અતિથિનો સત્કાર કરશે, તેને ખીન્ન કેમ થઈવાગ કરવાની જરૂર રહેશે નહીં. ગૃહસ્થપર્મનું આ પ્રધાન અર્થ અતિથિસત્કાર છે. વાચકે આ સૂકતનો પડ કરવો અને તેનો હેતુ જાણી લખને અતિથિસત્કાર કરીને શ્રેષ્ઠ ફળ મેળવવું.

આ મંત્રોમાં ' માંસ ' શબ્દ આવ્યો છે. આ માંસ શબ્દના ખીન્ન અર્થો પણ થતા દર્શી, પશુ અદી ' માંસ ' અર્થે વ્યપેક્ષિત છે એવો અમારો મત છે અને તે લેવામાં કરી વાંધા નથી. કેમકે, માંસ ખાનારના ધરમાં કેમ અતિથિ આવે, તે અતિથિની પહેલાં એણે માંસ પણ ન ખાતું, છતાંદિ કાવ અદી લેવાનો છે. વેદમાં નિર્માસ જોણ મનુષ્યનું વર્ણન છે તેમ માંસ જોણએનું વર્ણન છે.

બ્રાહ્મણને ૬૪

કાંડ ૫, સૂકત ૧૯

(ઋષિઃ- યુગોમુઃ । દેવતા- બ્રહ્મગવી)

અતિમાત્રમર્વર્ધન્ત નોદિવ દિર્વમસ્પૃશન્ । મૃગું દિસિત્વા સૃજ્યા વૈતહુવ્યાઃ પરાંભવન્ ॥ ૧ ॥
યે પુહસ્તામાનમાઙ્ગિરસમાર્પયન્બ્રાહ્મણં જનાઃ । પૅસ્વસ્તેપાંમુખપાદુભર્વિસ્તોકાન્વાવિયત્ ॥ ૨ ॥
યે બ્રાહ્મણં પ્રત્યષ્ટિવૃન્યે વાંસ્મિન્દુલકર્માપિરે । અસ્તસ્તે મર્ચ્યે કુલ્યાણાઃ કેજ્ઞાન્સાદન્ત આસતે ॥ ૩ ॥
બ્રહ્મગવી પ્વર્પમાનાં વાવત્સામિ વિજઙ્ગેહ । તેજોં રાષ્ટ્રસ્ય નિર્દેન્તિ ન વીરો જાંપતે વૃષાં ॥ ૪ ॥

અર્થ— (સૃજ્યા) હુમતો કરીને અથ પ્રમ કરવાવાળા વીર (અતિમાત્રં અવર્ધન્ત) પુષ્કળ વધ્યા, (નઃ દિવં હવ ડાસ્પૃશન્) એટલા કે છુતોડને જાણે કે એમણે રપષ્ટ કર્વે પશુ તે (વૈત-હુવ્યાઃ) દેવાનું અથ પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે (મૃગું દિસિત્વા) જુજાતિની દિશા કરીને (પરાંભવન્) પશુજન થઈ ગયા. [૧] (યે જનાઃ પુહસ્તામાન) જે લોકો મોટા સામ ગાયક (અંગિરસં બ્રાહ્મણં આર્પયન્) અંગિરસ બ્રાહ્મણને સગાવતા રહ્યા, (તેવાં તોકાનિ) એમના સંતાનેને (પૅસ્વાઃ અધિઃ) દિસક (ઉપચાર્દં આપયત્) જન્ને લોતોની વચમાં રચાતા રહ્યા. [૨] (યે બ્રાહ્મણં પ્રત્યષ્ટિવૃન્) જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, (યે વા વાસિલ્ન નુલકં હંચિર) અથવા જે એની પાસેનું ધન જિનવી લેતા હોય છે, (તે અસ્તઃ કુલ્યાણાઃ મર્ચ્યે) તે લોહીની નહીની વચમાં (કેજ્ઞાન્ સાદન્ત આસતે) વાળ ખાના મેલે છે [૩] (સા પવ્યમાનાં બ્રહ્મગવી) તે હાક કરાવતી બ્રાહ્મણની (વાવત્ અમિ વિજઙ્ગેહ) જે કારણથી તદ્દતી રહે છે, તે કારણે એ (રાષ્ટ્રસ્ય તેજઃ નિર્દેન્તિ) રાષ્ટ્રનું તેજ ધર્મુ જાય છે, અને ત્યાં (વૃષાં વીરા ન

બાવાર્થ— નિજની સુ જય સમિતિ જાણ લઈ ગયા છે, પશુ જ્યારે તેમણે બ્રાહ્મણ લોકોને સત્કારવા લાગ્યા અને દેવોને આપેલું દળ પોતે ખાવા લાગ્યા ત્યારે રાત્રિયમદ થઈ ગયા, (૧) એમણે સામમાત્ર અંગિરસ બ્રાહ્મણને સત્કાર્યો હતો, તેમનાં બાલ-વચ્ચાએને દિસક પ્રશ્નોએ દાગવી પીચ્યા હતા (૨) જે બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, અને ધનને જિનવી છે, તે લોહીની નહીમાં વાળેને ખાતા રહે છે (૩) જે બ્રાહ્મણની અથ થઈ પડે છે, તે શુદ્ધિયા તદ્દતું તેજ નષ્ટ થઈ જાય છે અને એવા બળવાન

ક્રૂરમત્સ્યા આશસનં તદ્દં વિશિતમત્સ્યતે । શીરં યદત્સ્યાઃ પીયતે તદ્દૈ પિતૃષુ કિલ્વિપમ્ ॥ ૫ ॥
 ઉગ્રો રાજા મન્યમાનો બ્રાહ્મણં યો ચિર્વત્સતિ । પરા તત્તિચ્યતે રાષ્ટ્રં બ્રાહ્મણો યત્ર જીયતે ॥ ૬ ॥
 અદાર્પદી ચતુરશ્ચિ ચતુઃ શ્રોત્રા ચતુર્દશુઃ । વ્યાસ્યા દ્વિજિહ્વા મૃત્વા સા રાષ્ટ્રમર્થં પૂનુતે વ્રહ્મજ્યસ્થં ॥ ૭ ॥
 તદ્દૈ રાષ્ટ્રમા સંઘતિ નાવૈં બિનામિવોદકમ્ । વ્રહ્મણં યત્ર હિંસન્તિ તદ્દાષ્ટં હિન્તિ દુન્નુનાં ॥ ૮ ॥
 સં વૃક્ષા અર્પં સેઘન્તિ છાયાં નો મોર્ષગાં હતિં । યો બ્રાહ્મણસ્ય સદ્ગ્નમ્ભિ નારદુ મન્યતે ॥ ૯ ॥
 વિષમેતદેવકૃતં રાજા વર્ષેનોઽવધીત્ । ન બ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધા રાષ્ટ્રે જાંગાર કથન ॥ ૧૦ ॥
 નવૈવ તા નંદતયો યા મૃતિર્વ્યધીનુત્ । પ્રજાં હિંસિત્વા બ્રાથળીમસંમૃગ્યં પરામવન્ ॥ ૧૧ ॥
 યાં મૃતયાંનુવપ્રન્તિ કુચાં પદુયોપનીમ્ । તદ્દૈ વ્રહ્મજ્ય તે દેવા ઇંપસ્તરંમનુવન્ ॥ ૧૨ ॥
 અર્ષણે કૃપમાણસ્ય યાનિં જીતસ્ય વાવુત્ । સં વૈ વ્રહ્મજ્ય તે દેવા અર્પાં મામર્મધારયન્ ॥ ૧૩ ॥

જાણે) બળવાન વીરો; પણ ઉત્પન્ન થતા નથી [૪] (અત્યા આશાસન કર) એમને કષ્ટ આપતુ હારે કરતાતુ
 કષ્ટ છે, (વિશિત કૃષ્ણ અત્યંત) માત્ર તેા તુષા વધાનાર હોવાથી ફેડી દેતા થોડા છે (યત્ અત્યાઃ શીર પીયતે)
 ને એ બ્રાહ્મણની માથાતુ દૂધ પી ન્ય છે (તત્ત્વૈ પિતૃષુ કિલ્વિપં) તેને નિઃસન્દેહ પિતૃશોમાં પાપ કહેવામાં આવે છે
 [૫] (ય રાજા ઉગ્રઃ મન્યમાન.) ને રાજા થોતે પોતાને ઉગ્ર માને છે બ્રાહ્મણ ક્રિયાત્સતિ) બ્રાહ્મણને સતાવે છે,
 (તત્ત્વૈ રાષ્ટ્રં પરાશ્ચિવતે) તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે / યત્ર બ્રાહ્મણ જીયતે) ન્યાં બ્રાહ્મણને કષ્ટ પહોંચે છે [૬]
 (અદાર્પદી ચતુરશ્ચી) આદ્ય પચાણી, અર્ધ આંગિા વાળી, (યતુ શ્રોત્રા ચતુર્દશુ) આર કાનોવાળી અને આર
 હાથનીવાળી। દ્વાપર્યા દ્વિજિહ્વા મૃત્વા) ને મુખવાળી અને બેહાલવાળી થયને (વ્રહ્મજ્યસ્ય રાષ્ટ્રં સા અવધૂતે)
 અબ્રહ્મણને સગવવાવાળા રાજાના રાષ્ટ્રને ધુળવી મૂકે છે. [૭] (યત્ર બ્રાહ્મણં હિંસન્તિ) ન્યાં બ્રાહ્મણને કુ અ આપે છે
 (તત્ત્વૈ રાષ્ટ્રં દુન્નુનાં હન્તિ) તે રાષ્ટ્ર વિપતિથી મરે છે અને (તત્ત્વૈ રાષ્ટ્રં) તે રાષ્ટ્રને (આક્રમ્યતિ) તોડી પાડ્યામાં
 આવે છે (વદક મિશાં નાવ હય) જેમ પાણી બાગીની હોડીને વહાવી દે છે [૮] (ન છાયાં મા હવનાઃ હતિ) ન
 પોતાની છાયામાં એ ન આવે એવી હાજીથી (સં વૃક્ષાઃ અપલેચન્તિ) એને વૃક્ષ દૂર શકી મૂકે છે. હે નારદ! (યઃ
 બ્રાહ્મણસ્ય ઘન સન્ ભમિમન્યતે) ને બ્રાહ્મણનું ધન નેરભુધમથી પોતાનું માને છે [૯] (રાજા વરુણ
 અવધીત્) વશુ રાજા કહે છે કે, (યતત્ત્વૈ દેવકૃતં વિષ) એ દેવેએ બનાવેલું એ છે (બ્રાહ્મણસ્ય ગાં જગ્ધા)
 બ્રાહ્મણની ગાય પડાવી કપને (કશ્ચત રાષ્ટ્રં ન જાંગાર) કોઇ પણ રાષ્ટ્રમાં છવી સકતા નથી [૧૦] (યા નવ
 નવતયઃ) ને નિત્ય નવા અંગારની પ્રખ્યાત છે (વા મૃગિઃ પથ મિ અધુનુત) તેમને ભૂમિએ પણ નાકારે આપે છે.
 તે (કરવાળીં બ્રાહ્મણીં વ્રજાં હિંસિત્વા) કથ્યશ્ચ કરવાવાળી બ્રાહ્મણ પ્રખને કષ્ટ આપીને (અતંમવન પરામવન્)
 અંત કાળનીય રીતે દાર ખાય છે. [૧૧] (યાં પદુયોપનીં કુચ) ને પાશ્વિન-હ બુઝી નાખનાર કઠિાવાળા આકુને
 (મૃતયાં અનુવપ્રન્તિ) મરેલની સાથે બાધે છે, હે (વ્રહ્મ-જ્ય) બ્રાહ્મણને સતાવવાવાળા! (દેવા- તત્ત્વૈ
 વપસ્તરણ અવુચન્) દેવેએ કહ્યું કે, આ તારી નિરતરો છે [૧૨] હે (વ્રહ્મ-જ્ય) બ્રાહ્મણને સતાવવાવાળા! (યાનિ
 વપ્રાણ) ને આદ્ય (કૃપમાણસ્ય તત્ત્વૈ જીતસ્ય વાવુત્) નિર્મળ અને શ્તાયેવાં મનુષ્યાનાં વહે છે. (દેવાઃ સં
 વપ્રાણ) ને આદ્ય (કૃપમાણસ્ય તત્ત્વૈ જીતસ્ય વાવુત્) ને આદ્ય (કૃપમાણસ્ય તત્ત્વૈ જીતસ્ય વાવુત્) ને આદ્ય (કૃપમાણસ્ય તત્ત્વૈ જીતસ્ય વાવુત્)
 યો, ઉત્પન્ન થતા નથી (૪) આમને કષ્ટ આપતુ એ શારે કરતાતુ કાર છે, બીજની માથાતુ દૂધ પીતુ એ પણ કરતા નેતુ છે
 (૫) પોતાના રાષ્ટ્રને બળવાન માન્યને ને રાજા બ્રાહ્મણને સતાવે છે, તે રાષ્ટ્રનું પતન થાય છે (૬) બ્રાહ્મણની ગાય કુ ખી
 વધારી દ્વિજિતિયો થાય છે, તે ગર્દા બધિયો થાય છે એના રાષ્ટ્રને નાશ કરે છે (૭) ન્યાં બ્રાહ્મણને સગવવામાં આવે છે,
 તે રાષ્ટ્રપર આક્રમ આવી પડે છે, બાગીની નેકાની જેમ તે વચ્ચા, જ હાથી ન્ય છે (૮) ને બ્રાહ્મણનું ધન ધીનવે છે, તેને
 વૃક્ષો પણ પોતાની છાયામાં ઉઠાડે રહેવા દેતા નથી (૯) રાજા વરુણે કહ્યું છે, બ્રાહ્મણના ગાયને પચાવી પાડવી એ કામ કરે
 પી ન્યાં નેતુ તુકારાકાર છે એના સ્વીકાર કરીને કોઇ પણ અત્યા સહી સકતો નથી (૧૦) નિત્ય નવા વીરો નેતુને બધી
 બધિયર વિજય પ્રાપ્ત કરી છે, તે ન્યાં બ્રાહ્મણને સતાવવા અરે છે ત્યારે દારી ગાય છે (૧૧) કાયાનાં શકુ ને સ્થનાના
 અધવાના કામમાં લેવામાં આવે છે, તેનાપર બ્રાહ્મણને કુ અ દેવાને સુઝ પડે છે. (૧૨) નિબળ થયને લારે પરાશ્વ વધેવા

યેનં મૃતં સ્વપયન્તિ દમશ્ચુષિ ગેનોન્દર્તે । તં વૈ વ્રજ્યંય તે દેવા અપાં આગમંધારયન્ ॥ ૧૪ ॥
 ન વૃષં મૈત્રાયણં વ્રજ્યજ્યમ્ભિ વર્ષતિ । નાસ્મં સાર્વિતિઃ કન્પતે ન મિથં નયતે વર્ષમ્ ॥ ૧૫ ॥

ઇતે અપા ધામં મધારયન્) દેવે એ તેને પણ તારા જળનો ભાગ મનાવે છે [૧૩] ૬ (વ્રજ્ય) બ્રાહ્મણે
 મનાવનાર ! (યેન મૃત સ્વપયન્તિ) જેનાથી પ્રેરને સ્નાન કરાવવામાં આવે છે, (યેન દમશ્ચુષિ ઇન્દર્તે) જેનાથી
 ખૂણ અને ફીના ન જોઈએવામાં આવે છે । ત વૈ દેવા તે અપાં ધામ મધારયન્) તેને જ દેવેએ તારા જળનું
 નોકરી કરો છે [૧૪] (મૈત્રાયણ વર્ષતિ) મિત્રા વર્ષણથી પ્રાપ્ત થવાની શક્તિ (વ્રજ્ય ન અમિયર્વતિ) બ્રાહ્મણે
 કંઈ આપનાર પર ધની નથી અને (નાસ્મં સાર્વિતિ ન કન્પતે) એને સૂઝા સદમનિ-સ મનિ આપની નથી (ન મિથ
 વર્ષતિ) અને મિત્રો પણ વર્ષમાં રહેતા નથી [૧૫]

મનુષ્યની આંખોમાં જે આંસુ આવે છે, તે આંસુનું જળ એને પીવાને મટે આપવામાં આવે ॥ (૧૩) જે જળથી મૃત એને
 સ્નાન કરાવવામાં આવે છે, અને જે જળ દબમન કરતી વખતે ઢાલી અને મૃત બીજવવાના કામમાં આવે છે તે જળ એને મૃત
 છે, જેને બ્રાહ્મણે કુખ દે છે (૧૪) બ્રાહ્મણને કંઈ આપનાર શત્રુ પર સારી રીતે વૃષ્ટિ થતી નથી, શત્રુસભા પૂજા એવા શબ્દને
 અનુકૂળ રહેતી નથી અને એવા શત્રુઓની કોઈ મિત્રતા જણ સખર્ત નથી (૧૫)

બ્રાહ્મણને કંઈ

જ્ઞાનીને કંઈ

જ્ઞાની મનુષ્યને આપેનું કંઈ પણ શબ્દનો નાશ કરે છે
 જે શબ્દશાસ્ત્રમાં જ્ઞાની સમજીને કંઈ જોગવવા પડે છે,
 તે શબ્દશાસ્ત્ર નહીં થઈ જાય ॥ જે શબ્દશાસ્ત્રમાં જ્ઞાનીની
 વાણી પર પ્રતિનિધિ મૂકવામાં આવે છે, એમને ઉત્તમ ઉપદેશ
 આપતા શિક્ષકમાં આવે છે, જ્યાં સુધિ જ્ઞાની પ્રુણોની
 ધનસ પતિ સુરક્ષિત હોતી નથી, જ્યાં અન્ય પ્રજાના જ્ઞાની
 એને કંઈ પહોંચે છે, તે શત્રુની અધિકારિ થવા વિના
 રહેતી નથી

આ સૂક્તનો આવો અર્થ છે શત્રુમાં જ્ઞાની અને
 જ્ઞાનીની પૂજા થતી રહેતી જોઈએ કેમકે જ્ઞાનોપદેશથી જ
 શત્રુનું સાચું કલ્પણ થાય છે તેથી દરેક શત્રુના લોકોએ
 જ્ઞાનીનો સન્માન કરીને પોતાની ઉન્નતિ સાધવા જોઈએ

અ ત્યેષ્ટિની કેટલીક વાતો

આ સૂક્તની વાતો કરવાથી કેટલીક વાતોનો પતો લાગે

છે, જુઓ—

૧ (મૃત સ્વપયન્તિ)- મૃત મનુષ્યના શરીરને સ્નાન
 કરાવવામાં આવે ॥

૨ (મૃતાય પદ્યોર્ણી કૃષ્ણ અનુવદ્યન્તિ)- મૃતના
 પગનું ચિન્હ છૂસી નાખવાવાળા માટે સાથે કંઈક નીજ
 ગીળ બાંધવામાં આવે છે (એમાં ' કૃષ્ણ ' નો અર્થ ' ઠીક
 સમજમાં આવતો નથી એ જોજોને વિષય છે)

હવે દબમન

૩ (દમશ્ચુષિ ઉન્દર્તે)- દબમન કરતી વખતે વાગ
 જોગવવામાં આવે છે

આ સૂક્તના કેટલાંક કથનનો ભાવ યોગ્ય રીતે સમજમાં
 આવતો નથી, તેથી આ સૂક્ત કિશ્કેત્ર જેવું લાગે છે આ
 મંત્રોનો વાગ્યો નિશીઘ વિચાર કરવો

પશુને ખસી કરવાં

કાંડ ૬, સૂક્ત ૧૩૮

(ઋષિ— અયર્વા । દેવતા— વનસ્પતિઃ)

સ્વં વીરુધાં શ્રેષ્ઠતમાભિશ્રુતાસ્યોપધે । હમં મેં અથ પૂર્ણં ક્લીવર્ષોપશિનં કૃધિ ॥ ૧ ॥

ક્લીર્વં કૃધ્યોપશિનમયોં કુરીરિર્ણં કૃધિ । અયાસ્યેન્દ્રો શ્રાવંભ્યામુમે મિનાત્ત્વાઞ્ઞર્વા ॥ ૨ ॥

ક્લીર્વં ક્લીર્વં ત્વાકરં વધ્રે વધ્રિં ત્વાકરમરસારસં ત્વાકરમ્ ।

કુરીરમસ્ય ક્ષીર્પણિ કુર્મ્યં વાધિનિદંધમસિ ॥ ૩ ॥

યે તે નાહ્યૌં દેવકૃતે યયોસ્તિષ્ઠંતિ વૃણ્યમ્ । તે તે મિનશિ શમ્યંચામુષ્યા અર્ધિ મુષ્કયોઃ ॥ ૪ ॥

યથા નૃદં કશિપુને ત્રિયોં મિન્દન્ત્યશ્મના । ઇવા મિનાષિ તે શેવોડમુષ્યા અર્ધિ મુષ્કયોઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ— હે ઔપશિ । (સ્વં વિરુધાં શ્રેષ્ઠતમાભિશ્રુતા) ઔપશિઓમાં સર્વથી અધિક એક અને પ્રસિદ્ધ છે (અથ હમં મેં પૂર્ણં) આજ મારા પુરૂષ પશુને (ક્લીર્વં ઔપશિન કૃધિ) નપુંસક બીના જેવો કર. [૧]

(ક્લીર્વં ઔપશિનં કૃધિ) નપુંસક અને બીના જેવી બનાવ. (અયોં કુરીરિર્ણં કૃધિ) અને માથા પર વાળ રાખવાવાળો કર. (અથ હન્દ્રઃ શ્રાવચ્ચાં) અને ઇન્દ્ર એ પૃથ્વીથી (અથ હમં આગ્રહ્યૌં મિનન્તુ) એના બંને અંગોથી હિન્નમિન્ન કર. [૨]

હે કલીમ ! (સ્વા ક્લીર્વં) તને નપુંસક બનાવી દેવામાં આવ્યો છે. હે (વધ્રં) નિર્બલ ! (સ્વા વધ્રિં અકરં) તને નિર્બળ બનાવી દેવામાં આવ્યો છે. હે (અરસ) રસહીન ! (સ્વા અરસં અકરં) તને રસહીન બનાવી દેવામાં આવ્યો છે. (અથ ક્ષીર્પણિ કુરીરં) એના શિરપર વાળ અને તેમાં (કુર્મ્યં ચ અધિ નિ દંધમસિ) આશુપશુ પશુ ચાખવામાં આવે છે. [૩]

(યે તે દેવકૃતે નાહ્યૌં) જે તારી દેવો દ્વારા બનતેલી નાહીઓ છે, (યયોઃ વૃણ્યં તિષ્ઠતિ) જેનામાં વીધ રહે છે, (તે તે અધિમુષ્કયોઃ અધિ) તે તારા બંને અંગે ઉપર (અમુષ્યા શમ્યયા મિનશિ) આ હંડથી તોડી નાખુ છું [૪]

(યથા કિયઃ કશિપુને નૃદં અશ્વના મિન્દન્તિ) જે રીતે ભીઓ સહારી બનાવવા માટે નારીચળન ઊડાને પદચરથી ફેરવે છે (ઇવા અમુષ્ય તે શેવઃ) તે પ્રકારે તારી હિન્દ્ર્ય (તે મુષ્કયોઃ અધિ મિનાષિ) તારા અંગોથી ઉપર ફેરવે છે. [૫]

બગદ, ઘોડા વગદિ નર પશુઓને પુરૂષત્વથી હીન બનાવવાને માટે વીધની નાહીઓ તોડી, અંગેને છૂંદવા વગેરે કિયા અહીં આપવામાં આવી છે એમાં અમુક વનસ્પતિને ઉપયોગ પશુ કહેવામાં આવ્યો છે પરંતુ એ વનસ્પતિ કયી તેનો પતો લાગતો નથી વીધનાહીઓ કાપી નાખવી, અંગેને છૂંદી નાખવા, હત્યાદિ વાતો આજે પણ પ્રસિદ્ધ છે.

અર્થવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ભાગ ત્રીજો)

‘ ગૃહસ્થાશ્રમ ’

કાંડ—સૂક્ત—વિષય—મંત્રસંખ્યા—ઋષિ—દેવતાઓની

અનુક્રમણિકા

★

કાંડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	ઋષિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૧	૧૨૭	૧ પરિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમ	૫	ભૃગુ	વિશ્વકર્મા	૧
૧	૧૪	૨ કુલ-વધૂ-સૂક્ત	૪	ભૃગુદિરા	યમ	૬
૧	૮૨	૩ કન્યાને માટે વર	૨	ભમઃ	ઇન્દ્ર	૭
૨	૩૬	૪ વિવાહનું મંથન કામ	૮	પતિવેદન	અમીષીમૌ	૯
૧	૬૦	૫ વિવાહ	૩	અથર્વા	અથર્વા	૧૪
૧૪	૧	૬ ત્રિવાહ-મંકરણ	૬૪	સૂર્યાસાવિત્રી	આત્મા	૧૫
૧૪	૨	૭ ત્રિવાહ-મંકરણ	૭૫	સૂર્યાસાવિત્રી	આત્મા	૨૭
૨	૩૦	૮ પતિ અને પત્નીનો મેળ	૫	મમપતિ.	અથર્વા	૭૦
૧	૮-૯	૯ દરપતિનો પરસ્પર પ્રેમ	૩૩	ભમદર્શિ	કામદમ	૭૩
૭	૩૬	૧૦ પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ	૪	અથર્વા	અહિ	૭૫
૭	૩૮	૧૧ પતિપત્નીનો એકમત	૫	અથર્વા	વનસ્પતિ	૭૫
૧	૭૩	૧૨ એક નિઆરથી રહેતું	૩	અથર્વા	સામાનરૂપ, નાનાદેવતા	૭૭
૧	૮૯	૧૩ પરસ્પર પ્રેમ	૩	અથર્વા	ઇન્દ્ર, મંત્રકતા	૭૮
૧	૧૦૧	૧૪ પરસ્પર પ્રેમ	૩	ભમદર્શિ	આર્ષવૈતા	૭૯
૧૦	૩	૧૫ સપ્તનાશક વસ્ત્રમણિ	૨૫	અથર્વા	વસ્ત્રમણિ વનસ્પતિ ચંદ્રમા	૭૯
૭	૩૭	૧૬ પત્ની પતિને માટે વધા નાવે	૧	અથર્વા	નિગેહકતા	૮૩
૩	૬૬	૧૭ ઉત્તિની દિશા	૬	અથર્વા	અગ્નિ-વાદ્ય	૮૩
૧	૭૪	૧૮ સામાનરૂપ	૩	અથર્વા	સામાનરૂપ, નાનાદેવતા; ત્રિશુભા	૮૫
૧	૧૮	૧૯ સોભાગવર્ધન	૪	દ્રમિષ્ણોદા	વૈભાગક સૌભગ	૮૬
૧	૧૩૯	૨૦ સૌભાગવર્ધન	૫	અથર્વા	વનસ્પતિ	૮૨
૭	૧૬	૨૧ સૌભાગને માટે વધાયે	૧	ભૃગુ	સવિતા	૯૦
૧	૧૪૦	૨૨ દાંતની ખીડ	૩	અથર્વા	બ્રહ્મણ્યુરપતિ	૯૧
૧	૧૩૧	૨૩ કેશવર્ધક ઔષધિ	૩	વીનદ-ઓડ્યર્વા	વનસ્પતિ	૯૨
૧	૧૩૭	૨૪ કેશવર્ધક ઔષધી	૩	વીનદ-ઓડ્યર્વા	વનસ્પતિ	૯૦
૧	૨૧	૨૫ કેશવર્ધક ઔષધિ	૩	જ્ઞાતાતિ	ચન્દ્રમા	૯૩
૧	૫૧	૨૬ અગ્નિની ઔષધિ	૩	અથર્વા	૩૬, મંત્રકતા	૯૩
૧	૭૨	૨૭ વાછકરણ	૩	અથર્વાદિરા	રોગેડક	૯૪
૧	૭૮	૨૮ સ્ત્રીપુરુષની શક્તિ	૩	અથર્વા	ચન્દ્રમા, તૃપ્તિ	૯૫
૭	૩૫	૨૯ સ્ત્રીચિકિત્સા	૩	અથર્વા	વનસ્પતિ	૯૬

ક્રોડ	સૂક્ત	વિષય	મંત્રસંખ્યા	મુદ્રિ	દેવતા	પૃષ્ઠ
૩	૧૪	૬૮ ગોશાલા	૬	બ્રહ્મા	નાના દેવતા ગોષ્ઠદેવતા	૨૧૨
૪	૭૧	૬૯ ગાયત્રી પાનન	૨	ઉપરિગમન	અધ્યક્ષ	૨૨૦
૭	૧૦૪	૭૦ ગાયત્રે સમર્થ બનાવવી	૧	બ્રહ્મા	આત્મા	૨૨૧
૬	૧૪૨	૭૧ ગાયોપર ચિન્હ	૩	ત્રિવિશિત	અભિષેક	૨૨૨
૬	૭૦	૭૨ ગાય સુધારણા	૩	કાલકાળન	અધ્યક્ષ	૨૨૩
૭	૨૬	૭૩ ગો-રસ	૫	સાવિત્રી	પરમ	૨૨૪
૭	૭૩	૭૪ ગાય અને યજ્ઞ	૧૧	અથર્વા	અભિષેક	૨૨૫
૭	૫	૭૫ ૫ યોદ્ધા અજ	૧૮	શંકર	૫ યોદ્ધા અજ	૨૨૬
૭	૧૭	૭૬ પ્રાતની પ્રીતિ	૨	બ્રહ્મા	પ્રભાતનિ	૨૨૭
૭	૧૮	૭૭ એતીમાથી અજ	૨	અથર્વા	પૃથિવી, પદ્મ	૨૨૮
૬	૧૪૨	૭૮ અજની વદિ	૩	ત્રિવિશિત	વાયુ	૨૨૯
૬	૭૧	૭૯ અજ	૩	બ્રહ્મા	અગ્નિ, વૈશ્વનાર, દેવા	૨૩૦
૬	૧૬૬	૮૦ અજ ભાગ	૩	ભટ્ટિકાળ	વિરવાન	૨૩૧
૬	૫૦	૮૧ ધાન્યની સુગ્રહા	૩	અથર્વા અધ્યક્ષ	અભિષેક	૨૩૨
૬	૭૭	૮૨ ખાનપાન	૬	અથર્વા	ધન	૨૩૩
૬	૧૬	૮૩ ઔષધિસાનુ પાન	૪	શૈવ	અન્નમા, મનોકા દેવતા	૨૩૪
૬	૨૧૭	૮૪ અથર્વાદિન ચતુ	૩	કૌશિક	અગ્નિ	૨૩૫
૬	૨૧૮	૮૫ અથર્વાદિન ચતુ	૩	કૌશિક	અગ્નિ	૨૩૬
૬	૨૧૯	૮૬ અથર્વાદિન ચતુ	૩	કૌશિક	અગ્નિ	૨૩૭
૭	૩૪	૮૭ નિષ્કાપ યજ્ઞની પ્રાર્થના	૧	અથર્વા	જાનવેદ	૨૩૮
૭	૨૮	૮૮ કલ્યાણ	૧	વેદ	વેદ	૨૩૯
૭	૨૩	૮૯ નિષ્કાપી કલ્યાણ	૧	ધન	કુલપતિનાશન	૨૪૦
૬	૧૨૭	૯૦ કાલકાળ પ્રાપ્તિ	૩	અથર્વાદિન	અન્ન	૨૪૧
૭	૩૧	૯૧ આત્મરક્ષા	૧	ભૂવર દિગ્ગજ	ધન	૨૪૨
૬	૭૫	૯૨ કુલક રવિ	૩	અગ્નિ, અથર્વા	કુલપતિનાશન	૨૪૩
૬	૭૬	૯૩ કુલક રવિ	૩	અગ્નિ, અથર્વા	કુલપતિનાશન	૨૪૪
૭	૧૦૦	૯૪ કુલ રવિના આત્મરક્ષા ઉપાસ	૧	ધન	કુલપતિનાશન	૨૪૫
૭	૧૦૧	૯૫ કુલ રવિના આત્મરક્ષા ઉપાસ	૧	ધન	કુલપતિનાશન	૨૪૬
૭	૩૦	૯૬ અજની	૧	ભૂવર દિગ્ગજ	ધાવાપૃથિવી, મિત્ર, અન્નભૂષણ	૨૪૭
૭	૧	૯૭ મહાવિદ્યા અને ગોમહિમા	૧૪	અથર્વા	અગ્નિ, અધિષ્ઠા	૨૪૮
૭	૬	૯૮ અતિથી સત્કાર	૬૨	બ્રહ્મા	અતિથિ, વિદ્યા	૨૪૯
૫	૧૭	૯૯ બાલકોને કલ્પ	૧૫	મૂર્તિ	અન્નમા	૨૫૦
૬	૧૩૮	૧૦૦ પશુને અર્પણ કરવા	૫	અથર્વા	વનરખતિ	૨૫૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
દુષ્ટનો નાશ	૧૫૨	ગાય	૧૭૮
દિવ્ય ભોજન	૧૫૨	ગાયનું મુંદર કાઢ્ય	૧૭૮
સુ'ન (કા. ૬, સ. ૬૮)	૧૫૩	ગાય ધરતી શોભા છે	૧૭૮
મેખડા બંધન (કા. ૬, સ. ૧૩૩)	૧૫૪	પ્રુષ્ટિ આપવાવાળી ગાય	૧૭૮
મેખસા બંધન	૧૫૫	ગાય જ ધન, બળ અને વ્યવહાર	૧૭૮
કટિબદ્ધતા	૧૫૫	મરતે માટે ગાય	૧૭૯
કામને પાછો કાઢો (કા. ૬, સ. ૧૩૦)	૧૫૬	અવશ્ય ગાય	૧૭૯
કામને પાછો વાળો	૧૫૬	ઉત્તમ વાસ અને પવિત્ર જસપાન	૧૮૦
કામને પાછો કાઢો (કા. ૬, સ. ૧૩૧)	૧૫૭	ગાયનું પાલન	૧૮૦
કામને પાછો કાઢો (કા. ૬, સ. ૧૩૨)	૧૫૭	વશા ગાય (કા. ૧૨, સ. ૪)	૧૮૦
કંકણુ ધારણ (કા. ૬, સ. ૮૧)	૧૫૮	વશવર્તી ગાય (કા. ૧૦, સ. ૧૦)	૧૮૧
માતા-પિતાની ક્ષેવા કરો (કા. ૬, સ. ૧૨૦)	૧૫૯	વશવર્તી ગાય	૧૮૩
ધન અને સદ્ગુણની માર્ગના		ગાય	૧૮૩
(કા. ૭, સ. ૧૭)	૧૬૦	ગાયનો ઉત્સવ	૧૮૪
મનની પ્રુષ્ટિ (કા. ૭, સ. ૧૨)	૧૬૧	આશાણની ગાય (કા. ૧૨ સ. ૫)	૧૮૪
ગૃહ નિર્માણ (કા. ૩, સ. ૧૨)	૧૬૨	આશાણની ગાય	૨૦૦
ગૃહ નિર્માણ	૧૬૩	ગાયનું મહત્ત્વ	૨૦૦
ધરતી બનાવટ	૧૬૪	આશાણ સા માટે જાયના કરે છે ?	૨૦૦
ધર બનાવવા માટેનું યોગ્ય સ્થાન	૧૬૪	કાનનો અધિકારી આશાણ	૨૦૦
ધર કેવું બનાવવામાં આવે ?	૧૬૪	ગાયની રક્ષા	૨૦૧
જમીનનું સ્થાન	૧૬૪	ગાયર અને મૂત્ર	૨૦૧
મસજીદનું સ્થાન	૧૬૫	કાનિયની માતા	૨૦૧
વીરાધી સુખ ધન	૧૬૫	આશાણની ગાય (કા. ૫, સ. ૧૮)	૨૦૨
અનિયમ સત્કાર	૧૬૬	શત્રુકના ગાય (કા. ૧૦, સ. ૯)	૨૦૫
દેવો દ્વારા નિર્મિત થયે	૧૬૬	ગાયનું વિશિષ્ટ (કા. ૯, સ. ૭)	૨૦૮
દેવોની સહાયતા	૧૬૬	ગાયનું મહત્ત્વ	૨૧૦
ગૃહ નિર્માણ (કા. ૯, સ. ૩)	૧૬૭	બ્રાહ્મ (કા. ૯, સ. ૪)	૨૧૧
ગૃહ નિર્માણ	૧૭૧	બ્રાહ્મ	૨૧૫
ધરતી પ્રસન્નતા	૧૭૧	બ્રાહ્મનો મહિમા	૨૧૫
ધરતી શોભા (કા. ૬, સ. ૧૦૬)	૧૭૩	ગારાલી (કા. ૩, સ. ૧૪)	૨૧૨
રમણીય ધર (કા. ૭, સ. ૬૦)	૧૭૭	ગાયનું પાલન (કા. ૭, સ. ૭૫)	૨૨૦
ગાય (કા. ૭, સ. ૮૨)	૧૭૫	ગાયને સમર્થ બનાવવી (કા. ૭, સ. ૧૦૪)	૨૨૧
ગાય (કા. ૮, સ. ૨૧)	૧૭૬	ગાયોપર (ચાલ) (કા. ૬, સ. ૧૪૧)	૨૨૧

અર્થવેદનો સુબોધ અનુવાદ (ભાગ ત્રીજો)

‘ગૃહસ્થાશ્રમ’

કાંડકમાનુસાર સૂક્તોની અનુક્રમણિકા

કાંડ	મૂળ	મંત્ર	પૃષ્ઠ	કાંડ	સૂક્ત	મંત્ર	પૃષ્ઠ
૧	૧૧	૬	૧૪૧	૬	૪૭	૬	૧૬૧
	૧૪	૪	૨		૪૬	૬	૧૬૧
	૧૭	૪	૧૪૬		૫૦	૬	૧૫૧
	૧૮	૪	૮૬		૫૧	૬	૧૫૧
૨	૨૬	૫	૧૨૩		૬૦	૬	૧૪
	૩૦	૫	૭૦		૬૮	૬	૧૫૩
	૩૬	૮	૯		૭૦	૬	૧૬૨
૩	૧૨	૯	૧૬૧		૭૧	૬	૧૬૨
	૧૪	૬	૧૧૯		૭૩	૬	૧૬૨
	૧૬	૧૦	૧૧૫		૭૪	૬	૮૫
	૧૭	૬	૧૧૭		૭૮	૬	૧૫
	૧૫	૬	૧૧૩		૮૧	૬	૧૫૮
	૧૬	૬	૮૨		૮૨	૬	૭
૪	૨૧	૭	૧૭૬		૮૬	૬	૭૮
	૩૮	૭	૧૭		૧૦૨	૬	૭૯
૫	૧૭	૧૮	૧૦૨		૧૦૬	૬	૧૭૩
	૧૮	૧૫	૨૦૨		૧૧૦	૬	૧૪૮
	૧૯	૧૫	૨૭૮		૧૧૬	૬	૧૫૦
	૨૫	૨૩	૧૧૯		૧૧૭	૬	૧૫૧
૬	૮	૩	૭૩		૧૧૮	૬	૧૫૬
	૯	૩	૭૪		૧૧૯	૬	૧૫૭
	૧૧	૬	૧૪૧		૧૨૦	૬	૧૫૯
	૧૬	૪	૨૫૪		૧૨૧	૬	૧
	૧૭	૪	૧૧૧		૧૨૨	૬	૧૫૯
	૨૧	૬	૧૧૩		૧૩૦	૬	૧૫૬
	૪૪	૬	૧૪૭		૧૩૧	૬	૧૫૭

ક્રાંડ	મુદ્ગ	મંત્ર	મૂળ	ક્રાંડ	મુદ્ગ	મંત્ર	મૂળ
૬	૧૩૨	૫	૧૫૭	૭	૭૭	૩	૨૫૭
	૧૩૩	૫	૧૫૮		૭૩	૧૧	૨૬૬
	૧૩૬	૩	૧૬૧		૭૫	૬	૨૭૦
	૧૩૭	૩	૧૬૨		૮૧	૬	૧૫૦
	૧૩૮	૫	૧૮૧		૮૦	૬	૧૭૧
	૧૩૯	૫	૮૨		૧૦૦	૧	૨૬૬
	૧૪૦	૩	૧૬૩		૧૦૧	૧	૨૬૫
	૧૪૧	૩	૨૬૪		૧૦૪	૧	૨૭૧
	૧૪૨	૩	૨૬૫		૧૧૧	૧	૧૭૨
૭	૧૬	૧	૧૦	૮	૬	૨૬	૧૩૧
	૧૭	૬	૧૬૦	૯	૧	૨૭	૨૬૬
	૧૮	૩	૧૬૧		૩	૨૫	૧૦૭
	૧૯	૧	૧૬૨		૩	૩૧	૧૬૭
	૨૦	૧	૨૬૩		૩	૨૭	૨૧૧
	૨૧	૧	૨૬૪		૫	૩૮	૨૧૬
	૨૨	૧	૨૬૫		૬	૬૨ (૬)	૨૭૧
	૨૩	૧	૨૬૬		૭	૨૬	૨૦૮
	૨૪	૧	૨૬૭	૧૦	૩	૨૫	૭૨
	૨૫	૧	૨૬૮		૨	૨૭	૧૦૫
	૨૬	૩	૧૬૯		૧૦	૨૭	૧૮૧
	૨૭	૧	૭૫	૧૧	૭	૫૩	૧૮૦
	૨૮	૧	૮૩		૫	૭૩ (૭)	૧૭૭
	૨૯	૫	૭૫	૧૨	૧	૬૭	૧૫
	૩૦	૭	૧૭૬		૨	૭૫	૨૭

અથર્વવેદનો મુખોધ અનુવાદ (ભાગ ત્રીજો)

‘ ગૃહસ્થાશ્રમ ’

સુભાષિતો

૦

૬ પત્રીના (૫૨-૫૫ના) કર્તવ્ય (કાં. ૬, સુ. ૧૧૨)

૧ દમ્પતી ! જનુ ભારમેષાં, અનુસંરમેષાં, તસ્ય
શુભયે ધવેષાન્ (૩)- હે ઓપુરો ! અનુરૂળતાથી સાથે
શ્રમ કાપની શરૂઆત કરે, અનુરૂળતાથી ખચત કરે અને
તેના રક્ષણ માટે પરસ્પરને આશ્રય કરે

કન્યાદાન

૨ દમા યજિવાઃ શુદ્ધાઃ પૂતા યોષિતઃ પ્રજાનાં
હસ્તેષુ પ્રવૃથ્તઃ સ્વાદયામિ (૫)- આ પુત્ર, શુદ્ધ
પવિત્ર સ્ત્રીઓને જ્ઞાનીઓના હાથમાં જુદા જુદા રોપી દઉં છું

(કાં. ૧, સુ. ૧૬)

૧ પૃષ્ઠાત્ અધિષ્ઠજ દ્યઃ સ્વર્ગઃ સર્ગઃ આદિવિ.
(૧)- પુરો ઉપરથી માન બનાવવા માટે કૃતો ઉતારે છે,
તેમ આ કન્યા પાસેથી ભાગ્ય અને તેજ હું મેળવું છું.

૨ પિતૃષુ યજોક્ ભાર્તા (૩)- માતાપિતાના ઘેર
તે રહે જાણીઘર્ણઃ સમોવ્યાન્ (૪)- ભ્યાર સુધી તેનું
આયુ સજીવનના સમય આવે ત્યાં સુધી

(કાં. ૧, સુ. ૩૬)

૧ અસ્તૈ પત્યા સૌમર્ગઃ અસ્તુ (૧)- તેને પતિની
સાથે સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય

૨ વરેષુ જુષ્ટા સમનેષુ વસ્યુ (૧)- તે શ્રેષ્ઠમાં
પ્રિય અને ઉત્તમ મનવાનાઓમાં યોગ્ય થયો.

૧ દ્ય નારી પતિં વિદેષ્ટ (૩)- આ સ્ત્રી પતિ
પ્રાપ્ત કરે

૪ સોમ રાજા સુમર્ગઃ કુળોતિ (૩)- સોમ
રાજા તેને ઉત્તમ ભાગ્યશાળી બનાવે છે

૫ પુત્રાન્ સુવાના મદિષી મવાતિ (૩)- પુત્રોને
ગળમ આપી તે ધરતી રાણી બને

૬ સુમર્ગા પતિં ગત્વા પિ રાજતુ (૩)-
સૌભાગ્યવાની યદ્ર પતિ પાસે જઈ બીરળે

૭ પત્યા અચિરાધવન્તા મગસ્ય જુષ્ટા દ્યં નારી
સામ્રવા અસ્તુ (૪)- પતિની જોડે વિરોધ ન કરવાર તે
આગ્રહાળી સ્ત્રી પતિને પ્રિય થાય

૮ મગસ્ય નાત્વ આરોહ તયા ઉપ પ્રતારવ્ય યઃ
વર પ્રતિકામ્ય (૫)- જ્યેષ્ઠ પુત્ર હોડીપર ચઢ, અને
તારા હાથક વર પાસે પહોંચી જાય

(કાં. ૬, ૬૬૦)

૧ ઘાતા અસ્યે અમુચે પ્રતિકામ્યં પતિં વધાતુ
(૩)- બધાને આધાર આપનાર દેવ આ કન્યાને માટે
ખુશા કરનારો પતિ આપે

(કાં. ૧૪, સુ. ૧)

૧ સવિતા મનસા શશન્તીં સૂર્વાં પાથે અદાવ
(૬)- સવિતાએ મનથી આહવાર પેતાની પુત્રીને
પતિને આપી

૨ દ્વહ તે પ્રજાયૈ પ્રિય સસૃષ્વતા (૨૧)- આ
ધરમા તારા સત્તાનો માટે પ્રિયતાની સમૃદ્ધિ થાય

૩ અસ્મિન્ ગૃહે ગાર્હપત્યાય જાપુરિ (૨૧)-
આ ધરમાં ગૃહસ્થપર્વત પાલન કરવા માટે સમર્થ રહેજો.

૪ યના પત્યા તન્વ સંસ્તૃશસ્વ (૨૧)- આ
પતિના કરીને પેતાના કરીરનો સ્પર્શ કરે.

૫ દ્વહ પવ સ્તઃ, માવિ યૌષ્ઠ (૨૨)- અઢી રહે,
ક્યારે પશુ છુટા ન પડતા

૬ પુત્રૈ નપ્ત્યામિ ક્રોડન્તૌ, મોદમાનો સ્વસ્તકૌ
વિશ્વ માયુ વ્યક્તુત (૨૨)- પુત્રો અને નાતીશ્રીઓ
રમતા કુદર્તા અ ન સિત યદ્ર, ધરનાર કુદત યદ્ર પૃથ્વી જીવન
અઢી ભેગા માણસો

૭ શામુત્ય પય દેદિ (૨૫)- ઉત્તમ વસ્ત્રોનું
દાન કરે.

૮ પ્રતાપ્યા વસુ વિમજ (૨૫) - અબજોને ધનનું દાન કરે.

૯ પંચાનઃ ઘનુક્ષરાઃ શ્રજપઃ સન્તુ (૩૪) - માર્ગ કાંટા રહિત અને સગળ હો.

૧૦ ધાતા મગેન ઘર્ચમા નં શ્રજતુ (૩૪) - ધર્મધર એને આગ અને તેજી સંપૂર્ણ કરે.

૧૧ ઘર્ચમા દર્મા અયતં (૩૫) - તેજી આ બીજું અંશદાય કરે.

૧૨ ઘર્ધીરમ્નીઃ આપઃ હદ્જન્તુ (૩૬) પુત્રોનો નાશ ન કરનાર જળ તેને મળતું રહે.

૧૩ હિરણ્યં શં આપઃ શં સન્તુ (૪૦) - તેને શુભધ્વં કલ્યાણ કરનાર પાન અને જળ સુખદાયક થય.

૧૪ સૌમનસં પ્રજાં સૌમાણ્ય રયિ આશાસનાઃ, પર્યુઃ અનુમતા મૃત્યા અનુતાયકં સં મહાસ્વ (૪૨) - ઉત્તમ મન, સંતાન, સૌખ્ય અને ધનની પ્રજા કરનારી તું પતિને અત્યુચ્ચ આયશ્વ કરનારી યજ્ઞ અજ્ઞાત પ્રાપ્તિ માટે સુખપૂર્વક સિદ્ધ થય ન.

૧૫ સ્વં પર્યુઃ અસ્ત પરેસ્ય સત્રાહ્ની યધિ (૪૩) - તું પતિના ઘેર જજ સત્રાહ્ની બનીને ત્યાં રહે.

૧૬ અગ્રુદેયુઃ દેવ્યુઃ મનાગ્નુઃ ઊત અજઘા સત્રાહ્ની યધિ (૪૪) - સસરો, દિવર, નયુંદ, સાથ બધાની સત્રાહ્ની બનીને રહે.

૧૭ યાઃ દેઘીઃ અજઘન્તુઃ, યાઃ જ અયયન્તુઃ, યાઃ જ સન્તિન્તે, યાઃ જ અન્તાન્ અમિત દ્વન્ત, તાઃ ત્વા જરસે સં દ્યયન્તુઃ, આયુષ્મતી દ્વં વાસ વૌરિઘસ્વ (૫. ૪૫) - જે દેરીએએ મેતે સુતર માંતુ છે, જેએએ વધ્યું છે, જેએએ તાણુ તાણુ છે, જેએએ કિનારો સરખી કરી છે તે તને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી વચ મળે એ અર્થે વણુના રહે તુ દીર્ઘજીવન માળગી થય આ વચને પારણુ કરે.

૧૮ સવિતા તે આયુઃ દીર્ઘં કૃણોતુ (૫૭) - સવિતા તારું જીવન દીર્ઘ બનાવે.

૧૯ તે હસ્તં શુદ્ધામિ, મા વ્યવિષ્ઠાઃ, મયા સદ્ પ્રજયા જ ધનેન ચ (૫. ૪૮) - તારો હાથ હું શુદ્ધ છું દુઃખ દરીશ નહિ, મારી સાથે પ્રજા અને ધનની સાથે રહે.

૨૦ સોમાઃ રાજા શુભ્રજસં કૃણોતુ (૫. ૪૯) - સોમરાજા ઉત્તમ સંતાન સુકત કરે.

૨૧ જાતવેવાઃ અગ્નિઃ પર્યે સુમર્ગા પત્ની જરદાદિ કૃણોતુ (૪૯) - જાતવેદ અગ્નિ પતિ માટે આ બીને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી જીવાવાળી કરે.

૨૨ તે હસ્તં સૌમગત્યાય શુદ્ધામિ (૫. ૫૦) - તારો હાથ સૌમાન્ય માટે સ્વીકારું છું.

૨૩ મયા પત્યા જરદાદિ અસા (૫૦) - મને પતિ તરીકે સ્વીકારી મારી સાથે તું વૃદ્ધાવસ્થા તક જીવળે. (૨૯૭).

૨૪ ત્વા મહં માર્હપરપાથ મહુઃ (૫૦) - તને મને ગૃહસ્થાશ્રમ કરવા માટે આપેલી છે.

૨૫ સ્વં ધર્મણા વરની અસિ (૫૧) - તું ધર્મથી મારી પત્ની થય છે.

૨૬ અહં તવ શુદ્ધપતિઃ (૫. ૫૧) - હું તારા ધરને સ્વામી છું.

૨૭ હ્ય મમ પોધ્યા અસ્તુ (૫૨) - આ મારાથી પોષણ થાય છે.

૨૮ શુદ્ધપતિઃ ત્વા મહં અવાલુ (૫૨) - શુદ્ધપતિએ તને મને સોંપી છે.

૨૯ હે પ્રજાયતિ મયા પત્યા શરદા શતં સર્જીવ (૫૨) - હે પ્રજાતી આ મારી (પતિ) સાથે સો વર્ષ ઉત્તમ પ્રજાતી જીવે.

૩૦ દ્વિમાં નારીં પ્રજયા ઘર્ષયન્તુ (૫. ૫૪) - આ બીને પ્રજાથી સંવર્ધિત કરે.

૩૧ દ્વિમાં નારીં પત્યે સંજોમયામસિ (૫૫) - આ બીને પતિને માટે સારી પેઠે સજીવવામાં આવે.

૩૨ અસ્યાઃ રૂપં મયિ (૫૭) - તેનું ૨૫ દંત મારા માટે જ છે.

૩૩ ન સ્તેયં આદિ (૫. ૫૭) - હું ચોરીનું જન આતો નથી.

૩૪ સ્વયં વાગાન્ અન્નાન્ મનસા ડત અમુચ્યે (૫. ૫૭) - હું જાતે જ ધન તોડી મનથી મુકત થઈ છું.

૩૫ અજ ડલ્લોકે સુગં પન્થો કૃણોમિ (૫૮) - અહીં હું નિસ્તત કાપલેન અને સુગમ-જવા મેડપ મામ બનાવુ છું.

૩૬ ડયલ્લલ્લવં, રક્ષાઃ અપ દ્વાપ (૫૯) - ડલે ઉપર બેંચી રાક્ષસોને મારે.

૧૭ દર્માં નારીં સુદૃઢે વૃધાત્ (૫૬)- આ ઓળો
પુણ્યકર્મે મારે સ્વીકાર કરે.

૧૮ સા નઃ સુમેગલો અસ્તુ (૬૦)- તે અમારૂં
કલ્યાણ કનારી થાવ.

૧૯ સુર્કિન્નુક વિશ્વરૂપ દિરણ્યવર્ણ સુમત સુચર્મ
વદતુ આરોહ (૬૧)- ઉત્તમ પુણ્યોથી સુધારારેષા, અનેક
સુદૃઢ રૂપવાળા, મોના મુખ્ય અગ્રિસા સાથે વેષ્ટનોથી
સમ્બંધેથી ભેટી જેમાં છે, અને ઉત્તમ ચક્રવાળા આ
ચક્રો એમ

૨૦ અઘાત્ત્વમીં અપહ્રમીં અપતિમીં પુત્રિણીં
અસ્મદ્યં વદ (૬૨)- ભાષ્યોળો નાશન કનારી, જનરો
ને કૃત ન આપનારી, પતિને કષ્ટ ન આપનારી, પુત્ર ઉત્પન્ન
કનારી સ્ત્રી અમને પ્રાપ્ત થાવ

૨૧ દેવ્યા શાલાયાઃ દ્વારં વપૂર્વં સ્વોન કૃષ્ણઃ
(૬૩)- શુદ્ધ રૂપ દેવતાના ભાગ્યે વપૂર્વો માર્ગે સ્વપ્નમય
કર્મ છુ

૨૨ પતિલોકે શિયા સ્વોના વિવાજ (૬૪)-
આપણ પતિના ઘેર કલ્યાણકારક તેમજ સુખ આપનારી થઈ
રહે છે

૨૩ ક્ષત વચનાત્ પ્રમુજ્જામિ ન અમુત (૧૭)
દલઃ પ્રમુજ્જામિ ન અમુત સુવરદા કરમ્ (૧૮)-
પિનાના ધરથી તને સુકલ કષ્ટ છુ થયું પતિના કૃણ ભેડે
એથી મજાસુત માધ્યમે ડીએ કે તે પતિદૂતથી કલ્પી થયું
ન મૂડે

૨૪ ક્ષતશ્ચ યોનો સુકૃતસ્ય લોકે સ્વોનમ્ (૧૯)-
સત્યના સ્થાનમાં અને પુણ્યપાનેનાં સ્થળમાં જે સુખ પ્રાપ્ત
થઈ શકે છે તે તેને પતિને ઘેર પ્રાપ્ત થશે

૨૫ મૃદ્વાન મચ્છ, મૃદપત્ની યદાડલો વશિર્ભીરવમ્
(૨૦)- પતિની ઘેર આ નવવધૂ પહોંચીને ત્યાં બસાને
વધ કરનારી બનીને રહે

૨૬ અપ કિર્તિ વિવશ આપદાસિ (૨૧)- આ
મનમાંથી વશી વસેથી સુધી જતના રહી મુદરથાત્રમ મનાના
માદ તાથે અનુભવને ઉપદેશ બીજાઓને આપશે

૨૭ સુવ ક્ષત-જરેણુ ક્ષત વદન્તી (૩૧) તમે
પતિને (પતિપત્ની) સત્ય બ્યવહારુ આચરણુ રાખો અને
સત્ય બોલો

૨૮ સમુદ્ર મગ સમરત (૩૧)- સમૃદ્ધિયુક્ત ભાગ્ય
તમને પ્રાપ્ત થાવ

૨૯ સંમલ-પતાં ચાદ વાઘ વદતુ (૩૧)- પતિ
પત્નીની ભેડે મુદર અને મીઠી વાણી મોડે

૫૦ મદ્ર- રોચના તત્ત્વદામિ (૩૮)- જે કલ્યાણ
મય અને તેજસ્વી છે તેને દુઃખારી પાસે લાવુ છુ

(કાં ૧૫૨)

૧ સા નઃ પતિમ્ય પ્રગ્ધા સદ્ જાપાં દા. (૧)-
એના પુત્ર અમને કરી પતિઓને પ્રગતી સાથે પત્ની મને
એમ કરે

૨ આયુવા યર્વસા સદ્ પત્નીં અમિઃ વદાત્ (૨)-
જનન અને તેજસ્વી સાથે પત્ની અમિએ આપી છે

૩ મર્યા- પતિ લીધાંયુ શાન્દ- જાતં જીવાતિ
(૩)- આને પતિ લીધાંયુ થઈ સૌ વરસે છે

૪ સા મન્દસાના શિવેન મનસા સર્વર્થાદ વલ્લ્વ-
રયિં પેદિ (૬) આન રથા ન્દેનર તે સ્ત્રી શુભ વિચાર-
યુક્ત મનથી બધા વીરયુગ્મ જેની સાથે રહે છે, જે મદ્ય સતીય
છે એવું મન અપને આવે

૫ પચિષ્ઠા સ્વાણુ ડુર્મતિં દલ (૬) માર્ગમાં રહેનાર
અને પ્રતિનાથ કરનાર કૃષ્ટને મારે

૬ પ્રજાવર્તીં ત્વા પરશે રક્ષસઃ રક્ષણુ (૭)- સત્તાન
ઉત્પન્ન કરનાર તને સ્ત્રીને પતિના માટે રક્ષકોથી સુરક્ષિત રાખે

૭ હમ સુગ સ્વસ્તિવાદન પંથાં આરુઢામ (૮)-
આ સુગન કલ્યાણુ કરનાર નરતા વિષ્ણુ અને આરોહણુ કરી
માનીશુ

૮ યસિન્ન વીરઃ ન રિપ્યતિ. અપેર્ષાં યતુ વિદ્વતે
(૮)- જેમાં પુત્ર મરતા નથી અને ખીન બધા કરતાં
ધન વધારે મળે છે

૯ સુગેન ડુર્ગે અતીતા (૧૧)- સહેતાધથી સ કટોતરી
બનેા (પુરેલીઓમાંથી પાર ઉતારો)

૧૦ મરાતય અપદ્રાન્તુ (૧૧)- દુઃખમન દૂર નાસી ભમ

૧૧ સવિતા પતિમ્ય સ્વોન કૃણોતુ (૧૨)-
ધર્મર પતિને મારે સ્વપ્રદાવી કરે

૧૨ અગસ્ય સુમતીં અસત્ (૧૫)- ભાગ્યના દેવની
સુપ્રતિષ્ઠા રહે

૧૩ અશ્વિન માં ચારતાં (૧૧) - અશ્વિને પ્રાપ્ત ૧
થાવ.

માન.
૧૪ ગૃહેભ્યઃ અયોરચસુઃ અપતિર્મી સ્યોના, શમમા
સુચોવા, સુચમા ધોરસઃ દેવકામા સુમનસ્પમાન
ચવા પચિર્વામહિ (૧૭)- આ સ્ત્રી પતિના ધૈર્ય આપી
આનંદથી રહે, કષ્ટ ન કરે, પતિને દિવસરાત્ર બની રહે, ધર્મ
નિષ્ઠાને પાલન કરે, બધાઓને સુખ અપે, પિતાના સંતાનો-
ને વીરતાનું શિક્ષણ આપે, દિવર વચ્ચેને સંપૂર્ણ રાખે, અંતઃ
કરજીમાં શુભ તાવ રાખે, એવી સ્ત્રીથી આમાં ધર સુસંપન્ન
થાવ.

૧૫ એવેલૂટ્ટી, અપતિગ્રી પશુચ્ચ: શિવા સુચમા
સુચર્ચા: પ્રજાવતી ચોરસ: દેવકામા સ્થોના હમ
નાઈપાચં અગ્નિ સપચં (૨૮) - કિયરો નાશ ન
કરનારી, પતિનો હાત ન કરનારી, જન્મવરોનું વધા એમ
પાલન કરનારી, હિમન નિએથી ચાલનારી તેજસ્વી, વોતુદ
કંતાન પુકત, દિપત પતિના મરે રહે એમ પ્રજાનારી એવે
સુખાસીની છં આ આકંધપ અગ્નિની પૂજા કર.

૧૬ યસ્યે નાર્યં ઉપસ્તરે વસત્ ચર્મ પર્મ (૨૧) -
આ રીતે માટે ખીજાવવા સુખ બને શકાય છે.

૧૭ મહાદેવ સ્વમતી અસત્ (૨૧) બ્રહ્માનની ઉત્તમ
મતિમાં રહે

૧૮ વર્ષ: દેવો સર્વો: રક્ષાસિ હસ્તિ (૨૪)- આ
૩૦ બધા સહજોનો નાથ હૈ છે.

૧૭ સુંમગલી સુધામી દર્શન બાંધે ઉપસાધિ
(૨૫) - ઉત્તમ મંગલ કામના કાપાવાળી અને ઉત્તમ
પતિની સાથે આ બીજાં બિંદુ ઉપાસના કરે.

१० सुमंगली गृहाणां व्रतवती, पश्ये सुखेन।
 आनुराध द्वासेः श्रद्धां योजनां ह्यननं गृहानं प्राप्तिनां
 (२१)- अरि भजल आरुणिके भयन भवन्ती, वरदा-
 यी द्वाय दूर कृपावती, पत्नी सारी रति सेवा वरदावती,
 सप्तमि सुख अनामरी, सासने ज्वालद आनन्दारी कोटी
 २१ आ वरदां भजेन हरे ।

[illegible]

२२. इयं सुमंगली सधूः दीपप्रियैः वि परेत
(२८) आ भंग्य युक्त यत्नः इष्ट भावने प्रप्ति तमे
पाठा इत्यर्थः.

१३ सूर्या सावित्री नुइते सौमगाय मातेव (३०)
-सूर्या सावित्री मोटा सोळाव्या भाटे छिन्न वर हे.

૨૪ ડ્યોનિઃ અગ્રાઃ ડયસઃ કુચ્ચગ્રામઃ ૩૧)-ભેનઃ
પક્ષી સુચની ભયોતિ આવવાની છે તે જાણ આવતા પહેલાં
જાગરૂં.

२५ धर्म राया सुमनसः स्वामि (११) - अमे ५५.

ની સાથે ઉત્તમ મનવાણા યજ્ઞો
શ્વ સન્નિતા યાં દીર્ઘ જાનુ (૨૬) -

સચિતા તમારી બનેલી આજીવન (૪૦) - અમારા
૧૭ તઃ દિવસે સુખસે મારે કમ્પાસકારક થા-

१८ मे पतिः दीर्घायुः कुरुष्व वातं जीवाति
(६३) - भास्व चिन्ता लिखा (१८) -

(१३)- भारी परिशिष्ट (१८)-
२९ शीर्षक संकेत

આધાનો બળ દૂર મરે
સચ્ચેવદિ (૭૨) -
૩૫ મળ પાતિ માટે

૧૭ અરિષ્ટાસુ રૂઠિત... આ બંને પાત્રો આટ
આસુ છે ત્યાં સુધી આવે તેમ
સાથે રહીશું.

३१ यत् पत्न्यामिदं वदति
आत् (५१) ने कथं

अभने सुख स्थिति आहे।
(३) स्व-गा: न वत।

२ मां कामिनी का...

(૧૧) જાતી પતિની જાત તર મંતર
જાત મંતર જાત મંતર
(૧૨) જાત મંતર જાત મંતર

(४) - नो अंश देवे।
अथ पर्वत देवे।
३ सिपाय -

विद्यार्थी विभाग

पयति

પ્રતિ (૩) - એમ બે
અધિકારી

(કાં. ૬૮)

૧ યથા ધૃષ્ટ લિયુજા સમન્ત પરિવસજે । યથા
પરિવસજ્ય માં યથા માં કામિર્ના અસઃ યથા
મન્નાપગા અસઃ (૧)- જે પ્રભાણે વેળા જશને ફરી વળે છે,
ચોટીને રહે છે તે પ્રકારે, હે ઓહું ! અને વળગી રહે, મારી
હજી કનારી થા અને મારાથી દૂર જનારી થતી નહીં

(કાં. ૭૩૬)

૧ હાદિ માં અસઃ કૃણુપ્ય મનઃ સદ્ અસતિ (૧)-
પતિ પતિના અતઃ એક બીજાને એવા અણી જવા જોઈએ કે
અણે એક જ મન તેમાં કાપી કરે છે

(કાં. ૬૮૮)

૧ તે સન્વદ્ મન માં યવ અન્વેતુ (૨)- તાર
મન અને અનુકૂળ થવને રહ

(કાં. ૧૦૩)

૧ દેવા યરણેન અસુતાણાં અધ્યાચાર અવાર્યન્ત
(૨)- દેવાએ વરજીમયિની સહાયથી રાક્ષસોની પીઠા દૂર કરી

૧ યથા મે યરણો માળે તેજસા સમુક્તુ, યશસા
મા સમન્તુ (૨૫)- આ પ્રકારે, તે વસ્તુ અણિ કાર્તિ,
તેજ અને આપો, તેજથી યુક્ત અને કીર્તિથી યુક્ત કરે.

(કાં. ૭૩૭)

૧ યથા કેચલઃ મમ અસઃ અન્યાસાં મ ચન
કાર્તિયા (૧)- તુ કેચલ એક મારેજ પતિ બની રહે
બીજી સ્ત્રીઓના નામ પણ લેતો નહિ

૨ મમ મનુજાતેન વાસસા ત્વા મમિ વધામિ
(૧)- મારા વિચારો સાથે બનાવેલા વસ્ત્રથી હું તને બાંધી
દઉં છું

(કાં. ૧૧૯)

૧ યા મદ્રા તાનિ ન પ્રજાયૈ (૧)- જે સાર
લક્ષણો છે તે બધાં અમારી સાતતીને પ્રાપ્ત થાય

૧ સર્વ તદ્વાચાપ હમ્નો વય (૭)- તે બધાં ક્રવ-
લક્ષણો અમે વાણીથી દૂર કરીએ છીએ

૧ દેવસ્યા સપિતા સુદૃષ્ટુ (૩)- સવિતા દેવ
તમને સુવક્ષણી બનાવે

(કાં. ૬૧૩૯)

૧ સમાન હૃદય કાચિ (૩)- અમારા મનો
૩૮ [અથર્વ અનુ. શા ૩]

(વિચારો) પણ એક સરખા થશે.

(કાં. ૭૧૬)

૧ ચિથ્થેદેવાઃ વને અનુ મદન્તુ (૧)- બધી દેવતાઓ
લેને અનુભોદન આપે

(કાં. ૬૧૮૬)

૧ દેવી દેવ્યામધિ જાતા વૃથિધ્યામર્યોપધે । તાં
દયા નિતરિન કેરોમ્યો દદ્વાણ્ય ધ્વનામસિ (૧)-
હે ઐષધિ ! તું દિવ્ય શુભોવાળા, પૃથ્વી ઉપર ઉગે છે, હે
નામિ પુસ્તકના ઐષધિ ! વાળને બગરાન અને સુદઢ કરવા
ખાટું હું તને (જમીનમાંથી) ખોદી કાઢું છું

(કાં. ૬૧૩૭)

૧ કેજાઃ નહા હ્ય ચર્ચતાં જીર્ણાં । તે આસિતા.
પરિ (૨-૩) તારા માથા ઉપર વાળ, જેમ ઘાસ ઉગે છે
તેરી રીને વધે, તે કોણ દિવસ સફેદ ન થાય, કાળા જ રહે

(કાં. ૬૧૮૯)

૧ પ્રયમં જર્મ ચક્ષ (૧)- પહેલાં શુભ આપજે

(કાં. ૬૧૭૮)

૨ રાષ્ટ્રેણ અભિવર્ષતાં, સહજ્યર્ષસા, રદયા
પયસા અભિવર્ષતાં (૨)- સહસ્ર તેજ યુક્ત મન અને
દુધ, ઘી વગેરે પુષ્ટિયુક્ત પદાર્થો વડે અમારું રાષ્ટ્ર વધે

(કાં. ૭૩૫)

૧ ર્દ રાષ્ટ્ર સીમ્નાય વિપુલિ (૧)- આ રાષ્ટ્રને
સુખ, સમૃદ્ધિ અને ઐશ્વર્યથી ભરી દે

૧ પ્રજા મા અભિમૃત (૩)- સતાન માતાપિતરો
નો કદિ તિરસ્કાર ન કરે

(કાં. ૪૩૮)

૧ સૂર્યસ્ય રશ્મોઽય અનુ યાઃ સચ્ચરન્તિ । મરીચીર્વા
યા અનુસચ્ચરન્તિ (૫)- સૂર્યોના કિરણોમાં (પ્રકાશ
અને તાપ) માં અનુકૂળતાથી તે દરે દરે,

૧ કર્કાં વત્સાં ર્દ રક્ષ વાજિન્ (૧)- કર્કાં નરકિત
યુક્ત એવી પુત્રીનું તું ગર્હો એટલે આ દુનિયામાં સ રક્ષણ કર.

(કાં. ૫૧૭)

૧ વ્યાહણસ્ય અપત્રિતા જાયા મીમા (૧)-
આહુત્રી પત્રીને ભપાડી લઈ જતી એ મહા કાવ કર પાપ
કર્મ છે

૧૩ અનુનં મા આરતાં (૧૬)- અનુનને પ્રાપ્ત ન થાય.

૧૪ ગૃહેષ્યઃ અમોરચક્ષુઃ અપતિગ્ની સ્વોના, શમ્ભા સુચેવા, સુયમા ધીરમ્; દેવકામા સુમનસ્યમાના ત્વયા દધિર્ધીમાદિ (૧૭)- આ સ્ત્રી પતિના ઘેર આવી આનંદથી રહે, ૧૫ ન કરે, પતિને દિનકારક બની રહે, ધર્મ નિયમેનું પાલન કરે, બધાઓને સુખ આપે, પોતાના જાતનો ને વીરતનું હિંસા આપે, દિગ્ગર વગેરેને સંતુષ્ટ રાખે, અંતર કારણથી શુભ જાત રાખે, એવી સ્ત્રીઓ આપણે ધર સુસંપન્ન થાય.

૧૫ અદેવુક્તીઃ અપતિગ્નો યદુષ્યઃ શિયા સુયમા સુવર્ચાઃ પ્રજાવતી ધીરત્વઃ દેવકામા સ્વોના હમં ગાર્હપત્યં જાગ્રિ સપર્યં (૧૮)- દિવસનો નાશ ન કરનારી, પતિનો ખાત ન કરનારી, જનવચેનું વધા મોગ્ય પાલન કરનારી, ઉત્તમ નિષ્ક્રોધીચાલનારી તેજસ્વી, ચોરપુત્ર સંતાન યુક્ત, દિવસ પતિના ઘરે રહે એમ ઇચ્છનારી એવી સુખસાધની પુત્રી આ ગાર્હપત્ય આગ્નિની પૂજા કરે.

૧૬ અદ્યૈ નાર્યં ઉપસ્તરે પતત્ સ્ત્રીર્ધર્મ (૨૧)- આ સ્ત્રીને માટે ખીજાપવા સુખ અને સારક્ષણ છે.

૧૭ ભગસ્ય સ્ત્રીમતૌ મસત્ (૨૧) ભગવાનની ઉત્તમ મતિમાં રહે.

૧૮ યવાઃ દેવાઃ સર્વાઃ રક્ષાંસિ હસ્તિ (૨૪)- આ દેવ બધા રાક્ષસોનો નાશ કરે છે.

૧૯ સુમંગલી સુપત્ની હમં જાગ્રિ ઉપસદિ (૨૫)- ઉત્તમ મંગલ કામના કરવાવાળી અને ઉત્તમ પતિની સાથે આ ભી અગ્નિની ઉપાસના કરે.

૨૦ સુમંગલી ગૃહાણી પ્રસરણી, વરવે સુનોધા શ્યુશાય શામ્; શ્વઙ્ચ સ્વોના હમાન ગૃહાણ પ્રવિશ (૨૬)- સાત મંગલ આગુણ્યો હારણ કરનારી, ધરમાળી દુઃખ દૂર કરનારી, પતિની સાતી રીતે સેવા કરનારી, સસરાને સુખ આપનારી, સાસુને આનંદ આપનારી એવી સ્ત્રી આ ધરમાં પ્રવેશ કરે.

૨૧ અનુરેડ્યઃ સ્વોના, વરવે ગૃહેષ્યઃ સ્વોના અર્યૈ સર્વૈર્યે વિદો સ્વોના, સ્વોના યવાં પુષ્ટાશ ચથ (૨૭)- સસરા, પતિ અને ધરના બધાને દિવકારિણી આ બધા પ્રભસમુદને સુખદાયિની સુખ આપનારી બની તેમની ગુણો પુષ્ટી થાય.

૨૨ હ્ય સુમંગલી યદ્યુઃ દીર્ઘાયૈઃ વિ વરેતન (૨૮) આ મંગલ યુગ વધુના કુષ્ટ ભાગ્યને દૂર કરી તમે પાત્ર બનીઓ.

૨૩ સુર્વાસાવિરો વૃદ્ધતે સૌમનાય મારોહ્વ (૩૦)- સુર્વાસાવિરો મોટા સાધના આરે ઉત્તમ થઇ છે.

૨૪ હ્યોનિઃ અઘાઃ ઉપસઃ લુપ્તમાના (૩૧)- તેના યજ્ઞ સર્વની ભગીતિ આવનારી છે તે ઉપા આવના પહેલાં ભજું.

૨૫ વર્યં રાયા સુમનસઃ સ્વામ (૩૬)- અમે ધનની સાથે ઉત્તમ મનવણી થઇએ.

૨૬ સચિતા યાં જીર્થ માયુઃ કૃણોતુ (૩૬)- સચિતા તમારો બનેની આપુ દીર્ઘ કરે.

૨૭ નઃ ક્ષિપદે વતુષ્વદે ચં મય (૪૦)- અમને કુદે બીજનો, નેતરવર્ગ અને જનવચો માટે કથાશ્રુકાર થા.

૨૮ મે વતિઃ વીર્માયુઃ અસ્તુ ચારવા જાતં જીવાતિ (૬૩)- મારે પતિ દીર્ઘાયુ થાવ અને મે વરસ સુરને રહે.

૨૯ જીર્ણવર્ષં મર્લં અપ અપ લિખાત્ (૬૮)- આપણો મળ દૂર કરવે.

૩૦ જારિણાસુ વૃદ્ધતે વાજસાતયે સચેવદિ (૭૨)- પ્રાણ છે ત્યાં સુધી આપણે બે જજા મોટા મળ પાપિ માટે સાથે રહીયુ.

૩૧ યત્ પત્નીગિઃ કૃતં વાસા તત્ નઃ સ્વોનં ઉપસ્યુઃ ક્ષમાત્ (૫૧) એ અમારી સ્ત્રીકોને વજાપેનું વસ્ત્ર છે તે અમને સુખ રખા આપે.

(કાં. ૩૭૦)

૧ યાં કામિનીઃ અસઃ વચામત્ અપ-યાઃ જ અસઃ (૧)- પત્ની પતિની કમળ કરનારી રહે તેનાથી દૂર ન જાય.

૨ યત્ મંતરં તત્ વાસં, યત્ વાસં તત્ મંતરં (૪)- એ મંતર તેજ જલાર અને જલાર તેજ અંદર એરે. અરવ વર્તાવ છેવટે બેઠ્યો.

૩ વિશ્વ રૂપાણાં કન્યાનાં મનઃ શુમાપ (૪)- વિવશપત્ની કન્યાઓના મન આ પ્રકારે આકર્ષિત કરવા.

(કાં. ૬૮)

૧ (યથા હમે પાત્રાપુષ્ટિયી દ્યૈઃ સઘઃ પર્વેતિ (૩)- એમ સર્વનો પ્રાકુ પ્રેમક અને પૃથ્વીની વચ્ચે પ્રસરે છે.

(કાં. ૬૮૮)

૧ યથા યુક્ત લિલુજા સમન્ત પરિપસ્વજો । યથા
પરિપજસ્ય માં યથા મા કામિની અસઃ યથા
મદાપગા અસઃ (૧)- એ પ્રમાણે વેળા રક્ષને ફરી વળે છે,
ચોટીને રહે છે તે પ્રકારે, હે સ્ત્રી તું ! અને વળગી રહે, યારી
કરેજા કરનારો થા અને ભારથી દૂર જનારી થતી નહીં.

(કાં. ૭૩૬)

૧ હૃદિ માં અસઃ કુણુલ્લ મનઃ સહ અસતિ (૧)-
પતિ પતિના અ તરે એક બીજાને એવા મળી જવા જોઈએ કે
જાણે એકજ મન તેમાં કાપ્યું કરે છે

(કાં. ૬૮૮)

૧ તે સચ્ચદ્ મન માં યથ મન્વેતુ (૨)- તારે
મન મને અનુકૂળ થકને રહે

(કાં. ૧૦૩)

૧ દેવા ઘરોને અસુરારાં અધ્યાવાર અવારયન્ત
(૨)- દેવાએ વરજીમણિની સહાયથી રક્ષાસોની પીડા દૂર કરી
* યથા મે ઘરોને માંજ તેજસા સમુક્ત, યથાસા
મા સમન્તકુ (૨૫)- આ પ્રકારેના તે વરજીમણિ કર્તિ,
તેજ અને આપો, તેજથી યુક્ત અને કીર્તિથી યુક્ત કરે

(કાં. ૭૩૭)

૧ યથા કેચલ મમ અસ અગ્યાસાં ન વન
કીર્તયા (૧)- વૃ કેચલ એક મારોજ પતિ બની રહે
બીજી સ્ત્રીઓના નામ પશુ લેતો નહિ

૨ મમ મનુજાતેન વાસસા ત્થા અમિ દધામિ
(૧)- મારા વિચારો સાથે બનાવેલા વસ્ત્રથી હું તને બાંધી
દઉં છું

(કાં. ૧૧૮)

૧ યા અદ્રા તાનિ ન પ્રજાયૈ (૧)- જે સારા
લક્ષણો છે તે બધાં અમારી સતતીને પ્રાપ્ત થાય

૨ સર્વે તદ્વાત્પાપ દુર્મો વય (૩)- તે બધાં કુલ-
લક્ષણો અમે વાણીથી દૂર કરીએ છીએ

૩ દેવસ્ત્વા સચિતા સુદયતુ (૩)- સચિતા દેવ
તમને સુલક્ષણી બનાવે

(કાં. ૬૧૩૯)

૧ સમાન દ્વય કુદિ (૩)- અમારા મનો
૩૮ [અર્થર્થ અનુ. ભા. ૩]

(વિચારો) પશુ એક સરખા થએ.

(કાં. ૭૧૬)

૧ ગિચ્ચેદેવાઃ યનં અનુ મદન્તુ (૧)- બધી દેવતાઓ
વેને અનુમોદન આપે

(કાં. ૬૧૩૬)

૧ દેવો દેવ્યામધિ જાતા પૃથિવ્યામસ્તોષધે । તાં
ત્વા નિતત્તિ કેશોમ્યો દદ્ધનાય જ્ઞાનામસિ (૧)-
હે ઐશ્વર્ય ! તું દિવ્ય શુભોવાળી, પૃથ્વી ઉપર ઉગે છે, હે
નમ્મિ પસરનાર ઐશ્વર્ય ! વાળને જળવાન અને સુદૃઢ કરવા
માટે હું તને (જમીનમાંથી) ખોદી કાઢું છું

(કાં. ૬૧૩૭)

૧ કેશા. નઢા દ્વય ઘર્ધન્તાં દીર્ઘાઃ તે અસિતાઃ
પરિ (૨-૩) તારા માથા ઉપર વાળ, જેમ શાસ્ર ઉગે છે
તેવી રીતે વધે, તે કાષ્ટ દિવસ સહે ન થાય, કાળા જ રહે

(કાં. ૬૧૪૮)

૧ પ્રથમ શર્મે યલ્લ (૧)- પહેલાં સુખ આપજો

(કાં. ૬૧૪૮)

૧ રાષ્ટ્રેજ અભિવર્ધતાં. સહસ્રવર્ધતા, રથયા
પથસા અભિવર્ધતાં (૨)- સહસ્ર તેજ યુક્ત મન અને
કુષ, થી વગેરે પુષ્ટીયુક્ત પક્ષીઓ વડે અમારું સંપૂર્ણ વધે

(કાં. ૭૩૫)

૧ દ્વ રાષ્ટ્ર સૌભગાય વિપૂહિ (૧)- આ રાષ્ટ્રને
સુખ, સમૃદ્ધિ અને ઐશ્વર્યથી ભરી દે

૨ પ્રજા મા અભિમૂલ (૩)- સત્તાન માતાપિતરો
નો કદિ તિરસ્કાર ન કરે

(કાં. ૪૮૮)

૧ સૂર્યસ્થ રશ્મિર્નિ અનુ યાઃ સચ્ચરન્તિ । મરીચીર્વા
યા અનુસચ્ચરન્તિ (૫)- સૂર્યોના કિરણોમાં (પ્રકાશ
અને તાપ) ના અનુકૂળતાથી તે દરેક ફરે.

૨ કર્કા વત્સાં દ્વ રક્ષ વાજિન્ (૬)- કર્કારક્ષકિત
યુક્ત એવી પુત્રીનું તું અહીં એટલે આ દુનિયામાં શા રક્ષણુ કરે

(કાં. ૫૧૭)

૧ ગ્રાહણસ્ય અપર્જિતા જાયા મીમા (૬)-
ગ્રાહણથી પત્નીને ભગાડી લઈ જવી એ મહા ભય કર પાપ
કર્મ છે

(ઈ. ૧૨)

૧ સપત્નહનં પ્રાપ્તે કામં હયિયા વિદ્વાસિ (૧)-
ચતુઃ નાય કરનાર કામને દુઃખારે સિદ્ધિ કરે છું

૨ કુરિતં અમગ્નતાં શરવણતાં અવર્તિં મુશ્ન (૩)-
પાપ, સનાન ન ગુણ, નિર્ધનતા, અને વિપત્તિ એમને છૂટ
કરી શકે છે

૩ સાધેતુઃ પુહિતા ઉચ્યતે યો કવયો યાચ
માદુ (૫)- ગાય કરના સમાન છે, તેને કૃત્રિમ વર્ણન
કરે છે

૪ સર્વે દેવા મમ હય હય આવન્તુ (૭)- બધા
દેવો મારા હૃદયમાં આવે

૫ ઉમ પાર્જી કામઃ મમ અગ્નિશ્વરઃ મદ્ય અસપ્તન
જ્ઞોતુ (૭)- પ્રતીતી, બાળના કામ મારે અગ્નિ છે તે
મને યતુગીર્થી મુક્ત કરે

૬ મદ્ય અસપ્તન વગ જ્ઞવન્તઃ (૮)- અને ચતુ
રિતિ કરે

૭ અયધીતકામો મમ યે સપત્નાઃ ઉરુ લોક-
મકરન્મશ્યમધુસુઃ । મદ્ય નમન્તાં પ્રવિદ્વાસ્યત્સો
મદ્ય વહુર્ધીર્ણતમા વહુસુ (૧૧)- સહજ ચતુષ્કોને
નાથ કરે છે, સહજ રક્ષિ કરવા માટે કાર્યક્ષિત છે સહજ
તરે મારે શિક્ષાઓ મનુષ્ય સામે નાશ અને છે સહજતરેજ
બધા બુદ્ધિશીલો ધી વગેરે ઉપભોજના પદાર્થો મળે છે

૮ યસે કામ શમ વિલક્ષ્યમુદ્ગ્રમ્ય વર્મં કિલત
અતતિવ્યાપ્ય દૃતસ્ (૧૬)- આ કામનું વિલક્ષણ કવચ
છે જે વગેરે ઈન્દ્રિયોં રક્ષણ કરે જેથી ચતુના પ્રહાર
વળગા નથી એને જ કામ કવચ કહે છે

૯ કામોઞ્જો પ્રથમો નૈત દેવા ગાપુ પિતરો ન મર્ત્ય
તતસ્ત્વમસિ ઉવાચાન્ વિશ્વદ્યા મહ્યાન્ (૧૬)- બધાથી
પહેલાં કામ ઉત્પન્ન થયેલો તેથી તેને દેવ, પિતર અથવા માનવો
પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. તેથી કામ બધાથી શ્રેષ્ઠ અને
સમર્થ છે

૧૦ યાસ્તે શિષ્યાસ્તન્યં વતમ મદ્રા યામિ સત્ય
મવતિ યદ્ વૃણીધિ । સામિર્દ્યમસૌં અમિ સવિદ્યા
સ્વામ્યન્ પારિત્ય શેઠાયા ધિય (૨૫)- કામની અદ્વ
જે મુશ અને કળ્યાણકારી બાળ છે, જેથી બધા સત્ત્વની

સિદ્ધિ થાય છે તે મુશ ભાગ અને પ્રાપ્ત થાઓ અને પાપનો
ભાગ છે તે દૂર થાઓ.

(ઈ. ૩૨૧)

૧ યો દેવો વિશ્વાદ્ય ય ય કામ માદુઃ (૪)- જે
અસિદ્ધેવ બધા જગતને બાળનારો અને જેને 'કામ'
નામથી યોગબાધામાં આવે છે

૨ જ્ઞાન્તો વાગ્નિઃ જન્યાદ્જ્ઞાન્તઃ પુરવરેવળ સયો
યો વિશ્વદ્યાવસ્ત જન્યાદ્મશીશમમ્ ॥ (૮)- આ
મૃત્તિ કર્મક કામરૂપ અમિ થાત થયે, આ મનુષ્યનો નાશ
કરનાર કામરૂપ અમિ થાત થયે આ બધાને બાળનાર અમિ
છે તેને મેં જ્ઞાન પાડ્યો છે

(ઈ. ૩૨૫)

૧ મૃદુ નિમન્તુ કેવલો ત્રિવનાદિની અનુનતા
અનુઃ ચિન્ત ઉવાચસિ ક્ષત્રી અસ (૪-૬) ધર્મ
પત્ની જ્ઞાન્ત ગુરુઓ ન કરનારી, કેવળ પત્નીનીજ, મીઠું
બોલનારી, પતિને મદદ કરનારી, કષ્ટ નિરૂદ્ધ કર્મ ન કરનારી,
પતિના જેવી ભગી ધાગેલી છે એવી દામી બેધઓ.

(ઈ. ૩૨૩)

૧ આ વીરો જાયતાં પુત્રસ્તે દ્વામાદ્યા (૧)-
તારો પુત્ર વીર થાય અને દસર્થ મહાનામાં જન્મે

૨ વિન્દરન્ પુત્ર નારિ યઃ મુશ્ય શા અસન્ શા ય
તસ્મૈ ત્વ મય (૫)- હે બી આ પ્રકારે હું પુત્રને પ્રાપ્ત
થા, તે પુત્ર તને સુખદાયક થાય અને તૂ પશુ તે પુત્રને
સુખ આપ

(ઈ. ૮૬૬)

૧ સૂર્ય તાન્ (રોમથીજાનિ) જ્ઞાનશાસ્ત્ર (૮)-
જે રોમ બોલે છે તેમનો સંપ નાથ કરે છે

૨ જે સૂર્ય ન તિતિસન્તે (તાન્) નાશાયમસિ (૧૨)
-જે સૂર્ય (મહાજને) સહન કરી શકતા નથી તેમનો નાશ કરે
કરે છું

૩ ત વિન્દ હદ્યાવિધ જ્ઞોતુ (૧૮)- તેમને
પિત્રવચ્ચ સર્વ કાર્યમાં વેધ કરી નાથ કરે

૪ વિન્દ જાયમાન રદ્ધ (૨૫)- પિત્રવચ્ચ ! જનમનાર
બાળનું રક્ષણ કર

(કાં. ૬૧૧)

૧ શર્મા અથ્વથ આરુઢઃ તત્ર પુંસવનં કૃતમ્
તદ્ વૈ પુત્રસ્ય વેદનં (૧) - શર્મા વૃક્ષપર જ્યારે પીપળો
ઉગે છે ત્યાં પુત્ર પ્રાપ્તિની ક્ષયા હોય છે. પુત્ર પ્રાપ્તિનું આ
સારૂ સાધન છે.

૨ હૃદયમન્યત્ર દ્વયત્ પુમાંસં ડ દ્વયત્ દ્વ (૩) -
શ્રી (કન્યા) ઉત્પન્ન થવાનું કાર્ય બીજા ઘેર થાય અહીં
આ ઘરમાં પુત્ર જન્મ જ થાય.

(કાં. ૬૧૨૦)

૧ (અન્ને) વિશ્વા દુરિતાનિ પ્વં માતિ ભવત્
(૨) - હે અગ્નિ ! તું બધા દુઃખોમાંથી એતું (મારું)
રક્ષણ કર.

૨ તત્ત્વજ-જા જાયમાનઃ સુર્વારઃ સઃ ચર્ચમાનઃ
પિતરં મા ઘર્ષીત્ જાનિર્ઘા માતરં ચ મા પ્રમિનીત્
(૩) - પોત્ર નક્ષત્ર ઉપર જન્મેલો આ બાળક ઉત્તમવીર થાય
અને માતાને અને પિતાને દુઃખ ન દે, ન મારે.

(કાં. ૭૮૧)

૧ પૈતૃ દિશ્વ ક્રીડન્તૌ માયયા પૂર્વાપરં ચરતઃ
અર્ણવં પરિયાતઃ અઘ્યઃ વિશ્વામુચનાનિ વિચ્ચધ્દે,
અઘ્યઃ ઋતૂન્ વિદ્ધત્ જઘઃ જાયસે (૧) - આ બે
બાળકો (સુખ અને સુધ) સતતા રમતાં પોતાની ચક્રિતવડે
હરિયા સુધી પોહીએ છે. તેમના એક બધા જીવનને પ્રકાશિત
કરે છે અને બીજાને નિર્મોહ કરતો ચેજ નીવે
બને છે.

૨ જાયમાનઃ નયઃ જઘઃ મયસિ (૨) - પ્રગટ
થતા દેવખતે તું નવો લાગે છે.

૩ અદ્વાં ફેલઃ ઉપસાં અગ્રિં પપિ (૨) સુધં દિવસ
આગે છે એમ સૂચના આપનાર ઉપાંગ પછી પ્રગટ થાય છે.

૪ ચંદ્રમાઃ દર્શિં આયુઃ પ્ર તિરસે (૨) - ચંદ્રમા
દીર્ઘાયુ કરે છે.

૫ મા પ્રજયા ધનેન ચ અનૂનં કુચિ (૩) - અને
પ્રેમ અને ધનથી પરિપૂર્ણ કરો.

૬ યોડસ્માન્ દ્રેષ્ટિ, યં ચ ચર્યં દિપ્તિઃ તસ્ય પ્રાણેન
આપ્યાયસ્ય (૫) - જે દુષ્ટ અમારો દેવ કરે અને જેઓ
અમે દેવ કરીએ છીએ તેમના પ્રાણથી તું વધી જા.

૭ દેવાઃ અંતું આપ્યાયવન્તિ અક્ષિતાઃ અક્ષિતં
મહાયન્તિ (૬) - દેવો સોમને વધારે છે અને સોમનું
અક્ષણ કરી અમર બને છે.

(કાં. ૬૧૩૩)

૧ યસ્ય પ્રશિષા ચરામઃ સ પારં દ્વજ્યાત્ સઃ નઃ
વિમુચ્યાત્ (૧) - જે યરના આશીર્વાદો અમે કાપી કરીએ
છીએ તે અમને દુઃખો અને બંધનોમાંથી મુક્ત કરે.

૨ વીરઘ્ની મઘ મેઘલે (૨) - મેખલા ! તું શત્રુ-
ઓને ખારનારી થા.

૩ અહં મૃત્યોઃ પ્રજ્ઞાચારી આસિ (૩) - મેં પિતાને
શત્રુને સમર્પણ કર્યું છે એવો હું બ્રહ્માચારી છું.

૪ મૂલાત્ યમાય પુરુષં નિર્યાચન્ (૩) - જનતા
માંથી શત્રુની માટે એક પુરુષની યાચના કરે છે.

૫ મેઘલયા બ્રહ્મણા તપસા શ્રમેણ (૩) - કહે
કહેરો બાંધવાથી જ્ઞાન, તપ એટલે શીતોષ્ણ સહન કરવાની
શક્તિ, પરિશ્રમ કરવા માટે બળ મળે છે, અને દીર્ઘાયુત્વ પણ
પ્રાપ્ત થાય છે.

૬ યાં સ્વા પૂર્વે મૂતક્રાન્તઃ જ્ઞપયઃ પરિ વેધિરે।
સા ત્વં પરિપ્રજસ્ય માં વૌર્ગપ્રિસ્થાય મેઘલે (૫) -
હે મેખલે ! તને ભૂતકાળમાં યજ્ઞક્રમ કરનાર અગ્નિઓએ
બાંધી હતી, એથી તું અને દીર્ઘાયુ કરવા માટે મારા શરીરને
ચોટી રહે.

(કાં. ૬૧૨૦)

૧ અવં વાહૃપત્યઃ અગ્નિ, નઃ તસાત્ દત્ત્ સુહ-
તસ્ય લોકં વજયાતિ (૧) - આ અમારો ગાદૃપત્ય
(ધરમાં સંભાળેલો) અગ્નિ અમને એ પાપથી મુક્ત કરીને
પુણ્ય લોકમાં પહોંચાડે છે.

(કાં. ૭૧૭)

૧ ર્જાનાનં જગતઃ પસિઃ નઃ રયિં દ્વષાતુ (૧) -
જગતને સ્વામી કથાર અમને ધન આપે.

૨ તસો અમૃતં સં દ્યવન્તુ (૩) - તેને માટે અમૃત-
નું પ્રદાન કરે.

(કાં. ૭૧૨)

૧ મઘલે સૌમત્તય ઉચ્છૃયસ્ય (૧) - મોટા શુભ
અંજલની પ્રાર્થના માટે એ (ધર) ઉચ્છૃં થાય.

૧ ધેનવઃ આસ્પન્દમાના સાયં આ (૩)- સાન્ને આયો નામતી આવે.

૩ દર્મા શાલાં સવિતા ઘાપુરિન્દ્રો વૃદ્ધસ્થાતિ-
નિર્મિતોત્પ્રજાનન્ । ઇશન્વૃદ્ધા મુરતો ધૃતેન મગ્નો નો
રાજા । ન કૃપિ તનોત્ (૪)- સર્પ, વાધુ, ઇન્દ્ર, બૃહસ્પતિ
આ ધરને મદદ કરે, મરન નામક વરસાદી વાધુ જલની મદદ
કરે, અને કાશીના ખેતીના કામમાં સહાયક થાય.

૪ અસ્યધ્યં સદ્યારિં રાયં દાઃ (૫)- અમને વીરતા-
થી યુક્ત થન આપો.

૫ શારણા સ્થોના દયી (શાલા) દેવેમિર્નિમિતા
આસં અમ વૃણ ઘસાના સુમનાઃ ॥ (૫)- અંદર
આશ્રય કરવા યોગ્ય સુખદાયક, ધાસના છપરાવાળું પરંતુ
ઉત્તમ વિચારોથી યુક્ત દિવ્ય ધર પ્રારંભમાં દેવેએ જનાવ્યું.

૬ (શાલા) માનસ્ય પત્નો (૫)- ગૃહસ્થને માટે
શાશ્વ (પેતાનું ધર) એ સંમાનનું સ્થાન છે.

૭ શર્ત્તં જીવેમ શારદઃ સર્ચર્ચારાઃ (૬) સર્વ
પ્રકારના વીર, ધર્મની રક્ષા કરવા માટે તેઓ રહેવાનાજી વીર
ધરને સૌ વર્ષ સુધી ઇવતા રહીશું.

૮ પૂર્ણે નારિ પ્ર મર કુમ્મમેત વૃતસ્ય ધારામમ્
તેન સંવૃતાન્ ॥ દમા પાગુનયુતેના સમદ્યઘીષ્ટપૂર્ત-
મયિ રક્ષાત્યનામ્ ॥ (૮)- ગૃહજની અતિધિએને
પીરસવાને માટે ધીનેા ધડા કાઢે, અધુર રસથી ભરેલા ધડા
કાઢે અને પીવાવાળાને નેરડેા પીવા દેાય તેટલો પીવાવે,
આવા પ્રકારના અવદાનથી ધરનું રક્ષણ થાય છે.

૯ અયદ્ધમા યદ્ધમાનાશનીઃ આપઃ (૯)- નીચેથી
અને શેમ દૂર કરનારા શુદ્ધ જળથી ભરેલા ધમડાઓ ધરમાં
રોખવામાં આવે.

૧૦ ગૃહાન્ ઉપ પ્ર સીદામિ (૯)- હું મારી પરાક્રમ
કરીને તારા ધરને પ્રસન્નતાનું સમૃદ્ધિ સ્થાન બનાવીશ.

(કાં. ૬૮૩)

૧ શાલે લેધિ । ત્વં દેવતાં સદા (૨)- જે ગૃહસ્થી
દેવતા । તુ દેવતાઓનું સ્થાન છે.

૨ માનસ્ય પત્નો ઉદિતાઃ (શાલા) નઃ તન્વે ત્રિધા
મય (૬)- પ્રભાશુદ્ધાર અંધારેણું ઉત્પન્ન થઈ અમારા
શરીર માટે સુખદાયક થાશે.

૩ યઃ સ્વા પ્રાનેશ્વૃક્ષતિ યેન ત્વં મિત્રા મસિ તો
જરદયો જીવતાં (૭)- ધરમાં રહેનાર અને તે પ્રર
અપસર બાધનાર અને જલારસથી સુધી ઇવતા રહે.

૪ પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિઃ સ્વા પ્રજાયં વ્રોક્ષે (૧૧)-
પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિએ તને પ્રજાને માટે નિમણું કરી છે.

૫ અગ્નિઃ હન્તરાપર્ણત્વસ્ય પ્રથમાઘાઃ (૨૨)- ધર-
માં અગ્નિ અને જલ અવરણ રહે. કેમકે એનાથી બધા પ્રકારના
પ્રતો થાય છે.

૬ અયદ્ધમા યદ્ધમાનાશનીઃ આપઃ પ્રમરમિ । ગૃહાન્
ઉપ પ્રસીદામિ (૨૩)- હું ધરમાં એનું જળ બહાર કાઢું જે
પોતે શેમ ઉત્પન્ન કરવાવાળું ન દેાય અને જે શેજેનું નિવારણ
કરવાવાળું દેાય. એ રીતે હું ધરના પ્રસન્નતા વધારું છું.

(કાં. ૬૮૦૬)

૧ આપને વરાવળે પુષ્પિણીઃ દુર્ધાઃ રોદન્તુ (૧)-
ધરની આચળ પાછળ અગ્નિજ્વાળા કૂલયુક્ત ઉપ્રવા અને
દુર્ધા ઉડે.

૨ તદ્ધ વા ઝસઃ જાયતાં વા પુણ્દરિકાવાન્ હૃદઃ
(૧)- ત્યાં પાછીની એક ટાંકી હેાય અથવા કામળા ખીએથી
નાનકડી તળાવડી દેાય.

૩ મુલાઃ પરાચીના કૃષિ (૨)- ધરના ખારણ
પરંપર વિરૂદ્ધ દિશામાં દેાય.

(કાં. ૭૬૦)

૧ જયોરેણ મિમિચેણ વહુપા સ્તમનાઃ વન્દમાનાઃ
ગૃહાન્ વમિ (૧)- સાત અને મિત્રની દષ્ટિ ધારણ કરીને
ઉત્તમ મનવાળો થઈ શ્રેષ્ઠ પ્રયોને નમન કરી હું ધરમાં પ્રવેશ
કરું છું.

૨ મયોમુચઃ ઝર્જસ્વન્તઃ વયસ્વન્તઃ વામેન પૂર્ણાઃ
તિષ્ઠન્તઃ તે નઃ ત્રાયતા જાનન્તુ (૨)- સુખદાયક,
જલદાયક, ધાન્ય અને દુધથી યુક્ત, સુખથી (આ ધર)
ધરિપુણું છે એજ આપનારા બધાં ભવે.

(કાં. ૭૮૨)

૧ અસ્યાસુ મદ્રા દ્રવિણાનિ ઘચ (૧)- અમારામાં
કાંવાણુ કરી ધન ધારણ કરે.

૨ નઃ દમં યદ્ધ લેધતા નવત (૧)- અમારા આ ઘડ
દેવતાઓને પરીચાશે.

૩ અગ્રે માયિ જ્ઞત્રેણ વર્ચસા સહ અગ્નિઃ ગૃહ્ણામિ (૨) - ૧હેલાં દુ મારામાં જ્ઞાનશોભા, જ્ઞાનનું તેજ અને બળની સાથે રહેનાર અગ્નિનું પ્રહસ કરું છું.

૪ ઉપસન્તા અનિષ્ટૃતઃ વર્ષતાં (૩) - તારા સેવકો અદિ સહ ચક્રને વધે

(૬૧૨૧)

૧ ગાવઃ મદ્રં મન્ન (૧) - ગાયઃ મદ્રં મૃદં કૃણુય (૧) ગાયો ઘરને કંથ્યાણુનું સ્થાન બનાવે

૨ ગાયઃ સસ્મે રણયન્ (૧) - ગાયો અમને રમણીય બનાવે.

૩ તસ્ય યજ્ઞયન મર્તેસ્ય ડરુગાર્યં અમર્યં સા ગાવઃ અનુચિચરન્તિ (૪) - માનવ મનુષ્યની ખાલુ જ નિર્ભયતા-આ ગાયો પ્રિયરે ■

૪ સા ગાવઃ સસ્કૃતઞ્ચં ન અમિ ડપયન્તિ (૪) - તે ગાયો માત્ર સરકાર કરનારાઓ પાસે કદી જતી નથી.

૫ હમા યા ગાવ સ હન્દ્રઃ (૫) - જે ગાયો છે તેજ હન્દ્ર છે

૬ ગાવઃ ! યૂયં કૃદ્ધા ચિત્ત મેદૃવથ અઘીરં ચિત્ત સુમતીક કૃણુય (૬) - દુઃખગાઓને ગાયો યુદ્ધ બનાવે છે નિરોજને તેજસ્વી કરે છે

૭ ગાવ સુપવસે રક્ષાન્તી ! સુપયાજે શુદ્ધા અપઃ પિયન્તી (૭) - ગાયો ઉત્તમ ધાસ આમ અને ઉત્તમ જલ સ્થાનમાં શુદ્ધ જળ પાંચાપી ગાયનું ઉત્તમ પાલન થાય.

(કાં ૧૨૧૪)

૧ દ્વામિ ઇતિ દ્યુવાત્ (૧) - હું દાન આપુ છું એમ બજમાને બોલુ

૨ તત્ પ્રજાવત્ અપસ્યવત્ (૧) - એ દાન પ્રજા અને સેવાન આપનારાનું છે

૩ જાયમાના વશા સ-ગ્રાહણાન્ દેવાન્ અમિ-જાયન્તે (૧૦) - ઉત્પત્ત થવાની સાથે જે ગાય ગ્રાહ્યોની સાથે દેવોને મારે થાય છે.

૪ અર્ચનાં દેવા. અણુવણેર્વં હ ચિતુયો વશા (૨૨) - ગાયનું દાન દેવજ વિદ્વાન્ ગ્રાહ્યોને જ આપુ એમ દેવાએ કહ્યું છે

૫ વશા રાજન્યસ્ય માતા (૩૩) - ગાય દાનિયની માતા છે

(કાં. ૫૧૮૮)

૧ તે દેવાઃ પતાં તુષ્યં અસ્ત્રેવે ન ભદ્રઃ (૧) - એ દેવોએ આ ગાય તમને ખાવા મારે આપી નથી.

૨ ગ્રાહણસ્ય અનાર્ધાં ગાં મા જિઘ્રત્સઃ (૧) - ગ્રાહ્યોની ગાય ખાવા યોગ્ય નથી

(કાં. ૧૦૮૯)

૧ દ્વાજે અમિસાં સીરં સર્પિં અથો મધુ હુહૃતાં (૧૩) - દાતાને અહીં દહી દૂધ ઘી અને મધુ આપે

૨ હોતા અગ્નિ સુહૃતં કૃણોતુ (૨૬) - હોતા અગ્નિ ઉત્તમ આહુતિરૂપ બનાવે.

૩ વર્ચં રચીર્ણાં પતયઃ સ્યામ (૨૭) - અમે બધા ધનના ખાલીક થઈએ

(કાં. ૮૮૬)

૧ સાહકાસ્ત્રેવે ક્ષપમ પયસ્વાન્ (૧) - હનરો શક્તિઓથી યુદ્ધત આ બળદ છે તે કૃષ આપવાવાળો છે.

૨ રક્ષણાણુ વિશ્વા કૃપાણિ વિશ્વત્ (૧) - નદીના કિનારાપર એ બળદ પેતાના વિવિધ રૂપોને ધારણ કરે છે.

૩ સચિયઃ તંતું આતાન્ (૧) - પેતાના પ્રભાવ બળેને ફેલાવે છે

૪ દ્વાજે મદ્ર શિક્ષન્ (૧) - દાતાનું કંથ્યાણુ કરે છે.

૫ સર્વા યો અગ્રે પ્રતિમા વમૂય પ્રન્ઃ સર્વસ્મૈ પૃથિવીય દેવી (૨) - બળદને ઉપમા દેવજ મેધની છે, એ બધાનો પ્રભુ છે અને દેવી પૃથ્વીની સમાન સર્વને ઉપકારક છે

૬ સાહસ્રે પોપે અપિ ન કૃણોતુ (૨) - હનરો પ્રાપ્તની પુષ્ટિઓ અમને આપે.

૭ સોમેન પૂર્ણ કલસં વિમર્ષિ (૬) - સેતારસથી ભરેલા કલશને ધારણ કરે છે.

૮ હન્દ્રસ્ય રૂપ યસાન (૭) - ધનના રૂપને ધારણ કરતાવાળો છે.

૯ આજ્યં વિમર્તિ પૂતમસ્ય રેતઃ સાહદ્રઃ પોપસ્તમુ

યજમાનુઃ (૩)- ધીનો ધારક, વીર્યનું સ્થાન અને હનરો પ્રકારની પુષ્ટિએ આપવાયો કહેવાય છે.

૧૦ સદસ્યં સ વકમુસા વદાતિ યો પ્રાહ્ણણ ઋષમ-
માહુહોતિ (૬)- જે આહ્યુને બળદ સમર્પણ કરે ૩ તે
અનેક રૂપમાં હનરો દાનો કરે છે.

૧૧ જિન્વન્તિ વિશ્વે સં દેવાઃ યો પ્રાહ્ણણ ઋષમ-
માહુહોતિ (૧૮)- જે આહ્યુને બળદ સમર્પણ કરે છે
તેનાથી બધા દેવો સંતુષ્ટ થાય છે.

૧૨ પ્રાહ્ણણેભ્ય ઋષમં દૃશ્યા ધરીવાઃ હણુતે મનઃ
(૧૯)- આહ્યુને બળદ સમર્પણ કરનાર પૌતાનું મન
શ્રેષ્ઠ બનાવે છે.

૧૩ તરસર્વમનુમન્યતાં દેવાઃ ઋષમદાધિમે (૨૦)-
જે બળદનું દાન કરે છે તેને બધા દેવો અનુકૂળ થાય છે.

(કાં. ૩૧૧૮)

૧ યત્ સંજ્ઞાતાસ્ય નામ ભેન યઃ સંજ્ઞામાસિ (૧)-
જે દિવસપ્રમાણ શ્રેષ્ઠપરબ્રહ્મણે ભય તે તમારે માટે રાખ્યું છે.

(કાં. ૩૧૭૫)

૧ સ્તેના યઃ મા હૈશત મા અઘર્શત. (૧)- ચોર
તમના પર શાસન ન કરે, પાપી પણ તમારા પર હકુમત
ન બળવે.

(કાં. ૩૧૭૦૪)

૧ ય યાવશં હન્યઃ કાઃ પ્રજાપતિઃ કલ્પવાસિ (૧)-
હજીયાનુસાર શરીરની બાબતમાં પ્રજાનું પાલન કરવાયોજાઈ
સમર્થ બનાવે છે.

(કાં. ૩૧૭૪૨)

૧ ત્વષ્ટા યોધાય ધ્રીયતાં (૧)- ત્વષ્ટા પુષ્ટિ કરે.

૨ હરઃ મૂઢને ચિકિત્સતુ (૧)- રૂઢ શરીરને માટે
ચિકિત્સા કરે.

૩ યવા સદ્ગર્ભાવાય હર્ષમ કણુર્વં (૩)- આ
પ્રકારે હનર પ્રકારની પુષ્ટિની માટે ચિન્હો કરે.

(કાં. ૬૭૦)

૧ યયા કૃપણતઃ પૂંસઃ મનઃ સિયાં ત્રિહન્યતે
(૧)- જે બળવાન પુરુષનું મન આમાં રત થાય છે.

(કાં. ૨૨૨)

૧ યેર્વા સદ્ગર્ભાવાય યાગુઃ હુજોપ (૧)- વાધ જેમના
સહવાસમાં રહે છે.

૨ યે પશવાઃ પરા ઇંયુઃ તે દ્વિ સાયન્તુ (૧)- જે
પશુઓ બદાર દરેક ગ્રાહ્ય હોય તે એકાદી શક્યને પાછા આવે.

૩ ત્વષ્ટા યેર્વા કલ્પયેવાનિ ઘેદ (૧)- કુશળ કારાગીર
પશુઓના આકાર બાંધે છે.

૪ સવિતા અસ્મિન્ ગોષ્ઠે તામ્ નિપચ્છતુ (૧)-
શ્રેષ્ઠ એમને ગોશાળામાં કમપૂર્વક નિયમમાં રાખે.

૫ શુદ્ધસ્પતિઃ પ્રજાનન્ માનયન્તુ (૨)- બધા જાનવરો
ને એજાખનાર તેમને વાકામાં ભેગા કરે.

૬ સિર્નીયાસીર્વા અર્ધ માનયન્તુ (૨)- તે જાનવરો
ને અવગણનાર સ્ત્રી તેમની આચાર્ય યાત્રે.

૭ અનુમતે માજન્મુષાઃ નિયચ્છ (૨)- અનુકૂળ
કાર્ય કરનારી સ્ત્રી તેમની સાથે યાત્રે.

૮ પશવાઃ અશ્વાઃ ડગુરુવાઃ સં સં સં સ્વયન્તુ (૩)-
પશુ, વૈદા, અનુષ્ય બધા હળીમળીને યાત્રે

૯ સંસિક્કા અસ્મકં ઘીરાઃ (૫)- અમારા ખાલ
અસ્થાઓને તેના દુધથી અમે પોષણ આપીએ છીએ.

(કાં. ૭૩૭૩)

૧ તર્ત ઘર્મં વિધતાં (૪)- ગાયનું દુધ ગરમ કરી પીડું.

૧ તનાયાઃ સહિયાયાઃ મધોઃ દુગ્ધસ્ય પયસઃ ઘીર્તં
પાતં (૫) હજીવણ ગાયનું અધુર દૂધ પ્રાપ્ત કરે અને પીએ.

૩ સુદસ્તઃ યોધુર્ક પયાં દોદત (૭)- જેના દાઢ
સારા હોય એવો ગેભાળ ગાયનું દૂધ કાઢે.

૪ યોધુર્ક પયસા ડગ્ધસ્ય, સહિયાયાઃ પયઃ ઘર્મં
સિચ (૬)- ગાયને ઘેલીને ગેભાળ મલકીને દૂધ કાઢે અને
તે અગ્નિ ઉપર વધાવડું.

૫ સા મહતે સોમયાય ઘર્ષતાં (૮)- પાણી ગાય
માલીકિનું સાશાન્ય વધારે.

૬ ઘિશ્વદામોઃ તુળં માસિ (૧૧)- ગાય સદાપાસ ન
આવ.

(કાં ૯૫)

૧ સુદૃઢતા લોકે ગચ્છન્તુ પ્રજાનન્ (૧)- આ માર્ગે
નળીને પુણ્ય કર્મ કરવાવાળા લોકને પ્રાપ્ત કરે.

૨ તોતર્વા તમાસિ મજસ્વતીયં નાક આપ્રમતામ્
(૧,૩)- અથ કારને દૂર કરી ત્રીજા સ્વર્ગધામને પ્રાપ્ત થાય.

૩ एत आनय, आरभस्व, प्रजानन् सुदृढतां लोकं
गच्छतु (૧)- એને ઉત્તમ માર્ગે સવાય, શુભ કાર્યોનો
મારમ કર ઉત્તમતા માર્ગને નળીને પુણ્યલોકને પ્રાપ્ત કર.

૪ इवा इन्द्राय भाग परिजयामि (૨)- હું તને
બાંધનો ભાગ સમજી અપેક્ષા કરે છું.

૫ अजः विपश्यन् तमांसि बहुधा तीर्त्वा (૩)-
અજન્મા એ અધકારને અનેક રીતે તરી નળ છે.

૬ यद् दुश्चरितं चकार, यद् म अयनेनोच्च
प्रजानन् बुद्धेः कार्यं, आक्रान्ताम् (૩)- ને દુરાચાર
ધર્મે છે, અને જેનાથી પદ ચીની થયા છે તેથી પદ ધોઈ
શુદ્ધ પડે આમ ન થય.

૭ तृतीये नाके मधि विश्रयेनम् (૪)- પરિપક્વ
થાને પુણ્યવાન લોકમાં નળ.

૮ धृतो गच्छतु सुदृढतां यत्र लोक (૫)- પરિ-
પક્વ થઈને સત્કર્મ કરવાના જાનાં સ્થાનમાં નળ.

૯ तृतीये नाके मधि विश्रयस्व (૬)- ત્રીજા સ્વર્ગ
ધામને નળ આશ્રય કરે.

૧૦ अग्नेः अग्निः स बभूविष (૬)- અગ્નિમાંથી અગ્નિ
ઉત્પન્ન થયો.

૧૧ अजो अग्निः उ ज्योतिः, आहु अजः तमांसि
अपहन्ति (૭)- અગ્નિનું નામ અજ છે, જ્યોતિનું નામ
અજ છે, એ અજ અધકારને દૂર કરે છે.

૧૨ अज तमांसि अपहन्ति (૭-૧૧)- અજન્મા
અધકારને દૂર કરે છે.

૧૩ जीवता अज ब्रह्मणे देय बाहुः (૭)- જીવીત
માથુસે પોતાના આત્માનું આત્મસમર્પણ પરમાત્મા પાટે
કરતુ તે તેને ઉચિત છે.

૧૪ अद्वाघनेन दत्त अजः तमांसि अपहन्ति
(૭)- અદ્વાપૂર્વક સમર્પિત અગ્નેષી આત્મા સર્વ પ્રકારના
આત્મા અધકારને દૂર કરે.

૧૫ पञ्चोदनं पञ्चधा विक्रमताम् (૮)- અજન્મા

આત્મા પાંચ પ્રકારના હોવામાં પરમ કરે.

૧૬ त्राणि ज्योतिषि आकस्यमान (૮)- તથા
તેનેની પ્રાપ્તિ કરે છે.

૧૭ पञ्चोदनं ब्रह्मणे दियमान (૮-૧૦)-
અજન્મા આકાશ જ્વાળાને અર્પણ કરના યોગ્ય છે.

૧૮ पञ्चोदनं अज ब्रह्मणे ददाति (૧૧,૧૨)-
અજન્માને બ્રહ્મને સમર્પિત કરે છે.

૧૯ अजः हि अग्नेः शोकात् यिप्रं अजनिष्ट (૧૩)-
અગ્નિના તેજમાં અજ ઉત્પન્ન થયો છે, જ્વાળાના મદિમાંથી
જ્વાળા નિહાળી જન્મ્યો છે.

૨૦ अजोऽसि अज स्वर्गोऽसि (૧૬)- તું જન્મ-
શક્તિ છે તું પોતે સ્વર્ગ છે.

૨૧ अजः एष स्यौ लोके दधाति, निर्देति
साधमानः (૧૮)- એ અજન્મા આત્મા પરિપક્વ થયા
પછી અવતતીને દૂર કરીને સ્વર્ગમાં નળ છે.

૨૨ य ब्रह्मणे निदधे (૧૯)- ને બ્રહ્મને સમર્પણ
કરના નિશ્ચિત કરેલો છે.

૨૩ अजो वा हृदयमे व्यग्रमस् (૨૦)- આ
અજન્મા જગતના આરંભથી પરમ કરી રહ્યો છે.

૨૪ एष वा अपरिमितो यद् यदजः पञ्चोदन-
(૨૧)- પશોહન અજ અપરિમિત પદ છે.

૨૫ अपरिमितं यज आप्नोति । अपरिमित लोके
असकृदे (૨૨)- આત્માનું સમર્પણ કરવાથી અપરિમિત
લોક પ્રાપ્ત થાય છે.

૨૬ नेदाद्यं कुर्वन्त, सयतं, पिपयन्त, उद्यन्त, असि-
भुयं नाम ज्ञानं वेद-भिय आदत्ते आत्मना भवति
(૩૧-૩૬) ઉપ્પત્તા, કર્તૃવ, સયમ, પેપય, ઉદ્યમ
અને જ્ઞાનજ્ઞ એ આત્માની ઋતુ છે ને આ ઋતુઓથી
કામ વેશનું ભવે છે તે જ્ઞાને પ્રાપ્ત કરે છે અને આત્માની
શક્તિથી મુક્ત થાય છે.

(કાં - ૧૧૯)

૧ प्रजापति हमा प्रजा जनयति (૧)- મન
પાલક પરમેશ્વર નળી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરે છે.

(કાં - ૧૨૮)

૧ दिव्यस्य उद्ग हति विषय (૧)- દિવ્યજગતી
બહેલું વાસલું ખોલી નાખ.

૨ जीरदानुः प्रुयिषी प्रनमतां (૨)- અન્ન આપના.

વાગી જમીન ગૂણ કરામાં આવે
(કાં ૭૭૨)

૧ મૃતઃ કાર્યમાઃ મર્યં વિજગમાઃ । યાત દર્શિઃ
સ્તુમયાદિ (૨) - મૃત્યુ મર્યામાં અપ્ય કામે વેગી મર્યા
છે, તેથી રાગ્યેશુ અ ન જમી ક્ષેપે

૨ માસ્યદિનસ્ય દક્ષાઃ પિથ (૩) - બપોરના જમણ
સાથે રહી ખાજી

(કાં ૬૧૧૭)

૧ અનૂના અસ્મિન્ અનૂના પશ્વિમન્ તૃતીયે સ્ત્રેષે
અનૂનાઃ સ્વામ । ચે દેવયાનાઃ પિતૃયાનાઃ સ્ત્રેષકાઃ
સર્વાન્વથો અનૂનાઃ કાશ્વિયેમ (૨) - આ અને ૧૨
લોકમાં અમે નહીં દિન ધર્યે તૃતીયલે કામાં પણ નહીં
રહિન ધર્યે નહીં, જે દેવયાન અને પિતૃય ન માં છે તેમાં
અમે નહીં દિન બની રહીશું

(કાં ૭૧૨૩)

૧ વૃષ્ટ્યવ્ય વૃષ્ટિચિય રક્ષો મર્ય મરાટયાઃ
લુણાંત્રીઃ સર્વા લુણાંત્રીઃ તા અસપ્રાજાયામસિ (૧) -
કુદ રવંતુ આરતુ કુષ્મભ્ય સ્ત્રિન છે એવુ સાગતુ
દિ સકો તરશ્ચી કદ, પીઠા વિઠાસને પ્રતિનિધ યવે,
નિર્ધનના અગળ કદો બોલવાનો સ્વભાવ, બધા પ્રકારના
કુદ આરોગ કરવાની રેઝ આ બધી વિષયો આપણેથી
દૂર થાય

(કાં ૬૧૨૯)

૧ અરાતદા અવદ્રાન્તુ (૧,૨,૩) - અનુભો દૂર નાકો
નય

(કાં ૭૧૩૧)

૧ વો નો દ્રેષ્ટિ અધર સસ્પર્શ ય ડ દ્રિષ્ટા ત
ક પ્રાણો જહાતુ (૧) - જે એકનો અમારો બધાનો દેશ
કરે છે તે નીચો પણ નય તેમજ જે એકવાનો દે દેવ કરે
છે તેનો પ્રાણ તેને છોડી માથા નય

(કાં ૬૧૪૫)

૧ ગૃહેષુ ગોષુ મનઃ (૧) - (ગૃહસ્થનું) મન ધરમાં,
ગાયો વગેરે જનવર માં રહેતું નાકો

૨ મનસ્વાપ ! પરા અવેદિ, કિં અગ્રસ્તાનિ શાસાસિ
પરોદિ ન ત્યા કામ્યે (૧) - હે પાપી વિચાર ! દૂર દહી
મ અને તું ધુરી વાતો કરે છે. આમ્ને જ દૂં તારી ધમ્મા
કરતો નથી

૩ યત્ જાપ્રતા સ્વપન્નઃ કપારિમ (૨) - જે જાગતાં
અને ઉઘતાં અમ કરીએ છીએ

૪ મૃત્યુ કરામસિ (૩) - જે અસત્ય બનવાર કરીશ
તો તેનો પરિણામ ખરાબ આવે

(કાં ૭૧૪૦)

૧ અદ્યંતર પ્રત્યષ્ટયે (૧) - હું મારા હૃદયમાં જાન
ને રાખું છું

(કાં ૭૧૪૦)

૧ તત્ સર્વ મે શિર્ષ મસ્તુ (૧) - તે મારે માટે શું ન
માઓ

(કાં ૬૧)

૧ મર્યાઃ પ્રજાઃ કૃતિ પ્રતિનમ્કમિત (૧) - બધા
લોકો હૃદયથી આન દિન થાય છે

૨ મર્યેષુ મદાન્ મર્મ કરાતિ (૪) - મર્યામાં
મદાન તેજ ન સચાવ કરે છે

૩ યી અચ્ચાઃ સદસ્યધારી અક્ષિની સ્તનો અનય
સ્તુરત્તી કર્મ દુદ્ધાતે (૭) - જે એના સદસ્યધારી
અસપસ્તન છે, તે અવિચલિત થઈને બળવાન રહતું દેહન
કરે છે

૪ વયા મે વર્ષઃ તેજ વલ બોજ ય પ્રિવતી
(૧૭) - મારે તેજ, જાન બળ અને વીર્ય સચિત થાઓ,
વધ્યા કરે

(કાં ૫૧૬૮)

૧ વચ પ્રાણન દિસમિત તત્ રાપ્તુ દુષ્કુના દતિ
(૮) - બધા બ્રાહ્મણને કુષ્મ અપાય છે તે રાપ્તુ વિષયોથી
મરે છે

૨ પ્રાણસ્ય માં જગચ્ચ વચ્ચન રાપ્તુ ન જાગાર
(૧૦) - બ્રાહ્મણની સાથે ૫૨થી લેનાર કોઈ પણ વધુમાં
સ્ત્રિન નહીં કરતો નથી

૩ મૃતાય પદ્યોપર્ની કૂષ અનુદમ્કમિત (૧૨) -
વાદ ચિન્દ બૂઝી નાખનાર કંટયાળો આંકુ મરેલાની સાથે
બધે છે

૪ મૃત સ્વપયમિત (૧૪) - મૃત અનુભવા કરીને
આન કરાવવામાં આવે છે

૫ દમધુનિ ઉન્નતે (૧૪) - દબાવત કરતી વેગ
વાળ બીજવવામાં આવે છે

૬ સર્વ પ્રાણજ્ય ન અમિચર્યતિ (૧૫) - બ્રાહ્મણોને
કદ આપનાર ઉપર શુદ્ધ થતી નથી

૭ ન મિત્ર ઘરા નયતે (૧૫) - મિત્ર પણ તેના વશમાં
રહેતા નથી

વાર્ષાનુક્રમ મંત્ર-સૂચી

મંત્ર	પૃષ્ઠ	મંત્ર	પૃષ્ઠ	મંત્ર	પૃષ્ઠ
અધ્યુષો રાજનયઃ	૭૦૨	અદેશ્વપતિપ્રી	૩૧	અમિ વર્ષતાં વયસમિ	૭૫
અરિતાસ્થ સ્વપદો	૭૪૬	અપિ રુદ્રઃ વીરયસ	૧૩૦	અમાસ્તા દિરગ્ધેન	૧૭૧
અપુત્રોપશ્વ વિતત	૧૬૮	અપ્યસોઃ શાશ્વી મમ	૧૦૮	અમીઘના મેષા	૨૭
અદ્યૌ નૌ મપુરુકારો	૭૧	અનકુરસત્વિ	૭૩	અમૃતિશ્વપિદમાગ	૧૨૭
અમિ કાયાદ્ આશ્વા	૧૭૭	અનપસ્યમશ્વજી	૧૮૪	અન્નર્ચત સુરુતિ	૧૭૫
અન્નમ તાડદવામિ	૧૬૮	અનુગરજિત પ્રાણાનુવ	૧૭૬	અન્ન વિવો મગ્જા	૨૧૦
અન્નિપાતાન ઉત્થિતો	૭૧૦	અનુષ્ઠપ રશ્મામેન	૭૩૦	અન્નામુદ્ધી વશ્યા	૭૭
અન્નિન કલ્યાન	૧૭૭	અનુશિપ્ર મમૃશતી	૧૩૭	અનુવ્રેનમા ગન્ધતાદ્	૧૬૮
અર્ચ્યઃ કુન્દ્રોપશ્વ	૧૦૭	અતુ ત્વામિ	૧૮૭	અર્ચર્વા વન્ધિ યો	૧૪૬
આર્ચ્ય ન વદશ્વાય	૨૦૫	અતુર્ણશ્વશો યેન્	૨૩૫	અસીત વાસો દયાદ્	૨૧૩
અમિવોમાશ્વા કામાય	૧૮૪	અનુમતેઽન્વિદ	૧૧૭	અમીઠદ્દમાસ્તિ સા વ	૪૦
અમ ગાતાન્ પ્રગુદા	૭૫૮	અનુષ્ઠા અસ્તિઅનુષ્ઠાઃ	૧૫૫	અય સે ક્ષાવો વિતતા	૮૦
અમિ વર્ષ મહતે	૨૨૮	અનુષ્ઠા ન્દ્રશ્વ	૧૧	અવમા વાશ્વર્ચમા	૧૪
અવ વશાનિવત્તિ	૧૭૬	અન્તરા યો જ રુચિર્વી	૧૬૭	અવ વિષાન દ્વિ	૨૧૪
અવાવશામાવ રક્ષા	૨૦૫	અન્તરિદા દિવ	૨૦૬	અવ મર્ષિર્વર્યો	૮૦
અયો રણુરવતિન્વી	૩૧	અન્તરિદેશ્વગદ્દ અય	૧૮	અવ મે વરણ	૮૧
અવ વચ્ચમાના	૧૧૭	અન્તરિદેશ્વગદ્દ દ્યમ	૭૮	અવ મે વરણો	૭૭
આન્વે વદશ્વર્ચસ	૧૭૨	અન્વામિ રુષતામમ	૧૦૩	અરાસ્યાસ્ત્વા નિર્મલ્યા	૮૦
અન્વે પ્રશિદો અદિ	૧૭૨	અ વારમેષામનુ	૨	અરિષ્ટાઠ્ઠમરિષ્ટુ	૮૧
અશ્વાદ્દજાત વયમસ્યા	૪૦	અપક્રામતિ સ્તુતા	૧૧૫	અર્ચમણ વજાનદે	૧૮
અશ્વ જ વચત	૭૩૭	અગમિત્વપ્રતીત	૨૫૫	અઠતાસાધિ પૂર્વા	૨૧૪
અશ્વ પક્ષ સર્વો	૨૩૩	અપરિમિતમેવ ચક્ષુઃ	૨૩૪	અવર્ષોઽવ કામો મમ	૧૦૨
અશ્વિ કાકે ત્રિદિવે	૨૩૨	અપસ્ત્વ પુત્રે પ્રમમા	૧૨૦	અવર્ષો રદ્યમાના	૧૭૭
અશ્વા રૌદ્ર કુરુતો	૨૩૨	અપમિદ ન્યયન	૧૭૩	અવશ્વશા નિ યસા	૨૬૧
અશ્વો અમિગમુ	૨૩૨	અર્વા યો અમે પ્રતિમા	૨૧૨	અશ્વાધુમેનમલ્લમ	૧૧૮
અશ્વોઽદ્યમમે	૭૩૪	અપાસ્યતમ ચક્ષુઃ	૩૭	અશિતા લોકાચ્છિનતિ	૧૭૭
અશ્વોઽદ્યમે રજનિદ્	૨૩૨	અયોદેવીર્મનુમાતા	૧૦૮	આશતાવલ્યતિવૌ	૨૭૪
અશ્વોઽદ્યમ સ્તર્વોઽસિ	૨૩૨	અપજાસત્વ મર્ષો	૧૩૬	અશ્વમદિયમર્ચમન્	૧૪
અતિમાશ્વમર્ચમન્	૨૭૮	અપ્સરશ્ચ સપમાદ	૩૪	અશ્વમિ કૃત્રન પશ્ય	૨૭૭
અદિતિ રમરુ વમુ	૧૫૨	અમિ ત્વા મનુજોતેન	૮૩	અશ્વોના તત્તુર્ચવતિ	૨૦

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
अग्निनासाधय	२६९	आ वा प्रतो जनयन्	३५	इयमग्निं नारी पति	९
अष्टावरी यदुपति	२७९	आविर्भवमानं वृषत्	१८५	इयुरिष दिग्धा नृपते	२०१
अर्धंज्ञा गन्धेन द्रुगु	१९७	आविष्टिताधयिषा वृदान्	१०३	इष्टं वा वा एष पूरं	२७४
अगर्वशीरधरानु	११०	आतर्जनं विमलघन	२०	इह भियं	१८
अग्निनस्य ते व्रजगा	३३	आशासाना सौमनस	२३	इहं दद्याम न परो	११
अधो त्वा स्मरतामिनि	१५६	अशुभ-त नृप वव	२४६	इहमावि-इ स मुद	३९
अस्य नृ पौरस्यात्	१४७	अ हनरेते त वा अमवन्	१९१	इहवगाव एतनहो	३१६
अस्य नृपस्य वीर्य	१९९	आस्ये प्रादानाः	२७	इहवाग्निं अधि धारय	१७०
अन्वगता परिहृता	११७	आह सिशामि	७९	इहं व पुषी मिमिनामि	१००
अह वदामि मेव	७१	आ हिराम मया	२२३	इहं व पुषा प्रति तिष्ठ	१६२
अह वि वदामि धियि	२६	अ कुतस्त्यभिहुताः	१५४	इहं व स ताः प्राण दध	१५५
अह क दध धनवते	१०	इत्यस्य ते वि नृनामि	१६९	इहं व स्त मातु यात	१७०
आगच्छन् आगतस्य	७	इद रानामि मेयज	७५	इहं व स्त मात याता	७७
आमावीर्य अगमन्नुत	१७६	इद तद् वप यदवस्त	२५	इहं व स्त मा वि योष्ट	१६
आचन्द्राध्यामिर्गुपिता	१५	इद मरवेणो सिरो	७८	इहानानो वृष्टा	२१०
अ जमिता जन्वा	१२३	इद नृम नर यजुन्	१९	इहानामावर्तनात	१२१
आजय विमर्ति	२१२	इद द्विष्य युगुन्वयम्	१०	उक्षान्वाय वसानाय	११६
आज्जनस्य सद्रुपस्य	७२	इदमद एत त प्राधे	२२	उग्रपदये शश्वद	२५६
आ त जयन् सविता	१०	इदमाग्य पुनश्चतुषाणा	१०९	उग्रो राजा मन्वमानो	२७९
आ त यानि गर्भे पतु	१२७	इदमिदमवधारय रूप	२३५	उग्रपूरयव बहुमन	२४५
आत्म-य-गुर्वी	३०	इद वाच तिष्ठन्	२१०	उत यत् पतया दद्य	१०३
आत्मान विनर	२१६	इ दस्य कु क्षराय	१४९	उदेना मेधा नादवाद्	१८८
आ द मे जिनतो	१२८	इदहोरात्रा वषण्ण	२१०	उत्तमानास वार	२२१
अ दशान माञ्जिरि	१९८	इन्द्राग्निं काम वरय	१०९	उत्तिष्ठगाव पश्यन्	२५७
आदाय जीत जीताय	१२८	इन्द्राग्निं यावापृथिवी	२५	उत्तिष्ठतो विश्वानघो	३४
आधीयन्तां कामवाग्यो	१२३	इन्द्राग्निं अहं वापु	२०९	उत्तिष्ठत किमच्छती	३१
आ नयेतमा रभस्व	२२९	इन्द्राय भाग परि त्वा	२१०	उग्रदस्त्वोपुदद् मा	१२३
आ नो अहं सुमति	९	इन्द्रातिभिर्बहुना	२६०	उदीच्या दिश शालाया	१७०
आप्राप्ताम कोवम्	१७७	इन्द्रो यज्जने नृपते	१७७	उदीच्या सुमिकेश	१३४
आवयो अनावयो	२५४	इम वाव प्रजया	११	उग्रदन्ती धज्यन्ती	९७
आयमे ते परायणे	१७३	इम गोष्ठ पशव	२२३	उग्रच्छत्रमप रथो	२६
आयमवन् कविता छुरेण	१५३	इम विभर्ति वरण	८१	उग्र ऊर्मि शम्वा	२०
आ ययाम त्वा बर्ह	१६७	इमो शालां धविता	१६९	उन्नावयत मदन	१५६
आयुध रूप च नाम	१९५	इमा आय प्रथराभि	१७०, १६३	उग्र द्रव पयसा	२२७
आराह यमोप सीद	३२	इमा शक्तिभ्यः पृथिवी	९३	उग्रमिती प्रतिमिता	१६७
आरोह तत्प सुमनस	३३	इमा यास्ते वात	९६	उग्रदृष्टादि बलवज्रमभि	३०
आ रादोहसुर धारय	३५	इमे गृहा मयोसुव	१७४	उग्र हरति प्रति	२७५
आ वामग शुमति	२८	इय नाशुव नृने	३९	उग्रहरति हविष्या	२७७

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
उपहृता इह वाचः	१७४	कस्तं प्र वद क उ	२६७	च्युता चेत्यं वृद्धी	११०
उपहृता भूरिधनाः	१७४	कामस्येन्द्रस्य वरुणस्य	१०८	छिनत्स्यस्य पितृर्गन्ध	१९७
उपहृती सयुजो	९१	कामो जज्ञे प्रथमो	१११	छिन्ध्या छिन्धि प्र	१९८
उप ह्ये सुहृषा	१७७	कीर्ति च वा एष	१७४	जनिमयति नावमरः	४०
उपेहोपवर्षनास्मिन्	२१५	कुलविधिं कुलाय	१७०	अहि त्वं कण मम	१०९
उपेनं विधुस्वाः	२१०	कृत्यास्य स धर्मिन्ते	१८१	आयमानाभि जायते	१८४
उल्लङ्घं सुल्ले यद्य	२०८	कृणोमि त प्राजापस्यम्	११८	जिह्वा जया मनति	२०४
उषाती कन्मला इना.	१८	कुत्रिम. कष्टकः क्षतः	४०	जंघ ददन्ति वि	२३
ऊर्ध्वं बिभ्रद् वसुधामि	१७४	कूरमस्या आशसनं	२७२	जुष्टा दमुना. अ तेषिः	२२७
ऊर्ध्वक्षती पयस्वती	१६२	काव आसीजामि	२१३	जययमजिनिपतोऽधि	१११
ऊर्ध्वं च वा एष रक्षति	१७४	कोडां ते स्वां पुरोवापरी.	२०८	ज्येष्ठस्या जातो	१४९
ऊर्ध्वाया दिशः शालाया	१७१	कोषो दृक्को मन्पुरागो	२०९	ज्योतिष्मती लोकान्	१७७
ऊर्ध्वो विन्दुद्वयं वरत्	१९१	क्षीय ह्याव त्वाकर	१८१	तो दृक्षा अप सेधन्ति	१७९
ऊर्ध्वस्सामाभ्यामभिहितौ	१७	क्षीय कृन्धोपाशिनम्	१८१	तर्तं तन्तुमन्त्रेक	१
ऊर्ध्वः कुम्भीमध्यमी	२३०	क्षिप्र वै तस्य वृच्छन्ति	१९८	तत्तु. अदः समगच्छत	१९१
ऊर्ध्वेन धूम्रगामधि	१६३	क्षिप्रं वै तस्य वास्तुपु	१९८	तद्दे राष्ट्र्या स्रवति	१७२
एकधातं ता जनता	१०४	क्षिप्र वै तस्यादहन	१९८	ततो वा चर्मो नल्लु	२२७
एतद् वा उ रवादीदो	२७४	क्षिप्र वै तस्यादहन	१९८	तदं हे पतत्र हे	२५१
एतद् वै विधुक्वप	२१०	क्षुत्तु कुक्षिरिवा वमिच्छुः	२०९	तदावते वधपते	२५१
एतद् वो वयोति पितर.	२३३	क्षुरपनिरोक्षमाणो	१९६	तस्मा अग्नौ भवन्	२७६
एतद् वो ब्राह्मणा हवि	१८८	क्षुरवमिष्टुर्गुर्वृत्वा	१९८	तस्मा लघनसूरी	२७६
एतं भाग परिददामि	१	के रश्मयः स्रजः	२२	तस्मा उवा हिक्कपोति	२७६
एतं वा सुवानं	२३५	गर्भं ॥ मित्रावरुणौ	१८९	तस्माद वै ब्राह्मणानो	१९६
एतास्त्वजोप यन्तु	२३३	गर्भं येहि । अग्नीनालि	१२९	तस्या आहननं	१९७
एते वै त्रियाद्यात्रिया	२७७	गर्भो अस्मोपवीता	१२९	तस्त्व प्रविष्टिभि	८९
एतं पन्थासहस्राम	२९	गावो अगा वाव इन्द्रो	१७७	तानि सर्वावप	१२५
एताः कुमरस्त्वरा	१६३	गावः सन्तु प्रजाः	२१४	तां देवा अमीमा	१८७
एतन्मत् पत्निकामा	७०	गुदा आशन्तिनीवाक्याः	२१३	तामादत्तस्य	१९५
एवा त्वं देवमग्ने	१९९	गृह्यामि ते सौमगत्याय	२४	तां पृथ छिन्नतमा	३५
एष वा अतिधियच्छेद्विम.	२७४	गो-गो अश्वे-भो	१६८	तास्ते रक्षन्तु तव	२३७
एषा ते पुलपा	३	गौरितान् इन्ध्यामावा	२०४	तिष्ठारे तिष्ठ	१४६
एषा ते राजन् कन्या	३	गृत्ते अग्ने	१७६	तिष्ठो जिह्वा	१९२
एह यन्तु पशवो ये	२२३	गृत्ते प्रोक्षन्ती सुमगा	२०७	तीक्ष्णेष्वो ब्राह्मणा	२०४
एह यान्तु वरुणः	७७	चतस्रो दिनः प्रदिश.	१४३	तुभ्यमग्ने पर्यवहव	२७
ओजस्य तेजस्य राहस्य	१९५	चतुर्षां देतो अमवन्	१९२	तुभ्यमग्ने	२१०
ओपन्ती उमोपन्ती	१९८	चरेदंश देवापण्य	१८३	तुभ्योराज्ञा पलदन्	१९९
क. पृष्ठां पेजु-	२०१	चित्तिरा उपवर्द्ध	१६	तृप्तमेतन् कष्टक	२०
कस्मिन्वशा नारद	१८७	चेतोददव यज्ञमेषा	२०९	तेऽधराध्या. प्र	१०२

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
तेऽनदन् प्रथमा	१०१	दीष्वाय दीर्घाविले	१५९	नीललोहितं मवति	१२
ते कुट्टिका वरमाये	११४	हे ते चक्रे सुये	१७	सुदस्य काम प्र	१०८
तेन भूतेन द्विषा०	५५	यास्यान् अतुरक्षान्	१३५	नेव मवि ॥ वीरवि	१४३
तेषामागन्तानां	१७३	ध्वङ्गपति शाले	१६२	नीता ते देवा अवदु	१०१
तेषां न कथन	१७७	धाताः श्रेष्ठेन रूपेण	१३०	न्यसिद्धा ह्योदिसि	८१
तीक्ष्णितेऽदेव	१५४	धाताः च सविता च	२०९	वयस्कमा ज्योति	१३१
मित्रु पात्रेयु तं	१९०	धाताः दधानु दानुने	१६०	वयस्कमा वय	१३१
प्राणि वे वशाजानि	१८७	धाता दधानु नो	१६०	वशीदन, वयथा	१३१
स्व वीर्यां श्रेष्ठतमा०	२८१	धाता दाधार वृथिवां	१४	वदहा स्थ रमय	१८१
स्वया प्रमूर्णं मूर्धितं	१९९	धाता रातिः सविदेव	१६१	वदोत्सा अवि	१८१
स्वष्टा श्रेष्ठेन रूपेण	१३०	धाता विंशतायां	१६०	वयथ रसधान	१९५
स्वष्टा जायमानजनमत	९५	धुशाम् दिश	१७१	वयथ वा एव दस	१७४
स्वष्टा वासो व्यवधात्	१५	न प्रप्राताप न हियो	१४५	वर् योनेरवर् ते	९६
दक्षिणामा दिशः	१७०	न ता अर्वां ऐषु	१७७	वरा देहि कामुक्य	१९
ददामीत्येव श्रवात्	१८०	न ता न दान्ति न	१७७	वरि न विष्णुमता	१४६
द्वर्लोऽसि वशीतोऽसि	१५०	नदी सुवो सर्वस्य	१०९	वरि दष्ट धारयन्	१५५
दिवस्पृषिमा	१६६	न मद्राणो हिंसितव्यो	१०३	वरीहस्त विशारव	१५८
दिव पृथिवीं अमु	११६	नमस्तस्मै नदी	११८	वरीऽदोह मनस्वान	१६१
दिवोदिश द्यावायाः	१७१	नवस्ते अस्तु नारद	१८७	वरीत्याहा अग्रचक्षुः	१३४
दुग्धभेनमा वाये	१८३	नमस्ते जायमानाये	१८१	वरीवर्ते दुष्पृष्पात्	१६४
दुर्गाया च दुर्गामा	१३१	नमा गन्धर्वस्य	३१	वरीत्या दिवो योने	१३७
दुष्पृष्प काम दुरितं	१०८	नव वसान दुरभि	३६	वसालानुपल्लवौ	१३७
दृढ प्रत्यान् जनया०	९९	न वर्ष भेनावरुणं	१८०	वशीनहातागन्वा०	१५५
दृढ मूलमात्र यरुध	९९	न विष्णु	१०४	वदमन्त्रमाधारत	१२६
देवजनां शुवा	११०	नवैव तानव	१७९	वाप्साभिचोवमाना	१९६
देववीयुधरति	२०५	न व वातजन	११२	वाथे आलामद	१२३
देवस्ते सविता	१४	नवेनो भवति	१९ १५०	विश्व रक्ष मायमान	१३६
देवदेतिहियमाणा	१९६	नास्ते युक्ति विदुर्हन्ति	१०४	विश्वारुणां पति	१२१
देवा अये न्यपद्यन्त	३३	नास्य क्षुणा निष्कृषीव	१०४	विश्वरूपो नमथा	१२५
देवानो परनी पृथय	१०९	नास्य क्षेत्रे पुष्करिणी	१०४	वृष्टि वे रेतो मवति	१४१
देवानां आग उपनाहि	११९	नास्य जाया शतवाही	१०४	वृण पत्नीमति	१८
देवा वशामवाचन्	१८३ १८४	नास्य भेत्त कन्वाणी	१०५	वृणर्वाय वदामा	१०४
देवा वशां पर्यवदन्	१८८	नास्य भेत्त कन्वाणी	१०५	वृणर्वा देशा अवदु	१०४
देवा वा एतस्या	१०३	नास्याव्यभि	१३४	वृणां से वृण जनय	११७
देवा वितरो	१०६	निररणि सविता	८६	वृणातन्वर्वात्य वि०	१२१
देवी देवामधि	९१	निर्लेह्य लपाम्य	८६	वृणीषाम वरा	१८१
देवेर्देवा मनुजा	३६	निर्वै क्षत्र वयति	१०३	वृणी नरि प्रमर	१२३
देवीर्विश वयस्याना	२११	निर्वीर्यो निषपत	१५७	वृणीर्वा चरता मयरा	१९, १५०

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
दृष्टिवी दग्धोऽन्तरिक्ष	१६९	वृद्धरपते सवित-	१०	मा हिंसितं कुमारं	६७
प्रजया य वि महीषोते	१८१	ब्रह्मगवी पचम-	१७८	मित्र ईक्षमाण	११०
प्रजां च वा एष	२७४	ब्रह्म च क्षीरं च रात्रं	१७५	मित्रस्य वरुणस्य	१०२
प्रजातां प्रजननाय	१५५	ब्रह्म च क्षत्रं च श्रोत्रा	१०९	मूलं बर्हणी पर्या-	१५७
प्रजापति अनुमति-	१४१	ब्रह्म वारा चरति	१०३	गुरुमुहिंक्षुभ्यति	१२६
प्रजापतिर्जनयति	१६१, २४४	ब्रह्मज्यै देव्यध्व्य आ	१२९	गुरुमौरहं ब्रह्मवारी	१५४
प्रजापतिश्च परमेष्ठी	२०८	ब्रह्मणा शाला निमित्ता	१६९	मेनि शतमन्त्रा	१९५
प्रजापतेर्वा एष	२७४	ब्रह्म पदवाय	१७५	मेनिः सारथ्य-	१७९
प्रजापतेः छेपेन क्रोध	१३०	ब्रह्मापर युजयता	१७	मेनिर्दुष्टमाना	१७६
प्रजावर्ताः सृष्टवसे	१७८, १९०	ब्रह्माण एष पतिर्न	१०४	य आत्मानमति-	१३४
प्रति तिष्ठ विराडसि	३०	ब्राह्मणेभ्यः ब्रह्म	१६४	य आत्म मासमदन्ति	१३५
प्रतीची ह्वा प्रतिचीनः	१७०	ब्राह्मणेभ्यो वक्ता	१७३	य आप्येभ्यो याचकूपो	१८१
प्रतीची सौमसि	७६	भ्रममस्या वर्च	३	य इन्द्र इव देवेभु	२१३
प्रतीच्या विश्व	१७०	भगवत्तत्त्व सत्तुरः	२६	य इन्द्रेण सख्य	११६
प्रतो हि कमीडयो	१४८	अगस्ते हस्तमप्रदीत्	१४	य इमा देवो मेखनात्	१५४
प्रत्यक्षिकृपणा	१७६	अगस्तेतो न यत्तु	१८	य जते चिदुमि	३७
प्रत्यक्षं तिष्ठन् धाता	११०	अगस्त्य नावमा	९	य एनामवकामाह	१८३
प्रत्या मुष्मामि	१८, १६	अग्नेन मा वांसिषेन	१५९	य एवं इति मुहुं	१०३
प्रममल वृषिषि	१४५	अष्टदासादादित्यानां	११३	य एवं भूमिमायमिति	१८१
प्र पदोऽव मेमेदिथ	१३०	भूमिर्माता दितिर्मा	१५९	य एष शिदुषे अष्टत्वा	१८४
प्र पुष्यस्य सुवृषा	४१	भुधु अनिपीय	१६८	य एवं शिदुषो ब्राह्म-	१९८
प्रवीणमाना चरति	१८६	भुधुमात् अवति	१७०	य एवं विद्यात् स	१९९
प्र रक्षन्वान्प्र शिवी	१९९	भधो कशाममनश्नन्त	१६७	य विधे देवा स्मर-	१५७
प्रत्यक्षादिश शालामा	१७०	भनवाः सकृदवयति	१८५	य कृणोति मृतवर्षा-	१३३
प्रमापल्लो वा पतह्य	१७४	भनो अस्वा अन्व	१६	य कृण्वते देवयजुरः	१३०
प्रम्यान् सपत्नान्	९६	भम त्वा दीपयिषिय	७४	य शीतोदना पचति	१०६
प्रियं पशुतां भवति	१८६	भमेयमस्तु वोष्मा	१५	य सोमे अन्तर्धो	११५
प्रेतो मुष्मामि गासुत	१८	भमा गावो गोपतिना	११०	यच वचो अक्षेयु	११
प्रेणान्कृमीहि ॥	८०	भयमे प्रोक्षि कृष्मि	१७५	यजमानब्राह्मण	१७३
घनास्ते प्रोक्षणी	२०६	महत्पयो विश्वरूप	१६६	यजामयो ययु	१८
यदस्वति प्रथम. सूर्वावा	१५	महदेवात् तपति	१८४	यज यन्त मनवा	१
यदस्वति सविता	२१३	महा त्वा मिश्रावणो	७८	यजपदीराक्षीरा	१८९
यदस्वतिना-१ तेजो	३८	मासान्मल सातव	१९९	यत् कशिपूवर्हण	२७१
यदस्वतिना-१ पदो	३८	मातादित्यानां	१६६	यत् क्षप्ता ह्यवला	२७७
यदस्वतिना-१ अगो	३८	मा नः वास प्रति	१७०	यत् त आत्मानि तन्वा	८६
यदस्वतिना-१ भवो	३८	मानस्य पतिव सरणा	१६३	यत् तर्पणमाददन्ति	२७१
यदस्वतिना-१ रवा	३८	मा विदन् परिपन्थिनो	१०	यत् ते काम शर्म	११०
यदस्वतिना-१ वचो	३८	मा सन्तो मोष एष	१३०	यत् ते कुडो धनवतिः	१००

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
यत् ते ह्योमा यत्	२०७	यथा यावमद्याद-	१९९	यदावगपान् कस्य	२७१
यत् ते यमं शतौदने	२०८	यथायं वादो अश्विना	७२	यदाद्यथागुपयानि	२९
यत् ते नद्ध विश्वारे	१६७	यथा वातगामिभ्य	८१	यदाह भूय तथ्येति	२७३
यत् ते पुण्ड्रे ये ते बालाः	२०७	यथा वानेन प्रशोषा	८१	यदिन्द्र मद्रागस्तते	२६१
यत् ते प्रभावां पशुपु	३९	यथा वातो यथा	१४३	यदि वागि तिरोजनं	७६
यत् ते मज्जा यदस्थि	२०७	यथा वातो वनस्पतार	८१	यदि हुता यदि	१८८
यते यकृते यतस्ते	२०७	यथा कुशं मिश्रमा	७३	यदीदं मानुर्यदि	२५१
यत् ते शिरो यत् ते	२०७	यथा शेषधिनिहितो	१८३	यदीमे क्रीतानो अना	१८
यत् परिवेषार-	२७७	यथा सिन्धुर्नदीनां	२६	यदिमे दुहितो तस्य	३८
यत् पुरा परिवेषात्	२७७	यथागिनः प्रवयमे	७४	यदुदरं वरुणस्य	१९१
यत् प्रति शृणोमि	२७७	यथा सुपर्णः प्र पतन्	७३	यदुपरिदाशनमाहसित	२७३
यथा ह्यहोदं मृकृतो	१६०	यथा सुयो अतिमाति	८२	यदुपरस्तृगन्ति बहिः	२७७
यत् त्वा सोम प्रविशन्ति	१५	यथा सोम प्रातःपवने	२६८	यदुपिवास्वाहृते	२७६
यत् समालयति	२७७	यथा सोमस्तृतीये	२६८	यत् गिरिपु पर्वतेषु	२६९
यत् सुपर्णः विश्वशो	७०	यथा सोमो द्वितीये	२६८	यत् दुष्टं वरुणमलं	३९
यत् स्वभिं अक्षम्	२६५	यथा हस्ती हस्तिभ्याः	१७७	यदस्ताभ्यां अक्षम्	२५६
यथा कलां यथा वाक्	२६६	यथेद भूम्या आवि	७०	यत् धामान् निवेज्जने	१५७
यथाश्वरो मधवम्	९	यथेमे यावापृथिवी	७३	यथायं वसुति	२५०
यथा अकुर्वन्वाहुरा	२९९	यथेयं पृथिवी महीसा- [१-४]	१३१	यत् वा अतिविपतिः परि	२७७
यथाऽयं प्रवृष्टिः	१८५	यथेयं पृथिवी मही भू-	१२९	यत् वा अतिविपतिः प्रति	२७१
यथादिरवा वक्षामि	८५	यथोदकमपुषो	८९	यत् क्षमि स्तनयति	२७०
यथा देवा अक्षुरान्	११०	यददी-यन्नुषमह	२५७	यत् वेद राजा वरुणो	१२९
यथा देवधनुर्न	८३	यदनुवा-दमेरा-	१९०	यन्तासि यच्छमे	१५८
यथा नकुलो विशिष्टय	८९	यदग्निर तद्वाक्	७०	य स्वा होतार	१२६
यथा नद्धं कशिपुने	२८१	यदग्निश्च श्रियी-	१५९	य देवा अशुभा-	१५१
यथा वसस्तायादर	१४	यदक्षमाधि बहुधा	२४९	यं देवाः स्मरम-	१५७
यथा प्रथिययो	२६३	यदक्षमद्व्यगृतेन	२४९	यन्मा हुतमहुत मा-	२४१
यथा मक्षा इव मधु	२६९	यदन्ये ऋत आवेषु	१८४	यन्मे मनसो न प्रिये	१०७
यथामधु मधुकृत	२६८	यदभिषदति क्षीलां	२७१	यन्मे माता यन्मे	८०
यथा मम स्मरादक्षो	१५६	यदयातं शुभस्पती	१७	यमिन्द्रामी स्मर-	१५७
यथा मांश्च यथा	२०२	यदयन्कृत ह्ययति	१७९	यमिन्द्राणो स्मर-	१५७
यथा यशः कन्यादां	८१	यदश्विषा पुच्छमानो	१७	यं पारहस्तमविभ	१५९
यथा यश पृथिव्यां	८१	यदस्या गोपती	१८१	यं वरुणं यदस्य	३२
यथा यश प्रजापती	८१	यदस्या अन्तर्जनं	१८१	यं माद्राणे निदमे	२३४
यथा यशः अ-द्रमांश्च	८१	यदा यद्विपत्त-	३१	यं मित्रावरुणां	१५७
यथा यश सोमपथि	८०	यदाकन्यायज्जने	२७१	यं मे दत्तो मद्र	३६
यथा यशो अग्निहोत्रे	८२	यदादिहैव्यमाना	१९०	ये निवेदेवा-	१५७
यथा यशो यजमाने	८१				

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
यथा यौमयापूषिवी	१८९	यास्ते प्रीदा ये स्तन्वा	२०७	येवां पश्चात् प्रपदानि	१३४
यस्ते केसोवपश्यते	१९२	यास्ते ब्रह्मा या इष्टिका	२०७	ये सदृशमराजना-	२०४
यस्ते गर्भं प्रति	१९५	यास्ते शिवास्तन्व	११७	ये स्वर्गं परिस्पर्शन्ति	१३५
यस्तेऽष्टशुभो बहुदाना	८	युज्यमानो वैद्यदेवो	२१०	ये सूर्यं न तितिष्ठन्त	१३३
यस्तेगानिधौ	२०७	युध एक सद्यजति	१९१	येऽस्यां स्थ दक्षिणाया	८४
यस्तवा शानि प्रति गृह्णाति	१६८	युध भग स भरत	२०	येऽस्यां स्थ ध्रुवायां	८४
यस्तवा शालि विमिमाय	१६८	यूय गावो मेदयथा	१७८	येऽस्यां स्थ प्रतीच्या	८४
यस्तवा स्वपन्ती स्मरति	१३३	ये अन्नयोऽन्व-	११५	येऽस्यां स्थ प्राच्या	८३
यस्तवा स्वप्ने निपद्यते	१३०	ये अन्ता यावती	३८	येऽस्यां स्थोदीच्या	८४
यस्मा श्रम यस्त	१५६	ये अन्तो जातान् मारयन्ति	१३५	येऽस्यां स्थोर्ध्वायां	८४
या अष्ट-तन्त्र-	२३	ये ब्रह्म-या कुक्कुरमा	१३३	यो अन्वो य पुन घर	२६०
या अक्षेपु प्रमोदन्ते	९८	य गर्भो अन्नपदान्ते	१०३	यो अग्निभ्यो दीवयद्	२२
या एव यज्ञा आप	२७१	ये गावति पराया-	१८८	यो अह्य स्याद्	१८१
या ओषधयो या	२९	ये ता देवि शमितार	२०६	यो अस्या ऊर्ध्वो	१८३
यां जमदग्निस्त्रिभुज	९७	ये ते नाज्जी देवहृत	१८१	यो अस्या मूत्र	१८५
मा कुर्वाणो युवतयो	३३	यद् पूर्वागद् यज्ञाना-	४१	यो अस्या कर्णौ	१८१
या क्षिप्रं चतुष्पदा	१७०	ये देवा दिविपदा	२०७	योऽतिथिनां स	२७४
यानि तेऽन्त शिष्यानि	१६७	येन देवा अमुरान्	११०	यो देवो निष्ठापय	११६
यानि भक्ष्याणि योऽनि	१७७	येन महात्मन्या	२१	यो न जीवोऽपि	२६२
या युज्यन्तस्तु सति	२७१	येन मृत स्तपयन्ति	२८०	यो वा अग्नि भुव	२३७
यो ह्य पूर्वं मृतहृत	१५५	येन वृक्षां अभ्यसवी	१६०	या वा उच्यन्त नामर्तु	२३७
या पूर्वं पति विस्वा-	१३५	येन वेदद् बहुविध	१७७	ये न सुम्नो हृदयेषु	७७
या प्लोहान गोवधनि	१३३	येन सूर्यो सावित्री	७	यो विद्यात् धम	१८९
यामापीनामुपवीद	२६७	येनाग्निरेस्या भूम्या	२४	यो विद्यात् मन्त्र प्रत्यक्ष	२७१
यामाहुस्त्वयैवा	१०३	येना निचक्र आनुरा-द्र	७६	यो वेदत यज्यमानो	१८६
या मे प्रियतमा	३७	येनापन्न सतिता	१५३	यो वै कशाया सप्त	२६९
यां यतायामगु	२७९	येना सदस महति	२३३	यो वै ध्रुवन्त नामर्तु	२३६
यामै परिप्लवति	९७	ये पर्वता सैमन्त्रिणा	११७	यो वै वेदाद्य नामर्तु	२३६
यावती ह्यया उप-	३७	ये पितरो बहुदुर्गा	४१	यो वै पित्र न त नामर्तु	२३६
यावता वावा पुषिवा	१११	ये पूर्वं वचो बान्त	१३३	यो वै सत्यन्त नामर्तु	२३६
यावती दिशं प्रदिशो	१११	ये नृहस्तामानमा-	१७८	योऽस्यान् द्रोष्ट य	१५७
यावतामृता जल्प	१११	ये ब्राह्मण प्रत्यष्टी	२७८	यो ता ऊरु अधीकृता	२०७
यावदर्थान् पारस्तत	९४	ये वज्रव्यध वदन्त	२९	यो त ओष्ठो ये नाष्ठि	२०७
यावदस्या गोपति	१८४	ये नशाया अदानाय	१८८	यो नै बाह्व ये दोषाग्री	२०७
या वशा नदधत्पदम्	१८४	ये प्राहवो यवा	१७२	यो त मातात्मभार्य	१३१
यावा यो पिता पुषिवा	१२८	ये शाला परि-	१३३	यो आग्राववस्ते	९१
यातो नभिरेदिश	७४	यथावच्यति प्रवयन्	१७७		

मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ	मंत्र	पृष्ठ
रक्षाधि रोहित	२१०	विश्वरूपा मुभगा	२०४	शुक्राभ्यां रक्ष कषति	२०४
रक्षिता राक्षिते	१५६	विश्वव्याचामर्मा	२०५	शोऽयमसि ते हार्दि	७८
राया वय शुभमयः	३४	निषमेतैषवृत्त	२०९	येन. होतोतिरं	२०९
रिच्यपदां नृपदां	८६	विष प्रयस्वतां	१९७	अद्यान्ना दुहित तपवी	१५४
रश्मप्रसरण वद्य	३३	विष्णुर्गोभिं कृषवतु	१२९	धमेण तपसा सुष्टा	१६४
रदस्य मृतमस्य०	१४८	विहृद्वा नम ते पिता	२५४	धात मन्य ऊधनि	२५३
रेवती रमाधूय	९३	वृद्ध प्रवृष स	१९९	धात हविरो भिन्ना	२५३
रेन्यार्धदुवेयी	१६	वेदास्तिस्रदुपणः	२५८	धिय स वा एव	२७७
लोमान्यस्य सधिभि	१९९	वेदाय सप्त प्रवत	१८९	धर्मस्य भियमानां	९३
लोहितन रक्षितिना	२९२	वरिष्ठवर्म अगु	२०५	स्व इत् तत् इयेन हरति	२०
यज्ञेण शतपर्वणा	१९९	वेर विश्वरूपाना	१९६	स सपट्टत सपट्टत	२७७
वज्रा धावन्ती वैश्वानर	१९६	वेवस्वत वृणवद्	२५१	स सपट्टताऽन्तरिक्षे	२७७
वरुणेन प्रमथिता	८१	वैश्वदेवो ह्युच्यते	१९८	त उपट्टत पुमिभ्यां	२७७
वरुणा वारयाता	८०	वैश्वाना पथिता	२५७	स उपट्टतो विवि	२७७
वशानो ते नहानां	१६७	वैश्वानराय प्रति	२५७	स उपट्टतो देवेषु	२७७
वशा चरतो बहुधा	१८५	व्यस्ये मित्रावरुणे	१२८	स उपट्टता लोकेषु	२७७
वशा वीर्यशा वृषिबी	१९२	व्याघ्राऽइत्यजनिष्ट वारो	१४९	स वाः पृथक् सति	८५
वशां दवा खपजीवति	१९३	साहिमत मयमत	९१	स वाः सुखवर्धमा	१९९
वशा माता राजन्यस्य तषा	१८५	दात कषा शत दारधार	१८९	श्वननी समुपला	८९
वशा माताराजन्यस्य वशा	१९१	शत वा मेघजानि	१४८	स वो गौत्रेण सुपदा	१९९
वशामिवायुतम्	१९२	शतयाज्ञ स वज्रो	२१४	स स द्रव तु पशव	२०३
वशामक्ष प्रत्य-	१९२	शतस्य धननानां	१४६	स धियामि गवां	२०३
वशाया दुग्ध पीत्वा	१९२	शतापादां नि भिरति	२०३	स हि वातेनागता	१९०
वयं ते पुष्वर्धिम	१४०	स ते हिरण्य समु	२१	स हि सूर्येनागता	१९०
वयवस्थां दक्षिणत	१०६	समीमस्थस्य आकृ	१४१	स हि सोमेनागता	१९०
वृऊ म त व पादौ	७४	सर्वस्या शुक्राणि	१९६	स क्वायामि वहतु	१०
वायुरना समाकरत्	२९१	शर्म यच्छलोपधि	९३	स वेजयाधो आदिना	७०
विच वतानाकिरन्ती	९७	शर्म वसेतवा हरास्य	३१	स जग्मना अभिभुवा	२१९
वि जिहिष्य हार्दलोम	१०३	शर्वं मुद्ग पयमाना	१९७	सप्तपद वो मनवी	८५
वि तिष्ठ तां मातु	३२	शान्ता अभि कम्वात्	११७	स तानीकान्त	२०६
वत् ते भिनय मेहन	१४३	शिवा नारायणस्त	३०	स तो प्र वद स वती	२६७
विद्य त स्वप्न अनिष्ट देव	२६२	शिवो वो गाष्टा भवतु	२१०	सत्य वती व चक्षुषी	२१४
विद्युजिह्वा मरुता	२०९	शुभा निदा व्यावया	१२३	सत्येनाहता धिया	१९४
विलिप्ता ता गृहस्पत	१८७	शुची ते चक्रे वात्या	१७	सत्येनोत्तमिता भूमा	१५
वि निष्ठा गृहस्पत	१८७	शुद्धा पूता भोजितौ	२	स त्वा नक्षत्रा म वससा	४०
विवर्तिता अभि	१८१	शुष्मनी चावापुथिवी	३६	सद्वशानां वतदानां	१६७
विष ही ज्ञाता क्वान	१९८	शुष्मन्त मयि ते हृदय	८९	सपत्नइन्मूषम	१०७
विश्व वायु खर्गो	२०९	श्वरं पवित्र तुषा	२७१		

मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ	मन्त्र	पृष्ठ
समानलोको भवति	२३५	सा ते काम दुहिता	१०८	सोमो राजा प्रथमो	१००
समिद्धो अग्निश्चिना	२०६	सा मद्राज्य देवर्षीषु	११५	सोमो राजा मरितक्षो	१०८
समिद्धो अग्निर्दण्डा	२०६	सा मन्दसाना मनसा	१८	सोमो वपुर्गुरुभवद्	१६
स शितराश्विष्ये	३५	सामानि यस्य लोमानि	२७१	स्तवयिस्तुप्तोपाक्	२६८, २६९
समेल मल सादधिरवा	३९	साहस्यतेव ऋषभ	२११	स्तोमा आसन् प्रतिषय	१६
स मासे सर्वसा चूज	२६८	सु किञ्चु वदतु	२७	स्योनाचोनिराधि	३६
समाश्वेधि चक्षुरेषु	२३	सुमद्रलो प्रतरणी	३२	स्योना भव शशुरेभ्यः	३२
स य एव विद्वानुद	२७५	सुमद्रलो रिष वधू	३३	स्योन धुव प्रजाये	२४
स य एव विद्वान् सीरं	२७५	सुनुतावन्त सुभमा	१७४	सुगदविनक्षणा०	२७१
स य एव विद्वान् न	२७३	सुखसाद् अगवती	२०८	सुवा दस्तेन प्राणे	२७३
स य एव विद्वान् त्र	२७५	सुय एम दिव प्र	१९९	सुधवा परिहिता	१२४
स य एव विद्वान् मधु०	२७५	सुयस्य रस्मोमनु	९८	स्वधाकारेण पितृभ्यो	१८५
स य एव विद्वान् माध	२७५	सुर्वावा सहस्र प्रागात्	१७	सुप्र सुप्रवा यदि	८०
सर्वजगन्ति कर्णो	१९६	सुर्वाये देवेभ्यो मित्राव	३७	स्वमेतदच्छादयति	१८३
सर्वदा वा एव युक्तप्रा०	२७३	सुवा व्युर्गोषु वि	१४३	स्वाक् मे यावा पुमिवी	२६५
सर्वाण्यश्वा क्रूराणि	१९५	सेदिदपतिष्टन्ती	१९६	स्वाहाकृतं हवि	५२६
सर्वाण्यस्वा घोराणि	१९५	सेवा भासा वडाणवी	१९५	सुत तर्दं समूक मा०	२५१
सर्वाण् कामान् यम	१८६	सोमस्तुष्ट मङ्गस्तुष्ट	९	हविर्धानमग्निशाल	१६८
सर्वेष्टाग्ना पर्वा	१९७	सोममेनामके दु हे	१९२	इस्तेनैव प्राथ	१०३
सर्वोत्साग्ना पर्वाणि	१९९	सोम मन्थते पपि०	१५	दिङ्किरिणी वृक्षी	२६७
सर्वे सम्यग्देवपुत्र	१९१	सोमस्य जामा प्रथम	२८	विष्टुण्वती वसुपत्नी	२६७
सर्वो वा एव अरध०	२७३	सामसावोयुधा	१५०	हिमन्व स्वा जरायुना	१७३
सर्वो वा एषोऽङ्गप०	२७३	सोमेन पूर्णं कलश	२१२	द्विष्यपाणि सविता०	११७
सदितः प्रेष्ठेन ह्येण	१३०	सोमेनादित्या मलिन	१५	इदं पदानां ऋति	१८४
स स्वर्गमा रोहति	२०६	सोमोददत्तं गधर्वाव	२८	इति सप्तशुद्धिदन्ती	१९६

‘ શુદ્ધસ્થાશ્રમ ’

ઉપમાસૂચી

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ વૃક્ષાત્ અધિ ઇજ દ્ય અમ્યાઃ મર્ગં ઘર્ષઃ આદિપિ (૧૧૪૧૧)- વૃક્ષ ઉપરના ફોતની જેમ માળા ખતાવવામાં આવે છે, તેમ દ્વ આ કન્યાનું તેજ સ્વીકારું છું.	૩	૧૦ યથા શવ્યઃ કુલ્મલં દ્ય (૨૧૩૦૧૩)- જેમ વાણુની ગતિ લક્ષ્ય (નિશાણુ) ઉપર હોય છે.	૭૦
૨ મહાવૃષ્ણઃ પર્વતઃ દ્ય પિતૃણુ ડ્યોક્ આસ્તામ્ (૧૧૪૧૨)- મહાન ભારે પર્વત જેમ માતાપિતા- ના ધૈર આ કન્યા ધર્ણા સમય સુધી રહી.	૪	૧૧ યથા કનિક્કવત્ અમ્ઘઃ (૨૧૩૦૧૪)- જેમ હલ્લકલુતો પોતો દોડે છે.	૭૦
૩ જામયઃ અંતઃ ફોશં દ્ય (૧૧૪૧૪)- જેવી રીતે આંખો પોતાના ધરણા પેટીમાં બંધ કરી રાખે છે.	૪	૧૨ યથા સિયુજાઃ કુર્સં સમન્તં પરિવસ્વજે (૧૧૮૧૨)- જે પ્રકારે વેલાઓ શક્તે લપેટીને રહે છે.	૭૨
૪ યથા ઘય આલ્લરઃ મુળાનાં મિયાઃ સુવદા ચસુષ (૨૧૩૧૧૪)- જે મુળ્ય આ શુદ્ધાનું સ્થાન પશુઓને પ્રિય અને બેસવા માટે લાયક છે	૫	૧૩ યથા પ્ર પતન્ સુપર્ણઃ મૂસ્પાં પક્ષી નિહન્તિ (૧૧૮૧૨)- જેમ ઉડનાર પક્ષી જમીની તરફ પોતાના બે પાખો ફાપાવે છે.	૭૩
૫ ઉર્ધ્વાર્ધકં યમ્બનાત્ દ્ય દતઃ પ્રમુઞ્ચામિ (૧૪૧૧૧૭)- પાંડિયું ખસુજ્ય જેમ વેલાથી છુટું પડે છે તેમ તને પિતૃકુળથી છોડવું છું.	૬	૧૪ યથા દમે પાવાણુધિવો સૂર્યઃ સઘઃ પર્વેતિ (૧૧૮૧૩)- જે પ્રમાણે સૂર્યેક અને પૃથ્વીની વચ્ચે સર્વ પ્રકાર જગદી પ્રસરે છે.	૭૪
૬ યથા વૃદા સિચુર્નદીનાં ચાપ્રાઞ્વં સુપુવે (૧૪૧૧૪૪)- જે પ્રમાણે જળચાળી દરિયા નદી- ઓનું સામ્રાજ્ય મજાવે છે.	૭	૧૫ યાતં મૂમઃ દ્ય (૧૧૮૧૧૨)- વાણુની પાછળ જેમ મૂમાડો ગળ્ય છે	૭૮
૭ આન્ઢાત્ પતર્થા દ્ય ચિમ્બસાત્ પનસા પતિ ભસુમિ (૧૪૨૧૪૪)- ઉપમાથી છુટા થનાર પક્ષી મુજબ બધા પાપોથી મુક્ત થઈ.	૮	૧૬ યથા અય યાદઃ સં યાતિ (૧૧૨૧૧૧)- જેમ રથના ધોણ સાથે ચાલે છે.	૭૯
૮ ચક્રચાકા દ્ય દમૌ દમ્પતી દ્ય સં નુદ (૧૪૨૧૧૪)- ચક્રવાક પંખીના જેમ મુજબ આ પતિ પત્નિ આ સંસારમાં પ્રેરિત થાય.	૯	૧૭ દ્યદ્દાઃ દરદ્યન્ અમુરાર્ન દ્ય યાઘનાં (૧૦૩૧૧૧)- જેમ હન્દ અસુરોને અને યપુઓને તાપ આપે છે.	૮૧
	૧૦	૧૮ યથા યાતાઃ વૃક્ષાન્ યમસ્પતીન્ મનતિ (૧૦૩૧૧૩)- જેમ પવન વૃક્ષ અને વનરખીને તોડી ખાડે છે.	૮૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૯ યથા યાતઃ અગ્નિઃ ચ વનસ્પતીન્ વૃક્ષાત્ પ્લાતાઃ (૧૦૩૧૧૪) - જેમ પવન અને અગ્નિ વૃક્ષ અને વનસ્પતિનો નાશ કરે છે, ૮૧		૨૨ યથા હદકં અપવુપઃ આસ્યં ગુપ્ત્યતિ । (૧૧૩૬૧૪) - જેવી રીતે પાણી ન પીનારાનું મોઢું તરસથી સુકાય છે. ૮૨	
૨૦ યથા યાતેન પ્રક્ષીણાઃ વૃક્ષાઃ સ્પર્પિતાઃ શરે (૧૦૩૧૧૫) - જેમ પડી ગયેલા વૃક્ષ જમીન ઉપર આગ પડે છે. ૮૧		૨૩ યથા નક્કલઃ અર્હિં વિચ્છેદ્ય પુનઃ સદ- ઘાતિ (૧૧૩૬૧૫) - જેમ નોકિયો સાપને કાપી નાખે છે અને ફરી ભેડે છે તેમ. ૮૨	
૨૧ યથા સૂર્યઃ અતિષ્ઠાતિ (૧૦૩૧૧૭) - જેવી રીતે સૂર્ય પ્રકાશિત થાય છે. ૮૨		૨૪ અસિતાઃ કેશાઃ નડાઃ હવ વર્ષન્તાં (૧૧૩૭૨-૩) - પાણીની જગ્યામાં જેમ લાસ રિપુલાથી ઉગે છે તેમ કાળા વાળ લાંબા થાય. ૯૧	
૨૨ યથા અસ્મિન્ તેજ આહિતં (૧૦૩૧૧૭) - જેવી રીતે તેનામાં તેજ સંબેધ છે. ૮૨		૨૫ યથા યામેષુ દેવેષુ સોમઃ મગઃ વરુણઃ (અઘ્વાઃ) (૧૧૩૧૨) - જેમ ગતિમાન દેવોમાં સોમ, લગ અને વરુણ શ્રેષ્ઠ છે. ૯૨	
૨૩ યથા યદાઃ સન્દર્ભાનિ નુવૃક્ષાસિ આદિત્યે (૧૦૩૧૧૮) - જેવો યજ્ઞ ચંદ્રમાં અને પ્રત્યક્ષ મુખમાં છે. ૮૨		૨૬ યથા અસિતઃ અસુરસ્ય માયયા વર્ણવિ જ્ઞવન્ (૧૧૩૧૨) - જે પ્રકારે અધનરહિત મનુષ્ય આસુરી માયથી જિજ્ઞાસેલીને બનાવતો જાય છે. ૯૨	
૨૪ યથા યદાઃ વૃદ્ધિર્ધ્યા અસ્મિન્ જાતવેદાસિ (૧૦૩૧૧૯) - જેવો યજ્ઞ પૃથ્વી અને જાણનાર અગ્નિ- માં છે. ૮૨		૨૭ ક્ષત્રિયસ્ય ગુપિતં રાષ્ટ્રં (૧૧૧૭૩) - ક્ષત્રિયના સુરક્ષિત રાષ્ટ્ર મુખ્ય ૧૦૩	
૨૫ યથા યદાઃ કન્યાયાં સંશ્રુતે રથે (૧૦૩૧૨૦) - જેવો યજ્ઞ કન્યાઓમાં અને યુદ્ધ માટે તૈયાર કરેલા રથમાં હોય છે. ૮૨		૨૮ હદકેષુ ચંચી ધીરાઃ નાવં હવ (૧૧૨૧૬) - પાણીમાં ચેપશાળી ધીર જેમ હોડી ચલાવે છે. ૧૦૮	
૨૬ યથા યદાઃ સોમપીથ મધુપર્કે (૧૦૩૧૨૧) - જેવો યજ્ઞ સોમપીથ અને મધુપર્કમાં છે. ૮૨		૨૯ ચન્ધનાત્ છિન્ના નૌરિય તે અચરાશ્ચઃ પ્ર પ્લવન્તામ્ (૧૧૨૧૨) - અધનથી છુટેલી હોડી મુખ્ય તે નીચે (અધનતિને) પ્રાપ્ત થાય, ૧૦૯	
૨૭ યથા યદાઃ અગ્નિહોત્રે વપદ્ધાર (૧૦૩૧૨૨) જેવો યજ્ઞ અગ્નિહોત્ર અને વપદ્ધારમાં છે. ૮૨		૩૦ યથા દેવાઃ અસુરાન્ પ્રણુદન્ત (૧૧૨૧૮) - જેવી રીતે દેવોએ રક્ષસોને હરાવ્યા. ૧૧૦	
૨૮ યથા યદાઃ યજ્ઞમાને વર્ષે (૧૦૩૧૨૩) - જેવો યજ્ઞ યજ્ઞમાનના અને વર્ષમાં છે. ૮૨		૩૧ વાણઃ હપુર્ધિં હત પુમાન્ ગર્મઃ તે યોનિં આ વસુ (૧૧૨૩૨) - બાજુ જેમ તેની થેલીમાં રહે છે તેવી રીતે પુરુષમાં તારા હૃદયમાં આત્મા વસે. ૧૧૭	
૨૯ યથા યદાઃ પરમેષ્ઠિનિ પ્રજાપતો । (૧૦૩૧૨૪) - જેવો યજ્ઞ પ્રજાનુ પાલન કરનારમાં અને પરમેષ્ઠીમાં છે. ૮૨		૩૨ યથા હયં મહી પ્રુથિવી સૂતાનાં ગર્મ આદ્યે (૧૧૧૭૧) - જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વીએ બુદોનો ગર્ભ પાલન કરે છે. ૧૧૨	
૩૦ યથા દેવેષુ અસુતં સત્યં આહિત (૧૦૩૧૨૫) - જેમ દેવોમાં નિશ્વસી અગ્નિનું રાણેલું છે. ૮૩		૩૩ યથા હયં મહી પ્રુથિવી હમાન્ વનસ્પતીન્ દાઘાર (૧૧૧૭૨) - જે પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વી અથા પુનરિપનિર્માણ કરે છે. ૧૧૨	
૩૧ યથા અહળીયમાનાઃ ડગ્ગાઃ આદિત્યાઃ પણ્થિમિઃ મરુદ્ધિઃ સંવમ્ભૂઃ (૧૧૧૭૩) - કાના- થી ન દબનારા આદિત્યો જેમ વસુઓ અને મરુદ્ધો ભેડે ગળીને રહે છે. ૮૫			

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૪ યથા હ્યં મહી પૃથિવીં પર્યતન્ ગિરીન્ વાઘાર (૬૧૭૭૩, ૭૭૭૫૧૨)- ને પ્રકારે આ મેટી પૃથ્વી, પહાડો, કુંગરોને ધારણ કરે છે	૧૩૨	૫૯ વૃદ્ધાકુઃ હવ અઘવિષા (૫૧૧૮૧૭)- બુખી-તરસી નાગજી નેમ ઝેરથી ભરેલા હોય છે.	૧૦૨
૪૫ યથા હ્યં મહીં પૃથિવીં વિઠિતં જગત્ વાઘાર (૬૧૭૭૪)- ને પ્રકારે આ મોટી પૃથ્વીએ વિવિધ પ્રકારના જગતને ધારણ કર્યું છે.	૧૩૧	૬૦ મારઘ્ઘઃ યાગ્નિઃ હવ સર્વં વિદુનોતિ (૫૧૧૮૧૪)- સજાગેલા અગ્નિની નેમ બધાનો નાશ કરે છે.	૨૦૧
૪૬ સૂર્યઃ છાર્યાં હવ (૮૧૧૮૮)- સૂર્ય નેમ અધારાનો નાશ કરે છે.	૧૩૩	૬૧ વિગ્ધા હવુઃ હવ (૫૧૧૮૧૫)- એટલી ભરેલા ખાણ મુગ્ધા.	૧૮૫
૪૭ સ્વપ્નના મીં પ્યાલોં હવ (૮૧૬૧૭)- કૂંદા કૂંદ કરનારી ગાય નેમ કૂંદનું પાસણ ઢોરી દે છે.	૧૩૪	૬૨ વૃદ્ધાકુઃ હવ સા પીયતઃ વિષ્વતિ (૫૧૧૮૧૫)- સાપ જેવા તે દિ'સકને વીધે છે.	૧૦૧
૪૮ ઘાતઃ યજ્ઞં હવ (૮ ૬૧૧૬)- પવનવાદળા- ઓને ઊડાડે દે છે તેવી રીતે	૧૩૫	૬૩ રહો શકા હવ પુષ્પત (૩૧૧૪૪)- અદો સાક નેમ પુષ્ટ થા	૨૧૬
૪૯ સુપેવ શ્વશુરા દાધિ (૮૧૬૨૪)- નેમ વડુ સપ્તશયી દૂર રહે છે, તેમનો આદર કરે છે	૧૩૫	૬૪ શારિ-શાકા હવ પુષ્પત (૩૧૧૪૫)- શાળની શાક નેમ પુષ્ટ થા.	૨૨૦
૫૦ વૃક્ષાત્ સ્વજં હવ (૮૧૬૨૬)- આ ઉપર- થી સુકાએલ કૂંદ ખરી પડે છે તેમ.	૧૩૬	૬૫ યથા વૃષ્ણવતઃ પૂંસા મતઃ ક્ષિંયાં- નિહન્યતે (૬૧૭૦૧૧)- નેમ બળવાન પુરુષનું મન ઓમાં રત હોય છે.	૨૨૧
૫૧ અધાતરાઃ જામયઃ હતવર્ચસઃ હવ । (૧૧૭૭૧) ને પ્રકારે આઠ વગરની બહેનો નિરતેજ બની જાય છે.	૧૩૬	૬૬ યથા મઘ્યં પ્રયો અગ્નિ (૬૧૭૦૧૩)- નેમ ચક્રવાલો આગઓની વચ્ચે રહે છે.	૧૨૨
૫૨ સુહસ્વતિઃ વાચા ચલ હવ (૬૧૩૨૨)- બુદ્ધશક્તી પોતાની વાણીથી જેવી રીતે યજુસૈન્મનો નાશ કરે છે.	૧૩૭	૬૭ યૌઃ હવ તત્ત્વ ડહાણુપદ્મ (૬૧૧૨૧૨)- આકાશની સમાન અદો ઉભો થા.	૧૪૬
૫૩ કુલાયે માધિ કુલાયં (૬૧૩૨૦)- ૫'ની માથા બાધતી વેળા નેમ માસની એક સળો ઉપર બીજા મૂકે છે.	૧૩૦	૬૮ સમુદઃ હવ મક્ષિતઃ યધિ (૬૧૧૨૧૨)- સમુદ્ર જેવા અક્ષય થા.	૨૪૬
૫૪ કોશે કોશઃ (૬૧૩૨૦)- કોશપર કોશ સીધો રાખવો.	૧૩૦	૬૯ યથા મધુક્તઃ મધૌ અધિ મધુ સં- મરન્તિ (૬ ૧૧૧૬)- નેમ અધમાખીઓ પોતાના મધમાં મધ સંચિત કરે છે.	૧૬૮
૫૫ ગર્મઃ મગ્નિઃ હવ (૬૧૩૨૧)- ગૃહસ્થાશ્રમ રહેલા અગ્નીની નેમ.	૧૩૦	૭૦ યથા મક્ષાઃ હવં મધુ મધૌ અધિ ન્યક્ષતિ (૬૧૧૧૭)- નેમ અધમાખીઓ આ અધને પોતાના એકાદ્ કહેવા મધમાં સંચયી કરે છે	૧૬૯
૫૬ યથા નિહિતા દોવધિ (૧૨૪૧૧૪)- નેમ અગ્નિનો સુરચિત રાખવામાં આવે છે.	૧૮૩	૭૧ તેન લ સા હવ ઝૂઝે પિપતિ (૬૧૧૨૦)- એ વડે તે અન્ય બને બલવર્ધક રસની પૃથ્વીતા કરે છે.	૧૬૯
૫૭ યથા મન્નપે પ્રવૃદ્ધોતં આયં યુચઃ આહેપે (૧૨૪૧૩૪)- નેમ અગ્નિને મારે લીધેલું ધી પળીમાંથી સંવે છે.	૧૮૫	૭૨ લદકં મિથ્યાં નાર્ચં હવ (૫૧૧૨૧૮)- નેમ પાણી બાજેની હોડીને વડાવી દે છે.	૧૭૨
૫૮ યથા યમસદનાત્ પરાયતઃ વાપલોકાન્ અયાત્- (૧૨૪૧૬૪)- નેમ મનુષ્યની પાપી લોક વધે જાય છે.	૧૯૯		